

A bővített kiadás szerkesztése lezárult:

2018. december 26-án.

Képek és szemelvények Borossebes város múltjából

Menyházával, Déznával és Körösbökénnyel kiegészítve

© Kiss László, 2013.

ISBN 978-973-0-14838-1

A kötet anyagát válogatta és szerkesztette:

Kiss László

Budapest

Ajánlom e könyvet nagyapám, néhai *Kiss András* emlékének, ki élete első tizennyolc évét e kisváros falai között töltötte. A háború s a történelem vihara sodorta onnan nyugatabbra.

Előszó

A könyvben bemutatott képeslapok és fényképek némely példánya családom borossebesi hagyatékából, valamint, helybeli polgárok jóvoltából kerültek elő, több mint százévi pihenés után. Hogy van-e családi kötődésük, vagy csak képeslap mivoltuk miatt kerültek megőrzésre, már nem tudható. Az elmúlt korok képeslap-kiadói, fotósai: a borossebesi Bienenstock Jakab kereskedő, Kuliner Miksa nyomdász, Patkó Vilmos kereskedő és amatőr fotós, a szintén kedveltetésből fotózó Paradeyser Lajos főszolgabíró, a brádi Deutsch Ármin, az aradi-makói Honisch L. István hivatásos fényképészek, munkásságuk idején még nem gondoltak arra, hogy milyen kincsesbánya alapjait rakják le a későbbi korok helytörténészeinek. E monográfia létrehozásának ötletét is egy, a borossebesi ezredéves emlékműről, egykor készült képeslap és annak tanulmányozása motiválta. Elsősorban a borossebesi magyarságnak, de a település helytörténete iránt érdeklődő, más nemzetiségű olvasóknak is készült el ez a válogatás, zömmel a helyi ismereteket helyezve előtérbe. Borossebesen kívül, érintőlegesen található még anyag Menyháza (Moneasa), Dézna (Dezna) és a szomszédos Körösbökény (Buteni) településekről is.

A mellékletben helyet kapott: Bodányi Ödön, Hajnal Albert, Kéry Imre, Márky Sándor és más szerzők által írt, Borossebessel kapcsolatos tanulmány is. A kötet „gyöngyszeme” Banner János történész nyolcvan oldalas gyermekkori emlékezése.

Ezt a monográfiát szíves figyelmébe ajánlom annak a maroknyi sebesinek, kik nem csak nevükben, hanem lelkükben is magyarok tudtak maradni!

E könyv az 2013-as papíralapú (aradi) kiadás, lényegesen bővített de elektronikus változata.

Budapest, 2018. Szent András havában

Kiss László

Prefaţă pentru cititorul român

Această publicaţie cuprinde fotografiile păstrate şi regăsite ale localittăţii Sebis (Borossebes) din perioada secolelor 18-20., prezentând evenimentele contemporane acelor vremi, existente în media scrisă, dezvăluind memorii, care conferă o introspecţie în trecutul oraşului nostru.

Operele literare prezentate în anexă sunt lipsite de naţionalism, sunt lecturi interesante pentru ambele comunităţi naţionale. Din cauza necunoaşterii limbii române cercetare, colectare de fotografii de archivă nu am putut face în rândul concetăţenilor români. Evenimentele istorice ale trecutului, sunt altfel judecate de către comunităţile maghiare şi române, acest lucru nu trebuie să ne surprindă. Această carte nu are ca scop corectarea, completarea cunoştinţelor istorice false sau lipsă.

Suntem datori stămoşilor noştrii cu onoarea să nu schimbăm istoria, cu scopul unor beneficii politice instantanee. Recomand cu plăcere cercetarea cărţii şi cititorilor români până când publicaţia va fi disponibilă de asemenea şi în limba română.

Budapesta, mai 2014.

László Kiss

Tartalom

I. rész: Borossebes

Előszó 4
Prefaţă pentru cititorul român 5
A „Nagy Háború” hősi halottjai és emlékművük Borossebesen 12
Deák József: Első világháborús emlékmű Borossebesen 42
A milleniumi emlékmű elkészítése és felavatása - 1896. 43
Borossebes egykori címerei 47
Bányászat a Menyháza-patak völgyében 51
Grünfeld Ilona magániskolája 85
Borossebes településszerkezete 94
A borossebesi hegyközség viaszpecsétnyomója 105
A borossebesi Malom-csatorna 115
A modenai (mutinai) uradalom, Rinaldo d’Este 117
A borossebesi uradalom birtokosai a 19. században 118
Wenckheim emlékalbum -1897. (részlet) 131
Paradeyser Lajos, a borossebesi járás főszolgabírója 151
Kereskedők és iparosok a huszadik század elején 159
Steiner Samu és kereskedése Borossebesen 163
A borossebesi „Zaránd-vidéki Múzeum” 2012-ben 173
Abafi Lajos: Sárosy Gyula emlékezete 176
Sárosy Gyula 182
Laukó Albert: A Sárosy - emléktábla története 187
Borossebes a lexikonok tükrében 209
A borossebesi emléktölgyek kálváriája 229
Dr. Németh Sándor 237
Az utolsó, magyar tannyelvű, katolikus felekezeti évfolyam 239
A borossebesi uradalom 246
Oroszi Sándor: Emlékek az erdélyi magánerdőkről (részlet) 251
A régi templomok 254
A római katolikus templom 256
Karikás Frigyes 276
In memoriam Kiss Jenő 288
A református templom harmadik, évfordulós emléktáblája 290
Mihai Beniuc 298
Borossebes mezőgazdasága 308

Egykori képeslapok és fotók a településről és lakóiról 319
Dr. Banner János 400
Zakariás Jenő 401
Nagy András 402
Emlékek Borossebes egykori zsidó közösségéről 407
A második világháborús emlékmű Borossebesen 416
Az Önkéntes Tűzoltó Egylettől a Pompireii-ig 419
Borossebes régi könyvtárai 421

II. rész: Monyásza - Menyháza, Menyháza-fürdő

Menyháza - Monyásza története 427
Hajnal Albert: Menyháza és vidéke 441
A menyházai római katolikus egyház története 465
Menyházai fotók és képeslapok 472
Czárán Gyula 539
Ujj János: Volt egyszer egy igazi Menyháza 551
Ravna és a Józsák 566

III. rész: Melléklet

Balla Sándor: A borossebesi református egyházközség története 578
Tomka Károly 621
A borossebesi református gyülekezet „Aranykönyve” 634
A református templom építésének 200. éves évfordulója 661
Karikás Frigyes: Bacsa Péter esete 671
Karikás Frigyes: Nana Paraszkejeva 676
Czárán Gyula: A déznai Várhegy 681
Jókai Mór: Kurbán bég 690
Deák József: A váradi Török család Déznán 697
Dézna 718
Déznától Kalugerig - 1861. 728
Márki Sándor: Dézna és vidéke 733

Márki Sándor: A borossebesi nagy napok 757
Öszveírás - 1807. 772
Paradeyzer Lajos: Évi jelentés - 1887. 783
Banner János: Emlékezések I. Borossebes, 1892-1896. 804
A király Borossebesen - 1893. 891
Dr. Kéry Imre 904
D. Kéry Imre: Arad vármegye hegyes vidéke - 1859. 911
Arad-Körösvölgyi vasút – Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak 976
Bodányi Ödön: A borossebes-menyházai kisvasút ismertetése 993
A kisvasút 1002
Körösbökény - Buttyin 1046
A körösbökényi Nagymalom és a Posszert-Jurányi család 1069
Az I. katonai felmérés, Borossebes környékének térképszelvénye 1088
Az asszimiláció 1090
Körösvölgy hetilap - 1907. 1103
Tallózás régi idők sajtójában 1107
Andras, Petrică Vlase: A labdarúgás is írt történelmet Borossebesben 1123
Történeti kronológia 1993-2008. (borossebesi vonatkozások) 1129
Borossebes a világ közepe - emlékezés Kettner Józsefre 1133
Borossebes fekete napjai - 1919. 1150
Akiknek eddig nem jutott emlékmű, sem fakereszt 1160
Sírjaink hol domborulnak? 1161
Dr. Vajda Sándor: Hőseinkre emlékeztünk Borossebesen - 2001. 1167
Dr. Pethő Gyula: Felvételi jelentés - 1885. 1174
Borossebes egykori emléktáblái 1211

Utószó 1214

Borossebes

9 – 425. oldal

„Az Arad megyei magyar kultúra legkeletibb bástyájának számító *Borossebes* maroknyivá zsugorodott, illetve a megye magyarsága nevében ezúton is megköszönjük Kiss Lászlónak az értékes helytörténeti információkat, fotókat.” (Balta János)

Boros-Sebes Arad vármegyének az éjszakkeleti részén a Fehér-Körös völgyében, a Plesa-hegy alján fekszik, azon a ponton, ahol az erdélyi havasok rengetegei közül aláereszkedő völgy már mindinkább tágul, hogy rövid két mérfölddel alább széles nyílással egészen átolvadjon a végtelen Alföldbe. (Márki Sándor: Vasárnapi Újság, 1893.)

*

A borossebesi járásban ősibb magyar jellegű, vegyes nyelvű község Borossebes. Említve van az 1561-iki nádori összeírásban. A régi Zaránd megyében feküdt azon a helyen, hol ma az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak állomása van, tehát nem a mai helyén. (dr. Somogyi Gyula)

A borossebesi református templom, kőbánya, *Kiss Jenő* rézvázája a templom Úrasztalán, 2 koronás, doue coroane, bankjegy (lelőhely Borossebes), értéke minden nemzetiség anyanyelvén is fel volt tüntetve, a vasútállomás, egykori városcímer, Wenckheim-udvarház.

*

Fehér-Körös völgye az egykori Zaránd megye területe. Síksági része a honfoglalástól a 17. sz. elejéig sűrűn magyarlakta vidék volt. Gyula (1566.), Borosjenő (1566. és 1658.), Várad (1660.) eleste után magyar lakossága majdnem teljes egészében elpusztult vagy elmenekült.

Maradékai Borossebesen, Borosjenőn és Nagyhalmágyon és a közeli Erdőháton élnek. Ma a 15. sz.-tól a Bihari-hegységből és az Érchegységből folyamatosan az Alföldre húzódó románok lakják többségben. (Jancsó-Somogyi: Arad vm. és Arad szabad kir. város monográfiája)

Piac tér, 1910.

„Érdekes falu volt ez a Borossebes. Az aradi sík terület legszélén, a Plesa és a Kopasz-hegy lábánál terült el. Az előbbinek déli lejtőjén jól gondozott szőlők feküdtek, jellegzetes kolnákkal, mert itt a magyarok se pincéről beszéltek, ha már a hegy oldalán, a szőlők közt volt.”

(Banner János)

A Königsegg - Waldstein - Wenckheim udvarház, azaz a „Kastély”, egykor: Piacz-tér 1., épült 1814-ben. Utolsó magyar lakója Mike József (Mice Iosef) borossebesi patikus lánya: Mike Sarolta, ki élete utolsó esztendeit már, a bul. Republicii 34. sz alatti házban töltötte.

A „Nagy Háború” hősi halottjai és emlékművük Borossebesen

(A milleniumi emlékoszlop)

Ennek a partiumi kisvárosnak az 1910-as év adatai szerint 2596 lakosából 1296 volt a magyar, 1221 a román anyanyelvű. A nem magyar anyanyelvűek egyharmada beszélt magyarul, a magyar lakosság körében sem volt gond a román nyelv ismerete. Megközelítőleg ezt az arányt tükrözi az első világháború harcaiban elesett katonák nemzetiségi összetétele is. A borossebesi hadkötelesek zömmel az aradi 33. gyalogezred[1] (K.u.K., Császári és királyi, tehát a közös hadsereg) állományában harcoltak a balkáni, az olasz, valamint az orosz hadszíntereken.

A háborúban a borossebesről bevonultak közül megközelítőleg százan vesztették életüket. Az obeliszken 78 hősi halott neve szerepel. Első pillantásra úgy tűnik, mintha az összes név román lenne, de figyelmesebb böngészkedés után megállapítható, hogy fele magyar. Neveik román írásmóddal vannak feltüntetve, de ily módon sohasem használták, hiszen születésüktől fogva magyarok voltak, és az impériumváltás előtt semmi okuk nem lett volna erre. Ismert tény, hogy az új hatalom nem tűrt el semmiféle utalást arra, ami a magyar időkre emlékeztetett volna.

Eredetileg az emlékoszlopot 1896-ban, a millenium tiszteletére állíttatta a helyi közösség úgy, ahogy az akkoriban országszerte történt. Az emlékmű magassága: 560 cm, anyaga menyházai vörös márvány, 6-7 részből összerakva. A köveket a kb. 24 km-re lévő márványbányából hozatták és a helyi „márványcsiszoló” munkásai készítették el.

Az emlékműről annak idején készült (márványból), több kicsi másolat íróasztaldísznek, levélnehezéknek. Ki tudja, fellelhető-e még belőlük valahol egy-egy példány? (a szerk.)

[1] Az 1741-ben létrehozott 33. gyalogezred 1790-től 1918-ig az aradi háziezred volt.

[2] Minimum 4 román és 3 magyar nemzetiségű, háborúban elesett katona neve az emlékművön nem szerepel.

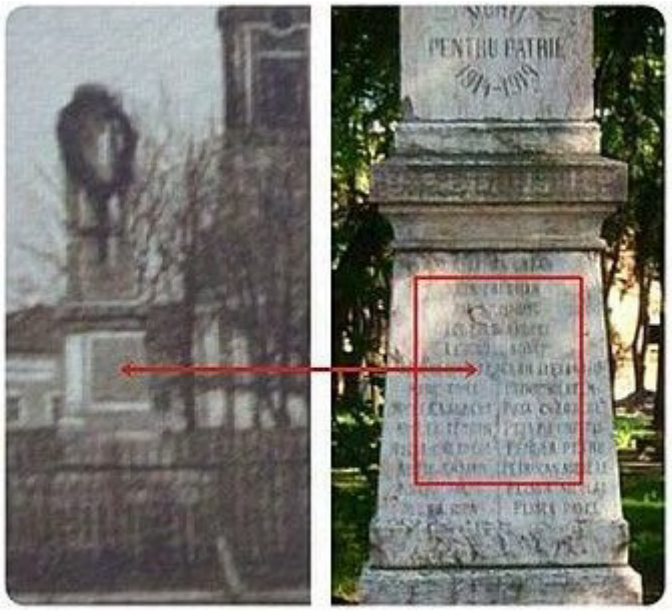

Az obeliszk virtuális megkoszorúzása. A trianoni békediktátum utáni elcsatolt területeken ez az egyetlen épségben megmaradt ezredéves emlékművünk. Fennmaradását nem a tolarenciának, hanem gazdasági okoknak köszönheti, ugyanis 1926-ban első világháborús katonai emlékművé alakították át.

Az obeliszk az eredeti helyén és a mostani helyszínén (színes foto). Áthelyezve az eredeti helyszíntől 100 méternyire ÉNy-i irányban, és vízszintesen 180°-kal elforgatva.

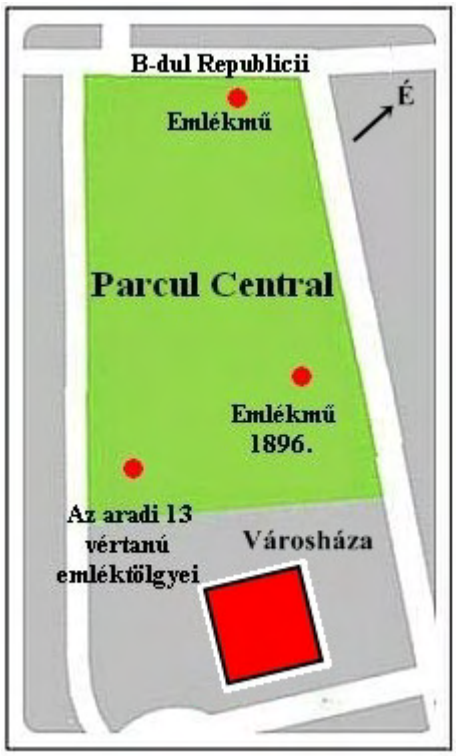
← Az emléktábla egykori elhelyezkedése az emlékmű homlokzati oldalán. A későbbiekben ezt is eltávolították. Sorsa ismeretlen, szövegét nem ismerjük. Akik emlékezhetnének még rá, már régóta nincsenek közöttünk. A korabeli felvétel rossz felbontása miatt értékelhető ismeretekre nem tudtam szert tenni. (a szerk.) „Fent az obeliszk tetején volt egy sas (v. sólyom) madár, a lábainál egy keresztbe döfött karddal. Egy rendelet utasítására, körülbelül a kommunista hatalomátvétel után, az emlékmű szét lett bontva és darabonként elszállították az ortodox temetőbe. Ez idő után eltűnt az eredeti madár, akinek a csőrében (egyesek szerint) egy kis kereszt volt”

(Deák József Sándor)

A mintasor

Pozitívum, hogy a frissen berendezkedett hatalom (szokásától eltérően) nem törette össze, csak módosította az obeliszket. 1926-ban a világháború hősi halottainak nevét rávésték az obeliszk négy oldalára. Az igazi katarzis akkor érte az emlékművet mikor a kommunista érában traktorral, drótkötelek segítségével ledöntötték, darabjaira bontva a temetőbe szállították. Több évi hányattatás után 1968. körül ismét visszakerült a parkba, de már a mostani

helyére. A korabeli képeslapokat tanulmányozva látható, hogy eredetileg nem a jelenlegi helyén állott a milleniumi oszlop, hanem kissé távolabb. Megközelítőleg, az egykori Főszolgabírói Hivatal kocsibejáratával szemben, az épület homlokzati oldalától mintegy 20-25 méternyire (az adatközlő: Patkó Zsigmond, 2014-ben mutatta meg az emlékmű eredeti helyét). Az előző helyszin meghatározásához eleinte a román templom toronysisakja nyújtott támpontot, amely a korabeli fotón az emlékműtől jobbra látszik. Az egykori fotográfus a mostani Városháza irányából készíthette felvételét. Az impérumváltás utáni években az obeliszk tetejére, a mi turulmadarunkhoz hasonló bronz madár került. Az eredeti diszítésből csak a görög „meander" mintasor maradt meg, ami 2 méter magasságban körbefut. A román katonai emlékművé átalakított és áthelyezett milleniumi oszlop a kisváros központi parkjában, az arad-menyházai út mellett található, viszonylag rendezett környezetben. Környéke 2005-ben kapott térkő burkolatot. A homlokzati oldalra a „MORŢI PENTRU PATRIE 1914-1919" felirat került, míg a hátoldalon az újraavatás ideje (1926. aug.) látható. Az obeliszk négy oldalán, mintegy 78 hősi halott neve olvasható. Ezek a borossebesi katonák, függetlenül nemzetiségi hovatartozásuktól, egy értelmetlen háborúban, idegen érdekekért vesztették életüket. Nem Nagy-Romániáért, sem Nagy-Magyarországért, hanem, talán egy Nagy-Ausztriáért haltak meg! Feltételezhető, hogy az emlékművön feltüntetett román névsorban olyan személyek is szerepelnek, akik az 1919-es magyarországi román invázióban vesztették (román részről) életüket, több elesett katona neve, pedig hiányzik a névsorból.

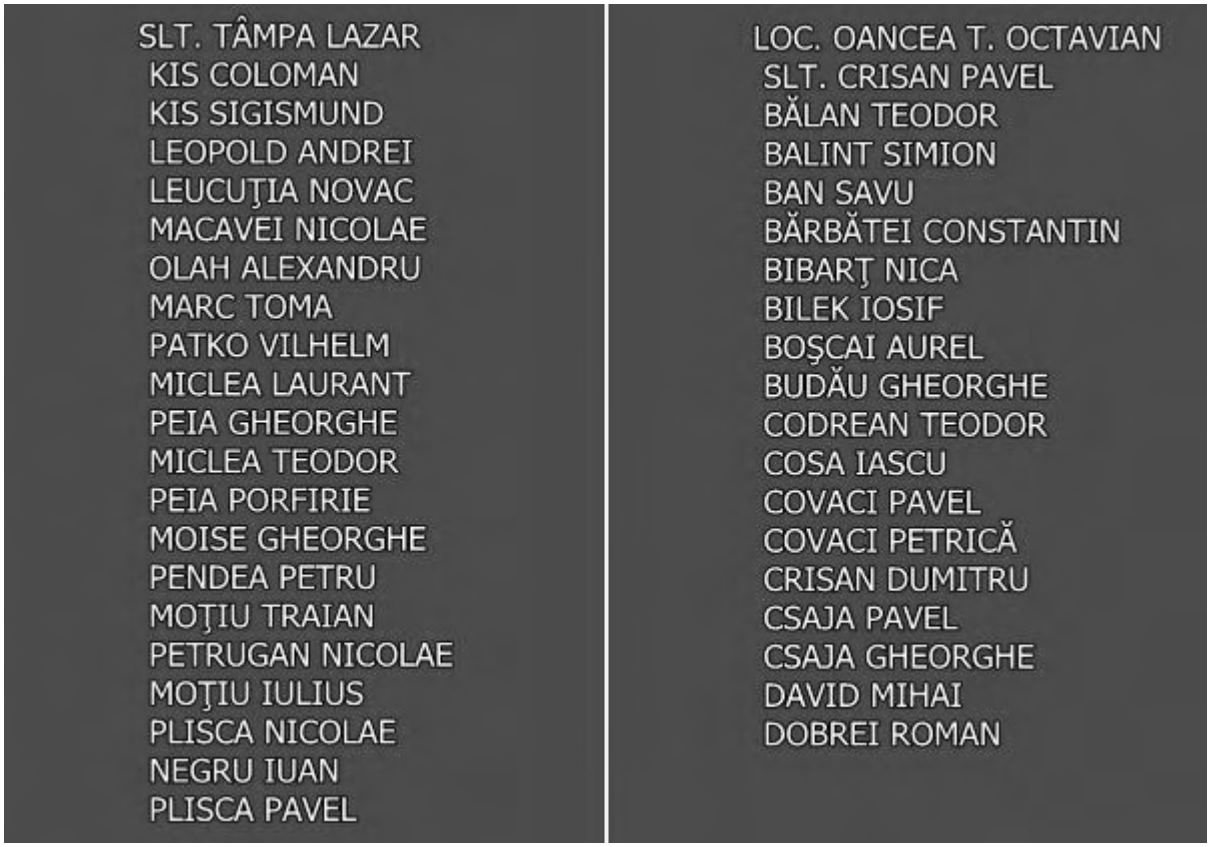

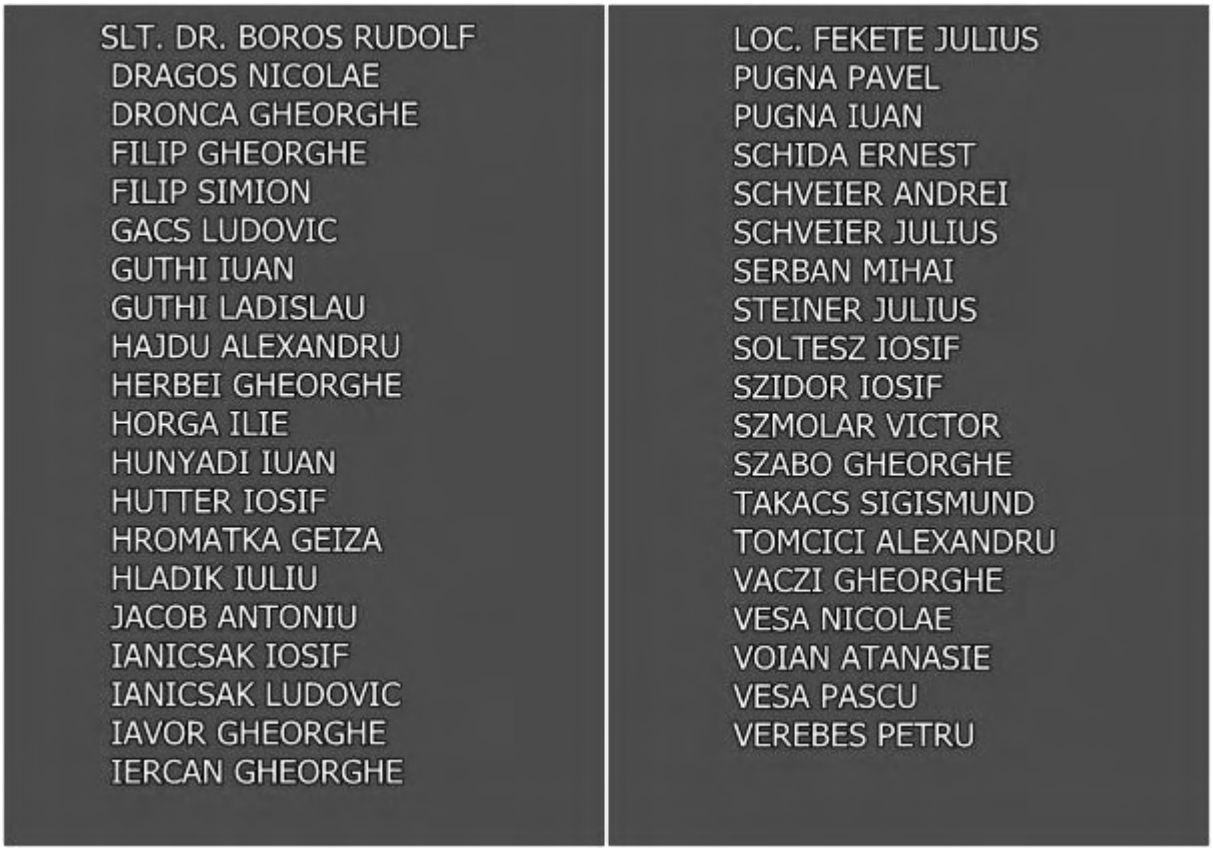

Foto: www.sebis.netne.net

Az I. világháborúban elesett hősök névsora: az emlékmű szemközti, hátulsó,

bal és a jobb oldalán.

A hátoldali felirat

S-A RIDICAT ÎN ANUL 1926 LUNA AUGUST DE COMUNA SEBIŞ

A magyar hősök nevei a román és a magyar írásmód szerint

Bilek Josif	**Bilek József**	Schveier Juliu	**Schveier Gyula**
Gacs Ludovic	**Gács Lajos**	Serban Mihai	**Serbán Mihály**
Guthi Juon	**Guthi János**	Soltesz Josif	**Soltész József**
Guthi Ladislau	**Guthi László**	Szidor Josif	**Szidor József**
Hajdu Alexandru	**Hajdú Sándor**	Szmolar Victor	**Szmolár Viktor**
Hunyadi Juon	**Hunyadi János**	Szabo Gheorge	**Szabó György**
Hutter Josif	**Hütter József**	Takacs Josif	**Takács József**
Hromatka Geiza	**Hromátka Géza**	Takacs Sigismund	**Takács Zsigmond**
Hladik Juliu	**Hladik Gyula**	Vaczi Gheorge	**Váczi György**
Janicsak Josif	**Janicsák József**	Verebes Petru	**Verebes Péter**
Janicsak Ludovic	**Janicsák Lajos**	Kis Coloman	**Kiss Kálmán**
Javor Gheorge	**Jávor György**	Kis Sigismund	**Kiss Zsigmond**
Fekete Juliu	**Fekete Gyula**	Olah Alexandru	**Oláh Sándor**
Schida Ernest	**Schida Ernő**	Patko Vilhelm	**Patkó Vilmos**
Schveier Andrei	**Schveier András**		

Egyedül dr. Boros Rudolf hadapród neve maradt meg eredeti formájában (a szerk.)

A borossebesi emlékművön 1914-1919. közötti intervallum szerepel. A világháború 1918. nov. 11-én befejeződött a többi résztvevő számára. Románia folytatta a hadviselést Magyarország ellen azzal a célzattal, hogy államhatárát a Tiszáig kiterjessze. Lehetséges, hogy az 1919. évi harci cselekmények során elesett román katonák is szerepelnek az obeliszk névsorában. Az elhunytak nyilvántartása hiányos, csak egy csekély hányadáról maradt meg adat. A világháborús veszteséglistákon még felbukkantak olyan borossebesi illetőségű, elesett katonák nevei, kik az emlékmű névsorából valami oknál fogva lemaradak. (a szerk.)

În memoria militarilor de naţionalitate română din Sebiş, care luptând în cadrul regimentului de infanterie (împărătesc şi regal) nr. 33 Arad, înt-un război fără sens nu pentru România Mare, nici pentru Ungaria Mare, ci pentru Austria Mare şi-au pierdut vieţile pe câmpurile de luptă din Balcani, Italia şi Rusia.

Az emlékmű tetején napjainkban, a következő oldali felvételen látható madár található, ez a szobor az emlékmű legutóbbi felállítása alkalmával került ide. Az eredeti (milleniumi) obeliszken sem turul, sem egyéb madár nem volt elhelyezve, amint a többi, hátra maradt korabeli képeslapon is látható.

Foto: www.sebis.netne.net

A hányattatás évei után, az újbóli, felállításkor pótolni kellett az időközben eltűnt 1926-os madarat (illegális fém- és műkincsgyűjtők akkoriban is lehettek.). A fenti képen látható szobor egy aradi szobrászművész alkotása, a bronzöntés Borossebesben az egykori kőzúzda épületében kialakított öntödében készült. A madár egy kardot markolt, ami Patkó Vilmos adománya volt az öntéskor. A későbbiekben vandál kezek letörték mint a markolatot, mint a penge többi, kiálló részét. (adatközlő: Patkó Vilmos)

Az emlékművet évente megkoszorúzzák a helyi, román nemzetiségű polgártársaink (hősök napja), ami dicséretes dolog, ámbár az-az érzésem, mintha nem lennének kellőképpen tájékoztatva a korabeli történelmi eseményekről. Az első világháborúban a román nemzetiségű borossebesi katonák vállvetve harcoltak magyar bajtársaik oldalán (a nagy semmiért), egy háborús konfliktus esetén az egyénnek nincs mérlegelési lehetősége, hogy akar-e katonáskodkatonáskodni, avagy nem. Amikor a királyi Románia 1916-ban hadbalépett és 1919. tavaszára elérte a Fehér-Körös völgyét, az obeliszk névsorán olvasható katonák, magyarok és románok, már réges-rég örök álmukat aludták az olasz hegyek között, Bukovinában, vagy a balkáni térség valamelyik zegzugában. Nem gondolkodhattak már sem Nagy-Románia, sem egyéb Nagy-ország létrejöttén.

Foto: şebis expres

Fényképes tábori levelezőlap a háborúból, 1916. április 14.

Feladó: Kiss András, olasz harctér - Asiago és Arsiero térségében. Címzett: Kiss Mihály, Borossebes

Tábori postai levelezőlapok, a Nagy Háborúból

Veszteség lajstrom 1914 - 1918.

A hadrafoghatóságból kikerültek névsora: hadifogságba esés, sebesülés és elhalálozás miatt.

A német nyelvű jelzések sorrendje: név, rendfokozat, csapattest, alosztály, illetékes ország, járás, ill. megye, község, születési év, hír.
Rövidítések: verw. → verwundet = sebesült, kriegsgef.→ kriegsgefangen = hadifogoly, tot = meghalt.

Vesza György, Inft., k. u. LIR. Nr. 2, 5. Komp., Ungarn, - Arad, Borossebes, 1885, verw.

Horga Elias, ResGefr., IR. Nr. 37, Ungarn, Arad, Borossebes, tot.

Halmazsán Paul, Init.; IR. Nr. 33, 15. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1890, vetw.

Rácz János, Inft., k. u. LIR. Nr. 2, 7. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1881, verw.

Szabó János, Zugsf., k. u. LIR. Nr. 2, 3. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1891, verw.

Ursz Pál, Inft., k. u. LIR. Nr. 2, 5. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1885, verw.

Vesza Nikolaus, Inft., IR. Nr. 33, 13. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1890, kriegsgef. (Leskovac, Serbien.)

Vesza Paul, ErsRes., IR. Ńr. 33, 1. ErsKomp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1890, kriegsgef. (Leskovac, Serbien.)

Benyuk Johann, Inft., IR. Nr. 33, 10. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1890, kriegsgef. (Omsk, Rußland.)

Boros Anton, Inft., IR. Nr. 33, 4. ErsKomp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1884, kriegsgef. (Omsk, Gouvernement Akmolinsk, Rußland.)

Hajdu Georg, Inft., IR. Nr. 32, 9. Komp., Ungarn, Pest, Borossebes, 1894, tot (21.—31./7. 1915).

Pop Augustin, ErsRes., IR. Nr. 33, 2. ErsKomp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1882, kriegsgef. (Omsk, Rußland.)

Vrenti Miklea, Inft., IR. Nr. 33, 6. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1889, kriegsgef. (Omsk, Rußland.)

Gregercsek Josef, Inft., IR. Nr. 33, 11. Kemp., Ungarn, Arad, Borossebes, verw.

Bálán András, ErsRes., к. u. LIR. Nr. 2, 2. ErsBaon, Ungarn, Arad, Borossebes, 1885, kriegsgef. (Pensa, Rußland.)

Opricza Michael, Jäg., FJB. Nr. 28, 2. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1891, verw.

András Nikolaus, Inft., IR. Nr. 33, 1. ErsKomp., Ungarn, Borossebes Arad, Pajzs, 1893, kriegsgef. (Omsk, Rußland.) (Pajzs, település Keszend mellett – a szerk.)

Hopurda Michael, Inft., IR. Nr. 33, 8. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1890, kriegsgef. (Moskau, Rußland.)

Kornya Emilian, Lstlnft., IR. Nr. 24, 4. Komp., Ungarn, Borossebes, Keszend, 1883, vervr.

Wettinger Franz, ErsRes., IR. Nr. 33, 1. ErsKomp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1886, verw., kriegsgef. (Asshabad,Rußland.)

Racz Paul, Inft., IR. Nr. 33,16. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1892, verw.
Sajgó Anton, Reslnft., IR. Nr. 33, 8. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1884, verw. (7,— 11./9. 1914).

Ödön Pál, Gefr., IR. Nr. 33,10. Komp., Borossebes, krank, 28./9. 1914 gestörben im Feldspital Nr. 8/7, beerdigt in Sztropkó.

Stepan Paul, Inft., IR. Nr. 33,17. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1887, verw.

Dranka Ágoston, Inft., k. u. LIR. Nr. 2, 2. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1891, verw.

Patko Josef, Gefr., IR. Nr. 33, 4. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes 1893; kriegsgef. Nikolsk-Usurysk. Rußland.

Patko Michael, Infst., IR. Nr. 33, 4. ErsKomp., Ungarn, Arad, Borossebes 1893; kriegsgef. Pensa Rußland.

Uresán Miklós, Infst., k. u. LIR. Nr. 2, zugo teilt dem k. u. LIR. Nr. 1, MGA. V, Ungarn, Arad, Borossebes, 1891; verw.

Köves Miksa, EinjFreiwTitZugsf., IR. Nr. 101, 14. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1898, verw.

Docza Wasil, Lstlnfst.. IR. Nr. 33, Ungarn, Arad, Borossebes, 1880; kriegsgef., Charkow, Rußland.

Dragos Miklós, Lstlnfst., IR. Nr. 33, Ungarn, Arad, Borossebes, 1890; kriegsgef., Pensa, Rußland.

Horga Paul, Korp., IR. Nr. 33, 4. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1886; kriegsgef., Sadonsk, Gebiet Woronesh, Rußland.

Kofán Pawel, Lstlnfst., IR. Nr. 33, Ungarn, Arad, Borossebes, 1890; kriegsgef., Vereinigtes Militärspital Nr. 55in Karatschew, Gouvernement Orel, Rußland.

Kosár Tódor, Lstlnfst., IR. Nr. 33, Ungarn, Arad, Borossebes 1879: kriegsgef., Pensa, Rußland.

Kovács Valér, Lstlnfst., IR. Nr. 33, Ungarn, Arad, Borossebes, 1879; kriegsgef., Pensa, Rußland.

Moisa Filimon, Lstlnfst., IR. Nr. 33, Ungarn, Arad, Borossebes, 1886; kriegsgef., Shillowskij-Rudnik, Gouvernement Jekaterinoslaw, Rußland.

Pajsán Balázs, Lstlnfst., IR. Nr. 33, Ungarn, Arad, Borossebes, 1890; kriegsgef., Padua, Italien.

Palku Todor, ErsResinisi., IR. Nr. 33, Ungarn, Arad, Borossebes, 1887; kriegsgef., Orenburg, Rußland.

Hutter József, kath., 37 Jahre, Borossebes, Infst.(HonvIR. Nr 18?) kriegsgef. 31/12. Karpathen; interniert in Schuja, Gouvernement Wladimir, Rußland.

Krisan Demeter, Inft., k. u. LIR. Nr 2, 4. Marschkomp., Borossebes, 1886, Schußverletzung a. l. Oberarm, Vereinsspital in Lupény.

Bácskai Rudolf, Lt. i. d. Res., IR. Nr 61 1. Komp., Borossebes, 1888, Schuß i. d. l. Arm, VereinsResSpit. In Budapest, I., Győri utca 17. (Bienenstock Rezső – a szerk)

Schweier András, Feldw., k. u. LIR. Nr. 4, 8. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1886, tot.

Boros Rezső, Dr., Kdt. i. d. Res., IR. Nr. 82, 7. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1886, tot (13./10. 1914).

*

„Az osztrák-magyar haderő I. világháborús veszteségi nyilvántartásait a bécsi cs. és kir. Hadügyminisztérium 10. (veszteségi) osztálya kezelte. Az osztály iratai és ezzel együtt a mintegy 40 millió névmutató cédulából nyilvántartás átkerül az Osztrák Hadilevéltár őrizetébe, és most is ott van. Sajnálatos módon ez a kutatók számára közvetlenül nem hozzáférető. A fenti nyilvántartásokban nemzetiségtől, illetőségi helytől függetlenül a katonák neve alapján tárolták és tárolják azóta is az említett cédulákat, amelyekből a Monarchia különböző országaiban élő katonák kiválogatása szinte lehetetlen, ezért soha nem is próbálkoztak ezzel. A budapesti Hadtörténelmi Levéltár a volt magyar kiegészítésű alakulatoknak, illetve a Magyarország területén működött katonai kórházaknak mintegy 250 halotti anyakönyvét őrzi. A két világháború között ezekben a halotti anyakönyvekben található bejegyzések alapján névmutató kartotékrendszert állítottak össze, amelyben viszonylag könnyen lehetett kutatni a fenti anyakönyvekben szereplő katonák után. Sajnálatos módon ezt a nyilvántartási rendszert az ’50-es években feleslegesnek ítélték és kiselejtezték. Így ezek a nyilvántartások – amelyek csak töredékét képezték a bécsi anyagnak – elvesztek.”

dr. Bonhardt Attila közlése, részlet

„Tisztelt Kiss úr!

A borossebesi hősi halottakkal kapcsolatos kutatásaim eredményét mellékelem. Tájékoztatnom kell azonban, hogy csak részleges sikerre jutottam, ui. a Kriegsarchiv veszteségi nyilvántartásai igen hiányosak, gyakran pontatlanul lettek felvéve és egyáltalán nem teljes körűek. Remélem, mégis hasznos információkkal szolgálhattam.

2012. szeptember. 21. Üdvözlettel: dr. Lenkefi Ferenc kirendeltségvezető.”

Bilek József – nincs adat.
Dr. Boros Rudolf – 1886. Borossebes, a cs. és kir. 12. gy. e. 7. századának hadapródja, 1914. 10. 13-án esett el Stary Sambornál, ma Старий Самбір (Ukrajna)
Csája György – 1885. lakhely Arad, cs. és kir. 33. gy. e 1. sz. póttartalékos. Sipos Károly nevű volt bajtársa elmondása szerint 1917. 10. 09-én orosz fogságban halt meg Turinsky Rudnikban.
Csája Pál – 1881. Borossebes, cs. és kir. 28. tábori vadászzászlóalj 4. sz., póttartalékos. 1914. 11. 28-án esett el a Lucavica folyónál, Konatica helységnél (Szerbia).
Fekete Gyula – nincs adat.
Gács Lajos – 1894. Dézna, a cs. és kir. 33. gy. e. közlegényeként 1915. 11. 20-án esett el Doberdo 125. magaslatánál.
Guthi János – nincs adat.
Guthi László – nincs adat.
Hajdú Sándor – nincs adat.
Hladik Gyula – 1892. Borossebes, a 24. honvéd gy. e. munkása. 1917. 03. 25-én tüdőbajban halt meg a budapesti 4. sz. tartalékkórházban, a Kőbányai temető 17. parcella 14. sorának 23. sírjába temették.
Hunyadi János – nincs adat.
Hutter József – nincs adat.
Hromátka Géza – 1895. Borossebes, a cs. és kir. 33. gy. e. 4. pótszázadának katonájaként hadifogolyként a moszkvai 13. sz. egyesített evakuációs kórházban kezelték. Minden bizonnyal fogságban halt meg.
Janicsák József – nincs adat.
Janicsák Lajos – 1897. Borosjenő, a 301. honvéd gy. e. katonájaként hastífuszban halt meg a cs. és kir. 23. sz. mozgó járványkórházban 1918. 09. 25-én Sacilében, Udine tartomány, (Olaszország).
Jávor György – 1896. Borossebes, a cs. és kir. 33. gy. e. 7. századának katonájaként 1916. 09. 10-én esett el a Kuppe csúcsnál, Hryhoriwka, Máramaros vm, ma (Ukrajna)
Kiss Kálmán – 1879. Borossebes, haláláról nincs adat, de a 17. cs. és kir. tábori ágyús ezred tüzéreként 1917. 02. 20-án a ceglédi egyesített segélykórházból betegen átszállították a kecskeméti tartalékkórházba. (†1917.- a szerk.)
Kiss Zsigmond – 1872. Borossebes, a m. kir. 2. partvédő zászlóalj katonájaként tüdőbajban halt meg 1917. 02. 24-én a Sebenico-i (Dalmácia), ma Šibenik (Horvát o.) Landwehr gyengélkedőházban. Február 26-án temették Sebenico katonai temetőjében.
Leopold Andreas – tizedes, Borossebes,1890., alakulat: cs. és kir. 33 gyalogezred 14. század, elesett 1915. aug.14. Krn-csúcs, olasz harctér, (ma Szlovénia, Júlai-Alpok), temetés: 1915. aug. 15. uo.

Oláh Lajos Sándor – 1889. Borossebes, a cs. és kir. 33. gy. e. 11. sz. póttartalékos közlegénye, címzetes tizedese. 1916. 01. 28-án fejlövés következtében halt meg Wocheiner Feistritz 1/15 sz. tábori kórházában, Radmansdorf járás, Krajna tartomány (Ausztria), ma Bohinjska Bistrica (Szlovénia)
Patkó Vilmos – 1882. Borossebes, hadifogolyként kiütéses tífuszban halt meg 1915. 05. 06-án az oroszországi Permben.
Schida Ernő – nincs adat.
Schweier András – , Feldw., k. u. LIR. Nr. 4, 8. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1886, tot.
Schweier Gyula – 1881 Borossebes, a cs. és kir. 33. gy. e. 4. tábori százada póttartalékosaként 1914. 10. 01-én esett el a Nanove melletti Cserovopoljén (Montenegro).
Serbán Mihály – 1889. Borossebes, haláláról nincs adat, de a cs. és kir. 134. tábori tüzérezred tüzéreként tüdőcsúcshuruttal a budapesti 4. sz. tartalékkórházban kezelték.
Soltész József – 1888. Borossebes, a 3. huszárezred géppuskás osztaga tizedeseként a hadi fáradalmak okozta szívszélhűdésben halt meg a szerbiai Valjevo tartalékkórházában 1918. 08. 16-án.
Szabó György – nincs bizonyító adat. A cs. és kir. 33. gy. e. hadnagyaként azonos nevű aradi illetőségű személy 1920. 02. 08-én Kinskben (Jenyiszej kormányzóság) fogságban halt meg tífuszban 36 évesen.
Másikuk 1898-as születésű, lakhelye Fakert N° 50, a cs. és kir. 33. gy. e. katonájaként 1918. 02. 11-én vesebajban halt meg a bécsi XIII. kerületi tartalékkórházban, a Zentralfriedhofban temették.
Szidor József – nincs adat.
Szmolár Viktor – 1889. Parázs, a cs. és kir. 33. gy. e. 3. sz. póttartalékosaként 1916. 06. 16-án esett el Cesunánál (Olaszország).
Takács József – nincs adat.
Takács Zsigmond –
Váczi György – nincs adat.
Verebes Péter – 1899. Borossebes, a 33.-tól a 133. gy. e. 1. századához beosztott közlegényként 1918. 06. 06-án esett el Albanonál (Venezia tartomány) Olaszország.

*

A borossebesi emlékmű román nemzetiségű halottai

a bécsi Kriegsarchiv adatai alapján

„Tisztelt Kiss László!

Mellékelten küldjük azoknak az adatait, akiket az itteni adatbázisban megleltünk. Sajnos, nem túl sok névre van adatunk. Néhány olyan borossebesi születésűt is találtunk, akik nincsenek rajta a listán.

2013. november 21. Tisztelettel: Kiss Gábor”

Horga Johann – gyalogos, Borossebes, 1890. alakulat: cs. és kir. 33. gyalogezred 7. század, 1914. szept. 28-án kolerában hunyt el a cs. és kir. 1/7. sz. tábori kórházban, Nagyberezsnye (ma Szlovákia, Breznica, korábban Veľká Breznica)

Pandea Petru – gyalogos, Borossebes 1887. alakulat: cs. és kir. gyalogezred 16. század, elesett 1914. dec. 3. Lenšici? temetés: uo., ua

Petrucan Nicolae – tartalékos gyalogos, Borossebes, 1886. alakulat: cs. és kir. 33. gyalogezred 1. tartalékszázad, meghalt haslövés által 1917. aug. 10. Czernowitz (ma Ukrajna, Чернівці / Csernyivci), temetés: 1917. aug. 12. cs. és kir. 116. sz. tábori kórház temetője Czernowitz

Peia Georg – gyalogos, Borossebes, 32 éves, alakulat: cs. és kir. 24. gyalogezred 10. század, elesett 1915. aug. 20. Doberdo (olasz harctér), temetés: uo., ua.

Plisca Nicolae – gyalogos, Borossebes, 1879. alakulat: cs. és kir. 33. gyalogezred 6. tartalékszázad, elesett 1915. okt. 22. Mrzl-vrh (Monte Merzli, ma Szlovénia), temetés: 1915. okt. 22. uo

Pugna Johann – gyalogos, Borossebes, 1899. alakulat: cs. és kir. 33. gyalogezred 21. század, fejlövés 1917. szept. 24. Sleme, olasz harctér, (ma Szlovénia), temetés: 1917. okt. 26. IV/33. zászlóalj temetője Nova Planina Sleme

Rossu Paul – gyalogos, Borossebes, 1884. alakulat: cs. és kir. 33. gyalogezred 4. tartalékszázad, elhunyt tüdőgyulladásban 1917. febr. 14. Bécs, temetés: uo. 1917. febr. 18. Központi temető

Vesa Johann – tizedes, Borossebes, 1887. cs. és kir. 33. gyalogezred 15. század, elesett 1916. ápr. 15. Mrzl-vrh (Monte Merzli, ma Szlovénia), temetés: uo., ua.

Vesa Pascu – huszár, Borossebes, 1896. alakulat: cs. és. kir 3. huszárezred, meghalt tüdőbajban 1917. febr. 27-én Valjevoban (Szerbia), temetés: ua., tartalékkórház

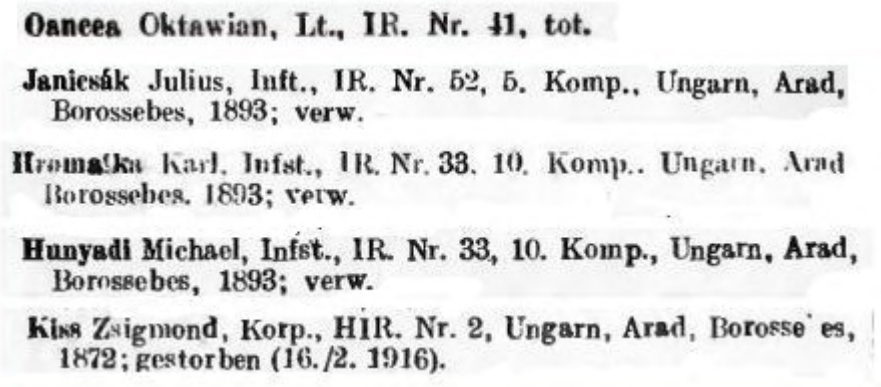
*

Oancea Oktawian – (Oancea Traian Octavian) hadnagy, Borossebes, elesett 1914. szept. 19. Lemberg melletti Dromfeld erdőben.

*

A fenti névsorból a következők találhatóak a borossebesi emlékművön: **Leopold Andrei, Pandea Petru, Petrucan Nicolae, Plisca Nicolae, Pugna Iuon, Oancea Oktavian és Vesa Pascu.**

*

Oancea Oktawian, Lt., IR. Nr. 41, tot.

Janicsák Julius, Inft., IR. Nr. 52, 5. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1893; verw.

Hromatka Karl, Infst., IR. Nr. 33, 10. Komp., Ungarn, Arad Borossebes, 1893; verw.

Hunyadi Michael, Infst., IR. Nr. 33, 10. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1893; verw.

Kiss Zsigmond, Korp., HIR. Nr. 2, Ungarn, Arad, Borosse es, 1872; gestorben (16./2. 1916).

Forrás: http://kramerius.nkp.cz/

↑

A Cseh Köztársaság Nemzeti Könyvtárában fellelhető az Osztrák-Magyar Monarchia I. világháborús veszteséglistája, digitális feldolgozásban (is). Megint előfordult, amint a bécsi „Kriegsarchiv" listáján történt keresés alkalmával, hogy olyan elesett katonák nevei is felbukkannak, kik az emlékművön nem szerepelnek. Valószínűsíthető, hogy a világháborúban elesett, borossebesi illetőségű katonák száma meghaladja az emlékművön feltüntetett létszámot, azaz meghaladja a százat. Az adatok nyilvántartásának kuszasága és az impériumváltás okozta káosz következménye lehetett e pontatlanság. A prágai archívumban rákerestem az emlékoszlopon feltüntetett nevek (román, magyar) mindegyikére. Egyedül **Kiss Zsigmond** neve és feltüntetett adatai mutatnak egyezést. Az adatbázisban fellelt újabb, négy személy: **Hromátka Karl** (Károly), **Hunyadi Michael** (Mihály) és **Janicsák Julius** (Gyula), **Oancea T. Octavian**. A legpontosabbnak a milleniumi emlékműnek, a világháborús emlékműre történő átalakítása előtti, a településen összeírt névsornak kellett volna lenni, mivel 1925-26-ra még nem telt el annyi idő, hogy az adatok a feledés homályába kerüljenek. Ekkor még éltek a hozzátartozók, még visszaemlékezhettek a hazatért katonatársak. (a szerk.)

*

dr. Boros Rezső (Rudolf)

Neve a borossebesi emlékműn a hősök névsorában, dr. Boros Rudolf-ként van feltüntetve, a magyaros írásmód ez esetben egyedüliként megmaradt. dr. Boros a korábbi magán- és ügyvédi életében a Rezső keresztnevet használta, a K.u.K. hadseregben keresztnevének két változata lett a nyilvántartásokban alkalmazva. Ügyvédi pályafutása és élete rövidre sikeredett: 1913. nyarán még Budapesten ügyvéd, ősszel már Borossebesen praktizál, hat hónap múlva bevonul a háborúba, egy év múlva (28 éves korában) elesik. A korabeli sajtóban itt-ott felbukkant a neve peres ügyekben, mint pl. a *Borossebesi Takarékpénztár R.t jogi* képviselője.

Néhány mondat a korabeli sajtóból:

— **Az aradi ügyvédi kamara** közhírré teszi, hogy dr. Boros Rezső borossebesi ügyvédet, Borossebes székhellyel, az ügyvédek lajstromába felvette. (Budapesti Közlöny, 1913. augusztus 8.)

— **Az aradi ügyvédi kamara** közhírré teszi, hogy dr. Boros Rezső borossebesi ügyvédet, ki az északi harctéren hősi halált halt, az ügyvédek lajsromából törölte és irodája részére gondnokul dr. Hollosy Kálmán borosjenei ügyvédet rendelte ki. (Budapesti Közlöny, 1915. június 19.)

*

dr. Boros Rudolf – 1886. Borossebes, a cs. és kir. 12. gy. e. 7. századának hadapródja, 1914. 10. 13-án esett el Stary Sambornál, ma Старий Самбір (Ukrajna)

(Forrás: A bécsi Kriegsarchiv veszteségi nyilvántartása)

Boros Rezsö, Dr., Kdt. i. d. Res., IR. Nr. 82, 7. Komp., Ungarn, Arad, Borossebes, 1886, tot (13./10. 1914).

*

Emlékmű, homlokzati részlet

Családunkból négyen mentek el a háborúba, ketten örökre ottmaradtak: Kiss Kálmán (†1917) és Kiss Zsigmond (†1917) Neveik a sebesi emlékműn.

Foto: Kiss László

1 **2** **3**

1. II. o. ezüst (kisezüst) vitézségi érem (IV. Károly) 1917, szign.: Kautsch (Foto: Kiss László)

CAROLVS D. G. IMP. AVST. REX BOH. ETC. ET REX APOST. HVNG.
(Carolus Dei gratia imperator Austriae, rex Bohemiae etc. et rex apostolici Hungariae = Károly, Isten kegyelméből Ausztria császára, Csehország stb. királya és Magyarország apostoli királya) IV. Károly mellképe tábornoki uniformisban jobbra, nyakában az Aranygyapjas Renddel, hátoldalon: **FORTITVDINI** (Vitézségért)

2. Bronz vitézségi érem (Ferenc József), hátoldalon: **DER TAPFERKEIT** (Vitézségért)

3. Bronz vitézségi érem (IV. Károly), hátoldalon: **FORTITVDINI**

4. IV. Károly sebesülési érem (szalagon 4 csík = 4 sebesülés), hátoldalon: **LAESO MILITI MCMXVIII** (A sebesült katonáknak 1918.)

(Foto: Kiss László)

5. Károly-csapatkereszt

(németül: Karl-Truppenkreuz) az Osztrák–Magyar Monarchia katonai emlékérem kitüntetése volt. IV. Károly király által 1916-ban alapított háborús emlékérem, amelyet az első világháborúban teljesített katonai szolgálat során lehetett kiérdemelni. A kitüntetés keresztje cinkből készült. A keresztet körbeöleli egy koszorú. A kereszt elülső felén a latin „GRATI PRINCEPS ET PATRIA, CAROLVS IMP. ET REX" szöveg olvasható. Hátoldalán az osztrák császári korona és a magyar Szent Korona látható, felettük a „C" Carolus, ami Károlyt jelent, a „VITAM ET SANGVINEM" (életünket és vérünket) mondat olvasható és a dátum: MDCCCCXVI. (Forrás: Wikipédia)

A kitüntetések lelőhelye: Borossebes, 1961. (Foto: Kiss László)

A 4. és az 5. sz. kitüntetés mellszalagja még az eredeti. A bemutatott 1. és 4. számú kitüntetések a bukovinai, Czardaki környéki harcokhoz 1917. szeptember hó, köthetőek. (a szerk.)

*

„Kimutatás a behívott katonák visszamaradt családtagjainak segélyezésére fordítandó alapra 1914. szeptember 20-tól, szeptember 26-ig beérkezett adományokról. A kimutatásban fölsoroltak gyűjtőívek beérkezése sorrendje szerint a következők adakoztak:

Grünfeld Ilona borossebesi tanitónő 15. sz. gyüjtőívén: Grünfeld Ilona 1 K, N. N. 50 fill., Csáky Mihály 60 fill., Schmidtné 40 fill., N. N. 60 fill., Bernstein 1 K, Gregusné 60 fill., Siflisné 50 fill., Grucs 20 fill., Feinkuchen Izidor 20 fill., Mocsáry Pálné 1 K, Straszer Lajos 1 K, Zimonyi Péterné 1 K, összesen: 3 K 70 f.

1161	Füzes József	Borossebes	18 —

„

Forrás: Néptanítók Lapja, Budapest, 1914. okt. 1. (részlet)

Grünfeld Ilona a magániskola és Füzes József az ev. ref. egyházi iskola pedagógusainak gyűjtései során a borossebesi polgárok adománya: 26 K 70 f

*

„Augusztus[1] elején elrendelték az általános mozgósítást. A következő napon, pedig a 33-asok katonái, tisztjei letették a hűségesküt. Az ünnepi beszédet a magyaron kívül németre és románra is lefordították. A román nemzetiségű bakák *Augustin Hamsea* görögkeleti archimandrita jelenlétében anyanyelvükön tették le az esküt.

A harctérről a lapok rendszeres tudósításokat közöltek. Szinte kizárólag csak sikerekről számoltak be. A háború első szakaszában ez nagy vonalakban fedte a valóságot. Júliusban[2] az aradi gyalogezred bevonult Galícia fővárosába, Lembergbe. Augusztusban elfoglalták Breszt-Litovszkot.

A „Külügy-hadügy" folyóirat statisztikája szerint az aradi Hadik-huszárezred az I. helyen állt a hadi cselekményekért járó kitüntetések tekintetében 39 arany- és 213 ezüstéremmel. Az aradi 33-as gyalogezred a nagyszebeni 31-esek mögött a II. helyre került 33 arannyal, 216 nagy- és 77 kisezüsttel.

Kiss András és Kiss Zsigmond (33. gy.e.)

Kiss András (33. gy.e.)

Epilógus

Neves nyugati politikai elemzők szerint az I. világháború a 20. század „őskatasztófája". Összesen 19,7 millió halottat és 21,2 millió sebesültet, illetve rokkantat követelt. A statisztikusok számításai szerint minden 16-ik magyar katona hősi halált halt."

(Forrás: Puskel Péter)

Borossebes lakossága megközelítőleg 100 hősi halottal képviseltette magát ebben a szomorú statisztikában. (a szerk.)

[1] 1914.

[2] 1915.

„Magyarságunk 100 éves időpróbája”

„Száz évvel ezelőtt kezdetét vette egy olyan történelmi korszak, amely alaposan átrajzolta Európa térképét, és amely a mostani anyaországban és különösképpen az annak határain kívülre rekesztett nemzettestek számára magyarságuk igazi időpróbáját jelentette.

A nagyhatalmak szemében amúgy is szálka volt Európa közepén a soknemzetiségű, rengeteg belső problémával vívódó, ám kifelé erőt mutató Monarchia. A vihar tehát nem hirtelen csapott le, mégis alaposan felbolygatta a „régi békeidők” nyugalmát Aradon is.

A város szélén lévő huszárlaktanyában elszállásolt Hadik-lovasezred mellett a várban megkezdődött az itt állomásozó 33-as gyalogezred három zászlóaljának mozgósítása. A 33-asok regimentje már 1866. óta háziezrednek számított Aradon. Hosszú aradi tartózkodása alatt, főleg tisztjei révén, jócskán beépült a város társadalmi életébe. A legénység soraiban sok volt a román nemzetiségű katona, főleg Borossebes vidékéről. Parancsnokuk: *Simion Borca* (Borca Simon) ezredes volt.” (Forrás: Puskel Péter - Nyugati Jelen, 2014. július 29.)

← A borossebesi Kaszinó épülete

„Itt válogatta ki a sorozó bizottság a borossebesi ifjúság elejét kora tavasszal, hogy októbernek első napján ki-ki bevonuljon nagyobbrészt az aradi 33-as közös, vagy a nagyváradi 4-es honvédezredbe, hacsak huszárnak vagy tüzérnek nem osztották be az alkalmasnak látszó fiatalságot. A magyar legények nemzetiszín pántlikával díszített kalapot viseltek, a románok piros-sárga-kéket. Senkinek se jutott eszébe, hogy az idegen állam színeinek viseléséért bárkit is kérdőre vonjanak. Ez éppen úgy mutatta a nemzetiségi türelmetlenséget, a magyar sovinizmust, mint az, hogy a járásnak román szolgabírája s a községek legtöbbjében román jegyző volt”. (Forrás: Banner János)

Borossebesi honvédhuszárok →

„A közös hadsereghez tartozó 33-ik gyalogezred, a várban székel, a többinek saját külön kaszárnyája van. A honvédgyalogság a Kossuth-utcai kaszárnyában van elhelyezve. Az épület külseje egyszerű, udvara azonban igen nagy s az újoncok első gyakorlatainak teljesen megfelel. A honvédhuszárság a Kossuth-utca végén levő, a vásár-téren fekvő, óriási területen fölépült kaszárnyában tartózkodik. A város tulajdonát képező kaszárnya magas, egy emeletes épület, mely minden tekintetben kielégítheti a katonai igényeket. A közös hadseregbeli huszárlaktanya a Pécskai úton fekvő kaszárnyában van, amely Arad vármegye tulajdona. Pavillon-szerű, egyemeletes, több részből álló kaszárnya ez, amelynek előrészében az út felől vannak a tiszti lakosztályok, ezek mögött mélyen a sok közlegényi lakás, a raktárok, istállók.”

(Forrás: Somogyi Gyula)

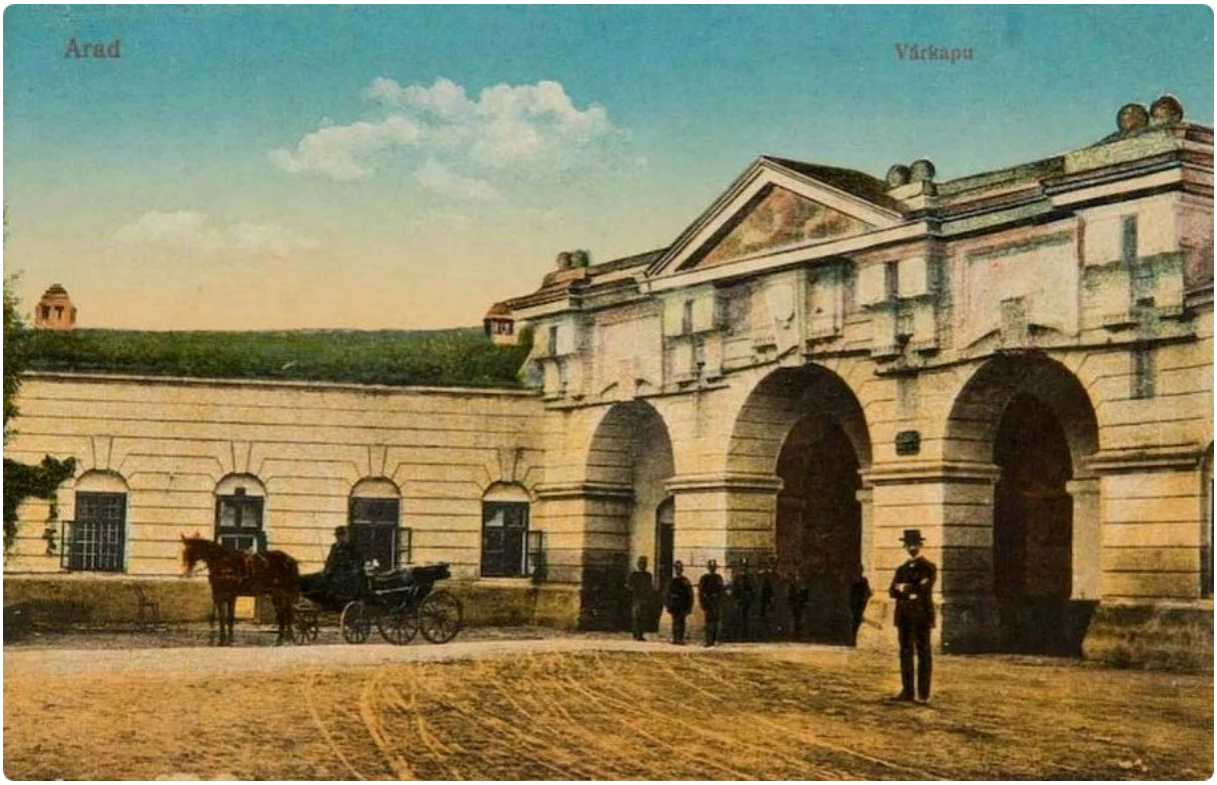

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

József és Jenő főhercegek látogatásai a fronton, az aradi 33-as gyalogezrednél

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Az aradi vár 3. számú kapuja, ahonnan 1914. nyarán elindult az ezred a háborúba és ahová 1918. november 18-án 394 katona hazatért.

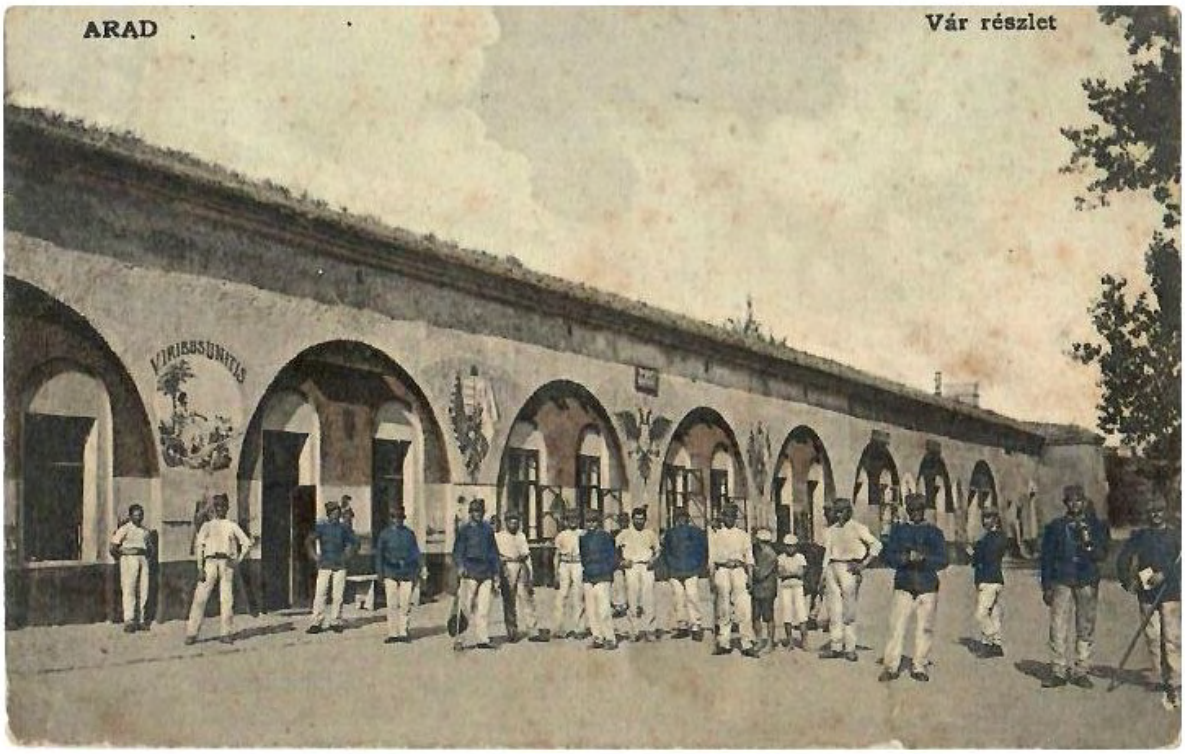
Az aradi Vártemplom

33. gyalogezred egy géppuskás osztaga, Temeskubin térségében, (szerbül Ковин / Kovin, románul Cuvin, németül Temeschkubin, település Szerbiában).

Az aradi 33. gyalogezred katonái a várudvaron, még békeidőben

(Képtulajdonos: Szabó László)

Foto: Pósfay Andor

„A harctér felé, míg áll a vonat” – 1916.

Az aradi várban

Harminchármas ezred
Katona-bandája
Szomorúan játszik
Az aradi várba’
Belesír a nóta
A vak éjszakába
Fáj, sajog a szívem
De hogy is ne fájna?
Kinek is ne fájna!

Kinek is ne fájna,
Mikor e nótába
Visszhangzik ezer
Puska ropogása,
Ezer kardcsattogás,
Ezer ágyúdörej,
Mely egy haldokló nép
Szavát némítja el…

Szerző: Kiss Ferencz, 1907.
(Forrás: „Körösvölgy”)

Az aradi vasútállomáson…

Az aradi vasútállomáson,
Három gőzös áll a negyedik vágányon.
Az elsőnek, jaj de füstöl a kéménye,
Azon visznek a messze idegenbe.

A 33. gyalogezred sapka-jelvénye, tervezte: Rubletzky Géza[1]

Az ezred harcainak színhelyei: Galícia, Kárpátok, Lemberg, Wolhynia, Cesuna, Bukovina, Szerbia, Krn, Lovcsen, Isonzo

Törzs helyőrség: Arad
Alakulatnév: cs. és kir. II. Lipót nevét viselő 33. gyalogezred
Zászlóaljak: 1. zlj: Arad,
2. zlj: Arad,
3. zlj: Arad,
4. zlj: Cattaro
Hajtóka színe: hamuszürke
Gomb színe: fehér
Alapítás ideje: 1741.
Ezrednap: március 23. (Novara 1849.)

Az oldal forrása: http://www.magyarezredek.hu

[1] Szobrászművész (1881 – 1970), a hódmezővásárhelyi művésztelep egyik megalapítója.

Forrás: „Toronyirány magazin” 7. évf. 3. sz

Az aradi császári és királyi 33. gyalogezred katonái 1917-ben, valahol Bukovinában, tábori misén vesznek részt. A lelkész: Juhász Kálmán

A képek csak illusztrációk, borossebesi kötődés nemigen van. E településről hadba vonultak fele román nemzetiségű, gör. kel. vallású, a magyarok túlnyomó többsége, pedig református.

Forrás: „Toronyirány magazin” 7. évf. 3. sz.

Néhány fotó borossebesi katonákról, kik harcoltak a „Nagy Háború”-ban

→ Ismeretlen, de valószínű ő is borossebesi, ülő katona: Kiss Zsigmond és Kiss András

Kohn Jenő

Oancea T. Octavian, hadnagy

COSINZEANA

PROPRIETAR: Dr. SEBASTIAN BORNEMISA — REDACTOR: Dr. NICOLAE DAMIAN

Anul V. — Nr. 3. Abonamentul: Pe an 12 cor. Pe ½ an 6 cor. România 30 lei. — America 3 dolari. Germania 15 M. Orăştie, 24 Ianuarie a. 1915.

MORŢII NOŞTRI

† Octavian Traian Oancea, subloctenent activ în reg. de inf. 41 din Cernăuţi, (de origine din Borossebes, comit. Arad), decorat cu „Crucea de aur pentru merite militare", a căzut pe câmpul de luptă din Galiţia, la 19 Septemvrie a. 1914, în pădurea dela Dromfeld spre Lemberg.

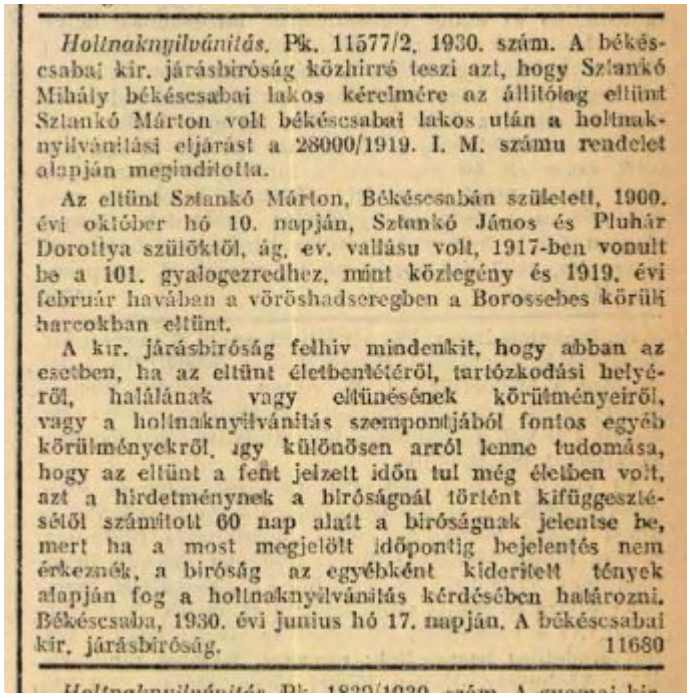
† Nicolae Pârva, secretarul „Casei de păstrare" din Mercurea (comitatul Sibiiului), oficer în rezervă, a căzut pe câmpul de luptă din Polonia-rusească, la finea lui Noemvrie 1914.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Szászvárosban (Broos, Orăştie) megjelent, Cosînzeana nevű folyóirat 1915. január 24-i számában megemlékezik az elesett 22 éves borossebesi születésű, 41. gyalogezredbeli tényleges hadnagyról, ki a hadiékesítményes katonai arany kereszttel kitüntetve, szeptember 11-én Galíciában, Lemberg közelében egy kis erdőben hősi halált halt. Társai értesítették Borossebesen lakó szüleit, hogy a megboldugult az utolsó percig bámulatraméltó hősiességgel harcolt. Octavian Traian Oancea, neve is szerepel a helybeli, első világháborús hősi emlékműn: „Oancea T. Octavian".

Egy hősi halott a sok közül

Tizenegy évvel elhalálozása (eltűnése) után indult meg a békéscsabai *Sztankó Márton* holtnaknyílvánítási eljárása, ki a Vöröshadsereg kötelékében harcolt, 1919. tavaszán Borossebes térségében. Valószinűleg, ő is a kiskúti (ma: Chişcut) tölgyek alatt alussza örök álmát.

Holtnaknyilvánitás. Pk. 11577/2. 1930. szám. A békéscsabai kir. járásbiróság közhirré teszi azt, hogy Sztankó Mihály békéscsabai lakos kérelmére az állitólag eltünt Sztankó Márton volt békéscsabai lakos után a holtnaknyilvánitási eljárást a 28000/1919. I. M. számu rendelet alapján megindította.

Az eltünt Sztankó Márton, Békéscsabán született, 1900. évi október hó 10. napján, Sztankó János és Pluhár Dorottya szülöktöl, ág. ev. vallásu volt, 1917-ben vonult be a 101. gyalogezredhez, mint közlegény és 1919. évi február havában a vöröshadseregben a Borossebes körüli harcokban eltünt.

A kir. járásbiróság felhiv mindenkit, hogy abban az esetben, ha az eltünt életbentétéről, tartózkodási helyéről, halálának vagy eltünésének körülményeiről, vagy a holtnaknyilvánitás szempontjából fontos egyéb körülményekről, úgy különösen arról lenne tudomása, hogy az eltünt a fent jelzett időn tul még életben volt, azt a hirdetménynek a biróságnál történt kifüggesztésétől számitott 60 nap alatt a biróságnak jelentse be, mert ha a most megjelölt időpontig bejelentés nem érkeznék, a biróság az egyébként kideritett tények alapján fog a holtnaknyilvánitás kérdésében határozni. Békéscsaba, 1930. évi junius hó 17. napján. A békéscsabai kir. járásbiróság. 11680

Deák József: Első világháborús emlékmű Borossebesen[1]

Az első világháborús emlékmű Borossebes parkjának a hátulsó, vagyis az északi- északnyugati részén áll, s az első világháborúban elesett borossebesi hősök emlékére állították fel 1926. augusztusában, függetlenül azok nemzetiségi vagy felekezeti hovatartozásától. Alkotóik ismeretlenek, valószínű olaszok voltak, s az egyházak vezetésével (ortodox, római katolikus, református, izraelita) és a hívek hozzájárulásával készült. 2005-ben, a város modernizálása alkalmával az obeliszk körül fehér színű betontéglákkal kikövezett kereszt formájú feltöltött utat létesítettek, melynek hossza 16 méter, szélessége 4,5 méter. A járda, ahonnan az út nyílik az obeliszkhez, vörös betonlappal van kikövezve, hogy kitűnjön az emlékmű körüli fehér színű, kereszt formájú út. Az emlékmű egy 560 cm magas, rózsaszínű menyházai márványból készült obeliszk, tetején egy bronz turulmadár, mely fejét balra fordítja és karmaiban egy kardot tart. Talapzata három négyszögletű (190×190 cm) egyenként 35 cm magasságú, egymásra helyezett rózsaszínű márványlap. Az egészet egy 4×4 m-es négyzet alakú betonlap veszi körbe, és kovácsolt vaslánccal van bekerítve, melyet nyolc 75 cm magas ércoszlop tart. Az obeliszk négy oldalára az első világháborúban elesettek nevei vannak vésve, katonai rangjuk szerint és ábécé sorrendben.

Az emlékművet 1926-ban a park közepén állították fel, majdnem az 1919-ben ledöntött Kossuth szobor[2] helyén. A kommunista hatalom átvétele után ledöntötték és eltávolították. Darabokban hevert az ortodox temetőben, ahonnan később eltűnt a turulmadár a karddal. Megjegyzem, ez az eredeti turul a csőrében egy kis, keresztbe végződő gallyat tartott. 1979-ben, a hősök leszármazottjai, sok egyezkedés után a város akkori vezetőségével, elérték, hogy az emlékművet újra felállítsák. Igaz, nem az eredeti helyére, hanem hátrább, ahol jelenleg is található. E cél érdekében a legtöbbet egy Mihulin nevezetű lakos tett, aki ebben az ügyben nem egyszer járt Bukarestben. A turulmadarat újraöntötték. Egy fiatal aradi szobrász vezetésével és a lakosok segítségével a mintát, fából újra megalkották, majd a helybéli vasöntödében elkészítették[3].

Egy magyar katonai tömegsír az első világháborúból Borossebes északi határában, Kertes falu felé vezetőországút jobb oldalán, az ignafalvai elágazás után, nem messze a Wenckheim volt vadaskerttől, van egy kis tölgyfákkal borított domb, amely alatt 24 magyar katona nyugszik. Ezeket a katonákat foglyul ejtették a Halmágycsúcsi csatában, amikor a román hadsereg megkezdte a magyar hadsereg elleni nagy támadást, 1919. április 16-án.

(Halmágycsúcs határában van egy másik tömegsír, amelyben 800 magyar katona lett elföldelve, akik abban a csatában estek el. A helybeli Toma Iuga történelem szakos tanár elbeszélései szerint, a helység lakói évekig a honvédek csizmáiban és bakancsaiban jártak, főleg a nők, mivel a kiskatonák lábméretei inkább nekik feleltek meg.)

Visszatérve a borossebesi 24 magyar katona jeltelen tömegsírjához megemlítem, hogy a helyiek elbeszélései szerint a katonákat szekéren hozták ide. Nem is lehetett tudni róluk, hogy kicsodák, mert csak a fehér alsóruháikban voltak, egyesek, pedig meg is voltak csonkítva. Átvitték a településen, ki a határba, ahol miután megásták saját maguk a sírgödröt, lelőtték őket, s odatemették. Az elbeszélés szerint, másnap egy arra járó, aki szekérrel ment az erdőbe fáért, megközelítve a halmot, még észlelt ott a felszínen földmozgást.

[1] Megjelent a „Partium” honismereti lap 2014. évi 2. számában.

[2] A településen sohasem állt Kossuth szobor, a milleniumi obeliszkkel keverte össze a szerző. (a szerk.)

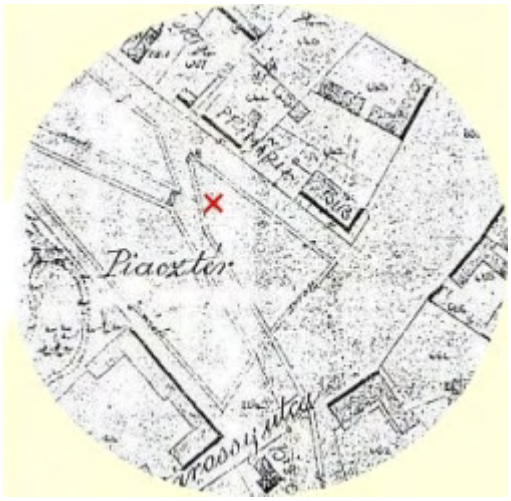
[3] Madarunkat az-az óriási megtiszteltetés érte, hogy egy munkafázisban öntötték a Kondukátor fejszobrával, a madár-szobor egyből sikerült, az utóbbi orra a kelleténél nagyobb lett és utólag kellett korrigálni. (adatközlő: Máté József)

A milleniumi emlékmű elkészítése és felavatása 1896-ban

„A márványcsiszoló rajzolója tervezte az emlékoszlopot és a szürkés-fehér emlékművet a márványcsiszolóban készítették el. Ha jól emlékszem, négy részből állott, és az egyszerű oszlop meghaladta a kétszeres embermagasságot. Felső része obeliszkszerű volt. Mély alapozást ástak, s azt éppen úgy telerakták mészhabarcsba ágyazott terméskővel, mint a házalapokat. Aztán csigák segítségével emelték rá az egyes részeket egészen az obeliszkig. Közben a megfelelő állvány is elkészült, hogy az összeillesztő mester kényelmesen dolgozhassék. Mindebből a járókelők nem láthattak semmit, mert az oszlop magasságának megfelelő deszkakerítésen belől folyt a munka. A tér közepén kocsiút vezetett át, nem lehetett tehát a geometriai középre felállítani. Nem sokáig törték a fejüket azon, hogy hová tegyék. Mivel az utat a park bejáróirányában másik metszette, s ezzel az egész tér négy részre volt osztva, a bizottság úgy határozott, hogy abban a tükörben állítják fel, amelyik a kastély előtt fekszik.

A kastélynál jobb hátteret nem lehetett volna találni a nagyon különböző nagyságú és épületekkel, kerítésekkel körülvett téren. A márványt az uradalom adta, a csiszolást is az végezte sőt még a felállítással járó költségeket is az uradalom vállalta. Már gyülekeztek a díszbe öltözött bizottsági tagok és a különböző templomokból érkező közönség. A fekete férfiruhának akkor divatos nappali formái közül egy fekete díszmagyar emelkedett volna ki, ha az alak, aki viselte alkalmas lett volna a kiemelésre, de alacsony, vékony alakja szinte elveszett a díszruhában.

Az oszlopot a tetejétől a talpáig érő nemzetiszínű lepel borította. Úgy nézett ki vele, mintha végig palástba takarták volna. Kis emelvény volt előtte, amelyen a Himnusz éneklése után – megjelent a díszmagyarba öltözött szónok, *Rázel Pista* bácsi. Aztán jött az oszlop megkoszorúzása. Szerencsére sok szép virággal és okosan kevés szóval. Majd újra a régi bandérium lovagolt el az oszlop előtt. Ezt követte a tűzoltóság teljes felszereléssel, jól begyakorolt menetben.

Mire a déli harangszó megszólalt, ott állott a múltat dicsőítő, a jövőben reménységet jelképező oszlop. Ma aligha áll a helyén, hiszen a történelemnek újabb időszámítása kezdődött, annyi sok ezerrel együtt ebben a faluban is. Az évek már akkor meg voltak számlálva, és még az eseményeket várók se hitték, hogy alig húsz esztendő választ el a sors beteljesedésétől.

A Kaszinóban tartott díszebéddel zárult a délelőtti hivatalos rész. A nép mulatság délután kezdődött az egész téren.” (Banner János)

Az aradi 33. gyalogezred harci tevékenykedéseinek szinterei az I. világháborúban

„A 33. gyalogezred a harcok kezdetekor a 2. hadsereg VII. hadtestének 17. hadosztályába tartozott, annak is a 34. dandárába. A IV-ik zászlóalja, mint önálló zászlóalj a 6. hadsereg 47. hadosztályának 14. hegyi dandárjába tartozott. Általában hegyi kiképzést kaptak, és a szerb, majd az olasz fronton vetették be katonákat. Az ezred 1918. október 25-én a 6. hadsereg 34. hadosztály 68. dandár kötelékében, Olaszországban, Vittoriótól keletre volt állásban."

Rózsafi János közlése 2012-ben

„1916. áprilisa és júniusa között Asiago és Arsiero térségében az olasz Alpokban, 1916. júliusban és augusztusban, Bukovinában, 1916. augusztusa és 1917. júliusa között a Kárpátokban, 1917. júliusa és 1918. márciusa között ismét Bukovinában, majd az 1918. évben márciustól júliusig Ukrajnában és Dél-Oroszországban, végül 1918. augusztusa és novembere között a Piavénál."

Forrás: „Toronyirány" magazin, 7. évf. 3. sz. / M. P.

EMLÉKIRAT
A II. LIPÓT CSÁSZÁR NEVÉT
VISELT VOLT CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI
33-IK GYALOGEZRED
DICSŐ HADITETTEIRŐL, VALAMINT
AZOKRÓL, AKIK AZ EZRED KÖTELÉKÉBEN
KÜZDVE, HŐSI HALÁLT HALTAK
A HAZÁÉRT

BUDAPEST, 1935.

"PÁTRIA" IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

(részlet)

„Sok vihart átélt, sok véres csatában sok babért szerzett dicső ezredünket nagy királynőnk, Mária Terézia csaknem kétszáz évvel ezelőtt, a történelmű nevezetességű 1741. évben alapította. […] Magyar volt az ezred. Magyar területről sorozták katonáit, magyar volt ruházata, magyar nadrággal, magyar zsinórozással és díszkabátja karján büszkén viselte az ezred magyar jellegére utaló «medvekarm»-okat. […]

A háború kitörését megelőzőleg ezredünk hosszú évtizedek óta Aradon állomásozott és ezért általánosságban az aradi «háziezred»-nek nevezték el.

Az ezred legénysége Arad vármegyéből, valamint Temes vármegye északi részeiből egészíttetett ki. A hadkiegészítő kerület földrajzi és etnográfiai viszonyainak megfelelően, ezredünk legénységében a legtöbb a román anyanyelvű volt, de igen sokan voltak magyarok s a maros menti Bánátból származó németek, sőt szerb anyanyelvűek is. […]

A mozgósítás 1914. évi július hó 26. napján, vasárnap következett be. E napon reggel 5 órakor Resch Ferenc vezérőrnagy, dandár- és katonai állomásparancsnok az aradi vár parancsnoki épületének első emeleti dísztermében, a helyőrség tisztikara előtt felolvasta a részleges mozgósítási parancsot Szerbia ellen. Ebben első mozgósítási napként 1914. évi július hó 28. napja állapíttatott meg.

Az ezrednek a harctérre való útba indítása 1914. augusztus hó 1. napján következett be. […]

Azok a haditeljesítmények, amelyekben az ezred a világháború folyamán más nem kevésbé dicső ezreddel együtt részt vett, részint pedig az egyes hadműveletek egységessége alapján, tíz elég élesen elhatárolódó periódusra oszthatók. Ezek a periódusok a következők:

I. A galíciai hadjárat, amely 1914. augusztus végén kezdődött és 1914. november végéig tartott.
II. A Kárpátok védelmi harcai 1914. november végétől 1915. május hó elejéig.
III. Galícia felszabadítása és az oroszoknak Galíciából való kiszorítása. Ez az 1915. májustól 1915. szeptemberéig terjedő időszakot foglalta le.
IV. Álló harcok Wolhyniában 1915. szeptember havától, 1916 márciusáig.
V. Az asiago-arsieroi áttörés küzdelmei, amelyek az áttörés előkészületeit is beleértve, 1916. április havától 1916. június végéig zajlottak le.
VI. A Bruszilov-offenzíva megállítása és az orosz haderők visszavetése a bukovinai harcok során 1916. július és augusztus folyamán.
VII. Újabb védelmi harcok a Kárpátok határvonalán 1916. augusztusától 1917. július végéig.
VIII. Az oroszok kiverése Bukovinából 1917. augusztusától 1918. márciusáig.
IX. Megszállási hadműveletek Ukrainában és Dél-Oroszországban 1918. márciusától, 1918. júliusáig.
X. Befejező küzdelmek az olasz fronton a Piave-menti harcokban, 1918. augusztusától 1918. november elejéig.

Az ezred vonatba szállása Villachban történt. November 14-én Obermayer Kurt lovag ezredparancsnok búcsút vett ezredünktől, melynek parancsnokságát átvéve, Eitel Károly őrnagy azt Gyékényesen — Budapesten át állomáshelyére, Aradra visszavezette. Aradra november 18-án érkezett ezredünk. […]

Ezen utolsó ciklus nagy teljesítménye ezredünk részéről az, hogy az általános rend és harci kötelékek felbomlása dacára a fegyelmet fenntartotta, sem a tisztikaron, sem a legénységen a forradalmi hangulat nem lett úrrá, fegyvereit soha semmiféle felszólításra át nem adta és 370 emberre és 24 tisztre fogyatkozva bár, de egységben és töretlen szellemben tért vissza hazájába. […]" (dr. Hanthó Sándor, 33-as tart. százados)

A monográfiának nem elsődleges célja az első világháborús eseményeket részletesen ismertetni. A Borossebesről bevonult hadkötelesek zömmel az aradi Császári és Királyi (tehát a közös) 33-as gyalogezredbe lettek besorozva, de kerültek a monarchia hadseregének más alakulataihoz is. A település lélekszáma a háború előtt kb. 2600 fő volt, hősi halottainak száma megközelítette a százat. Szinte minden családnak volt egy, néha több tagja is ki odaveszett a háborúban. Az elesettek emlékének megőrzése céljából került sor néhány sorban a 33. gy. ezred történetének, harci tevékenységének és annak helyszíneinek rövid ismertetésére. (a szerk.)

A 33. aradi gyalogezred (egyik) utolsó bevetése

A fegyverszüneti bizottság feljegyzése Vix alezredes átriratáról Balassagyarmat ügyében, Budapest, 1919. január 30. (részlet)

[…] Vix alezredes január 30-án kérdést intézett a fegyver[szüneti] bizottsághoz (telefonon): „Ameil francia százados jelenti, hogy Aradtól keletre, Soborsin környékén nagyobb magyar csapatösszevonások vannak. Ameil százados úgy hallotta, hogy állítólag ötezer ember és tüzérség van ott összpontosítva, Vix kérdi, megfelel-e a hír a valóságnak?" […]

A HM 5. osztályától beszerzett adatok alapján a következőket Közölte Stielly százados Vix alezredessel: „Arad környékén nincs csapatösszpontosítás. Soborsinon, *Borossebesen* és Belényesen egy-egy 33. gyalogezredbeli század, Világoson és Máriaradnán egy-egy szakasz van vonalbiztosításra kirendelve, mert a román gárdák fenyegették azt a vidéket. Arad helyőrsége pedig nem lett megerősítve." […]

Forrás: Barthó Zsuzsanna – Tyekvicska Árpád: A „csehkiverés" katonai dokumentumai (1919. január 29-30.)

Az *Aradi vár hagyományőrző csoport* címere.

„A legénység soraiban sok volt a román nemzetiségű katona, főleg Borossebes vidékéről. Parancsnokuk: *Simion Borca* (Borca Simon) ezredes volt." (Puskel Péter) De a K.u.K. hadsereg vezényleti és szolgálati nyelve a német volt. A maroknyi, lelkes román hagyományőrző fiatalnak, tudható be a csoport címerében a román felirat.

Borossebes egykori címerei

A rajzolatok közül a pajzs jobb oldalán lévő szőlőtőke jelentése egyértelmű, szőlő termesztésére, valamint bor készítésére utal, ami a város nevében is fellelhető. Egykor híres a szőlőültetvényeiről (bakator, muskotály). A jobb oldali hegy a Pilis (271 m), míg az ellenkező oldalon, a távolban egy másik hegy látszik, tetején épülettel, a déznai Várhegyet és a várat ábrázolja a rajz. (Miután 1597-ben Báthory Zsigmond elfoglalta, Borossebes a déznai várhoz tartozott.) Akié Dézna volt, azé volt Borossebes is.

Borossebes helységből talajszintről nem látható a légvonalban körülbelül 10 kilométerre lévő déznai vár (389 m), mivel a Piliske (196 m) nevű, kopár dombocska takarja. Valószínűleg egy magasabb nézőpontból a címeren lévő tájkép tárulna elénk, de ezt nem volt még módom kipróbálni.

Foto: showmystreet.com

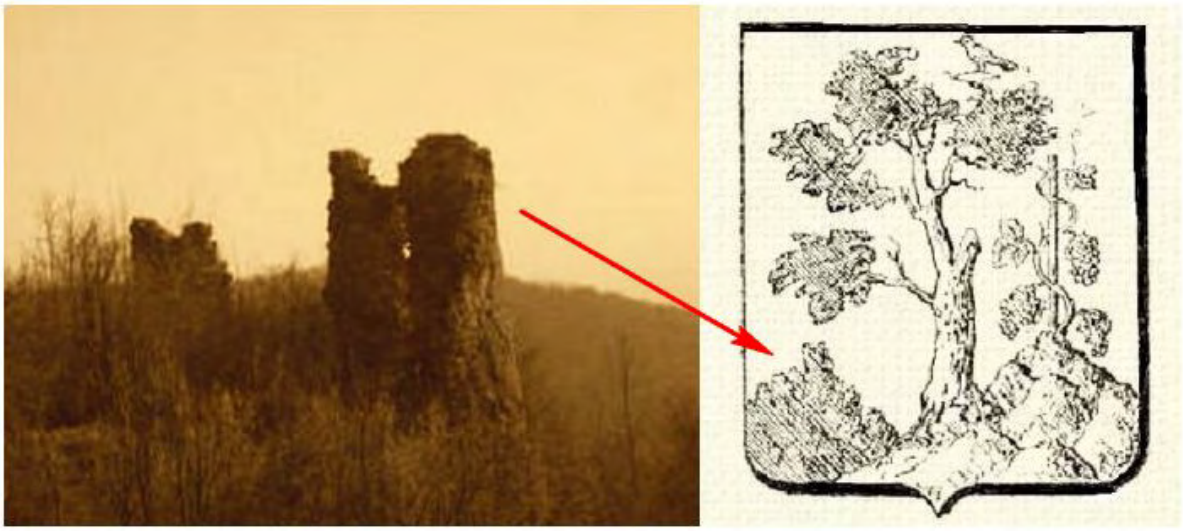
Gondolom, hogy a címer egykori tervezője is hasonló cipőben járt, csak a térkép segítségére hagyatkozhatott. A címerpajzs központi részén álló lombos fát első nekifutásra az un. „életfa” szimbolikával azonosítottam, melynek ábrázolása sok erdélyi népművészeti tárgy jellegzetes figurája, mint kerámián, mint a fafaragásokon. Időközben olyan információra akadtam, ami más alternatívát is szabadon hagy ebben az értelmezésben. Gr. Wenckheim Frigyes egykori Vadaskertjében a 19. sz. végén még fellelhető volt egy, hozzávetőlegesen 600 éves tölgy[1], melynek 12 m volt a kerülete és ezátal az átmérője 4 m volt. Talán az is elképzelhető, hogy ez az óriás-tölgy vonult be Sebes címertörténelmébe.

A fa magassága a címeren meghaladja a környező hegyek magasságát, rajzolata uralja a rendelkezésre álló tér jelentős részét, a kép fő motívumát alkotja. Függő kérdés még a fa tetején, fészkében ülő madár, bizonyára nem a szőlőtermést megdézsmáló seregélynek vagy rigónak állított a néhai címertervező maradandó emléket. A címer-színkód szerint csak a lombozat zöld színe van jelezve a ferde vonalkázással, más színre nincs utalás.

1853-ban Boros-Sebes mezővárosi ranggal bírt, ami a pecsétnyomó feliratából is kiolvasható. Ezen, az eddig felfedezett legrégebbi címerváltozaton a Pilis hegy, rajta a lombos fa és a szőlőtőke (3 fürt és 2 levél), a címerpajzs függőleges tengelyében, központi helyen van. A rajzon a fa törzse erőteljesebb, szinte uralja a teret, a későbbi változatok madara itt még nem látható. Ezen a változaton a déznai Várhegy helyén egy kisebb, szintén lombos fa található.

Ez a címerpajzs az elsőként bemutatott pecsétnyomó rajzának elődje lehet. Ezen az ábrázoláson határozottan látszik a déznai vár (rom) körvonala. Egy (napjainkban) a déznai várromról készült fotón ez látható.

Dézna-vár rom Borossebes címere

[1] „E sajátos tölgy Boros-Sebes hegyén terem, Jahn Vilmos botanikus barátom szőlőjének szélein, ott hol azok a Sebesi-hegy erdejével határosak.” (Dr. Simonkai Lajos, 1887. - E témájú írása olvasható a mellékletben.)

A település címere viaszpecséten

Foto: Kiss

A címerkép központi eleme itt is a tölgyfa. A bal oldali harmadban a déznai Várhegy, tetén a rommal, míg a jobb oldalon, az ezúttal nehezebben kivehető szőlőtőke rajzolata látszik, fürtökkel. A pecsét rendeltetése: a helyi református iskola *Mulasztási- és osztályozási naplójának* egykori hitelesítése volt a 20. sz. elején. Ezen okirat fellelhető, a borossebesi református egyház lelkészi könyvtárában. A felvétel készítésének éve: 2014.

*

„A hagyomány szerint a borosjenői pasa részére a várban elzárt száz leány a puskaporos kamrát meggyújtva, a várat magukkal együtt a levegőbe repítették. Annyi tény, hogy 1693-ban Borosjenővel együtt Dézna is magyar kézre került, de akkor a vára már romhalmaz volt" (Révai Nagy Lexikona V. kötet). Ez a romos állapot napjainkig fennmaradt.

A legutóbbi, 1910-es változat (bal oldali ábra) rajzolója eltér ettől a pontos várrajzolattól, itt is a Várhegy látható, de csak az épület körvonalai böngészhetők ki egy kis fantáziával. (a szerk.)

*

„A községek rendesen azokkal a magyar köriratú pecsétekkel élnek, melyeket 1837-38 és 1876-ban készíttett a vármegye; ezek többnyire önkényesen választott czímerekkel vannak ellátva. A pecséteken az évszámok az 1886. idecsatolt nagyhalmágyi járás községeinél mindenütt hiányzanak; a többinél kevés kivétellel (a hová tartozik Borosjenő is) nem maradtak el. Viasz- és fekete nyomású pecséteket egyaránt használnak). Román köriratú pecsétet (1787-től) csak Lugozó használ."

Forrás: Márki Sándor „Aradvármegye története" (részlet)

*

Bányászat a Menyháza-patak völgyében

A Magyar Korona Országai területén létező kőbányák (részlet)

94. — *Boros-Sebes* (Borossebesi j.)

Sárgás-fehér, puhább szarmatakorú mészkő, cerithiumoktól eredő likacsokkal, mely a szomszédos Govasdia határában is előfordul. A fejtési hely a Fehér-Körös jobbpartján fekszik, a folyó közelében, a hol felszíni, csekélymélységű bánya már régóta létezik. E bánya a gróf Wenckheim Frigyes-féle borossebesi uradalomhoz tartozik. A borossebes-buttyini vasúti állomáshoz 2 kmtr jó kocsiút vezet. E kőzetet főleg az Arad-Borossebes-Gurahoncz közötti vonalon használták fel vasúti állomások és számos kisebb építmények építéséhez a környéken, mire a kőzetet részint terméskő alakjában veszik, részint pedig megfaragtatják. A legnagyobb tömbök 0. 80-1. 00 mtr^3 nagyok. A kőtermelés eddig, korlátolt, évenkint nem megy többre 1000-1200 kbmtrnél.

95. **— *Boros-Sebes.***

a) Sötét szürke, apró-középszemű, tömör **piroxén-andezit**. E kőzet a gróf Wenckheim Frigyesné, kigyósi lakos tulajdonát képező, s Roheim Náthán, budapesti lakosnak bérbe adott kőbányából származik, mely 1883-ban nyittatott a Plesa nevű hegy É-i részének tövében, az Ó- és Ujváros között, a Dézna-patak bal partján, a községtől ÉK-i irányban, a borosebes-déznai törvényhatósági út mellett. A termelt kövek 0. 05-0. 40 mtr átmérőjűek s részint nagyobb darabokban használatosak partvédő munkálatokra, részint zúzva, útépítési és útfentartási czélokra. Évenkint 1000-1400 vasúti kocsirakomány szállíttatik el innen a szomszédos megyék műútjainak építéséhez és fentartásához.

b) Ugyanazon kőzet a községi kőbányából, melyet 1893-ban nyitottak s szintén a Roheim N. bérel. E kőbánya a Pleskucza hegy DK-i részének tövén és szintén a déznai út mellett fekszik. Felhasználása ugyanaz, mint az előbbi kőzeté s innen is szállítanak évenkint 3000 vasúti kocsival követ, ugyancsak a fenti czélokra. 1892-93-ban pedig Szabadka város útjainak építéséhez is használták (M. K. Á. II. 59.).

96. — Dézna (Borossebesi j.)

Világos-szürke, középszemüen porfiros, porozus-likacsos **piroxén-andezit,** a község tulajdonát képező korlinvölgyi kőbányából, mely a déznai vasúti állomással 1. 5 kmtr viczinális úttal van összekötve. Ezen kőzet változó mennyiségben Arad, Csanád, Békés és Temesmegyék törvényhatósági utjainak kavicsolására használtatik (M. K. A. IV. 81.).

97. — Dézna (Borossebesi j.)

Szürke, durvaszemű, porozus **prioxén-andezit-brecsia,** váradi Török József déznai birtokos kőbányájából, mely félóránnyira DK-re az ó-déznai telep torkolata előtt fekszik. A kitermelt kövek különféle nagyságban 1 kbmtr maximális nagyságig állíthatók elő és a bánya évi termelése 100 kbmtrre tehető, mely termelés azonban még fokozható. A kövek nyers állapotban házépítésre, faragva pedig hídépítésre, lépcsőfokok, síremlékek és keretek készítésére szolgálnak. E kőbánya 1860 körül nyittatott.

116. — Menyháza (Borossebesi járás).

a) Vörös, részben halványvörös liasz-**mészkő**, a Piátra ku laptye hegyről. Ugyancsak vörös márvány fordul elő a menyházai malomnál is.
b) Szürke liasz-**mészkő** a Megyespatak jobbpartjáról, a kis mészkemencze közelében lévő kőbányából.
c) Szürke **márvány** a Piátra ku laptye hegyről, az ott lévő vörös márvány padjainak fedő rétege.
Mindezen kőbányák 1877 óta vannak megnyitva s gróf Wenckheim Frigyes (Borossebes) uradalmához tartoznak. Borossebes vasúti állomásával a kőbányákat jó karban tartott megyei és részben községi és uradalmi út köti össze. A felsorolt kőzeteket leginkább Aradon használták fel eddig, így az Arad-Csanádi Vasutak aradi palotájánál (1888), a Domány-udvarnál (1889) Aradon, a szent-annai és gurahonczi vasúti állomási épületeknél (1888-89) stb. Lépcsők és folyosótáblák 3 méternél hosszabbak is, lépcsőházi forduló helyekre való táblák (Podest plattan) 2-2.5 mtr , a legnagyobbak pedig 4×6.25 mtr nagyságuak. A kereslet változó. (M. K. Á. I. 11.).

117. — Menyháza (Borossebesi járás).

Kékes-fekete, tömött triaszkorú **mészkő**, mely részint a Piatra ku laptye hegyen a vörös márvány feküje gyanánt fordul elő, részint pedig a Megyesvölgy jobb partján, vörös palák fölött. Mind a két helyen, különösen a Megyesvölgyben már régóta fejtik e mészkövet mészégetés szempontjából. E bányák gróf Wenckheim Firgyes (Borossebes) uradalmához tartoznak. Borossebesig jól karbantartott megyei, községi és uradalmi út vezet összesen 20 km hosszúságban. Az égetett meszet nemcsak Borossebes egész vidékén, hanem még Aradon és Mezőhegyesen is használják. Újabban nyersen is szállítják a mezőhegyesi czukorgyár részére. Évenkint 2-3000 q-t termelnek a nevezett két bányában.

120. — Ó-Dézna (Borossebesi j).

Fehér, finomszemű **kvarcz homokkő**, apró barna limonitpettyekkel, a diaszkorból. E kőbánya, mely a Hajuga larga nevű tájon, Déznától mintegy 3 kmtrre K-re, 1889-ben nyittatott váradi Török József déznai birtokos tulajdona. A termelt kövek különféle nagyságban 0. 5 kbmtr nagyságig fejthetők és a bánya termelése csakis a saját szükséglet fedezésére —mely évenként 20 kbmtrre tehető — szorítkozik. Ezen homokkő, mint tűzálló, olvasztókemenczék kibélelésére használtatott.

120. — Prezest (Borossebesi j).

Sötét-szürke, apró-, középszemű, tömör **piroxén-andezit**. E kőzet az 1890-ben megnyitott községi kőbányából származik, mely a községtől 0. 3 kmtrre DNy-ra, az országút mellett fekszik. A lefejtett darabok köbméter nagyságot is elérnek, de ezt kisebb darabokra zúzva, rendesen csak útépítésre, vízmosások beépítésére és kövezési czélokra használják. Az évi termés átlag 4000 köbméterre tehető

Írta: Schafarzik Ferencz dr., m. kir. bányatanácsos, főgeológus

Kiadó: a m. kir. Földtani Intézet
Nyomatott: a Franklin-társulat könyvnyomdájában, Budapest, 1904.
Forrás: Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, Földtani Szakkönyvtár

A borossebesi kőbánya és a kőzúzda

2330 Fogyasztási szöv. kiadása, 1915.

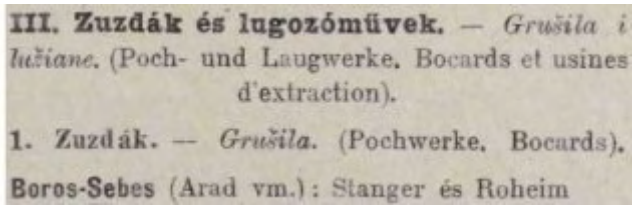
A borossebesi kőbánya (megnyílt: 1893-ban) a Pleskucza-hegy DK-i részének tövében

Magyarországi geológusok kirándulása az egykori piliskei kőbányánál, 2002.

Foto: id. Ősz Árpád

„Wenckheim Frigyes gróf uradalmának Borossebesen lévő kőbányáját ujabban a Roheim[1] és Stanger budapesti czég bírja bérben. Az ezen kőbányából kikerült trachyt-kő Aradvármegye utainak legjobb fedanyaga, de használtatik az a szomszédos megyékben is. A bányából évenként 3-4000 kocsirakomány kőanyag szállíttatik el. A naponkénti termelés[2] 8-10 kocsirakományt, vagyis 50-70 köbmétert tesz ki. A kőbányában alkalmazott munkások száma 60-70 körül van. A borossebesi trachyt igen finom szemcsés, kemény alkatú s partvédelmi czélokra mint első minőségű kő van elismerve, főleg azóta, hogy Szegeden, a Tisza partján alkalmaztatott s fényesen bevált.” (Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiája”)

III. Zuzdák és lugozóművek. — *Grušila i lužiane.* (Poch- und Laugwerke. Bocards et usines d'extraction).

1. Zuzdák. — *Grušila.* (Pochwerke. Bocards).

Boros-Sebes (Arad vm.): Stanger és Roheim

„1887-ben helyezték üzembe a gőzerőre berendezett kőaprítót. […] Az elmés szerkezetű gépből a felaprózott kő közvetlenül a waggonba hull alá s ez által is beálló munkamegtakarítás, s illetve mérsékelt termelési költség valamint a szárnyvonal által, minősége a versenyképességet nagyon előmozdítja és a bánya jövőjét szép reményekre jogosítja.” (Paradeyser Lajos)

Kuliner, Şebiş Nr.4. — 1925. Ilustraţia, Gherla

„Minthogy a befolyt ajánlatok mellé csatolt s a József-műegyetem (Magyar Kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, a szerk.) műszaki-mechanikai laboratóriumával kapcsolatos kísérleti állomás bizo- nyítványai szerint az Arad és Csanádi Egyesült Vasutak acsuczai trahit köve hordóképessége 1752 klgr. pro cm^2, a Roheim Náthán bpesti vállalkozó Boros-Sebes község határában levő Plesa és Ples-Kucsa (Pleskucza, a szerk.) nevű bányákban termelt kő hordképessége 2905 klgr. pro cm^2. […] Az utczák kőburkolattal leendő ellátására Roheim Náthán ajánlata tűnt ki legelőnyösebbnek. A befolyt ajánlatokat a tanács a gazdasági- és pénzügyi szakosztálynak tárgyalásra már kiadta. A szakosztály az ajánlatokat a tegnap délutáni ülésen tárgyalás alá vette, s mint legelőnyösebb ajánlattevő, Roheim Nátán vállalkozóval ajánlja a szerződést megkötni. Megemlítjük végül, hogy Roheim Náthán az

általa bemutatott bazalt kőből jelenleg Szarvas városában köveztet, ahol is a kő minőségével teljesen megelégedve vannak.” (Forrás: „Békés” társadalmi és közgazdászati hetilap - Gyula, 1897. január 3-án.)

„A művelés dynamit segélyével történvén, az ennél követendő óvintézkedések szabályozva vannak és azoknak betartása feletti felügyelet éber figyelmem tárgyát képezi.”(Paradeyser Lajos)
„Minden délben és este robbantottak, olyan pontos időben, hogy órát lehetett igazítani utánuk” (Banner János)

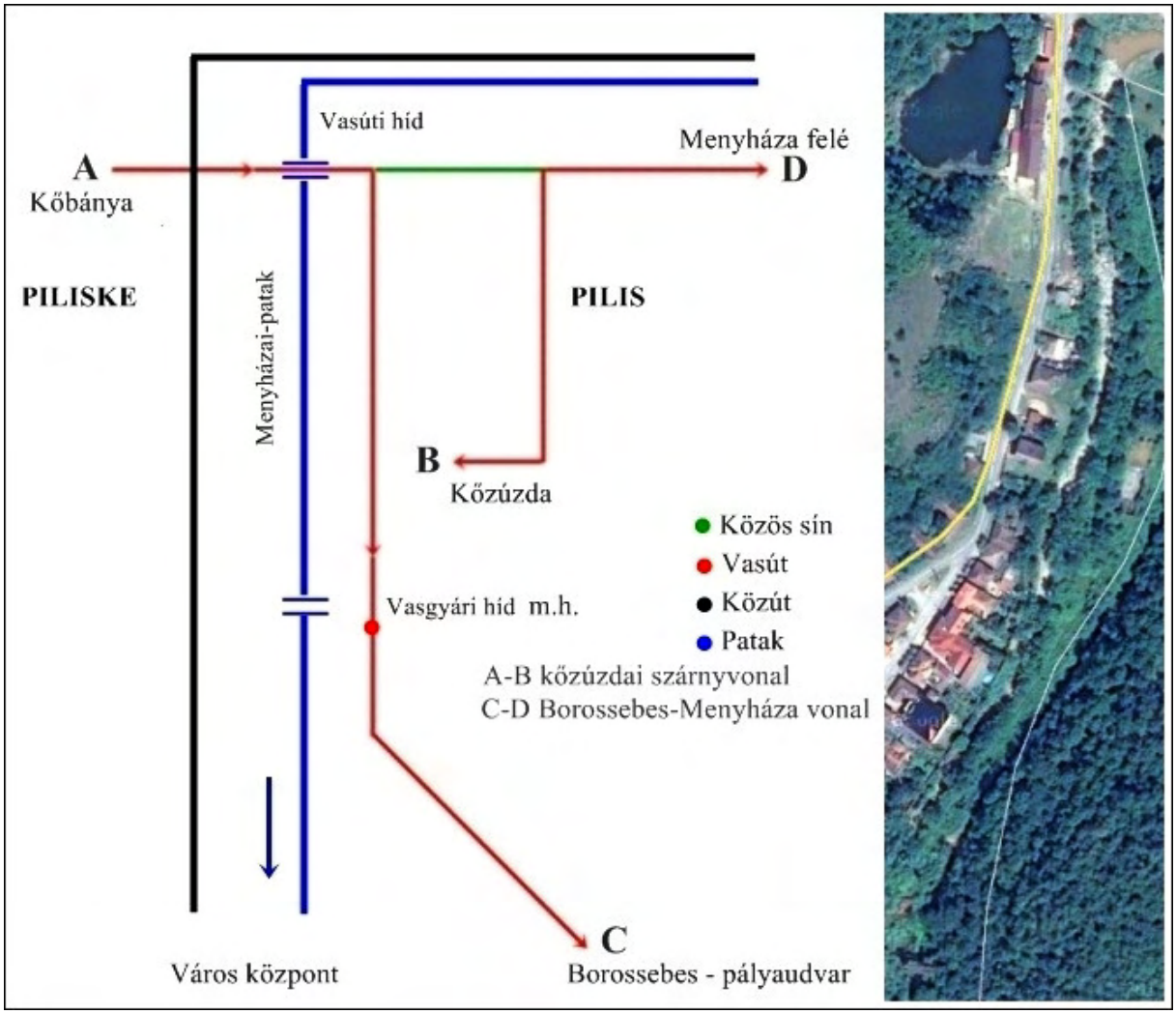

Foto: Kiss László – 2012

Az egykori kőzúzda maradványa

A kőbányában kitermelt köveket, gőzmozdony vontatta csillesor szállította a Pilis/Plesa hegy oldalában, emelkedő vasúti pályán az indulási talajszinttől, a kőzúzó betonhídjának kb. 15-20 m-es magasságáig. A kőzúzdai szárnyvonal végén a csillék, kővel megrakva, (az első világháború alatt épült) betonhídon gurultak be a kőzúzdába. Kirakodás után, ott továbbiakban a gravitáció is segítette a zúzással, rostálással és osztályozással kapcsolatos munkálatokat. A zúzda vasútoldali falán sok fém csapóajtó volt és felváltva nyíltak meg, ürítették az őrlött kavicsokat a felállványozott vályúkba, amik vagonokba eresztették a követ. Az ’50-es években, a kőzúzdában alkalmazott gépek *Ganz* gyártmányúak voltak. (A személyzet egy része munkaszolgálatos katona volt, kiket az akkori rezsim „megbízhatatlanságuk” miatt nem tartott alkalmasnak a fegyveres katonai szolgálatra). A folyamat végén a végterméket, esetünkben a vasúti talpfák alá való kőzúzalékot, valamint az útkövezéshez felhasznált kockakövet, a kisvasúti tehervagonokba rakodva a borossebesi nagypályaudvarra szállították. Ott a kisvasúti vagonokat feltolatták egy 70 m hosszú rakodópadra (rámpa), ahonnan billenéssel a mellettük álló, talajszinten lévő, normál nyomtávú vagonokba ürítették tartalmukat. Innen már a szélesnyomtávú vasúti teherkocsik, zömmel az aradi, kisebb hányadban a brádi irányba szállították rakományukat. (a szerk, dr. Tóth Ernő adatközlésének felhasználásával)

Az egykori kőbánya már emberemlékezet óta beszüntette működését, területét egy tavacska vette birtokba, partján egy panzió üzemel. Itt a természeti környezet visszaállítása nagyszerűen sikerült. Követendő példa lehetne a kisváros más részén meghagyott kaotikus állapotok megszüntetése céljából. De a városvezetésnek még 100 év elteltével is a magyar emlékek felszámolása a legfőbb gondja, nem érzik fontosnak a műemlék- és környezetvédelem problémáit. (a szerk.)

A kőbánya → kőzúzda kisvasút vonalszakasz sematikus rajza és a környék. A községi kőbánya a műholdas képen, (bal felső sarok) látható tó helyén volt.

Foto: Gabriel şi Elisabeta Tomuta - www.facebook

Foto: Stefan Budau

Az egykori kőzúzda betonpillérei 2018-ban. Építtette az A.Cs.E.V. 1916-ban

Foto: Stefan Budau

Foto: Stefan Budau

Az *Arad-Csanádi Egyesült Vasutak* emléktáblájának elhelyezkedése, 2018.

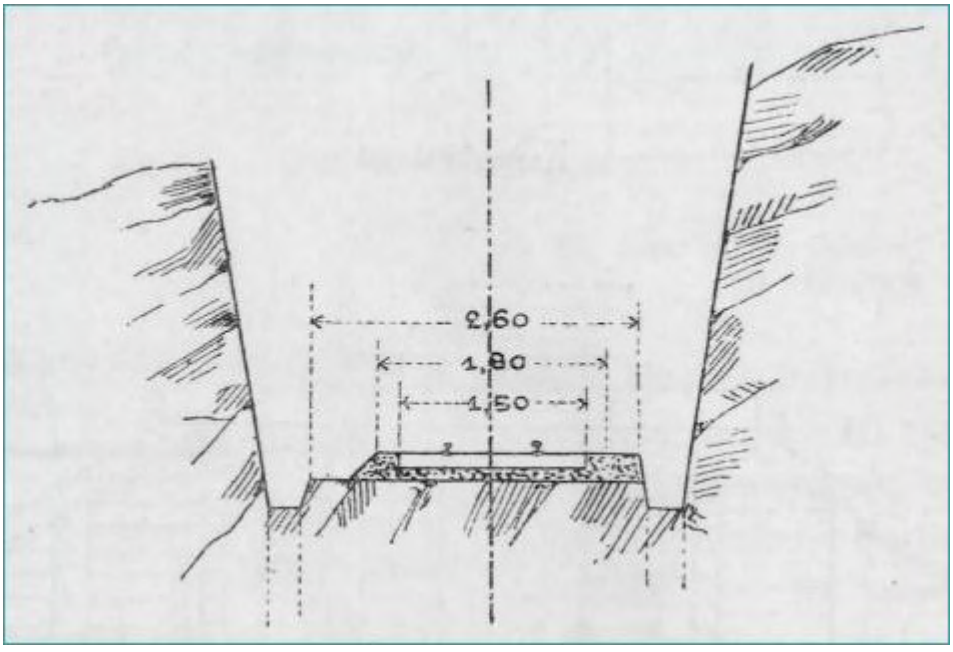
Foto: Stefan Budau

Az egykori kőzúzda betonpillérének építéséből az első világháború idején az orosz hadifoglyok is kivették részüket. Az előző oldalon látható betonpillér elkészítésében is részt vettek. Az építtető az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak (A.Cs.E.V.), elkészültét emléktáblával örökítette meg. Feliratát impériumváltás után a hazafiak megrongálták. A második világháborúban, a kőzúzdában és a kőbányában szovjet hadifoglyok is dolgoztak. A már kialakulóban lévő „hagyománynak" a kőzúzda későbbi lebontása vetett véget, a gépészeti felszerelést szétbontották, elszállításra került a Regátba, ott bizonyára nagyobb szükség volt rá. (a szerk.)

Forrás: Pagini Sebişene 1996/1

Első világháborús orosz hadifoglyok a „borossebesi sziklákon"

Forrás: Bodányi Ödön

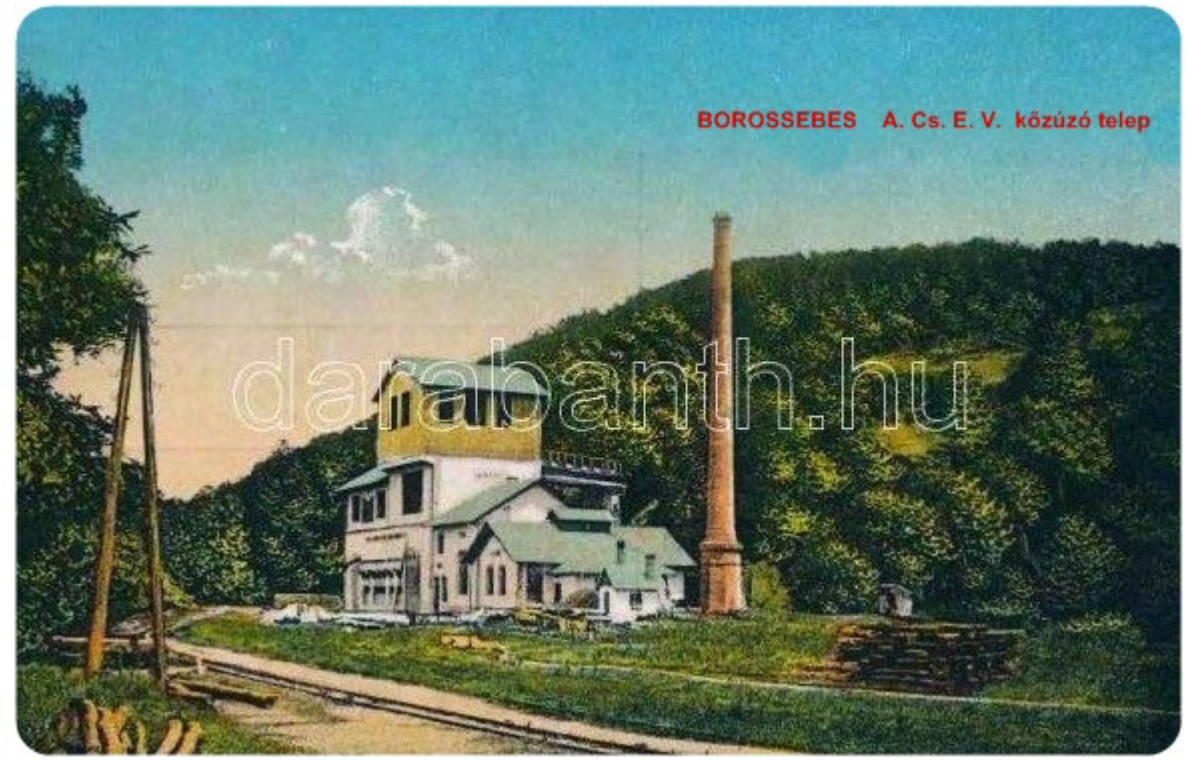
A borossebes-menyházai keskenyvágású vasút sziklabevágás-tervrajza, 1890-es évek eleje.

Egy a bevágások közül, a Pilis-hegy ÉNy-i oldalában, kőzúzdai szárnyvonal, 2012. Jelölve: az erdeti domborzati szint. Az 1966-ban megszüntetett kisvasút nyomvonalát lassan visszahódítja a természet.

A kőzúzdai szárnyvonal töltése a kőzúzó felé, a Pilis ÉNy-i oldalában.

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

A kőzúzda már a román időkben

Képtulajdonos: Babál Mihai Attila

A menyházai márványbánya és a borossebesi kőfaragó telep

„Ugyancsak Wenckheim Frigyes gróf borossebesi uradalmához tartozik a monyászai vagy menyházai veres márvány kőbánya is, mely főleg Arad, de a többi szomszédos város számára is szolgáltat az építkezésnél szükséges kőfaragó munkákat, u.m. lépcsőket, folyosó-lemezeket, keretköveket stb. E bánya már régóta létezik, de meglehetősen el volt hanyagolva s csak újabban kezdik felkarolni. Az itt termelt veres márvány finomsága és szépsége által egyre nagyobb piacot hódít magának. A monyászai márvány szép világos piros színű, kemény s ezért dísztárgyak készítésére igen alkalmas. Újabban igen felkarolják s nem csak Arad, de más alföldi városok középületeinél is gyakran alkalmazzák. A márványt Menyházán csak fejtik és Boros-Sebesen dolgozzák fel, hol ezzel 12 kőfaragó mester foglalkozik. — Különösen emelkedett e bányának jelentősége az 1892-ben megnyílt boros-sebes-menyházai keskenyvágányú vasút által. A bánya pénzforgalma az 1894. évben 1900 frt volt. Munkásainak száma többnyire 40-50 körül van”. (Forrás: Somogyi — ArVmM-III.)

A menyházai márvány és a bánya. Az intenzív kitermelés 1887-ben indult meg.

.

Foto: Perei Árpád

„Menyházán nem ritka a vörös márvány házalap, ablakpárkány, lépcső, útszegély, járdakő vagy ereszcsatornaalj.” Míg a vármegye távolabbi részeiben a középületek és módosabb villák építési anyaga részben a menyházai márvány, addig Borossebesen is, a zömmel vályogtéglából épített házak gyakori kiegészítő eleme volt ez az építőanyag, leggyakrabban lépcsők, párkányok formájában. A viszonylag közeli lelőhely, az egyszerű szállíthatóság, valamint a helybeli megmunkálási lehetőség miatt, ez anyagilag elérhető volt a településen építkező, egyszerű emberek számára is. A temetői síremlékek egy része, a milleniumi emlékmű, a református templom úrasztala, és a katolikus kápolna szenteltvíztartója is ebből az anyagból készült és napjainkban is használatban vannak. (a szerk.)

„A menyházai vörös márványt legelőször használták építkezésre az arad-csanádi vasút által Aradon 1887-ben épített palotához; az oda szükségelt összes márványrészek ezen kőből készülltek; így lett a márvány mint kitűnő építkezési anyag ismeretes és ma már a tiszáninneni vidéken igen sok köz- és magánépület kőfaragó részeit képezi, mint például: Királyi tábla Debrecen, Mária-Valéria kórház Szabadka, Főgymnasium Hódmezővásárhely, Központi szálloda Arad, zsidó templom Debreczen, katona laktanya Marosvásárhely és számos más épület.”

(Részlet a Wenckheim emlékalbumból)

A menyházai márványbánya

Foto: Kiss

A menyházai márvány felhasználása Borossebesen, az egykori főszolgabírói épületnél, református, katolikus és a zsidó templomoknál.

Foto: Kiss

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.
Kiadó: Bienenstock Jakab kereskedő

Kőfaragó-telep, normál (1435 mm) és keskeny nyomtávú (760 mm) sínek

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Boros-Sebes, Kőfaragó-telep, 20. sz. eleje

Márványtömbök szállítása a bányából, cca ’60-as évek

Képtulajdonos: Tatiana Dronca

A borossebes-menyházai kisvasút ’60-as évek közepén történő megszűnte után mint a személy-, mint a teherszállítás a közútra terelődött. Az előző oldalon lévő fotón egy *Tatra 138* típusú teherautón márványtömböket készülnek szállítani a menyházai bányából. Egy helyi adatközlő (Paunel Sodinca) szerint az autón lévő személyek: Tentu Dronca és Pavel Sodinca.

*

A borossebesi vasgyár közelében volt a márvány-csiszoló, (más néven: kőfaragó- vagy márvány-telep) szintén a kisvasúti sínek mellett. Hatalmas tömbökben szállították ide a fehér- a szürke- és a vörösmárványt. A márványt Menyházán csak bányászták, feldolgozása Borossebesen történt. Kitermelésének helyszíne, a menyházai márványbánya és a sebesi telep között közvetlen vasúti összeköttetés volt. Ez időben a néhány köbméteres márvány-tömböket nem is tudták volna még más szállítóeszközzel szállítani. A vasúti pőre-kocsikról lerakodott köveket általában 10-12 cm-es szeletekre, illetve az adott célnak megfelelően más méretre is fűrészelték. Több fűrészlap dolgozott egymással párhuzamosan, a fűrész-lapok vágás közben folyamatos vízhűtést kaptak, finom homok hozzáadása közepette. A mérettől függően, egy hétig is eltarthatott a darabolási művelet. A múlt század közepén még üzemelt a márványfeldolgozó.

(a szerk, dr.Tóth Ernő adatközlésének felhasználásával)

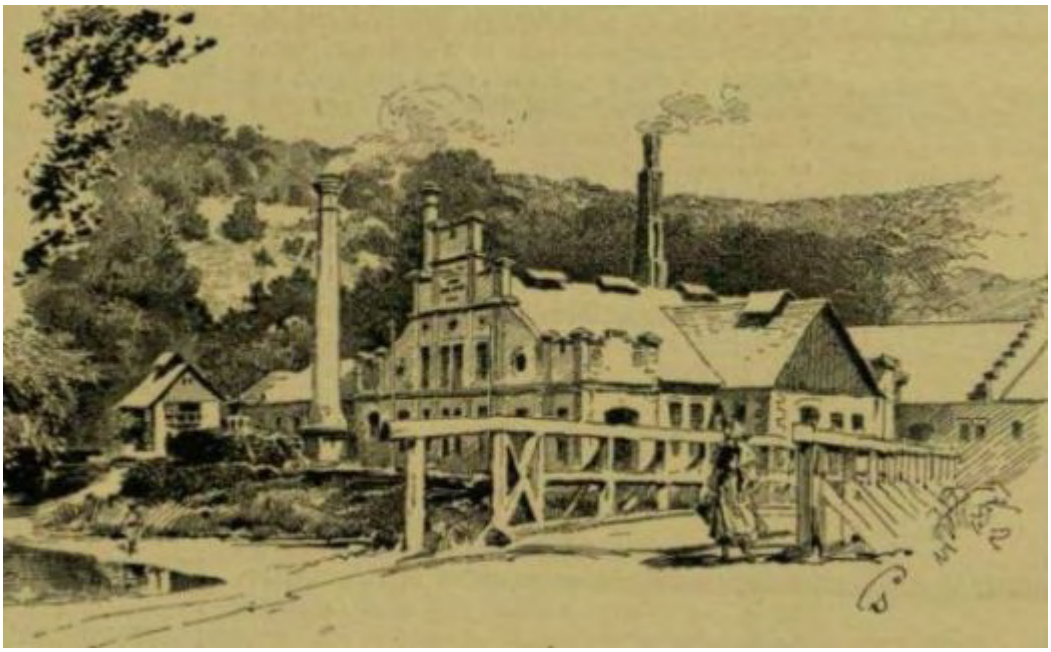
*

A vörösmárvány mellett az alsóbb rétegekből feketemárványt is kitermeltek. A munkálatok során több barlangot is felfedeztek, de ezek ma már járhatatlanok. Az egykori bányának a külszíni fejtője megtekinthető a fürdőtelep felső végétől északra, háromnegyed órányi járásra.

(Forrás: https://www.utazzerdelybe.hu)

A borossebesi vasgyár

Cserna Károly rajza, 1893.

Az első katonai felmérés (1763-1787) borossebesi térképszelvényén, e híd mostani helyén még gázlót látunk, amely egyike volt a településen keresztül folyó, Menyháza-patakon lévő háromnak. Képünkön még fa, majd a későbbiekben vas lett a híd építési anyaga. Háttérben a Pilis-Plesa hegy. (a szerk.)

„A vasgyár és a márványcsiszoló, lényegében már kívül volt a falun, bár éppen csak a patak választotta el. Egyszerű fahíd vezetett hozzá, de a túlsó vége le volt zárva, mutatva, hogy ide idegeneknek szigorúan tilos volt a belépés.” (Banner János)

*

„…az erdők teszik lehetővé a megye északkeleti részében található vasérczek jövedelmező kihasználását, amennyiben a vas olvasztására és feldolgozására olcsó tüzelőanyagot nyújtanak. A vas felolvasztása több különböző helyen levő kohóban, feldolgozása, pedig a déznai hámorban s a borossebesi vasgyárban történik. Nagyipari vállalatnak jóformán csak ez utóbbit lehet tekinteni. A megye ezen részében a lakosság még gyérebb ugyan, mint a síkságon, de a meglevő nép sem talál elég foglalkozást az őstermelés körében, s így a munkabér olcsó, a mi lehetővé teszi a gyáripartelepek fönnállását”.

Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiája” (részlet)

„A rendkívüli gonddal újított és berendezett vasgyár, mely évenként 300 vasúti teherkocsit megtöltő vasat készít. Nyolczvan munkás és vasöntő foglalkozik a gyárban. Az első nagyobb

vashámort 1840-ben B.-Sebesen gr. Königsegg János építette, mint ezt az azóta nagyban fejlesztett gyár homlokzatának felirata is mutatja. Az 1854. évi osztrák bányatörvény Aradban[1] is némi lendületet adott a vasiparnak; gr. Waldstein Ernő Boros-Sebesen 1860-ban a hámor és két üditő mellé egy nagyobb arányú hengerművet is építtetett, mely 1861-ben kezdte meg működését, évenként mintegy 8000 mmázsa hengerezett vasat állítván elő, míg a kovácsműhelyek 60-70 mmázsa kölönböző szervasat készítettek. Így lett Boros-Sebes a vidék vasiparának központja; ott és a restyirátai *magas kemenczében*, melyet 1849-ben — Arad[1] területén példát adva — gr. Waldstein Keresztély építtetett s a monyászaiban, melyet 1855-ben szintén ő emeltetett, évenként átlag 1.300,000 kilogramm színítendő nyersvasat dolgoztak fel, évenként 40- 45,000 frt értékben. Együttvéve évenként mintegy 4½ millió kilogramm volt a termelt s értékesített vas mennyisége. 1891-től fogva az új birtokos, gr. Wenckheim Frigyes méginkább növelte a modern berendezéseket s Boros-Sebes ma már valóban élénk iparú kisváros. — Gróf Waldstein jó példáját mások is követték, így Felső-Restyirátában Rosthorn József, Zimbrón pedig Bogdánovics Sándor rakatott magas kemenczéket. A régi farkaskemenczékben 1 mázsa rúdvas előállításához háromannyi (120) köbláb szén és háromannyi (tíz) mázsa vaskő kellett; a sebesi vasgyár akkor átlag ezer, azután 25-30 mázsa rúdvasat is készített és megmaradt az az 50 % vas, mit azelőtt a kieresztett salak foglalt magában."

Forrás: Márki Sándor „Aradvármegye története" (részlet)

*

„A borossebesi uradalom igazgatását 1859-ben Jahn Vilmos[2] vette át; alatta épült 1860-61-ben a borossebesi vasgyár, mely a vas hengerlésére rendezkedett be; a vasgyár mellett üzemben voltak az uradalom kisebb hámorai is. Midőn azonban az uradalmat 1891-ben Wenckheim Frigyes gróf szerezte meg, a hámorok működését megszüntették s e helyett a borossebesi vasgyárat kibővítették s újonnan szerelték fel. Egyszersmind a vas-, fa- és szénszállítás megkönnyítése végett kiépítették a borossebes-menyházai helyi érdekű vasutat. Belátta ugyanis az uradalom új tulajdonosa, hogy a nagy vasgyárakkal csak így versenyezhet. A borossebesi vasgyár berendezése az 1892-3. évi átalakítás szerint: Egy 3000 kilogrammos gőzkalapács, egy 50 lóerejű turbina, melyet egy 6.02 m esésű s másodperczenkint 0.8 köbméter viztömegű csatorna hajt, egy 80 lóerejű gőzgép, 1 hengerállású hengersor, 1 hegesztő kemencze, 3 gázfejlesztő generator, 1 kupola-kemencze 30 mm olvasztóképességgel. A gépműhelyben van 1 gyalupad, 2 eszterga, 1 fúvógép és 4 kovácstűz. A generatorokból nyert fa-szén a hegesztőkemenczében a gázok a kavaró pesthez, a folyékony alkatrészek a gőzgép kazánjának fűtéséhez használtatnak fel. Egy mmázsa vas nyeréséhez összesen 2.88 köbméter fa szükségeltetik. A nyersvasból jelenleg 92% hengerelt vas nyeretik, tehát a veszteség 8% (előbb 30 % volt). A borossebesi vasművekben naponként átlag 70 munkás dolgozik. A gyár üzeme a vasércztelepekre s a 18.000 hold erdőség rendszeres kihasználására van fektetve. A gyár évenként körülbelül 100,000 q. üzletképes vasat készít 12,000 frt. Értékben. A gyártelep s vele együtt a község és a vasúti állomás villamvilágításra van berendezve, mihez a szükséges villamerőt egy 30 lóerejű dynamógép szolgáltatja. A vidéken azelőtt a vastermelés virágzó kovács- és lakatosipart táplált, mely az Alföld egy részét gazdasági szerszámokkal látta el s a lakosság jólétnek örvendett; midőn azonban a 60-as évek vége felé a nagy vasgyárak versenye a kis ipar körét itt is megszorította, a nép elszegényedett."

Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiája" (részlet)

[1] -vármegyében

[2] Jahn Vilmos (Wilhelm Jahn), 1826-1902. Borossebesen halt meg. Végső nyughelye a helyi katolikus temetőben volt, annak lerombolásáig.

„A borossebesi vasgyár lebontása. Aradmegye egyik nagyobb gyárának, a Wenckheim gróf tulajdonát képező vasgyár kéményének füstje tűnt el e napokban. Az Aradról Menyházára utazó fürdőző közönség tapasztalni fogja, hogy Borossebes község nevezetessége, a vasgyár eltűnt teljesen. A gyár épületét, melyet még Waldstein gróf helyezett üzembe, még tavaly bontották le s csupán a három kémény hirdette, hogy hatalmas gyár működött valaha mellette. A kilencvenes években 100-nál több munkás dolgozott a több mint 80 lóerővel rendelkező gépek mellett. Ezeknek a munkásoknak egy része elvándorolt, hogy máshol találjon keresetet, az a része pedig, kiket egy kis rög, vagy hajlék kötött Borossebeshez, ott maradtak a ma már leginkább idős emberek és a társláda (társadalombiztosító – a szerk.) kegydiját élvezik. Kevés jut bizony abból egy-egy napra. Épp azért folyton reménykedtek a gyárak újbóli üzembe helyezésén, de reményükben csalódtak, mert e napokban a kéményeket is lerombolták.”

(Délmagyarország, 1913. január 25.)

*

„A gr. Wenckheim-féle borossebesi vasművet a hozzátartozó bányákkal együtt a közelmúltban megvásárolta a Rimamurányi Vasmű Rt. Mint a Vaskereskedők Közlönye jelenti: a borossebesi vashengermű, melynek régebbi időkben nagy szerepe volt, végleg beszünteti üzemét, mert a Rimamurányi csak érctermelésre akar ott berendezkedni.”

(Pesti Napló, 1913. szeptember 18.)

A borossebesi vasgyár, mely 52 évig működött

*

Szemelvények a Menyháza-patak völgyi vasgyártás témaköréből

„Menyháza környékén már a 18. sz. elejétől bányásztak vasércet, amit a mai fürdőteleptől északra elterülő településrészen dolgoztak fel. Volt itt kohó és a Monyászai patak vízi erejét hasznosító hámor is. A bányászat fellendülése 1760-ban következett be, amikor Bohus Imre német bányászcsaládokat telepített le a környéken."

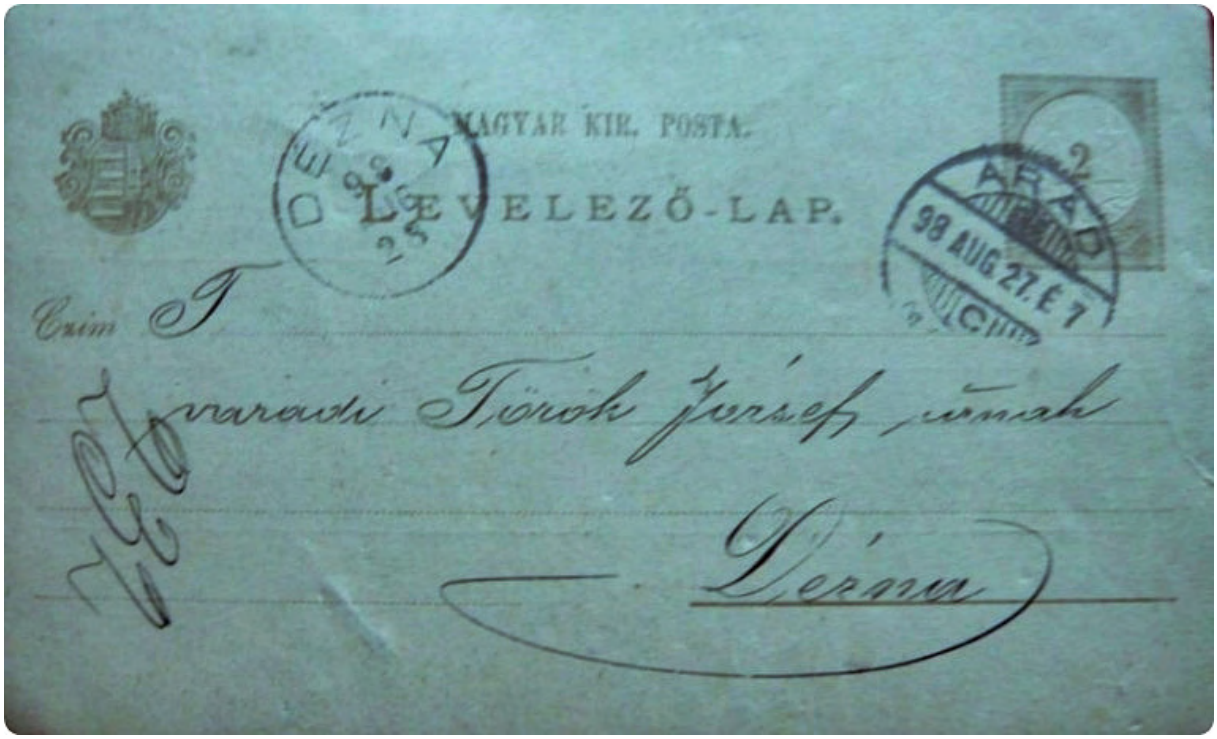
(Forrás: http://hirmagazin.sulinet.hu/ Kovács Attila)

*

„Egy feljelentés a bécsi bányakamarát arra tette figyelmessé, hogy a bánsági területen vasbányák nyitásánál maguk a kamarai szervek sem kértek bányaadományt, vasműveket állítottak fel és működtettek éveken keresztül, majd azokat a birtokokkal együtt magánkézre adták. Bihar és Arad megyékben fordultak elő ilyen esetek. Az aradi kamarai uradalmi praefectura Újdéznán, Ódéznán és Monyászán építtetett vaskohókat, majd később e községeket az „illegálisan birtokolt vasbányákkal és engedély nélkül működő vaskohókkal" együtt magánosoknak, a Szotoczkyaknak és Törököknek adta el. Az 1823. december 16-i udvari leirat ezzel kapcsolatban elrendelte a magyar kamarának, oktassa ki az alárendelt hivatalokat, hogy a fémbányászati vállalkozásokat nekik is be kell jelenteniük a bányatörvényszéknél, azokra adományt kell szerezniük, és a bányakincstárnak a bányavámot be kell szolgáltatniuk. A magyar kamara az előadódott esetekben a felelősséget elhárította magától kijelentvén, hogy csak a bányahivatalokat és bányatörvényszékeket lehet okolni, ha elmulasztották a bányahűbéri jogot érvényben tartani.

Bihar és Arad megyékben a nemesi földbirtokosok valóban maguknak vindikálták a regálé-jogokat. A Török család a déznai birtokon levő restyirátai és zugói vashámorokat a saját földesúri joghatóságához tartozónak tekintette. Amikor az ottani engedélyes bányapolgár, Fischer Ferenc nyolc részvényét Königsegg János grófnak eladta, Törökék az ügyet az úriszék elé vitték, Fischert kibecsültették, s ennek az ítéletnek fegyverrel is érvényt kívántak szerezni. Fischer fellebbezett az ítélet ellen. Törökék arra hivatkoztak, hogy vasat bányászni nem felségjog, hanem földesúri jog. Fischer és Königsegg karhatalmat kértek a földesúr erőszakoskodásai ellen. A bánsági bányaigazgatóság Arad megyéhez fordult, s kérte, tiltsa el Törökéket a hatalmaskodástól. A kamarához küldött jelentésében azonban jelezte: nem biztos kérésének eredménye felől. Úgy vélte, hogy amíg Bihar és Arad megyékben a bányaregále a vasra nézve bírói ítélettel nincs stabilizálva, addig ilyen ügyekben nem lehetséges hivatalosan eljárni, mert a földesurak hatalmaskodása miatt minden eljárás hatástalan és eredménytelen. Az események a bányaigazgatóság aggályait igazolták: Török Gábor 1828. május 16-án embereivel behatolt a vashámorba, és kardjával átmetszette a fújtatókat. A megye a rézbányai bányahivatal segélykérő levelét egyszerűen válasz nélkül hagyta, végül is a vitát — az Arad megyei főispán, báró Wenckheim József jelentése szerint — egyességgel megszüntették, mielőtt a vizsgálóbizottság a helyszínre kiszállt volna."

Sashegyi Oszkár

MAGYAR KIR. POSTA.

LEVELEZŐ-LAP.

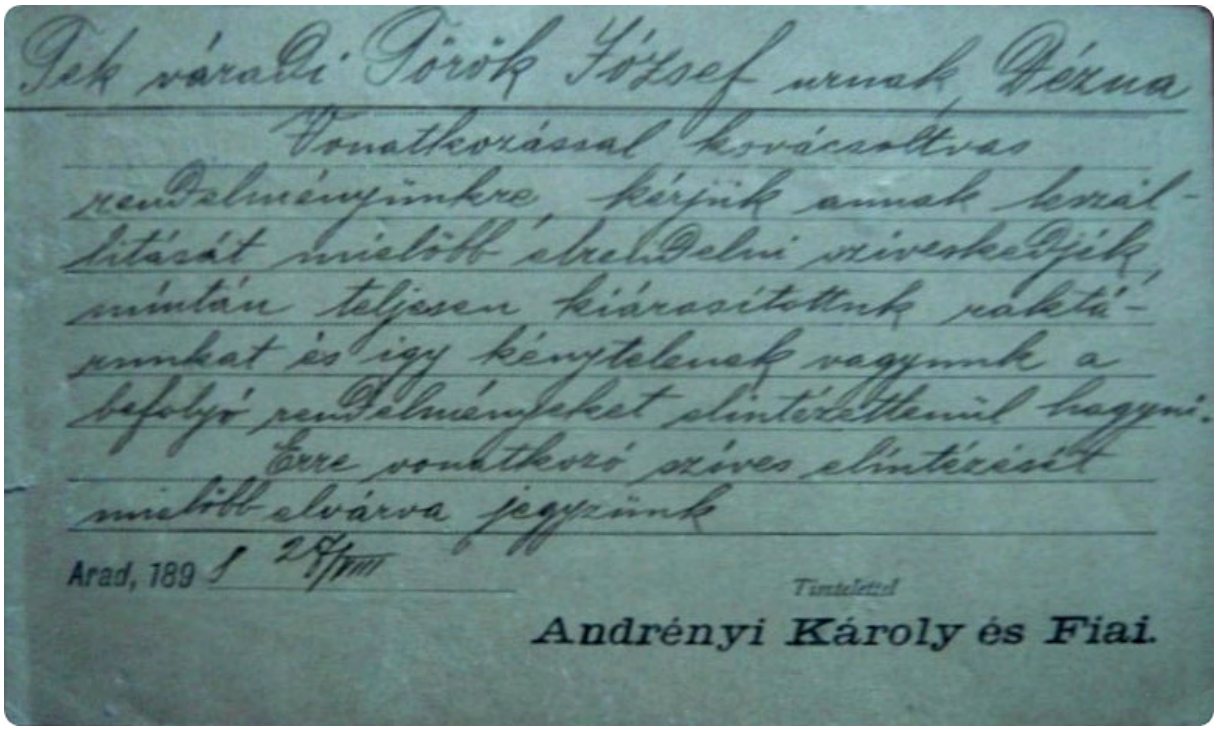
ARAD 98 AUG. 27. É 7

Cím

Váradi Török József úrnak

Déznán

Andrényi Károly és Fiai (Arad) üzleti levele, váradi Török József déznai vasércbánya és vasgyár tulajdonoshoz, kovácsoltvas szerelvények leszállítása ügyében, 1898.

Tek. váradi Török József urnak Déznán

Vonatkozással kovácsoltvas rendelményünkre, kérjük annak leszállítását mielőbb ébrendelni szíveskedjék, mintán teljesen kiárasítottuk raktárunkat és így kénytelenek vagyunk a befolyó rendelményeket elintézettenül hagyni.

Erre vonatkozó szíves elintézését mielőbb elvárva jegyzünk

Arad, 189 8 28/VIII

Tisztelettel

Andrényi Károly és Fiai.

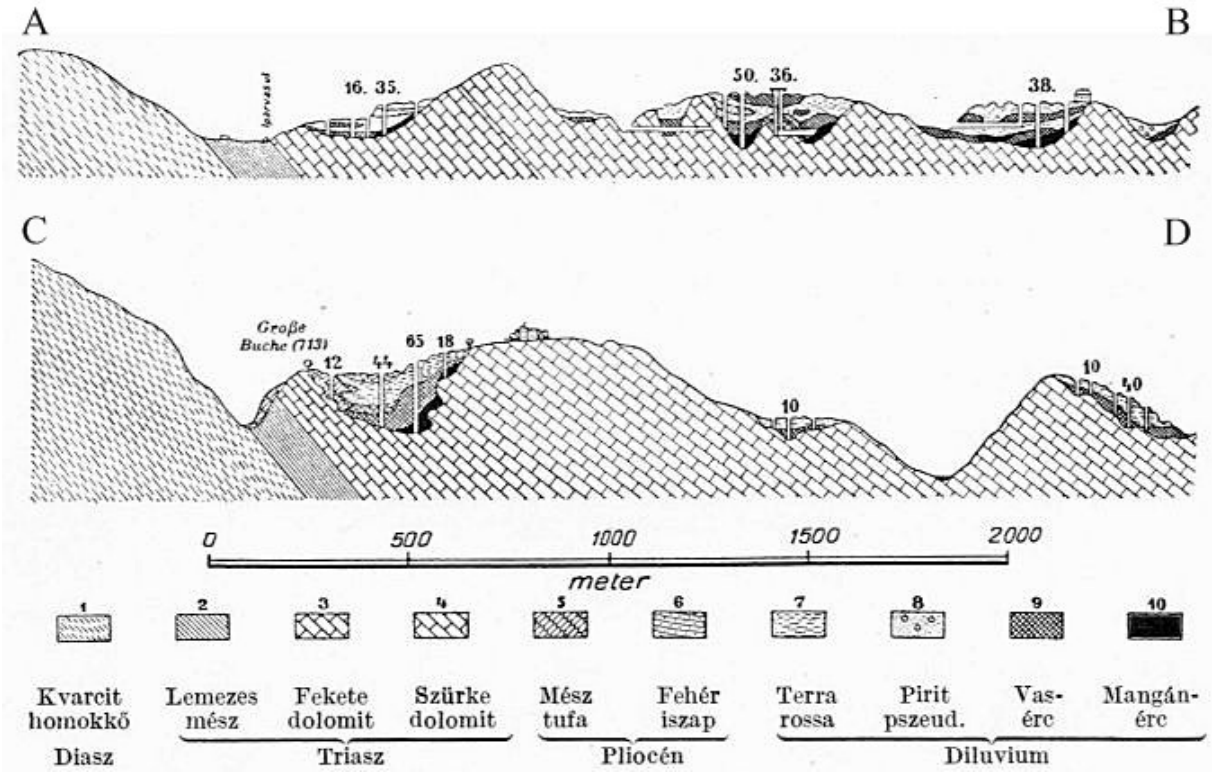
A menyházai vasérctelepek

(Borossebesi Vasművek özv. gróf Wenckheim Frigyesné tulajdonában.)

Menyháza környékének vasérctelepei. Bihar és Arad vármegyék határos részein, a Kodru-Móma-hegység 700-800 méteres platóján, a triaszkorú mészkő és dolomit tölcséreiben, kitűnő minőségű vas és mangánérceket találunk. A Menyháza és Vaskóh között lévő karsztos fensíkot a harmadkor végén állóvizes mocsarak borították s ebből a mocsári üledékből és a hasadékokon feltörő vastartalmú forrásokból képződtek a vasércek.

A menyházavidéki vasérceket több század óta művelik. Kezdetben a föld színéről szedték az ércet, de mikor elfogyott, kútszerű aknákkal mentek az érc után. Ma az egész vidék át van lyuggatva ilyen gödrökkel.

Ha Menyházáról Vaskóhra menet a 700 m magas platón az utas széttekint, mintha sírhalmokkal födött temetőt látna maga előtt. Gödör gödör mellett, begyepesedett halmok egymásba folyva jelzik az évszázados rablóbányászkodás nyomait. De ma sincs sokkal különben, mint száz évvel ezelőtt. Ma is csak rendszertelenül, apró lyukakkal fejtik az ércet, 1 m szelvényű 15-20 m mély aknácskákkal. A legmélyebb akna a Korbu bányatelepen volt, ahol a 65 m mély aknából mintegy 9000 tonna ércet szedtek ki, 1897-ben azonban az aknácskát a diluviális agyag összeroppantotta s eltemette. A menyházai vasérc telepek alaprajzát és szelvényeit a 91. a-b ábrák mutatják.

93-a ábra. A menyházai vasérctelepek szelvénye

Az A-B szelvény a monyászai Grohot-tetőről a László-nyergen, Arnódon és Tauczon át a grázsgyuri Korábicáig, a C-D szelvény a ravnai Magurától a Korbu- és Karmazánbányákon, a restyirátai Izbukon át a Válea Szákig halad.

Rajzolta: Pitter Tivadar m. kir. térképész

93-b ábra. A menyházai vasérctelepek térképe

A szóbanforgó vas és mangántartalmú fészkek elég közel vannak egymáshoz s mintegy 15 km^2-nyi területen sorakoznak. A bányatelepek ásványai a következők:

1. Limonit, barnavasérc $2Fe_2O_3.3H_2O$ a következő fajtákkal: tiszta barnavasérc, sárga vas-okker, barna agyagvasérc: az ún. száraz érc, gyepvasérc, babérc és borsós vasérc (oolit).
2. Hematit Fe_2O_3 vörös vasérc, vascsillám.
3. Pyrolusit (MnO_2), barnakő, puha mangánérc, szálas halmazokban
4. Psilomelan (mangánbáriumoxid), veseszerű, kemény mangánérc.
5. Manganit (mangánhydroxid) szürke mangánérc, szálas rostokban.
6. Wad (mangán-vashydroxid), mangániszap, mangánhab, piszkos, sötét, földes állapotban.
7. Végül Pyrit (FeS_2) vaskovand és Hamerit (MnS_2) mangánkovand elváltozott állapotban.

Régóta ismeretesek a Grázsgyur limonittá alakult pyritforma kristályai (vasgránát). Régebbi keletű elemzések szerint a Korbu ércei 48-59, az arnódi ércek 43-57, s a grázsgyuri ércek 58% vasat és 0.1-0.2 % foszforsavat tartalmaznak. Jelenleg azonban az ércek jóval gyengébb minőségűek, átlagos vastartalmuk 35-42 %. Ezenkívül a mangánércekről van elemzés, amely szerint a Korbu mangánérceinek az összetétele a következő:

Mangánhiperoxid	42·70 %	63·— %	76·— %
Vasoxid	12·70 %	24·20 %	17·60 %
Nikkeloxid	—	4·— %	—
Kovasav	40·— %	4·20 %	1·— %
Magnézia s mész	4·60 %	4·60 %	5·40 %
Összesen....	100·— %	100·— %	100·— %

A vas- és a mangánércet különválasztják. A 32-40 %-os mangánércből évenként mintegy 1000 tonnát adnak el. A vasércet, pedig Menyházán és Restyirátán kezdetleges, hideg fúvással dolgozó s vízikerék hajtotta olvasztókban dolgozzák fel igen jó minőségű fehér és tükrös nyersvassá, amit különösen a szerszámgyárakban igen keresnek.

A menyházai vasérctelepeket a m. kir. Földtani Intézet 1904. évi jelentésének 72-86. oldalain részletesen ismertettem és pedig valamennyi telepet az I. Korbu medencétől a XV. Mézsi medencéig. Eme leírások kiegészítéséül szolgál az összes telepek ércmennyiségének becslése, amelyek végső eredménye 523,810 tonna, míg az addigelé kibányászott ércmennyiséget 692,000 tonnára számítottam.

Eme munkám óta számos újabb feltárás történt, különösen a gróf Wenckheim-féle bányákban. Ezen feltárásokat Balás Jenő bányamérnök úrnak 1910. dec. 29-én kelt jelentése alapján a következőkben ismertetem.

A Korbu bányaterületen, amelynek 6 egyszerű bányamértéke 270,688 m területet foglal el, egymástól 100 m, illetőleg 50 méternyi távolságban, több kisebb kutatóaknát mélyesztettek. […]

Írta: Papp Károly dr., m. kir. osztálygeológus

Kiadó: m. kir. Földmívelődésügyi minisztérium alá tartozó m. kir. Földtani Intézet
Nyomatott: a Franklin-társulat nyomdájában, Budapest, 1915.
Forrás: Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, Földtani Szakkönyvtár

*

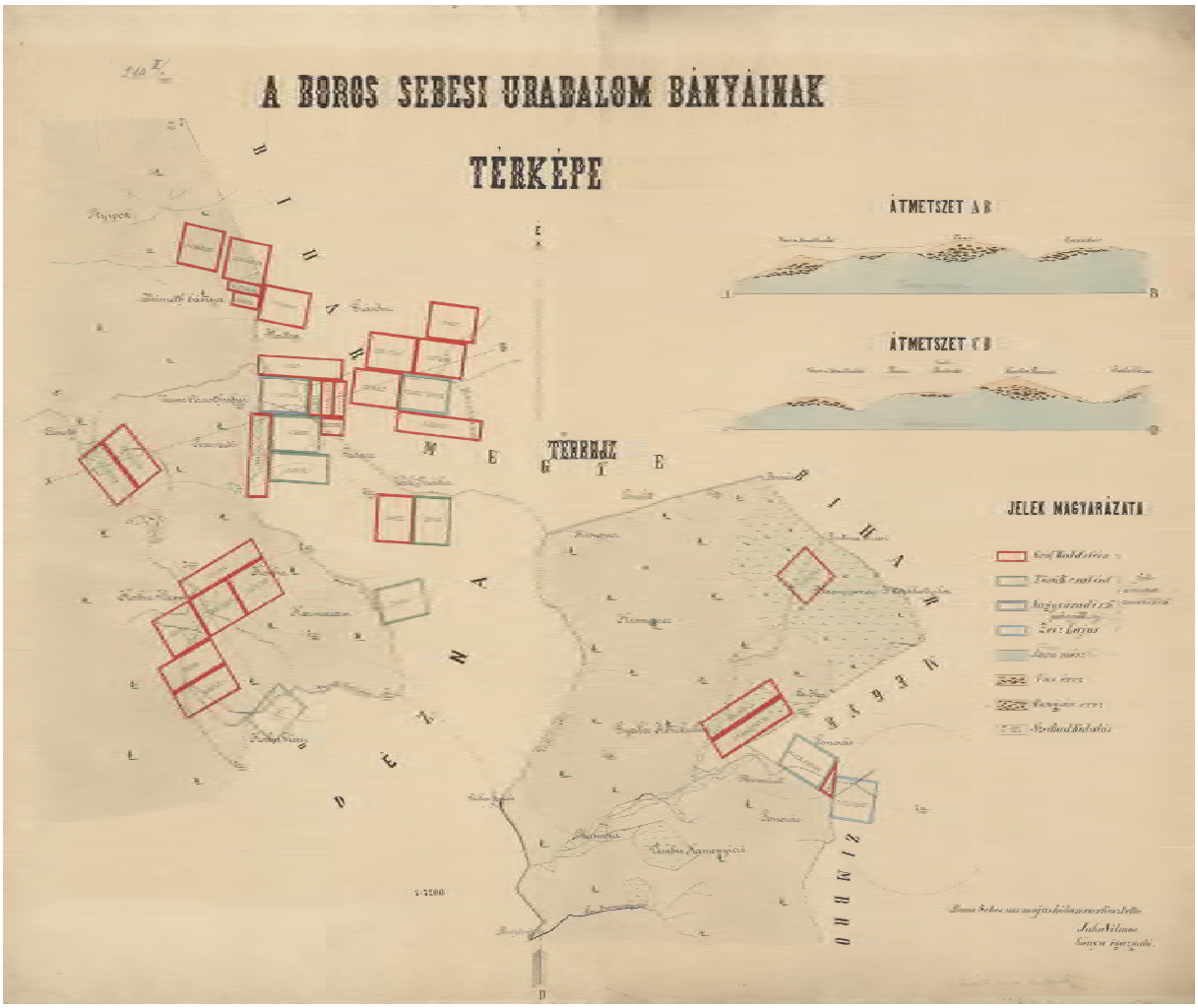
„Az orvosok és természetvizsgálók idei kongresszusa Menyházára is ellátogatott. Megnézték ezt a gyönyörű vidéken fekvő fürdőhelyet, mely amerikai gyorsasággal emelkedett ki a vadonból, s megnézték az ottani vasolvasztó-kemenczét is, mely közel száz esztendő óta daczolni tudott minden haladással. Mialatt fejlődött és átalakult a világ, mialatt egészen új rendszereket hoztak be a vas gyártására, mialatt a kicsi vállalatokat elnyomták és sokszor el is nyelték a nagyok, azalatt ez a menyházai olvasztó meg sem mozdult. Ma is oly módon gyárt, mint száz év előtt. S folyton dolgozik. Mert olyan vasköve van, a melynek birtokában kiállja a versenyt a legmodernebb vállalatokkal is. Olyan vasköve, hogy világhírű lett volna régen, s munkások ezreit foglalkoztatná, csak ne Magyarországon fordulna elő.”

(Vasárnapi Újság, 1905. 37. sz.)

A Boros-sebesi Uradalom bányáinak térképe

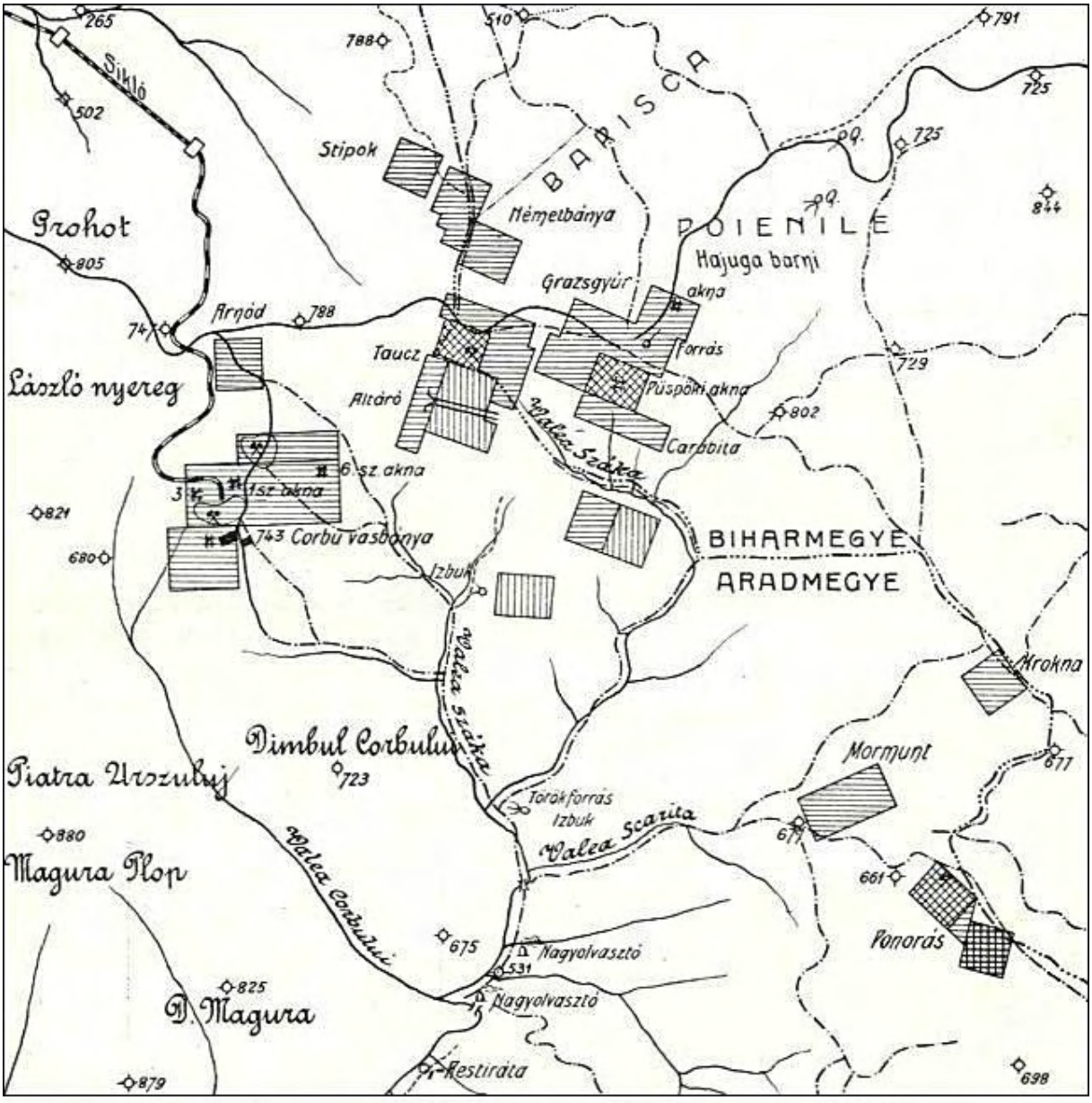
A térképen 38 bánya szerepel az 1885. május havi állapotnak megfelelően, az alaptérkép egy 1870-es kiadású példány. Jelen térképet szerkesztette: Jahn Vilmos bányaigazgató. Az elnevezések, mint általában mindenhol a magyar királyság területén, női és férfi keresztnevek. A bányatulajdonosok jelölése a térképen színkóddal történt. Piros kerettel van jelölve a zömmel, gr. Waldstein tulajdonában lévő bányák. A váradi Török család (zöld) néhány bánya felett rendelkezik, egy-két bánya a nagyváradi róm. katolikus püspökség (kék), valamint Zeiz Lajos birtokában van. (Méretarány 1:7200)

A nagy felbontású, 213 MB méretű térkép javasolt nagyítása: 500 %. (a szerk.)

Forrás: Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, Földtani Szakkönyvtár

A menyházai vasérctelepek adományozási térképe, 1907. évi állapotában
a bányabirtokosok feltüntetésével.

Rajzolta: Pitter Tivadar m. kir. térképész

Forrás: Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, Földtani Szakkönyvtár

A tulajdonviszonyokban az 1885-ös állapothoz képes a változás: 1891-től gr. Wenckheim Frigyes, a borossebesi uradalom és a hozzá tartozó bányák új tulajdonosa, valamint, Zeiz Lajos bányabirtoka, gr. Zselénszky Róbert[1] tulajdonába ment át. (a szerk.)

[1] 1881-97. között országgyűlési képviselő. Tevékenyen részt vett az Arad-körösvölgyi Vasút építésében, valamint az aradi vagongyár létrehozásában is. Grófi címét 1899-ben kapta.

Nagybányai bányakapitányság.

Vasérczbánya és vasgyár Aradmegyében: Monyászán, Ravnán, Kroknán és Déznán, Borossebes, 16 bm. — Biharmegyében: Szohodolon és Kolesten, 13 bm. Kohómű Borossebesen, Aradmegye. 2 magas kemencze, 9 készelő-tüzhely, 9 pöröly, 1 hengermű. Termelés: 29,139 q vasérez. értéke: 10,198 frt 65 kr. és 183 q barnakő, értéke: 274 frt 50 kr. Tulajdonos: **Gróf Waldstein-Wartenberg Ernő** Prágában. Bánya- és kohóigazgató: Razel István; pénztáros: Laude György, Borossebesen; kohómesterek: Németh Frigyes Borossebesen és Stach Ede Monyászán, Dézna; bányaintéző: Baumgartner Jenő Restyrátán, Dézna. Társpénztári vagyon: 24,827 frt 44 kr.

Vasérczbánya és vasgyár Aradmegyében: Monyászán, Ravnán, Kroknán és Déznán, Borossebes, 16 bm. — Biharmegyében: Szohodolon és Kolesten, 13 bm. Kohómű Borossebesen, Aradmegye, 2 magas kemencze, 9 készelő-tüzhely, 9 pöröly, 1 hengermű. Tulajdonos: **Gróf Waldstein-Wartenberg Ernő** Prágában; bánya- és kohóigazgató: id. Jahn Vilmos; pénztáros: Lauda György Borossebesen; kohómesterek: Németh Frigyes Borossebesen és Stach Ede Monyászán, Dézna; bányaintéző: Baumgartner Jenő Restyrátán, Dézna.

Vasérczbánya és vasgyár Aradmegyében: Monyászán, Ravnán, Kroknán és Déznán, Borossebes, 16 bm.; Biharmegyében: Szohodolon, Kimpen és Kolesten, 13 bm. (összesen 1,067.068 m²), 4 zk., kohómű Borossebesen, Aradmegye; 2 vaskohó, 1 trió-hengermű. 2·6 kilom. lóvasut a külszinen, 0·165 kilom. sikló, 14 bányakocsi, 1 gőzkazán 85 m² füt., 2 turbina 30 *e*. Tulajdonos: **Gróf Wenckheim Frigyes** Borossebesen. A borossebesi vasművek igazgatója: Razel István, uradalmi felügyelő; művezető: Leinwatter Gyula Borossebesen. 172 munkás. Társpénztár: 135 tag; bevétel: 5301 kor. 53 fill.; kiadás: 7928 kor. 30 fill.; vagyon: 37.189 kor. 09 fill. Ingyen lakások konyhakerttel.

1 vasútállomás
2 postahivatal
3 1 magyar hold=1200 □öl=0,432 ha
4 Menyháza település román elnevezése
5 az a tűzhely, melyben a nyersvasat acéllá vagy kovácsvassá alakítják át (Pallas Nagylexikona)
6 a gőzkalapácsnál kisebb, gépi kovácsoló eszköz (Magyar Értelmező Kéziszótár)
7 a gr. Waldstein-Wartenberg család a borossebesi uradalom 1847-1891. közötti birtokosa

Vasérczbánya és vasgyár Déznán, Aradmegye; 5 hm. (225,586 m²), 1 nagy kemencze, 1 kupoló kemencze, 1 vizikerék. Tulajdonos: **váradi Török József** Déznán; számvevő: Králicz Alajos. Gondnokság: Restyrátán, Dézna; bányatiszt: Jonyák János.

Vasérczbánya és vasolvasztó Restyirátán, Dézna, Aradmegye; 4 bt., 5 z. k., 1 nagyolvasztó, 1 turbina, 1 ventilátor. Tulajdonos: Kiskoru **váradi Török Aranka, Ilonka és Annuska** Déznán. Igazgató: váradi Török József Déznán. 68 munkás. Társpénztár: 40 tag; vagyon: 11.774 kor. 87 fill.

Vasérczbánya és vaskohó Menyházán és Restyirátán, Aradmegye, 18 bt., 3 kilom. szállitópálya a külszinten, 8 kilom. mozdonyüzemü vasut és 0·420 kilom. sikló, 16 bányacsille, 7 akna, 5 felvonó, 1 gőzmozdony 60 *e*, 10 kézi ventilátor, 1 furógép 18 *e*, 2 nagyolvasztó, 30 kilom. telefonvezeték 4 állomással. Termelés: 100.000 q vörös és barna vasérez, értéke: 100.000 kor.; 7000 q mangánérez, értéke: 18.000 kor. Tulajdonos: **gróf Wenckheim Frigyes** Borossebesen; uradalmi felügyelőség Borossebesen: Gramling Alajos, uradalmi felügyelő; Balás Jenő, bányamérnök; Tatár Miklós, főfelőr; dr. Nádudvary Dezső, dr. Löw Mihály, társpénztári orvosok Borossebesen. 116 munkás. Társpénztár: 116 tag; vagyon: 27.290 kor. 83 fill. Kertes munkáslakások.

(Forrás: Magyar Bánya-kalauz)

*

SIGIL: POS: MONYASZA. 1781.

„Sigillum Possessionis Monyasza. 1781. A monyászai (1910-től Menyháza, majd megint Moneasa) bányabirtok pecsétje 1781-ben. Erre utal a hagyományos bányászjelvény; kalapács, csákány és a hegycsúcs. Sigillum = pecsét, possessio(nis) = birtok.”

Adatközlő: Szabó M. Attila

*

„A vas- és fémipar kezdettől fogva a legközönségesebb szükségletek ellátására szorítkozott. A vasbányák többé-kevésbé berendezett ércz-olvasztókkal voltak összekötve. A kohók olvasztó (ún. farkas) kemenczéi kisebb méretűek lévén, csak a sárgaföldes vaskövet dolgozták föl, míg a gazdagabb tartalmú vörös vaskövet és fekete vérkövet (Glaskopf) nagyságuk s nehézkes kezelésök miatt félredobták. 6 mázsa vas kiolvasztásához mintegy 5 öl faszén kellett összesen 2 frt értékben; 1796-ban 15, 1805-ben már 30 kr., utóbb, amint az erdő ritkult s a fa drágult, még nagyobb volt egy öl faszén ára. A kemenczék szerkezetéről s a megolvadt vas kieresztésének módjáról nincsenek adatok. Egy mázsa kovácsoltvas rendesen 5 mázsa vaskőből került ki. Évenként 264 napon át dolgoztak. 7-8 órában kivették egyszer a «maczkó»-t (vagy farkast), hogy 1½ mázsa nyersvasat nyerjenek belőle. Egy-egy kemencze évenkint 200-mázsa vasat olvaszthatott ki. A vasgyártás ezen módjának emléke a *Maczkó*, mely a monyászai fürdő előtt a múlt század[1] végén épült. Egy-egy ilyen telephez az ércolvasztón, vasverőn és széntartó épületen kívül rendesen néhány munkáslak és istálló járult. A restyirátai első hámort a kecskeméti *Bozóky* építtetette, kiről egy dombot *Dimbu Bozokiluj*-nak neveztek; az ó-déznai *Hajagos* tövében s Új-Déznán levő olvasztókemencéket, vasverőházakat s egyéb épületeket 1804. után a Török-testvérek emelték, kik azonban megkímélték a százados vasműveket is. Az ó-déznai hámorosok csupa magyar mesterek, a restyirátaiak oláh kovácsok voltak, kiket első gazdájuk, *Szarák György* tanított be. Jó vasat, aczélt készítettek a zúgóiak is, kik és a restyirátaiak *Török Adalbert*tel 1800. decz. 1-én kötött szerződésök értelmében a déznai uradalom területéről szállították az olvasztókhoz szükséges fát. A zúzókat vízierő mozgatta."

Forrás: Márki Sándor „Aradvármegye története"

[1] a 18. szd.

*

Vasgyártással kerületünkben a múlt esztendőben is ugyanazok a telepek foglalkoztak, mint 1908-ban. Arad megyének két nagyobb vasgyára van, az egyik Wenckheim Frigyes gróf borossebesi uradalmának menyházai vasgyára, a másik Váradi Török Gyula déznai vasgyára. Mind a kettő fehér sugaras nyers és tükörvasat állít elő. — A menyházai vasgyárban a közeli vasérczbányából kikerülő vasat dolgozzák fel. 250 év óta folyik a vasérczbányászat és ezzel karöltve a nyersvas termelés. A termelt nyersvasat régebben kisebb hámorokban dolgozták fel, mig a 70-es években egy porosz társulat nagyobbszabású vasgyárat létesített Borossebesen. Ezt a gyárat 1896-ban beszüntették. Ez óta mind a bányák, mind a gyár, amelyben két nagy olvasztó van, magánkezelésben állanak. A vasérczbányák rendkívül gazdagok, ércz-mennyiségük 20-25 millió métermázsát tesz ki. A nyersvas kéntől és foszfortól mentes, kovasav tartalma csekély és emellett mangántartalma is kedvező. A kitermelés lassan halad éppen a mangánkezelés miatt. Hetenként 1200-1500 métermázsa vasérczet hoznak felszínre, amelyből 400-450 métermázsa nyersvasat olvasztanak. A gyárban 75 férfi, 2 gyermek és 25 nő dolgozik. A napszámosok 1-3 koronát, a szakmányban dolgozók pedig naponta átlag 3 koronát kapnak. Az uradalom ingyen lakást, kertet, fát ad nekik és számukra társládát tart fenn. A bőséges tartalmú vasérczbányák kitermelése és a termelt anyag sikeres értékesítése végett igen kívánatos volna, ha valamely pénzcsoport venné át a bányákat és a gyárakat, amelynek módjában állana a szükséges beruházásokat megtenni. — A déznai gyár múlt évi viszonyairól nem kaptunk adatot. (Magyar Vaskereskedő, 1910. augusztus 28.)

A menyházai vasolvasztó és a munkásnők, 1905-ben

Forrás: Vasárnapi Újság, 1905. 37. sz.

Kiadó: Fái Károly
Forrás: www.helytortenet.com

Vasolvasztó-telep (munkásházak), 1916.

„Az olvasztásnál elfoglalt munkások a patak bal partján, számukra épített házakban laknak.” (Márki Sándor) „… ingyen kaptak lakást, tüzifát és marháik részére legelőt.” (Somogyi Gyula)

„A Wenckheim-féle vashámor, a település felső végében, egy vashídon átkelve, a völgy jobb oldalán található. A borossebesi vasgyár építésével egy időben (1861.) Waldstein Ernő gróf által épített, majd Wenckheim Frigyes gróf által 1892-ben modernizált, egykor 36 láb (11 m) magas olvasztó mára (2002.) már igen romos állapotba került.” (id. Ősz Árpád)

Alaptérkép forrása: Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, Földtani Szakkönyvtár

Kiadó: Illés Albert

A menyházai vasolvasztó

Mangánércz eladás.

Nagyméltóságu gróf **Wenckheim Frigyes** ur borossebesi uradalmában mintegy 700 tonna 32—40% mangán-ércz kerül eladásra f. évben 32 korona vételár mellett a borossebesi állomáson átadva.

Az ércz a telepeken is megtekinthető. Kérdésekkel tessék megkeresni a következő czimet:

Uradalmi jószágfelügyelőség

Borossebes (Arad megye.)

(A Bánya, 1909. június 4.)

Boros-Sebesi Bányamű Részvény-Társaság kötvénye, 1902.

Forrás: www.reszvenykotveny.hu

— **Orosz milliomosok Aradmegyében.** Aradmegyének kétségtelenül a legérdekesebb és természeti szépségekben leggazdagabb része az, ahol a bihari Érchegység egy része Biharmegyéből átnyúlik. Ezen részek a vas és magánbányákban felette gazdagak és a geologusoknak régen kedvenc kutatási terrénuma. A négy év előtt tartott stockholmi bányászati kongresszus nevezetes adatot szolgáltatott e bányavidék históriájához. Megállapitották, hogy a menyháza-vidéki vasérc oly magas érctartalommal bír, amilyen kizárólag csak a svéd vasbányákban fordul elő. A környéken legtöbb vas- és magánbánya Wenckheim Krisztina grófnő tulajdonát képezi, aki mintegy húsz bányateleknek és több zártkutatmány tulajdonosa, de elég figyelemreméltó mennyiségű vas- és mangánbányával rendelkezik a Biharba átnyúló környéken a nagyváradi latin szertartású püspökség, továbbá a déznai Török-család déznai birtokának jogutóda, nemkülönben Zselenski Róbert gróf. Az általánosan növekedő szükséglet a vasipar terén most erősen ráirányította a figyelmet ezekre a bányákra és a Menyháza-vidéki gróf Wenckheim-féle hányókat a napokban hosszabb időre haszonbérbe vette egy orosz milliomosokbál álló konzorcium, amely cégét is be fogja legközelebb jegyeztetni. A konzorcium feje Stanislaw Banas, kiváló varsói pénzember, műszaki tanácsadója Alexander von Kandoki, régi orosz nemesi családból származó, orosz főbányatanácsos, ezeken kívül Josef Jordán varsói lakos és az osztrák Franz Thomanek, katowitzi vállalkozó, aki a társaság ügyeinek magyarországi vezetője. Az oroszok célja nagyarányú bányavállalkozás, e célból megszerezték Wenckheim-féle bányákon kívül a nagyváradi latin szertartású püspökség bányáinak haszonbérletét is és nagyobb előkészületeket tesznek a bányákhoz való könnyebb hozzáférhetés szempontjából, különböző iparvasutak létesítéséhez. Az oroszoknak nagyon megtetszett Menyházafürdő és családjaikkal együtt itt fogják tölteni a nyarat, ami bizonyára nagy fokban fokozni fogja a fürdő érdekességét. (Délmagyarország, 1913. október 22.)

*

1912-ben meghal Wenckheim gróf, még ebben az évben lebontják a borossebesi vasgyárat. A Kigyóson élő, korosodó Wenckheim Krisztina sem akar már a bányákkal és a vasgyártással vesződni. A feleslegessé vált birtokrészeket igyekeznek eladni.

A fenti újságcikkben ismertetett üzleti elképzelések nemigen valósultak meg, mivel a következő évben kitört a világháború, az üzleti partnerekből ellenség lett. Az orosz milliomos családok az óta sem pihentek Menyháza-fürdőn. Az első világháború alatt feltünnek ugyan oroszok borossebesen, de mint hadifoglyok, kik az akkor épülő kőzúzdai vasút pilléreinek építésén szorgoskodnak. (a szerk.)

* * *

Grünfeld Ilona magániskolája

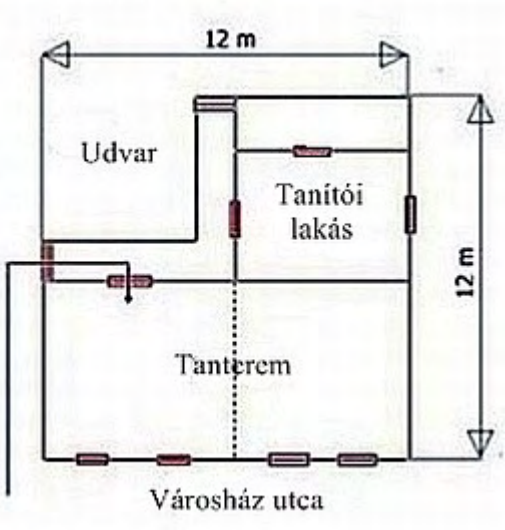
Grünfeld Ilona a debreceni tanítóképző egykori növendéke 1907-ben került Borossebesre, itt folytatta pedagógusi pályafutását. Egy „jól jövedelmező” állást vett át Krémer Hermin, ez év márciusában egy, a *Budapesti Hírlapban* megjelelenő hírdetése révén. Bár mindhárom felekezetnek (róm. katolikus, ev. református, gör. keleti) régóta működött a városban iskolája, az idők folyamán igény lett egy magasabb színvonalat nyújtó alapfokú oktatási intézményre is. A már több éve működő magániskola előzményeiről nincs adatunk, de az biztos, hogy Grünfeld tanítónő egy új helyszínen kezdte az oktatást. Családi körülményéről nincs ismeret birtokunkban.

Az izrealita felekezetnek Borossebesen nem volt saját iskolája, ők támogatták anyagilag, ennek a vegyes felekezetű és nemzetiségű tanintézetnek a működését.

Az akkor építés alatt álló, Paradeyser utcai (ma b-dul. Republicii 34.) családi ház tulajdonosának, Kiss Mihálynak azt az ajánlatot tette az arra sétáló tanítónő: amennyiben kívánságának megfelelően módosítják az építkezés menetét (ha a tervezett két szoba helyett, egylégterű tanterem kerül kivitelezésre), akkor egy évi bért előre kifizet és a jövőben tartósan bérli, oktatási célra az épületet. A megegyezésnek megfelelően hamarosan elkészült az egytantermes iskola és a tanítói lakás is. Az épület egyike volt az akkori, cca 120 db vályogból épített háznak, hódfarkú cserép tetőborítással. A szobák padozata hajópadló, a tornác kő burkolatot kapott és a bejárati és hátsó lépcsői rózsaszínű, menyházai márványból lettek kialakítva. Az egyik lépcsőfokba bevésve egy egykori kisdiák, Kiss Nándi monogramját véltem felfedezni. Az utcai fronton négy darab kétszárnyas ablaka lett a tanteremnek.

A 110 éves házat sajnos az új tulajdonos az elmúlt években lebontotta. A tehetősebb és igényesebb szülők igyekeztek hamarosan a jó hírűvé vált iskolába íratni gyermekeiket. Az adatgyűjtés során kezembe került egy, az iskolában végzett egykori román anyanyelvű diák (Voian Lázár, az adatközlőm édesapja), felnőtt korában írt levele melyben kifogástalan magyar helyesírással írja le közlendőjét. A tanulók, fiúk-lányok, mint felekezetileg, mint nemze-

tiség szerint vegyesen voltak. A létszám 50-60 fő körül mozgott, délelőtti és délutáni műszakban folyt az oktatás. (Délelőtt a 4 elemi, majd a 2 polgári osztály tanulói.) Az ezt követő 12 évi működés alatt, több száz kisdiák végzett ebben a hat évfolyamos iskolában.

Foto: Kiss

A bal oldali felvételen az iskola épülete az udvar felől, középen a tanítói lakás ajtaja, míg az utolsón a tornác látható. A felvételek 2008-ban készültek, ez épületrész azóta lebontásra került, de a (a később következő osztályképen látható) kapualj azonban, a mai napig változatlanul megmaradt. A fenti fényképek készítésénél még nem volt tudomásom arról, hogy dédszüleim házában egykor iskola működött. Csak a véletlen műve, hogy egy-egy épületrészlet fotón megörökítésre került. Bár nincs nagy kultúrtörténeti jelentősége ennek a magániskolának, de Sebes iskolatörténelmének egyik megemlítendő és megörökítendő mozzanata volt.

„Iskolai záróünnepély" a „Körösvölgy" borossebesi hetilap, 1907. június 30-i számából

— **Iskolai záróünnepély.** E hó 27-én tartotta meg Grünfeld Ilona, a borossebesi magániskola tanitónője növendékeivel az évzáró vizsgát, melyen Hajdu József szolgabiró mint kiküldött vizsga-biztos elnökölt. Az érdeklődés oly nagymérvü volt, hogy a megjelent vendégek alig-alig fértek el a teremben e célra fentartott helyen. Kiküldöttünk a vizsga eredményéről a következőkben számol be: Jól eső érzés fogta el az embert, amidőn a csinosan feldiszitett iskola terembe belépett. A falakat szebbnél-szebb és ügyesebbnél-ügyesebb kézimunkák halmozták el. A gyermekek között a fegyelem teljes mértékben uralkodott, amit csak is gondos női nevelés képes felmutatni. A kérdéseket a gyermekekhez Hajdu József vizsga biztos intézte, és minden kérdésére oly precir és biztos feleletet nyert, hogy igazán bámulatba ejtette a jelenvoltakat. A gyermekek kedves fellépése, ugy mozgásuk elragadó képet mutattak. Méltán megérdemli a dicséretet az intézet tanitónője, ki rövid ittmüködésének ideje alatt, bár emberfeletti erővel, de iskoláját felküzdötte városunk legelső iskolái közé. Az elhanyagolva volt gyermekek lelki és szellemi képességének ily mértékü csiszolásáért az érdem az övé, a hála a szülőké.

A hivatalos vizsgák Aradon és Borosjenőben voltak lebonyolítva Az ismertebbek közül itt tanult: *Peja Miklós* a későbbi ügyvéd (Peia Nicolae néven, keszendi jegyző), *Tabák Lajos* a későbbi fotóművész, valamint *Mihai Beniuc* az egykori szocialista Románia ünnepelt költője, ki itt ismerkedett meg Petőfi és Arany verseivel és a magyar nyelv rejtelmeivel. Nagyapám fiatalabb testvérei, kik ebben az udvarban laktak, szintén ide jártak iskolába.

Az iskola működésének, mint akkoriban sok mindennek, az 1919-es román bejövetel vetett véget. Elérkezett a leszámolások ideje, az eddigi vélt vagy valós sérelmek elrendezése a magyar lakosság elleni súlyos atrocitásokhoz vezettek. Egy alkalommal Grünfeld tanítónő rászólt az iskola ablaka előtt hangoskodó *Popescu*-gyerekekre, kik az oktatást zavarták „*Ezek a vad mócok nem tudják mi az óvoda, pedig ott lenne a helyük*". Egy helyi lakos feljelentése nyomán a hatóság felszólította a tanítónőt, hogy 48 órán belül hagyja el a falut. Ő még a szerencsésebbek közé tartozott, hogy ennyivel megúszta mivel rendszeresek lettek az ötven botütéses büntetések. Grünfeld Ilona dicséretes borossebesi pályafutása ezennel befejeződött. Távozása nagy veszteség lett, mint a magyar, mint a román közösség számára.

(a szerk., adatközlő: Doina Leştaru)

*

Tabák Lajos

Tabák Lajos aláírása 1936-ban

A hosszú életkort megélt, Magyarországon alkotó fotóművész, így emlékszik vissza Borossebesen eltöltött éveire: „Engem, mert 6 éves lettem, beírattak a faluban lévő magániskolába. Ennek egy tanterme volt, és együtt volt minden gyerek az első és a hatodik osztályban. Egy tanító néni - Grünfeld Ilonának hívták - tanította az összes gyereket, fiúkat és lányokat. Voltunk kb. 50-en. Magyar, román, sváb, szerb meg tót gyerekek. A zsidókat magyarnak vették. Minden gyereknek megvolt a maga vallása, és a vallásokat is meg az éneklést is, és a tornát a Grünfeld Ilona tanította, aki ezért - nem tudom, hogy kitől vagy honnan - pénzt kapott. De azt tudom, hogy a tanítás ideje úgy volt beosztva, hogy minden osztállyal külön-külön foglalkozott. Én jól emlékszem arra, hogy a mindenre figyelő gyerekek - köztük én is - egyszerre voltunk képesek megtanulni az összes osztályok minden tárgyát, anyagát. Például sokszor előfordult, hogy egy ötödik vagy hatodik osztályos, ha valamely kérdésre nem tudott válaszolni vagy felelni, akkor a tanító néni felszólított egy harmadik vagy negyedik osztályos tanulót, hogy segítse ki válaszával a felsőbb osztályos gyereket. Az én Sándor öcsém, aki még nem volt iskoláskorú, de mindig velem jött az iskolába, ahol nem az iskolapadban ült, hanem, a tanító néni a dobogón az íróasztal előtt jelölt ki neki helyet, hogy ott várja ki a tanítás végét. Sándor öcsém, aki 5 éves korában már tökéletesen elsajátította az első éves anyagot, jutalomként megkapta a bizonyítványt. Ennek az lett a következménye, hogy a felsőkereskedelmi iskolai érettségit már 17 éves korában letette és mindvégig, az első általánostól érettségiig, színtiszta jeles volt. Én az elemi iskola 3-ik, Sándor öcsém a 2-ik osztályát fejezte be Borossebesen."

Forrás: Szarka Klára „Egy évszázados ember" (részlet)

Mihai Beniuc

„Borossebesen születtem, Arad megyében, a Fehér-Körös partján. Ebben a faluban már született költő: Sárosi Gyula, az Arany Trombita szerzője. Sokáig emléktábla jelölte szülőházát. A múltkor hazalátogattam és kerestem is ezt a táblát, de eltűnt. Borossebes soknyelvű község volt: a többség magyar, mellettük románok, szlovákok, svábok laktak itt. Dolgozott ott egy vashámor, tehát nemcsak parasztok éltek erre, inkább amolyan kisvárosnak nevezném. Apám jól tudott magyarul, anyám, pedig értette a szót, noha beszélni nem tudott. Az utcán pedig mindenki azon a nyelven beszélt, amit a legjobban értett. Engem mindenesetre Grünfeld kisasszony zsidó iskolájába adtak, ahol a tanítás magyarul folyt, kivéve a hittant, amit a pópa, természetesen, románul oktatott. Tudja kérem, én nyápic voltam, és szüleimnek az volt a véleménye, hogy nem leszek jó parasztnak: anyám ezért papot szeretett volna nevelni belőlem apám meg írót akart volna faragni belőlem. Persze, ő nem ilyen íróságra gondolt, hanem a jegyzőt hívta így.

Az első magyar verseket az iskolában nem olvastam, hanem hallottam. Az idősebbek mondták az *Egy gondolat bánt engemet...* sorait, meg a Toldi strófáit. Később olvastam és tanultam is az irodalmat. Szerencsére Petőfi és Arany megragadt a fejemben, de például Szabolcska verseit, amit különös szorgalommal vertek a fejünkbe, talán azért, mert errefelé élt — egyszerűen elfelejtettem. Az igazat megvallva azonban ekkor még semmiféle tudatosság nem élt bennem. Sem a magyar irodalom, sem a költészet általában nem érdekelt annyira. Inkább a nyelv zenéje ...

(Forrás: Kritika, 1980. 3. szám., E. Fehér Pál, részlet)

A borossebesi magániskola tanulói 1916. május 1-én. Elvileg, Beniuc is szerepel a fotón mivel ekkor már harmadikos lehetett. A bal sarokban a tanítónő.

Képtulajdonos: Németh (Bozsán) Sándor

Képtulajdonos: Karikás Dávid

Grünfeld Ilona-féle magániskola tanulói az 1909-ben

Csíkos pólóban a tanítónő mellett: Kiss László, jobb szélen: Voian Lázár. 1911. szept. 15-én.

Képtulajdonos: Karikás Dávid

Grünfeld Ilona tanítónő

Képtulajdonos: Karikás Dávid

Hirdetés a Budapesti Hírlapban 1907. márc. 28-án

utca 13. 8860

Tanitónők

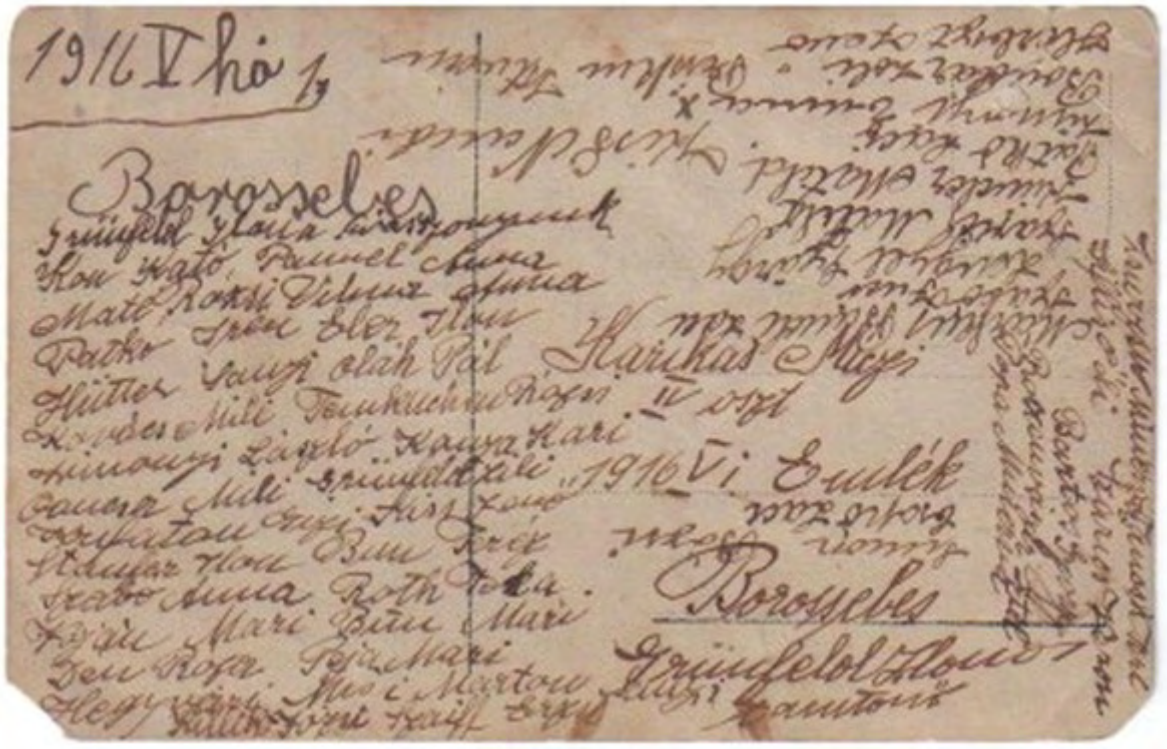
figyelmébe! Jól jövedelmező magániskola átadó. Krémer Hermin, Borossebes, Aradmegye. 59257

Okleveles

Foto: Kiss, 1982 – bdul Republicii 34.

Az 1916-os osztályképen kb. 56 tanuló látható

Az osztálykép hátsó oldalán felsorolt nevek száma 52, néhány név olvashatatlan ill. bizonytalan. A névsort egyazon, vállalkozó szellemű diák írta. Bal felső sarokban a dátum és a helységnév írása egy harmadik kéztől származik. Három tanuló a képen beazonosítható, Szárics Veronka és Matild (első sor, fehér gallér), nagyapám öccse: Kiss László, balról az első sor, második személy mögött. Ismeretem szerint, három példány maradt fenn, az egyik Karikás Miczi hagyatékából, tulajdonosa: Karikás Dávid (Budapest), Doina Lestaru, Borossebes, a harmadik példányt Németh (Bozsán) Sándor (Kolozsvár) őrizte meg.

Kon (Kohn) Kató, Paunel Anna, Máté Rózsi, Patkó Irén, Éler (?) Ilon, Hütter Sanyi, Oláh Pál, Kovács Mili, Grünfeld Lili, Zimányi (?) László, Kánya (?) Kari, Oancsea (Oancea) Gizi, Krifaton (Kriffaton) Gizi, Kiss Jenő, Staufer …, Bun Teréz, Szabó Anna, Roth Terka, Voján (Voian) Mari, Bun Mari, Karikás Mici, Dén Róza, Peja (Peia) Mari, Hegyvizi Nusi, Márton …, Killik Józsi, Szaiff Erzsi, Siflis Póli, Szárics Veron (Veronka), Simon Rózsi, Bartos György, Csapó Laci, Rohrszetzer Etel, Popa …, Márkus Bandi, Szabó Juci, Lengyel György, Szárics Matild, Küncler (Künstler) Matild, Patkó Laci, Kiss Nándi, Bondár Zoli, Herbszt Jenő, Priskui (Priscui) István.

1911. Paradeyser (majd, Városház) utca

2018. bdul. Republicii 34.

„Voltunk kb. 50-en. Magyar, román, sváb, szerb meg tót gyerekek. A zsidókat magyarnak vették.” (Tabák Lajos)

*

„…a tanítás magyarul folyt, kivéve a hittant, amit a pópa, természetesen, románul oktatott.” (Beniuc)

*

Adatközlőm (Doina Leştaru, ny. tanítónő) valamint a korabeli sajtó tudósítása szerint is, Grünfeld Ilona 1907-től tanított Borossebesen, de úgy tűnik már egy működő iskolát vett át, ennek pontos alapítási éve nem ismert. (a szerk.)

*

„Legkésőbb fejezi be az évet a helybeli magániskola melynek növendékeivel igen derekas munkát végzett az új tanítónő, ki évközben vette át a tanítást, s igen sok pótolni való tananyagot dolgozott föl rövid idő alatt tanítványaival.”

(„Körösvidék” helybeli hetilap)

REVIZORATUL SCOLAR ARAD
No ... /1931
Arad la 27 Ianuarie 1931

DIRECTIUNEA SCOALEI PRIMARE DE STAT DIN

SEBIS

Restituind actele Vă comunicăm, că luând în vedere situaţi
localurilor de şcoale din Sebiş , care este suficientă pentru trebuinţel
învăţământului de stat,nu mai refăcem la alte localuri străine,în cons
cinţă,în deplină putere comitetului scolar local de acolo,ca se radieze
dreptul de intabulare pe imobilul casei locuitorului Kiss Mihai din Se-
biş ca inchiriere în anul 1918 pe durată de 3 ani.-

Ori ce sarcină în favorul statului român ereditară dela fos
tul stat maghiar pe imobilul amintit la cartea funduară,-o considerăm c
nulă din partea noastră şi propunem eliberarea actului de ştergere.-

3 anexe

REVIZOR SCOLAR:

Foto: Kiss

Az egykor Grünfeld Ilona tanítónő által bérelt, magániskola-épületrész bérleti szerződésének felmondása. A bérbeadási szerződést 1918-ban még meghosszabbították 3 évre, 1919-ben a tanítónőt eltávolították állásából és helységből, az iskolát megszüntették. Bizonyára nem az oktatás színvonalával, hanem a magyar oktatási nyelvvel volt gondja a hatóságnak. Tíz év elteltével már a fenti okirat is megszületett. (a szerk.)

Aradi Tanfelügyelőség
No……/1931.
Arad, 1931. január 27.

A borossebesi állami elemi iskola igazgatóságának

Visszaküldvén az iratait, jelentjük hogy, figyelembe véve a borossebesi iskolaépületek helyzetét, amely elegendő az állami tanügy szükségeire, nem tartunk igényt idegen ingatlanra, és felhatalmazást adunk a helyi iskola bizottmánynak hogy töröltesse a telekkönyvben a bejegyzést Kiss Mihály lakos ingatlanára, mit 1918-ban 3 évre bérelt.

Akármilyen terhet, amit a román állam a volt magyar államtól örökölt volna, érvénytelennek nyilvánítunk a telekkönyvben és a törlést bizonyító okirat kiadását javasoljuk.

3 melléklet

Tanfelügyelő:……

Kerekes kút az iskola-udvaron

Foto: Kiss László

„Borossebesen a kutak rendesen 2 ½- 3 ölesek szoktak lenni (5-6 m). E rétegsorozat igen kevés módosulással mindenütt ismétlődik.” (dr. Pethő Gyula)

Ez az 1885. évi adat természetesen a Városház utca környékére vonatkozhat, mivel a település ezen része lett elsőként beépítve. A temető felé haladva a tengerszint feletti magasság némileg emelkedik, ezáltal az ásott kutak mélységi adatai módosulnak.

A 2008-ban készült fotón lévő kerekes kutat dédnagyapám ásatta az 1900-as évek elején, de beépítés miatt ebben a formában már nem létezik.

A lenti talajréteg-táblázatban az adatok láb-ban vannak megadva, 1 láb cca 32 cm. „ Egy boros-sebesi kútásó, jelenleg (1885) kőbányász, közlése mely Boros-Sebes síkabb részeire vonatkozik.”

Boros-Sebes :

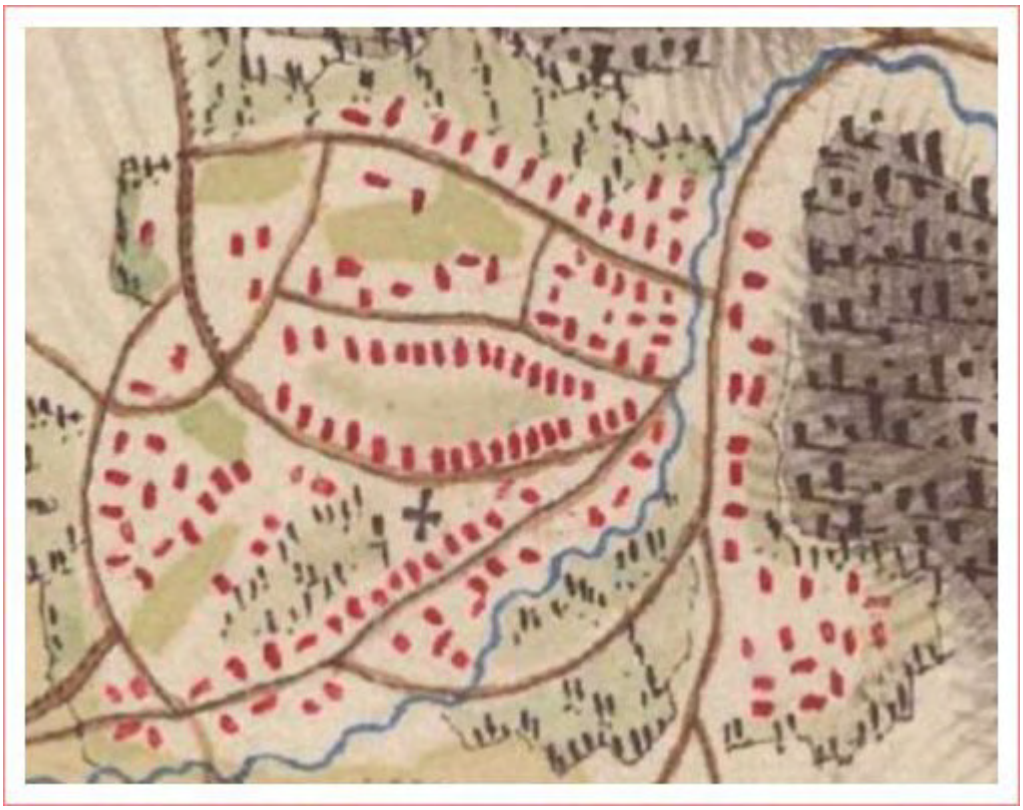
Vetőföld (homokos löszszerű agyag vagy alluv.) körülbelül	3	láb
Kavics, durva körülbelül	8	«
Fehér homok	1·5	«
Apróbb kavics (fenekén tyúktojás nagyságú)	1·5	«
Kemény *mâll*, tehér, kék vagy szürke (kétségtelenül congéria-agyag.)		

Forrás: dr. Pethő Gyula

Borossebes településszerkezete

Borossebes első okiratos említése 1552-ben történik. A település első elhelyezkedésével kapcsolatosan (a mostani vasútállomás területének környéke) adataink nincsenek, az emberi emlékezet sem őrzött meg semmit. E témával foglalkozó művekben csak egy-egy mondatos utalás van erre a tényre. Sokat gondolkoztam az idébb-település okán, nem sok eredménnyel. Talán, ha logikusan közelítjük meg a témát, és figyelembe vesszük a település későbbi birtokosainak elgondolása nyomán kialakított faluszerkezetet az igencsak széles utcákkal, lehet, hogy a régi falu házainak elhelyezkedése, zsúfoltsága, gyúlékony tetőfedése sok tűzvész kiindulópontja lehetett. A terület eléggé vizenyős volt, ez is lehetett egy ok.

Régészeti feltárás az adatok pontosítása érdekében sohasem történt, a korabeli lakóházak építőanyaga miatt, fa, a tetőborításuk szalma, nád, későbbiekben zsindely, tárgyi emlék nem került elő, vagy ha elő is került valami, nemigen tulajdoníthattak neki nagy jelentőséget. (A Székelyföldön, konkrétan Korondon és Farkaslakán is úgy alakult ki a mostani település, hogy mindkét falu régen az alapításakor nem a jelenlegi, hanem kissé távolabbi helyen keletkezett.

(Forrás: http://mapire.eu/hu/)

Az I. katonai felmérés Borossebest ábrázoló térképszelvénye, ekkor még tipikus halmaz-falu

A település a középkorban török fennhatóság alá került ez időszak alatt, mind a törökök, mind az erdélyi fejedelemség részéről történő zaklatásoknak volt kitéve. A török függőséget követő, osztrák fennhatóság alatti, 1746-os jobbágyösszeírás adatai szerint a településen 39 magyar és 19 román család volt. A legrégebbi ismert térkép a faluról az I. katonai felmérés alkalmával (1763-1787.) készült.

Ez időben a települést már a mostani helyszínén, a Sebes-patak jobb partján találjuk, de az utcahálózat még nem szabályos és a maihoz képest más elrendezést mutat. A településsel szomszédos falvakba (Kertes, Berza, Buttyin, Govosdia és Prezesty) induló utak kivehetőek, a mostani utcák közül talán csak a str. Teilor–t lehet beazonosítani (fordításban: hársfa, de ezt az elnevezést a magyar időkben nem használták, az eredeti név nem maradt fenn). A térképen az utcák barna színnel, az épületek kicsi piros téglalapokkal vannak jelölve, de ez ekkoriban még nem a tetők cserépfedésére utalt. A lakóházak száma: 125, míg a túlsó parton a későbbi Hatház-utca környékén, nevével ellentétben: 24 db. Hidak a patakon jelölve nincsenek, még nem is voltak. A közúti átkelés gázlókon történt, ilyen helyet, hármat is látunk. Az első gázló kb. a mai str. Aradului magasságában, annak folytatásában látható, a második minden valószínűséggel a mostani Vasgyári híd helyén, míg az utolsó, a mai Újváros térségében a patak derékszögű kanyarulata előtti, máig meglévő kisvasúti hídtól nem messze van feltüntetve. Átkelési nehézség csak a patak áradásakor merülhetett fel. Érdekesség még a Berza-Prezesty között húzódó átmenő út (ma: DJ 792B) ekkor még a patak bal partján (a későbbi kisvasút nyomvonala mentén) haladt át a Pilis-Plesa hegy tövében. A Piliske mellett húzódó, Újvárosba vezető, napjainkban használt út ekkor még nem létezett.

Az egyedüli objektum (kereszttel) megjelölve a térképen, a templom. Verebes Péter egykori presbiter úgy tudta: a Wenckheim téren a 13 aradi vértanú emléktölgyfái helyén lehetett az egykori református templom, mely fából készült és később leégett. A későbbi térképeken látszik, hogy a teret hosszában átszelő utak az egykori templom helyét kikerülik. Ez lehet a *szakrális hely* emlékének tiszteletben tartása, de elképzelhető, hogy csak a véletlen műve. „*Boros-Sebes* 1774. szept. 9-én ideiglenes (ev. ref.) templom építésére és 1783. aug. 21-én a romokban heverő régi templomának kijavítására nyert engedélyt.” Ez időpont beleesik az I. kat. felmérés időszakába, ennek tudható be a korabeli térképen a templom jelölése. A térképet tanulmányozva, a templom *uradalmi-park* szomszédságában lehetett, (ma: str. Castanilor).

Borossebesnek a 19. században épült szalmatetős házairól fennmaradt egyetlen fotó 1930. körül készült, az egykori Kereszt utcában. Tőle balra lévő telken épült 1925-ben a baptista felekezet első imaháza.

Stílusa, építési anyaga, tetőfedése hasonló a szomszéd település Berza, 1812-re datált épületéhez.

Dézna főutcája

Paraszthéz, Berza[1] (Bârsa)

A hagyomány szerint egy déznai tanító alkotása a 19. sz. elején. (Adatközlő: Reiter Sándor) A kép legrégebbi ismert előfordulása az 1835. évi, „Arad vármegye leírása” című könyvben található. (a szerk.) „A hegyes vidékeken az épülethez terméskövet, még gyakrabban, minthogy fa is kínálkozott bőven, fát használnak építőanyagul. Erős, vastag domború felületű deszkákkal rójják össze az oldalfalakat. A hézagokat sárral töltik ki, néha az egészet betapasztják sárral”. (Somogyi)

[1] 1812-ben épült. Forrás: Ion Godea – Monografia.

(Forrás: http://mapire.eu/hu/)

A II. katonai felmérés (1819-1869) térképén, már az általunk ismert, mai utcahálózat látható.

Az 1834. utáni időkben készülhetett, mivel az ez évben épült, görög keleti templom már fel van tüntetve. Látható az uradalmi-park körvonala, ettől délkeletre (a mai B-dul Victoriei és a Str. Castanilor kereszteződésénél) egy korabeli gazdasági épület, vele szemben, az utca másik oldalán a Sárosy-ház (L alakú) egykori elhelyezkedését láthatjuk. A mai B-dul Republicii és Str. Păcii sarkától kiinduló út mely az udvarháznál végződött, a mai parkot átlósan szelte át, északnyugati fele még ma is funkcionál, de mint keskeny sétaút a park árnyas fái alatt. Az utcahálózat még nem alakult ki olyannak, amilyennek ma látjuk, ekkor még kevesebb a beépített terület. A sebesi Malom-csatorna is látható, de kiindulási helye sokkal lejjebb van, mint a mostani.

„Az utcák, mint általában az Alföldön, nagyon szélesek (8-10-20 méter). Árnyékos fák, eperfák, ritkábban gyümölcsfák, leggyakrabban akácfák szegélyezik. A gyalogjárók legnagyobbrészt árkokkal vannak elkülönítve az úttesttől.” (Somogyi)

A sakktábla-alaprajzu utcahálózat már magán viseli az egykori mérnök keze nyomát. Az utcák egyenesek, derékszögben keresztezik egymást, szélesek, ami nem a nagy forgalomra való felkészülés, hanem okos tűzvédelmi elgondolások miatt készült. Még 1900-as évek elején is a település házainak egyharmada (194 ház), könnyen éghető tetőborítással (zsindely, deszka, nád és zsúp) volt ellátva. Ez időben még sok ház építőanyaga a fa volt. Ha most visszamegyünk egy-kétszáz évet az időben, a gyúlékonyabb építőanyagú házak, tetőfedések elterjedése még jellemzőbb lehetett.

A patak jobb oldalán kialakított település első, párhuzamos utcái (az érthetőbbség kedvéért a mai, román utcaelnevezést használom) a B-dul Victoriei — Str. Parcul Libertăţii — Str. Dornei vonala még követik a Sebes-patak görbe vonalát. Az első szabályos, egyenes utca a mai B-dul Republicii, semmiféle természetes akadály nem gátolta a kialakítását.

A további négy utca a temetőig vele párhuzamos, tájolásuk DNy-ÉK. Az utolsó utca a str. Orizontului volt, tőle kifelé a temető a legelők és szántók voltak. Az előbbi utcákat három utca merőlegesen keresztezi, az így kialakult egyforma alapterületű háztömbök téglalap alakúak, oldalaik aránya 5:2. Amíg a párhuzamos utcák hosszát a Piliske-hegy DNy-i szegélye határozza meg, addig az ellenkező oldalon, az Aradi út megcélozva toronyiránt a szomszéd falut Berzát, már négy trapéz alakú háztömböt alakított ki. (A dr. Somogyi-féle térképrajz erre vonatkozó része nem pontos.) A megközelítőleg 1 km² területű „Óvárosi” rész tengerszint feletti magassága 148 m. A terület lejtős, legmagasabb része a település északi szögletén, a mai Teilor-utca végén, a temetőnél van. Innen, az utca eleje felé erőteljesen, míg az ez utcára merőleges utcák a Piliskétől a Berza (Bârsa) község felé vezető út irányában enyhében lejtenek.

A kommunista rendszerben, a falurombolás tervezett időszakában, a város centrumában fekvő háztömb (Str. Castanilor – B-dul Republicii - Str. Teilor - Str. Parcul Libertăţii), a helybeliek elmondása szerint, komoly veszélynek volt kitéve. Az eszement tervekben a lebontás gondolata és blokképületek létrehozása egyaránt szerepelt, egy a B-dul Republiciivel párhuzamos utca nyitása az egykori Főszolgabírói hivatal és a Str. Teilor között az elgondolások része volt. Ebben a háztömbben lakók ingatlanjaikat éveken keresztül nem tudták emiatt értékesíteni, cserélni, felújítani. Lebontották volna a görög-keleti templomot, a Wenckheim-udvarházat és egyéb műemlék jellegű épületeket. Bukarestben is letaroltak régi városnegyedeket, ott sem vettek figyelembe semmit, ami a régi értékek megmentését szolgálta volna. A sors szerencsére úgy hozta, hogy ezek a beteg elgondolások Borossebesen nem valósultak meg, csak papíron maradtak.

Alaptérkép: showmystreet.com

Az első világháború után tőle délkeletre egy, az addigi községgel megegyező nagyságú új településrész létesült, *Satu nou* néven. (Wikipédia)

A hagyomány szerint az első település, a török hódoltság végéig a mai vasútállomás térségében volt (zöld jelzés). Tőle északra nem messze volt a katolikus temető, első halottai a török kiűzésekor elesett katonák voltak. Hogy azelőtt, évszázadokon keresztül hova temetkezett a lakosság, adataink nincsenek.

*

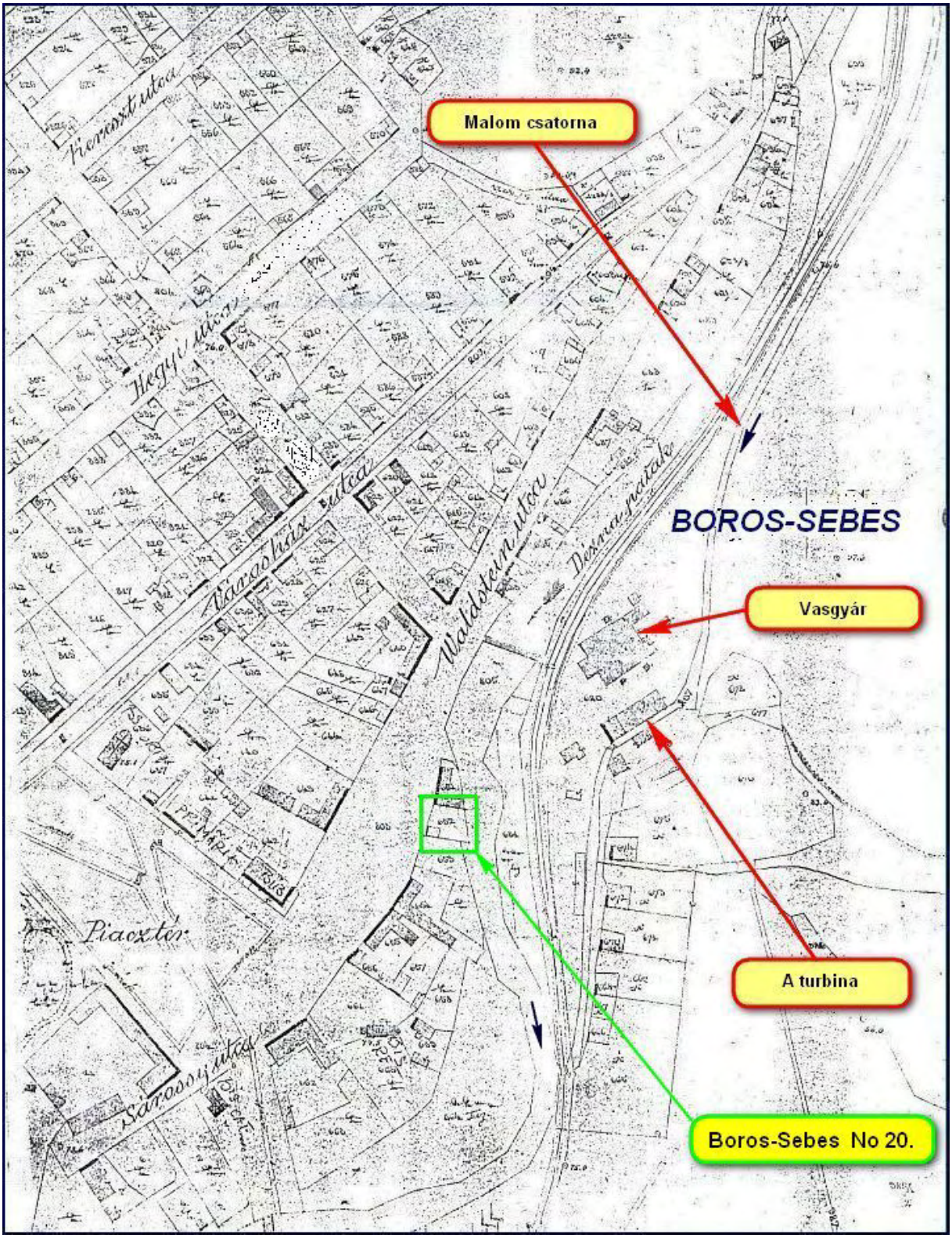

A Magyar Mérnök- és Építész Egylet közlönyében közölt, 1881. előtti térképszelvény, lényegében majdnem megegyezik a III. katonai felmérés térképével.

A borossebesi kőbánya, *Sandteinbuch*[1], a vasgyár *Eisenwalzwerk* (Ernest Graf Waldsteinische Eisenwerke Borossebes) is jelezve vannak. Látható az ACsEV vonal végállomása, a kezdeti elnevezés még Borossebes-Buttyin[2] volt. Ez az első olyan térkép mely magassági adatokat is feltüntet, leolvashatjuk a város 148, a Piliske 196, valamint a Pilis/Plesa Ny-i nyúlványának, 423 méter tengerszint feletti magasságának jelzését.

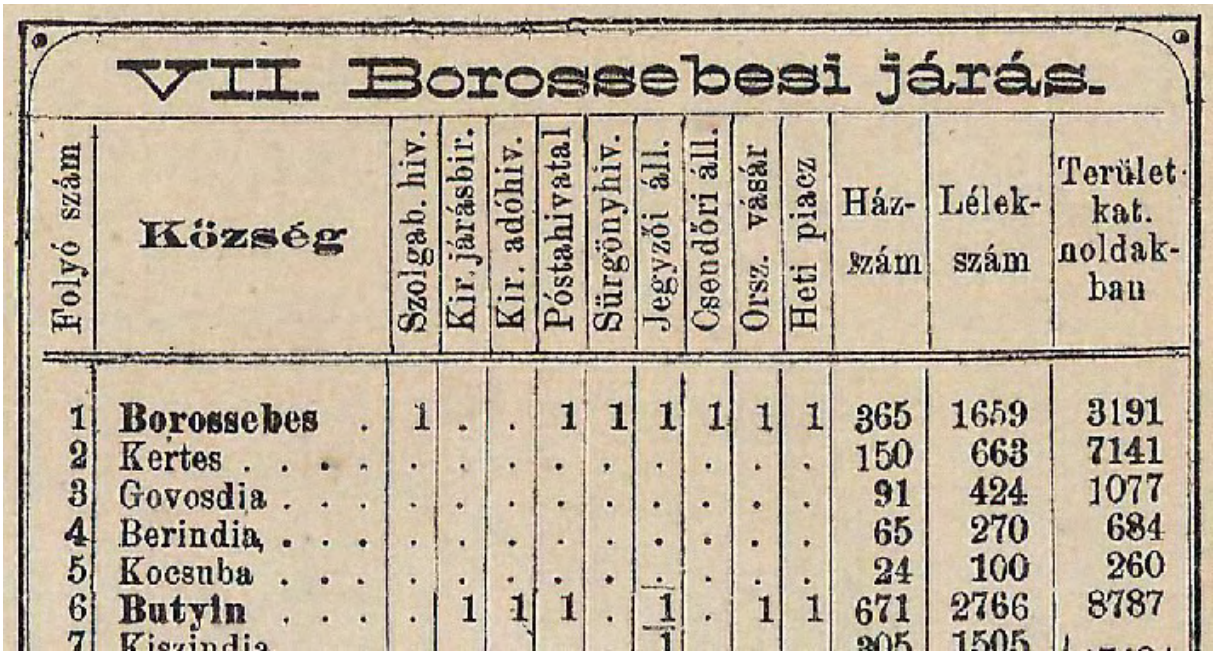
[1] A térképen valami ismeretlen okból a plesa-hegyi kőbánya, homokbányának (Sandsteinbruch) van feltüntetve
[2] Az eredeti tervhez képest Borossebes központjától, 710 m-rel távolabb építették meg a vasútállomást.

Boros-Sebes központi része egy régi várostérképen

„Boros-Sebes № 20.” Kiss Áron és neje (a Békésről ideszármazott) Hévizi Julianna lakóingatlana 1870. körül

„Az utcák egyenesek, a házak száma 345…”

VII. Borossebesi járás.

Folyó szám	Község	Szolgab. hiv.	Kir. járásbir.	Kir. adóhiv.	Póstahivatal	Sürgönyhiv.	Jegyzői áll.	Csendőri áll.	Orsz. vásár	Heti piacz	Ház-szám	Lélek-szám	Terület kat. holdakban
1	**Borossebes** .	1	.	.	1	1	1	1	1	1	365	1659	3191
2	Kertes	.	.	.	.	.	.	.	.	.	150	663	7141
3	Govosdia . . .	.	.	.	.	.	.	.	.	.	91	424	1077
4	Berindia . . .	.	.	.	.	.	.	.	.	.	65	270	684
5	Kocsuba . . .	.	.	.	.	.	.	.	.	.	24	100	260
6	**Butyin** . . .	.	1	1	1	.	1	.	1	1	671	2766	8787
7	Kiszindia						1				205	1505	

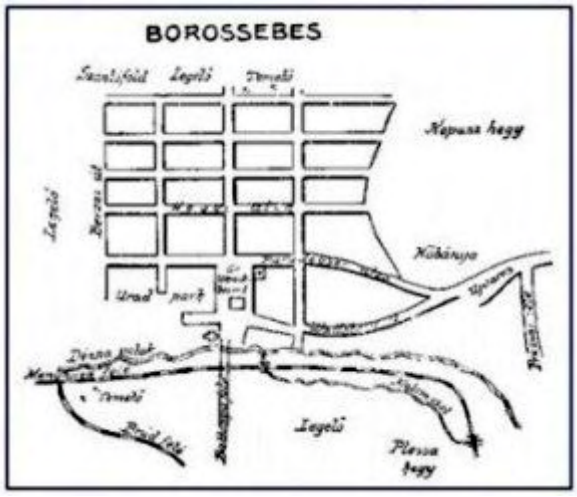
Forrás: Arad megye térkép-melléklete. M. 1:160 000. Temesvár. 1883. Beránek J. 87×61 cm.

„A legújabb adatok nyomán szerkesztette Remekházy Károly magy. kir. kataszteri ker. felügyelő, 1883.”

Borossebes község:

A járási székhelyen minden állami hivatal képviselve volt, kivéve a járásbíróságot és az adóhivatalt, melyek a négy kilométerre lévő Buttyinban működtek. A község összterülete (az 1883-as adatokat figyelembe véve) a 3191 kat. holdjával a járás 49 községe közül a 17. helyen áll, míg az 1659 főt kitevő népessége tekintetében csak három település előzi meg: Buttyin, Kertes és Vaszolya. A lakóházakban átlagosan 4.5 személy élt.

Borossebes utcái nem mindig voltak táblával megjelölve. A városházán azonban minden utcanév nyilván volt tartva. A századfordulón a házak sorszámozása utcánként történt, amint azt láthatjuk a korabeli iskolai osztályozási és anyakönyvi naplókban. Később a házak, telkek számozása már nem ily módon lett rendszerezve, hanem 1-345-ig. Az 1-es számú egy jelentősebb épület, a „Kastély”-nak emlegetett, (gr. Königsegg által, 1814-ben építetett) udvarház volt. Amit tudok: üknagyapám, Kiss Áron ingatlana a Piacz-tér 20. alatt volt, (későbbi név: Wenckheim-tér) a református templom felőli oldalon, a telek vége a Sebes patakkal volt határos, később a Künstler család birtokába került, vétel útján. Ma is e család leszármazottai lakják, de az eredeti ház már réges-rég lebontásra került. A Sárosy-ház pedig a 115-ös számot viselte. A postai küldemények címzésénél még ettől a számozástól is eltekintettek, elegendő volt a levélre írni a címzett nevét, valamint megye- és városnevet, mivel itt mindenki ismert mindenkit akkoriban, a postai küldemény célba ért. A házszám feltüntetésének csak az anyakönyvi bejegyzésekben, és a hivatalos okiratokban volt szerepe.

Korszakonként változhattak az utca és egyéb topográfiai megnevezések: a Piliske-román neve Plescuţa, neve a régi térképeken: Czigány-hegy, utalva a hegy tövében megtelepedett etnikumra, de Kopasz-hegy elnevezés is ismeretes. Az egykori iskolások, már a román időkben fenyőfacsemetéket ültettek, melyek mostanra már szépen megnőttek és egy erdőcske benyomását keltik. „A családban és a gyermektársadalomban a Kopasz hegy elnevezése: Pilicske volt”.

Adatközlő: Németh (Bozsán) Sándor

← Térkép-rajz: dr. Somogyi Gyula könyvéből

A II. katonai felmérés térképén: Pleskutza formában szerepel. Előfordul még a Kis-Plesa, Kisplesa elnevezés is. A település egykori főutcája az arad-menyházai út, a mai B-dul Republicii is több nevet viselt: Déznai-utca egy 1904-es levelezőlap címzésén. Városház-u. a mai Tűzoltóság épületében működő, egykori Városházáról, a Paradeyser-u. nevét (1907.) az egykori főszolgabíróról. Még a harmincas években is ez település főutcája, értelemszerűen román elnevezése: str. Principală[1] volt. Ebben az utcában zömmel magyar családok laktak, kik közül sokan német felmenőkkel (is) rendelkeztek. „Az utcában egykor lakó magyar családok nevei: Babál, Fekete, Berka, Patzelt, Gyürki, Duke, Keresztesi, Balázs, Dobai, Janicsák, Killik, Flachbart, Karikás, Runge, Patkó, Kiss, Kecskés, Veres, Kettner, Szilvágyi[2], Kardos, Kádár stb. 2016-ban e névsorból már csak a Babál, Gyürki, Killik és a Patkó nevű családok tagjaival találkozhatunk. (Adatközlő: Doina Leştaru)

*

Az utcák nevei ma és régen, „Óvárosi” negyed

Republicii-Városház u.-Paradeyser u.-Déznai u.-str. Principală
Dornei-Waldstein u.
Dunării-Hegyi u.
Someşului-Kereszt u
Oltului-Hosszú u.
Victoriei-Sárosy u.
Aradului-Berzai u.
Castanilor/Romană - Central park - Piaţa Tineretului - Piacz-tér - Wenckheim-tér
Parcul Libertăţii-Piacz-tér, Wenckheim-tér, Kéry Imre u.
Orizontului-(?) u.
Mureşului-Vízér(t) u.
Teilor utca nevének régi magyar elnevezését ez idáig nem sikerült kiderítenem.
Păcii utca magyar nevével sem találkoztam, talán Kertesi-út lehetett?
Vasgyár-utca (a patak túloldalán) → a hídtól a Plesáig terjedő utca, ma a **str. Morii**-nak része
Hatház-utca (a patak túloldalán) → 34 házból álló település rész.

A Temető-utca minden bizonnyal a temető és a település közötti, utolsó utca lehetett, párhuzamosan a mai str. Orizontului-val. A Hegyi-utca ÉK-i végén lehetett és lehet most is

legkönnyebben feljutni a városból a Piliskére, s valószínű, ez lehetett az elnevezés oka. A Kereszt-utca nevét az utca közepén felállított ortodox kőkeresztről kapta. Ez a kereszt a kommunista időkben került áthelyezésre a görög-keleti templom udvarába. Adatközlő: Kettner József. Ha a templommal szemben állunk, akkor a baloldalon látható. A kereszt réginek látszik, de a templom felőli felirat 1946-ra datálódik. „A mai Mureşului-utca valamikori neve Vízér(t)-utca volt, ott jártak a patakra vízért.” Adatközlő: Németh (Bozsán) Sándor. A Kéry Imre-utca névadója, Aradvármegye egykori főorvosa, ki Borossebesen telepedett le, 1887-ben bekövetkezett halála után a helyi Ó-temetőben helyezték örök nyugalomra, egyik műve: *A menyházai ásvány- forrás vegy- és gyógytani tekintetben.* (Pest, 1866.). A Paradeyser-utca névadója: P. Lajos, egykori főszolgabíró. A Waldstein-utca névadója a gr. W.-család, az uradalomnak, a Wenckheimeket megelőző időszak (1848-1891.) földbirtokosa. A Wenckheim-tér értelemszerűen, e grófi család regnálása idején viselte az eredeti Piacz-tér nevét.

A település II. világháború utáni utca elnevezése hasonlóképpen történt, mint a szocialista tábor más államaiban: köztársaság, szabadság, győzelem, béke stb. valamint folyók és más települések kaptak itt utcanevet. Hogy a több száz éve a mindkét népcsoport által haszált utcanevek esetleges megtartása, tükörfordításban, miért bántotta a román nemzeti érzékenységet az örökre rejtély marad. pl. Hosszú- Hegyi-, és Kereszt-utca stb.

← Az egykori kőkereszt, mely a Kereszt utca névadója. (Foto: Kiss - 2012.)

Annak idején egy újságíró megkérdezte a finn Kekkonen köztársasági elnököt, hogy miért tüntetik fel az utcaneveket, feliratokat a svéd kisebbség nyelvén is? A válasz ez volt: „Festékünk van, s a svédek meg örülnek neki”. Ez a pozitív hozzáállás és mentalitás hiányzik esetünkben a többségi nemzet lelkivilágából.

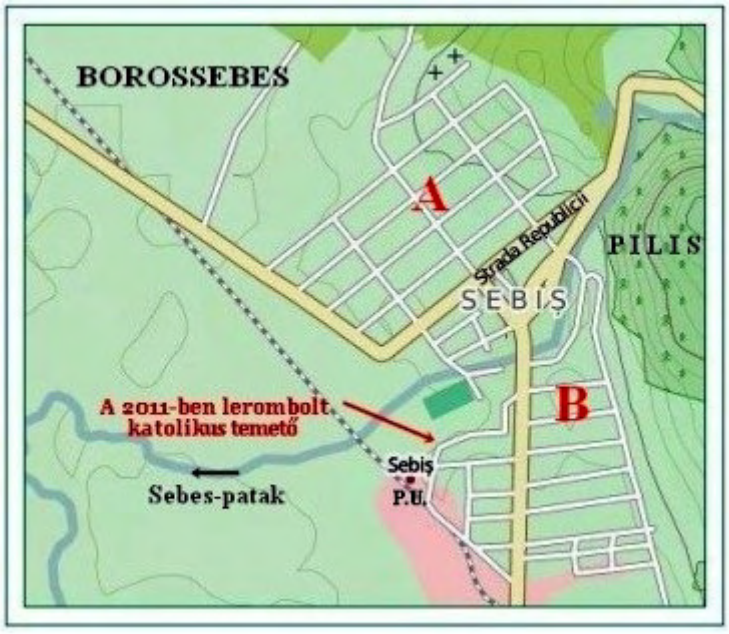
Ami viszont megemlítendő: a helyi közigazgatás döntéshozói az utcaelnevezésekkel kapcsolatban, megőrizték józan higgadtságukat, háborús bűnösökről (ellentétben, más erdélyi és óromániai városokkal szemben) közterületeket nem neveztek el.

A város a Pilis[3]-hegy alján fekszik, melynek több elnevezése és írásmódja ismeretes: Plesa, Plessa, Ples, a román Pleşa és egy 1853-ban használt elnevezés, magyar szövegkörnyezetben: Plésu-hegy. (a szerk.) „Az erdős hegy, a gyár mögött volt a Nagy-hegy” (Németh [Bozsán] Sándor) Névadója: „Pleska, vagy Pleskafalva, utóbb Ples, mely 1818-ban Almásba olvadt; a Fejér-Körös bal[4] partján emelkedő Ples-hegy azonban most is őrzi nevét.” (Márki Sándor)

*

A lakóházak száma az 1910-es statisztikai felméréskor már 540 volt. Megoszlásuk:

építőanyag szerint:		a tető anyaga szerint:	
Kőből vagy téglából	54	Cserép, pala vagy bádog	46
Kő vagy téglaalap, vályog vagy sár	101	Zsindely vagy deszka	141
Vályogból vagy sárból	122	Nád vagy zsúp	53
Fából vagy más anyagból	236		

A térképen látható a település „óvárosi” része (**A**). Ettől délkeletre a Sebes-patak[5], bal partján egykor az uradalom gazdasági épületei, a vasgyár, a nemrégiben megszüntetett római katolikus temető, a lebontott kőzúzda és legelők voltak. A román idők beköszöntével népesült be, az addigi községgel megegyező nagyságú új településrész (**B**), amely a «Satu nou» elnevezést kapta. Régi térképeken e terület «Lunkucza» elnevezéssel szerepel, román írásmód szerint Luncuţa, a lunc = rét szóból. A város névadója: a Sebes-patak áradáskor, híven nevéhez, igencsak felgyorsul. Az áradások kivédése céljából az utóbbi időben a patak jobb partján, a kertek végében, egy szakaszon betonfal (gát) készült. (a szerk.)

*

[1] Az 1936-os esztendőben már ez volt az utca elnevezése, a számozás a román templom sarkától kezdődött és növekedett a kőbánya irányában. A mai B-dul Republicii 34. sz. ebben az időszakban a 4-es házszámot viselte. Ugyanennek az ingatlannak különböző korokban a № 513. valamint a № 292-es megjelölése is előfordult.

[2] Az 1891-ben született Sz. József az 1939-évi, Vitézek albumában szerepel. Az 1892-es, Országos Iparos Jegyzékben Sz. Sándor nevét olvashatjuk, mint csizmadia és cipész mester. (Adatközlő: Szilvágyi Gábor) A Szilvágyiak valaha Fazekasvarsánd község az első telepesei közé tartoztak, kiknek egyik ága később Borossebesre került. A család ezen részéről a leszármazottak tudtak ugyan, de kapcsolat már nem volt köztük. (Adatközlő: Szilvágyi Zsolt róm. kat. lelkipásztor, Temesvár)

[3] A Pilis elnevezés szláv eredetű, jelentése kopasz (hegy, ill. növényzet nélküli hely). Esetünkben ez a jelző inkább a Pilicskére jellemző, mert a Pilis igencsak erdővel borított. A honfoglaló magyarság az itt talált bolgár-szláv népességtől vette át a megnevezést, majd a későbbi évszázadok alatt beszivárgott románság is ezt a nevet használta. A szláv eredethez nem fér kétség: a szlovén „pleša”, a szlovák „plešaty” és a bolgár „плешив” egy tőről fakad. Általánosságban elmondható: a földrajzi elnevezéseket (folyó, hegy, stb.) a régebben letelepült népcsoportoktól vették át a később érkezettek. (a szerk.)

[4] Helyesen: „a jobb partján” (a szerk.)

[5] „E patak Arad- és Biharvármegye határán, az Arsuri-hegyen fakad s felső folyásában Rustura, vagy a beléje éjszak felöl ömlő vízről eleinte Medgyes-pataknak nevezik. Menyháza falunál, a fürdőn alul, menyházai, vagy monyászai, Déznánál déznai s a borossebesi határban onnan kezdve, hol utoljára utat kell törnie magának a hegyek közt, Sebes-patak nevet visel. Neveinek változtatásával együtt jár irányváltoztatása. A borossebesi szorostól délre ér a síkságra, hogy még 2-3 kilométer utat téve, egyenesen a Fehér-Körösbe ömölhessék.” (Márki Sándor)

A borossebesi hegyközség viasz-pecsétnyomója

Patkó András (Andor) helybeli lakos tulajdonában, átmérője 40 mm, anyaga sárgaréz, felirata:

BOROS SEBES PLÉSU HEGY PETSÉTJE 1853 *

Körkörösen látható a fenti felirat. Az évszám **3**-asa és a **BOROS** szó **B** betűje szomszédok (közöttük nyolcágú csillag), a **J** betűn pont-ékezet van. A függőleges tengelyben egy stilizált szőlőtőke-rajzolat látható, ezt négy fa veszi körbe, négyszög alakban. Első ránézésre, szomorú eperfa (Morus alba Pendula) megmetszve, kérdés: mit keres a hegyközségi címerben? A pecsétnyomó magassága kb. 80 mm, a felső ⅔-ad rész enyhén kúpos, négyzet szelvényű hasáb, a fából készült markolat az idők folyamán megsemmisült, elkallódott. A pecsétnyomó ma is használható, pecsétviasszal próbanyomást készítettünk, a felirat és az ábra szépen kirajzolódik. A hegy neve magyarul: Pilis, románul Pleşa. Érdekes a Plésu változat.

Foto: Kiss

A bal oldali kép a valós, a jobb oldali ennek tükörképe.

Foto: Kiss

A bal oldali felvételen (illusztráció) látható markolathoz lehetett hasonló a sebesi is.

„Az aradi hegyalján a szőlőmívelés a lakosságnak, néhány község kivételével, nemcsak elsőrendű foglalkoztatását és kereseti forrását képezi, de annak bora hazánk határain kívül is jó hírnévnek és kedveltségnek örvend. Azon községek melyek határában a szőlőterületek kizárólag vagy főleg a hegyoldalakon feküsznek a következők: 1. Radna 2. Paulis 3. Kladova 4. Ménes 5. Gyorok 6. Kuvin 7. Kovaszincz 8. Világos 9. Galsa 10. Muszka 11. Magyarát. 12. Pankota 13. Apatelek. 14. Ágris 15. Draucz 16. Kujed 17. Kurtakér 18. Silingyia 19. Lugozó 20. Taucz 21. Duúd 22. Aranyág 23. Borosjenő 24. *Borossebes* 25. Soborsin 26. Solymos 27. Bokszeg” (Gaál Jenő: Aradvármegye monographiája)

23 bor ára minőség szerint hl.-ként 40—50 K.

Borossebes (Arad m.) hegyközség birtokosainál beszerezhető 1800 hektoliter ez évi 21% czukortartalmu kitünő fehér, zöldes szint mutató

asztali bor

hektoliterenként 50 koronáért.
Borunk már 1 éves korában érett és palaczkozható, vevőink borainkat kiválóságánál fogva nagyobb részt házasitásra használják.
Venni szándékozók forduljanak a **hegyközség elöljáróságához.** 25

Dr. Szabó Amarus

← A Borossebesi Hegyközség hirdetése
(Borászati Lapok, 1924.)

„Boros-Sebes Aradmegyének egyik kies vidékén, a Fehér-Körös völgyének az Alföldre nyíló torkolatán belül, hegyek alján fekszik. A völgyet szegélyző hegyek itt még nem magasak; felsőbb részeiket erdőség borítja, alsóbb lejtőiken szőlőültevények díszlettek, míg a fillokszera mindent el nem pusztított. Most az uradalom[1] újra telepíti a szőlőket.” (Vasárnapi Újság – 1897.)

„ …van Boros-Sebesben egy 300 holdra kiterjedő kis szőlőhegy, mely az akkori földesúr *Gr. Königszeg*[2] által értekező indítványára 1828-ban alakult s az óta meglehetősen műveltetvén, kiváló asztali bort és kitűnő jóságú bakatort szolgáltat.” (dr. Kéry Imre – 1859.)

A borossebesi „szőlőhegy”

Megyénk területén már a római kor óta foglalkoznak szőlőműveléssel és bor előállítással. „A helynevek tanúsága szerint a régi és mostani Aradmegye számos vidékén művelték a szőllőt. A Makra éjszaki oldalán folyó Fejér-Körös völgyében Boros-Sebes (1552.) és Boros-Jenő (1295.) voltakép csak a XVI. században erről viselik «boros» jelzőjüket; Arad-Hegyalja éjszaki részén feküdt Apatelek vagyis Szőllős (1319.) Boros-Telek, Csigérfalva (1503.), Szőllős (1489.) és Boros-Megyer (1214. és 1334.); Arad közelében a síkságon Boroshalom-Teleke (1506.)” (dr. Márki Sándor)

[1] Wenckheim
[2] Königsegg

A 16. századtól még több település is megkapta a „Boros” előnevet: Borosberend, valamint Borosrósa is. Egy ideig szó volt a Boros-Bökény elnevezésről de végül Körös-Bökény lett.

Boros-Sebesen a Pilis/Pleşa hegy déli és délnyugati lankái bizonyultak a szőlőtermesztésre alkalmas területnek. Itt is, mint a megye többi hasonló adottságú helyein intenzív szőlőtermesztés alakult ki az évszázadok folyamán bár a török korszakban egy kis visszaesés következett be. A török idők alatt tönkrement szőlőültetvényeket, az uradalom gr. Waldstein előtti birtokosa, gr. Königsegg telepíttette újra, zömmel muskotály és bakator fajtákkal. Igazi katasztrófa a filoxéra járvány volt a 19. sz.-ban, amely az egész akkori Magyarország szőlőkultúráját igen megviselte. Később Borossebes esetében, mint máshol is, a kolhozosítás tette tönkre véglegesen, az egykor, a családok birtokában és kezelésében lévő, jól prosperáló szőlőültetvényeket.

Szőlőmotívumok a városban

Bár nem e témához kapcsolódik közvetlenül, de érdemes megemlíteni: a városban több helyen találkozhatunk szőlő ábrázolással. Az imént említett viasz-pecsétnyomó központi, fő motívuma a szőlőtőke, amely a három, eddig megismert városcímerben is látható. Egy csoda folytán, még a jelenlegi „Oraşul Sebiş”-címerben is helyet kapott a szőlőfürt. Láthatjuk a református templom úrasztalán márványba vésve, a lelkészi hivatal 1896-os körbélyegzőjén és még a templomi dekoráción alkalmazott hímzett, bordó drapérián is. A szőlő ábrázolása található ugyanitt, a Kiss Jenő által 1941-ben készített réz virágvázán, valamint az egykori Városháza (ma Tűzoltóság) és a Baranci-ház ablakait függőlegesen szegélyező stukkó-díszítésein is. A hegyközség intézménye már a középkor után kialakult országszerte, a hegybíró feladata volt a szőlőműveléssel kapcsolatos tennivalók koordinálása és irányítása. Egyik tárgyi eszköze volt a viaszpecsét-nyomó mely nemcsak a levél- és pénzküldemények lezárását, iratok hitelesítését, hanem esetenként a boroshordók, helyiségek lepecsételését is szolgálta. A meglelt borossebesi viaszpecsétnyomónak annak idején ez lehetett a funkciója.

(a szerk.)

Kecskés Sándor borossebesi szőlősgazda hirdetése (Borászati Lapok, 1918.)

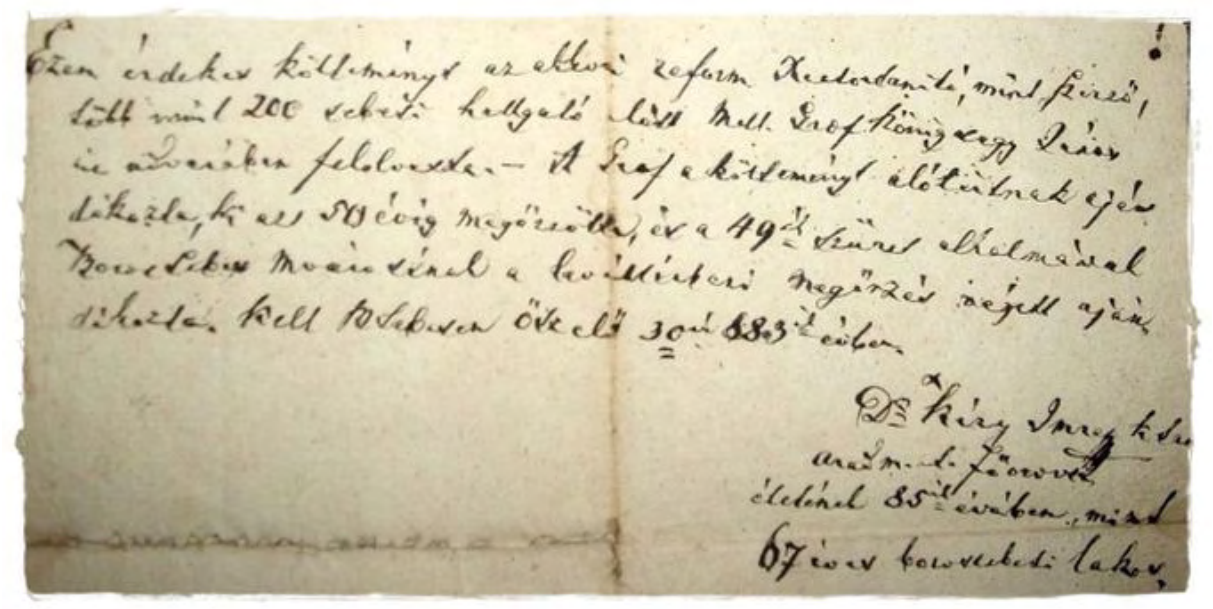
A' Boros Sebesi Lakos Magyar Szőllős Gazdáknak első Szüreti alkalmával

adott Tiszteletje és Köszönete a' Méltóságos Földes Urasághoz

Méltóságos Grófunk! Örömbe merűlűnk, Háládatos szívvel előbe kerülünk
Mert el következett az az öröm Napja, Hogy Szőllő termését már kézhez kapja
Minden a' ki Szőllőt múnkált és palántála Már kilenc Év ólta, és ide járkál Boros Sebesi Hegy
Déli Óldalára Ki Szállván Bachusnak Kedves Óltárára
Áldozatot tenni Plesa Hegyünk alatt, Hogy sok fáradságunk híjjába nem maradt
Innepet szentelünk szóllnak a Mozsarak, Trombiták harsognak, telnek a kosarak
'S bár a' Viszontagság érte és rontotta, De áldásit Isten még is rá osztotta
Nem nézte bűneink temérdek sokságát, Rajta meg tetézte Borbeli áldását
Arra az időre mellyet szívűnk vára, 'Senge Termésünknek nintsen semmi kára
Ki ki mennyit plántált és hívenn múnkálta, Annak a' jutalmát bővenn megtalálta
Legelső Szüretűnk örvendetes lehet, Istennek 's Grófunknak Köszönetet tehet
Minden, kinek Része van e' Szőllő Hegyenn, Érdemes, hogy szíve háládatos legyen Istennek
Istennek ditsőség és tisztesség tőlünk, Adatsék örökké a' ki így bán velűnk
Tégye termékennyé Ujj Szőllő Hegyünket, Csendes birtokával áldjon meg bennünket
Kőnigsegg Nepomuk János[1] Földes Úrunk! Néked is köszönnyük, hogy terem már Borunk
A' Ki olj Attya vagy saját Jobbágyidnak, Nem szűnik jó-téte hív adományidnak
Kilentz Évje múlik, hogy e' Plesa Hegyen, Földeket osztattál ki ki Szőllőt tegyen
Meg is lett s örömét benne meg találta, Ki rest nem vólt, Földjét tisztítá s kapálta
Szívünk vidámítja már a' Szőllő Palánta, Igy buzog mi bennünk jó Atyánk eránta
Az Isten éltessen a' mi örömünkre, Halálod ne hozza keserűségünkre
Ezért is áldassék, hogy ezt is elérted, Szüretünk hogy láthadd 's lett közinkbe térted
Szőllő Földeinket köszönettel vesszük, Érte a Dézsmánkat örömmel meg tesszük
Számunkra oktatni, hogy nem sajnálottad, Ezt a Birtokodból nékünk ajánlottad
Hogy Néked 's magunknak ebből hasznot tegyünk, Illő hát, hogy hozzád mi is hívek legyünk
Mellyre kötelezzük tsepp vérig magunkat, Vigye jóra Isten itt minden dólgúnkat
Kegyes Földes Úrunk! Éljen, éljen, éljen!!! Famíliájával sok Évet szemléljen.
Ezt kívánja hívenn Sebesi Magyarság, Éljen 's Virágozzon Kőnigseggi Grófság
Az Ezer és Nyóltz száz harmintz négy Évébe, Szent Mihály Havának Huszon kettejébe
Vólt az első Szüret Boros Sebes alatt, A' Jobbágyok között, melly emlékbe maradt

[1] Borossebes történelmében gróf Königsegg János volt az első földbirtokos ki a települést nem ajándékba kapta szolgálataiért az aktuális uralkodótól, hanem piaci alapon, a német földön lévő birtokait adta a bécsi udvarnak cserébe. 1804-től mintegy negyven évig volt a család a borossebesi uradalom birtokosa. Nevéhez fűződik a ma is meglévő udvarház (1814.) valamint a római katolikus templomocska (1838.) építtetése. 1825-ben a Plesa-hegy déli oldalán telkeket parcelláztatott a jobbágyságnak szőlőművelés céljára. Az első szüreti ünnepséget, ami 1834. szeptember havában volt, örökíti meg versében az akkori kántor-tanitó. A verse kissé dagályosra sikeredett, de számunkra a tartalom az érdekes. Mintegy ötven évvel később dr. Kéry Imre még néhány sort hozzáír, de megtalálhatjuk a legvégén az akkori lelkész: Tömöry Mihály két soros kiegészítését is. Az olvashatóság kedvéért átgépeltem, az akkori írásmóddal és az esetleges nyelvtani hibákkal. A következőkben az eredeti iratról készült fénymásolatot is megtekintheti az olvasó. Ezt követően rendszeressé váltak a településen a szüreti mulatságok, majd a száz évvel későbbiről (1934.), már fotók is maradtak ránk. Az eredeti kéziratra a helyi református parókia könyvtárának irathalmazában bukkantam, 2017-ben. A parókia iratanyagának egy részét a Szegedi Tudomány Egyetem munkatársai néhány éve lefotózták és digitalizálva, átadták a debreceni és a nagyváradi egyházkerületi levéltárnak is. (a szerk.)

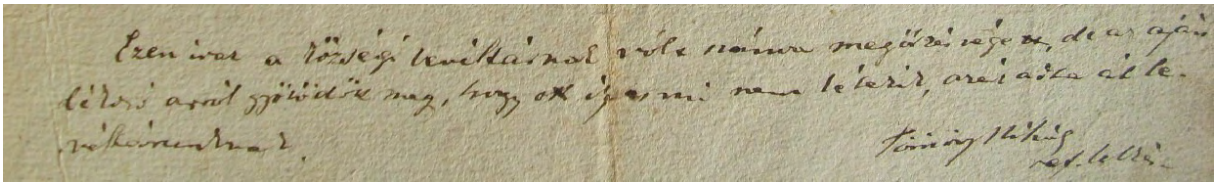
A vers kéziratához dr. Kéry Imre és Tömöry Mihály, 1883-ban írt kiegészítései

„Ezen érdekes költeményt az akkori reform. kántortanító, mint szerző, több mint 200 sebesi hallgató előtt Mélt. Gróf Königszegg János úr otthonában felolvasta. A Gróf a költeményt …-nak ajándékozta, ki azt 50 évig megőrzötte, és a 49 ik szüret alkalmával BorosSebes mvárosának a levéltárbani megőrzés végett ajándékozta.

Kelt BSebesen őszelő[1] 30-án 883 ik évben[2]

dr. Kéry Imre k. tan.[3]
arad m. t.[4] főorvosa
életének 85 ik évében mint
67 éve(s) borossebesi lakos”

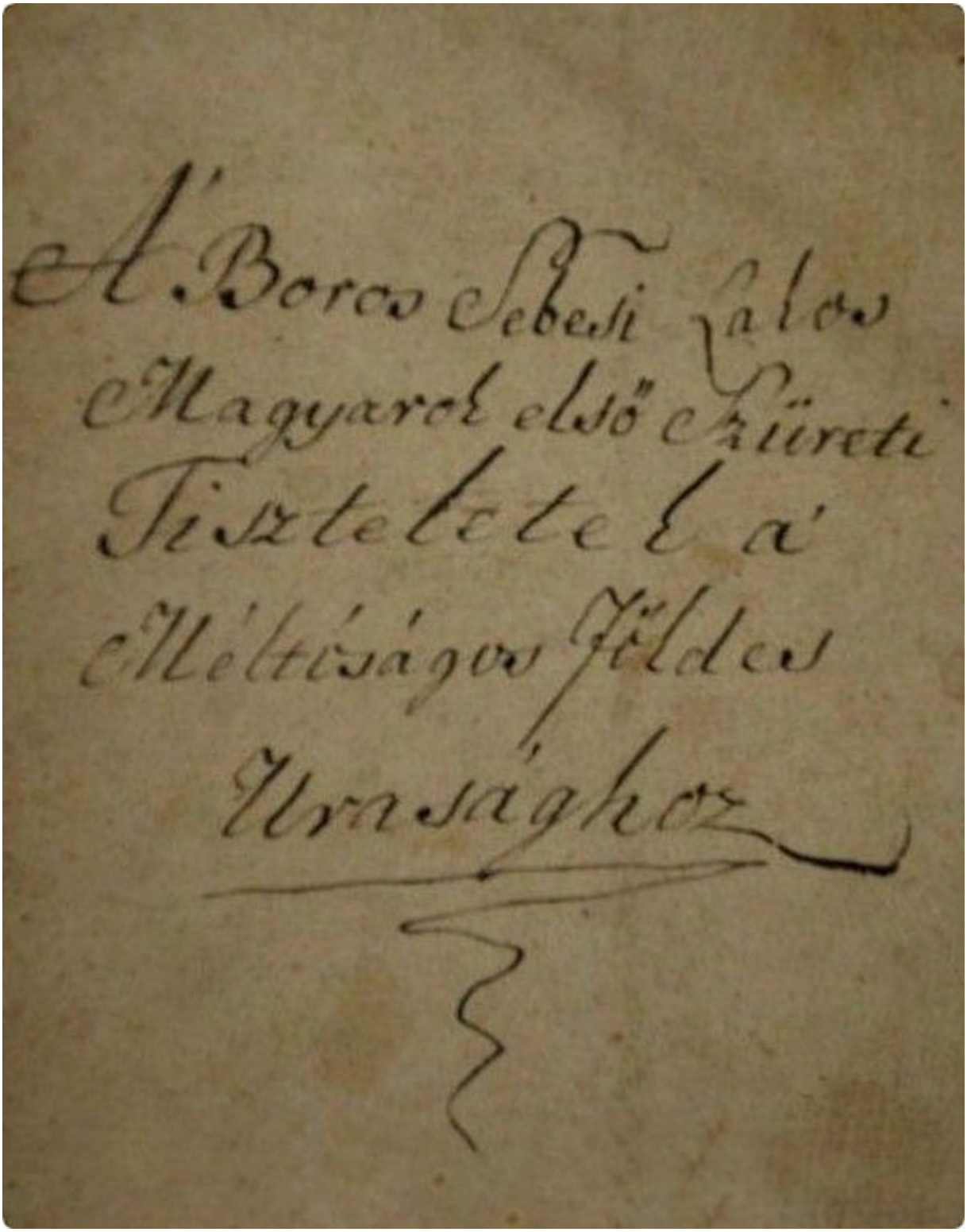

„Ezen irat a községi levéltárnak volt szánva megőrzés végett de az ajándékozó arról győződött meg, hogy ott ilyesmi nem létezik azér(t) adta át levéltárunknak.

Tömöry Mihály[5]
ref. lelkész”

[1] őszelő hava → szeptember
[2] 1883.
[3] királyi tanácsos, a király által adományoztatni szokott cím (Pallas lex.)
[4] tiszteletbeli
[5] 1879-1890. között volt a borossebesi gyülekezet lelkésze, † 1891-ben

A’ Boros Sebesi Lakos Magyarok első Szüreti Tisztelete a’ Méltóságos Földes Urasághoz

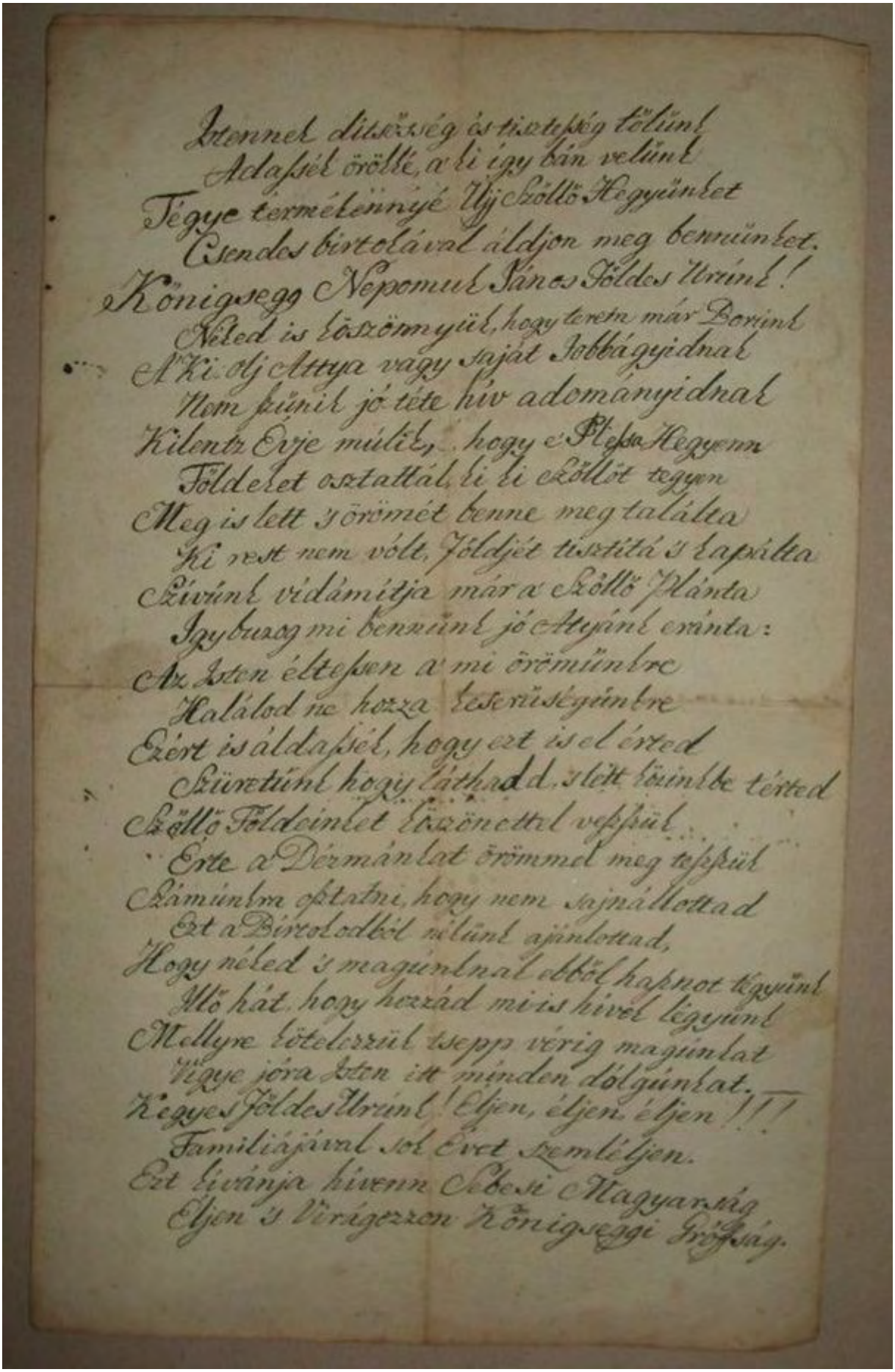

Az

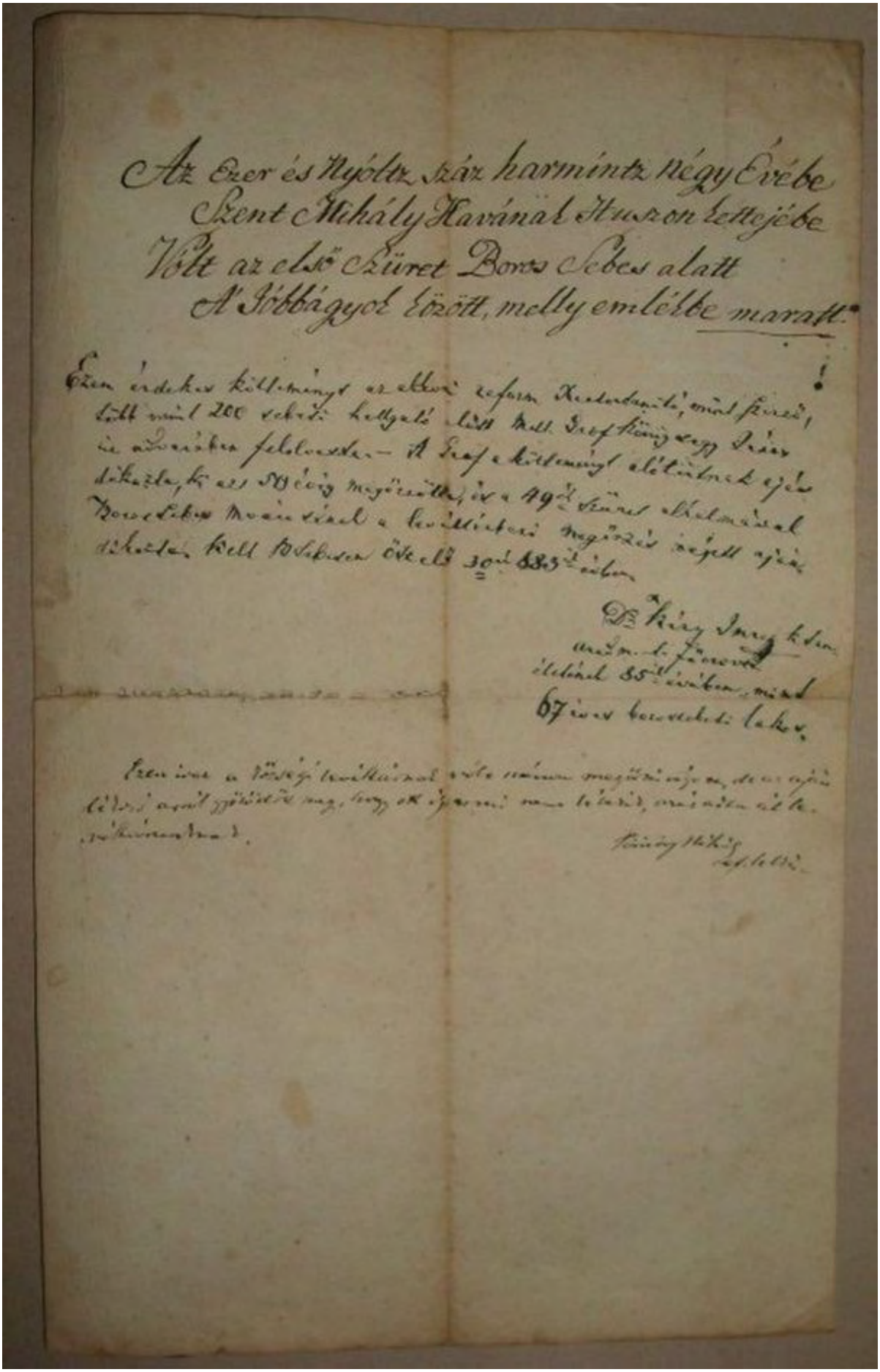
Boros Sebesi Lakos Magyar Szőllős Gazdának első Szüreti alkalmával adott Tisztelete és Köszönete a Méltóságos Földes Urasághoz.

Méltóságos Grófunk! örömbe merülünk
Hálaadatos szívvel elődbe terülünk;
Mert el jövetkezett az az öröm Napja
Hogy szőllő termését már beérhez lapja
Minden, a ki szőllőt munkált és plántála
Már tiletz Év ólta, és ide járkála
Boros Sebesi Hegy Déli oldalára
Ki fálvánn Bachusnak Kedves Oltárára
Áldozatot tenni Alsó Hegyünk alatt,
Hogy sok fáradságunk hijjába nem maradt
Ünnepet szentelünk szőllnak a Mennyből
Trombitál harsognak, telnek a Kőszirt
Sőt a Viszontagság érte és rontotta,
De áldását Isten még is rá ontotta.
Nem nézte bűnünk tömérdek sokságát
Rajta meg tőrte Borbeli áldását
Arra az időre, mellyet szívünk vára
Songe Termésünknek nintsen semmi kára
Ki ki menyeit plántált és shivem munkálta
Annak a jutalmát bőven meg találta.
Leg első Szüretünk örvendetes lehet
Istennek s Grófunknak Köszönetet tehet
Minden; kinek Része van e Szőllő Hegyen
Erdemes, hogy Szive hálaadatos legyen

Istennel

Istennek áldassék és tiszteltessék tőlünk
Adassék örökké, a ki így bán velünk
Tegye termékennyé Uj Szőllő Hegyünket
Csendes birtokával áldjon meg bennünket.
Königsegg Nepomuk János Földes Urunk!
Neked is köszönnyük, hogy terem már Borunk
A' Ki olly Attya vagy saját Jobbágyidnak
Nem gyünik jó tétte hív adományidnak
Kilenc Esztendeje múlik, hogy e Pleska Hegyen
Földedet osztattál, hi ki szőllőt tegyen
Meg is lett örömét benne meg találta
Ki rest nem volt, Földjét tisztitá s kapálta
Szivünk vidámitja már a Szőllő Plánta
Igy buzog mi bennünk jó Attyánk iránta:
Az Isten éltessen a' mi örömünkre
Halálod ne hozza keserüségünkre
Ezért is áldassék, hogy ezt is el érzed
Szivünk hogy láthasd, élett közünkbe térted
Szőllő Földeinket Esztendőnként veszsük
Erte a Dézmánkat örömmel meg tesszük
Számunkra oltalmi, hogy nem sajnállottad
Ezt a Birtokodból nálunk ajánlottad,
Hogy nálad s magunknál abból hasznot tegyünk
Illő hát, hogy hozzád mi is hivek legyünk
Mellyre kötelezzük tsepp verig magunkat
Tegye jóra Isten itt minden dólgunkat.
Königsegg Földes Urunk! Éljen, éljen éljen!!!
Familiájával sok Évet szemléljen.
Ezt kivánja hivem Sebesi Magyarság
Éljen s Virágozzon Königsegg Grófság.

Az Ezer és Nyóltz száz harmintz négy Évébe
Szent Mihály Havának Huszon kettejébe
Volt az első Szüret Borsos Sebes alatt
A Jóbbágyok Között, melly emlékbe maradt.

Ezen érdekes költeményt az akkori reform Kerületünk, mint szinét, több mint 200 esztendei hallgató Diák Deák Irodalmi egy Iskolai adományában feltaláltam — A Szerző költeményét élőtünek ajánlá dikazdy, ki az 1834 évig megörvendhető 49 szüret élelmével Borosebes Mezővárosi a kerületben megőszült egyik dikatora. Deák Bolsban Öcsödön 30 Sept 1883 ik évben

Dr Király Imre k. tan.
mezőv. t. főorvos
életének 85 ik évében, mint
67 ives kerületi tanár.

Ezen ima a Versejt kivülkivül csak némi megütközéssel olvasá, de az egész költeményt végig olvasván meg kellett győződnöm, hogy ez igazi nemes költészet.

Király Pál
Szerkesztő

A borossebesi szüreti bál résztvevői, 1930. szeptember 21-én.

A borossebesi Malom-csatorna

Aradvármegye területén először a maros-szlatinai, *Munk H. és Fia* cég fűrésztelepén, gőzgép által hajtott dinamóval termelték a villamos energiát, míg borossebesen a Malom-csatorna vízi erejét használták ugyanerre a célra.

Amíg a patinásabb erdélyi városok polgárai az elektromos közvilágításról csak a Verne regények oldalain olvashattak, addig már Borossebesen, az akkori Magyarországon negyedikként, 100 db villanykörte árasztotta el fénnyel az esti sötétség beálltával, a település főutcáját, a vasútállomástól a központba vezető utat, valamint a vasgyár üzemcsarnokait. Gr. Wenckheim az uradalom újdonsült tulajdonosa 1892-től nagyarányú fejlesztésbe kezdett a borossebesi uradalom szinte valamennyi területén. A vasgyár modernizációjának velejárója volt az akkoriban még technikai újdonságnak számító villamosság alkalmazása. Ezt megelőzően, fél évszázaddal ezelőtt a Sebes-patak bal partján, vele nagyjából párhuzamosan egy mesterséges csatorna lett kialakítva vízimalom számára, mely a patak derékszögű kanyarulata előttről (**A**), indult és a mostani kórház épületével egy magasságban (**B**), tért vissza az eredeti patakmederbe. Gr. Königsegg, a borossebesi uradalom 9. tulajdonosa 1806. és 1847. között birtokolta az uradalmat, 1840-ben építtette meg az u.n. Hámor-, azaz Malom-csatornát.

A bal odali térkép (2. katonai felmérés) a csatorna 1840-es, míg a jobb oldali (a 3. felmérés), már a mai állapotot tünteti fel.

A csatorna északi szakasza még az eredeti, mesterségesen kialakított patakmederben található (fenti kép), később a felszín alatt halad, majd a Morii-utcát elhagyva kibukkan ismét a föld alól, de itt már csak árnyéka, kezdeti önmagának.

Emlékét a Morii (Malom)-utca elnevezés őrzi, melynek nyomvonala hellyel-közzel megegyezik a csatornáéval. A Malom-csatorna[1] a Vasgyár mellett, azt balra elkerülve került az 50 lóerős turbinát[2] üzemeltető „üzemvízcsatornába", (a turbinaház még ma is áll, de környéke

olyan elhanyagolt, hogy a fotózást esztétikai okokból mellőztem) hol a vízi energia a turbina és dinamó működtetésével elektromos energiává alakult.

Az üzemvízcsatornánál a víznek 6 méter esése, áteresztőképessége, pedig 0.8 m³ volt másodpercenként. A tervezésnél figyelembe vették, hogy a közvilágításra is maradjon kellő teljesítmény, bár ez csak egy kis hányada volt az akkori ipari felhasználásnak. A gyár és a község villamosítása 8.000 frt-ba került.

A település teljes körű villamosítására ekkor még nem kerülhetett sor. Ez már a későbbi kor vívmánya, ha abba belegondolunk, hogy még harminc évvel ezelőtt is találunk tucatszámra Moldovában olyan településeket (pl. Gyoszény/Gioseni), hol a templom előtti egyetlen világítótestet leszámítva az egész település az este beálltával koromsötétbe borul, akkor sebesi helyzetünk ebben a vonatkozásban impozánsnak mondható. Az idősebb sebesiek még bizonyára emlékeznek arra, hogy a hatvanas évek elején a háztartások éjszakai villanyellátása este 10-11 óra után korlátozásra került a következő nap reggeléig. Az áramszolgáltatás központi kikapcsolását a hálózati feszültség néhány másodpercnyi ideiglenes csökkentésével jelezte a villanytelep (az izzók elkezdek vibrálni) és így kellő idő állt még rendelkezésre a jól bevált petróleumlámpák beüzemelésére. (a szerk.)

Foto: Kiss

[1] A csatorna egykori nyomvonalát megszemlélhetjük a Somogyi féle térkép-vázlaton, valamint a mellékelt, korabeli várostérképen is (a szerk.)

[2] A gyártelepen volt a vízierővel hajtott villamos áramfejlesztő telep, amely az egész falut ellátta olcsón fejlesztett, de nem úgy adott világító árammal (Banner János) Az impériumváltással és a Wenckheim uradalom felszámolását követően, nemsokára megszűnt, majd lassan feledés homályába került a technika e vívmánya. Később, az ötvenes években következett be itt is a „falu villamosítása". A turbina-épület napjainkban fellelhető. (a szerk.)

A modenai (mutinai) uradalom

„A' Mutinai vagy Modenai Herczegről kinek nevét megyénkben egy nagy kiterjedésű kamarai birtok ma is viseli, nem lesz fölöslegvaló egy bővebben is emlékeznünk; nehogy maholnap a' maradék e' nagy birtok' nevezetének honnét történt származásán fejét törni kénytelenítessék. Ez a' herczeg VI-dik Károly alatt *hűséges szolgálatiért,* királyi adományos-levél mellett, Arad és Csanád vármegyék' nagy részének 's egész Zaránd vármegyének földesurává tétetett.

← Rinaldo d'Este (1655-1737)

Azonban e' roppant jószágait csakhamar, t.i. Mária Terézia' uralkodása' első évében *ex nota*[1] mind elvesztette; azért, mert a' successionalis[2] háboruban a' Francziákhoz állván, hűségtelen lett. Később' a' békekötés' egyik czikkelyénél fogva visszanyerte csakugyan azokat: de nem tartotta meg, hanem az udvarnak, Olaszországban kimutatott más jószágokért elcserélte. Minthogy pedig a' herczegnek nem sokára magva szakadott: Magyarországon nyert jószágai mind a Fiscusra[3] szállt javak ugy kezdtek a' múlt század' végétől fogva confernáltatni. Ezeknek impertrátiói[4] *ex defectu Ducis Mutiensis*[5] czím alatt máig is tartatnak; noha már belőlük a' Kis- és Boros-Jenői, Pankotai, Butyini és Sebesi cameralis districtusok, mellyeket előbb a' Nagy-Váradi administratio[6], azután pedig az Aradi praefectura[7] kormányozott, egészen kiosztogattattak. Ezen birtok, egy 1809-ben történt kamarai felmérés szerént, azután is, mikor már a' Boros-Jenői és Gyula-Varsándi két uradalom, 's szinte az egész Sebesi districtus (Vallamárét, Fényest, Jószást és Jószáshelyt, mellyek külön conferáltattak[8], kivéve) tőle el volt szakasztva, még 544,832 holdat foglalt magában, kilencz nevezetes szőllőhegyein kívül. Jelesen: a' *Kis-Jenői districtus* 63,361, — ennek tiz pusztái 89,223; a' *Zeréndi d.* 105,298; a' *Ménesi* (szőllőhegyén kívül) 42,133, ennek Zimándi pusztája 10,367; a' *Pankotai d.* (szőllőhegyén kívül) 104,972; a' *Butyini d*. 93,133; a' *Boros-Jenői districtus*nak[9] Bokszegh, Járkostó, Konrató, Monyoró, Vajvogyen, Algyest, Hodos és Kujed helységekből álló maradványa 31,608; a' *Sebesi d*. fent nevezett négy helysége 4737 holdakra mennek, mellyek öszvesen 544,832 holdat tesznek. Ha még a' szőllőhegyeket 's előbb már kiadott jószágokat ide tudjuk: nagyítás nélkűl mondhatjuk, hogy egész Mutinai uradalom' kiterjedése a' 600,000 holdat jóval is meghaladta. — Reménylvén, hogy a' jövendőség jó kedvvel veendi tőlünk, ha a' megismertetjük, azt maga egész kiterjedésében közölni kivántuk."

(Forrás: Csétsenyi Svastics Ignátz - Magyarok esmérete, 1825.)

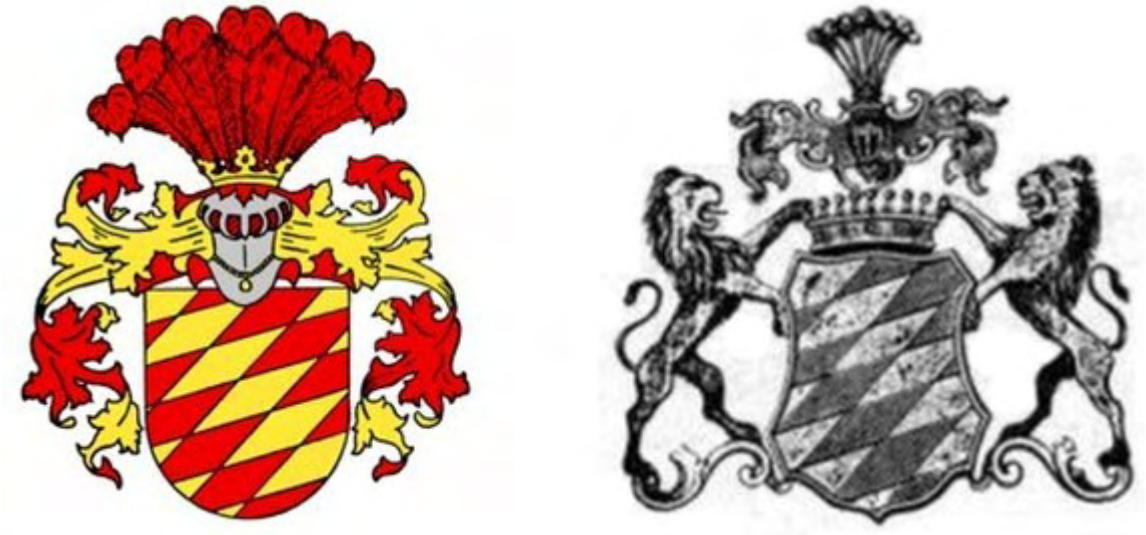
[1] ex nota=a feljegyzés szerint
[2] successionalis=örökösödési
[3] fiscus=(állam)kincstár
[4] impertrátiói=eredményeként
[5] ex defectu Ducis Mutiensis=az elhúnyt mutinai hercegtől
[6] administratio=közigazgatás
[7] praefectura=a megye v. ennek megfelelő magasabb közigazgatási egység
[8] conferál=bejelentve, meghirdetve
[9] districtus=járás, kerület, körzet
[10] donationalis=adományozó

A borossebesi uradalom birtokosai a 19. században

A gr. Königsegg-Rothenfels család

„Königsegg (rothenfelsi és aulendorfi, gróf) József már 1804-ben úgy szerződött a kincstárral, hogy Rothenfels, Stauffen és Verdenstein németországi ősi javait aradmegyei jószágokért adja cserében. Ehhez képest már 1806-ban átvette a kincstártól Boros-Sebes mezővárost, Kertes, Prezest, Ignest, Doncsény, Minyád, Govosdia, Berindia, Rossia, Revetis, Csorest, Zemerzel, Krajkova, Nadalbest, Szlatina, Suszány, Diécs, Dimbravica, Alsó- és Felső-Krokna, Sára és Láz falukat, 1808. pedig Nyágrát is). 1810. júl.16-18 igtatták be mindezen birtokokba Józsefet, 1807. nov. 5. óta Aradmegye táblabíróját és gyámfiait; az első nap B.-Sebesen 260 vendég ült a grófok asztalánál). József azonban már 1804. szept. 15.-én meghalt). Most még 1804. elhunyt fiának, Ferencz Fidél cs. kir. kamarásnak fiait, *János-Gebhard*ot és *Zsigmond-Antal*t illette a borossebesi majoratus, melybe 1814. május 31-június 2.-áig ünnepiesen be is igtatták őket). Zsigmond táblabíró azonban 1827. decz. 9. már azon czímen kérte a királytól Kujed 1/20-át, hogy, mivel bátyjáé a majoratus, ő teljesen vagyontalan. Ezen Zsigmondnak fiától született 1. Andor (szül. 1835. † Borosjenőben 1887.), kinek Vásárhelyi Gizellától született leánya, Gizella, Paradeyser Lajos borossebesi főszolgabíró felesége; 2. Júlia, előbb Ormós Péterné utóbb b. Simonyi Lajosné; 3. Emília, előbb Bartha Frigyesné, utóbb Bohus Istvánné. — A majoresco[1] Jánosnak két felesége volt; gr. Almásy Ottilia[2] és Lusow Matild. A másodiktól született *Sándor*, m. kir. helytartótanácsos, ki 1848-ban a borossebesi uradalmat 800,000 forinton adta el gr. Waldstein-Wartenburg Keresztélynek. Gr. Pálffy Fidéliától csak egy leánya született, s így a Königseggek két aradi ága fiúágon kihalt).”

Forrás: Márki Sándor „Arad sz. kir. város és Aradvármegye története II. rész”

A gr. Königsegg család címerei

Az uradalmak tulajdonjogát a kezdetektől a 19. század elejéig mindenkor az épp akkor regnáló uralkodók: (osztrák vagy török) császárok, királyok és fejedelmek döntötték el. Az új tulajdonosok ajándékozás útján, vélt vagy valós szolgálataik elismeréseképpen lettek a kedvezményezettek. Ha az új birtokos politikai vagy egyéb okból kegyvesztett lett, hamarosan elveszthette az eddig szerzett javait. A 19. század elején fordul elő első alkalommal, hogy az uradalom új földesura nem ajándékozás révén, hanem csereképpen jut hozzá a birtokhoz, gr. Könisegg József oly módon lett 1806-ban a borossebesi uradalom új tulajdonosa, hogy németországi birtokait adta cserébe a kincstárnak.

A német eredetű, gr. Königsegg család, 1904. óta a borossebesi uradalom birtokosa, csaknem fél évszázadon keresztül. Az idők folyamán rokoni kapcsolatok alakulnak ki Arad megye több birtokos családjával: Czárán, Bohus, Purgly, Simonyi.

Gr. Königsegg-Rottenfels Gizella, 1859.10.16.-án született Aradon. Szülei: gróf Königsegg-Rottenfels Andor, (cserműi birtokos) * Buttyin, 1827.- † Boros-Jenő, 1875. valamint, kézdivásárhelyi Vásárhelyi Gizella * Makó, 1835.- † Boros-Jenő, 1887. Mindkettejük nyughelye az aradi Felső-temetőben lévő a családi sírbolt volt. A megkérdezett aradi helytörténészek szerint a gr. Königsegg kripta már nem létezik. „Ujj János (2009-ben megjelent) könyvében: *Séták aradi temetőkben, emlékhelyeken* c. könyvében sem szerepel." (Adatközlő: Puskel Emese)

Gizella első férje, Paradeyser Lajos borossebesi főszolgabíró (házasságkötés: 1889. Arad) elhalálozása után kilenc évvel, újból férjhez ment (Menyháza, 1905. szeptember 17.) felsőpulyai Madarász Elemérhez (később belügyi államtitkár), aki * 1858.- † 1929. A grófnő † 1943-ban, eltemetve az év február 8-án a szentendrei kat. temetőben. (a szerk.)

[1] A hitbizomány örököse (a. m. elsőszülött, legidősebb fiú)
[2] † Boros-Sebes, 1832., végső nyughelye: Kétegyháza, családi sírbolt

A gr. Wallstein-Wartenberg család

A Waldstein-ház (vagy Valdštejn) egy német-cseh nemesi család, amely a Cseh Királyság területéről származik és az észak-csehországi Turnov közelében található Valdštejn kastélyáról kapta a nevét, a település 1821-ig a család történelmi székhelye volt. A korábban szegény és kevésbé jelentős család tagjai folyamatosan kiemelkedő pozíciókat szereztek, különösen Cseh- és Morvaország területén. A csehországi nemesség közül az elsők között voltak, kik 1628-tól grófi címet (Graf) kaptak. A 17. századtól kezdve számos államférfi és köztisztviselő került ki a családból. Egy másik csehországi nemesi család, a Vartenberk (Wartenberg) kihalása után felvették a *Counten Waldstein* (Wartenbeg ura) címet is.

Christian Wallstein-Wartenberg 1847-ben lett a borossebesi uradalom tulajdonosa, vétel által. A birtokot később a család gyarapította a menyházai Névery és a déznai, Török-féle birtok-részekkel. Halála után gr. W-W. Ernő lett az örökös ki ténylegesen csehországi birtokán tartózkodott. Az uradalom igazgatásával Jáhn Vilmost bízta meg, ki egyszemélyben vasgyár- és bányaigazgató is volt. Az uradalom 1891-es, mélyen a valós ár alatti értékesítésében Jáhn Vilmosnak oroszlánrésze volt, mivel éveken keresztül hamis kimutatásokat közölt a csehországi tulajdonossal a birtok jövedelmezőségéről, a meglévő raktárkészletek értékéről és mennyiségéről. Gróf W-W. abban a hamis tudatban, hogy a borossebesi uradalom csaknem ráfizetéses, a tényleges piaci ár töredékéért adta el birtokát, az új tulajdonos nagy szerencsére. Borossebesen a 20. sz. elején egy utca viselte a család nevét, a mai: str. Dornei.

(a szerk., részben a Wikipédia adatainak felhasználásával)

Waldstein címer 1605-ben

gr. Waldstein-Wartenberg címer 1758-ban

A gr. Wenckheim család

„A *Wenck* birtok székhelyet, a *heim* pedig oda valót jelent. A család eredetileg osztrák polgári származású volt, de később bárói és grófi rangra is szert tettek. Ez utóbbi két ág, 1776. és 1802. között jutott el Magyarországra. A família tagjai politikusként és kultúrmérnökként jeleskedtek, elsősorban az akkor oly szükségessé vált vizek lecsapolásának munkálataiban vették ki részüket A család a Németországi *Hund* törzsből származtatja magát. Az ősi fészek a thüringeni erdő mellett volt. A 16. században élt ismert őseik: Wenck János apát Wenck Henrik, a máltai rend nagymestere, Wenck János (1683- 1711), grazi orvos. Fiai közül Wenck József Ágost († 1748), aki 1717-ben vette fel a Wenckheim nevet, ő volt I. Wenckheim József.” „Wenckheim (Wenckheimi gróf) János-József-Ágost cs. tanácsos és alsó-ausztriai kanczellár nőűl vevén br. Haruckern Mária Czeczíliát, ettől származott három fia, József, János-György és Ferencz örökölte a békés-aradi javakat. 1781. ápr. 7. II József honfiúsította őket s József altábornagy és Ferencz vezérőrnagy Aradmegyéből 1790. május 5. már kérte, az országgyűlésen támogassa e honfiúsítás beczikkelyezését; a rendek azonban kijelentették, hogy ennek II. József honfiúsításra való hivatkozás nélkül kell történnie. A grófi czímet József altábornagy (szül. 1733. †1803.) 1802-ben nyerte. Gruber Teréz bárónőtől (szül. 1741. † 1801.) született fiai: 1. Ferencz, meghalt kiskorában; 2. *József-Antal* szül. 1780.- † 1850.) cs. kir. kamarás, kinek harmadik feleségétől, Schercz Krisztinától († 1849.) 1849. április 30. született egyetlen leánya Krisztina, gr. Wenckheim Frigyesné; 3. *Ferencz* (szül. 1785. † 1838.), kinek feleségétől, gr. Pálffy Borától négy fia született; ezek közől a

második, *Károly* (szül. 1811. febr. 21. †1891.), kinek gróf Radeczky Friderikától született 5 gyermeke közől a legidősebb fiú *Frigyes* (szül. 1842.), gr. Wenckheim Krisztina férje s több gyermek apja. (leánya Krisztina, 1895. január 22. ment férjhez gr. Széchenyi Antal cs. és kir. kamaráshoz). Ősi javaihoz 1891-ben ő vásárolta meg a borossebesi uradalmat egy millió frton, hol 1893. szept. 9-11. vendégül látta a királyt, 3000,000 frton keskenyvágányú vasutat építtetett Boros-Sebestől Monyászáig s körülbelül ugyanannyit ruházott be vasgyára, mészkemenczéi, márványfűrésze s a fürdő emelésére; a mellett villámos világítással ajándékozta meg Boros-Sebest. Aradmegye gazdaságtörténetében valóban felejthetetlen az ő, nagyapja s nagybátyja, József báró aradi főispán (szül. 1778. †1830.) neve." (Forrás: Márki Sándor)

. gr. Wenckheim család címere

Két évtized a Wenckheimekkel

„Gróf *Wenckheim Figyes* 1842. október 20-án született Milánóban, hol atyja huszárkapitány volt, apósa, gróf Radetzky József alatt. Születésekor nagyatyja ágyúlövésekkel hirdette fiú unokája érkeztén való örömét. Serdülő korában haza hozatván, középiskoláit Győrött, jogi tanulmányait, pedig Budapesten és Pozsonyban végezte mindig kitűnő sikerrel. 1866-ban, 24 éves korában, ügyvédi oklevelet szerzett, s aztán atyjának gerlai birtokára hazamenvén, gazdálkodott ugyan, de készültsége is, hajlama is lévén a politikai szerepléshez, egyszersmind sűrűn érintkezett a politikai élet akkori vezérférfiaival s 1869-ben Békésen, 1872-ben Gyulán deákpárti programmal képviselőjelöltűl föllépett, de kisebbségben maradt, s e miatt, főleg, pedig azért mert nősülése éppen erre az időre esett, egyelőre otthonába vonult s csak 1878-ban lépett ismét föl Gyulán. Ekkor aztán tagjává is lett az országgyűlésnek, ahonnan azóta csak egy ülésszakon át, az 1881-84-ik években hiányzott, akkor is csak azért, mert

nem fogadta el a fölajánlott mandátumot. Hanem 1884-ben ismét fölléptették az aradmegyei, kisjenői választókerületben, melynek azóta is folyvást képviselője nemzetipárti programmal. Az országgyűlésen nem szokott nyilvános üléseken fölszólalni, de annál munkásabb tagja pártjának, melyben nagy tiszteletnek és népszerűségnek örvend.

Neje, gróf *Wenckheim Krisztina* csillagkeresztes hölgy, Ó-Kigyós pusztán, 1849-ben született atyjának, gróf Wenckheim József Antalnak Schercz Krisztinával kötött harmadik házasságából. Anyját még a születése évében, atyját, pedig 1852-ben elveszítvén, árvaságra jutott, de atyja végső intézkedéséből Göndöcs Benedek pusztaszeri apát, meg Schercz és Farkas uradalmi főtisztek személyében olyan gyámokat kapott, a kik mind illő neveléséről a legczélszerűbben gondoskodtak, mint pedig roppant örökségét a leghívebben kezelték. Mikor fölser- dült, beutazta egész Európát, majd pedig itthon elfoglalta helyét a főúri társadalomban, mely «az ország egyik legműveltebb és leggazdagabb árváját», s jeles tulajdonairól és nagy jótékonyságáról már akkor híres grófkisasszonyt, mondhatni, ünnepelte benne. Országra szóló esemény volt, mikor élete legszebb virágában rokonával, gróf Wenckheim Frigyessel házasságra lépett. Sokak előtt ma is emlékezetes a kigyósi fényes lakodalom pompája; de szélesebb körben is emlékezetessé tette e napot az ifjú pár a tudomány, művészet és emberbaráti intézetek javára tett nagy alapítványaival, melyeket azóta évről-évre szaporítanak az újabb adományokkal s részben fejedelmi bőkezűségű alapítványaikkal. Fennen tanúskodnak ezekről a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy-társaság, az írói segély-egyesület, a váczi siketnémák intézete, a gyulai árvaház, a grófi uradalomban épített mintaszerű kórház, s a békési, tardosi, szőllősi, póstelki és kigyósi uradalmi népiskolák, meg sok más egyházi, társadalmi és közművelődési intézetek, stb. Egyik legnagyobb alapítványuk, a Gyulán tervezett főgimnázium megteremtésére fölajánlott 50,000 forint, a fennforgó helyi nehézségek miatt ez ideig nem volt még czéljára fordítható.” Forrás: Vasárnapi Újság 1897. 27. sz.

„A gr. Wenckheim házaspárnak hatalmas birtokai voltak, a tulajdonát képezte a békési, a *borossebesi*, az eleki, a kígyósi, a mosonszentmiklósi-rárói, a pósteleki, a székudvari és a pusztaszőlősi uradalom. A család fő rezidenciája Ó-Kígyós kastélya volt, ugyanakkor a Moson vármegyei Mosonszentmiklóson és a Győr vármegyei Rárón is rendelkezett kastéllyal, az ottani épületeket főként bécsi tartózkodása idején használta a familia. Az Arad vármegyei Borossebesen szintén volt kastélya a grófi családnak, emellett számos tiszttartói kúriával rendelkezett különböző birtokain. A gr. Wenckheim família Budapesten is építtetett egy historizáló, döntően neobarokk stílusú palotát a Baross utca és a Reviczky utca sarkán, a Meining Arthur által tervezett épület 1889. őszén készült el. (Napjainkban a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár található a falai között.) gr. Wenckheim Frigyes 1912-ben hunyt el Ó-kígyóson**.”** Forrás: Magyar Kastélylexikon

A család fő rezidenciája Ó-Kígyós kastélya volt.

A kastély Ybl műépítész terve szerint készült. Az építés megkezdetett 1876-ban, bevégeztetett 1879. őszén, mikor a család beköltözött. Építészeti jelleg: a legtisztább reneszánsz. A magas földszint déli oldalán van a díszes ebédlő, könyvtár-, nagy fogadó- és kis fogadóterem s a grófné lakosztálya a gyermekszobákkal. A földszint éjszaki oldala a gróf lakhelyiségül szolgál. A dísztermek mennyezete részint keményfából készült, részint, hol az hiányzik, ízléses szobrászati művekkel van díszítve. A falakat részint aranyozott, bőr, részint selyemkárpitok fedik. Nagy díszt mutatnak a függönyök és szőnyegek. A mily pazar díszítésűek a déli oldal termei, oly ízlésesen és nagy úriasan egyszerűek az északi oldal helyiségei. Az emelet helyiségei vendégszobákul szolgálnak. A földszint pompás előcsarnokából nyílnak az elfogadó termek, a díszes lépcsőház. Az előcsarnok ízléses mozaik. Padozatát farkasbőrszőnyeg borítja; ugyanez helyiséget művésziesen kitömött vadak díszítik, melyek a gróf birtokain ejtettek el. A gróf szobáiban őzagancsok díszítik a falakat, melyek között nem egy van, mely az agancs kiállításokon kitüntetést nyert. S egyáltalában bárhová nézünk e lakosztályban, minduntalan egyes művészi emléktárgy ötlik szemünkbe, mellyel e kiváló gazda kiállításokon ki lett tüntetve. A kastéllyal összeköttetésben van egy téli kert és egy kápolna, melyet 1884-ben szentelt fel Nogál püspök. A kápolna nevezetességeit képezi a márványoltár, mely szinte Ybl terve szerint készült; a kupola és ajtók üvegfestészeti díszítése, mely Kratzman műterméből került s azon nagyszerű kis kandeláber, mely gázlángra berendezve, az érctöntés remekének mondható.

Ó-KIGYÓSI KASTÉLY.

Forrás: www.wenckheim.hu

Oly vallásos nő, ki a kereszténvi erények s emberbaráti szeretet által annyira át van hatva, mint a kígyósi grófné, csak saját lelki világát tükrözi vissza, midőn ily díszesen rendezte be kastélyának kápolnáját. Az egész kastély vízvezetékkel, s légszeszvilágítással bír. A vízemelésre egy állandó gép szolgál; a légszesz, pedig egy kis díszes légszeszgyárban készül melynek tetején ismét amerikai szélvitorlákkal ellátott szivattyú emeli a vizet a kastély tavába. Össze van kötve egy nyílt folyosó által a kastéllyal a cselédlak és konyhaépület, mely szinte díszes, de nem oly gazdagon díszített, mint a kastély. Ha még megemlítjük, hogy a kastély, egyes helyiségeket kivéve, légfűtésre van berendezve: előttünk van a modern főúri lak egyik oly példánya, mely a mai építészeti technikát teljesen visszatünteti. A kastély főtornyából elragadó kilátás van a nagy síkság minden irányában ; B.-Csaba város, a vasúti; induló házak csoportja, a jaminai szőlők: Új-Kígyós falu, a kígyósi nagy terjedelmű birtok ákácfasorai, zöld vetései; Gyula, Kétegyháza, Elek, az aradi és n.-váradi hegyek. Kinek csak egyszer volt alkalma egy szép májusi napon eltekinteni a változatos képet nyújtó síkság fölött a kígyósi kastély főtornyából s látni a buja legelőn tanyázó gulya, ménes és sertésfalkákat, a haragos zöld vetés közt a sárgán viruló repcetáblákat, s azon mozgalmas életet, melyet a gazdászat különféle ága mutat. majd szántókat, majd aratókat, majd zakatoló gazdasági gépeket: örömmel telik el szíve e ritka alföldi tájképen s elismeréssel adózik a tulajdonosnak, hogy pusztáját e szép épülettel megajándékozta s ezáltal magának állandó otthont teremtett Békésmegyében. Még megemlítjük, hogy a kastélyt 80 holdnyi területű díszes park környezi.

(Forrás: Murai Károly – Alföldi képes emlékkönyv – 1887.)

A grófi család budapesti palotája, 1889.

VASÁRNAPI UJSÁG

27. SZÁM. 1897. BUDAPEST, JULIUS 4. 44. ÉVFOLYAM.

Előfizetési feltételek: VASÁRNAPI UJSÁG és POLITIKAI UJDONSÁGOK együtt egész évre 12 frt, félévre — 6 •. Csupán a VASÁRNAPI UJSÁG egész évre 8 frt, félévre — 4 •. Csupán a POLITIKAI UJDONSÁGOK egész évre 5.—, félévre — 2.50. Külföldi előfizetőkhez a postaüzleti megbízásosági viteldíj is csatolandó.

EGY MAGYAR GRÓFI PÁR EZÜSTLAKODALMA.

A BÉKÉSMEGYEI Ó-Kigyós népes pusztának messze földön híres kastélya szép családi ünnep színhelye volt a múlt június hó 18-án. A kastély lakói, gr. Wenckheim Frigyes és neje, gr. Wenckheim Krisztina egybekelésük 25-ik évfordulóján ezüstlakodalmat tartottak, egyházilag is újra megáldatván házasságukat, melyet az ég hét gyermekkel: három fiúval és négy leánynyal áldott meg.

A családi ünnepen a rokonok és barátok nagy száma jelent meg, de szivből részt vett azon a környékből összesereglett nép nagy tömege is. Az egészet pedig a királyi kegy koronázta meg, mely a polgári, társadalmi és törvényhozói érdemekben is gazdag családfőt épen ez alkalomra a valóságos belső titkos tanácsosi méltósággal tüntette ki.

De irodalmi megörökítése is van e főúri ezüstlakodalomnak: egy diszes kiállitású, képekkel is élénkített «Emlék-album», melyet a család kegyurasága által föntartott róm. kath. plebániák papjai szerkesztettek s adtak ki egy terjedelmes kötetben.

Az érdekes munka rövid visszapillantást vetvén bevezetésében a gr. Wenckheim család eleire és Magyarországon való fölvirágzására, részletes adatok közlésével ismerteti az ezüstlakodalmát ünneplő házaspárt leszármazóival együtt s e mellett külön-külön csoportositva fölsorolja azokat a tényeket, a melyek a grófi párnak közművelődési és emberbaráti téren való buzgólkodásáról, valamint közgazdasági tevékenységének messze kiható fontosságáról tanúskodnak.

Ez eddig sem egészen ismeretlen közlések szerint a gr. Wenckheim család élete közel két század óta van összeforrva a magyar haza történetével. E család valamikor a közép-korban Németország frankoniai részében a wenckheimi Hunt uralkodó nemzetségből ágazott ki. Ezek maradékai egyikétől származtak azok a Hunt és Pázmán lovagok, a kik Géza vezér idejében Magyarországba költöztek s itt meghonosodván, a hazának és királynak sokszor hasznos szolgálatokat tettek.

Ez ősrégi családnak egyik egyenes leszármazottja, b. Wenckheim József Ágost, 1732-ben feleségül vette Békésmegye híres földesurának

GRÓF WENCKHEIM FRIGYESNÉ.

GRÓF WENCKHEIM FRIGYES.

„A békésmegyei O-Kigyós népes pusztának messze földön híres kastélya szép családi ünnep színhelye volt a múlt június hó 18-án. A kastély lakói, gr. Wenckheim Frigyes és neje, gr. Wenckheim Krisztina egybekelésük 25-ik évfordulóján ezüstlakodalmat tartottak, egyházilag is újra megáldatván házasságukat, melyet az ég hét gyermekkel: három fiúval és négy leánynyal áldott meg. A családi ünnepen a rokonok és barátok nagy száma jelent meg, de szívből részt vett azon a környékből összesereglett nép nagy tömege is. Az egészet pedig a királyi kegy koronázta meg, mely a polgári, társadalmi és törvényhozói érdemekben is gazdag családfőt épen ez alkalomra valóságos belső titkos tanácsosi méltósággal tüntette ki. De irodalmi megörökítése is van e főúri ezüstlakodalomnak: egy díszes kiállítású, képekkel is é-lénkített «Emlék-album», melyet a család kegyurasága által föntartott róm. kath. plébániák papjai szerkesztettek s adtak ki egy terjedelmes kötetben .Az érdekes munka rövid vissza-pillantást vetvén bevezetésében a gr. Wenckheim család eleire és Magyarországon való fölvirágzására, részletes adatok közlésével ismerteti az ezüstlakodalmát ünneplő házaspárt leszármazóival együtt s e mellett külön-külön csoportosítva fölsorolja azokat a tényeket, a melyek a grófi párnak közművelődési és emberbaráti téren való buzgólkodásáról, valamint közgazdasági tevékenységének messze kiható fontosságáról tanúskodnak. Ez eddig sem egészen ismeretlen közlések szerint a gr. Wenckheim család élete közel két század óta van összeforrva a magyar haza történetével. E család valamikor a középkorban Németország frankoniai részében a wenckheimi Hunt uralkodónemzetségből ágazott ki. Ezek maradékai egyikétől származtak azok a Hunt és Pázmán lovagok, a kik Géza vezér idejében Magyar-országba költöztek s itt meghonosodván, a hazának és királynak sokszor hasznos szolgálatokat tettek. Ez ősrégi családnak egyik egyenes leszármazottja, b. Wenckheim József Ágost, 1732-ben feleségül vette Békésmegye híres földesurának és főispánjának, a nagy telepítő b. Haruckern János Györgynek Mária Czeczilia nevű leányát. Ezek fia, József, anyja nővérének leányával, b. Gruber Terézzel kötött házasságot. Ez időtájban a roppant birtokú b. Haruckern György fiú utód nélkül elhalván, uradalmain öt leánya osztozott. B. Wenckheim Józsefnek két fia volt: József Antal (1780—1852) és Ferencz Lipót (1785—1838), amaz egyetlen leányt, Krisztinát, emez négy fiút (József, Károly, Antal, Rudolf) hagyván maga után. E négy fiú egyikének, Károlynak a fia gr. Wenckheim Frigyes, aki nagyatyja testvérének a leányával, az imént nevezett Krisztina grófnővel kötötte 1872 június18-ikán a most oly szép ünnepiességgel megújított házasságot. Az 1732. év óta állandóan meghonosodott Wenckheim család egész sorát adta a hazának a különböző tereken föltűnt és hasznos szolgálatokat tett férfiaknak. A grófi rangot a most ünneplő pár nagy-, illetőleg szépatyja, József kapta a törökök, francziák és poroszok elleni háborúkban kitüntetett vitézségéért; a másik ág, melyből Wenckheim Béla volt miniszterelnökünk származott, ma is báró Gróf Wenckheim Frigyes 1842 október 20-án született Milanóban, hol atyja huszárkapitány volt, apósa, gróf Radetzky József alatt. Születé-sekor nagyatyja ágyúlövésekkel hirdette fiú unokája érkeztén való örömét. Serdülő korában hazahozatván, középiskoláit Győrött, jogi tanulmányait, pedig Budapesten és Pozsonyban végezte mindig kitűnő sikerrel. 1866-ban, 24 éves korában, ügyvédi oklevelet szerzett, s aztán atyjának gerlai birtokára hazamenvén, gazdálkodott ugyan, de készültsége is, hajlama is levén a politikai szerepléshez, egyszersmind sűrűn érintkezett a politikai élet akkori vezérférfiaival s 1869-ben Békésen, 1872-ben Gyulán deákpárti programmal képviselőjelöltül föllépett, de kisebbségben maradt, s e miatt, főleg pedig azért, mert nősülése épen erre az időre esett, egyelőre otthonába vonult s csak 1878-ban lépett föl ismét Gyulán. Ekkor aztán tagjává is lett az országgyűlésnek, a honnan azóta csak egy ülésszakon át, az 1881-84-ik években hiányzott, akkor is csak azért, mert nem fogadta el a fölajánlott mandátumot. Hanem 1884-ben ismét fölléptették az aradmegyei, kisjenői választókerületben, melynek azóta folyvást képviselője nemzeti párti programmal. Az országgyűlésen nem szokott nyilvános ülésekben fölszólalni, de annál munkásabb tagja pártjának, melyben nagy tiszteletnek és népszerűségnek örvend. Neje, gróf Wenckheim Krisztina csillagkereszteshölgy, O-Kigyós pusztán, 1849-ben született

atyjának, gróf Wenckheim József Antalnak Schercz Krisztinával kötött harmadik házasságából. Anyját még a születése évében, atyját pedig 1852-ben elveszítvén, árvaságra jutott, de atyja végső intézkedéséből Göndöcs Benedek pusztaszeri apát,

← Göndöcs Benedek pusztaszeri apát

meg Schercz és Farkas uradalmi főtisztek személyében olyan gyámokat kapott, a kik mind illő neveléséről a legczészerűbben gondoskodtak, mind pedig roppant örökségét a leghívebben kezelték. Mikor fölserdült, beutazta egész Európát, majd pedig itthon elfoglalta helyét a főúri társadalomban, mely «az ország egyik legműveltebb és leggazdagabb árváját», a jeles tulajdonairól és nagy jótékonyságáról már akkor híres grófkisasszonyt, mondhatni, ünnepelte benne. Országra szóló esemény volt, mikor élete legszebb virágában rokonával, gróf Wenckheim Frigyessel házasságra lépett. Sokak előtt ma is emlékezetes a kigyósi fényes lakodalom pompája; de szélesebb körben is emlékezetessé tette e napot az ifjú pár a tudomány, művészet és emberbaráti intézetek javára tett újabb adományokkal s részben fejedelmi bőkezűségű alapítványokkal. Fennen tanúskodnak ezekről a Magyar Tud. Akadémia, a Kisfaludy-társaság, az írói segély-egyesület, a váczi siketnémák intézete, a gyulai árvaház, a grófi uradalomban épített mintaszerű kórház, s a békési, tardosi, szőllősi, pósteleki és kígyósi uradalmi népiskolák, meg sok más egyházi, társadalmi és közművelődési intézetek, stb. Egyik legnagyobb alapítványuk, a Gyulán tervezett főgimnázium megteremtésére fölajánlott 50.000 forint, a fennforgó helyi nehézségek miatt ezideig nem volt még czéljára fordítható. A grófi pár hét gyermeke közül kettő már szárnyra kelt: Friderika grófnő gr. Wenckheim Dénes, Krisztina grófnő pedig gr. Széchenyi Antal neje lett, s ez utóbbi pár már egy leányunokával is megajándékozta a még éltök delén levő nagyszüléket. Három fiuk már fiatalember-korba lépett, két kisebb leányuk pedig most van serdülő korban.

Wenckheim II. Krisztina grófnő és gr. Széchenyi Antal →

A grófi családnak Békés, Csanád, Arad és Győr megyékben 120 ezer holdat haladó hét nagy uradalma van, melyek közül a kigyósi és székudvari (együtt több mint 36 ezer hold) hitbizomány. A mintagazdaságokként mívelt uradalmak mindegyikében alkalmas úri lakások is vannak. Ezek közt építészetileg kiválóbbak a győrmegyei lébényi, de különösen az ó-kigyósi hatalmas új kastély, a család legkedveltebb és legállandóbb tartózkodó helye, mely Ybl Miklós tervei szerint német renaissance ízlésben a hetvenes években épült közel másfél millió frt költséggel s 1879. június 18-án vétetett rendes használatba. Általános az a vélemény, hogy ez a magaslaton álló s az Alföld síkságán mérföldekre ellátszó tornyos kastély stílszerűség, kényelem és fejedelmi pompa tekintetében a legelső magánépületek egyike az országban. E mellett, különösen a gyermekek nevelésére való tekintetből gyakran tartózkodik a család Budapesten, a Baross- és József-utcza sarkán álló s fő homlokzatával a Kálvin-tér felé néző szép palotájában is, mely 1889. őszén készült el (közel egy millió frt költséggel) s ma egyike a főváros építészeti nevezetességeinek. A lébényi kastély kisebb, de nemes egyszerűségű épület, mely régebben a gr. Zichy család tulajdona volt

Cserna Károly rajza

A borossebesi földszintes udvarház, 1893-ban.

Legegyszerűbb az aradmegyei, *borossebesi* földszintes udvarház, melyhez újabban az a nevezetesség fűződik, hogy 1893. szeptemberében, az ottan tartott katonai gyakorlat alkalmával ez szolgált a király lakásául. *Boros-Sebes* Aradmegyének egyik kies vidékén, a Fehér-Körös völgyének az Alföldre nyíló torkolatán belül, hegyek alján fekszik. A völgyet szegélyező hegyek itt még nem magasak; felsőbb részeiket erdőség borítja, alsóbb lejtőiken szőlőültetvények díszlettek, míg a fillokszera mindent el nem pusztított.

A menyházai Wenckheim-fürdőház 1897-ben

Most az uradalom újra telepíti a szőlőket. A *borossebesi* uradalomnak egyik igen szép része az erdőborította Vadaskert, mely a völgy jó nagy darabjára kiterjed. Ehhez az uradalomhoz tartozik a hegyek közt bentebb, innen 22 kilométernyire fekvő Menyházifürdő, melynek föllendítése végett a gróf nemcsak csinos fürdőépületeket emeltetett, hanem a borossebesi vasútállomástól kiágazólag egy helyi érdekű vasútat is építtetett saját költségén.

Ez ugyan első sorban iparvasút, mely a menyházi mész- és márványbányák s a kodrui vasbányák termékeit szállítja, de személyszállításra is be van rendezve, s így, a kik itt óhajtanak üdülést keresni, vasúton mehetnek a regényes hegyektől környezett fürdőig. A vasút gyönyörű völgyben halad, melynek természeti szépségei maguk is üdítőleg hatnak az utasra.

(Forrás: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Foto: Klösz György)

Az Ó-kigyósi Wenckheim-kastély. A felvétel 1895-99 között készült.

Maga a menyházi fürdő valósággal meglepi az érkezőt, ki itt az útban látott szegényes oláh kunyhók után nagy hírű fürdőkbe is beillő épületeket és mosolygó tágas parkot talál. A fürdő épületei közt legkiválóbb az új fürdőépület, e 85 méter hosszú, egyemeletes, palotaszerű alkotmány, melynek ívezetes nyilt csarnokra támaszkodó erkélyes homlokzata helybeli csiszolt vörös márványból van alkotva. E díszes épület a legkényesebb követeléseket is kielégíti, valamint maga az egész fürdőintézet általában is olyan berendezésű, hogy távoli vidékekről is méltán várhatja látogatóit. E fürdőnek az újjáalkotásával is szép bizonyságát adta a jótékony grófi pár annak, hogy itt nem új jövedelemforrást akart magának nyitni, hanem a közegészségügyet óhajtotta egy közhasznú intézettel megajándékozni." (Vasárnapi Ujság)

„Gróf Wenckheim Frigyes ezüstlakodalma alkalmából uradalmai tisztviselőit előléptetésben részesítette, míg azon tisztviselők s alkalmazottak, kik huszonöt éven keresztül szolgálták az uradalmat, egy negyedévi fizetésüket kétszeresen kapták. Emperl Ernő, a békési uradalom tiszttartója 500 frtot, Méhes Gáspár székudvari kasznár számtartó, Eöröm Ede szőlősi számtartó tiszttartó, Kocsis Gyula békési kasznár számtartó, Klima Rezső pusztaföldvári kasznár számtartó, Gyurtsák Dezső, József-majorbeli, Govrik János szőlősi ispán első osztályú ispánná lettek előléptetve. Az ezüstlakodalom napján a hónapos és éves cselédek egyenkint 5 frt ajándékot kaptak." (Békésmegyei Közlöny, B. Csaba 1897. július 1.)

Foto: Strelisky Lipót — forrás: www.wenckheim.hu

Gróf Wenckheim Frigyesné 1897. június 18-án, az ezüstlakodalom napján

EMLÉK-ALBUM

NAGYMÉLTÓSÁGÚ

GRÓF WENCKHEIM FRIGYES

VALÓSÁGOS BELSŐ TITKOS TANÁCSOS

ÉS NEJE

WENCKHEIM KRISZTINA GRÓFNŐ

Ő EXCELLENTIÁJA

EZÜST MENYEGZŐJÉRE.

PÁLMAI-TÁRSULAT
BUDAPESTEN

1872–1897
JÚNIUS 18.

BUDAPEST.
1897.

EMLÉK - ALBUM

(részlet – borossebesi vonatkozások)

Hódoló tiszteletének csekély hála-jeléül. Ajánlja a Kegyurasági papság.

„Irodalmi megörökítése is van e főúri ezüstlakodalomnak: egy díszes kiadású, képekkel is élénkített «Emlék-album», melyet a család kegyurasága által fönntartott róm. kath. plebániák (többek között: a menyházai) papjai szerkesztettek s adtak ki egy terjedelmes kötetben. Az érdekes munka rövid visszapillantást vetvén bevezetésében a gr. Wenckheim család eleire és Magyarországon való fölvirágzására, részletes adatok közlésével ismerteti az ezüstlakodalmát ünnepelő házaspárt leszármazóival együtt s e mellett külön-külön csoportosítva fölsorolja azokat a tényeket, a melyek emberbaráti téren való buzgólkodásáról, valamint közgazdasági tevékenységének messze kiható fontosságáról tanúskodnak”. (Forrás: Vasárnapi Újság — 1897. 27. sz.)

Az ünnepségen átadott monográfia a budapesti Franklin műintézet kiadásában készült. Az alábbiakban az album 113. és a 123. oldalak közötti, borossebesi témakörű része kerül ismertetésre. Az ünnepség borossebesi és menyházai résztvevői: W. család részéről: gr. Széchenyi Antal és neje Wenckheim II. Krisztina grófnő, Ballauer Kristóf plébános (Monyásza) — a borossebesi uradalom tisztikara — Rázel István gazdasági felügyelő vezetésével, ki átnyújtott egy domborművű betűkkel ékesített színezüst táblát, belevésve a grófi pár neve mellett az ünnepség éve, hónapja és napja. (Gyevnár Erika közlése)

BOROS-SEBESI URADALOM

Fekvése és terjedelme

„A boros-sebesi uradalom fekszik Aradmegye keleti részén, határolva éjszaknyug., éjszak és keletről Biharmegyétől, az úgynevezett Kodru és bihari hegyektől; a Kodru délre fekvő része az uradalomhoz tartozik; itt van Aradmegye legmagasabb pontja az Árzura, vagyis újabb elnevezés szerint a *Nagyarad*, 1114 méter magas; délny., dél és délkeletről Algyest községtől felfelé kevés megszakítással Holdmézes községig mindenütt a fehér Körös* által, éjszakkeletről pedig a vaskóhi, zimbroi és Dulcsele uradalmak által határoltatik.

Az uradalom mai összes területe négy birtoktestből lett vétel utján gróf Waldstein Wartenberg Kristián által összeállítva; ugyanis gróf Königsegg Rottenfels család jutott 1806-ban csere utján a kincstártól a régi boros-sebesi uradalom birtokába, melyhez tartoztak: Boros-Sebes, Kertes, Ignest, Szuszan, Nadalbert,* Nyagra, Szlatina, Minyad, Laaz, Doncseny, Prezest, Rossia, Diels,* Krokna, Revetis, Berendia, Govosdia községek és a restiratai bánya és olvasztó telep; ezen uradalmat megvette 1847-ben gr. Waldstein Wartenberg Keresztély a gr. Königsegg családtól és bővítette az uradalmat vétel útján a Naveri* családtól a menyházai és a váradi Török családtól a szelezsáni birtokkal, ezen kívül megvett a nemes Józsa családi

* Fehér-Körös – Nadalbesti – Diets – Névery (a szerk.)

tagoktól a ravnai compossessoratus birtok 24 birtokrészletből 19½ részt, mely vétel után ezen birtokban a törvényes tagosítás alapján a 19½ rész egy tagba vonatott össze. Ezen összesített boros-sebesi uradalmat megvette 1891. július 1-től méltóságos Wenckheim Krisztina grófnő férj. gróf Wenckheim Frigyesné egy milló frt vétel-árban.

1881-ben bevégzett és hitelesített felmérés alapján az uradalom egész területe 32933 hold 286 □öl, melyből az újabbi kataszteri becslés szerint van:

Szántóföld 1994 hold 12 □öl, kertek 74 hold 24 □öl, kaszáló 349 hold 160 □öl, szöllő 22 hold 587 □öl, legelő 1900 hold 1151 □öl, erdő 28367 hold 403 □öl, terméketlen 225 hold 1116 □öl, összesen 32933 hold, 286 □öl.

Az uradalmi területen belül fekvő 20 község összes területe 23793 hold 1353 □öl; ezen községekben összesen 11323 lélek lakik, kik részint földművelés, részint pedig az uradalomtól nyert napszám és szakmánymunka által tartják fenn magukat.

Felosztása

Az egész uradalom fekvését tekintve, három főrészre oszlik, úgy, mint: a Fehér-Körös és Tőz folyók mentén elhúzódó rónaság, a Kodru hegyláncz alatt levő dombvidék és a Kodru hegységet magában foglaló hegyvidék, mely utóbbi képezi az uradalom területének jó kétharmad részét, itt vannak a nagy kiterjedésű erdőségek, melynek talaja, mint erdőtalaj, a magasabb és meredek részeket kivéve, jónak mondható. Az uralkodó fanemek között első helyen felemlítendő a tölgy-, a bükk-, a cser- és gyertyánfa; az uralkodó fanem a bükk.

Változatos nagy kiterjedését tekintve az uradalomnak, négy fő termelési ágra oszlik, u.m. mezőgazdaság, erdőgazdaság, vastermelés és kőipar.

A mezőgazdaság felosztatik rónagazdaságra a boros-sebesi és kornyesti majorokkal és dombvidéki gazdaságra a zemerdi és szelezsáni majorokkal, majoros művelés alatt van Boros-Sebesen 600 kat. hold, Kornyesten 1225 kat. hold, Zemerden 1350 kat. hold, Szelezsán 375 kat. hold, összesen 3550 kat. hold, ezen kívül van 1189 kat. hold róna irtásföld, mely terület szt-mártoni németeknek tíz évre van haszonbérbe adva oly kikötéssel, hogy a bérlet lejárta után az egész területet kiírtva és kitisztázva kötelesek az uradalomnak átadni.

A szőllőt a filoxera már egészen tönkre tette: nagy erővel hozzákezdve, hat hold riparia oltványokkal már be van ültetve és pár év múlva az egész terület beültetve lesz.

A rónagazdaságok, Sebes és Kornyest elég jó és mély termőréteggel bírnak, megterem rajta minden gazdasági növény, míg a dombvidéki gazdaságok, Zemerd és Szelezsán termőrétege gyengébb és csekély; ezen bajon segíteni hivatva lesz a marhatenyésztés és evvel kapcsolatosan szükséges több takarmány- és több trágyatermelés felkarolása.

A gazdasági marhaállomány következő: ló 42 darab, igás ökör 196 darab, kevert nyug. faj: tehén 48 darab, bika 3 darab, növendék marha 45 darab, erdélyi tinó 125 darab, tenyészkocza 200 darab, malacz 2000 darab.

A gazdaságokban újabb építkezések: Sebesen új fiaztatók; Kornyesten új tiszti és cselédlak, új fiaztatók; Zemerden új tiszti és cselédlak, új ököristálló. Beszerezve lettek többféle újabb mezőgazdasági gépek és eszközök, egy új cséplőgarnitúra is.

Zemerden a nagy vízhiányon segítendő, már 1894-ben megkezdetett az ártézi kút fúrása; jelenleg, 1897 márczius 15-én, a fúrólyuk, 420 méter mély, de még víz nélkül.

A gazdaságokba eddig befektetett tőke 60,000 forint.

Az erdőgazdaság területe jelenleg 27200 hold, ennek könnyebb kezelése végett az egész öt kerület, vagyis pagonyra lett felosztva; az egész területen van 1700 hold véderdő beosztva. Az évente vágandó tűzifamennyiség 40-50 ezer térméter közt ingadozik, melynek a legnagyobb része a monyászai és restiratai vasolvasztók és a sebesi vasgyár által értékesíttetik és csak egy kis része marad eladásra kifelé.

A vágandó haszonfa jobb értékesítése czéljából egy új berendezésű fűrészgyár lett beállítva — turbinahajtással — 20,000 frt tőke befektetéssel.

Erdőművelési tekintetben az újabb kísérletezés magasabb fekvésű helyeknek fenyőkkel való beültetése; eddig több százezerre menő fenyőcsemete lett kiültetve.

„A borossebesi uradalomnak egyik igen szép része az erdőborította *Vadaskert,* mely a völgy jó nagy darabjára kiterjed”.

Az erdőségekben a vadállomány nem a legkedvezőbb, sok kárt okoznak a ragadozók: farkas, róka, vadmacska, a sok fajtában előforduló szárnyasok, kolumbácsi legyek,[2] melyek csaknem minden évben május és június hónapokban igen nagy rajokban megjelennek. A hasznos vadak közé felvehetők az őz, vaddisznó, nyúl, fogoly és császármadár.

Van egy 400 holdas vadaskert benépesítve dámvaddal és jelenleg kísérletezés végett néhány darab szarvassal, melynek első ivadékai igen szépen fejlődnek. A hegyekbeni vadászatok farkas és vaddisznókra igen serkentők.

*

A vastermelés három fő ágra oszlik, u.m. bányászat, olvasztás és rúdvas-gyártás. A bányászat huszonkét nagy és hat kicsi bányamértéken és négy szabadkutatáson, akna- és tárnaműveletekben űzetik újabb időben nagyobb érczmennyiség könnyebb kiaknázása végett két nagy főakna készíttetett; az évi átlagos termelés 40000 q. Ezen nyers ércz a restiratai és menyházai magas olvasztókemenczékben olvasztatik fel az erdészet által termelt faszén segítségével. Az összes évi átlagos nyersvas-termelés 12500 q; ezen mennyiségből feldolgozik a sebesi gyár 10000 q-t és készít belőle 7500 q rúdvasat; a felesleges nyersvasat szívesen megveszik más vasgyárak, miután minőség tekintetében első helyet foglal el.

A boros-sebesi hengermű újabb időben egy igen czélszerű, a nyersvas czélszerűbb és olcsóbb átdolgozása végett fagázfűtésre berendezett kavaró pest, gőzkalapáccsal összekötve 80,000 frt befektetéssel lett kibővítve.

A kőipar is jelentékeny részét képezi az uradalmi vállalatoknak; leginkább felemlítendő a boros-sebesi trachit, partvéd és kövezeti czélokra mint első minőségű kő ismeretes lett a szegedi nagy árvíz után, a mennyiben a szegedi és algyői tiszaparti művek az uradalom által szállított 2100 waggon kőből lettek kiépítve; ezen idő óta több ezer waggon kő szállíttatik Békés, Csanád, Csongrád és Torontál megyékbe kövezeti czélokra.

*

A menyházai vörös márványt legelőször használták építkezésre az arad-csanádi vasút által Aradon 1887-ben épített palotához; az oda szükségelt összes márványrészek ezen kőből készültek; így lett a márvány mint kitűnő építkezési anyag ismeretes és ma már a tiszáninneni vidéken igen sok köz- és magánépület kőfaragó részeit képezi, mint például: Királyi tábla Debrecen, Mária-Valéria kórház Szabadka, Főgymnasium Hódmezővásárhely, Központi szálloda Arad, zsidó templom Debreczen, katona-laktanya Marosvásárhely és számos más épület.

*

A menyházai mészkő régebbi időkben csak a vidéken volt ismeretes, a vasút kiépítése óta azonban kifelé is ismeretes lett; így például a mezőhegyesi czukorgyár 1000 waggonra menő évi szükségletét ezen kőből fedezi; az égetett mész szaporaságánál és kitűnő kötőtermészeténél fogva keresett építési anyag és hogy az uradalom az évenkénti nagyobb keresletet kielégíthesse, Boros-Sebesen egy újabb szerkezetű gázfűtésre berendezett égető kemenczét épített 30,000 frt befektetéssel.

Boros-sebes — menyházai vasút

A menyházai vidéken előforduló sok természeti kincsek és a nagy kiterjedésű erdőségekben termelendő famennyiség könnyebb elszállítása és az ottani fürdő könnyebb hozzáférhetése és látogatottságának emelése tekintetében kiépíttette a nemes lelkű tulajdonos gróf úr 350,000 forint költséggel a boros-sebes - menyházai huszonhárom kilométer hosszú keskenyvágányú helyi érdekű vasútvonalat és ez képezi az országban az egyedüli vasutat, mely, mint *közforgalmi vasút* privát tulajdonos által a saját birtokán elhúzódva egészen önköltséggel felépíttetett, kezeltetik és fenntarttatik

A menyházai állomásról kiindulva húzódik el tizenkét kilométer hosszúságban a mész- és márványtelepeken úgy az erdőségekben a Valelungán keresztül egészen a korbui vasbányákhoz az iparvasút vonal, melynek segítségével a többféle nyerstermények a központba, Boros-Sebesbe szállíttatnak.

Igen tanulságos ezen iparvasútnál a Valelunga és kodrui vonalat összekötő csúsztató pálya 600 méter hosszúságban, harminczhat foknyi szögemelkedéssel építve, ezen iparvasutak befektetési tőkéje 75,000 forint.

Az uradalom élén áll Rázel István felügyelő (inspektor).

Kezelőtisztek: egy pénztárnok, egy pénztári írnok, egy kasznár, két ispán, egy főerdész, egy erdőrendező, három erdész, egy gyárvezető, egy bányatiszt, egy számtiszt, egy írnok, mint segédtiszt, egy kőfaragó mester, egy ügyvéd, két orvos.

Kisvasút a Menyháza-patak völgyében, 1894.

Az összes évi szolgák és állandó munkások száma:

1. Általános közös szolgák 5.
2. Mezőgazdaságnál felvigyázó és gazda 6, kocsisok 14, béresek 40, tehenészek és gulyások 8, kanászok 8, vinczellér 1, csőszök 6,
3. Erdőgazdaságnál: erdővédek[3] 3, erdőőrök[4] 28, fűrészmester 1, kocsis 1.
4. Vasiparnál: felvigyázók 4, kocsis 1, összesen 126.

Állandó munkások:

1. Erdészetnél szénégetők 35.
2. Vasiparnál: bányász 30, olvasztók 16, kohászok, hengerészek, kovácsok és lakatosok 75.
3. Kőiparnál: felvigyázók 2, kőfaragók 40, összesen 198.

Ezeken kívül még, mint napszámos alkalmazásban van átlag naponként 100 egyén. A mezőgazdaság a nyári munka főidényre értve az aratást, a szomszéd Biharmegye, Vaskóh vidékéről kapja a munkást és soha munkáshiányban, nem szenved."

* * *

[1] forint

[2] Simulia columbacyensis: légyfajta, a moszkitónak és a csecselégynek közeli rokona, az állatállomány jelentős csapásaként jelentkezik, nevét a szerbiai Golubac-tól (Galambóc) kapta. (Révay Nagy Lexikona)

[3] Erdővéd (vagy erdőkezelő) feladata sokrétű volt: erdőművelés, erdők megújítása, erdőnevelés, csemete termelés, erdők kihasználása, értékesítése. Az erdőkezelők (korábban erdővédek) sorából kerültek az igazgatás jó hivatalnokai. Közhivatalnokok sorába tartoztak, rangsorolásuk I. II. III. osztályúak lehettek. Szolgálati lakás illette őket.

[4] Erdőőr (vagy kerülő): Az erdő őrzésére, valamint erdőtenyésztési és erdőhasználati munkák vezetésére és felügyeletére alkalmazott altiszt. Képzésük erdőőri szakiskolákban történt, szakvizsgára voltak kötelezve

„A park 44 katasztrális holdas területének nagyobb részét eredetileg – főként tölgyekből és platánokból álló – erdő borította, ebből alakították ki az angolparkot. A növényállomány egy részét a *borossebesi vadasparkból* szállították át, a „csizmaszár” törzsvastagságú fákat ősszel emelték ki, majd földlabdával együtt alacsony építésű szekereken fuvarozták Ó-kígyósra, közben gyökerüket szalmafonattal védték meg a kiszáradástól.” Forrás: www.mult-kor.hu

*

„A grófi családnak Békés, Csanád, Arad és Győr megyékben 120 ezer holdat haladó hét nagy uradalma van, melyek közül a kigyósi és székudvari (együtt több mint 36 ezer hold) hitbizomány. A mintagazdaságokként mívelt uradalmak mindegyikében alkalmas úri lakások is vannak. Ezek közt építészileg kiválóbbak a győrmegyei lébényi, de különösen az ó-kigyósi hatalmas új kastély, a család legkedveltebb és legállandóbb tartózkodó helye, mely Ybl Miklós tervei szerint német renaissance izlésben a hetvenes években épült közel másfél milló frt költséggel s 1879. június 18-án vétetett rendes használatba. Általános az a vélemény, hogy ez a magaslaton álló s az Alföld síkságán mérföldekre ellátszó tornyos kastély stílszerűség, kényelem és fejedelmi pompa tekintetében a legelső magánépületek egyike az országban.”

Forrás: Vasárnapi Újság 1897. 27. sz.

Faeladás.

Gróf Wenckheim Frigyes úr aradmegyei boros-sebesi uradalmában, a boros-sebesi vasuti állomástól 1 óra, a kornyesti vasuti állomástól fél óra távolságra a következő erdőrészletek fái adatnak el ajánlat utján:

1. **Kertes** község határában sik földön fekvő mintegy 800 1200 □ öles hold erdő, melynek $^9/_{10}$-ed része 160 év körüli tölgyfa.

2. **Boros-Sebes** község határában sik földön fekvő mintegy 550 hold erdő, mely leginkább cserfából áll.

Mindkét erdőrész együttesen vagy egyenként is eladatnak. 195 1—3

Az ajánlati záros határidő oktober 20-ka, melyhez bánompénzül 5000 frt csatolandó.

Az ajánlatok az uradalmi felügyelőséghez Boros-Sebesbe küldendők, hol a feltételek valamint az erdő részletek megtekinthetők.

Boros-Sebes 1891. szept. 19.

Az uradalmi felügyelőség.

Hirdetés.

A borossebesi uradalom

október hó 13-án d. e. 9 órakor Borossebesen bérbeadja mintegy 1200 k. holdon termett

bükk-makkját

sertésmakkoltatási célra.

Erdeklődők a terület megtekintése céljából forduljanak az uradalmi főerdészhez Kertes, u. p. Borossebes.

520 1—1

Uradalmi erdőhivatal.

Forrás: „Békés” hetilap – Gyula, 1912. október 13.

Forrás: „Békés” társadalmi és közgazdászati hetilap – Gyula, 1891. október 24.

I

Az „Erdészeti Lapok“ 1913. évi XIX. füzetének HIRDETÉSEI.

Faeladási hirdetés. A borossebesi uradalom eladja a tulajdonát képező, Arad vármegye, Koroknya község határában fekvő „Oburs“ nevü erdőrészében kijelölt területen található álló fatömeg kihasználását, zárt ajánlati versenytárgyalás utján.

A tölgy-, bükk-, gyertyán- stb. fanemből álló mű- és tüzifa tömege 38.887 tömörköbméterre becsültetett, melynek becsára 93.216 korona.

A zárt boritékban beadandó, s a „borossebesi uradalom erdőhivatala Borossebes“ czimre küldendő ajánlatok, a becsár 10%-ának megfelelő bánatpénzzel, mely készpénzben vagy óvadékképes állampapirokban tehető le, f. évi október 30-ának déli 12 óráig terjesztendők be.

A megajánlott vételár számjegyekben és szóval is kiirandó, s az ajánlattevő világosan kijelenteni tartozik, hogy a részletes feltételeket ismeri, s azoknak magát aláveti.

A részletes eladási és szerződési feltételek az uradalmi erdőhivatalnál megtekinthetők, s ugyanott a becslés adatai is betekinthetők.

(26) *Uradalmi erdőhivatal.*

Egy grófnő alapítványai

Alkalmunk volt nemrégen hírül adni, hogy vármegyénknek egyik kegyességéről és áldozatkészségéről ismert mágnásasszonya: *gróf Wenckheim Frigyesné* közel 80.000 koronás[1] alapítványt tett a vármegye hat községében. Nagy összegű alapítványt tett a grófné az aradmegyei Borossebes[2], Székudvar községekben, továbbá Lebényszentmiklós község szegényei részére is. Ez a nemes cselekedet épp a legjobb és a legalkalmasabb időben nyújt bizonyító példát főuraink áldozatkészségéről, mert az arisztokrata családok nemeslelküségét sohasem tagadták szenvedélyesebb hangon a társadalmat megmételyező szociálista igék, mint most.

Gróf Wenckheim Frigyesnének fejedelmi nemesszívűségre és bőkezűségre valló adományából Békés 40.000, Tótkomlós 5000, Kígyós 20.000, Sámson 5000, Földvár 5000 és Póstelek 4000 koronát kap. A közel 80 ezer koronát kitevő összegnek Ambrus alispánhoz való megküldése azonban egy kis késedelmet szenvedett, mert maga a grófné kívánta megkoncipiálni[3] az alapító okiratokat s ezen elhatározásában mindezideig akadályozva volt. A grófi család jogtanácsosa: *dr. Spell Ferenc* most arról értesítette a megye alispánját, hogy az alapító-levelek elkészültek már s hogy a pénz is megérkezik e héten Ambrus alispán kezeihez.

Az alapítványokat ezeknek a feltételeknek betartásához fűzi a grófné: Minden egyes alapítvány az ő nevét viselje s tőkéjéit csorbítani nem szabad. A kamatjövedelem ⅓-ad része mindig a tőkéhez csatolandó, mig a fenmaradó ⅔-ad része az illető községek szegényei között kell szétosztani valláskülönbség nélkül. A tőkéhez csatolt részből, ha majd tekintélyes összeggé gyarapodik földhitelintézeti záloglevelek vásárlandók. A segélykiosztás minden év január havában történjék, s hogy kik részesüljenek segélyben, azt egy háromtagú bizottság döntse el, de ha érdemtelen egyént kívánnának segélyezni, az alapító fenntartja magának a jogot, hogy a segélyezést betiltsa.

Az alapítványi összeg és kamatai, valamint tőkeszaporulatai Békésmegye mindenkori pénztárában kezelendők. A vármegye számvevősége a vármegye tulajdonát képező vagy kezelése alatt álló egyéb alapok és alapítványokéval azonos módon évenként számadást tenni tartozik. E számadás a törvényhatósági közgyűlés vizsgálata és jóváhagyása alá tartozik és az alapítvány fölötti felügyeleti jog gyakorolhatása végett a jóváhagyott számadás kivonata annak idején a m. kir. belügyminiszter úrhoz felterjesztendő. Az alapítványi tőke elhelyezése és gyümölcsöztetése körül ugyanazon eljárás követendő, ezen alapító levél keretén belül, amely a vármegye egyéb tőkepénzeinek kezelése tekintetében a törvényben és szabályrendeletekben megállapítva van. Alapító az alapítványnak peres és perenkivüli ügyekben való képviseletére a megyei tiszti főügyész urat kéri fel. Az alapitólevél három példányban állíttatott ki. Az egyik a m. kir. belügyminisztériumnál, a másik a megyei levéltárban, a harmadik az illető község irattárában lesz őrizve. (Békésmegyei Közlöny, 1908. március 5.)

Wenckheim Frigyes gróf és neje, ezüstlakodalma alkalmából az Országos Vöröskereszt Egylet javára ezer forintnyi adományt küldött. A Wenckheim pár nem első ízben tünteti ki ez emberbaráti egyletet adományával. Az összeg az Erzsébet kórházi ágyalaphoz csatoltatik. Az egyesületi igazgatóság őszinte köszönettel vette a grófi pár ez újabb alapítványát és nevét az Erzsébet-kórház márványtáblájára vésette. (Békésmegyei Közlöny, B. Csaba, 1897. július 1.)

[1] Ugyanez évben, a Budapest-közeli Baross Gábor-telepen egy 300 □öles építési telek ára 1500 korona volt.
[2] 20.000 korona jutott
[3] megfogalmazni

Foto: Strelisky Lipót

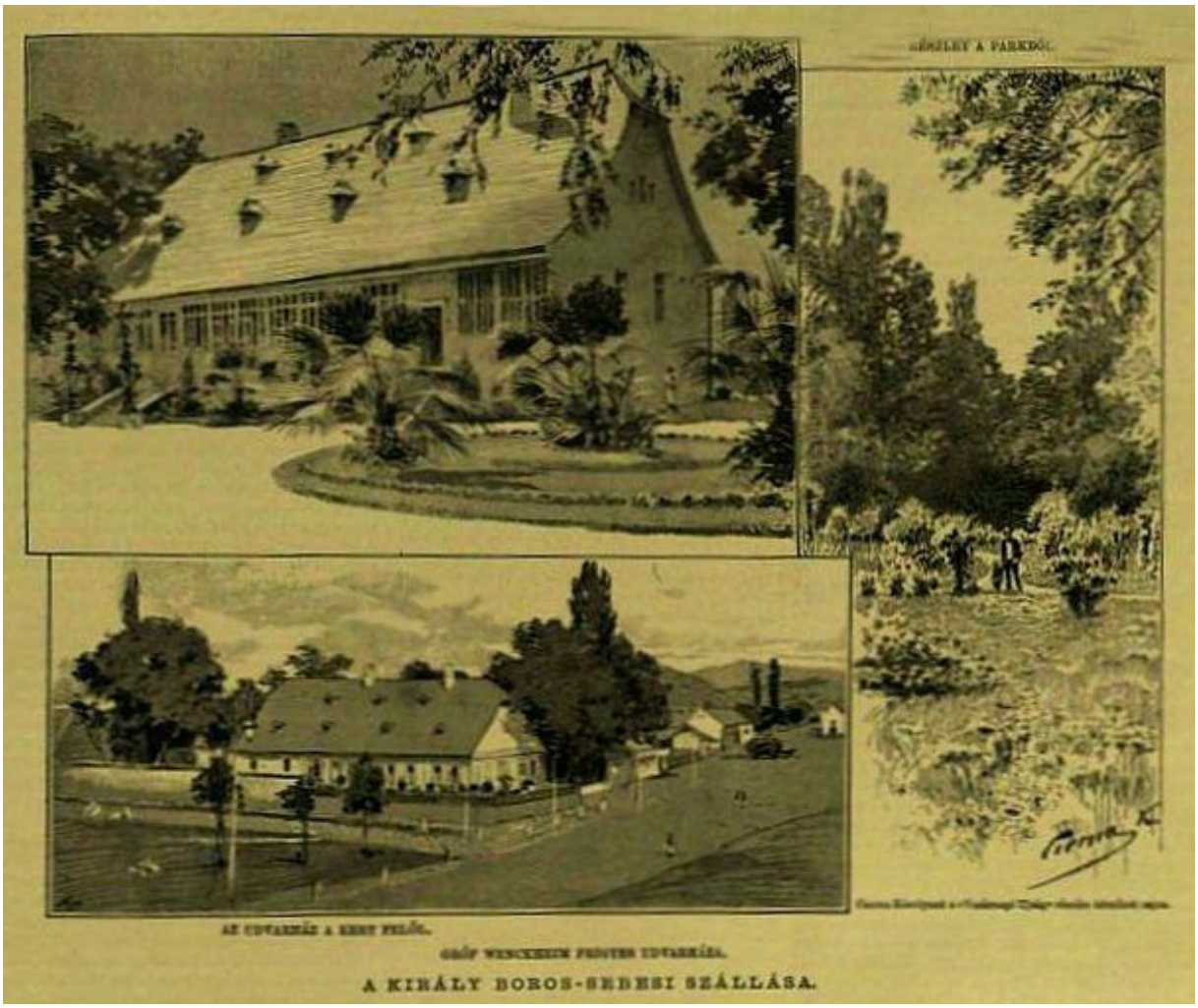
Wenckheim Frigyes gróf, gyermekei társaságában, 1894-ben:

Friderika – gróf Wenckheim Dénesné, **Krisztina** – gróf Széchenyi Antalné, **József** – felesége gróf Wenckheim Denise, **László** – felesége Eleonóra Wood, **Pál** – nem alapított családot, **Mária** – gróf Nádasdy Tamásné, **Ilona** – gróf Zichy Alajosné

A milleniumi emlékszobor. A márványt a Wenckheim uradalom adta, a csiszolást is az végezte, sőt még a felállítással járó költségeket is vállalta. (Banner János)

A Vadaspark, a Vadaskert és a hatszáz éves tölgyfa

Cserna Károlynak a Vasárnapi Újság illusztrátorának rajzai, 1893.

Bal felső kép: az épület az udvar felől 1893-ban, a déli növényeket az uradalom kígyósi üvegházából hozatták a királylátogatás alkalmából.

„A ház[1] melletti angol-kert viruló parkká változott a százados fenyők és tölgyek mellett gyönyörű déli növények csoportjai pompáznak, megkapó méltósággal magaslik ki a többi fa közül egy óriás kőrisfa, melynek 20 méternyi magas törzse oly egyenes és görcs nélküli, mint egy kifaragott kőoszlop, de még ennél is nagyobb ritkaság a *Vadakert* vén fája, egy állítólag hatszáz éves tölgy, melynek 12 méter a körülete és négy méter az átmérője."

Forrás: Márki Sándor — Vasárnapi Újság 1893. 73. sz.

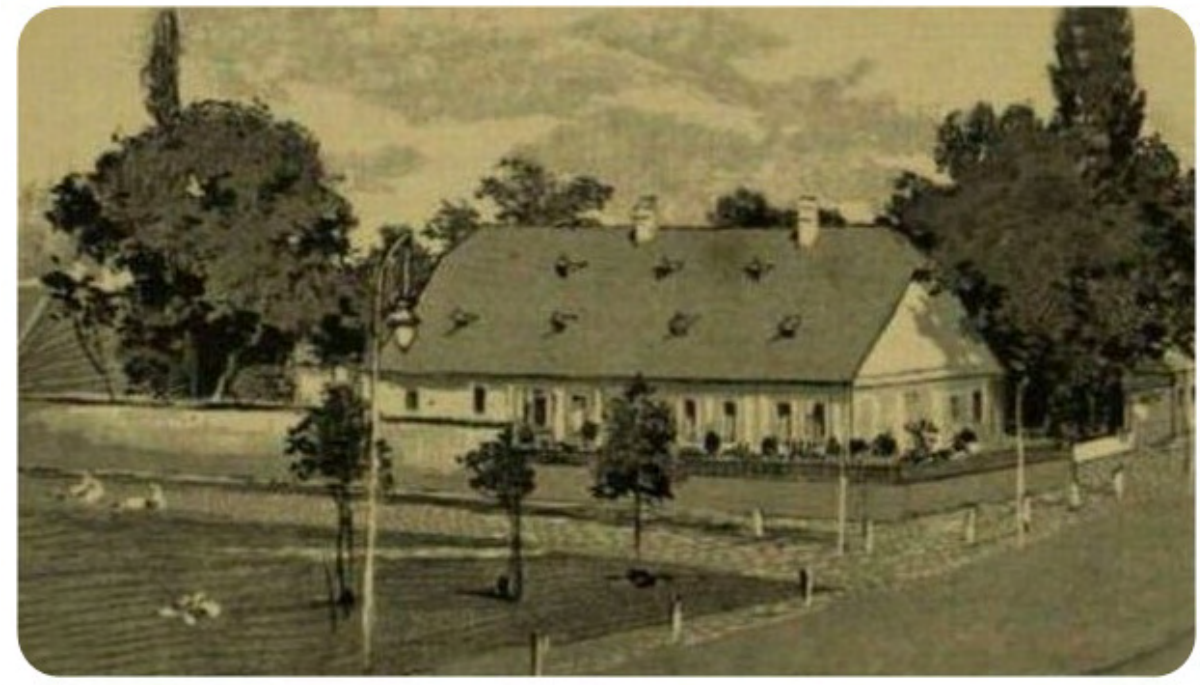
A *Vadaspark*[2], egy régi térképen *Uradalmi park* néven feltüntetve, a mostani, Központi parktól délkeletre helyezkedett el, nagyjából a mai Cal. Aradului, B-dul. Republicii és B-dul Victoriei által körülölelt területen. A 19. század végén virágzó parkból, növényzetéből mára már semmi sem maradt, helyét felparcellázták, beépítették az elmúlt évszázad folyamán. (a szerk.)

*

A *Vadaskert* (a településtől É-ra fekvő határrész, a *Balhát* nevű domb túloldalán) óriási tölgyfájára, Borossebesen már senki sem emlékezik. Törzsét hat felnőtt tudta talán körbefoggni. Érdekes, hogy mára a lakosság emlékezetében erről semmi sem maradt fenn, holott, a „Vasárnapi Újság" 1893. évi, szeptemberi számában még olvashattunk róla, a fa ekkor még meg volt, és az ezt követő években, évtizedekben történő kipusztulása, kivágása nem mindennapi esemény lehetett az uradalom életében.

*

A borossebesi Königsegg – Waldstein - Wenckheim udvarház. Építtette gr. Königsegg 1814-ben. Itt volt a borossebesi uradalom mindenkori birtokosainak szálláshelye.

Cserna Károly rajza

[1] Wenckheim udvarház

[2] „Több, mint ötévi ott lakásom alatt háromszor fordultak meg benne a földesúr meg a felesége, ha ugyan, ott-tartózkodásuk idején ennek is szenteltek valami csekély időt." (Banner János) A fennmaradt dokumentumok szerint az udvarház lakói a grófi család részéről, az 1895-es évtől tíz évig, lányuk Krisztina, férjével (gr. Széchenyi Antallal) valamint az 1907. körüli években, az ifjú gróf, W. József (Józsi gróf) voltak. A lakosság emlékezetében az maradt fenn, hogy a grófi család idejének zömét a településen töltötte, de ez messze nem így volt. A történelmi M.o.-on még vagy fél tucat kastélyuk, palotájuk volt, valójában keveset időztek Borossebesen, az uradalmat jól megszervezett gazdatiszti állomány irányította. (a szerk.)

Forrás: www.wenckheim.hu

„Méltóságos Gróf Wenckeim Frigyes nagybirtokos úr” 1881-ben, mint ó-kígyósi lakos, vadászatait a békés megyei terepen gyakorolta, évi 12 forint befizetése ellenében. Tíz évvel később, a borossebesi uradalom megvétele után már a saját *Vadaskertjében* vadászgathatott.

„Van egy 400 holdas vadaskert benépesítve dámvaddal és jelenleg kísérletezés végett néhány darab szarvassal, melynek első ivadékai igen szépen fejlődnek.”

(Wenckheim emlékalbum)

„A kiskúti erdő volt az uradalom legszebb része, de egyúttal a legféltettebb is. Egy része – ma már nem tudnám megmondani hány hold – drótkerítéssel volt elkerítve. Itt volt az uradalom vadaskertje. Bár erdészet, s főleg a vadnak védelmet nyújtó remíz az alföldi birtokon is volt, tudtommal ez volt az egész Wenckheim uradalom egyetlen vadaskertje.

Kellett ez ide. Ha az Osztrák-Magyar Monarchia császár-királya a többi európai uralkodókkal versenyezve utánozta az egykori napkirályt még azzal is, hogy vadaskertet tartott, csak természetes, hogy a mi grófjaink se lehettek meg nélküle. Nem is sejtem, mennyi pénzbe került a fenntartása évenként, de hogy jövedelmet aligha jelentett, abban nincs okom kételkedni. Nem volt elég az, hogy az itt élő nemes vadak biztonságban legyenek a bekerített területen. A szarvas és őz azok közé az állatok közé tartoztak, amelyek zavartalan helyen bárhol meg lehettek, mint ahogy a környéken is meg voltak. Az nem volt elég, hogy vérfelfrissítés céljából más területen befogott szarvasokat, őzeket, nyulakat hozattak, de olyan vad is kellett, amely ezen a vidéken nem volt. Dámvadakat hozattak távoli erdőkből, nagy költséggel, gondos állategészségügyi ellenőrzéssel. Az ott összefogott állatokat állatorvos vizsgálta meg, hogy a beteg állat már az új telepítésben ki legyen zárva a tenyésztésből. Aztán az állatok lehető kényelmes utazását biztosító láda ketrecekbe helyezték őket egyenként, és úgy rakták be a vasúti kocsiba és a Dunántúl nyugati sarkából, átrakás nélkül zötyögtették végig Borossebesig.”

(Banner János)

A Wenckheim család temetkezőhelye (mauzóleuma) és a neoromán róm. kat. templom védett műemlék. A templom mennyezete vasbeton 1898-ból, egyike az első magyarországi vasbeton épületeknek. A grófi család menyházai márványbányájából valók az oszlopok, ablakkeretek valamint a toronyba vezető csigalépcső anyaga. Az oltár-feszületet Fadrusz János faragta carrarai márványból. A szószék a római Szt. Péter templom szószékének kicsinyített mása, díszesen faragott tölgyfa feljáróval.

Forrás: www.wenckheim.hu

A 2014-ben kiadott bélyegblokkon, Ybl Miklós tervei alapján készült szabadkígyósi Wenckheim-kastély épülete látható, az alnyomatot a kastély alaprajzának terve díszíti. Az épület, korának legfényesebb és legkorszerűbb kastélya volt. Ybl Miklós tervei alapján neoreneszánsz és eklektikus stílusban épült 1875. és 1879. között, és 1882. július 19-én szentelték fel. A kastélyhoz tartozó huszonhárom hektáros park 1954. óta természetvédelmi terület

. (Forrás: Ybl Egyesület - ybl 2014. hu)

Gróf Wenckheim II. Krisztina és gr. Széchenyi Antal a millenium évében még borossebesi lakosok voltak. Addig, míg a pósteleki kastély el nem készült, az itteni udvarházat rendezték be az ifjú pár számára. E fotó már 1910-ben készült Pósteleken. A gyerekek balról: Antoniette, Károly, Ilona és Ferenc.

(Képtulajdonos: Gyevnár Erika)

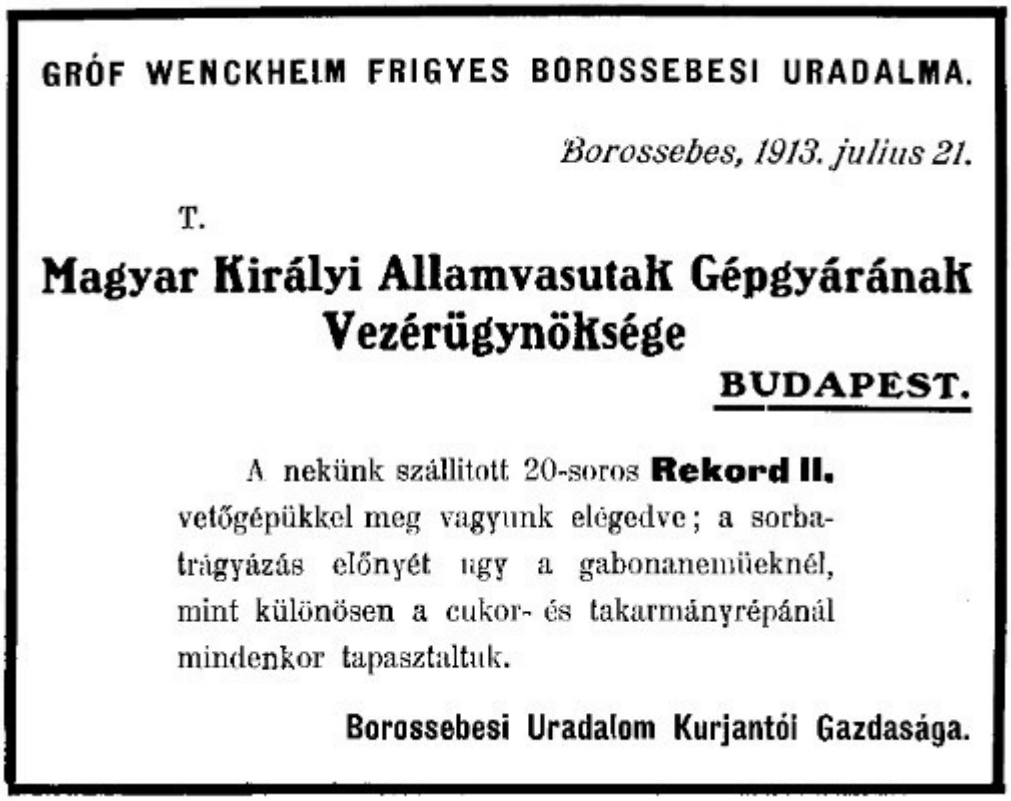
Gr. Wenckheim József

Ókigyóson, Békés megyében született 1877-ben. A piaristák budapesti gimnáziumában elvégezte középiskolai tanulmányait, majd Sopronban a cs. és kir. 9. huszárezrednél leszolgálta önkéntesi évét, azután jogot hallgatott és államtudományi vizsgát tett. 1900-ban a diplomáciai pályára lépett és előbb Bécsben a közös külügyminisztériumban, majd Münchenben, a Párizsban, Pétervárott és Washingtonban teljesített diplomáciai szolgálatot. 1906-ban kilépett a diplomáciai szolgálatból és átvette a Wenckheim-család *borossebesi* birtokainak vezetését. Itt gazdálkodott egészen a világháború kitöréséig, amikor bevonult és a 102. dandárnál, majd a 38. hadosztálynál és végül a Russ-különítménynél teljesített parancsőrtiszti szolgálatot. Mint népfelkelő főhadnagy szerelt le a forradalom kitörésekor. A bolsevisták 1919. áprilisában túszként börtönbe vetették, ahonnan csak 1919. júliusában szabadult meg. Azóta békésvármegyei, ókigyósi birtokán gazdálkodik. Tagja Békésvármegye törvényhatóságának és számos gazdasági, társadalmi, valamint kulturális egyesületnek.

Forrás: Magyar országgyűlési almanach, 1931-1936.

*

GRÓF WENCKHEIM FRIGYES BOROSSEBESI URADALMA.

Borossebes, 1913. julius 21.

T.

Magyar Királyi Államvasutak Gépgyárának Vezérügynöksége

BUDAPEST.

A nekünk szállitott 20-soros **Rekord II.** vetőgépükkel meg vagyunk elégedve; a sorbatrágyázás előnyét úgy a gabonanemüeknél, mint különösen a cukor- és takarmányrépánál mindenkor tapasztaltuk.

Borossebesi Uradalom Kurjantói Gazdasága.

(Köztelek, 1913. augusztus 13.)

Forrás: www.wenckheim.hu

A Wenckheim-kastélyok közül a legimpozánsabb a szabadkígyósi, míg a legrégebbi és legszerényebb épület talán, a borossebesi udvarház.

A szabadkígyósi Wenckheim-kastély egyik helyisége, 2014.

Foto: Kanyó Ferenc

Gróf Wenckheim Krisztina végakarata

(Részlet, borossebesi vonatkozások)

8.) Borossebesi uradalmamból, annak tartozékaiból, élő és holt leltári felszereléséből részvénytársaságot alapítottam, s ezen részvénytársaság részvényeit gyermekeimnek ajándékoztam, amennyiben ezen részvénytársaság alapítás és átruházás bármi okból hatálytalaníttatnék. Rendelem, hogy ezen borossebesi uradalmamat, annak tartozékait, élő és holt leltári felszerelését gyermekeim, gróf Wenckheim József, gróf Wenckheim László, gróf Wenckheim Pál, gróf Wenckheim Friderika, gróf Wenckheim Krisztina, gróf Wenckheim Mária és gróf Wenckheim Ilona egymást közt egyenlő arányban, közös tulajdonjoggal örököljék.

Kelt, Ókígyóson 1924. évi június hó 2-án

Özvegy gróf Wenckheim Frigyesné sz. Wenckheim Krisztina grófnő

(Forrás: Hankó József, Két évszázad a Wenckheim családdal c. könyve)

„Gr. Wenckheim Krisztina (Anna, Mária, Regina) a borossebesi uradalom tulajdonosa, 1924. szeptember 19-én távozott az élők sorából. Jóindulatú, emberséges, gyengéd, szeretetreméltó egyéniségéről regék élnek még ma is. Az ókígyósi családi kriptába temették, férje mellé.

A kastély örököse az elsőszülött fiú Wenckheim József (1877-1952) lett, aki 1920-ban kötött házasságot Wenckheim Denise grófnővel. Fiuk, Wenckheim Dénes Szigfrid (1921–1943) a keleti fronton, pilótaként halt hősi halált.”

← gr. Wenckheim Frigyesné

Forrás: www.wenckheim.hu

Özv. Gróf Wenckheim Frigyesné, — gyermekei: Friderika és férje Gróf Wenckheim Dénes, Krisztina és férje Gróf Széchényi Antal, József, László, Pál, Mariska és férje Gróf Nádasdy Tamás, Ilona — unokái: Gróf Wenckheim Denise, Lajos, Cecilia és Rika Mária, — Gróf Széchényi Antonia, Ilona, Ferenc és Károly, — Gróf Nádasdy Ilona, Kata, Ferenc, Mária Orsolya, Pál és Tamás, — sógora és sógornői: özv. Gróf Walterskirchen Ernőné és gyermekei, Gróf Wenckheim Géza neje és gyermekei és Gróf Wenckheim Matild valamint az összes rokonok nevében fájdalommal tudatja, hogy szeretett férje

GRÓF WENCKHEIM FRIGYES

valóságos belső titkos tanácsos, m. kir. Főpohárnokmester, a magyar főrendiház örökös tagja, a pápai Szent Gergely rend nagykeresztese stb. stb.

1912. évi junius hó 27. napján d. u. 6 órakor a halotti szentségek ájtatos felvétele után életének 70-ik, boldog házasságának 40-ik évében elhunyt.

Temetése Ókigyóson, 1912 évi junius hó 29. napján délután 3 órakor leend.

Az engesztelő szent mise áldozat az 1912. évi julius hó 1. napján d. e. 9 órakor fog a patronatusi templomokban és Budapesten a Jézus szent szive templomában bemutattatni.

Ó-Kigyós, 1912. junius 27.

Gróf Wenckheim József és neje Wenckheim Denise grófnő — testvérei: Friderika és férje gróf Wenckheim Dénes, Krisztina és férje gróf Széchenyi Antal, László és neje Eleanor Wood, Pál, özv. gróf Nádasdy Tamásné, Ilona és férje gróf Zichy Aladár; — az elhunyt unokái — ifj. Wenckheim Dénes, Wenckheim Lajos, Cecilia, Frederika — Széchenyi Toinette és férje gróf Almásy Imre, Ilona és férje gróf Károlyi Viktor, Ferenc és neje Almásy Mária grófnő, Károly — Wenckheim György, — özv. ifj. gróf Széchenyi Imréné, Nádasdy Kata, Ferenc, Orsolya, Pál, László, — Zichy Krisztina, József Nándor, Ilona, Louise-Anna és dédunokái: Almásy Orsolya, Miklós, — Széchenyi Ilona, — Károlyi Lajos, valamint az összes rokonok nevében mély fájdalommal tudatja, hogy szeretett anyja:

ÖZV. GRÓF WENCKHEIM FRIGYESNÉ

szül. WENCKHEIM KRISZTINA grófnő

néhai Erzsébet királyné palotahölgye

1924. évi szeptember 19-én reggel három órakor hosszas szenvedés és a haldoklók szentségének ájtatos felvétele után életének 76-ik évében elhunyt.

Temetése Ó-Kigyóson, 1924. szeptember 21-én délután félnégy órakor leend.

Az engesztelő szentmiseáldozat Ókigyóson 1924 év szept. 20. napján d. e. 10 órakor; a kegyuri templomokban és Budapesten a Jézus szent szive templomában 1924 szept. 26-án fog bemutattatni.

Ó-Kigyós, 1924. szeptember 19-én.

Körösvidék r.-t., Békéscsaba.

MUZEUM TÁRA

Forrás: Országos Széchenyi könyvtár - Plakát- és Kisnyomtatványtár

Forrás: www.wenckheim.hu

A dobozi Wenckheim-kápolna és -kripta. „Az utóbbi építéséhez (1897.) a szükséges alapanyagot az uradalom biztosította, a téglát Dobozon égették, a meszet Békéscsabáról hozták. A vörösmárványt Wenckheim Frigyes borossebesi uradalmából szállították, de csak a toronyba vezető csigalépcsőt faragták ki helyben, minden egyéb elem készen érkezett, amelyhez külön kocsit csináltatott Wenckheim Dénes.” (Forrás: Nagy Anita Ágnes)

Foto: László János

A gróf Wenckheim Frigyesné tulajdonát képező aradmegyei székudvari, borossebesi és menyházai birtokok megvételét tervezi a román uralom s ennek nevében a Banca Romaneasca, mely a megvételre ajánlatot tett. A birtokon harmincezer hold erdőség és kitünő márványbánya van s tulajdonképen csak erre nézve folyik az alkudozás, miután a hozzátartozó, gabonatermő szántóföldet a román állam különben is átveszi és parcellázásra szétosztja.

„Békés” politikai, társadalmi és közgazdászati lap, 1920. november 6.

Rossz hir Aradmegyéből? Az aradmegyei agrárbizottság teljes egészében kisajátitotta a borossebesi volt Wenckheim uradalmat minden tartozékaival együtt, tehát a menyházai fürdőt és márványbányákat is. Az uradalom a Borossebesi Bánya Részvénytársulat tulajdonává lett, melynél nagyobb érdekeltséggel rendelkezik a gróf Wenckheim család és a Nasitzi gyár R.-t. is, mint szintén kisajátitást szenvedő birtokos. A román állam ezen önkényes eljárása az erőszakos eltulajdonitásnak egy modern formája és amit tett nagyban az antant Magyarországgal, most ugyanazt utánozza a román állam kisebb részletekben, mert kompenzációk még eddig nem adattak.

„Békés” politikai, társadalmi és közgazdászati lap, 1923. március 14.

— A Wenckheim-család kártalanitást kap kisajátított aradmegyei birtokáért. Az aradi törvényszék a napokban tárgyalta a gróf Wenckheim-család részéről indított kártérítési pört Menyháza aradmegyei fürdő kisajátítása miatt. A törvényszék az ügyben úgy döntött, hogy a család 45 millió lei kártérítésre jogosult Menyháza fürdő és a többezer holdas birtok kisajátítása miatt.

„Budapesti Hírlap”, 1937. július 21.

Paradeyser[1] Lajos, a borossebesi járás főszolgabírója

Paradeyser Lajos 1848. július 27-én született Aradon, †1896. március 16-án Borossebesen. Fiatalabb éveiben krassó-szörény megyei tiszt, főjegyző. Élete utolsó szakaszában a borossebesi járás főszolgabírója volt. A róla elnevezett, menyházai villa építtetetője és első tulajdonosa, mezőgazdaság szakíró. „A méhészet terén specialitássá emelkedett. Önálló műve: *Az elméleti és gyakorlat méhészet kézikönyve* (1877). *A selyemhernyó tenyésztése* (1871.). Írt ugyancsak a méhészet érdekében az *Alföld*-be, a *Gazdasági Lapok*-ba, *Néptanítók Lapjá*-ba is több becses cikket." (Forrás: Lakatos Ottó — Arad története, 1881.) Mint amatőr fotós, ő készítette Sárosy Gyula költő borossebesi szülőházáról fennmaradt egyik fényképfelvételt. Kezdeményezésére alakult meg 1887-ben a Borossebesi Önkéntes Tűzoltó Egylet. Ami hivatali ténykedését illeti: „mindegy volt, hogy az uradalom vagy egy egyszerű román paraszt állt előtte, egyformán a rendeletek szelleméhez tartotta magát. Ezért volt közkedvelt." (Banner János) A járás valamint a település korabeli állapotáról nyújt ismertetést: az 1887-ik évi, főszolgabírói jelentése, mit az aradi elöljáróságnak küldött. 1889. október havában kötött házasságot Königsegg Gizella grófkisasszonnyal. Korai halála után hivatali teendőit ideiglenesen Mládin Miklós, majd később dr. Baross Ferencz látta el. Földi maradványai az aradi felső-temetőben lévő családi kriptába lettek elhelyezve, 1896. március 19-én. A sírhely pontos elhelyezkedése ma már nem ismert és a borossebesi járás egykori főszolgabírójának neve sem cseng ismerősen napjainkban Arad-megye hely- és egyéb történészeinek fülében. A századforduló első évtizedében, a borossebesi Városház-utca (ma: bul. Republicii) az ő nevét viselte.

← *Paradeyser Lajos* (főszolgabíró), tréfás fényképe. A helyzet paradoxona, hogy e sokoldalú és aktív emberről, ki egykor jelentős szerepet játszott Borossebes életében, ez idáig sehol sem találtam valós portrét. (a szerk.)

„Bár Borossebesben nem volt fényképész, ő olyan fényképkartonokat készíttetett Aradon, amelynek hátlapjára rá volt nyomtatva: „*Kontárfényképészet Borossebesen*, *P. L.*" Természetesen ez is csak tréfa volt, mint mikor a család sürgetésére végre fényképet küldött a rokonságnak, amit egy aradi fényképésszel készíttetett. Hátulról fotografáltatta le magát úgy, hogy csak a gyengén kopaszodó fejéről lehetett ráismerni.

Foto: Rottman Fülöp
Képtulajdonos: dr. Szablyár Anna

Paradeyser Lajos, *Wieland János* békési, uradalmi tiszttartó három leány testvére közül a középsőnek volt, korán, teljes árvaságra jutott fia. Apjának jelentős birtoka volt és így legtermészetesebbnek látszott, hogy

[1] A családnév többféle változatával találkoztam, maradtam a leggyakoribb írásmódnál. (a szerk.)

saját birtokát maga kezelje, megfelelő tanulmányok után. A gyámja nagyapám[1] (W. J.) volt. Nem magyarországi gazdasági tanintézetbe küldte, hanem Hohenheimba, (1868-ban, a szerk.) amely abban az időben Németország leghíresebb ilyennemű intézményének a székhelye volt. Itt szerezte meg azt a tudást, amellyel nyugodtan vezethette gazdaságát, amit nagyapám gondos gyámsága sértetlenül őrzött meg Lajos bácsi számára. Ha ő is azt tette volna, halála után boldogok lehettek volna a nevető örökösök, mert itt csak oldalági örökségről lehetett volna szó, nem lévén leszármazottja. A birtok sorsáról soha sem hallottam, de azt tudom, hogy a hohenheimi egykori gazdász Arad vármegye szolgálatába lépett s mikor apám Boros-sebesbe került, már ő volt a járás főszolgabírája. Hogy volt-e – később megkívánt – állam-tudományi képesítése vagy *Königsegg Gizella* grófnővel kötött házassága vitte előre a közi-gazgatási pályán, ezt már én nem tudom." (Banner János)

[1] Banner Jánosé

*

Özv. **Paradeiser Lajosné**, szül. gróf **Königsegg Gizella** saját, ugy az alólirottak, valamint számos más rokonai nevében is megtört szivvel tudatja forrón szeretett férje, illetőleg testvér, sógor, nagybátya és rokon

PARADEISER LAJOS,

boros-sebesi jár. főszolgabirónak,

folyó évi márczius 16-án, éjjeli 11 órakor, életének 47-ik évében, szivszélhüdésben történt jobblétre szenderültét.

A boldogult hült tetemei márczius 18-án déli 1 órakor fognak Boros-Sebesben beszenteltetni s Aradon márczius 19-én d. e. 10 órakor a felső temető halottas házából örök nyugalomra tétetni. Az engesztelő gyászmise márczius 20-án, d. e. 10 órakor fog a t. Minorita-atyák templomában a Mindenhatónak bemutattatni.

Béke poraira!

Boros-Sebes, 1896. márczius 17.

Csukay Sándorné szül. Paradeiser Karolin, nővére.

Hász Sándor, Hász Antal, Hász Béla, Hász Mariska, Hász Hermina férj. Csukay Gyuláné, Hász Sarolta,

Hász Erzsike, Hász Margit, Frits Lajos és neje szül. Csukay Lotti, Csukay Gyula, Csukay Vilma, Csukay Lujza,

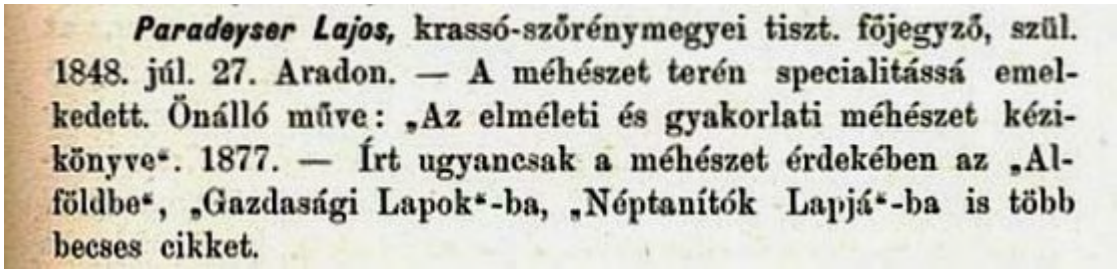
unokaöcscsei és hugai.

„SZENT MARGIT" jótékonysági egyesület részvény-társaság. — „Entreprise des pompes Funebres Arad."

Nyom. Réthy L. és társai, Aradon

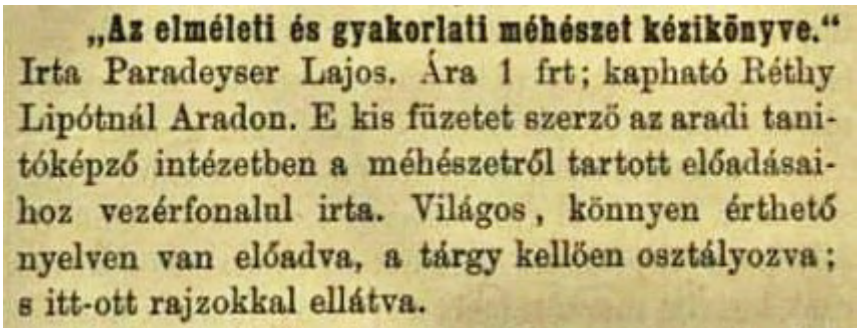
Forrás: Országos Széchenyi könyvtár - Plakát- és Kisnyomtatványtár

Néhány újságcikk a korabeli sajtóból:

Paradeyser Lajos, krassó-szörénymegyei tiszt. főjegyző, szül. 1848. júl. 27. Aradon. — A méhészet terén specialitássá emelkedett. Önálló műve: „Az elméleti és gyakorlati méhészet kézikönyve". 1877. — Írt ugyancsak a méhészet érdekében az „Alföldbe", „Gazdasági Lapok"-ba, „Néptanítók Lapjá"-ba is több becses cikket.

Lakatos Ottó – Arad története, 1881.

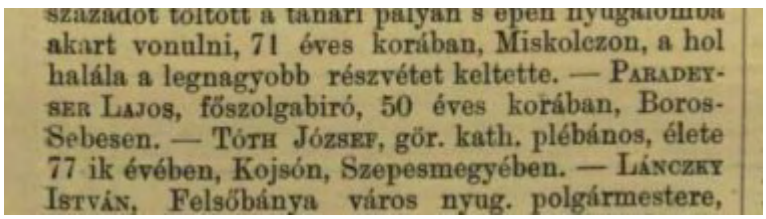
„Az elméleti és gyakorlati méhészet kézikönyve." Irta Paradeyser Lajos. Ára 1 frt; kapható Réthy Lipótnál Aradon. E kis füzetet szerző az aradi tanitóképző intézetben a méhészetről tartott előadásaihoz vezérfonalul irta. Világos, könnyen érthető nyelven van előadva, a tárgy kellően osztályozva; s itt-ott rajzokkal ellátva.

Vasárnapi Ujság – 1877. augusztus 19.

Sárosy Gyula szülőházának fényképét Paradeyser Lajos urnak, a borossebesi járás főszolgabirójának köszönhetjük, ki mint amateur-fényképész le fényképeztette ezt. A ház a költő nevére elnevezett Sárosy-utczában 115. sz. a. van, mely ház Sárosy születésekor gróf Königsegg János tulajdonát képezte. Midőn azonban az ottani uradalmat Waldstein Ernő gróf megvette, e ház is az uj tulajdonos birtokába ment át, ki ezt ujabb időben tartaroztatta is. A ház jelenleg ép ugy, mint Sárosy születésekor gazdatiszti lakul szolgál.

Sárosy Album, 1889.

századot töltött a tanári pályán s épen nyugalomba akart vonulni, 71 éves korában, Miskolczon, a hol halála a legnagyobb részvétet keltette. — Paradeyser Lajos, főszolgabiró, 50 éves korában, Boros-Sebesen. — Tóth József, gör. kath. plébános, élete 77 ik évében, Kojsón, Szepesmegyében. — Lánczky István, Felsőbánya város nyug. polgármestere,

Vasárnapi Ujság – halálozási rovat, 1896.

Sárosy Gyula boros-sebesi szülőházáról készített fotója a „Vasárnapi Újság” 1893. évi, 37. számában, valamint Náményi Lajos „Sárosy-Album”-ában, 1889.

A másik, ismert fényképének forrása: „Csoszi collection”. A képtulajdonos közlése szerint egy debreceni hagyatékból vásárolta meg gyűjteménye számára. A fotó Pálfy Józsefet az aradmegyei, Fesetpusztán, 1864-ben született festőművészt ábrázolja ki hölgyek (Boros Rózsa, Őry Irén és Ilona) társaságában festeget. A fotó egykori készítőjének beazonosítását egyszerűvé tette a hátoldalon lévő bélyegzőlenyomat: Kontárfényképészet Borossebesen P. L.

A megközelítőleg ezer fő, korabeli fényképészt ismertető listán a 780. pont alatt van feltüntetve.

779	id. Konok Tamás (1899-1971) haditudósító	Győr	
780	"Kontár"	Borossebes	1860-1870
781	Kopp foto atelier	Presov (Eperjes)	1920-as évek

Magyarország iparosainak és kereskedőinek czím- és lakjegyzéke, 1892.

(Boros-Sebesi vonatkozások)

Ácsmesterek: Csaja[1] Ferencz, Füleki Ferencz, Hubert Ferencz, Koloszár József, Leopold Péter, Novák Rudolf, Pápai Lajos, Szabó Imre, Szabó József, Szegedi János, Váczi György
Asztalosok: Kettner Gyula, Schida Imre, Schida Mihály, Schida József, Schöffel Ede
Bognárok: Csejtei János, Kis Károly, Straka János
Borbély és fodrász: Molnár József
Cipészek: Flachbart Károly, ifj. Killik József, Lukács Zsigmond, Pál János, Schveicz Antal, Szilvágyi Sándor
Csizmadiák: Babucza Szűcs István, Sajgó József, Veres Mihály
Férfi szabó: Erkel Ferencz
Gép- és műlakatos: Pugna Péter
Gyógyszerész: Csathó Gábor
Hídépítő: ifj. Auman Antal
Kádárok: Nejeszkleba Ferencz, Taksás Gyula
Kéményseprő: Wellinger Márton
Korcsmáros: özv. Kettner Mihályné
Kovácsok: Ádók János, Argyelán Loga, Maux János, Szabó József, Szittár[2] Mátyás, Varga János
Kőfaragó és kőmetsző: Angyali Antal
Kőmíves: Balczár János
Könyvkötő: Fejérdi Lipót
Lakatos: Szokolai Ádám
Mészáros: Runge József
Nyergesek és szíjgyártók: Bergincz A, és Bergincz G.
Pék: Oláh István
Regale bérlő: Brasch József
Szatócsok: Deutsch Mark, Goldberger Mark, Kohn Sándor, Leőkőss Pál, Richtman Ármin
Szobafestő: Izrael[3] Dávid
Szűcsök: Czukra Ambrus, Esti József, Panyik József
Takarékpénztárak, szövetkezetek: Boros-Sebes vidéki önsegélyző egylet
Tégla és cserépgyárosok: Bernstein & Aumann
Tímárok: Kondorosi Tódor, Máthé J.
Uradalmi állattenyésztés: gr. Weinckheim Frigyes
Vasgyárak: gr. Waldstein-Wartenberg E.
Vegyeskereskedők: Bernstein Manó, Bienenstok[4] Lipót, Steiner Soma[5]
Vendéglősök és szállodások: Bletti András, Mészáros Sándor, Sándor Antal
Vízi-, száraz- és szélmalom[6]**:** Veres Péter

[1] Csája
[2] Szibár
[3] később: Karikás
[4] Bienenstock
[5] Samu (Sámuel)
[6] molnár

Dédszüleim házasságkötésekor a fenti listából: Szibár Mátyás és ifj. Killik József voltak a tanúk. (a szerk.)

Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből

(a, egyéni cégek)

Bienenstock Leopold, 1876. máj. 16. szatócs Boros-Sebesen

Goldberger Márk, 1876. jul. 6. (M. Goldberger) vegyeskereskedő Boros-Sebesben

Brasch Jósef, 1876. jul. 6. (Josef Brasch) vegyeskereskedő Boros-Sebesben

Fink Ágoston, 1876. jul. 6. (Agust Fink) vegyeskereskedő Boros-Sebesben

Steiner Anna, 1876. jul. 6. (Anna Steiner) vegyeskereskedő Boros-Sebesben

Kőnig Lipót, 1876. dec. 18. vegyeskereskedő Boros-Sebesben

Steiner Samu, 1892. febr. 3. (Samuel Steiner) vegyeskereskedő

Bienenstock Jakab, 1893. ápr. 5. (Jacob Bienenstock) borossebesi lakos, vegyeskereskedő Boros-Sebesben

Bernstein Manó és társa, 1894. febr. 4. Közkereseti társaság, melynek egyforma képviseleti joggal felruházott tagjai Bernstein Manó és Lengyel Sándor borossebesi lakosok, vegyeskereskedők Borossebesen. (1894. okt. 31-től, + fakereskedők)

Deutsch Márkusz, 1897. márcz. 12. borossebesi lakos, vegyeskereskedő Borossebesen (megszűnt: 1914. dec.22.)

Mairovitz Emil, 1898. jun. 24. (Emil Mairovitz) borossebesi lakos, fakereskedő, mészégető és kőfaragó Borossebesen

Engelhardt Nathan, 1898. szept. 2. borossebesi lakos, fűszer és vegyeskereskedő, Borossebesen

Leinwatter Gyula, 1901. febr. 21. borossebesi lakos, (tűzálló) téglagyáros

Fülöp Lajos, 1906. márc. 14. főtelep: Doncsény, borossebesi lakos, bútorgyáros, aki cégét akként jegyzi, hogy egyszerűen csak nevét írja

Pollák Mór, (alapítás?) borossebesi lakos, kereskedő, megszűnt: 1907. máj. 31.

*

Künstler Mária, Luisa és Ödön, a bejegyzést rendelő bejegyzés kelte a czég folyó- és alszáma: 1877. feb. 5. 60/1, főtelep: Boros-Sebes, cégvezető: Künstler Mór, a társaság jogviszonya: Künstler Mári, Luiza és Ödön borossebesi lakosok és vegyes kereskedők; közkereseti társaság keletkezett 1876. évi november hó 2-án.

Grof Waldstein Erneszt borossebesi vasművei Grof Waldstein Erneszt, Ernest Graf Waldsteiniscze Eisenwerke Borossebes Ernest Gf. Waldstein, a bejegyzést rendelő bejegyzés kelte a cég folyó- és alszáma: 1877. jan. 25.,713/1, főtelep: Boros-Sebes, cégvezető: Grof Waldstein Wartenberg Erneszt borossebesi vasművek birtokosa, Jahn Vilmos és Landa György együttes czégjegyzéssel.

Bernstein Manó és társa, a bejegyzést rendelő bejegyzés kelte a cég folyó- és alszáma: 1894. február 15. 1901. sz. 46 1, főtelep: Boros-Sebes, a társaság jogviszonya: Közkereseti társaság, melynek egyforma képviselési joggal felruházott tagjai Bernstein Manó és Lengyel Sándor borossebesi lakosok, vegyeskereskedők Borossebesen. A vállalat 1894. évi február hó 4-ik napján vette kezdetét. 9/1894.

Borossebes és vidéke fogyasztási és értékesítő szövetkezet, a bejegyzést rendelő bejegyzés kelte a cég folyó- és alszáma: 1907. október 24., 18072. sz. 81/1, főtelep: Boros-Sebes, cégvezető: Szabó József, Leököss Pál, Patkó Zsigmond, Vesa Jakob, Gramling Alajos, Máthé József. A cégjegyzés együttes. A társaság jogviszonya: ezen korlátolt felelősségű szövetkezet az 1907. évi április hó 14-ik napján tartott alakuló közgyűlés által elfogadott alapszabályok szerint keletkezett. Székhelye: Borossebes. A szövetkezet célja: hogy tagjait és hozzátartozóit olcsó és jóminőségű háztartási és gazdasági czikkekkel ellássa és termékei eladását közvetítse. Tartalma: határozatlan idő. A tag a szövetkezet kötelezettségeiért üzletrésze névértékének ötszörös összegéig felelős. Az igazgatóság hat tagból áll, kiket a közgyűlés által három évre választanak úgy azonban, hogy a szövetkezet fennállásának két első évében az elsőizben választott igazgatóság két tagja sorsolás útján kilép. Jelenlegi igazgatósági tagok: Szabó József, Leököss Pál, Patkó Zsigmond, Vesa Jakob, Gramling Alajos, Máthé József. A czég- jegyzés akként történik, hogy a szövetkezet írott, vagy nyomott czége alá két igazgatósági tag aláírását jegyzi. A szövetkezet hirdetményei a Budapesten megjelenő „Szövetkezet" czímű lapban egyszer teendők közzé. Okmánytári szám: 187

Borossebesi gőztégla- és cserépgyár részvénytársaság, a bejegyzést rendelő bejegyzés kel- te a czég folyó- és alszáma: 1918. márczius 9. Ct.IV. 53. 53/1, főtelep: Borossebes, czégvezetők: Bernstein, dr. Dénes, Karton, Weiszberger. A czégjelzés együttes. A társaság jogviszonya: ezen részvénytársaság az 1918. évi január hó 7. napján tartott alakuló közgyűlés által elfogadott alapszabályok szerint keletkezett. Székhelye: Borossebes község. A vállalat tárgya: 1. Tégla, cserép és egyéb agyagáru gyártása és értékesítése. 2. A gyártási üzemet és a gyártott anyagok értékesítését szolgáló ügyletek megkötése. Tartama 50 év, amely közgyűlési határozattal meghosszabítható. Alaptőkéje 300.000 korona, amely 600 darab bemutatóra szóló, egyenként 500 korona névértékű részvényre oszlik. Az igazgatóság legalább három és leg- feljebb hét tagból áll. Az igazgatóság tagjaiul az alapítók által 3 évre kinevezettek: dr. Dénes Jakab körösbökényi, Bernstein Manó borossebesi, Karton Aladár borosjenői, Weiszberger Mór aradi lakos, igazgatósági tagok, akiknek ebbeli minősége és alapszabályszerű czégjegyzési jogosultsága bejegyeztetik. A czégjegyzés akkép történik, hogy a czég

előnyomott szövegéhez két igazgatósági tag és a vezérigazgató vagy az utóbbi helyett egyik czégjegyzésre feljogosított tisztviselő törvényszékig bejegyzett névaláírását csatolja. A társaság mindazon közleményei, amelyeknek közzétételét a törvény vagy az alapszabályok írják elő, valamelyik Aradon, magyar nyelven megjelenő napilapban teendők közzé. Okmánytári szám: 271.

Borossebesi Uradalom Részvénytársaság, a bejegyzést rendelő bejegyzés kelte a czég folyó- és alszáma: 1918. május 5. Ct. IV. 60. 60/1, főtelep: Borossebes, czégvezetők: Gróf Wenckheim Dénes, gróf Wenckheim József, özv. gróf Nádasdy Tamásné, gróf Széchenyi Antal. A czégjegyzés együttes. A társaság jogviszonya: Ezen részvénytársaság az 1918. évi márczius hó 16-án tartott alakuló közgyűlés által elfogadott alapszabályok szerint keletkezett. Székhelye: Borossebes. Tartama: határozatlan idő. A társaság tárgya és czélja: az alapszabályok 8. §-ának a, b, c, d, e, és f, felsorolt vagyontárgyak tulajdonának megszerzése, ezen vagyontárgyak fenntartása és üzemben tartása, más — az említett vagyontárgyakhoz hasonló — vagyontárgyak esetleges megszerzése, fenntartása és üzemben tartása, az alapszabályok 2. §-ának a, és b, pontjában említett vagyontárgyakkal kapcsolatosan létesített iparvállalatok fenntartása és üzembentartása. A társaság alaptőkéje: 1.400 darab, egyenként 2.000 korona névértékű bemutatóra szóló részvény által képviselt 2,800.000 koronából áll. Az igazgatóság legalább 4 és legfeljebb 7 tagból áll. Az alapítók által kinevezett első igazgatóság tagjai: gróf Wenckheim Dénes dobozi, gróf Wenckheim József budapesti, özv. gróf Nádasdy Tamásné nádasladányi, gróf Széchenyi Antal dobozi lakosok. A czégjegyzés akként történik, hogy az igazgatóság két tagja, vagy egyik tagja és a czégjegyzésre jogosított társasági alkalmazottak egyike az írott vagy előnyomott czég alá törvényszékileg bejegyzett névaláírásaikat teszik. A társaság hirdetményei egyik aradi napilapban teendők közzé. Okmánytári szám: 276.

Borossebesi Központi Szeszfőző Szövetkezet, a bejegyzést rendelő bejegyzés kelte a czég folyó- és alszáma: 1918. okt. 14. Ct. IV. 37/6 7/3, főtelep: Borossebes, czégvezetők: Fülöp János, Pajsán Simon, Popa György, Kornya György. A társaság jogviszonya: az 1918. évi augusztus hó 4-ik napján tartott közgyűlésen igazgatókul megválasztott Fülöp János, Pajsán Simon, Popa György és Kornya György e minőségük és czégjegyzési jogosultságuk, valamint az alapszabályok 37. §-ának elhatározott módosítása, bejegyeztetik. Jegyzet: Illés Albert és Michulai Jank igazgatók e minősége és czégjegyzési jogosultsága töröltetik. A 2. alszámú bejegyzés kihirdetés tárgyát nem képezi. (Lásd 1918. évf. 30 számát)

Forrás: a „Központi Értesítő” különböző évfolyamai, borossebesi vonatkozások

Kereskedők és iparosok a huszadik század elején

A következő oldalon, a korai 20-as években (már román nyelven) készült kimutatást láthatunk az akkori elöljáróság, egyházak, iskola, kereskedelmi- és ipari vállalkozások működtetőinek felsorolásával. Az ismertetésben újból megfigyelhetjük a magyar nevek elrománosítását. Ekkor még az iparos vállalkozások zömmel a magyar, a kereskedelem a zsidó közösség tagjai kezében voltak. Az impériumváltás utáni években *Borossebes* lakóinak száma 2393 volt, ebből a létszámból itt a felsorolásban csupán 59 név szerepel, a lakosság túlnyomó többsége a mezőgazdaságban (uradalom), kisebb hányada, mint ipari munkás találja meg megélhetési forrását (vasgyár, bányák, hámorok, márványcsiszoló, kőzúzda és vasút). A lista nem teljes, a foglalkozások felsorolásánál több hiányzik, pl. az asztalos, a kovács és még néhány korabeli foglalkozás is, bizonyára ezek képviselői is tevékenykedtek a korabeli településen, mert szükség lehetett az ő munkájukra is. A kor társadalmi ranglétráján (mint mindenhol) előkelő helyen szerepelt a polgármester, a jegyző, a pap, a tanító, az orvos, a patikus valamint a kereskedő.

Tekintélye volt az iparos embereknek is és azoknak, akik valamilyen használható szakmával rendelkeztek. A listán dédnagyapám révén én is érintett vagyok, Kiss Mihályt vélem felfedezni a cipészek (cismari) 12 fős táborában. A lista kilencven éves, alanyai már régen, véglegesen felköltöztek a str. Teilor végébe. A mai unokák és dédunokák közül bizonyára többen felfedezhetik felmenőiket. Az elmúlt évszázad elején készült borossebesi iparosnévjegyzéken hentes (măcelari) üzletágban a következő személyeket találjuk: Duke Károly, Janicsák Vilma, Kettner Vilmos és Mudrits Miklós. (a szerk.)

Egy borossebesi hentes- és mészárosinas (Kiss András) az 1910. körül készült képeken

ȘEBIȘ

Comună rurală. Reședința Plășii Șebiș Resed. Secretariatului cercual Șebiș. Pretorat.
Locuitori 2393.

Primar, Pugna Mihai — *Notar*, Baumgartner I. — *Învățători:* Igrisan Lazăr, Covaciu Patriciu, Radu D-tru, Siebig Ladislau. — *Învățătoare*, Siebig Ladislau D-na — *Preoți Parohi:* Mihuliu Augustin, Szabó Iosif.

Bănci populare: Cassa de păstrare și Comercială de pe Valea Crișului, soc. an., filiala Șebiș.
Brutari: Künstter Adalbert, Szabó Mihai.
Cârciumari: Costea Petru, Patkó Francisc.
Cismari: Biró Andrei, Danco A., Danco Ioan, Garsik Ilie, Gubincsik Ioan, Kiss Mihai, Nagy Ludovic, Novac Antoniu, Szabó Gh., Szantó Ioan, Szilirigyi Alex., Vazar Ioan.
Comercianți: (art. mixte): Cooperativa de consum Fischer Ludovic, Hochwald Herman, Lefkovits Bernat, Martin Isidor, Ney Adolf, Paiki Vilhelm văd., Skoda Șt., Steiner Samuel văd.
Croitori: Ianicsak Ioan, Kádár & Fiu, Kelemen Iosef, Plisca Virgil, Thiering George.
Farmacii: Mice Iosef văd.
Hoteluri: Kettner Iosif, Șteiner Mager.
Lăcătuși: Balas Ioan, Kopcsak Luca, Rizik Ioan.
Lemne (comerc.): Weissberger Adolf.
Măcelari: Duke Carol, Ianicsak Vilma, Kettner Vilhelm, Mudrits N-lae.
Manufactură: Nicolovits Iosif, Schwartz Iosif.
Marmoră (fabr.): Bloch & Carolina.
Mecanici: Theodorovits Iuliu.
Morari: Veres Emeric.
Sitari: Toldi Ioan.
Tăbăcari: Máthe Iosif, Sajgo Antoniu, Toader M.
Țiglă (fabr.): Fabrica cu aburi de cărămizi și țiglă de pe Valea Crișului.
Tipografii: Darázsi Iuliu, Kuliner Maximilian.
Proprietari de moșii: Domeniul Șebiș, soc. an. (1077 jug.)

M. de BROUSSE —B-dul I. C. Brătianu 3—BUCAREST
Serv. spéciaux de groupage de tous les points d'Allemagne

Forrás: www.radixhub.com

A reklám-hirdetések időpontja: 1907. helye: „Körösvölgy” helyi hetilap

Értesitès! Alulirott tisztelettel értesitem Borossebes és vidéke nagyérd. közönségét, hogy BOROSSEBESEN a mai kornak megfelelő **szobafestő és mázoló** műhelyt nyitottam. Főtörekvésem oda fog irányulni, hogy megelégedésöket mindenkor kiérdemeljem. Több évi ugy hazai, mint külföldi tapasztalataim folytán képes vagyok e szakmába vágó bármily munkát a legjobb kivitelben s lehető legszolidabb árban készíteni. A n. é. közönség pártfogását kérve vagyok tisztelettel **Haás Géza.**

Jó és tiszta munkáért kezesség! = Lakás Oancsa-ház.

T. cz.

Ajánlom a nagyérdemü helybeli és vidéki közönség b. figyelmébe régi jó hirnévnek örvendő

uri- és női cipész üzletemet,

(mely 1866-ban alapittatott), hol mindennemü női, férfi és gyermek labbeliket a mai kor igényeinek megfelelőleg készitek.

Igy elfogadok fájós lábakra gyógy- és orthopäd cipők készitését is. — Mindennemü javitás jutányos áron vállaltatik.

A nagyérd. közönség szives pártfogását kérve vagyok kiváló tisztelettel:

BIRÓ ANDRÁS,

BOROSSEBES, PARADEISER-UTCA 47.

BIENENSTOCK JAKAB

vegyesáru üzlete Boros-Sebes.

Ajánlja a közeledő nyári szezonra a hölgy és uri közönségnek **dusan felszerelt raktárát**

férfi és női kalapokban, napernyőkben,

továbbá izléses

ruhakelmék és mosóárúkban

a legmérsékeltebb árakon. Szintugy nagy választék **mindennemü cipőkben** a legolcsóbb árakon.

PATKÓ FERENCZ

vegyesáru kereskedése és kenyérsütődéje

Borossebes, Wenckheim-u. 32. (Saját ház.)

Van szerencsém a n. é. közönség b. tudomására hozni, hogy helyben, a **Wenckheim-utca 32. sz. alatt** saját házamban

sütődémet

a mai kor igényeinek megfelelően berendeztem, ugy hogy a sütődémben készült kenyér tiszta kezeléssel a legkényesebb igényeknek is meg felel és kiállja a versenyt bármely más e szakmában készülttekkel. Naponként kétszer friss sütés **fehér** és **barna házi kenyér** a legolcsóbb napi áron.

Ajánlok továbbá napi árfolyam mellett minden minőségü **lisztet, korpát, darát,** a melyeket a legelső műmalomból szerzek be. Továbbá ajánlok még **rizset, babot, borsót, lencsét, kölest** és **cukrot** stb. stb., kapható továbbá mindennemü szalonna, zsir, szalámi és elsőrendü debreczeni száraz kolbász. Kapható még ezenkivül mindennemü kerti és mezei magvak és Raphia hárs a legolcsóbb árakon. Naponta friss élesztő.

A n. é. közönség szives pártfogását kérve, maradtam kiváló tisztelettel

Patkó Ferencz.

Steiner Samu és kereskedése Borossebesen

1892. febr. 3. 940. sz. 26/1	Steiner Samu Samuel Steiner	Főtelep Borossebes	Steiner Samu, borossebesi lakos és vegyeskereskedő Borossebesen		29/92.

A 19. század végén és az ezt követő századforduló környékén Borossebes és a Monarchia számtalan településének kereskedelmi életében (szatócs ill. vegyesáru kereskedés, italkimérés) a zsidó családok játszottak vezető szerepet. Településünkön a Bienenstock, Goldberger, Kőnig, Brasch, Deutsch, Engelhard, Fischer, Roth, Hochwald, Weissberger valamint a Steiner kereskedőcsaládok nevei maradtak fenn. A hátramaradt adatok szerint Steiner Anna, 1876. júl. 6-tól üzemelteti vegyeskereskedését Boros-Sebesben majd e tevékenységet folytatja Steiner Samu**,** vagy ahogyan vevők szólították: Számi, 1892. febr. 3-tól az 1920-as évekig.

E kereskedő megemlítésével találkozhatunk: a baloldali politikus és novellaíró Karikás Frigyes, valamint gyermekkora néhány évét a településen töltő, később történésszé váló Banner János írásaiban is.

„A vén Steiner éppen a cifra bojtú ostorokat aggatta ki cégérnek a kinyitott ajtófélfára, és egy kis hordó kocsikenőcsöt gördített az ajtó elé, mikor a legény így köszöntött — Adjon isten jó reggelt, Stájner úr!”

Steiner Samu a novellabeli boltos, ki önmagát meg nem hazudtolva, egy forinttal igyekszik becsapni az egyébként is siralmas anyagi helyzetben lévő címszereplőt, miközben váltig hangoztatja, hogy ő milyen jó ember, mert huszonöt krajcár tartozást elenged. **(**Karikás Frigyes: Bacsa Péter esete).

„Itt mindenkit vagy egyformán becsületesen szolgáltak ki, vagy csaptak be, addig a megengedhető mértékig, amit Számi üzleti érdeke és a vevők teherbíró képessége elbírt.” (Banner János: Emlékezések I. Borossebes) Fennmaradt egy adás-vételi szerződés is az 1910-es évekből mikor eladja a mai, Păcii utcai ingatlanát Patkó Zsigmond családjának. Haláláig ez utóbbi személy birtokában volt az ingatlan és az okirat is.

1896. év július 28-án a református gyülekezet presbitériuma bérbe adta évi 240 forintért Steiner Samu kereskedőnek az egyház tulajdonában lévő 17-es hrsz.-ú épületet, melyhez tartozott egy üzlet, egy raktár, két lakószoba, konyha és egy cselédszoba. A szerződés 1897. május 1-től 1903. április 30-ig szólt.

Az utcai fronton a bérbeadott üzlethelyiség: *Steiner Samu* boltja, a járulékos helyiségekkel, utána az iskola hosszú tanterme, a végén az alacsonyabbra épített kétszobás tanítói lakás volt egykor található. Az épület ma is létezik a ref. templom szomszédságában. Élénk vakolatszínezésével kirí környezetéből, egy butik és játékbolt a rendeltetése.

Steiner Samu kereskedését az általa bérelt helyiségben üzemeltette, üzleti szempontból jó helyen, az egykori heti-vásárok színhelyén, a Wenckheim-téren. A bérleti szerződések meghatározott időkre szóltak és időnként megújíttattak. A ref. egyház irattárában még megtalálható az 1909-ben kötött bérleti okirat egyik eredeti példánya. A szerződést 1909. március 31-vel újból meghosszabbították 1915. április végéig. A fizetendő bérleti, díj ekkor: évenként 560 korona. A szerződést rendkívüli gondossággal fogalmazták meg, minden elképzelhető várt és váratlan eshetőségre felkészülve.

Steiner Samu által bérelt üzlethelyiség

Az épület portáljáról fennmarad két képeslap, az egyik: 1898-évi datálással, az aradi Honisch L. István fényképész jóvoltából. Borossebesen (is) a négy történelmi egyház háromnegyede súlyos anyagi veszteséget szenvedett az első világháború éveit követő hatalomváltással és az ezt követő évtizedek alatt. A római katolikus közösség elveszítette parókiavalamint az iskolaépületét, a templomukkal közvetlenül határos földerület jelentős részét.

A visszaszolgáltatási törvények betartása, betarttatása az országos szokásoknak megfelelően már-már bohózatszámba megy, ezért erre szót vesztegetni időpocsékolás lenne.

A református egyház is kárvallottja lett a különböző ürügyekkel történő földterületelsíbolásoknak, de ez esetben szerencsére elmondható, hogy épületei a ref. közösség kezén maradtak és a bérbeadásuk jelentős anyagi fedezetet nyújt, a templom állagának megőrzéséhez és a gyülekezeti élet működtetéséhez. (a szerk.)

Házasságra szerződés

Mely a borossebeli ref. egyház, mint szolgálónak tulajdonos képviseletében Szabó József lelkész, Pápai Gajos főgondnok, ifj. Parkó Ferenc egyházi előljárósági tagok, másrészről Steiner Samu bérlő, borossebeli lakos között következő egyezség köttetett:

1ször. Ától is vették, mint a borossebeli ref. egyházi megbízottak képviselői az egyházi szolgálóhoz tartozó egy bolt, a mellette álló raktár, két lakó szoba, konyha, cselédszoba vonyhamarának használható helységétől álló 17 számu épületet, pincze és padlással együtt 1909 május hó elsőtől 1915 évi április hó harminczadikáig bérlő hat egymás utáni következő évekre évi 560 kor. az azaz ötszázhatvan koronáért Steiner Samu borossebeli kereskedőnek ismét bérbe adják a következő feltételek mellett:

a.) Bérlő Steiner Samu köteles 1909 évi május hó elsejétől kezdve a bérlet tartama alatt az évi bérösszegen, 280 kor. az azaz kettőszáznyolczvan koronát feleri részletekben az egyházi pénztárába felszólítás nélkül előre pontosan befizetni.

b.) Köteles bérlő, – a szükséghez képest, – az épületen szükséges minden szerü javitást, átalakitást, a bolt és szobák festését, padozatát, ablak és ajtók megujitását az egyházi

elöljárósága jóváhagyása mellett elfogadható
jó anyagból a saját költségén elvállalni, jaitani oly
formán, hogy a bérösszegbe való beleadás, hőtérítés nincs
fizetés mindenkor kizárva bérlő és jogutódai részé-
ről.
c.) Köteles a bérbe vett épületet a bérlet tartama alatt kifogás
és jókarban a saját költségén fentartani, a bérlet lejártával
ugyanolyan állapotban átadni és abból a mi az épülethez
tartozik semmit el nem vitetni, vagyis bérlőnek,
hacsak mindjárt a saját költségén elvállaltatva is.
d.) Ezen határozati szerződésbe a bérleti összegnek megfelelően
a szükséges bélyegzést a bérlő köteles adni.
e.) Bérlő a bérbe vett épületen vagyonának bejáratain az
egyházi elöljáróság beleegyezése nélkül semmi nemű változ-
tatást nem tehet.
f.) Tulajdonos egyház a bérletet 1915 évi április hó 30-ig fel
nem mondhatja ha a bérlő pontosan fizeti előre a bérletet
és az épületet jókarban tartja. A bérlő sem mondhat fel a
jelzett időn belül; de ha a bérleti idő alatt elhalna, az örök-
sei vagy jogutódai a bérletre nem kényszeríthetők tovább,
csak az évi, vagy évre eső bérleti összeget tartoznak egészen
kifizetni az egyháznak.
g.) Ily esetben, ha a bérlő felmondaná a bérletet a jelzett idő
előtt; köteles lesz a hátra levő évekre eső bérösszeget tulajdo-
nos egyháznak egy összegben kifizetni vagyolyan kifogásta-
lan bérlőt állítani utódjául, a kit az egyházi elöljáróság el
fogadhat és ezen szerződésnek mindenben megfelel.
2 ror. Steiner Samu bérlő az 1 1/2 fő és annak alpontjai-
ban határozottan körül irott feltételeknek egész terjedel-
mében elfogadása mellett a Borossebesi ref. egyházi tulajdo-
nához tartozó 17 számu bolt és lakási helyiséget, Gradiska

és pinceivel együtt évi 560 kor. az az ötszázhatvan korona
határidőre mellett 1909 május hó elsejétől kezdve további
hat évre ismét bérbe veszi és kötelezi magát, valamint jogu-
tódjait is feltételeknek félre nem magyarázható pontos meg
tartására. Ellenkező esetben felhatalmazza bérlő az tulajdonos egy-
házi előljáróit, miszerint a feltételek megnem tartása, vagy más
módoni értelmezéséből eredhető bármi néven nevezendő jogos
és igazságos követeléseire nézve egy általuk szabad szerzés sze-
rint választandó illetékes bíróság előtt minden és bárhol ha-
tályosítható igazító vagy igazgatásaira, – mások elsőbbségi jogai
nak kivánásával, – sürgős birtokvitái végrehajtást eszközölhes-
sen és azt folytatólag ellene vagy jogutódai ellen keresetet indít-
hasson, sőt felebbezési jogának kivánásával végkielégítést is
eszközölhessen.

3 szor. Ezen szerződés bérlő és jogutódaira nézve az bérlő alá-
irásának megtörténtével azonnal, – tulajdonos egyházra
azonban illetékes egyházi főhatósága általi jóváhagyása után
bir kötelező erővel.

Melynek hitelesül felek által ezen szerződés, – melynek má-
solata határozati jóváhagyás után bérlőnek is kifogadat-
ni, – felolvasás és értelmezés után sajátkezüleg aláiratott.

Kelt Borossebes 1909 március 31 én

Előttünk:
Benedek Mihály
gépészfőnök

Szabó József
ref. lelkész
Pápai Lajos
gondnok
id. Palkó Ferenc

Steiner Samu
bérlő

Haszonbéri szerződés

Mely a borossebesi ref. egyház mint tulajdonos képviseletében Szabó József lelkész, Pápai Lajos gondnok, ifj. Patkó Ferencz egyház elöljárósági megbízónak, mint bérbeadók és Steiner Samu bérlő borossebesi lakos között következőleg köttetett.

1. ször. Alól irottak, mint a borossebesi ref. egyház megbízott képviselői az egyház tulajdonához tartozó egy bolt, a mellette álló raktár, két lakó szoba, konyha cselédszoba vagy kamarának használható helységből álló 17. számu épületet, pince és padlással együtt 1909. május hó elsőtől 1915 évi ápril hó harmincadikáig bezárólag hat egymásután következő évekre évi 560 kor azaz ötszázhatvan koronáért Steiner Samu borossebesi kereskedőnek ismét bérbe adják a következő feltételek mellett:

a.) Bérlő Steiner Samu köteles 1909 évi május hó elsejétől kezdve a bérlet tartama alatt az évi bérösszeget 280 kor azaz kettőszáznyolcvan koronát félévi részletekben az egyház pénztárába felszólítás nélkül előre pontosan befizetni.

b.) Köteles bérlő, – a tetőzetet kivéve – az épületen szükséges minden nemű javítást, átalakítást, a bolt és a szobák festését, padozatát, ablak és ajtók megnyitását az egyház elöljáróságának jóváhagyása mellett elfogadható jó anyagból a saját költségén csináltatni javítani oly formán, hogy a bérösszegbe való betudás kártérítés visszakövetelés mindenkor ki van zárva bérlő és jogutódai részéről.

c.) Köteles a bérbe vett épületet a bérlet tartama alatt tisztán és jó karban a saját költségén fentartani a bérlet lejártával rongálatlan állapotban átadni és abból a mi az épülethez tartozik semmit el nem szabad vinni vagy adni a bérlőnek, ha mindjárt a saját költségén csináltatta is.

d.) Ezen haszonbérleti szerződésre a bélyeget a bérlő köteles adni.

e.) Bérlő a bérbe vett épületen vagy annak bejáratain az egyházi elöljáróság beleegyezése nélkül semmi nemü változtatást nem tehet.

f.) Tulajdonos egyház a bérletet 1915 évi ápril hó 30-ig fel nem mondhatja, ha a bérlő pontosan fizeti előre a bérletet és az épületet jó karban tartja. A bérlő sem mondhat fel a jelzett időn belül, de ha a bérleti idő alatt elhalna, az örökösei vagy jogutódai a bérletre nem kényszeríthetők tovább csak az ez évre eső bérleti összeget tartoznak egészen kifizetni az egyháznak.

g.) Az esetben ha a bérlő felmondaná a bérletet a jelzett idő előtt; köteles lesz a hátra lévő évekre eső bérösszeget tulajdonos egyháznak egy összegben kifizetni vagy olyan kifogástalan bérlőt állítani utódjául a kit az egyházi elöljáróság elfogadhat és ezen szerződésnek mindenben megfelel.

2. szor. Steiner Samu bérlő az 1 ső fő és annak alpontjaiban határozottan körülírott feltételeknek egész terjedelmében elfogadása mellett a borossebesi ref. egyház tulajdonáhgoz tartozó 17 számu bolt és lakás helységet, padlás és pincével együtt évi 560 kor. Azaz ötszázhatvan korona haszonbér mellett 1909 május hó elsejétől kezdve további hat évre ismét bérbe veszi és kötelezi magát, valamint jogutódait a feltételeknek félre nem magyarázható pontos megtartására. Ellenkező esetben feljogosítja bérlő a tulajdonos egyház elöljáróit, miszerint a feltételek meg nem tartása vagy más módoni értelmezéséből eredhető bármi néven nevezendő jogos és igazságos követelésre nézve egy általa szabad tetszése szerint választandó illetékes bíróság előtt minden és bárhol található ingó vagy ingatlanjaira – mások elsőbbségi jogainak

kizárásával – sürgős biztosítási végrehajtást eszközöltessen és azt folytatólag ellene vagy jogutódai ellen keresetet indíthasson sőt fellebbezési jogának kizárásával végkielégítést is eszközölhessen.

3. szor. Ezen szerződés bérlő és jogutódaira nézve a bérlő aláírásának megtörténtével azonnal – tulajdonos egyházra azonban illetékes egyházi főhatósága általi jóváhagyása után bir kötelező erővel.

Melynek hiteléül felek által ezen szerződés – melynek másolata hatósági jóváhagyás után bérlőnek is ki fog adatni – felolvasás és értelmezés után sajátkezüleg aláiratott.

Kelt Borossebes 1909 március 31-én

Előttünk: *Csendes Mihály, Füzes Károly*

Szabó József ref. lelkész, *Pápai Lajos* gondnok, *ifj. Patkó Ferenc*

Steiner Samu bérlő

*

A fenti szövegben a korabeli szóhasználatot és az esetleges helyesírási hibákat változtatás nélkül meghagytam. (a szerk.)

A Steiner Samu egykori üzlethelyisége, ma: P-cul Libertăţii nr. 31.

Foto: Kiss László – 2014.

Aradon a kir. törvényszék mint urbéri bíróság 1909 évi május hó 7. én tartott üléséből.

7943/1909 urb.szám

A Borossebesi volt zsellérek közlegelőjének a volt telkes gazdák legelőilletőségétől leendő elkülönitése tárgyába tárgyalási jegyzökönyv.

Ő FELSÉGE A KIRÁLY NEVÉBEN!

Az aradi kir. törvényszék mint urbéri bíróság a dr. Nagy Sándor ügyvéd által képviselt borossebesi volt urbéres zsellérek által a borossebesi volt telkes gazdák ellen, a zsellérek összeségét megillető közlegelönek a volt telkes gazdákat illető közlegelőtől leendő elkülönitése iránt az 1908 évi Julius hó 24 én 14496 sz.a. beadott kérvénynyel folyamatba tett urbéri ügyben a mai aluliríott napon tartott nyilvános ülésében következöen

VÉGZETT:

A lefolytatott előmunkálatok alapján az 1909 évi április hó 28 és 29 én felvett tárgyalási jegyzökönyvbe foglalt következő Egyességet u.m l. A legelő elkülönitési eljárást kérik beszüntetni, illetve a besorolást és osztályozást valamint az illetőség megállapitása szempontjából az ítélet hozatalt mellőzni; az eddig felmerült költségeket megállapitani és kötelezni a telkes és zsellérekből összeállitandó urbéri bizottságot, hogy a községi jegyző segélyével a megállapitandó összeget birtokaránylagosan felosszák, kivessék és behajtsák kötelezvén magukat a volt telkes gazdák, hogy amenyiben a felmerült költségből az egyes volt zsellérekre a már befizetett összegekből rájuk esett összegnél kevesebb esnék, azt a telkes gazdák vissza fogják tériteni.

2. szor A közös tulajdont képező közlegelő jövőre nézve is a volt telkesek és zsellérek által közössen fog használtatni, a midőn a földes gazdák marháikat legelés végett a mezöre /tarlora/ kihajtják, a volt zsellérek marhái oda szintén kihajthatok, s ezért a volt telkes gazdák semmiféle kárpotlást nem igényelhetnek.-

3. szor A fentiek értelmében a legelő kárpotlás fizetésére eltöröltetik. Az a legelőilletmény tulajdonos a kinek egy darab marhája sincsen, az a legeltetési jogát más helybeli lakosnak haszonbérbe adhatja; azon legelő illetőségre jogosult pedig a kinek legalább egy darab marhája van, ezen felöli illetménybeli jogát másnak el vagy bérbe nem adhatja, sem pedig kárpotlást nem követelhet.-

4. szer. Arra a nem várt esetre, ha ez az egyesség felbontatnék, a volt zsellérek összességének legelőilletősége 172/: Ezerkettőszáz négyszögőles:/ urbéri holdban közösen megállapittatik s ez a terület már most ugy a természetben, mint a mérnök által készitendő térképen kijelölendő,- még pedig az 1429/a és 1425/b hr.sz alatti ingatlanokból, vagyis a községi erdőből kiindulva az uradalmi vadaskerttől kezdve a kertesi út mindkét oldalán a Tőz patak ás az abba futó árokig kiterjedőleg a község felé addig a meddig 172 urbéri hold kitelik még pedig az 1425/b hr.számuból körülbelül 100 holdat az 1429/a hr.számuból pedig a többi kbelül 72 urbéri holdat. Kérik azonban, hogy a kiküldött utasitsa a müködő mérnököt, hogy ezen egyességnek megfelelően készitendő térképen jelőlje meg pontos kimérés alapján a határvonalat, azt látható határdombokkal is jelőltesse ki; mindkét félnek jutott területet hrjzi számuk szerint egy megfelelő kimutatásban tüntesse fel, s mindezeket elkészitve kérik, hogy a

törvényszék e térképet és terület kimutatást egy hitelesitő mérnökkel hitelesitesse, az egyességet hagyja jová a tényleges elkülönitést és a végrehajtást azonban kérik mellőztetni.

5. ször Mindkét fél kötelezöleg kijelenti; hogy az 1429/a hr.számu ingatlanon lévő községi kőbánya, valamint az ugyanazon ingatlanon a kertesi út mellett lévő vályogvető telep minden körülmények között esetleges további egyességig ugy a telkes gazdák, mint a zsellérek közös tulajdonát képezi, s azt mindenkor közösen használhatják.-

6. szor. Kötelezöleg elhatározzák a felek, hogy összehivandó urbéres közgyülésen közös urbéri bizottságot alkotnak ugy a telkes gazdákból, mint a volt urbéresekből.

7. szer A vályogvető és köbánya területére nézve potlolag kölcsönösen abban állapodnak meg a felek, hogy a mérnök a bizottsági tagok közbenjöttével mérje fel ezeket a területeket a terület mennyiséget a kimutatásban tüntesse fel, s mennyit a két terület kitesz annak ¼ részével kevesebb terület jusson a volt zselléreknek a közlegelőből arra az esetre, ha valamikor az egyesség szerint különválnának; a továbbra is közös tulajdont képező kőbánya és vályogvető területet pedig a volt zsellérek csupán csak köbányászat illetve vályogkészités és földhordás czéljaira használják, nem pedig legeltetésre is.-

A kir törvényszék ezennel jóváhagyja – a birói ítélet erejével birónak kimondja.- Ehhez képest a kir. törvényszék tudomásul veszi, hogy a volt zsellérek összessége egyességileg megállapitott 172,- ezerkétszáz négyszögöles hold közös legelőnek kihasitását és elkülönitését a volt zsellérek nem kivánják, csupán annak a természetben és a hitelesitendő térképen való kijelölését oly czélból, hogy ha a most kötött egyességet valaha felbontanák, és tényleg különválnának,- a zsellérek illetösége helyfekvés és területmenyiség szerint kötelezően megállapitva legyen.-

Ezekből kifolyolag s az egyesség alapján felhivja és utasitja a kir. törvényszék az eljáró müködő mérnököt, hogy a felek által nem kifogásolt felvételi térkép nyomán készittessen, egy szabályszerü vászonpapirra[1] huzott elkülönitési térképet.-a melyen valamint a természetben is a volt zsellérek 172 holdnyi/1200 négyszögöles/ illetőségét az 1429/a és 1425/b hr.szám alatti ingatlan parczellákból jelölje meg oly módon, hogy az 1425/b hr.szám alattiból lehetőleg 100 hold az 1429/a hr.szám alattiból pedig 72 hold jusson a zselléreknek és hogy a községi erdő szélétől kiindulva az uradalmi vadaskert mentén a kertesi út mindkét oldalán a „Tőz”-patakig és az abba futó árok találkozási pontjáig illetve attól, a község felé haladva ameddig a 172 hold kitelik,- terjedjen az illetőség; a határokat ugy a térképen mint a terészetben lakhatoan, a természetben a felek közös kézi és igás napszámosai segélyével határdombokkal jelölje meg,- és ugy a zselléreknek mint a földes gazdáknak jutó területeket foglalja egy külön területkimutatásba helyrazi számok és terület menyiség szerint.-

Továbbá a felek kijelölése és közremüködése mellett, mérje fel a legelőn lévő köbánya és vályogverő teület összterületének ¼ részével az zsellérek a legelőből kevesebbet kapván,- azt az ¼ rész területet vonja le a zsellérek illetöségéből.

Mindezeket a munkálatait 15 nap alatt készitse el, s azokat ide jelentéssel mutassa be; a bemutatott mérnöki munkálatokat a felek kérelméhez képest is a kir. törvényszék egy hitelesitő mérnökkel hitelesittetni rendeli s az után az összes felmerült és felmerülendő költségekről szólló kimutatásokat azzal, rendeli kimutatni a feleknek, hogy azokat az egyeség értelmében közös urbéri bizottság utján felosztva beszedjék és a zselléreknek esetleg visszajáró összegeket az egyesség szerint azoknak visszatéritsék.-

Páll Miklós birosági szakértő gazdasági szaktanár felmerült napi dijait és úti költségeit (?) korona[2] 20 fillérben megállapitja és kötelezi a kérelmező zselléreket és a telkes gazdákat is, hogy fizessék meg egyetemlegesen.

[1] A vászonra ragasztott (húzott) 9×12 cm-es térképszelvények, az akár több m² nagyságú térkép károsodás nélküli összehajtogatását tették lehetővé úgy, hogy az, ezután egy zsebben is elfért.

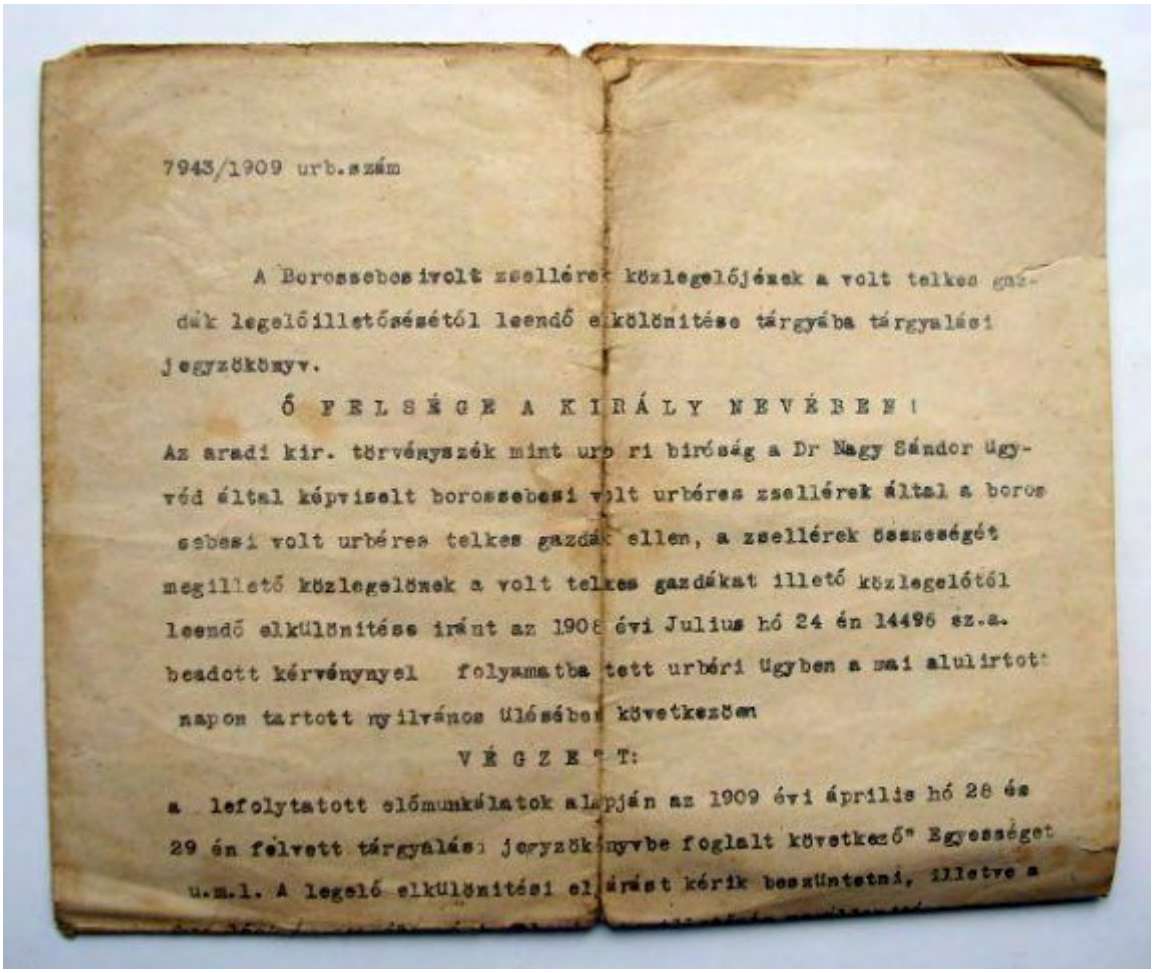
[2] Az összeg olvashatatlan a hajtogatás miatt.

Miről 1. dr. Nagy Sándor ügyvéd, Aradon. 2. Előljáróság 3. Kecskés Sándor urb. Elnök. 4. Mihulin Ágoston telkes urb. Biz. Elnök 5. Peja Pável 6. ifj. Patkó Ferencz 7. Patkó Zsigmond 8. ifj. Szabó György 9. Pugna Mihály 10. Sorofán Terentie 11. Vesza Pável 12. Holczer Jakab 13. Künztler Albert 14. Veres Imre 15. Killik Kálmán 16. Kiss Mihály; Borossebes 17. Burghardt Jenő mérnök a térképek s a területkimutatás kapcsán végzésileg értesittetnek ugy 18. Páll Miklós gazdasági szaktanár is, Aradon.

Aradon a kir. törvényszék mint urbéri bíróság 1909. évi május hó 7. én tartott üléséből.

A fenti szövegben az esetleges helyesírási hibákat változtatás nélkül meghagytam. (a szerk.)

7943/1909 urb.szám

A Borossebesi volt zsellérek közlegelőjének a volt telkes gazdák legelőilletőségétől leendő elkülönitése tárgyába tárgyalási jegyzőkönyv.

Ő FELSÉGE A KIRÁLY NEVÉBEN!

Az aradi kir. törvényszék mint urbéri bíróság a Dr Nagy Sándor ügyvéd által képviselt borossebesi volt urbéres zsellérek által a borossebesi volt urbéres telkes gazdák ellen, a zsellérek összességét megillető közlegelőnek a volt telkes gazdákat illető közlegelőtől leendő elkülönitése iránt az 1908 évi Julius hó 24 én 14496 sz.a. beadott kérvénynyel folyamatba tett urbéri ügyben a mai alulirott napon tartott nyilvános üléséből következőleg

VÉGZETT:

a lefolytatott előmunkálatok alapján az 1909 évi április hó 28 és 29 én felvett tárgyalási jegyzőkönyvbe foglalt következő" Egyességet u.m.l. A legelő elkülönitési eljárást kérik beszüntetni, illetve a

Foto: Kiss

A borossebesi „Zaránd-vidéki Múzeum” 2012-ben

(valamint, a magyarsághoz köthető kiállítási anyaga)

← A helyi néprajzi múzeum a volt Wenckheim-udvarház épületében kapott helyet, a str. Romană-ra nyitottak ajtót egy ablak áttöréssel. Az odahelyezett márvány lépcső még illeszkedik, de az eső elleni előtető nincs összhangban a műemlék-épület stílusával, igaz, készítői erre nagyon nem is nagyon törekedtek.

Az előszobával szemben olvasóterem és könyvtár, balra három helyiségben a kiállítás tárgyi anyagai láthatóak, nagyrészt helyi és környékbeli gyűjtésből. A múzeum-szoba bejárata mellett a román történelem hősét Jancut és az akkortájt regnáló helyi polgármestert ábrázoló olajkompozíciókat tekinthettük meg. Egy pillanatra elgondolkodom: hogy nézne ki szűkebb pátriámban, polgármesterünk (K. F.), a nagytétényi Kastélymúzeum előterében, Savanyó Jóska vagy Zöld Marci társaságában.

Foto: Kiss László

Falfestés, parkett csiszolás, Ferenc József látogatása előtt lehetett utoljára, ami igencsak régen volt. Az 1893-as császárlátogatást a magyar mellett a román lakosság is lelkesen

üdvözölte annak idején, azonban ennek a lelkesedésnek mára már nyoma sem maradt, emléktábla jelenleg nem őrzi az egykori császár emlékét,[1] ki egy hétig gr. Wenckheim Frigyes vendégeként volt e szobák lakója.

Magyar vonatkozású anyag kevés van az összes kiállítási tárgynak talán 1%-a, ez sem kimondottan borossebesi, a környező falvakból gyűjthették össze.

Foto: Kiss László

A fenti, fajansz kerámia kollekció tányérokból áll, amit annak idején étkezéskor, valamint falidísznek egyaránt használtak. Ezek nem a Fehér-Körös-völgyi néprajzi tájegységhez köthetőek. Hasonlókat találunk Kalotaszegen és Erdély más vidékén, valamint a megmaradt Magyarországon is.

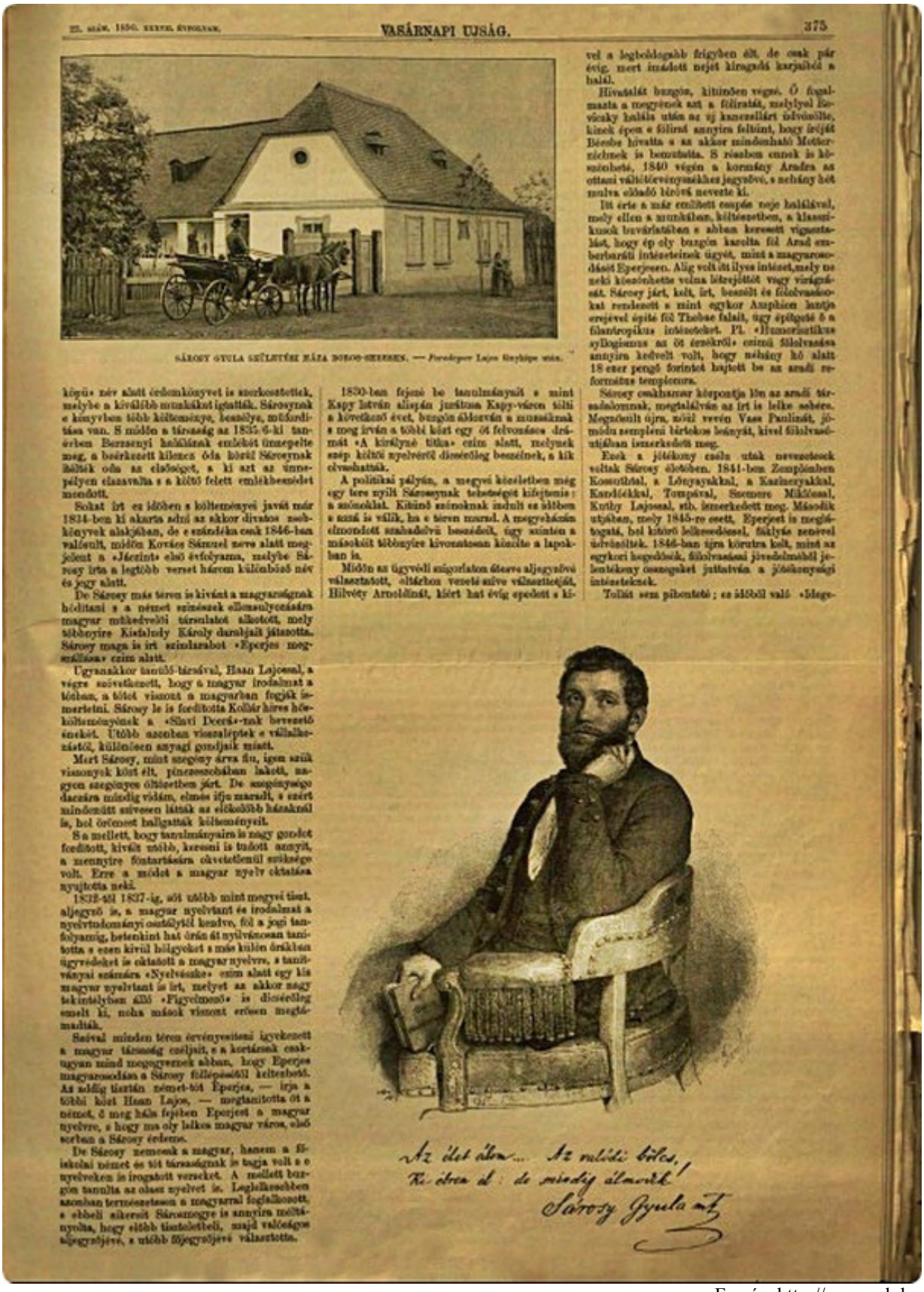

A segítőkész (román nemzetiségű) teremőr, Bortiş úr, felhívta figyelmem Sárosy Gyula költőnk emléktablójára, ami igencsak gyermetegre sikeredett. Hullámpapírra ragasztott, a sokadik, elmosódott fotokópiák mellett Deák József Sándor, nyug. tanár úr román nyelvű ismertetője és a *Jelennek* egy, a költővel foglalkozó cikke látható. sajnos a tabló olyan magasan van, hogy egy átlagos testmagasságú látogató, létra nélkül nemigen képes a szöveg elolvasására. A múzeumban fellelhetünk még egy hasonló kivitelű és elhelyezésű, Czárán Gyuláról szóló ismertetést is. (a szerk.)

Foto: Kiss László

[1] A Budapesti Hírlap 1893. október 12-i száma egy ide tervezett emléktábláról tudósít, hogy megvalósult-e, arról további információ nincs. (a szerk.)

„Sárosy Gyula emlékezete” c. újságcikk a Vasárnapi Ujság 1890. évi 23. számában

23. SZÁM. 1890. XXXVII. ÉVFOLYAM. VASÁRNAPI UJSÁG. 375

SÁROSY GYULA SZÜLETÉSE HÁZA BOROS-SEBESEN. — *Fényképezve Lajos Gyuláné által.*

köpü» név alatt évkönyvet is szerkesztettek, melybe a kivállóbb munkákat igyalták. Sárosynak e könyvben több költeménye, beszélye, műfordítása van. S midőn a társaság az 1835-6-ki tanévben Berzsenyi halálának emlékét ünnepelte meg, a beérkezett kilencz óda közül Sárosynak találtak oda az elsőséget, a ki azt az ünnepélyen elszavalta s a közü felett emlékbeszédet mondott.

Sokat írt ez időben a költeményei javát már 1834-ben ki akarta adni az akkor divatos zsebkönyvek alakjában, de e szándéka csak 1846-ban valósult, midőn Kovács Sándor neve alatt megjelent a »Jázmin« első évfolyama, melybe Sárosy irta a legtöbb verset három különböző név és jegy alatt.

De Sárosy más téren is kivánt a magyarságnak hódítani s a német színészek ellensulyozására magyar működvéti társulatot alkotott, mely többnyire Kisfaludy Károly darabjait játszotta. Sárosy maga is irt színdarabot »Eperjes megszállása« czim alatt.

Ugyanakkor tanuló-társával, Haan Lajossal, a végre szövetkezett, hogy a magyar irodalmat a téren, a hol a német vissza a magyarban fogják ismertetni. Sárosy le is fordította Kollár híres hőköltemenyének a »Slávi Dcerá«-nak bevezető énekét. Utóbb azonban visszalépték e vállalkozástól, különösen anyagi gondjaik miatt.

Mert Sárosy, mint szegény árva fiu, igen szük viszonyok közt élt, pénzesczsákban laketi, nagyon szegényes öltözetben járt. De szegénysége daczára mindig vidám, elmés ifju maradt, s ezért mindenütt szivesen látták az előkelőbb házaknál is, hol örömest hallgatták költeményeit.

S a mellett, hogy tanulmányaira is nagy gondot fordított, kivált utóbb, keresni is tudott annyit, a mennyire fentartására okvetetlenül szüksége volt. Erre a módot a magyar nyelv oktatása nyujtotta neki.

1832-től 1837-ig, sőt utóbb mint megyei tiszt. aljegyző is, a magyar nyelvtant és irodalmat a nyelvtudományi osztálytól kezdve, fő a jogi tanfolyamig, betekintett hat órán át nyilvánosan tanította s ezen kivül hölgyeket a más külön órákban ügyvédeket is oktatott a magyar nyelvre, a tanítványai számára »Nyelvészke« czim alatt egy kis magyar nyelvtant is irt, melyet az akkor nagy tekintélyben álló »Figyelmező« is dicséretig emelt ki, noha mások vissont erősen megtámadták.

Saával minden téren érvényesitni igyekezett a magyar társaság czéljait, s a kortársak csakugyan mind meggyőzték abban, hogy Eperjes magyarosodása a Sárosy föllépésétől keltezhető. Az addig tiszta német-tót Eperjes, — irja a többi közt Haan Lajos, — megtanitotta őt a németet, ő meg hála fejében Eperjest a magyar nyelvre, s hogy ma oly lelkes magyar város, első sorban a Sárosy érdeme.

De Sárosy nemcsak a magyar, hanem a főiskolai német és tót társaságnak is tagja volt s e nyelveken is irogatott verseket. A mellett buzgón tanulta az ohasz nyelvet is. Legkülönösebben azonban természetesen a magyarral foglalkozott. e ebbeli sikereit Sárosmegye is annyira méltányolta, hogy előbb tiszteletbeli, majd valóságos aljegyzőjévé, s utóbb főjegyzőjévé választotta.

1830-ban fejezé be tanulmányait s mint Kapy István alispán javaslatára Kapy-várra ment a következő évet, buzgón őrködvén a magasabb s meg irván a többi közt egy öt felvonásos drámát »A királynő titka« czim alatt, melynek szép költői nyelvéről dicsérőleg beszélnek, a kik olvashatták.

A politikai pályán, a megyei közéletben még egy tere nyilt Sárosynak tehetségét kifejtenie: a szónoklat. Kitünő szónoknak indult az időben s azzá is vált, ha e téren marad. A megyeházán elmondott szabadelvü beszédeik, úgy szintén a másokét többnyire kivonatosan közölte a lapokban is.

Midőn az ügyvédi szigorlaton őszeve aljegyzővé választatott, oltárhoz vezető nőve választettjét, Hilvéty Arnoldinát, kiért hat évig epedett a kivel a legboldogabb frigyben élt, de csak pár évig, mert imádott nejét kiragadá karjaiból a halál.

Hivatlatát buzgón, kitünően végzé. Ő fogalmazta a megyének azt a fölíratát, melylyel Kovácsky halála után az uj kancellárt üdvözölte, kinek épen e fölirat annyira feltünt, hogy őtét Bécsbe hivatta s az akkor mindenható Metternichnek is bemutatta. S röszben ennek is köszönhető, 1840 végén a kormány Aradra az ottani váltótörvényszékhez jegyzővé, s nehány hét multva elnöki tárcát nyert ki.

Itt érte a már említett csapás neje halálával, mely ellen a munkában, költészetben, a klasszikusok buvárlatában s abban keresett vigasztalást, hogy ép oly buzgón karolta fel Arad emberbarátü intézeteinek ügyét, mint a magyarosodását Eperjesen. Alig volt itt ilyes intézet, mely ne neki köszönhette volna létrejöttét vagy virágzását. Sárosy járt, kelt, irt, beszélt és fölolvasásokat rendezett s mint egykor Amphion lantja erejével épité fel Thebae falait, úgy épitgeté ő a filantropikus intézeteket. Pl. »Numerisztikus sylogismus az öt érzékről« czimü fölolvasása annyira kedvelt volt, hogy néhány hó alatt 18 ezer pengő forintot hajtott be az aradi református templomra.

Sárosy csakhamar középpontja lőn az aradi társaságnak, megtalálván az irt is lelke sebére. Megnősült újra, mivel vevén Vass Paulinát, jómódu szemlaki birtokos leányát, kivel fölolvasóutjában ismerkedett meg.

Ezek a jótékony czélu utak nevezetesek voltak Sárosy életében. 1841-ben Zemplénben Kossuthtal, a Lónyayakkal, a Kazinczyakkal, Kazdyékkal, Tompával, Szemere Miklóssal, Kuthy Lajossal, stb. ismerkedett meg. Második utjában, mely 1845-re esett, Eperjest is meglátogatá, hol kitünő lelkesedéssel, fáklyás zenével üdvözölték. 1846-ban újra körutra kelt, mint az egykori hegedősök, fölolvasásai jövedelméből jelentékeny összegeket juttatván a jótékonysági intézeteknek.

Tollát sem pihentető; ez időből való »Idegvel a legboldogabb frigyben élt, de csak pár évig, mert imádott nejét kiragadá karjaiból a halál.

Hivatlatát buzgón, kitünően végzé. Ő fogalmazta a megyének azt a fölíratát, melylyel Kovácsky halála után az uj kancellárt üdvözölte, kinek épen e fölirat annyira feltünt, hogy őtét Bécsbe hivatta s az akkor mindenható Metternichnek is bemutatta. S röszben ennek is köszönhető, 1840 végén a kormány Aradra az ottani váltótörvényszékhez jegyzővé, s nehány hét multva elnöki tárcát nyert ki.

Itt érte a már említett csapás neje halálával, mely ellen a munkában, költészetben, a klasszikusok buvárlatában s abban keresett vigasztalást, hogy ép oly buzgón karolta fel Arad emberbarátü intézeteinek ügyét, mint a magyarosodását Eperjesen. Alig volt itt ilyes intézet, mely ne neki köszönhette volna létrejöttét vagy virágzását. Sárosy járt, kelt, irt, beszélt és fölolvasásokat rendezett s mint egykor Amphion lantja erejével épité fel Thebae falait, úgy épitgeté ő a filantropikus intézeteket. Pl. »Numerisztikus sylogismus az öt érzékről« czimü fölolvasása annyira kedvelt volt, hogy néhány hó alatt 18 ezer pengő forintot hajtott be az aradi református templomra.

Sárosy csakhamar középpontja lőn az aradi társaságnak, megtalálván az irt is lelke sebére. Megnősült újra, mivel vevén Vass Paulinát, jómódu szemlaki birtokos leányát, kivel fölolvasóutjában ismerkedett meg.

Ezek a jótékony czélu utak nevezetesek voltak Sárosy életében. 1841-ben Zemplénben Kossuthtal, a Lónyayakkal, a Kazinczyakkal, Kazdyékkal, Tompával, Szemere Miklóssal, Kuthy Lajossal, stb. ismerkedett meg. Második utjában, mely 1845-re esett, Eperjest is meglátogatá, hol kitünő lelkesedéssel, fáklyás zenével üdvözölték. 1846-ban újra körutra kelt, mint az egykori hegedősök, fölolvasásai jövedelméből jelentékeny összegeket juttatván a jótékonysági intézeteknek.

Tollát sem pihentető; ez időből való »Idege-

Az élet álom... Az mélabú bölcs,
Ki ébren él: de mindig álmodik!
Sárosy Gyula

Forrás: http://epa.oszk.hu

A teljes szöveg a következő oldalon olvasható.

Abafi Lajos: Sárosy Gyula emlékezete

Az aradi Kölcsey-egyesület kebelében még 1844-ben fölmerült az eszme, hogy a megye jeleseinek szülőházai emléktáblákkal jelöltessenek meg, s az eszme fölkaroltatván, kevéssel az után megvalósulásnak indult azzal, hogy Fábián Gábor[1] jeles írónak és a klasszikusok kitűnő műfordítójának születési háza díszes emléktáblával megjelöltetett.

Közelebb Sárosy Gyulának, a hánytvetett sorsú lelkes költőnek, az «Arany trombita» dalnokának boros-sebesi szülőházát jelölték meg boros-sebesi andeszt-kőből vésett szép emléktáblával, mely május[2] 31-én lepleztetett le ünnepélyesen. Az ünnep nem kívánt országos irodalmi ünnep igényeivel lépni föl, az aradi irodalmi társaság és boros-sebesi rendezőség szűkebb körben, inkább családiasan akarta leróni kegyelete adóját s mind a mellett élénk érdeklődés mellett folyt le. Engesztelő áldozat volt ez, egy közel harmincz év óta nyugvó dalnok emlékének, a ki szavával és költeményeivel a nemes és szabad eszmék ápolására a maga idejében nagy hatást gyakorolt, lelkesített a szabadságharcz küzdelmeiben, szenvedett, bujdokolt az üldözés sötét idejében, míglen megtörött egykor oly sugárzó lelke.

Ez ünnepély eszméje már évekkel ezelőtt megszületett. E helyett azonban egy album jött létre, melyet az emléktábla indítványozója, Náményi Lajos szerkesztett s a mely a költő viszontagságos életét, annak egyes fázisai ismertetése mellett, annak irodalmi méltatását tartalmazta. Ez is szép emléke Sárosy szellemének; de a Kölcsey-egyesület ezzel nem elégedett meg s a fölvetett eszmét elejteni nem hagyva, az emléktáblát is elkészítteté s mint említők, ünnepélyesen fölavatá.

Az albumban a költő életére vonatkozó sok oly részlet van, melyek itt jutnak először a közönség tudomására. Azért, daczára annak, hogy Sárosy Gyula élete és irodalmi működése nem egyszer volt már e lap hasábjain ismertetve, — érdekesnek találjuk ez album nyomán rövid foglalatban előadni a jobb sorsra érdemes költő életének pályáját, melynél kevés élet volt viszontagságosabb és tragikusabb végzetű.

Sárosy Lajos - ez volt a keresztneve - 1816. február 12-én Boros-Sebesen, Aradmegyében született, hol atyja, Lajos, az uradalom[3] főgazdatisztje, anyja Halász Katalin volt, a dabasi Halász-családból. Atyja csak 27 éves volt midőn elhalt, árván hagyván akkor még csak másfél éves gyermekét. Édes anyja, a fiatal szép özvegy, kinek fián kívül egy leánya is volt, támaszra szorult, s Szánthó Pál békésmegyei füzesgyarmati jegyzőhöz ment nőül. A fiúcska ott töltè első gyermekéveit mostoha atyjánál, ki művelt és tudománykedvelő ember volt, hanem a költészet iránt lázas idegenkedéssel viseltetett.

Az élénk szellemű fiú a szarvasi tót iskolában kezdte tanulását s már itt mutatkozott költői hajlama, melyet később, mikor a mezőberényi gymnáziumba került, derék tanára, Molitorisz Adolf, buzgón ápolt benne. Ő írja Sárosyról, hogy soha nála tehetségesebb tanítványa nem volt. Már syntista[4] korában versben, prózában, latinul, magyarul egyaránt szépen dolgozott s dolgozataival figyelmet gerjesztett. Daczára, hogy erős vetélytársai voltak, mindig első eminensnek maradt. Már itt lefordította Berzsenyi fellengő ódáit s Csokonainak a halhatatlanságról írt szép költeményét latinra. Nem kevésbé volt ügyes a magyarra tett fordításaiban.

[1] Fábián Gábor, hites ügyvéd, T. N. Csanád, Csongrád és Bihar vármegyék táblabírája

[2] 1890.

[3] a boros-sebesi Königsegg uradalom

[4] syntista , szintaxista = nyelvekkel foglalkozó filológus

Egy közvizsgán oly hatással szavalta el magyar búcsúbeszédét, hogy a hallgatóság szemei könnyekkel teltek meg s vidékszerte ismeretes lett a gyermek Sárosy neve.

Mostoha atyja, ki a tudományt kedvelte, de a költészetet nem, kedvetlenül hallá, hogy a serdülő fiú már az iskolában verselgetni kezdett; így otthon csak rejtőzve lehetett szépirodalmi dolgokat olvasgatnia s irogatnia. Egy tyúkólforma félreeső színbe vonult, ott áldozott hajlamának s már ez időből megjelent néhány költeménye Rózsásy, Ludwigk és Sárosy Gyula álnév alatt, mely aztán irodalmi neve lett.

1832-ben került Eperjesre, mint másodévi költészettan tanuló, hol kiváló tehetségeinél fogva csakhamar bizonyos felsőséget vívott ki társai fölött s lelke volt a kollégiumi nyelvművelő társaságnak, melynek az egész város, sőt az egész megye megmagyarosítása körül oly nevezetes szerep jutott. E társaságot 1827-ben Fáy András, Henszlmann Imre, Pulszky Ferenc, Szentiványi Miklós és Vandrák András alapították, hogy alkalmuk legyen magokat a magyar nyelvben művelniök, s a magyar irodalommal megismerkedniök, mely czélból könyvtárt is alapítottak.

Az 1833/34-ik évben Sárosy Gyula mellett Vahot Imre, Kovács Sámuel, Sztehlo András, Kramarcsik Károly voltak a társaság főbb tagjai, kik elnökül az akkor Eperjesen nevelősködő Székács Józsefet, pártfogóul a már akkor tanárrá lett Vandrák Andrást választották. Maga a társaság szervezete is szabadelvűbb és szélesebb alapokra fektetett, tagjai prózai és költői dolgokat írtak, olvastak föl és bíráltak minden szerda és szombat délutánján s «Kisköpü» név alatt érdemkönyvet is szerkesztettek, melybe a kíválóbb munkákat igtatták.

Sárosynak e könyvben több költeménye, beszélye, műfordítása van. S midőn a társaság az 1835/6-ki tanévben Berzsenyi halálának emlékét ünnepelte meg, a beérkezett kilencz óda közül Sárosynak ítélték oda az elsőséget, a ki azt az ünnepélyen elszavalta s a költő felett emlékbeszédet mondott.

Sokat írt ez időben s költeményei javát már 1834-ben ki akarta adni az akkor divatos zsebkönyvek alakjában, de e szándéka csak 1846-ban valósult, midőn Kovács Sámuel neve alatt megjelent a «Jáczint» első évfolyama, melybe Sárosy írta a legtöbb verset három különböző név és jegy alatt.

De Sárosy más téren is kívánt a magyarságnak hódítani s a német színészek ellensúlyozására magyar műkedvelői társulatot alkotott, mely többnyire Kisfaludy Károly darabjait játszotta. Sárosy maga is írt színdarabot «Eperjes megszállása» czím alatt.

Ugyanakkor tanuló-társával, Haan Lajossal, a végre szövetkezett, hogy a magyar irodalmat a tótban, a tótot viszont a magyarban fogják ismertetni. Sárosy le is fordította a «Slavi Dcerá»-nak bevezető énekét. Utóbb azonban visszaléptek a vállalkozástól, különösen anyagi gondjaik miatt.

Mert Sárosy, mint szegény árva fiú, igen szűk viszonyok között élt, pinczeszobában lakott, nagyon szegényes öltözetben járt. De szegénysége daczára mindig vidám, elmés ifjú maradt, s ezért mindenütt szívesen látták az előkelőbb házaknál is, hol örömest hallgatták költeményeit.

S a mellett, hogy tanulmányaira is nagy gondot fordított, keresni is tudott annyit, a mennyire föntartására okvetlenül szüksége volt. Erre módot a magyar nyelv oktatása nyújtotta neki.

Barabás Miklós, 1857-es rajza

1832-től 1837-ig, sőt utóbb mint megyei tiszt, aljegyző is, a magyar nyelvtant és irodalmat a nyelvtudományi osztálytól kezdve, föl a jogi tanfolyamig, hetenként hat órán át nyilvánosan tanította s ezen kívül hölgyeket s más külön órákban ügyvédeket is oktatott a magyar nyelvre, s tanítványai számára «Nyelvészke» czím alatt egy kis magyar nyelvtant is írt, melyet az akkor nagy tekintélyben álló «Figyelmeztető» is dícsérőleg emelt ki, noha mások viszont erősen megtámadták.

Szóval minden téren érvényesíteni igyekezett a magyar társaság czéljait, s a kortársak csak-Ugyan mind megegyeznek abban, hogy Eperjes magyarosodása a Sárosy föllépéstől keltezhető. Az addig tisztán német-tót Eperjes — írja a többi közt Haan Lajos — megtanította őt a német, ő meg hála fejében Eperjest a magyar nyelvre, s hogy ma oly lelkes magyar város, elsősorban a Sárosy érdeme.

De Sárosy nemcsak a magyar, hanem a főiskolai német és tót társaságnak is tagja volt s e nyelveken is írogatott verseket. A mellett buzgón tanulta az olasz nyelvet is. Leglelkesebben azonban természetesen a magyarral foglalkozott, s ebbeli sikereit Sárosmegye is annyira méltányolta, hogy előbb tiszteletbeli, majd valóságos aljegyzővé, s utóbb főjegyzővé választotta.

1830-ban fejezé be tanulmányait, s mint Kapy István alispán jurátusa[1] Kapy-váron[2] tölti a következő évet, buzgón áldozván a múzsáknak s meg írván a többi közt egy öt felvonásos drámát «A királyné titka» czím alatt, melynek szép költői nyelvéről dicsérőleg beszélnek, a kik olvashatták.

A politikai pályán, a megyei közéletben még egy tere nyílt Sárosynak tehetségét kifejtenie: a szónoklat. Kitűnő szónoknak indult ez időben s azzá is válik, ha e téren marad. A megyeházán elmondott szabadelvű beszédeit, úgy szintén a másokéit többnyire kivonatosan közölte a lapokban is.

[1] Joggyakornok; képzett, de még önállóan nem tevékenykedő jogász
[2] Kapy-vár → ma Kapušany, Szlovákia

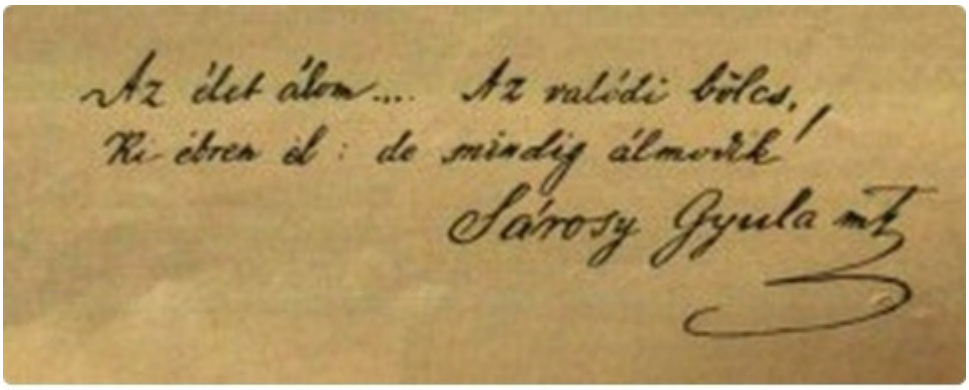
Midőn az ügyvédi szigorlaton átesve aljegyzővé választatott, oltárhoz vezeté szíve választottját, Hilvéty Arnoldinát, kiért hat évig epedett s kivel a legboldogabb frigyben élt, de csak pár évig, mert imádott nejét kiragadá karjaiból a halál.

Hivatalát buzgón, kitűnően végzé. Ő fogalmazta a megyének azt a föliratát, melylyel Reciczky halála után az új kancellárt üdvözölte, kinek épen e fölirat annyira feltűnt, hogy íróját Bécsbe hívatta s az akkor mindenható Metternichnek is bemutatta. S részben ennek is köszönheté, 1840. végén a kormány Aradra az ottani váltótörvényszékhez jegyzővé, s nehány hét múlva előadó bíróvá nevezte ki.

Itt érte a már említett csapás neje halálával, mely ellen a munkában, költészetben, a klasszikusok buvárlatában s abban keresett vigasztalást, hogy ép oly buzgón karolta föl Arad emberbaráti intézeteinek ügyét, mint a magyarosodását Eperjesen. Alig volt ilyes intézet mely ne neki köszönhette volna létrejöttét vagy virágzását. Sárosy járt, kelt, írt, beszélt és fölolvasásokat rendezett, s mint egykor Amphion lantja erejével épité föl Thebae falait, úgy építgeté ő a filantropikus[1] intézeteket. Pl. «Humorisztikus syllogismus az öt érzékről» című fölolvasása annyira kedvelt volt, hogy néhány hó alatt 18 ezer pengő forintot hajtott be az aradi református templomra.

Sárosy csakhamar központja lőn az aradi társadalomnak, megtalálván az írt lelke sebére. Megnősült újra, nőül vevén Vass Paulinát, jómódú zempléni birtokos leányát, kivel fölolvasóútjában ismerkedett meg.

Ezek a jótékony czélú utak nevezetesek voltak Sárosy életében. 1841-ben Zemplémben Kossuthtal, a Lónyayakkal, a Kazinczyakkal, Kandóékkal, Tompával, Szemere Miklóssal, Kuthy Lajossal stb. ismerkedett meg. Második útjában, mely 1845-re esett, Eperjest is meglátogatá, hol kitörő lelkesedéssel, fáklyás zenével üdvözölték. 1846-ban újra körútra kelt, mint az egykori hegedősök, fölovasásai jövedelméből jelentékeny összeget juttatván a jótékonysági intézeteknek.

Sárosy Gyula kéz- és aláírása, neve helyesen írva

Tollát sem pihenteté; ez időből való «Idegenek Aradon» című három felvonásos vígjátéka, mely Aradon is színre került, de nem keltett nagyobb hatást. Irodalmi érdemeit azonban ez nem csökkentette s 1847-ben a Kisfaludy-társaság is tagjai közé választotta.

Így következett be az 1848-iki év, mely válságos fordulatot hozott Sárosy életébe. Pestre nevezték ki a váltótörvényszékhez bíróul s ide tevén át lakását[2], állandó érintkezésbe jutott az itt uralkodó áramlattal. Ekkor írta meg legnevezetesebb művét, az «Arany trombitát», melynek «lehelletei» csakhamar közszájra keltek s különösen a hadseregre gyújtó hatással voltak.

[1] jótékony, emberbarát

[2] Pesten a mai Múzeum körút és Bródy Sándor utca sarkán egykor álló (Ország út) Luby-ház 3. sz. alatti, földszinti lakásában élt. (Vadnay)

Nem lehet itt czélunk irodalmilag méltatni a semmi ismert műfajhoz be nem osztható költeményt, s legjobb azt ama lázas idők versbe szedett politikai és társadalmi hitvallásának s az események és hangulatok verses krónikájának mondanunk. Rendkívüli hatását csak az akkor élt nemzedék tudná megítélni.

«Arany trombitájának» példátlan hatása arra buzdította Sárosyt, hogy annak folytatásaként megírja az 1849 április 14-én proklamált függetlenség dicsőítésére a «Gyémánt trombitát», melyet azonban, nehogy ezt is terhelő tanuként szerepeljen ellene, hozzátartozói utóbb, bujdosása és elfogatása pillanatában elégettek s így közforgalomba nem juthatott.

1849. folyamán Sárosy a pesti váltótörvényszék elnökévé neveztetett ki s utóbb, mint képviselő és kormánybiztos működött egész szabadságharcz végéig, mikor annyi ezerrel együtt, ő is bujdosó lett a letiport hazában.

A világosi katasztrófa után Noszlopy Antallal előbb Aradmegyében lappangott s akkor írta a híres dalát, melynek kezdete ez: «Tánczoljatok lányok, tánczoljatok», s mely ajkról ajkra szállva, évekre szüntette meg a tánczvigalmakat. Aradról kiverték őket az üldözők, s némi élelmiszerrel ellátva, a vetésekben rejtőzködtek s aztán elválva, Sárosy Komádiba húzódott, hol mint a lelkész öccse lappangott kis ideig. Hosszabb maradása azonban itt se volt; Madarasra bujdokolt tehát anyja testvéréhez. Innem Bojjra[1] űzték a nyomában lévő üldözők, de onnan is tovább kellett állnia, Nagy-Váradra, onnan Félegyházára, majd Érsemlénybe s onnan a homok pusztáknak vetette magát, több napon át egy falat kenyeret sem kaphatván senkitől. Hosszas barangolás után Lugosra, innen a tiszaháti oldalon Szabolcsba, a Nyírbe, Robadra, majd Gelsére ment, hol néhány napig megpihenhetett.

Aztán Debreczenbe ment, de ott csak egy napig maradhatott s háromnapi bujdoklás után Szalontára s onnan Bojjra menekült, hol azonban pár napra rajtaütött a katonaság s ő csak szénás szekérbe rejtve menekülhetett Szinándra majd Kurticsra. A fenevad módjára űzött költő itt írta elkeseredett költeményét, melyben fölsóhajt:

Küzdelmimért mit nyertem díjul is
Mint vérkutyát
Üldöznek a gazok.
Minden levél a fán
Egy elveszett reményképet mutat,
S nem látok át a galyján
Tövis között nyíló rózsás utat,
S hejh! enhazámban
Bújdosó vagyok

Aradban sem érezheté magát biztonságban s, ismét a Tisza felé fordult, honnan Hevesbe s Payer Antaltól pénzzel is segíttetve, Gyöngyösre érkezett 1850. szeptember havában, hol Sorsich Antal álnév alatt német nyelvmesternek adta ki magát s letelepedett. Itt jó ideig éldegélt, senki sem sejtette kilétét. Topory tanintézetében tanítói állást nyert s itt a tanulók számára könnyed versekbe szedte a magyarok történetét, mely dolgozata úgy látszik elveszett. A mellett kertészkedett s gyümölcsöket termesztett. Nem volt azonban elég vigyázatos, német nyelvmesternek is tüzes magyar maradt s forradalmi érzületét sem rejtegeté, mikor gyümölcsfáit a magyar vezérek neveiről keresztelte el. Egyik-másik hazafias érzületű ismerőseinek föl is fedé magát. Így történt, hogy 1852. végén, egy álbarátja árulása következtében elfogták, Gyöngyösről Pestre az Újépületbe, onnan, mint várfogságra kegyelmezett foglyot Königgrätzbe vitték.

Itt a költészettel s az angol nyelv elsajátításával foglalkozott, hogy mily sikeresen, tanusítják angol költőktől készült jeles műfordításai. Az angolon kívül már előbb a német, olasz, tót, cseh, lengyel, orosz nyelveket is bírván, mind e nemzetek költőiből többnek ültette át a

magyar irodalomba kitűnőbb költeményeit. Olaszból Monti Vincze két szomorújátékát is lefordítá s ezek egyike: «Manfred», mint Egressy Gábor jutalomjátéka a Nemzeti Színházban, 1857-ben színre is került. 1855. végén kegyelmet kapott s hazatérve, rendőri felügyelet alatt a fővárosban tartózkodott, minden idejét az irodalomnak szentelvén. 1857-ben kiadta «Az én Albumom» című kötetét, mely számos író közreműködésével jelenvén meg, fényes anyagi eredményt hozott a sokat szenvedett költőnek.

Ugyanazon év végén a «Magyar Évlapok» című folyóiratot indítá meg, de az már az első füzetével megszűnt. Szintazon évben jelent meg Barabás Miklós által kőre rajzolt arczképe, melyet ez alkalommal bemutatunk.

1858-ban adta ki elszórva megjelent költeményei közül azokat, melyeket az akkori sajtóviszonyok megjelenni engedtek s melyekre kétezer előfizető, abban az időben példátlan szám, érkezett.

Költeményeinek túlnyomó részét az akkori czenzura mellett rejtegetnie kellett s ekkor érte az a csapás, hogy költeményeiből egy nagy csomag elveszett, közte: «Két művész» című nagyobb költői beszélye is, melyet még 1845-ben kezdett írni s melyről azok, a kik részleteket hallottak, nagy dicsérettel szólottak.

Az olasz háború idején újabb fölolvasó körútra indult, de a «Krinolin-vers» című költeményével, melyben az államügyész felségsértést látott, bajba keveredett, két évre elítélték s elcsukták. Csak 1860 elején szabadult ki ismét s megengedték Miskolczon tartózkodnia míg ügye végkép eldől. De nem egészen a javára dőlt el. Budweisba[2] internálták, honnan csak a következő évben engedték haza. Itt fordította le a «Szózatot» cseh nyelvre, még pedig a csehek számára ilyenformán:

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, óh te cseh stb.

a mi miatt is szigorúbbá tették fogságát, s együvé csukták egy szobrásszal, ki unaloműzésből sikerült mellszobrát készítette el.

1861. elején megtörten, betegen érkezett haza, hol ünnepeltetést, dicsőítést eleget de kenyeret nem talált s valami kereset után kellett látnia. Meg is indította a «Trombita» nevű lapot, melyet azonban a kormány betiltott. Ekkor «Újabb költeményeire» hirdetett előfizetést, melyeknek azonban a változott politikai helyzetnél fogva lehetetlen volt megjelenniök.

A kiállott sok szenvedés, a nyomor, állandó izgatottság, betegség és végínségtől való félelem megtörte a költő lelkét s agyrendszerében támadta meg. Mint annyi más költője annak a kornak, ő is lelki betegségbe esett, melytől 1861. november 16-án váltá meg a halál.

Sírja sokáig állt jeltelenül, s 1876-ban látta el szerető özvegye csinos emlékkővel a kerepesi -temetőben[3], hol hamvai nyugszanak a sokat szenvedett költőnek, ki a maga korának oly hű, oly igaz szavú költője volt, de kit oly rövid időn elfeledett s csak most kezd újra méltányolni a kegyeletes megemlékezés.

(Forrás: Vasárnapi Ujság, 1890. évi, 23. szám)

[1] Helyesen → Bajj, magyar falu Bihar vmegyében
[2] Ma → České Budějovice, város Csehország déli részén
[3] Kerepesi temető → ma a Fiumei úti Nemzeti Sírkert

Sárosy Gyula

„Családi neve: Sárosy Lajos (Borossebes, 1816. febr. 12. – Pest, 1861. nov. 16.), költő. Jogi tanulmányait az eperjesi kollégiumban végezte, közben magyar nyelvet és irodalmat tanított az ottani gimnáziumban. 1838-ban Sáros vármegye aljegyzője, 1840-ben Aradon váltótörvényszéki jegyző. Diákévei alatt bekapcsolódott az eperjesi kollégiumban működő írói kör munkájába. Versei 1838-tól kezdve jelentek meg folyóiratokban. 1846-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1848 nyarán a pesti váltótörvényszék bírája. 1849 első hónapjaiban kormánybiztosként működött Debrecenben. 1849. áprilisában országgyűlési képviselővé választották. Kossuth biztatására megírta és kiadta a „Ponyvára került Arany Trombita" című művét. Az örök igazság parancsolatjára mondvacsinálta S. Gy. (Debrecen, 1849.), a szabadságharcról szóló verses krónikáját „12 lehelet"-ben, eleinte epikus modorban, később szaggatott előadásban mutatja be a forrongó ország állapotát. Az írás a végén a szabadságharc igazát hirdető verses politikai röpirattá, az ellenséget kigúnyoló pamfletté lett. A szabadságharc bukása után minden megtalálható példányát megsemmisítették, a költőnek is el kellett menekülnie. 1851-ben, távollétében, halálra ítélték. Eleinte az ország különböző tájain bujdosott, majd 1850 – 52 között Sorsich Albert álnéven – mint nyelvtanár – Gyöngyösön rejtőzködött. 1852-ben elfogták, újból halálra ítélték, majd az ítéletet életfogytiglani várfogságra változtatták. 1855 végéig Königgrätzben raboskodott. Kiszabadulása után Pesten folytatta irodalmi munkásságát. 1859-ben a solferinói osztrák vereség hírére rögtönzött Krinolin-vers c. költeménye miatt ismét pörbe fogták, és 1860. márc.-tól nov.-ig a csehországi Budweisbe internálták. Élete utolsó hónapjait Pesten töltötte."

(Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

*

„Sárosy Gyula szülőházának fényképét Paradeyser Lajos urnak, a borossebesi járás főszolgabírójának köszönhetjük, ki mint amateur-fényképész lefényképezte ezt. A ház a költő nevére elnevezett Sárosy-utczában 115. sz. a. van, mely ház Sárosy születésekor gróf Königsegg János tulajdonát képezte. Midőn azonban az ottani uradalmat Waldstein Ernő gróf megvette, e ház is az uj tulajdonos birtokába ment át, ki ezt ujabb időben tataroztatta is. A ház jelenleg ép ugy, mint Sárosy születésekor gazdatiszti lakul szolgál."

(Forrás: Sárosy-album, 167. old.)

*

„Sárosy Gyulának a szülőházát egyszerű, de ízléses emléktáblával jelölték meg, ennek a tervei azonban Aradon készültek és a Kölcsey Egyesület állíttatta. Ez volt a faluban az egyetlen ház, amelyiken emléktábla volt. Ez hirdette, hogy Borossebesnek is volt olyan egyetlen szülötte, kit a magyar irodalomtörténet is magáénak vall." (Banner János) Az épület a mindenkori uradalom tulajdonában volt, egészen a lebontásáig az uradalom gazdatisztjei és családjai (ill. leszármazottaik) lakták. Az utolsó lakó, Zakariás Jenő családja volt. Az épület a mai B-dul Victoriei-n, a *Banca Transylvania* fiókjával átellenben volt[1], a katolikus kápolnától nem messze, egykor magas nyárfák tövében. A szülőház fotóján látható a két-két ablak között az egykori emléktábla, amit az aradi Kölcsey-egyesület helyezett oda 1890-ben.

Foto: Paradeyser Lajos

Sárosy Gyula borossebesi szülőháza. „A földszintes kőház, magas tetővel, az utcára négy ablakkal, a második és harmadik közt a kőtáblával, a rácsos kapuval és kerítéssel, az udvarra néző folyosóval s az udvaron egy fával.” Az emlékezet szerint az épület bontását követően a táblát összetörték és a törmelék egy akkor épülő ház alapozásakor beépítésre került. A második emléktábla elhelyezésére 110 évvel később, ezúttal is az előbb említett egyesület jóvoltából került sor, de már a református templom épületének belső falára. E házról csak két fotó maradt meg az utókornak, ezek láthatóak ezen az oldalon. Az alsó foto az 1960-as évek közepén készült.

Az egyetlen fennmaradt fénykép (részlet kinagyítva) az első Sárosy[2] -emléktábláról, a múlt század közepén készült**,** a táblát Jiraszek Lajos[3] tervezte, és saját költségén előállította. Szövege:

„E házban született 1816. február 2-án Sárosi Gyula költő.

Meghalt 1861. november 16-án.

Emlékül az aradi Kölcsey-egyesület 1890.”

Az első felirat-tervet, Varjassy Árpád kir. tanfelügyelő két soros „distychon”-ját, technikai okok miatt elvetették.

* * *

[1] Adatközlő: Zakariás Gyula (Gyulu), a ház lebontás előtti utolsó lakója.

[2] Sajnálatos módon a költő családi nevét hibásan tüntetik fel az eredeti és a második emléktáblán is, a Fiumei úti síremléken, valamint egy régi, borossebesi várostérképen.

[3] Aradi műépítész, az aradi ACSEV palotát is ő tervezte.

A borossebesi ünnepély

— Emléktábla leleplezése —

Arról a kegyeletes ünnepélyről, mely Borossebesen, Sárosy Gyula szülőháza előtt lefolyt, az nap nagyon fogyatékos tudósításokat küldtek a lapoknak. Most, hogy kimerítő tudósítás fekszik előttünk, egyetmást pótolunk belőle. Az ünnepélyen csak egy megye közönsége vett részt, de azért az ünnep országos jelentőségű volt, mint ahogy a költő az egész országnak szeretettje. Az a márványtábla szülőházán nyilvánulása ama faji erénynek, mely hála istennek nem veszett ki egészen a magyarból s melylyel kegyeletet táplál jelesei iránt. Bárha e lelkesesedés érdeklődés nemcsak a holtak ünneplése alkalmával, hanem élő íróink iránt is gyakran fellobogna.

Az ünnepély rendezője az aradi Kölcsey-egyesület volt, mely különvonaton vitte ki a résztvevőket. A város intelligenciájából szép társaság került össze, férfiak és hölgyek vegyesen. Ott voltak: Szathmáry Gyula alispán, Parecz István és Varjassy Lajos tanácsnokok, Varjassy Árpád tanfelügyelő, tanárok, ügyvédek, irodalombarátok családjaikkal sat. A különvonat vezetője dr. Barabás Béla ügyvéd volt, ki sok dicséretet hallott ügyes rendezéséért.

A borossebesi pályaházban nagyszámú közönség és a Rákóczi-induló hangjai várták az érkezőket, kikhez Paradeyser főszolgabíró intézett szíves „Fogadj isten”-t, kívánva, hogy találják magukat a költő szülőfalujában otthon. A hévvel elmondott beszédre erős éljenzés következett. Ennek csillapultával az ünnepélyrendező bizottság elnöke, Vásárhelyi Béla válaszolt, meghatottságtól alig tudva szóhoz jutni. Megéljenezték, mire karját nyújtá özv. Viczmándyné úrnőnek, Sárosy Gyula leányának s az egész társaságot az uradalmi parkba vezette. A kaszinó előtt nagy diadalkapu állt lombokból e fölírással: „Isten hozott!” Harangzúgás, tarackdurrogás és cigányzene mellett érkeztek célhoz.

A gyönyörű uradalmi park százados fái alatt hosszú, terített asztalok várakoztak. A kissé hosszadalmas vasúti utazás után jól esett a villásreggeli hideg sültje és söre. Kellemes meglepetésül szolgált, hogy nem volt toast. A másik meglepetés pedig a Sárosy-album szerkesztőjének, Naményi Lajosnak Sárosyról szóló tárca lenyomata volt, melyet a lakmározók közt szétosztottak. Délben mindnyájan a leleplezés színhelyére siettek.

Újonnan meszelt, tiszta kis ház a Sárosy Gyula szülőháza. A ház előtt két diófa áll s ezek között volt az emelvény, rajta a kis asztal, az ünnepi szónokok részére. Az emelvény fölött a falon, az emléktábla mellé ez alkalomra felfüggesztve a Kölcsey-egyesület Sárosy Gyulának nagy, olajnyomatú portjaitját. A szülőház előtti tért, mely földbe vert zöld gallyakkal volt díszítve, ellepte a sűrű néptömeg. Ember, ember hátán.

Az ünnepélyt Parecz István kezdte meg magvas, okos beszédet mondva nyugodt, igen érthető előadással. Az emléktábla történetét mondta el. Végeztével Jiraszek Lajos műépítész lerántotta a csinos, ízléses emléktábláról a leplet. Ez a derék műépítész, ki saját költségén állíttatta elő az emléktáblát. E kegyeletes szép tettéért valóban megérdemli, hogy e helyütt is dicsérettel emlékezzünk meg róla.

Parecz beszéde után a közönség a „Szózat”-ot énekelte. A második ünnepi szónok Varjassy Árpád tanfelügyelő volt. Szépen, gyakran pátosszal mondotta el ügyesen összeállított beszédét Sárosy jelentőségéről. A közönség rágyújtott a „Himnusz”-ra, mire P. Thewrewk István elszavalta Ábrányi Emilnek nagy hatást tett e költeményét: […]

Délután 2 órakor a kaszinó nagy éttermében százterítékű bankettre gyűlt az aradi társaság és a borossebesi intelligencia. Kedélyesen folyt a lakoma, melyet számos toast fűszerezett. Ebéd után a társaság eloszlott. Egy része a parkban maradt, más része Monyászára kocsizott.

Négy óra tájban megkezdődött a park előtt a népünnepély nagy élénkséggel. Volt póznamászás, zsákfutás, hátrafelé futás, léggömberegetés, melyet egy kis eső zavart meg.

Ez eső miatt többen elmaradtak a befejező táncestélyről, de az aradiak egyenesen a táncteremből indultak külön vonatukra. A tánc hévvel folyt. Az első négyest 30 pár táncolta. A hölgyek között voltak: Viczmándy Mórné, Paradeyser Lajosné, dr. Barabás Béláné, Gellényi Ernőné asszonyok, Istray Mariska, Jegessy Mariska kisasszonyok, Sassy Szabó Pálné asszony, Előry Eszter és Irén, Viczmándy Irma, Dill Ilona, Moser Helén, Borsos Ilona (Gurahoncról) kisasszonyok, Toma Szilárdné, dr. Csillag Ignácné, Moser Lipótné, Persina Józsefné asszonyok, Baumgartner nővérek, Keimovics Ignácné, Tömöry Mihályné asszonyok, Berta Katica, Berta Mariska, Tessényi Cecilia kisasszonyok, Mózes Mihélyné asszony, Fejér Ilonka k. a. Lázár Lászlóné, Teizinger Frigyesné asszonyok, Teisinger Berta k. a. Hagerné asszony, Ferenczy Klotild, Ferenczy nővérek, László Albertné asszony. Reggel 4 órakor a cigányok a vonathoz kísérték a társaságot és az vígan indult haza Aradra, szép emlékkel gazdagabban.

Sárosy Gyula emléke

Borossebes, június 1. A Sárosy Gyula költő szülőházára az aradi „Kölcsey-egyesület" kezdeményezése folytán elhelyezett emléktábla ma lepleztetett le nagy ünnepséggel. Ez alkalomból Aradról nagy számú díszes közönség külön vonaton rándult ide, kiket Paradeyser főszolgabíró fogadott meleg hangú beszéd kíséretében. Erre Vásárhelyi Béla, az ünnepély rendező bizottságának elnöke válaszolt, megköszönve a szívélyes fogadtatást. Tizenegy órakor indult a közönség harangzúgás és mozsárdurrogás között Sárosy szülőházához, a hol az ünnepély a himnusz eléneklésével vette kezdetét. Itt Parecz[1] István a Kölcsey-egylet irodalmi szakosztályának elnöke nagyhatású beszéddel nyitotta meg az ünnepélyt, s beszédét következőleg végzé: „Sárosy Gyula méltó helyet foglal el nemzeti irodalmunk történetében, ő minden izében magyar költő volt. Az ő szavai is hatalmasan belevegyült azon riadóba, mely a magyart új életre hívta; belevegyült legszentebb jogaiba, a megtámadt nemzet szívet rázó feljajdulásába is s azután élesen harsogott, hogy ébren tartsa azt a szellemet, mely a magyart szabadságharcunk nem múló dicsőségétől körülövezett nagy tetteire képessé tevé, hulljon le tehát a lepel, (a lepel lehull) s ím ez emlékkő hirdette azon kegyeletet, melylyel nemcsak egy szűkebb körű művelődési egyesület, hanem az egész nemzet adózik emlékezetének."

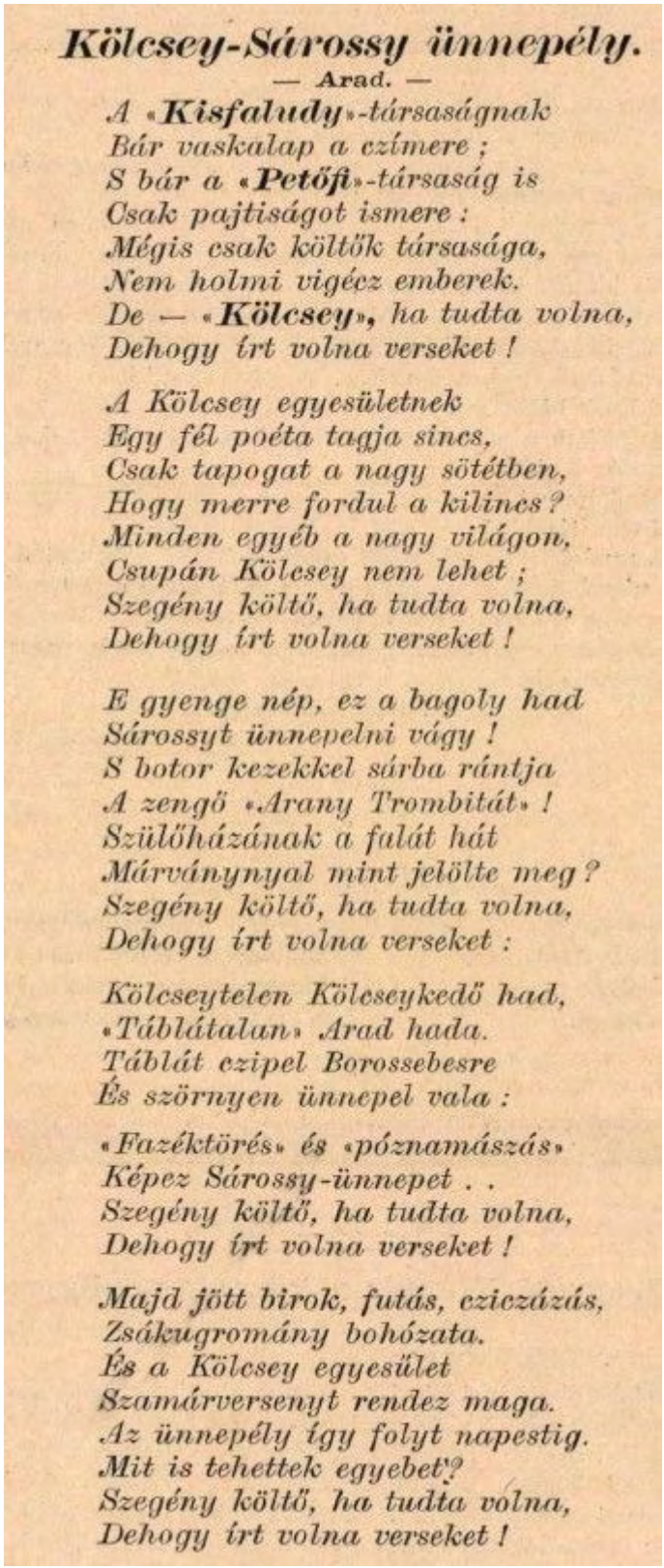
A lepel lehullása után a Jiraszek Lajos műépítész után készült szép emléktáblán a következő felirat volt olvasható:

„E házban született 1816. február 2-án Sárosi Gyula költő. Meghalt 1861. november 16-án. Emlékül az aradi Kölcsey-egyesület 1890."

Mielőtt Varjassy Árpád tanfelügyelő az emelvényre lépett, Sárosy Gyula életét ismertető közleményt osztogattak a közönség közt. Ezután következett a tanfelügyelő emlékbeszéde. Ponori Thewrewk István szavalta erre Ábrányi Emilnek ez alkalomra írt költeményét, mire Mózes Mihály itteni jegyző a hatóság nevében átvette az emléktáblát további gondozás végett. Délután 2 órakor 100 terítékű társas ebéd volt a Kaszinó helyiségeiben. A főtéren nagy ünnepély és este fényes táncmulatság rendeztetett. Az ünnepélyen jelen volt Sárosy Gyula leánya özv. Viczmándyné, leányával Irmával és ennek vőlegényével, dr. Kanta Józseffel, továbbá Szathmáry Gyula alispán s a Kölcsey-egyesület számos tagja.

Pesti Hírlap, 1890. június 2.

[1] Parecz István, a Kölcsey Egyesület alapító tagja

Kölcsey-Sárossy ünnepély.

— Arad. —

*A «**Kisfaludy**»-társaságnak*
Bár vaskalap a czímere ;
*S bár a «**Petőfi**»-társaság is*
Csak pajtiságot ismere :
Mégis csak költők társasága,
Nem holmi vigécz emberek.
*De — «**Kölcsey**», ha tudta volna,*
Dehogy írt volna verseket !

A Kölcsey egyesületnek
Egy fél poéta tagja sincs,
Csak tapogat a nagy sötétben,
Hogy merre fordul a kilincs?
Minden egyéb a nagy világon,
Csupán Kölcsey nem lehet ;
Szegény költő, ha tudta volna,
Dehogy írt volna verseket !

E gyenge nép, ez a bagoly had
Sárossyt ünnepelni vágy !
S botor kezekkel sárba rántja
A zengő «Arany Trombitát» !
Szülőházának a falát hát
Márványnyal mint jelölte meg?
Szegény költő, ha tudta volna,
Dehogy írt volna verseket :

Kölcseytelen Kölcseykedő had,
«Táblátalan» Arad hada.
Táblát czipel Borossebesre
És szörnyen ünnepel vala :

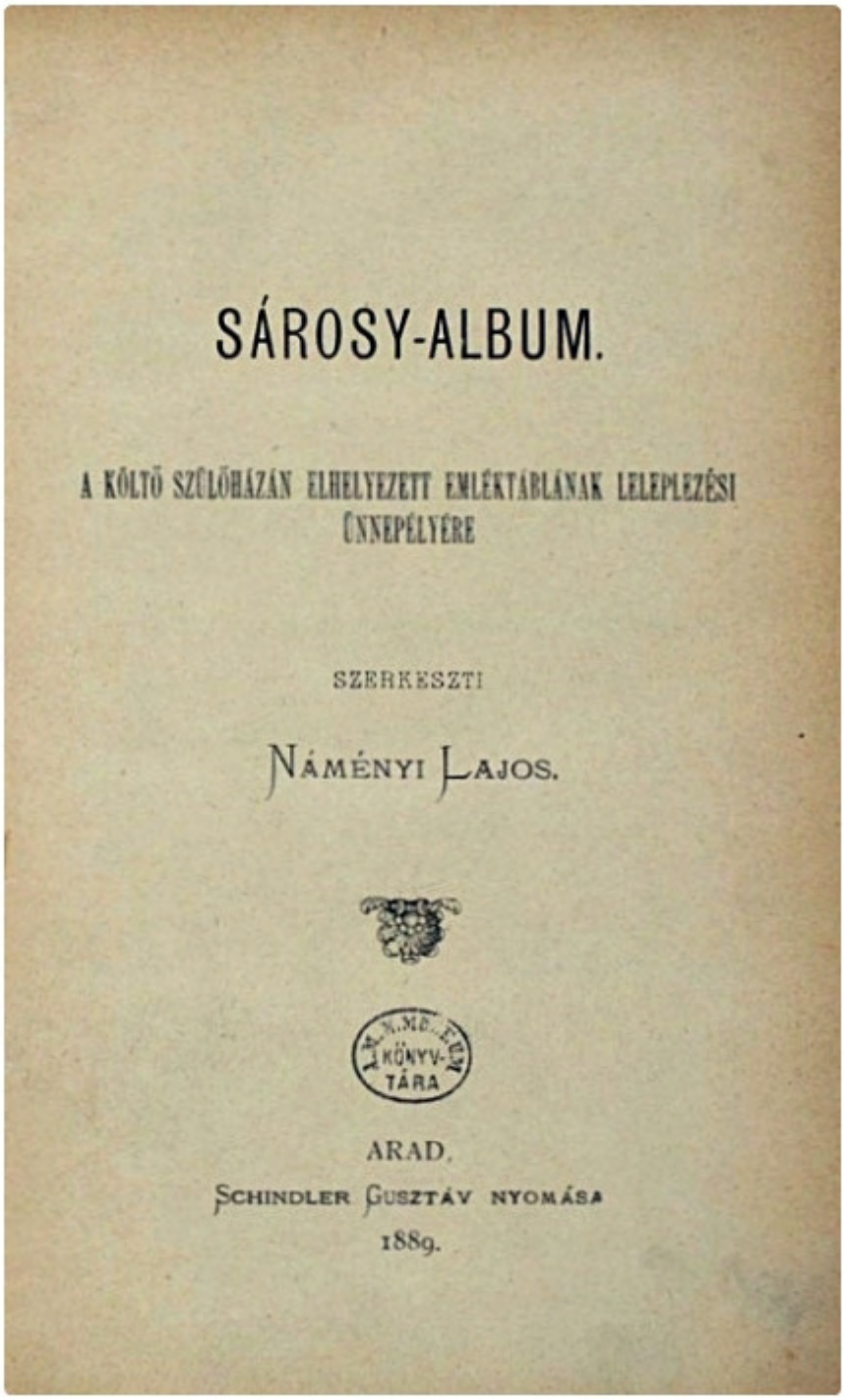
«Fazéktörés» és «póznamászás»
Képez Sárossy-ünnepet . .
Szegény költő, ha tudta volna,
Dehogy írt volna verseket !

Majd jött birok, futás, cziczázás,
Zsákugromány bohózata.
És a Kölcsey egyesület
Szamárversenyt rendez maga.
Az ünnepély így folyt napestig.
Mit is tehettek egyebet?
Szegény költő, ha tudta volna,
Dehogy írt volna verseket !

Bartók Lajos

Megjelent a *Bolond Istók* 1890. június 22-i számában.

A Sárosy-album (terjedelme: 168 oldal) kötésgerince és ötödik oldala

E kötet íródott a költő szülőházán elhelyezett emléktábla, leleplezési ünnepélyére. Szerzők: Ábrányi Emil, Abafi Lajos, Haan Lajos, dr. Erdélyi Pál, Csécsi Imre, Szabados Ede, dr. Széchy Károly, Káplány József, Zalár József, Hiador (Jámbor Pál), Vachott Sándorné, Leövey Klára, Vadnay Károly, Viczmándy-Sárosy Gizella, Laukó Albert és Náményi Lajos szerkesztő.

Arad, Schindler Gusztáv nyomása, 1889.

Laukó Albert[1] – A Sárosy-emléktábla története

(Az átírásnál a korabeli írásmódot meghagytam és egy eredeti inciálét átvettem – a szerk.)

emberiség története tele van példákkal arra nézve, mint tiporják az igazi nagyságot sárba; de épen annyi példa van reá, hogy az ily utókor igazságot szolgáltat. Az ókor Istenei közé emelte őket a modern kor apóthesist készít nekik azzal, hogy felkeresi nyomaikat s megjelöli azokat a helyeket, melyeken az emberiség vagy szűkebb körben nemzetünk javáért fáradtak. Amaz fényesebb, de elvontabb is; emez eljárás egyszerűbb, de reálisabb. Az ember példája tanítja meg az utókort a haza, vagy szűkebb körben a házi tűzhely szeretetére. Ez tanítja meg, miképp kell énünk, önérdekünk megtagadásával a közjót szolgálni, az emberiség javára működni.

A tágasabb hazán kívül megvannak a kisebb körök, hol az ember kisebb tehetséggel, de nagy buzgósággal mégis tehet valamit, míg a közjó érdekében munkálkodni csak kiváló tehetségeknek áll hatalmában. Vagy ahypothesist máskép kimondva a localpatriotismus teszi a hazát nagygyá; mert Kölcseyvel elmondhatjuk, hogy az emberi tehetség parányi lámpa stb. A localpatriotismus szülötte az igazi nemzeti nagyság.

Ily localpartiota Sárosy Gyula, kinek házát a Kölcsey-egyesület erejéhez mérten igyekezett emléktáblával megjelölni.

Az emléktábla eszmélye nem új; a Kölcsey-egyesület akkori elnöke dr. Márki Sándor főreáliskolai tanár már 1884-ben indítványozta, hogy a megye nagyjainak szülőházai emléktáblával jelöltessenek meg. S első sorban az egyesület megjelölte Fábián Gábornak a jeles író és műfordítónak szülőházát díszes gránit emléktáblával.

Sárosy szülőházának emléktáblával való megjelölése Náményi Lajos eszméje; az ő indítványa, hogy Sárosy Gyula életrajza írassék meg, s születési háza emléktáblával jelöltessék meg. Antolik Károly főgymnásiumi tanár 1887. nov. 10-én tartott ülés alkalmával terjesztette ezt az egyesület választmánya elé. A választmány ugyan ez ügyet egyelőre akkorra halasztotta, mikor az egyesület pénztára jobb karban lesz, de azért a kérdés mégsem aludt el. Az egyesület fáradhatatlan alelnöke Antolik Károly utána járt, hogy az emléktábla felállíttassék s az 1888. január 28-án tartott választmányi gyűlésen bejelentette, hogy a Sárosy emléktáblát Jahn Vilmos úr elkészíttetni s Jirásek Lajos úr elhelyezni díjtalanul vállalta el. E bejelentést a választmány köszönettel vette tudomásul.

Az 1888. április 5-iki választmányi ülésen alelnök már bejelentette, hogy az emléktábla leleplezése Borossebesen pünkösdkor történik meg s erre az ünnepélyre az egyesület tagjai meghívandók. Erre a választmány felkérte az alelnököt s Boross Vida választmányi tagot, hogy a kirándulók számára mérsékelt díjú utazást eszközöljenek ki az arad csanádi vasutak igazgatóságánál.

Az április 8-án tartott választmányi ülésen Varjassy Árpád kir. tanfelügyelő úr egy distychont nyújt be, melyet a Sárosy emléktáblára készített. A distychon így hangzik:

„Sárosy itt született, lanttal kelt szárnyra e házból
Zengeni nemzeti dalt, költeni honfi erényt.”

Sárosy Gyula 1816-1861. emlékének 1888.

Ugyanekkor Institóris Kálmán főjegyző úr ajánlatba hozza, hogy a tábla egyszerű márvány helyett a tartósabb borossebesi andészból[2] készítessék. A választmány helyesléssel fogadta a javaslatot s megbízta Antolik Károly alelnököt, hogy az andészt tábla kieszközlése végett Jahn Vilmos borossebesi igazgató úrhoz forduljon.

1888. május 5-én tartott választmányi ülésen alelnök bejelenti, hogy a Sárosy-féle emléktábla beillesztése az épület miatt nem lehetséges másképen mint az hosszával függőlegesen lefelé, mely okból a tervezett distychon sorait — mely ekképen megszakítással volnának rávéshetők — prózával kell pótolni. A választmány erre utasította az alelnököt, hogy ez ügyet a distychon szerzőre Varjassy Árpáddal[3] megbeszélje. E közbejött akadály miatt az emléktábla elkészítése s ünnepélyes leleplezése is késedelmet szenvedett.

A szeptember 6-án tartott választmányi ülésen alelnök szóba hozza a régóta vajúdó Sárosy ünnepet s felhívja a választmányt, hogy annak megtartására határidőt tűzzön ki, mert az emléktábla már kész s a Sárosy szülőháza falába már be van illesztve. A választmány azonban nem találja alkalmasnak az őszi időszakot, mert akkor Arad város és vidékének intelligens közönsége a szüreteléssel s annak előmunkálataival van elfoglalva. Ennélfogva elhatározza, hogy az ünnepély megtartását tavaszra halasztja.

1888. szeptember 13-án titkár bemutatja Barabás Péter aradi lakos ajándékát, Sárosy olajfestésű életnagyságú (mell) képét. Az egyesületnek ezen kívül Náményi Lajos ajánlatot tesz Sárosynak egy hívebb arczképére nézve, mely Budapesten 100 forinttal megszerezhető.

Dömötör titkár e végből gyűjtést is indított meg; a gyűjtés eredménye eddig tizenkét forint ötven krajczár.

A Kölcsey-egyesület ezek szerint megtette a mi tőle kitelt; azonban hála Istennek annyi jelesünk van, hogy iránt ük való tartozásunkat soha sem róhatjuk le teljesen.

(Forrás: Sárosy-album, 161. old.)

*

„Sárosy Gyula arczképe, mely az album elején közölve van, eredetileg Bettelheim Vilmos[4] tulajdonát képezte, kinek Szamossy Elek, az ismert festő, Munkácsy tanára, festette az ötvenes években, miután Bettelheim a lánglelkű költőbarátjának képét bírni óhajtá. Jelenleg azonban Ágoston József, az I. magyar biztosító főtisztviselőjének birtokában van."

(Forrás: Sárosy-album, 167. old)

[1] Laukó Albert – aradi, reáliskolai tanár

[2] Andezit, a piliske-hegyi kőbánya terméke

[3] csejthei Varjassy Árpád, kir. tanácsos, a közművelődési intézet igazgatója, † 1915.

[4] Az aradi színészet lelkes barátja volt, 1863-tól sokat agitált az állandó aradi színészet megteremtéséért és a színház felépítéséért. (Magyar Színművészeti Lexikon)

Az Arany Trombita 8. „lehelet”

(részlet)

A huszár név onnan ragadt a huszárra,
Hogy: egy halálának mindig húsz az ára.
A vasas is azért tartja tiszteletben,
Mert hol egy huszár van, húszat lát az egyben.
Ki ha leaprítja már a maga húszát,
Gangosan kipödri szép perge bajuszát.
Héj! Gyöngy is a huszár, ha felül lovára,
De a ló is szebb, ha huszár ül a hátára;
Sőt ha paripáját büszkén táncoltatja,
Büszkévé válik még a ló is alatta.
Az idegen népek bámulva hirdetik:
Hogy a magyar huszár lóháton születik,
Ki, ha le nem pattan saját jókedvéből,
Mennykő legyen, ami kicsapja nyergéből.
Ha vágtat, a villám pironkodva kéri,
Hogy lassabban menjen, mert utol nem éri.
S a szél - midőn lovát jól megsarkantyúzza,

Sírva jár utána - azt hinnéd, hogy nyúzza.
Nyeregkápájáról lóg a miatyánkja,
Ha iszik, rendesen emberül megfizet,
De csizmaszárában sem tűri a vizet;
Mert bor és dicsőség szíve tápláléka -
Jól teszi! -, a vizet igya meg a béka.
A huszárnak azért villámlik a kardja,
Mert égő szívéhez nagyon közel tartja.
Innen a huszárnak minden kardcsapása
A tüzes mennykőnek egy mestervágása.

A második emléktábla

Az aradi Kölcsey Egyesület Borossebesen 2000. november 14-én, a református templomban emléktáblát helyezett el, megörökítve Sárosy Gyula (1816-1861) költő emlékét. Pávai Gyula beszélt a költő életrajzáról, majd a Kölcsey Stúdió tagjai Sárosy verseit szavalták.

(Forrás: Nyugati Jelen)

Forrás: http://bookline.hu

Herz János nyomása, Pest, terjedelem 172 oldal.

„1857-ben kiadta „*Az én Albumom*” czímű kötetét, mely számos író közreműködésével jelenvén meg, fényes anyagi eredményt hozott a sokat szenvedett költőnek.”

*

Sárosy Gyula épen most következő rövid tartamu programmot küldöz szét: „Előfizetési fölhívás *„Az én Albumom*”-ra – E czim alatt – u.m. szerkesztő – fogok kiadni egy 20 ivre terjedő almanachot, *arczképekkel*. Kiállitása a lehetőségig pompás leend: papirja a legfinomabb vastag regálvelin, s alakja legnagyobbszerű nyolczadrét. Beltartalma megfelend külső pompájának, mert legnevezetesebb iróink válogatott dolgozatai fogják azt becsessé tenni. Megjelenik legkésőbben május elejéig. – Előfizetési ár 3 pft. Bolti ára 5 pft. – Az előfizetési pénzek február végeig egyenesen hozzám intézendők. Lakásom országut Luby-ház 3. szám. Minden 10 példány után egy tisztelet-példánnyal kedveskedem. – Pest, január 30-án. 1857. *Sárosy Gyula*.”

*

„Az előfizetési ivek özönének daczára, csak örülhet olvasó-közönségünk, hogy épen albumot fog szerkeszteni *Sárosy*; mert az ő neve nemcsak felül kezeskedik, hogy a most hirdetett könyv ez évi szépirodalmunk egyik legbecsesb gyümölcse lesz, hanem az iránt is biztos reményt nyujt, hogy a több év óta mellőzött *albumok* ismét ohajtott fölvirágzásra kapnak, ollyan irodalmi készültségű s határozott nemzeties izlésü hivatott műbecslő kezei között, a kinek jeles költeményeivel már eddigelé is találkozott, s ezentul is fog találkozni lapunk olvasó-közönsége.”

Metszetek Sárosy Gyuláról és mellszobráról

Egy alkalommal, a dél-csehországi „Budweis városba internálták, honnan csak a következő évben engedték haza. Itt fordította le a „Szózatot" cseh nyelvre, még pedig a csehek számára, […] ami miatt is, szigorúbbá tették fogságát s együvé csukták egy szobrásszal, ki unaloműzésből sikerült mellszobrát készítette el." (Forrás: Vasárnapi Ujság) „Sárosy nem hozott magával haza egyebet keserű emlékeknél, meg a saját maga apró gipsz mellszobrainál, melyekből egy-egy példányt ajándékozott barátainak e szókkal: „Látjátok, ott is tudták, hogy nem vagyok éppen hitvány ember" (Forrás: Sárosy-Album 136. old. – Vadnay Károly)

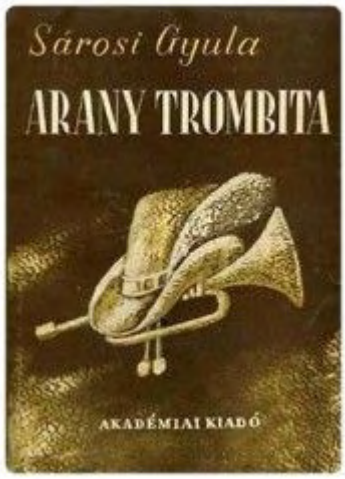
Az oldal illusztrációinak forrása: https://edit.elte.hu

Sárosy Gyula – családi neve: Sárosi Lajos

(1816-1861)

„Borossebesen (Arad m.) született, apja gazdatiszt volt. Jogi tanulmányait az eperjesi kollégiumban végezte, közben magyar nyelvet és irodalmat tanított az ottani gimnáziumban. Ő szervezte újjá a Magyar Társaságot, a kör Jácint (1836.) című zsebkönyvébe ő írta a legtöbb verset. 1837-ben *Nyelvészke* címmel magyar nyelvtant adott ki a német-szlovák ajkú városban lakó diákok számára. 1838-ban Sáros vármegye aljegyzője, 1840-ben Aradon váltótörvényszéki jegyző. Diákévei alatt bekapcsolódott az eperjesi kollégiumban működő írói kör munkájába. Versei 1838-tól kezdve jelentek meg folyóiratokban. 1839-ben megnősült, 3 év múlva elhunyt felesége emlékét szép elégiákban örökítette meg. Aradra nevezték ki váltótörvényszéki jegyzőnek; itt kezdett foglalkozni egy Dózsáról szóló verses regény tervével, de a cenzúra miatt fölhagyott vele. 1846-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1848 nyarán a pesti váltótörvényszék bírája. 1849. első hónapjaiban kormánybiztosként működött Debrecenben. 1849. áprilisában országgyűlési képviselővé választották. Debrecenben egyike a *veres tollas* radikálisoknak.

*

Kossuth biztatására megírta és kiadta az *Arany trombita cí*mű, (teljes címe: Ponyvára került Arany trombita. Az örök igazság parancsolatjára mondva csinálta S. Gy. Debrecen, 1849.), a szabadságharcról szóló verses krónikáját. A szabadságharc bukása után minden megtalálható példányát megsemmisítették, Sárosynak is el kellett menekülnie. 1851-ben, távollétében, halálra ítélték. Eleinte az ország különböző tájain bujdosott majd 1850-52. között Sorsich Albert álnéven – mint nyelvtanár – Gyöngyösön rejtőzködött. 1852. végén, feljelentés nyomán elfogták, s előbb az Újépületben, majd a königgrätzi várban raboskodott. Amikor 1855-ben kiszabadult, az alkoholban keresett felejtést. *Krinolin-vers* című gúnydaláért, melyet a solferinói osztrák vereségre írt, Budweisba internálták. Szabadlábra helyezése után az idegbaj teljesen elhatalmasodott rajta, s 1861-ben testi-lelki roncsként halt meg.

*

Költői pályája az Athenaeumban indult, 1838-ban. A szentimentalizmus jegyében kezdett írni, elsősorban szerelmi dalokat. A *Barna szemek dicsérete* a sikerültebb versei közé tartozik: a kollégiumi diákköltés vidám frissessége sugárzik belőle. Politikai költészetének fontos témája Lovassy László tragédiája (*Lovassy dala*). Ekkor írta *A börtönben* első változatát; a vers csak 1861-ben jelent meg. A pattanásig feszülő indulat fonódik össze benne az erős gondolatisággal. Sárosy Gyulát is megihlette a lengyelek hősies szabadságküzdelme. *A höllgyek hölgye* c. verse egy hőslelkű lengyel nő alakjában a korszak hazafias nőideálját énekelte

szól. Más szláv népek sorsa, irodalma iránt is figyelmet tanúsított. Lefordította Ján Kollár művének, a *Slávy dcerá*-nak egyes részeit, s néhány szlovák nyelvű verset is írt. Aradon a román népköltészet iránt is érdeklődött. Szatirikus versei éles támadások Metternich rendszere ellen (*Némák joga*), vagy a konzervatív nemesi magatartást gúnyolják (*Ó-aradi Maradi Mihálynak fejtől való fája*). A nemesi életideál kritikus szemlélete vezette el a népiességhez (*A rákász lány, Aradi népdal*). Szatíra és népiesség találkozik az Úriszékben, mely a népet sújtó feudális igazságszolgáltatásnak Eötvösével rokon szellemű, éles költői kritikája. A forradalom alatt előbb lelkesítő dalokat írt Petőfi modorában (*Toborzó, Vészdal*), majd hozzáfogott a Ponyvára került Arany trombitának, a forradalom és a szabadságharc népies verses krónikájának megírásához. A 13 „lehelet"-ből, vagyis fejezetből álló mű eredetileg epikus jellegűnek indult: a nagy történelmi eseményeket foglalta össze, magyarázta elképzelt népi hallgatóság számára. A kidolgozás közben a költőt mindinkább elragadták indulatai, s egyre szenvedélyesebb hangon kommentálja Jellasics lázadását, Lamberg kivégzését, Bem erdélyi csatáit stb. A műnek épp ez az elhatalmasodó lírai szenvedély a legfőbb értéke, népiessége mellett. Ezekkel a szavakkal kezdődik az Arany Trombita: *Véreim, magyarok! Nagy időket élünk/ Trombitahangokon s ágyukkal beszélünk* - a végén, pedig azzal biztat az általános felkelésre, hogy *Ott leszek magam is Arany-trombitámmal*. Sárosy rajongó lelkesedéssel ír a szabadságharc hőseiről, a magyar huszárokról, a vezérekről, a magyar szabadságért harcba siető külföldiekről. Az Arany Trombita a nép számára készült, és a nép szemléletmódját, gondolkodását, képzeletvilágát igyekszik követni. Versformája a hagyományos, magyaros páros rímű tizenkettes, nyelve tele van népi szólásokkal, kifejezésekkel. Művének sikere volt: ő maga több ízben felolvasott belőle népes hallgatóság előtt; példányait később, amikor már tiltott, üldözött kiadvány volt, sokan kockázatot vállalva is rejtegették.

*

A szabadságharc leverése után a kétségbeesés, a tehetetlen düh fakad fel verseiből. Gúny és gyűlölet fűti *Farsangi dal* c. versét, mely kéziratos másolatokban terjedt. A vers Aradot és Pestet, a kivégzések helyét idézi, a költő együtt érez a bujdosókkal, Kossuthtal. Megrázó kifejezése ekkori lelkiállapotának a Költői átalakulás döbbenetes képekben állítja elénk a leigázott ország látványát. A nemzeti tragédia átérzése szembefordítja Sárosyt az igazságos gondviselés hitével, az istenhittel: *Hol vagy Isten?* című versében gúnyos kérdések sorozatával fejezi ki kételkedését, tagadását. A börtönben hiteles lírai tudósításokat ír a fogság okozta testi és lelki szenvedéseiről, s kifejezi még ekkor is töretlen forradalmi öntudatát (*Az Újépületben, Éjjel, Börtöndal, Iszonyú puffanás, Verhör, Babylon imája*, *Azt kérded galambom)*. Kiszabadulása után, 1856-ban írta az *Ingeborg, önszületése napján* - egyik legszebb lírai alkotását. A női név mögött, melyet a Frithjof-mondából vett a cenzúra megtévesztése végett, maga a költő rejtőzik: végigtekint életén, számot vet múltjával, s a megtett kötelesség önérzetével vigasztalja magát sok-sok szenvedéséért. Későbbi versei már a hanyatlás jeleit mutatják. Mind több köztük a rögtönzés, az alkalmi vers, a meddő, üres reflexió. Petőfi emlékének hódol *A csárda romján* címűben, más költeményeiben a halálvárás, az élettől való búcsúzás hangulatait fejezi ki (*Az én aratásom, Utolsó levél*)."

Forrás: www.irodalmiradio.hu

Vasárnap, 1890. junius 1. 149. szám. Huszonhetedik évfolyam.

Szerkesztői iroda:
Budapest, ferenciek-tere 3. sz. I. emelet.
Előfizetési dij:
Félévre . . . . . 8 frt
Negyedévre . . . . . 4 frt
Egyes szám 6 kr.

FŐVÁROSI LAPOK

SZÉPIRODALMI ÉS TÁRSADALMI NAPI KÖZLÖNY.

Előfizetések
stb.
Hirdetések
a kiadóhivatalba
(Budapest, ferenciek-tere, Athenaeum-épület)
küldendők.

Sárosy Gyuláról.

(A borossebesi emlékünnep napján.)

»Fáklyát gyujtnak neki.«
Zalár.

(K.) Mikor Sárosy a század legzordabb évtizedében »Arany Trombitá«-jáért, a szabadságharc e lobogó lángu krónikás verseiért, önhazájában bujdosóvá lett s egy gyöngyösi kis házban lappangott, akkor irta Zalár róla:

»Gyertyája ugyan nincs, de a csillagok s hold
Fáklyát gyujtnak neki, háza fölött járván.«

Azóta barátai, ismerősei, tisztelői közül számosan gyujtottak fáklyát a rég pihenő dalnoknak, a kiszenvedt martirnak, kegyeletes megemlékezésekben.

Ma pedig az aradiak részvéte Borossebesen, az ő szülőföldjén gyujt neki fáklyát, megtartva végre a szülőházára illesztett emléktábla ünnepét, melyre már régóta készülnek.

Nem lesz ez országos ünnep. A rendező-bizottság nem hivta meg rá a főváros tudományos és szépirodalmi intézeteit, mert ugy szólván családias helyi jelleget kivánt adni az egésznek s csak a rég elhalt költőnek egyetlenegy lányát, özvegy Viczmándyné Sárosy Gizella urnőt kérte föl a megjelenésre. De a kik tudják, hogy ki volt egykor Sárosy Gyula, mint hatott szavával és költeményeivel a nemes és szabad eszmék kultuszára, mint lelkesitett a szabadságharc lázas küzdelmeiben, mennyit szenvedt érette s mint esett a rosszra fordult időkben hazafiságának áldozatul, s mint ment tönkre benne a sugárzó lélek: azok ma oda fognak gondolni a borossebesi ünnepelőkre, kik a mai világi gondok és törekvések nagy hajszájában nehány órán át a leviharzott mult egy megtört alakja felé fordulnak s a szülőház emléktábláját megkoszorúzva, jó példában hirdetik az élő nemzedéknek, hogy midőn a nemzet jövőjét épitjük, e nagy iparkodásnak erkölcsi erőt kell adni a multakra és a multak jeleseire való emlékezés által is.

Az aradi Kölcsey-egylet ez üdvös eszmének hódolt, midőn évekkel ezelőtt elhatározta, hogy a megye jeleseinek szülőházait emléktáblákkal jelöli meg. Először Aradon a Fábián Gáborét jelölte meg, e nemes szellemű veteránét, ki irodalmunkban a klaszikusok buzgó forditója volt, a városban, a megyén s a törvényhozás termében pedig a nemzeti és szabadelvű eszméket szolgálta következetes buzgósággal, egyszersmind tiszta és nyugodt élete derületével futva meg hosszú földi pályáját.

Másodiknak a Sárossy Gyula borossebesi szülőházát jelölte ki, ki szintén Aradmegye, Borossebes szülötte, s a szabadságharc előtt Aradon lakván, mint költő, mint a váltótörvényszék birája s mint az ottani társasélet közszeretetű embere, sok érdemet szerzett, énekeivel és felolvasásaival eszmékre és cselekedetre buzditott, jelkével lelket önte sokakba s az ottani református egyház létrejöttének is egyik elsőrendű tényezője volt.

Majdnem három éve már, hogy a borossebesi ünnep ügye vajudik, annak bizonyságaul, hogy korunkban az eszményies jellegü törekvéseknek sokszor háttérbe kell szorulniok a mai világi fejlődés másnemű, napirenden álló érdekei előtt.

A Kölcsey-egylet körében már két évvel ezelőtt bejelenték, hogy az emléktáblát 1888 pünkösdjén leleplezhetik. Varjassy Árpád tanfelügyelő el is készité rá a hangzatos distychont:

»Sárossy itt született, lanttal kelt szárnyra e házból
Zengeni nemzeti dalt, kelteni honfi erényt.«
Sárossy Gyula — 1816—1861. — emléknek, 1888.

De mivel a szülőházon ily hosszú soru verssel az emléktáblát nem lehetett volna elhelyezni, a föliraton változtatni kellett, s noha az emléktábla még abban az évben elkészült, az ünnepélyt őszről — mikor Arad-Hegyalja szüretjei van elfoglalva — későbbre halasztották.

Ugy volt tavaly, hogy pünkösdkor megtarthatják. De az ünnep helyett egy »album« jött létre, melyet az emléktábla inditványozója: Náményi Lajos szerkesztett és adott ki, sok gonddal és szép siker-

rel. Megvan abban a költő elég hű arcképe. Szamosy Elek műve után, nem valami tiszta nyomatban, de mégis ugy, hogy művész keze jó arcképet alkothatna utána. Megvan világos nyomatban, fénykép után, a borossebesi földszintes kőház, magas tetővel, az utcára négy ablakkal, a második és harmadik közt a kőtáblával, a rácsos kapuval és keritéssel, az udvarra néző folyosóval s az udvaron egy fával. Van továbbá az albumban vagy husz dolgozat, melyek részint éneket mondanak a költő emlékezetére, nagyobb részint pedig a Sárosy Gyula életére, jellemére, viszonyaira vonatkozó jegyzeteket foglalnak magukban, köztük nem egy a közvetlen ismeretség értékes terméke, a már csaknem harminc éve nyugvó dalnok egykori jó barátaitól, tisztelőitől, sőt a saját élő lányától is.

Ez az album értékes kárpótlás volt a mult nyárról elmaradt helyi ünnepért. Oly könyv, mely Sárosy Gyula emlékét, érdemeit, szenvedéseit több oldalról világitja meg; mely könnyen megszerezhető volt (s megszerezhető ma is,) országszerte, s melyet nem fognak nélkülözhetni azok, kik majdan a nemzeti nagy virradás pár évtizedi szépirodalmának nem csupán lángelméinek, hanem minden számottevő bajnokának tüzetesb jellemzésével fognak foglalkozni. Mert ennek is meg fog jönni a maga ideje, midőn az élő nemzedékek nagyobb kegyelettel fordulnak vissza azok felé, kik énekszóval és lelkes igékkel küzdöttek a megujuló Magyarországért, s e küzdelemnek martirjaivá lettek.

A ki a tavaly kiadott albumot végig forgatja, éreznie kell, hogy senkire sem lehet inkább, mint Sárosy Gyulára alkalmazni b. Eötvös Józsefnek egy szóváltoztatással e gyönyörü két sorát:

»Dalt érdemel, mert költő,
Könnyet, mert *szenvedett*.«

A költő és a szenvedő emlékezetére ma végre megtartják Borossebesen a már több izben elhalasztott leleplezési ünnepet. Akármilyen lesz annak külső képe, bárcsak helyi vagy megyei jelleggel birjon is, általános hatásra számithat eszmei tartalmánál fogva mindazoknál, kik tudják és érzik, hogy voltaképp a jövőt munkáljuk akkor is, midőn a multak érdemeinek hódolunk. Mert mi lelkesitheti jobban a mai nemzedékek törekvő fiait, mint az, ha látják, hogy nem vesz feledésbe az eltemetett hazafiak érdeme. Egy francia ezred hősiségét folytonosan fentartá az a kegyeletes szokás, hogy a vitézül elesett Latour d'Auvergne nevét halála után is mindig felolvasták a névsorban, s mert ő már nem felelhette rá, hogy jelen van, helyette a század mondta: »Áldás a hős emlékezetére!«

A borossebesi ünnep is ma egy ily kegyeletes és buzditó felkiáltás: »Áldás a költő-martir emlékezetére!« Es ezt az áldást mindnyájunknak szivből kell visszhangoznunk. Szivből annyival inkább, mert egy jobb, szebb, békésen fejlődő időszakban, minő a miénk, édes kötelességünk áldani haló poraikban is azokat, kik egy viharosabb korban elszánt lángolással áldozták föl magukat a magyar nemzet erős kifejlődéséért.

Ma sincs és még sokáig nem lesz bevégezve az a nagy munka, melynek Sárosy Gyula már tanuló éveiben igen buzgó előmozditójává szegődött. Ez az édes anyanyelv elterjesztése a Karpátoktól az alsó Dunáig, a stájer határbércektől az ojtozi szorosig. Mintha a sors is segitett volna neki e kedvvel végzett hivatás teljesitésében, a Maros közeléből oly felvidéki pontra ragadta, hol nagyon is bő tere nyilt a magyar szó terjesztésére az értelmiség fejlő nemzedékei körében.

A Sárosy-család voltaképp szatmármegyei, de költőnk atyja, Lajos már Borossebesen lakott, mint uradalmi gazdatiszt, midőn nejének, (a dabasi családból sarjadzott Halász Katalinnak,) 1816 február 12-dikén fia született. Ez anyára gondolt sok évtized multán a szenvedésektől megtört költő, midőn fájdalmas refrain-ben éneklé:

»Szegény anyám, ha tudta volna,
Dehogy szült volna engemet.«

A kis fiut, atya nevére, Lajosnak keresztelték, a Gyula nevet ő maga irodalmilag vette föl. Másfél éves volt, midőn atyja, (mint 27 éves fiatal férfi.) meghalt. Anyja, a fiatal és szép özvegy, kinek fián kivül egy leánya is volt, támaszra szorult s a füzesgyarmati jegyző: Szánthó Pálhoz ment másodszor nőül. Ez a mostoha apa a tudományt kedvelte, de a költészetet nem, s kedvetlenül hallá, hogy serdülő mostoha-fia már a szarvasi iskolában verselgetni kezdett. De mezőberényi tanára: Molitorisz Adolf és későbbi sógora: Kis József urradalmi mérnök buzditgatták a tehetséges, elmés fiut, ki tudott verselni latinul, magyarul s különben is igen jó tanuló volt. Berzsenyi és Csokonai költeményeiből könnyen forditott latinra, németül is hamar megtanult s szavalni hatásosan tudott. Otthon a szoba falára is verset irt, mit szerető anyja sokáig megóvott a bemeszeléstől, de mivel a mostoha apa nem szerette verselgetéseit, első ily műveit álnév alatt adogatta ki. Ez volt az ok a Gyula név fölvételére is.

Költészetet tanulni 1832-ben az eperjesi kollégiumba ment, hol — szegény tanuló létére — csupán tehetségével a nyelvmüvelő társaság vezérifja lett. Itt kötött barátságot nem egy majdani irótársával, itt fejte ki tanulásban, irásban, irott lap szerkesztésében, magyar műkedvelői előadások rendezésében, társaséleti buzgóságban, nagy tevékenységet, hogy a magyar szó terjedjen ez északi ponton is, hol a táblabirák latinul, a polgárok és a nők németül, a köznép fiai pedig tótul beszéltek. Még a költészetet is ugy szólván a nemzet nyelvének terjesztéseért ápolta, a muzsa utján nyerve annak barátokat mind a két nemből. Öt éven át, mint joggyakornok s mint a megye tiszteletbeli jegyzője is rendes tanfolyamban tanitá magyarul a gimnázium és jogakadémia ifjait, s külön órákban a hölgyeket és ügyvédeket. Használatukra »Nyelvészke« cimü füzetet is adott ki. Igazi apostola lett az eperjesi magyarosodásnak s a »nyelvmüvelő társaság«-ba annyi lelket öntött, hogy az később is jelentékeny tényezője maradt a nemzeti szellem ápolásának; s tette ezt egy szegény, szük viszonyok közt élő ifju, ki csupán tehetségének és buzgalmának köszönhetett mindent.

Lélek volt.

A magyar tanórák adása eleintén a fentartás eszköze volt nála; de mert hévvel adta magát e föladatra, nem a fizetett oktatót látták benne, (azt akkoriban még lenézték,) hanem a lelkes ifjut, kit örömmel láttak az uri társaságok is. Ez uton válhatott csak egy rá nézve idegen megyében főjegyzővé. E hivatalában is a hivatás embere maradt. Szónoki beszédei tüzes magyar lélek termékei voltak. Ohajtott volna a szinpad utján is hatni, de bár irt szinműveket, drámai tehetség nem volt benne s e téren forditásokkal szerzett figyelemreméltóbb érdemet. A költészetben főleg lirai és leiró hivatással birt s akár pathetikus, akár kedélyes verset irt, abban nem hiányzott az érzés, kedély, gondolat, a hangzatos nyelv és formacsin. Kellene a régibb költőkből kiadni egy anthológiát, hogy közkézen forogjon meginl mind az a költemény, mely a mult évtizedek másodrendü dalnokainak java termését tette, s ebben a könyvben Sárosynak is juthatna nehány iv. Mert összes művei nem a maradandóság számára készültek, de van egy csomó műve, melyet méltó volna ujra forgalomba hozni.

Eperjesi nyelvtanitói buzgalma közt ismerte meg az »aranyhaju bűvös angyal«-t, Hilvéty Arnoldinát, (nyug. katonatiszt árvája,) kit hat évi szerelem után 1839-ben vehetett csak nőül, midőn megyei aljegyző lett. Boldog volt vele, de e boldogsága nem tartott sokáig.

A másik év vége felé az aradi váltótörvényszékhez nevezték ki jegyzőnek s rövid idő mulva birónak, mely állásában a szorgalom és képzettség sokszor megdicsért példánya lett. Becsülés és szeretet közt élt ott, de öt évnegyed mulva, (1842 márciusában) lesujtó csapás érte: szeretett neje két hetes inlázban meghalt. Maga irta akkor róla: »az én halottam könyeket a mások szeméből csak törleni tu-

dott: de másnak okozni sohasem, mint egyedül mostan, midőn már nincs többé!« E fájdalom mélyité költészetét, s neje emlékét több megható énekben ünneplé. Nem volt gyermeke, hogy vigaszául szolgáljon, s a tűzhely gyászát azzal enyhité, hogy a közjótékonyság szolgálatába állt. Arad nem feledhette el, hogy jótékony intézeteit mint támogatta évekig; hogy az ottani ref. templom fő-felépitői közé tartozott, mert e célra az »Öt érzékről« tartott felolvasásaival különböző helyeken sok ezeret gyüjtött e célra össze; mikor pedig a várost a Maros árvize tönkre tette, a Császár Ferenc által kiadott »Aradi vésznapok« cimü, jótékony célu albumnak is ő volt egyik legbuzgóbb munkása és terjesztője. De mindez nem pótolta ki neki az otthon boldogságának hiányát. Ép felolvasó utja közben Sátoralja-Ujhelyen ismert meg egy kedves, eszes fiatal leányt, Vass Paulinát, zempléni birtokos lányát, s arra gondolt, hogy ez pótolhatná elveszitett nejét.

S nőül is vette és ujra boldogsággal kecsegtette magát. Született egy kis leánykájuk is a jövő zálogául; de bár a következett években a Sárosy Gyula tisztelete országszerte egyre nőtt, a »haza egyik édes dalnoka«-ként emlegették, az eperjesi ifjuság 1845-ben fáklyászenével ünnepelte, a védegylet kitüntette hazafias buzgalmáért s a Kisfaludy-Társaság 1847-ben tagjai közé választotta: a sors fordulata nem sokára szomoru pecsétet ütött az ő életére. A forradalom zivatarai közt elszakadt végkép nejétől és leányától.

Noha Kossuth igen jó ismerőse volt, 1848-ban nem kért többet, mint hogy a fővárosba tegyék át váltótörvényszéki birónak. Ez megtörtént. Midőn az idők lázasabbá lettek, egész lelkével bele forrott a forradalom tüzébe. Kezdte irni legnagyobb, de rá oly végzetessé vált krónikás versét: az »Arany trombitá«-t, melynek egyes »leheletei«, (énekei) csakhamar gyujtó hatásúak lettek. Az egészet Debrecenben végezte be, a függetlenségi nyilatkozat leirásával. Ott is olvasta föl nyilvánosan s adta ki a »ponyva« számára. A népet, a magyar táborokat kivánta vele felgyujtani.

Nincs mü, mely teljesebben fejezze ki a forradalom lázát. Forr benne a vérmes remények lángja, a hazafiak dicsőitésének tüze s kavarog az ellenség gyülöletének és ócsárlásának sötét füstje. Izgalom szülte és izgalmat is szült. Nyelve népiesen magyaros, tele találó képekkel, pompás rímekkel, felhevüléssel, mámorral, dühvel és lobogással. Egy öreg képviselő, a mint elolvasta, azt mondá neki: »Mindenkép a fejed forog kérdésben. Ha győzünk: egy uj kapitoliumon koszorúzzuk meg a fejedet; ha vesztünk, leütik a fejedet!«

Nem történt meg egyik sem. Rosszabb történt akármelyiknél: egy szép léleknek s egy kiváló életnek tizenegy év gyötrelmei és keserűségei közt kellett eléktelenednie. Nagyobb martiromság ez, mint kit pár perc alatt sujtott a kegyetlen itélet katasztrófája.

A ki 1849-ben a váltótörvényszék elnöke, a parlament tagja volt, a ki a tavaszi nagy győzedelmek után a haza legviritóbb jövőjében annyira reménykedett, a kit tapsoltak és dicsértek: még annak az évnek őszén a gyászbaborult haza bujdosója lett, el kellett tagadnia nevét, s mint »üldözött vadállat«-nak sehol sem volt biztos pihenő helye. Jaj volt akkor annak is, kinél az »Arany trombita« egy példányát megtalálták; mi történt volna azzal, a ki megirta, ha mindjárt kézre kerithetik!

Eleintén Aradmegyében lappangott, majd Biharba ment s ott, Komádiban irta a bálba menő lányokra azt a sujtó verset: »Táncoljatok hazám leányi«. Különféle alakban és nevek (Bittó Lajos Fekete Samu sat.) alatt rejtőzött az üldözés elől; néha éjjel ágyból kellett tovább szöknie; történt, hogy szénás kocsiba rejtve vitték el; néha majorba, szinbe dugták. Végre Gyöngyösön talált pár évre nyugodtabb helyet. Ott mint Sorsich Antal »német nyelvmester« éldegélt. Eleintén csak egy pár jó barátja tudta, hogy kicsoda; de később, midőn keser-

vében a bornak jobban neki adta magát, mint kellett volna, olyan szavakat is ejte ki, melyek gyanút keltettek. Az akkori polgármester, hogy érdemet szerezzen, elfogására tört. Éjjel lepte meg katonákkal, de ezek elől az ablakon át elmenekült s zimankós időben kalap nélkül, gyalog futott a közeli Rédére, a hol Vachott Sándor, jó barátja, költőtársa lakott. De mitsem használt. Másnap elfogták. Sőt befogták és az Ujépületbe zárták Vachott Sándort is, noha ő akkor otthon sem volt. Erre a mélyen érző költőre aztán az elmekór árnya szállt. Mivel akkor már a megtorlás dühe enyhült, Sárosy az Ujépületből nem a vérpadra, hanem a königgrätzi börtönbe került. Ott angolul tanult, angol költőket fordított, sőt eredeti verseket is külde egy pár szerkesztő barátjának, kik azokat álnév alatt adták ki.

Majd Budweisba került internálva, hol egy szobrász kis mellszobrocskákat is készite róla.

A hazatérésre 1856 nyarán kapott engedélyt. Noha meglehetősen ki volt forgatva önnmagából, a pesti irók, hazafias urak és urnők nagyon fölkarolták, segitették. »Az én albumom« cimü diszkönyvének, valamint »Összes költeményei«-nek (1858) igen sok előfizetője volt. Vették nagyon Barabás által rajzolt nagy arcképet is. De uj baja támadt. Felolvasó körutat tett 1859-ben az olasz háboru kitörésekor s egyik felolvasott müveért: a »Krinolin-vers«-ért feladták. Az volt ellene a vád, hogy egy dőre divat gúnyolása mögött lázit s az osztrák szineket becsmérli. Több havi kellemetlensége támadt e miatt. Majd a »Trombita« cimü lapot, melynek szerkesztője mögött ő állt, betiltották. Ez azonban nem is részesült valami nagyobb pártolásban. A tervezett »Ujabb költemények« kiadásának sem kedvezett az idő, mert akkor már a Deák Ferenc kiegyezési törekvése foglalt el minden elmét és szivet. A virradó jövő képe előtt elhomályosult a multak martiromsága. Sárosy maga, összetörve lélekben testben, a mint maga, ugy a haza részére sem várt semmi jót. Félt attól, a mi következik, s vigasztalást a mámorban keresett. Évről évre hanyatlott ez utolsó években, s azok is, a kik szerették, utoljára már kivánták számára a szabadulást. Mikor kiszenvedett: nagy részvéttel temették el. Temetését a vállalkozó, a jó öreg Aul József, minden dij nélkül rendezte, tudva, hogy kit temet.

Egy emberi romot temetett, de a mely egykor, sokáig diszes erősség volt, mignem a viharos idők kegyetlenül nem bántak vele.

Koporsója fölött két püspök: Török Pál és Székács József mondtak bucsubeszédet s a református ifjuság és a nemzeti szinház énekkarai zengtek gyászdallamokat. Fiatalabb költők emlékversben fejezték ki érzéseket. Sirja azonban a kerepesuti temetőben sokáig jeltelenül állt, mignem 1876-ban özvegye, ki a forradalom vihara óta nem látta, emlékkövet állittatott hamvai fölé.

Neve és sorsa nincs elfeledve. Irnak róla olykor emlékjegyzeteket. De csak kevesen olvassák müveit, melyeket utoljára Aigner Lajos adott ki, megirva életrajzának vázlatát is. Leghiresebb művét: az »Arany trombitá«-t az idő, szerencsés fordulata szoritá háttérbe, habár annak egyes részei, (például a huszárokról szóló,) a népies költészet elavulhatlan fényével birnak. De az a láz, az a szellem, mely benne uralkodik, nem szólhat a mai időhöz többé. Mindig nevezetes irodalomtörténeti emléke marad azonban a nagy tűzpróba ama idejének, melyben »trombitahangokon ágyukkal beszéltünk« azzal a hadsereggel, mely ezentul vész idején a mi fiainkkal együtt fogja védeni a hazát és trónt.

A mai boldogabb kor gyermekei azonban ne feledjék ama viharos idő áldozatait. Hazaszeretetökneк estek ők martalékul, mig most a hazaszeretet a boldogulás szárnya. De bármennyire kedvezőn fordult is közéletünk folyama, nem volnánk méltók a sor jóságára, ha felednők azokat, kik lelkesedésök miatt voltak kénytelenek töviskoszorút viselni.

Ilyen hazafias költő emlékének nyujtnak ma Borossebesen babérkoszorút. Legyünk együtt az ünnepelőkkel gondolatunkban és érzésünkben!

M.

Forrás: OSZK MEK DKA-031728

Sárosy Gyula lírai költő, a népieskedő költők egyik legtehetségesebbje. Összes költeményeit *Sárosy Gyula Arany trombitája és egyéb hazafias költeményei* és *Sárosy Gyula vegyes költeményei* címmel, kiadta: Abafi Lajos 1881-ben.

„Sárosy Gyula álnevei: Rozsásy, Ludvigk, Sárosy Gyula (ifjúkorában), Ősy S. (Eperjesen) Sorsich Antal (bujdosása alatt), Balassa Bálint, Árnyék Pál (fogsága idejében).”

(Forrás: Sárosy-album, 166. old. — Náményi Lajos)

PONYVÁRA KERULT

ARANY TROMBITA.

AZ ÖRÖK IGAZSÁG PARANCSOLATJÁRA

MONDVACSINÁLTA:

SÁROSI GYULA.

ELSŐ LEHELET.

TAJEKOZÁS.

Véreim, Magyarok! nagy időket élünk,
Trombitahangokon, s ágyúkkal beszélünk:
Magyarország felett meggyült a zimankó
Majd annyi a bajunk mint a bécsi bankó.
Éjszakon, keleten, nyugaton és délen
Mindenütt ellenség van a határszélen.
Ellenség kívülről, ellenség idebent
A magyar nemzetnek irtóhadat izent.
Sajat hazájának szentséges földére
Húl és égbe kiált a magyarnak vére.
Falvainkat a tűz sárkánymódra falja,
Lángnyelvével a vért a földről felnyalja —
S vér és láng az eget annyira meghatja
Hogy már pirul bele a menny boltozatja.
A jámbor nép pedig a földre leborúl,
Kebeléből a köny mind szemébe szerül
E csapásnak okát, mivelhogy nem érti,
Ártatlanságában sóhajtozva kérdi.
S azt hiszi: hogy onnan van az ország harcza
Mert elfordult tőlünk a jó isten arcza.
Héj atyámfiai! nem igy áll a dolog
Kendtek az ég ellen vétkezik, ha dohog.
Mert a népszabadság felséges egy plánta
Csak olly földön terem, mellyet ágyú szánta.
Vér az ő trágyája, s úgy virul kedvére
Ha golyóbiszápor húl a gyökerére.
Velünk van az istea, segíti dolgunkat
Míg gyávák nem leszünk, elhagyni magunkat
De magunkkal csak úgy jöhetünk tisztába
Ha bele pillantunk a király titkába.
Ha jól megvizsgáljuk a királyi széket
Ki tartja kezében ott a kötőféket?
Ha ördögöt, poklot, s mindent kikutatunk:
Kik fonták az ostort, a mellyel sujtatunk,
S kik adták lelköket az ármánynak bérbe
Hogy Magyarországot boríthassák vérbe.
Ha mingyárt nem hajtunk minden szére szóra
Melyet a gonoszság közöttünk elszóra.
Héj, mert mézes mázos az ámítók nyelve!
De a szívök vagyon álnoksággal telve.
Járnak ők jobbára nagy urak képében
Minőket majd láttok e sorok tükrében.
Járnak szürke frakkban, vagy véres palástban
S kedvöket lelik a hazaárulásban.
Szóval oly sokféle s annyi e hon gaza
Hogy ezer szekeren sem vihetnéd haza.
Atyafi, az ily gazt messze kerüljétek
Métely az, a mellyel érintkezni vétek.
Higyetek, de kinek? jól megválaszszátok:
Mert a könnyen hivés rajtunk merő átok.
Lássátok az élet olyan mint egy ponyva
Mely istóriákkal van végig bevonva:
Tanulságos verset vesz az ember róla
A míg ki nem rántják a ponyvát alóla.
Ti búzát szóktatok terítni ponyvára
S tisztán viszitek a világ piaczára.

Forrás: OSZK MEK DKA-031730

Kossuth biztatására megírta és kiadta a „Ponyvára került Arany Trombita” című művét,

Debrecen, 1849.

„1861. november 17-én, vasárnap délután a főváros lakossága fényes és népes temetésnek volt tanúja, Sárosy Gyulát kísérték az örök nyugalom helyére.” (Vasárnapi Ujság)

A költő sírja Budapesten, a Fiumei-úti Nemzeti Sírkertben található (29-1/0/1/6 sírhely), a Deák-mauzóleumtól jobbra, száz méterre. A síremlék tardosi mészkőből álló lapemlék, a név Sárossy-ként van feltüntetve rajta. A jelenlegi síremléket a rendelkezésre álló információk szerint 1976-ban állították, mivel az eredeti tönkrement. A sírhely a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság által védett „A” kategóriás sír. (Adatközlő: Nebehaj Barbara) - (Fotók: Kiss)

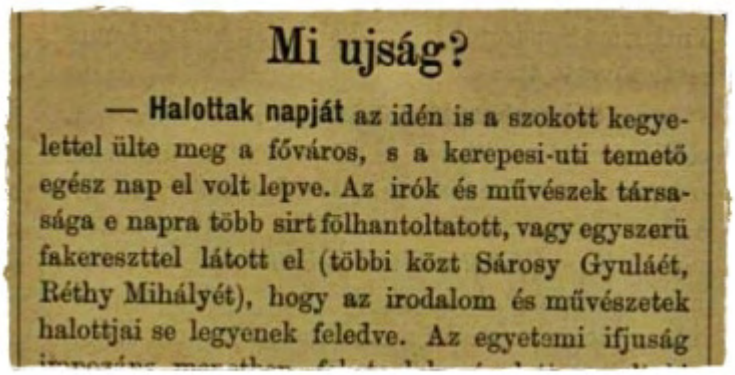
Sárosy Gyula temetése és az első síremléke

„Halála hirét megdöbbenve vette a főváros és az egész ország. Temetése fényes volt és nagyszerű, Aul József temetkezési vállalkozó ingyen rendezte azt épen akként, mint nehány évvel előbb a Vörösmartyét. A végső isteni tiszteletet Török Pál superintendens egy szép és megható beszéddel megkezdvén, utána a ref. tanulók és a nemzeti szinház énekkara zengett gyászdalokat, majd a szinház előtt állapodott meg a gyászgyülekezet és Székács József tartott bucsubeszédet, mely után a roppant nagy számú közönség, az esős idő daczára, költője koporsóját a kerepesi temetőbe kisérte, hol Török Pál kitünő emlékbeszédet mondott. A költők pedig siettek a hazafiak gyászának költőileg is kifejezést adni. Sírja sokáig elhagyatva állott, míg végre 1876-ban özvegye csinos emlékkővel látta el.”

(Forrás: Vasárnapi Ujság, 1900. évi, 44. szám. – Abafi Lajos)

Sárosy Gyula özvegye 1876-ban egy szürke márvány síremléket állíttatott. Ezt megelőzően, a sírhely 15 évig fakereszttel volt jelölve, rendben tarttatásáról időnként az írók és művészek társasága gondoskodott.

Mi ujság?

— **Halottak napját** az idén is a szokott kegyelettel ülte meg a főváros, s a kerepesi-uti temető egész nap el volt lepve. Az irók és művészek társasága e napra több sirt fölhantoltatott, vagy egyszerü fakereszttel látott el (többi közt Sárosy Gyuláét, Réthy Mihályét), hogy az irodalom és művészetek halottjai se legyenek feledve. Az egyetemi ifjuság

mi élő teremtéssel sem akar beszélni. (Folytatása következik.)

B ó k.

„Összejártam az egész világot
S rájutottam végre magam is
Hogy alig van itt-ott egy kivétel,
Valamennyi asszony mind hamis.

Az a kérdés : házasodjam-e hát?
Mikor azt tartják az okosok :
Hogy a jóból több sem elegendő,
S a gonoszból egy is szörnyü sok.

Veszek jó nőt? akkor ő szegényke
Bánja meg, hogy illy férjet kapott;
Veszek roszat? ugy be kell cserélnem
Papucsért a férfikalapot.

Nem, sehogy sem házasodhatom meg!
Igy vagy ugy, a vége bánalom.
No de az, hogy agglegény maradjak,
Köztünk szólva, mégis skandalum!“

Igy tünődém verseket faragva,
Míg szobámban jártam föl s alá —
S észre sem vevém, hogy verselésem
Drága nőmet csontig furdalá.

Végre mondám,—látva hogy szemében
Szinte szemrehányó köny ragyog :
„Ah bocsánat angyal, oldaladnál
Elfeledtem, hogy már nős vagyok!“

Sárosy Gyula.

Veresek szemeid. . .

Veresek szemeid | Mért nézek ki mindig?

Sárosy Gyula verse egy 1857-es Vasárnapi Újságban

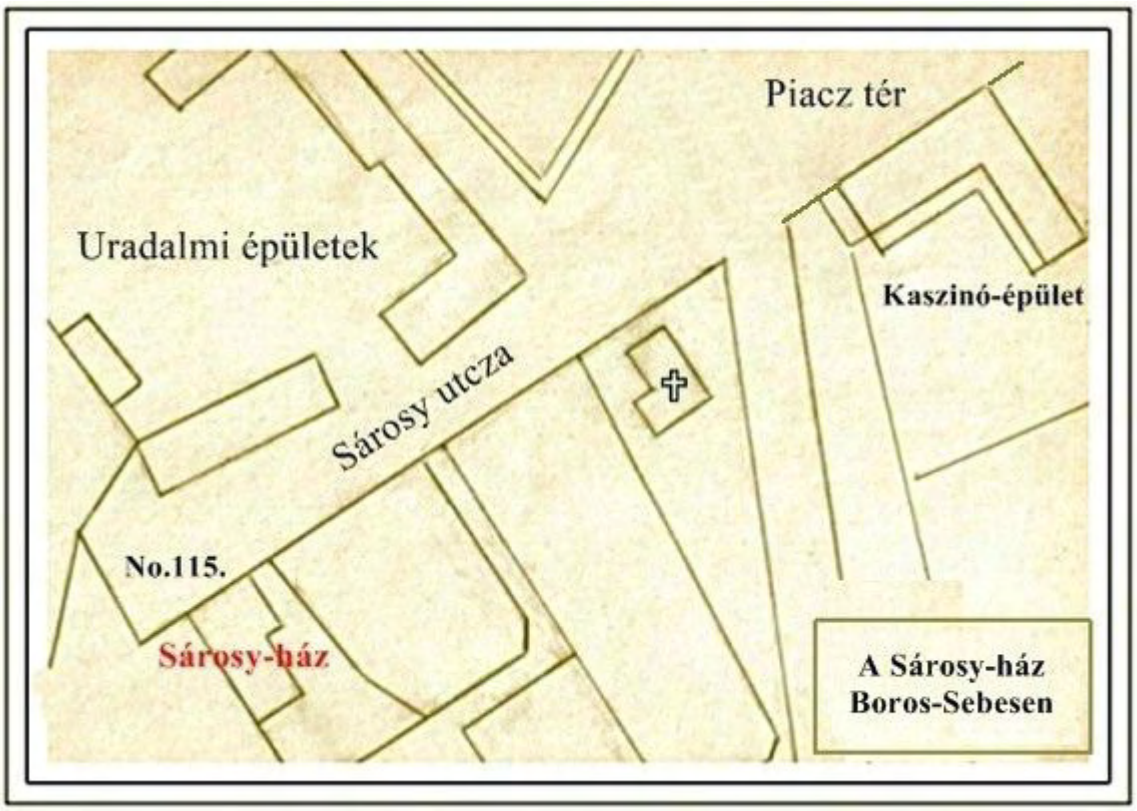

← Emléktabló a borossebesi múzeumban, 2012-ben. (Foto: Kiss László)

Sárosy Gyula felmenői nem rendelkeztek ősi borossebesi gyökerekkel. A család kisnemesi származású, Szatmár-vármegyéből került a településre, ahol a költő édesapja Sárosy Lajos (1790. †1817.) a gr. Königsegg uradalom gazdatisztjeként tevékenykedett. E beosztás velejárójaként került sor a család elhelyezésére az egyik uradalmi házban. Édesanyja, Dabasi Halász Katalin két gyereknek adott életet, 1814-ben Veronkának és két évvel később az ifjabb Lajosnak, ki a költői életben a Gyula keresztnevet használta. Jövendő költőnk már egy éves korában félárvaságra jutott. Anyja másodszor

Szánthó Pál füzesgyarmati jegyzőhöz ment férjhez, a család elkerült Aradról, hová 1840. karácsonyán, mint a váltótörvényszék jegyzője kerül vissza. Rövid idő múlva már előadó bíró a beosztása. Aradon 1842-ben hunyt el felesége: Hilvéty Arnoldina, kivel 1839-ben kötött házasságot. Még ebben az évben újra megnősült, Vass Paulinát (†1880.) vette el. Sárosy hamar kedvelt alakja lett Arad társadalmának. Részletesebb életrajzát és munkásságát megismerhetjük az irodalmi és életrajzi lexikonokból. Petőfi kortársa volt, bár életműve nem vehette fel a versenyt a költőóriással, de így is sok maradandót alkotott. Az újabb kor irodalmi köztudatából méltatlanul lett mellőzve. Amíg az 1960-as évek Magyarországán, a középiskolai irodalmi szöveggyűjteményben a szintén sebesi, de román költő: Mihai Beniuc egy verssel képviselteti magát (bár nem volt kötelező tananyag), addig Sárosy neve említésre sem kerül. Az életrajzi leírásokat böngészve egy nehéz sorsú, hányatott életű költő pálya- és vesszőfutását ismerhetjük meg, amin keresztülment élete folyamán az tíz embernek is sok lett volna. (†1861. november 16. Pesten). A Kölcsey-egyesület 1890-ben borossebesi szülőházát emléktáblával jelölte meg és ugyanitt utcát is neveztek el róla (most: B-dul Victoriei). A román idők beköszönte a róla elnevezett utca nevének megváltoztatását, később, szülőháza lebontását, a tiszteletére elhelyezett emléktábla szétzúzását hozta.

(Abafi Lajos: „Sárosy életrajz” adatainak felhasználásával - a szerk.)

(Térkép-rajz: Kiss L.)

Az egykori Sárosy utca neve ma: B-dul. Victoriei. A térkép közepén a római katolikus kápolna, ettől jobbra a Kaszinó-épület látszik. „Sárosy Gyula szülőháza egyébként abban az aránylag hosszú zsákutcában volt, amelyiknek egyik sarkán a kis kápolna, másikon a főszolgabíróság részére bérbe adott uradalmi ház állott. Ezeken kívül csak a nagy magtár volt ebben a széles falusi utcában. A zsákutca végén több holdas kert volt. Ennek egyharmada tartozott a házhoz, kétharmadában a tiszttartó és az uradalmi pénztáros kertje volt.” (Banner János)

47-ik szám. Nyolczadik évi folyam.

Vasárnapi Ujság.

Pest, november 24-én 1861.

A Vasárnapi Ujság kétszer egy negyedévben 1½ ivet jelenik meg. Előfizetési díj Buda-Pesten házhoz küldve vagy postai utón küldve a Vasárnapi Ujsághoz 3 ft., a Politikai Ujdonságokkal együtt 5 ft. ujpénzben. — Az előfizetési díj a Vasárnapi Ujság kiadó-hivatalához (Pest, egyetem-utcza 4. szám) bérmentve utasitandó. (Szerkesztőségi szállás: magyar-utcza 1. szám.)

Sárosy Gyula.

(Született 1816. febr. 12.; meghalt 1861. nov. 16.)

Mult vasárnap délután a főváros lakossága fényes és népes temetésének volt tanuja. Sárosy Gyulát kisértük az örök nyugalom helyére.

Nem czélunk elhunyt költönk életrajzát és irodalmi működését itt részletesen előadni, csupán életének főbb pontjaira szoritkozunk, melyek annál kedvezebbek lesznek az olvasó előtt, minthogy azok némi világot vetnek a ritka népszerüségben állt költő és hazafi életére. Sárosy Gyula 1816-ik év február hó 12-kén született Boros-Sebesben, Aradmegyében. Atyja, Sárosy Lajos, uradalmi gazdatiszt volt ugyanott. Gymnasiumi iskoláit a tehetséges ifju Mezőberényben és Szarvason kezdte, s a jogtudományokat Eperjesen hallgatta. Már fiatal tanuló korában prózában és versben magyarul és latinul oly jelesül dolgozott, hogy tanára, Molitorisz Adolf szavai szerint (Életképek 1845., 309. lap) tárgyainak hámulatát méltán kivivta. Szünidejét folytonosan verseléssel töltötte, s egy pár költeményt küldött a „*Magyar Kuriba*“ mely alkalommal a keresztségben nyert *Lajos* nevet „Gyulára“ változtatá. 1832-ben Eperjesen második költészettanuló volt, midőn társaival magyar nyelvtanuló társaságot szervezett, s a tagok dolgozatai „*Kis Könyv*“ czim alatt egy kis emlékkönyvben maradtak fenn. Bevégezvén iskoláit, magát hivatali pályára szentelé, de a Corpus Juris mellett, keble sugalmait követve, a költészet muzsájának is áldozott. Sárosy Gyula már költői pályájának kezdetén a nyelvészet terén is kitünt, miről tanuságot tesz „*Nyelvészke, vagy a magyar nyelv főnehézségei, szabályokban, párbeszédekben és példalapokban*“ mely Kassán 1837-ben látott napvilágot, s általános figyelmet ébresztett, ugy hogy az arnotopagi szerepet vivó „Figyelmező“ is dicsérettel emlékezett, a négy ivnyi munka szerzőjének kitünő képességéről. Sáros vármegye közszeretetü aljegyzője volt 1839-ben, midőn házasságra lépett *Helvéty Arnoldinával*, kit azonban szerető karjai közül a halál, egy évi boldog együttlét után, elragadott. Vérző szive enyhületet Helikon szent forrásánál keresett, dalolva siratta meg imádott Arnoldináját. Itt kezdődik az ő szenvedésekben gazdag életének emésztő fájdalma. Nem tudott feledni! 1840-ben az aradi váltótörvényszékhez jegyzővé, s csakhamar előadó birává neveztetett. Az aradiak hálásan emlékeznek még ma is az ő tevékeny és hathatós működésére, igazságszeretetére és megvesztegethetlen jellemére. Majd minden közintézet neki köszönheti részint lételét, részint fennállhatását, különösen a helvét hitvallásuak részére, az általa tartott „*költői felolvasások*“ jövedelméből templomot épittetett. Bekövetkezvén az 1848-iki év, Sárosyt Pesten találjuk mint a váltó-főtörvényszék *előadó ülnökét*, midőn már egyszersmind második házasságban élt Vas Paulinával. A bekövetkezett mozgalmas időkben irta „*Arany trombitáját*“, mely őt roppant népszerüségre emelte. — 1849-ben a kormány által, a pesti váltó altörvényszékhez elnökké neveztetvén, e minőségében erélyesen működött a világosi fegyverletételig, mely után szegényen és minden nélkül bujdosója lön a nagy világnak. Három évi küzdelemteljes bujdoklás után elfogatván: halálra és vagyon elkobzásra itéltetett, de kegyelem utján két évi fogságot szenvedett Königgrätzben, mely után kiszabadulván, Pesten tartózkodott, s kiadta „*Az én albumom*“ és „*Költemények*“ czimü müveit. Majd 1859. ben ismét elfogatván, két évi Budweisben történt belebbezése után 1861-ik év január havában szabadon bocsáttatott. s a Sarkady István által szerkesztett „Trombita“ czimü lap vezére lön, melyben tőle maradandó becsü költemények jelentek meg.

SÁROSY GYULA.

Itthon nyolcz hónapot testileg és lelkileg —

Forrás: http://epa.oszk.hu

Sárosy Gyula nekrológja a „Vasárnapi Ujság” hasábjain

„**Abafi Lajos Sárosy életrajzában** el van említve, hogy Sárosy Gyula az „Arany Trombitá”-jából részleteket a sebesültek javára nyilvánosan felolvasott. Mint jóbarátja, kartársa és az Aradon tartott felolvasásának szemtanuja röviden megemlítem, hogy Sárosy Gyula, midőn 1849. juniusban e czélból körutat tett az országban Aradra érkezett, falragaszok által hirdette, hogy a városligetben felolvasást fog tartani az „Arany Trombita” czimű munkájából, melyet az örök igazság parancsolatjára a népnek mondva készített, s mely uj szabadságunk történetét egész mai napig foglalja magában. „A ki hallani akarja fizessen, a megsebesült katonák javára jó szántából akár minő csekélységet!” Az igy begyűlt pénz egy e végre készített külön könyvbe iratván be, a helybeli hatóság ellenjegyzése mellett át fog adatni Kossuth Lajos kormányzóné asszonyságnak, mint a sebesült katonákra nézve alakult asszonyi egyesület elnökének.

A felolvasás előtt és alatt, az „Arany Trombitát” Bettelheim János aradi könyvkereskedő a városligetben árulta, példányát 1 forintjával. Ez alkalommal mintegy 300 példány kelt el.

*

Az életrajz azon részét, mely Sárosy bujdosásáról szól, azzal akarom kiegésziteni, hogy Sárosy Gyula nem tartózkodott állandóan Aradon, hanem többször álruhában, haját hátra fésülve, kék szemüveggel jelent meg […] tudtommal dr. Aradi István és Nagy Sándor lakásán. Az előbbinél én is találkoztam vele. Elmondta nekem, hogy több izben tett sétákat a városban, a nélkül hogy valaki reá ismert volna és felemlitette, mennyi viszontagsággal kellett addig is megküzdenie.

Dr. Aradi István Sárosyt igen kedvelte és elfogatása után is nem egyszer segélyezte. Csergeő Antal, császári pénzügyi tanácsos, a provisorium alatt csanádmegyei administrator, ki Sárosynak sógora volt, közvetitette a többször küldött 100-100 frtot.”

(Forrás: Sárosy-album, 166. old. — Bettelheim Vilmos)

*

A több, Sárosy Gyula életét és pályafutását ismertető tanulmány között természetszerűen előfordul áthallás és adatismétlés, azonban a fellelt adatok részletes ismertetését tartottam célszerűnek. E könyvben a borossebesi születésű költőt ismertető, 31 oldal soknak tűnhet, de itt a kedvező lehetőség ezen ismeretek megosztására. S. Gy.-nak azon kívül, hogy e településen látta meg 1816-ban a napvilágot, egyéb kötődése a helységhez nem volt. A korai félárvaságra jutását követően, hamarosan elkerült a településről. A későbbiekben, egy 1843. október 11-i (Erdélyi Jánosnak írt) levelében tudatja, hogy barátját, Vajda Pétert meghívta a szülőfalujához közeli üdülőhelyre: Monyászára a későbbi Menyházára. (a szerk.)

Borossebes a lexikonok tükrében

Boros-Sebes, oláh-magyar mváros, Arad vmegyében, Boros-Jenőhöz keletre 3 órányira: 50 kath., 586 n.e. óhitű, 291 reform., 5 zsidó lak., ref. És óhitű anyatemplommal. Határa hegyes völgyes; szőlőhegye, szép erdeje van; gyümölcscsel, fával, cserép-edényekkel kereskedik. F.u. gr. Königsegg.

Fényes Elek: Magyarország Geographiai Szótára, Pest, 1851.

Borossebes, kisk. A Fehér-Körös völgyében, Arad vm. B.-i j.-ban, (1910) 2596 magyar, oláh és német lak.; a szolgabírói hivatal székhelye, vasúti állomással, elágazással Menyháza felé, posta- és távíróhivatallal telefonállomással, csendőrőrssel. Van vashámora és kohója, trachit-kőbányája, márvány- és mészbányája, hajlított fabútorgyára, fakereskedése, téglagyára, B. vidéki önsegélyző egylete, mint szövetkezet. A nagy kiterjedésű B.-i uradalom 1387 óta a Losonczyaké (a XVI. sz.-ban Losonczy Istváné) volt; 1566 elfoglalták a törökök, s ettől fogva a déznai vár bégje húzta jövedelmét. A török kiveretése után Zsigmond erdélyi fejedelem 1597. Ruszkai Kornis Gábor fejedelmi tanácsnoknak adta, kitől szalontai Toldy István kezére került. Utóbb a törökök ismét elfoglalták, s 25 évig bírták. A XVII. sz.-ban III. Károly Rajnald modenai hercegnek adományozta, ezt azonban mint hűtlent összes birtokaitól megfosztotta Mária Terézia s az uradalmat a kincstár által kezeltette. Utóbb Waldstein-Wartenberg Ernő gróf bírta, kitől 1891. egy millió forinton gróf Wenckheim Frigyes vette meg. B. vidéke vasércekben gazdag, melyeket az uradalom több helyen műveltet; azon kívül gyümölcs és fa is bőven terem. 1893-ban Wenckheim gróf kiépíttette a B.-menyházai szárnyvonalat mely az arad-csanádmegyei vasút vonalához csatlakozik. Itt született 1816 febr. 12. Sárossy Gyula, az Arany –Trombita szerzője. V.ö. Márki Sándor, Dézna és vidéke. (Földrajzi Közlemények XV. 1887. 329-353.)

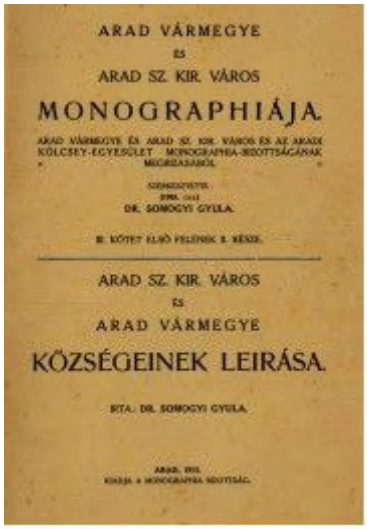
Révai Nagy Lexikona 3. kötet, 567. old. Budapest 1911.

Borossebes (Şebiş), Arad vm. (1920) 2393 lak. (Tr. R.)

Révai Nagy Lexikona 20. kötet, 38. oldal. Kiegészítés, 1926.

Kisközség a Fehér-Körös völgyében, Arad vmegye borossebesi j.-ban, (1891) 1862 magyar és oláh lak; a szolgabirói hivatal székhelye, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal, postatakarékpénztárral. Van vashámora és kohója trachit-kőbányája és gőz-kőtörője. A nagy kiterjedésü B.-i uradalom 1387. óta a Losonczyaké (a XVI. században Losonczy Istváné) volt; 1566 elfoglalták a törökök, s ettől fogva a déznai vár bégje hozta jövedelmét. A török kiveretése után Zsigmond erdélyi fejedelem 1597. Ruszkai Kornis Gábor fejedelmi tanácsnoknak adta, kitől szalontai Toldy István kezére került. Utóbb a törökök ismét elfoglalták és 25 évig bírták. A múlt században III. Károly Rajnald modenai hercegnek adományozta, ezt azonban mint hűtelent összes birtokaitól megfosztotta Mária Terézia s az uradalmat a kincstár által kezeltette. Utóbb Waldstein-Wartenberg Ernő gróf birta, kitől 1891. egy millió forinton gr. Wenckheim Frigyes vette meg. B. vidéke vasércekben gazdag, melyeket az uradalom több helyen műveltet; azonkivül gyümölcs és fa is bőven terem. 1893. Wenckheim gr. kiépíttette a B.-menyházai szárnyvonalat (22 km.), mely az arad-csanádmegyei vasut vonalához csatlakozik. Itt született 1816 febr. 12. Sárossy Gyula, az Arany-Trombita szerzője. V.ö. Márki Sándor: Dézna és vidéke. (Földrajzi Közlemények XV. 1887. 329-353.) (Pallas Nagy Lexikona, Budapest, 1897.)

Borossebes. (Boros-Sebes.) Területe 3263 kat. hold. Lakói száma 2596. Kevert népességű község. Fele magyar, fele román. Határolják Szelezsény, Barza, Körösbökény, Rep- szeg, Kertes és Parázs községek. Keskeny völgyben fekszik, a borossebes-déznai megyei út és Acsev.[1] vonala mentén. Kisebb része hegyoldalon, nagyobb része völgyben. Átszeli a Déznai-patak, mely a Fehér-Körösbe szakad. Lakósai föld- míveléssel és gyümölcstermeléssel foglalkoznak, azonkívül bánya-és gyárimunkások.

Topografiai nevek: Plessa (hegy, melynek alján a község fekszik.) Plescuţa (kopár hegy), Hatház (egy városrész 34 házzal), Kosztolányi-kert[2], Peste Vale (Puszta rekesz, dűlő), a Körös és a monyászai patak összefolyása között, Ormanest (dűlő), Sár dűlő, Cornesti (puszta, ma Kurjantó), Kis kút (legelő). A község két hegy a Plessa és a Piliske képezte völgyben fekszik. A Plessa erdős, a Piliske kopár.

A régi község a mai vasútállomás helyén volt. Borossebes 1574-ben Déznához tartozott. 1597-ben Jósika, 1732-ben Raynald modenai herceg kapta. Birtokosság: Kornis, Gróf Kőnigsegg, Waldstein Ernő és újabban Gróf Wenckheim Frigyes (1891. óta)

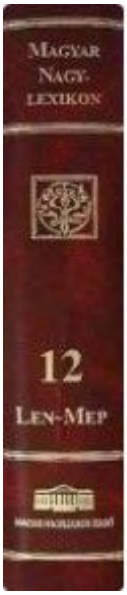
Az utcák egyenesek. A házak száma 345. Utcák nevei: Wenckheim-tér, Kéry-utca, Paradeyser-utca, Hegyi-utca, Hosszú-utca, Temető-utca, Kereszt-utca és Városház-utca. Műemlékek: Milleniumi-emlékoszlop, Sárossy Gyula szülőháza. Hivatalai számosak. Kereskedelme, piaca élénk. Nevezetesebb épületek: az uradalmi lakok és a Kaszinó.

A király 1893-ban itt fogadta a nagy hadgyakorlatok alkalmával Arad és a szomszéd megyék küldöttségeit. Itt született Sárosy Gyula költő (1816. febr. 12.) A borossebesi-menyházai vasút innen indul ki. 1849-ben Kossuth Lajos neje időzött itt egy hétig.

Forrás: dr. Somogyi Gyula „Arad vármegye községeinek leírása”

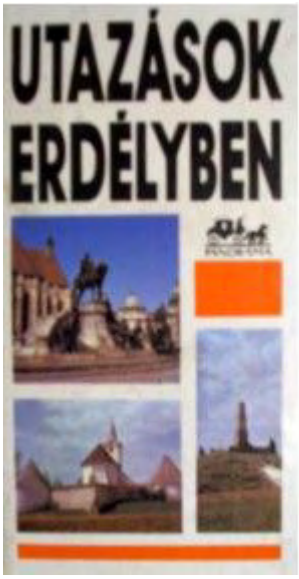
[1] Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak

[2] Kosztolányi János 1806-ban tiszttartó volt Borossebesen. E településrész nevére és elhelyezkedésére a településen már senki sem emlékezik.

Borossebes, Sebis <rom.>: város Romániában a Béli-hg. Ny-i lábánál a Fehér-Körös É-i partján. Dombvidéki völgytalpi Aradtól ÉK-re, sakktáblás település. L: 2596 (magyar, román; 1910), 5943 (5% magyar; 1992). Gyümölcs- és szőlőtermesztés, hajlítottbútor-gyártás. Első írásos említésekor (1552, Sebes) mezőváros és Losonci István birtoka volt. 1566-ban törökök elfoglalták, visszafoglalása (1597) után Báthori Zsigmond Kornis Gáspárnak adta. A 18. sz.-ban III. Károly Rajnald modenai hg.-nek ajándékozta, akitől Mária Terézia elkobozta és a kincstár birtokába vette. A 19. sz. végén és a 20. sz. elején márvány- és vasércbányája volt. 1919-ig Magyaro.-hoz (Arad vm.) tartozott.

Magyar Nagylexikon, Akadémiai Kiadó, 1995

Sebiş – Borossebes a Fehér-Körös jobb partján levő városka, mintegy 6000 lakossal. Hajlítottbútor-gyártása[1] régóta nevezetes. A városban van egy XIX. század eleji kastély.

A jó gyümölcs- és bortermő vidéken fekvő város 1387-ben a Losonczy családé volt. 1566-ban a törökök elfoglalták, a déznai várral együtt. A törökök kiűzése után János Zsigmond 1597-ben K Kornis Gábornak adta, majd 25 évre ismét a török kezére került. A XVII. századtól több birtokosa is volt, míg 1891-ben Wenckheim Frigyesé lett.

Borossebesen született Sárosy Gyula (1816-1861), a szabadságharc történetéről szóló „Ponyvára került Arany Trombita” költője. Itteni születésű Karikás Frigyes (1895-1938) író is, a magyar kommunista mozgalom nagy alakja, és Mihai Beniuc[3] (1907-), a mai román líra nagy egyénisége.

dr. Mátyás Vilmos „Utazások Erdélyben”, Panoráma kiadó, Budapest, 1986.

[1] A hajlítottbútor-gyár alapítva: 1906-ban, tulajdonos: Fülöp Lajos, főtelep Borossebes, fióktelep: Doncsény

[2] A születési évszám hibás, 1891-ben született

[3] Meghalt 1988-ban, fekete márvány síremléke Bukarestben, az evangélikus temetőben található. Emlékház Borossebesen a Teilor u.-ban

Borossebes, mezőváros Aradmegyének b.-i járásában, a Fehér-Körös mellett, 1885 magyar és oláh lakossal, hegyes-völgyes határral, mely bort s fát bőven szolgáltat; lakosai gyümölcs-, fa-, s cserépedénykereskedést űznek.

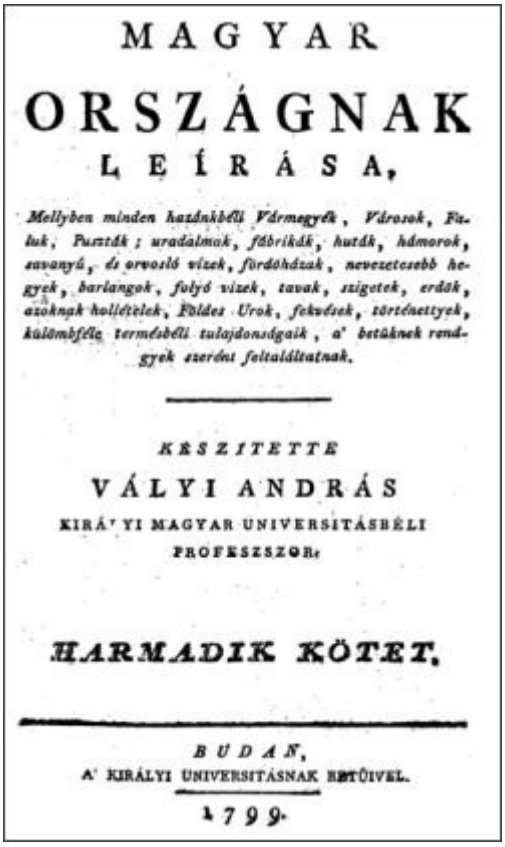
Magyar Lexikon, Budapest, 1879. 275. old.

50 3. Megye — Comitat: Arad.

4. **Bogyest** (Bodesci, Bodest), rk. — Buttyin, gk. 91 Ignest. **KG.** 632 **Arad,** izr. 3 Buttyin.
5. **Bohány,** rk. Monyásza, **KG.** 341 **Arad,** izr. 1 Buttyin.
6. **Bonczesd,** rk. 12 Buttyin, gk. — Ignest, **KG.** 621 **Arad,** ref. 2 —, izr. 15 Buttyin.
7. **Borossebes** [**Kornyest** p.], rk. 448 Buttyin, gk. 6 Ignest, **KG.** 825 **Arad,** ág. 56 Apatelek, **REF.** 254 **Tiszántul,** izr. 70 Buttyin.
8. **Brusztureszk,** rk. — Monyásza, kg. 168 Zimbró, izr. — Buttyin.
9. **Bucsava** (**Solymos-**), (Bucsára, Buceava), rk. 40 Buttyin gk. 3—, kg. 495 Madrizest, ág. 4 Apatelek, ref. 15 Borossebes, izr. 6 Buttyin.
10. **Buttyin** (Butyin, Bököny, Buteni), **RK.** 206 **Csanád,** gk. 12 Ignest, **KG.** 2398 **Arad,** ág., 6 Apatelek, ref. 22 Borossebes, **IZR.** 125.

Dvorzsák János „Magyarország helységnévtára”, Budapest 1882.

MAGYAR

ORSZÁGNAK

LEÍRÁSA,

Mellyben minden hazánkbéli Vármegyék, Városok, Falúk, Pusztúk; uradalmak, fábrikák, hutták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollétiek, Földes Urok, fekvések, történettyek, külömbféle természetbéli tulajdonságaik, a' betűknek rendgyek szerént feltaláltatnak.

KESZITETTE

VÁLYI ANDRÁS

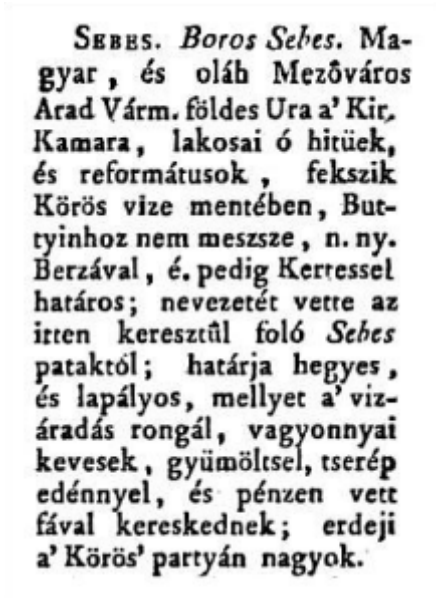
KIRÁLYI MAGYAR UNIVERSITÁSBÉLI PROFESSZOR.

HARMADIK KÖTET.

BUDAN,

A' KIRÁLYI UNIVERSITÁSNAK BETŰIVEL.

1799.

SEBES. *Boros Sebes.* Magyar, és oláh Mezőváros Arad Várm. földes Ura a' Kir. Kamara, lakosai ó hitüek, és reformátusok, fekszik Körös vize mentében, Buttyinhoz nem meszsze, n. ny. Berzával, é. pedig Kerressel határos; nevezetét vette az itten keresztűl foló *Sebes* pataktól; határja hegyes, és lapályos, mellyet a' vizáradás rongál, vagyonnyai kevesek, gyümöltsel, tserép edénnyel, és pénzen vett fával kereskednek; erdeji a' Körös' partyán nagyok.

Vályi András „Magyar országnak leírása”, Budán, 1799.

EURÓPA

TEKINTETE

Jelenvalí

Természeti, Mivelteti, és Kormányi

Állapotjában.

Szerkesztette

DÓCZY JÓSEF,

Cisterczeni Rendű Szentgotthárdi Pap;

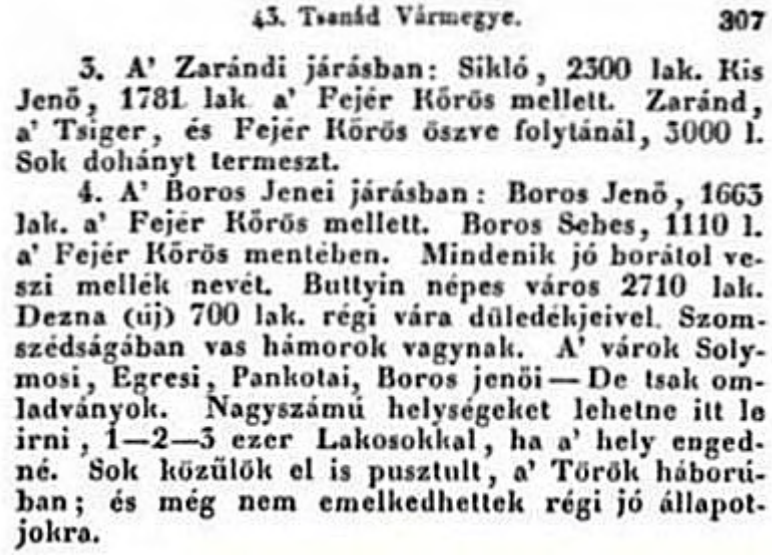
Az egész Munkában Európa földhéjja jövő Magyar nyelven.

IX. Kötet.

A' Magyar Birodalomb. Magyar, Horvát, és Tót, (Sclavonicai) Ország; a' Határ övedi Ezredek vidékeivel, és Tengeri parti kerülettel. A Erdély Ország. Hungaria, Croatia, Slavonia. Districtus Regimentum Limitaneorum. Liburnia. Transilvania.

Bétsben,

1830.

43. Tsanád Vármegye. 307

3. A' Zarándi járásban: Sikló, 2300 lak. Kis Jenő, 1781 lak. a' Fejér Kőrös mellett. Zaránd, a' Tsiger, és Fejér Kőrös öszve folytánál, 3000 l. Sok dohányt termeszt.

4. A' Boros Jenei járásban: Boros Jenő, 1663 lak. a' Fejér Kőrös mellett. Boros Sebes, 1110 l. a' Fejér Kőrös mentében. Mindenik jó borától veszi mellék nevét. Buttyin népes város 2710 lak. Dezna (új) 700 lak. régi vára düledékjeivel. Szomszédságában vas hámorok vagynak. A' várok Solymosi, Egresi, Pankotai, Boros jenői — De tsak omladványok. Nagyszámú helységeket lehetne itt leirni, 1—2—3 ezer Lakosokkal, ha a' hely engedné. Sok közülök el is pusztult, a' Török háborúban; és még nem emelkedhettek régi jó állapotjokra.

Dóczy Jósef szerkesztésében „Európa tekintete”, Béts, 1830.

ARAD VÁRMEGYE'

LEIRÁSA

históriai, geographiai

és

statistikai tekintetben.

60. §. *Sebes.*

Valamint Solymost és Ternovát: ugy *Sebest* is kettőt szükség megkülönböztetnünk. Ezeknek is egyike Zaránd vármegyében feküdt; és ez annak Aradhoz kapcsolt részében máig is fenn van magyar reformatus, és oláh lakosaival, 's a' Boros-Jenei járás' egyik száma róla neveztetik. A' másik Sebes — melly egészen elpusztult — Orod megyei helység volt, Solymos' vára'appertinentiái közé tartozott, 's azon völgyben állott, melly Odvos és Konop között máig is *Sebesi völgy*, oláhul: *Vále Sebesuluj* nevet visel.

Irtam világosvárott, Novemb. 30kán 1834. *Fábián Gábor m.k.*

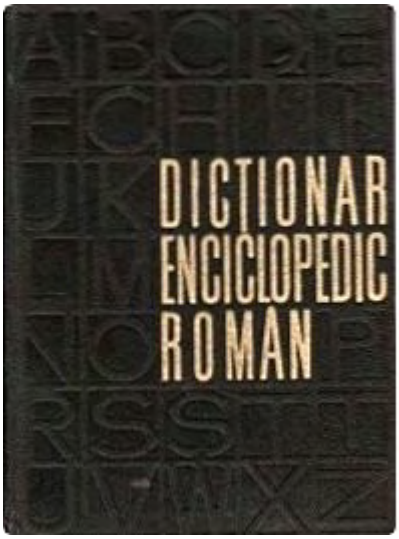
Forrás: Aradvármegye leírása históriai, geographiai és statistikai tekintetben. I. rész. Historiai leírás. Kiadta Fábián Gábor, hites ügyvéd, T. N. Csanád, Csongrád és Bihar vármegyék' táblabírája, a' Magyar Tudós Társaság' rendes tagja. Budán, 1835. a' Kir. Egyetem Nyomtató-intézetében. (részlet)

Borossebes. Arad vm. jszh. 030308–XV., 3263 kh, 2596 m, r. /Boros-Sebes, Boros-Szebes, SEBIS, Sebis; + Kurjantó./ Pm. Tb.Td.; Vá. 382; 386. HGE: Borossebes-Vidéki Önsegélyző Egylet mint Hitelszövetkezet; Kerületi Munkásbiztosító Pénztár; Wenckheim gr.-i uradalom közp.-ja, gazdasága /a Borossebes-menyházai vasúti szárnyvonallal/; Sebesi Vashámor és Kohó; Borossebesi Trachit-Kőbánya; Borossebesi Márványbánya; Borossebesi Mészbánya; Borossebesi Hajlított Fabútorgyár Rt.; Fakereskedelmi és Faraktár Rt.; Borossebesi Téglagyár Rt. */A Sebesi uradalom első ef.-a 1387-ben. 1566-1597 között török kézen először. 1744-ben Zaránd vm.-től Arad vm.-hez átkebelezve./

Gyalai Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon

Kiadó: Egeler Kft. (Budapest), 1997.

Sebiş comună în reg. Crisana situată pe valea pîrîului Dezna; reşidenta raionului Gurahonţ. 5450 loc. (1965) Explotări de andezit.

Dicţionar enciclopedic român
Editura Politică Bucureşti 1966.

SEBIŞ, oraş în jud Arad, pe dr Crişului Alb, în depr. Zarandului; 6,1 mii loc. (1977), Expl de andezit. Întreprinderi de prelucr. A lemnului şi a fructelor

mic dicţionar enciclopedic
Bucureşti, 1978.

A MAGYAR NYELV

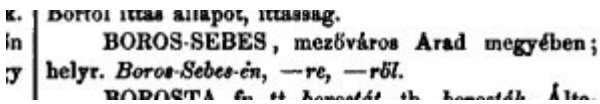
SZÓTÁRA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS.

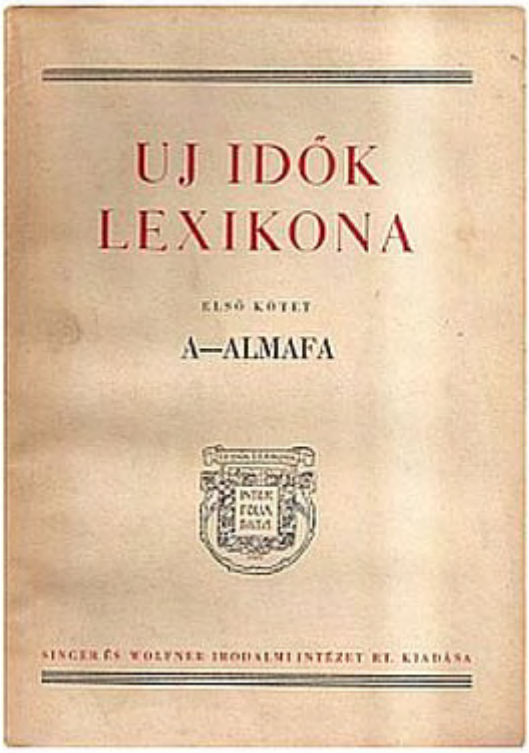
ELSŐ KÖTET.

PEST.

BOROS-SEBES, mezőváros Arad megyében;
helyr. *Boros-Sebes-én, —re, —ről.*

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA
Pest, 1862.

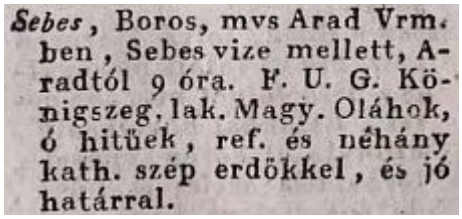

Borossebes (Şebiş), aradmegyei község, Tr. óta Romániához tartozik, (1930.) 2162 lak. Trachit-, márvány és mészbánya.

Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása, Budapest, 1936.

MOSTANI, ÉS RÉGI
NEMZETEKET, ORSZÁGOKAT, TARTOMÁNYOKAT, VÁROSOKAT, EMLÉKEZETRE MÉLTÓ MEZŐVÁROSOKAT, HELYSÉGEKET, FOLYÓKAT, TAVAKAT, TENGEREKET, ÖBLÖKET, FOROKAT, SZIGETEKET, HEGYEKET, ERDŐKET, BARLANGOKAT, PÉNZEKET, MÉRTÉKEKET, 's t. el. ESMÉRTETŐ
LEXIKON,
MELLYET SZERZETT
HÜBNER JÁNOS,
JOBBÍTOTT, ALKALMASZTATOTT
SPERL XAV. FERENCZ,
A' MAGYAR ÉS ERDÉLY ORSZÁGI OROGRAPHIÁVAL TÖKÉLLETESÍTETT; A' RÉGI ESMÉRTETÉSÉVEL BŐVÍTETT; A' TARTOMÁNYOKNAK BÉCSI GYÜLÉS, ÉS PÁRISI BÉKÜLÉS SZERÉNT ELHATÁROZTATÁSÁVAL TELJESÍTETT
FEJÉR GYÖRGY,
A' PESTI K. UNIVERSITÁSNÁL OKTATÓ.
NEGYEDIK DARAB.
O.—S.
KIADOTT PESTEN TRATTNER JÁNOS TAMÁS BETŰIVEL, ÉS KÖLTSEGEVEL, 1816.

Sebes, Boros, mvs Arad Vrm. ben, Sebes vize mellett, Aradtól 9 óra. F. U. G. Königszeg, lak. Magy. Oláhok, ó hitűek, ref. és néhány kath. szép erdőkkel, és jó határral.

mezőváros Arad Vármegyében… Földesúr: Gróf Königsegg…

Kiadatott Pesten Trattner János Tamás betűivel és költségével, 1816.

*) **Borossebes** kk.,)(Kurjantó; *Arad vm.*, borossebesi j., ház 540, £ 2.596, m., o., ⚹, ☩, rk. Kőrösbökény, ág. Apatelek, 3.263 kh., kj. és ak. helyben, tsz. Arad, jbtk. és ah. Kőrösbökény, cs. ő. helyben, 33, IV, 13, , , e. .

A Magyar Szent Korona országainak helységnévtára
Kiadó: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913.

Aradvármegye földbirtokosai és települései 1823-ban

❁

Magyarok esmérete, mellyet Csétsenyi Svastics Ignátz a' Győri Püspökségnek mosonyi esperestségében szentmiklósi plébános szerze.

P e s t e n,

Petrósai Trattner János Tamás' betűivel 's költségével.

1 8 2 3.

F. U. Felséges Királyi Kamara. Nagyváradi Püspök. G. Königszeg. G. Károlyi. G. Gyulay. G. Fekete. B. Peterfi. B. Venkheim. B. Pichler. B. Vitézvári Simonyi. Világosvári. Bohus. Almási. Lovász. Kászonyi. Institoris. Inkey Gyoroki Edelspacher. Forrai. Lengyel. Tibolt. Töröl. Martzibányi. Szalpek. Józsa. Csernovits. Magótsi. Pető Abrahámfi. Bésán. Vásárhelyi. Stanislovits. Póngrátz- Andrényi. Desö Sanka. Balás. Kováts. Bittó. Aradi. Urbányi. Bokdánovits. Névery. Izsáky. Tökölyi. Atzél. Vörös. Keresztes. Bánhidi. Somogyi. Kornéli. Bernárd. Bene. Butzurka. Házi. Vizer. Pulay. Egyed. Remekházy. Nikolits. Hampel. Liebenberg. Kövér. Bosnyák. Dietrich. Derra. Wurm.

Aradvármegye, Erdély Ország, Krassó, Temes, Torontál, Csanád, Békes, és Bihar-Vármegyék között a' Csanádi, és nem egyesültt Aradi Püspökségben átaljában termékeny, főképpen borban, és buzában. Hires a' Ménesi bora, hamvas almája, és jó izü dinnyéje. Maros Folyója jó halakkal böves; valamint Erdősége Vadakkal. Népe többnyire Oláhul beszél, mind eddig meg nem hódolván az Őtet ápolgató Hazája' Nyelvének. Fő Városa Ó Arad, a' mellytől nevezödik, a' Maros' partján jó kereskedéssel, a' nem egyesültt Püspök' lakásával, Királyi Gymnáziummal, Sz. Ferentz' Szerzete' Templomával, és Klastromával, és a' Nemes Varmegye' Házával diszeskedik. — Uj Szent. Annát egy régi Vár, és a' T. Piáristák' Oskolája teszi nevezetessé.

T. H. Aczne. Agris. Agya. Alatka. Algyesty, Almás. Almaszeg. Apatelek. Apáti. Aprits. Arak. Aranyág. Baja. Baka. Baltele. Barakony. Barda. Barnatzel. Basarága. Báta. Bélzerénd. Benedikó. Berendia. Berza. Berzova. Bodora. Bodrás. Bogszetz, Bogyest. Bohány. Bokszeg. Bontzesd. Boros. Borossebes. Borstelek. Bökény. Brusztureski. Butsava. Busák. Buttyin. Csala. Csermő. Csicsér. Csigerd. Csill, 2. Csintye. Csoresti. Dezna. Diets. Dombravitza. Dontsen. Drautz. Ducis, 2. Dud. Dultsele. Elek. Erdőhegy. Fejéregyház. Félegyház. Felmenes. Fenlak. Fényes. Feritse. Földvár. Gaja. Gál. Galsa. Glogovátz. Gorosdia. Govosdia. Gros. Guranotz. Guba. Gyarmat. Gyarmata. Gyorok. Gyulitza. Halalis. Hatintz. Hetvenes.

Hódos. Hold. Hontzizó. Hontzisor. Jászpél. Ignestyi. Ilgyó. Iltyó. Iratos. Jánosháza. Járkostó. Jenő. 2. Jószas. Jószáshely. Kakaró. Kakuts. Kamarás. Kaprutza. Kavna. Kendertó. Kér. Kerek. Kerelős. Keresztur. Kertes. Kerülest. Keszi. Kisindia. Kladova. Kotsoba. Konop. Kontrató. Kovásintz. Krajkó. Kraszta. Krokna, 2. Kujed. Kurtits. Kurvakér. Kutas. Kuvin. Kőakna, Láz. Lugozó. Lunka. Lupest. Lökösháza. Madris. Magyarát. Manderlok. Menes. Mézes. Mikalaka. Milkova. Milova. Minyád. Miske. Mondorlak. Monyásza. Monyoró. Moroda. Mutsa. Mustyha. Musztesty. Nadab. Nadalbesti. Nádas. Nágyág. Nagypél. Nyagra. Nyék. Obersia, Otlaka. Otvas. Ötvenes. Panád. Pankota, 2. Papokháza. Paulitz. Pétska, 2. Pereg, 2. Peresty. Pernyesd. Petrits. Ples. Plop. Prezesty. Radna. Ravna. Repzeg. Revetes. Rósia, 2. Sarló. Sebes. Sega. Seprős. Sikló. Silingyia. Simánd. Sionda. Sofronya. Sólymos, 2. Somos. Sunka. Szabadhely. Szakáts. Szaturó. Székáts. Székudvar. Szeledsány. Szelestye. Szemlak. Szentanna. Szentmárton. Szentpál, 2. Szenttamás. Szerb. Szeróság. Szikula. Szinyittye. Szinytye. Szlatina, 2. Szoborsin. Szoroság. Szuzány. Szőlős. Talpas. Tántz. Tautz. Temesesty. Ternova. Tok. Tótvárad. Trójás. Tövisegyháza. Ujfalu. Ujpaulis. Vadász. Vajvogyen. Vallemare. Varjas Varsánd, 4. Vazoja. Világos. Vinyestye. Zaránd. Zemerzel. Zerend, 2. Zimánd. Zimbró. Zúgó. Zsulitza. Zöldes.

Az egykori Zarádvármegye helységei

(a későbbi Aradvármegye, borossebesi járásának területén)

Agnafalva, a mai Ignest, B.-Sebestől É-ra. 1553. a Losonczyaké.

Agyagbél Kis-Agyagbéllel a közöndi (kiszindiai) uradalomban az Ábrahámffyaké 1471 - 1513. «Agyagbélvidéke» 1561. már a Báthoryaké

Albosfalva és

Albófalva Közönd vidékén. 1471. zálog czímen az Ábrahámffyaktól a Vérekhez került.

Áldófalva, a mai Álgyest, Boros-Jenőtől keletre, Vojvogyén és Berza közt, a Fejér-Körös mellett. 1477-1553. a Losonczyaké.

Bajnokfalva (Baynfalva, Baynokffalwa), a mai Bohány, a déznai völgyben. 1441-5. a világosi, 1553. a Losonczy-uradalomhoz tartozott.

Bakolszeg (Bakolzegh), a mai Bokszeg, Boros-Jenőtől K-re; 1553. a Losonczyaké.

Baliczafalva, Dézna vidékén, 1553. a Losonczyaké.

Baltafalva (Balthfalva, Balthafalva, Balth), Jószáshely és a Fejér-Körös közelében, a mai Baltyele, 1441-5. a világosi uradalomban. 1464-1525. a Báthoryaké.

Barafalva, Doncsény közelében, 1553. a Losonczyaké.

Bara-Kertes, l. Kertes.

Barcza (Barza, Barcza), a mai Berza, Boros-Sebes és Algyest közt. A Losonczyak ősi birtoka. Losonczy László ugyan Erdőhegyi Balázsnak s ez 1489. Dóczy Imrének elzálogosította, de 1553. ismét a Losonczyaké.

Bavara, Kiszindia határában; 1471. az Abrahámffyaktól Vér András vette zálogba.

Berende (Beryndew, Berende), a mai Berindia, Buttyin és Revetis közt. Nevét talán a megye egyik legnagyobb birtokosától, Berend comestől nyerte. Határában egy dombon némi várromok látszanak. 1553. a Losonczyaké, 1574. Kaza Alié.

Bucsin (Buchyn), Bökény mezőváros tőszomszédja. Utóbb a két hely Buttyin név alatt forrt össze. 1387-1561. Losonczy-birtok.

Csil (Cyl), a mai Al-Csil és Bogyest. Már 1439-ben Alsowcyl és Felsewcyl néven. A világosi uradalomhoz tartozott.

Csolt (Cholth), a mai Kiszindiába olvadt. 1508-1519. az Ábrahámffyaké.

Dalafalva és

Dancsfalva (Danchofalwa, Danchfalwa), 1439. a világosi uradalom kápolnai kerületében; 1553. a Losonczyaké. Ez utóbbi a mai Doncsény, B.-Sebestől É-ra, 1574. már Doncsanfalwa néven.

Deákfalva, a mai Diécs, Revetis és Krokna közt. 1553-61. a Losonczyaké.

Deznye (Dezne, Deznye), a mai Dézna. 1318. már vár. 1387-1552. ismételten a Losonczyak kapták. Története csak a XVI. század második felében kelt nagyobb érdeket

Dud voltakép 5 faluból állott, a mai Duud helyén. Mind Losonczy-birtok, valószínűleg már 1387. óta. Magyar-Dud (Magyardwd) zálog-czímen Losonczy Lászlótól Erdőhegyi Balázshoz, ettől 1488. Dóczy Imréhez került. 1552. új adományul kapták a Losonczy-lányok Mézlő-Duddal (Mezlewdud) együtt s 1553. be is igtatták őket. 1561-ben Magyar-, Székes-, Agyagos- és Felső-Dud nevű falvai voltak a Losonczyaknak

Kertes (Kerthews, Kerthes), a mai Kertes, B.-Sebestől É-ra. 1553. Alsó-, Felső-, Mézlő- és Bara-Kertes, 1561-ben pedig Kápolnás-, Császár- és Mihály-Kertes a Losonczyaké. E falvak — melyek közöl háromban már 1561. is csak 2 porta volt — egymás közvetlen közelében, a Kertes-patak völgyében feküdhettek. Bara-Kertes talán kissé kelet felé, Doncsény irányában, hol Barafalva állott.

Kerua, Kiszindia vidékén; 1471. az Ábrahámffyaktól a Vérek vették zálogba.

Kocsoba (Kochyoba), a mai Kocsuba, 1553. a Losonczyaké, 1574. (Kazoba néven) Haszán spáhié

Láz (Nagy- és Kis-Laaz), a mai Láz, Déznától délre; 1553-1561. a Losonczyaké volt, de már pusztán állott.

Menyéd (Menyed) a mai Minyád, Bohány és Nyágra közt; 1553-1561. Alsó- és Felső-Menyéd néven a Losonczyak pusztult faluja

Nádalbafalva, melynek neve az Ábrahámffyak Albófalva nevű helységére emlékeztet, Szuszány és Monyásza közt a mai Nadalbest. 1553-1561. a Losonczyaké.

Oszojfalva (Ozzoyfalwa, Osziofalva, Wazzwyfalva), Dézna-vár tövében feküdt, hol a Oszoj-várhegy (az Ozzoi) őrzi nevét

Pleska, vagy Pleskafalva, utóbb Ples, mely 1818. Almásba olvadt; a Fejér-Körös balpartján[1] emelkedő Ples-hegy azonban most is őrzi nevét. 1439. Brankovics, 1441. Maróthy, 1445. Hunyadi, 1464. Báthory kapta.

Prázsafalva a mai Prezest, B.-Sebes és Doncsény közt; 1553. a Losonczyaké.

Rakásszeg (Rakaszegh, Rakassigh), a mai Repszeg, a Fejér-Körös mellett; 1553. és 1561. (2 portával) a Losonczyaké. Már 1650. Rakaszegnek, 1 744. Rekszignek írták.

Revekesz (Revkecz, Revekes), a mai Revetis, a Fejér-Körös utolsó szorosa kezdeténél. — Eredetileg Révkeszinek hívhatták. 1553-61. a Losonczyaké, 1574. Bali spahié.

Rokszin (Rokzyn), most Monyoró pusztája. 1553. és — 32 kapuval — 1561. a Losonczyaké.

Rossa, most Rossia, Revetis és Dézna közt; 1553. Kys- és Nagh-Rossa 1561. Rosafalva néven a Losonczyaké.

Rosztoka, vagy Rosztokafalva Almás és Kakaró közt feküdt. 1439-1525. a világosi uradalomban.

Róna (Rona, Rónak, Róna) a mai Ravna, Dézna és Monyásza közt. 1553-61. a Losonczyaké.

Szelecsény (Zelechyn, Szelecsen), a mai Szelezsan, a Kikirics-völgy bal partján, B.-Sebestől keletre. A Szelecsény a Coelestin keresztnév magyarosítása. Csak 1574. tűnik föl, mint Muharem aga faluja s 1589, midőn Dégel Márton új adományul kapta.

Szkradina (Zkradyna) Szuszány közelében, a Losonczyaké.

Szlatina, Monyásza és Nyágra közt, 1553-61. a Losonczyaké

Szuszányfalva (Zuzzanfalva), 1574. óta egyszerűen Szuszánynak nevezve, a mai Szuszány, Déznától ÉNy-ra; 1553-61. a Losonczyaké.

Tekerés (Thekeres), Buttyin mellett, 1553. a Losonczyaké. — Telek vagy Teleki (Thelek, Teleky) néven több községe volt Zarándnak. Boros-Telek falut, mint az egri püspök jószágát, 1493-1561. Gurba és Piski közt sorolják fel; tehát egész világosan azt a falut értették alatta, mely utóbb Apatelekbe olvadt s ma is bortermelő falu. Még 1732-ben is Társ szomszédja gyanánt, egyszerűen Teleknek nevezi III. Károlynak a modenai herczeg számára készített adománylevele *Teljös* (Thellyws) Buttyin vidékén; 1553. a Losonczyaké.

Toposicza, vagy Topesicza, Dézna és Láz vidékén feküdt. 1553. a *Topáza* vagy Topázfalva, Déznától dk-re, Valemáre és Jószás közt feküdt; 1553-61. a Losonczyaké.

Toplicza (Thoplycza), a mai Toplicza, Kertestől ÉNy-ra; 1553. a Losonczyaké 1575. a déznai várnagy ott levágatta egy ember fülét

Tulnikfalva (Thulnykfalva) Szuszány és Székas táján feküdt. 1553. a Losonczyaké.

Vajdafalva, a mai Vojvogyén, Repszeg és Álgyest közt, a Fejér-Körös, illetőleg a Nádor-csatorna mellett. 1553. a Losonczyaké

Zamord, a mai Zemerd-puszta, Rossia és Diécs közt, 1553. Nagy-és Kis-Zamord néven a Losonczyaké

(Márki Sándor: AVMT_II_I_221-338.)

[1] a jobb partján (a szerk.)

Borossebes környéki települések a 19. sz. közepén

Bohány, oláh falu, Arad vmegyében, Désznához közel: 4 kath., 465 n.e. óhitű lak. S anyatemplommal, hegyes erdős határral. Bírja Török Gábor. Ut. p. Arad.

Bersza vagy **Bursza,** oláh falu Arad vmegyében, Buttyinhoz 1 óránayira: 6 kath.1150 n.e. óhitű lak., anyatemplommal. Határa részint róna, részint hegyes. Erdeje, szilvásai vannak. U.p. Arad.

Dezna vagy **Deszni,** (Ó- és Uj), Arad v. oláh mezőváros, Aradhoz 10 óránayira a megye északkeleti részén, igen hegyes vidéken: 160 kath., 678 óhitű anyatemplommal, nagy erdőséggel, vashámorokkal. Régi vára bérczek között egy meredek hegyen álott, s Boros-Jenővel egy viszontagságai valának. A 16-ik században a Kendy nemzetség bírta, később a Kornisok, majd a Keresztessy s ismét a Kornis nemzetség.

Doncsény, Arad v. oláh falu, Deznához 1 óránayira: 6 kath, 275 n.e. óhitű lakossal.

Govosdia, oláh falu, Arad vmegyében, hegy alatti kis térségen, Tótváradhoz ½ óra: 554 n.e. óhitű lak., s anyatemplommal. Hegyes, kősziklás határa, 400 hold szántóföldet kivéve, erdőség. Van itt a Maroson egy malom s egy ispányi lak. Bírja özv. Kaszonyi Aloysia assz.

Ignesty, oláh falu, Arad vmegyében, Nyágrához közel, sovány, bérces vidéken, 198 óhitű lak.

Jószáshely, oláh falu, Arad vmegyében, közel Jószáshoz: 4 kath., 403 óhitű lak., s anyatemplommal.

Kertes, Arad v. oláh falu, Buttyin fil., erdős hegyes vidéken: 384 n.e. óhitű lak., s anyatemplommal.

Kiszindia, Arad v. oláh falu, Buttyinhoz délre 1 óránayira: 10 kath., 1364 óhitű lak., anyatemplommal. Határa igen nagy, de bérczes, sovány; erdeje roppant; patakjaiban pisztrangot fog; van szűrkallója is.

Láz, oláh falu Arad vmegyében, Deznához közel: 17 kath., 485 óhitű lak., s anyatemplommal.

Monyásza, oláh-német falu, Arad vmegyében, zordon bérczek közt, Deznához 1 mfdnyire: 100 kath. 362 óhitű, 27 ref. lak. Kath. és óhitű anyatemplomokkal, vasbányákkal és hámorokkal, mészégetéssel, ásványos meleg forrással. F.u. a Névery nemzetség. Említett ásvány forrása és fördője az ujabb időben igen elhíresedett. Ut. p. Arad

Nadalbesty, oláh falu, Arad vmegyében, 314 óhitű lakossal.

Nyagra, oláh falu, Arad vmegyében, Deznához nyugotra 1 mfd-nyire: 6 kath., 341 óhitű lak., anyatemplommal, hegyes erdős határral.

Prezesty, oláh falu, Arad vármegyében, Buttyin fil. 10 kath., 313 óhitű, s anyatemplommal

Ravna, oláh falu, Arad vmegyében, Deznához 1 óránayira: 8 kath. 297 óhitű, 10 ref. lak, óhitű anyatemplommal, hegyes határral. Ut. p. Arad

Szelezsán, oláh falu, Arad vmegyében, Boros-Sebeshez közel: 284 óhitű lak.

Szuszány, oláh falu, Arad vmegyében, magas bérczek között, Bihar vmegye szélén,: 7 kath., 524 óhitű lak., s anyatemplommal U.p. Arad 10 óra

Forrás: Fényes Elek — Magyarország Geographiai Szótára — Pest, 1851.

Borossebes:

„A városka a XIV. század végén a Losonczyak birtokában volt, akik azt királyi adományként kapták többek között Dézna várával együtt. A déznai vár elestével ez a vidék is török megszállás alá került, s bár Borossebes 1597-ben János Zsigmond adományaként Kornis-birtok lett, rövid időn belül ismét török fennhatóság alá került, s ott is maradt negyed évszázadig. Felszabadulását követően birtokosai gyakran változtak. A városka nevében is utal arra, hogy a környék jól termő szőlő- és borvidék. Borossebesen egy XIX. században épült kastély is látható. (Miski György: Erdélyi és Erdélyen kívüli települések bemutatása 2001. Arcanum könyvtár II.)

*

Sebiş [Şebiş Boroşşebiş] (Arad); Borossebes, Sebes; 1506 Sebes, 1552-1553 opp. Naghsebes (IstArad 217-218); 1715 Borossebes (Pragmatica Sanctio); 1746 opp. Sebes (Suciu II.112); 1808 opp. Sebes (Boros-), Borossebes, Borossebes, Sebes (Lipszky); 1839 Borossebes mv. (Fényes 1839); 1858, 1863 Boros-Sebes, 1877 Borossebes+Kornis, 1882 Boros-Sebes, Borossebes+Kornyest puszta 1891, 1893 Borossebes (Hnt 1858, 1863, 1877, 1882, 1893; Népsz. 1891.) Şebiş (Boroşşebiş), Borossebes (Dicţionar 1909.); 1913. Borossebes + Kurjantó (Hnt 1913.); 1921. Şebiş, Borossebes (Dicţionar 1921.); 1932. Şebiş (Is); 1950. Şebiş comună (Leg. 1950/50) 1956 Sebiş (IAL); 1968, 1972 Sebiş oraş (Judeţe) 1744-ig Zaránd vm.; Arad vm; 1785-1790 VII. Nagyváradi ker. Arad vm, 1839. Avm., Borosjenői j, 1849-1850 Nagyváradi Főbiztossági Kerület (K.K. Ministerial–Comissariat Groswardein) 1851-1853 Nagyváradi kormánykerület (k.k. Districts-Regierung Groswardein) 1854-1860 Nagyváradi helytartósági osztály (k.k. Statthalterei Abtheilung Groswardein) 1449-1860 Arad m., 1858 Butyini j., 1873., 1877-1919 Avm. Borossebesi j.; 1919-1938 Jud. Arad pls. Şebiş; 1941-1950 Jud. Arad pls. Şebiş; 1950-1956 RAR r. Gurahonţ; 1956-1960 RORD r. Gurahonţ; 1960-1968 RCR. r. Gurahonţ

*

Fekvése: a Béli- (Moma-Codru-) hg. DNy-i lábánál, az ÉKK-ről érkező Dézna-(Menyházai-) patak mellett fekszik, ez a települést Sebes-patak néven hagyja el, és rövidesen az itt ÉNy-ra tartó Fehér-Körös jobb oldalába ömlik. (A település É-i határában az ÉK-ről jövő és a határban ÉNy-ra forduló Tőz-patak folyik el.)

É-ra a Kiskút, és mögötte a Sebesi lunka nevű határrészek húzódnak, ÉK-re a Balhát K-Ny-i irányú dombvonulat legmagasabb csúcsa emelkedik, mögötte a Vadaskert nevű határrész húzódik, K-re a Dealu mare D-re és Ny-ra a Fehér-Köröst kisérő lapály terül el.

Települések: É-ra Kertes, ÉK-re Ignafalva, K-re Parázs, DDK-re Gósd, D-re a Fehér-Körösön és a Malomcsatornán túl Körösbökény, Ny-ra a túloldalon Barza, ÉNy-ra az innenső o.-on Repszeg-telep, 1913-ban Kurjantó.

Nevei: 1552, 1746-oppidium Sebes 1828, 1851-Boros-Sebes”

Szabó M. Attila közlése, 2012.

Vistai András János „Erdélyi helynévkönyv”

Sebes 12. Za (Borosjenő-DK, a Fehér-Körös j. p. 1552: opp. *Sebes* (Márki II/2. 167). 1661: Sebesvár várához, vagyis Peszánvár városához érkeztünk (Evlia Cselebi 92).1808: Sebes (Boros), Sebes (143). 1851: *Boros-Sebes,* mezőváros Ar vm, 50 kath. 386 n. e. óhitű, 291 reform. 5 zsidó lak., ref és óhitű anyatemplommal. Határa hegyes-völgyes; szőlőhegye, szép erdeje van; gyümölccsel, fával, cserép-edényekkel kereskedik. F. u. gr. Königsegg (fé 4: 20). 1888: B-S Ar Borossebesi js szh, ház 342, L 1659 (Je 252 & Kornyest psz).1913: **Borossebes** Ar vm (Az).-1909/19: Şebiş (Boroşşebiş). *Bs,* L 2252: r. 1025 m. n. szlovák (171). Sebiş=Su 2: 112. 1552-1851. [20 D]

Varga E. Árpád „Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1850-1992”

Helységnévtár

Sebiş (Sebiş, AR, oraş) Borossebes. Név: 1839, 1863, 1880, 1890 Boros-sebes; 1920-1941 Şebiş. Nyelv: 1839 oláh, magyar; 1863 román, magyar, tót; 1873 magyar, román Közigazg. 1839 Arad vm. Borossebesi j.; 1920-1941 jud. Arad, p. Şebiş; 1956 R. Oradea, r. Gurahonţ; 1966 R. Crişana, ua. com. urb. Sebiş.

*

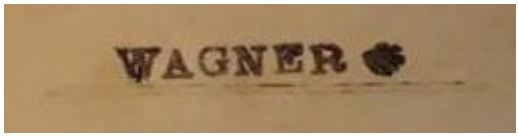

A borossebesi Iparos Ifjúsági Egylet pecsétje, cca.1905.

,

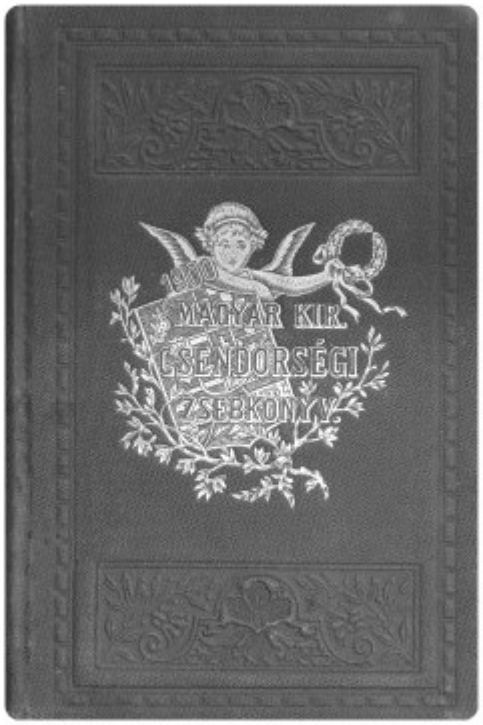

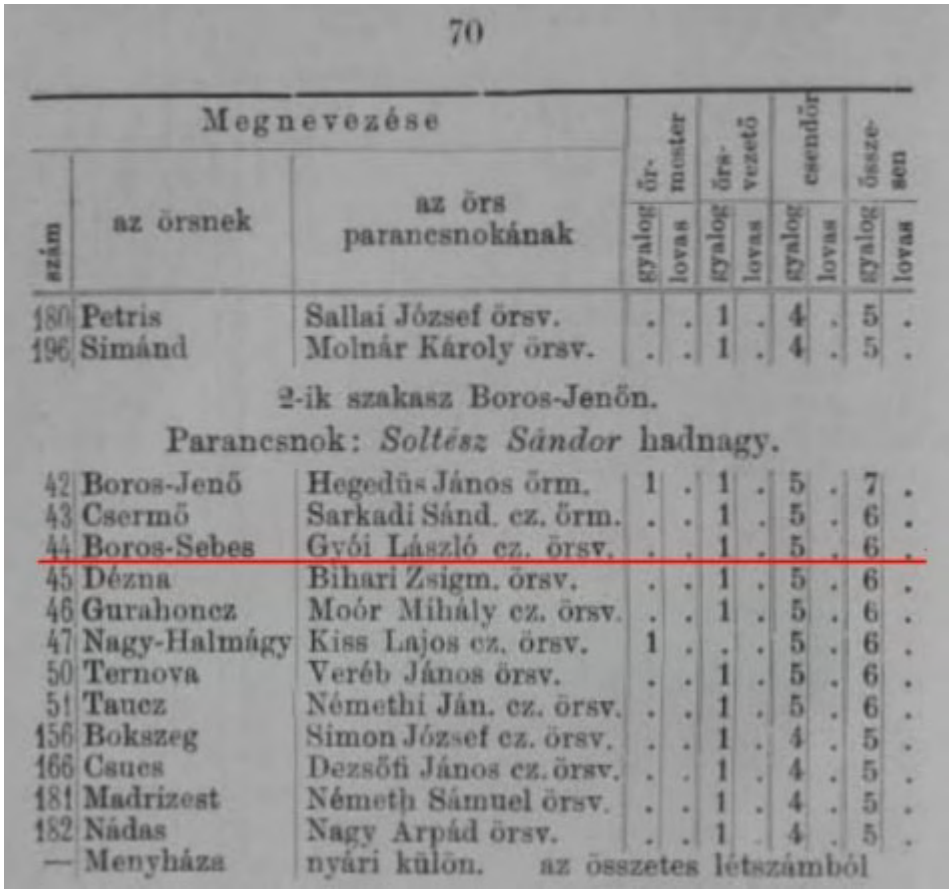
Alexandru Silaghi borossebesi fényképész pecsétje, a ’30-as évekből

Wagner fényképész jelzése, szintén a ’30-as évekből

Kivonat a Magyar Kir. Csendőrség 1900. évi zsebkönyvéből

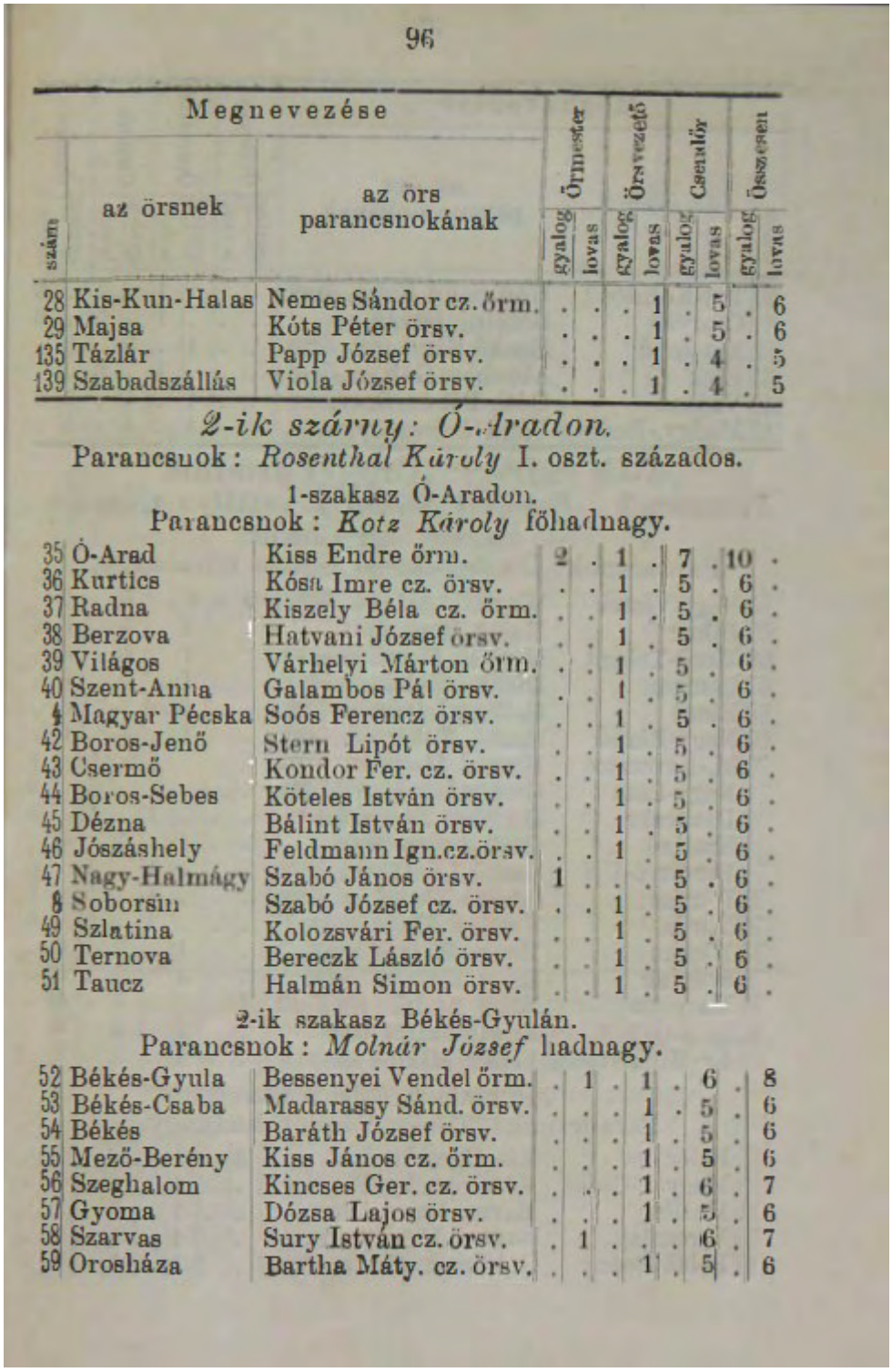

70

szám	Megnevezése: az örsnek	Megnevezése: az örs parancsnokának	őr-mester: gyalog	őr-mester: lovas	örs-vezető: gyalog	örs-vezető: lovas	csendőr: gyalog	csendőr: lovas	összesen: gyalog	összesen: lovas
180	Petris	Sallai József örsv.	.	.	1	.	4	.	5	.
196	Simánd	Molnár Károly örsv.	.	.	1	.	4	.	5	.
	2-ik szakasz Boros-Jenőn.									
	Parancsnok: *Soltész Sándor* hadnagy.									
42	Boros-Jenő	Hegedüs János őrm.	1	.	1	.	5	.	7	.
43	Csermő	Sarkadi Sánd. cz. őrm.	.	.	1	.	5	.	6	.
44	Boros-Sebes	Gyói László cz. örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
45	Dézna	Bihari Zsigm. örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
46	Gurahoncz	Moór Mihály cz. örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
47	Nagy-Halmágy	Kiss Lajos cz. örsv.	1	.	.	.	5	.	6	.
50	Ternova	Veréb János örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
51	Tancz	Némethi Ján. cz. örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
156	Bokszeg	Simon József cz. örsv.	.	.	1	.	4	.	5	.
166	Csucs	Dezsőfi János cz. örsv.	.	.	1	.	4	.	5	.
181	Madrizest	Németh Sámuel örsv.	.	.	1	.	4	.	5	.
182	Nádas	Nagy Árpád örsv.	.	.	1	.	4	.	5	.
—	Menyháza	nyári külön. az összetes létszámból								

Forrás: www.csendor.com

Kivonat a Magyar Kir. Csendőrség 1889. évi zsebkönyvéből

96

szám	Megnevezése az örsnek	az örs parancsnokának	Őrmester gyalog	Őrmester lovas	Őrvezető gyalog	Őrvezető lovas	Csendőr gyalog	Csendőr lovas	Összesen gyalog	Összesen lovas
28	Kis-Kun-Halas	Nemes Sándor cz. őrm.	.	.	.	1	.	5	.	6
29	Majsa	Kóts Péter örsv.	.	.	.	1	.	5	.	6
135	Tázlár	Papp József örsv.	.	.	.	1	.	4	.	5
139	Szabadszállás	Viola József örsv.	.	.	.	1	.	4	.	5

2-ik szárny: Ó-Aradon.

Parancsnok: *Rosenthal Károly* I. oszt. százados.

1-szakasz Ó-Aradon.

Parancsnok: *Kotz Károly* főhadnagy.

35	Ó-Arad	Kiss Endre őrm.	2	.	1	.	7	.	10	.
36	Kurtics	Kósa Imre cz. örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
37	Radna	Kiszely Béla cz. őrm.	.	.	1	.	5	.	6	.
38	Berzova	Hatvani József örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
39	Világos	Várhelyi Márton őrm.	.	.	1	.	5	.	6	.
40	Szent-Anna	Galambos Pál örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
4	Magyar Pécska	Soós Ferencz örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
42	Boros-Jenő	Stern Lipót örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
43	Csermő	Kondor Fer. cz. örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
44	Boros-Sebes	Köteles István örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
45	Dézna	Bálint István örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
46	Jószáshely	Feldmann Ign.cz.örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
47	Nagy-Halmágy	Szabó János örsv.	1	.	.	.	5	.	6	.
8	Soborsin	Szabó József cz. örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
49	Szlatina	Kolozsvári Fer. örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
50	Ternova	Bereczk László örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.
51	Taucz	Halmán Simon örsv.	.	.	1	.	5	.	6	.

2-ik szakasz Békés-Gyulán.

Parancsnok: *Molnár József* hadnagy.

52	Békés-Gyula	Bessenyei Vendel őrm.	.	1	.	1	.	6	.	8
53	Békés-Csaba	Madarassy Sánd. örsv.	.	.	.	1	.	5	.	6
54	Békés	Baráth József örsv.	.	.	.	1	.	5	.	6
55	Mező-Berény	Kiss János cz. őrm.	.	.	.	1	.	5	.	6
56	Szeghalom	Kincses Ger. cz. örsv.	.	.	.	1	.	6	.	7
57	Gyoma	Dózsa Lajos örsv.	.	.	.	1	.	5	.	6
58	Szarvas	Sury István cz. örsv.	.	1	.	.	.	6	.	7
59	Orosháza	Bartha Máty. cz. örsv.	.	.	.	1	.	5	.	6

Forrás: www.csendor.com

Képtulajdonos: Patkó Zsigmond

Patkó Zsigmond háza előtt és Takács Mihály (kinek vegyes boltja volt), a gyerek Patkó Tibor

Az egykori csendőrlaktanya épülete 1825-ben épült. Anyaga a Kodru-ban bányászott és ott kifaragott malomkő-minőségű építőanyag. Az épület Patkó Zsigmond családjának birtokában van, (str. Păcii 4.) mióta Steiner Samutól az elődök, 1910-ben megvásárolták. Ez után került sor rá, hogy az addigi (fa) zsindely tetőborítást kicseréljék cserépre. A padlás padozata fából volt készítve, így szemestermény raktározására igen alkalmas volt. A tornác az oszlopokkal az udvari fronton még látható, bár az utóbbi száz esztendő alatti beépítések következményeképpen megváltozott. A vásárlást megelőző időkben az épületben, óvoda és iskola is működött (az 1900-as évek). A csendőrségre csupán egy-két ablak kovácsoltvas rácsozata és a ház sarkán lévő, utcai lámpakonzol emlékeztet. Utóbbi, minden állami intézmény tartozéka volt mivel ez időben a település minden utcájában közvilágítás még nem létezett.

Adatközlő: Patkó Zsigmond

A borossebesi emlék-tölgyek kálváriája

A Magyar Posta a 140. évforduló alkalmából bélyeg-
blokk kiadásával emlékezett meg az aradi vértanúkról

1890-ben felavatják Aradon *Zala György* monumentális alkotását a *Vértanú szobor*-együttest, mely akkor a város centrumában, a Szabadság-téren került elhelyezésre. Napjainkban, a régi Attila téren történő újbóli felállítását követően a szobor *Szabadság* névre hallgat, figyelembe véve az eltelt időszakban többségivé vált nemzet (alaptalan) érzékenységét. 1899-re már csitulni látszanak a politikai indulatok, harminckét évvel a kiegyezés után vagyunk. A császár 1893-as, borossebesi látogatása is lezajlott már, amit egy környékbeli hadgyakorlat megtekintésének alkalmából tett. A település román lakossága is örömmel üdvözölte az uralkodót, bár 1848-49-ben nekik inkább barát volt, mint ellenség. Húsz év elteltével már nyoma sem maradt az egykori lelkesedésnek, kikívánkoztak az Osztrák-Magyar Monarchia kötelékéből. A 19. század vége felé a magyar nyelvű sajtó halálozási rovataiban hetente, egyenként tesz említést, rangra és címre való tekintet nélkül 1948-49-es szabadságharc, akkoriban elhunyt egykori veteránjairól.

A település helytörténésze, Deák József Sándor tudomása szerint a milleniumi emlékmű felállításakor, vagy nem sokkal utána, (kivégzésük 50. évfordulóján, 1899-ben – a szerk.) az aradi vértanúk emlékére a település magyarsága 13 db tölgyfacsemetét ültetett a az egykori Piactéren (ma Központi-park), mintegy nyolc méter sugarú körben.

Foto: Kiss László

A hat darab megmaradt emlék-tölgy elhelyezkedése 2014-ben, DK-felől nézve.

A fák egy része (fele), 2017. nyarán még látható volt. Helyének behatárolása, a helyi lakosok számára egyértelmű, kb. az egykori Főszolgabírói Hivatal és a katolikus kápolna helyszíneiről merőlegesen kiinduló egyenes metszéspontjában volt. Az elmúlt évszázad alatt egy-egy példány kipusztult, némelyiket az utóbbi években vágtak ki okkal, ok nélkül. Sajnos, a tölgyfák eredeti rendeltetését, jelentőségét még a magyarság köreiben is, már egyre kevesebben ismerték.

Próbálkozások már korábban is történtek, egy teljesen egészséges fa kivágása 2012-ben

Foto: Kiss László

A közelmúltban még egy játszótér hintáit ölelte körbe a facsoport. A fák ültetése óta eltelt száz év alatt az eredeti cél és annak emléke is, majdnem feledésbe merült. A park fa- és bokorállománya azóta jelentős mértékben megváltozott.

A helyi önkormányzat honlapján az, 1838-as építésű, görög-katolikus román templom történetének ismertetése kapcsán megemlítésre kerül 11 tölgyfa jelenléte, de egyéb információkat nem közöl e témával kapcsolatban a szerző. Egy 2001. évi Deák-tanulmány megemlíti, hogy korhadás miatt korábban két fát kivágtak, a következő fakivágások 2012. júniusában, valamint a következő év nyarán történtek, és az óta is folytatódnak.

Borossebesen 118 után, állva haltak meg a fák

Az elmúlt vasárnapi (2017. szeptember 17.) ítéletidő jelentősen megkárosította a város faállományát, nem beszélve az épületek tetőszerkezetében okozott rombolásról. Az ez idáig megmaradt emlék-tölgyek közül egy, áldozata lett a szélviharnak, kidőlt. A hatalom élve a kínálkozó lehetőséggel, veszélyesnek nyilvánította az emlékhely megmaradt fáit és rendkívüli gyorsasággal ki is vágatta. (Ezen az alapon a település és a környező erdők minden egyes fáját ki lehetne vágatni, mert ha jön 50-60 év múlva egy hasonló vihar, igencsak veszélyesek lennének.)

Talán egy évtizede „veszélyesnek” nyilvánította a magyar temetőt és annak rendje szerint, le is dózeroltatta. „Nincs türelmük megvárni, míg egyszer elporladunk, megszüntetnek mindenféle nyomot.” nyilatkozta annak idején egy tv-riportban, az azóta elhunyt kántor: *Kettner József*. De veszélyes volt annakidején a magyar iskola is, hol most a csendőrök tanyáznak, az önálló, magyar nyelvű oktatást fokozatosan elsorvasztották, majd meg is szüntették.

(Az utolsó két bekezdést, román fordításban is közlöm – a szerk.)

La comemorarea a 50 de ani de la martiriul celor 13 generali executaţi la Arad în 1849, maghiarimea din Sebiş- Borossebes a plantat 13 puieţi de stejar în Piaţa pieţtii (azi Parcul Central), întrun cerc cu raza de circa 8 metri. Dintre aceştia mai mulţi, mai exact 6, au supravieţuit până astăzi furtunilor politice şi meteorologice din ultimul secol.

Vremea apocaliptică de duminica trecută a produs pagube importante copacilor oraşului, ca să nu mai vorbim de cele de la nivelul clădirilor. Dintre stejarii rămaşi până astăzi, unul a căzut victimă furtunii, prăbuşindu-se. Puterea locală, profitând de ocazia ivită, a declarat copacii comemorativi rămaşi ca fiind periculoşi şi i-a tăiat cu o viteză exemplară. (Pe această bază ar putea fi tăiaţi toţi copacii din oraş şi pădurile învecinate, căci dacă vine peste 50-60 de ani o furtună asemănătoare, pot fi de-a dreptul periculoşi.)

În urmă cu circa un deceniu a fost considerat „periculos” cimitirul maghiar şi s-a trecut la distrugerea sa cu buldozerele. „Nu au răbdare până ne erodăm complet, distrug orice urmă a noastră”, a declarat la momentul respectiv într-un reportaj de televiziune Kettner József, cantorul bisericii, care a decedat de atunci. Dar a fost periculoasă şi şcoala maghiară, unde acum funcţionează jandarmii, educaţia maghiară separată fiind sufocată gradat, iar apoi sistată.

*

„A tölgyfák megmentése érdekében *Faragó Péter* parlamenti képviselő, RMDSZ-megyei elnök próbált lépéseket tenni, de *Gheorghe Feieş* a város polgármestere arra hivatkozott, hogy az ügyben az önkormányzatnak nincs hatásköre, az az Erdészeti Hivatalra tartozik. Mint utóbb kiderült, ez nem igaz, hiszen a város közterületéről lévén szó az az önkormányzat kezelése alatta áll, a fák kivágásához viszont szükség volt az Erdészeti Hivatal engedélyére.”

(Forrás: http://itthon.ma/nagyvilag.php?cikk_id=21639)

Az emléktölgyekről készült legutolsó felvétel (a jobb szélső fa a fotóról lemaradt)

Egy hónappal később, a vihar egy tölgyfát is kidöntött

A lábon maradt öt fát megjelölték kék számokkal, majd másnap kivágták

Fotók: Kozák István

Foto: Kiss László

2018. június 10-i a felvétel, az emléktölgyek egykori helyszínén

A pusztítás epicentruma. Három tényező: a kivédhetetlen természeti csapás, a sovinizmus valamint az emberi kapzsiság okozta együttesen (az eredeti 13-ból) a közelmúltig megmaradt 6 db emléktölgy kipusztulását. Eggyel a szélvihar végzett, öttel a rosszindulat. Ezek a tölgyek a park többi sérült fáival ellentétben még esélyt sem kaptak az életben maradáshoz, tövestül szedték ki őket, néhány köbméter tölgyfa miatt, a zavarosban halászók. (a szerk.)

Fotografie realizată pe 10 iunie 2018, pe locul unde s-au aflat odinioară stejarii memoriali

Epicentrul distrugerii. Trei factori - calamitatea naturală de neevitat, șovinismul, precum și lăcomia umană - au provocat, împreună, lichidarea celor 6 stejari memoriali rămași până de curând, din cei 13 plantați inițial. Unul a fost doborât de furtună, iar cinci de rea-voință. Acești stejari, spre deosebire de ceilalți arbori afectați din parc, nu au primit nici măcar o șansă de a supraviețui. Pescarii în ape tulburi i-au tăiat imediat și scos din rădăcină, pentru câțiva metri cubi de lemn de stejar.

*

Meghívó népünnepélyre: „Sziebig László búcsúzik a nagyközösségtől”

(Készült: Borosjenőben, Ungar Jenő nyomdájában.)

M E G H Í V Ó

A ŞEBIŞ-I RÓM. KATH. EGYHÁZKÖZSÉG 1936. évi július 26-án, (vasárnap) az iskola árnyékos udvarán Népünnepélyt rendez, melyre Önt és kedves hozzátartozóit szeretettel hívja meg a RENDEZŐSÉG. Kezdete d.u. 4 órakor. Belépődíj nincs.— Önkéntes adományokat köszönettel fogadunk.— Tombola, különböző játékok és versenyek. CUKRÁSZDA—BUFFET.

Este 10 órai kezdettel: MŰSOR. Délután és az esti műsor után: TÁNC.

A húszas évek közepén a borossebesi közoktatásban öt tanító volt státuszban, név szerint: Igrisan Lazăr, Covaciu Patriciu, Radu Dumitru, valamint magyar részről: Sziebig László[1] és Sziebig Lászlóné. A fent mellékelt meghívó Sziebig (Siebig) László 1936-os elbúzása alkalmából lett kézbesítve, az akkor még népesebb magyar közösség tagjainak. Valószínű, hogy ezután másutt folytatta tevékenységét. Borossebesi lakhelye a Hegyi utca elején volt, ma Str. Dunarii.

Hasonló eseményre napjainkban nem kerülhetne sor, mivel magyar nyelvű iskola, és oktatás már évtizedek óta nincs a helységben. Az egykori (a római katolikus egyház tulajdonában volt) iskolaépület, a hatalmas telek az „árnyékos udvarral” már réges-rég román kezekbe került. A nemrég, szépen felújított épületet napjainkban a csendőrség használja. Az a gondolat, hogy az elbitorolt épületet visszaadnák a magyar közösség részére, kulturális céllal ezidáig, román részről még senkinek sem jutott eszébe. A magyar (katolikus) iskola a mostani Str. Romană-n a sarki román templom és az egykori Főszolgabírói Hivatal épülete között volt.

(a szerk.)

[1] Siebig László bacalári (Hunyad vármegye) tanító, hadnagy, a királytól a Signum Laudist kapta.

[2] Fiuk, (sz.1912.) felvette édesanyja (Szakáts Margit) családi nevét, 1949-ben. Szakács Ödön néven futott be jogászi karriert Budapesten, 1957. decemberétől a Fővárosi Bíróság kinevezett elnöke volt egészen 1962. szeptemberéig. Ennek a bíróságának az élén, vitathatatlan felelőssége volt az ’56-os forradalmat követő drákói megtorlásokban. Később (1968-80.) a Legfelsőbb Bíróság elnöke lett, nyugállományba vonulásáig. †1983-ban.

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy katolikus, magyar nyelvű iskola…

„Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!”

Reményik Sándor, 1925.

Templomaink még megvannak, magyar tannyelvű iskoláink száma 0, azaz zéró. (a szerk.)

„A felekezeti iskola nagy élmény volt számomra. Úgy kell elképzelni, hogy egy nagy teremben hetven gyerek tanult, elsőtől hetedik osztályosig egyetlen tanítóval.” (Németh Sándor)

Oláh-Gál Elvira beszélgetése Németh Sándor matematikussal

(részlet)

Németh Sándor 1938. december 31-én született Kolozsváron. 1971-től a matematika tudományok doktora. 1960–1990 között gyakornok, munkatárs, majd főmunkatárs a Román Akadémia kolozsvári fiókjának Számítási Intézetében, 1990-től a Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanára – Kolozsvárott született, mégis partiuminak tartja magát. Van valami titok ebben? – Szüleim Bukarestben éltek, de édesapám kolozsvári lévén a családi háttér miatt láttam meg én is – többé-kevésbé véletlenül – a kincses városban a napvilágot. Édesanyám Arad megyei, *borossebesi* születésű, tehát szórványvidékről került Bukarestbe, két testvérével együtt. Valójában Kolozsvárt akkor láttam értelmes emberként először, amikor az egyetemi felvételi vizsgára jelentkeztem. Az első négy osztályt Borossebesben jártam és azt tekintem gyerekkorom, indulásom színterének, ott nőttem fel, azok a tájak nőttek hozzám, emlékeimben ma is keresem őket és átélem annak a traumáját, hogy az én „szülőfalum" magyar szempontból elnéptelenedik. Alig 200 magyar ember él már a településen, gyermekkoromban még jóval többen voltak. (Borossebes románul Sebiş vagy Şebiş Arad megyei település. Hozzátartoznak Dancsfalva, Kertes, Prezest és Szelezsény falvak. 1900-ban 2252 lakosából 1072 volt magyar és 1025 román anyanyelvű, 1034 ortodox, 699 római katolikus, 345 református és 94 zsidó vallású. 2000-ben a 6200 lakosból 205 volt magyar anyanyelvű.) Érdekes település, a Fehér-Körös jobb partján, a Menyházán eredő Sebes patak torkolatánál fekszik. Mindig városias volt, mert a környezetéhez képest sok volt a településen a kézműves mester – asztalos, szűcs, tímár, kőfaragó, kovács, lakatos. Ipari termelés is volt a faluban (fakitermelés, gőz- és vízi erővel működő kőfejtő üzem, márványcsiszoló műhely). A magyarul beszélők között sok volt az elmagyarosodott szlovák, de akadt néhány német és zsidó is. Anyai nagyapám, Szárics János elmagyarosodott szlovák családból származott. Nagyanyám, aki hathónapos koromban magához vett, igen erős személyiség volt, hozzá kötődik egész gyermekkorom. A hajdani uradalmi kertész lánya, átrendezte az egész házat, a parasztportát. Az udvar nagyobb részét virágoskertté alakította, amelynek a karbantartásában már egész kis koromtól közreműködtem. Mindezt azért mondom, mert gyerekkorom jelentős színtere volt, a közelben csordogáló bővizű Sebespatakkal és az azt övező pár hektárnyi ártéri erdővel egyetemben. Bár éhínséges éveket éltek akkoriban, gyermekként ezt nem érzékeltem. Ez volt tehát az életterem. Iskoláimat már a háború után kezdtem, még a felekezeti iskolában. Az épület a katolikus egyházé volt, de a tanulók fele-fele arányban voltak reformátusok és katolikusok. Az utóbbiak, azt hiszem az iparosodás során betelepülők közül kerültek ki. A felekezeti iskola nagy élmény volt számomra. Úgy kell elképzelni, hogy egy nagy teremben hetven gyerek tanult, elsőtől hetedik osztályosig, egyetlen tanítóval. Következett a tanügyi reform, és harmadikos koromtól az iskola négyosztályossá zsugorodott, a nagyobbak román iskolába kerültek vagy kimaradtak. Időközben a szüleim élete is változott. Minthogy édesapám odaveszett a háborúban, anyám férjhez ment és Aradra költözött. Addigi életemben ki sem mozdultam Sebesből, úgyhogy nagy változást jelentett nekem, amikor ötödik osztályos koromtól, én is Aradra kerültem és a város legjobb iskolájában a Magyar Vegyes Líceumban (későbbi 3-as számú középiskolában), a hajdani katolikus gimnáziumban tanultam tovább. Itt érettségiztem 1956-ban…

Foto: Takács - Kiss Péter. Megjelent a Székelyföld 2008. februári számában.

Az 1948-as „tanügyi reform”

„Az 1948. augusztus 3-i 175. számú „tanügyi reform” törvény az egész romániai oktatásügy számára új korszakot jelent, de a magyar nyelvű oktatás szempontjából külön döntő jelentőséggel bír, ugyanis a jogszabály *megszüntette* az addig *egyházi kézben lévő* - olykor három-négyszáz éves - *elemi- és középiskolákat*. (1. szakasz) A három római katolikus egyházmegyének összesen 468; a két református egyházkerületnek 531; az unitárius egyháznak 34; a magyar evangélikus egyháznak 8 oktatási intézményét államosították. (A magyar felekezeti iskolák jelentőségét mutatja az a tény is, miszerint az 1947/48-as tanévben az összes magyar tannyelvű elemi iskolák diákjainak 45 százaléka; a főgimnáziumok tanulóinak 75 százaléka; a tanító- és óvónőképzők tanulóinak, pedig 56 százaléka járt az egyházak, vagy különböző rendek tulajdonában lévő intézménybe.

Az egyházi iskolák megszüntetésén túl a törvény *felszámolta az* addig épp, hogy csak megtűrt - és 1947 után egyre szimbolikusabbá váló - *magyar oktatási autonómiát* is. (Ugyancsak megszűnt az addig létező - bár 1945 után ugyancsak egyre névlegesebbé váló - egyetemi autonómia is.) Szeptember 1-ével megszűntek az önálló magyar tankerületek; magyar tanfelügyelők továbbra is maradtak, de a későbbiekben számuk egyre csökkent. (A magyar tanfelügyelők számának alakulásáról nem rendelkezünk statisztikai adatokkal, de feltételezzük, hogy amint 1952. után elkezdődött az államapparátus „zsidótlanítása” és „magyartalanítása” minden szinten, a tanügyigazgatás magyar nemzetiségű alkalmazottainak száma és aránya is minden bizonnyal lecsökkent.)

A tankönyveket országosan „egységesítették”, ami a nemzeti kisebbségek sajátos szempontjait figyelmen kívül hagyó tankönyvek megjelenését vonta maga után; az addigi tananyagot a románhoz igazították, megígérve, hogy „a nemzetiségi iskolák tananyagának összeállításánál figyelembe veszik a sajátosságokat. (6. szakasz.)”

Forrás: Szabó M. Attila: „Magyar oktatási intézmények a Magura aljában” (részlet)

*

Aradvármegye borossebesi járásában az 1887-es évben, az elemi iskolák felekezeti megoszlása a következő volt:

4 iskola a róm. katolikus egyház kezelésében,
1 iskola a református „ „
2 iskola a zsidó hitközségek kezelésében,
47 iskola a görög-kel. egyház kezelésében működött (román tannyelv).

Tehát, aki ebben az időszakban elmagyarosítási törekvésről beszél, az nem teljesen komplett. Fél évszázaddal később megszűnt a borossebesi református iskola. A kommunista rezsim eljövetelével 1947-ben, a katolikus iskolát államosították, fokozatosan elsorvasztották, majd megszüntették. Jelenleg Borossebes helységben magyar tannyelvű oktatási intézmény nincs.

(a szerk.)

Az utolsó magyar tannyelvű katolikus felekezeti évfolyam

Képtulajdonos: Németh Sándor

Bálint tanító úr (1-7. osztályos) tanítványai az 1947-es évben

A felvétel a borossebesi magyar iskola udvarán készült. „Az épület a katolikus egyházé volt, de a tanulók fele-fele arányban voltak katolikusok és reformátusok. Ez volt az utolsó év az iskolák államosítása előtt, amikor a borossebesi iskola, mint összevont 1-7 osztályos magyar tannyelvű felekezeti iskola működött. Az államosítás után az iskola állami, magyar tannyelvű, 1- 4 oszályos iskolaként működött tovább."

Azóta eltelt több mint hatvan év, bár adatközlőnk memóriája rendkívülinek mondható, a nevek ismertetésénél tévedés előfordulhat, elnézést az érintettektől!

Adatközlő: Németh [Bozsán] Sándor

1. sor: → Oláh Ika, Bozsán Sándor, Bálint tanító 4-5 éves kisfia, Lipták József, Oláh Manyi
2. sor: Sajgó Erzsi (I.), Izele Babu, Rózsa Rózsika, Kuruc Ida, **Oláh Vencel** plébános, **Bálint** tanító, **Nánásy Dániel** ref. lelkész, ismeretlen, Izele Irén, ismeretlen, ismeretlen, ismeretlen
3. sor: Csíki Ibolya, Trömmer Erzsébet, Stasák Marika, Duka Gizi, Kiss Malvinka, Kubik Juci Sajgó Erzsébet, Somogyi Anna, Patkó Andorka, Killik Gizi, ismeretlen
4. sor: Stasák Mihály, Patkó Zsiga, Soltész József, Vozár János, Patkó Jancsi, ismeretlen
5. sor: Szabó József (Pipi), ismeretlen, ismeretlen
(adatközlők: Killik Gizi, Patkó Zsigmond, Patkó András, Németh [Bozsán] Sándor)

Lipták József „Pubi” a román iskolában folytatta, később kémia tanár lett, a sebesi román iskolában tanított.
Trömmer Erzsébet „Bizsu” apjának borbély üzlete volt a piactéren; a házuk a rendőrséggel szemben volt.
Sajgó Erzsébet (Mártika nővére) Aradra költöztek, a szerb palotában laktak a szerb templom mellett.
Killik Gizi apja asztalos volt; a házuk a községháza utcájában, kissé kijjebb volt.
Stasák Mihály valahol a Pilicske körül lakott.
Patkó Gyuri két bátyjára emlékszem, már nem voltak iskolások, a községháza utcájára merőleges főutca sarkán laktak.
Soltész József, kissé kijjebb, az említett főutcából kiágazó utcában lakott,
Kozák Miki a községháza utcájának déli részén, Sajgó Tomiék mellett lakott.
Szabó Csöpi, a kőbánya mellett volt a házuk.
Rózsa Rózsika a Székelyföldről került Sebesbe, az ottani nagy éhínség idején, a Rózsa család fogadta örökbe.
Izele Irén (Babu nővére) Aradon a Pedában végzett, kollégák voltunk a Bolyain, ahol magyar-román szakon végzett; az Izelék, Izele mészáros lányai voltak, anyjukat akkoriban vesztették el, apjuk újra nősült és több féltestvérük született, Sajgó Mártika (Sajgó Erzsébet húga), Sajgó Erzsike (Sajgó Tomi húga).
Oláh Manyi (az Oláh név nem biztos), Ika és Manyi, Oláh néninél, a nagyanyjuknál laktak, rövid ideig voltak Sebesben, szüleik Bokszegen éltek.
„Az a Bozsán Sándor vagyok, ki ötödikes korától, Aradon a Németh Sándor névre hallgatott.”

*

„A Tabák-interjút[1] évekkel ezelőtt magam is fölfedeztem. Érdekesnek tartom, hogy a röpke pár év, amit Sebesben, az ottani iskolában töltött, említésre méltó nyomot hagyott benne. Amire első olvasásakor nem figyeltem föl, hogy a „lógósok” intézménye hagyomány volt a falu iskolájában. Lógósok voltak azok a gyerekek, akik nem lévén iskoláskorúak, nem hivatalosan ott voltak az órákon. Magam is, Babál Józsival egyetemben ebben a státuszban kezdtem el az iskolai szereplésemet az osztályterem elejére oldalvást kitett padban. Mire elsős lettem, már fújtam az egyszeregyet és nem utolsó sorban Sajgó Tomi jóvoltából, aki már olyan hatodikos forma lehetett és örömét lelte a kisebbek egrecíroztatásában, már a szöveges feladatokat is oldogattam. Az is hagyomány lehetett, hogy a kisebbeket használták a nagyok megszégyenítésére, amit egyébként egy rossz pedagógiai gyakorlatnak tartok. Visszatérve a Tabák interjúra: mit is jelent az a kisgyermek és kisiskolás kor, amire visszemlékszik? Miért olyan fontos ez a kor az ember életében?

Én hat hónapos koromtól ötödikes koromig jószerével ki sem léptem Sebesből. Mondhatnám, hogy számomra Sebesben nyílt ki a világ. Ami a monográfiája olvasásakor fogalmazódott meg bennem, az az, hogy minden előnyei dacára az iskolában semmit sem kaptunk Sebes történelméből. Ezt talán azzal is magyarázni lehet, hogy a tanítók idegenek voltak, nem tudtak gyökeret verni a faluban, állandóan váltották egymást. Nekem például minden évben más tanítóm volt.

Amikor a könyvében megemlíti, hogy a menyházai kisvasúton a hatvanas évek elején még utazott, abban reménykedtem személyében egy újabb generációs sebesi lakost tisztelhetek és amire már nem emlékszem, azt a segítségével tisztázhatom. De, hogy ez nem így van, csak a saját emlékezetemre támaszkodhatok. Persze az olyan jelentős színhelyek, mint a vasgyár, a kőfejtő, a kőzúzda, a kisvasút sorra ott szerepelnek a kötetben, (róluk jelentős ismeretekkel

gyarapodtam), de van néhány dolog, amiről szívesen ismernék meg többet. És, hogy a felsorolt témákhoz kapcsolódjak: a vasgyár, majd kőzúzda oldalán, lejjebb, gyerekkoromban még volt egy nagy gyárkémény és pár kemence, amelyekben eleinte még meszet égettek, amit abban az időben már azt hiszem nem kisvasúton, hanem szekereken hoztak a szőlők meghosszabbításában lévő mészkő bányából. Ezekhez a mészégető kemencékhez nem szükségeltetett a nagy gyárkémény. Lehet ott lejjebb is a vasgyár részei, esetleg kohói lehettek?

Sárosy Gyula szülőházára emlékszem, a Zakariásék[2] lakták. Szerintem az ötvenes években[3] bonthatták le.

Más: a falu régi részének a délkeleti csücskében volt egy vízimalom[4] (a vasútállomástól nem messze). Eleinte nagyanyámmal, aztán egyedül is talicskáztam oda a kukoricát és onnan haza a darát, ami mindenkori egyetlen hízónk táplálékát képezte. Az én időmben a falusiak vízért a Vízért utcán lefele tulajdonképpen már nem is a patakhoz, hanem ennek a malomnak a csatornájához jártak, amely a Vízért utca vége fölött úgy ötvenméternyire épített gáttól indult nyugati irányba, majd derékszögben délnek, a malom felé vette útját, a malomig. Amelyet az ez által nyert négy-öt méteres vízesés táplálta kerék működtetett. Amennyire az elbeszélésekből ki tudtam venni, a csatorna újabb létesítmény lehetett, de a malom épülete meglehetősen régiesnek hatott. Nem hiszem, hogy egy akkora falunak, mint Sebes ne lett volna már százada működő vízimalma, hiszen a patak méltán viselte a sebes nevet, ami vízimalom működtetésére is alkalmassá tehette. Ha a patak esését nyomon követjük, a malom számára a legalkalmasabb hely az a környék lehetett, mint ahol az általam említett malom állt. Később, az említett mészégető kemencékkel szemben a patakparton volt egy malom, de az szárazmalom volt."

Adatközlő: Németh (Bozsán) Sándor

Borossebes múltjáról, helytörténetéről csak olyan ismeretekre tehettek szert a gyerekek, amit otthon a szülőktől, rokonságtól és a városban élő idősebb emberektől hallottak. Az iskolában, ebben az időszakban (40-es évek) a tanítók szinte évenként cserélődtek, többnyire távolabbról kerültek a helyi iskolába így szinte törvényszerű, hogy ebben a témakörben nem tudták gyarapítani a fiatalság ismeretanyagát.

Érdekes szokás volt (lehet, hogy az ország más vidékein is), hogy az iskolai alaptudományok iránt érdeklődő óvodáskorú gyermekeket is megtűrték a tanítók az osztályteremben, külön helyet biztosítva a dobogón ülve vagy az üres padokban. (Ezek voltak a „lógósok")[5] Mire ezek a nebulók elérték a hivatalos iskolakötelezettségi kort ekkorra már jelentős ismeretekre tettek szert, erőlködés nélkül, megalapozták a tanulmányi karrierjüket. Elvileg a megfelelő fizikumú és értelmi képességű gyerekeknek lehetősége lett volna korengedményesen előbb kezdeni az iskolát, de ehhez a körzeti gyermekorvos igazolása volt szükséges, mi egyenlő volt egy fél disznó árával, a szülők ezt már nemigen engedhették meg maguknak, különösen ott, ahol már több gyerek volt a családban, ami nem volt ritkaság a századfordulón és az elmúlt század elején. (a szerk.)

[1] Jenei Gyula által készített interjúrészlet a 241. oldalon olvasható

[2] Zakariás Gyula (Zakariás Jenő unokája) napjainkban egy blokklakásban él, a B-dul Victoriei-n

[3] 1966-ig lakott itt a Zakariás család. (adatközlő: Zakariás Lilly)

[4] „a patakon két fából épített paraszti malom, a lakosok tulajdonában" (Csernak József uradalmi tiszt, 1798.)

[5] Utalás történik erre az iskolai hagyományra az 1910-es évek Tabák, valamint az 1940-es évek végi, Németh (Bozsán) Sándor-féle visszaemlékezésekben is. (a szerk.)

Képtulajdonos: dr. Tóth Ernő

Bartha Kelemen Anna (férj. Bondár Anikó) összevont osztálya 1954. május 25.

		osztály
(álló sor, balról)	1. Tóth Ernő	4.
	2. Jámbor Irén	2.
	3. Takács Irén	4.
	4. Pop József	3.
	5. Kuruc Erzsébet	4.
	6. Szöllősi Klári	3.
	7. Babál Mihály	2.
(középső sor)	8. Nagy József	2.
	9. Takács Mária	2.
	10. Gömöri Ilona	2.
	11. Balázs Erzsébet	2.
	12. Rohszetzer Erzsébet	2.
	13. Babál György	2.
(földön ülő sor)	14. Izele József	1.
	15. Patkó Tibor	1.
	16. Szandics Mihály	1.
	17. Patkó Zoltán	1.
	18. Takács Zoltán	1.
	19. Patkó György	1.
	20. Stasák István	2.

Jenei Gyula 2004-es interjúja Tabák Lajossal: „Retus nélkül” (részlet)

„Nehezen éltünk, de édesapámék mindent elkövettek, hogy bennünket ellássanak élelemmel, ruházattal, s taníttassanak. Apám a hitközséghez került mindenesnek. Most is előttem van, ahogy cipelte haza a lisztet, a krumplit. *Borossebes* járási székhely volt, bányásztelepülés, a munkások kicsit jobban kerestek. Persze voltak nálunk jóval szegényebbek is, de talán azért, mert a férfiak elhordták a pénzt a kocsmába. Hatosztályos magániskolában tanultam írni-olvasni. Az iskola tulajdonosát, egyetlen, kiváló tanítóját, *Grünfeld Ilonának* hívták. Hogy miből tartotta fenn a tanodát, nem tudom, az biztos, hogy a zsidó hitközségtől is kapott valamicske támogatást. Ha figyeltünk, az osztatlan rendszerben sokat tudtunk tanulni ott magyar, zsidó, német gyerekek. Én már elsőben rengeteget magamba szívtam a felsősök tananyagából. Az elemit Világoson fejeztem be.”

A nyelv

„Amennyire kevert nép lakja a megyét, oly kevert, egységes jelleg híján, a vármegye[1] magyarságának nyelve is. Sok helyről származott ide a magyar nép, tehát beszédét is sokféle nyelvjárási árnyalás színezi, hol feltűnőbben, hol végelcsendülő félben. A községek jelentékeny száma telepes község, melyek a 18. és 19. század folyamán keletkeztek. A telepesek és bevándorlók Békés, Bihar, Borsod, Csanád, Csongrád, Heves, Nógrád, Szabolcs és Pest vármegyéből jöttek. Vannak azonban részint tiszta, részint vegyes nyelvű olyan községek is, melyeknek magyar lakossága még a török hódoltság előtti időben, a 15.-16. században már feltalálható Arad megye, illetőleg az idő tájt Zaránd megye földén. Ily ősibb magyar nép lakik, pl. Ágyán, Vadászon, Feketegyarmaton, Bélzerénden-mint tiszta magyar községekben; ugyancsak ily régi eredetű, bár mint ilyen nagyon kevés számú a *borossebesi* és gyoroki magyarság.”

[1] Arad-

Néhány népszokás és hiedelem

„… az esküvőről jövő menyasszonyt sóval, földdel dobálják meg, hogy szerencsés legyen.” (Borossebes)

„Hogy elemi csapás ne érje a községet, húsvét és pünkösd után való szerdán szigorúan tilos a munka.” (Borossebes)

„Szürkület után nem adnak ki a házból semmit (pl. tejet), mert szerencsétlenséget hozna a házra” (Borossebes)

A buttyiniak ódzkodtak a kisvasúttól, mert attól tartottak: „megöli a libákat” (Buttyin)

„Egy érdekes népszokás[1] dívik *Borossebesen* ugyanekkor[2] éjjel. Ugyanis a legények éjfélkor felmásznak a nagy fákra s onnan erős hangon átkiabálnak egymáshoz, ezzel mintegy üldözik a boszorkányokat. De kijut ilyenkor a gúnyból és bosszantásból másnak is, mert kikezdenek mindenkivel, akire csak haragszanak. Ezen hangos, párbeszédes kiszólásokat végighallgatja *Borossebesen* mindenki. Ilyformán szólnak át egymáshoz a legények:

— Auri – Mauri
— Ce-ţi ţie paure? Hej, mi a bajod?
— Mă mâncă Strigile! Megesznek a boszorkányok!
— Ce caute? Nos és mit akarnak?
— Mana vacilor, A tehén tejét (mannáját)!
— Dăle in stirea dracilor! Vigye el az ördög őket!
— Mana oilor, A juh tejét akarják!
— Dăle in stirea smeilor! Vigye a manó őket!

[1] román-

[2] Szt. György napján (a szerk.)

Borossebesi román népdal

De când trec la mândra dialul Nici a potcovarului
Mi so despotcovit calul, Ce i vina mea,
Nui vina calului, Că prea des măduc la ea.

(Mióta eljárok kedvesemhez a hegyen át, leesett a lovam patkója. Ámde azért nem okolom sem a lovat, sem a kovácsot, hisz az én hibám az, miért is járok oly gyakran őhozzá!)

„Arad megye magyar népe”

„A borossebesi járásban ősibb magyar jellegű, vegyes nyelvű község *Borossebes*. Említve van az 1561-iki nádori összeírásban. A régi Zarándmegyében feküdt azon a helyen hol ma az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak (Borossebes-Buttyin) állomása van, tehát nem a mai helyén. Magyar lakósága több ősibb vonást tartott meg.”

*

„Sok vegyesajkú községben a magyarság régebben honos, mint a tiszta magyar községekben, melyek túlnyomórészben újabb telepítések. Ősibb a magyar elem, pl. *Borossebesben*, Gyorokon, Simándon, sőt Kürtösön is mint Magyarpécskán.”

Forrás: Somogyi - Mátyas - Bertucz - Kollarov – Ipolyi „Arad megye magyar népe”

*

„A Fehér-Körös völgyében a magyar helynevek határa a Jószás-pataknál ér véget, ahol a XV. század előtti román nevek szintén magyar eredetűek. Ettől K-re csupán egy-két magyar nyom található *(Halmágyfalva).*”

Forrás: Rácz Anita „Népességtörténet és helynévkutatás”

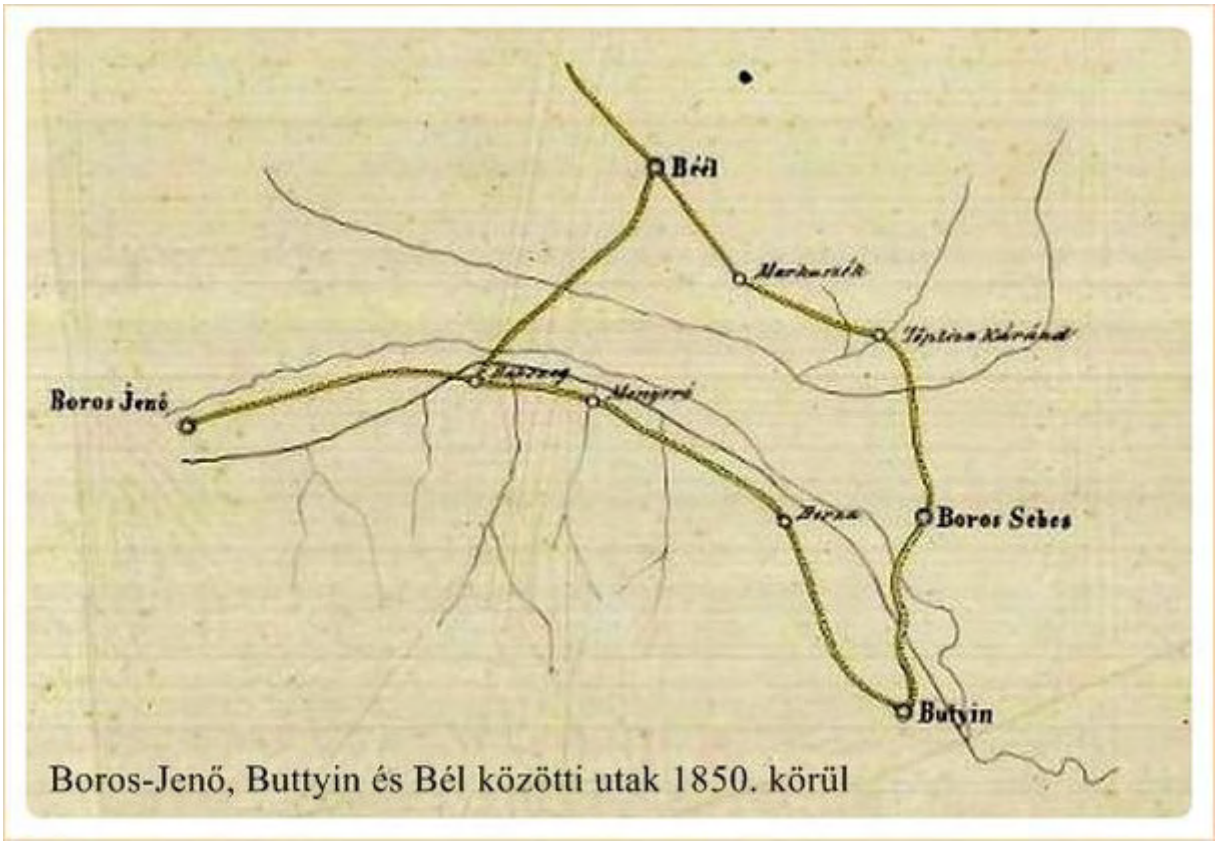
Utak a környéken

„Jó kavicsos országútakat csak 1800. táján kezdtek építni. Erélyével különösen kitűnt Nagy János *borossebesi* szolgabíró, ki a borossebes-dézna-monyászai, valamint a Körös mentén Báltyeléig vezető országútat készíttette s e végből Jószásnál, Báltyelénél roppant kősziklákat robbantott fel, Álgyestnél, Berzánál pedig kőhidakat építtetett. Ellenben nemsokára, 1815-ben, egy borzasztó szélvész, melyet a nép hite szerént a sárkányjárásúak okoztak, tőből kitépett fákkal egészen beborította és járhatatlanná tette a *juhászok csinált útjá*t (a Drumu pocuralirolt), mely Dévától Borosjenőbe s onnan ki Világosvárra többnyire a hegyek gerinczén vezetett. Az erdélyi juhászok nyájaikat teleltetés végett ezen szokták volt kihajtani az aradmegyei pusztákra; de ezen rejtett úton jártak a haramiák is, kik Fel-Csil határában a Fagu-Popin tartották összejöveteleiket. A marosmenti (erdélyi) út kiépítésén 1806-ban is dolgoztak; elkészülésére azonban még félszázadig kellett várni. Csak 1852-ben rendelte el az országos és a kerületi építőigazgatóság a toki és a kujási szorosok kibővítését, a hidak kijavítását, az országútjának veszélyes helyeken karfákkal való ellátását stb. A Bach-korszak általában sokat tett az utak érdekében s az alkotmány helyreállítása után Arad már az államnak országutakkal legjobban ellátott megyéi közé tartozott.”

Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiája” (részlet)

Boros Jenő - Bokszeg – Monyoró – Berza – Butyin – Boros Sebes – Toplitza Káránd –

Markuszék - Beél

Boros-Jenő, Buttyin és Bél közötti utak 1850. körül

A borossebesi uradalom

A közel 150 000 kishold (1100 □) terjedelmű borossebesi uradalmat gróf Königsegg József szerezte meg 1804-ben. Az uradalom felölelte Borossebest, továbbá Kertes, Prezeşti, Igneşti, Donceni, Miniad, Govosdia, Berindia, Rossia, Revetes, Ciureşti, Zemerzel, Krajkova, Nadalbeşti, Szlatina, Susani, Diécs, Dumbravica, Alsó- és Felső-Krokna, Jára, Láz és Neagra községeket. A határok legnagyobb részét erdő borította, minek következtében a falvak kicsinyek voltak, s a jobbágyság száma általában csekély, így például Borossebesen 35 jobbágytelken 137 család, Miniadon 12 ⅜ telken 57 család, Szlatinán 20 ⅜ telken 63 család, Susani-on 1 % telken 12 család, Revetesen 21 ½ telken 121 család gazdálkodott.

A határrendezéseket 1821-ben hajtották végre. A telkek kiméretésénél az 1791-es helyzetet vették alapul, mely azonban az időközben végrehajtott irtások következtében előnytelen volt a jobbágyság számára. De még az 1791-es helyzethez viszonyítva is az uradalom itt-ott lenyírt egy-két telket az úrbéri földekből. A miniadi jobbágyok egy egész, az igneşti-iek ⅜, a donceni-iek 2 ⅛, a neagraiak ⅜, a szlatinaiak 2 ⅜ telket vesztettek. Az irtásokat visszavették. Emiatt e vidékről a népfölösleg általános elvándorlása figyelhető meg. Ezt igazolja az a tény is, hogy 1824-ben 11 községből 21 % elhagyott jobbágytelket jelentettek. Egyébként ebben az időben a túlnépesedett hegyvidéki falvakban az elvándorlás már általános tünet. Hasonló helyzetet tapasztalt Trócsányi Zsolt a szomszédos Halmágy vidékén is.

Az 1821-es határrendezés e községek legtöbbjében egységesítette a jobbágyok birtokviszonyait, s úgyszólván minden jobbágynak ¼ telket mértek ki, ugyanakkor azonban a zsellérek s az igavonó jószág nélküli jobbágyok földjét elvették.

Az 1821-es határrendezések után a borossebesi uradalomban is megkezdték a majorság korszerű megszervezését. A pusztákon és irtásokon a lehetőségekhez mérten igyekeztek egy tagban fekvő majorságokat teremteni. A zemerdi majorságon például nyolc dűlőt szántottak fel, ezekbe búzát, zabot, bükkönyt, burgonyát vetettek. Ehhez a majorsághoz tartozott egy 122 főből álló uradalmi gulya is. Egy másik majorság Diécsen alakult meg. Ennek méreteire az 1836-os majorsági termés adataiból következtetünk, mely szerint a majorság 501 kereszt búzát, 409 kereszt zabot, 58 kereszt bükkönyt és 46 boglya szénát termelt.

A borossebesi uradalom gyors fejlődésére jellemző, hogy 1836-ban az uradalmat *Algyay Lipót*[1] pesti származású kereskedő kibérelte évi 53 000 váltó forintért, olyan feltétellel, hogy 15 év alatt a bérlő további 100 000 forint befektetést eszközöl, melyből 50 000 forint irtásra, 40 000 építkezésre és 10 000 forint csatornázásra fordítandó. A bérleti szerződés kimondotta, hogy a borossebesi lakóház, az udvari istálló, a kert, a lóherevetés, az úgynevezett sózási puszta, az erdő s a vadaskert, Donceni község úrbéri jövedelme, a corneşti-i puszta, a vadászat, a ménesjárás és az uradalom schweitzer tehenei továbbra is Königsegg kezelésében maradnak. A szerződéssel együtt elkészítették az átvételi leltárt is, melyből kitűnik, hogy az uradalom ekkor már jelentős állatállománnyal, számos melléképülettel, karámokkal, istálókkal és magtárakkal rendelkezett. Ugyancsak az uradalom fejlődésére vall, hogy a bérlet jövedelme három év alatt 31166 forintról 80 000 forintra emelkedett. Azonban még így sem fedezte a magas bérleti összeget és egyéb kiadásokat, olyannyira, hogy 1841-ben az egész bérlet, melyre még később visszatérünk, csődbe jutott.

[1] Algyay Lipót, eredeti nevén Kardetter, Aldeşti és Monyoró, valamint Voivodeni községek birtokosa volt. Apja, Kardetter Tamás gazdag pesti polgár 1824-ben vette meg a kamarától az említett községeket, és nevét Algyayra változtatta. (Kovách Géza)

Érdemes bepillantást vetnünk azonban az uradalom számadásaiba, melyekből sok érdekes következtetést levonhatunk.

Az uradalom 1836-os jövedelme a következőképpen oszlott meg:

I. Füstpénz 3436 ft 6 kr, robotváltság 279 ft 16 kr, földek és telkek árendája 129 ft, úrbéri jövedelem összesen 3844 ft 22 kr

II. Kocsmák és boltok árendája 1340 ft, gyümölcsszárító kosarak taxái 47 ft, pálinkafőző üstök taxái 700 ft, hetivásári helypénz 58 ft 23 kr, fazekasok taxái 50 ft, regále jövedelmek összesen 2195 ft 23 kr

III. Faeladásból 3788 ft 41 kr, makk és gyümölcs ára 969 ft 39 kr, fűrészmalom bére 86 ft 40 kr, szénégetés taxája 36 ft, erdei legeltetés bére 1320 ft, erdők jövedelme összesen 6201 ft 20 kr

IV. Eladott gabonából 3481 ft 45 kr, italok árából 4057 ft 10 kr, állateladásból 595 ft, majorsági jövedelem összesen 8133 ft 55 kr

V. Vashámorok jövedelme 4299 Ft 5 kr, eladott mészből 14 ft 30 kr, tartozásokból 509 ft 58 kr, egyéb 280 ft, mérlegkészítéskor készpénz 5635 ft 40 kr

A mérleg készítésekor az uradalom 1837-es termése a következőképpen oszlott meg:

I. Majorsági termés: szemes búza 194 % pozsonyi mérő, kétszeres 495 pozsonyi mérő, rozs 69½ pozsonyi mérő, tavaszi búza 21 pozsonyi mérő, árpa 198 pozsonyi mérő, zab 483 pozsonyi mérő, takarmánymag 34 pozsonyi mérő, burgonya 416 pozsonyi mérő, lencse 8 pozsonyi mérő, szilva 6 pozsonyi mérő.
Csépeletlen gabona: búza 1629 kereszt 23 kéve, zab 527 kereszt, árpa 90 vontató, repce 210 vontató, széna 267 boglya

II. Dézsmából: szemes búza 232 pozsonyi mérő, kétszeres 1523 pozsonyi mérő, csöves tengeri 453 pozsonyi mérő, árpa 72 pozsonyi mérő,
csépeletlen gabona: búza 2324 kereszt, zab 118 kereszt, széna 6 ¼ boglya

III. Malmok bére és vámja:
kétszeres 569 pozsonyi mérő, szemes tengeri 371 pozsonyi mérő

IV. Italok:
majorsági bortermés 30 akó 14 icce, majorsági pálinkatermés 164 akó 16 icce, bordézsma 193 akó

V. Gyümölcsök:
majorsági szilvatermés 1540 véka, majorsági almatermés 18 véka, majorsági körtetermés 8 véka, gubacs 226 ½ véka, szilvadézsma 223 véka, almadézsma 36 véka, körtedézsma 179 véka, diódézsma 25 véka, cseresznyedézsma 18 véka

VI. Állatállomány:
szarvasmarha 102 darab, sertés (hízó és tenyész) 1894 darab, malac 676 darab

Ezek az adatok sok mindent elárulnak az átalakuló nagybirtokrendszer Arad megyei viszonyairól. Az első és legszembetűnőbb jellemvonás, amit a borossebesi uradalom termelési adatairól megállapíthatunk, hogy a jövedelmek egyaránt származnak úrbéri bevételekből és az önálló majorsági termelésből. A jövedelmek fele még mindig a feudális előjogok befektetésmentes tételeiből származik: füstpénz, kocsmaárenda, pálinkafőző üstök bére, erdők jövedelme. Az adatok mélyebb vizsgálata azonban arról is meggyőz bennünket, hogy a hűbéri előjogok gyakorlásából biztosított jövedelem tételei között is igen számottevő összeget a kibontakozó árutermelés bevételei fedeznek. Vonatkozik ez a megállapítás elsősorban az erdőhasználatra. A 6181 forintnyi erdőkből való jövedelmekből mintegy 4758 forintot fa, erdei gyümölcs és makk kitermelése fedezett (77%). Még inkább alátámasztja az árutermelés fejlődő tendenciáját a majorsági jövedelmek magas aránya.

A borossebesi uradalom az 1837-es számadatok tanúsága szerint a hangsúlyt elsősorban az erdőkitermelésre és sertéshizlalásra fektette. Tekintetbe kell vennünk, azonban azt is, hogy a rendelkezésünkre álló adatok csak a bérbe adott jószágállományra vonatkoznak, s nem ölelik fel a földesúr kezelésében maradt állatállományt. A majorsági gabona- és takarmánytermesztés még a többnyire erdő borította területen is igen nagy százalékot tesz ki a dézsmából származó terményekhez viszonyítva. Így például búzából 45%, takarmányból 68%, italokból 51% származik majorsági termésből. Mindez a majorság fokozatos terjeszkedésére utal. A határrendezéskor a földesúr arra törekedett, hogy a jó minőségű földek mind a majorság tulajdonába kerüljenek. 1823-ban Nadalbeşti, Miniad, Kertes, Igneşti, Neagra, Szlatina és Susani jobbágyai közös panaszlevelükben azért panaszkodnak, hogy a határrendezéskor nekik juttatott föld terméketlen, azok trágyázása a föld soványsága és a sziklák miatt lehetetlen. A susani-i jobbágyok külön kiemelik, hogy a pótlásként kapott földjüket az uradalom erőszakkal elvette, s általában a nagy úrbéri terhek miatt sokan a községből elvándoroltak. A borossebesi jobbágyok közlegelőjük megcsonkítása miatt emelnek panaszt. Elmondják, hogy közlegelőjükből annyira kiszorították őket, hogy kénytelenek a földesúrtól erdei legelőt bérelni, de azt csak makkoltatásig használhatják, azután marháikat csak az utcákon s a kopár hegyoldalakon legeltetik, sőt az uraságtól bérelt legelőt sem használhatják háborítatlanul, mivel azon az uraság gulyái is legelnek, a község szűk közlegelőjét, pedig az uraság sertései túrják fel. A donceni-i és igneşti-i jobbágyok kenderföldjük elvételéért panaszkodnak. Sérelemként hozzák fel, továbbá azt, hogy legjobb földjeik allódiummá[1] váltak, s így szántóföldjeik a sokszori ugarolás miatt elerőtlenednek.

De nemcsak az úrbéri telkeket vámolta vagy cserélte terméketlenebb területekkel ki a földesúr, hanem a szabad telkeket is, ahol csak tehette, megcsonkította. Emiatt panaszkodik az óhitű papság is. Egy 1823-as összeírás szerint Miniadon, Igneşti-en, Szlatinán, Susani-on, Nadalbesti-en és Neagrán egy-egy telek helyett mindenütt csak fél telket mérettek ki az egyházaknak. Neagrán és Szlatinán ez is hasznavehetetlen volt. Donceni-ben és Prezeşti-en csak ⅜ telket adtak, Berindián, Govosdián, Rossián és Ciureşti-en viszont még ennél is kevesebbet, mindössze két-két hold kavicsos földet juttattak a papoknak.

A borossebesi majorosítási kísérletek mind méreteikben, mind termelésük értékében mögötte maradnak a kisjenői vagy a pankotai uradalomnak, de mindenképpen jellemzőek az 1848. előtt átalakuló nagybirtok-gazdálkodásra.

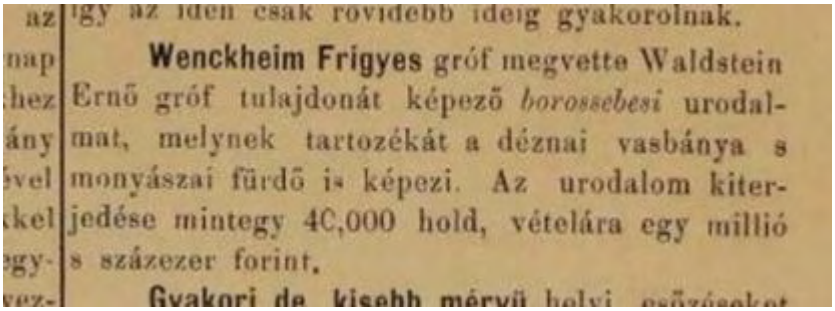
Kovách Géza[2]: Agrártörténeti tanulmányok (részlet)

[1] Földesurak jobbágyokkal műveltetett földje, mely hűbéres szolgáltatástól, kötelékektől mentes volt. Ide tartozhattak a szántóföldek, legelők, erdők és tavak is.

[2] Kovách Géza: történész, néprajzkutató, közíró, tanár (Székelyudvarhely, 1925. – Arad, 2004.)

A borossebesi uradalom a Wenckheimek alatt[1]

„A borossebesi uradalom Aradvármegye keleti részén fekszik éjszak és keletről Biharmegyétől környezve; nem messze a határtól van Aradvármegye legmagasabb pontja az Arzura vagy is ujabb elnevezés szerint a Nagyarad, 1144 méterre a tenger színe felett. A mai uradalmi terület 4 birtoktestből van összeállítva; ugyanis a régi borossebesi uradalom, mint kincstári birtok, 1806-ban jutott gróf Königsegg-Rottfels birtokába[2], a kitől 1847-ben gróf Waldstein Wartenberg Christian vette meg. Ő gyarapította az uradalmat vétel útján a monyászai birtokkal Néverytől, a szelezsáni birtokkal Töröktől, a ravnai composeszoratusi[3] birtok 24 teljes részből megvett 19½ részlettel a nemes Józsa-családtól. Ezen összesített uradalmat 1891. évi julius 1-én gróf Wenckheim Krisztina férjezett gróf Wenckheim Frigyesné vette meg.

az …gy az iden csak rovidebb ideig gyakorolnak.
nap **Wenckheim Frigyes** gróf megvette Waldstein
hez Ernő gróf tulajdonát képező *borossebesi* urodal-
ány mat, melynek tartozékát a déznai vasbánya s
vel monyászai fürdő is képezi. Az urodalom kiter-
kel jedése mintegy 40,000 hold, vételára egy millió
gy- s százezer forint.
vez- Gyakori de kisebb mérvü helyi esőzéseket

Forrás: „Békés” társadalmi és közgazdászati hetilap - Gyula, 1891. január 4-én.

A Waldstein-uradalom eladásakor 1890-ben, Mária Valéria főhercegnő is érdeklődött a vétel iránt, de végül a gr. Wenckheim házaspár lett a vevő. (a szerk.)

Az uradalomba 21 község van beékelve, melyeknek összes területe 23,703 kat. hold területtel, mely 11,323 lakossal bir. Az uradalom területe 32,933 kat. hold, melyből mezőgazdaságilag kezeltetik 5339 kat. hold erdőgazdaság 27,367 kat. hold terméketlen 227 kat. hold a kataszteri tiszta jövedelem 14,431 frt 14 kr., egyenes földadó 3679 frt 09 kr. Az uradalom fekvését tekintve felosztható sík, dombos és hegyvidékre. A sík és dombos vidéken terülnek el a mezőgazdaságok: Sebes, Kornyest, Zemerd és a szelezsáni majorok; a többi domb és hegyesvidéken van az erdőgazdaság. A mezőgazdaság fő feladata az állattanyésztés és gabonatermelés; megterem ott minden gazdasági növény, főleg pedig búza, zab és takarmány. A trágya hatása kitűnő, mert a termést csak nem megkétszerezi. A szántóföldek vízáradásnak nincsenek kitéve. A belterjesebb gazdálkodási rendszer alkalmaztatása czéljából úgy a gazdasági épületek, gépek s eszközökbe, valamint az állattenyésztésbe nagyobb befektetések történtek ujabban. Az erdőgazdaság területén az uralkodó fanem a veres bükk, ezután a cserfa, mint tűzifák, a tölgy, mint haszonfa. Átlagos tűzifavágás évente 40,000-50,000 térméter, melynek legnagyobb része az uradalmi vasipar által értékesíttetik; a haszonfa czélszerűbb értékesítése czéljából egy fűrészgyárat állítottak fel. Erdőmívelési tekintetből ujabban a magasabban fekvő északi hegyoldalok fenyőkkel fásíttatnak be. Eddig igen szép eredménynyel több százezer csemetét ültettek ki; az egész területen van 1700 kat. hold véderdő.”

Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiája” (részlet)

Gróf Wenckheim Frigyesné, szül. Wenckheim Krisztina grófnő, tiszteletbeli elnöknő.

Forrás: Vasárnapi Ujság – 1903. december 13.

[1] Gróf. Könisegg-Rottenfels József oly módon lett 1806-ban a borossebesi uradalom új tulajdonosa, hogy németországi birtokait adta cserébe a kincstárnak. 1848-ban gr. Waldstein Keresztély Ernő már 800 ezer ezüst forintért vásárolja meg az uradalmat a Königsegg örökösöktől. 1891-ben megint új a birtokos: gr. Wenckheim Frigyes és Krisztina, kik 1 millió és százezer forintért lesznek tulajdonosok. Az első világháború után a grófi család, a trianoni döntések következtében elvesztette az új országhatártól keletre fekvő birtokait, a román állam tette rá a kezét. Kárpótlásként csak jelképes összeget, nem az elkobzott ingatlanjaik valós értékében kaptak. (a szerk.)

[2] compossessoratus: a társas birtoklásnak egy neme, mely nemesi birtokokra és az azokkal kapcsolatos jogokra vonatkozik. A közbirtok tehát közös nemesi birtok, melyet a K. tagjai közösen használnak, vagy melynek jövedelmében bizonyos arány szerint részesülnek. (Pallas Nagy Lexikona)

Oroszi Sándor

Emlékek az erdélyi magánerdőkről – 2007.

❁

Az 1879-évi erdőtörvény alapján történő gazdálkodás – erdőrendezés

❁

A tulajdonváltozások gyakran adtak lehetőséget arra, hogy a magánerdők addigi *besorolását,* a véderdők, illetve a feltétlen erdőtalajon álló erdők területét, állományát felülvizsgálják, *megváltoztassák.* Példaképpen gróf Wenckheim Ernő Arad megyei erdőinek gróf Wenckheim Frigyesné, majd Wenckheim Krisztina nevére történő, 1895. évi átírását tekintsük át. A következő 18 községben voltak erdők:

- **Borossebes** határában a véderdők kiterjedését erdőfelügyelői javaslatra 28,09 kh-dal (16,17 ha) megnövelték. Így itt 87,95 kh (50,62 ha) véderdő és 171,58 kh (98,74 ha) feltétlen erdőtalajon álló erdőterület került bejegyzésre;
- Diécs (**Décse**) község esetében a 400,00 kh (230,20 ha) véderdőből 140,00 kh-t (80,57 ha) töröltek, míg a többi, 1373,00 kh-nyi (790,16 ha) kiterjedésű erdőt a feltétlen erdőtalajon állók között tartották nyilván. (A véderdő nyilvántartásból történő kivételét nem indokolták. Sőt annak sincsen nyoma, hogy az a feltétlen erdőtalajon álló erdők rovatába került volna át. Így feltételezhetjük, hogy egyszerűen átment mezőgazdasági hasznosításba, illetve esetleg a korábbi területadatok pontatlanok voltak.);
- Doncsény (**Dancsfalva**) határában 370,00 kh-t (212,94 ha) feltétlen erdőtalajon állónak írtak le, amin nem változtattak;
- Garasdia (**Gósd**) határában 222,20 kh (127,88 ha) erdő volt. Ebből 88,98 kh-t (51,21 ha) a véderdők közé soroltak, de megjegyezték, hogy 82,20 kh (47,31 ha) tulajdonképpen „véderdő jellegű kopár legelő" 30,00 kh (17,27 ha) volt a feltétlen, míg 103,22 kh (59,40 ha) a nem feltétlen erdőtalajon álló erdő;
- Ignest (**Ignafalva**) községben 1084,0 kh (623,8 ha) erdő volt, amelyből 200,0 kh-t (115,1 ha) találtak feltétlen erdőtalajon állónak;

140

- „**Kertes** község határában az eddig nyilvántartott 5215,0 k.hold erdeje törlendő, s ehelyett 4015,0 k.hold tartandó nyilván, melyből 2038,0 k.hold a feltétlen és 1977,0 k.hold a nem feltétlen erdőtalajon álló erdők rovatába jegyzendő fel." A változások indokául az erdőfelügyelő leírta, hogy a „Lunka" nevű erdőből 1200 kat.holdat (691 ha) kiirtottak és a talajt mezőgazdasági művelésbe vették.[225] Található itt még egy 477,8 kh-nyi (275,0 ha) vadaskert, amelynek a talaja szintén alkalmas a mezőgazdasági művelésre, sőt további, mintegy 1500 k.holdat (kb. 860 ha) kitevő terület irtása is tervbe van véve.
- Krokna (**Koroknya**) határában a korábban kijelölt 600 kh (345 ha) véderdőből ezen a rovaton csak 150 kh-t (86 ha) hagytak meg, a többi, 2519 kh-nyi (1449 ha) erdő pedig a feltétlen erdőtalajon állók sorába került;
- Láz (**Déznaláz**) határában a 300 kh (173 ha) kiterjedésű véderdőt szintén törölték, s azt átírták a feltétlen erdőtalajon állók nyilvántartásába;
- Minyád (**Menyed**) határában csak 146 kh (84 ha) erdő volt. Ebből 40 kh (23 ha) a feltétlen, 106 kh (61 ha) pedig a nem feltétlen erdőtalajon álló erdők kategóriájában szerepelt;
- „Monyászra [**Menyháza**] község határában a véderdőkép[p] nyilvántartott 800,0 kh a rovatból törlendő, és ezen terület a többi erdőrészekkel együtt – vagyis összesen 6731 k.hold – a feltétlen erdőtalajon álló erdők közt tartandó nyilván";
- Nadalbest (**Nádalmás**) határában 1000 kh (576 ha) véderdő volt. Ebből 330 kh-t (190 ha) hagytak meg, a többit átírták a feltétlen erdőtalajon álló erdők rovatába;
- Nyágra (**Kisfeketefalu**) községben a 200 kh-nyi (115 ha) véderdőből csak 94 kh-t (54 ha) hagytak, az összes többi átkerült a feltétlen erdőtalajon álló erdők közé, amelyek területe így 1023 kh (589 ha) lett;
- Prezest (**Parázs**) esetében az 50 kh (29 ha) véderdőt megszüntették. Az átkerült a feltétlen erdőtalajon álló erdők közé, s így ezek területe 87 kh (50 ha) lett, míg a község határában a birtokosnak volt még 300 kh (173 ha) nem feltétlen erdőtalajon álló erdeje is
- „Ravna [**Kisróna**] község határában a véderdőként nyilvántartott 1800,0 kh törlendő, és ezután mint véderdő /.../ 348,0 kh-nyi része tartandó nyilván; a többi 2378,0 kh uradalmi erdő pedig a feltétlen erdőtalajon álló erdők közé jegyzendő fel.";

141

- A Rossia (**Borosrása**) határában lévő 104 kh (60 ha) feltétlen erdőtalajon álló erdőt átírták a nem feltétlen erdőtalajon állók közé. Az erdőfelügyelő úgy látta, hogy az illető erdők „szelíd lejtésű fen[n]síkon [találhatók], mély, televénydús erdőtalajt borítanak, mely mezőgazdasági művelésre is állandóan alkalmas."
- Revetis (**Rékes**) esetében 100 kh (58 ha) volt a nem feltétlen, 37 kh (21 ha) pedig a feltétlen erdőtalajon álló erdő;
- A **Szelezsény** határában lévő 1328 kh (764 ha) uradalmi erdőt a feltétlen erdőtalajon állóból áttették a nem feltétlen erdőtalajon állók közé. Az erdőfelügyelői indoklás a Rossiáról idézettel csengett össze;
- Szuszány (**Susányfalva**) község határában a 300 kh (173 ha) véderdő területét 341 kh-ra (196 ha) egészítették ki, míg a feltétlen erdőtalajon álló erdőket, a fenti változtatásnak megfelelően, 1267 kh-ról (729 ha) 1222 kh-ra (703 ha) csökkentették.

1898-ban a Susányfalva, Nádalmás és Kisfeketefalu határában lévő véderdőkre elkészült az üzemterv is.

Ez utóbbi példa mutatja, hogy a feltétlen erdőtalaj, sőt a véderdő kategória is tulajdonképpen viszonylagos, gyakran a pillanatnyi érdeknek megfelelő besorolást tükrözte. S itt tetten érhetjük az erdőtörvény erdők fenntartására vonatkozó rendelkezései igen-igen ingatag voltát. Amíg a kötött forgalmú birtokokon a művelési ágak és a különböző erdőkategóriák közötti átmenetet igyekeztek a lehető legszigorúbban ellenőrizni, a magánerdők esetében erről le kellett mondani. S amíg a korábbiakban főleg olyan kortársi vélekedéseket idéztünk, amelyek szerint a magánerdőkre is ki kell a szigorúbb felügyeletet terjeszteni, most egy azzal ellenkezőt hozunk fel.

POLGÁRDI Béla 1903-ban a Magyar Erdész hasábjain annak a véleményének adott hangot, hogy a nem feltétlen erdőtalajok mezőgazdasági területekké történő átalakítása talán még fontosabb közgazdasági érdek, mint az erdők fenntartása. Az erdőkhöz való mindenáron való ragaszkodás ugyanis a belterjesebb művelés elől zárja el az utat. Ez utóbbit mind nagyobb a népesség, mind a fogyasztás emelkedése sürgeti. Ennél fontosabb közgazdasági érdek – tudniillik a szükségletek kielégítése – pedig nem létezhet. Tehát: „egész határozottsággal rá kell térnünk az egyedüli helyes alapra, a naturalisztikus alapra, mely a természet törvényeinek alávetett gazdasági életet a népesedés művelődési fokához mérten szabályozza."

A régi templomok

Borossebes város történetének tanulmányozásakor több helyen utalás történik arra, hogy a település egykori helye a vasúti pályaudvar vagy közvetlen környéke lehetett és csak későbbi időben alakult ki a mostani helyen lévő sakktáblaszerű település. Az idébbköltözés idejéről és okáról nem tudunk semmi pontosat, talán a török kivonulás után próbálkoztak a lepusztult és részben elnéptelenedett települések életének újraindításával. A terület

← A három templom jelölése a II. katonai felmérés térképén

a maiak elmondása szerint, elég vizenyős. Sebesben a legrégebbi, datált épület a gr. Königsegg által építtetett udvarház épülete, homlokzatán az 1814-es évszám olvasható, egyéb magyar nyelvű felirat nem volt, de ha lett volna, azt már bizonyára eltüntették volna. A kőből épített templomok építési ideje 1813., 1834. és 1837. építési sorrendben: ev. református, görög-keleti- majd a római katolikus. Ez időtájt az uradalom birtokosa a gr. Königsegg család volt, a római katolikus templomocska építtetése az ő nevükhöz fűződik. A település beépülése a Sebes-patak jobb partján az ezt megelőző időkben történhetett. A házak építőanyaga kezdetben a fa, volt belőle bőségesen a környéken, később vályogtégla majd feltűnnek az égetett téglából épült uradalmi és egyéb épületek is.

Foto: www.sebis.netne.net

A város honlapján a régi fotók rovatban két muzeális, dagerrotípia-szerű felvételt tekinthetünk meg két régi templomról. A bal oldali kép gyengébb minőségű, fotónak nemigen nevezhető, inkább egy tusrajzra emlékeztet. Alatta olvasható angol nyelvű szöveg a honlapon: „The first old church in Sebiş”. A tornyon latin kereszt látható, ami a római katolikus templomokra jellemző. A tető dránica fedéssel készült. A 19. század vége felé a fototechnika már olyan szintet ért el, hogy elég jó minőségű felvételeket tudtak készíteni a kor fényképészei. Vagy

korábbi a felvétel időpontja vagy az idő múlása szólt bele a minőség romlásába. A másik felvételen, a jobb oldali képen a toronysisak csúcsáról lemaradt a kereszt vagy az egyéb vallási jelkép, ami a felekezeti hovatartozást egyértelművé tenné, bár a stílusa a környékbeli, nagyon régi de még fennálló gör. keleti templomokéhoz hasonlít. Az épület, fából ácsolt boronaépület, vakolat nélkül, a templomtorony oldalán jól látható a függőleges deszkapalánk borítás. A mostani kőtemplomok építése előtti időszakban is folyt mind a három felekezetben hitélet és az addigi, fából készült templomok az újabbak elkészülte előtt, vagy a későbbiekben lebontásra kerültek.

„…a 17. század végén, midőn Arad és Zaránd[1] a török járom alól nagyjából fölszabadult, Boros-Sebest a kir. fiskus[2] ragadta magához. Az erdélyi fejedelmek idejében a kath. magyar a protestáns vallásra ment át. A reformátusok elvették a 17. sz.-ból való kath. templomot is. Ugyanakkor az oláhság seregestől tódult erre a vidékre. A következménye az lett, hogy utóvégre kiszorította innen az államhatalomtól is üldözött protestáns magyarokat. Csekély maradványaik nem voltak képesek a régi templomot fenntartani, úgy hogy az a múlt[3] század közepén már romokban hevert…

…Egyházi tekintetben Boros-Sebes még nincs külön kath. lelkésszel ellátva. Pedig ez kétségkívül nagyon emelné a görög hitű oláh tömegtől minden oldalról körülhullámzott helység valláserkölcsi és magyar társadalmi színvonalát. Régenten Buttyin községgel együtt a monyászai lelkészség körébe tartozott. Okmányaink 1781-ben egy *kápolnát* említenek itt, mely az uradalmi házban állott. Mikor Königsegg József gr. az uradalmat a kamarától átvette, kuriában szintén helyet készített egy kis kápolnának, sőt tulajdon udvari papot is tartott Boros-Sebesen. Az öreg gróf halála után unokaöcscse, Königsegg János-Gebhárd lépvén az uradalom élére, ő már nem elégedett meg a folyton szaporodó hívek befogadására különben is szűknek bizonyult kisszerű házi kápolnával, hanem 1837-ben az úrilak előtti szabad téren *nyilvános kápolnát* építtetett a saját költségén, az Üdvözítő szentséges nevének tiszteletére. A tornyos kápolna jelenleg is áll…” (Forrás: dr. Szentkláray Imre – 1898.)

Az első katonai felmérés (1763-1787) térképszelvényén még csak egy templom volt jelölve (kereszttel). Néhai Verebes Péter presbiter tudomása szerint a templom a későbbi Wenckheim téren, a milleniumi emlékműtől DNy-ra, azon a helyen lehetett ahová, 1899-ben a tizenhárom aradi vértanú emlékére az emléktölgyeket ültették. (Adatközlő: Verebes Iosif) Feltételezésem szerint ezt szakrális helynek tekinthették és nem volt a véletlen műve, hogy a fák ide kerültek. E templom fából készült és a későbbiekben leégett. Az ezt követő református templomról annyit tudunk, hogy szintén fából készült, elhelyezkedése Balla Sándor kutatása szerint: a mai római katolikus templom és a későbbi vasút között lehetett.

„Az ev. református gyülekezet 1774. szept. 9-én ideiglenes templomépítésére és 1783. aug. 21-én a romokban heverő régi templomának kijavítására nyert engedélyt. A 18. sz. végére állaga leromlott, ez utáni időkben került sor a mostani, kőből épült templom felépítésére, amely 1813-ra el is készült a mostani helyén.

*

Boros-Sebes g.-kel. lakosai 1774-ben kértek engedélyt templomépítésre s ezt 1783. aug. 21-én meg is adta a helytartótanács. 1784. aug. hónapban már az új templomban (helye a mai vasútállomás közelében volt) hirdették ki 21 oláh rabló megkegyelmezését. Ebben az időszakban (1786.) Rósa Anasztáz volt a protopópájuk. 1829-ben új, immár kőtemplom építése iránti kérelmet adtak be, majd 1834-re sor került a mostani templomuk megépítésére.”

[1] vármegyék
[2] államkincstár
[3] a 18.

A római katolikus templom

Foto: www. sebis.netne.net

Foto: www.panoramio.com — Ivan Kolovoz

A településen a 19. század folyamán, mind a négy történelmi egyháznak[1] épült új temploma, imaháza. Elsőként, 1813-ban a református, majd 1834-ben a görög-keleti. A Königsegg-Rottenfels család az 1806-1848 közötti időszakban volt boros-sebesi uradalom birtokosa és ez idő alatt 1837-ben, anyagi hozzájárulásukkal felépült a római katolikus egyház temploma is. Inkább templomocska, mert templomnak kicsi, kápolnának nagy. A hagyomány szerint, a karzaton lévő harmónium, egy művészi faragású térdeplő, valamint egy papi szék, Ferenc József császár 1893. évi ajándéka. A templombúcsút június 29-én, Szt. Péter és Pál napján tartják. (a szerk.)

„Okmányaink 1781-ben egy kápolnát említenek itt, mely az uradalmi házban[2] állott. Mikor Königsegg József gr. az uradalmat a kamarától átvette, kúriájában szintén helyet készített egy kis kápolnának, sőt tulajdon udvari papot is tartott Boros-Sebesen. Az öreg gróf halála után unokaöcscse, Königsegg János-Gebhárd lépvén az uradalom élére, ő már nem elégedett meg a folyton szaporodó hívek befogadására különben is szűknek bizonyult kisszerű házi kápolnával, hanem 1837-ben az úrilak előtti szabad téren nyilvános kápolnát építtetett a saját költségén, az Üdvözítő szentséges nevének tiszteletére. A tornyos kápolna jelenleg is áll, s 1893-ban Wenckheim Frigyes gróf áldozatkészségéből teljesen fölújíttatván, belső fölszerelvényeiben is gazdagodott. Ünnepeken és minden második vasárnap szentmise tartatik benne.”

(dr. Szentkláray Imre – 1898.) (A feszület foto: Bodóné Mátyás Judit)

[1] A zsidó imaház (templom) építési idejéről ez idáig nincs adatunk.
[2] Nem azonos a jelenlegi udvarház-épülettel, mely csak 1814-ben épült fel.

Foto: Kiss

A sekrestyeajtó feletti festmény (olaj/fa)

Az oltárképet a hagyomány szerint, egy tót származású festő készítette 1858-ban. A festmény Jézust ábrázolja, miközben kezét nyújtja a tengerbe süllyedő Péternek, egyben a templom védőszentjére is utal.

Foto: Kiss

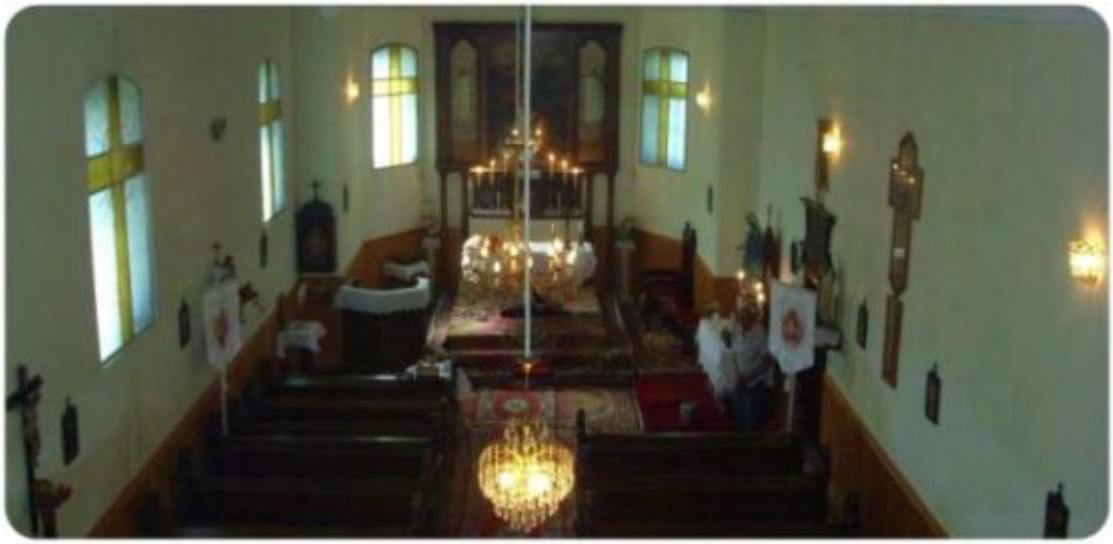

Foto: Kiss – 2012.

Templombelső a karzatról, feszület, szentségtartó, Szt. Antal a kis Jézussal szobor, csengő a sekrestyeajtónál.

A karzaton lévő harmóniumot az emlékezet szerint, Ferencz József császár adományozta az 1893-as borossebesi látogatása idején. Valószínű, a hagyomány alapja: a klaviatúra feletti reklámplakettek, melyeket az Al. Hugo Lhota cég, (mint *Császári és királyi udv. szállító)* helyezett el gyártmányára, és nem is történt császári adományozás.

Foto: Kiss – 2012.

Foto: Patkó Margit – 2016.

Mária-szobor a templomban

Foto: Kiss – 2012.

Mária-kép a toronyszobában,

Oláh Vencel egykori plébános kézjegye egy 1946-ban kiállított egyházi okiraton.

Márvány szenteltvíztartó

Foto: Kiss – 2012.

„Matyi” bácsi, néhai harangozónk

Foto: Duna TV

Árpádházi Szt. Erzsébet kenyérrel és rózsákkal

Foto: Kiss – 2012.

A borossebesi római katolikus templom, oldalában a sekrestyével, DK-i irányból nézve, 2017.

Lejárat a templom toronyszobájából, 2013.

Foto: Kiss László

A katolikus kápolna 1893-as felújítása

„Egy szép napon a kőművesek felállították az állványokat a falak körül. Kihordták a padokat, leszedték a képeket. Valóságos képrombolás volt, de ez még csak a kezdetet jelentette. Sok oltárfosztást láttam később a nagypénteki ceremónia alatt, de ilyet soha. Igaz, hogy a pap előre elvitte a szentséget, de aztán szétszedtek ott mindent. Csak az oltár köve, alépítménye

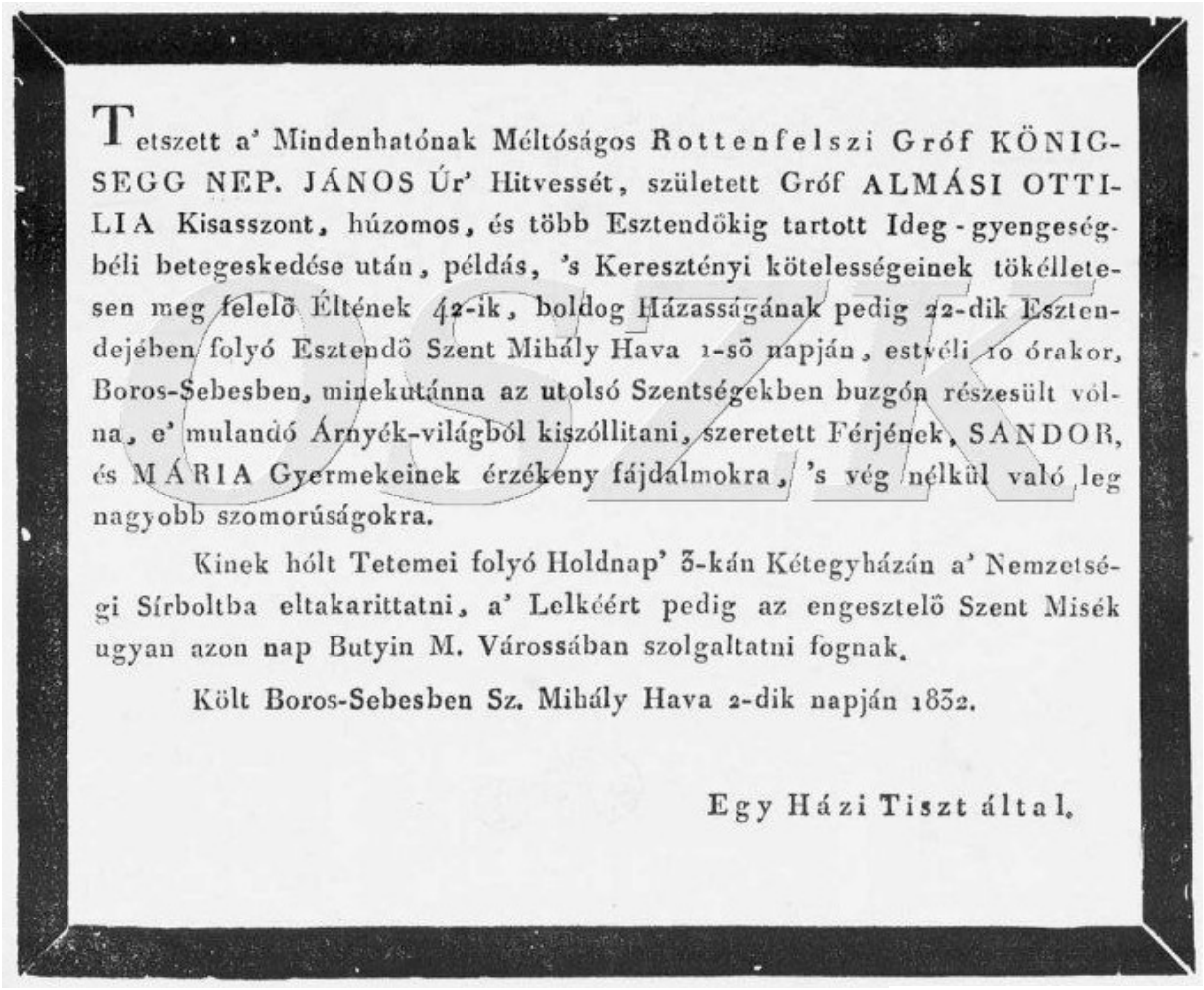
maradt meg. Aztán kocsira raktak mindent, amit meg lehetett mozdítani és másnap reggel üresen találtuk a templomot s fogalmunk se volt róla, hova vitték a felszerelését. Apánktól[1] tudtuk meg, hogy elraktározták, de hogy hova, azt nem mondta meg. Ismertük a természetét. Tudtuk, hogy ha valamit nem mond meg saját akaratából, hiába kérdezzük. Hát nem is kérdeztük. Másnap már belől is dolgoztak a kőművesek, aztán a festők. És mikor ezek a torony tetejéig mindennel kész voltak s az ácsok az utolsó zsindelyt is felszegezték, és a bádogosok felszerelték a csatornákat is, jött a nagy meglepetés. Hordták a vadonatúj padokat, felépítették az oltárszekrényt dús aranyozással. A régi oltárképet megújítva akasztották a helyére. Új zászlók kerültek a tartókba. Olyan volt az egész, mint mikor a foltos, kopott ruha helyett vadonatújba öltöztetnek valakit s még a kalapját se felejtik el kicserélni. Így újhodott meg a kis kápolna sokkal kisebb költséggel mint a vadászkastély[2], de sokkal több ember épülésére.”

(Banner János)

Banner János történész írását olvasva megismerhetjük a katolikus kápolna, 1893-as felújításának néhány mozzanatát, mely része volt a hadgyakorlatra érkező király látogatását megelőző készülődéseknek A tető ismét fazsindelyborítást kapott, új padok kerültek a templomba, talán már azok melyek még ma is használatban vannak. Az oltárkép is átesett egy restauráláson, világlik ki a visszaemlékezésből. Egy harangszentelésről, mely már a századfordulót követő évek valamelyikében zajlott le, maradt az utókorra korabeli fénykép Sebesben, tudomásom szerint két példány is. (a szerk.)

[1] Banner József gazdatiszt (egy ideig, Borossebesen nevelkedett) gyermekei: B. Miklós és B. János voltak
[2] azaz Udvarház

Tetszett a' Mindenhatónak Méltóságos Rottenfelszi Gróf KÖNIG-SEGG NEP. JÁNOS Úr' Hitvessét, született Gróf ALMÁSI OTTILIA Kisasszont, húzomos, és több Esztendőkig tartott Ideg-gyengeségbéli betegeskedése után, példás, 's Keresztényi kötelességeinek tökélletesen meg felelő Éltének 42-ik, boldog Házasságának pedig 22-dik Esztendejében folyó Esztendő Szent Mihály Hava 1-sö napján, estvéli 10 órakor, Boros-Sebesben, minekutánna az utolsó Szentségekben buzgón részesült volna, e' mulandó Árnyék-világból kiszóllitani, szeretett Férjének, SANDOR, és MÁRIA Gyermekeinek érzékeny fájdalmokra, 's vég nélkül való leg nagyobb szomorúságokra.

Kinek hólt Tetemei folyó Holdnap' 3-kán Kétegyházán a' Nemzetségi Sírboltba eltakarittatni, a' Lelkéért pedig az engesztelő Szent Misék ugyan azon nap Butyin M. Városában szolgaltatni fognak.

Költ Boros-Sebesben Sz. Mihály Hava 2-dik napján 1832.

Egy Házi Tiszt által.

Forrás: Országos Széchenyi könyvtár - Plakát- és Kisnyomtatványtár

Gróf Almási[2] Ottilia gyászjelentése

A borossebesi uradalom birtokosa 1806-tól rottenfelsi gróf Königsegg József lett, ki már nem az uralkodótól kapta adományba az uradalmat, hanem piaci alapon, németországi birtokait adta érte cserébe. A birtokbavételt követően hamarosan (váratlan elhalálozása után) utódja gróf Königsegg Nepomuk János[3] lett. Ő az 1832-ben meghalt feleségét[4] nem Boros-Sebesen, hanem a kétegyházai (Almásy) családi sírboltba helyeztette örök nyugalomba, a róm. katolikus egyház szertartása szerint. A gyászmisére a Boros-Sebeshez közeli Butyinban került sor, mivel ez időben a településnek még nem volt katolikus temploma. Ilyen a környéken csak Monyászán, és Buttyinban volt, így értelemszerűen a szomszédos mezővárosra esett a választás. (a szerk.)

[1] Szt. Mihály hava → szeptember
[2] a gyászjelentésen a név i-vel szerepel
[3] Johann von Königsegg-Rottenfels
[4] zsadányi és törökszentmiklósi Almásy Ottilia Franciska Erzsébet Konstanca (1789-1832)

A király a templomban

Ma reggel ő felsége misét hallgatott a borossebesi róm. kat. templomban, a melynek nincs ugyan tornya[1], de a mai napon gyönyörűen fel volt díszítve. A templom körül már kora reggel nagy és díszes közönség gyülekezett, a mely zajosan megéljenezte József főherceget és fiát, László főherceget, a kik elsőknek érkeztek a misére. A király 8 óra tájt jött át a templomba s balra az első sorban foglalt helyet[2], mögötte a második padban József és László főhercegek, a következőkben Wekerle, Fejérváry, Tisza és Hieronymi miniszterek, mögöttük Paar, Bolfras, Wolkenstein, Jekelfalussy és a többi udvari méltóság. A jobboldalon elül Pável püspök, a második padban Wenckheim gróf és grófnő leányaival, mögöttük a család többi tagja. Közben Fábián főispán, Szathmáry alispán, Ürményi Pál, Bohus Zsigmond, Atzél Péter, Tagányi, Bánhidy báró és a küldöttségek foglaltak helyet.

A misét maga Dessewffy Sándor csanádi püspök celebrálta, Németh címzetes püspök, Dobó kanonok, Kun makói apát, Grosz lippai apát, Chrisovcsák új-aradi esperes, Szentkláray törökbecsei plébános, Várady és Wittenberg udvari papok segédlete mellett; a kettős keresztet a makói apát vitte. A kóruson fiszharmónika[3] kísérete mellett négy pap énekelt egy régi magyar egyházkvartettet; a zenekíséretet Erdélyi, szegedi kántor végezte. Mise után a király külön megjegyezte, hogy az ének nagyon érdekes és szép volt. A templomból a lakására visszatérve bevárta, míg a küldöttségek az ebédlőnek szánt teremben egybegyűltek.

Később istentisztelet volt az ev. ref. templomban is és Széll Kálmán n.-szalontai esperes mondott szentbeszédet, ebben az egyházi szertartásban azonban az összes notabilitások közül csak Tisza Lajos gróf, ő felsége körüli miniszter s a dunamelléki ev. ref. szuperintendencia főkurátora vett részt.

Forrás: Budapesti Hírlap, 1893. szeptember 5. (245. sz.)

Ferenc József császár borossebesi látogatása, az u.n. „királyfutás” alkalmából a kastély alkalmi berendezéseit, a szükséges bútorok kikölcsönzését a szegedi Lengyel-féle cég biztosította. Talán e kollekcióból maradt itt ez a támlás szék. A helyi hagyomány szerint a császár a széket, egy művészi faragású térdeplőt, (egyesek szerint a karzaton lévő harmóniumot is) a templomnak adományozta. (a szerk.) (Foto: Kiss)

[1] Az egykori tudósítás szerint a katolikus templomnak ekkor még nincs tornya. A Königsegg gróf által építtetett egyházi épületet a források hol kápolnának, hol templomnak említik. Banner János történész emlékezéseiben leírja a templom császárlátogatás előtti renoválását, kifestését és a tornyot is megemlíti.

[2] A hagyomány szerint a király egy díszes, támlás széken ült a mise alatt, amit a településről való távozását követően a templomnak ajándékozott. Egy korabeli tudósító tájékoztatása szerint: az uralkodó a baloldalon az első padban ült. Szentkláray Jenő plébános ki szintén jelen volt az istentiszteleten, így emlékszik vissza: vasárnap reggel 8 órakor csendes misét hallgatott a király a borossebesi kápolnában. Ő felségét a kápolna küszöbén – kir. herczegek, miniszterek, tábornokok és a tágas tért ellepő beláthatatlan népsokaság jelenlétében – a csanádi püspök fogadta. Meghinté őt szenteltvízzel, és a feszületet nyújtotta melyet a király mély áhitattal megcsókolt. Ugyancsak Dessewffy püspök czelebrálta a szentmisét is, melyet a felség imádságba merülve s részint állva, részint az evangélium oldalán elhelyezett zsámolyon térdelve hallgatott végig.

[3] Billentyüs hangszer, a zongora billentyűzetének beosztása szerint csak szűkebb terjedelemmel.

A katolikus temető „kálváriája”

„Amint arról augusztus 23-i lapszámunkban „Eltüntették a katolikus temetőt” címmel közölt írásunkban is beszámoltunk (Nyugati Jelen), Borossebesről *Deák József* azért keresett meg, hogy 2011. augusztus 5-én egy földgyaluval eltüntették az évtizedek óta használaton kívül lévő, ám sok helybeli polgár ősének nyughelyet adó, 0,4 hektáros katolikus temetőt. Akkor Deák Józsefet *Horváth Levente* alprefektushoz irányítottuk, akit az ügyben megkerestünk.

*

Amint megállapította, a Nyugati Jelenben közölt cikk online változatán sok cinikus hangnemű véleményt nyilvánítottak a kérdésben, legtöbbjük a hatóságok érdektelenségét, gondatlanságát tekinti az úgynevezett temetőrombolás előzményének. Éppen ezért, pontosítani kívánt: minden, a Prefektúrai Hivatalhoz eljuttatott beadványt kötelességüknek tekintik kivizsgálni. Véleménye szerint minden magyar érdekeltségű kérdésben korrektül járt el.

A *Deák József* által sérelmezett kérdésben viszont egy érdekes szituáció alakult ki a használaton kívüli temető, illetve egy városrendezési terv találkozópontján. A 80 éve használaton kívül lévő temetőt ugyanis a jelzett időszakban sem a katolikus, sem más felekezet nem igényelte vissza, ezért a jogi státusa városi beltelek. Deák Józsefnek azzal akadt

a legfőbb gondja, hogy az ott nyugvók között, általa híresnek tartott családok is vannak. A kényes ügyről személyesen beszélt *Gheorghe Feieş* polgármesterrel, aki megígérte, hogy a helybeli történészek által híresnek talált emberek síremlékeit kiválogatják[1], majd a működő temetőben helyezik el őket. A végrehajtásra 15 napot állapítottak meg, ezért két hét múlva terepszemlét kíván taratani a borossebesi, működő temetőben, ahol szeretné megtekinteni az oda átszállított sírköveket. A régi temető helye a városrendezési terv részeként, hatályos városi tanácsi határozattal új szerepet fog kapni: utca, illetve elkerülő út létesül rajta.

Ha az elmúlt 80 év során senki nem igényelte vissza, nem is gondozta, a folyamatot visszafordítani nem lehet. Annál is inkább, mivel a felszámolásához betartották a törvényes előírásokat, vagyis 2008-ban beszerezték a Nemzeti Kulturális Örökségi Hatóság jóváhagyását, amelyik szerint az ott lévő területen semmiféle történelmi vagy kulturális örökségi értékkel bíró műemlék nem létezik[2]. A polgármester mindezt kiegészítette azzal a határozattal, hogy a munkálatokat kivitelező vállalat köteles a még meglévő, mintegy 10 sírkövet az új rendeltetési helyükre, a működő temetőbe szállítani, ott elhelyezni. Az egykori temető az utóbbi időben burjánnal benőtt, elhagyott terület volt, amit mindenképp fel kellett számolni – mondta el érdeklődésünkre *Horváth Levente* alprefektus."

Balta János — Nyugati Jelen, 2011. augusztus 31.

*

„Arad megyében tovább folytatódik a magyar történelmi emlékek pusztítása. Miután az utóbbi időben sorozatosan kriptákat törtek fel Menyházától Világosig, lebontották a déznai katolikus templomot, a borossebesi zsidó imaházat[3] — most az utolsó nyomokat is eltüntették Borossebesen, elpusztították a régi temetőt, munkagépekkel tették a földdel egyenlővé. Vannak olyanok, akiknek több generációjuk ebben a régi temetőben van eltemetve, ugyanakkor itt fekszik *dr. Kéry Imre* is aki Arad megye főorvosa volt, magyar királyi tanácsos és a MTA levelező tagja. A helyi önkormányzat szerint teljesen törvényes, amit tesznek, mert a terület az önkormányzati tulajdon és utat illetve lakónegyedet fognak építeni rá. A helyi magyarság csupán annyit tehet, hogy tehetetlenül nézi a gyalázatos rombolást."

Forrás: Duna TV, 2011. szeptember 2.

[1] A temető legnevesebb halottjának, dr. Kéry Imrének síremlékét nem sikerült kiválogatni, megmenteni!

[2] A Nemzeti Kulturális Örökségi Hatóság román szemmel nézve hozta meg jóváhagyását, ami cinikus, mert románsághoz kötődő emlékek soha sem voltak a magyar temetőben.

[3] „Romániában, 1945–46-ban a bukaresti Szövetség (Zsidó Hitközségek Szövetsége), kiadta az utasítást, hogy minden olyan településen, ahol már nincsenek zsidók, vagy csak nagyon kevesen vannak, a zsinagógákat le kell bontani" (Popper András)

Képek a megszüntetett borossebesi katolikus temetőből (Foto: www.sebis.netne.net)

„… a katolikusok és reformátusok külön-külön részben temetkeztek… Ha a temetéskor leállított kereszt kidőlt és a vízen fekve elkorhadt vagy valaki tüzelésre ellopta, soha többet nem jelölték meg a sírt. Ezzel halt meg végleg gyerek és fiatal, felnőtt és öreg egyaránt. A fiatalok sírján is elpusztult a keresztre szegezett, zászló módjára lobogó színes kendő, de azért az élet ment tovább a maga útján.” (Banner János)

Eltüntették a katolikus temetőt

„A borossebesi *Deák József* azért keresett meg, mert a városka vasútállomása közelében lévő, mintegy 4000 négyzetméteres, kerek formájú, római katolikus temető maradványait augusztus 5-én eltüntették. A történelmi jelentőségű temető a törökök kiűzetésekor jött létre, amikor a harcokban elesett osztrák és német katonákat temették ide. Később azonban az osztrák civilek, majd más nemzetiségű katolikusok is itt találtak nyughelyre 300 évig, háborítatlanul. Nyugalmukat 1962-ben zavarták meg, amikor a kommunista hatóság egy új temetőt jelölt ki, ezért a régiben lévő halottak kihantolására, a sírkövek áttelepítésére kényszeríttették a katolikusokat. Akiknek az akkori vezetőségétől is megszerezték a beleegyezést. A halottak áttelepítése azonban formaság volt, a legtöbbjük helyben maradt, csupán valamennyi földet, esetleg bizonyos csontjaikat vagy sírköveiket vitték át az új temetőbe.

← dr. Kéry Imre szürke gránit obeliszkje

A régi temetőben nyugvóknak a hozzátartozói is elhaltak, ezért nem sokat törődtek velük. A rendszerváltás után a (magyar) lakosság, a románokkal együtt, több kérvényben is igényelte a volt temető parkká alakítását, amelyikben helyet kapott volna a mintegy 20 magyar, német, olasz, szlovák, szerb és román feliratú sírkő is. A város vezetősége azzal az ürüggyel, hogy a körgyűrűre kivezető út kerül majd arra a helyre – ami nem valósult meg – elodázták a parkosítást. A polgármesteri hivatal többször is kitakaríttatta a temetőt, noha annak kerítését a szomszédok tönkretették. A jelenlegi polgármester (Gheorghe Feieş) egy újságcikkben történelmi temetőnek nevezte a nyughelyet, amit parkosítani kívánt. A lakosság bizakodott az emberséges megoldásban, mígnem folyó év augusztus 5-én egy buldózer a földdel egyenlővé tette a területet, a meglevő sírköveket is ledöntötték, földdel takarták be. Az esetet megdöbbenve szemlélte, nemzetiségre való tekintet nélkül a lakosság, mivel sokuknak ott nyugszanak hozzátartozói, a Hollich testvéreknek a Báthori leánynevet viselő anyjuk is ott nyugszik. Deák Józsefnek két őse: Berlincz Antal és Háry Lajos[1] szintén itt van eltemetve. Hogy mit lehet tenni a városi tanács hatáskörébe tartozó közterülettel? Szinte semmit. Annak felszámolásáról bizonyára városi tanácsi határozat rendelkezik, amit esetleg tömeges fellépés nyomán a prefektura érvényteleníthetne, de talán az emberjogi biztosnak is lenne valamilyen használható ötlete…”

(Forrás: Nyugati Jelen – Arad – 2011. augusztus 23. – Balta János)

Dr. Kéry Imre (egykor Aradvármegye t. főorvosa) végső nyughelye is a feldúlt borossebesi katolikus temetőben volt. Síremléke, átvésve a mostani, vegyes felekezetű temetőben folytatja pályafutását, immár más név alatt (felett). Sajnos csak kevés család tudott ellenállni az Ó-temető felszámolását követő előnyös üzleti tranzakcióknak. Borossebes magyar közössége

[1] Ludwik Jan Harry vagy Háry Lajos János (1841.05.29. Bielsko – 1906.12.31. Borossebes)

képtelen volt e síremlék (esetleg ökumenikus szempontokat is figyelembe véve, a református templom kertjébe történő) áthelyeztetésére illetve, a földi maradványok méltó módon való kezelésére. Az utódok nélkül maradt elhunytak, értékesebb gránit- és márvány-síremékei csakhamar új gazdára leltek.

A fenti újságcikk megjelenése után öt évvel parknak, közlekedési csomópontnak, se híre, se hamva. Megjegyzem, még a primitívebb népeknél sem szokás temetőre építkezni, esetünkben is erőteljesen kilóg a lóláb; csak újabb ürügyet kerestek a magyar múlt még meglevő emlékeinek felszámolására.

„Egy fontos tényezőt szoktak megemlíteni az emlékmű- (és temető-) pusztítás, a szoborrombolás fő mozgatórugójaként. Ez, pedig egy sajátos lelkiállapot, az új gazdákban szinte elkerülhetetlenül felmerülő kisebbrendűségi érzés, hogy amikor körülnéznek, úgy látják, minden elüt az ő megszokott világuktól, hogy semmi sem az övék. Minden, ami körülöttük ott van szellemiségében és tárgyiasult valójában, az egy más kultúra, egy más világ része, amivel ő nem tud igazán mit kezdeni. Úgy vélem ez az érzés lehet leginkább magyarázat a szimbólumok ledöntésére…" (Forrás: http://turul.info/turul/megsemmisitettszobrok2)

Ezért nem kell csodálkoznunk azon, hogy megyénkben és Erdély szerte lepusztulni hagyják az egykor masszívan, jó minőségben felépített épületeket, miknek egyetlen bűnük, hogy a magyar időkben épültek; malmok, vasútállomási épületek, a menyházafürdői Wenckheim-fürdőház, déznai róm. katolikus templom, aradi Vártemplom stb.

*

A borossebesi Ó- (római katolikus) temetőben az idők folyamán több ezer elhunyt helybeli polgár lelt, (azaz, ha történelmünk nem így alakul, lelhetett volna) végső nyughelyet, híres és kevésbé ismert emberek. Emléküket próbálom megőrizni a néhány hátra maradt gyászjelentés közlésével. Valószínű ennek a többszöröse, kinek családja készíttetett ilyen értesítéseket, de az egyszerűbb népességre ez nemigen volt jellemző. A nyomtatványok az aradi, a borosjenői és később a helyi nyomdában készülhettek. Az impériumváltás előtti időben ezek a nyomdák eleget tettek a köteles-példány beszolgáltatási kötelezettségüknek, ennek köszönhető a ránk maradt néhány gyászjelentés és a lehetőség a tartalmuknak megismerésére. Mivel Sebesnek német anyanyelvű lakói is voltak egy-két nyomtatvány az ő anyanyelvükön (is) készült. A legrégebbi 1873-as, míg a legutolsó ismertetett irat 1911-es. Itt kerül bemutatásra a menyházai temetőben nyugvó seprősi Czárán Gyula értesítője is, kinek (ellentétben a borossebesiekkel) sírja háborítatlan, síremléke a mai napig épségben létezik.

Megismerhetjük[1] egy déznai történelmi család tagjának, váradi Török Gábor föld- és bánya- birtokosnak (ki a déznai családi sírboltba lett eltemetve) gyászjelentését is ki még cudarabbul járt mint a sebesiek. Síremlékét feldúlta, csontjait szétdobálta és sírját kirabolta a helybeli la- kosok söpredéke az elmúlt évszázad '60-as éveiben.

Végül, de nem utolsósorban bemutatatásra kerül dr. Banner János történésznek a gyászjelentése, ki ugyan nem Borossebesen hanem Budán, a Farkasréti temetőben alussza örök álmát. Ő székudvari (ma: Socodor) születésű, de gyermekkorában, négy évet töltött a településen, mint a sebesi Wenckheim-uradalom gazdatisztjének egyik gyermeke, a milleniumi ünnepségek időszakában.

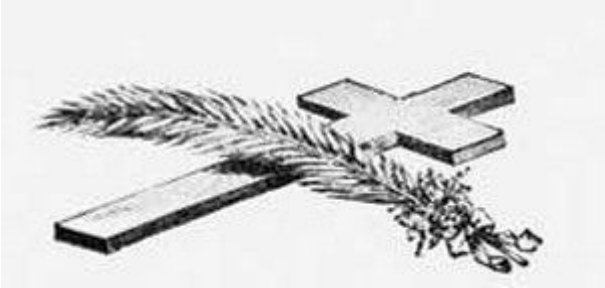
További élete, történészi, tanári és szakírói munkássága már a megmaradt Magyarországon zajlott le. Nyolcvan oldalas (A4) visszaemlékezése az itt töltött éveiről, nélkülözhetetlen forrásanyag a helybeliek, valamint az e téma iránt érdeklődők számára. Az évtizedekig fiókban

[1] *A váradi Török család Déznán* c. fejezetben

lappangó kézirat örökösök általi felkínálására az akkori, borossebesi illetékes elvtársak nemigen reagáltak. Évekkel később, hozzám is csak a szerencsés véletlennek köszönhetően (hála dr. Szablyár Annának) jutott el. Ismertetésére minden elérhető fórumot megpróbáltam. Néhány kinyomtatott példányt az elmúlt években sikerült eljuttatni a helyi magyarsághoz.

Két közismert személy, kik korukban Borossebes életének meghatározó egyéniségei voltak: dr. Kéry Imre tisztifőorvos és Paradeyser Lajos járási főszolgabíró. Gyászjelentéseik, az eredeti példányokról készült másolatok az Országos Széchenyi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár osztályvezetőjének jóvoltából, e kötetben bemutatásra kerülhettek. Az alábbiakban 14 borossebesi ill. a településhez kötődő személy, gyászjelentés-szövegei lesznek bemutatva.

(a szerk.)

„Wilhelm Jahn Excellenz Graf Waldstein'scher Herrschafts-Direktor in Boros-Sebes giht seinem, seines Sohnes und seiner Angehörigen Namen die höchst betrübende Nachricht von dem Hinscheiden seiner inniggeliebten Gattin beziehungsweise Mutter, Frau **Henriette Jahn geb. Kinsky.** Sie verschied mit seltener Gottesergebung am 11-ten August 1873 um halb 1 Uhr Nacmittag nach kurzem schmerzlichen Krankenlager, Die irdische Hülle wird am 12-ten August 1873 um 5 Uhr Nachmittags auf dem Boros-Sebeser Gottesacker nach cristkatholischen Gebranche beigesetzt. Die heiligeSeclenmesse wird am 13-ten August um 10 Uhr Vermittags in der Boros-Sebeser Capelle gelesen werden.

Boros-Sebes am 11-ten August 1873. Die tranernden Hinterbliebenen."

*

„Zangerl szül. erzsébetvárosi Lukács Rozália maga, ugy Helena férj. gróf Hoyos Sándorné, Gyula gyógyszerész, Teréz férj. Hiller Rezsőné, Róza férj. Ribiczky Ferencné, Mária és Károly gyermekei és unokái nevében szomorúan tudatja jó férje, atya és nagyatya **Zangerl Károly**nak, 74 éves korában, boldog házasságuk 37-ik évében, f. 1879. évi aug. hó 22-én reggeli 5 órakor történt gyászos elhunytát. A boldogultnak földi maradványai Borossebesben, 1879. évi augusztus 23-án d.u. 3 órakor fognak a római kath. hit szertartása szerint örök nyugalomra elhelyeztetni. Béke poraira!

Borossebes, 1879. aug. 22. "

*

„Özv. Zangerl Károlyné szül. Lukács Róza mint édes anya, kiskorú törvényesített gyermeke Gyula, továbbá testvérei Heléna férjezett gróf Hoyos Sándorné, Teréz férj. Hiller Rudofné, Róza férj. Ribiczky Ferenczné, Mária és Károly, valamint számos rokon és szerető barát nevében fájdalmas szívvel tudatja, szeretett gyermekének, illetve apának és testvérnek **Zangerl Gyula** gyógyszerésznek, f. hó 27-én esti fél 8 órakor életének 33-ik évében, rövid szenvedés után történt gyászos kimultát. A megboldogult hűlt tetemei f. hó 29-én, délután 3 órakor a róm. kath. vallás szertartásai szerint fognak örök nyugalomra tétetni. Áldás és béke poraira!

Boros-Sebes, 1882. augusztus hó 28-án.”

*

„Mély gyász és fájdalommal tudatom, feledhetetlen jó hitvestársamnak, a mindig hű, igaz és buzgó **Szilágyi Sándor** borossebesi ev. ref. lelkipásztornak, három heti súlyos szenvedés után, életének 37-ik évében f. év augusztus hó 19-dikén, éjféli ½12 órakor történt kimultát. A megboldogult temetése f. évi aug. hó 21-dikén d.u. 3 órakor fog megtörténni. Legyen áldott nemes szívének emlékezete!

Boros-Sebes, 1885**.** aug. hó 20-án. Özv. Szilágyi Sándorné szül. Cs. Nagy Mária.

*

„Özv. dr. Ormi Mórné szül. Steiner Matild úgy saját, mint alulírottak és többi rokonai nevében szomorodott szívvel tudatja szeretett férjének **dr. Ormi Mór** borossebesi járási orvosnak, f. hó 20-án, este 7 órakor, életének 74-ik és boldog házasságának 43-ik évében, 40 évi vármegyei tiszti orvosi szolgálata után történt gyászos elhunytát. A drága halott tetemei f. hó 22-én d.u. 2 órakor a gyászoló házból az izr. ritus szerint megtartott szertartás után a buttyini izr. sírkertbe fognak átszállíttatni és örök nyugalomra helyeztetni. Özv. Frankl Eleonora, testvére. Németh Józsefné, dr. Csillag Ignáczné, dr. Fekete Józsefné, Ormi Miksa gyermekei, Németh József, dr. Csillag Ignácz, dr. Fekete József vejei, Ormi Miksáné menye, Németh Margit, Németh Jolán és férje, Ligeti Béla, Németh Gyula, Csillag Aladár, Csillag Malvina, Csillag Ilona, Csillag Irén, Csillag Vilmos, Csillag Margit, Fekete Ernő, Fekete László, Fekete Iván, Ormi Margit és Ibolyka unokái. Béke legyen porai felett!

Borossebes, 1900. nov. 20. ”

*

„Özv. Jahn Vilmosné szül. Schubert Erzsébet a maga, valamint ifj. Jahn Vilmos és neje szül. Schiler Mina és ezek gyermekei Vilmos, Frigyes, Richard, Ervin, Margit és Herman, úgyszinte kiterjedt rokonságuk nevében is mély fájdalomtól megtört szívvel tudatja a felejthetetlen jó férj, apa, após, nagyapa, sógor és rokon **Jahn Vilmos**, a Ferencz József lovagja, nyugalmazott vasgyári és uradalmi igazgató, Aradvármegye törvényhatósági biz. tagjának stb, stb. rövid szenvedés után, életének 76-ik s boldog házasságának 25-ik évében, folyó évi június hó 16-án d.e. 11 órakor történt csendes elhunytát. A drága halott hűlt tetemei június hó 18-án d.u. 1½ órakor fognak a borossebesi róm. kath. sírkertben örök nyugalomra helyeztetni. Az engesztelő szentmise áldozat az elhunytnak lelki üdvéért folyó évi június hó 19-én d.e. 10 órakor fog a helybeli róm. kath. templomban az egek Urának bemutattatni. Áldás és béke hamvaira! Az örök világosság fényesedjék neki!

Borossebes, 1902. június 16-án.”

*

„Jahn Vilmos és családja saját, valamint Zimermann József és családja, továbbá számos rokonaik nevében megszomorodott szívük mély fájdalmával tudatják áldott lelkű jó anyjuk, nagyanya, testvér, sógornő, nagynéne és jószívű rokon **özv. Jahn Vilmosné szül. Schubert Erzsébet,** folyó évi november 18-án, reggeli ½9 órakor élete 64-ik évében, hosszas szenvedés után történt gyászos elhunytát. A boldogultnak hűlt tetemei pénteken 1903. évi november hó 20-án, délután 2 órakor fognak a borossebesi róm. kath. sírkertben, ág ev. hitvallás szerint örök nyugalomra helyeztetni. Béke legyen porai felett!

Borossebes, 1903. november hó 18."

*

„Alólirottak fájdalomtelt szívvel tudatják, hogy forrón szeretett s felejthetetlen jó testvér és rokon **seprősi Czárán Gyula** f. é. január hó 5-én esteli ½10 órakor, életének 59-ik évében, rövid szenvedés után elhunyt. A boldogult hűlt tetemei január 8-án, d.e. 10 órakor fognak Menyházán a róm. kath. szertartás szerint beszenteltetni és ugyanott nyugalomra tétetni. Az engesztelő szent mise-áldozat ugyanazon napon a temetéssel kapcsolatosan fog a menyházai róm. kath. templomban a Mindenhatónak bemutattatni. dr. Csíky Viktorné szül. Czárán Szidónia, özv. Kapdebó Béláné szül. Czárán Irma, testvérei, dr. Csiky Viktor, sógora, özv. Kapdebó Kálmánné szül. Czárán Johanna, nagynénje, Capdebó Géza, nagybátyja, Csiky János és neje szül. Harmath Irma, Csiky Alexandria, dr. Csiky Gyula, Spech Ilona, dr. Spech István, Spech Géza, dr. Kapdebó Antal, Kapdebó János, Kapdebó Margit, unokahúgai és öccsei. Áldás és béke lengjen porai fölött!

Menyháza, 1906. január 5. "

*

„Özv. Rázel Istvánné szül. Hackl Szidónia, a maga úgy az alulírottak, valamint számos rokon, ismerős és barátai nevében is mélyen megtört szívvel jelenti felejthetetlen férjének, illetve édesatya, após, nagyatya, sógor, rokon és barát. **Rázel István**, a gróf Wenckheim-féle uradalmak nyugalmazott felügyelőjének, stb. stb. f. évi október hó 23-án d.u. ½3 órakor, életének 66-ik s boldog házassága 33. évében a Mindenható rendelkezéséhez képest történt gyászos elhunytát. Az Istenben boldogult földi maradványai f. hó 25-én, d.e. 10½ órakor fognak Ujterem-utcza 10.b. saját házból a helybeli felső temetőben örök nyugalomra helyeztetni. Az engesztelő gyászmise-áldozat az ehunytnak lelki üdvéért f. hó 25-én, d.e. 9 órakor fog a helybeli főt. Minorita-atyák szentegyházában az egek Urának bemutattatni. Leinwatter Gyuláné, szül Rázel Mariska, Benedikty Kálmánné, szül. Rázel Krisztina, Rázel József kir. s. mérnök, dr. Rázel István kir. albíró, Rázel Lajos kir. vasgyári s. mérnök és menyasszonya, Bartos Ferenczné szül. Rázel Irénke, gyermekei, Rázel Józsefné szül. hernádkélcsi Tóth Erzsike, dr. Rázel Istvánné szül. Ring Panni, Leinwatter Gyula téglagyáros, Benedikty Kálmán uradalmi gazdatiszt, Bartos Ferencz jegyző, menyei és vejei, Leinwatter Mariska, Benedikty Margitka, Krisztina, Ilonka, Irénke, Erzsike, Rázel Saczika, Rázel Pannika és Magduska, Bartos Irénke unokái, Hackl Ferencz, özv. Czech Károlyné szül. Hackl Mária, sógor és sógornője. Áldás és béke poraira!

Arad, 1906. október hó 23-án. "

*

A **Niegreisz Laczika** gyászjelentése 1911-ből. Az apa, Niegreisz László a Szolgabírói Hivatal írnoka volt. A temetés az egykori római katolikus sírkertben (Ó-temető) történt. A temetkezési vállalkozó a Városház utcában lakó Killik Kálmán volt, ki mellesleg asztalos műhelyt is működtetett. A nyomtatvány a helyi, Kuliner Miksa-féle nyomdában, szecessziós grafikával készült. (a szerk.)

NIEGREISZ LÁSZLÓ és NEJE született LATSNY ILMA valamint kis lánykájuk MAGDUSKA fájdalommal telt szivvel tudatják ugy a maguk, mint összes rokonaik nevében, hogy édes kis

LACZIKÁJUKAT

testvérkéjét, illetőleg kis rokonukat a kérlelhetetlen halál — szülői, testvére és rokonai közül — hosszas szenvedés után, 3 éves korában 1 év és hó 5-én délután ½4 órakor kiragadta.

Kis drágánk hült teteme folyó évi április 7-én d. e. 11 órakor fog a borossebesi róm. kath. sírkertben örök nyugalomra tétetni.

Örökké áldott legyen emléke!

Borossebes, 1911. április 5-én.

Killik Kálmán temetkezési vállalata Borossebesen. Kuliner, Borossebes

(Forrás: http://helytortenet.com)

* * *

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása (részlet)

666

Tisza-Maros szöge.

Folyó szám	Vármegye, járás, község	Összes népesség			Mezőgazdaság és kertészet		Az őstermelés egyéb ágai		Bányászat és kohászat		Ipar		Kereskedelem és hitel		Közlekedés		Közszolgálat és szabad foglalk.		Véderő		Napszámosok k. m. n.		Házicselédek		Egyéb és ismeretlen foglalkozások	
		kereső	eltartott	együtt	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
5	Bonczafalva	352	595	947	289	500	—	—	—	—	36	65	3	4	3	8	6	9	—	—	1	1	8	—	6	8
6	Borosberend	185	198	383	167	171	—	—	—	—	3	5	2	1	8	20	2	1	—	—	—	—	3	—	—	—
7	Borosrósa	281	346	627	266	331	—	—	—	—	1	5	3	2	—	—	2	3	—	—	4	2	5	—	—	3
8	Borossebes	1.036	1.560	2.596	419	712	18	34	—	—	252	385	58	78	53	104	43	78	4	—	70	95	72	13	47	61
9	Borosztok	68	109	177	47	58	19	45	—	—	1	3	—	—	1	3	—	—	—	—	--	—	—	—	—	—

667

Arad vármegye.

Folyó szám	Kereső		Eltartott		Összesen		Mezőgazdaság és kertészet																						A munkások közül bányának volt saját lakóhelye	
							Birtokos és bérlő																							
							önálló								segítő családtag															
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	birtokos		haszonbérlő		kisbirt., v. bérlő 10—100 k. hold.		kisbirt., bérlő, v. kisbirtokos, napszámos 10 kat. holdon alul		összesen		kertész		mafaros, baromfitenyésztő		rétszes földmüves		férfi		nő		tisztviselő	
							100 kat. holdon felül		100 kat. holdon alul																					
28	29	30	31	32	33	34	35		36		37		38		39		40		41		42		43		44		45		46	
5	244	45	168	332	412	377	3		—		25		131		—		—		—		159		44		7		409		—	
6	114	53	47	124	161	177	—		—		7		55		—		—		—		62		38		38		159		—	
7	225	41	101	230	326	271	—		—		14		98		—		—		—		112		102		18		306		—	
8	379	40	200	512	579	552	—		—		33		79		—		—		—		112		51		6		285		5	
9	34	13	19	39	53	52	—		—		—		23		—		—		—		23		8		11		57		—	

Folyó szám	Mezőgazdasági munkás						Egyéb és ismeretlen foglalkozások		
	cseléd		kereső 16 éven						
	kereső	eltartott	alul		felül		kereső	eltartott	
28	48	49	50		51	52	53		
5	15	6	2		62	85	22		
6	8	—	1		20	12	6		
7	6	3	1		97	22	7		
8	86	186	17		142	233	52		
9	4	—	—		1	1	—		

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása: Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.-Bp., bl. 4. p. 334. (Borossebes)

Lakosok száma	2596
Polgári	2592
Katonai	4
Külföldi honos	10
Külföldön, távol lévő	16
Nő	1310
Férfi	1286
6 évnél fiatalabb	409
6-11 éves	367
12-14 éves	167
15-19-éves	238
20-39-éves	741
40-59-éves	514
60 év feletti	160
Hajadon, nőtlen	1332
Házas	1055
Özvegy	199
Törvényesen elvált	10

Anyanyelv szerint:	
Magyar	1296
Német	46
Tót	11
Oláh	1221
Horvát	5
Szerb	6
Egyéb	11

Vallás szerint:	
Latin szertartású katholikus	749
Görög szertartású katholikus	21
Református	383
Ágostai hitv. ev.	70
Görög keleti	1254
Unitárius	4
Izraelita	115

Forrás: Magyar Kir. Statisztikai Hivatal

* * *

A Künstler-féle pékség névadásának legendája

Az egykori Hegyi utcában (ma: Dunării) működött évtizedekig a Künstler-féle pékség, jó minőségű kenyérrel és egyéb pékáruval látva el a lakosságot. Bár volt még a faluban más ilyen jellegű üzlet, ők lettek gr. Waldstein „udvari" szállítói. A pék a tót nemzetiségű Spisák család tagja volt. Egy alkalommal a gróf magához kérette, kifejezve elismerését: „Sind Sie ein Künstler!" azaz Ön egy művész! Ezután a pék felvette a Künstler nevet. A hagyomány szerint a későbbiekben még a császár asztalára is került a termékekből, mikor 1893-ban Őfensége Borossebesen méltóztatott tartózkodni. A 19. sz. végi és a 20. század elei okiratokban és az emberek emlékezetében a család már e néven szerepel. (Adatközlő: Doina Leştaru)

Karikás Frigyes [1]

Karikás Frigyes egykori baloldali politikus és író születési helye saját önéletrajza szerint is bizonytalan, bár születésekor szülei Borossebes lakói voltak, két megnevezés is szerepel az egykor megírt életrajzaiban, a szomszéd falu Buttyin valamint Borossebes. (Érdekes, hogy a korabeli, iskolai naplóban sem egyöntetűek a bejegyzések.) 1891-ben született egy sokgyermekes családba. Az elemi iskola öt osztályának elvégzése után tanonc lett kovács-lakatos szakmában (1902). Inaséveit (három), a helyi kisvasút-iparvasút mozdonyjavító műhelyében töltötte, később Aradon (1907), majd a fővárosban vállalt állást. Itt ismerkedett meg a baloldali eszmékkel, ami egész további életének, pályafutásának meghatározója lett.

A világháború kitörése (1914.) után a keleti frontra került, majd alig fél év lefolyása után orosz hadifogságba, Taskent városába. Az 1917-es oroszországi eseményekben csatlakozva a forradalmi erőkhöz, aktívan részt vett az ottani harci cselekményekben. Az OKP központi bizottsága megbízásból 1918-ban több társával Magyarországra visszsza érkezik, kommunista szervezkedés, agitáció és az Oroszországihoz hasonló forradalmi események kirobbantásának előkészítése céljából. A kommün 133 napja alatt tevékenyen részt vesz annak irányításában.

A Tanácsköztársaság eseményeinek és szereplőinek megítélésében különbséget kell tennünk a vörös-terror rémtettei, valamint a Vörös Hadsereg honvédő tevékenysége között. Karikás a felvidéki majd a román fronton töltött be katonai-politikai vezetői posztokat. Sajnos sem, ők sem, az egykori Székely Hadosztály maradványai sem tudták a túlerőben lévő behatolókat megállítani. A kommün bukása után az események többi vezetőivel együtt nyugatra menekült, majd a végállomás Moszkva. Rövid átmenet után az iparban talál egzisztenciát, tanul, családot alapít, majd ismét az európai országok különböző városaiban, találjuk, szervezkedő és agitációs tevékenysége felkeltik minden országban a helyi hatóságok figyelmét, rosszallását. Hosszabb-rövidebb időre itt is-ott is börtönbe kerül. 1932. július 13-án letartóztatták. 1919-ben vitt szerepe és a mostani szervezkedései miatt vádat emeltek ellene. [1] Az elsőfokú bíróság Karikást az állami rend felforgatására irányuló bűntett miatt négyévi fegyházbüntetéssel sújtotta. A büntetőtörvényszék ezen kívül az ország területéről mindörökre kitiltotta . A tábla részben megváltoztatta ezt az ítéletet s a büntetést háromévi fegyházra mérsékelte; egyebekben az elsőfokú ítéletet helybenhagyta.

[1] Karikás Frigyes nem a politikai tevékenysége miatt került a kötetbe. El szerettem volna kerülni azt az eddigi gyakorlatot, hogy valakit a politikai beállítottsága miatt mellőzzek, irodalmi munkásságának alapfokú ismerete nélkül. Nyirő és Wass szépirodalmi tevékenységét is olyan, irodalmilag félanalfabéta személyek próbálják háttérbe állítani, erkölcsileg lenullázni, különféle divatos, ugyanakkor mondvacsinált ürügyekkel, kik a műveiket soha el nem olvasták. Ha Karikás élete, s a történelemi események másként alakulnak, valamint nem gabalyodik bele a politikába, baloldali eszmeáramlatokba, tehetsége folytán Tömörkényhez hasonló kvalitású irodalmár is válhatott volna belőle. (a szerk.) „Karikás jó író volt, kár hogy alig írt.” (Kun Miklós)

Négyévi fegyházra ítélték
Karikás Frigyest,
Sallai és Fürst
H.
1932, OKTÓBER 27, CSÜTÖRTÖK
Ítélet a kommunisták pörében
Négy évi fegyházra ítélték és kitiltották az
Karikás Frigyest
Kommunista bandát
lepleztek
a fővárosban
Budapestről jelentik: A fő
Még ma döntenek a
kommunista vezérek
sorsáról.
A budapesti ügyészségen még
ma döntenek Sallai Imre és
Fürst sorsáról. A kommunista
szervezkedés két főirányítója
minden valószínűség szerint rög-
tönítélő bíróság elé kerül, Kari-
kás Frigyest pedig gyorsított el-

Karikás Frigyes művei már a rendszerváltást követően lekerültek a közkönyvtárak polcairól, de antikváriumokban még manapság is találhat egy-egy példányt az e téma iránt érdeklődő. Borossebesen a Karikás-családra még ugyan, halványan emlékeznek az idősebbek, de az irodalmi munkásságának ismerete erősen hiányos.

Filmplakát, 1959. →

Tizenhárom novellát tartalmazó kötete néhány év leforgása alatt három kiadást is megélt, belőle filmet is készítettek: A harminckilences dandár. Rendező: Makk Károly. Tartalom: „1919 tavasza. Karikás Frigyes a Tiszánál újjászervezi a 39-es dandárt. Legelszántabb katonái Korbély János és honvédei lesznek, akik mindenben kitartanak a politikai biztos mellett. A túlerő körbezárja a Tanácsköztársaság csapatait. A bukás elkerülhetetlen, de ők továbbra is bíznak az eszme győzelmében.” (Forrás: https://www.mafab.hu)

Az írások témái: epizódok a Tanácsköztársaság mindennapjairól, a honvédő harcok eseményeiből.

Egy Jókai-novella (Kurbán bég) után ez a második alkalom a magyar szépirodalomban, ahol *Borosssebes* városa és népe megemlítésre kerül. Ez a két történet, mely Karikás szülőfalujában, az 1900-as évek elején játszódik, sebesi szempontból említést érdemel. Mindkét írás bepillant egy kicsit az akkori falusi élet nehéz hétköznapjaira,

előjönnek a borossebesi helyszínek: a kiskúti legelő, a Piacz-tér, valamint a keszendi bakterház, személyek: *Szárics* bácsi, mestere a kisvasútnál, *Steiner Samu* „Stájner úr” a boltos, ki önmagát meg nem hazudtolva, egy forinttal igyekszik becsapni az egyébként is siralmas anyagi helyzetben lévő címszereplőt, miközben váltig hangoztatja, hogy ő milyen jó ember, mert huszonöt krajcár tartozást elenged. Sajnos a történetek tragikusan végződnek. Az egyik „Bacsa Péter esete”. Egy fiatalember története, ki a hároméves sorkatonai szolgálat után kerül haza szülőfalujába majd egy gyilkosságba keveredik, a csendőrségen feladja magát, a törvény szerint is bűnös de az olvasó szimpátiáját még ezek után sem veszítette el. A másik novella: „Nana Paraszkejeva” (Paraszkiva, Parascheva néni) önéletrajzi ihletésű, az író inasévei, a kisvasút emlékei stb. elevenednek fel. Témája egy Traján keresztnevű román fiatal, (az író gyerekkori barátja) oktalan halála, amit egy, a faluban fellépő vándorcirkusz alkalmazottja okozott.

A sors iróniája: Karikás Frigyes műveinek egyik megőrző helye (Budapesten, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi fiókja) a sokat ostorozott grófi világ egyik képviselője (gr. Wenckheim Frigyes) által építtetett, pesti palotában kapott helyet. Karikás Frigyesről, írói és politikai munkásságának emlékére (’60-as évek eleje) Fonyódon oktatási intézményt, Budapesten utcát is neveztek el. Az utóbbi, talán még a mai napig is megtalálható a 13. kerületben de, hogy ki volt a névadó, azt már kevesen tudják. (a szerk.)

*

„1919. júliusának első napjaiban a dandár parancsot kapott a visszavonulásra. Azt hiszem, életében ekkor végezte a legnehezebb feladatot. Két napon át éjjel és nappal, szinte megszakítás nélkül kellett a katonák lelkére beszélnie, hogy engedelmesedjenek a visszavonulási parancsnak. Amilyen lelkes hangulatban láttam Karikást 1919. május 28-án, lelkileg olyan összetört állapotban volt, amikor búcsút vettem tőle 1919. július 12-én. Ő a dandárral a román frontra ment, engem táviratilag a putnoki forradalmi törvényszék vádbiztosává nevezett ki az Igazságügyi Népbiztosság. Elváltunk örökre.

Karikás Frigyes a Tanácsköztársaság megdöntése után előbb Ausztriába, majd a Szovjetunióba emigrált. A Szovjetunióban hosszabb ideig egy textilgyár igazgatójaként működött, közben elvégezte az Ipari Akadémiát, és jelentős szépirodalmi munkásságot is fejtett ki. 1929-ben Franciaországba ment és ott a magyar emigránsok között folytatott kommunista pártmunkát. 1932-ben titkos megbízatással visszatért Magyarországra, de 1932. Július 15-én több elvtársával együtt a rendőrség letartóztatta. Statáriális bíróság elé akarták állítani, de megmentése érdekében hatalmas tiltakozó mozgalom indult meg[1], amelyben a legkülönbözőbb nemzetiségű, pártállású és foglalkozású dolgozók tömegei vettek részt. A tiltakozó mozgalom hatására a Horthy-rendszer kénytelen volt meghátrálni. Karikást, miután három évig börtönben tartották, végül is szabadon bocsátották. Karikás 1935-ben ismét a Szovjetunióba ment. Itt kü-

lönféle fontos gazdasági funkciókat töltött be. 1938-ban koholt vádak alapján letartóztatták és nem sokkal később kivégezték.

Mint író, Karikás Frigyes főleg elbeszéléseivel tűnt ki. Novellái először 1927-ben Moszkvában jelentek meg, gyűjteményes kötetben, „Mindenféle emberek“ címmel. Eddigi legteljesebb kiadás: A „Járatos ember“ címen, Budapesten 1957-ben jelent meg. Katona Fedor álnéven ő fordította először magyarra Jaroslav Hašek: Švejk, a derék katona című világhírű szatirikus regényét. A fordítás Franciaországban jelent meg.

Karikás Frigyest sohasem felejtem el, emlékezeteimben örökké élni fog. […]”

Koziner Imre - „A Hét” folyóirat, 1969. júl. 20.

„Karikás Frigyest 1928. végén küldte a párt Párizsba, felváltani Gerő Ernőt. Virág Ferenc álnéven élt. A gyári- és a pártmunka mellett nemigen maradt ideje az irodalmi alkotó munkára is. Ennek ellenére több művét is itt írta, ezek felsorolása nem érdektelen a Karikás-filológia szempontjából sem. A *Horizontban* jelent meg a „Magyar ballada”, melyet Párizsban írt, majd franciául is napvilágot látott Löffler A. Pál fordításában. Párizsban írta „Két éjszaka” című színdarabját is a kultúrfront számára, de a francia sajtóban ez ideig nem sikerült fellelnünk a nyomát, hogy be is mutatták volna. Itt írta „Tamás Péter” című versét és annak regényváltozatát. A kéziratokat egy ismerősére bízta, aki azokat a német megszállás idején megsemmisítette. A *Párizsi Munkás*-ban jelent meg „Petri Koczka Péter” című elbeszélése, a „Berci férjhez me- gyen” című, pedig a *Munkás Élet*-ben. Karikás Frigyes 1931. közepén elhagyta Franciaországot.” (Löffler A. Pál: Adalékok a franciaországi magyar baloldali irodalom történetéhez.)

Karikás Frigyes Budapesten a bíróság előtt 1932-ben.

Karikás Frigyes személye ismert volt az európai munkásmozgalom berkeiben, az 1932-es budapesti letartóztatását követően, nemzetközi tiltakozóhullám indult.

„Különböző szervezetek, munkások és értelmiségek csoportjai tiltakozó táviratokat és leveleket küldenek a magyar bírósághoz, a kormányhoz, illetve a követséghez. Felemelik szavukat olyan kimagasló személyiségek, mint Thomas Mann, Bertolt Brecht, Ludwig Renn, Ernst Toller, Anna Seghers. Franciaországban az akciók során a magyar követség előtt heves

tüntetést rendeztek. Léon Blum és Paul Faure is küldött a Francia Szocialista Párt nevében tiltakozó táviratot a magyar kormányhoz. Óvást emelt a készülő gaztett ellen Herriot francia miniszterelnök is" (www.kommunista.net.)

A négy évvel későbbi (1938. évi) moszkvai letartóztatását és kivégzését követően (ezúttal) nem emelték fel szavukat olyan kimagasló személyiségek, mint Thomas Mann, Bertolt Brecht, Ludwig Renn, Ernst Toller, Anna Seghers, Romain Rolland, Henri Barbusse és Louis Aragon. Ezúttal nem küldött Léon Blum és Paul Faure a Francia Szocialista Párt nevében tiltakozó táviratot a szovjet kormányhoz. Franciaországban a szovjet nagykövetség előtt ekkor nem rendeztek heves tüntetést. Most nem emelt óvást a készülő gaztett ellen Herriot francia miniszterelnök sem. Ezt nevezik napjainkban *kettős mércének*. (a szerk.)

Büntetését a szegedi Csillag börtönben töltötte le, ahol évfolyamtársa volt, többek között Rákosi-Rosenfeld Mátyás is. 1935. augusztus hó 15-én szabadul és hamarosan a két állam közötti megállapodás értelmében a Szovjetunióba távozik.

Még a párizsi tartózkodás idején kötött házasságot (harmadszor), ezúttal Grósz Olgával. E házasságból született meg 1937-ben fia, Péter. (a szerk.)

„Szabadulása után kitoloncolták a Szovjetunióba. Moszkvában már várta felesége. Úgy tetszett boldogabb idők jönnek. Karikás Frigyest az összövetségi Tőzegtröszt vezérigazgatójának nevezik ki, 1937. júliusában megszületett fia, Péter. De egyre gyakrabban jelentek meg éjjelente az NKVD emberei a régi bolsevikok lakásán. Akit elvittek, soha többé nem tért vissza. Karikás Frigyest 1938. március 5-én tartóztatták le. Négy nappal később újra jöttek a belügyesek. „Hiszen már elvitték" – szorította magához csecsemőjét az asszony. Bosszankodott a tiszt: „Szólhattak volna a törzsből." Az asszony hónapokon át írta kérvényeit Berijának – az NKVD elnökének – meg Sztálinnak.

Karikás Frigyes és kisfia: Péter

Karikás Frigyesné, Grósz Olga, 1938. Moszkva

Karikásnét és fiát kiköltöztették a moszkvai lakásból. Bárhol kerestek albérletet, az első kérdés az volt: Где муж? (Hol a férj?). S ha felelt az asszony, már csukódott is az ajtó. Egy Moszkva melletti kis faluban találtak nyári menedéket. Aztán jött a fagyos, orosz tél. Tavasszal tüdőműtétre kellett vinni a kisfiút. Kitört a háború, a közelgő front elől evakuálták a lakosságot. A csonka családnak jutott még férőhely az Engels városa felé tartó rozoga gőzösön. Német repülők géppuskázták a hajót. Kikötöttek, hogy a hullákat és a sebesülteket partra tegyék. Mire Engelsbe értek, Sztálin kilakoltatta az egész körzetet. Karikás Pétert elválasz-

tották édesanyjától. A kisfiút - a többi gyerekkel együtt – az Urálba induló szerelvényre rakták. A másik vonat a felnőttekkel Közép-Ázsiába indult. […] (Sándor Zsuzsanna)

[…] Karikás Frigyest 1938. március 5-én fogták le, a Taganka börtönbe került. Április 7-én hallgatták ki, három nappal később már készen állt a vádirat, eszerint ő is tagja volt a magyar nacionalista ellenforradalmi kémszervezetnek.

Különösen gyanús körülmény volt, hogy a mozgékony, életvidám Karikás kissé túlságosan sokat járt külföldön. így történhetett, hogy a vád szerint Barbé rendőrfelügyelő 1931-ben Párizsban beszervezte ügynöknek, feladata volt provokátori tevékenységet folytatni az ottani magyar famegmunkáló-, bőrös- és építőmunkások szakszervezetében. 1935-ben a szegedi Csillag-börtönben töltötte négyéves büntetését, miután őt a vele együtt letartóztatott Sallaitól és Fürsttől eltérően nem állították statáriális bíróság elé. Itt dr. Cseke igazgató szervezte be a magyar elhárítás ügynökévé. Mindez nem volt elég, visszatérve a Szovjetunióba - a vádirat szerint - felvette a kapcsolatot Kun Bélával és a magyar rendőrség beépített ügynökével, Ro-

← Kivégzése előtti utolsó fotó a Tagankában

singer-Réz Andorral, Neki adott át kémanyagokat Karikás arról a tőzegkitermelést gépesítő trösztről, amelynek igazgatója volt, Rosinger pedig továbbította az adatokat Jungerth-Arnóthy Mihálynak, az akkori moszkvai magyar követnek. Bűnét Karikás töredelmesen bevallotta. Sőt azt is, ki mindenkit szervezett be csoportjába. A nevek nagyjából mindenütt ugyanazok, az emigráns magyarok keresztül-kasul egymást jelentették fel és gyanúsították meg életveszélyt jelentő rágalmakkal. Az okmány elején felsorolt vádak a határozati részben néhány sorral alább, itt is, mint Hidasnál és Bartánál, már bizonyítékként szerepelnek; új mozzanat, hogy a vádirat az NKVD - jó félévvel a letartóztatást megelőzően kelt - utasítására hivatkozva utalja az ügyet elbírálásra - ezúttal a bíróság elé. Ez elírás lehet, mivel furcsa módon az ítéletet mégis a főügyész és az NKVD különbizottsága hozta, s ennek alapján másfél hónappal a vádemelés után, 1938. május 29-én Karikást főbe lőtték. Az NKVD Állambiztonsági Igazgatósága 1938. április 10-én 2282. szám alatti vádiratával utalta Karikás ügyét a bíróság elé. Az iratban megjegyzik, hogy a vádlott elismerte bűnösségét, de „tárgyi bizonyítékok” nincsenek. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Katonai Kollégiuma 1956. november 23-án kelt felülvizsgálati irata; Barta-dosszié 65-67. oldal.

A Katonai Főügyészség 17 év - 1955. október 7-én - elteltével az ő esetében is elrendelte a felülvizsgálatot. Megállapították, hogy a szovjet elhárítás francia vonalának nyilvántartásában több Barbé is szerepel, de egyiknél sincs terhelő adat Karikásra. A szegedi börtönigazgatóról, dr. Csekéről vezetett NKVD-kartotékon szintén nem szerepelt Karikás neve. A Komintern káderosztályára befutottak ugyan jelentések arról, hogy 1932-ben Karikás konspirációs hibájából kifolyólag ütött rajta a magyar rendőrség Sallai, Fürst és Kilián illegális lakásán, de a felülvizsgálat megállapítása szerint ezt a bejelentést sem meg nem erősítették, sem meg nem cáfolták.

A Karikás által tettestársként megnevezett Dorenbusch Richárd a papírok tanúsága szerint az ügyben tett vallomását visszavonta, mivel azt törvénytelenül, fizikai erőszak alkalmazásával kicsikarták ki tőle. Egy másik terhelő tanú, Wimmer Ernst vallomásában Fritzként nevezte meg Karikást, (így hívták őt a német térfélen), s a hivatalnok úgymond - nem tudja megállapítani, azonos-e az illető Fjodor Karikással (ahogy az orosz övezetben nevezték a Frigyest). KGB a NKVD jogutódja, nyomozati osztályának őrnagya és főnöke, Ozsereljev alezredes helyben hagyják azt a véleményt, hogy a terhelő tanúvallomások - úgymond - nem voltak objektívek, ellenben sematikusak voltak és nem konkrétak, azaz, nem bizonyítják Karikás szovjetellenes kémtevékenységét. Ezért javasolják, hogy a 478.439 számú ügyiratban elfekvő vádat el kell ejteni, és az ügyet ad acta kell tenni. Ezzel Karikás Frigyes sorsa „megnyugtatóan" elrendeződött. […] (Társadalmi Szemle 1994. 1. szám – részlet)

Az évtized végére a szovjet nemzetvezetőnél már mentális problémák mutatkoznak, környezetében, a tiszti karban (és az egész birodalomban) senki élete sem volt biztonságban. Karikást koholt vádak alapján bebörtönzik, kivégzik. Sztálin és környezete gyanúsnak találta, hogy: Sallai és Fürst budapesti kivégzését követően (a nemzetközi tiltakozás hatására) az ő halálos ítéletét börtönbüntetésre módosították. A családfő moszkvai kivégzését követően feleségét, mint a „nép ellenségét" száműzik Szibériába, egy éves gyermeküket egy kazahsztáni gyermekotthonban helyezik el. (a szerk.)

РАССЕКРЕЧЕНО

Центральный Архив Министерства безопасности Российской Федерации

Сотрудник

ВЫПИСКА ИЗ АКТА

Постановлением тройки НКВД СССР

1938г. с. расстрелян

Карикаш Федор Александрович

приведено в исполнение "29" мая 1938г. -" "

час.

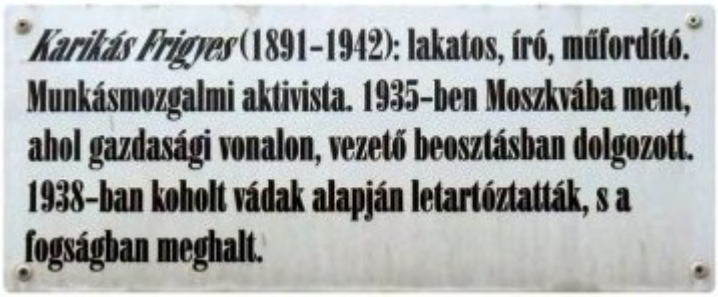
ПОДПИСИ:

Karikás Frigyes – agyonlőve – 1938. május 29.

A háború után Moszkvában találkozott újra anya és fia. Pestre indulhattak a többi magyar emigránssal. A szétlőtt Budapesten Karikásné a filmszakmában talált állást. Ha Rákosit, Sztálint éljenezték, csak hallgatott. Két nyelven beszélő fiát az orosz-magyar Gorkij iskolába, majd a Madách gimnáziumba íratta. […] (Sándor Zsuzsanna)

1954-ben érettségizik. Később színész, diplomata, a külügyminisztérium munkatársa, itt a rendszerváltás után háttérbe szorul, hamarosan nyugdíjba kerül, †2003-ban. (a szerk.)

„Anyám sohasem tudta meg, mi történt apámmal. Sokáig én is azt hittem, rabként halt meg a második világháború idején. Pár éve szereztem meg az NKVD levéltárából a dokumentumokat. Cirill betűs, sokszorosított, gépelt lapra csak a nevet és az ítéletet kellett beírni: Karikás Frigyes – agyonlőve – 1938. május 29.” (Forrás: Karikás Péter)

Sokáig nem volt ismert, sem a családban sem a köztudatban, Karikás Frigyes elhalálozásának időpontja és annak körülményei.

*

Karikás Frigyes, az OKP tagjának önéletrajza[1]

1891-ben születtem Borossebesen (Erdélyben), apám szentkép- és szobafestő volt, és ezenkívül földműveléssel is foglalkozott. 1902-ben kovácsinas lettem, azután pedig üzemben szerszámlakatos. 1912-ben behívtak katonának és katonai szolgálatban álltam egészen a háborúig. 1914. dec. 27-én, az orosz fronton fogságba estem. Az orosz hadifogság idején gyárakban és bányákban dolgoztam az októberi forradalomig. A háború előtt és után különböző országokban dolgoztam: Németországban, Ausztriában, Romániában, Szerbiában, Bulgáriában, Törökországban és Olaszországban). Beszélek németül, magyarul, románul, oroszul és keveset olaszul.

1907-től kezdve veszek részt a munkásmozgalomban. 1907-ben beléptem Aradon a szociáldemokrata ifjúsági szervezetbe. 1908-tól tagja voltam különböző országok szociáldemokrata pártjainak (Magyarországon, Németországban, Ausztriában, Romániában), és a fémipari munkások szövetségének, többnyire küldötti minőségben. Az OKP(b)-ba 1917. máj. 5-én léptem be a moszkvai Guzson gyárban, ahol ebben az időben dolgoztam. A februári és októberi forradalom közti időben a román és magyar hadifoglyokat szerveztem Moszkvában. Az októberi forradalomban fegyverrel a kézben vettem részt (a lefortovi kadéthadtest ellen s másutt).

1917. novemberétől 1918. márciusáig a külföldi munkások forradalmi bizottsága magyar és román szekciójának titkára voltam. 1918-ban különböző frontokon részt vettem az ellenforradalmárok elleni harcokban.

1918. júliusától 1918. nov.16-ig, az Osztrák-magyar monarchia összeomlásáig a nyugati fronton zászlóaljparancsnok voltam és agitációs munkát végeztem a német katonaság között. 1918. novemberében az OKP KB-a Kun Bélával együtt Magyarországra küldött. Magyarországon aktívan résztvettem a KP megalakításában; a KB, szervezési osztályának titkára voltam. A proletárdiktatúra idején az elsőtől az utolsó napokig a fronton tevékenykedtem különböző, felelős beosztásokban. A diktatúra után 1920-ban, Németországban (Berlinben)

dolgoztam a mozgalomban, a Kapp-Lüttwitz puccs ellen. 1920. júniusától októberéig a KMP KB megbízásából illegális munkát végeztem Romániában. 1920. októberében a KP bratislavai (Csehszlovákia) városi bizottságának titkára, 1921-ben, pedig a sóbányászok szakszervezetének titkára voltam Aknaszlatinán (Kárpátalja). 1921-ben a KMP a Komintern kongresszusára delegált, de útközben lefogtak.

1922-ben Bécsben a kommunista emigránsok tanácsadó irodájának titkára lettem. 1923-ban, Moszkvában kétszer voltam egy alapszervezet vezetőségének tagja, 1924. januárjától titkára. Forradalmi munkásságomért a következő üldöztetést szenvedtem: 1912. V. 24-től IX. 2-ig Budapesten börtönben; 1919-ben, börtönben Magyarországon, 1920-ban 7 hónapig Németországban, 1921-ben 4 hónapig Németországban és Ausztriában.

Iskolai végzettségem a falusi iskola 5 osztálya; különböző technikai és társadalomtudományi esti tanfolyamok, önképző módon és szemináriumokon való részvétellel (Lukács, Rudas és Lengyel elvtársak vezetésével) szereztem némely ismereteket a filozófiatörténet terén. Állandó munkatársa voltam különböző munkásújságoknak.

Jelenleg a 2. sz. Kardolenta gyárban dolgozom, mint szerszámlakatos. Ugyanott az OKP alapszervezetének titkára vagyok. Nős vagyok, lányom[2] két és fél éves. Az elmondottakat a Párt KB előadói igazolhatják, így Rudas és Varjas elvtársak, aki engem még Magyarországról ismernek.

Karikás Frigyes

Karikás Frigyes (a VKP-[b] tagjának) önéletrajza

Magyarországon, Arad vármegyében Körösbökényben[3] születtem 1891-ben. Apám szentképfestő volt és ezen kívül földműveléssel is foglalkozott. 1902-ben kezdtem dolgozni, mint kovácsinas; 1904-ben egy gépgyártó üzembe kerültem szerszámlakatosnak. 1912-ben behívtak katonai szolgálatra; a régi osztrák-magyar hadseregben szolgáltam a háború kitöréséig. 1914. dec. 27-én, az orosz fronton fogságba kerültem, s az októberi forradalomig, mint lakatos és gépész dolgoztam Oroszországban. A háború előtt és után Európa különböző országaiban: dolgoztam, mint lakatos, szerelő és gépész. Anyanyelvem magyar, beszélek még németül és franciául. A munkásmozgalomban 1908. óta veszek részt; Németországban, Magyarországon, Ausztriában, Romániában tagja voltam a szociáldemokrata pártnak. 1908-tól tagja voltam a fémipari munkások szövetségének. Az OSZDP tagjai sorába 1917 májusában léptem be a moszkvai Guzson gyárban, ahol ez idő tájt a karbantartás vezetőjének helyetteseként dolgoztam.

A februári és októberi forradalom közti időben a magyar és román hadifoglyok szervezésével, foglalkoztam Moszkvában és környékén, ugyanitt vettem részt az októberi forradalomban; a kínai városrészben harcoltam a lefortovi kadéthadtest stb. ellen. 1917. novemberétől 1918. márciusáig a külföldi munkások forradalmi bizottsága magyar és román szekciójának titkára voltam; márciustól kezdve a különböző ellenforradalmi frontokon harcoltam a nemzetközi csapat egyik zászlóaljának parancsnokaként, 1918. júliusában a Párt KB. a nyugati frontra vezényelt azzal a feladattal, hogy szervezzem a forradalmi propagandát a német hadseregben; innen az Osztrák-magyar monarchia bukása után Magyarországra küldtek. Magyarországon aktívan részt vettem a KP megalakításában, s a Párt KB-a szervezési osztályának titkára voltam. A magyar proletárdiktatúra idején az erdélyi Vöröshadsereg parancsnokaként tevékenykedtem a fronton, majd az 5. hadosztály 39-es dandárának parancsnoka voltam. A magyar tanácshatalom bukása után Németországban dolgoztam és részt vettem az 1919/20-as forradalmi harcokban. 1920. után Csehszlovákiában és Romániában dolgoztam a bányászszövetség titkáraként s a bratislavai városi pártbizottság

titkára voltam. 1921-ben a KMP küldötte voltam a Komintern II. kongresszusán. 1922-ben a kommunista emigránsok tanácsadó irodájának titkára voltam. 1922-23-ban ismét Moszkvában dolgoztam, mint karbantartó lakatos s egyidejűleg felelősségteljes pártmunkát végeztem. 1923-ban kineveztek az állami Kardolenta-gyár igazgatójává és műszaki vezetőjévé; s megbíztak a kártszalaggyártó iparág megszervezésével, ahol igazgatói minőségben dolgoztam. 1928. októberében a Komintern külföldi pártmunkára irányított és erről a munkáról 1935. augusztusában tértem vissza. Forradalmi tevékenységem miatt ötször büntettek meg s összesen 5 évet és 1 hónapot töltöttem el kapitalista börtönökben. Öt osztályt végeztem egy falusi iskolában és esti tanfolyamon általános, műszaki és politikai ismereteket szereztem. Nős vagyok, 19 éves lányom van. 1935-ben, külföldről való visszatérésem után a Szu. Nehézipari Népbiztosságán a kisegítő üzemek trösztigazgatójának helyetteseként dolgoztam. Jelenleg, a tőzegkitermelést gépesítő vállalat igazgatója vagyok.

Moszkva, Dinamovszkája ul. 24. Kv. 8.

Karikás Frigyes

[1] Az életrajzok 1923-ból és 1937-ből valók, azokat orosz nyelvből magyarra K. Nagy Magda és Illés László fordították

[2] Andics Margittal kötött (első) házasságából született Karikás Margit, Franciaországban él. (a szerk.)

[3] Máig sem tisztázódott a születési hely: Borossebes ill. Buttyin (Körösbökény) két, eltérő megjelölése. Az elemi iskolai osztálynaplókban is e két helység szerepel, felváltva. (a szerk.)

Egy romantikus forradalmár

6.

[…] Horthyék Karikást nem akasztották föl.

1936. elején - négy esztendei fogság után - visszakerült Moszkvába. Eljött hozzám. Sohasem láttam ilyennek. Megpuffadt. Rosszkedvű volt. Azt hittem, a börtön viselte meg.

Kéziratot hozott, és, mint valamikor a Taganka tér mögötti gyárban a *Korbélyt*[1], olvasni kezdte az *Ádám Júlia asszony*, aztán a *Békés találkozás* című elbeszéléseket.

— Frici – mondtam neki, - mért olyan búval bélelt? Hiszen ezek kitűnő írások. Magával, velük együtt én is ott jártam Magyarországban.
— Jobb lett volna, ha a Magyarországban felakasztanak…
— De hát miért?
— Nem akarnak visszaigazolni a pártba…Azt firtatják – mért kaptam én csak négy évet?
— Beszélt Kun Bélával?
— Persze hogy beszéltem. Mindent megígért. De maga is tudja, Kun Béla[2] helyzete sem a régi…
— Frici, rendbe jön a dolga – mondtam őszinte meggyőződéssel, de – takart – döbbenettel.

7.

Ugyanez év nyarán Ogyesszában ültünk a tengerparton. Ukrajnát utaztuk végig egy magyar-ukrán íróbrigáddal. Akkor már folyt a személyi kultusz felkavarta rágalomhadjárat.

— Most vagyok csak bajban, Hidaska – mondta búsan Karikás – nagy bajban. Már nemcsak azért vizsgálnak, mért nem akasztottak fel, de beadványok is jönnek ellenem. És legjobban az fáj, hogy egy emigráns író is fölemelte ellenem a beadványát.
— Kicsoda?
— Tudja azt maga jól! Ez az ember mindenkit megrágalmazott már. Engem frakciózással vádol. Bizonyíték: a Korbély novella elején általam idézett népdal, ahol a 39-es vörös dandárbeliek Kun Béláról énekelnek[4]. Csak azt nem tudom: gazember-e vagy őrült ez az író?

Maga elé nézett.

— Vagy mind a kettő…

…Hullámzott előttünk a Fekete-tenger. […]

(1961-67)

Hidas Antal [3]: A Városligettől a Csendes-óceánig (részlet)

[1] Karikás Frigyes: „Korbély János”, egy novella a „Harminckilences dandár” c. kötetből (Magyar Helikon, 1959.)
[2] Kun Béla is az 1938–39-es sztálini tisztogatás áldozatává vált.
[3] Hidas Antal (eredeti nevén: Szántó Gyula) oroszul: *Антал Гидаш,* Gödöllő, 1899. – Budapest, 1980. Oroszul is alkotó magyar író, költő, műfordító (Wikipédia)
[4] „Idesanyám, ne tartsék kend vissza, Én se vagyok rosszabb, mint a Pista. Pista komám a szovjet katonája, Húsvét óta Kun Béla huszárja…” (Vörös huszárnóta a 39-es dandárból, 1919-ből.)

*

A Karikás család Borossebesen

Édesanyja Rózsa (Rosenthal) Júlia a hagyomány szerint bábaasszony, édesapja Karikás (Izrael) Dávid földműves és szobafestő volt, ki mellesleg szentképek, templomi freskók festésével is foglalkozott[2], ami ebben az időben is ritka párosítás volt.

Szobafestők — Bojadisari sobah

Boros-Jenő (Arad vm.): Burján Mór.
Boros-Sebes (Arad vm.): Izrael Dávid.
Bós, u. p. Kolozs (Kolozs vm.): Müller Mihály.

A család az idősebb sebesiek emlékezete szerint, egy időben az egykori főutcán, a Városházával szemben lakott. „Karikás Dávid rabiátus ember volt. Ivott, kártyázott, de egész Dél-Erdélyben becsülték művészetét: Jézust és Szűz Máriát festette a templomfalakra. Negyvenévesen elhagyta asszonyát, ráunt a gyermektelen frigyre; felesége fiatal barátnőjét vette el. A kései szerelemben tizenegy utódot nemzett. Hatvan felé járt már a templomfestő, amikor 1881-ben Frigyes fia megszületett. Bár a fiú lakatos mesterséget tanult, hamar kitűnt irodalmi tehetsége. De Karikás Frigyes hős eszmékről álmodott – nagy időkben.” (Sándor Zsuzsanna)

Az első két gyerek még Tenkén történő tartózkodás idején született, Borossebesen az ev. ref. egyház iskolájába jártak. Nevük és adataik az osztályozási naplóban, ma is megtalálhatóak. Családi nevüket mely Izrael volt, eleinte megtartották, (a későbbiekben találkoztam Karikás Mariska névvel is) míg az ezután született testvéreik már a magyarosított, Karikás nevet viselték. Mici és Ilonka a Grünfeld-féle magániskola tanulói voltak. Az 1907-ben megjelenő helyi hetilap egyik számában említésre kerül egy Karikás nevű szállodás és vendéglőtulajdonos is.

A leszármazottak körében fennmaradt hagyomány szerint a guraszádai román templom freskóinak festésében is közreműködött. A templombelső teljes felületén, több periódusban kifestett. A megmaradt adatok szerint a jelenleg látható falképeinek nagy részét 1765-ben adévai Ioan és a piteşti-i Nicolae készítette. A 19. században, Karikás Dávid munkássága idején is történt templomfelújítás, de a freskófestők nevéről nincs adatunk.

Karikás Dávid (szül. 1840-ben)

Rózsa (Rosenthal) Júlia (1856-1926.)

.

← Karikás Frigyes

Magassága 172 cm, arca kerek, arcszíne egészséges, haja barna, homloka alacsony, szemöldöke ívelt, szeme barna, orra rendes, bajusza beretvált, szája rendes, fogai hiányosak, álla kerek, különös ismertetőjele: homlokán srapnel lövés helye.

Testvérei közül hetet ismerünk név szerint: Mariska (1879.), Czeczilia (1882-1906.), Ernő (1890.), Laura, Samu, Mici és Ilonka. (Mici Aradon, Ilonka Budapesten élte le életét). A Karikás családra és a fiatalabb testvérekre még emlékeztek a korosabb sebesiek. Karikás Frigyes (és korosztálya) mindjárt a háború kezdetekor a frontra került, ezután kikerült a sebesiek látóköréből. Nincs adat arról, hogy az impériumváltást követő időben még visszatért volna egyszer is a falujába. (a szerk.)

Az oldal fotóinak tulajdonosa, az unoka: ifj. Karikás Dávid

In memoriam Kiss Jenő (1907-1972)

2012-ben múlt negyven esztendeje, hogy meghalt a borossebesi református templom úrasztalán lévő virágváza készítője. Az egykori Paradeyser utcában született (ma: B-dul Republicii), az új-déznai Gertner Matild és a helybéli Kiss Mihály házasságából. Az ötgyermekes szülők legkisebb fiát nem sodorta világgá a történelem vihara. Életét (néhány év kivételével) szülővárosában élte le, 34 éves korában alkotta meg a napjainkban is meglévő virágvázát, amit a helyi református gyülekezetnek készített. A váza anyaga sárgaréz de az aranynál is becsesebb, mivel alkotója, (nem lévén ötvös) szívét-lelkét beleadta ebbe a remekműbe. A váza talpazatán olvasható a készítő neve és a készítés időpontja. A március 15-i időpont bizonyára nem a véletlen műve. Ez idő tájt, Erdély északi felében már felcsillantak a szabadság első reménysugarai, addig a Partium ezen szögletében maradt minden a régiben.

Foto: Kiss

Foto: Kiss & www.sebis.netne.net

Nánásy Dániel lelkész 1941. évi bejegyzése a gyülekezet Aranykönyvében

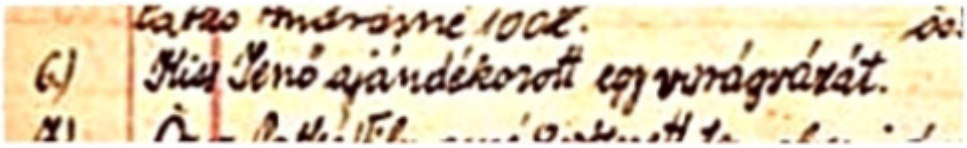

Foto: Kiss

A templom menyházai márványból készített úrasztala: Bencze János és neje ajándéka, 1907.

Foto: Kiss

A református templom harmadik, évfordulós emléktáblája, 2013.

Borossebes magyar népe, református közössége immár harmadszor ünnepli, mai temploma felépítésének kerek évfordulóját. Elképzelhető, hogy elődeink megünnepelték az ötvenéves évfordulót is, de ezt az eseményt emléktábla nem örökítette meg, talán a fennmaradt egyházi iratokból megismerhetnénk a régebben történteket. A mostani, barokk stílusú református templom 1813-ban épült, valószínű az ezt megelőző időkben is volt helye az istentiszteletnek. A templom kertjének rendezése közben bukkantak olyan nyomokra, ami valószínűsíti, hogy itt lehetett az előző templom illetve egy épület alapja. Ismereteink, ezzel kapcsolatban sajnos meglehetősen hiányosak.

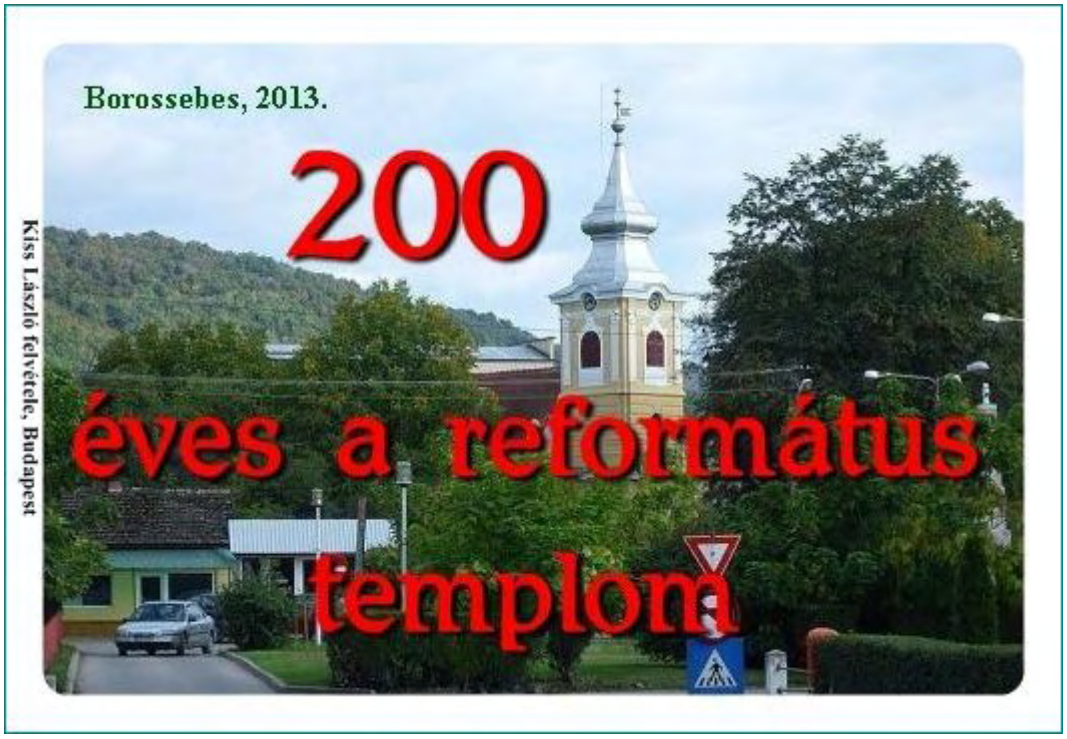
A 200. éves évforduló megünneplésére előreláthatólag 2013. nyarán, június vagy július hónapban kerül sor. Az idő múlásával kihalnak, kicserélődnek a családok, a presbiterek; tartja magát, azonban Sebes legpatinásabb magyar családja a Patkó. Nevük itt, és szinte minden helyi okiratban századokon keresztül előfordul. De az asszimiláció jelei itt is mutatkoznak. Bizakodjunk, hogy a 2063-as megemlékezésen is lesz még felvésnivaló a negyedik táblára!

Az előző két megemlékezés feliratai a templomban, vörös valamint fekete színű márványtáblákon:

E templom felépítésének századik évfordulója megünnepeltetett
SZABÓ JÓZSEF lelkész FÜZESI JÓZSEF k. tanító
és MÁTHÉ JÓZSEF gondnoksága alatt
1913. július 27-én

*

E templom 150. éves fennállása megünnepeltetett 1963. szeptember 1-én
püspök: Bulhi Sándor, lelkész: Kenéz János, gondnok: Patkó Ferenc
presbiterek: Patkó Zsigmond, Hákné Rizig Margit, Babál György,
Salátné Rizig Mária, Tokaji Ferenc, Takács Ferenc, Patkó György,
Verebesi Imre

E felvétel 2008-ban, a felülnyomás 2013-ban készült az évforduló tiszteletére, limitált példányszámban kiosztásra került az ünnepség résztvevői között. A templom építése 1800-ban kezdődött és a közben felmerült nehézségek miatt csak 13 év múlva fejeződött be.

*

Az évforduló tiszteletére temlom belső falára a főbejárattal szemben a következő 90×60 centiméteres márványtábla[1] kerül elhelyezésre. (Nt. Prém Imre Csaba közlése)

E templom 200. éves fennállása
megünnepeltetett 2013. szeptember 7-én.

Püspök: Csűry István Esperes: Módi József

Lelkész: Prém Imre Csaba

Főgondnok: Máté József Gondnok: Patkó András

Presbiterek: Halmagean Ilka, Lach Gizella, Manasszes János
Patkó Zoltán, Soltész Irén, Tóth Ilona, Radu Erzsébet és
Venter Rozália

[1] Az elkészült, felszentelt emléktábla a mellékletben közölt egyik fotón látható

A borossebesi milleniumi országzászló rövid története

Foto: Kiss

A kárpátaljai Técső református templomában található a helyi, Függetlenségi és 48-as Párt lobogója 1905-ből. Az impériumváltást követően, évekig családoknál titokban őrizték, majd a templom padlásterében rejtették el. Végül 1997-ben tatarozáskor találták meg. Az előlapján a fehér mezőben a koronás címer látható angyalok óvó-őrző kezeiben, a címer felett és alatta félkörben a „Hazádnak rendületlenül, légy híve óh magyar!” felirat olvasható. (Horváthné Schwarzl Mária)

Magyarország 1896-ban ünnepelte ezredéves fennállását. Országszerte, szinte minden valamirevaló település lakosai pénzt gyűjtöttek egy országzászló vásárlására, ami az ünnepségek lezajlása után az illető település egyik templomában kapott helyet. A millenium évében Borossebesen is volt hasonló pénzgyűjtési akció, mivel a magyar lakosság többsége az ev. református egyház kötelékébe tartozott, a településen, ez egyház presbitériuma szervezte meg a gyűjtést. 1896. december 31-ére gyűlt össze az-az összeg, mi lehetővé tette a zászló megvásárlását. Az összegyűlt adomány végösszege 34 forint és 25 krajcár volt. Hatvanöt család adakozott. Mindenki igyekezett ehhez az összeghez, tehetségéhez mérten hozzájárulni, az átlagember 20-50 krajcárral, míg a tehetősebbek 1 forinttal járultak hozzá a gyűjtéshez. Itt meg kell említenem: az izr. vallási felekezethez tartozó (Mózes-hitű) borossebesi polgárok is kivették részüket az adakozásból. Hogy a zászló állandó jelleggel ki volt-e tűzve a templom- vagy csak ünnepi alkalmakból, már nem tudható.

A fenti képen látható zászló, nem a borossebesi, a mi zászlónknak sajnos más sors jutott. 1919-ben Borossebes környéke hadszíntérré változott, a zászló addigi helyén nem maradhatott tovább biztonsággal. A presbitérium megbízta egyik régebbi tagját a zászló megőrzésével. A választás Kiss Mihályra, egy korábbi presbiterre, a falu egyik cipészmesterére esett. Ő a zászlót egy nagy befőttesüvegbe helyezte, a légmentes lezárás után, Paradeyser-utcai házában, az éléskamra döngölt föld padozata alá rejtette, azaz elásta. A beállt állapotot kezdetben (magyar részről) mindenki átmenetinek tekintette, de mint tudjuk, tévedtek. Dédnagyapám a román uralom beköszönte és véglegessé válása után, hosszú időn keresztül, nap-mint-nap fel volt készülve, hogyha valakinek eljár a szája, komoly büntetésnek néz elébe, minimum egy botozásnak, mit ebben az időben előszeretettel alkalmazott az újdonsült hatalom, általában a magyarokkal szemben. Erre szerencsére nem került sor, gyülekezet kiállta a próbát. Évekkel később a helyzet viszonylagos konszolidálódása után, a zászló kikerült a rejtekhelyéről és egy új (de nem hozzá méltó) funkciót kapott, ágytakaró lett belőle de még mindig várta feltámadását. Gyermekkoromban (1961-ben) még volt alkalmam látni a zászlót, de korábbi rendeltetéséről, előéletéről, akkor velem semmit sem közöltek. Kivitele, mintha eltért volna a képen látható lobogótól. Bordó mezőben egy hatalmas címerre emlékezem és arra, hogy jobbról-balról egy-egy angyal támasztja. Anyaga valamilyen selyem vagy bársony lehetett, a címer hímezve volt. Mivel a (ma is meglévő) szoba ablaka az utcai frontra nézett, figyelmem felhívták: nem szabad a függönyt elhúzni! Évtizedekkel később, egy hazalátogatásom alkalmával, már felnőtt fejjel a zászlót kerestem, de már nem volt meg. Akadt a rokonságban egy vállalkozó titán, ki rávette az idős embereket a nemzeti ereklye eladására. Egy pénzes kerekedő-műgyűjtő járta akkoriban a környéket és jó pénzt kínált a hasonló relikviákért. Fiatal barátunk azzal érvelt, hogy mit ragaszkodnak ehhez a régiséghez, mivel ez csak egy rongy. A történet és a „csak egy rongy” definíció, a faluban elterjedt, az emberek emlékezetében a mai napig fennmaradt és míg egy magyar is él Borossebesben, fenn is fog maradni! Erről a közelmúltban, adatgyűjtés közben, megbizonyosodhattam. Esetünkben a kapzsiság felülírta az esetlegesen lappangó nemzeti érzelmet, ha ugyan volt mit felülírnia. Az iskolai neveltetésnek ez nemigen tudható be, mert a románok általában tisztelik nemzeti színeiket, jelképeiket. Kivétel talán az egykori „kolozsvári bíró” ki polgármestersége alatt megalázta saját nemzetét azzal, hogy városa közterületi padjait, utcai szeméttárolóit a román trikolor színeire mázoltatta.

A fotón látható zászló története szerencsésebb, viszont az ottani magyarság sorsa hasonló a sebesihez. A kárpátaljai Técső történelme 1920. után, hasonlóan alakult csak őket kezdetben a csehek boldogították. Egy magyar nemzeti relikvia elrejtése ott is megtörtént, egy faládába csomagolták és a református templom toronyában rejtették el. Később, valahogy megfeledkeztek róla, talán meghaltak kik a titok tudói voltak, hát erre nekik is volt bőségesen alkalmuk. A técsői zászló, több évtizedes rejtőzködés után (1997-ben) előkerült és a megváltozott politikai helyzetnek köszönhetően, kitűzésre kerülhetett az ottani református templomban .

(a szerk.)

A görög-keleti templom

Foto: www.sebis.netne.net

A bal felső felvételen az 1834-ben épült borossebesi görögkeleti templom látható. A jobb oldali kőkereszt eredetileg az egykori Kereszt utcában volt felállítva és ez által akkor, az utca névadója lett. (mostani elnevezése: str. Someşului). A gyér közúti forgalmat nem, de a kommunista érában az elöljáróságot zavarhatta, mert igyekeztek, nemzetiségtől függetlenül, az ilyen és hasonló vallási témájú dolgokat beterelni a templomkertek területére. Anyaga a többi sebesi, ilyen jellegű alkotással ellentétben nem a menyházai márvány, hanem gránit. Készítésének idejét nem ismerjük, ami biztos, hogy a szobor észak-keleti oldalán lévő, román nyelvű felirat 1946-ban lett felvésve. (a szerk.)

Foto: Kiss

A templom főbejárata 2013-ban

Kiadó: Kuliner, Şebiş, 1925.
Képtulajdonos: Szabó László

Görög-keleti templom (Sfintii Arhangheli Mihail şi Gavriil),
a jobb oldali épület a magyar (katolikus) iskola.

Az előző görög-keleti templom a mai vasútállomás közelében volt, kitéve a Sebes-patak gyakori áradásának. A 18. század vége felé már felmerült egy új templom építésének gondolata más, biztonságos helyszínen. Az uradalom által adományozott telken (B-dul Republicii-str. Romană sarok) ezt megelőzően, itt a kisváros tömlöc-épülete volt. Mivel ekkor még nem gyűlt össze az építkezéshez elegendő pénz a helyi református közösségtől kölcsönöztek 330 forintot. A kölcsön visszafizetésére a következő lakosok vállaltak garanciát: Josa Vessa, Toader Onica, Tovie Filip, Toeder Luluşa, Onu Luluşa, Mihai David, Ioan Vessa, Onu Crişanu, Iovan Vessa, Terenti „Veggmotor”. A pénzösszeg későbbiekben visszafizetésre került, egy román kézben lévő malom jövedelméből. 1836. november 8-án sor került az új templom felszentelésére.

Forrás: Pagini Sebişene 1996/1

Foto: Kiss László – 2012.

A borossebesi görög keleti templom,1948-ban a szocialista Románia vallásrendelete megszüntette a görögkatolikus egyházat és vagyonát az ortodox egyháznak adta.

Mihai Beniuc

Mihai Beniuc (Athanasie Beniuc és Veselina házaságából) 1907-ben született Magyarországon, az aradmegyei Borossebesen. A család neve már a 18. század óta szerepel a kisváros, jobbágy- ill. adózási összeírásaiban, különböző változatokban: Benök, Benyók, Benyok Benyek, Benyik és Benyuk. Az elmúlt évszázad utolsó évtizedében még találhattunk a helységben ilyen nevű családot, de, hogy a költő rokonságába tartozott-e, nem vizsgáltam. Megkísérlem dióhéjban ismertetni az olvasóval a költő életútját, anélkül, hogy mélyrehatóbban ismerném az egyik és az egyetlen, sebesi születésű román költészetét, ki hazájában országos ismeretségre tett szert. Helybéli, román szegény-paraszti családból származott, (az ötvenes évek szóhasználatában e besorolás „előkelően" hangzott, de mint tudjuk a földmívességgel foglalkozó családok általában szegények voltak). Az elemi iskola éveit, a könyv előző fejezeteinek egyikében ismertetett, Grünfeld Ilona, magyar tannyelvű magániskolájában töltötte. A „magyar világban", e helységben működött még, a két magyar felekezeti iskolán kívül, román tannyelvű oktatási intézmény is. Lehetősége volt mindenkinek anyanyelvén elsajátítani az ismereteket, ellentétben az impériumváltás utáni, majd a második világháborút követő gyakorlattal. Beniuc itt ismerkedett meg a magyar irodalom alapjaival, későbbi pályafutása során Petőfi Sándor és József Attila több versét is lefordította románra.

„A Fehér-Körös menti, móc-vidék szülötte, a vegyes lakosú erdélyi község magyar nyelvű elemi iskolájában — maga vall róla — életre szóló útravalót kap Petőfi és Arany költészetéből. A két körülmény — a paraszti sors és a magyar líra megbecsülése — holtáig elkíséri; ebbeli hűségéből semminemű politikai széljárás nem tántorítja el" (Metz Katalin)

Hasonlóan a többi, (korszakban őt megelőző vagy követő) borossebesi társához — kik további tanulmányaikat már nem itt, hanem, általában Aradon, folytatták — további életének, kibontakozásának és munkásságának színtere már nem a szülőváros volt.

1921-től az aradi „Mozes Nicoară" középiskola tanulója, majd a kolozsvári egyetem hallgatója lesz, 1932-től két éven keresztül Hamburgban tanul, majd 1934-ben Kolozsváron doktorál pszichológia szakon. Kezdetben adjunktus a kolozsvári egyetemen, későbbiekben, a második világháborút követő két évben Moszkvába kerül, kulturális tanácsadó beosztásba. 1949-től a pszichológia professzora Bukarestben. Meghalt 1988-ban a román fővárosban.

Első verseit 1938-ban teszi közzé, („Romlás énekei"). Az első kötetet ezután több mint ötven követi. Alkotókészségét, tudományos, irodalmi kritika, esszék, fordítások, és különféle prózai alkotások tömege fémjelzi. Költői munkássága Magyarországon is ismertetésre került, az itt kiadott kötetek által, amiknek magyar nyelvre való fordításában részt vettek: Lator László, Jékely Zoltán, Szabó Magda, Kányádi Sándor, Váci Mihály és még sokan mások. Beniuc 1973-ban egy költőtalálkozón Budapest vendége is volt.

A gyermekkorban elsajátított (anyanyelvi szintű) magyar nyelv ismerete és a költőtárs József Attila tisztelete tette lehetővé, ill. motiválta, hogy költőnk munkássága a román

olvasótábor számára is elérhető legyen. A magyar lírikus száz költeményét, fordításában, 1967-ben jelentette meg, az alábbi előszó kíséretében:

„József Attila verseit lefordítani a modern nyelvekre kötelesség. Költői ereje oly hőfokon sugározza korunk eszméit, hogy meghódíthatja vele az emberi szíveket…Kolozsvárott, a kommunista egyetemi hallgatók körében ismertem meg József Attila költészetét, mely annyira elbűvölt, hogy állandóan éreztem a fordításra sarkalló kísértést… Azóta munkált bennem a vágy, melyet műveinek újraolvasása az évek során, főként a háborús esztendők alatt, fölszított és szenvedéllyé változtatott… Azt mondják, a tokaji és a cotnari szőlő egy fajtából való. És mégis, a talaj- és éghajlati viszonyok folytán a tokaji és a cotnari borok íze és illata különbözik egymástól. De az a fontos, hogy a magyar és a moldvai bort egyaránt nemes szőlőfajtából préselik.”(Mihai Beniuc)

„A tolmácsolást, a lírai híd-szerepet élete végéig küldetésnek tartotta. Már a két világháború között is szüntelenül azon fáradozott, hogy tudatosítsa: a történelmi viharokban hol egymás mellé, hol egymással szembe kerülő magyar és román nép keservesen egymásra van utalva, s a nacionalista szításokat, uszításokat mindig a kisember fizeti meg. Közíróként is hallatta szavát. 1954-ben *A román nép és nemzeti kisebbségek* címen füzetet jelentetett meg a Politikai Kiadónál. A kor szokványos frazeológiájában írt szövegtől ma már idegenkedünk, ám tartalma, annak idején, bíztatónak tetszett. Groza politikájának híveként méltatta az erdélyi magyarság s a többi kisebbségek akkoriban reményt keltő gazdasági, politikai, közigazgatási, művelődési és oktatási lehetőségeit, köztük — az alkotmány idevágó 81-es és 82-es szakaszára való hivatkozással — a rendszer legdemokratikusabb vívmányát, a Magyar Autonóm Tartományt. Nem ő tehetett róla, hogy a magas politika „átlépte” a költő meggyőződését és legszebb reményeit. Baráti érzelmeit ezzel szemben ő, Mihai Beniuc, élete végéig verseivel hitelesítette.” (Metz Katalin) Kivéve talán az 1956-os megbotlását. (a szerk.)

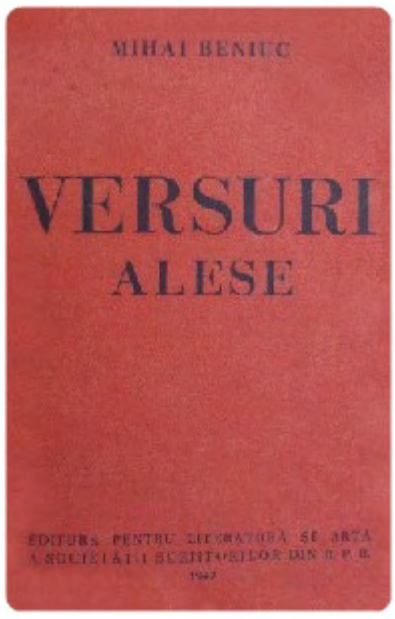
Szerelmem, súlyosabbak már az évek...

Szerelmem! - Súlyosabbak már az évek!
Naptárt, ha nézünk, érzem én:
Terád csütörtök virrad - rám a péntek:
hajad ezüst és ritkul az enyém.

A tavalyi hó hol van, hová lett?
És angyal arcod fénye hova hunyt?
Utunkra sárga levél susog ámént,
avar lepi botladozó nyomunk.

Réztrombitákat fújva, erre
mennek az úttörők utcánkon át:
könnyes szemmel - nem vagy anya! - merengve
susogsz magadnak bús vigasztalást.

Ne sírj! - szíved nehéz sok dobbanása
temesse mélyre ezt a kínt.
Küzdelmeink erős karján az árva,
s minden síró gyermek mosolyba ring.

Mihai Beniuc (ford.: Váci Mihály)

Első versesköteteinek egyike (lelőhely: Borossebes)

Ana Kelemen	Kelemen Anna
Ţii minte, Ana Kelemen, Vara aceea albă, caldă Când ne duceam noi doi la scaldă Ţii minte, Ana Kelemen?	Emlékszel-e Kelemen Anna? Arra a fehér meleg nyárra, Mikor mi ketten kijártunk Fürdőzgetni a folyópartra? Emlékszel rá, Kelemen Anna?
Ţii minte, Ana Kelemen, Cum rătăceam noi prin pădure Săstrângem, pare-mi-se, mure, Ţii minte, Ana Kelemen?	Emlékszel-e Kelemen Anna? Mikor az erdőn csavarogtunk, Ha jól emlékszem, szedret szedtünk, Emlékszel rá, Kelemen Anna?
Ţii minte, Ana Kelemen, Cândcerii vechi, sopteau în barbă. Venai ca sarpele prin iarba. Ţii minte, Ana Kelemen?	Emlékszel-e Kelemen Anna? Szakállas tölgyek susmusoltak, S te kígyóként kúsztál énhozzám, Emlékszel rá, Kelemen Anna?
Ţii minte, Ana Kelemen, Şi ce urma era minute! O, nu-s cuvinte a o spune. Ţii minte, Ana Kelemen?	Emlékszel-e Kelemen Anna? Azokra a csodás órákra! Nincs oly szó, mely elmondhatja. Emlékszel rá, Kelemen Anna?

Mihai Beniuc - din Cântece noui, 1940. — Magyar fordítás: Bölöni Domokos, 2016.

„Igazi irodalmi pályafutása 1946-ban kezdődött, amikor megjelentette az „Egy férfi várja a napfelkeltét” című kötetet, és kulturális tanácsadóként távozik Moszkvába. Két év múlva visszatért az országba, és Bukarestben telepedett le.” Orosz feleséget hoz magával, fiatalkori szerelme elfelejtődik. Kelemen Anna végső nyughelye a felszámolt borossebesi Ó-temetőben.

Foto: Beniuc Mihaela Adrian - 2016.

La Sebiș ori altă parte

La Sebiș ori altă parte
Mereu același dor de ducă
Spre Nu știu unde mă usucă,
Mă chinuine mereu, mă arde.

Nu sunt acasă nicăieri,
La Cluj, vreau satul și pădurea,
Mă simt la mine doar Aiurea
Şi Azi imi pare rau de Ieri.

Visez necontenit un Mâine
Ce n aș vrea să se facă Azi,
O ţara fără de popas,
Un drum care fugind rămâne.

Mihai Beniuc

Sebesben, vagy máshol

Sebesben, vagy máshol,
Ugyanaz az örökös mehetnék,
Hogy merre, ez a kérdés aggaszt,
Kínoz örökké és éget.

Nem vagyok otthon sehol sem,
Kolozsváron vágyom a falut, az erdőt,
Csak másutt érzem magam otthon
És ma sajnálom a tegnapot.

Állandóan álmodom a holnapot
Mit nem szeretném, ha ma történne meg,
Egy megállás nélküli országot,
Egy utat, mely bár szalad, mégis marad.

(Nyers fordítás: Szabó M. Attila)

Editura:

FUNDAŢIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

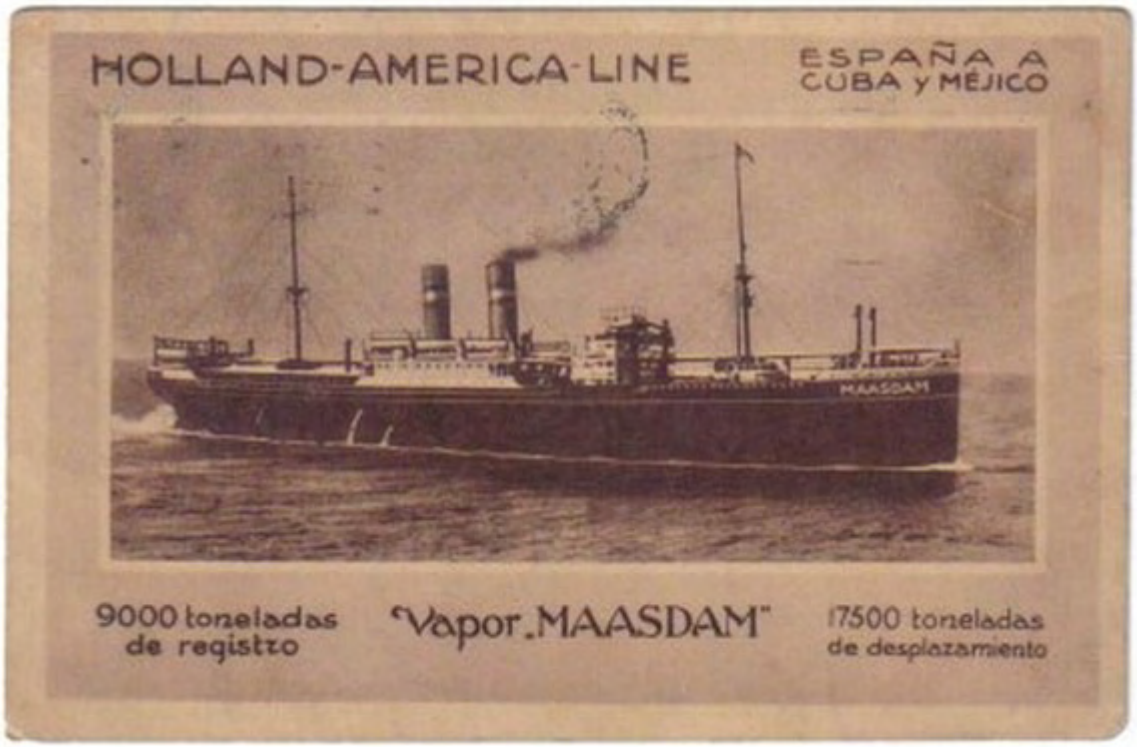
BUCUREŞTI 1943.

*

Az 1956-ban kirobbant budapesti forradalom eseményei a magyar fővárosban érték Mihai Beniuc-ot, Alexandru Nalnasan akkori külügyminisztert és hasonszőrű társait, kik egy román küldöttség tagjaiként időztek itt. Mindkettejüknek óriási szerepe volt a romániai felső vezetés és az ottani média félretájékoztatásában. Amíg Nalasannak szinte hivatali kötelessége volt a vele közölt hamis információk és rágalmak továbbadása, addig érthetetlenül állunk Beniuc megnyilvánulásai előtt, ki ugyan rendelkezett a magyar nyelv anyanyelvi szintű ismeretével, de a budapesti elvtársak minden koholmányát igyekezett Bukarest felé, kritika nélkül továbbítani, holott lehetősége lett volna, más forrásból is tájékozódni. Róla, eddigi pályafutása során az a kép alakult ki hogy lojális a magyarsággal, de erre sötét árnyékot vet az 56-os szerepe a félretájékoztatással. Mint a történelemből tudjuk minden forradalomban (francia, orosz, román stb.) voltak annak idején, mindkét részről túlkapások. Jelentésében olyan eseményeket is tényként közöl, amik a valóságban nem vagy nem úgy történtek, amiről személyesen nem győződött meg. Dezinformációt bizonyára az MDP propagandaosztályától kaphatott. Ez esetben is avval a ténnyel szembesülünk, hogy a párhűség felülírta az esetlegesen lappangó, pozitív érzelmeket. Közvetve; Beniuc kezéhez is vér tapadt, ürügyet adva a romániai kommunista elvtársainak az erdélyi magyarság elleni fellépésre, megtorlásra. (a szerk.)

Kivándorlásra csábító levelek

„A múlt év utolsó két hónapjában több ember vándorolt ki Aradmegyéből Amerikába, mint a megelőző tíz hónapban. Az újév első hónapjában ez a kivándorlás még növekedett és minden jel arra vall, hogy a jövőben a kivándorló aradmegyeiek száma még inkább emelkedni fog. Ennek a jelenségnek egyik okára már a múltkor rámutattunk. Amerikában különösen Taft megválasztása óta a bizonytalan és rossz gazdasági viszonyok megjavultak és a nagyobb munkakereslet természetszerűen növeli a kivándorlók számát. Ma a szaporodás azonban még sem lett volna akkora, ha még egy másik ok is nem járul hozzá.

A «Maasdam» óceánjáró a kivándorlók ezreit szállította az Újvilágba

Ez az ok a kivándorlási ügynökségek csábítása, a mely az utolsó időben Aradmegye némely vidékén föltűnően nagymértékben folyik. Néhány főszolgabíróság, különösen a *borossebesi*, már többször felhívta az alispán figyelmét, hogy járásának több községét az ügynökségek valósággal elárasztják levelekkel. Az alispán szigorú nyomozást rendelt el ebben a dologban és a nyomozás hamar eredményre is vezetett. A borossebesi csendőrség az utolsó hetekben körülbelül hatvan kivándorlásra csábító levelet kobozott el a postán. A leveleket a hamburgi Misler-czég zágrábi ügynöksége küldte, legnagyobbrészt Borossebesre és Buttyinba. De ezeken kívül más községekbe is érkeztek ilyen levelek, még a legkisebbekbe is. Így például Báltyele községbe, mely mindössze alig huszonnégy házból áll, harmincz ilyen levél érkezett. A levelek nagyhangú ígéretekkel és igen kedvező utazási föltételekkel igyekeznek rávenni a tudatlan embereket a kivándorlásra, a melyet természetesen legolcsóbban a hamburgi ügynökség közvetít. A főszolgabíró megindította az eljárást s akkor kiderült, hogy a levelek legnagyobb részét a zágrábi ügynökségnek egy aradmegyei származású hivatalnoka írja, a ki így ismerősei kicsábítása révén akarja megszerezni a maga provizióit. Az

alispáni hivatal most az ügy aktáit fölterjesztette a belügyminisztériumba a büntetőeljárás megindítása végett.” (1909. február)

(Forrás: www.huszadikszazad.hu)

Pár szó a kivándorlásról

Borossebes, május 5.

„Köztudomású, hogy a minél tömegesebb kivándorlás egyedül az elszaporodott hajóvállalatok érdeke, kik a csábítást jól fizetett ügynökeik által intézik — persze alattomban — s teleárasztják az országot hízelgőbbnél-hízelgőbb ajánlatokkal. A legelszomorítóbb azonban, hogy céljaik minél sikeresebb elérésére akadnak hazánk minden részében segítőtársak, akik nem átallják 10-15 korona átlagos díj mellett tolni az ilyen vállalatok szekerét. Vagy két hét előtt Buttyinban is leleplezett derék csendőrségünk egy ilyen titkos szövetkezetet, mely kivándorlásra többeket elcsábított s részükre a hajójegyet megszerezte. E társaságból eddig *Perva Péter* buttyini román tanító 200 kor. pénzbüntetésre már el is lett ítélve s hisszük, hogy a többiek sem bújnak ki a büntetés alól.”

Körösvidék, 1907. I. évf. 4 sz. — Avarfi István

„Az aradmegyei Dézna község lakói közül a minap kétszáztizen kértek amerikai útlevelet. A kis falu népe azért vándorol ki, mert a környékbeli nagy uradalmat külföldi birtokos vette meg, aki a déznaiak helyett idegenből hozott földművesekkel művelteti birtokait.”

Budapesti Hírlap, 1914. február 17.

Fél év múlva kitört az I. vh. Nincs információ róla, hogy a déznai társaság valóban kivándorolt volna. (a szerk.)

Öt, román nemzetiségű borossebesi kivándorló 1912. őszén

Associated Passenger	Date of Arrival	Port of Departure	Line #	Page #	0184
Lazar, Balazs	Nov 20, 1912	Bremen	-	previous	next
				Original page	

Manifest for Kaiser Wilhelm der Grosse
Sailing from Bremen

Name	Gender	Age	Married	Ethnicity	Place of Residence
0012. Negru, Gavrila	M	36y	M	Hungary, Roumanian	Borossebes, Hungary
0013. Deliman, Nicolae	M	42y	M	Hungary, Roumanian	Borossebes, Hungary
0014. Voian, Nicolae	M	26y	M	Hungary, Roumanian	Borossebes, Hungary
0015. Barancs, Nika	M	39y	M	Hungary, Roumanian	Borossebes, Hungary
0016. Filip, Joan	M	25y	M	Hungary, Roumanian	Borossebes, Hungary

Forrás: www.ellisisland. org

„Schätzung" amelyet a modenai uradalom helységéről dolgoztak ki a Csernak József uradalmi tiszt erre a célra előző évben (1797.) készített összeírása nyomán.

"Borossebes

Úrbéri jövedelmek és szolgáltatások: jobbágyok és házas zsellérek száma, házcensusuk összege együttesen; telkek száma egész telkekben megadva, melyekre a református lelkész nyolcadnyi, oláh pópa 5/8 és a helység 4/8 telke hozzáadandók, ezek mentesek a szolgáltatások alól. – az uradalomnak is van 4/8 telke, melyet a kerületi tiszt használ – kulináriák együttes összege, telkenként 51 krajcárjával számítva – robot szabályozása, telkenként teljesítendő igás és gyalog robotnapok száma, összegzése, házas zsellérek robotja, napok összegzése, melynek valamennyiét helyben lehet felhasználni: a határányi távolságra fekvő Aradra a kilenced és tized szállítása, ráfordított napok – kocsmába italszállításra felhasznált napok száma – uradalmi szérűn nyomtatásra fordított napok – szalmakazlakba rakása – faszállításra fordítható napok – irtásokra a helybeli erdőkben, ezek nagysága – a robot együttes pénzértéke – úrbéri faszállítás mennyisége, pénzértéke – hosszúfuvar pénzértékének átszámítása. – Pálinkafőző üstök száma átlagban, ezek taxájának összege. – Kilencedjövedelem, a nyomtatórész és szemetes gabona levonásával 9 évi átlag alapján, az aradi piaci átlagárakat figyelembevéve pénzértéke. – Kétszeres, zab, kukorica mennyisége, ezek szalmája. – Bárány és gidakilenced, méhkilencednél csak a pénzértéket adja meg. – Ugyanígy a kiskilencednél is (itt a tételeket sem részletezi), kilenced jövedelmek összegzése. – Erdőjövedelmek, erdő nagysága 26208. Három részre van tagolva, ezek neve, vágási terve, évenként kitermelhető fa mennyisége, fele bükk, fele tölgy, pénzértéke. – Makk 3 évenként terem az erdőben, 1500 disznó hízlalható, jövedelme. – Vadászatból eddig nem volt jövedelem, de gubacs terem, mennyisége, pénzértéke. – Összegzi az erdő jövedelmeket. – Az összeíró megjegyzi, hogy szőlők nincsenek a helységben, de két hegye is van (névvel), melyeken haszonnal lennének telepíthetők. – Allódiális földek jelenleg nincsenek, lenne azonban mintegy száz holdnyi, könnyen irtható erdőrész, helye, várható jövedelme holdanként; uradalmi rét, mivel csak 18 holdnyi, csekélységénél fogva alig jövedelmez, csak 15 krajcárral számolhat holdanként; idegenek által bérelt legelők nagysága jövedelme. – Uradalmi szérű 3 6/8 hold nagyságú, irtásföld névvel, nagysága, az uradalmi tisztek legelőnek használják állataik számára, jövedelme. – Van még két holdnyi föld, melyet a víz elfoglalt. – Árendák és censusok jövedelme: halászat a tavon és a Sebes nevű patakon, bérbe van adva, átlagösszege – a patakon két, fából épített paraszti malom a lakosok tulajdonában, utánuk fizetett census összege – mészárszék árendájának összege kilenc évi átlag alapján – ezen jövedelmek összegzése. – Regálék jövedelme: a minden hét csütörtökjén tartott hetivásár átlagjövedelme – hat vásárosbódé censusának összege – földesúri kocsmában kimért ital mennyisége, haszna, leszámítva a kocsmáros bérét. – A helység jövedelmeinek nettó végösszege: 2616 ft. 39 kr. – Jövedelmet hajtó uradalmi épületek a helységben: földesúri kocsma, értéke (a hivatkozott leírás és becslés nincsen csatolva), földesúri mészárszék, értéke – piaci bódék, értékük – a következő csoportba a nem jövedelmező épületeket veszi száma, uradalmi tisztek lakásait: provizorház, kasznárház a benne lévő uradalmi pincével együtt – csőszház, az uradalmi szérűn lévő pajta, mindegyik értéke (leírások és becslések itt is hiányoznak). – Van ezeken kívül még két ház, melyeket azonban az ispán illetve kasznár építettek, így sajátjuknak veendő. Összegzi az épületek értékét. Királyi tizedet ugyanazokból a tételekből adnak, mint földesúri kilencedet, ezek mennyisége, értéke."

(Pecséttel, aláírással ellátott eredeti, német nyelvű példány, 18 pagina, 1798. május. 2.)

Adózók összeírása 1715-ben és 1720-ban, Zaránd vármegye-Borosjenői járás-Sebes község (részlet)

„A Rákóczi szabadságharc leverésével a szatmári békét követően az ország átszervezését megindító országgyűlések sorát a már korábban összehívott, de különböző akadályok miatt többször megszakadt és 1712-ben újra összehívott országgyűlés nyitja meg. Ezen országgyűlésen a reformok egész sorát alkotják, közöttük megszervezik a «Comissio Systematika» nevű bizottságot, amelynek feladata többek között az új helyzetben az állami szükségletek fedezésére szolgáló források megnyitása, az adórendszernek új alapra való helyezése volt.

Az összeírás értelmében össze kell írni minden szabad királyi várost, minden kiváltságos és nem kiváltságos mezővárost, minden községet, lakott helyet és puszta falut, megjelölve az elpusztulás idejét. Az egyes községeknél össze kell írni a jobbágyok, zsellérek, taksás nemesek, szabadosok és más ebbe a kategóriába tartozó egyéneket.

Az egyes községekben házról-házra jártak az összeírók. Az összeírás megkezdése előtt a lakosoknak esküt kellett tenniük, hogy mindent őszintén fognak bevallani. Az összeírók, miután befejezték a község összeírását, megtekintették a község határát és az összeírási utasításban az egész községre, vonatkozó kérdésekre nézve is kihallgatták a lakosokat. Miután a vármegye minden községének összeírását befejezték, tájékoztatást adtak az egész vármegyére vonatkozólag és összesítő kimutatást készítettek.”

Az **1715.** évi országos összeírás:

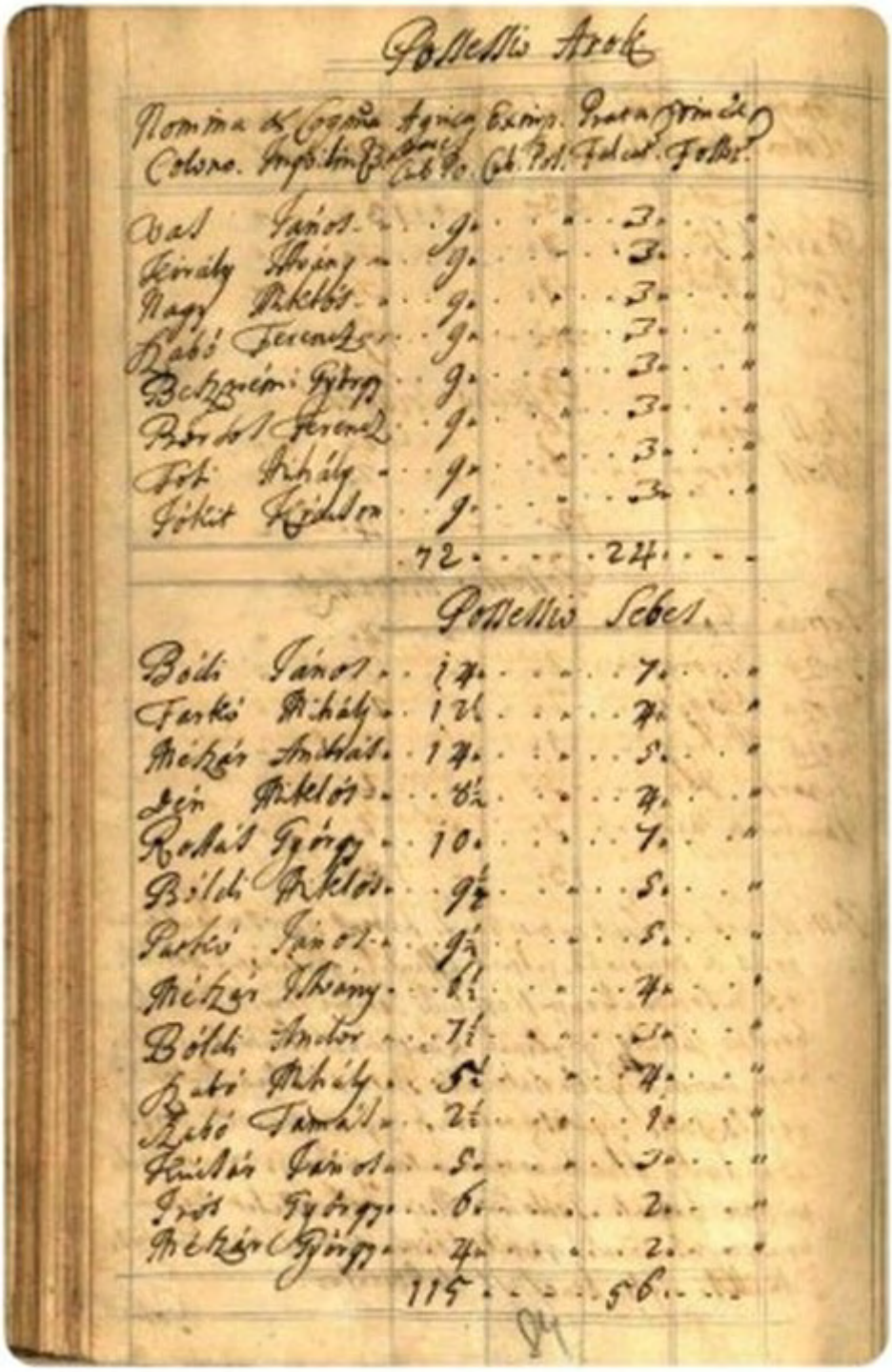
Balas Andras; Kucsar Peter; Farka Mihaly; Patko Janos; Benök Mihay; Rostas György; Boldi Andras; Vesse Ilika; Fülep Gyorgy; Lassal Mihaly; Messár Andras; Opri Istok; Deén Miklos; Boldi Janos; Méssar György; Messár Istok; Jenesojne;(sic!)
Virag Gergely; Csismadia Mihaly; Hazy Janos; Den Miklos ifj.; Szabo Mihaly; Boldi Miklos; Tot Martony; Magda Janos; Tallos Demeter

Az **1720.** évi országos összeírás:

Bódi János, Ferkó Mihály, Mészár András, Dén Miklós, Rostás György, Bóldi Miklós, Patkó[1] János, Mészár Istvány, Bóldi Andor, Szabó Mihály, Szabó Tamás, Kúcsár János, Irós György, Mészár György, Fólta Joán, Házi János, Filep Tamás, Baig Láz, Krajcson Mihály, Opre Istók Bencsi György, Petkó Istók, Bajtyi Jón.

Forrás: www.mol.gov.hu

[1] A közölt felsorolásoknál, manapság leggyakrabban a *Patkó* (Patko) családnévvel találkozhatunk Borossebesen. (a szerk.)

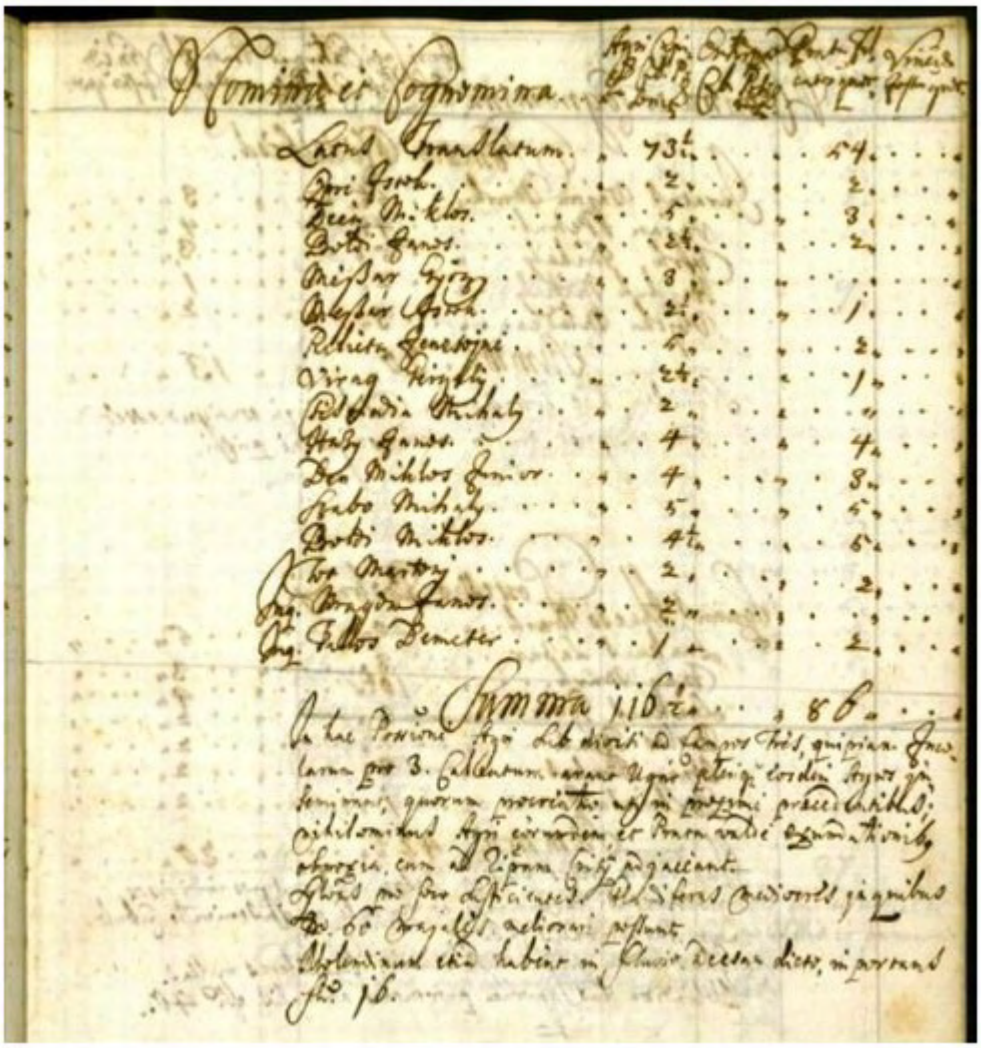
Forrás: www.mol.gov.hu

Az **1720**-as összeírás (részlet)

«Oppidium Sebes», az 1746-os jobbágyösszeírás névsora

Kenéz Hazi Peter, Rostás János, Patko János, Panati Marton, Csiszár András, Molnar Mihály, Szabo János, Miszar András, Nagy Janos, Szalai János, Bajk Mihaly, Pat Juon, Vesza Toma, Rosul Pask, Kapak Iank, Benyok Gyurka, Patko Nyikora, Benyik Miklos, Benyek Mihaly, Nészar Miklos, Dony Gyurka, Bodi Mihaly, Mészár Ferencz, Iosa Ferencz, Szaz David, Budul Petru, Filip Barta, Balos Petru, Csorucza Flora, Szabo György, Lengyel György, Ketek Gabor, Kracsun Togyer,
Filip Pintye, Lengyel Samu, Doba Istok, Badi Ferencz, Mészár Jancsi, Berar Gyorgy, Balas Iosif, Patko Siga, Farkúj Ferencz, Balint Sigmond, Fazekas Adam, Farkó György, Krişan Dumitru, Krişan Juon, Kis Ferencz, Kis Janko

Forrás: Pagini Sebişene 1996/1, 30-31 old.

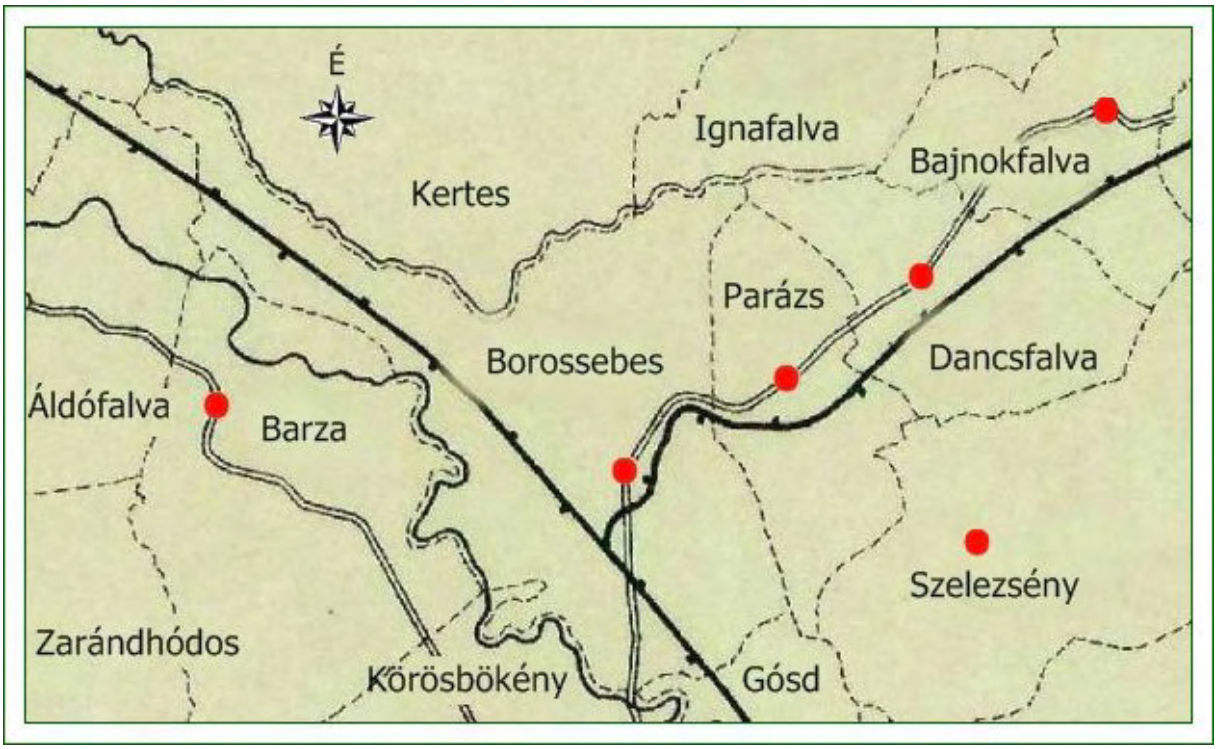

Részlet az 1715. évi összeírásból

Borossebes mezőgazdasága a 19-20. század fordulóján

„Borossebes község határának talaja a Körös-mentén iszapos, a Tőz-patak mentén pedig homokos agyag. A kertesi határ általában mésztartalmú, Gavosdia, Berindia és Kocsuba községek határa általában homokos agyag. E területek nincsenek tagosítva. A lakosság gazdálkodása közben forda-beosztás oly módon történik, hogy a tengeri után a búza vettetik és viszont. A talaj mívelése könnyű. A vetőmagot vásárlottal változtatják. A nép munkaeszközei közönségesek; gépek az uradalom kivételével, nem használtatnak. A gazdasági épületek egyszerű istállók és színek. A gazdálkodás a községben van összpontosítva. A trágyát megbecsülik és a kukoricza vetésekre használandó földekre hordják.

Őszi tiszta és kétszeres búza, tengeri, árpa, zab, burgonya holdanként 6-8 szem (sic!) termést adnak. A termények, mivel a lakosság nagyobbrészt kevés földdel bír, aratás után azonnal nem adatnak el, hanem az évi szükséglet fedezése után fennmaradt feleslegek télen vagy tavaszszal a helybeli, vagy a déznai heti piaczokon árusíttatnak el. A gabona- vagy pénzuzsora az erre vonatkozó törvény életbe léptetése és különösen a borossebesi mezőgazdasági hitelszövetkezet létesítése óta teljesen megszűnt.

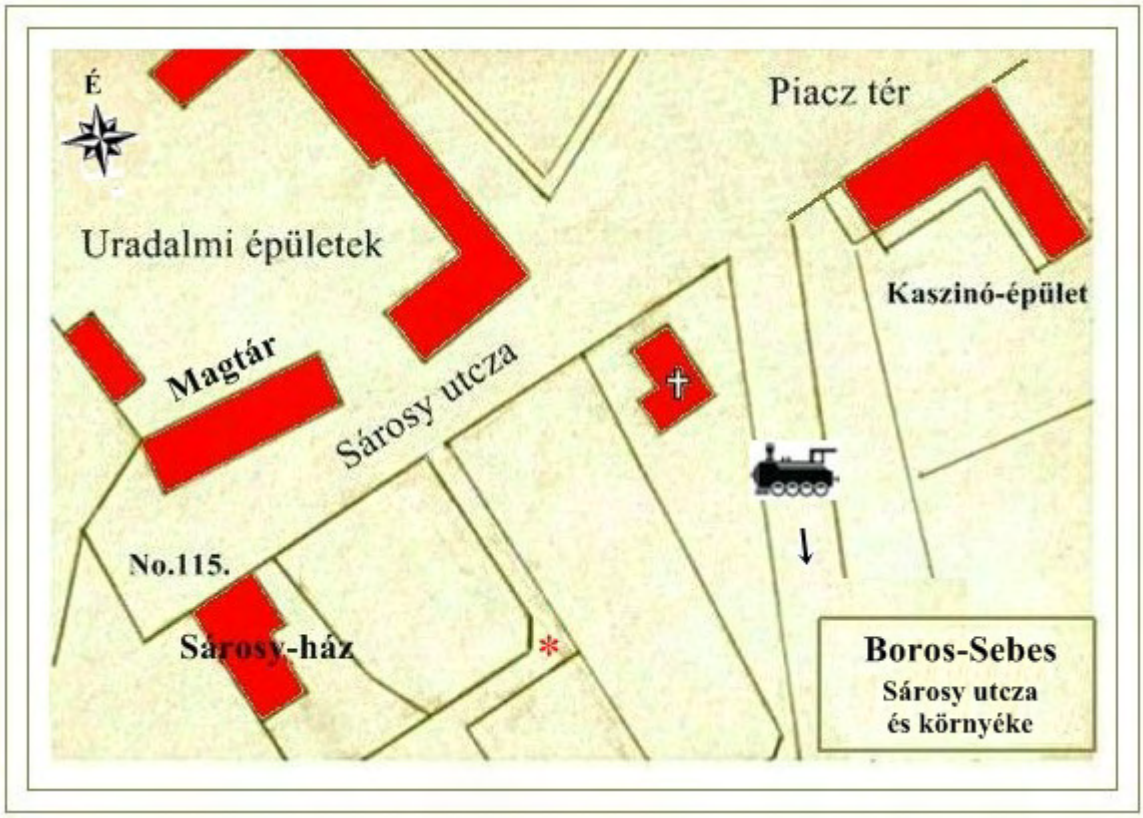
Borossebes és a szomszédos községek határjelölése, 1912-es állapot.

Az állattenyésztés a közlegelő elkülönítése óta, mivel annak területe kicsiny, csakis a gazdaság és a cseléd fentartására elkerülhetetlen szükséges házi állatokra szoríttatott. Lovak éppen nem tenyésztetnek, hanem a földmívelés czéljából kis hegyi lovak vásároltatnak. Szarvasmarha korcs-magyar fajú tenyésztetik, sertés és kecske csekély számban. Istállózás nem fordul elő, hanem a csekély számú igavonó- és haszon-marha a szomszéd uradalmak pusztáin helyeztetnek el nyári legeltetésre. A takarmánytermelésre, mely lóhere és bükkönyből áll,

nagy gondot fordítanak. Erdei, kerti gyümölcs, vagy más növénytermelés nem dívik. A szőlőmívelés a 99 holdat tevő szőlőhegyen a phylloxera vész előtt mintaszerű volt. A méhészet kicsinyben gyakoroltatik. A lakosságnak mellékkeresetet a helybeli uradalmi vasgyár és kőbányák, valamint az arad-csanádi vasút vonalain folytatott munka nyújt. A házi ipar, mely kenderfonásból és szövésből áll, a házi szükséglet fedezésére sem elég, de a nép érzéketlensége folytán tovább nem fejleszthető. A nép értelmisége középszerű, szorgalmas és takarékossága szembetűnő haladást mutat, melynek oka a gyárak és vasút által előidézett forgalomban, főleg pedig vasárnapi iskolázásban[1] keresendő. A nép testalkata és munkaereje középszerű, tápláléka jó, erkölcse tűrhető, a pálinkaivás nincs túlságosan elterjedve. — A társadalmi és a családi élet tisztességes, az emberek békések és tisztességtudók, az éghajlat pedig jó. A román lakosság nemzetiségi irányban egyházi elöljárói által politikai üzelmekre könnyen terelhető."

Forrás: Gaál Jenő „Aradvármegye monographiaja"

A borossebesi uradalom magtára, tervezve: 1792-ben, építve az ezt követő években.

(Térkép-rajz: Kiss L.)

„A Sárosy utca egyik sarkán a kis kápolna, másikon a főszolgabíróság részére bérbe adott uradalmi ház állott, ebben a nagy épületben lakott a Baumgartner[2]-család is. Ezeken kívül csak a nagy magtár volt ebben a széles falusi utcában[3]. A zsákutca végén több holdas kert volt. A magtár a milleneumi időkben Háry[4] bácsinak a magtárosnak a birodalma volt. A kétemeletes ház mellett volt a két szoba-konyhás lakása. Itt lakott a feleségével és 7-8 év körüli fiával. A lakás elől oda lehetett látni a Menyháza-patak magas fahídjára. Ez vezetett a falu felől a vasúti pályaudvar irányába. Itt ő parancsolt és rendezkedett, viselve a felelősséget minden lemázsált gabonáért, amit behordtak - leginkább - hat ökrös szekerekkel. Feljegyzett minden mázsálást, akár behoztak, akár kivittek valamit. Itt nem volt szabad egy szemnek se hiányozni, de nem is hiányzott soha. Jó magas pincéje is volt a magtárnak. Szekér számra

hordták ide télen a vastag, sózott oldalszalonnákat. Az a kis taposás azonban, amit a bocskoros béresek, vagy munkások végeztek rajta mind a szekereken, mind a csomóba rakáskor - mert ezeket bizony nem akasztották fel - semmit se vont le a szép szalonna tápértékéből. Mikor aratáskor kiszedték és a szerződéses aratóknak kiadták az előírt részt, gyönyörű sárgára avasodott, ami - úgy tartották - a tüdőbajosoknak valóságos orvosság volt.

A magtár mögött volt a nagy udvar, amely az uradalmi épülettel, tiszti istállókkal, (itt voltak azok a lovak, amelyek a tiszttartó és a kasznár kiszállásait szolgálták) és az üvegházzal teljesen körül volt véve. A magtár és a lakóház között kőoszlopos, nagy kapu volt. A magtárban tartották még a kisebb, főleg kipróbálás céljából hozatott, de még üzembe nem helyezett mezőgazdasági gépeket is. A kápolna kertje és a házhoz tartozó felső kert között sikátor[5] volt, font kerítéssel. Ezen lehetett kocsival és gyalog megközelíteni a másik két kertet és a borossebesi gyermekévek felejthetetlen pálinkaházát, amely valamikor két-emeletes *szeszfőző* volt, de akkor elhanyagolt lomtár, halálos veszedelmeket magában rejtő játszóhely."

(Banner János)

Az elmúlt évszázad '60-as éveinek elején a mai tömbházak még nem léteztek a bul. Victorieii-n, az egykori Sárosy utcában, de még ebben az évtizedben megkezdődtek az utca régi földszintes épületeinek szanálása is. A katolikus templommal szemközti saroktelken még álltak a földszintes házak. Az udvarház magasságában, tőle húszlépésnyire kis újságos bódé volt, sajtótermékek mellett árulva a „Loz-in-plic" nevű szerencse-sorsjegyet is. A magtár épület 1971-re már lebontásra került, de ekkor még láthatóak voltak a romok és a boltíves pince piros téglás maradványai. Helyére a későbbi években szálloda, valamint a jelenlegi postát is magában foglaló többemeletes blokk-ház épült (adatközlő: Patkó Tibor). A kaszinó épületére még emlékszem, sarkán mozi működött. Elméletileg ekkor még láthattam volna a költő szülőházát a márványtáblával, de senkinek sem jutott eszébe, hogy kézen fogjon és megmutassa. Az egykori Piacz-tér, Kultúrház előtti részét ekkor kezdék lebetonozni, teljes szélességében. A mindenkori városvezetés abban a tévhitben volt, hogy ha a környezetbe nem illő, építkezésekkel megbontja a kialakult kertvárosi környezetet, akkor hatalmas lépést tesznek a település modernizálásának irányába. Szintén e kórságban szenvedtek a magyarországi illetékes elvtársak is. De az is lehet, hogy csak az egykor gondosan megépített patinás épületek látványa gerjesztette őket a megőrzés helyett, azok lebontására.

A hatvan évvel ezelőtti, maihoz képest jóval csendesebb Sebesre már egyre kevesebben emlékeznek. Néha-néha előkerül egy képeslap vagy fénykép a múltból, mely felidézi a régi idők hangulatát és nemzetiségtől függetlenül emlékeztet egy régi, soha vissza nem térő világra.

A II. József uralkodása idején tervezett és épített borossebesi épületek: az 1785-ban tervezett főerdészlak (mely nem azonos a későbbiekben e célra használt épülettel) az 1792-es tervezésű ispánlak, uradalmi hivatal, magtár, tiszttartói lakó- és hivatali épületek közül már egyetlen egyet sem találunk. Utoljára talán az uradalmi magtár-épület került a bontócsákány alá. (Építési tervrajza a következő oldalon.) A Magyar Országos Levéltárban őrzött, 8 db korabeli építési tervrajz tanulmányozása alapján az a vélemény alakult ki bennem, hogy megfelelő állagmegóvás mellett ezek az épületek még jó néhány száz évig használhatóak lehettek volna, ha már nem is az eredeti rendeltetésüket betöltve, de valami okos célra még ma is rendelkezésre állhatnának. (a szerk.)

[1] Az oktatás legrégibb formája, mely abból áll, hogy vasárnap a nem mindennapos tanköteles korban levő mindkét nembeli ifjúság ismétlő oktatást nyer. Nálunk ez az oktatás bezárólag a 15 éves életkorig kötelező, némely külföldi államokban a 18 éves korig. (Pallas Nagylexikon)

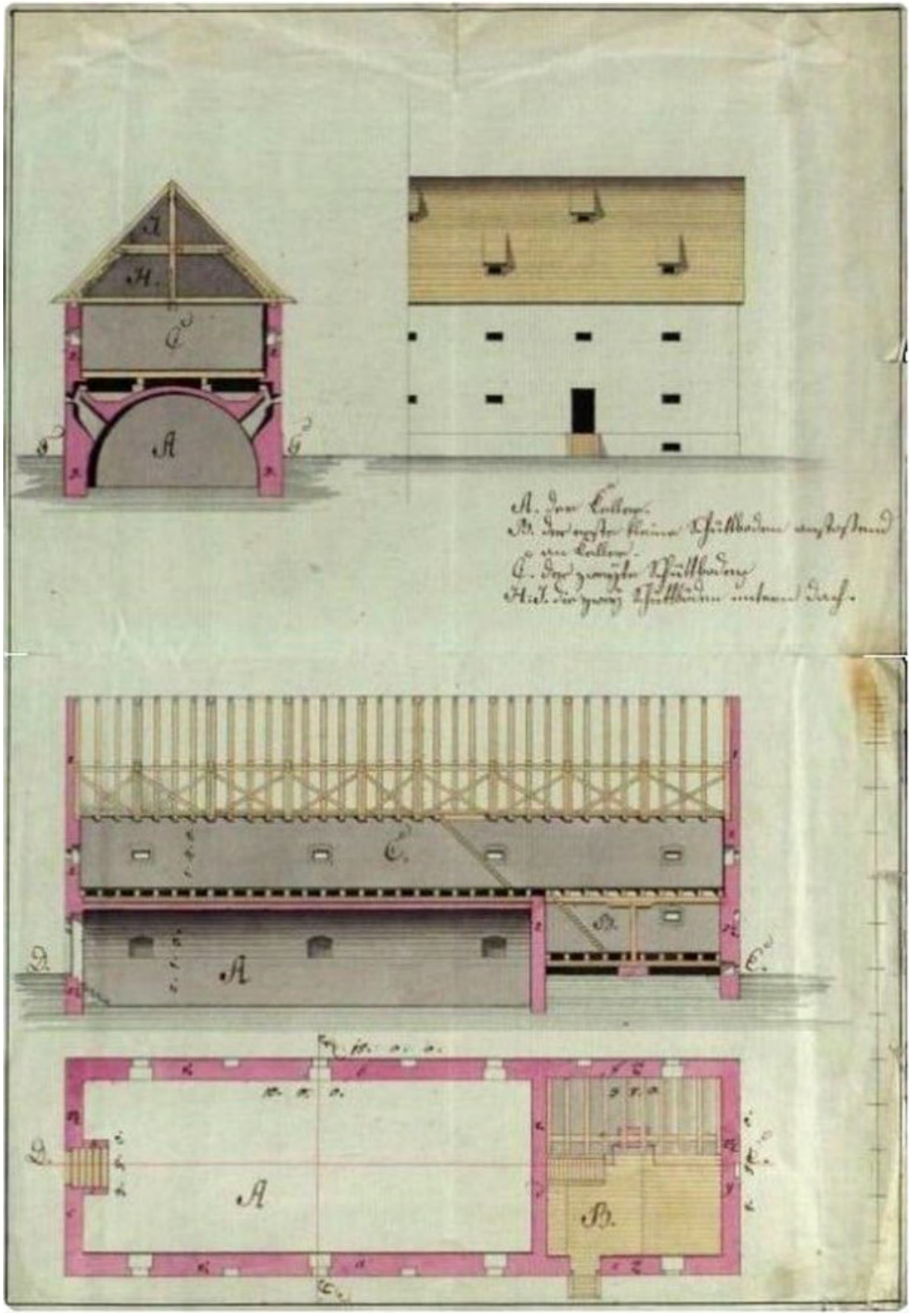
[2] Baumgartner János borossebesi körjegyző

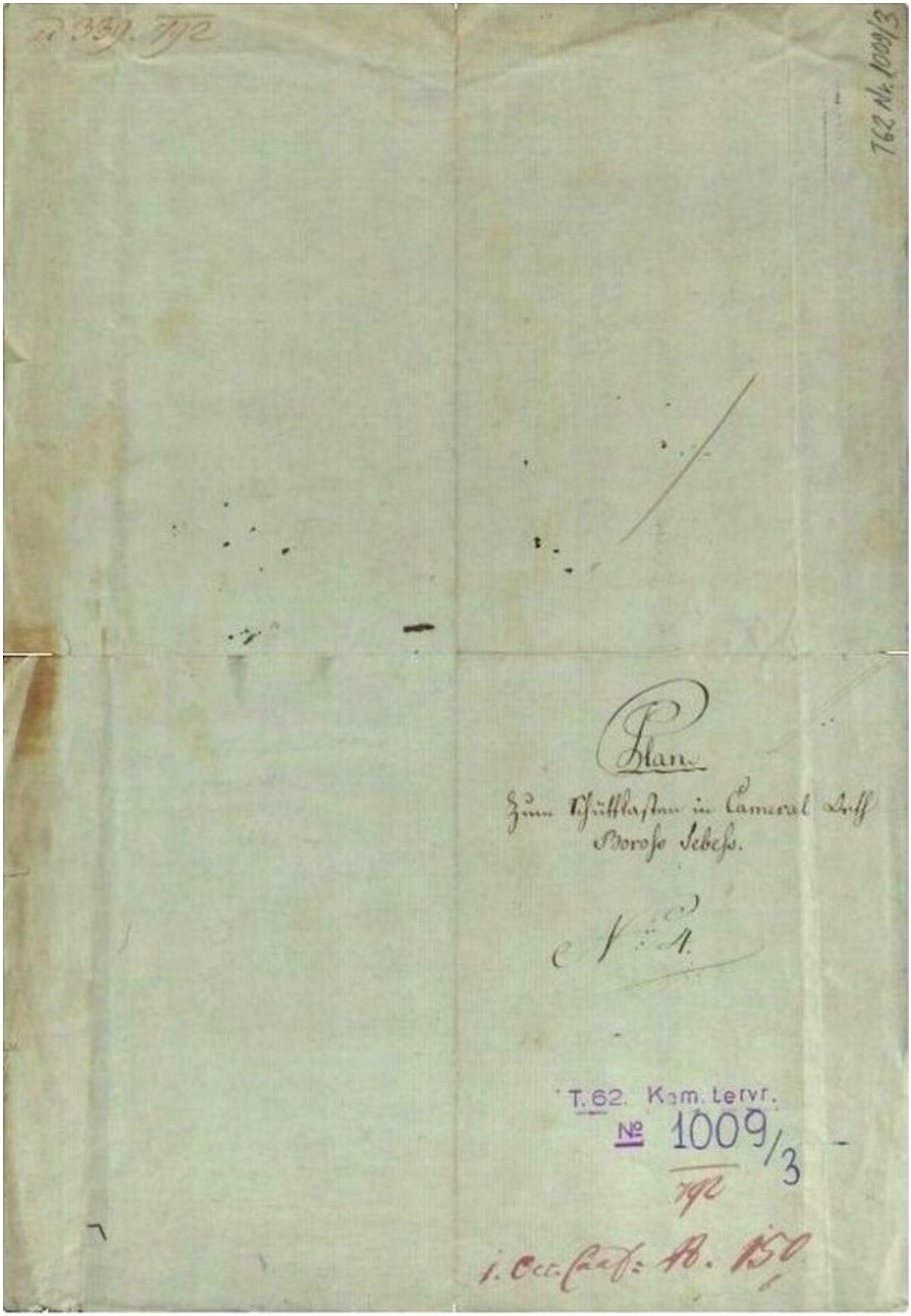
[3] Az uradalom akkori kasznárának, Banner Józsefnek lakása (№ 115.) is ebben az utcában volt

[4] Háry Lajos, Deák Sándor József ny. tanár egyik felmenője, ki a katolikus temetőben nyugodott

[5] A térkép-rajzon piros csillaggal jelölve

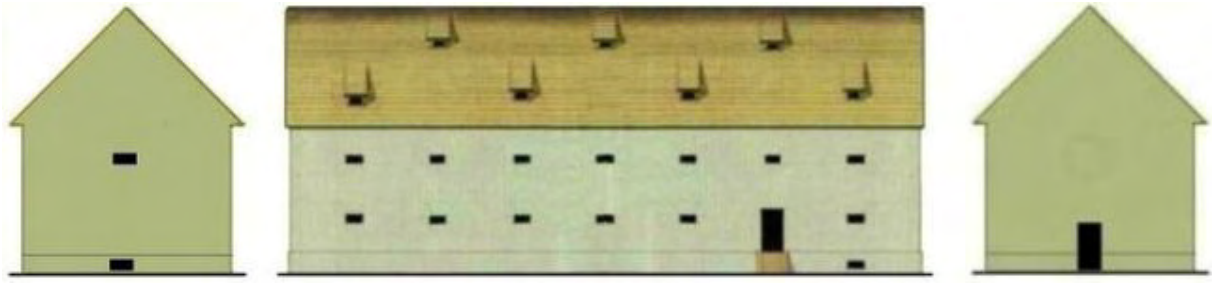
A boros-sebesi magtár tervrajza 1792. (29×42 cm)

A tervrajz hátoldala
Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára - T 62 No 1009/3

A borossebesi uradalmi magtárépület rekonstruált nézeti képe a fennmaradt tervrajz alapján.

(Rajz: Kiss L.)

„A" helyiség a boltíves *pince,* hosszmérete 10 öl = 19 m, területe: az össz alapterület ⅔-a, bejárat a magtár bal oldalán középen, az ajtó szélessége 4 láb = 127 cm, talajszinten volt. Belépve: öt (kő) lépcsőfok lefele.

„B" helyiség, az *előtér,* bejárata a talajszinttől felfele: öt lépcsőfok fából, ajtószélesség szintén 4 láb, padlózata hajópadló, párnafákon. Egy 45°-os meredekségű, 3 láb széles falépcső vezet innen a következő szintre.

„C" helyiség, a *termény-tároló szint*, hajópadló burkolattal, majd egy újabb, az előbbi paraméterekkel rendelkező falépcső vezet fel a *padlástérre*, amely alkalmassá lett téve a termény tárolására, mivel az előző termekkel megegyező aljzat burkolatot kapott.

Az épület hossz-szélesség aránya 3:1-hez, alapterülete cca 270 m^2. Hossza: 15 öl = 28,5 m, szélessége: 5 öl = 9.5 m, valamint a tetőgerinc magasság: 7 öl azaz 13,3 m volt. A hosszabbik épületoldal falvastagsága 3, a rövidebbeké 2½ láb, a többi fal szélessége: 2 ill. 1 láb a teherbírási követelményeknek megfelelően.

Felső sor nyílásai a *termény-tároló szint* ablakai, az alsó pedig a *pince és a terménytároló* padlózat alatti üreg közös szellőző kürtői. (a szerk.)

* * *

A 281. oldalon lévő uradalmi épület (Cserna Károly rajza) 1893-ban,
a Pilis – Pleşa hegyről nézve. Ma: a Victoriei – Castanilor sarok.
Középső kép jobb oldalán: a *Kastély*.

Állatkiállítás Borossebesen, 1907-ben

(Saját tudósítónktól)

E hó 16-án vasárnap szépen sikerült állatkiállítást rendezett az Aradvármegyei Gazdasági Egyesület Borossebesen. Az egylet részéről részt vettek: Vásárhelyi József elnök, Keller Iván ügyvezető-titkár, Kemény Szilárd titkár, Purgly László[1], Récsei Miklós, Kellner György tv-hat. főállatorvos és a m. kir. Földművelődésügyi Minisztérium részéről Brezovay István állat-tegészségügyi felügyelő.

A kiállítás színhelyén a gazdasági egylet elnökét a község közönsége nevében Baumgartner János borossebesi körjegyző meleg szavakban üdvözölte, s felkérte őt a kiállítás megnyitá-sára.

Vásárhelyi József elnök megköszönvén az üdvözlést, rövid bevezetés után megnyitotta a kiállítást, s intézkedett a bírálóbizottságok megalakítása iránt. Miután tehenek és üszők voltak díjazandók, két bíráló-bizottság alakult. A teheneket bíráló bizottságban elnök volt Purgly László, jegyző Kellner Iván, tagok: Bolyos József, Gramling Alajos, Kellner György, Baum-gartner János, Székely Áron. Az üszők bíráló-bizottságában elnök volt Récsey Miklós, jegyző Kemény Szilárd, tagok: Borsos Géza, Molitórisz Ákos, Bucsay János, Őry Sándor, Kiurszky Iván.

Pont délelőtt 10 óra volt, amikor kezdetét vette a tenyészállatok fölvezetése. Pompás idő-ben, nagy és előkelő közönség gyűlt össze a lobogókkal földiszített vásártéren ez alkalommal s élvezet volt nézni a sok szebbnél-szebb állatokat. Kevéssel 12 óra előtt volt vége a díj és oklevelek kiosztásának, mire a kiállítás bezárult. Díjat nyertek:

Teheneknél:

I.	Doncse Tógyer, bsebesi, 6 éves nyugati	80 korona
II.	Vesza Pável Mihály, bsebesi, 6 éves ny. vörös	70
III.	Benyuk Péter, bsebesi, 6 éves magyar fehér	60
IV.	Anka János, berzai, nyug. vörös-tarka	50
V.	ifj. Patkó Ferenc, bsebesi, 7 éves, magy. fehér	80
VI.	Peja Pável, bsebesi, 4 éves magy. feh.	30
VII.	Daru József, govosdai pályaőr 2 és fél éves nyug. vörös	20

Üszőknél:

I.	Anku Joun, berzai, tarka 1 és fél éves	70 korona
II.	Toma Miklós, bsebesi, magyar, 2 és fél éves	60
III.	Veres Imre, bsebesi, vörös tarka, 2 éves	50
IV.	Hunyadi János, bsebesi, magyar, 2 és fél éves	40
V.	Bregyán Tanász, buttyini, vörös tarka 1 és fél éves	30

[1] Jószási Purgly László Arad vármegye egykori főispánja, sofronyai (ma: Şofronea) földbirtokos. Testvére: Purgly Magdolna, a későbbi kormányzó, Horthy Miklós felesége. (a szerk.)

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya, foto: Erdélyi Mór

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum nyilvántartásában: „Marhagulya itatása Borossebes táján az Arad-csanádi vasút mentén, 1900-as évek." A helyi lakosok szerint: a Tőz (Teuz) pataknál.

Oklevelet nyertek:

Váradi Török Gyula déznai földbirtokos csoportos bikakiállításáért és Feinkuchen Bernát berzai bérlő csoportos kiállításáért. Tamó Zsigmond[1] almási körjegyző, Kiurszky Iván buttyini jegyző, Őry Béla berzai körjegyző saját nevelésű szarvasmarháiért.

A bizottság a községi bikagondozókat is megjutalmazta. A borossebesit és a buttyinit 10-10 koronával, almásit és bogyestit 5-5 koronával, déznait, kiszindait, prezestit és doncsényit 3-3 koronával.

A kiállítás végeztével a Casino helyiségeiben 25 terítékű társas ebéd volt, melyen számos toaszt hangzott el. Az első pohárköszöntőt Gramling Alajos uradalmi felügyelő mondta, rövid de szépen átgondolt beszédben méltatva az Aradvármegyei Gazdasági Egyesület üdvös munkálkodását s éltetve annak vezetőségét. Majd Vásárhelyi József egyesületi elnök emelkedett szólásra s szépen sikerült beszéd kapcsán a borossebesi intelligenciára emelte poharát. Asztalbontás után még jó ideig maradt együtt a díszes társaság, mígnem egy része Menyházára tett kirándulást, többen meg más vonattal hazautaztak.

(Forrás: „Körösvölgy" hetilap 11. sz.)

[1] A körjegyző magas életkort megélt özvegye, az emlékezet szerint, az ötvenes évek közepéig egy kis bérlakásban lakott a katolikus templommal szembeni, egykori uradalmi épületben. Halála után a temetési előkészületben segédkező ismerősök az ágyban a matrac alatt találtak egy magyar lobogót, amit Tamó néni évtizedeken át rejtegetett. Valószínű ő is az egyike volt azoknak, kik életük végéig reménykedtek a bekövetkezett történelmi események valamikori visszarendeződésében. (Adatközlő: dr.Tóth Ernő)

Napszám a borossebesi járás területén az 1897-es évben

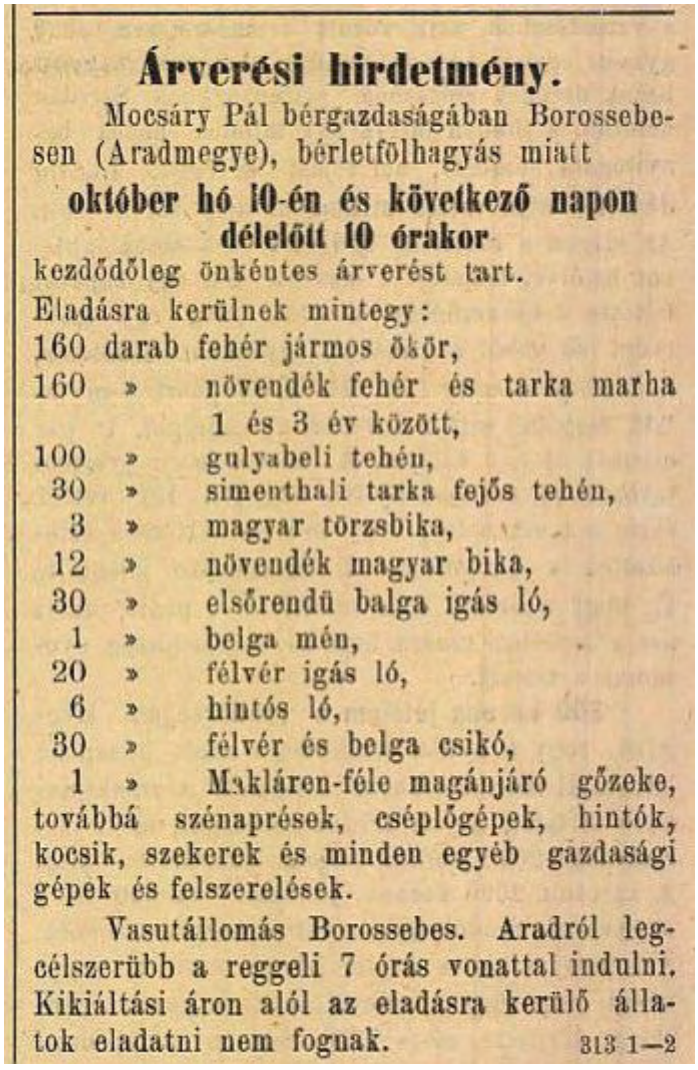
Férfi napszám (átlag): ellátással 37 kr. nélküle 50 kr, női-napszám ellátással 25 kr., nélküle 36 kr. gyerek-napszám ellátással 25 kr. nélküle 32 kr. Gyerekeket tavasszal és télen (az iskola miatt) míg nőket télen nem foglalkoztattak

Ellátás fejében: reggel szalonna vagy túró, délben-este főtt étel, férfiaknak pálinka — de csak nyáron — ellátás nélkül is kijár.

Arad megyében, ebben az időben a legmagasabb napszám 100 kr. a pécskai járásban, a férfi-, nyáron, ellátás nélkül, míg a legalacsonyabb 10 kr. a radnai járásban a gyermek-napszám volt (ellátással).

Ugyanekkor, Menyháza-fürdőn az ott nyaraló vendégek ellátása: 1 szoba ára 60 kr.-tól 1 frt.-ig, míg az étkeztetés: 1 frt. 50 kr.-ba került. A korabeli tájékoztató szerint ezek az árak olcsóknak mondhatók. (a szerk.)

*

Árverési hirdetmény.

Mocsáry Pál bérgazdaságában Borossebesen (Aradmegye), bérletfölhagyás miatt

október hó 10-én és következő napon délelőtt 10 órakor

kezdődőleg önkéntes árverést tart.

Eladásra kerülnek mintegy:

160 darab fehér jármos ökör,
160 » növendék fehér és tarka marha 1 és 3 év között,
100 » gulyabeli tehén,
30 » simenthali tarka fejős tehén,
3 » magyar törzsbika,
12 » növendék magyar bika,
30 » elsőrendü balga igás ló,
1 » belga mén,
20 » félvér igás ló,
6 » hintós ló,
30 » félvér és belga csikó,
1 » Makláren-féle magánjáró gőzeke,

továbbá szénaprések, cséplőgépek, hintók, kocsik, szekerek és minden egyéb gazdasági gépek és felszerelések.

Vasutállomás Borossebes. Aradról legcélszerübb a reggeli 7 órás vonattal indulni. Kikiáltási áron alól az eladásra kerülő állatok eladatni nem fognak. 313 1—2

Forrás: „Békés” hetilap 1915. október 3.

Kimutatás azon törvényhatóságokról, melyekben munkás szükséges vagy felesleges az 1885. évben.

Folyó szám	Törvényhatóság	Község	Munkások száma				Mettől meddig	Minő feltétel mellett	Fölvilágosítással szolgál	Jegyzet
			szükseglet		fölösleg					
			férfi	nő	férfi	nő				
		Borossebesi járás:								
		Prezest	—	—	10	12	aratás idejére	munkabér termés minősége szerint változik	Kurta Demeter körjegyző Prezesen	u. p. Borossebes
		Donesen	—	—	10	12	"	"	"	
		Szelezán	—	—	20	20	"	"	"	
		Ignest	—	—	15	15	"	"	"	
		Atinyád	—	—	12	12	"	"	"	
		Szuszán	—	—	24	20	"	"	"	
		Nadalbest	—	—	16	14	"	"	"	
		Dézna	—	—	20	25	"	"	Marzsó Zoltán körjegyző Déznán	u. p. Dézna
		Nyagta	—	—	15	20	"	"	"	
		Szlátina	—	—	15	20	"	"	"	
		Laaz	—	—	30	35	"	"	"	
		Almás	—	—	200	100	"	60 kr.— 1 frt napibér	Papp Miklós körjegyző Almáson	u. p. Alcsill
		Alcsill	—	—	50	30	"	"	"	
		Bogyest	—	—	50	30	"	"	"	
		Kisindia	—	—	50	—	julius 15—aug. 15.	1 frt—1 frt 50 kr. napibér	Szerb Miklós körjegyző Kisindián	u. p. Butyin
		Tajsán	—	—	20	—	"	"	"	
		Vaszoja	—	—	20	—	"	"	"	

Forrás: Nyírvidék, 1885. május 17. (részlet)

A gyulai vásárok
(részlet)

„A vásárokon árusításra kerülő sertések zömét nem hajtották ki a vásártérre, hanem az udvarokon karámokból adták el. Igen sokféle sertést hajtottak fel Gyulára.

Értékes és keresett sertésfajta volt a makkon hízott arad-vidéki rác- vagy mangalica sertés is. Ennek az Aradi Hegyalja volt a hazája, a legtöbbet Borosjenőről, Elekről, Ottlakáról, Pankotáról, a Szentannákról, Világosról, *Borossebesről* hajtották fel, jobbára román kanászok, óriási falkákban. Ezekről az Arad vidéki mangalica falkákról és kanászaikról olvashatunk igen szép leírást Ioan Slavici: Jószerencse malma című híres elbeszélésében is. A sertések javarészét a közeli uradalmak szolgáltatták.

A kisebb tenyésztők, és gazdák maguk árulták sertéseiket és általános szokás volt, hogy százán felül egy-egy ráadást adtak. Az uradalmak intézőikkel, kulcsáraikkal árultatták a sertésfalkákat, bár Tisza Kálmán, Tisza István, Károlyi Tibor és Károlyi Sándor és több más nagybirtokos is rendszeresen személyesen is eljött a gyulai vásárokra. Fontos is volt, hogy személyesen tájékozódjanak, mert ahogy Khón Dávid följegyezte, *Wenckheim Krisztina* grófnő a sertésfelhajtás egyetlen napi késése miatt egy alkalommal 100 ezer forintot fizetett rá az eladásra.”

Dankó Imre, 1963.

*

Fürdőző bivalyok Ignafalva (Ignesti) térségében, a kép
nem régi, de készülhetett volna akár száz évvel ezelőtt is

Foto: Bodóné Mátyás Judit

* * *

Egykori képeslapok és fényképek a településről és lakóiról

A következő három oldalon lévő borossebesi fotókból az első négyet megtalálhatjuk a *fortepan.hu* oldalán, ahová a Borossebesen 1908-ban született dr. Szávoszt Tamás, (anyja neve: Zimmermann Margit) leszármazottja Szávoszt-Vass Dániel töltötte fel. A fényképek mintegy száz évig, a családi fotoalbumban „pihentek", míg egy véletlennek köszönhetően közkinccsé lettek. A felvételeket a képtulajdonos feltételezése szerint, a család egyik felmenője: Zimmermann József (ki 1898-ban a borossebesi rom. kath. iskola tanítója volt) készíthette a századforduló éveiben.

Az 1. számú kép: a gr. Königsegg által, 1837-ben építtetett, borossebesi római katolikus templomot és környezetét ábrázolja a múlt század eleji állapotában. Az egyház tulajdonában álló telek még az eredeti kiterjedésében, kerítéssel határolva látható. Jobbra a Sárosy utca eleje, míg balra a két jegenyefa között a Menyháza-patak hídja és a Buttyin felé vezető út kezdete, a mai str. Crişului van. A templom toronysisakját még az eredeti állapotában tekinthetjük meg. A későbbiekben ez is átalakításra került, hasonlóan, mint a menyházai templomé, amit 1903-ban újítottak fel. Ezt követően kerülhetett sor a sebesi templom, toronysisakjának módosítására is. Az 1893-as felújításkor (királylátogatás) a tetőborítás anyaga fazsindely volt. A következő renoválás után már cserép a tetőfedés anyaga, de ennek időpontja nem ismert. Ez kitartott a 2015-ös, legutolsó tetőjavításig, ekkor megint új a tetőborítás, ennek már a jelenkor embere is tanúja lehetett.

A 2. számú kép: az út Buttyin felől jövet (ma: str. Crişului). Középen a katolikus templom, a két jegenyefa között a Menyháza-patak hídja, távolabb a szolgabírói lak épülete. A templomtól balra egy nagy épület látható, a meglévő korabeli térképeken nincs még (vagy már) feltüntetve, egykori rendeltetése, ill. lebontási ideje ismeretlen. A hídtól jobbra az egykori Kaszinó épülete, helyén ma a kórház van.

A 3. számú kép: Az egykori állatvásárok színhelye. a Menyháza-patak bal partján Lunkucza (Luncuța), ma beépítve a Satu Nou. Háttérben a Pilis/Pleşa, a hegy tövében jobbra, az 1825-ben gr. Königsegg által a jobbágyoknak kiparcellázott szőlőskertek. Bal oldalon a mészégető kéménye látható. Az üzem az elmúlt évszázad közepén már nem működött.

A 4. számú kép: egy régi ház az egykori Városház utcában (?) (ma: bul. Republicii) a Piliske tövében. A '80-as években lebontották, helyére új ház épült, minek lakója, egykor egy szűcs volt. Örököse lánya, Bukarestben lakik. (adatközlő: Babál Éva) Elképzelhetőnek tartom, nem ok nélkül került az épület megörökítésre, talán az egykori fotós és családja lakhatta.

Az 5. számú kép: a templom melletti hídról fényképezve, a Menyháza-patak jobbpartján. Az ablakcserék miatt kissé nehezebb volt a beazonosítása. Itt volt egykor a római katolikus plébánia. A foto jobb oldalán, az objektum mellé toldott kis épület a harangozó háza volt. A „harangozó bácsi"-tól szereztük be a mézet ('40-es évek). Kaptárai a patakparttal párhuzamosan sorakoztak a parti ösvény mögött, amely a Vízért utca (ma: Mureşului) végéig tartott. Később ebben az épületben volt a tbc kórház, majd itt működött az orvosi rendelő is. (adatközlő: Németh Sándor)

1.

2.

3.

4.

5.

A régi Piacz-tér a 20. század elején, ma a Strada Parcul Libertăţii, háttérben a Pilis

A „minden hét csütörtökjén tartott hetivásár” színhelye. A téren ez időben, hat darab vásárosbódé volt felállállítva. (Forrás: Csernak József uradalmi tiszt, 1797.) Érdemes megemlíteni, hogy napjainkban, 216 év elteltével is csütörtöki napon van a nagypiac, de már nem itt, hanem a Sebes-patak bal partján. Országos vásár 1914-ben: Szt. György, Szt. Mihály és Szt. Miklós hetében, ó-naptár szerint.

A fenti téren volt évszázadokon keresztül a régi piac , amit „az ötvenes évek elején helyeztek át a patakon túlra a híd közelébe, a patak és a gőzfürdő közé, a vásártér keleti csücskébe. Ekkor parkosították a főteret.” (adatközlő: Németh Sándor) Az udvarház és a kaszinó épület közötti terület 1961-ben kapott beton burkolatot. (a szerk.)

A Magyarországon tartatni szokott országos (kirakó s marha) és hetivásárok jegyzéke.

Borossebes **(Aradm.), uj-naptár szerint György, Mihály napot magában foglaló héten mindig szerdán és ó-naptár szerint szt.-Miklós hetének szerdán. Csütörtökön hetivásár.**

Forrás: Rendeletek tára[1] 1882.

1 A kereskedelemügyi m. kir. ministernek 45.899. szám alatt valamennyi vármegye és törvényhatósági joggal felruházott város közönségéhez intézett körrendelete, az országos- és hetivásárok tartása, új vásárok engedélyezése, valamint a vásárok áthelyezése és a pótvásárok tárgyában.

Kiss Mihály (1867-1939) cipészmester és családja Borossebesen, az 1910-es évek közepe

Kiss Mihály házában (ma: B-dul Republicii 34.) működött a 20. sz. elején Grünfeld Ilona magániskolája, a bekeretezett épületrészt már lebontották.

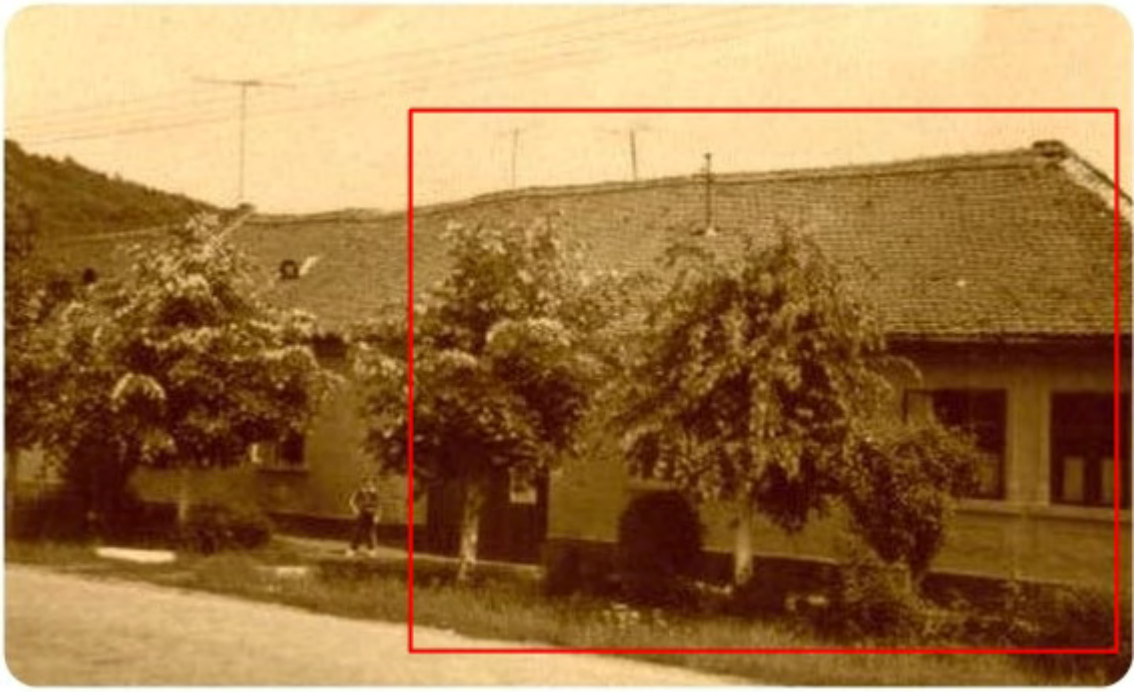

Foto: Kiss László – 1981.

Foto: Honisch „udvari fényképész” Arad

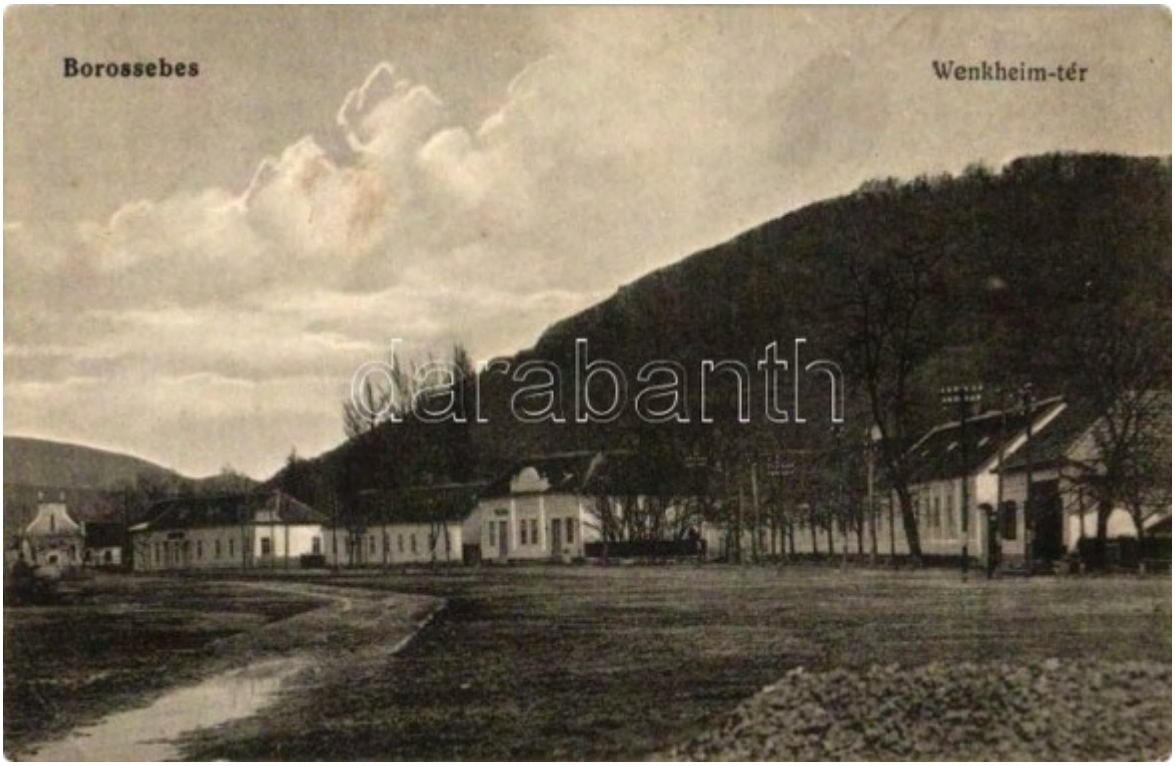
Egy csütörtöki nap a Wenckheim- (Piacz) téren, Steiner Samu boltja előtt

„…hogy ha a Számi nem fizet lakbért a lakásért és a boltjáért, az eklézsia nem tudja fizetni a tanítót.” (Banner János) A református gyülekezet pénzügyi helyzete az óta sem változott, a bevételi oldalon jelentős tétel ma is az egyház ingatlanainak kiadásából befolyó összeg. (a szerk.)

Wenckheim- (Piacz) tér, 1913. Steiner Samu (Számi) vegyesboltja és a református templom

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.
Kiadó: Weisz Lipót

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

A borossebesi Wenckheim-tér, (Piacz-tér) a piac szinhelye az ’50-es évek közepéig

Harangszentelési ünnepély (valószinű római katolikus), az 1900-as években

A kép jobb oldalán lévő személy, * Steiner Sándor helybeli kereskedő (a szerk.)

Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

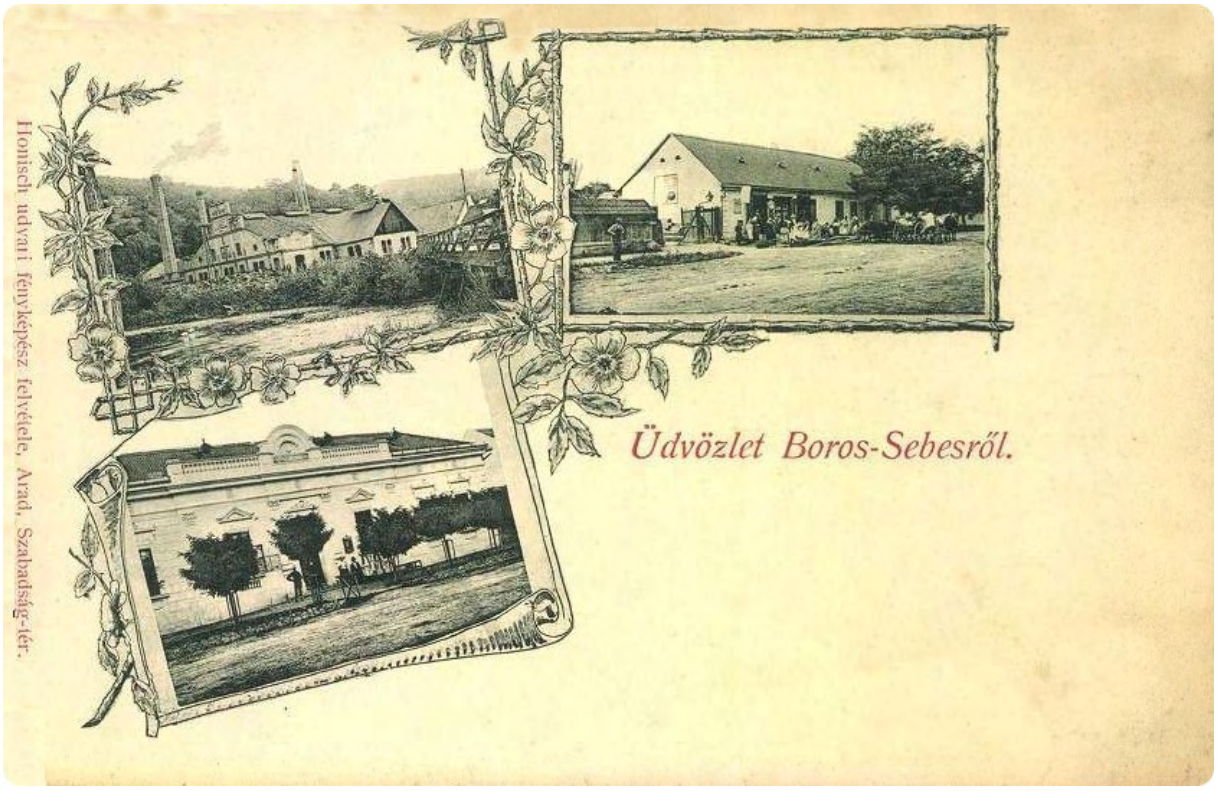
Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Látkép a Piliskéről

Látkép a Piliskéről, előtérben az egykori Városház utca

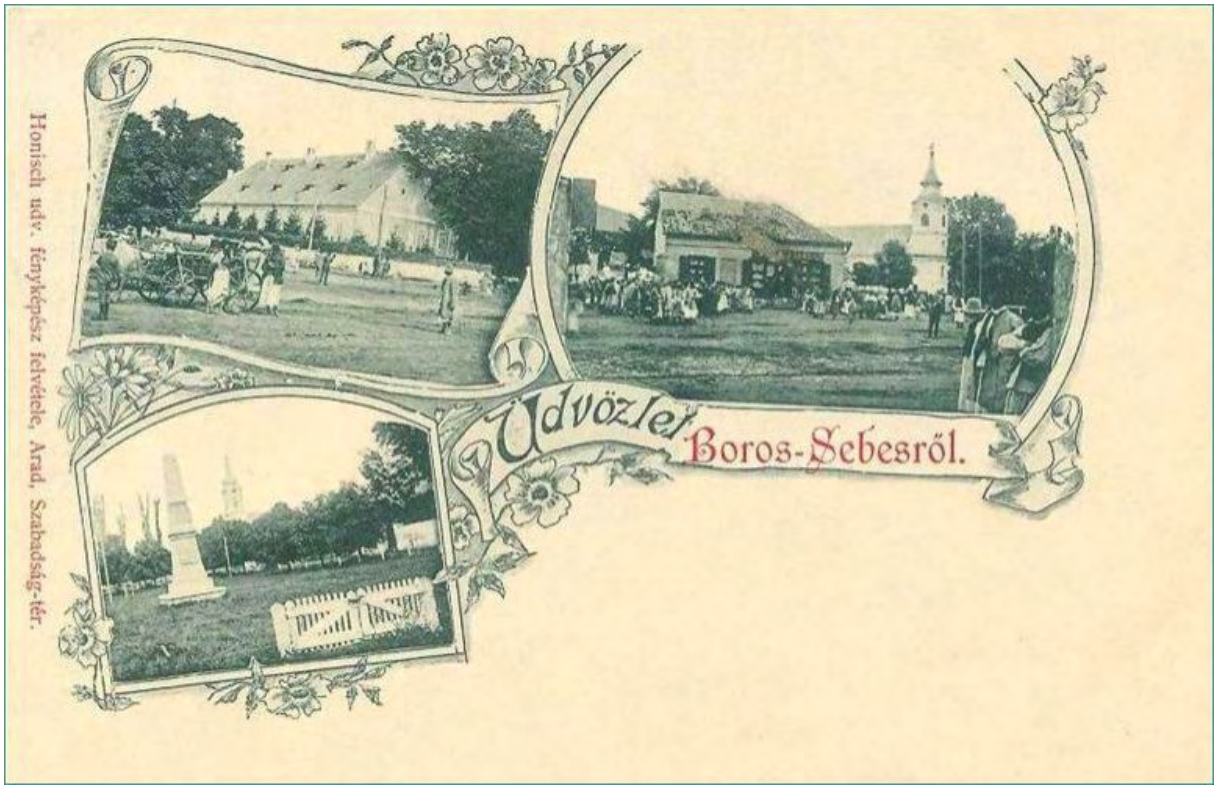

Forrás: www.sebis.netne.net

Vasgyár (tőle balra egy még nem azonosított épület) és a Városháza

Wenckheim udvarház, Steiner Samu boltja, mellette a református templom, és a milleniumi emlékmű

Mindkét lev. lap: Honisch „udvari fényképész” Arad, Szabadság tér

Foto: Deutsch, Brád. Kiadó: Bienenstock Jakab, Borossebes

Az egykori Piacz-tér északkeleti része, középen Patkó Zsigmond (sarok-) háza (napjainkban is a leszármazottak lakják), jobb oldalon a zsidó imaház, háttérben a Piliske. A fotó valószínűleg 1896. előtt készült.

Egy román nemzetiségű osztály (magyar tanulókkal is) 1937-38-as tanév.

Képtulajdonos: Tóth Ildikó

2332 Fogyasztási szöv. kiadása

A főszolgabírói lak utcája a 20. sz. elején

Az útelzáró márványoszlopokból egy példány, még ma is megtalálható, az utca végén balra

Az utca 2014-ben, újabb neve: str. Romană, bal oldalon a Baranci-ház

Foto: www.vitalap.hu

Aradmegye
1. Aradszentmárton
2. Ágya
3. Borosjenő
4. Borossebes
5. Csálatelep
6. Erdőhegykisjenő
7. Kispereg
8. Kovászi
9. Kőrösbökény
10. Magyarpécska
11. Mácsa
12. Máriaradna
13. Nadab
14. Nagyzerénd
15. Ószentanna
16. Ópécska
17. Pankota
18. Selénddezsőháza
19. Seprős
20. Szapáriliget
21. Szemlak
22. Szentpál
23. Székudvar
24. Ujpanád
25. Vadász
26. Zimándköz
27. Zimándújfalu
28. Zombrád

Foto: Pagini Sebişene 1996/1

A Fogyasztási Szövetkezet üzlethelyisége 1931-ben. Az alsó felvétel 2013-ban készült. Az épület a „Kertesi-út” és a Hegyi-utca (str. Păcii és a str. Dunarii) sarkán ma is megtalálható. A jobboldali táblázaton az egykori „Hangya Szövetkezet” aradmegyei hálózatának névsora.

Foto: Kiss László

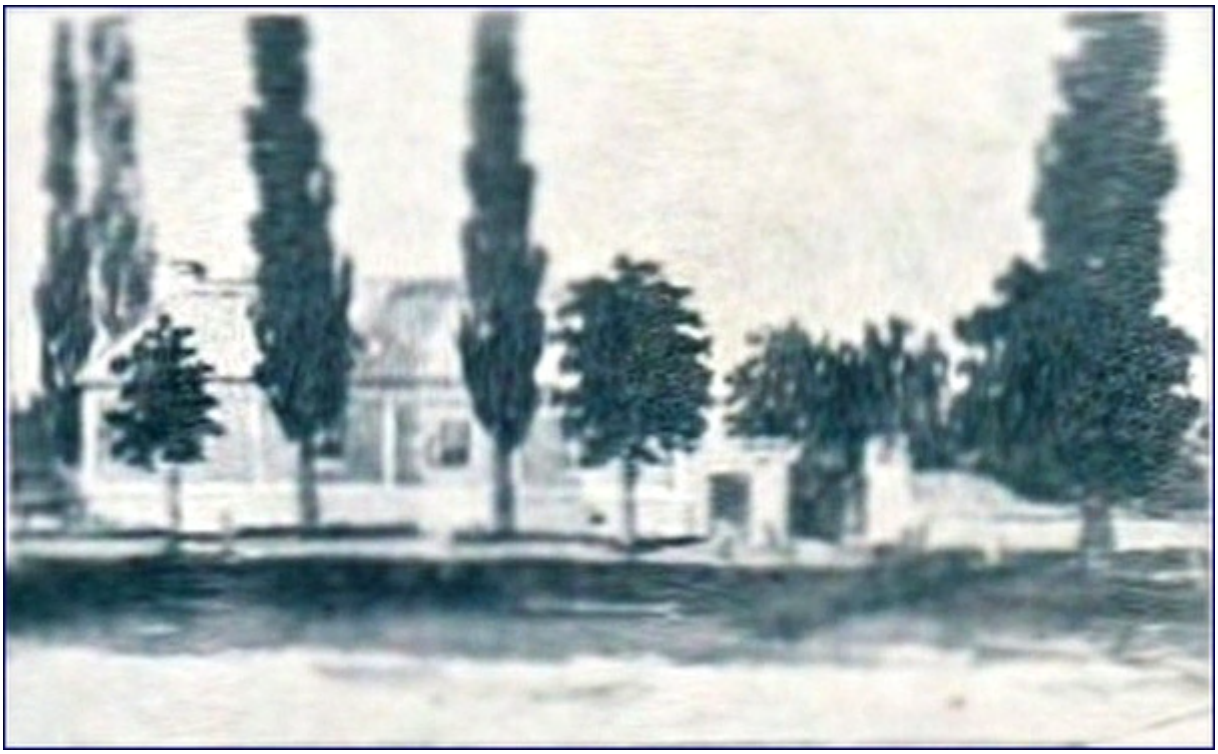

Foto: Patkó Vilmos

Az egykori uradalmi főerdészi lak

Az előző főerdészi lak (ami más helyszínen épült) tervrajza megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában: No 1061/6 Borossebes (Arad m.) Főerdész lak [T 62 No 1061/6] jelzés alatt.

A saroképület a Városház utca felől nézve, 1899-ben. A kép korabeli foto, de a kinagyítás és az eredeti kép minősége miatt akvarell benyomását kelti.

2325. Fogy. szöv. Kiadása
Képtulajdonos: Szabó László

Az egykori uradalmi főerdészi hivatal és lak épülete

Foto: Kiss László, 2012.

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft
Kiadó: Magy. Fénynyomdai Részv.- Társ, Bpest.

A Bienenstock-féle vegyesáru üzlet Boros-Sebes, 1907. A céget alapította Bienenstock Leopold szatócs, 1876. május 16-án. Cégvezető 1893. április 5-től Bienenstock Jakab.

BIENENSTOCK JAKAB

vegyesáru üzlete Boros-Sebes.

Ajánlja a közeledő nyári szezonra a hölgy és uri közönségnek **dusan felszerelt raktárát**

férfi és női kalapokban, napernyőkben,

továbbá izléses

ruhakelmék és mosóárúkban

a legmérsékeltebb árakon. Szintugy nagy választék **mindennemü cipőkben** a legolcsóbb árakon.

Körösvidék, 1907. április 14.

Foto: Kiss László

Bienenstock Jakab üzlete 1907. CAI Curtici üzlethelyisége 2018.

Az elmúlt százhúsz év alatt az épület nem sok változáson ment keresztül. A régi felvételen a sarkon lévő üzlettől balra egykor lakásként funkcionáló épületrész és annak utcai ablakai voltak láthatóak. Nyílászárók és a tetőborítás cseréje időközben megtörtént, megszűntek a padlásablakok. A bal szélen lévő üzlet helyén volt egykor a kocsibejáró, a felette lévő szoba kicsi ablaka ma is látható.

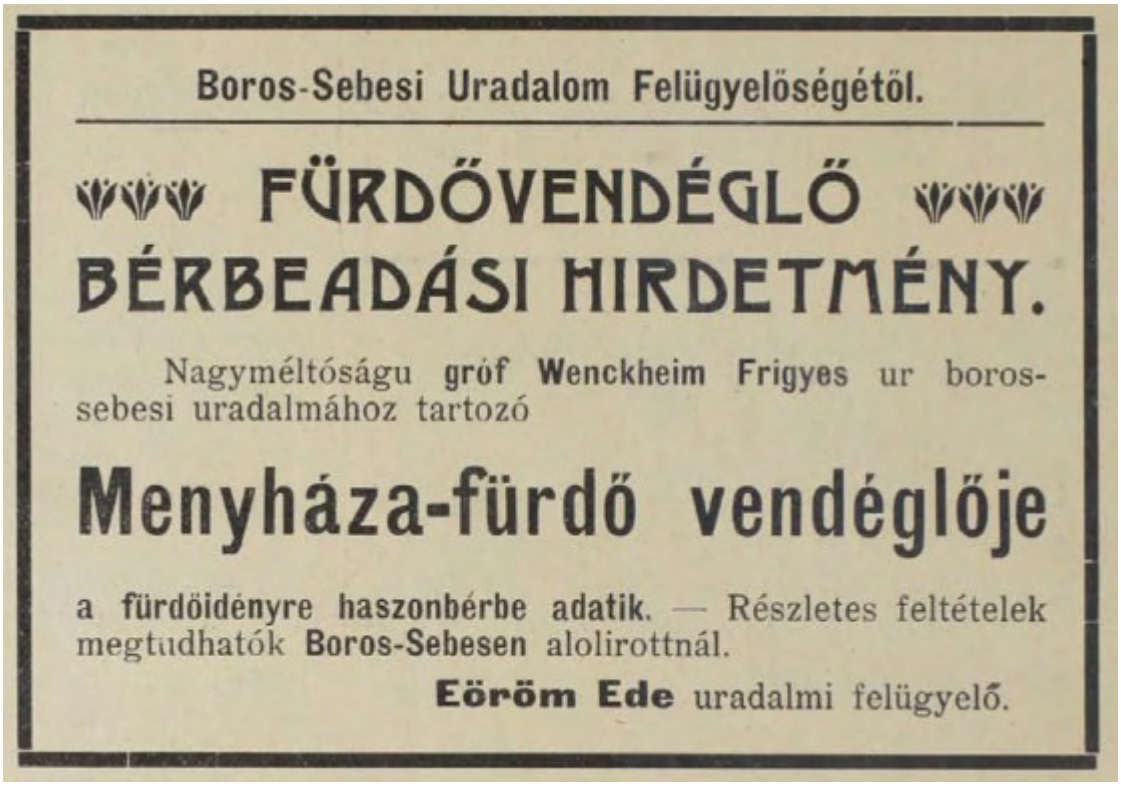

Foto: Kiss László

Cserna Károlynak a „Vasárnapi Újság” illusztrátorának, egy 1893-ban készült grafikája. E kép, egy kinagyított részlet az eredeti rajzból, mely a vasgyár fölött, a Pilis egy tisztásáról nézve láttatja a települést. Előtérben a gyár két kéménye és a Dézna-patak valamint a rajta átívelő „Vasgyári híd”. A kép középső harmadában a Piacz-tér ÉK-i része és a Bienenstock Jakab féle vegyesáru-üzlet látható.

A boros-sebesi uradalom reklámhírdetése

Boros-Sebesi Uradalom Felügyelőségétől.

FÜRDŐVENDÉGLŐ BÉRBEADÁSI HIRDETMÉNY.

Nagyméltóságu **gróf Wenckheim Frigyes** ur boros-sebesi uradalmához tartozó

Menyháza-fürdő vendéglője

a fürdőidényre haszonbérbe adatik. — Részletes feltételek megtudhatók **Boros-Sebesen** alolirottnál.

Eöröm Ede uradalmi felügyelő.

Forrás: Pavel Jidoi

A Borossebesi Kaszinó épülete, épült 1870-ben. Benne: kocsma, étterem, patika, klubhelyiség. Az első borossebesi mozgókép előadásra 1911. pünkösdjén került sor, a múlt században még működött a mozi. Balra a református templom.

„… ez az épület - és benne a kaszinó - képviselte a nem hivatalos kultúrát. Itt állították fel sörös hordókon a világot jelentő deszkákat, ha Thália vándor papjai néhány előadás erejéig kísérletezni mertek a magyar kultúra iránt kevés érzékkel bíró vegyes lakosságú faluban.” (Banner János)

„Itt válogatta ki a sorozó bizottság a borossebesi ifjúság elejét kora tavasszal, hogy októbernek első napján ki-ki bevonuljon nagyobbrészt az aradi 33-as közös, vagy a nagyváradi 4-es honvédezredbe, hacsak huszárnak vagy tüzérnek nem osztották be az alkalmasnak látszó fiatalságot.” (Banner János)

1874-es évben nyílt meg a gr. Széchenyi Istvánról elnevezett gyógyszertár, amit haláláig, 1882-ig id. Zangerl Gyula gyógyszerész működtetett. „A belügyminister Arad vármegye közigazgatási bizottságának azon határozatát, melylyel a megürült boros-sebesi gr. Széchenyi Istvánhoz czímzett gyógyszertár személyes üzleti jogát Zangerl Gyula okl. gyógyszerésznek adományozta, jóváhagyólag tudomásul vette. (107,697/91. sz.)” E posztot ifj. Zangerl Gyula 1901-től haláláig, 1913-ig töltötte be. (a szerk.)

Forrás: www.wenckheim.hu

Látkép a Piliskéről, 1920. (Hegyi-utca)

Látkép a Piliskéről, 2014. (Hegyi-utca - str. Dunării)

Foto: Ovidiu Daşcău

Foto: Mellák István gyűjtése

A mai városháza helyén: a régi művelődési ház. Dr. Groza Péter prefektus ténykedése idején (1940) épült. A villanyoszloptól jobbra a „Kastély”

A régi művelődési ház a múlt század közepén

Forrás: www.delcampe.net

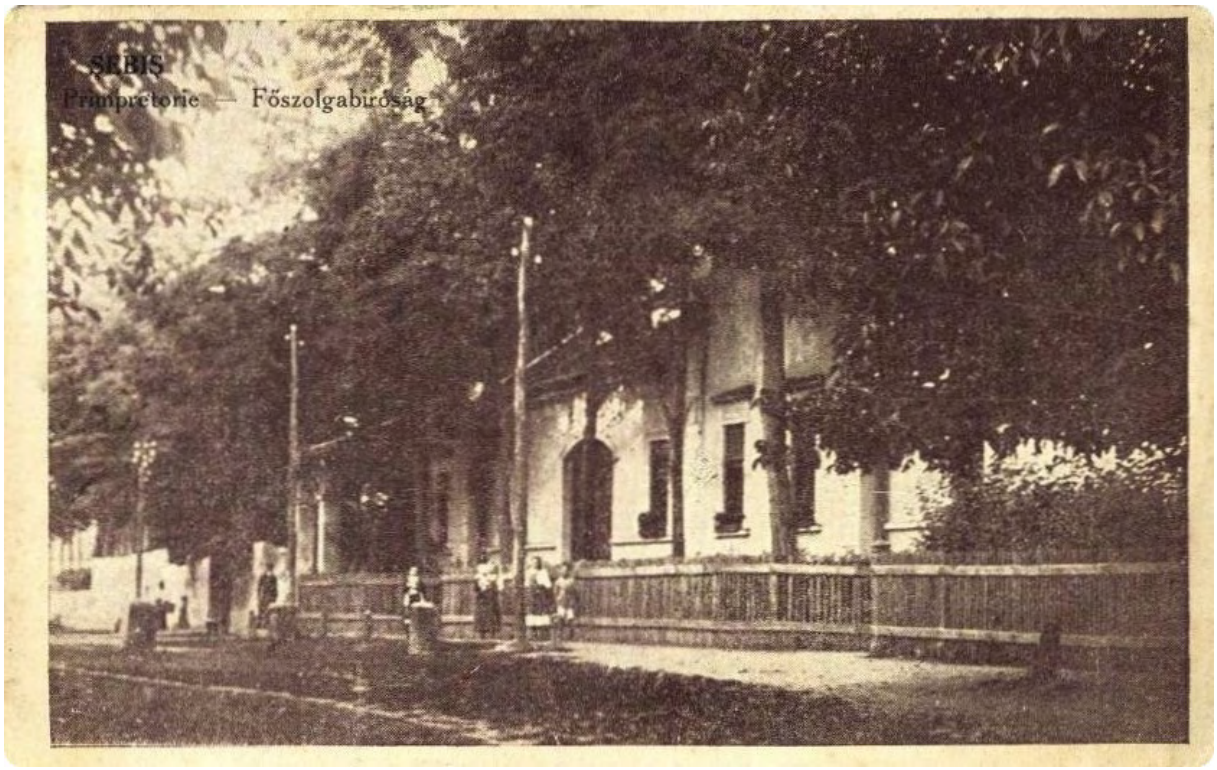
Forrás: www.okazii.ro

Az egykori kultúrház

Művelődési ház a múlt század közepén, „Casa oraşeneasca de cultură Sebiş”

Forrás: Jidoi Pavel

Editura Stojkovits şi Békés Arad; Tip. Réthy Suc. Arad

Primpretorie – Főszolgabíróság

Forrás: Jidoi Pavel

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Görög-keleti templom, milleniumi emlékmű, Wenckheim udvarház (a Fő-utcza megnevezés téves)

(Mindkét kép: Honisch udv. fényképész felvétele, Arad, Szabadság-tér)

Szolgabíró-hivatal és a Községháza épülete 1907-ből

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

Magy. Fénynyomdai Részv.-Társ. Bpest; 558.

„A kastély mellett volt a szolgabírói lakás. Előbb anyám unokatestvére Paradeyser Lajos, halála után Baross Ferenc lakott benne… Aztán a román templom következett. Ha jól emlékszem, a paplak zárta le a kastély sorát. A mellette lévő oldalon a régi uraság megmaradt erdőbirtokának, erdészlaka volt.” (Banner János)

A borossebesi vasúti pályaudvar az impériumváltás utáni években. A vonat Gurahoncz felőli érkezése, mivel akkoriban is egy sínpár volt, az ellenvonatok ezen az állomáson várták be egymást.

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

Képtulajdonos: Doina (Voian) Leştaru

Kiss Mihály és családja a Paradeyser utcában, cca 1904-ben, János, Margit, András, László

A család cca 1910-ben. A gyerekek balról: Nándor, Matildka, András, László és Jenő

Képtulajdonos: Doina Leştaru

Képtulajdonos: Patkó Zsigmond

Borossebesi óvodások a 20. század elején, a helyszín néhai Patkó Zsigmond háza, ma: str. Păcii 4. 1913. áprilisától Králitz Gizella okl. kisdedóvót kinevezték a borossebesi állami óvodába, de hogy ezen a felvételen ő szerepel-e, már nem tudható.

Borossebesi, magyar nemzetiségű iskolások, felekezet ismeretlen, időpont a 20. sz. eleje

Borossebesi varrónők csoportja egy helybéli varrodában, a 30-as években.
A varrógépnél Patkó Andrásné (szül. Patkó Katica)

Képtulajdonos, mindkét képnél: Patkó András (Andor)

Szövetkezetbe tömörített szabó kisiparosok az 50-es évek elején, az előtérben balról: id. Patkó András. Mögötte, aki rajzol: Babál György (Gyuszi), a varrógépnél ülő mögött: Marc Ioan

Képtulajdonos: Ivanovics (Fakelman) Zsuzsanna

Különböző felekezethez tartozó lelkészek találkozója Borossebesen a’30-as években.
Ülő sor, balról a 3. Oláh Vencel róm. kat. és a 6. Nánásy Dániel református lelkészek.

Álló sor bal szélén: Fakelman Géza, előtte kisfia. A gyerek mellett:
Runge hentes és mészáros felesége, a múlt század ’30-as éveiben.

Képtulajdonos: Ivanovics (Fakelman) Zsuzsanna

Foto: Wagner
Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

Farsang, 1934. február 11. (katolikus iskola)

Elsőáldozók csoportja 1938. Oláh Vencel plébános, mellett Pál tanító, jobb szélen Kádár Anna, 9 éves korában.

Képtulajdonos: Zakariás Gyula (Gyulu)

← Adolf Weiszberger katonaképe
(képtulajdonos: Karikás Dávid)

Adolf Weiszberger fa- és szénkereskedő bélyegzőjének lenyomata

„Adolf Weisberger sucessor” - „Weisberger Adolf utódja” vegyesbolt, 1928. Az üzlethelyiség a róm. kat. templommal szemben, a mostani városházától balra volt. Emlékszem, a ’60-as évek elején, egy akkor még itt működő vegyesboltra. (a szerk.)

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Képtulajdonos: Pavel Jidoi

Az egykori Weisberger-féle üzlet épülete, alsó kép: a régi kultúrház.

Képtulajdonos: Pavel Jidoi

Kiss Mihály gyermekei 1911-ben: → László (†1978), András (†1960), Jenő (†1972), Matildka (†2002) és Nándor (†1979)

majd 60 évvel később: Matildka (Voian Lázárné), Amerikából a fél évszázad ott töltött idő után, végleg hazatért László valamint Jenő

Képtulajdonos: Doina Leştaru

(Forrás: www.primariasebis.ro)

Doina (Voian) Leştaru tanítónő neve és személye nem ismeretlen a középkorú sebesi lakosság körében. Az elmúlt évszázad ötvenes éveinek közepétől, nyugdíjba vonulásáig oktatta a helyi, román tannyelvű általános iskola alsó tagozatos növendékeit. Felső képen a román iskola épülete, még az előző helyén (str. Castanilor), napjainkban óvoda. Alsó képen a tanítónő és egy osztálya a 60-as évekből.

Képtulajdonos: Doina Leştaru

Református asszonyok összejövetele Molnár János lelkészsége idejében, a ’80-as években

Felső sor: Molnár lelkész felesége, Verebes Péterné †, Jámbor Anna †,
Alsó sor: Jámbor Irén, Halmagean Ilka, Babál Éva (Jutka), Soltész Jánosné (Irén)†

Az oldal képeinek tulajdonosa: a ref. lelkészi könyvtár

Képtulajdonos: Babál István György

Borossebesi református közösség a ’80-as években

A református templom felszentelése az újjáépítés után, 1980-as évek, álló sor → Mátyás József, Kettner Irén, Balogh Andrásné (Ibolya), Mátyás Józsefné (Ilona), Babál Ilonka, Patkó Ilona, Patkó Anna (Nusi), Takács Ferencné (Juliska), Verebes Péterné (Regina), Takács Ferenc, Patkó Juliánna, Takács Mária, Patkó Erzsébet, (másik) Patkó Juliánna. Guggolók → **Balogh András**, **Molnár János**, Jámbor Anna, Verebes Péter, Halmagean Ilka, Jámbor Irén

1. Hőgye Ilona, 3. Togyika Aranka (1936)

Képtulajdonos: Babál István György

Togyika Aranka (2013)

Foto: sebis expres

Képtulajdonos: Babál István György

Sebesi reformátusok: → Patkó Ilonka, Máté Elena (Lonci), Babál Ilonka, Mátyás József, Jámbor Anna, Mátyás Ilonka, Verebes Regina, Babál Judit, Takács Julianna, Patkó Vilmos, Soltész Irén, Patkó Erzsébet, Halmagean Ilka, Jámbor Irén, Patkó Juliska, Verebes Juliska

Kiss Mihály családja (Városház utca) 1913. körül

Képtulajdonos: Doina Leştaru

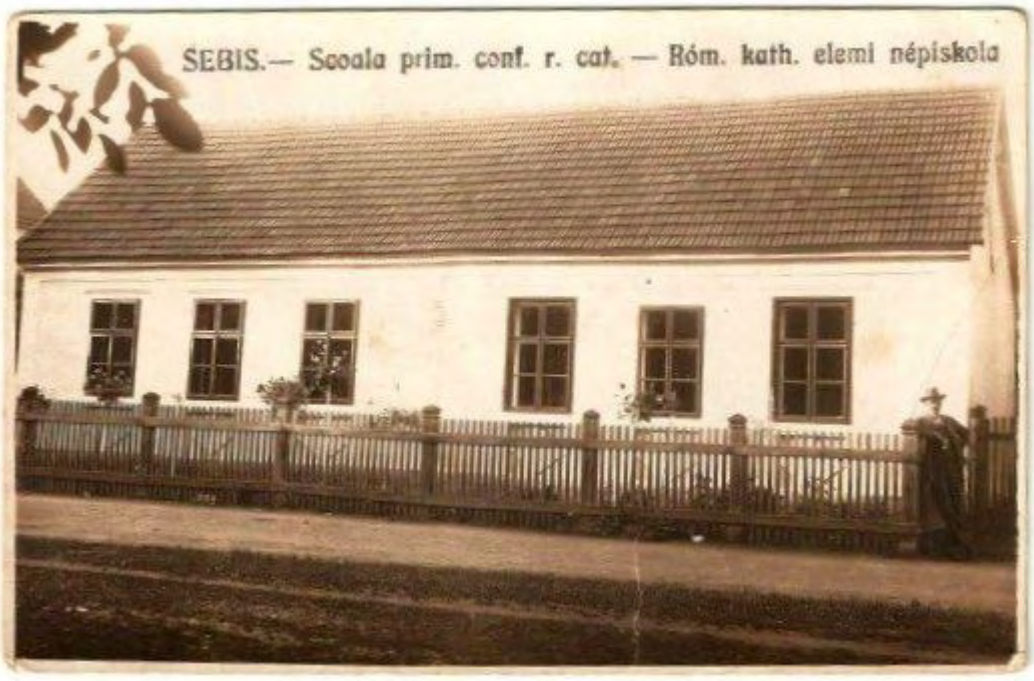

Képtulajdonos: Babál István György

Bondár Anikó magyar tannyelvű osztálya

A borossebesi, római-katolikus elemi népiskola, megnyílt 1852-ben.

Hátoldali szöveg: *„Emlék a tanító úrtól, 1931. január 27. Sebis - Panyik Bandi részére”*

Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

A borossebesi református gyülekezet, más felekezetű, vendég lelkészekkel, 1985.

Balogh András tiszteletes, Patkó György, Patkó Zsigmond, Molnár János tiszteletes a templom főbejárata előtt

Képtulajdonos: Babál István György

Foto egy sebesi esküvőről, a bejárat jobb oldalánál: Babál György (Gyuszi)

Sebesi esküvő: jobbról a 2. Patzelt Anna (Picilány), 3. Babál György (Gyuszi),
4. Hőgye Ilona

Képtulajdonos: Babál István György

Képtulajdonos: Babál István György

Egy násznép Borossebesen a 30-as években - jobbról 3. Babál György (Gyuszi), 4. Patzelt Anna (Picilány)

Egy katolikus összejövetel, 1933. március 8. - helyszín a kastélyudvar

Foto: Wagner
Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

Foto: Silaghi
Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

Szabás-varrás tanfolyam 1939-ben, álló sor → 1. Babál György (Gyuszi), 5. Killik Lajos, 6. Lévai András, ülő sor → 2. Voian Lázárné (sz. Kiss Matild), 6. Patkó Ilona, 7. Patkó Nusi

Osztálykép a magyar iskolából, 30-as évek, tanítótól jobbra: Patkó Ilona, balra: Patkó Nusi

Foto: Wagner
Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

Képtulajdonos: Németh (Bozsán) Sándor

Az „Itt a karaván” c. népszínmű szereplői és a szinjátszókör többi tagja

Borossebesen a harmincas években 20-25 fős amatőr színjátszó társulat működött a helyi fiatalság részvételével. Teljes repertoárjuk nem ismert, a cigány etnikum világában játszódó színdarab, az „Itt a karaván” lehetett a legnépszerűbb. Álló sor, balról a 4. Szárics János, jobbról a 4. Mojsze Sándor (hegedűs), ülő sor balról a 2. Czigány Rózsika, a 3. Szárics Matildka (Matyus)

Borossebesi műkedvelő társaság egy korabeli képes újságban

Forrás: www.okazii.ro

Utcarészlet 1912-ből, az épületeket már nagyon régen lebontották, a helyszín azonosítása kapcsán még a megkérdezett legidősebb sebesiek is csak találgattak.

Egy sebesi asztaltársaság 1926-ból, bal szélen: Kiss Jenő, az álló személy, finánc egyenruhában: Lacatiş Ioan, hátoldali szöveg:

„Emlékül kedves Bátyámnak, Jenő, Sebis, 1927. február 24”

Foto: Nino Nino – 2016.

Az egykori Sárosy utca (ma: B-dul Victoriei), DNy-felől nézve,

az utca végén középen, a római katolikus kápolna látszik.

Foto: Patkó Vilmos

Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

1938. körül, Patkó Nusi, Patkó Iluci, Patkó Ilona, Patkó Zsiguci és Patkó Zsigmond (sz.1897)

Szüret 1939-ben Patkó Zsiga szőlőjében, üló sor, középen: Gyürki Zoltán, tőle balra: Patkó Nusi, ülő sor balról a 3. Patkó Iluci, (a hagyomány szerint, e szőlősgazdánál a szüretelők szívesen vállatak munkát)

Foto: Silaghi — képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

Foto: Wagner
Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

Bérmálkozók csoportja, középen Koleszár János (szül. 1862.), 1920-1934. között Menyháza lelkésze, később borossebesi esperes

Szüreti bál, 1938. körül

Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

Gertner Matild 1890, Új-Dézna

Kiss Mihályné (sz. Gertner Matild) és
Kiss Matildka 1921. körül

Voian Lázárné (szül. Kiss Matild)

Voian Lázár

Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

Doina Leştaru osztálya 1972. június 15-én. *Bondár Anikó* magyar népi-táncot oktat a vegyes nemzetiségű tanulóknak, a névsor:

↓

→ Crişan Dana, Patkó Iolanda, Popa Smaranda, Revnic Monica, Soltész Carmen, Nagy Ildikó, Scrofan Mariana, Patkó Erzsébet, Dîrlea Jana, Guia Adriana, Barbatei Voichiţa, Lazar Marcela, Czégényi Csilla, Patkó Ildikó, Lipták Corina, Marc Marinela

Osztálykép a 7 évfolyamos régi, román iskolából

Képtulajdonos: Vékás Mária-Rodica

Vékás Mária-Rodica 10.-es tanulói 1983.

Borossebesi lányok 1938. június 7-én, baloldalon, fekve: Patkó Iluci

Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

Főszolgabírói hivatal épülete

A korabeli fotográfusok gyakori témája az ezredéves emlékmű, még az eredeti helyén

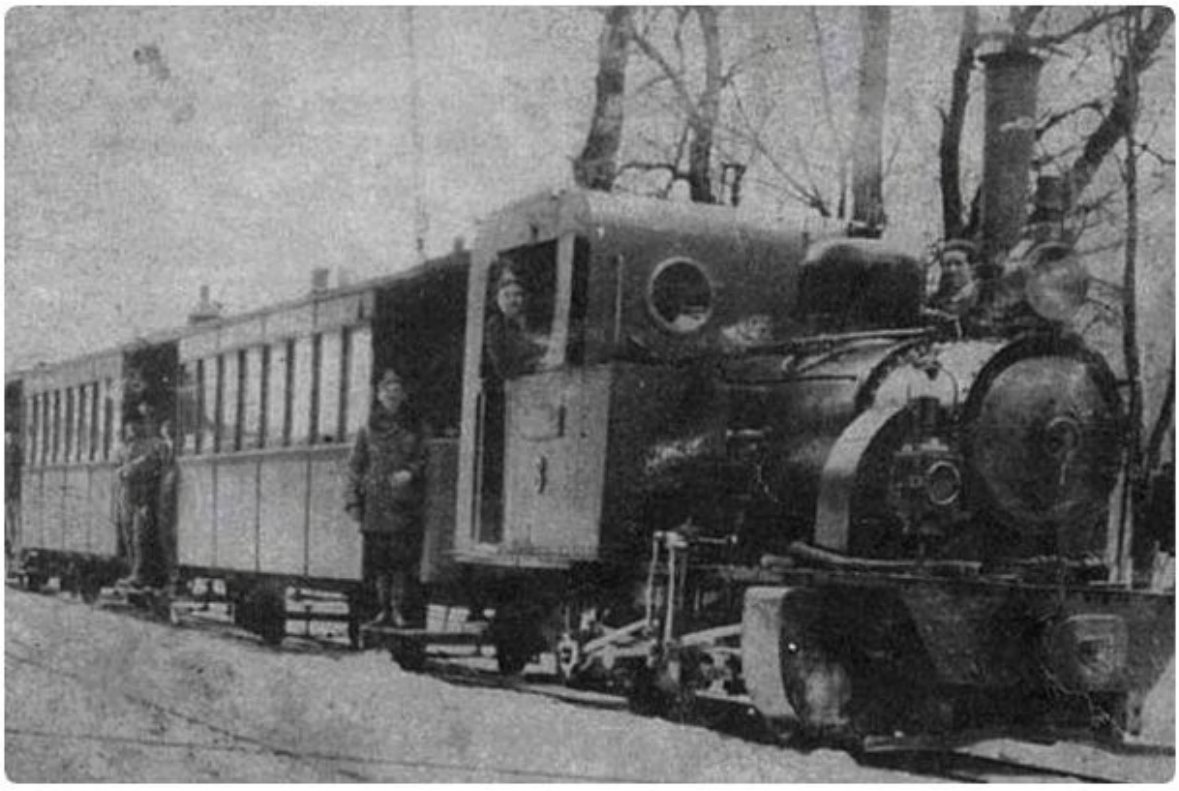
Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Kiadó: E. Storch, Wien VI Forrás: www.okazii.ro

Uradalmi felügyelőség és gazdasági ügyintézőség, Wenckheim udvarház és az Uradalmi főerdészi lak, (1900.) az utóbbi két épület napjainkban megtalálható.

Borossebes – menyházai kisvasut

Forrás: Pavel Jidoi

Képtulajdonos: Babál István György

Futballisták a harmincas években, álló sor, balról a 3. Babál György (Gyuszi)

Labdarúgó csapat a harmincas évekből. Bal szélen: id. Lipták József, jobb szélen: Killik Árpád (kőműves), ülő sor, jobb 2. Gyürki Zoltán, tőle balra a 3. Szabó Ferenc.

Képtulajdonos: Lipták József (Pubi)

Forrás: Pagini Sebişene 1996/1

A borossebesi és egy vendég-labdarúgócsapat (a két világháború közötti években)

A magyar iskola tanulói és a tanító úr a harmincas években

Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

(Foto: Tóth)

Hegyi utca, id. Tóth Ernő egykori portája 1966-ban, № 641. Alsó kép: háttérben a Pilicske

(Foto: Tóth)

(Képtulajdonos: dr. Tóth Ernő)

Patkó Tibor, Tóth Ernő (másodéves, tisztiiskolás orvostanhallgató) és Patkó Vilmos 1965-ben, Patkóék szőlőjében

Tóth Ernő a magyar iskola udvarán, 1954. jan.

Id. és ifj. Tóth Ernő 1977-ben, de már nem sebesi lakosok

Képtulajdonos: dr. Tóth Ernő

Képtulajdonos: dr. Tóth Ernő

Id. Tóth Ernő 1951-1966. között volt borossebesi lakos, háza ablakában

A fotó a ’30-as években készült, idősebbek elmondása szerint: a későbbi évtizedekben is így nézett ki a Piac-tér.

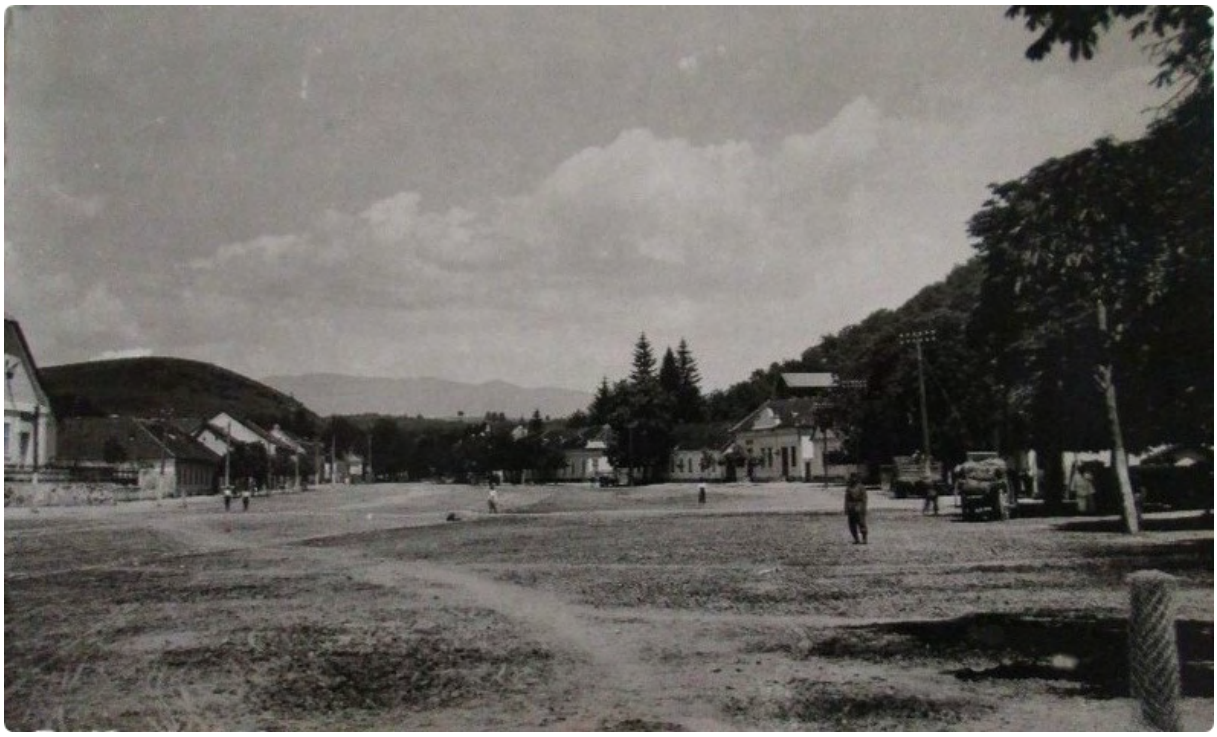

Foto: Silaghi

← Oláh Lajos és családja 1913. körül. A feleség: Oláh Lajosné szül.: Gubincsik Anna (Székudvar) a gyerekek: Rozika, Margit és Pál. Jobb oldali fotón: Oláh Margit (később férj. Babál) arcképe látható kinagyítva egy 1911-es osztályképből.

Oláh Lajos személyi igazolványa, 1932.

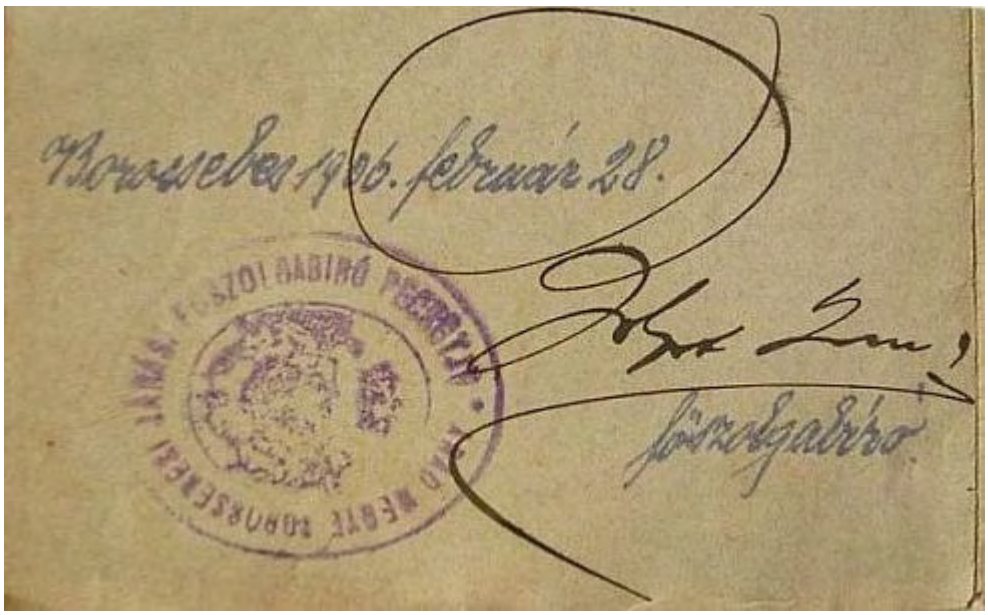

PRIMĂRIA Pelus
JUDEȚUL Arad
18631
CARTE DE IDENTITATE
D-l Oláh Ludovic
de 59 ani, cetățean român
profesiune agric.
domiciliat în Str. No. 174
este membru al acest[ui] comun
înscris la No. 778 al listei de membri
a comunei Pelus
I s'a liberat acest carnet astăzi 02
luna Dec. anul 1932
Primar:
Notar sau Secretar.
No. 778
Aprobat de Ministerul de Interne cu ordinul Nr. 8212 A. din 28 Oct. 1930.

A képek tulajdonosa: Babál Mihai Attila

Foto: Kiss

Gelczer Amália szolgálati (cseléd) könyve, Bolyos József főszolgabíró aláírásai és pecsétjei,1906.

Képtulajdonos: Babál István György

Egy sebesi lakodalom 1938. körül. A szemüveges lelkész: Oláh Vencel 1934-37. között menyházai, később borossebesi plébános.

Sebesiek a Kőzúzdánál a 30-as években, balról 1. Babál (sz. Hőgye) Ilona, 2. Babál György (Gyuszi)

Képtulajdonos: Babál István György

Képtulajdonos: Babál Mihai Attila

Babál György (Gyuszi), Babál Sándor, Babál Mihály. Az alsó képen Babál József – 1970.

Képtulajdonos: Babál Mihai Attila

Foto: Kiss – 2008.

Néhai Babál József szabó, műhely-épülete, B-dul Republicii-B-dul Victoriei sarok

Panorámakép a Piliskéről - az egykori Kőzúzda, valamint a Városház-utca látható - előtérben a Babál-ház, napjainkban is a leszármazottak lakják.

(Képtulajdonos: Babál Mihai Attila)

A baptista gyülekezet zenekara az 1924-25-ben épített és 1926-ban felszentelt, régi imaház előtt. Az épület az egykori Kereszt utcában épült, ma: str. Someşului. Helyére, 1985-ben építették az alsó képen látható templomot.

(A képek forrása: Pavel Jidoi)

Forrás: Pavel Jidoi

Cristea Pavel, 1924. (?)

Munkások a szőlőben

Forrás: Pavel Jidoi

Képtulajdonos: Mihaela Toader

A gyermekkórus 1959-ben, Borossebesen.

A borossebesi baptista egyház kórusa 1937-ben, Menyházán

Képtulajdonos: Pavel Jidoi

Borossebesi osztálykép. (Felekezet, tanítónő, időpont…?)

Buttyini románok szánon, a régi borossebesi Piac-téren, 1946.

Képtulajdonos: Clara Hălmagian Petrişor

Foto: Magyar Fénynyomdai Részvénytársaság

Borossebes látképei a Piliskéről, cca 1905. és 1982.

Foto: Kiss László – 1982.

Hőgye Ilona 1937-ben

Képtulajdonos: Babál István György

Togyika Péterné román viseletben

Képtulajdonos: Togyika Aranka - Todica Aurica

A főszolgabírói hivatal épülete 1906-ban

A Königsegg - Waldstein - Wenckheim udvarház, azaz a "Kastély", építve 1814-ben. Utolsó magyar lakója özv. Mike József (văd Mice Iosef) borossebesi patikus lánya: Mike Sarolta, ki élete utolsó esztendeiben már az egykori Grünfeld Ilona-féle magániskola épületében lévő lakrész bérlője volt. (adatközlő: Doina Leştaru) (színes foto: Kozák István, 2018.)

Hegyi utca (str. Dunarii) a Piliskéről, 2018.

Foto: Cismas

Foto: Deutsch Ármin, Brád. Kiadó: Bienenstock Jakab, Borossebes

A képeslapon látható épületek: a gör. keleti templom, a róm. kat. iskola, a Főszolgabírói hivatal épülete, egy nem azonosított obeliszk és a Wenckheim-féle udvarház, a „Kastély”.

E Borossebes-monográfia egyik *fehér foltja* a képeslapon látható emlékmű, mely kivitelezésében és magasságában hasonlít, a később (tőle DNy-ra, 50 m-re a parkban) 1896-ban felállított milleniumi emlékműre, (alsó kép) de nem azonos vele. A képen látható 2 m magas kőkerítés (kétszárnyas kovácsoltvas kapuval) határolta az udvarház telkét. A belső oldalon, a kőfal mellett látható egy obeliszk. Valószínű, még az uradalom korábbi birtokosa (Waldstein) állíttathatott fel az udvarház kertjében valamilyen elgondolásból egy emlékművet vagy sír-emléket. Ekkor még nincs felállítva az ezredéves emlékoszlop, ennél fogva a felvétel készítésének időpontja jóval az 1896-os évet megelőző időszakra datálható.

Egy másik, hasonló távolságból és látószögből készült, 1910. év körüli fotón már látható a milleniumi emlékoszlop. Ezek a felvételek még a ma élő legidősebb sebesiek születési idejét, fél évszázaddal megelőzően készültek, csodálkoznunk nem lehet, hogy erre már senki sem emlékezik, de a szájhagyomány sem őrzött meg ismereteket ebből a témakörből. A kőkerítés egykori létezéséről ugyan, még maradtak fenn némi emlékfoszlányok (Patkó Andor), de a többi információ a feledés homályába merült. „A Wenckheim-család irattára 1944-45-ben megsemmisült” (Banner János), így kevés az esély arra, hogy e kérdésre valaha is feleletet kaphatunk. (a szerk.)

Az előző oldalon (fent) lévő, levelező-lap címzési oldalát láthatjuk. A címzett: a cserműi illetőségű, „Őnagysága Mauró Terike úrleány”, e levelezőlapot Borossebesből kapta.

A lenti képeslap lelőhelye a szomszéd település: Körösbökény (Buteni). A helyszín és a hintó mellett álló személy ismeretlen. Wagner fényképész a ’30-as években Borossebesen is tevékenykedett, több általa készített felvétel maradt ránk és ezek a könyvben is láthatóak. Valószinű, hogy ez a felvétel is Borossebesen készült.

Foto: Wagner

Levél Borossebesből Szepsibe küldve, ajánlási ragszámmal, 1898.

Forrás: http://helytortenet.com

Levelezőlap „Karikás Miczi úrasszonynak” Budapestről Aradra, 1938.

Forrás: Karikás Dávid

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

A kőbánya 1911-ben, a fotós: W.L. Bp. 5284. A kiadó: „Uránia” nyomda, Borossebes

A címzett: *Flachbart Gyula*, Cleveland, Ohio. A család német eredetű, az idők folyamán elmagyarosodott. A Városház utcában laktak. Az 1851. évi református névsorban F. József, F. István és F. Mihály is szerepel. Az 1865. évi ref. áldozókehely vásárlásakor az adakozók között F. Károly iskolásfiút is megtaláljuk. Az 1892-es iparos névjegyzékben F. Károly már, mint cipész van feltüntetve.

Boros-Sebesvidéki önsegélyző egylet, mint szövetkezet

Ezen korlátolt felelősségű szövetkezet az 1888. évi május hó 6-ik napján tartott alakuló közgyűlés által elfogadott alapszabályok szerint keletkezett. Székhelye: Boros-Sebes. A vállalat tárgya: a résztvevőknek egyrészről biztos és könnyű alkalmat nyújtani apró törzsbetétek által meghatározott kamatnyerés mellett, néhány év alatt tőkét gyűjthetni, ekként a takarékosság és tőkegyűjtés iránti hajlamot felébreszteni, s a szétszórva, gyümölcstelenül heverő filléreket gyümölcsözővé tenni, másrészről pedig azok hiteligényeit mérsékelt kamatozás mellett kielégíteni. Tartama: tíz év.

Alaptőkéje: Minden résztvevő tag által a minden jegyzett egy-egy törzsbetét után havonkint az egylet pénztárába befizetendő 40 kros részletek által képeztetik.

Az igazgatóság: hét tagból áll és a közgyűlés által 3 évre választatnak, nevezetesen: Paradeyser Lajos főszolgabíró, Jahn Vilmos uradalmi igazgató, boros-sebesi lakosok, Török József földbirtokos, déznai lakos, Tömöry Mihály ref. lelkész, Mózes Mihály községi jegyző, Szécsényi Adolf regále-bérlő és Pugna Pavel közgyám, boros-sebesi lakosok. A czég érvényességére: az egylet czégbélyegének előnyomása mellett két igazgatósági tag aláírása kívántatik, minden, a társaság nevében kiadandó hirdetmény a községházánáli kifüggesztés és dobszóval közhírré teendő. (Központi Értesítő, 1888. augusztus 5.)

*

Az 1896. évi május hó 21-én tartott közgyűlésről felvett jegyzőkönyv alapján elhalt Paradeyser Lajos igazgató ebbéli minőségének és czégaláirási jogosultságának megszűnése s az annak helyébe választott dr. Baross Ferencz igazgató, borossebesi lakos főszolgabíró, igazgatói minősége és czégaláirási jogosultsága bejegyeztetik. (Központi Értesítő, 1896. június 14.)

*

Borossebesi takarékpénztár részvénytársaság

Borossebes. — Megye: Arad.

187. Borossebesi takarékpénztár részvénytársaság. — (1911—.) — **Tlf.:** 16. — **Táv.-cz.:** Takarék. — (A Kőrösbökényi takarékpénztár és Honcztői takarékpénztár közös alapitása.) — **Alaptőke: 200,000 K** — névre szóló **2,000** drb **100** K részvényben. — (Alakult 100,000 K alaptőkével, 1,000 drb részvényben. 1912-ben 1,000 drb uj részvénynek 102 K árfolyam melletti kibocsátásával 200,000 K-ra emeltetett.) — **1 részv. 1 szav.** — **Részvényár 1913 februárban K: 108.** — **Osztalék 1912-re K: 5.** — **Összforgalom K: 10.685,825.** — **Takarékbetéti könyvek sz.: 72 drb.** — **Leszámitolt váltók sz.: 3,947 drb.** — **Tárczaállomány: 1,876 drb.** — **Igazgatósági elnök:** Fogassy Gyula. **Igazgatósági tagok:** Bienenstock Jakab, Deutsch Márkusz, dr. Dénes Jakab, Feinkuchen Izidor, Öry Sándor, Öry Béla, Weiszberger Mór. **Felügyelőbizottság:** Szabó József, Antal Miklós, Klein József, Vas Pál. **Jogtanácsos:** dr. Dénes Jakab. **Czégvezető-titkár:** Bácskai Rezső. **Pénztárnok:** Leökös Pál. **Főkönyvelő:** Kaufmann Béla. **Könyvelő:** Singer Sándor. — **A czéget** jegyzi: két igazgatósági tag, vagy egy igazgatósági tag a czégjegyző tisztviselővel együttesen. — **Mód. alapszab.:** 1913 február 9. — **Közl.:** aradi napilap. — **F. é. (I.) közgy.:** febr. 9.

(Nagy Magyar Compass 41/4. - 1913.)

A Borossebesi Takarékpénztár Rt. 100 koronás részvénye

Készült a Lévai Márton-féle Üzleti Könyvgyár Rt. nagyváradi nyomdájában

Forrás: „Magyar Nemzeti Múzeum" / © Magyar Nemzeti Múzeum / ©MNM

Az egykori tulajdonos: Pugna Pál. Az aláírók nevei: Steiner Samu (vegyeskereskedő) vezérigazgató, valamint Deutsch Márkusz (vegyeskereskedő) és Baumgartner János (körjegyző) igazgatósági tagok, kiolvashatóak. A kibocsájtás dátuma: 1911. december 1.

*

Borossebesi takarékpénztár részvénytársaság, a bejegyzést rendelő bejegyzés kelte a czég folyó- és alszáma: 1913. deczember 30. 27635. sz. 197/4. főtelep: Borossebes, czégvezetők: Bolyos József, Baumgartner János, Bernstein Manó, Földes Soma, Steiner Samu. A társaság jogviszonya: az 1913. évi október hó 5-ik napján tartott rendkívüli közgyűlés határozata alapján igazgatókká választatott: Bolyos József, Baumgartner János, Bernstein Manó, Földes Soma és Steiner Samu igazgatói minősége és czégjegyzési jogosultsága, végül azon körülmény, hogy a fenti közgyűlés határozata alapján az alapszabályok módosíttattak s a módosított alapszabályok 69. §-a szerint a társaság közleményei az intézet helyiségébe való kifüggesztés útján teendők közzé, e mellett az igazgatóság belátása szerint a közlemény valamely magyar nyelven megjelenő hírlap, vagy hírlapokban is közzétehető, bejegyeztetik. Irattár szám: VII/118/1911. Jegyzet: Bienenstock Jakab, Feinkuchen Izidor, Őry Sándor, Őry Béla igazgatók e minőségüknek és czégjegyzési jogosultságuk megszüntetése bejegyeztetik. (Lásd 1913. évf. 58. számát)

(Forrás: Központi Értesítő)

*

M. kir. állami helyközi távbeszélő-jegy, Borossebes 1916.

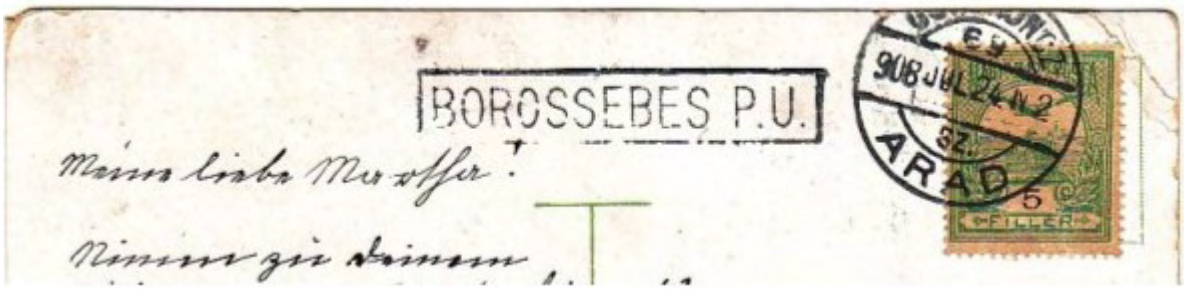

Forrás: http://stores.ebay.com/Philanet-Collectors-Shop

A boros-sebesi postahivatal 19. századi körbélyegzői

↓ Vasúti posta bélyegző-lenyomat, 1908., Gurahoncz → Borossebes. → Arad

Szives tudomásul!

A legutóbbi időben mind sürübben előforduló tüzesetek alkalmából kifolyólag van szerencsém a helybeli és vidéki nagyérdemü közönség b. figyelmébe ajánlani a hazánkban is legjobb hirnévnek örvendő **„Trieszti Általános Biztositó Társaság“** (assicurasioni Generali) kedvező biztositási föltételeit, melynek helybeli képviseletét átvettem.

E biztositó intézet, mely 1831-ben alakult, felölei az összes biztositási ágakat, **föképen tüz, jégkár, élet és járadékbiztositásokat.**

Elfogadtatik mindennemü biztositás **épület, lakásberendezések, mezőgazdasági felszerelések, állatok,** termények **tüzeset ellen, szőllők, gabonanemüek, dohány** stb. ültetvények jégkár ellen, ugyszintén biztositás **baleset** vagy halál esetére.

Midőn azon reményben vagyok, hogy **emo képviseletemmel** városunknak **és** környékének is üdvös szolgálatokat tehetek, minden ily ügyben dijtalan fölvilágositásra **készséggel** maradok

mély tisztelettel

Schida József, asztalos-mester

Borossebes, Kéry-utca.

Schida József asztalosmester hirdetése a „Körösvölgy” hetilapban, 1907-ben.

GENERALA

SOCIETATE ROMÂNĂ DE ASIGURĂRI GENERALE

CAPITAL SOCIAL DEPLIN VĂRSAT LEI 50000000

BUCUREŞTI, PIAŢA ACADEMIEI (STRADA BURSEI, 2)

FONDATĂ ÎN ANUL 1897 FIRMA INSCRISĂ LA TRIB. ILFOV LA Nr. 601899. ACTELE DE FONDAŢIUNE PUBLICATE IN MONITORUL OFICIAL No. 284/1897 CU MODIFICĂRILE PUBLICATE ÎN MONITORUL OFICIAL Nr. 101899, 15/1901, 12/1906, 41/1910, 2331/1920, 60/1923, 341/1927, 1055/1928.

No. de control

AGENŢIA Arad
Tűzgyűlőség

RISC COMUN CU FOL.
Közös kockázat

POLIŢA DE ASIGURARE CONTRA INCENDIULUI
TŰZBIZTOSÍTÁSI KOTVÉNY
No. 471875 A

REINOIREA POLIŢEI
Megujítása a
No.

ÎNLOCUIREA POLIŢEI
Helyettesítése a
No.

„GENERALA" SOCIETATE ROMÂNĂ DE ASIGURĂRI GENERALE
ROMÁN ÁLTALÁNOS BIZTOSITÓ TÁRSULAT

A ASIGURĂ biztositja Tekintetes Kiss Mihály ur saját és b. neje szül: Gertner Matild urnö

DOMICILIAT (CU SEDIUL) IN ktnek állandó lakhelye Sebiş STRADA utca Principală No. 4 házszám

OBIECTELE NOTATE PE CONTRAPAGINĂ, CARI SUNT PROPRIETATEA a tuloldalt leirt tárgyakat, melyek saját ŞI A CĂROR ASIGURARE tulajdonát képezik és melyek

S'A CERUT CU OFERTA DATATĂ DIN biztositásra felajánlttattak a október ho 25 DE CĂTRE kelt ajánlattal

IN CALITATE DE részéről, aki a biztositott tárgyak PÂNĂ LA SUMA DE

Lei ---------- Ötszáz pengő ----------

IN CONTRA DAUNELOR DE INCENDIU ŞI ANUME IN TEMEIUL CONDIŢIUNILOR IMPRIMATE PE CONTRAPAGINĂ ŞI A CELOR összeg erejéig a tuloldalt nyomtatott és beirt feltételek mellett tüzkár ellen

MANUSCRISE, PE TIMP DE 10 AN év LUNI hó ZILE nap tartamára

DELA A biztositás kezdődik Október ho 28 1936

PÂNĂ LA a biztositás végződik 1946

ORA 12 AMIAZĂ délt 12 órakor

CONTRA PLĂŢII IN NUMERAR AL COSTULUI ASIGURĂRII, ADICĂ PRIMA, SPESE DE ADMINISTRAŢIE, TAXE, TIMBRU LEGAL, ETC. DE a biztositás költségeinek és pedig a díj, kezelési költség, illeték, bélyeg stb. lefizetése ellenében, melynek összege:

Lei ---------- Kettőszáznegyvenöt lei ----------

PENTRU ANII VIITORI S'A DEPUS A későbbi évek díjának fedezetére 9 BONURI à LEI drb. díjkötelezvény à 245 B. INSUMÂND LEI összesen 2205 B. letéteményeztetett

FIECARE BON PLĂTIBIL LA A díjkötelezvények esedékesek október ho 28 IN ANII a következő években: 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 19 .

Clauzele neconforme cu legea pentru constituirea şi funcţionarea întreprinderilor private de asigurare şi reglementarea contractului de asigurare, publicată în Monitorul Oficial No. 148/1930 se consideră modificate în sensul prevederilor acestei legi, atât pentru societate cât şi pentru asigurat.

A magán biztositó társaságok alapitására és működésére, valamint a biztositási szerződések szabályozására vonatkozó, a Monitorul Oficial 148/1930. számában közölt törvénnyel meg nem egyező záradékok ezen törvény rendelkezései szerint ugy a Társaságra, mint a biztositottra nézve megváltoztatottaknak tekintendők.

Arad octobre ho 28 1936

Taxa timbrului de ... s'a plătit prin abonament conform adresei No. ... din 25 Ianuarie 1936. a Subsecretariatului de Stat al Aerului.

Societatea Română de Asigurări Generale
Agenţia Principală

TIMBRUL ACESTEI POLIŢE SE PLĂTEŞTE DIRECT LA MINISTERUL DE FINANŢE

000367 *

Foto: Kiss

Egy borossebesi ingatlan, 1936-ban kötött tűzbiztosítási kötvénye, ekkor még a kétnyelvűség megtalálható a hivatalos iratokon

Forrás: Pavel Jidoi

Dézna-patak áradása 2000. április 6.

Forrás: Pavel Jidoi

Forrás: Pavel Jidoi

Dézna-patak áradása 2000. április 6.

Forrás: Pavel Jidoi

Banner János

Képtulajdonos: dr. Szablyár Anna

Banner János Borossebesen, 1893-ban

Az Arad-megyei Székudvaron (ma: Socodor) született 1888-ban. Édesapja *Banner József* gazdatiszt volt, gróf Wenckheim Frigyes borossebesi uradalmában. Tanulmányait a helyi, hatosztályos (ev.ref.) iskolában kezdte. Öt évig volt borossebesi lakos, majd Békésre költözött. Gyermekkorában, szemtanúja volt a tizenkilencedik század utolsó évtizedében, Borossebesen lezajlódó eseményeknek, a császárlátogatásnak és a milleniumi emlékmű felavatási ünnepségének. Idős korában megírt visszaemlékezéséből, első kézből kapunk hiteles információkat a település 19. század végi hétköznapjairól. Banner János (†1971-ben). Eddig még sehol sem publikált írása és részletesebb életrajza olvasható, e kiadvány mellékletében. (a szerk.)

Zakariás Jenő

A „Sárosy-ház” utolsó lakója, az emléktábla előtt (az emléktábla kinagyított képe és a rajta lévő felirat látható, olvasható a Sárosy-fejezetnél)

Zakariás Jenő a borossebesi Wenckheim-uradalom utolsó tiszttartója Szamosújváron, született (1884.), örmény családban. Középiskolai tanulmányait 1897. és 1901. között szülővárosában az Állami Gimnáziumban végzi, ahol hamar kitűnik sporttehetségével. Magas- és távolugrásban, szertornán (ló), rendszerint a győztesek között van. Mosonmagyaróváron a „Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémián” szerzett agrármérnöki diplomát, majd pályafutásának utolsó szakaszában, nyugállományáig, a borossebesi uradalomban tevékenykedett. Leszármazottjai ma is itt élnek. Az uradalmi beosztás velejárója a szolgálati lakás (Sárosy-ház) ami a mindenkori uradalom tulajdona volt. Wenckheim gróf végrendelkezésében az épületet és több hektár belterületi ingatlant (Vadaspark) Zakariás Jenőnek adományozott, hogy az öregkori évek anyagilag biztosítva legyenek. A felső fotón az Aradi Kölcsey Egyesület által a tizenkilencedik század végén odahelyezett Sárosy-emléktábla előtt látjuk Zakariás Jenőt. A kommunista éra beköszönte után a kapott ingatlanok államosításra kerültek, a családot kisemmizték, a juttatott blokklakás értéke a töredékét sem fedezte az elkobzott ingatlanok értékének. Otthonukat, a sebesi születésű költő egykori szülőházát lebontották. (†1967-ben)

Mosonmagyaróváron fiatal korában, a helyi egyesületben, mint birkózó, sportolt. Magyarország 1905. évi könnyűsúlyú birkózó-bajnokságában előkelő helyezést ért el: 1. Erődi Béla (Bp. PTTSE.), 2. Téger József (Aradi Toldi Athléta Klub), 3. *Zakariás Jenő* (Magyaróvári GAAC.)

Adatközlő és a képek tulajdonosa Zakariás Gyula (Gyulu)

Nagy András szobrász

Foto: Silaghi
Képtulajdonos: Szabó László

Gyürki Elza (1911-1932.) síremléke és alkotója az egykori, helyi róm. katolikus temetőben. 2018-ban még akadt, ki emlékezett az ó-temetői síremlékre, de a felszámolást követően nyoma veszett, sorsa ismeretlen. (a szerk.)

„Ez munkáim közül az egyik ami a sebesi temetőben van. A keresztszüleim leányuk részére készítettem. Emlékül Nagybácsiéknak, Nagy Banditól. 1942. Borossebes”

Nagy András Borossebesen született, később Magyarországra áttelepült és ott alkotó szobrász. 2017-ben emléke még élt, az idősebb borossebesiek körében. (a szerk.)

*

Két sebesi hentes- és mészárossegéd a 30-as évekből: Kádár János és Lipták József

Lipták József, 1938.

Képtulajdonos: ifj. Lipták József

A régi Városháza épülete, ma tűzoltóság, a B-dul Republicii-in Idők folyamán egy bank is működött az épületben. (adatközlő: Patkó András -Andor)

A SEBIŞ és x-edik mészréteg alatt alussza álmát és várja feltámadását az egykori VÁROSHÁZA felirat.

↓

Foto: Honisch

Foto: Kiss

Borossebesi román család a ’20-as években

Mócok Borossebesen, 1928.

„ Bocskor: egyetlen darabból szabott talpú és felső részű, sarkatlan, elöl kerek vagy hegyes orrú, bocskorszíjjal felköthető könnyű lábbeli, amely a talpat, a talp széleit és a lábujjakat védi. Anyaga lehetett kikészített bőr, de készítettek bocskort szőrösen hagyott, kikészítetlen bőrből is.” (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon) Ezen oknál fogva neveztek bizonyos népcsoportot „szőröstalpúaknak”. A hatvanas évek elején még lehetett találkozni olyan árusokkal a sebesi heti piacon, kik használt gumiabroncsból készült lábbelit (bocskort) is kínáltak eladásra. (a szerk.)

A Borossebesi Kaszinó (alapítva: 1870.) épülete DNy felől nézve, helyén ma a kórház van.

Az első mozgóképszínház Borossebesen

1895-ben Párizsban a Lumière fivérek a szélesebb közönség előtt bemutatták találmányukat, megtörtént az első mozgóképes bemutató. Rá egy évre, a millenium évében, Aradon is hasonló eseményre került sor. A környéken itt volt az első mozgófilm előadás. A hagyomány szerint a vármegyeszékhelyen tartózkodó borossebesiek is voltak az első nézők között. Bizonyára akadt közülük olyan, ki szerette volna elhozni Sebesbe, azt az újfajta masinát, amely „betölti a falat komédiákkal."

Az első borossebesi mozgókép előadásra 1911. pünkösdjén került sor, a Kaszinóban. Az újdonság hallatán úgy tódult a nép, mintha nagyvásár lenne. A közönség az első előadás után követelte a másodikat. „A két előadás közötti rövid szüneteket egy komédiás töltötte ki, ő tüzet nyelt és játszadozott egy kutya nagyságú majommal". Így emlékszik vissza ezekre az időkre, az akkor gyerekként Borossebesen jelenlevő, körösbökényi Teodor Hălmăgean, ki azzal a céllal jött át a szomszéd településről, hogy ezen az eseményen részt vegyen. Később ő volt az első, ki falujában saját mozit létesített. A húszas évektől a sebesi közönség is láthatta hamarosan azokat a filmeket, amelyek Aradról, Temesvárról vagy egyenesen Bécsből vagy Budapestről szereztek be. Közöttük ilyen címeket találunk: *Sólyom vára*, *A hősök iskolája*, a *Meder-i özönvíz*, *A szerencsés kulcs, A vér bosszúja, Tangó, Ebe Claud lánya* stb. A jegyárak mérsékeltek voltak, 5-10-15 lej. A vetítések kezdete este 9 órakor volt. A belépő jegyeket az előadás közepén ellenőrízték. A vetítések megkezdése előtt a mozi tulajdonosa tisztelettel kérte a nagyérdemű (közönség) jóindulatú támogatását.

← Egy 1928. körüli, mozi-műsor tábla a Weisberger-féle vegyesbolt előtt, „Buffalo hercegnője” (a szerk.)

1924. július 20-án a helyi, zsúfolásig megtelt moziban az aktuális műsor, egy 5 felvonásos dráma: *Utolsó holdtölte* címmel, a szünetekben ehhez kapcsolódott egy ingyenes ráadás: *András a féltékeny könnyfakasztó* címmel. Mind többen és többen leltek örömet a filmvetítések alkalmával, így a „hetedik művészet”, teret nyert az akkori világban. Néha előfordult, hogy egy film megtekintése után, gyalogosan vagy bérkocsin átment a közönség egy része az öt km-re fekvő Körösbökénybe. Itt, az otthoniaknál szenvedélyesebb filmeket vetítettek. A sebesi moziban a filmeket valaki hangosan magyarázta, közben lehetetlen zeneszámokat játszottak gramafonról[1]. A filmelőadás után, 20 lej befizetése ellenében következett a tánc, ötven lejért pedig zenés üzenetet is lehetett küldeni.

Úgy tartja az emlékezet, hogy az első borossebesi mozi nem sokáig működött, elmúlását sietette a konkurencia is. Az emberek újabb, jobb gépekkel felszerelt, tágasabb filmszínházra vágytak. Megnövekedett az igény a bemutatandó filmekkel szemben is. Ilyen előzmények után jelenik meg Borossebesen a Patkó-féle mozi.

(Felhasznált irodalom: Pagini Sebişene 1996/1 50. old.— fordítás: Szabó M. Attila)

[1] A néma film korszaka

Gedeon Gáspár Menyházafürdőn, 1930.

Mellák István gyűjtése

Gedeon Gáspárné (Kiss Etelka)

Képtulajdonos: Patkó András (Bandi)

Emlékek Borossebes egykori zsidó közösségről

Az 1869. év óta nyilvántartott, ismert vallási statisztikai adatok szerint a borossebesi zsidó közösség létszáma ez évben 64 volt, a századfordulóig, tízévente megközelítőleg 10-10 fővel gyarapodott. A csúcsot az utolsó magyar népszámlálás évében, 1910-ben érte el, ekkor a létszám 115 volt. A román hatalomátvétel után 10 évvel e létszám a felére, majd 1992-re 1 (azaz egy) főre apadt. A helybeli zsidóság (mint általában mindenhol) főként a kereskedelemmel, Borossebestől - Menyházáig, szatócsbolt, vegyesboltban iparcikk árusítás, (Steiner Sámuel, Bienenstock Jakab, Goldberger Márk, Engelhardt Nátán, Weiszberger Adolf stb.) valamint kocsma/italmérés üzemeltetésével foglalkozott. Lakóházaik, ingatlanjaik nem alkottak zárt egységet (gettót) a településen belül. Nyelvhasználatuk magyar, öltözködésük, életvitelük megegyező ill. hasonló volt a magyarokéhoz, vallási tekintetben természetesen a saját hagyományaikat követték. Gyermekeik a katolikus és a református egyház által üzemeltetett felekezeti iskolákban, valamint az 1907-es évtől az impériumváltásig, Grünfeld Ilona magániskolájában is tanulhattak. A község társadalmi életében részt vettek, közösségi célokra adakoztak. Az egyik korabeli, katolikus harangszentelési ünnepséget megörökítő fotón Steiner Sándor helybeli kereskedőt lehet feismerni. (a szerk.)

„Itt voltak azok az egészen kis kereskedők is, akiknek vagy a főutcán, vagy a távoli mellékutcákban volt a boltjuk és végezték a maguk munkáját kora reggeltől késő estig azzal a becsületességgel, amit foglalkozásuk megkívánt, ha élni akartak a faluban.” (Banner János)

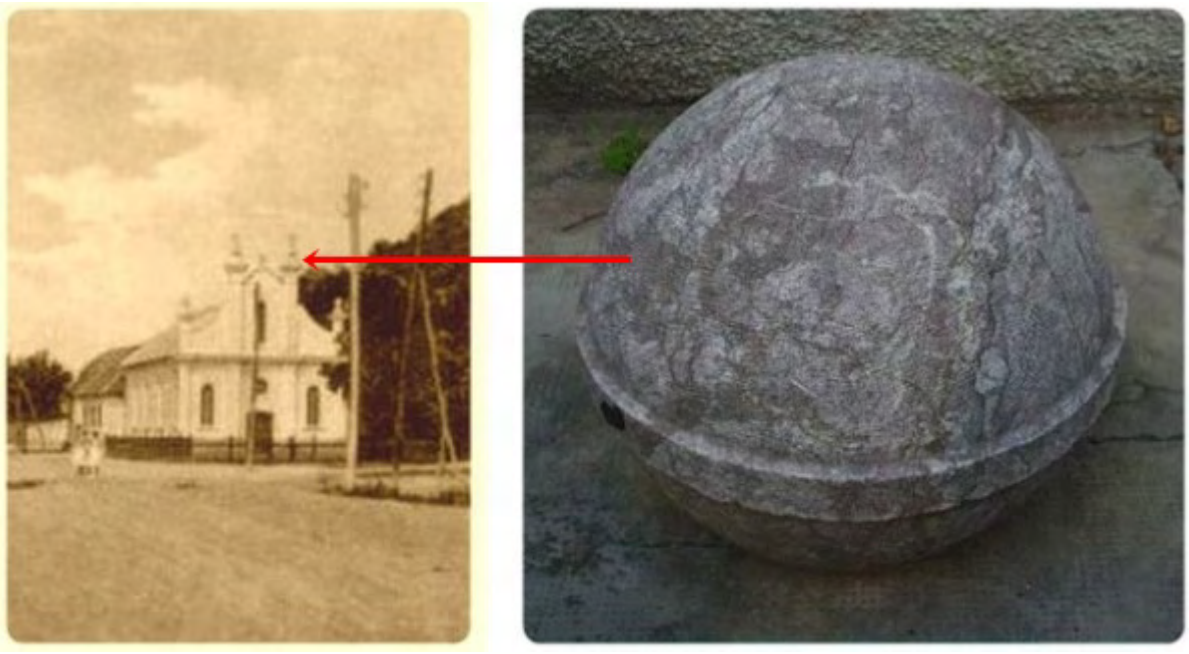

Foto: Kiss

Az egykori zsidó imaház. Csak kettő, márványból faragott oromdísz (átmérő: cca 35-40 cm) maradt meg belőle, az egyik megtekinthető volt, egy Városház utcai (B-dul. Republicii Nr. 49.) ház udvarán, amit bontáskor a néhai helybéli katolikus kántor, Kettner József mentett meg. A másik darab pedig, néhai Patkó Tibor udvarán (str. Păcii Nr 4.) volt található. Mindkettejük elhalálozása miatt, a márvány-gömbök további sorsa bizonytalan. (a szerk.)

„Romániában, 1945–46-ban a bukaresti Szövetség (Zsidó Hitközségek Szövetsége), kiadta az utasítást, hogy minden olyan településen, ahol már nincsenek zsidók, vagy csak nagyon kevesen vannak, a zsinagógákat le kell bontani. Borosjenőn talán még volt egy-két család. Csermőn a zsinagógát nem bontották le, hanem megvásárolta a baptista gyülekezet, és imaháznak használják. Tudom, hogy (Körös-) Bökényben is le kellett bontani a zsinagógát, a telket, pedig eladták. Ezt a döntést a Szövetség épp azért hozta, mert nem voltak már zsidók ezeken a településeken. Weisblatt doktor, az egyik legjobb aradi bőrgyógyász elmesélte, hogy a pankotai bútorgyárban, ami egy igen nagy gyár volt, sokan megbetegedtek valamilyen bőrbetegségben, és őt küldték ki hivatalosan, hogy nézze meg, miről van szó. Aztán hallotta Pankotán, hogy egy munkás, aki a zsinagóga lebontásán dolgozott, lezuhant az épületről, és meghalt. Az egész falu azt beszélte, hogy ez természetes, hiszen egy templomot bontottak le.”

Forrás: Popper András

Foto: Kiss-2008.

A borossebesi zsidó temető (menyházai) márvány síremlékei

A borossebesi imaház is lebontásra került. „A felekezet képviselői eljöttek Aradról, intézkedtek az épület lebontásáról, az ingatlan és a hasznosítható, bontott építőanyag értékesítéséről. A keletkezett bevétel egy részét a helybeli zsidó temető kerítésének elkészítésére, javítására fordították.” (adatközlő: Doina Leştaru)

✡

Foto: ifj. Karikás Dávid, 2015.

Izrael (Karikás) Czeczilia és Karikás Dávidné, (Rosenthal – Rózsa Julianna) síremlékei

Levélrészlet, egy ifj. Karikás Dávid birtokában lévő levélből:

Sebis, 1930. 12. 08.

A zsidó temetőben is voltam többször a nyáron, látnád csak milyen szép, most meg lett nagyobbítva és körös-körül lett kerítve dróttal. A hitközség költségén az összes sírokat rendbe hozták és minden olyan sírra, amelyiken nem volt emléktábla, tettek, szürkére festett csinos pléh táblát és az illető nevét feketével ráírták, a tatádnak is van. A bejárat most a végiben van, szép új kapuval és lentről az útról egy szép széles út vezet fel, ahol most a gyászkocsi is felmehet, mintha nem is ez volna a régi temető. Azt mondja a Schwartzné: nagyon sok pénzükbe került ...

Ilonka

[1] Schwartzné: S. Emánuel borossebesi neológ rabbi felesége

✡

A pankotai esethez hasonlóan, Borossebesen is szárnyra kaptak annak idején, különféle mendemondák. Az emlékezet szerint az épület bontásakor egy helybeli párt- vagy néptanács-funkcionárius felmászott az imaház tetejére, felült az egyik gömb oromdíszre és egy fanfárt megszólaltatva, idétlenkedett. Élete később tragikusra fordult. Szóbeszéd tárgya lett, hogy a hely „el van átkozva”, rejtélyes, sorozatos halálesetek történnek, az ott tartott sertések nem híznak stb. Az általam megkérdezett emberek is hallottak erről, de nemigen nyilatkoztak.

A zsidó temető a helyi (ökumenikus) temető nyugati szélén van, drótkerítéssel körülvéve. Egykori temetkezési helyük, az ortodox temető főbejáratától induló, „temetői főút” végén található, innen egy kiskapun keresztül lehet megközelíteni. A mohos síremlékeken héber nyelvű feliratok olvashatóak, a többi felirat héber és magyar vegyesen. Az aljnövényzet térdig ér, a ki nem irtott cserjék jelzik, hogy a temető az utolsó évtizedekben már „gazdátlan”. A legimpozánsabb síremlék a *Kaufmann* házaspár fekete márvány obeliszkje. Kaufmann Albert Déznán üzemeltetett italmérést az 1892-es, *M.o. kereskedőinek névjegyzéke* szerint (a szerk.)

Foto: Kiss

↑ Magyar nyelvű felirat a sírkövön: Kaufmann Albert élt 56 évet, meghalt 1916. aug.19.-én, Kaufmann Alberné (Deutsch Cecilia) 1937. dec. 12.

Kohn Sándor visszaemlékezése 2003-ban (részlet)

„A nagyszülők *borossebesi* háza semmiben sem különbözött a község többi házától, átlagos szintű volt, volt benne egy bolt, raktár, két-három szoba. Akkoriban vegyeskereskedéssel foglalkoztak. A nagyszülők árultak szegektől kezdve élesztőt, kenyeret, cipőt, pálinkát, szeszt, és volt egy kisvendéglőjük. Nem tartottak állatot, a kert, pedig nagyon kicsi volt, egy pár fa és virág nőtt benne. Kohn nagyapa Sebesen halt meg 1898-ban, nagyanya, pedig szintén Sebesen, 1931-ben, mielőtt én születtem volna.

← *Kohn Jenő* 1896. augusztus tizennegyedikén született Borossebesen, Arad megyében. (megh. 1982.) Az anyanyelve magyar volt. Négy osztályt végzett, és két évet inaskodott. Tizenhét évesen sorozták be, tehát 1913-ban. Mesélte, hogy harcolt az első világháborúban**,** 1914-ben, Montecassinónál, Olaszországban, az osztrák-magyar hadseregben. Lakott Budapesten is — a hadseregben maradt Kun Béla kommunista forradalmáig. Nem tudom pontosan, mikor jött haza, de mesélte, hogy a román csapatok - Románia Franciaország és Anglia oldalán állt — bevonultak Budapestre és legyőzték Kun Béla csapatait, akinek az oldalára átállt volt az osztrák-magyar hadsereg egy forradalmi része. Azután ő hazajött Romániába. Édesapámnak öt lánytestvére volt: Sarolta, Gizella, Regina, Róza és Netty, mind háziasszonyok Borossebesen. Abban az időben a nőkre a három „K" meghatározása volt érvényes: Küche, Kirche, Kinder (konyha, templom, gyerekek). Sarolta, Haashoz ment feleségül, aki sofőr volt, és két gyerekük volt: Bandi, kereskedő és Katalin, háziasszony. Gizella férje Schwartz Emánuel volt, a borossebesi neológ rabbi, egy fiuk volt, Frédi, hivatalnok Izraelben, Jeruzsálemben.

Regina, *Steiner Sándor* kereskedőhöz ment feleségül, és három gyermekük volt: József, Sándor, akinek volt egy lánya, Ilona, akit mi Bobónak hívtunk, most orvos Izraelben, Ramat Ganban; és Irén, a férje Roger Tibor kiván - doroltak az Egyesült Államokba, volt egy fiuk, Tibi, fogorvos volt, ő körülbelül hat évvel volt nálam idősebb, 1926. körül született. Tibi fia Romániába jött, és itt tanult - fogorvosit végzett Bukarestben. Róza, Márton Bélához ment feleségül; nekik is három gyerekük volt: Sándor, aki villanyszerelő, Rudolf, aki kereskedő és Ilona, aki háziasszony volt (az ő férjét Bélának hívták, Temesváron laktak). Netty Klein kereskedőhöz ment feleségül, és egy lányuk volt, Mária, szintén kereskedő. Anyagi szempontból Gizella nagynéném volt a legjobb helyzetben. Az unokatestvéreim és édesapám az ő alkalmazottaiként dolgoztak.”

Steiner Sándor, felesége Kohn Regina és gyerekeik: József, Sándor és Irén 1900-as években ↑

→ **A szőnyegen ül:** Haas Katalin és Roger Tibor, a fiával **1.s.** Roger Irén, Márton Róza, Kohn Netty, Steiner Regina, Haas Sarolta, Steiner Ilona **2.s.** Márton Béla, Schillinger Gizella, Kohn Jenő, Márton Ilona, Steiner József, Steiner Sándor **3.s.** Schwartz Gizella, Schwartz Emánuel, Schwartz Frédi, Márton Sándor

→ **Ülő sor:** Klein Fanni, Márton Róza, Márton Béla, Márton Ilona, Márton Lili
Álló sor: Klein Móric, Haás András [?], Márton Sándor

A fotók az 1930-as években készültek Borossebesen. (Forrás: www.centropa.com.)

Kuliner, Şebiş Nr.2.

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

Az egykori zsinagóga és a „Vasgyári” (fából készült) híd és a Menyházai-patak részlet

Balra: Bienenstock Jakab divatáru-üzlete, a szemközti saroképület: Patkó Zsiga háza, jobb oldalon a zsidó imaház, előtte: az egykori Wenckheim-tér ÉK-i része

Tabák Lajos[1] gyermekkori emlékei Borossebesről

„Most azonban úgy sikerült, hogy a mi családunk a lehetőség alapján csak az Arad megye keleti oldalán lévő *Borossebest* választhatta, mert édesapám itt talált magának megfelelő állást, ahol a zsidó hitközség kántorának választották. A bemutatkozáson szépen hangzó baritonjával, a tóraolvasási tudásával, a különféle szertartások szakszerű levezetésével járó feladatok ismerésével a hívek elfogadták pályázatát. Szép zsinagógájuk épült a Sebes-Körös[2] partján, s volt szolgálati lakás is. A rabbi munkáját is apám látta el. Azt nem tudtam megfigyelni, hogy a bútoraink hogyan kerültek át Kecskemétről *Borossebesre*, de arra emlékszem, hogy családunk vasúton, átszállással érkezett. Minket, gyerekeket a vasútállomáson egy ökrös kocsira ültettek, amelyet egy román ember hajtott, aki folyton beszélt hozzánk románul, de mi egy szót sem értettünk. Így jutottunk el a lakásunkra, amely szebb volt, mint a kecskeméti a Homoki utcában. Hamarosan ismerkedni kezdtem a faluval is. Láttam, hogy márványbánya, meg márványt daraboló üzem, keskenyvágányú vasút és állomás van a faluban. Ezen utazva Menyháza-fürdőt lehetett elérni. A vasútvonal mentén vasércet is bányásztak, s azt Borossebesen dolgozták fel. Mondták az emberek, hogy a falunak vannak olyan részei is, ahol szőlőskertek és gyümölcsösök vannak, azokban sok szilva terem. Később már láttam, hogyan készül szüretelt szőlőből a bor, a szilvából meg pálinka és lekvár. Mindenütt az utcán, a házak előtt sajtolták a szőlőt, nagy üstökben főzték a szilvát, a gyerekeknek adtak mustot és lekvárt ajándékba, ha edényt vittek.”

Forrás: Szarka Klára „Egy évszázados ember” (részlet). Foto: www.168ora.hu (T. L. 100 éves korában)

✡

Az izraelita vallású lakosok száma a borossebesi járás néhány településén

A borossebesi járás néhány települése	Összes		Izraelita vallású		
	Népesség száma				
	1880. év	1910. év	1840. év	1880. év	1910. év
Borossebes	1659	2596	5	70	115
Dézna	1048	1140	0	21	18
Körösbökény	2769	3632	0	125	152
Menyháza	604	772	0	7	7

[1] Tabák Lajos a kecskeméti születésű, és a trianon utáni Magyarországon alkotó fotóművész 1910. és 1913. között élt *Borossebesen*, az elemi iskola első három osztályát a helybéli, Grünfeld Ilona magániskolájában végezte, majd családjával Világosra költözött. 2007-ben Szolnokon, 104 éves korában hunyt el. (a szerk.)

[2] Téves, a helyes elnevezés: Sebes-patak. (a szerk.)

A második világháborús emlékmű Borossebesen

A Borossebes környéki, 1944. őszi, harcokban elesett szovjet katonák első, ideiglenes nyughelye a görög-keleti templom előtti parkrészben volt.[1] A háború befejezését követő években került sor a kihantolásukra valamint, egy másik település temetőjében történő, végső nyugalomba helyezésre. A kihantolás ünnepélyes keretek között történt, a ceremóniára kirendelték a város lakóinak egy részét, valamint az iskolásokat is. Felejthetetlen élmény lehetett! (adatközlő: Patkó András – Andor)

1959. augusztus 23-án[2] a második világháborúban elesett borossebesi katonák emlékére a régi Piactéren, a mai Str. Parcul Libertaţii-n márvány obeliszket állítottak fel. Körülbelül ezzel egy időben, vagy ezt követő időpont után az első világháborús emlékművet lebontották és „száműzték" az ortodox temetőbe. Ott szétbontott állapotban, a térdig érő fűben évekig hevert. A kommunista ideológia imádata ekkor még, átmenetileg felülírta a hazafias érzelmeket, azt a látszatot keltve, mintha a román nemzeti- és hadtörténelem a második világháborús átállással kezdődne. A Román Királyság, királyával együtt, elfeledésre ítéltetett.

Fotók: Pavel Jidoi, KissLászló és www.sebis.netne.net

A kommunista érában az emlékmű tetején ötágú csillag volt, majd a „rendszerváltás” után néhány évvel, 1993-ban, ez a szimbólum lecserélésre került, keresztre. Az emlékművön feltüntetett, elesett katonák létszáma itt jóval kevesebb, mint az első világháborús emlékművön volt, bár ha csak egy lett volna az is sok lenne. Magyar vagy magyar hangzású névvel, csak néhánnyal találkozunk.

Az emlékmű homlokzati oldalán lévő feliratot olvasva úgy tűnik, mintha ezek a katonák *kizárólag* a fasizmus elleni harcban vesztették volna életüket. „Eroilor căzuţi pentru eliberarea patriei noastre de sub jugul fascist”[3] A királyi Románia csapatai a németek (olaszok, spanyolok, magyarok, stb.) oldalán, velük szövetségben, keményen kivették a részüket a Szovjetunió elleni hadjáratban[4]. (Războiul sfânt contra bolşevismului) Nem valószínű, hogy a kurszki és sztálingrádi fiaskót a román hadsereg személyi állománya, emberveszteség nélkül átvészelte volna. A keleti hadszíntéren elesett borossebesi katonák nevei az obeliszkről valami ok folytán lemaradtak, emlékükre a feledés homálya borult. De tudjuk, ilyesmiről szó sincs, megint a történelem kozmetikázásával szembesülünk. Az iskolai történelemkönyvek mind a mai napig a megszokott sémák szerint íródnak; az egykori német-román barátságról, háborús eggyüttműködésről szemlesütve emlékeznek. Hosszú éveken át a Szovjetunió elleni háborút tabuként kezelték, a tankönyvekben éppen csak megemlítették. Annál nagyobb teret biztosítottak az 1944. aug. 23-án történteknek. Ezt úgy állították be, mint a Román Kommunista Párt által vezetett akciót. Egy ideig a felszabadító: a Vörös Hadsereg volt, őket segítették a román hazafias erők. Később a nézet változott, a szovjet felszabadításról megfeledkeztek, csak a román erők szerepét helyezték előtérbe.

A mai informatikai világban már senki sem mondhatja el magáról, hogy azért tájékozatlan saját, nemzeti történelmének ismeretében, mert azt annak idején az iskolában másképp tanították. Már elérhetőek (román részről is) tárgyilagos ismeretek.

(E fejezet Szabó M. Attila tanulmányának felhasználásával készült - a szerk.)

[1] A mai B-dul Republicii – Str. Romană sarok a parkban

[2] A kiugrás 15. évfordulóján. A román vezetés az évtizedek folyamán bizonyította azt, hogy ha érdeke úgy kívánja, lelkiismeret furdalás nélkül, hagyja ott szövetségeseiket és tér át a másik oldalra. A sztálingrádi és a kurszki súlyos veszteségek arra sarkalták a román hadvezetést, hogy keresse a kiutat, az átállás lehetőségét. A kiugrás 1944-ben ezen a napon történt

[3] „ A hősöknek, akik elestek a haza felszabadításáért a fasiszta iga alól”

[4] Románia német származású királyainak (Hohenzollern-Siegmaringen) köszönhetően a 30-as évektől német orientációt követett. Németország keleti politikájában jelentős szerepet játszott a román kőolaj és egyéb ásványkincs, hadászati szempontból, pedig az ország stratégiai elhelyezkedése, a Szovjetunió közelsége. 1941. június 11-12-én német-román egyezményt írtak alá Münchenben és Berchtesgadenben. Ebben Románia vállalta a jövendő szovjetellenes háborúban való részvételt. Július 22-én a román hadsereg teljes erejével a németek oldalán megkezdte a hadműveleteket. Későbbiekben Hitler mintegy kárpótlásként az észak-erdélyi területért, tizenhárom ukrán megyét, Odessza központtal, román állami közigazgatás alá helyeztetett. (Moghilău, Tulcin, Jugastru, Balta, Răbniţa, Dubăsari, Ananiev, Golta, Tiraspol, Berzovca, Ovidiopol, Oceacov, Odessa)

Az Önkéntes Tűzoltó Egylettől a Pompireii-ig

„A községi életet közelebbről érdeklő viszonyokat és intézkedéseket a következőkben tartom még felemlítendőnek, s nevezetesen:

a) A tűzrendőrség érdeléből az ipartörvény által előírt kéményseprői körök meg lettek alakítva, az állások betöltése iránt kiírt pályázat azonban eredménytelen maradt, s így a járásban létező egy kéményseprő mellett a kéményseprés feletti felügyelet az elöljárók feladatává lőn téve.

b) A tűzoltó intézménynek üdvös következményeit átlátva, Borossebes községben 92 taggal tűzoltó egylet alakult. Az egylet alapszabályai jóváhagyás alatt állanak

c) Tűzoltó szerekkel a körjegyzőségek székhelyét képező községek el vannak ugyan látva, de ez csak kevéssé megnyugtató állapot az oly szövetkezett községekre, melyek némely esetben a székhelytől 1-2 órányira esnek.” (Paradeyser Lajos főszolgabíró, 1887-évi jelentés - részlet)

*

„Az ő[1] kezdeményezésére alakult meg a borossebesi önkéntes tűzoltó egylet, bizonyára az ő kívánságára apám[2] parancsnoksága alatt. Nagyon tetszett, amikor apám magára öltötte az „angyalbőrt””. A három rozettai blúzt, a hosszú elejű sapkát, a tokjából, szíjából soha ki nem vett szép nikkelezett csákányt s a három osztályparancsnokkal együtt gyakorlatoztatta a nagyobbára iparosokból álló kb. 30 főnyi csapatot, amely a helyőrséget pótolta Borossebesben. Ezeket a gyakorlatokat sokszor nézte Lajos[3] bácsi is, aki előtt tisztelegve vonult el a jól idomított csapat. Ennek a munkájának az eredményében azonban nem soká gyönyörködhetett, pedig nagyon meg lett volna elégedve azzal a felvonulással, díszőrséggel akkor, amikor kevéssel utóbb[5] az ő koporsóját kísérte az egyik alparancsnok vezetésével.”

(Banner János[4] visszaemlékezése – részlet)

Tűz Borossebesben

„Nagy ijedelmet okozott vasárnap délelőtt városunkban a harangok vészes kongatása. Tűz van! Tűz van! — kiáltások hangzottak az utcákban s egyszerre kiürültek a templomok s egyéb nyilvános helyiségek s a közönség nagy csoportokban sietett a vész színhelye felé, melyet a fölszálló sötét füstfellegek messziről jeleztek. Vikar Roman földesgazda nemrég épült cserepes háza gyulladt ki, amíg ők az ünnepi misén odavoltak, az alatt odahaza a gyerekek valószínűleg felügyelet nélkül tűzzel játszadozhattak. Derék tűzoltóságunk Kettner József alparancsnok vezetése alatt teljes fölszereléssel csakhamar szintén megjelent a helyszínen s a szárazság folytán gyorsan kifejlődött tüzet energikus föllépéssel, alapos képzettséget tanúsító ügyességgel, rövid félórai fáradság után lokalizálta, majd teljesen eloltotta. Ez alkalommal működött első ízben a nemrég beszerzett új tűzoltófecskendő, mely teljesen kielégítette a hozzá fűzött várakozásokat.” (Körösvölgy hetilap, 1907. 5. sz.)

[1 és 3] Paradeyser Lajos, a borossebesi járás főszolgabírója

[2] Banner József, a milleneumi időkben a Wenckheim-uradalom gazdatisztje

[4] Banner János történész, 1959-es visszaemlékezése a milleneum éveiből, †1971-ben

[5] †1896-ban

Egy aradi tűzoltó a 20. sz. elején

A borossebesi önkéntes tűzoltó-egylet alapszabályai, a m. kir. belügyministerium által, f. évi 18,421. szám alatt, a bemutatási záradékkal elláttattak.

Budapesti Közlöny, 1888. márc. 24.

— **Tüzoltó-gyülés Borossebesen.** A borossebesi önkéntes tüzoltó-testület vasárnap délután tartotta rendes évi közgyütését, melyen az elnöki megnyitó után a lefolyt évi eseményekről tett jelentést a vezetőség, valamint rendben találták a pénztárt és fölszereléseket. Miután igy a hivatalnoki kar a fölmentvényt megkapta, a tisztikar ujbóli választása következett, melynek eredménye a következő: Elnök: Baumgartner János, parancsnok: Mogán Ignácz, alparancsnok: Kettner József, osztályparancsnok: Deutsch Márkusz, pénztárnok: Steiner Samu, segédtiszt: Siflis János.

Körösvölgy hetilap, 1907.

A helyi Tűzoltó Egyesület 1935-ben. Ülő sor, jobbról a 3. Patkó Imre, előtte: Farkó Lajos

Képtulajdonos: Patkó Zsigmond

„Az önkéntes tűzoltók közé bekerülni – kitüntetésszámba ment. […] Korhely, mihaszna embert nem vettek fel. Ünnepélyeken a tűzoltók teljesítettek díszszolgálatot, álltak őrséget, vontak kordont. Gyakorlataik sokszor nyilvánosak voltak, hogy a közönség ismerje meg lelkes, önzetlen és bizony veszélyes munkájukat.” (Ficzay Dénes)

*

A múlt század hatvanas éveiben még nem működött a településen állandó hivatásos Tűzoltóság. Adódó tűz esetén a település lakossága a némileg jártasabb önkéntesek irányítása alatt végezte a tűzoltást. Ez időben minden ház kapujában, jól látható helyen el volt helyezve egy 8×12 cm-es dombornyomott fém táblácska, amin egy, a tűzoltáskor használandó és a lakók által magukkal vivendő eszköz rajza és alatta megnevezése volt látható. Csáklya, vödör, létra, csákány stb. A mi házunkból az oltásban résztveendő személy(ek)nek lapáttal (lopată) kellett kivonulnia, elkerülendő hogy a műveletben valamilyen szerszámból hiány legyen és ne mindenki csak vödörrel vagy más, egyforma eszközzel jelenjen meg. Tíz napos borossebesi tartózkodásom, és az utcákon kerékpárral történő nyargalászások után már minden eszköz nevét tudtam románul. Ekkora nyelvtudással, akár el is helyezkedhettem volna szerszámkiadónak.

*

Az ötvenes években az iskoláskorúak részére szerveztek tűzoltó tanfolyamokat, gyermekszinten. Próbálták a fiatalokat megismertetni a tűzoltási alapismeretekkel. Oktatójuk Takács bácsi volt. A gyakorlati oktatás időpontját vasárnap délelőttökre időzítették, azzal a szándékkal, hogy az esetleg az ez időben tartott istentiszteleteken részt venni szándékozókat eltérítsék ebbéli igyekezetüktől. (a szerk.)

A mai tűzoltóság személyzeti bejárata, az egykori Városháza épülete

Borossebes régebbi könyvtárai

1. A **Borossebesi Kaszinó** könyvállománya 1885-ben

366

B) tábla.

Folyó szám	Könyvtár tulajdonos	Tudományszakok szerint									
		nyelvészet		bölcsészet		történelem		államtudomány		természettudomány	
		mű	darab	mű	darab	mű	darab	mű	darab	mű	darab
31	Borossebesi kaszinó	1	27	—	—	1	1	—	—	—	—

367

Tudományszakok szerint										Összesen			Jegyzetek
encyclopaedia		hirlapok		szépirodalom		tankönyv		vegyes					
mű	darab	mű	darab	mű	darab	mű	darab	mű	darab	mű	kötet	füzet	
—	—	—	—	150	254	—	—	—	—	152	248	34	regény.

Forrás: Magyarország köz- és magánkönyvtárai

2. **Ev. ref. népiskolai „milleniumi" könyvtár**

134. Ev. ref. népiskolai könyvtár.

1896-ban alapitotta Szabó József ev. ref. lelkész s kezdettől fogva népkönyvtárul szolgál.
Állománya 62 kötet,* egy szekrényben elhelyezve.
Katalogusa van.
Kikölcsönzés czéljából minden iskolai napon délelőtt 8-tól délután 4-ig nyitva áll. A kikölcsönzés tartama 8 nap. Az 1902. évben 50 egyén használta a könyvtárt.
1903. évi költségvetése 65 korona könyvek beszerzésére.

***Könyvtárnok:* Füzes József tanitó.**

* 1912-ben a könyvállomány már 90 kötet

Forrás: Magyar Minerva, a magyarországi múzeumok és könyvtárak czímkönyve – 1904.

Az ezredéves iskolai ünnepélyen a következők adakoztak az iskolában felállítandó millenáris iskolai népkönyvtár részére:

1.	Szabó József ev. ref. lelkész	5	frt	
2.	dr. Baross Ferencz főbíró	10		
3.	Mózes Mihály főgondnok	5		
4.	Mozer Lipót uradalmi pénztárnok	5		
5.	Mládin Miklós szolgabíró	1		
6.	dr. Ormi Mór járási orvos	2		
7.	Steiner Samu kereskedő	2		
8.	özv. Szilágyi Sándorné	1		
9.	Olasz Vilmosné állomásfőnökné	1		
10.	Nuszbaum … kereskedő	5		
11.	Goldberger … kereskedő	1		
12.	Pollák Mór	1		
13.	Rázel Istvánné urad. igazgatóné	2		
14.	Kiurszki Iván segédjegyző	1		
15.	Bienenstock Jakabné kereskedő	1		
16.	Lőkős Pál[1] kereskedő	1		
17.	Berstein Manó kereskedő	2		
18.	Siflis János vasgyári hivatalnok	1		
19.	Kampeán János erdőgyakornok	1		
20.	Tóth József uradalmi gépész		50	kr
21.	ifj. Szabó József		50	
22.	Dobai György földműves		50	
23.	Nuszbaum Zsigmondné	1		
25.	Lengyel Ede		50	
26.	Weiss Márk kereskedő	1		
27.	Banner Gyula[2] gazdatiszt	2		
28.	Bálint Mihály erdőgyakornok		50	
29.	Banner József gazdatiszt	2		
30.	Tátra Max főredész	2		
31.	Árkosi Aurélné	2		
32.	Olasz Vilmos[3] ifjú		10	
33.	Olasz Margit[4]		20	
34.	Rázel Irén		20	
35.	Banner János		20	
36.	Kraszkó Anna		20	
37.	Szabó Imre		10	
38.	Pápai Arnold		10	

Az összes bevétel 60 frt 60 kr. volt. Megemlítendő: az adakozásból kivették részüket a borossebesi, „Mózes hitű” azaz a zsidó felekezethez tartozó polgárok is. (a szerk.)

[1] Lőkös Pál házában az u.n. Leökös-féle házban működött 1907-ben a Bsebesben kiadott „Körösvölgy” című hetilap kiadóhivatala. (a szerk.)

[2] Banner Gyula gazdatiszt nem a borossebesi uradalom alkalmazásában állt, ez időben az itteni rokonságnál, (Banner József) töltötte feleségével, a mézesheteit. Mezőhegyesi lakos volt. (a szerk.)

[3] A 32. ponttól a listán, gyermekek adakoztak zsebpénzükből: az ekkor 8 éves Banner János, és az állomásfőnök (Olasz Vilmos) hasonló korú gyermekei: „Margó” és „Vilkó” stb. (a szerk.)

3. **Községi népkönyvtár**

„1898-ban a község alapította. Állománya 190 kötet, mely a községházán van elhelyezve. Szakkatalógusa van. Kikölcsönzés czéljából a község lakói részére minden vasárnap díjtalanul rendelkezésre áll. 1909-ben 62 olvasó 112 kötetet kölcsönzött ki. Könyvtáros: Baumgartner N. körjegyző.” (Baumgartner János, a szerk.)

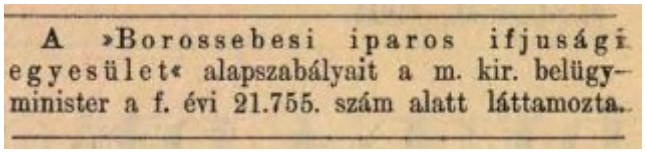
Forrás: Magyar Minerva, a magyarországi múzeumok és könyvtárak czímkönyve – 1912. (89. oldal)

Foto: Kiss László – 2017.

Egy máig megmaradt példány „A m. kir földmívelésügyi minister adományá”-ból.

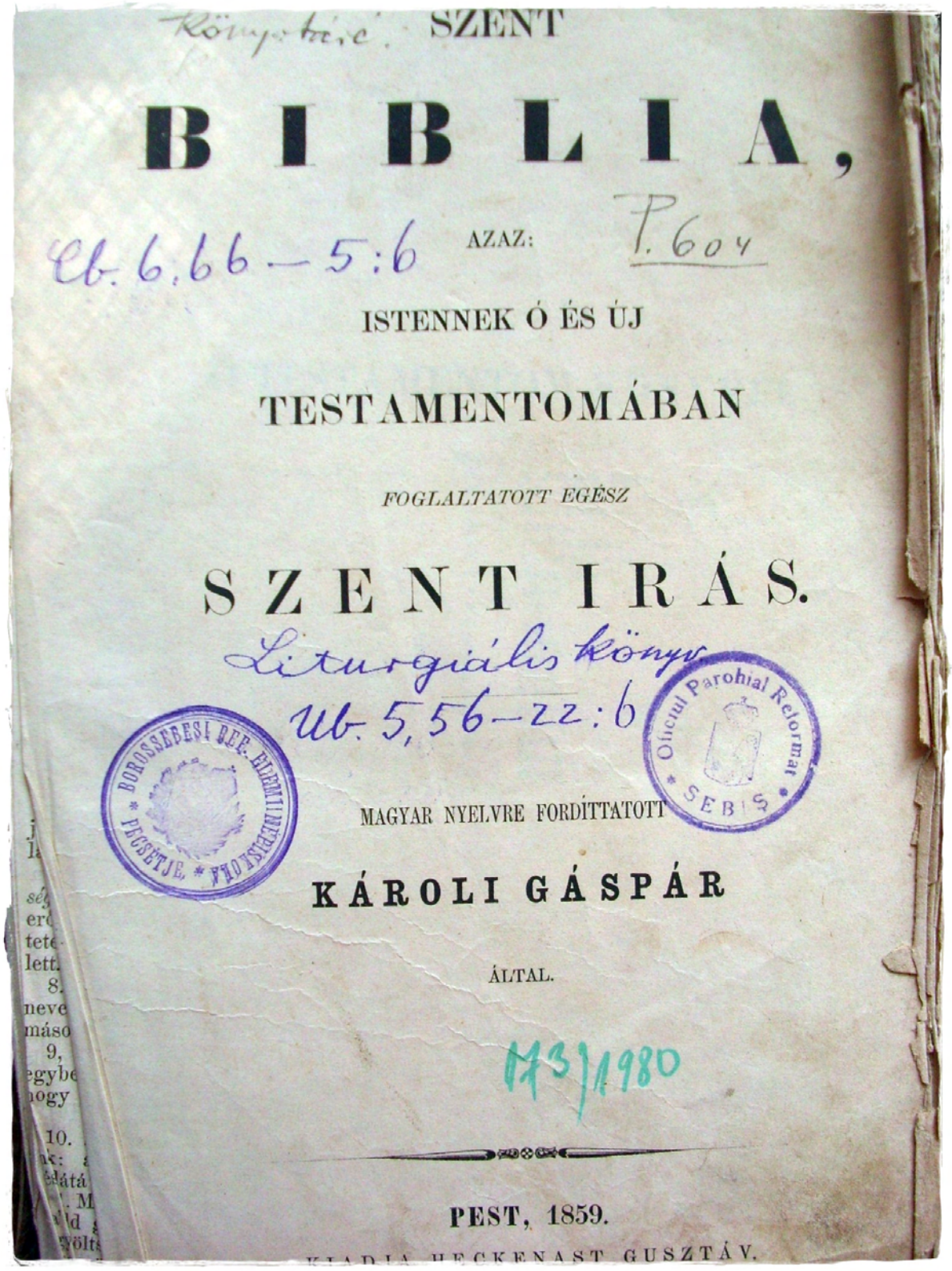
4. A borossebesi **Iparos Ifjúsági Egylet** 1904. márc. 15. (Budapesti Közlöny)

A »Borossebesi iparos ifjusági egyesület« alapszabályait a m. kir. belügyminister a f. évi 21.755. szám alatt láttamozta.

Az anyaggyűjtésem során, az Iparos Ifjúsági Egyletnek egy, annakidején kikölcsönzött és az olvasónál maradt könyvpéldányával találkoztam. Az, hogy az Egyletnek hány kötetből állt a könyvtára, már nem tudható. (a szerk.)

5. A **ref. Leányszövetség** (1936-40) tulajdonában néhány könyv van, melyeket egymás között cserélgetve, szinte mindannyian elolvasnak. (Forrás: Balla Sándor)

6. A borossebesi református gyülekezet „**Lelkészi könyvtára**” a parókia irodahelyiségében találtató a fotón látható könyvesszekrényben. Nem nyilvános, a mindenkori lelkész kezelésében van. Zömmel vallási témájú könyveket, presbiteri ülések jegyzőkönyveit, a hajdan volt ev. ref. iskola anyakönyveinek néhány példányát, a gyülekezet 1865. óta vezetett „Arany könyvét” (Tomka Károly), egy-egy muzeális protestáns bibliát, stb. tartalmazza.

SZENT

BIBLIA,

AZAZ:

ISTENNEK Ó ÉS ÚJ

TESTAMENTOMÁBAN

FOGLALTATOTT EGÉSZ

SZENT IRÁS.

MAGYAR NYELVRE FORDÍTTATOTT

KÁROLI GÁSPÁR

ÁLTAL.

PEST, 1859.

Foto: Kiss László – 2014.

A lelkészi könyvtár becses darabja a Pesten 1859-ben, Heckenast Gusztáv által kiadott Biblia. A könyv eredetileg a borossebesi ref. elemi népiskola könyvtáráé volt, majd az iskola megszűnése után átkerült a ref. parókia lelkészi könytárába, ahol ma is megtalálható.

-

Foto: Kiss László – 2014.

7. A **városi könyvtár**, magyar nyelvű részlege a borossebesi „Zaránd Vidéki Múzeum” (Wenckheim udvarház) épületében, 2012.

Foto: Kiss László – 2014.

A múzeum ill. az olvasóterem hátsó traktusában található a magyar nyelvű „könyvtár” 2-3 könyvespolca. A szimpla ablaküveg több helyen (5) kitörve, a könyvek a nedvességnek, pornak és az időjárás viszontagságának erősen ki vannak téve. Az olvasnivalók az ötvenes évek, mára már réges-rég elavult technikai-műszaki és politikai kiadványainak gyűjteménye. Anélkül, hogy más irodalmi tevékenységét lebecsüljem ez a könyvállomány csapnivaló, semmitmondó fércművek halmaza. Az ujjnyi vastag por látványa azt sugallja: itt, könyvet kölcsönző személy évek óta nem járhatott. A könyvek fizikai állapota, állaga olyan, hogy egy valamit magára adó papírzúzda sem fogadná be szívesen. (a szerk.)

Monyásza - Menyháza, Menyháza-fürdő

426 – 573. oldal

Foto: Aurelia Cristescu

Menyháza — Monyásza története

„Menyháza (Monyásza) Borossebesi járás. Területe 7445 kat. hold. Lakósai száma 772. Román község. Csak a kevés számú intelligancia magyar. Fekszik ama szűk, de igen kies völgyben mely nyílását Déznánál a vár tövében veszi s onnét Kisrónán át két hegyfal között a fürdőhelyig, benyúlik. Végpontja az Acsev, Borossebes-Menyháza keskenyvágányú szárnyvonalának. Határolják: Biharmegye Kolesty községe, Mikószalatna és Kisróna.

Menyháza, mint szokták nevezni: Monyásza[1] volt. Hajdan magyar volt, a török háború pusztításai után azonban Bihar megyéből a Groza, Sodinka, Csupestye és Kondje nevű román családoktól[2] népesíttetett be. Menyháza ez a kies fürdő, tulajdoképen két részből áll, a faluból, mely délebbre, a völgy nyíltabb részén fekszik, és a fürdőtelepből, a tulajdonképpeni Menyházából, mely a völgyszorulat legszűkebb részén és ebből balra kiágazólag egy még keskenyebb völgyszorulatban fekszik. Patak szeli át a Hosszú-völgyet, egy másik patak, pedig a fürdő felől folyik. A Hosszú-völgyben feljebb haladva nagyon kies részeket találunk még és kőfejtő meg márványbánya telepeket, kis iparvasúttal. A fürdőn túl, kicsit kiszélesedő részen, vashámor van. A falu népe bánya- és erdei munkával foglalkozik. Háziipara szövés-fonás.

Menyházafürdő római katolikus temploma

[1] Monyásza (Moneasa) helységnév „magyarítása” Menyházára, dr. Kéry Imre Arad-megye főorvosa nevéhez fűződik a hagyomány szerint. A név tükörfordítását zavarónak találta a fürdő női közönsége számára. A névváltozás hivatalosan 1907-ben lépett érvénybe és használata az impériumváltásig tartott. A névváltoztatásnak a helyi román lakosság körében nem volt túlzott támogatottsága, addig, amíg a régi magyar földrajzi elnevezéseknél valami dereng a románság emlékezetében, a Menyháza elnevezés, a néhány éves rövid használat miatt nem ment át a köztudatba, a múlt század hatvanas éveiben a borossebesi románok már nem tudták e települést e megnevezés hallatán beazonosítani. (a szerk.)

[2] A Groza, Şodinca, Ciupertea és Condea családok ma is megtalálhatóak Menyháza népességében. (a szerk.)

A vidék egyes részein a következő topográfiai nevekkel találkozunk: Işo, Ţsoroi (halomhát, forrással), Cimpul nieristi (fennsík), Pancoi (magas hegycsúcs) Vlăd kútja (magas hegyen, forrás), Bajile niemtilor (elhagyott bánya), Arnót (hegycsúcs). Továbbá Dealul Ghilanţ, Histăca, Butuşască (erdők), Crişţpăsca (szántó), Băltele (rét), Nigei, Spinerie Corbu. A falu egyenes utcákból áll. Utcanevek: Fő-út, Fürdő-utca. A házak száma 70.

A fürdőtelep újabban nagyon szépen fejlődik. Szép, modern villák nagy számmal épültek, s van megfelelő modern berendezésű fürdőszállója. Szebb villák a Wenckheim, Mayer, Paradeyser, báró Andrényi Károly és az Acsev. villája. A fürdő maga nagyon jó gyógyító hatású, meleg fürdő, melyet már a törökök is használtak. Ez is modernizálva van. Homlokzatán azonban ott díszlik a régi felírás:

LIBER A CURIS HANC CUR AE VALLEM SALUTA — HEU HOSPES! HIC VIX CURATUR QUI CURAT.

(Gondtól menten üdvözöld e gyógyító völgyet. — Jaj, vendég, aligha gyógyul meg itt kit gond bánt.)

Az Andrényi- és Czárán-féle villák, Menyházán

Menyháza régi birtokosai: a Kornis család, később a Névery család, majd Waldstein Erneszt gróf és jelenleg Wenckheim Frigyes gróf. A határ természeti nevezetessége két tágas öblű barlang és feneketlen mélység a Maguriscă-hegyen, egy feneketlen mélység, pedig a Medgyes-hegyen (Fábián). Monyászát 1732-ben Raynald modenai herceg kapta."

Forrás: Somogyi Gyula „Aradvármegye községei"

„Ehhez az uradalomhoz tartozik a hegyek közt bentebb, innen 22 kilométernyire fekvő menyházi fürdő, melynek föllendítése végett a gróf nemcsak csinos fürdőépületeket emeltetett, hanem a *borossebesi* vasútállomástól kiágazólag egy helyi érdekű vasútat is építtetett saját költségén. Ez ugyan első sorban ipar-vasút, mely a menyházi mész- és márványbányák s

a kodrui vasbányák termékeit szállítja, de személyszállításra is be van rendezve, s így, a kik itt óhajtanak üdülést keresni, vasúton mehetnek a regényes hegyektől környezett fürdőig. A vasút gyönyörű völgyben halad, melynek természeti szépségei maguk is üdítőleg hatnak az utasra. Maga a menyházi fürdő valósággal meglepi az érkezőt, ki itt az útban látott szegényes oláh kunyhók után nagy hírű fürdőkbe is beillő épületeket és mosolygó tágas parkot talál. A fürdő épületei közt legkiválóbb az új fürdőépület, e 85 méter hosszú, egyemeletes, palotaszerű alkotmány melynek ívezetes nyílt csarnokra támaszkodó erkélyes homlokzata helybeli, csiszolt vörös márványból van alkotva. E díszes épület a legkényesebb követeléseket is kielégíti, valamint maga az egész fürdőintézet általában is olyan berendezésű, hogy távoli vidékekről is méltán várhatja látogatóit. E fürdőnek újjáalkotásával is szép bizonyságát adta a jótékony grófi pár annak, hogy itt nem új jövedelemforrást akart magának nyitni, hanem a közegészségügyet óhajtotta egy közhasznú intézettel megajándékozni" (Vasárnapi Újság, 1897. 27. szám)

„A megyében gyógyfürdő egy van: Menyháza, kis szélmentes völgyben fekszik természetes 22° meleg forrással. Kissé ugyan indifferens, de mint klimatikus hely, üdülésre és utókúrára nagyon alkalmas. Van modernül berendezett kádfürdője, tökéletesen felszerelt vízgyógyászata és elegáns két uszodája férfiak és nők részére. Szállodáiban 80 szoba van, azon kívül több magánvilla."

Menyháza

(Idegenforgalmi tájékoztató)

„Menyháza (Moneasa) települése Arad megyében, a Béli-hegység lábánál található 280 méteres tengerszint feletti magasságon és 102 km távolságra Arad városától. A város, amelyet az azonos nevű folyó felső ága oszt ketté, az erdők mélyén helyezkedik el a legnagyobb völgyben, a hegység sziklái között, melyeket gazdag és sokszínű erdei növényzet borít. Menyháza ritka szépségű környezetet mondhat magáénak.

A település első említése 1597. április 24-ére datálható, amikor a déznai uradalomnak részét képezte. Dézna már 1318-ban várral rendelkezett, és a Losonczy család, illetve a törökök tulajdonát képezte. A törökök a hódoltság idején építettek néhány fürdőt Menyháza területén a környék hőforrásai miatt. 1565-ben Szulejmán szultán Dézna várát János Zsigmond fejedelemnek adományozta, aki ezt követően továbbadta Bebek Györgynek. 1593-ban megkezdődött a törökök ellen folytatott háború. Báthory Zsigmond fejedelem Dézna várát és uradalmát Göncruszkai Kornis Gáspárnak adta Menyháza hévizes forrásaival és vaslelőhelyeivel együtt. 1633-ban a vár és az uradalom előbb Bethlen Gábor, majd Keresztesy Pál tulajdonába került, és 1633. november 1-én I. Rákóczi György fejedelem a várat és uradalmat Kornis Zsigmondnak adományozta. 1658. október 15-én a török szultán, budai vezérének vezetésével a törökök elfoglalták Dézna várát és uradalmát, a várat lerombolták.

A 18. század első éveiben Mutina herceg érdeklődését felkeltették az uradalmához tartozó vaslelőhelyek, és kezdetleges olvasztókat, vasművet épített az érc kinyeréséhez. 1804-ben Gyulavarsándi Névery Sándor báró testvére, József örökölte meg Menyházát, és folytatta a vasérc és mészkő kitermelését. 1847-ben a menyházai hőforrások közelében fürdőket építettek ki pihenés és gyógyulás céljára. 1865-ben dr. Nendtvich Károly analizálta elsőnek Menyháza termálvizes forrásait.

1893. augusztus 14-én adták át a Menyházát Borossebes városával összekötő keskeny nyomtávú vasútvonalat, amely a bányászat (vas, márvány, mészkő) fejlődéséhez vezetett, és elősegítette az üdülőhely fejlődését is. 1898. május 13-án Menyházát fürdőhellyé nyilvánította a Magyar Királyi Belügyminisztérium.

Gyógyászati tényezők és terápiás javallatok

Természetes terápiás tényezők: Szénsavmentes, mezotermás, hidrokarbonátos, kálciumos, magnéziumos, nátriumos ásványvizek. Hőmérsékletük 24-32 °C közötti, és a teljes ásványi-anyag-tartalom 0.190.27 g/l.

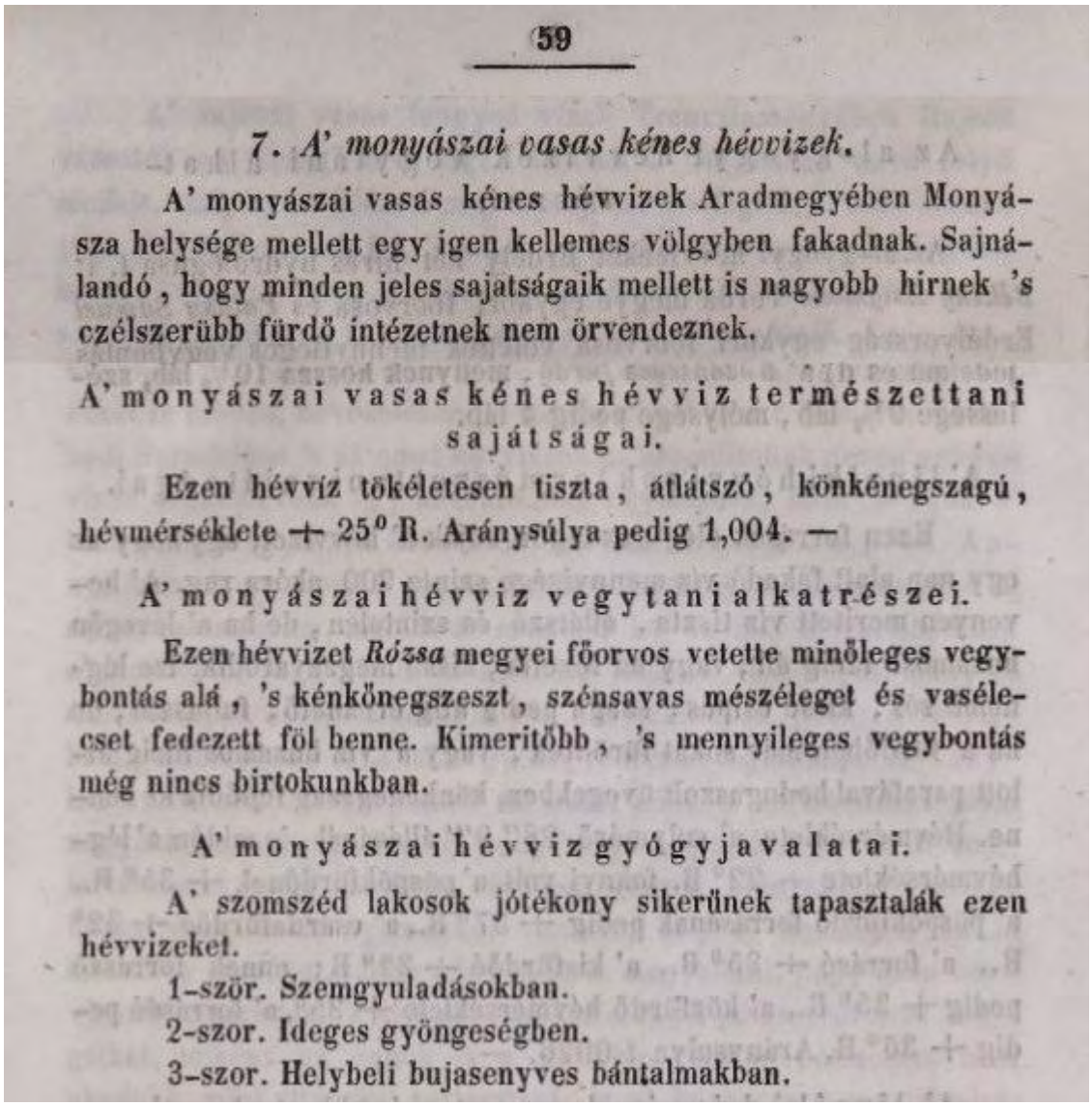
Terápiás javallatok: Mozgásszervi rendellenességek (gyulladásos degeneratív reumás megbetegedések, artikuláris reumás betegségek, poszttraumás stressz); periférikus és központi idegrendszeri rendellenességek; krónikus nőgyógyászati betegségek; aszténiás neurózis; kapcsolódó állapotok (anyagcsere- és táplálkozási zavarok)”.

Forrás: http://www.tourist-informator.info

A’ két magyar haza első rangú gyógyvizei és fürdő-intézetei.

Természet- vegy- ’s gyógytani sajátságaikban előterjesztve

1848.

59

7. *A’ monyászai vasas kénes hévvizek.*

A’ monyászai vasas kénes hévvizek Aradmegyében Monyásza helysége mellett egy igen kellemes völgyben fakadnak. Sajnálandó, hogy minden jeles sajatságaik mellett is nagyobb hirnek ’s czélszerübb fürdő intézetnek nem örvendeznek.

A’ monyászai vasas kénes hévviz természettani sajátságai.

Ezen hévviz tökéletesen tiszta, átlátszó, könkénegszagú, hévmérséklete + 25° R. Aránysúlya pedig 1,004. —

A’ monyászai hévviz vegytani alkatrészei.

Ezen hévvizet *Rózsa* megyei főorvos vetette minőleges vegybontás alá, ’s kénkönegszeszt, szénsavas mészéleget és vasélecset fedezett föl benne. Kimeritőbb, ’s mennyileges vegybontás még nincs birtokunkban.

A’ monyászai hévviz gyógyjavalatai.

A’ szomszéd lakosok jótékony sikerűnek tapasztalák ezen hévvizeket.

1-ször. Szemgyuladásokban.
2-szor. Ideges gyöngeségben.
3-szor. Helybeli bujasenyves bántalmakban.

Írta: Török József (részlet)

*

„ A hegyek érczes tartalma következtiben megyénk hegyes tájain több apró vasforrások is léteznek, különösen Lugozón, Déznán, Boros-Jenőben, melly utóbbi helyen közzel a vastartalmú, szénsavas forráshoz egy más kéngyúlatos is fakadoz. Monyásza helység körüli bérczek alján egy bő langyos forrás ered, heve 19° R. álló részei kénsavas mész, igen csekély vas. Orvosi használatra ezen források között az utolsó van néminemüleg elrendezve, minthogy a többieknek nyerhető víz mennyiségi csekélysége orvosi czélra leendő átalakítását gátolja.”

(1840.)

A menyházai kirándulás

„Négy vármegye orvosa gyűlt össze f. hó 3-án Menyházán, hogy gr. Wenckheim Frigyes szíves meghívásának engedve, behatóan megtekintsék és tanulmányozzák az általa nagy gonddal és költséggel restaurált, fürdőhelyet. A társaság, melyben Békés, Arad, Csanád és Csongrád megyék orvosai voltak képviselve elég szép számmal (körülbelül 100 volt a megjelentek száma) Aradról csütörtökön reggel 6 órakor indult el az arad-csanádi vasút külön vonatán s midőn a fellobogózott kis hegyi gőzös Menyházára érkezett, a Rákóczi hangjai mellett fogadta az uradalmi tisztikar a kiszálló vendégeket. Előbb Rázel inspektor, majd később dr. Hajnal Albert üdvözölte a megjelenteket, kik nevében dr. Posgay, Arad város főorvosa mondott köszönetét a szíves fogadtatásért. A társaság kisebb gruppokba oszolva, megtekintette a telepet, behatóan megszemlélvén a hidegviz-gyógyintézetet. uszodát, a nagy fürdőházat, forrásokat stb. az uradalmi tisztek szíves kalauzolása mellett. Általában a szemle alkalmával a társaság tagjai azt az impressiót nyerték, hogy Menyháza megérdemli a közönség részéről való támogatást. Kies fekvése, jó levegője és bővizű forrásai alkalmassá teszik üdülő- és pihenőhelynek, és remélni lehet, hogy idővel sokan fogják felkeresni, kiknek klimatikus kúrára van szükségük, mert a gróf Wenckheim Frigyes áldozatkészsége folytán oly szépen van e kis fürdő berendezve, hogy úgy a beteg, mint az üdülő megtalálja a kellő kényelmet és bátran versenyezhet a többi hazai e nemű fürdőkkel.

Délután két órakor bankettre gyűlt össze a társaság, melynek folyamán Rázel inspektor, dr. Hajnal Albert, dr. Wallfisch (Csaba), dr. Kőhegyi (Szeged), dr. Issekutz (Arad), dr. Posgay (Arad), dr. Csánky (Körös-Ladány) stb. mondottak gr. Wenckheim Frigyesre, a vendégekre sikerült toastokat. Az „Alföld“ szerkesztőjének indítványára sürgönyileg üdvözölték gr. Wenckheim Frigyest.

Este 6 órakor a társaság nagy része a külön vonaton haza utazott, magával vive egy kellemesen eltöltött nap benyomásait. Megyénkből a kiránduláson részt vettek dr. Bárdos (Gyula), dr. Reisz, dr. Révész, dr. Ondroviczky, dr. Wallfisch (Csaba), dr. Hajnal István, dr. Henszlmann, dr. Frei (Békés), dr. Csánky (K.-Ladány), dr. Deák (Kétegyháza), dr. Reisz (Orosháza), dr. Eisler (Gyoma.) Varságh, Südi és Réti gyógyszerészek. ”

dr. Deák Zsigmond

Forrás: „Békés” társadalmi és közgazdászati hetilap – Gyula, 1897. június 6.

„A menyházai Krisztina-bál

Menyházán f. hó 23-án tartják meg a hagyományos Krisztina bált. A rendezőség a napokban alakul meg Baross Ferencz járási főszolgabíró elnöklete alatt s küldi szét a meghívókat. Értesülésünk szerint e kedélyes mulatságon nemcsak a fürdő közönsége, hanem a környék s az egész megyéből, Békésből is többen részt vesznek Aradról is számosan készülnek ez alkalomra Menyházára, s bizonyára az idei Krisztina-bál is méltó lesz elődeihez, melyek emléke annyi ifjú szívben hagyott kellemes benyomást.”

Forrás: Békésmegyei Közlöny, 1898. július 17.

Menyháza környéki túrák

„Az Erdélyi-érchegység gyöngyszemeként is emlegetett Menyháza és az onnan kiinduló gyalogtúra útvonalak, bármely korosztályba tartozó turista számára könnyebb túraélményeket ígérnek. Aki látni szeretné, hogy az egyes évszakok milyen változatosságot mutatnak Arad megyében, annak bármikor érdemes ellátogatnia e vendégeit télen-nyáron fogadó népszerű üdülőhelyre.

Túra-1. (3-4 óra, 10 km) Átsétálva Menyházán (Moneasa), a futball-pályánál elhagyva a települést, majd a Menyháza-völgy jobb oldalán fölkapaszkodva érjük el a gerincet. Itt az útvonal dél felé halad végig a gerincen, ahol keleti irányban a teljes völgy látható, beékelve Kisróna (Rănușa, Ravna) falva, déli irányban a Nagy Osoiu hegycsúcs figyelhető meg. Áthaladva ezen a csúcson egy nyeregbe ereszkedve sűrű erő fogadja a túrázót, majd a 470 m magas Írottkő-csúcs (Vărful Piatra Scrisă) következik, ami erőteljes mászást kíván meg. Az útvonal egy újabb kisebb nyeregbe ereszkedik, majd felkapaszkodik Dézna (Dezna) vár-romjához, ahol egy gyérebb erdős területre érünk. A vártól az útvonal a Dézna Fogadó mel-letti, felújított úthoz ereszkedik.

← A tündérrózsa a Püspök-, más források szerint: a Félix-fürdőről lett betelepítve.

Túra-2. (4-5 óra, 12 km): Menyházát a Postahivatalnál hagyjuk el, ahol a jelzés egy sziklás úton halad a Sziklás-forrásig (Părăul Pietros). Az utolsó házat követően az útvonal az erdőbe vezet föl, néhány elszigetelt ház mel-lett. A sziklás utat elhagyva egy ösvényt követhetünk, ki-jutva a Saşa-völgy (Fundu Muntelui) jobb oldalára. Az ösvény ezután az erdőben halad egy hegyi patakot követve a bal parton, majd egy kis tisztásra vezet, ahol balra fordul a patak mentén. Mintegy 5 perc gyaloglással jobbra fordulva, közvetlenül egy emelkedőre érkezünk. Az erdőt elhagyva a jelzés a látogatót egy páfránnyal és szederbokorral teli völgybe kalauzolja. Az érett gyümölcsből nyáron új erőt meríthetünk. A baloldalon felmászva egy nyeregbe érünk, majd rövid idő múlva a Nagy Dombon (Dealu Mare) az aradi egyetem turistaházához (Gaudeamus). Az erő szélén haladó útról, a turista kunyhó mögött jobbra fordulva egy újabb kisházat találunk Kézdisárfalva (Tionasa) karsztos fennsíkján. Néhány perc után a mészégetők boksáihoz jutunk, ahonnan a Rachitaru-völgybe (Valea Răchitaru) ereszkedhetünk. A Meggyes-völgyben (Valea Megheş) mintegy 6 km-t végiggyalogolva elérjük a települést a Menyháza Hotel mögött lévő vízililiomos tónál.

Túra-3.:(3 óra, 3 km) A Dézna felé (Dezna) haladó főútvonalat követve a házak között balra nyíló ösvényre fordulunk, majd az első útkereszteződésnél (a házak mögött) a jobbra haladó ösvényen haladjunk. Az útvonal enyhén emelkedik, néhány nagyobb völgyet keresztez és egy sziklás helyre ér — amely a Denevérbarlang (Peştera Lilicelor) bejáratát jelöli. Nincs szükség speciális felszerelésre a barlang meglátogatásához, csupán egy fényforrásra és egy sisakra. A barlang látogatható, 190 m hosszú, 10 m szintkülönbséggel és 33 m széles."

(Forrás: http://www.visitgyula.com)

Forrás: http://mapa.nocowanie.pl/rumunia/moneasa/zdjecia/81688954/

A fürdőház homlokzati része, 2011.

A menyháza-fürdői források elemzése Nendvich és dr. Lengyel Béla szerint

Forrás	Nendvich elemzése szerint:			Dr. Lengyel Béla elemzése szerint:		
	hőfok Cel.	szabad CO^2 1000 gr.	kötött alkat-részek	hőfok Cel.	szabad CO^2 1000 gr.	kötött alkat-részek
Ernő-forrás	32·5	0·040	0·1826	32·8	0.0346	0·1217
Mária-forrás	31·7	0·09	0·1741	32·2	0·0400	0·1200
Christián-forrás . . .	25·2	0·103	0·221	27·4	0·0633	0·1324
Artézi-kút	—	—	—	23·3	0·0536	0·1278

„Beschreibung”, amelyet a Modenai kamarai uradalomhoz tartozó helységről készítettek.

(1790. után)

Monyasza

„Borossebes mezővárostól, a districtus[1] központjától három és félórányi távolságra fekszik, hegyes vidéken. – Az úrbéri osztályozás szerint közepes osztályozású. – Szomszédos helységeitől jól látható határjelek választják el, ezek felsorolása. – Lakosokat az urbárium szerint kezelik. Jobbágyok, házas zsellérek száma, házcensusuk együttes összege. – Uradalmi épületek a következők: számtartóház, falu felső végén épült, fából, rossz fazsindely tetővel, méretei lábakban. – Két szobából, cselédszobából, kemencével, egyúttal kályhával, kis éléskamra, konyha, részben föld, részben deszkapadlóval és mennyezettel az épülettől keleti irányban 28 lépésnyire vastároló kamra, fából épült, még egész jó állapotban van. – Kemence a háztól való távolsága, körüldeszkázott és fedett. – Ettől 30 lépésnyire egy fából épített kamra, fedett, nincs nagy jelentősége. – Két kocsira való, jó állapotban lévő fából épült szín. – Az udvar és kert, ahol ezek az épületek állnak, deszkával kerített, nagysága négyszögölekben. – Értékük kőműves, ács, asztalos, lakatos, üveges, cserepesmunka szerint. – A számtartóháztól 86 lépésnyire fából épült istálló, zsindellyel fedett, jó állapotban van, öt ló és három tehén számára való hellyel. – Két vasmegmunkálásra előkészítő telep. Olvasztókemence (a hivatkozott mellékletek nincsenek csatolva). – Pirító kemencék (Röstofen), állapotuk, értékük. – Mészárszék, helye, távolsága a vashámortól, fából épült, rossz zsindelytetővel, értéke. – Olvasztómester háza, nem messze a mészárszéktől, fából épült, rossz zsindelytetővel, két szobája van, fűtésük közös kályhával, vert föld padlója van, éléskamra, konyha, udvarának, kertjének nagysága, értéke. – Kocsma a mészárszéktől 60 lépésnyire, fából épült, rossz állapotban van, két szobából áll, földpadlósak, konyha, éléskamra tartozik még hozzá. Fából épített pincéje van, külön zsindelytetővel, kapacitása, a telek, udvar, kert együttes nagysága, értéke. – Az olvasztárok lakásául 12 ház szolgál, közülük 8 szalmával fedett, rossz állapotban vannak, egy szoba, kamrából állnak, nagyon kis férőhely, értéke. – Fürdőépület, negyedórányira a helységtől, a patak mentén a hegy lábánál, melynek oldalában meleg forrás fakad. Rossz állapotban van, értéke. Vasraktár. – Kulináriák adásának alakulása, jelenleg telkenként 51 krajcárt fizetnek, együttes összege. – Legelő nagysága holdakban, telkek száma. – Robot szabályozása, napok összegzése, pénzértéke. Hosszúfuvar értéke, úrbéri fa-szállítással telkenként tartoznak, mennyisége, értéke. Robotból befolyó jövedelmek együttes összegzése. – Pálinkafőző üstök taxájának jövedelme átlagot véve alapul. – Gyümölcsöskertek nincsenek. – Kilenced jövedelem hét évi számadás alapján kétszeresből, szalmájából, kukoricából, mennyisége, pénzértéke. – Bárányokból, gidákból, méhekből, ezekből csak a pénzjövedelmet írja; kis-kilenced átlagjövedelmének összege, jövedelmek, összegzése. – Királyi tized ugyanezekből a tételekből hatévi átlag szerint. – Kocsma jövedelem, kimért ital mennyisége, átlagban. – Uradalmi telkek gyakorlatilag nincsenek, mert a kevés remanenciális földet máshová sorolták a felmérés tanúsága szerint. – Uradalmi legelő, mely a vasat szállító lovak fenntartására szolgál, nagysága holdakban. – Egy szlatinai lakos bír itt 13 holdnyi földet, utána fizetett census összege. – Jövedelmek a mészárszék, öt vízimalom és egy fél csutora malom jövedelmeinek összegzése. – Külön veszi a vashámor jövedelmét, tételenként sorolja fel a termékeket, minőségüket. – Erdő nagysága holdakban, tölgy és bükkfából áll. Kamarai birtok.”

(Egykorú másolati, dátum és pecsét, aláírás nélküli német nyelvű példány. 12 folio)

[1] lat.= járás

A menyházai fürdő

„Aradvármegye egyetlen fürdője a megye éjszak-keleti sarkában, a Dézna-patak egyik rövid és szűk mellékvölgyében fekszik. A falu, melytől nevét vette: Menyháza, vagy mint nemrégiben hívták Monyásza, magában a Dézna-patak fővölgyében terül el. A vidék igen regényes és bájos. A fürdő gyógyhatása meleg forrásvizeiben van. Különféle bajoknál u.m. emésztési zavarok, csúz, görvély, általános gyöngeség, altesti bántalmak stb.-nél igen hasznosnak bizonyult. Melegforrásai között 3 jelentékeny van; ezek úgy physikai. Mint chemiai tulajdonságaikban igen hasonlók; az egyes források hőmérséke: 18, 25 és 31 Cº. Mindhárom forrás vize kristálytiszta. A fémek közül káliumot, nátriumot, magnesiumot, calciumot és vasat tartalmaznak kénsavas és szénsavas sók alakjában; azonkívül kovasavat is, és pedig igen nagy mennyiségben; a fémek közül a calcium és magnesium van benne legnagyobb mennyiségben. A vegyelemzést részletesen tünteti elő az ismertetésünk végén közölt táblázat. A melegforrások mellett több bővizű hidegforrása is van a fürdőnek, melyek bár különös vegyi tulajdonságai nincsenek, mégis igen hasznosak, mert igen jó hidegfürdőt szolgáltatnak, ami a meleg fürdők használatát gyakran kiegészíti. A fürdő gyógyhatását nagy mérékben fokozza, jó levegője. A legújabb időkig a fürdő igen elhanyagolt állapotban volt s ennek folytán nem is örvendett nagy látogatottságnak. Már maga az útja is igen kellemetlen volt; a legközelebbi vasúti állomástól jó 2 órai utat kellett kocsin megtenni s oly rossz úton, e vidékre tereljék a figyelmetmelyen még csak hidak sem voltak elegendő számmal, úgy hogy a kocsinak gyakran kellett kerékagyig vízben járnia. Magának a fürdőnek a berendezése hasonlóképpen kezdetleges volt, igen kevés egyén találhatott ott helyet s a megérkezett fürdővendég sokszor volt kénytelen, lakás hiánya folytán a fürdőt ismét elhagyni.

Azon vendégeknek is, kik a fürdőben helyet kaptak, igen sok kényelemről le kellett mondaniok. Ily viszonyok mellett a fürdő nem is fejlődhetett. Nagy változás állott be azonban, midőn a fürdő 1891-ben gróf Wenckheim Frigyes tulajdonába ment át. Az új birtokos saját költségén vasutat építtetett a borossebesi vasúti állomástól Menyháza fürdőig s ezáltal az út kellemetlenségei megszűntek. Megfelelő átalakítások történtek a fürdőben is; a régi, rozoga fürdő- és vendéglőépületek helyén egy 80 méter hosszú, emeletes ház épült, melynek földszintje a fürdőket, férfi és női társalgó termeket stb., emelete pedig a vendégszobákat foglalja magába; mellette van a 300 személy befogadására képes üveg étterem, ezzel szemben a konyha, mindkettő egészen külön; a fő völgyben van egy vendégház 16 szobával, nem messze ettől a hidegvíz-gyógyintézet, melyeket csinos park környez. Van továbbá ugyanott egy nyaraló, melyet néhai Paradeyser Lajos és egy villa, melyet az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak építettek; az újonnan fúrt artézi kút is szolgálja, mely 316 m mély s perczenként 60 hl. Vizet hoz felszínre; vize a vegyelemzés útján szintén gyógyhatásúnak bizonyult. Az új berendezés hatása csakhamar érezhetővé vált a fürdő forgalmának emelkedésében; azelőtt csak néhány család nyaralt ott, jelenleg pedig már nagy társaság szokott nyaranként a fürdőben együtt lenni. Így 1895-ben, mikor a vázolt építkezések még nem is voltak készen, 100 egyén tartózkodott Menyházán egy hónapnál tovább, míg, a rövidebb ideig tartózkodó vendégek száma kétezerre rúgott. Különösen nagy az Aradról a vasárnapi kéjvonatokkal kirándulók száma.

A fürdőélet rendjét saját szabályzata állapítja meg. A fürdő-évad ennek értelmében május 15.-től szeptember 30.-ig tart. A fürdőben a személy és vagyonbiztonságra való felügyelet a fürdőbiztos kötelessége, mely tisztet a borossebesi főszolgabíró tölti be hivatalból; a fürdőbiztos ügyel fel általában a fürdőközönség érdekeire, miben a fürdőbizottság támogatja, mely utóbb a fürdőbiztos elnöklete alatt 2 uradalmi tisztviselőből, a helybeli két lelkészből s 4 fürdővendégből áll.

A fürdővendégek által fizetett gyógy- és zenedíjból gyógyalap létesíttetik, melyből a zenekar, a hírlapok s a vendégek szórakozásának költségei fedeztetnek. Ezen illeték a főévadban, július és augusztusban, 20 kr., az elő és utóévadban 10 kr. személyenként és naponként; egy személy azonban nem fizethet egy fürdőévad alatt 10 frt-nál többet. Minden fürdővendég köteles magát saját érdekében a fürdőorvos rendelkezésének alávetni. Köteles továbbá a fürdő külön rendőri szabályzatához alkalmazkodni, mely az összes fürdővendégek érdekében állapítatott meg. A fürdőbiztos által hozott s jogerőre emelkedett határozatok közigazgatási úton hajtatnak végre. Az ellátás a fürdőben meglehetősen olcsó. Egy szobáért 60 kr. – 1 frt 20 kr.-t fizetnek s egy személy napi élelme 1 frt 50 kr. A vendégek szórakoztatásáról czigányzene gondoskodik s a mellett más nemű szórakozások is kínálkoznak s a fürdővendég sok módot találhat arra, hogy gondjaitól megszabaduljon, a mint az a fürdőnek még Kéry Imrétől származó, latin verses felirata ajánlja: *Liber a curis hanc cur ae vallem saluta! Heu hospes! Hic vix curatur qui curat.* Minden kellék meg van arra, hogy Menyháza kellemes és látogatott fürdőhely legyen. Forgalma egyre gyarapszik, s ha nem emelkedik is hazánk elsőrendű fürdőinek sorába, de jelentékeny fürdőhely válhatik belőle. — Aradvármegyében a menyházai melegforráson kívül nemigen van több, a megye keleti részében Gurahoncz és Talács környékén és egy Pankotán, de azok jelentéktelen vizek, melyek nem vehetők gyógyvizeknek.

(Forrás: Gaál Jenő – ArVm-III I-05)

*

[…] A fürdőház vörösmárvány oszlop-csarnokával, a hosszú aszfaltozott üvegtetős sétány, a hidegvízgyógyintézet, a márvány-kádak, a vendéglők, a nagy ebédlő, megannyi csábítja, vonzza az idegent, a kinek már elég volt a természet ölén bikkfa-füredi állapotok szerint a csirkékkel együtt aludni. És Menyháza természeti szépségét leírjam-e? Minden oldalról bezárva magas hegyekkel, a hegyeken ózont lehelő erdőség, a völgyekben kaczéran hivogattnak a Szathmáry, Paradeyser villák. Ritkítja párját stylre és elegancziára az a hotel, mely újabb tanúsága az Arad-csanádi Vasút bőkezűségének. Ez a tornyos, bástyás, igen ízléses épület, kiállja, sőt kihívja az összehasonlítást bármely modern fürdő-hotellel, aztán igazán a régi patriachalis árak. Az ördögbe, hát vállalkozás volt-e ez az Arad-csanáditól, vagy gavalléria? De nemcsak az intézmények, hanem az emberek is a sors gondviseléséből szerencsésen verődtek itt össze, hogy tényezői legyenek a fürdő nagygyá, országszerte ismeretessé tételének. Rázel István a tulajdon gyermekét sem beczézgeti nagyobb szeretettel; Hajnal Albert drt, ezt a csupa szív és jóság emberét az Isten sem teremthette volna másnak, mint fürdőorvosnak. Mindenre kiterjedő figyelem, előzékenység, tudás, lelkesedés és fáradhatatlanság jellemzik. […] (Békésmegyei közlöny, 1897. július 6.)

*

6. Menyháza Aradmegyében. Kies szük völgyben 291 méter magasságban bugyog ki három hévforrás, melyet egy szerény kis fürdőházban négy tükörfürdőben alkalmaznak fürdésre. Nemrég e kis fürdőből nagy gyógytelepet terveztek és tetemes beruházásokkal modern igényeknek megfelelő fürdőintézetet akartak felállitani. Sajnos, hogy a terveket nem létesitették. Menyházának gyönyörü fekvése, egészséges éghajlata a telepnek klimatikus értéket is biztositana, mig langyos hévvize ideg-bajok ellen nagy sikerrel volna használható. De mert a nagy terveket nem lehetett megvalósitani, a meglevőt is elhanyagolják. Nendtvich tanár 1865. évben e forrásokat analysalta és talált bennök egy literben:

	Alsó forrásban	Közép forrásban	Felső forrásban	
Kénsavas Kalium	0 00720	0·00870	0·00747	gr
Kénsavas Natrium	0·00287	0·00080	—	„
Szénsavas Kalium	—	—	0·00316	„
Szénsavas Natrium	0·00600	0·00240	0·00720	„
Kettedszénsavas Mész	0·08500	0·08784	0·06700	„
Kettedszéns. Magnesium	0·06456	0·06339	0·06460	„
Kovasav	0·01100	0·01100	0·00700	„
Timföld	0·00500	—	0·00200	„
Összesen	0·18263	0·17413	0·15843	„
Hőfok	32·5° C.	31·8° C.	25·2° C.	

Fajsuly mind a három forrásnál egyenlő, t. i. 1·00065.

Boleman István dr.: A fürdőtan kézikönyve 1. (Igló, 1884.) – részlet

[…] Menyháza, mióta a kies boros-sebesi urodalom Wenckheim Frigyes gróf kezére került, Aradmegye vadregényes fürdője egy új korszakához jutott. Sok építkezés, díszítés történt itt a természet szépségeinek fokozására, amit emberi kéz és isteni erő alkot, szép harmóniában találkozik itt. A fürdő megnyitása május 15-én lesz, de a fürdőbérlőség június 3-ára a kies fürdő megtekintésére a messze vidék orvosi karát meghívta, úgy a sajtó képviselőit, ezek sorában bennünket is, majd annak idején beszámolunk a látottakról, melyek többek állítása szerint meglepetést ígérnek. […] (Békésmegyei közlöny, 1897. május 13.)

*

[…] A régi, rozoga fürdő és vendéglő épületek helyén egy 80 m hosszú emeletes ház épült, melynek földszintje a fürdőket, férfi és női társalgó termeket stb. emelete, pedig a vendégszobákat foglalja magában; mellette van a 300 személy befogadására képes üveg étterem, ezzel szemben a konyha, mindkettő egészen külön; a fő völgyben van egy vendégház 16 szobával, nem messze ettől a hidegvízgyógyintézet, melyeket csinos park környez. Van továbbá ugyanott egy nyaraló, melyet néhai Paradeyser Lajos és egy villa, melyet az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak építettek; újabban több nyaraló is épül itt. A fürdővizet a régi forrásokon kívül az újonnan fúrt artézi kút is szolgáltatja, mely 316 m mély s perczenkint 60 hl vizet hoz felszínre; vize a vegyelemzés útján szintén gyógyhatásúnak bizonyult. […] (ArVmM-III_I-05-kozigazgatas_igazsagszolgaltatas)

Bittner[1] Imre levele a Megyéhez a monyászai fürdő létrehozása ügyében

Mi végtére az ötödik kérdést illeti, azaz e' gyógymód a' polgári gyakorlatra nézve minden feltételeit, miután ehhez orvosi elvekből kiinduló életrend szabályoztatásán kívül, jó ízű tiszta 's hideg nagymennyiségű, zuhanyokra alkalmatos forrás víz, különös épületek, rendes és egészséges lakóhelyek, kész és pontos ápolási szolgálat, sok némi készületek, eszközök, edények, sőt némelly erömivek is tartoznak, ezek pedig minden egyes háznál vagy városnál is, ha fekvése nem kedvező, kívánat szerint nem találhatók; ezen gyógymód a' polgári gyakorlatban egész kiterjedésében máskép nem alkalmaztathatván, egyedül úgy lészen honnosíthatandó, ha egyes illy nemű intézetek a' Gräfenbergi mintára olly helyen állitandnak fel, mellyben a' fent elősorolt feltételek előtaláltatnak.

Alólirt illy intézetnek felállítását, — miután ezen alázatos bemutatása folyamatában e' gyógymód a' polgári társaságra nézve üdvös hatásáról meggyőződését őszintén kijelenteni iparkodott, a' tek. Karok és Rendek kegyes pártolásának annál inkább ajánlani bátorkodik, mivel bizonyos, hogy ezen az emberiségre nézve több tekintetben kitűnő haszonnal járuló gyógymódnak meglepő üdvös eredményei már is világszerte tudva lévén, annak rendes gyógyintézetek felállítása állal leendő honnositását minden nagyobbszerü közönségek, hol a' kedvező körülmények engedik, elébb utóbb siettetni fogják; nemes Megyénk hegyes tájékai közül eddig egyedül a' monyászait ösmervén ollyannak, hol az említett feltételeket kedvezőnek lenni találta, ugyan e' helyett is vélvén az intézet felállítására legalkalmatosabbnak fel-, tett czélja, hogy, ha az illető földes-urasággal kedvező feltételek mellett egyességre léphetetni, azt bátor eleintén kissebb alakban jövő tavaszkor felállítsa. Midőn alólirt ezen hivatalos jelentését berekeszti, egyszersmind a' tek. Megye előtt legalázatosabb köszönetét is nyilvánítani bátorkodik, hogy a' tek. Karok és Rendek, kik a' közjó előmozdítását minden időben magokévá tenni szokták, ez alkalommal is alólírt iránt azon kegyességgel viseltetni, miszerint ötét alázatos indítványa végrehajtásában kegyesen pártolni, orvosi tapasztalását öregbíteni, 's ezáltal előtte új mezőt megnyitni méltóztattak, hogy hivatala körében a' szenvedő emberiség hasznát újonnan felélesztett arányból elősegítvén, ezáltal a' tek. nemes Megyének véle való megelégedésére törekvését e' szép alkalommal is előmozdítani méltóztattak. – Szoros kötelességének tartja továbbá, hogy az illy gyógyintézet sikeres felállítása esetében minden erejét arra fordítsa, hogy a' körüli fáradhatatlan szorgalma által magát azon szép és boldogító bizodalomra méltóvá tenni szüntelen iparkodjon, mellyre ötét nemes Megyéje már 10 évek óta méltatni kegyeskedett.

Költ, Boros Sebesben Sz. Jakab hava[2] 20-án 1839.

Bittner Imre m. k. főorvos

[1] Bittner Imre, 1848-tól a Kéry vezetéknevet használja
[2] július

Adatok a 20-as évek Menyházájáról

MONEASA

Comună rurală. Pasa Şebiş. Secretariatul cercual Dezna. Locuitori 715.

Staţiune balneară şi climaterică. Apă termală 32,6° C. Stabiliment de hidroterapie.

Primar. Bertiş Pantelimon. — *Notar,* Sireu Alex. — *Invăţător,* Viorel Giurgiu. — *Preot Paroh,* Tămăşan Octavian.

Birturi: Urban Marin, Witman.
Cârciumari: Drăghici Vasile.
Comercianţi (art. mixte): Kaufman Iuliu văd.
Propietari de moşii: Contele Wenkheim (6804 jug. 1021 st).

M. de BROUSSE —B-dul I. C. Brătianu 3—BUCAREST
Serv. spéciaux de groupage de tous les points d'Allemagne

Forrás: http://www.radixhub.com

Primar = polgármester, notar = jegyző, invăţător = tanító, preot paroh = pap, birturi = fogadós, cărciumari = kocsmáros, comercianţi = kereskedő, propietari de moşii = födbirtokos

*

Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helynévszótára, I. kötet

Moneasa [Băile Moineasa] (Arad); Menyháza, Monyaháza, Monyásza; 1561. Monyasza (IstArad 165); 1597. Monyásza (Suciu I. 406); 1619. Moneassa (Veress, Doc. IX. 283); 1622. Monyasza (IstArad 165); 1715. Monyásza (Pragmatica Sanctio); 1808. pag. Monyásza, Monyaháza (Lipszky); 1839. Monyásza, vasbányákkal és hámorokkal, mészégetéssel, ásványos meleg forrással (Fényes 1839); 1858, 1863. Monyásza, 1873, 1877. Monyásza, Menyháza, 1882. Monyásza, Monesa, Monyaháza, Menyháza, 1893, 1900. Monyásza (Hnt. 1858, 1863, 1873, 1877, 1882, 1893; Népsz. 1900.); 1909. Moneasa, Monyásza (Menyháza), cu staţiune balneară (Dicţionar 1909); 1910 Menyháza + Menyházagyártelep (Népsz. 1910.); 1913. Menyháza + Menyházafürdő + Menyházagyártelep (Hnt. 1913); 1921. Moneasa, Menyháza (Dicţionar 1921.); 1925. Moneasa (Leg. 95/1925.); 1938. Băile Moineasa (Harta 1938.); 1956. Moneasa (IAL) µ 1744-ig Zaránd vm.; Arad vm.; 1785-1790. VII. Nagyváradi ker. Arad vm.; 1839. Arad vm.; 1847. Avm., Borosjenői j.; 1849-1850. Nagyváradi főbiztossági kerület (K.K. Ministerial-Commissariat Groswardein) 1851-1853. Nagyváradi kormánykerület (k.k. Districts-Regierung Grosswardein) 1854-1860. Nagyváradi helytartósági osztály (k.k. Statthalterei Abtheilung Grosswardein) 1849-1860. Arad m., 1858. Butyini j.; 1863. Arad vm., Borosjenői j.; 1873, 1877-1919. Avm., Borossebesi j.; 1919-1950. Jud. Arad, pls. Şebiş; 1950-1956. RAR r. Gurahonţ; 1956-1960. RORD r. Gurahonţ; 1960-1968. RCR r. Ineu

Szabó M. Attila közlése, 2014.

MENYHÁZA ÉS VIDÉKE.

FELOLVASÁS.

TARTOTTA AZ ORSZÁGOS TURISTA EGYLET BUDAPESTI OSZTÁLYÁNAK FELOLVASÓ ESTÉLYÉN 1903. MÁRCZIUS 7-ÉN

DR. HAJNAL ALBERT,

KIGYÓSI URADALMI ORVOS, BÉKÉSVÁRMEGYE TISZTB. FŐORVOSA.

ARAD, 1903.
ARADI NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KÖNYVNYOMDÁJA.

Egy kevéssé ismert, de természeti szépségekben gazdag, változatosságban bővelkedő vidékre kivánom önöket kalauzolni, hol szeliden emelkedő hegyek közt, kies völgyek mentén, lomberdők zugása, patakok csörgése s hímes réteknek pompázó viránya fogadja az utast.

Aradvármegye észak keleti határán a *Kodru* hegység egyik keskeny völgyében fekszik *Menyháza*. A nagy közönség előtt csak az ujabb időben lett némileg ismerős ez a vidék. De a tudomány férfiai, kik a *Bihar Kodru* hegységet különféle irányban tanulmányozták: rég ismerik ezt. Tudományos szempontból ki is van e vidék aknázva bőven. Növénytanilag régebben dr. Kéry Imre, ujabban dr. Simonkai Lajos, föld és vizrajzilag, földtanilag Hunfalvy János, Peters Károly, Schmidl Adolf, Lóczy Lajos dr. Pethő Gyula s még többen ismertették e vidéket. Történeti, közgazdasági s etnografiai szempontból dr. Márky Sándor s Gaál Jenő egyetemi tanárok tárgyalják.

Fővárosi és vidéki, különösen az aradi hirlapok tárcáiban is jelennek meg olykor egyes közlemények, melyek már nemcsak tudományos, de *turista* szempontból is méltatják a menyházai hegyeket és völgyeket. Az A. Cs. E. V. igazgatósága, az aradi turista-egylet, az aradi közép és iparos iskola tanári kara, a Kölcsey-egylet, a dal-egyesületek, mindannyian dicséretes buzgalmat fejtenek ki, hogy kirándulásaikkal e vidékre tereljék a figyelmet, melyre szépsége és közelségénél fogva egyaránt rászolgál. De rá különösen azért is, mert egy igen szép

és háladatos *turista uj iránynak* kezdő, illetve végző pontja. Értem: *a menyháza—vaskóhi*, illetve *vaskóh—menyházai* utirányt.

Ismertetés ennek is ez lesz főiránya. Ez lesz az országut, melyen hallgatóimat vezetni kivánom, és pedig:

1. Aradtól Borossebesig röptében, vasuton;

2. Borossebestől Menyházáig, egy kis keskeny vágányu hegyi pályán, kiszállva Déznánál s megtekintve a déznai várhegyet és romokat.

3. Menyházától Vaskóhig gyalog vagy lóháton.

Mielőtt azonban utunkat megkezdenők, vessünk egy futó pillantást egész általánosságban: a *Kodru hegységre*. E hegyvidék kőzeteit a *trachit, mész és márvány* alkotják. A *trachit*, a hegység tömegéhez aránylag nagyon kis területet foglal el s ugyszólván csak csekély foltokat képez az alsó zónákban. A *mész és márvány* képződések már nagyobb kiterjedésüek ugyan, de csak mint takaró boritják az alattuk fekvő *homok köveket és ős palákat*, melyek a hegység főtömegét, zömét alkotják s a felső zónákban nagy kiterjedésü rónákban bukkannak napvilágra. (Czárán Gy.)

E kőzetekben meglehetős virágzó ipar fejlődött. A nagy alföldi müutakhoz ezer- meg ezer vaggon trachitkövet szállitanak évenként. A meszet égetik, vagy a mezőhegyesi cukorgyárhoz, mint mészkövet nagyban szállitják. A *márványban* uralkodó a veres szin. s épületekhez mint diszitmények, oszlopok, erkélyek, lépcsők, ujabb időben különösen keresett a menyházai márvány. A *vasbányászat* szintén jelentékeny. Régebben a tulajdonos uradalmak foglalkoztak a vasbányászat és gyártással. Ujabban a *borossebesi vasbánya részv. társaság* bérli a bányák nagy részét, s nagyobb befektetéssel akarja fellenditeni a vasbánya ipart. A *faállomány* e

hegyvidék erdőségeiben főleg a *bükk*, mely keverve van, *szil, gyertyán, kőris és tölgy*, meg *nyirfával*. Szép *hárspéldányok* is fordulnak elő. Gyümölcsfák közt a *dió* bámulatos példányokban, az *alma* jóformán csak egy, a *sikulai* fajban van képviselve.

E vidéknek nagy a *vizbősége*. A kodru déli lejtőjén mintegy 40 patak vezeti le a vizet a menyházai patakba, mely itt a fürdő forrás vizeivel is szaporodván, Déznánál már tekintélyes patakká válik s mint ilyen a *Fehér*-Körösbe ömlik. A nyugati lejtő vizeit a Tőz patak fogja fel, s megkerülvén a kodru nyugati kiágazását: a *Fekete*-Körösbe ömlik, hová az északi lejtők összes vizei is ömlenek. (Dr. Pethő Gy.)

E nagyon is futó s általánosságban tartott megjegyzések után megkezdhetjük utunkat.

De hát tulajdonképen hol is fekszik Menyháza, s hogy lehet oda eljutni? Dr. Kéry Imre, Menyháza első ismertetője a „Menyházai források“ 1866 ban megjelent müvében, igy irja le Menyháza fekvését: „Fekszik Aradmegye keleti határszélén feltornyosuló, bükkösökkel fedett azon hegyláncolatok egyik völgyében, melyek Bihar felé huzódván s az ottani hegyekkel egyesülvén, a hires Bihar hegység előhegyi láncolatát képezik. Hozzá három országut vezet: az aradi, a bihari és erdélyi. Legérdekesebb meglepetésben részesülnek azok, akik Aradmegye rónája felől közelednek. Minthogy e rónából egyenkint előforduló, dombosodó vidékeken át fokonként végre azon hegységek közé jutnak, melyeket még Világoson tul kelet felé kékelleni láttak; mig a bihari vagy erdélyi utas eddig is folytonosan hegy-völgyes vidékeken át vergődik ide.“

Ma változott viszonyok vannak itt is. Bihar felől még áll ugyan a régi helyzet, mert Vaskóhról Menyházára gyalog 7 óra, lóháton 5 óra, kocsival pedig nagy kerülővel, fárasztó hegyi uton, Dézna felé 10—12 óra alatt tehető

meg az ut, mikor a levegő távolság alig 20—25 kilométer.

Arad felől azonban az A. Cs. E. V. körösvölgyi vonalán Borossebesen át: gyorsan és kényelmesen elérhető Menyháza. Budapestről az esti 10 órai *személyvonattal* indulva Aradon át, másnap délelőtt 1/2 11 órakor Menyházán vagyunk. A reggeli 7 órai *gyorsvonattal* induló utas pedig u yanaz nap d. u. 5 órakor Menyházán van.

Borossebestől Menyházáig egy magán tulajdont képező keskeny vágányu hegyi pálya közvetiti a személyforgalmat s valószinü már ez év folytán itt is *gőzmotoros vasuti kocsik fognak közlekedni*

Utunk Aradról Menyházáig 4 1/2 óráig tart.

Engedjék meg, különösen azok, kiknek ereiben igaz turista vér kering, s kiket jövőbe látó szemeim már fel is fedeztek a budapesti, illetve az aradi pályaudvarban, hogy Aradtól utitársukul szegődve, fogyatékos erővel ugyan, de a szép vidék iránti igaz lelkesedéssel vigyem a magyarázó szerepét.

Arad! *A vértanuk városa!* Akit utja erre visz, áldozzon a hazafi kegyeletnek s tekintse meg a *szabadságszobrot*, szomoru emlékét a nagy *tragédiának A vesztőhelyet, a magyar Golgotát*, hol a 13 dicső tábornok, oly *lealázó*, de ép oly *dicsőséges* halált, *a halhatatlanság halálát* szenvedte!

Eltekintve a gyászos történeti vonatkozástól, Arad különben is méltó a megtekintésre. Modern város. Hatalmas gyáripar, waggongyár, szeszgyár, malomipar, butorgyárak stb., vizvezeték, csatornázás, villamos világitás. Diszes középületek: mint a *városháza az A. Cs. E. V. palotája, az aradi Nemzeti Szinház* stb. Lüktető köz- és társadalmi élet. Nagy müpártoló közönség. De már itt uton-utfélén fülünkbe cseng az *oláh*, szerintök *román* beszéd, s ez igy megy további utunkban is.

Sikon haladunk. A gróf Zselénszki-féle kiünően gondozott *ötvenesi gazdaságon*, s *Uj-Szt.-Annán* át. De már közeledünk a hegységhez. Joboldalt félkörben köriti az alföldi sikot az aradi hegyalja. (Paulistól—Apatelekig.)

Látványnak is szép e nemes bortermő vidék. De érdekes is. Mert az egész *jobboldali hegyláncolat* egyszerre, *minden dombos átmenetel nélkül, meredeken* emelkedik ki az alföldi sikból, mig baloldalt fokozatos az emelkedés, s kisebb dombok és hegyek előzik meg a magas hegységet. (Dr. Pethő Gy.)

Első hegymenti állomásunk *Világos*. Ismét egy szomoru név! A hősi küzdelem itt végződött. És bár a fegyverlerakás ténye a *szöllősi* sikon történt: a nagy gyászesemény Világoshoz füződik. A világosi vár különben mint *végvár* szerepelt, s 1331-ben már állott. A XV-ik századtól a XVIII-ik századig, sokszor nevezetes szerepe volt az ország szomoru történetében. Volt a *Maróthyak, Báthoryak, Hunyadiak* kezén. Bizonyára fényes, dicsőséges napokat is látott. De látta a *török* pusztitást, a Péró és Hóra-féle lázadást, mikor az akkori birtokos, Bohus János saját maga lövette össze a várat, hogy a lázadók benne tanyát ne üssenek. Most báró Bohus birtok.

A várrom hegytetőn fekszik. A hegy kopár, cserjés. Türhető ut vezet a romokhoz *délről* és *keletről*. Szép kilátás az alföldi sikra, s a magas hegységekre.

Muszka-Magyarád. Előttünk a nemes bortermő aradi *hegyalja*. Számos diszes, nyaralónak is beillő kolna hivogatólag mosolyog a távolból. Az aradi szőlőbirtokosok egyrésze itt is szokott nyaralni. Hasznos, kellemes és jó szokás. Különösen annak, akinek saját szöllője van. De mit tegyen az, ki e földi jóval nem rendelkezik s mégis akar vagy kell neki nyaralni? Kész a felelet: nyaraljon bárhol, csak

benn az országban, ne pedig külföldi, osztrák, cseh, vagy stájer fürdőkön.

Pankota. Hajdan itt is végvár volt. Most már romja sincs. Csak a *kopasz hegyen* történt ásatások mutatják a vár helyét. 1318-ban már említik a pankotai várat, melynek Ivánka volt várnagya. Később a Losonczyak kezére került. Most herceg Sulkovszky birtok.

Apateleknél látjuk a báró Solymossyak szép gazdaságát és kastélyát. Itt ismét sikon haladunk.

Borosjenő is sikon fekszik. Itt folyik a *Fehér-Körös.* Az ország egyik legfontosabb végvára volt. Uralta az egész Körösvölgyet. az alföldet a gyulai várig. 1387-ben ezt is Losonczy István szörényi bán kapta, ki itt is lakott. Sok ideig török basák uralkodtak benne, majd a Rákócziak kezére került. *A régi vár* még ma is áll, s egész a mult évig honvédlaktanya volt.

Három órai ut után utolsó állomásunk a fővonalon Borossebes. Kies fekvésü, nagy község, bortermő hegység tövében. Az aradi szőlőmivelésnek itt van véghatára. Ezen tul ép oly ritka a szőlőtőke, mint a magyar szó. További utunkban *elolláhosodott* községek mellett haladunk.

Nagy és dicséretes hivatást teljesit e nyelvhatárszélen a magyar értelmiség, a felekezeti és állami magyar iskolák, az A. Cs. E. V., a melyek mindannyian védői a magyarságnak, s terjesztői a magyar kulturának. S ma már nem történhetik meg, mi a mult századokban megtörtént: hogy egész községek elhagyták nyelvöket, hitöket, a jó magyar erkölcsöt, ruházatot s bele olvadtak az oláhságba.

Borossebesnek van egy szép tere, a *Wenckheim-tér,* melyet az *ezredéves emlékoszlop* diszit. E tér egyik oldalán áll az *a főuri kastély*, mely 1823-ban vendégül fogadta a királyt s melyet ez alkalommal a szerencsés vendégfogadó házi-

1823-ban → 1893-ban (a szerk.)

gazda, gróf Wenckheim Frigyes restauráltatott s fejedelmi módon berendezett. A kápolna mellett magas nyárfák tövében van egy *egyszerü kis házacska*. Falába illesztett márvány-tábla hirdeti:

„Itt született *Sárossy* Gyula, az *Arany trombita* megrázó forradalmi költemény szerzője, különben is korának jeles költője.“ Tisztelet és elismerés az aradi Kölcsey-egyletnek, mely az emléktáblát állitotta. Itt élt Kéry Imre dr., Aradvármegyének ötven éven át nagyhirü tudós főorvosa, ki a szomoru időkben mint sziklavár állott a csehek, németek, oláhok közt s lobogtatta a nemzeti zászlót.

De folytassuk utunkat, be a magas hegyekbe! Diszes *kilátási kocsiban* ülünk. Elhaladunk a *mészégető kemencék, a márvány iparlelep, a vasgyár, kőbánya és kőzuzó* mellett, keskeny hegyszoroson át, melyet valaha a mellettünk kanyargó *Sebes* patak tört át, s melynek egyik oldala kopár, trachit szikla, hatalmas feltoluló tömbökkel, másik oldala szálas bükkerdővel boritott hegység. Szélesebb völgybe jutunk. Dombok, halmok emelkednek a völgy mindkét oldalán, melyek mind magasabbá válván: északon, keleten és délen, mint sötét kék magas hegyek látszanak.

Előttünk, körülöttünk a *Kodru*; beljebb keleten *Bihar* hegység; közvetlen előttünk a *déznai várhegy a vár rommal*, a Kodru egyes csucsai és *magaslatai* s a *menyházai* hegycsoport. Dézna mellett a hegyek közé kanyarodunk a menyházai völgybe! Utunkban a „Dézna patak“ kisér, melylyel gyakran találkozunk.

Déznánál érdemes kiszállani s felmenni a *várhegyre* a várromokhoz. A déznai várhegy különben végpontja azon hegygerincnek, mely Nadalpest és Menyháza közt kezd az alacsonyabb tetők fölött hirtelen emelkedni. Ez az ugynevezett *Izoi* hegygerinc, s a várhegyben végződik, melynek absolut magassága 276 mé-

Nadalpest → Nadalbest (a szerk.)

ter, a völgy fenekétől számitva pedig 171 méter. A várhegy keleti, délkeleti, de különösen északkeleti oldala meredeken száll alá a völgybe. (Dr. Pethő Gy. és Czárán Gy.)

A várhegy kőzete olyan, mint egészben a Kodru. Alsó része sürün benőve bükk és szillfával, felső része nyires, cserjés, bokros. De termetesebb fákkal is találkozunk. Feltünők és meglepők a *szikla alakulások*. Sajátszerü, bizarrnál-bizarabb, fantasztikus, önálló alakulások emelkednek ki a kőzetből, s mindenünnen szebb és szebb a kilátás az alantibb és magasabb hegység, völgyek és sikságra. Látóhatárunk nyugaton kiterjed egész az alföldi sikra; észak és keletre a Kodru kimagasló csucsaira. — Látjuk az *Arzurát* 821 méter, a *Pinkoját* 997 méter, a *Gyálu Márét* 927 méter, Aradmegye legmagasabb pontját: a *Nagy Aradot* 1114 méter, a *Kis Aradot* 1016 méter, a *Plesát* 1000 méter, a *Marisórát*, mely 1099 méter magas.

A várhegy déli és nyugoti oldalán szerpentin ut vezet a tetőre, melyet tervezője (Czárán Gy.) *Jókai-utnak* nevezett, ezzel is emléket akarván a nagy regényirónak állitani, ki itt a helyszinén gyüjtötte az adatokat s irta meg *Kurbán bég* cimü novelláját, melyben oly költőileg dolgozta fel a várhoz kötött bus regét.

Márki Sándor dr. szerint különben Jókai a „*Móre patrio*“-t is itt irta meg. Több időt töltött itt Váradi Török Gábor alispán házánál s többször tett kirándulást a Moma, Kodru, a Bihari és erdélyi hegységbe. A „Móre patrióban“ maga is elismeri Jókai, hogy itt ült először nyeregben. Meg is örökiti hegymászó lovát, midőn igy ir:

„Az ember olyan bátran érzi magát lóháton. Nincs bizva a más kegyelmére. Nem rettegi a rossz utat. Ha egyedül marad is, van egy hüséges társa, a kire rá bizhatja magát, a hü paripa. Kivált ha olyan okos, értelmes állat

mint az én szürkém volt. Beszélni lehetett vele, — mint az emberrel. Nem kellett sem nógatni, sem csititani. Jó uton nyargalt szólitás nélkül. Hegynek igyekezett. Lejtőnek vigyázott. Soha el nem botlott. Ugy gondomat viselte, ugy ügyelt rám, mint egy hü cimbora.“ Igazi apotheotisa a jó, hegyi mokány lónak.

Ha meg méltóztatnak engedni, dió-héjba szoritva elmondom a várhoz kötött bus regét. Szükséges ez különben némileg azon képek megértéséhez, melyeket szerencsénk lesz bemutatni:

„A szomoru török hódoltság alatt *Kurbán*-bég parancsolt Dézna várában; neki pedig parancsolt a borosjenői basa, *Hasszán*. Egyszer vetélkedve beszélték el egymásnak, melyik miképen kinozza, sanyargatja az agyongyötört keresztényeket? Egymáson tulhajtottak a kigondolható kegyetlenségekben. Egyszer csak *Kurbán* arra fogadkozott: hogy egy év alatt Dézna várának palotájában, olyan száz hajadont fog összegyüjteni, kiket az oltártól hoz el vőlegényeik karjaiból s a száz hajadon menyasszonyt elküldi a Nagy Ur serailja számára. *Hasszán* kétkedve rázta fejét s igy szólott: ne köss ki az asszonyokkal! Nem tudod még micsoda ellenség az! De Kurbán még erősebben fogadkozott, s fogadtak is annyi aranyba, amennyi egy oláh süvegbe belefér. Megkezdődött a leányrablás. A hol esküvő volt Kurbán ott termett csapatával. S mikor a násznép kijött a templomból, amelyik leánynak koszoru volt a fején lórakapták, az ellenállókat le verték, az elrablott menyasszonyt pedig vitték a déznai várba, s a vár alatti kerek épületbe, mely még *ma is áll*, s melynek neve *palota*, összecsukták a többivel s egy eunuch felügyeletére bizták. Egy év alatt együtt volt mind a száz szépséges hajadon. De nem soká örült Kurbán. Jött az eunuch nagy ijedten: egy a százból meghalt! Nosza utána a századiknak! az utolsónak! A szomszéd faluban Borosban volt egy esküvő. Nem szivesen ment

oda Kurbán. Barátai figyelmeztették, hogy az ottani lakósok igen vállalkozó emberek. Valaha magyarok voltak, nemesek és kálvinisták. És bár félszázad alatt kiforgatták őket mindenből; elvesztették nyelvöket, vallásukat, viseletüket, de egy megmaradt: a makacs kálvinista nyak, a kemény ököl s a veszekedő természet. Megkettőztette tehát csapatját s ment a menyasszony-rablásra. A várat magára hagyta, s megbizta az eunuchot, temesse el a menyasszonyt. De csoda történt. Mig az eunuch a temetési intézkedések végett odajárt a kis menyasszony felült fehér ravatalán s igy szólott mellette virrasztó társnőihez:

— Ne féljetek! A másvilágról jövök. Onnan hozok nektek izenetet. Mihály angyal azt izeni szabaditsátok meg magatokat. Kurbán bég megbizta a hárem őrt, hogy temessen el; a hárem őr le fog jönni s mielőtt a szemfödőt reám teritené, meg fog engem csókolni. Én e pillanatban két karommal magamhoz szoritom a fejét, ti sáljaitokkal hátra kötitek kezeit, elveszitek tőle a földalati folyosó kulcsát, mely a várba, a bég fegyver kamrájába vezet, s ezután én leszek a vezéretek.

Minden igy történt. Felfegyverkeztek. leöltek az őrséget, irtózatos mészárlást vittek véghez. Ezalatt folyt az esküvő Borosban. A násznép kijött a templomból. Látta a sok törököt. A menyasszony sirt, esdekelt. A tömeg némán állt, megmentésére egy férfikar sem mozdult. Már-már nyeregbe emelték, mikor kirántotta piros csizmaszárából ezüst nyelü kését, azt szivébe döfte, s piros vére szétfrecscsent a bámulók közé! „Még sem leszek török rabja!“ Ebben a percben ki volt cserélve a tömeg. A vér láttára felébredt az alvó oroszlán. Megrohanták a bég lovasait, puszta kézzel, lovaikról lerángatták s a kézügybe eső bükfa palánkokkal halomra verték őket. Kurbán bég pedig futott Dézna várába. Itt ágyutüz fo-

gadta. Az ágyuk mellett menyasszonyi koszoruval fedett fejeket látott. Nagyobb csuf nem eshetett rajta Leányok verték ki saját várából. Huszad magával menekült Borosjenőbe Haszán basához, ki e szókkal fogadta: „No fiam, most már elmehetsz magad Sztambulba a száz hajadon helyett, természetesen: fej nélkül. Dézna várát pedig a nép felégette, s igy lett vége a hires erősségnek.

Egy másik verzió szerint a száz menyasszony fellázadt, betört a lőporos kamarába, légbe röpitette a várat, s itt lelte halálát mind a száz. Kurbán bég s az őrséggel együtt.

A történet pedig azt mondja: 1387-ben már állott a déznai vár s akkor vesztette el királyi jellegét, mikor Zsigmond király Losonczy Istvánnak ajándékozta. Volt azután Bebek kézen, majd török kézre jutott. Mikor pusztult el? biztosan nem tudható, ma már csak omladozó falai hirdetik régi dicsőségét. A falak részint homokkőből, részint égetett téglából, erős malterral vannak rakva. 1896-ban még volt a falakban egy fagerenda, melyből baráti szives kezek az én gyüjteményem számára is jutattak egy darabot. A mult nyár folyamán kutattunk ez irányban; faanyagot többé nem találtunk.

A *déli* lejtőn felfelé haladva, következő szikla alakulásokkal találkozunk: A *Sárkány kő;* széttördelt, szaggatott, csonka, rendetlen sziklahalmaz. *Basibuzokok*. Ezen sziklaképlet nevét az elnevező (Czárán Gy.) a török szabad csapatoktól vette, kik épp ilyen rendetlen csoportot képeztek, mint a minő ez a rendetlenül kanyargó képződmény. Az *ó-vár*; természetes képződmény, mint egy valódi vár-rom. A *basa*; magánosan álló szikla-tömb. A *Janicsár-torony*, szintén trachit képződmény. A *mufti;* főpapi méltóságát tekintve nem valami imponáló alak, inkább csak olyan, a mit közönségesen *mufti* név alatt értünk (Czárán Gy.) A

két hamál; két szirtorom, mintha két rettenetes alak nehéz terhet cipelne a magasba. A *mátka-pár*; egymás mellett álló két szikla-bálvány, melyek egy ponton oly formán érintkeznak, mintha csókolóznának. Az *árva*; magánosan álló szirt, messze, félre a többitől, kizárva ezek társaságából.

A várrom nyugati oldalának, egy hajdani ablak nyilása *Margit páholy* nevet visel, melyből festői kilátás van a csaknem függélyesen meredek hegy alatti város, a szomszéd falvak, a Kodru nyugati vége, s magas csucsaira, s az alföldi sikra.

A délkeleti lejtőn lefelé szállva találjuk *A századik menyasszony sirkeresztjét*. Ez a képződmény hatalmasan emelkedik ki a környező cserjékből, sirkereszt formájával hirdetvén az utasnak a bus regét. Utolsó önálló képződmény az *odaliszk*.

Elhaladunk még a *József forrás* mellett és sürü erdőben leszállunk a völgybe. Az ut a tetőre és vissza 2 és fél óra, beleértve háromnegyed órai pihenést is. Ajánlatos e kirándulást Menyházáról megtenni, honnan a fürdőidény alatt, julius és augusztus hóban reggeli hat órakor vonattal mehetünk Déznára, kényelmesen megtehetjük e kirándulást, 11 órakor ismét Menyházán vagyunk.

Utunk most már keskeny völgyben halad. Sok helyen csak a vasut, patak és a kocsiutnak van helye. Itt találjuk a váradi Török család *halastavait*. Valóban szép idill a magas hegyek közt. Most hatalmas kanyarodással meglepő szép kép tárul elénk: a *Sólyomvár*. Természetes trachit-tuff képződmény; várnak nyoma sincs, de a néphit szerint, nemcsak sólymok, hatalmas kényurak is tanyáztak hajdan a Sólyom-várban.

Itt már a *ravnai* határban vagyunk. A falu jobbra völgyben fekszik. Hajdan magyar-nemes lakói ma már teljesen oláhok. Csak nevök, a

hegyi oláhtól eltérő tipus, az arc-vonás, a termet, s az önérzetesség hirdeti hajdani magyarságukat. A nemes Józsa-család birta e község határát, s itt vasbányái is voltak. Ma is jóformán az egész falu Józsa. Papjok is Józsa! Alig tud köztük egy-kettő rosszul magyarul. Pedig még a mult század elején minden megyei restauráción számolni kellett a ravnai magyar nemesekkel! A falunak régi magyar neve különben *Róna.* 1602-ben már nemesek voltak a Józsák s egyik-másiknak 1000 holdra is felment a birtoka. A harci zavarok elmultával a Józsák is egyszerü falusi életet folytattak; s mert ref. hitközségök egyre gyengült, papjuk nem volt: lassacskán rá szoktak, hogy az oláh pópával kereszteltessék meg gyermekeiket, a kik azután nehány évtized alatt teljesen elolához hosodtak (Dr. Márki S.) Ugyanez volt sorsa különben több községnek itt Aradmegye határszélén. A mai *Prezest* régi okmányokban előforduló neve *Parács falva*; a mai *Doncsén* — *Dancsfalva*; a mai *Bohány* pedig *Bajnok falva* nevet viselt.

E vidéknek n vezetessége a gyümölcs, különösen az *alma* és *dió* termelés. A közönségesen *sikulainak* nevezett kemény husu izletes alma, e vidék legnevezetesebb gyümölcse. A gyülmölcstermés bizonyára még a déznai várból indulhatott ki, melyet egykoru irások szerint virágos és gyümölcsös kert fogott körül. Bebeknének is a vár mellett kertje volt. Valószinü innen terjedt el a nemes gyümölcs a vidéken. (Dr. Márki S.) A váradi Török család virágos és gyümölcsös kertjei ma is ritkitják párjukat.

Ravnát elhagyva Monyásza községet érintjük. E község hosszan nyulik a patak mellett. Házai szétszórtak, s a patak mentén hol jobb, hol a bal parton fekszenek. A magaslatokon több házból álló telepeket is látunk. Ezek a házközösség egy bizonyos nemével birnak, a meny-

nyiben a család oldalágai is itt raknak fészket. Az épitkezés a bihar hegység déli oldalának megfelelő oláh épitkezési stilust követi, menten minden disz és izléstől, csakis a legprimitivebb védelmezést nyujtván lakóinak. Itt-ott látunk nagy, öreg kapu-oszlopokat, de a legdurvább faragással, minden ornamentika nélkül. A falu kezdetén mészbányát találunk. A mész-sziklák tövében *vizi malom* zakatol, s ad életet a tájnak. Odább egy elhagyott vizi malom mohosodó csatornáján zuhatag alakjában leomló vizesés élénkiti a képet. Majd meredek. cserjékkel boritott sziklafal mellett nagyot kanyarodunk. Fent a magasban, a szikla csucs alatt egy tetemes nyilásu barlang sejteti még ki nem kutatott rejtelmeit. E sziklafallal szemben fekszik a falucska házainak zöme. Itt van a róm. kath. templom, lelkész-lak s iskola.

Még egy régi, renovált *kuria* mellett haladunk el, s szemünkbe tünnek az izléses nyaralók. A völgy itt parkká van alakitva, hol hárs, kőris, jávor, szelid és vadgesztenye mellett buján tenyészik a fenyő Két nyaraló tünik szemünkbe. Az egyiket egy költői lelkü tudós lakja, ki itt szokta kipihenni, a bihar-füredi hegység kutatásában nyaratszaka kiállott fáradalmait. Czárán-villának is hivják. Merész hajlással, óriási diófák árnyékában, előttünk az *A. Cs. E. V. nyaralója* Diszes, izléses épület a vasut hivatalnokai részére. Gazdag márvány diszitése a helybeli márványbányából került. Berendezése előkelő, hotelszerü. Az esetleg üres szobákat idegenek is bérelhetik. Látjuk még: a *Sata-lak*-ot; szintén magán tulajdon. Szobáit nyáron kiadják. Emellett van a *vizgyógyintézet uszodáival és napfürdőivel.*

Végre elértük vasuti utazásunk végét, s kiszállunk a diszes menyházai vasuti állomáson. Ez patak mellett, hegy tövében, lombos fáktól környezve, valódi rózsaligetben fekszik

a sétány közepén, alig néhány percre a gyógyfürdőktől. Fenyves parkon áthaladva, találjuk a *Központi szállót,* a márvány medencével körített *szökőkutat,* a régi *Kapahámort,* most *csendőrlaktanyát;* majd a festői szépségü fürdővölgyben, jól gondozott árnyas uton, szépen diszlő fenyő ültetvények közt, a patak mentén csakhamar elérjük a *fürdőszállót* és *gyógyfürdőket.* A *gyógyfürdők* részletes ismertetését nem tartom e felolvasás keretében helyénvalónak; de idézem néhai dr. Pethő Gyula következő szavait: „a menyházai gyógyforrás már nagyon jelentékeny, s nagyon érdemes a megemlitésre. A völgy balparti mellékágában fakadnak azok a hév-vizek, melyek következtében e kies és természeti szépségekkel bőven megáldott zugoly, a környező erdőségekkel, pisztrángos patakjaival és bájos kilátást nyujtó, nyugot felé remek sikföldi, kelet és dél felé ugyanolyan hegyi panorámáival és magaslataival, az aradmegyei értelmiségnek kellemes nyaralóhelyül szolgál. Jelenleg gróf Wenckheim Frigyes tulajdona, ki itt nagyobb beruházást tett."

A menyházai vizeket legutóbb dr. Lengyel Béla egyet. tanár vegyelemezte s csatlakozik dr. Bolemann István nézetéhez, melyszerint Menyháza azon közömbös hévvizek (neutrális thermák) csoportjához tartozik, hova a kácsi, keszthelyi, nagyváradi, sztubnyai, römerbádi, schlangenbádi, tobelbádi, vöslaui, s az enemü hévvizek királya a *gasteini* is tartoznak, s melyek csakis a magaslati fekvés, a hőfok és berendezésben különböznek egymástól.

Kipihenve uti fáradalmunkat, s felüditve magunkat a meleg fürdők, vagy uszodákban s a konyhai termékek élvezeteiben is részesülvén: kezdjük meg sétánkat a fürdő-völgyben.

Tekintsük meg először is a *fürdő szálloдát* és *gyógyfürdőket.* A fedett folyosóval ellátott 85 méteres hosszu épület emeletén vendégszobák, földszintjén a fürdők, s adminisztracioná-

lis helyiségek vannak. Diszes homlokzata helybeli vörösmárvány. Erre valóban fellehetett volna vésni, mint az egyszeri templomra: Készült itt helyben! Helybeli márványból, helybeli munkások, helyben faragták a diszes homlokzatot. A fürdők berendezése szintén vörös márvány, a Margit-szigeti fürdők mintája szerint.

A *régi fürdőház* különben a maga idején szintén elég csinos volt, oszlopos homlokzatával. Ebből nem maradt más meg, mint azon elmés latin chronostichon (mely gondolom 1836-ot ad ki) s melyet dr. Kéry Imre szerkesztett s mely igy hangzik:

„Liber a curis. hanc vallem curae saluta!
Heuhospes! Hic vix curatur qui curat!"

Magyarul szabadon forditva:

„Gondoktól szabadon használjad gyógyvizeinket!
Hasztalan a fürdő! Gond ha gyötör s szomorit!"

De van ennek még egy más, *még szabadabb* forditása egy szellemes barátomtól:

„Gond nélkül ha jössz — Menyháza!
Gonddal ha jössz — menj haza!"

S valóban ugy van! Ki gyógyulást keres fürdőhelyen, hagyja odahaza a gondot, vagy mint a költő mondja: „ne gondoljon a gonddal."

Eltekintve a fürdők teknikai berendezésétől, megemlitendőnek tartom, hogy a három természetes langyos forrás mellett van egy hatalmas 320 méter mély *artézi kut*, mely szintén 25C. gyógyviz jellegü vizet ád és pedig óránkint 60 köbmétert; tehát 24 órában 1440 köbméter, vagyis 14.400 hektólitert rengeteg mennyiségben. Ez a roppant viztömeg látja el az uszodákat s teszi lehetővé a pazar vizgazdálkodást.

Északi irányban szabályozott, zugó patak mellett a *konyhaépület és ebédlő közt*, egy kis szabad térre jutunk, mely két patak közt fekszik. A patakon át hid vezet a *szük, rohamosan emelkedő, zárt völgytorokba*, hol egy *barlang nyilásából* nagy erővel kiömlő, fehér fodrokat hányó patak, mohos-zöld sziklák közt zugva rohan lefelé.

Ez a hely Menyháza különlegessége. Aligalig találjuk párját A természet által berendezett *nyitott ebédlő*. Oldala százados bükkfákkal boritott páfrányos hegység. Teteje: az azur kék égboltozat. Zenéje a zugó patak. Megragadó! Elbájolóan szép. Jobbra, balra szerpentin séta utak vezetnek erdőségen át a magasba, utközben s az ut végén szép kilátó pontokkal. A baloldali hegységben számos viztölcsért, ugynevezett töbröt találunk,s szép vIrágos hegyi réteket.

Déli irányban: a széles völgybe, a sétányra jutunk; s *balra, keletnek* fordulva találjuk a *halas tavat*, melyet a felső völgyből jövő patakok táplálnak. A tópartról minden irányban igen szép a panoráma. Északnak: a Megyes völgy. Keletnek a vas olvasztó, a márvány bánya, a bihari hegység. Délre egy hosszu hegygerinc, szép kilátó pontokkal, mint a *Friqyes pihenő, a Krisztina magaslat, Ilona kilátás, József csucs.* Nyugotra: *a Mária domb,* s a *Kodru* magas csucsai.

A Megyes völgyben szép, három órai turista ut vezet a *Megyesi barlangokhoz,* s a Tinóca rétre.

A két barlang meredek, mészkő szikla falban van emeletszerüleg egymás felett, mintegy 6—7 méter magasságban. Kikutatva még nincs. Cseppkő képződés azonban a kezdetén is látható. Mint általában a mész hegységekben, itt is több barlang fordul elő, melyek még kutatójukat várják.

A *Tinóca*, magas, erdős hegyektől kör-

nyezett hegyi rét. Egyik nevezetessége, a *fenyő iskola,* honnan évenként 80—100000 fenyőt ültetnek ki. Másik nevezetessége a *buvó patak.* A lejtőkről leomló vizek egy kis patakban gyülnek össze. Ez a réten folydogál, s mindég sekélyebb-sekélyebb lesz, mig végre egészen eltünik. Nem üregbe ömlik, hanem leszivárog, a szó teljes értelmében elbuvik, eltünik, elnyeli a föld. Hol jön elő? ma még biztosan nem tudni. Sokan azt vélik, hogy a fürdővölgyi barlangba szürődik át, s a barlangból kiömlő patak: a buvó patak lenne. Ez még bizonyitásra vár.

A halastótól keleti irányban diófával, a millenium emlékére ültetett *ezer diófával* szegélyezett uton a *vasolvasztót* találjuk. Feljebb a *márvány bányát a tejsziklával,* vagy mint az oláh nevezi: a *Piatra ku láptye*-val. Nevét a *kőtejből,* a cseppkő képződésnél előforduló fehér pépszerü anyagtól nyerte, mely viz és mészből áll. (Czárán Gy.) A szikla alatt forrás van. Erről is szól egy bus rege, melyet ezuttal mellőzök, lévén még egy darab utunk hátra.

Elhagyva a márvány bányát, fél óra alatt a vasut mentén, keskeny völgyben, patak mellett, őserdők közt egy *erdőőri lakot* érünk. Itt a völgy két ágra oszlik. Jobbra a *vale lunga* (hosszu völgy), hol magas emelkedéssel 70 promille — az *iparvasut* halad egy siklóig, mely vasércet szállit a bányákból az olvasztóhoz. Balra a *Vale ruzs* (rózsa völgy), ebből ismét a *rustyorai* és *borai* regényes völgyek ágaznak ki, szép *vizzuhatagokkal,* s pisztrángban bővelkedő patakokkal. Itt egy pisztráng tenyésztő telep is van, honnan évenként 40—50000 pisztrángot bocsátanak ki a patakokba, s pár év alatt be lesznek népesitve az összes menyházai patakok. Ezeken a szép völgyeken vezet az ut a *Gyálu Szpinulira,* mely 900 méter magas hegyi fensik. Szép erdei uttal, virágos réttel s szép kilátással a bihari hegységre.

A menyházai völgy, s közvetlen környéke bemutatása után, kezdjük meg a *menyháza—vaskóhi utat*. Induljunk kora reggel, gyalog vagy lóháton. Lovakról előző napon gondoskodjunk, ugyszinte biztos vezetőről, mert bármily pontos is a katonai térkép, a változó hegyi utak miatt sokszor nem megbizható. Lóháton Monyásza községből indulunk, *egy régi bánya uton*, mely a menyházai völgyet körítő déli hegység gerincén vezet; s érinti e hegység magaslatait s kilátó pontjait. A gyalogos rövidebb utat tesz, ha a *tó mellett a Frigyes pihenőre* vezető szerpentinán kezdi meg az utat, hová sürü bükk, gyertyán erdőségben. szép völgyeken át, sokszor meglepő mogyoró aléében egy óra alatt felér. Az 553 méter magaslatról meglepő szép a kilátás a Menyházát környező magaslatokra. Utunk tovább is a gerincen halad, részint erdőben, részint tisztásokon a *László nyeregig*, hol járt utat, s egy *hegyi lóvasutat érünk*, mely a siklóhoz szállitja a vasércet.

A vasutat átszelve, csakhamar elérjük a vasbányákat, melyek együtt a *Korbui vasbányák* nevet viselik, egyenkint pedig sorrendben: *az Arnódbánya, a Jauc vagy Jótbánya s a Grazdur bánya*, mely már Bihar határszélén van.

Grazduron tul a vidék egészen *karst* jelleget ölt, akárcsak Laibach vagy Trieszt vidékén. Kopár vidéken, rendetlen, egymásra halmozott szikla tömbök, meredélyek és üregekkel találkozunk. Grazdurnál tartsunk pihenőt s keressük fel az *Izbukot*, vagy *dagadó forrást*, mely nemcsak a Bihar hegység egyik kiváló nevezetessége, hanem jóformán páratlanul áll az egész Kárpátokban. Kietlen vidéken haladunk az egy órányira eső Kaluger faluig. Itt már nem elég a menyházai vezető. E sziklás, tájékozást nem nyujtó vidéken csakis a *kalugeri* ember tud eligazodni. Itt kell vezetőt ke-

riteni, kinek kalauzolása mellett fél óra alatt elérhetjük az *Izbukot,* mig jó vezető nélkül órákig csavaroghatunk, s utóvégre sem érhetünk célhoz, — mint ez már többször meg is történt. Azért nagyon is kivánatos, hogy itt is *hiteles vezetők s állandó jelek* legyenek, melyek e nevezetes forráshoz irányitják az utast.

Az Izbukot többen leirták, valódi lelkesedéssel, költői elragadtatással. Tudományos megfigyelések sem hiányoznak. De legbehatóbban huzamosabb időn át dr. Pethő Gyula tanulmányozta, ki egy rendkivül klasszikus és plasztikus leirást adott róla, melynek nyomán ismertetem én is az *Izbukot.*

A forrás Kaluger községtől délkeletre katlanszerü mélyedésben fekszik. Egyik nevezetessége: hogy vize hol elapad, hol hirtelen megdagad s ekkor rövid ideig, 15—16 percig élénk, meglehetős erős vizömlés következik. Az apadás egy vagy több órát is szünetel, ugy, hogy a forrás feneke egészen száraz, s belőle egy csepp sem folyik. Igy tehát a forrás: *szakaszos — intermittáló.* Másik nevezetessége: hogy ősszel elapad s kora tavaszig sohasem dagad ki. Igy tehát *időszakos is volna.* Ez azonban még teljesen beigazolva nincs, mert az ez irányu közleményekben sok az ellenmondás.

A forrás katlanszerü mélyedésben, sziklás hegyoldalból fakad. Medencéje egy szabálytalan sziklaváyu. A viz a szikla tövében beugró üregből buzog fel. Itt egy kicsike nyilás van. Mikor a viz érkezik: némi sziszegés hallatszik, mely néha meglehetősen éles s onnan van, hogy a felszálló viz maga előtt hajt a s kiszoritja a levegőt a vezető csőből. Néhány pillanat alatt kibugygyan a viz a forrástorokból s gyorsan növekedve, 2 perc alatt 60—65 cmétert ér el a medencében. Most a viz apadni kezd. Egyrésze a medence peremén alá folyik, mint kis vizesés, a patak mederbe. Másrésze pedig, körülbelül egy harmada, visszafolyik a

forrás torkába. 14½ perc alatt az összes viz lefolyt. A medence ismét üres. 16½ perc alatt egy vizjáték teljesen levégződött. (Dr. Pethő Gyula.) Az egyszerre kidagadó vizmennyiség 8—10 htliterre tehető.

Dr. Pethő Gyula 1892. aug. 13., 14., 15. és 16-án összesen 63 kidagadást figyelt meg. Táblázatos összeállításának végfolyamánya: „hogy a viz kiömlések bizonyos szabályszerüség határain belül, igen szeszélyesen változnak s igy a forrás törvényeit kikutatni igen bajos feladat.“

E ritka természeti tünemény megszemlélése után *Szohodol* felé irányitjuk utunkat. Mindenütt sziklák, dolinák. De szép éger és nyirfákkal boritott völgyeket is látunk. Közeledünk *végcélunkhoz*. Mintegy 1½ óra ut után elérjük a *kimpi kaput*, vagy mint a nép nevezi, a *kimpanyászkát*, vagyis a *szohodoli üreget*. Bámulatos, meglepő látvány. Olyan hamisitatlan karszt kép, akár csak a trieszti Karszt hegységben! Dolinák, üregek, melyekbe patakok eltünnek (Szohodol), ismét hol az üregből előtörnek. (Boi patak.)

A *szohodoli üreg* egy óriási viznyelő barlang, magas portaleszerü beömlési nyilással, melynek tetőmagassága 25—30 méter. E roppant üregbe ömlik a kalugeri patak, mely zugva, zuhogva, nagy robajjal hull alá s tünik el a feneketlen mélységbe. Hol, merre veszi utját a földalatti sziklaüregekben s hol jelenik meg ismét: még kideritve nincs. Ez is várja a merész kutatót, mint a Biharhegység annyi sziklaürege.

Nem lehetetlen, sőt nagyon valószinü, csaknem bizonyos, hogy a hegy tulsó lejtőjének lábánál, éppen Vaskóh felett kiömlő *Boj forrás* vezeti le a szohodoli üreg vizét. (Czárán Gy.)

Elhaladunk a kimpi márványbányák mellett. A fensikon még gyönyörködünk a szép

kilátásban s lejtős, pázsitos hegyoldalon leszállunk az alattunk elterülő Vaskóh községbe.

Ezzel utunk véget ért.

Vaskóh az eddig látott *szegényes,* és mi tagadás *szennyes* falucskák után jó benyomást tesz ránk. Különben is járási székhely s nagy vidéknek központja.

Nevezetessége a róm. kath. templomban lévő oltár, melyet gróf Csáky Imre nagyváradi biboros püspök, különféle szinü, szürke, fekete, veres, tarkán erezett márványból állittatott össze, látható bizonyitékul, hogy müvészileg feldolgozva, a vaskóhi márvány a világ piacon is megállaná helyét. Történt is ez irányban nagyobbszabásu kisérlet. De ugy tudom — bukás lett a vége.

Pedig ma már Vaskóh a bihari oldalról könnyen megközelithető. Nagyváradról Belényesen át 6 óra alatt vasuttal Vaskóhon vagyunk. A turista is, ki Menyházáról tette meg az utat gyalog, vagy lóháton, azon kellemes helyzetben van, hogy utiterve szerint vasuton folytathatja utját. És pedig ha Bihar-Füredet is felvette programmjába: Belényesig vasuton, onnan kocsin vagy lóháton. Ha pedig Budapest, vagy Erdély felé gravitál: Belényesből $4^1/_2$ óra alatt Nagyváradon lehet.

És most nincsen egyéb hátra, mint megköszönni a szives türelmet, melylyel fogyatékos előadásomat meghallgatni kegyeskedtek. S azon reményben, hogy a *Kodru hegység* ezen bájosan szép völgyekben, magaslatokban, patakokban s természeti kincsekben bővelkedő vidéke iránt némileg sikerül halvány érdeklődést keltenem: hálásan köszönöm az igen tisztelt Elnökségnek is, hogy erre az alkalmat megadni szives volt. Kéry István dr. barátom pedig, ki a bemutatott képek felvétele s elkészitése körül, annyi anyagi áldozat mellett, oly igazi amatőr ambicióval fáradozott: szintén fogadja e helyen is lekötelező köszönetemet.

Vasárnapi Újság, 1897. 27. szám — A menyházai fürdőépület

1907. évi reklám-hírdetések: a borossebesi *Körösvölgy* hetilapban és a bp-i *Vendéglősök Lapjá*-ban.

Fürdővendéglő-nyitás.

Bátorkodom a n. é. közönség b. tudomására hozni, hogy

Menyháza fürdő

= éttermét =

átvettem és azt

e hó 15-én megnyitottam.

Sok éveken át szerzett tapasztalataimat arra fogom felhasználni, hogy a nagyérd. közönség igényeit kielégíthessem.

Méltányos árak, valamint pontos kiszolgálásról gondoskodva lesz.

A n. é. közönség bizalmát és támogatását kérve, maradok

teljes tisztelettel

Lovasberényi Árpád,

fürdővendéglős.

Menyháza

gyógyfürdő éttermének és czukrászdájának folyó évi bérletére pályázatot hirdetek.

Feltételek megtekinthetők Nagyméltóságu gróf Wenkheim Frigyes úr jószágfelügyelőségnél Boros-Sebesben (Arad-megye.)

Kivánatra 3 korona összeg előzetes beküldése mellett feltételek másolata postán is beküldhető érdeklődőknek.

A zárt irásbeli ajánlatok márczius 20-án d. e. 8 órakor fognak felbontatni, ama kikötéssel, hogy uradalmi felügyelő szabadon választhat Ajánlattevők között tekintet nélkül a megajánlott bérösszeg nagyságára.

Gramling Alajos, felügyelő.

„A monyászai plébániát 1760-ban alapította Bohus Imre, a modenai uradalom jószágigazgatója. Templomát 1761. szept. 8.-án a Mindenszentek tiszteletére szentelték fel”.
(Forrás: Márki Sándor — AVMT_II_II)

„A monyászai egyház alapíttatott 1760-ban. Temploma 1761-ben épült s 1884-ben restauráltatott. Kegyura: *Wenckheim Krisztina* grófnő. Fiókja, mint a buttyini egyháznak, igen sok van, szám szerint 19. E két egyház foglalja magában a járás összes községeit. Az egyházat a plébános egyedül vezeti. A hívek száma 539.” (Forrás: Gaál Jenő: ArVmM-III. I-06)

A 150 éves török uralom alóli felszabadulás után Magyarország a Habsburg birodalom közigazgatása alá került, önállóságát nem nyerte vissza. Az osztrák állam az elnéptelenedett déli országrészekbe igyekezett idegen nemzetiségű, zömmel németajkú lakosokat betelepíteni, számukra nyújtott különböző kedvezményekkel is. Egyházi tekintetben, azokon a településeken, hol már létezett katolikus népesség és még nem volt, vagy elpusztult a templom, az osztrák állam célja volt az egyház építése. A róm. katolikus egyház terjeszkedésével egyidőben Borosjenőn 1702-ben alakult a parókia. (a szerk.)

„ A 18. sz. hatodik évtizedében, az 1751-1760 közötti években Menyházán római katolikus templom épült. Az építkezés a kincstár és az uradalom tulajdonosa közötti szerződés értelmében történt.

1761. február 8-án a felépült menyházai templomot a világosi plébános, Karleczhofer Vince szentelte fel. A gondnokság első pásztora a ferencrendi barát, Trabachez Alajos. 1779-1784. között. Első rendes plébánosa Grandics Adorján minorita.

Utódai: 1784—92. Szabó János; 1792—1802. Berencsey Bódog; 1802. április 28—1808. Sperngay ferenczr.; 1808. aug. 21.—1811. Szlebarszky János; 1811—17. Juhász András; 1817—22. szünet; 1822—1835. decz. 7. (haláláig) Melkó József; 1835—44. Pusztay János; 1844-től Graff Vilmos, majd Scheidt Miklós.

(Forrás: Márki Sándor — AVMT_II_II)

Javadalmazása évi 56 forint a kincstártól, 50 forint a községtől, a terményben kapott juttatással együtt évente 243 forintot kapott. II. Ferenc császár idején a javadalmazását 91 forint 25 krajcárra növelték, ennek célja az volt, hogy a gondnokság állapotából parókia rangra emeljék. 1784-1792 között a plébános Szabó János, őt követte 1802-ben Berencsey Félix (v. Bódog), majd 1802. április 28-án a ferencrendi Spurnyai (v. Sperngay) következett. A római katolikus templom következő papja 1808. aug. 21-től Szlebarszky János. Kőszeghy László püspök vizitációja után a sekrestye épült fel. 1813. aug. 27-én a lezúduló eső a templomot és a környező házakat tönkre tette. Az áradás Juhász András papsága idején történt. Ő nem tudott úrrá lenni a helyzeten és rövidesen elhagyta Menyházát. Ezután a templom öt éven át pap nélkül maradt. 1822-ben Váradi Török Antal földbirtokos a papnak és utódainak 16 forintot és 3 garast adományozott. Ekkor a plébános Melkó József lett. 1830-ban Névery báró a parókia épületét újjáépítette. 1835. május 19-én a plébános fogadta Lonovics József püspök látogatását. Két év múlva Melkót szélütés érte, ekkor elhagyta a parókiát és Temesváron hunyt el. Melkó halála után a parókia gondjait Pusztay János vette át, ő Menyházán mindössze két évig maradt. Helyét Graff Simeon vette át, őt tettekre sarkalta az 1844-ben 106 forintra megnövelt jövedelem és a hozzáadódó termények. A jövedelmet gazdagította Névery Sándor báró, valamint Waldstein Ernő gróf támogatása is. Graff plébános különös gondot fordított egyházának valamint a leányegyházak előmenetelére.

← Graff Simeon síremléke a helyi róm. katolikus temetőben. Ő volt a leghosszabb ideig, 42 évig Menyháza lelkésze. (Foto: Felicia-Aneta Oarcea şi Spiridon Groza — Moneasa monografie historică)

A templom építésének 100. évfordulóján, a plébános ünnepségen emlékezett meg az eseményről. A templom támogatói és a helyi lakosok gyűjtésbe kezdtek a begyűlt adományokból sikerült a templomnak tornyot emelni, harangot vásárolni és az épületet restaurálni. 1860-ban gr. Waldstein Ernő a borossebesi uradalom akkori tulajdonosa, rendbehozatta az addigra már elhanyagolódott templomot, melyben júl. 15.-én fényesen megülték az évfordulót.

A felújított templomot 1860. július 15-én szentelték fel. Ugyanebben az évben október 20-án Arad vármegye főorvosa, Kéry Imre gyűjtést kezdeményezett toronyóra vásárlására.

(1882-ben a borossebesi református templom toronyórájának megkopott tábláit 8 osztrák forintért lefesttette). Az összegyűlt 113 forintból

egy pankotai, jó nevű órásmestertől vásárolták az órát. 1874-ben 230 forintért harmóniumot vettek, ennek árát dr. Kéry Imre által szervezett gyűjtés hozta össze. Graff Simeon 1882. október 24-én hunyt el. Az új pap kinevezéséig a parókia vezetése a körösbökényi Szirmay János pap feladata lett. Az új plébános, Scheidt Miklós gyűjtést szervezett ennek eredménye 42 forint lett, ezt az összeget megtoldotta a püspök 200 forinttal és jól jött Bonnaz Sándor adománya is. Ebből az összegből renoválták a templomot kívül és belül, bútorzatát kicserélték, kijavították. A papi ruházatot Schwarzenberg Anna 200 forintos adományából vásárolták. A plébános 1887. aug. 17-én megírta a templom történetét. A kéziratot a nagyváradi Körösvidéki Múzeumban őrzik. A következő pap, Ballauer Kristóf tovább folytatta elődjének templommegőrző, ápoló tevékenységét, híveinek számszerű gyarapodását. 1907-ben az egyházat fenntartó hívek száma 125 volt. Ezek a helyi lakosokból és az öntödék dolgozóiból kerültek ki. A 20. század második évtizedében a papok sorában Siebig Frigyes következett, őt követte Koleszár János, ki 1862-ben született. 1920-1934. között Menyháza lelkésze, később borossebesi esperes. Majd 1934-ben Oláh Vencel, ki 1891-ben Szegeden született, 1934-1937. között menyházai, később, borossebesi plébános. Az utóbbi idejében, 1934. nov. 28-án készült el a parókia kis könyvtárának jegyzéke, leltára, ez 15 értékes kötetet is tartalmazott.”

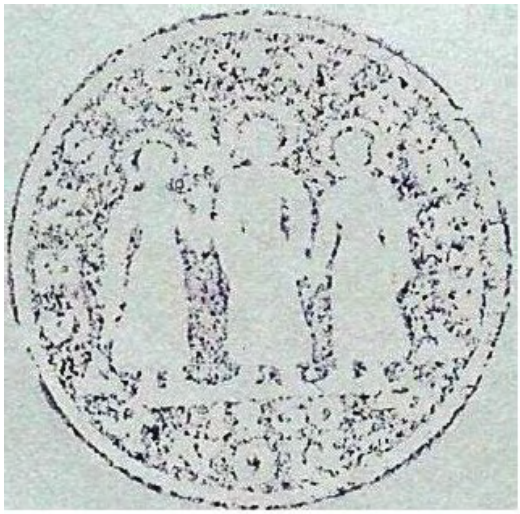
← A horvát származású Sztojanovics Péter (Petar Stoianovici) ki 1973-tól, 30 éven keresztül volt Menyháza lelkésze, a 2014. évi borossebesi, Szt. Péter és Pál napi körmeneten. Jelenleg, többek között a dezsőházai és a borossebesi templom között ingázva, látja el a lelkészi teendőket. (a szerk.)

„Az 1918. utáni gazdasági-társadalmi, demográfiai változások kihatással voltak a menyházai római katolikus parókia jogi állására is. Így, 1926-ban a parókia 85 híve a borossebesi plébániához tartozott, a XX. század második felében Körösbökényhez, majd 1992-től Seléndhez csatolják. A szentmiséket a körösbökényi papok: Kurcsics Gábor és Sántha József celebrálták. Az utolsó plébános 1982-ben kéréssel fordult Csiza F. esperes által az Arad megyei építészeti és területrendezési hivatalhoz, hogy támogassák a templom külső és belső javítását, a belső festés elvégzését. Az elvégzendő munka értékét 26.000 lejben állapították meg. A munkálatok szakember hiányában elmaradtak, ekkor folytak a városokban a tömbház-negyedek építése. A munkálatok elvégzésére tesz javaslatot később Sztojanovics Péter és a seléndi Borják László. Az utóbbi megszakításokkal végezte az egyházi tevékenységet Menyházán. 1994-ben újraszenelik a menyházai római katolikus templomot.”

(Felhasznált irodalom: Felicia-Aneta Oarcea şi Spiridon Groza — Moneasa monografie historică)

Forrás: Felicia-Aneta Oarcea şi Spiridon Groza — Moneasa monografie historică

A menyházai róm. kat. egyház pecsétjei (1835, 1849, 1888, 1895, 1911, 1924.)

566. Patkó Vilmos amateur felvétele Borossebes

Menyháza, a róm. kath. templom és paplak. A fénykép 1903. után készülhetett, mert már a csúcsosabb toronysisak van a templomon.

A menyházai róm. katolikus egyház lelkészei az alapítástól az ezredfordulóig:

Preoți romano-catolici în Moneasa

Nr. crt.	Numele preotului	Perioada de păstorire
1	Aloysius Trabachez	1760-1778 ?
2	Grandics Adrján	1779-1784
3	Szabo Ioan	1784-1792
4	Anselnus Szabó/ Berencsey Felix	1792-1802
5	Spurnyai	1802-1808
6	Szlebarszky Ioannes	1809-1810
7	Juhasz Andrei	1810-1817[109]
8	Melko Iosif	1822-1835
9	Pusztay Ioan	1837-1839
10	Graff Simeon	1839-1882
11	Nicolae Scheidt	1883-1887
12	Cristophorus Ballauer	1887-1911
13	Fridericus Siebig	1911-1920
14	Joannes Koleszar	1920-1934
15	Venceslaus Oláh	1934-1937
16	Gabriel Kurcsics	1937-1940
17	Sántha Josephus	1941-1972
18	Stoianovici Petru	1973-2003 ?
19	Borják László	2003 - prezent

Sursa: A.D.Rom.– Cat. T., *Colecția de Schematisme*[110]

1.	Trabachez Alajos	1760-1778
2.	Grandics Adorján	1779-1784
3.	Szabó János	1784-1794
4.	Szabó Anselmus és Berencsey Félix	1792-1802
5.	Spurnyai ?	1802-1808
6.	Szlebarszky János	1809-1810
7.	Juhász András	1811-1817
8.	Melko József	1822-1835
9.	Pusztay János	1837-1839
10.	Graff Simeon	1839-1882
11.	Scheidt Miklós	1883-1887
12.	Ballauer Kristóf	1887-1911
13.	Siebig Frigyes	1911-1920
14.	Koleszár János	1920-1934
15.	Oláh Vencel	1934-1937
16.	Kurcsics Gábor	1937-1940
17.	Sántha József	1941-1972
18.	Sztojanovics Péter	1973-2003
19.	Borják László	2003- ?

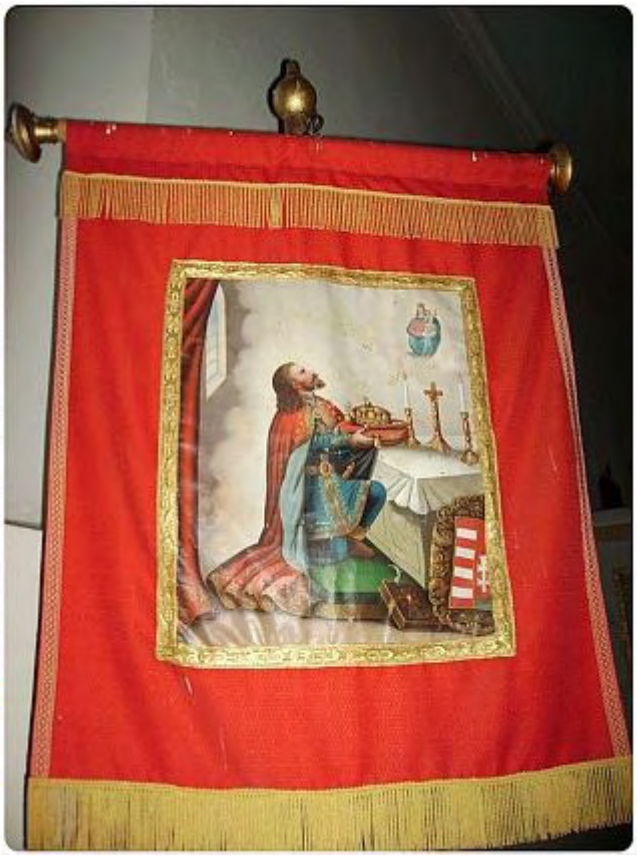
Képtulajdonos: dr. Tóth Ernő

A menyházai róm. katolikus templom. A toronysisakon olvasható az átalakítás dátuma: 1903.

Gr. Wenckheim Krisztina és Frigyes emlék-kereszt a menyházai róm. kat. templom előtt

(Foto: Kiss László)

A menyházai katolikus templom 2017-ben és zászlója. Szent István felajánlja a Szentkoronát Szűz Máriának, a zászló nem egyedi, hasonlókkal találkozhatunk több magyarlakta település róm. katolikus templomában is. Lent: a menyházai róm. kat. templom és a parókia, 1906.-ban

Menyházai fotók és képeslapok

Képtulajdonos: Perei Árpád

Menyházafürdő, táj részlet

„A fürdőházban volt olyan fülke, ahol három csap volt: egy hideg, egy termál (amit én szintén hidegnek éreztem) és egy meleg csap, amin felmelegített termálvíz folyt. Én úgy emlékszem, hogy amikor a szüleim egy kismedencés kabinba vittek és otthagytak fürdeni, jött egy szerelő, aki egy kulccsal megnyitotta a meleg vizet, majd később bejött és elzárta.” (dr. Tóth Ernő)

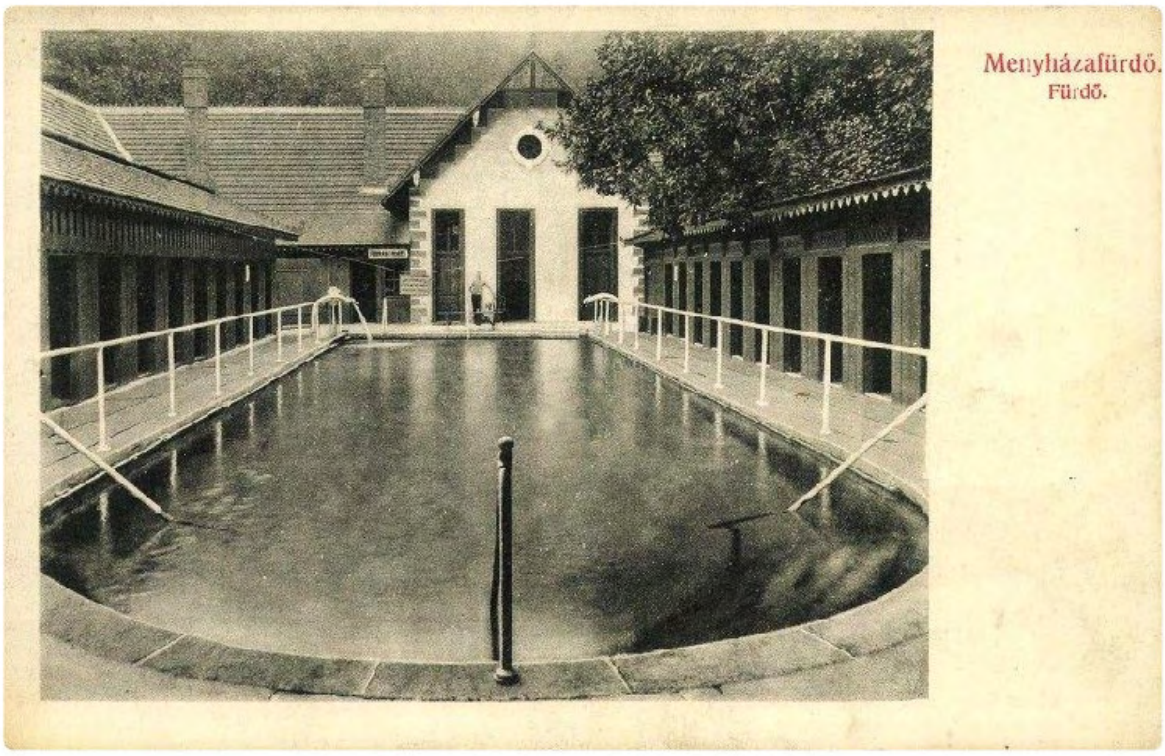

Kiadó: Fái Károly
Képtulajdonos: Perei Árpád

A menyházai görög-keleti templom a 20. sz. elején.

Menyházafürdő, Gyógyterem. „Minden kádnál három csap áll rendelkezésre, aszerint, amint a fürdővendég a Krisztián-, Mária- és Ernő-forrást, vagy pedig a melegített vizet akarja használni.” (Siegmeth Károly)

Kiadó: Illés Albert

Az uszoda 1910-ben és 1927-ben

Kiránduló társaság Menyházán, alsó foto a Wenckheim fürdőháznál, cca 1918-20.

Foto: Vértes (Wisnyák) Károly, a képek tulajdonosa: Morvay Kinga

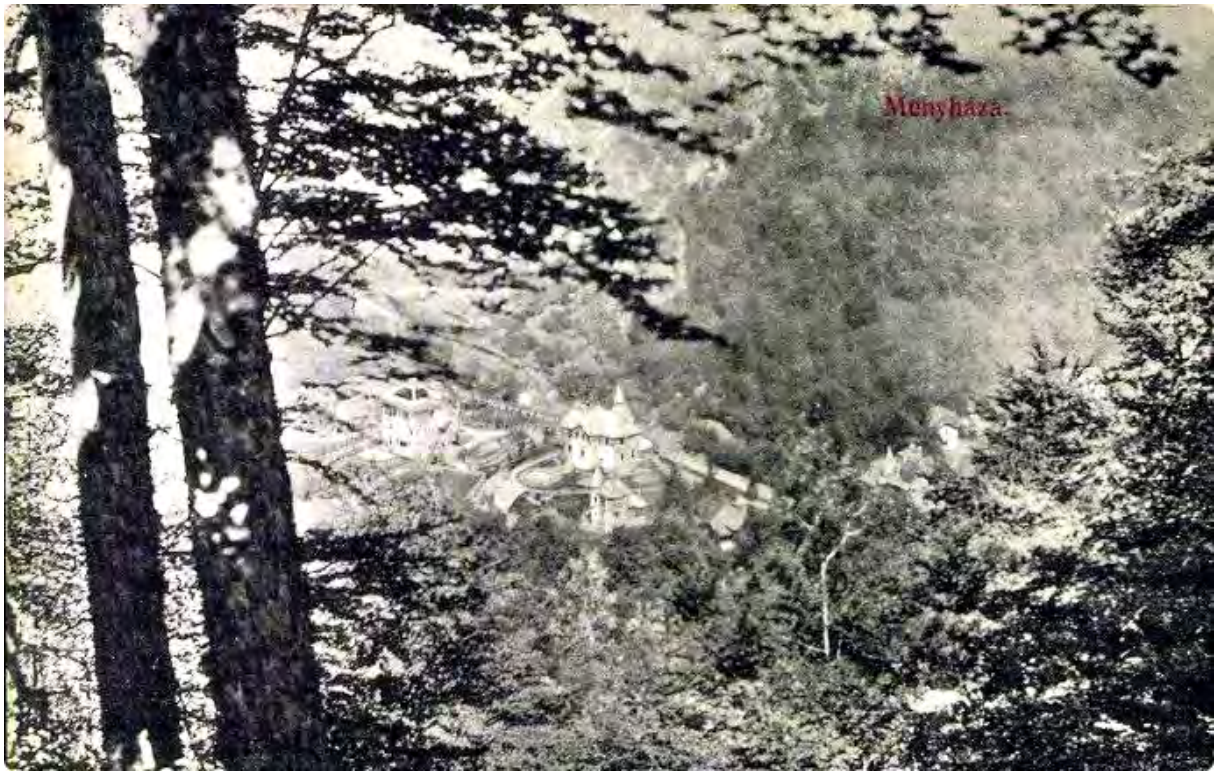
Forrás: www.delcampe.net

Kirándulók 1934-ben a Saşa-völgyben és 1937-ben Menyházafürdőn

(A képek feliratozásának módja, fényképésznek a borossebesi Silaghi-t sejtetik)

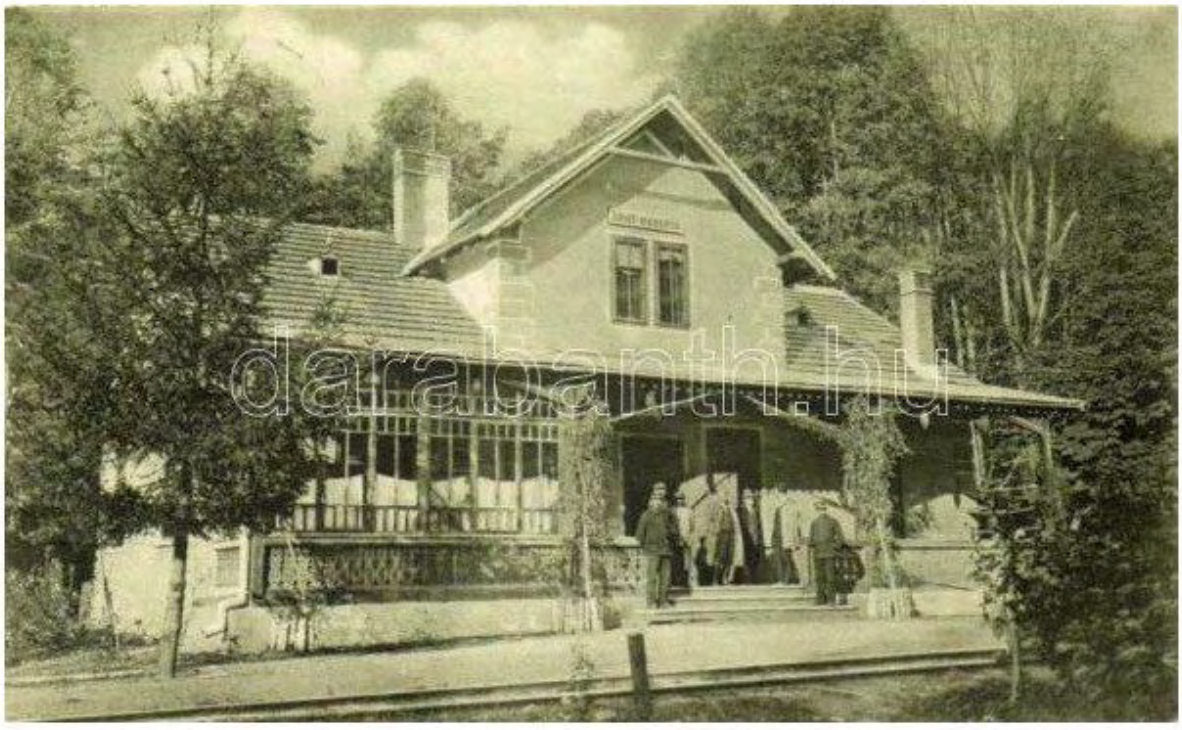

Forrás: www.delcampe.net

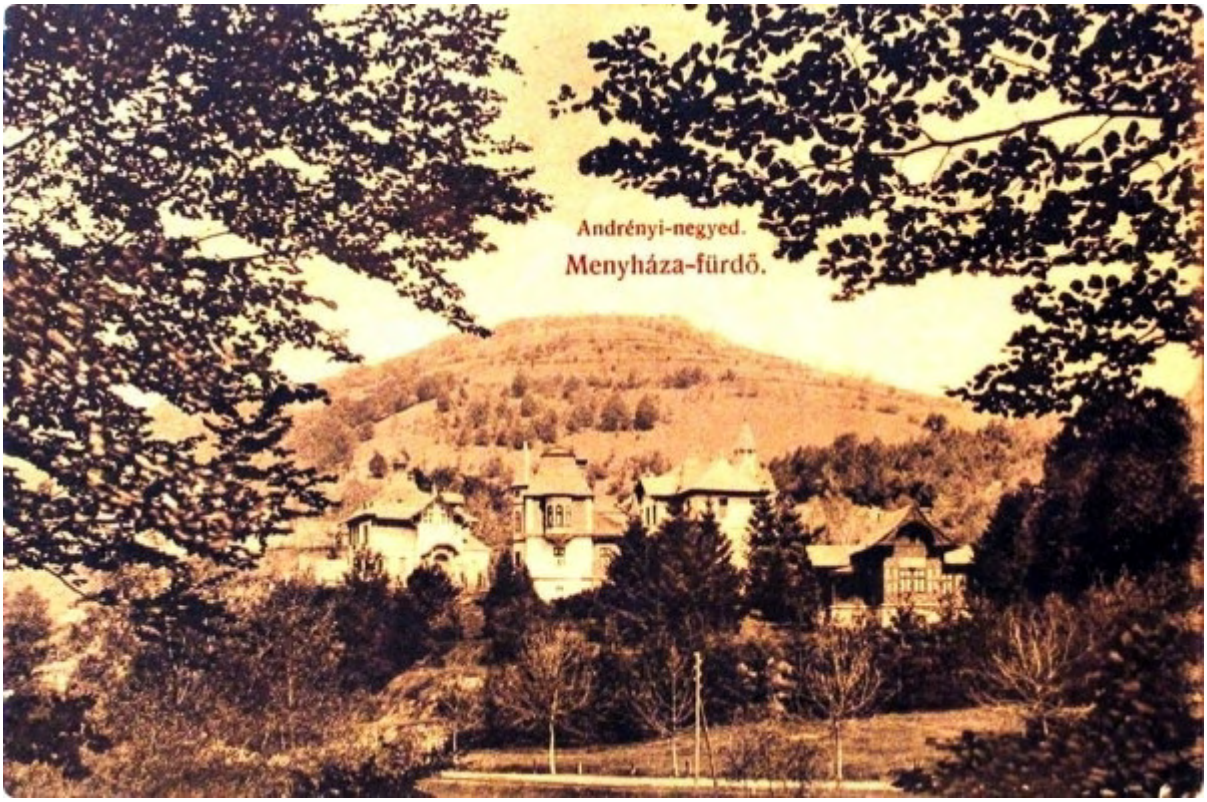

A völgyben az ACsEV villa

Menyháza, kisvasút állomás

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Fái Károly kiadása

Andrényi negyed

A Wenckheim-fürdőház főbejárat, 1925.

Forrás: www.delcampe.net

Forrás: www.delcampe.net

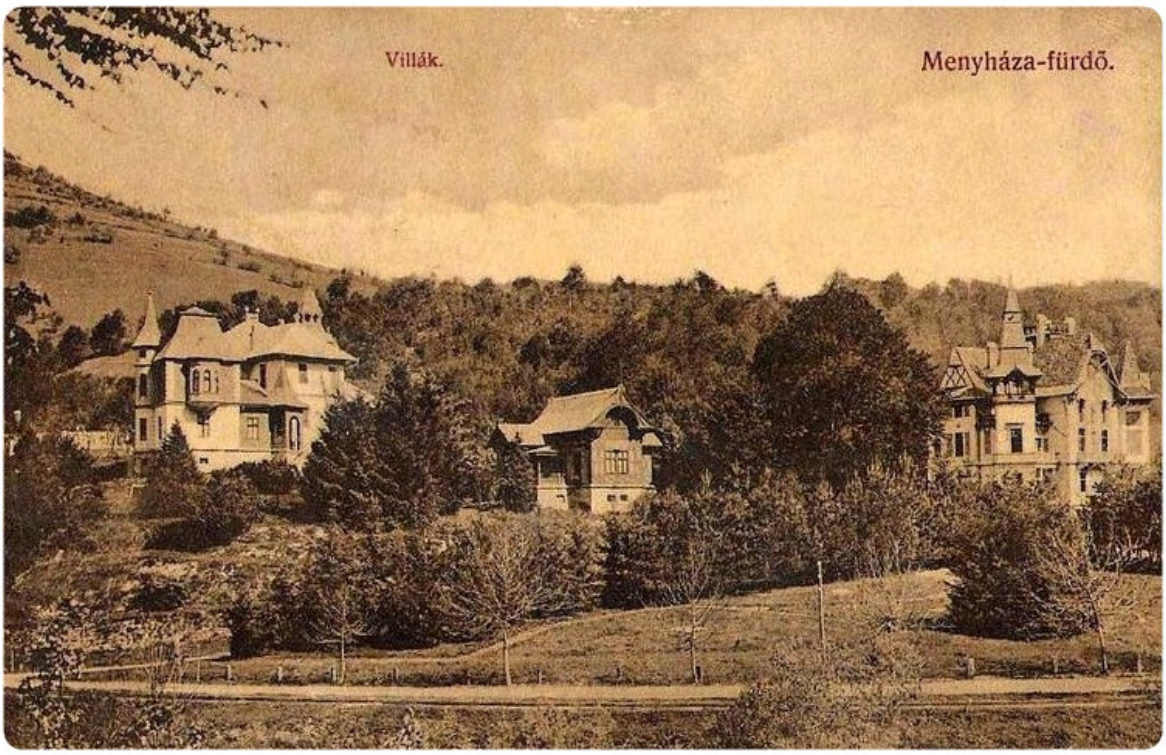
Egy iskolás csoport a menyházai „hegyikútnál” és a „hidegfürdőben”, 1908/9-es tanév

Forrás: www.delcampe.net

Menyházafürdői villanegyed — színezett és szépia változatban

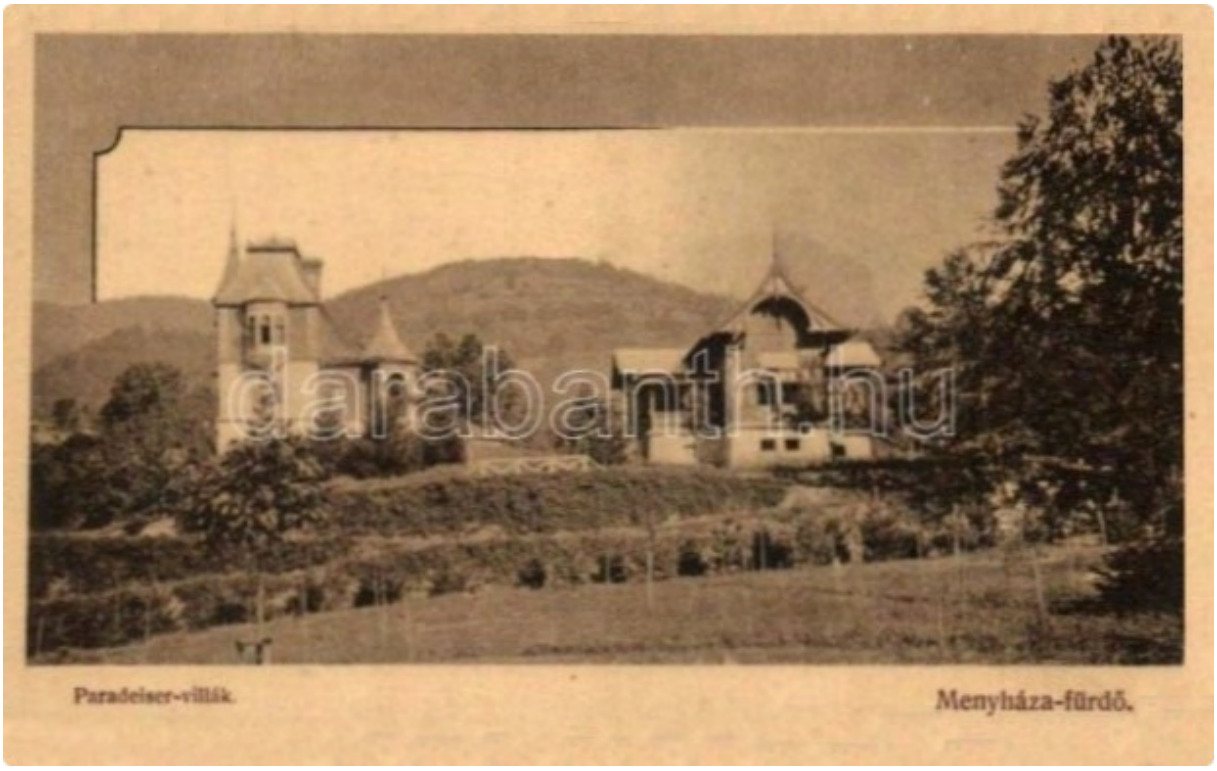

Kiadó: Fái Károly, 1911.

Menyháza-fürdő, Andrényi villa

Menyháza-fürdő, villanegyed

Kiadó: Illés Albert

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

4729. Menczer és Jung kiadása, Arad

Menyháza-fürdő, Andrényi kastély

Uszoda, Hidegvíz-gyógyintézet, napfürdő, 1900.

Kiadó: Weisz Ignácz
Forrás: www.vatera.hu

Központi szálló

Tanítók menyházafürdői találkozója 1899-ben. Az Aradvidéki Tanítóegylet 1870-ben alakult.

Forrás: Felicia-Aneta Oarcea şi Spiridon Groza — Moneasa monografie historică

Forrás: Felicia-Aneta Oarcea şi Spiridon Groza — Moneasa monografie historică

Egy monyászai „erdővéd” valamint, erdei munkások Menyháza környékén, 1912-ben. Valószinű, hogy az erdész: az 1877-es születésű, horvát származású, Pérkó Ferencz.

Kiadó: Weisz Ignácz No. 2005

Illés Albert kiadása, 1913.

„A fürdő felépítése óta sok víz lefolyt a Dézna-patakon, sok jött belőle a Fehér-Körösbe. Sokat is fejlődhetett a fürdő, de az én emlékemben most is úgy él, ahogy a millennium körüli időben […] állott és fejlődött. Nagyon kevesen vagyunk már, akik erre az időre emlékezünk.” (Banner János)

Fái András kiadása

Halastó, 1904.

Malom barlang, 1906.

Boraj esés

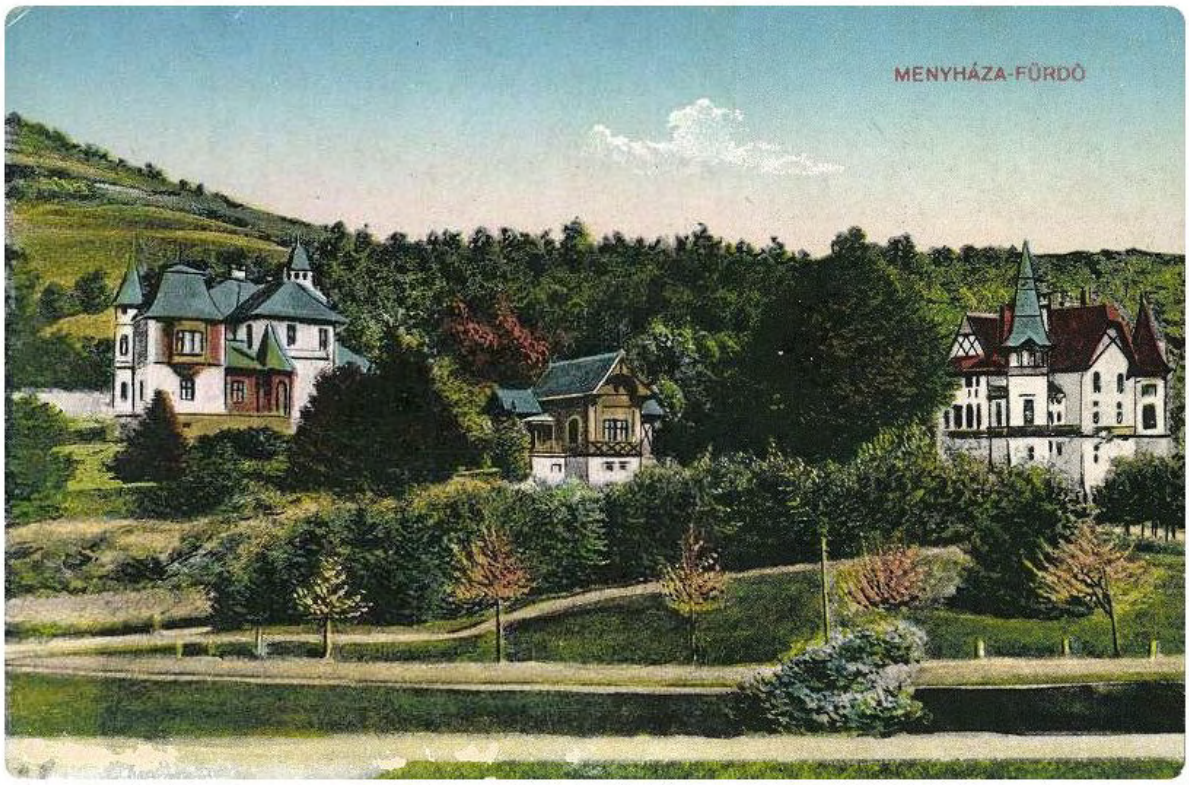

Paradeyser Lajos borossebesi főszolgabíró villája, jobbra az AcsEV-palota

Szarvashegyi zuhogó – jobbra: egy ismeretlen vízesés

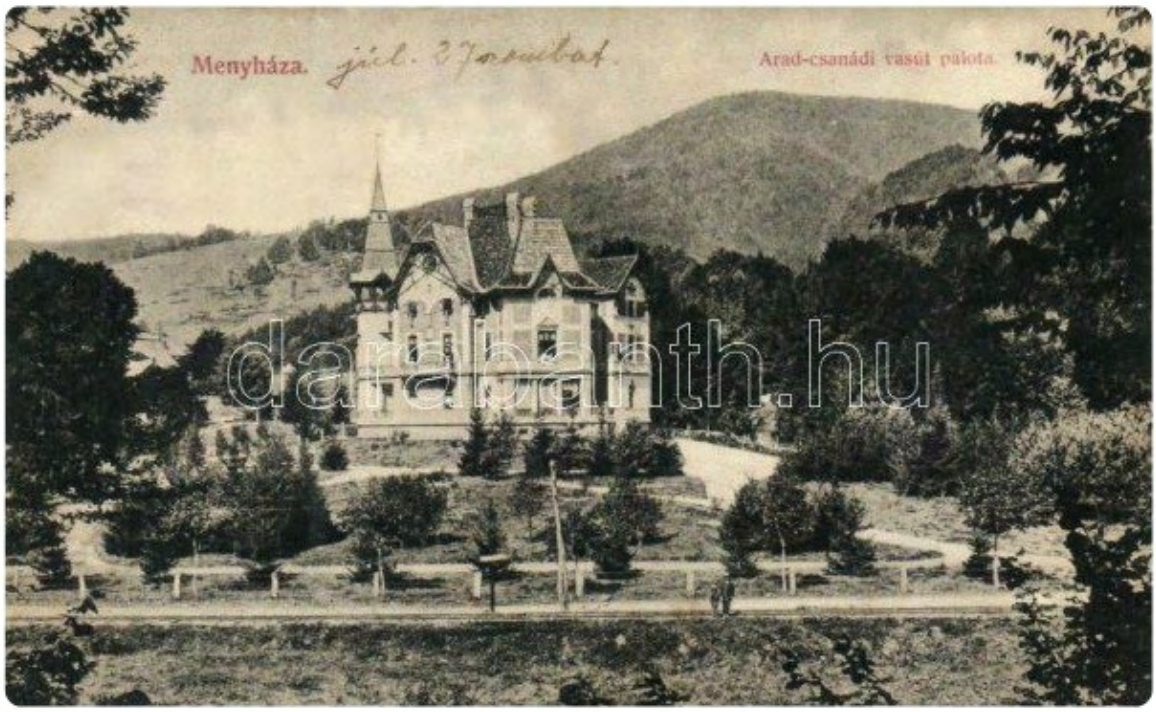

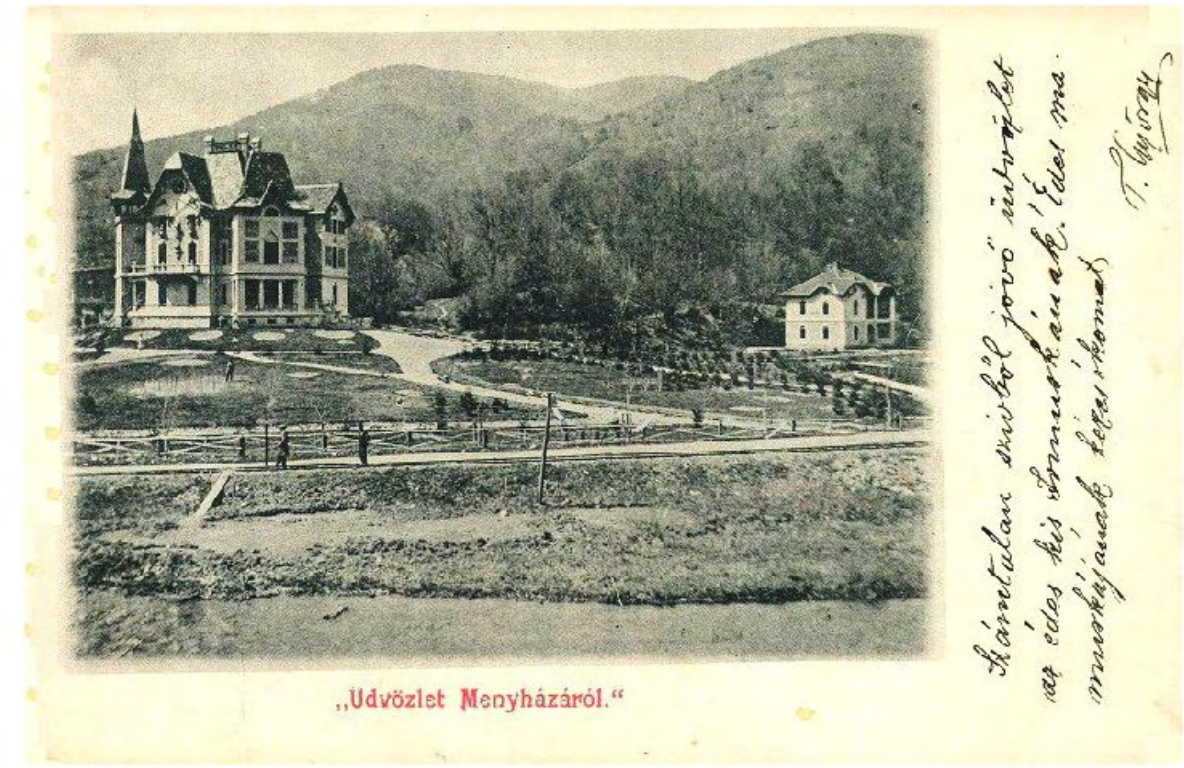
8693. Illés Albert kiadása

Villanegyed Menyháza-fürdőn

Arad-csanádi vasút palotája, előtérben a kisvasút-állomás

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Paradeyser- és az AcsEV-villa

Menyháza-fürdő látkép

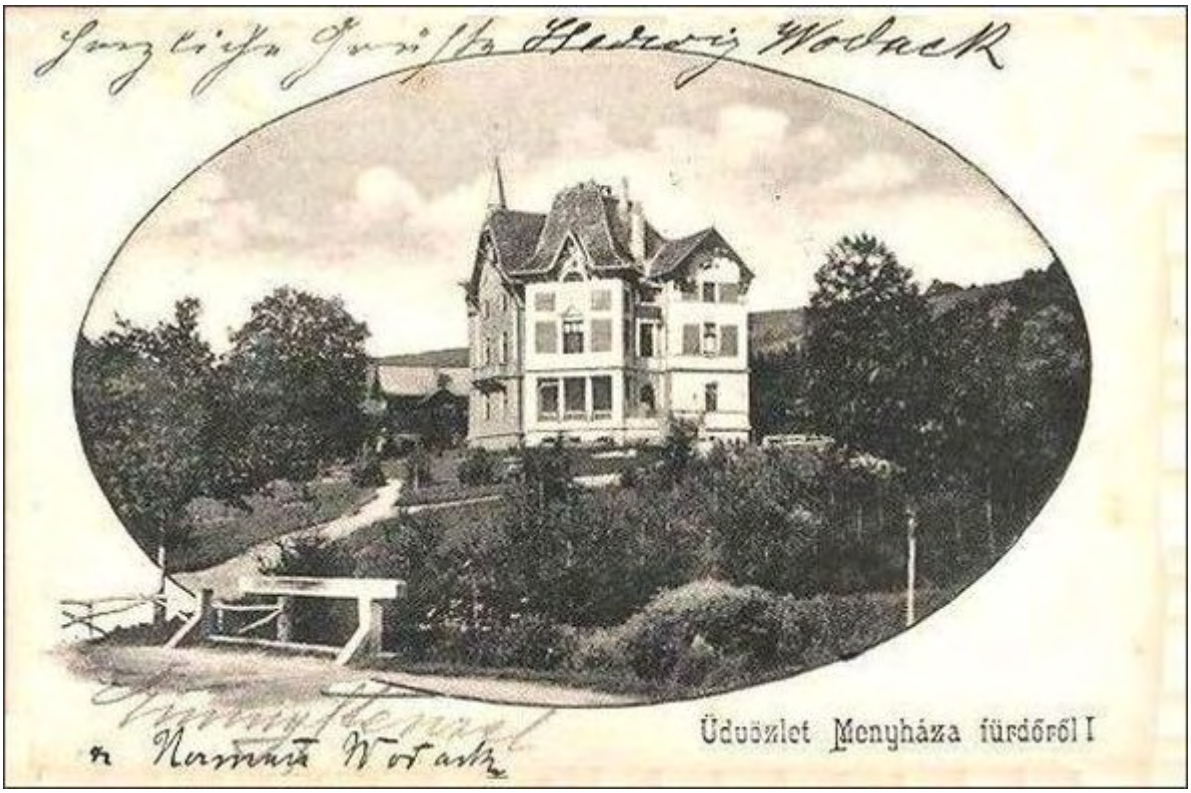
Kiadó: Illés Albert
Forrás: Zemplémi Múzeum, Szerencs

(Weisz Ignácz kiadása, Nº 2006)

Paradeyser-villa, balra, 1905.

Arad-Csanádi Egyesült Vasutak villája, 1902.

Kiadó: Fái Károly

A *Curia* épülete 1900-körül

„Végre elértük vasúti utazásunk végét, s kiszállunk a díszes menyházai vasúti állomáson. Ez patak mellett, hegy tövében, lombos fáktól övezve, valódi rózsaligetben fekszik a sétány közepén, alig néhány percre a gyógyfürdőktől” (dr. Hajnal Albert – 1903.)

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

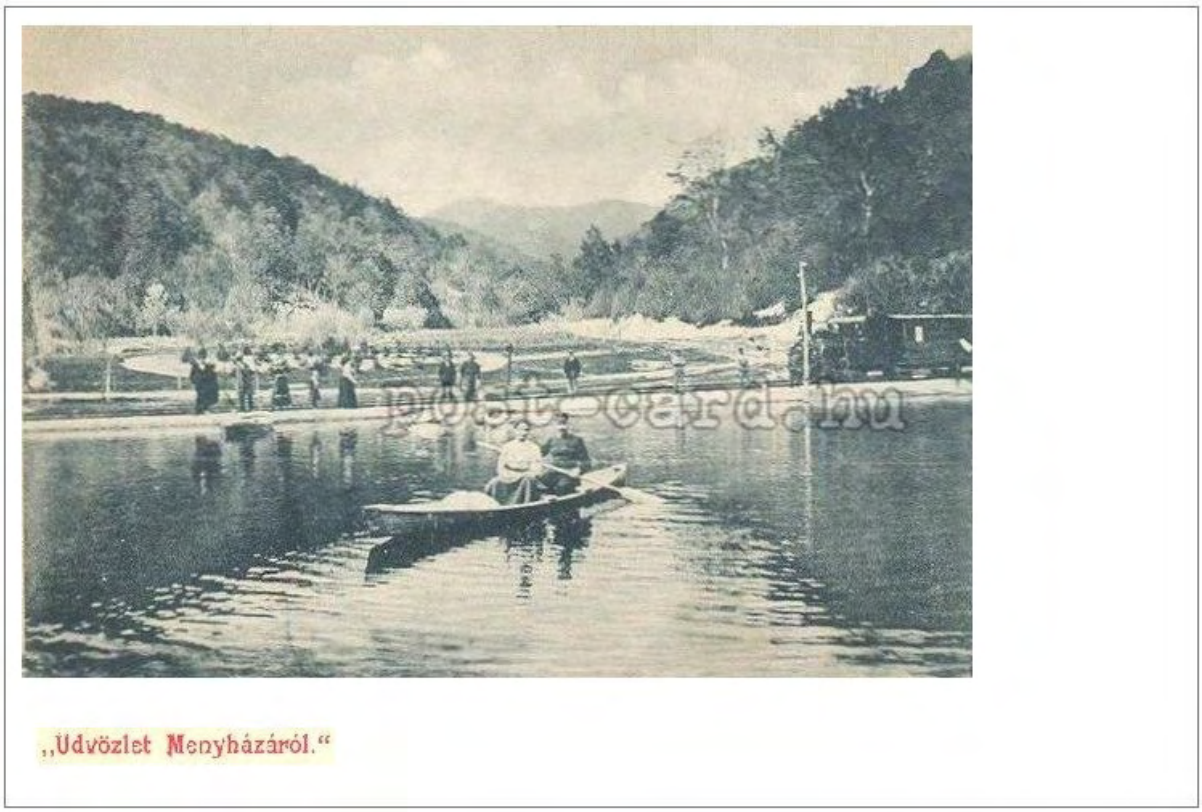

Menyháza, állomás

Menyházafürdő – Meleg forrás a fürdő közelében. „A régi fürdő épülete mögött volt a kút, vize 24 C°-os, de mire a strandra ért, már kihűlt. Télen, viszont ha bent hagyták a medencében, nem fagyott meg, gőzpára volt fölötte.” (dr.Tóth Ernő)

Weisz Ignácz kiadása, No. 1422

Forrás: post-card.hu

Halastó a kisvasúttal

Hidegvíz gyógyintézet - uszoda

Forrás: www.delcampe.net

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

Menyházafürdői foto-mix, színezett és szépia kivitelben.
Gyógyterem, Uszoda, Parkrészlet, Andrényi - Szentgyörgyi-villa, Halas-tó, Csanádi-villa

Editura: Văd I. Kaufmann – Repr. Interzisă Nr. 7 – 1929. I., Gh.

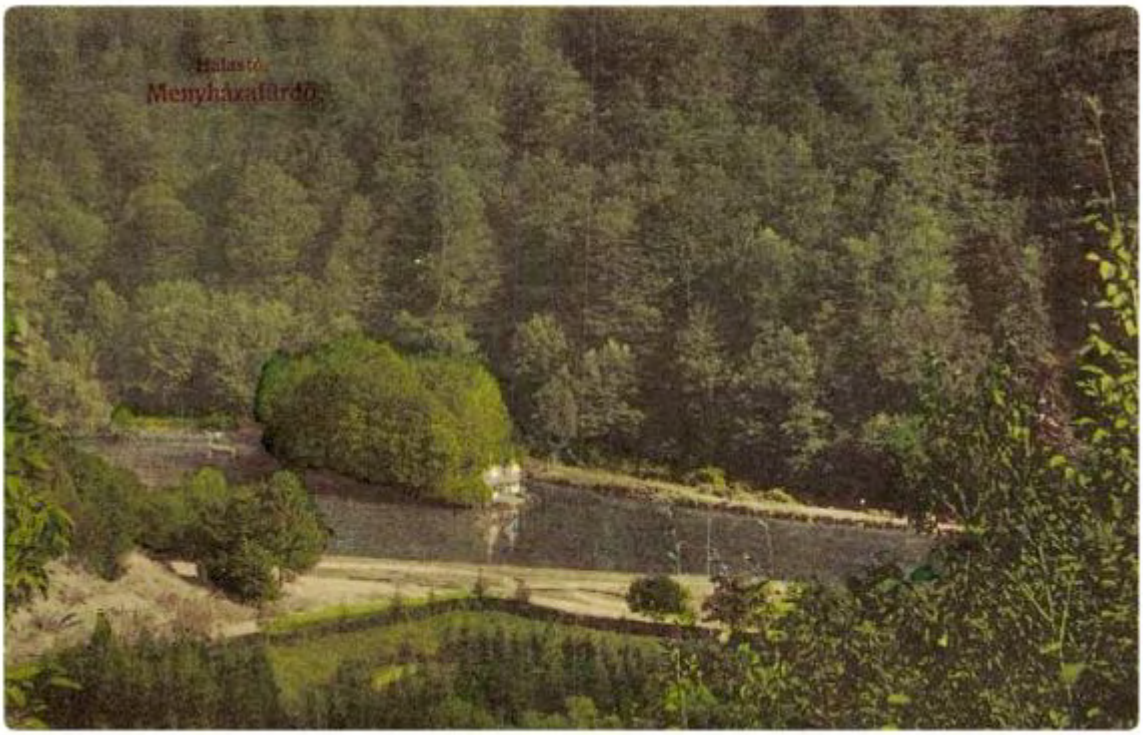
Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft
Kiadó: Fái Károly

Menyházafürdő – Halas-tó, 1925.

Menyházafürdő – Halas-tó

Kiadó: Kuliner, Şebiş Nr. 1 — 1925, Ilustraţia, Gherla

Kiadó: Illés Albert kereskedő

Menyházafürdő – Halas-tó,

„Helybeli márványból, helybeli munkások, helyben faragták a díszes homlokzatot. A fürdők berendezése szintén vörös márvány, a Margit-szigeti fürdők mintája szerint.” (dr. Hajnal Albert)

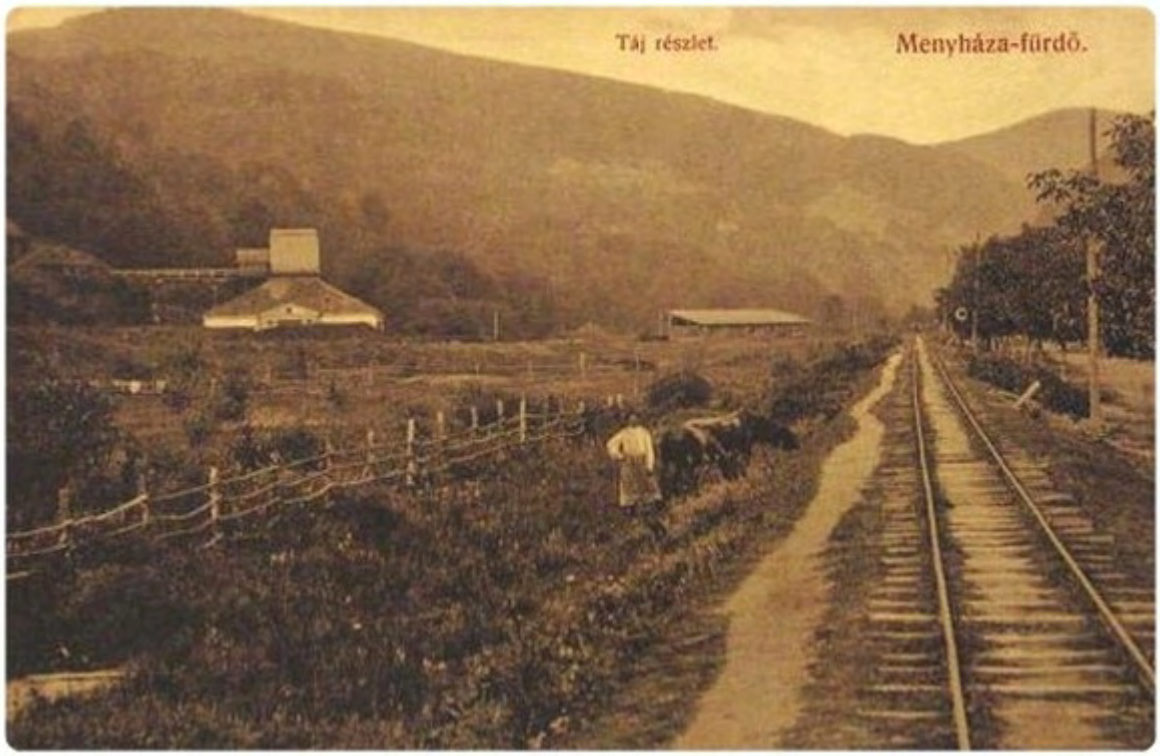

Editure lui Văd Kaufman

A fürdőház madártávlatból, 1925.

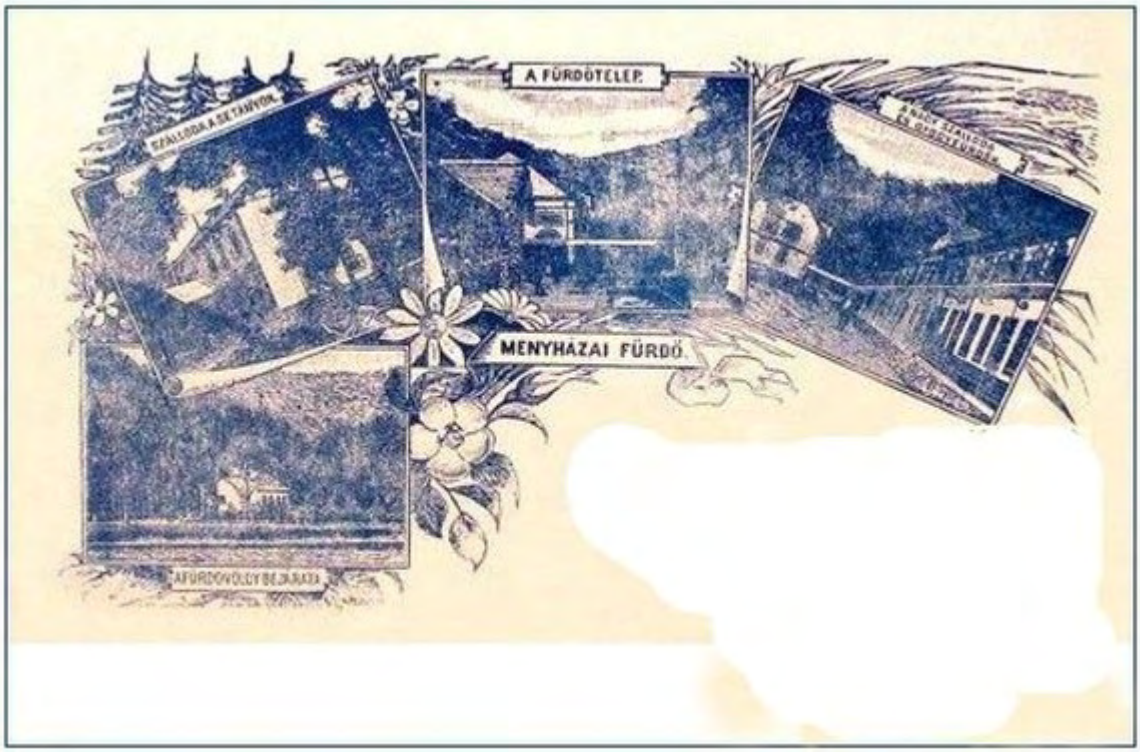
Menyháza-fürdő — táj részlet, balra kohóval és a kisvasút nyomvonala

Menyháza-fürdő, a kohó 1910-ben.

Menyházai fürdő: Nagy szálloda, fürdőtelep, 1899.

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

Menyházafürő, parkrészlet a „márvány medencével körített szökőkúttal”, 1903.

Pavel Condea, 1934-1944 között Menyháza polgármestere és családja

.

Forrás: Felicia-Aneta Oarcea şi Spiridon Groza — Moneasa monografie historică

Forrás: Felicia-Aneta Oarcea şi Spiridon Groza — Moneasa monografie historică

Ţapinar = rönkfordító, csáklyás, Erdélyben capinároknak is nevezik őket. Munkaeszközük egy nyélre erősített hegyes acél szúróeszköz volt. Ezt döfték az elmozdítandó rönkfába.

Múlt század eleji utcakép: a „cigánysor”. A menyházai cigányok kézművesek, népművészeti tárgyak készítésével foglalkoznak, amit a fürdőben árulnak. Ezért, ezt a sort a helybeliek tréfásan, az „iparosok negyedének” nevezték. (Adatközlő : Reiter Sándor)

Forrás: www.axioart.com

Kiadó: Kuliner, Şebiş Nr.2. – 1925. Illustrația, Gherla

Menyházafürdő – Központi szálló

Foto: Silaghi, Sebiş - 1938.

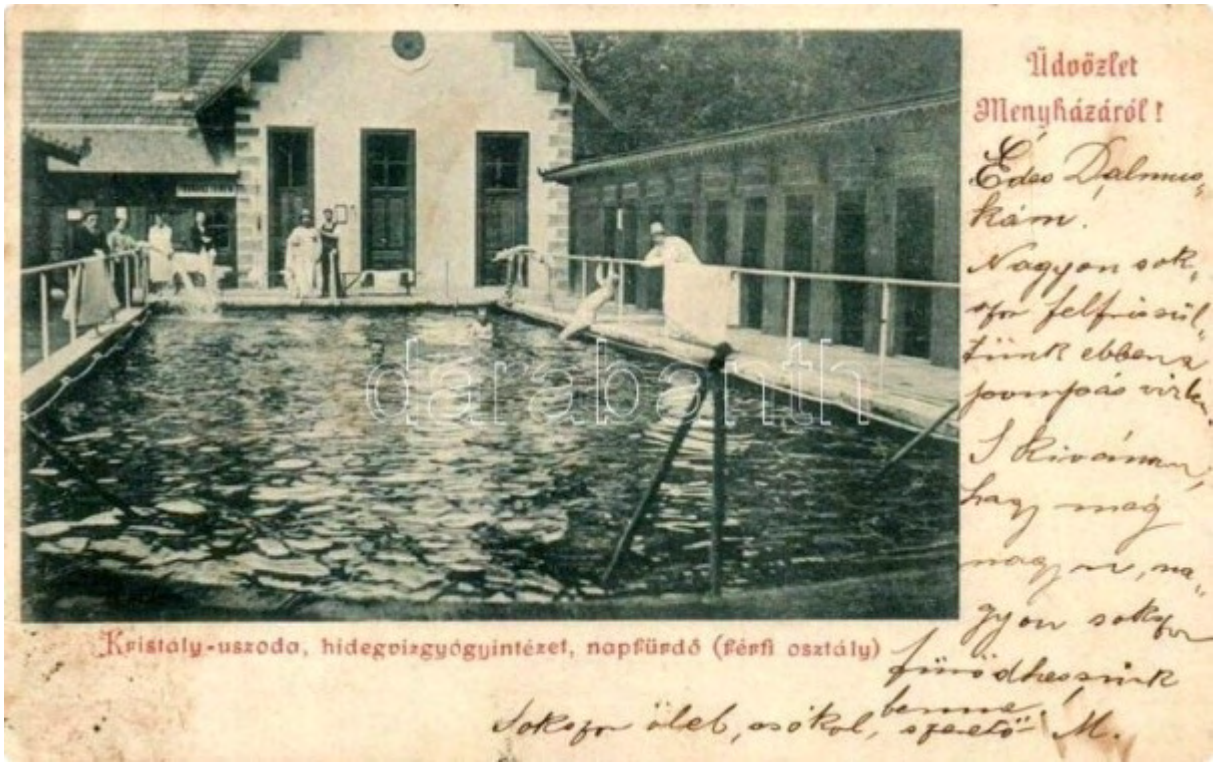

Cigányzenekar szórakoztatja a fürdővendégeket, 1902.

Női uszoda, 1900.

Foto: Divald Károly, Budapest

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Kristály-uszoda, hidegvízgyógyintézet, napfürdő (férfi osztály)

Kirándulócsoport Menyházafürdőn, 1937.

Forrás: www. Okazii. Ro

Foto: Divald Károly, Budapest

Wenckheim fürdőház, 1899.

Park részlet, jobbra: Központi szálloda, 1917.

Kiadó: Fái Károly
Forrás: post-card.hu

A korbu-i vasbányákból ló vontatta iparvasút szállította az ércet a sikló fékházáig, az érc-szállító siklóval (600m hosszú, 36°-os emelkedés) levitték a szállítmányt Hosszú-völgyig (Valea Lungă), majd innen gőzmozdony üzemű iparvasúton került a menyházai olvasztókba.

Kiadó: Fái Károly

Forrás: www.delcampe.net

Hotel Centrál és a korzó

Wenckheim fürdőház, 1905. – Tavirózsa villa

Forrás: www.delcampe.net

Menyházafürdőn nyaraló gyerekek a szökőkútnál, és egy kirándulócsoport 1934.

Forrás: www.delcampe.net

Képtulajdonos: Bodóné Mátyás Judit

Az eredeti (Wenckheim) címer helyett: ötágú vörös csillag, a kommunista érában.

Forrás: www.delcampe.net

Az A.Cs.E.V. villája

Menyháza, 1937.

Forrás: www.delcampe.net

Foto: Divald Károly, Budapest

Központi szálloda és a *Corso*, 1899.

Hotel Central és a *Corso*, 1960.

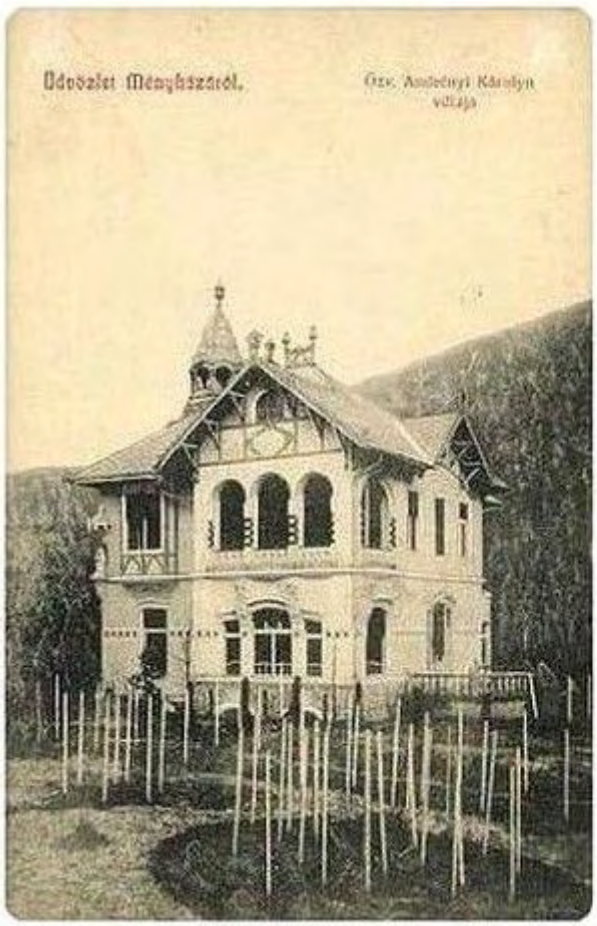
Foto: Silaghi, Sebiş

A menyházai völgy, 1939. Előtérben a római katolikus templom.

Menyházai patakforrás 1930.

(Jobbról a negyedik személy: id. Tóth Ernő, képtulajdonos: dr. Tóth Ernő)

943. Kerpel Izsó kiadása, Aradon

Özv. Andrényi Károlyné villája

Editura lui Văd I Kaufmann

Csanádi villa

Halas tó, bal oldalon a vasúti sín és töltés

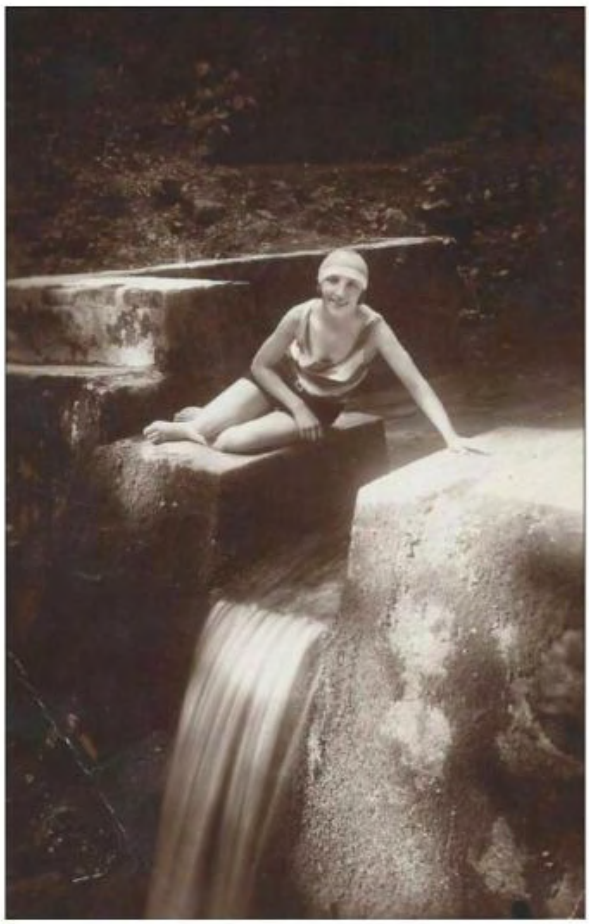

↑ Menyházai forrás, 1931.

↑ Hotel Central, 1970.

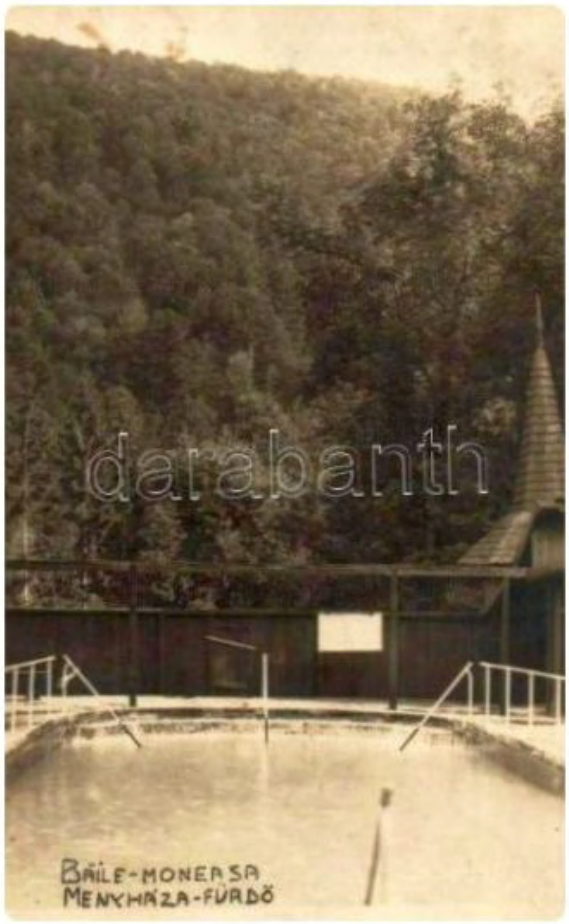

Foto: Curticean Forrás: Darabanth Kft.

Fürdővendég a patakforrásnál, 1926. – jobbra: az uszoda, lent: park részlet, 1929.

Editura lui Văd I Kaufmann No. 3 – 1929. Illustrația Gherla (Forrás: Darabanth Kft.)

Foto: www.delcampe.net

Menyháza-fürdő - Az egykori Központi szálloda

A Halas- vagy más néven Csónakázó-tó a közeli patak felduzzasztásával jött létre

Foto: www.delcampe.net

4.-1912. Illés Albert, Menyháza-fürdő Andrényi-villa

Menyháza, Citramontán-barlang, 1908. — Grota ursilor - Medve-barlang, 1977.

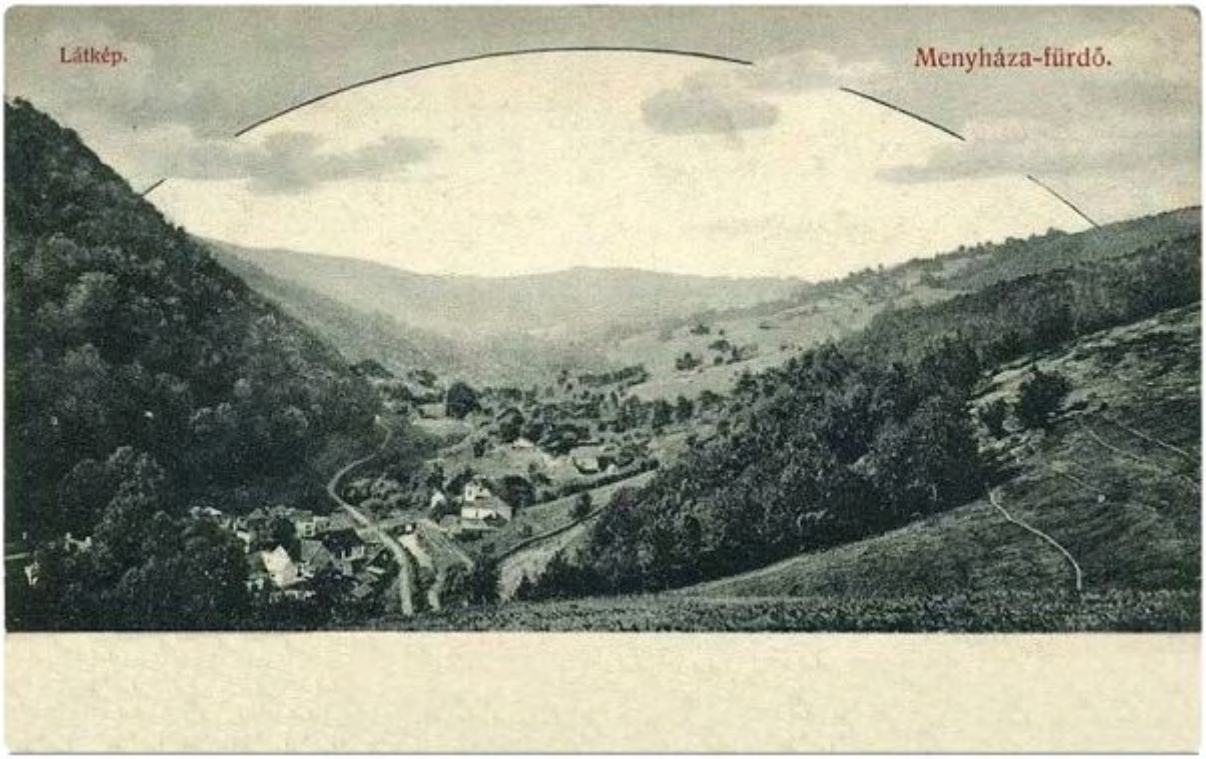

Forrás: Mellák István gyűjtése

Egy borossebesi társaság Menyháza-fürdőn, múlt század ’30-as évek

Látkép, a völgyben a róm. kat. templom

917. Kerpel Izsó kiadása, Aradon. Foto: Faix Jacques

1915-ben készült felvétel: az Andrényi- és Czárán-féle villák.
Az impériumváltás után, „Salutări din Moneasa” felülnyomással

Kirándulók és a kalauz a kisvasút pőrekocsiján, a „BĂILE MONEASA 1934” felirat Silaghi fényképész jóvoltából került a fotóra.

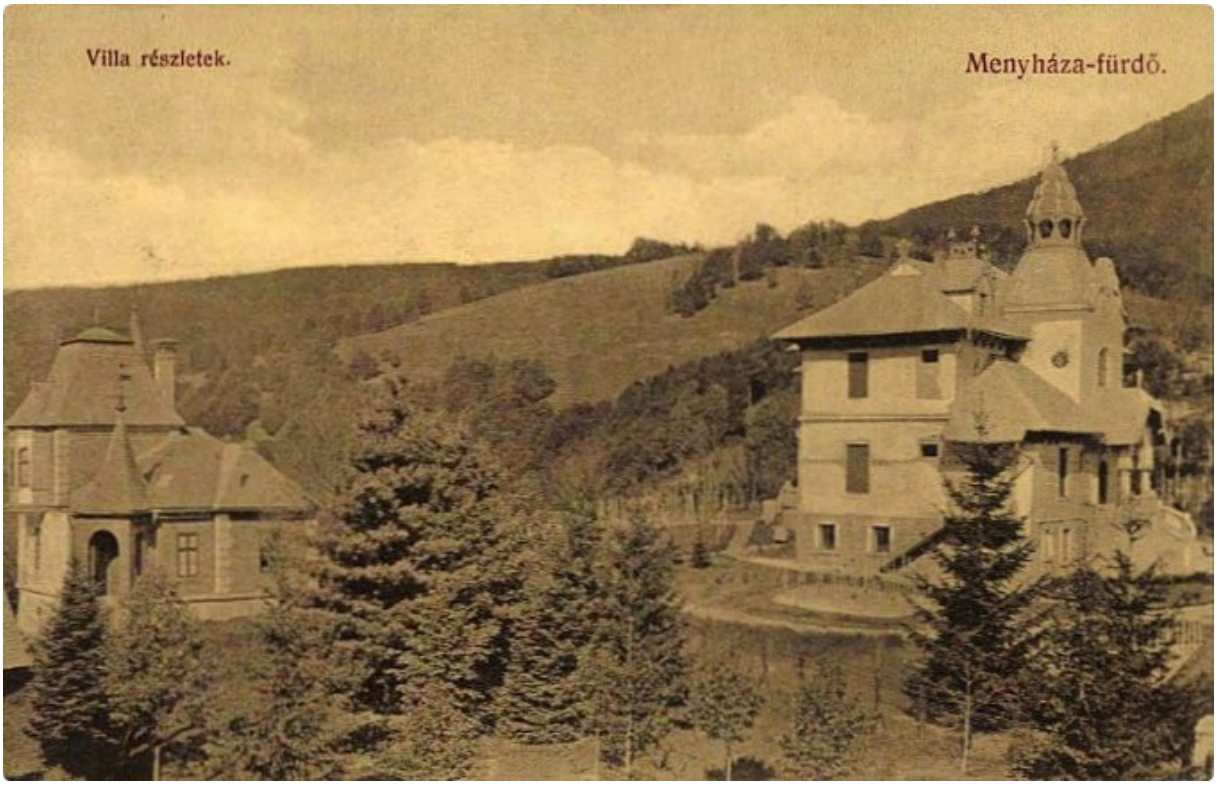

Forrás: www.delcampe

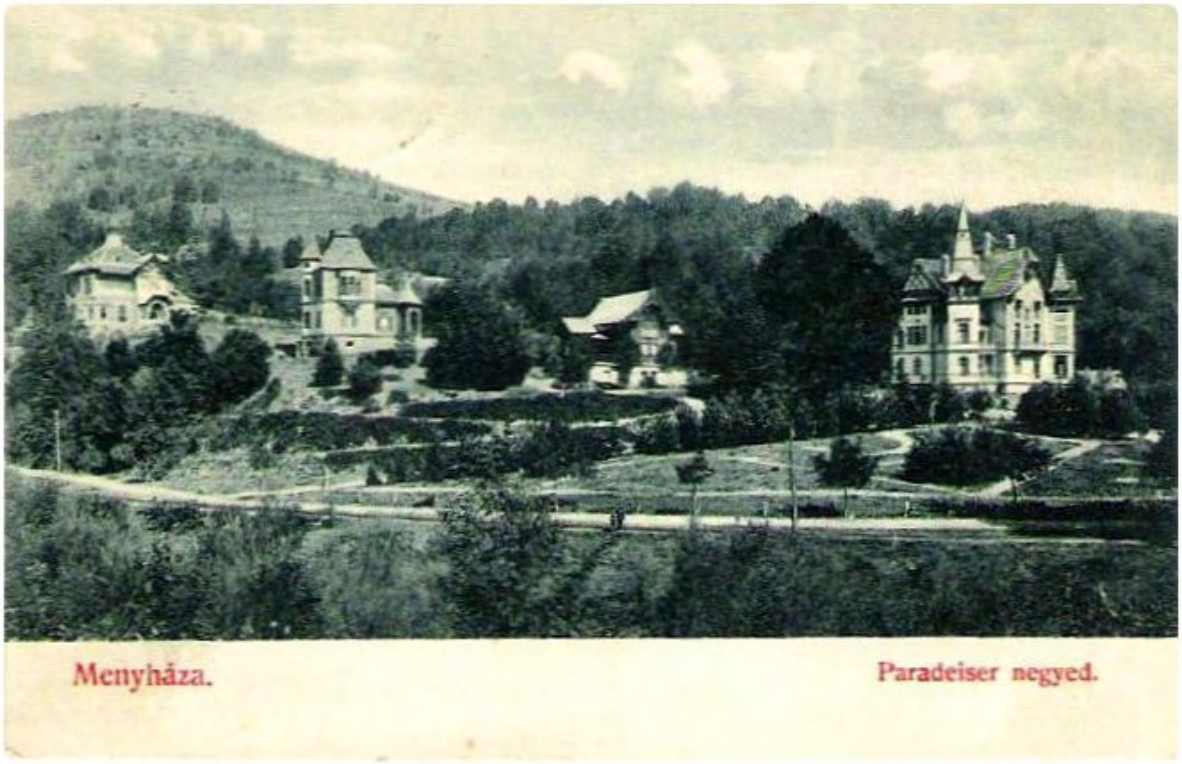

Menyháza-fürdő - Halas tó, cca 1935.

Menyháza-fürdő, villa részletek

Fái Károly kiadása

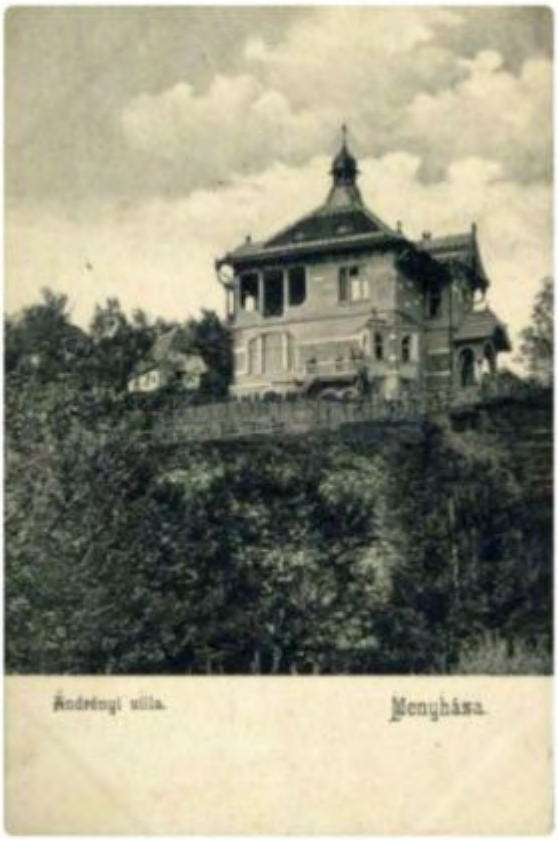

Paradeyser negyed

Szentgyörgyi villa 1935-ben (korábban: Andrényi)

Andrényi villa

Illés Albert kiadása
Képtulajdonos: Szabó László

A vonat érkezése Menyházafürdőre, 1906.

Egy menyházafürdői foto-mix a ’20-as évekből

Forrás: www.delcampe.net

Menyházafürdő: Andrényi villa és az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak nyaralója (Patkó Vilmos – 559.)

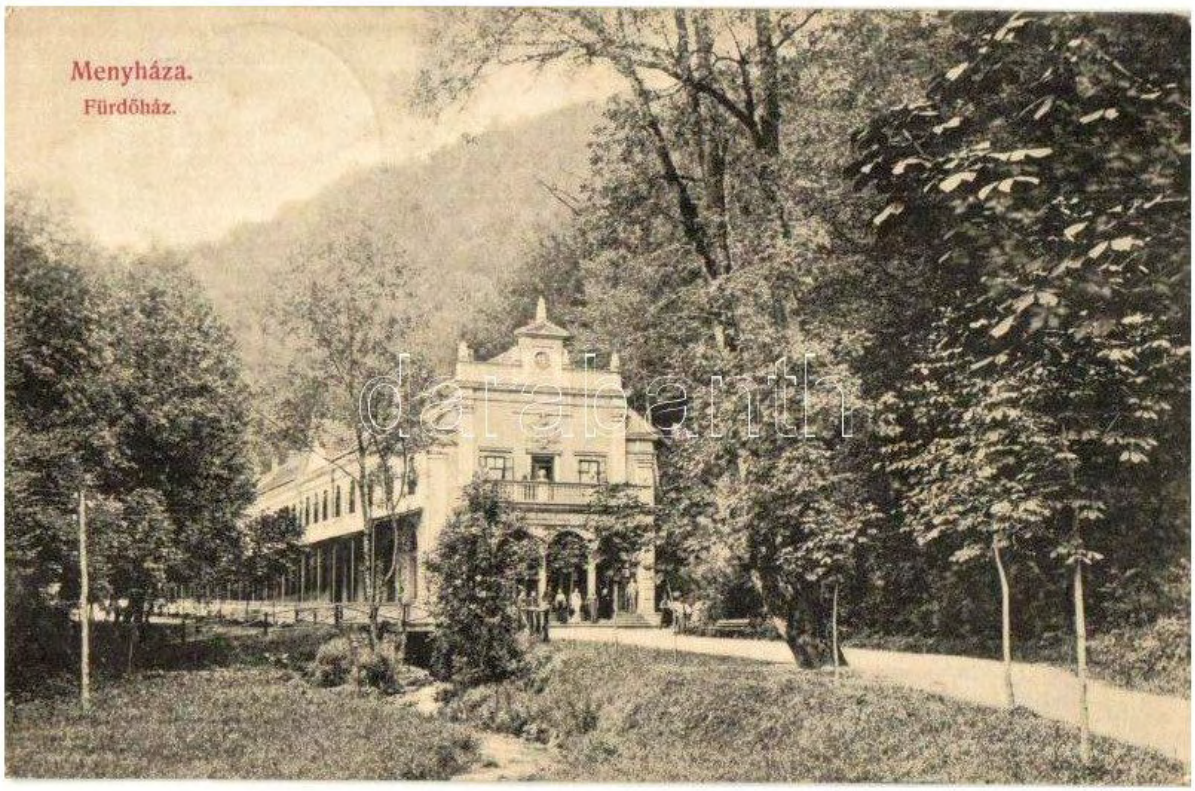
Fürdőzők csoportképe Menyházafürdőn, 1930. (Felső sor, jobbról a negyedik: id. Tóth Ernő)

Fürdőző csoport 1939. július 8.

Menyháza, Fürdőház

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Forrás: www.delcampe.net

Termálvíz medence

Egy hölgytársaság az uszodában, 1938. 07. 09.

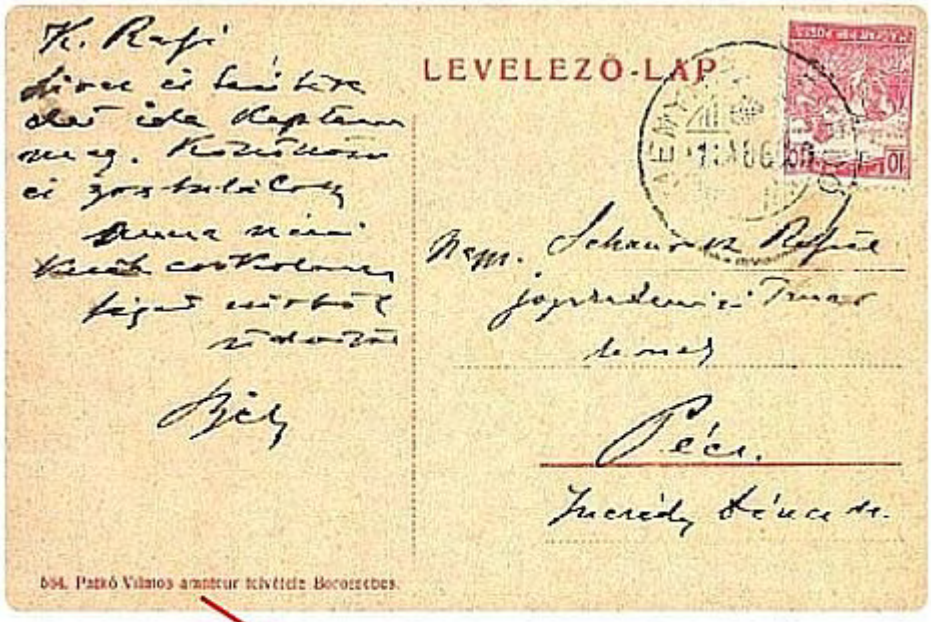
Képtulajdonos: Babál István György

Borossebesi fürdőzők csoportja Menyházafürdőn, 1939-ben. Ülő sor, jobbról 1. Babál György

Menyháza: Czárán-emlék, vasútállomás, villák, uszoda 1906. (Patkó Vilmos felvételei - 798.)

Patkó Vilmos amatőr fényképész, Menyháza-fürdőn készült felvételei

564. Patkó Vilmos amateur felvétele Borossebes.

Patkó Vilmos amatőr fényképész 1882-ben született Borossebesen. Foglalkozása kereskedő volt. Huszonévesen a 19-20. sz. fordulóján, állványos fotómasinájával járta a környéket, a menyházai tájakat. Megörökítette a fürdőhely villáit és egyéb nevezetességeit. Felvételeiből ez időben képeslapok is készültek. Mivel Menyháza ekkorra már felkapott üdülő-, fürdőhely lett, a képeslapok a fürdővendégek és a posta jóvoltából szétkerültek a nagyvilágba és a nagy példányszámuknak köszönhetően, napjainkig sok példány fennmaradt belőlük. A múzeumi- és magángyűjteményekben is fellelhetőek, képeslap-aukciókon is gyakran felbukkannak. A kollekcióból kilenc példányról (№ 558-570) bizonyosan tudjuk, hogy Patkó-felvétel, amelyek e kötet fotóanyagában is megtalálhatóak. Patkó Vilmos a közel száz borossebesi katonatársával együtt az első világháború áldozata lett, 1916. májusában halt meg orosz hadifogságban, (járványos betegségben) Perm városban. Neve a borossebesi hősi emlékműn megtalálható.

Borossebesről két felvétele ismert: a főerdészi lak és egy Sárosy utcai részlet. Valószínűnek tartom, hogy borossebesi fotózása nem csak e két példányra terjedt ki. A leszármazottak közlése szerint, a hátrahagyott fotóanyag régebben, sajnálatos módon megsemmisült.

*

A harmincas évek ismert, hivatásos fotósa a Borossebesen, az üzlettel (műteremmel) rendelkező: *Silaghi*. Fő témaköre a menyházafürdői turista-csoportok, strandoló társaságok fényképezése volt. Képei a rákarcolt feliratozásokból általában beazonosíthatóak. (a szerk.)

558. Patkó Vilmos amateur felvétele Borossebes

Vasútállomás, Menyháza. Piaci napokon a szerelvényt kiegészítették tehervagonnal is. Az előtérben látható ketrecben a piacon értékesíteni kívánt vagy az éppen ott vásárolt állatokat szállíthatták a környékbeli települések lakói. Heti piac a kisvasút vonalán, Borossebesen és Déznán volt.

Mayer-nyaraló

562. Patkó Vilmos amateur felvétele Borossebes

564. Patkó Vilmos amateur felvétele Borossebes

Czárán-emlék

Róm. kat. templom és paplak

566. Patkó Vilmos amateur felvétele Borossebes

567. Patkó Vilmos amateur felvétele Borossebes

↑ Andrényi-villa, 2×

568. Patkó Vilmos amateur felvétele Borossebes

↓ Hidegvíz-gyógyintézet

570. Patkó Vilmos amateur felvétele Borossebes
Képtulajdonos: Szabó László

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

ACsEV villa és Sata-lak

Andrényi kastély

Fürdő forrásbarlang, kilátóval, 1907.
„Ebből a barlangból oly hideg víz jön, mint a jég…”

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Villa Menyházafürdőn, egykor és most. Tulajdonos 2016-ban a Pálfi család

Foto: Kovács Attila

Foto: B&B HELIOS – Bodóné Mátyás Judit

Wenckeim gróf által építtetett fürdőház maradványai a 2000-es ezredforduló éveiben

A fürdőház bejárata 1993-ban

Foto: dr. Tóth Ernő

Foto: Kovács Attila

A Wenckheim-fürdőház címere, utolsó változat

A fürdőház 1993-ban

Foto: dr. Tóth Ernő

Fent, balra:
borossebesiek a Czárán-sziklánál, cca 1975.

Fent, jobbra:
„Amintrie din Moneasa”
Ismeretlen kisfiú, kutyával a sziklánál

← Menyháza, cca a ’30-as években

Foto: (valószínű) a borossebesi Silaghi
Képtulajdonos: Bodóné Mátyás Judit

A fürdőházi- és szállodai személyzet, 1937.

„A fürdőépület, egy 85 méter hosszú, egyemeletes, palotaszerű alkotmány melynek ívezetes nyílt csarnokra támaszkodó erkélyes homlokzata helybeli csiszolt vörös márványból van alkotva. A földszinten voltak a fürdőhelyiségek, valamint egy 300 személy befogadására alkalmas vendéglő. Az emeleten vendégszobákat helyeztek el”

Utazások a Bihar-Kodru-hegységben

(részlet)

[…] Kakaró mellett a folyóval ismét egy tuffképződmény áll szemben, melyen áttörve északnyugat felé fordul. Ugyanilyen irányt vesz a vasútvonal is, mely szorosan a hegy lejtőjén húzódva, módot nyújt egy kőbányát láthatni. Délutáni 3 óra 50 perczkor Boros-Sebesre érkeztünk, ahol Jahn igazgató úrnak vendégszerető házában szívélyes fogadtatást találtunk. Ez volt egyúttal az ezen vidéket beutazó geológusok és természetbúvárok rendes helye.

A szabad délutánt Boros-Sebes megtekintésére használtuk föl. Ez alkalommal Mairovitz Emil üzemét néztük meg, ahol a Menyháza felett törött lias-márványt dolgozták fel. A szépen berendezett műhelyek eddig már szép eredményt mutatnak fel. Legközelebbi látogatásunk a kommersz-vas feldolgozásával foglalkozó vasművekben volt. A környék nagyon termékeny szöllőben és gyümölcsben. Villamos világítást is találtunk itt nagy csudálkozásunkra. Figyelmet érdemel a nagy terjedelmű szép park is, Wenckheim Frigyes grófi kastélyával együtt.

Boros-Sebesről Menyháza felé.

Július 7-én kezdtük meg folytatólagos utazásunkat a Kodru-hegységbe és a Menyháza nevű fürdőhely felé. Mielőtt azonban ezen utazásomat leírnám, ismerkedjünk meg előbb a Bihar-Kodru-hegység általános viszonyaival.

Az erdélyi Kárpátok nyugoti határán a Fehér- és a Sebes-Körös völgyei között emelkedik a Bihar-Kodru-hegység. A Sebes-Körös bal partján kezdve délkelet felé húzódik e hegység tágas ívalakban, keletfelé a Vlegyásza trachyt-tömegétől és a Szamos forrás-vidékében lévő őshegységtől körülhatárolva. A legmagasabb csúcs a Bihar, (Cucurbeta 1849 m) melytől a Zanoga (1541 m) és a Dealu maré (652 m) hegyeken át nyugatra Moina (812 m) felé egy hegység húzódik. Ez képezi a Kodru-hegység délkeleti végpontját, miért is Kodru-Moma-hegységnek is neveztetik. Ezen hegység fennsík módjára északnyugat felé terül szét, s a Bihar-hegységtől a Fekete-Körös tágas medenczéje által választatik el. A Kodru-hegység északi részében uralkodó kőzetek: a homokkő és a liasmész, míg ellenben a középhegységben triasmész szerepel, mely mellett a liasmész is előfordul. Mindkettőt a dias-homokkő egy rétege választja szét, mely agyagpalát is rejt, nyugatról pedig trachyt-kőzetek által határoltatik. Délen agyagpala és trachyt-tuff játszsza a főszerepet. A menyházai völgyben a phyllit képezi az alapkőzetet, mely azonban csak ritkán látható; ellenben Dézna környékén, kivált a várhegy tövében gyakrabban tűnik fel. Leggyakrabban dyas-féle agyagpalára és homokkőre akadunk, melyek felett Menyházától keletre és északkeletre egész a Fekete-Körös völgyéig széles szalagban a trias-mész és dolomit terül el. A menyházai völgyben ellenben a fürdő környékén, s a patak jobbpartján délre Nyágrát és Szlatinát érintve, lias-mész található. Ezeknek sötét, majd fekete változatait a déznai várhegyen is láthatni. A lias-mész legszebben mutatkozik meg a márványvágásokban északra a fürdőtől: még pedig legalul terül el a kékesszürke és vékony palaszerű mész, ezt a vörös- és fehérfoltos belemniti-márvány födi, melyre ismét a kékesfekete tömör-mész borúk.

A kőbánya közelében a *Piatra cu lapte*[1] déli lejtőjén egy barlangot találtak, mely azonban

[1] Tej szikla

nagyobbrészt összeomlott. Ebben különböző csontokra akadtak, amelyek következő állatokra engednek következtetni, úgymint: Ursus spelaens, Canis spelaens, Hyaena spelaea és Cervus. Egyes pontokon azonkívül muscovit-, gránit-, porphir-, diabas-, traeliyt- és tuffkőzetek is találhatók.

A boros-sebesi vasúti állomáson éppen reggel találkoztunk Fetter Géza felügyelővel, akinek társaságában 9 óra 48 perczkor délelőtt kényelmes kilátású kocsiban utaztunk el a szárnyvonalon Menyháza felé. Nemsokára a Dézna-patak völgyébe kanyarodtunk, melynek bejáratánál az ott kiálló hypersthen-andesyt világosan kivehető. Újváros mellett az úgynevezett római Traján-sánczok láthatók, melyeknek nyomait északnyugati irányban egész Markuszékig követhetjük. Az oda vezető országúton fekszik Karánd, (Toplicza) fürdő, két jelentéktelen forrásával, melyeknek hőfoka 26.5° és 25.8° C. Utunk egy szűk szoroson vezetett, melyben a Dézna-patak a kemény trachyt-kőzeten át keresztültört: innét Prezest mellett a tágas völgymedenczébe jutottunk, mely egész Déznáig terjed. E völgyben az előttünk elterülő Kodru-hegység felé szép kilátást nyertünk. Prezest, Doncsény és Bohány falvakban jelenleg románok laknak, azelőtt azonban tősgyökeres magyar falvak voltak, amint ezt magyar neveik, és pedig Parázsfalva, Doncsányfalva és Bajnokfalva igazolják. Különben hasonló jelenségre akadunk Mármarosban is, ahol az iza-völgyi következő helységeket, úgymint Farkasrév, Disznópatak, Váncsfalva, Nánfalva és Barczánfalva, minden régi magyar nevük daczára is románok lakják. Az azelőtti magyar lakosok vagy elolához hosodtak, vagy az oláhok kiszorították őket.

Utunk közvetlen Dézna mezőváros mellett vezet, hol vasművekkel találkozunk. Azokat az érczeket dolgozzák itt fel, melyeket a Kodru-hegységből, Restirata-ból hoznak ide; ezek: vas- és mangán-érczek. E városkát a körülte elterülő nagy gyümölcsösök nagyon kellemessé teszik. A völgy bejáratánál van a déznai vasúti állomás, szorosan odaépítve a meredek és fokozatosan emelkedő sziklahegyhez, melynek csúcsát a déznai vár romjai képezik. A várromok környékén kiásott pénzek és egyéb fémleletek után következtetve, a vár keletkezésére vonattkozó monda némi történelmi alappal bír. A várat ugyanis — a mese szerint — Decebal építette, s előbb Decina, vagy Decerina volt, melyből idő folytán Dézna név származott. Ugyancsak itt találtak római jellegű pénzeket és ékszereket is, a mi arra mutat, hogy a rómaiak is laktak már itt. Sőt a kazárok királya is állítólag itt székelt, amint a háromcsúcsú Kozárhegy nevéből is szeretnek következtetni.

Dézna már 1318-ban fennállott, s Ivánka volt akkor várkapitánya. 1387-ben a vár a Losonczy-család tulajdona lett. 1574-ben a törökök foglalták el, de 1596-ban a keresztények által visszafoglalva, azt 1658-ban a törököknek ismét át kellett adni. A monda szerint Dézna várának agája 100 legszebb leányt fogdosott össze, hogy azokkal a boros-jenői basának kedveskedjék. A leányok azonban sorsukról értesülve, a lőporkamarát felrobbantották, s ez által a várat, s önmagukkal az agát is légbe röpítették.

A vasúti állomástól jobbra lépcsőzetesen készült halastavak vannak buja növényzettől körülvéve. A közelben pedig a Mestes meredek sziklái törnek merészen le az állomás felé. A monda szerint a boszorkányok e helyen tartották összejövetelüket. Nem is mondható éppen e czélra alkalmatlan helynek, mert ez oldalról ugyancsak biztosságban érezhették magukat. Egy kis völgynek tágabb helyén fekszik Ravna (azelőtt Róna), s ettől nem messze elértük a menyházai vasúti állomást (291 m), a hová 11 óra 17 perczkor érkeztünk. Az arad-csanádi vasút által épített ezen díszes állomási épület már az első pillanatban kedvező benyomást tesz az utasra. Egy minden tekintetben teljesen berendezett állomás ez, melynek közelében egy szintén kényelmes berendezésű „Hotel Garni” áll.

A szűk oldalvölgyben szép erdei út vezet, ahol három hőforrás és egy artézi kút van. A forrásokhoz közel fekszik a fürdőház teljes berendezéssel. A fürdőben négy forrás van, még pedig Ernő-, Mária- és a Krisztián-forrás, melyek meleg források, és azonkívül egy legújab-

ban fúrt, 320 m mély artézi kút. Ez utóbbi óránként 60 m^3, huszonnégy óra alatt, pedig 1440.000 liter vizet ad.

A menyházai források e szerint a különböző hőforrásokhoz tartoznak, s hatásukra nézve Gastein, Keszthely, Vöslau, Tobelbad és Stubnya fürdőkhöz sorolhatók. A fürdőház kabinjaiban a vizet vagy természetes melegségükkel, vagy melegítve használják. Minden kádnál három csap áll rendelkezésre, aszerint, amint a fürdővendég a Krisztián-, Mária- és Ernő-forrást, vagy pedig a melegített vizet akarja használni.

A fürdőház felett a habzó patak mentében egy ösvény vezet, melynek partjain a Keleti Kárpátokat és a Bihar-hegységet jellemző növény, a sárga telekia speciosa (teleki virág) virágzik. Ezen ösvényt követve egy sziklahasadékhoz érünk, melyből ezen patak csörgedez. A vasúti állomáson alul van az artézi-víz által táplált, s egy mintegy 115 m^2 nagyságú medenczével ellátott *Hidegvíz-gyógyintézet* a legújabb tapasztalatok szerint berendezve. Napfürdőket is lehet itt venni és Kneipp-féle gyógymódot is használni. A harminczhat lakószobával ellátott fürdőház mellett van itt a vendégek számára a vasúti állomás mellett még egy vendégfogadó és 3 villa is. Azonkívül Menyháza helysége úgynevezett Curiájával, s azonkívül több egyszerűen berendezett házával is szolgálatára áll a fürdővendégeknek.

A hegylejtőnek túlsó oldalán úgynevezett légfürdők is vannak berendezve. Egyszerű, s egyik oldalról egészen nyitott, s csupán függönyökkel ellátott bódék (barakkok) azok, melyekben a vendégek a nappal Adám-öltözetben végzett sétáik után pihenni szoktak. Nehogy ezen helyekre ruhába öltözött egyéb emberi lények is tévedjenek, azért tábla-feliratok vannak kifüggesztve. Midőn éppen a fürdőben voltunk, az ottani vendégeket rendes lelki állapotban találtuk, a légfürdőben, pedig senki sem volt. Valamivel magasabban a hegy lejtőjén láttunk egy kórházat két szobával, s egy konyhával a fertőzött betegek számára berendezve. Menyházán az átlagos havi hőfok az egyes hónapokban a következő: és pedig júniusban 24°C, júliusban 24°C, augusztusban 23°C, szeptemberben 19°C. Az éghajlat tehát nagyon kellemes, mihez előnyösen járul még az a körülmény is, hogy a völgy hideg szelek ellen óva van úgy, hogy Menyháza akár mint klimatikus gyógyhely, akár mint nyaraló egyaránt alkalmas. A vasút mint iparpálya tovább húzódik a völgyben, s ha a vágányok mentén tovább haladunk, akkor egy kedves fekvésű halastóhoz jutunk, melynek tükrét úszó hattyúk kellemesen élénkítik. Itt terül el a rendezőpályaudvar is, továbbá nem messze innen van a kohó-kemencze és a márvány-bányák. A Medve-völgyben - ez egy oldalvölgy - mészkőbányák nyílnak. A millennium emlékére 1ooo diófa lett a fürdő határára ültetve.

Megérkezésünk után mindenekelőtt üdítő fürdőt vettünk, azután leültünk ebédelni. Míg a főzőművészet termékének kifejeztük nagyrabecsülésünket, egyszerre ott termettek vaskóhi barátaink: Somossy Győző plébános és Smacsenka Ernő vasúti felügyelő urak; ők lóháton jöttek Vaskóhról, hogy a holnapi kirándulást velünk együtt megtehessék. Útitársaink pontos megérkezésének öröme a lehető legkellemesebb hangulatot keltette bennünk, úgy hogy délután vidáman ide-oda sétáltunk a fürdőben, a menyházai papnál, Pallauer Kristóf úrnál megtettük látogatásunkat, mely alkalommal rábírtuk, hogy a következő napon elkísérjen minket. Egy épp olyan kellemes estély zárta be ezen szép napot, mint a milyet Menyházán töltöttünk. […]

Siegmeth Károly

Czárán Gyula[1]

„Az aradmegyei kies Menyházán, e hó[2] 5-ikén egy ideális természetbarát hunyt el. Halála élénk részvétet keltett az egész országban. Mert mindazok, a kik valaha a Bihar-hegységben jártak és Biharfüreden vagy Menyházán megfordultak tudják, hogy mit vesztett a turista-ügy Czárán Gyulában és sajnálattal adóznak emlékének.

Czárán Gyula az aradmegyei Seprősön[3] 1846-ban született, birtokos örmény családból. Gondos nevelésben részesült és Pozsonyban, majd Bécsben jogot hallgatott. Szülei az ügyvédi pályára szánták, azonban a fiatal Czárán nem nagy hajlandóságot érzett erre, mert ideális lelkével a szabad természetért rajongott s elhatározta, hogy ennek szenteli életét. Az aradmegyei Seprőshöz nem messze van már a hegység, s a fiatalember minden szünidejét a Biharban és a Kodru-hegységben töltötte. Mint meglett férfi beiratkozott a selmeczbányai akadémiára, hogy a geológiában is jártasságot szerezzen. Innén visszatérve véglegesen a természet kutatásának élt. Több vízesés és barlang fölfedezése után első nagyobb turista-műve a Meleg-Szamos vidékének a föltárása volt, a mit az Erdélyi Kárpát-Egyesület megbízásából végzett. Ezt követte a Galbina, a Csodavár és a Székellyó vízesés környékének a feltárása s mindezeket a munkákat szakértelemmel végezte. Saját költségén utakat és útjelzéseket készített és bízvást mondhatjuk, hogy hazánkban a Magas-Tátra után Biharfüred és Menyháza környéke van legjobban a turisták részére előkészítve. A Biharfüredi kirándulásokra írt *Kalauza,* pedig a turista irodalomnak egyik gyöngye. A pár évvel ezelőtt elhunyt dr. *Pethő* Gyula főgeológussal együtt éveken át kutatta a Kódru-Móma hegység barlangjait és a geológiai fölvételekben is segédkezett szorgalmas gyűjtéseivel. A múlt évben, pedig *Szádeczky* Gyula kolozsvári egyetemi tanárral járt-kelt a nagy Biharban. Ezen kívül kirándulói csoportokat vezetett tavasztól őszig a hegységben s így méltán rászolgált a turista atyamester névre. Kedves útitársa volt nyarankint dr. *Chyzer* Béla fővárosi orvos is, a kinek szívességéből bemutatunk nehány képet Czárán fölfedezéseiből. Az egyik kép a *Szamos-bazár* bejáratát, a Babilon-kaput ábrázolja, a honnén több mint egy kilométeres barlang vezet ki a Szamos-völgybe. A kép baloldalán a fehér sapkás alakban Czáránt ismerjük fel. Egy másik kép a *Porczika* nevű jégbarlang halványkék színű, tündéri szép jégoszlopaiból mutat egy részletet. Mindezeket Czárán Gyula fedezte föl. Megemlítjük még, hogy a meziádi barlang föltárása után a híres Révi barlang kikutatásához fogott s erről az «Erdély» 1905. évfolyamában több czikket is írt. Legutoljára Vaskóh és Menyháza között fölfedezett egy új barlangot: az Ördög malmát, s 1905. deczember 14-én csikorgó hidegben a híres kalugeri Dagadó forráshoz ment, a melyről kimutatta, hogy vize télen is előretör s így téves az a kül-

[1] Czárán Gyula (1847-1906) a Bihar-hegység nagy szerelmese, aki vagyona nagy részét a Bihari- és Béli-karsztvidék, valamint a Vigyázó hg. feltárására, turista útjainak kiépítésére, megismertetésére fordította. Síremléke a menyházai katolikus templom felett lévő temetőben, turisták kegyeleti helye.

[2] 1906. január

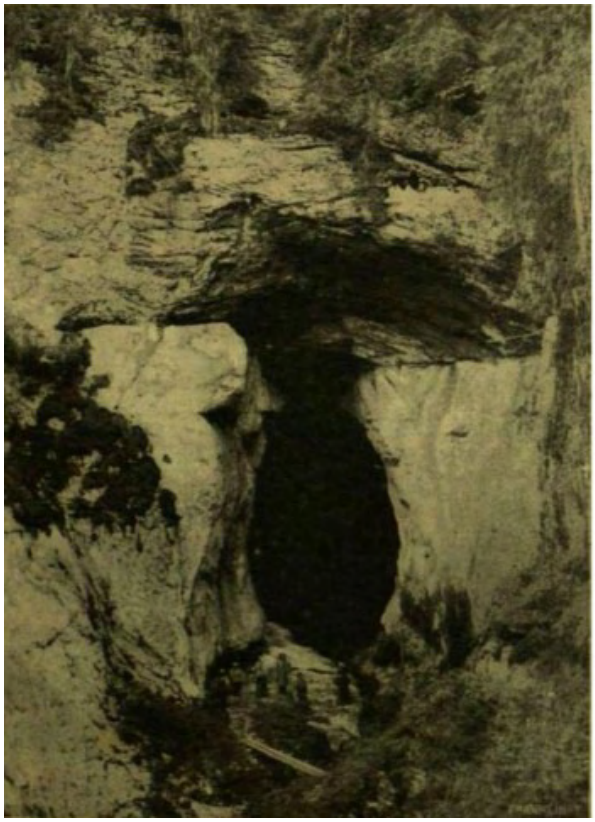
[3] ma: Şepreuş

földi irodalomban elterjedt nézet, hogy a Dagadó forrás periodikus. Előtör ez télen, nyáron egyaránt minden félórában, s így valódi intermittáló[1] forrás. A forrásról barátja: *Ballauer Kristóf* menyházai plébános csak nagy rábeszélések árán tudta hazahívni a szívbajos embert, a ki erre rá három hét múlva szívszélhűdésben meg is halt. Most ott nyugszik a menyházai kis temetőben, szemben azzal a szép barlanggal, a hol gyakran gyönyörködött a Kodru-hegység vadregényes ormaiban.

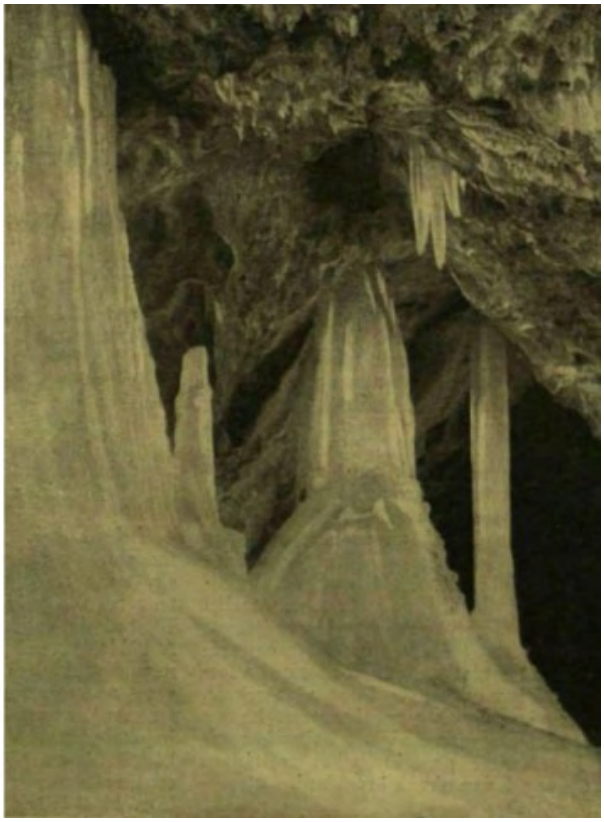
Emlékét a Magyar Turista-Egyesület és a Kárpát-Egylet kezdeményezésére, tisztelői mell-szoborral fogják megörökíteni a Révi barlang előtt."

P.K [2]. és *Sz. T.*

Czárán Gyula által felfedezett barlangok a Bihar-hegységben

A Szamos-bazár bejárata

A Porczika-jégbarlang Galbinában

Foto: dr. Chyzer Béla

(Forrás: Vasárnapi Újság 1906. 4. sz.)

[1] intermittál *lat* időközönként kimarad, átmenetileg szünetel

[2] dr. Papp Károly (geológus)

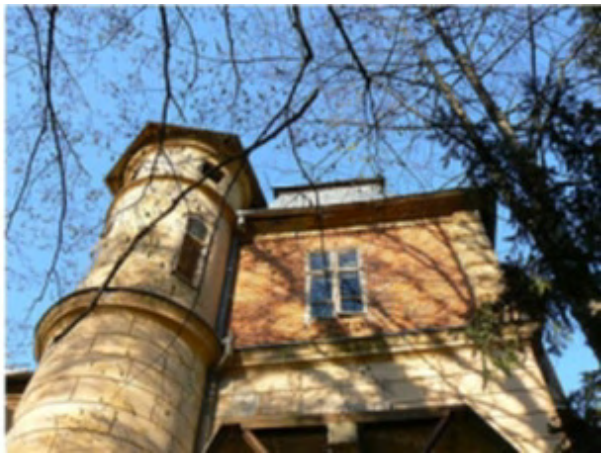

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft. Forrás: www.okazii.ro

Czárán Gyula a Paradeyser-villát (későbbi elnevezés: Zubor-villa) bérelte Menyházán, csak télen tartózkodott itt mikor munkálatait feldolgozta, néha kedvenc zongoráját megszólaltatta. Ez volt utolsó lakóhelye, emlékét az épület falánál tábla őrzi.

„Amikor Monyászából Menyháza lett, az uradalom építette fürdőkön és kisebb villaszerű szállodán kívül mások is telket vásároltak és építettek. Így épült egymás mellett két villa: az ACsEV villája és a Paradeyser villa. Mind a kettő emeletes volt. (Paradeyser) Lajos bácsi már nem sokat időzhetett benne… Így ő is csak vendég volt itt, – akkor ugyan még nem volt divat nálunk víkendre menni, leginkább csak főszezonban, mert máskor nem volt itt élet. Júliusban és augusztusban jöttek ide inkább üdülni, mint gyógyulni.” (Banner János)

Útjelző
2005 DECEMBER Az E.K.E. Bánsági Osztályának ismertetője V. évf. 19. sz.

Akit nem feledünk el: Czárán Gyula (1847-1906.)

2006. január 5-én volt kerek 100 éve, hogy meghalt a Bihar-hegység úttörője, turistaútvonalainak kiépítője: Czárán Gyula. Érdemes megismerkedni vele, munkásságával, hiszen fáradtságos munkával nem kevesebb, mint 680 km-nyi utat épített ki az emberek által nem járt vadonban, hogy mi is megismerhessük a természet által alkotott szépségeket és csodákat. Ma is többnyire az ő ösvényeit tapossuk.

*

Az első Czárának az 1700-as évek derekán érkeztek tájainkra Gyergyószentmiklósról. A kereskedéssel foglalkozó örmény származású család közös erővel megvásárolta 1821-ben Seprőst, a hozzá tartozó birtokkal együtt. Itt született – teljes nevén – Seprősi Czárán Kristóf Gyula 1847. augusztus 23-án. Elemi osztályait szülőfalujában végezte, majd bekerült az aradi minorita gimnáziumba, ahol csak rövid időt töltött, mert szülei továbbküldik Pozsonyba tanulni, ahol kitüntetéssel érettségizik. Saját maga mérnöki pályát választott volna, de apja „határozott kívánságára” jogi egyetemet végez Budapesten, majd Bécs városában. Iskolai évek alatt több idegen nyelvet tanul (német, olasz, francia) és megismerkedik az irodalom és a zeneművészet szépségeivel, lehetőségeivel is. Kitűnően megtanul zongorázni (hogy ujjainak frissességét megőrizze, egy klaviatúrát – ún. néma zongorát – hordoz magával a hegyi útjain, ezen gyakorol) és versírással is próbálkozik.

Még be sem fejezte az iskoláit, mikor édesapja betegsége miatt hazakényszerül, hogy mint egyedüli fiú a családban (három leánytestvére volt), folytassa a birtok igazgatását, mely egyáltalán nem volt ínyére. Felüdülést számára csak az irodalom, a zene valamint a kirándulás jelentett. Így jutott el a meziádi barlanghoz, melyről legelőször Hunfalvy János „A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása” című könyvében olvasott, ő fedezte fel a barlang első és második emeletét, és készítette el az első térképét.

Bejárta Olaszország, Németország, Svájc és Ausztria legszebb vidékeit. 1866-ban a Magyarországi Kárpát Egyesület rendes tagjává választja. Apja halála (1890.) után teendőit gazdatisztjére bízza és a továbbiakban csak a hegyeknek szenteli életét. Soha nem nősült meg. Nem tartotta helyénvalónak a házasságot egy olyan ember számára, aki az év tizenkét hónapjából, kilencet távol töltött otthonától.

Czárán iránytűje a néma zongora szócsöve

Menyházán kibérli a Paradeyser villát (később Garofiţa, napjainkban pedig, Zsilinszky), melyet saját ízlése szerint rendez be és téli rezidenciaként használ. A déznai várromhoz saját költségén utat készíttetett. Feltárja és kiépíti Menyházát és környékét. Ebben az időben a Királyi Magyar Természettudományi Társulat rendes tagjává fogadja.

Biharfüredi útjai alkalmával ismerkedik és barátkozik meg dr. Pethő Gyula budapesti geológussal, az ő hatására, 45 éves korában beiratkozik (1892-ben) a Selmecbányai Erdészeti és Bányászati Főiskolára, melyet kitűnő eredménnyel végez el.

Ezzel kezdetét veszi az a titáni munka, mely naggyá tette Czáránt és ismertté a Bihar hegységet a szépet szerető emberek számára. A Kolozsváron akkoriban létrehozott Erdélyi Kárpát Egyesület tiszteletbeli tagjává választja. Életművéhez nem csak az általa felfedezett, feltérképezett természeti látnivalók, a hozzájuk vezető – saját költségén – kiépített utak, ösvények tartoznak, hanem az a hatalmas írásos hagyaték, melyek az Erdélyi Kárpát Egyesület lapjában, az „Erdély”-ben látnak napvilágot sorozat formájában, valamint könyv alakban megjelent útleírásai, útikalauzai.

Czárán életrajzát Záray Jenő aradi tanár jelenteti meg 1939-ben „A természetjárás apostola” címmel. A szintén aradi Mátyás Vilmos pedig „A Bihar hegység” című könyvében leírja Czárán útjait, jelentős segítséget nyújtva ez által napjaink kalandkeresőinek. Fischer Aladár líceumi igazgató Mátyás Vilmos segítségével megalakítja az EKE aradi Czárán osztályát; feltárják és újrajelzik a névadójuk által alkotott ösvényeket (melyeknek sajnos, már csak töredéke létezik).

Mielőtt befejezné életművét 1906. január 5-én meghalt. Most már a mi kötelességünk ápolni emlékét, megőrizni mindazt, amit reánk hagyott, taposni az ösvényeit, hogy ne nőhessék be a feledés gyomjai. Ezt sugallják Czárán Gyula menyházai sírjának fekete márványból készített keresztjébe vésett szavak is: csak az hal meg, akit elfelejtenek!

Siska Szabó Zoltán

Forrásanyagok: Záray Jenő, „A természettudomány apostola”, valamint Stefanov Titus adattára.

Foto: Perei Árpád

„Itt lakott SEPRŐSI **CZÁRÁN GYULA**, a természet lelkes barátja, fáradhatatlan és áldozatkész feltárója, az A.T.E. tiszteleti tagja, 1893-tól – 1906-ig.” Az emléktáblát az Aradi Turista Egyesület helyezte el 1906-ban a Zubor/Paradeyser-villa falára.

*

Czárán Gyula családot nem alapított és pedig azért, hogy kizárólag a természet kutatásának élhessen, és mégis száz szem könnyezett, mikor váratlan halálát a napilapok ez év elején hírül adták. Temetése január hó 8-án volt az aradmegyei Menyházán, rokonainak a Czárán, Csíky, Kabdebo, és a déznai, Török család tagjainak s számos tisztelőjének a résztvételével. Utolsó kívánságához híven, egyszerű tölgyfa-koporsóját zöld fenyőlombok borították. Sírjánál barátjainak nevében Szádeczky Gyula kolozsvári egyetemi tanár búcsúztatta el, s az Erdélyi Kárpát Egyesület nevében Fodor János titkár, havasigyopár koszorút tett az ideális lelkű halott koporsójára. Emlékét Társulatunknak is számos tagja őrzi szeretettel.

Papp Károly dr.

← Czárán Gyula síremléke

a menyházai római katolikus templom feletti temetőben van, fekete márvány kereszttel. A nagy magyar természetjáró, aki egész vagyonát és életét a nyugat-erdélyi hegyvilág feltárásának szentelte. A turista körutak atyja, a Bihar-hegység önzetlen feltárója és első kiépítője az Erdélyi Kárpát Egyesület tiszteletbeli tagja.

A sírfelirat:

„Itt nyugszik seprősi Czárán Gyula, született 1847. meghalt 1906. E sírkövet emelték szerető testvérei és azok gyermekei. Csak az hal meg, akit elfelejtenek!”

Foto: Balogh Ernő

Czárán Gyula, fehér zubbonyban

Foto: Perei Árpád

Czárán-emlék Menyházán 2013-ban

Az emlék-szikla avatása 1906. augusztusában történt, az eredeti emléktáblát a II. világháború előtt eltávolították

Foto: Perei Árpád

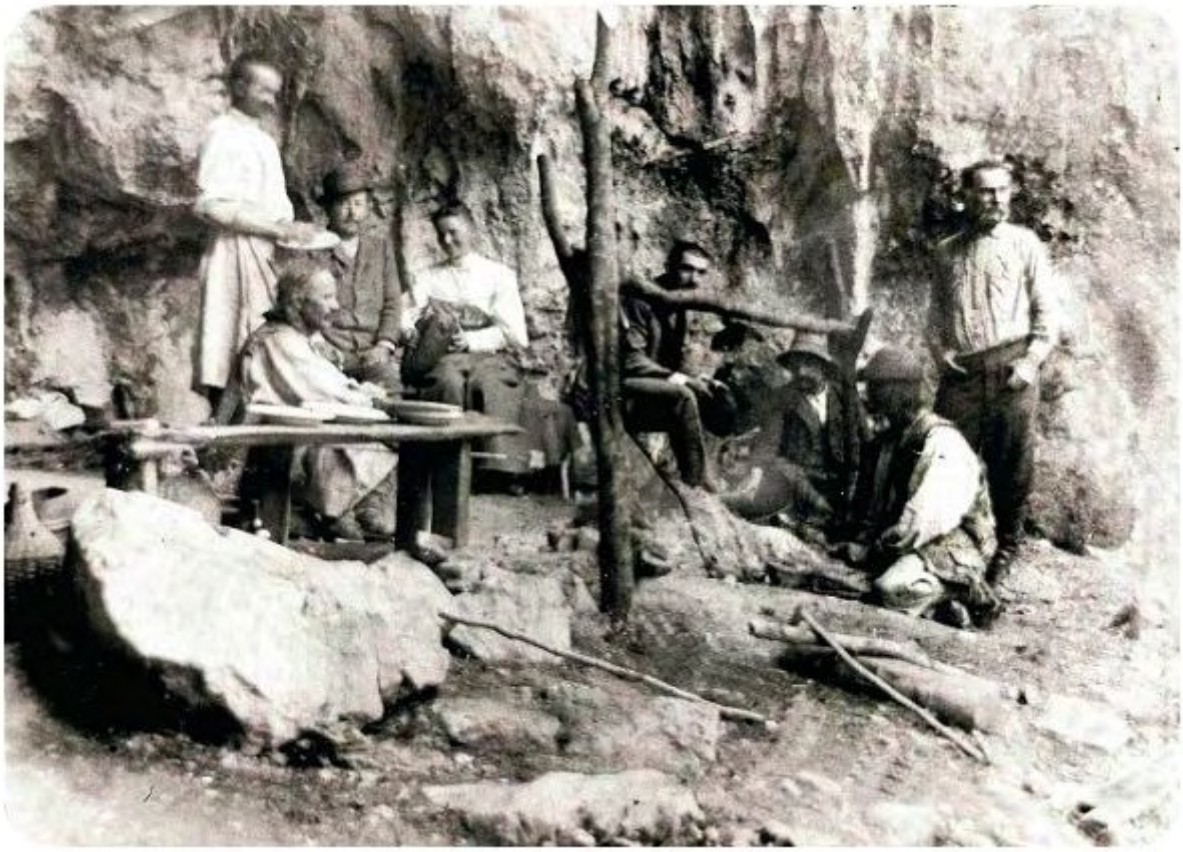

Foto: dr. Ruzicska Péter
Képtulajdonos: Daday János

Czárán Gyula (jobbról az első) főhadiszállása a Tábor-hegy barlangjában

Jogi egyetemi hallgató (Budapest-Bécs)

Emlékplakettje a Túri-hasadék sziklafalában

A menyházai Czárán ünnepségek (az E.K.E. aradi osztályának jelentése)

Czárán emlékéhez méltó magasztos emlékünnepély zajlott le aug. hó 1-én az aradmegyei Menyháza-fürdőn. Az E.K.E. aradi osztályának 1931. évi fő programpontja volt Czárán halálának e 25 éves évfordulójakor megrendezendő turista-találkozó. […]

Különös élénkség uralkodott ezen a vasárnapon az illatos fenyves erdőktől körülövezett és csodálatos természeti szépségekkel megáldott fürdőhelyen. Tíz óra tájban gyülekezett közönség és a turisták tábora az A.T.E. által emelt hatalmas márványtömb emlékoszlopnál, mely tölgylevél koszorúval volt bevonva.

Elsőnek egy egyszerű parasztember, *Sodinca Vazul* beszélt román nyelven, aki annak idején részt vett az emlékoszlop felállításánál. Könnyes szavakkal emlékezett meg a jólelkű turista-apostolról, majd éltette a megjelent turistákat.

Utána *Koleszár János* borossebesi esperes, Menyháza lelkésze lépett a közönség elé, hogy azt a fürdő nevében üdvözölje. A jeles tudós, ki különösen asztronómiai tanulmányai terén nevezetes, magas szárnyalású szavakban emlékezett meg Czáránról és különösen kiemelte azt, hogy Czárán e vidéket mennyire szerette – hiszen itt is halt meg. Elmondotta továbbá, hogy mily rengeteg természeti kincs rejlik kiaknázatlanul a környező hatalmas hegykoszorúban és mennyire üdvös, hogy az E.K.E. aradi osztálya Menyháza fürdőt is kirándulási és működési területévé tette. […]

…az ünneplő közönséggel együtt a m.e. ½ órányira lévő temetőbe vonultunk, előzőleg azonban fényképezőgépek hada örökítette meg az emlékoszlopnál lévő közönség nagyrészét..

A hatalmas fenyők alatt, néma csöndben pihen Czárán.

A sír felett olasz fekete márvány kereszt áll. Egyszerű, nemes vonalú, minden részében a magasztos és fenségesen szép képviselője, mint az, aki alatta pihen.

Megszólalt megint Koleszár esperes úr melegszínezetű hangja és gyönyörű hasonlatokban röviden megemlékezett Czáránról és átadta a szót az ünnepi szónokoknak.

Az E.K.E. nevében *ifj. Mátyás Vilmos* lépett a sír elé és mondotta el beszédét:

Tisztelt Közönség! Kedves Turistatársaim!

Huszonöt év múlt el a szomorú téli nap óta, mikor a jóságos mosolyú szemek örökre lezáródtak. […]

… Eszméd volt az emberi közboldogság előmozdítása. Utakat építettél, hogy foglalkoztasd a szegény hegyi lakókat. Munkájukat bőségesen fizetted meg és ők tiszteltek és szerettek téged.

És jött a hatalmas vérzivatar, volt világháború. Egymást ölték az emberek, kiknek egyetértő boldogságáért dolgoztál egész életeden keresztül. Alkotásaid anyagilag megsemmisültek, utódaid összeomlottak. Jött a háborúk új generációja vad gyűlölettel szívében minden iránt, ami finom és gyöngéd. Baltával támadtak útjelzéseidre azoknak fiai, akik szerettek téged és veled együtt alkottak. Egy éve helyeztük el kegyeletünk koszorúját a márványobeliszken és azt is elrabolták szentségtörő kezek. Elvitték zöld-fehér szalagunkat, de nem a szívünket, mely anélkül is éretted dobog. […]

i.m.v.

Forrás: *Erdély* honismereti folyóirat Kolozsvár, 1933. 2. sz.

Beszéde után az E.K.E. nevében megkoszorúzta a síremléket. Ez után *Papp Lajos* író méltatta Czárán munkásságát majd ő is elhelyezte az N.S.E. kék-sárga szalagos babérkoszorúját, ezután a közönség szétoszlott.

A nagyváradi és az aradi turistaegyesület törzsturistái elindultak a Mundi-forrásnál kezdődő Czárán-körútra: József barlang, kilátó, Krisztina-gerinc, ősbükkös, márványbányák, Kecsketejkő-forrás. Következő nap programja: Tinósza havasi legelő, Jóvíz-forrás és a Nagy Arad (Izoj vagy Ples) csúcs megmászása volt. (a szerk.)

Jókai Mór: **Magyarhon szépségei**

(részlet)

„Rézbányán hálva, korán reggel megindultunk Dézna felé, a mi körutunk kiinduló pontját képezé. Útközben félretértünk a nevezetes „Dagadó forrás" megtekintése végett. Szohodolon innen van egy rejtett kis völgy, hol egy sziklatövében van az a barlang, mellyből minden fél órában előjön a forrás, azután ismét fél órára visszavonul, a meder száraz marad. Mi ezuttal különös kedvenczei voltunk a sorsnak. Alig érkeztünk meg a sziklanyíláshoz, midőn rögtön hallhatók azt a rejtélyes korgást, böfögést, melly az emelkedő viz jöttét megelőzi, s nem sokára kibuggyant a sziklából a hullám, annyira megtöltve a sziklamedenczét, hogy állóhelyeinket kénytelenek voltunk elhagyni. Mintegy öt perczig folyvást dagadt a viz, azután el kezdett lohadni s másik öt percz mulva egészen szárazon állt a szikla-meder. Huszonkét percz múlva ismétlődött e titokteljes tünemény, mellyet másodszori megjelenésekor már annyira megszokott látványnak vettünk, hogy letelepedtünk melléje szalonnát pirítani; arra számítva, hogy majd, ha mezei ebédünket végeztük, akkor a harmadik töltésből jót iszunk rája. A hagyomány azonban azt tartja, hogy a rejtélyes forrás délben épen nem jön elő, s mi kénytelenek voltunk ezt saját tapasztalásunkkal megerősíteni; másfél óráig vártunk ott, de a patak semmi kérésre, könyörgésre nem jelent meg a kedvünkért azalatt. Mi oka van neki, így tartani a déli pihenést, azt biz én épen úgy meg nem tudom fejteni, mint azt, hogy miért jön elő máskor? Természettudósainknak ez ismét szép thema volna búvárlatokra, ha rá érnének a hazai nevezetességekkel foglalkozni.

A „Dagadó-forrás" Kalugyer biharvármegyei község határában

Foto: Fekete S.

Az oláh nép nagy tiszteletben tartja a forrást, azt hiszi, hogy nagy betegségeket meggyógyit, ha valaki abban megfördik, a körül levő fákra és kövekre felaggatott rongyok tanusitják, hogy e hit sokakat boldogitott, kik azt gondolták, hogy ha ingeiket itten hagyják, a betegség is itten marad velük. A sok szakadozott rongy egyébiránt nem igen szaporitja a táj költői kinézését. Még csak röviden referálok egy pár utközben látott és hallott dologrul:

Láttam a déznai vashámort, mellynek nyersvasáról azt véleményezték a londoni világtárlaton, hogy jobb a svéd vasnál, s lerajzoltam Dézna ősi várát, kerti palotájával; mellyben épen most fedeztek fel egy üreget, melly valami titkos földalatti rejtekhely bejárata lehet. Nem messze innen a Tyiatra Lupulujon, a mint a mészköveket hasogatták, azok közt meszesült faleveleket találtak; miket a muzeumnak fognak felküldeni. Utközbe esett a szohodoli barlang is; mellynek megnyilását tisztelt barátom, Török Gábor ur, évről-évre szemlélte.

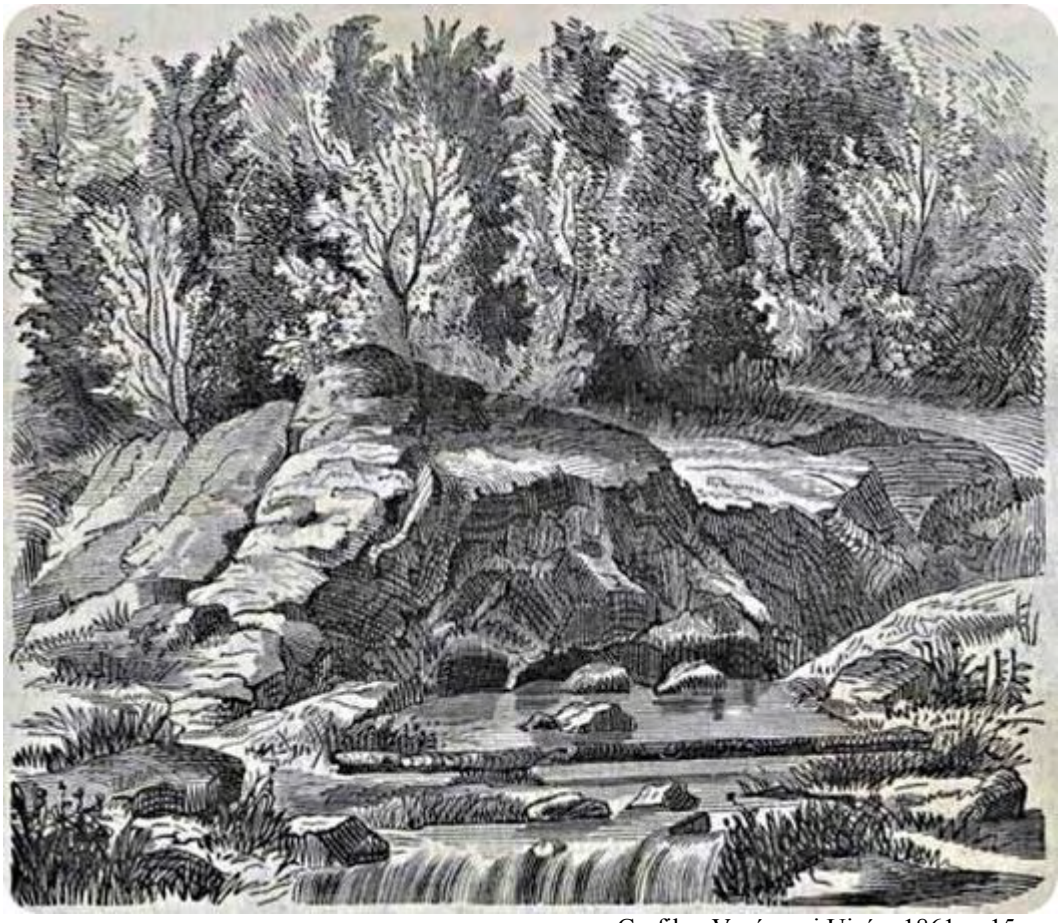

Grafika: Vasárnapi Ujság, 1861. – 15. sz

← A szohodoli barlang

Egy erős hegyi patak a méssziklák közt megrekedve, ezelőtt mintegy harmincz évvel még csak egyes hasadásokon szűrödött át a sziklák alá; az évenkint megújuló záporok azonban mindig nagyobbra segitették törni a rést; most már egy tág kapu áll a rohanó patak előtt, mellybe az nagy harsogva omlik alá, hogy a hegy túlsó oldalán ismét uj név alatt előjöjjön. Lám a patakok is temetkeznek és föltámadnak újra. Azután curiosumképen megemlíthetem, hogy a szlingyiai országút mellett áll egy malom, mellynek karzatára rácsozat helyett e szó betűi vannak vágva: „Honszeretettel."

A mint Déznán túl a diécsi hegytetőre felértünk, gyönyörű és ritka természeti tünemény ragadta meg figyelmünket; egy ködszivárvány; a lehulló köd csak ollyan magasan állt fejünk felett, hogy a nap keresztül süthetett rajta, s ez által egy ollyanforma szivárvány támadt körülünk, minőket gyermekkorunkban fecskendővel idéztünk néha elő, csakhogy sokkal nagyobb ívet képező, átmérője lehetett harmincz lépés. E gyönyörű tünemény tovább egy óranegyednél kisért bennünket, akkor kisütött a nap s előttünk állt a gyönyörű Körös völgye.
Délfelé egy nevezetes hegy alá értünk, kár, hogy ollyan rosszul tudom a neveket megtartani a fejemben, különben megmondanám, hogy hiják; ezen a hegyen végtül végig ugy vannak elszórva a drágakövek s karniol, achat, jaspis, chalcedon, sardonyx, mint nálunk a Svábhegyen az agyagpala: néhol öt hat fontos karniol darabok a leggyönyörübb erezettel, másutt a legcsudásabb chalcedon alakulások, majd lilás szőlőfürt, majd igazgyöngy tüzü bogyócsoport, majd góth templomtornyok alakjában; mind ez uton utfélen, senki sem ügyel rá. Magam is hoztam el egy pár darabot e szép kövekből emlékül, mikben a világos zöld achat, a fehér chal-

Grafika: Vasárnapi Ujság, 1861. – 15. sz.

Izbuk, Dagadóforrás - „a csodaforrás”

cedon és a piros jaspis ollyan gyönyörü nemzeti szín bokrétává vannak vegyülve, mintha mondva csinálta volna valami barátságos demiurgus az özönviz előtt. Van-e erről tudomásuk természettudósainknak? Eszembe jutott már a neve! „Acsuczá”-nak hiják, hogy a tatár vigye el! (’Sz ugy sem viszi el, mert nagyon nagy.) Már itt kezdődik a mócz világ: elmaradnak az aradmegyei derék, szálas, nyilt tekintetü barátságos mosolygásu oláhok, s felváltja őket a feketegubás mócz. A tekintete is ollyan fekete. Estétől reggelig egy jónapot nem köszön senki; a falvakban, miken keresztül visz az ut, itt-ott látszanak az ujabbkori romok.”

*.

Volt egyszer egy igazi Menyháza

„Az elmúlt hetekben megadatott, hogy hosszú-hosszú évek után ismét néhány órát töltsek Arad megye talán egyetlen valódi fürdőtelepén, amely leginkább hasonlít ahhoz, amit Nyugaton fürdőnek neveznek. Mert Menyháza sohasem volt ugyan Karlsbad vagy Herkulesfürdő, de az aradiak számára ez volt a legközelebbi csendes gyógyfürdő. Ameddig tönkre nem tette a szocialista megalománia, majd a nemtörődömség. Azon november eleji vasárnap óta rendszerezem a csodálatos őszi napnak az élményeit, és gyűjtöm az információkat az egykori Menyházáról. Bevallom, felejthetetlen élmény volt végigsétálni a rozsdabarna, rőtvörös vagy aranysárga lombruhába öltözött fák, az örökzöld tűlevelűek között, andalogni a csobogó patakok partján, a csendes sétatéren, megpihenni a még néhány éve is egész nyáron olyan hangos fürdőmedencék partján. És fájó rágondolni arra a szavakkal leírhatatlan pusztulásra, amelyet lépten-nyomon tapasztal a Menyházára látogató. Mert aki korábban ismerte, tudja, hogy, volt egyszer egy igazi Menyháza.

Hát igen, volt egyszer egy üdülő, amelynek gyógyvizét már a törökök is használták. A települést még az ötvenes években is Borossebesből egy romantikus, a Menyháza-patak folyását követő, kanyargó nyomvonalú kisvasúttal lehetett megközelíteni. S az átkos Monarchiában épített kisvasút végállomásánál ott volt egy ékszerdobozhoz hasonló település, a maga sajátos mikroklímájával, amely elviselhetővé tette a legforróbb nyarakat és a legcsikorgóbb teleket is. Az 1979-ben a Sport- és Turisztikai Kiadó jóvoltából megjelentetett Arad megyei magyar nyelvű turistakalauz szerint a gyógyfürdő mezotermális forrásainak hírét már a XVI. században elvitték, az első ismert írásos okirat, amelyben megemlítik 1597-ből származik. A források nagyobb méretű kiaknázása 1866-ban kezdődött, a ma is álló legjelentősebb épületeket 1881 után emelték. A század eleji megyei monográfia villák sorát említi. Az egyiken, Különben a temetőben fellelhető fekete márvány kőkereszten kívül ez az egyedüli írásos emlék, amely a természetjárás apostola, a Biharhegység turistaútjainak feltárója menyházai tartózkodását megörökíti. Pedig nem is oly rég a központban lévő emlékművön is volt tábla, de azt eltávolította onnan a minden másságot elvető xenofóbia. Pedig ha valakinek köszönhet valamit az ország jelenlegi nyugati vidékének turisztikája, az mindenképpen *Czárán Gyula*. Az sem véletlen, hogy a menyházai románság is magáénak vallotta a közvetlen modorú, mindenkivel úriemberként viselkedő seprősi birtokost, az idősebbek most is csak Ţaranunak ejtik a nevét. Sírját soha senki sem háborgatta. (Apropó, Seprősön immár nyoma sincs az általa épített római katolikus kápolnának!) [1]

A még tíz esztendeje is hasznosított, gyógykezelésre használt termálvizek hőfoka 25-32 C fok, összetételükben bikarbonát, kálcium, magnézium, nátrium van. Ezért ajánlatosak idegbántalmak, aszténiás megbetegedés, izombántalmak és a periférikus idegrendszer zavarainak gyógyítására. A század elején a fürdő homlokzatán ott díszelgett a latin nyelvű szöveg, fordításban: „Gondtól menten üdvözöld e gyógyító völgyet. — Jaj, vendég, aligha gyógyul meg itt, kit gond bánt.” Féltve őrzött emlékeim közé tartozik S mi maradt meg mindebből máig?

[1] 1822-ben I. Ferenc császár a seprősi uradalmat a gyergyószentmiklósi, örmény Czárán családnak adományozta. A család klasszicista kastélyai közül napjainkban, egyikben a községháza, a másikban óvoda működik. 1958-ban a Czárán család sírkápolnáját lebontották, harangját Málnásfürdőre vitték. A család tagjainak maradványait a temetőben hantolták el.

Foto: Perei Árpád

Wenckheim Frigyes által építtetett fürdőház maradványai a 2000-es évek közepén

A szocialista világ elmúltával a villák még állnak, de némelyik olyan lerobbant állapotba jutott, hogy egyik-másik rendbehozása többe kerülne, mint újraépítése. A szocialista rablógazdálkodás csak használta a villákat, de azok javításával, karbantartásával édeskeveset törődött. Az Esztergapadgyár egykori nyaralójának faburkolatú épülete világtalan emberként, ajtók és ablakok nélkül bámul az előtte fekvő strandra. A másik épület ajtaján lakat, de az ablakon bekukkantó kíváncsiskodónak nem is kell nagyon nyújtózkodnia, hogy lássa: a padlószőnyeg közepén egy fatuskó, valaki azon hasogatta fel a tüzelőfát. A tuskó körül a szőnyegen fadarabok, szilánkok. Hogy mi maradt a padlószőnyeg alatti parkettából, csak sejthetjük. A strand három medencéje közül kettő vízzel megtöltve, benne lehullott falevelek tömege és zöld alga várja a fagy beköszöntését. A harmadik medencébe egy csövön keresztül éjjel-nappal zubog a termálvíz, s folyik ki a mellette csacsogó patakba. Egy élelmes nyugati vállalkozó réges régen műanyagtetőt emelt volna a medencék fölé, s egy kis befektetéssel egész évben üzemeltetné azokat. A majd negyven éven keresztül központi gyógypavilonként használt Neuman-villa állapotának teljes leírására nem is vállalkozom, csak vázolom azt a barbarizmust, amely alig egy évtized alatt tönkretette a fürdő egyik legszebb villáját. Ajtóknak, ablakoknak itt sincs nyoma, mindenki vitt és visz mindent, ami mozdítható. A helyenként beomlott tetőn keresztül az emeleti helyiségekbe bekandikál az őszi nap. Egy helybéli elmondta: a különösen szép márványoszlopokért tehergépkocsival jöttek, s vitték befolyásos, menő vállalkozók épülő villáihoz. A bejárat előtti négy vörös oszlopot

valószínűleg csak azért nem bontották le és vitték el, mert a bontók fejére dőlt volna a felette lévő erkély. Benn az enyészet: a csempézett medencék összetörve, a gyógyításhoz használt segédeszközök a medencékbe lökve, a csapok leszerelve. Egyik-másik csőből még csöpög, szivárog a valamikor gyógyításra használt víz. A vörös márványból készült kádakhoz még nem nyúltak, de egyetlen tél elegendő lesz azok elbontásához is. A villa a szocialista rablógazdálkodás mintapéldája: elvették a tulajdonostól, évtizedeken keresztül használták, tönkretették, s most nincs felelőse a pusztításnak, nincs kihez fordulni jogorvoslásért, mindenki csak a vállát vonogatja. Mint az egykori elvtársak, amikor döntést kellett hozniuk! Ugyan ki törődik avval, hogy az épületnek volt és van jogos tulajdonosa, abba az épületbe komoly anyagiakat fektettek. S ha netalán ilyen romos állapotában visszaperelnék, s a jelenlegi román igazságszolgáltatás visszaszolgáltatná azt a tulajdonosnak, úgy örüljön, hogy nem kérnek tőle kárpótlást, mint teszik azt a román állam Mihály exkirálytól az ötven éven keresztül önkényesen használt soborsini kastélyért. Nálunk még egyetlen többségi nemzetbeli párt sem akarja megérteni: a nyugati világban a magán- tulajdon szent és sérthetetlen, annak biztosítása nélkül nem nyílik meg az út Európába egyetlen egykori szocialista ország előtt sem. Egyik barátom visszaperelte ugyan nagyapja menyházai nyaralóját, de amíg azt lakható állapotba hozza, addig beleölheti maga és egész családja minden jövedelmét legalább fél évtizeden át. Volt egyszer egy igazi Menyháza. De vajon visszanyeri-e valaha egykori fényét, valamikori rangját? Bevallom: megrögzött optimistának kell lennie annak, aki a jelenlegi pusztulást látva hisz a pozitív válaszban. A természet barátai legfeljebb reménykedhetnek!”

(Forrás: Nyugati Jelen, 2000. november 29. - Ujj János)

*

„Az első világháború után kezdődött a fürdő első kálváriája. A villák tulajdonosait meghurcolták. A két világháború között megkopva bár, de még, úgy ahogy érezhető volt a régi pompa. Az 1960-as évek közepén a vasúti síneket felszedték, a parkok sétányait leaszfaltozták, több régi épületet lebontottak. A ’70-es években új, a környezetbe nem illő szállodák épültek és megkezdődött a mindent lepusztító tömegturizmus kora. A ’80-as évek végére gyakorlatilag az egész telep leamortizálódott. Végül 2007-ben a patinás Wenckheim fürdőt is lebontották. Kis képzelőerővel szezon előtt vagy után még érezhető a Monarchia megkopott, azóta tönkretett eleganciája, de aki nyáridőben látogat erre, csak a balkáni népek nyüzsgő, zajos életével, a tömegturizmus értékek iránti igénytelenségével találkozhat. Czárán Gyula tündérvilágára már csak kopott kövek és talán igaz sem volt regék emlékeznek.” (Kovács Attila)

*

„1989-ben a Tavirózsa-villát felújították, de a rendszerváltás miatti káosz következtében a munkákat nem tudták befejezni. Míg más létesítmények esetében a privatizálás sikeres folyamatnak bizonyult, addig ez a Tavirózsa-villa esetében végzetessé vált. Ma sajnos csak egy 8 m hosszú épületmaradványt találunk az egykor 85 méter hosszú, egyemeletes, palotaszerű építmény helyett…” (Forrás: www.wenckheim.hu / Varga Júlia)

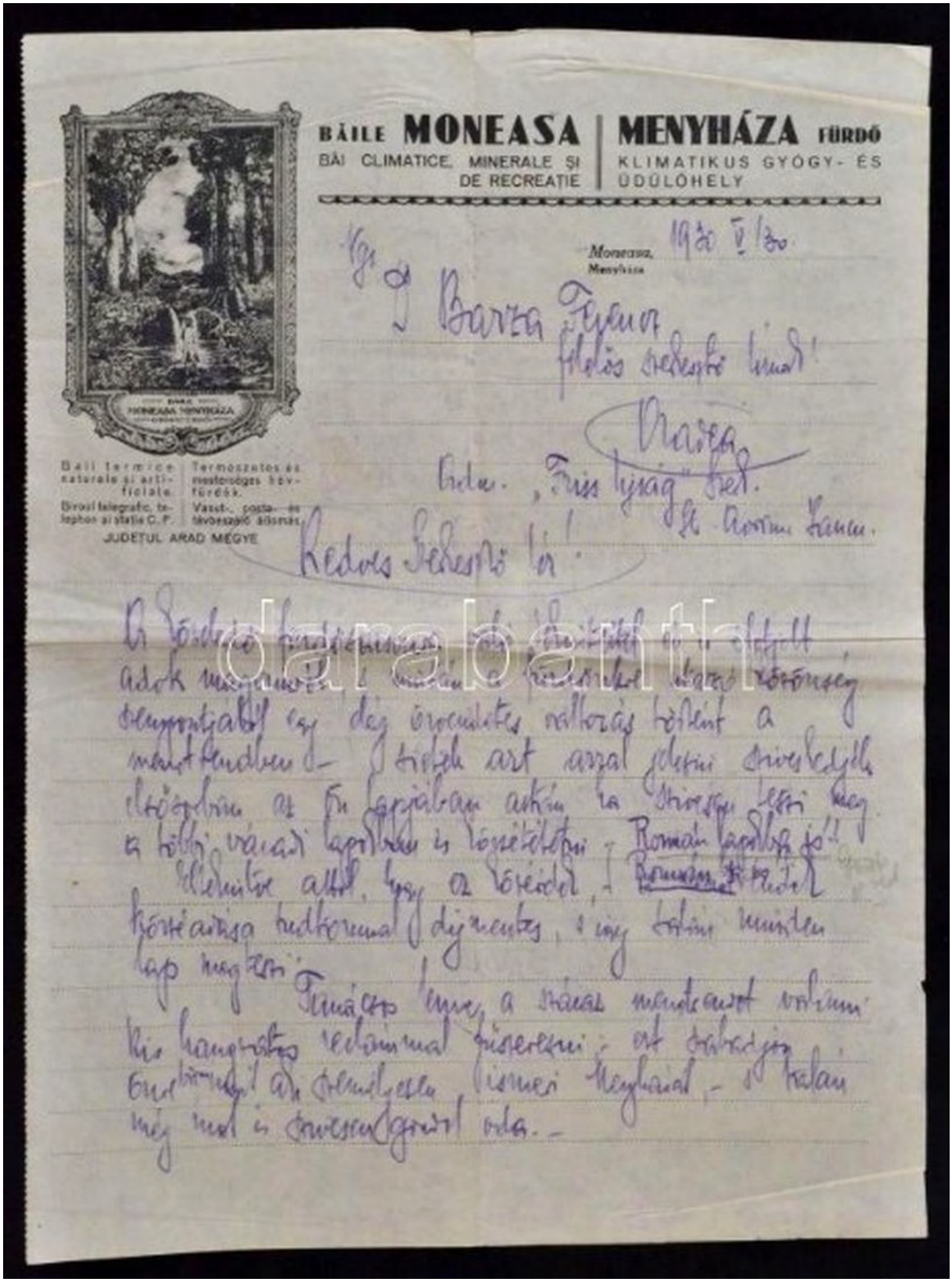
Forrás: Ujj János gyűjteménye

BĂILE MONEAŞA – MENYHÁZA GYÓGYFÜRDŐ

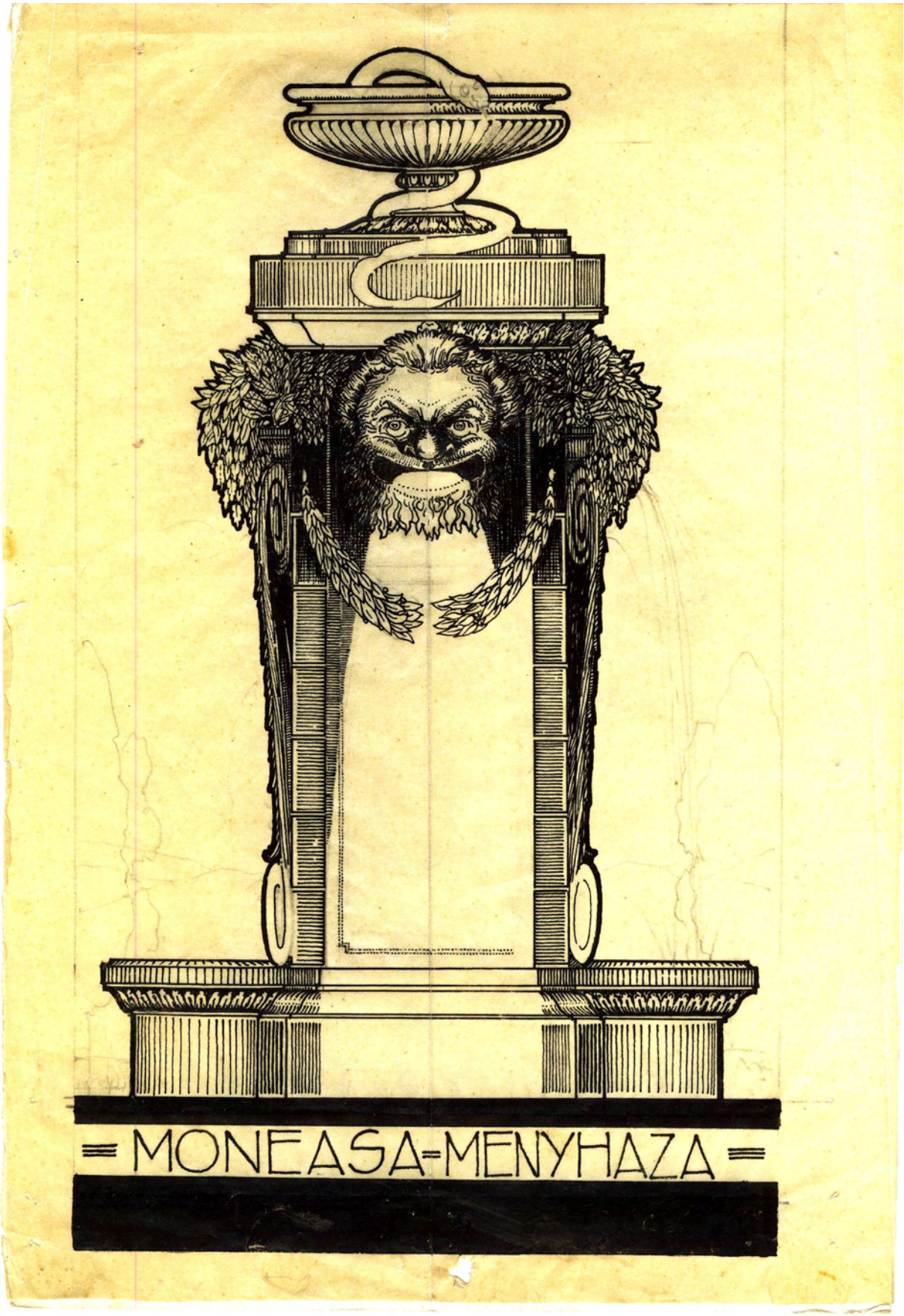
„Erdélyi Károly, az idősek között csak Dunci bácsinak ismert grafikusművész egy alkotása: a két világháború között Menyháza akkori vezetőségének megbízásából elkészítette a gyógyfürdő reklámemblémáját. A kor szellemében megrajzolt kiváló grafika a fürdő nyugalmát, a bükkerdők szépségét és a mélyből feltörő gyógyvíz hatását sugallja.”

Ujj János

Menyháza-fürdői levél fejléces papíron, az előző oldalon bemutatott grafika gyakorlati alkalmazása, 1930.

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

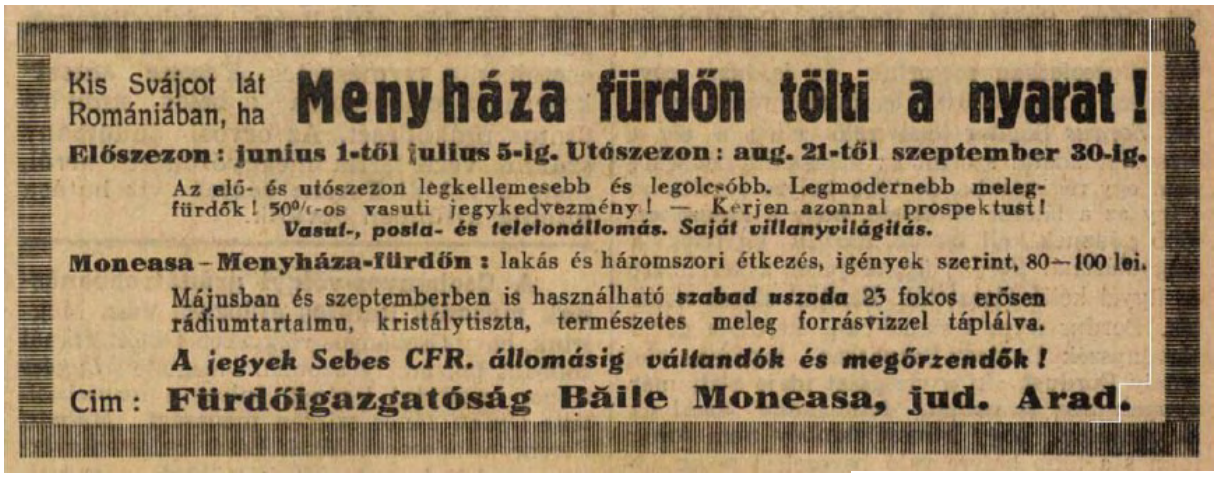
Erdélyi Károly reklámgrafikája Forrás: Ujj János gyűjteménye

Békéscsaba, „Körösvidék”, 1925. június 15.

Békéscsaba, „Körösvidék”, 1926. augusztus10.

„Erdélyi Lapok”, 1933. június 11.

Látványterv Nº 1 - a „Tavi rózsa-villa” tervezett, de elmaradt felújításához

Forrás: Óbuda Építész Stúdió Kft.

Menyháza Hotel 4* and Spa

„A romániai Menyházán lévő, monarchiabeli műemlékfürdő és szálló korhű rekonstrukciójával, valamint a welness részleg, a gyógyászati központ és a konferenciaszárny megépítésével jön létre egy 4*-os szállodakomplexum. A tervezési feladat különleges kihívást jelentett vállalatunk számára, mivel a meglévő műemléki épület egy völgyben helyezkedik el, és az épület alatt több meleg vizű forrás és egy patak is található.

.

Terület: 5450 m², megvalósulás éve: 2006.” Forrás: Óbuda Építész Stúdió Kft.

Foto (részlet): Perei Árpád

Látványterv Nº 2 — a „Tavi rózsa-villa” tervezett, de elmaradt felújításához, 2008.

Forrás: http://arh-cuteanu.blogspot.hu

(Foto: Erick Mark)

Menyháza

„Barangolásunkban átlépjük a Fehér Körös medrét, azután, hogy elhagytuk az apateleki Rákóczi-hegyet és megállunk a Moma-Kodru nyúlványainál, meghálunk. Alig dereng a hajnali szürkület homálya, kezünkben a turista-bot, hátunkon a zsák és tempóban haladunk előre. Elvezetlek, kedves olvasó, erdős hegyek, tündéri völgyek mélyébe, honnan csak a fejünk fölött mosolygó kék égboltozat látszik, a Moma-Kodru vadregényes hegycsoportja közé. S ha már megérkeztünk és ihletett lélekkel nem győzöd eléggé bámulni a természet e csodás művét, úgy megsúgom, hogy e hely a Moma-Kodru gyöngye, koronája : „Menyháza", a magyar Gastein. Fellengző nyelvvel és az írásmodor ezer változatával kellene bírni, hogy e helyet valaki a valóhoz hűen leírhassa, és szavakkal bírja lefesteni azt a bájt, azt a csodást, mit a természet e helyen oly pazar kézzel halmozott fel. Láttam Szent István országának legszebb tájait, hegyes és sík részeit Csiktől egész Dévényig, de mondhatom, hogy Menyháza, sajátságos természeti alakulásaival, regényes tájszépségeivel mélyebb, magasztosabb benyomást hagy az ember lelkületében — és kivált magyar embernek a lelkében, aki most könnyének fátyolán át csodálja e természetfeletti vidék bűbáját. Nem a rendes fák, hegyek, vizek, kék ég amit az ember e helyen megcsodál, hanem az a művészi egész, az a költői ihlettség, az az átolvadása egyik szépnek a másikba, melyet csak csodálni és érezni a Teremtő áldásos kezét, ki egy lehelletével alkotja az ily megfoghatatlan remek fekvésű helyeket. Menyházára három országút vezet: a bihari, erdélyi és aradi. Legérdekesebb az aradi. Ez a három út egy kedves mezővárosban: Borossebesben összpontosul. Ezt a helyet a Menyházára akárhonnan törekvő turista ki nem kerülheti.

Foto: dr. Spiroch Lajos

Kocsin kirándulóknak innen már csak egy és félóra az út odáig. Borossebesből kiindulva, egy hegyszorosba jutunk, melyet az azon átfolyó Dézna-patak mosott ketté. E szorosból kibontakozva s Prázsa községet elhagyva, egy tágasabb katlanba jutunk, mely szép kilátást nyújt a turistáknak az előtte elterülő hegyláncolatokra. Doncseny és Bohány község után egy hegykoszorúba ékelt rónára nyílik szép kilátás. Beláthatatlan terjedelemben hajtogatja itt fejét az aranykalász, búzavirág, pipacs és kankalin színes szalagként szegélyezi. Ez addig húzódik, amíg Dézna mezővároskába érünk. A városka fölött, mint védőfal, meredeken nyúlik föl a Laura-hegy, melynek tetején a Török-családnak[1] hajdanta büszke vára állott. Ma, habár csak romokban díszeleg, büszkén néz a nagy rónaságon át, dacolva küzd pusztító elemmel, nemzedékeknek mutatja falát. Minden egyes elmáló kövében, mit a zúgó szél robajjal levet, olvashatatlan szittya betűkkel van leírva egy-egy hőstörténet. Hatalmas tornyai, csúcsíves ablakai, merészen kiugró erkélyei romokban feküsznek. A vár legerősebb része, a bástyák — hol régen oly hevesen csengtek, ropogtak a magyar fegyverek — omladékok már. Zöld cserjemezőből kibontakozó szürke, mohos falai csonkán merednek az ég felé. A vár alatt néhány török síremlék díszeleg, melyek a törökök itt uralkodásának korából maradtak ránk. Jókai Mór is regébe foglalta e vár életének egyik epizódját e címen: „Hogyan foglalt el száz magyar leány a törököktől egy várat?" Íme a rege: a török uralom idejében a déznai bég gyakran ellátogatott a jenői basához. Nyakig ültek a márványmedence langyos vizében, feketéztek, csibukoztak és gondterhes ábrázattal tanakodtak azon, hogyan hajtsák be az agyonzaklatott lakosságtól a porta által követelt nagy adót. A gond megizzasztotta őket, mert tudták, hogy a késedelemért selyemzsinór jár ki nekik. Az adóbehajtás ezer módját kipróbálták már. A basa tanácstalanul nézte a víz bugyborékolását, mígnem a bég derült arccal kiáltott fel: — Megvan! Ez többet fog érni a tízszeres adónál, — a kitűzött időre száz szép magyar leányt küldök a szultán háremébe. A basa csak egy szóval felelt: — Lehetetlenség! — Asszif bégnek semmi sem lehetetlen! — Fogadást ajánlok — Egy sisak arany ellenében, fejezte be nagy önhittséggel a bég. — Allahra, tartom fiam, te bánod meg. A szerencse a bégnek kedvezett. Már együtt volt a száz magyar leány, csak el kellett volna őket szállítani. Volt közöttük egy sápadtarcú szomorú leány is. Fehér Liliomnak nevezték. Ezt a fehérarcú leánykát egy reggelen halva találták társnői között. Mikor a bég hírül vette, kétségbeesett, mert már az egész vidéket megfosztotta szép leányaitól, s így nem tudta, honnan rabolja el a századikat. Lenn a völgyek mélyében volt elrejtve Borsos[2] község. Ott volt még szép leány elég. Elindult szerencsét próbálni a darázsfészekbe. A Fehér Liliom a kriptában feküdt kiterítve. Az eunuch lekopogott a nagy kőlépcsőkön, hogy arcát utolszor megcsókolja temetés előtt. De megjárta, mert amint lehajolt hozzá, a Fehér Liliom hirtelen átkarolta az eunuch nyakát. Erre a jelenetre kirohantak rejtekeikből a leányok és összekötözték a halálra rémült eunuchot. A csel sikerült. Ezután felvonultak a várudvarba, hol néhány őr állott a bástyákon. Tréfálkozni, incselkedni kezdtek az őrökkel s egyszerre ők állottak a vártákon. Elcsalták fegyvereiket s a tehetetlen őröket a pincébe szorították. Kiálltak a bástyákra és lesték a portyázásból visszatérő csapatot. Borsos községben lakodalmat tartottak, mikor a bég martalócaival berontott a templomba. Az oltár elől akarta a leányt elrabolni, ki azonban a nagy veszély tudatára inkább szívébe mártotta a kését, semmint a bég foglya legyen. A feldühödött nép, ami a kezeügyébe került, botokkal, karókkal esett a bég csapatjának. Ezek sem vették tréfára a dolgot, eliramodtak, a nép utánuk. A bég már-már elérte a várat, hol menedéket vélt találni, mire a vártákon megszólaltak az ágyúk. A bég mentve hitte magát, azt gondolván, hogy a várőrség a magyarok közé lőtt. Ámde nagy volt a csalódása, mikor a vár alá érkezve, a hídleeresztésért kürtöltek. A felelet puskaropogás volt, mi megritkította embe-

[1] A vár a törökök kiűzése után, 1693-ban került ismét magyar kézre, de akkor már romhalmaz volt. A váradi Török-család a 19. században játszik szerepet Dézna életében.

[2] A település neve nem Borsos, (sem Boros – mint Jókainál) hanem Sebes, későbbiekben Boros-Sebes, majd Borossebes

reinek sorát. Most vette észre a várták egyes részein feltűnő, lebegő szoknyákat. Piroscsizmás, fehérviganós amazonok álltak ott, hevesen tüzelve a törökökre s kendőiket a közelgő magyarok felé lobogtatva. A bég két tűz közé szorult. Látva a csapdát, melybe került, csak egy gondja volt: kimenekülni belőle. Megmaradt embereivel nekivágott a síkságnak és lóhalálában igyekezett a jenői vár felé. A csel sikerült és a száz magyar leány, élükön a Fehér Liliommal, most már tárt karokkal fogadta a visszatérő magyar csapatot.

*

Déznát elhagyva, kezdődnek ama szép helyek, melyek festve is annyiszor elragadnának szépségük által, pedig mily különbség e helyeket a természetben látni, ahol a természet pazarul halmozza fel ajándékait. A völgy baloldalán az árnyas országút vezet, jobboldalon a kis vicinális közepén metszi át magát a várost és fut tova a hatalmas bükk- és diófákkal szegélyezett sínpályán. A vonat kis mozdonya zakatoló lihegéssel robog be a völgybe, maga után vonva a játékszerű, kilátásos kocsikat. A völgy szájánál kastély, körülötte csínos park terül el. Az uraság már elköltözött innen. A park tavacskái a napfényben ragyogtatják csillogó tükrüket. Az árnyas lugasok és sétautak mellett fekszik a nagytó. Habjaiból egy pálmákkal és dísznövényekkel beültetett szigetecske emelkedik ki, partján virágokkal befuttatott lugassal. Előtte szökőkút, vízgyöngyei a magasba felszökellve, csillogva porlanak el a medence körül, hogy a nap fényében ragyogó szivárvánnyá váljanak. E helyen már városka végét is elértük, hol a turista két völgy torkolata elé kerül, melyek közül a bal völgyön halad előre. Ennek oldalában a ravnai fantasztikus andezitsziklaszálak lépten-nyomon oly természeti alakulásokban mutatkoznak, mintha egy őskori óriás vár rombadőlt bástyái lennének. Ez az érdekes sziklacsoportozat a hegygerincig húzódik, mig alsó része sötétszürke apró porphyros vagy tömör kőzetből áll. A völgyön így áthaladván, még Ravna a hegytetőkön oly költőiesen elszórt házaival találkozunk, honnan tíz-tizenöt perc múlva Menyháza falai alá érünk.

Évtizedekkel ezelőtt a Névery-családé, később Waldstein Ernő grófé volt, ki a birtokot kártyán nyerte, utóbb Wenckheim Frigyes gróf tulajdonába ment át. Magát a fürdőt régebben kevesen ismerték. Mintha féltett kincsként elrejtve őrizték volna a külvilágtól. De változtak az idők és az emberek. A természet lerázta bilincseit. A fürdőt kiemelték a feledés homályából s mondhatnók, hirtelen, mintegy villanyütésre, sok oly változatos alakuláson ment át, mi e vadregényes, természeti kincsekkel megáldott helyet a modern fürdők közé emelte. Virággal hímzett völgyei, hegyei; a fák suttogva ölelkező lombjaikkal és az édes, bódító illattal teli légtenger az első percben rabjává teszi az embert. A természet a maga fönségében tárja fel csillogó bájait. E hely, ez istenáldotta hely flórájának színpompájával és változatosságával minden képzelhetőt túlhalad. E fürdő valószínűleg a török hódoltsági időben keletkezett és első urai valószínűség szerint így a törökök is voltak, kik vallási szertartásuknak megfelelően fürdőket mindenütt létesítettek. Van itt egy régen alapított kegyúri plébánia, melynek csinos imaházába sereglenek a fürdő vendégei, hogy a Mindenhatóhoz esdekeljenek gyógyulásért. A vasgyárak pörölyei itt is, mint mindenütt, éjjel-nappal űzik sajátságos, altató zenéjüket. Az a völgy, amelyben eddig haladtunk, tovább is folytatódik. Innen tovább haladva balról egy mellékvölgyet pillantunk meg, melyből víg ugrándozással kis csermely törtet előre, hogy lejjebb testvéreivel egyesüljön. A fővölgyben öt perc múlva a grófi vasgyárak régi vasolvasztójához érünk, honnan még egy órányira húzódik a fővölgy, ahol a magas hegyoldalak között összeszorul, majd végét éri. Az itt csobogó források egyesült vizei hajtották hajdanta a nagy olvasztó kerekeit. Maga a fürdő is egy patak által kettészelt mellékvölgyben húzódik meg. Mindjárt a fürdő völgy elején több méter magas, a természet által formázott különös alakú sziklatömb vonja magára az arra haladó figyelmét. Nagy fáradsággal a Moma-Kodru bérceiből hozta le és állította fel itt az Aradi Turista Egyesület, a magyar turistaság nagy

atyamesterének, seprősi Czárán Gyula emlékének. Én is kegyelettel adózom emlékének. Mezei virágokból kötött csokromat odateszem az emlékkő talapzatára. Nem messze e helytől áll a nagy turista villája, téli lakása, mert a tavasz ébredésétől - hóhullásig a szabad természetben tartózkodott; a nagy Biharban, ahogyan ő nevezte: „Mócopotámiában" dolgozott, melynek természeti kincseit mind felkutatta, feltárta, hozzáférhetővé tette és koronájaként Biharfüredet megalapította. A fürdővölgy jobboldalát lomboktól árnyas séta- és kocsiút foglalja el.

Foto: dr. Spiroch Lajos

A ravnai Sólyom-vár. „A Sólyom-vár természetes trachit-truff képződmény, várnak nyoma sincs, de a néphit szerint nemcsak sólymok, hatalmas kényurak is tanyáztak hajdan."

(dr. Márki Sándor)

A patak forrása a völgy végében egy cseppkőbarlangból kerül a napvilágra. Előtte állanak a fürdőépületek, melyek fölött összeborulnak az erdő lombkoronái és lugasszerű keretbe foglalják a hatalmas márványoszlopokon nyugvó előcsarnokot, török és latin feliratú homlokzatával. A fürdő vizét az épület mögött felbukkanó Ernő, Mária és Keresztély források adják. Innen indul sűrű erdőben a Kéry-út, keresztül-kasul szelve a legszebb erdei utakkal, fel

egészen a Tarnóczy-rétig. A turistának kellemes és jutalmazó kirándulásokat kínálnak a környező erdőségek és tisztások szebb pontjaira Tinocu, Spináti és Restiráda hegyei, honnan pompás kilátás nyílik a bihari hegyekre, Vaskóhra egészen Biharfüredig és Beélre, ahol üveghuta van. A szemközti hegyoldalon a József- és Ilona-villától a Krisztina-magaslatra jutunk, honnan remek kilátást kapunk a márványbányák felé a hattyútóra és a vasolvasztóra. Kontraszt mindenütt van. A völgy oldalában látom elterülni a holtak birodalmát. Miként az igazhívő a nagy próféta sírjához, úgy zarándokol Menyházán a magyar turista a természeti szépségektől övezett hegyoldalra, a Czárán-villához közel eső temetőbe, ahol a nagy turistaapostol örök álmát alussza. Felelevenedik előttem az 1907. év júliusának utolsó vasárnapja, amikor az Aradról különvonattal kizarándokolt több ezer főnyi közönség jelenlétében az Aradi Turista Egyesület itt sírszentelési ünnepélyét tartotta. A mosolygó kék ég ragyogó reggeli pompájával árasztotta el a virágillatban fürdő völgyet, melynek lombsátros útjain kígyózva hullámzott a temető felé a közönség hatalmas tömege, annak a férfiúnak magasbanyuló svédgránit kereszttel megjelölt nyugvóhelyéhez, akinek ideális lelkülete megelégedett a szabad természet nyújtotta élvezetekkel; mert érezte, hogy ezek a nagyszerű élvezetek reménybeli öröklétünknek is alapelemei, amelyektől ha elfordulunk, megtagadjuk saját szülőanyánkat, megtagadjuk emberi mivoltunkat és elveszítjük Menyháza lábaink alól azt a szilárd talajt, amelyben nemcsak földi létünk és boldogságunk fája gyökeredzik, hanem amelyből az emberi szív és agy vágyai és reményeinek végtelenbe nyúló fája is összes életnedveit szívja. Mint ember és mint turista egyaránt nagy volt ő, kinek nevét és érdemeit magyar embernek sohasem szabad elfelejteni. Kedves kirándulóhelye a fürdő közönségének a vadvirágokkal tarkított Hosszú-völgy, melynek pázsittal bevont katlanjában több kristályvízű forrás, fehér és fekete mészbánya tarkítja az eleven képet. A Kopaszhegy csúcsáról most indul lefelé egy társaság. Vissza-visszanéznek, nem tudnak megválni a csúcstól, ahonnan messze ellátnak az ég zenitjén, addig, ahol a menny magához öleli magasba kapaszkodó bérceivel a magyar földet. Színt vált az erdő levegője. A falombok között vibráló sárga levegőfoltok mint csillogó aranypénzek villannak meg a levelek között. A bíborosodó nap veri ezeket az aranytallérokat. A völgyben folydogáló csermelyek, patakocskák, melyek ezüst szalagként kígyózva futnak át a mohos törmelékeken és zöld pázsiton, az árnyas fasorok, az alpesi stílű villák festői csoportozata és a ráboruló ég ultramarin színével, mint a legfestőibb tájkép tárul fel szemeink előtt.

Menyháza gyönyörű fekvése és szépségei nagy méltóságot, a természet és ernyedetlen emberi munka megjutalmazott fáradozásait és az örök változatosságot jelképezi. És akkor, amikor lassan az est közeleg, a lehanyatló nap a Moma-Kodru bércei fölött vérvörös bengálfényü zománccal festi meg az ég előbb még kéküveg-színű buráját. Már csak egy szelet látszik belőle, majd végkép elbúvik a bércek mögé és aláhanyatlik puha ágyába. A túloldalon hirtelen szökéssel a tölgyek koronája fölé emelkedik a csillagok nesztora, a jó öreg hold. Kigyúlnak a csillagok ezrei és alattunk a fürdő-sétányon összegyűlnek mindazok, akiket a nappal kirándulásai széjjelszórtak a hegyek között. Megélénkül az esti élet, a tó csillogó tükrén lengő ladikok siklanak, melyekben álomszerű merengés vesz rajtunk erőt és elhallgatjuk, miként ríkatja a lombok mögött a cigány szárazfáját. A berkekben, mint számtalan szentjánosbogár gyúlnak ki a világok százai s hogy velencei képet nyújtson a kis tó, fölötte és a lombok között cifra transzparensek és színes lámpák himbálódznak keleti fényben, csodálatos tarkaságban."

Forrás: Turisták Lapja, 1926. 3-4. szám. Ritt Gyula: Barangolások a trianoni gyűrűben (részlet)

A menyháza-fürdői Wenckheim-birtok államosítása, 1923-ban.

A román állam átvette[1] Menyháza-gyógyfürdőt. Aradról jelenti tudósítónk: Igen érdekes kisajátítás történt néhány nappal ezelőtt Arad megye egyik fürdőhelyén. A kisajátítás különösen azért rendkívüli, mert hatalmas erdőterületek kisajátításával együtt a fürdőhely is a román állam tulajdonába került. Menyháza-fürdő, a körülötte fekvő erdőségekkel együtt a gróf Wenckheim-uradalomhoz tartozott és nemrég került, a Nasici Erdőrészvénytársaság birtokába, mely az egész erdőséget és fürdőtelepet megvásárolta. A Nasici Erdő E.-T. Menyházán és Borossebesen nagyarányú telepeket rendezett be és nagyszámú hivatalnok és munkássereg kezdte meg az erdők kitermelését. Ugyanekkor tervszerű építkezéshez is fogott a vállalat, amely a már meglehetősen szűk és kissé elhanyagolt fürdőhelyet[2] európai nívójú hatalmas fürdővé akarta kiépíteni. Néhány nappal ezelőtt azonban fordulat történt ez ügyben. A Menyháza-fürdőtelep vezetőségénél megjelent *Baciila*, lippai erdőfelügyelő és közölte á vezetőséggel azt a hivatalos utasítást, hogy az agrárreform értelmében a Wenckheim-uradalom egész területét át kell vennie és a kisajátítás alatt álló erdőségben minden kitermelést azonnal be kell szüntetni. Ez az intézkedés egy vitás kérdést vet fel. Azt vitatják ugyanis, hogy a kisajátítás csupán a föld tulajdonjogára vonatkozik és nem veszi el a földterület kihasználására vonatkozólag szerzett különjogokat, amilyen például a fatermelés joga is. A borossebesi[3] járási román agrárbíróság úgy határozott, hogy nemcsak a fatermelést szüntette be a birtokon, hanem az egész fürdőtelepet is állami kezelésbe vette át. (Pesti Napló, 1923. augusztus 22.)

*

[1] elvette
[2] öt év alatt sikerült leamortizálni
[3] a járásbíróság a szomszédos Buttyinban volt

Ravna és a Józsák

Ravna, Borossebesi járás. Területe 4527 kat. hold. Lakói száma 478. Tiszta román község. Régen Róna volt a neve. Erdős, hegyes a határa. Lapályon, völgyben az Acsev. mentén fekszik. Művelhető földje kevés, a lakosok — Fábián szerint — szénégetésből és vashámorbeli munkából élnek. Egy patak szeli át, mely a monyászaival egyesül. A helység lakói egykor magyarok voltak és pedig református magyarok, most tiszta román. A helység a Józsa-család öröke, mely századokon át ott a hegyek rejtekén elvonulva élt. A lakosok nem nagyon régen tértek át a gör. kel. vallásra. Egykor nagy bányaművelést folytattak. Topografiai nevek: Zară niagră (erdő), Varniţa noşti (szántó), Brătlan (rét), Cornitel (legelő), Oşoi, Ramnuţă, Ramnişoră, Baltă és Veşurei. Utcái egyenetlenek, nevük: Iskola-utca, Templom-utca, Fő-utca és a Józsák-utcája. Házai szétszórtak. Számuk 123. Határában van Solymosvár. A lakosság szövő-fonó házi-ipart folytat és szöllőkarót készít. Büszke és rátarti nemesi címerére. Birtokos: gróf Wenckheim Frigyes. A községet a Józsa-család lakja. Most tiszta román család, noha eredetileg magyar család volt; Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem felhatalmazta Józsa Miklóst, hogy az ellene lázadó Miklósi Pált fogja el, vagy ölje meg, húzassa karóba. (Somogyi: AVM községeinek néprajzi leírása III. kötet)

*

Sokkal érdekesebb ez utóbbiaknál Ravna község határának talaja, mely a IV. és V. minőségű osztályzatban világos sárga-barna, némi mészszel és kavicscsal kevert homokos homag, a VI. és VII. osztályzatban, pedig sárgás-fehér, némi mészszel kevert, vizet tartó, hideg homok. A föld általában hideg természetű, kötött és igen nehezen munkálható, kivévén a völgyben lévő csekély mennyiséget, amely szabadabb, könnyebben munkálható és termékenyebb. A földek ¾ része magas hegyeken van, minél fogva a trágya kihordás sok helyt teljesen lehetetlen, mert terhet felvinni nem képesek s az évi silány termést is valódi kínnal birják a községbe szállítani. A község összes szántóföldje 338 kat. hold tagosítatlan, sőt még úrbéri telkekre való beosztás sincs; az egyes parczellák szétszórva fekszenek, mivel azokban összhangzatot létrehozni a helyi mostoha fekvés miatt nem lehet. — A szántás, a hol az eszközölhető, részben vasekével 188 teljesíttetik, de a lakosság túlnyomó része még manap is faekével túrja földjét; a gazdasági gépeket itt nem is ösmerik. A vetőmagot, minthogy az előző évekből arra nem igen jut, a piaczról szerzik be s azt egyes gazdák kékkő oldatba bepáczolják, de a többség csak úgy veti el. — Gazdasági épületeik csakis a beltelkeiken lévő istállóból és színből állanak; a terményeket haza hordva, bent helyezik el. A búza, kukoricza, zab, burgonya és kender évi hozama nem elegendő a ház szükségletének évi fedezésére sem s így a nép leginkább piaczról él. A gabona- és pénzuzsora dívik. A szarvasmarha-tenyésztés, tekintve a község mostoha helyi viszonyait, nagyon silány, a faj korcs-svájczí elcsenevészett jószág. Lótenyésztés nincs, a községben levő 14-16 drb ló kis mócz-fajta, mind vétel útján származtak be. Sertéstenyésztés nincs s a nép házi szükségleteit a piaczról szerzi be. Közönséges magyar, hosszú gyapjas juhokat egyesek tartanak. Kecsketenyésztés van, minthogy erre vad, sziklás legelőjük alkalmas; faja közönséges. Az állattenyésztés a legeltetésen alapszik, az istállózás itt teljesen ösmeretlen. A gyümölcsök közül az alma, szilva és dió termeltetik, de az utóbbi időkben termelése hanyatlik, mert a nép renyheségén hajótörést szenved minden jóakarat s csakis kényszer útján lehetne azt csemeték ültetésére és ápolására szorítani. — Selyemhernyó-tenyésztés nincs s a nép undorral párosult idegenkedést táplál a

hernyók irányában, mert azok, szerintük tisztátalanok. Méhtenyésztéssel az egész községben csak négyen foglalkoznak s van összesen 9 család méhök. A községi lakosság egyedüli és kizárólagos keresetforrását a gróf Wenckheim Frigyes borossebesi uradalmában végzett napszámos, szénégető, ölfavágó, fuvarozó és egyéb, a gyárral összekötött munkák képezik. De ezen alkalmat ők kellőleg fel nem használják, mert jószántukból nem mennek dolgozni, csakis akkor, ha már nincs betevő falatjuk, avagy pálinkára való és igy a helyben teljesíthető munkákat idegen községbeliek végezik. Házi ipar nincsen, mert azt az egy pár jobb indulatú asszony által végzett fonogatást ilyennek nevezni nem lehet. A nép értelmisége, egyes családokat — a Józsa nemes nemzetiségből — kivéve, teljesen hátramaradott. Az elolához hosodott Józsa-család pedig, a helyett, hogy felvilágosultságát a többi lakosok javára fordítaná, a saját tagjai közti folytonos perlekedésre fordítja, a mi anyagi tönkrejutását vonta maga után. A nép romlott erkölcsű, tisztátalan és véghetetlenül lusta. Testalkata, a Józsa-családot kivéve, eltörpült, elcsevenészett, gyenge, golyvás. E község katonát sokszor 4 évig sem ad. Táplálkozása nyomorúságos: málé, fokhagyma, néha egy kis főzelék s nagy ünnepeken még kevés hús is; de annál több pálinkát fogyasztanak. — Az idevaló ember kenyér nélkül elmarad több napig, de pálinka nélkül egy napig sem élhet. Társadalmi életük nincs s hogy legyen, az nem is óhajtandó, mert nagyobb összejövetel nem igen múlik el egy pár fejbetörés nélkül. (Gaál Jenő: ArVmM-III_I-02)

*

Jósa-család már 1754. Arad 7 nagyobb birtokosa közé tartozott, nemességét Aradvármegye 1773. január 25. és 1846. márcz. 30. ismételve bizonyította *Pál* (szül. 1742.) 1759. aug. 13. egybekelvén Elekes Máriával, térítvényt adott magáról, hogy a kálvinista vallásról a róm. kath. hitre tér át, mit decz. 25. a borosjenei templomban meg is tett.

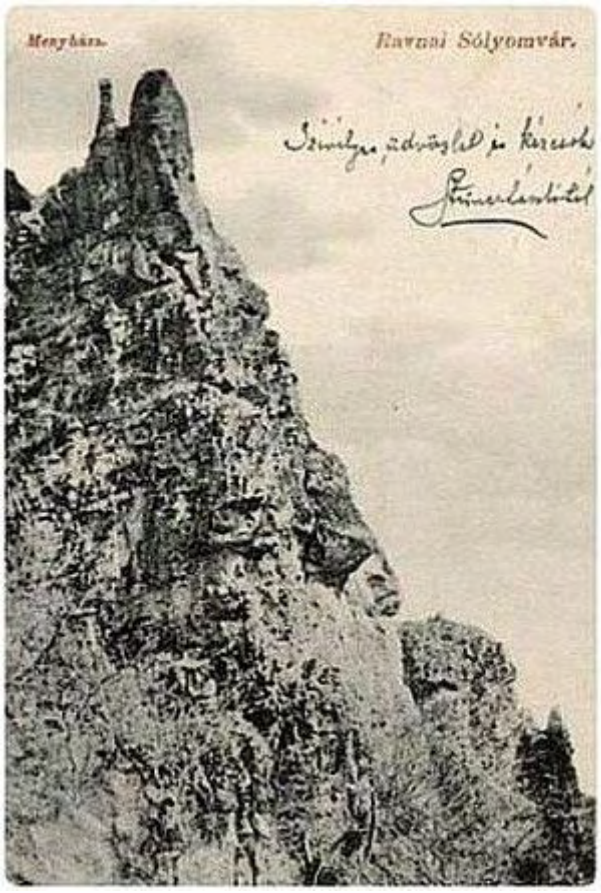
A Ravnán maradt Jósák ellenben csakhamar elolához hosodtak. Miklósnak 1773. négy fia volt: Tógyer, Togyerás, Miklós és Jónás, kik valamenynyien családot alapítottak s 1784. már abban a gyanúban álltak, hogy Hórával tartanak. 1785. a birtokos nemesek jegyzékébe Tivadar (Tógyer), János és György vannak fölvéve fiaiakkal együtt. »Ravna helység - úgymond 1835-ben a megye leírója - öröke a Jósa-familiának, megyénkben a legrégibbnek, mely itt a hegyek rejtekében sok évek óta elvonultan él és uralkodik. Neveik arra mutatnak, hogy hajdan valóságos magyaroknak kellett lenniök és úgy elfajúlniok; a minthogy eleiket ők maguk csakugyan református magyaroknak hiszik.« (Márki Sándor: Aradvármegye-monografiája)

A bélyegzőn a Józsák egyik ágának címere van, ami egy jobb kezében pallost tartó harcost ábrázol, feje fölött egy öt ágú csillaggal, középen kis pajzson „J J.” monogram látható.

(Foto: dr. Tóth Ernő)

A ravnai Sólyomvár

A helyi magyarok Sólyomkő-várnak hívták. A képeslap a 19-20. század fordulóján készülhetett. Ugyanis az első világháború előtt (1910-ben) változott Kisrónára a falu neve. Tr. után ezt fordították Rănușa-ra, szószerint „rónácska”. „A Sólyom -vár természetes trachit-tuff képződmény, várnak nyoma sincs, de a néphit szerint, nemcsak sólymok, hatalmas kényurak is tanyáztak hajdan” (Márki Sándor)

Kisróna, település Arad vármegyében, Menyházától délre. 1910-ben 518 lakosából 507 román, 11 magyar. Ebből 505 görög-keleti ortodox és 7 református vallású volt.

A ravnai Józsa-családok egyik felmenője: *zarándvölgyi Józsa József*. A hagyomány szerint volt a család birtokában egy nemesi oklevél, ami egy korábbi (a Józsákra jellemző, gyakori) pereskedés folytán a temesvári táblabíróságon maradt. A családnév akkori írásmódja: Jossa. A latinul íródott okmányhoz köthető bronz pecsétnyomót az egyik Budapesten élő leszármazott őrizte meg. (Adatközlő dr. Tóth Ernő)

*

Varjassy Árpád aradmegyei tanfelügyelő jelentése

A magyar iskolaegyesület felügyelő bizottságának mai ülésén felolvasták Varjassy Árpád aradmegyei tanfelügyelő jelentését, melyben tudatja, hogy Ravna községben és a közeli Déznán lakó Józsa-család tagjai (18 család, összesen 60 lélekszámmal) előtte kijelentették, hogy miután tudomására jutottak annak, hogy őseik magyarok és katolikusok voltak, ők pedig az idők folyamán teljesen elolához hosodtak, — ismét szeretnének a katolikus egyház kebelébe visszatérni. Varjassy megígérte nekik, hogy Ravnán egy magyar nyelvű népiskolát fog részükre fa-faragászati tanműhelylyel egyetemben fölállítani. Varjassy kéri az iskolaegyesület

támogatását. Az elnökség 50 frtot küldött az aradmegyei tanfelügyelőnek, s a felügyelőbizottság e célra még 50 frtot megszavazott.

(Budapesti Hírlap, 1887. március 20.)

Magyar nyelvű iskolából és faipari tanműhelyből nem lett semmi Ravnán. A disszimiláció sem következett be, maradtak az ortodox hiten és nevük írásmódja: Ioja. A közelmúltban Borossebesen 3, Menyházán még 7 család viselte e családnevet. (a szerk.)

*

Nagyszabású birtokper

Az aradmegyei Ravna községhez tartozik egy több ezer holdra terjedő nagybirtok, melynek értéke meghaladja a hat millió koronát. Ez a birtok a szabadságharc idejében a Józsa-család tulajdona volt. A szabadságharc lezajlása után a ravnai uradalmat Józséektól elkobozták, s hogy-hogynem, a nagy kiterjedésű birtok ősi kastélyába a Waldstein bajor grófok fészkelték be magukat és lettek az óriási uradalom teljhatalmú urai. A Józsa-család akkori nesztora, Józsa János annakidején mindent elkövetett, hogy a domíniumot visszaszerezze, de minden igyekezete és kísérlete eredménytelen maradt, mert az akkori császári bíróság valamennyi fóruma elutasította jogos perével. Az öreg Józsa még az ötvenes években meghalt és halála után a család nem folytatta tovább a pört. Most egy félszázad után Józsa János egyik női unokája, névszerint Floreszky Jánosné az aradi törvényszék előtt pörrel támadta meg a ravnai uradalom jelenlegi tulajdonosát, gróf Wenckheim Frigyes nagybirtokost. Gróf Wenckheim Frigyes a birtokot a Waldstein grófoktól vette meg. A Waldstein grófok a birtok eladása után Magyarországból elköltöztek, úgy, hogy tartózkodási helyüket a törvényszéknek nem sikerült kipuhatolni. Az aradi törvényszék Floreszky Jánosné keresetének helyt adott és elrendelte a ravnai uradalom felbecsülését. Az uradalomhoz nagy kiterjedésű szántóföldek, erdők és bányák tartoznak, melyek mind nagy érdeket képviselnek. Amennyiben sikerül a Waldstein grófok lakhelyét kipuhatolni és őket kihallgatni, úgy a törvényszék azonnal belebocsájtkozik a nagy pörnek az érdemleges tárgyalásába, mely előreláthatólag évekig el fog tartani. A nagyszabásúnak induló pör kimenetele iránt Aradmegyében nagy az érdeklődés.

(Pesti Hírlap, 1909. június 6.)

Az újságíró a Waldstein nevet következetesen Wallsteinnek írta, javítottam. A grófi család Csehországból érkezett a borossebesi uradalomba. Ugyanazon felperes neve is eltérő a két tudósításban: Floreszkyné és Podleczkyné. (a szerk.)

*

A milliós pör vége.

Özvegy Podleczky Jánosné, született Lustra Anna ravnai illetőségű budapesti lakos, egy kovácsmester özvegye, még 1905-ben 1,900.000 koronás polgári keresetet tett folyamatba Waldstein Ernő gróf örököse, ezek között Salm-Reiferscheid hercegnő, Neipperg Károlyné

grófné, Waldstein Adolf gróf és Waldstein Kerésztély gróf ellen; Podleczkyné leszármazottja Aradmegye egykor legelőkelőbb és leggazdagabb családjának, a Józsa-familiának, az alperesek pedig Wallenstein-nak, a harmincéves háború hires hadvezérének leszármazói, a kik vagyonra nézve ma is második helyen állanak Ausztria legelőkelőbb családjai között. Podleczkyné keresetében a ravnai (kisrónai) ingatlanok, erdők és vasbányák tulajdonjogát, továbbá mindezeknek az ingatlanoknak 1851. év óta elvont hasznát követelte magának, összesen 1,900.000 korona értékben, azon a címen, hogy ő az egyedüli leszármazottja a ravnai Józsa-családnak, a melynek feje 1851-ben az ingatlanokat negyvenkét társával együtt Waldstein Keresztély grófnak adta el. A fölperesnő keresetében tagadta, hogy nagyatyja, Józsa Miklós, az ingatlanokat valóban eladta volna, s bár elismeri, hogy 1851-ből van egy nyoma az eladásnak, ez azonban ránézve nem kötelező, mert ő abban az időben két éves volt s az üzletet a gyámhatóság nem hagyta jóvá. Öt évig tartott, míg az okmányok beszerzése, szakértői szemlék megtartása után az aradi törvényszék végre 1912-ben meghozta ítéletét, a melyben a felperesnőt keresetével elutasította. Az ítélet megokolása szerint a régi császári és királyi megyetörvényszék irataiból kiderült, hogy a Podleczkyné jogelődje valóban eladta az ingatlanokat Waldstein Keresztély grófnak s ehhez az adásvételhez annak idején, gyámhatóság hiányában, az akkori szabályok szerint illetékes cs. és kir. megyetörvényszék hozzájárult. Az ítéletet a királyi tábla is jóváhagyta és kimondotta azt is, hogy Waldsteinék már a jogszerű elbirtoklás alapján is tulajdonosai az ingatlanoknak. A Kúria tegnapelőtt egész nap tartott ülésében Zachár kúriai tanácselnök elnöklésével tárgyalta az ügyet és a táblai ítéletet jóváhagyva, Podleckzynét végleg elutasította keresetével.

(Magyar Hírlap, 1914. február 17.)

*

Különös magyar történelmi pert tárgyal a buttyini román járásbíróság.

Ravna, aradmegyei község lakosait lakosait a buttyini erdőkezelőség perbe fogta falopás címén, mert a község területén lévő állami erdőt valósággal letarolták. A vádlottak, valamennyien koldusszegény román parasztok, a bíróság legnagyobb meglepetésére így védekeztek: „Mi nem loptunk fát mert az egész erdő a miénk. Az állam csak zálogban bírja tőlünk. Mi a Józsa nevű református magyar nemesek utódai vagyunk miénk egész Ravnai község s a 720 holdas erdőt alig l00 évvel ezelőtt adtuk zálogba az Osztrák Államkincstárnak, melynek utódja a Román Államkincstár” A bíróság konsternációja még nagyobb volt mikor aztán a perbefogott falusiak nevében Józsa Livius és Józsa Miklós szegénységi bizonyítvány alapján igénypert indítottak meg a román állam ellen. Keresetlevelükben előadják, hogy Ravna faluval és a környező erdőségekkel anno Domini 16o6. június elsején ajándékozta meg Józsa György református székely vitézt Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem. Az adományt utóbb Mária Terézia királynő megerősítette, sőt további 700 holdas erdőséggel gyarapította 1773. augusztusában, valamint 1842. márciusában Arad vármegye törvényhozó széke teljes egészében elismerte a nemes Józsa család hűbéri jogát a Ravna-birtok és a környező egész erdőség felett a falu minden jobbágyával szemben. 1848-ban persze felszabadultak ezek a jobbágyok, de a Józsa családot anyagilag csak a Bach-korszak szegényítette el.

(Erdélyi Hírlap, 1932. november 8.)

*

A Ioja[1] nemzetség 1602-ből származó nemesi adománylevél alapján harcol az állammal a Menyháza melletti több ezer holdas erdő birtokáért

Szapolyai Zsigmond fejedelem donációs levele, mint perdöntő bizonyíték a temesvári tábla előtt

Timisoara – Temesvár, március 22. A Menyháza fürdő körüli kis falvak népe körében feltűnő gyakran találkozik az ember a Ioja névvel. Viselői egyszerű parasztemberek, érdekes bizonyítékául annak, hogy a történelem során a nemesi kiváltságok élvezői hogyan alakulnak át sok esetben előbb amolyan kurtanemesekké, utóbb egyszerű parasztokká, akiknek kunyhóiban már csak elfakult, sárga okirat bizonyítja a múltat.

A Menyháza melletti erdőbirtok a háború előtt a Wenckheim grófi család tulajdona volt. A háború után a birtok „Borossebesi Ipari Rt." válalattá alakult át, az aradi törvényszék azonban a vállalatot semmisnek nyilvánította és az agrárreform 1923-ban állami tulajdonnak dekralálta a sok ezer holdas, nagy értékű erdőt. Attól kezdve az állami erdőfelügyelők gyakorta állítottak ki kihágási jegyzőkönyvet a környékbeli parasztok ellen az erdők jogtalan használata miatt. Végül is a Ioja család tagjai elhatározták, hogy a bírságokat nem fizetik meg és ennek indoklására ezt a meglepő kijelentést tették: „Az erdő a miénk, az őseinktől maradt ránk…" Ugyanakkor a kiterjedt Ioja család képviseletében *Ioja Miklós* pert indított az állam ellen a több ezer holdas erdő birtokáért.

A per tárgyalása során ezután a Ioják meglepő bizonyítékkal álltak elő. Egy donációs levelet mutattak fel, amely e szavakkal kezdődik: „Nos, Sigismund, Princeps Transilvaniae…" A donációs levél érdeme elismeréséül a szóban forgó erdőbirtokot, a környező hegyeket, folyókat és patakokat vitéz Józsa Miklósnak és utódainak adományozta örök időkre.

Az érdekes pert előbb a borosjenői járásbíróság, majd az aradi törvényszék tárgyalta, mindkét fórum elismerte a donációs levél érvényét és ennek alapján kötelezték az államot az erdőbirtok visszaadására.

Az állami erdőigazgatóság fellebbezése folytán az ügy első fokon most a temesvári ítélőtábla elé került, ahol a szembenálló felek több óráig tartó felszólalásokban ismertették álláspontjukat.

Az állam jogi képviselője azt hangoztatta, hogy az államnak, mint felügyeleti hatóságnak a birtoklás problémájától eltekintve is jogában állott erdőkihágás esetén a kihágókat bírsággal sújtani. Ezután a Ioja család igénylésének jogosságát vitatta az állami erdőgazdaság ügyvédje, aki rámutatott arra, hogy 1854-ben a birtok a Waldstein grófi család, utóbb pedig a gróf Wenckheim család tulajdona volt háborítatlanul, anélkül, hogy a Ioja családnak bármikor is eszébe jutott volna az erdőt magának követelni. Végül az állam jogi képviselője az agrárreform általános érvényét hangoztatta, amely mindenkire egyformán vonatkozik. Ezután a Ioja család ügyvédje szólalt fel, ismertette a család erdőbirtokának a historikumát és rámutatott arra, hogy a telekkönyvben a gróf Wenckheim család mellett mindenkor szerepelnek Ioja Nicolae és társai, mint társtulajdonosok és az 1895-ben készített telekkönyv a szóban forgó területet mint „vitás birtokot" tüntet fel.

Ez szintén azt bizonyítja, hogy a Ioja család igénye a birtokkal szemben soha sem ment feledésbe.

A tábla a jövő héten dönt a különös birtokperben.

(Brassói Lapok, 1938. március 29.)

[1] Józsa

*

A nemes Ioja nemzetség pere

Temesvár, 1939. november 1.

A temesvári ítélőtábla tagozatai előtt sűrűn szerepelnek a Iojáknak az állam elleni perei. Egyszerű, tanulatlan parasztemberek folytatják lankadatlan bizakodással a sok költséget és időt igénylő pereskedést az állam[1] ellen: Ezek a felperesek jobbára csak távoli rokonai egymásnak, de megegyeznek abban, hogy mindegyiket Iojának hívják és mindegyikük attól a bizonyos nemes Iojától, illetve Józsától származik, akinek hűsége és vitézsége jutalmául még Zsigmond király adományozta a Menyháza körüli erdőket. A Ioják valamennyien a Menyháza melletti Ravnáról valók. Hosszú évszázadokon keresztül korlátlan urai voltak az Arad-megye északkeleti részén elterülő hatalmas erdőségeknek, legelőknek és falvaknak. Aztán a család hanyatlásnak indult és a régi dicsőségből nem maradt meg más, mint a pergamentre írt nemesi adománylevél.[2]

A negyvennyolcas idők után megindult tagosítási folyamat és a földbirtokok sokszor egészen bonyolult jogi helyzetének tisztázása kiterjedt a Menyháza melletti erdőkre is. Az „új földesurak" korszaka volt ez. Menyháza mellett a Wenckheim grófok hatalmas birtoka terült el.[3] A környező falvak népe azonban továbbra is háborítatlanul használt egyes erdőrészeket, legelőket a régi szokásjog alapján. Már senki sem gondolt arra, hogy ennek a birtokhasználatnak régi, írásos alapja is van és az egyszerű falusiak megelégedtek azzal, hogy jogaikban nem érintették őket.

*

A háború[4] után bekövetkezett földreform a Wenckheim uradalomhoz tartozó erdőket is állami tulajdonba vonta. A Menyháza melletti erdőségek felügyelete ettől kezdve az aradi erdőigazgatósághoz tartozott, amely elhelyezte ott ellenőrző közegeit. A felügyelők az első naptól kezdve állandó viszályban voltak a környező falvak lakóival. Az állami erdészek ugyanis nem voltak hajlandók elismerni, hogy a falusiak használhatják az erdőket. A ravnaiak és a többi falvak lakói azonban azzal érveltek, hogy a múltban is ez volt a helyzet és régi jogaikat nem engedik érinteni. Az állam végül is kénytelen volt bírósághoz fordulni, hogy elvi döntés útján ismertesse el birtokjogát. A tárgyalás azonban meglepő fordulatot hozott.

A kihágási jegyzőkönyvben szereplő vádlottak, akik valamennyien Ioja névre hallgattak, elsárgult, évszázados okmányt mutattak be, amely így kezdődik: „Nos Sigismundus…" Az adományozó levélben Zsigmond magyar király félezer évvel ezelőtt, 1420-ban, egy Józsa nevű vitéznek nemességet és hatalmas erőbirtokot adományozott hűsége jutalmául. Az adománylevél alapján a Józsa nemzetség hosszú időn keresztül birtokolta a Menyháza melletti erdőket. A család később elszegényedett, beolvadt a környező jobbágy-lakosságba, a nemesi adományozó levelet azonban megőrizték évszázadokon keresztül.

Apa fiára, fiú az unokára hagyta ezt a sárga pergament-írást, amelyről tudták, hogy létezik, jelentőségét azonban már nem ismerték. Csak annyit tudtak, hogy összefüggés van a régi irat és az erdők használata között. Most, hogy az állam eljárást indított ellenük és tagadásba vette a régi jogokat, elővették az adományozó levelet és bemutatták a bíróság előtt. A törvényszék ennek alapján elismerte azt a jogot, hogy a Ioják a Menyháza melletti erdőket szabadon használhatják és felmentette őket. Az ítéletet a Semmítőszék is helybenhagyta.

A Ioja nemzetség abban a hiszemben volt a semmítőszéki döntés birtokában, hogy nyert ügye van. Az állam azonban nem engedett, az erdőigazgatóság közegei továbbra is kihágási

jegyzőkönyveket vettek fel és minden egyes jegyzőkönyv ügyében a Iojáknak vádlottként kellett megjelenni a bíróság előtt. Végül is a semmítőszéki döntésre hivatkozva, birtokháborítási pert indítottak az állam ellen. A keresetet külön-külön indították a Ioják és részben az adománylevélre, részben pedig legfelsőbb jogi ítéletre utalva kérték a bíróságot, hogy kötelezze az államot birtokjoguk respektálására.[5]

Ezek a birtokháborítási perek most vannak folyamatban a temesvári tábla előtt. A kocka azonban megfordult. A Ioják sorra vesztik el a pert, mert a bíróság arra hivatkozik, hogy a keresetet az agrárreform végrehajtásakor kellett volna megindítani és így a kereset jogalapja elévült.

A Ioja nemzetségnek tehát birtokában van egy semmítőszéki döntés, amely elismeri a Menyháza melletti erdők fölötti használati jogukat. Gyakorlatilag azonban nem érnek vele semmit, mert hallgatólag tudomásul vették az agrárreform változását és elkéstek a birtokháborítási perrel. A perköltségek egyre szaporodnak, az ügyiratok egyre vaskosabb köteget tesznek ki, a Ioja nemzetség azonban rendületlenül állja a jogi harcot, amelynek minden alapja egy évszázadok előtti, elsárgult pergament.

Korda István (Brassói Lapok, 1939. november 25.)

*

A végkifejlet

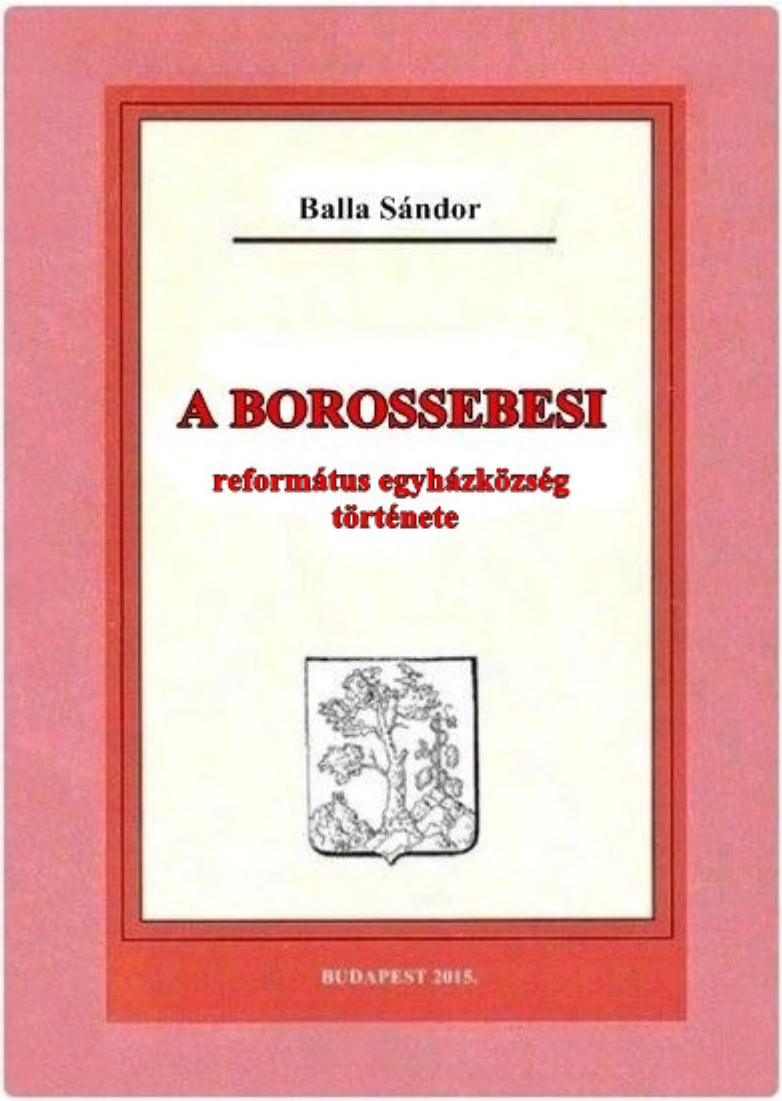
A kommunista rendszer hajnalán, 1948-49. körül államosították a kisrónai erdőket (is), ezzel vége lett minden magánbirtoknak és vele párhuzamosan a pereskedéseknek is. Az 1989-es puccs után minden helyi lakos kapott valamennyi erdőparcellát, (már aki, tudta bizonyítani telekkönyvileg, hogy volt erdőrésze), de nem mindig a korábbi birtok helyén, mivel az elmúlt fél évszázad folyamán (immár gépesítve) irtották az erdőket. Visszaadtak egy kis parcellát saját felhasználásra, tűzifa-kitermelésre és egy másikat, más helyen nagyobb fákkal. Ezen a településen is voltak visszaélések, mint országszerte. Sok akkori vezető magának és a rokonainak is (f)osztogatott. Nagy részük ki is termelte a fákat és eladta. Ebből botrány lett és leállítottak mindent, újból elkezdődtek a pereskedések Az időközben a küföldre távozott, ill. elszármazott örökösöknek írásban le kellett mondani a részükről. A sok huzavona miatt az otthon maradottak közül, koruknál fogva sokan nem is érték meg családjuk hajdani birtokának visszaszolgáltatását. Adatközlőm, a ravnai Józsa-család leszármazottja, apai ágon. Nagyanyja Józsa-lány volt. (dr. Tóth Ernő visszaemlékezésének felhasználásával, a szerk.)

* * *

[1] a román
[2] az egyik leszármazott közlése szerint: a temesvári bíróságon elkallódott, már nincs a nemzetség birtokában.
[3] az első világháború
[4] az 1891-es évtől
[5] tiszteletben tartására

Melléklet

574 – 1215. oldal

Balla Sándor
A BOROSSEBESI
református egyházközség
története
BUDAPEST 2015.

A borossebesi református egyházközség története

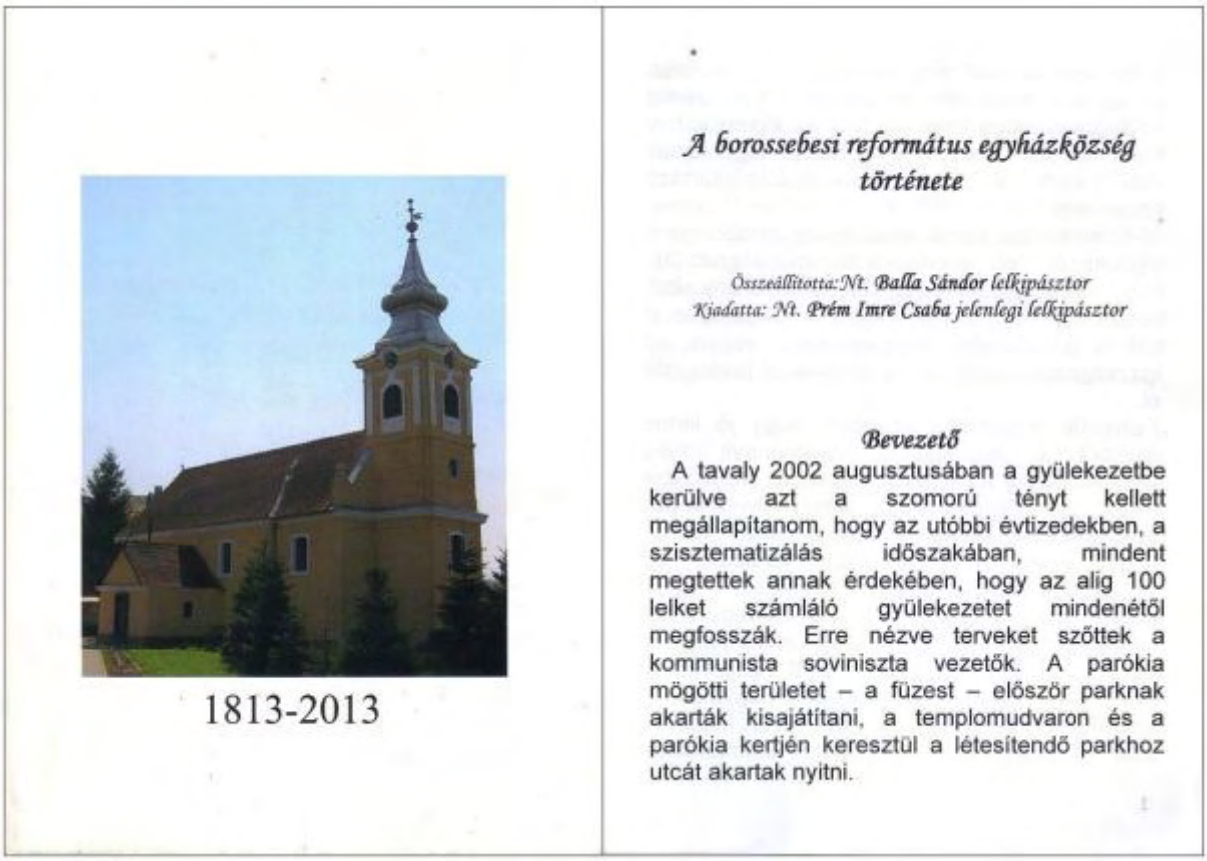
© Balla Sándor, 2013.

Borossebes (Sebiş) P-cul Libertăţii nr. 29-31.

Nt. Balla Sándor 2002. és 2012. között volt a borossebesi református gyülekezet lelkipásztora, a templom 200. éves fennállásának tiszteletére írta meg ezt a dolgozatot. Balla Sándor lelkész Borossebesről történő távozását követően, a kiadvány szerkesztését befejezte a presbitérium. Kiadatta az új lelkész: nt. Prém Imre Csaba.

Első kiadása 2013-ban, füzet formátumban jelent meg, és került kiosztásra az ünnepi istentisztelet résztvevői között. (Illusztrációkkal és lábjegyzetekkel kiegészítette a szerk.)

1813-2013

A borossebesi református egyházközség története

Összeállította: Nt. Balla Sándor lelkipásztor
Kiadatta: Nt. Prém Imre Csaba jelenlegi lelkipásztor

Bevezető

A tavaly 2002 augusztusában a gyülekezetbe kerülve azt a szomorú tényt kellett megállapítanom, hogy az utóbbi évtizedekben, a szisztematizálás időszakában, mindent megtettek annak érdekében, hogy az alig 100 lelket számláló gyülekezetet mindenétől megfosszák. Erre nézve terveket szőttek a kommunista soviniszta vezetők. A parókia mögötti területet – a füzest – először parknak akarták kisajátítani, a templomudvaron és a parókia kertjén keresztül a létesítendő parkhoz utcát akartak nyitni.

Az eredeti kiadvány (14.5 × 20.5 cm, 66 old.) borítója és második oldala

Nt. Balla Sándor, 2013.

A borossebesi református egyházközség története

Bevezető

2002. augusztusában a gyülekezetbe kerülve azt a szomorú tényt kellett megállapítanom, hogy az utóbbi évtizedben, a szisztemalizálás időszakában, mindent megtettek annak érdekében, hogy az alig 100 lelket számláló gyülekezetet mindenétől megfosszák. Erre nézve terveket szőttek a kommunista-soviniszta vezetők. A parókia mögötti területet, a „Füzes”-t, először parknak akarták kisajátítani, a templomudvaron és a parókia kertjén keresztül a létesítendő parkhoz utcát akartak nyitni.

Ez nem valósult meg, de ezeket a területeket az egyház 1990. után elveszítette. Évtizedekig folyó pereskedés után ugyanis az akkori városi önkormányzat vezetői a pünkösdi egyháznak adták, mint a város tulajdonába tartozó közterületet.

Ezen kívül a városi vezetés, együttműködve a gyülekezet volt gondnokával, megállapították, hogy a templomunk előtti, sőt még a torony alatti terület sem tartozik a gyülekezet tulajdonába, s ezt is elveszítette a gyülekezet, vagyis az igazságszolgáltatás nem a gyülekezet javára dőlt el.

Felmerült bennem a szándék, hogy jó lenne ezekből a területekből valamennyit még visszaszerezni a gyülekezet részére, de először is azt kell világosan látni, hogy milyen írásos bizonyítékaink vannak, amelyek arra utalnak, hogy ezek az elvesztett területek az egyházközség tulajdonát képezték. Ezzel kapcsolatosan a gyülekezeti tagokat vagy a volt polgármestert vagy a jelenlegi önkormányzati vezető személyeket az ügy felől meghallgatva, ki ilyen, ki olyan, sok esetben egymásnak ellentmondó véleményt alkottak. Ezért inkább a már meglevő, bár hiányos dokumentumokra szeretnék hagyatkozni. Ebben a tekintetben sikerült fontos bizonyítékokra akadnom.

Először csak ennek felkutatásához kezdtem, amikor felmerült bennem az ötlet, ha már úgyis foglalkozom a gyülekezet múltjával, mi lenne, ha, amennyire a hiányos dokumentumok megengedik, mivel tudomásunk van arról, hogy a régi rendszer idején a gyülekezet lelkipásztorának több jegyzőkönyvet is be kellett szolgáltatnia, úgy hiányosan is megírni a gyülekezet történetét. Így született meg tehát e dolgozat.

A gyülekezet megalakulása és élete

A borossebesi református egyházközség alakulási éve 1547, *Kerekes Mihály*, helyi lelkész írja ezt 1824-ben, az akkor még az egyházközség birtokában lévő régi levelek alapján. Nagy valószínűség szerint a helybeli református lelkész, *Ozorai Gergely* reformátor munkássága nyomán alakult.

Egy másik feltevés szerint, *Ember Pál* a zarándi egyházmegye gyülekezetei között említi a 61. helyen. Nem lehet tudni, hogy mikor vette be a reformációt, csak annyi bizonyos, hogy életéből egyetlen mozzanatot sem ismerünk, midőn elpusztult a zarándi egyházmegye, akkor

Borossebes, mint egyike a megmaradt 5 egyházközségnek, a makói egyházmegye esperesének kormányzatára bízatott.

Ekkor már az egyházközség közösen az ógörög vallású (görögkatolikus) román egyházzal birtokol egy vízimalmot. Adatok hiányában nem tudunk semmi bizonyosat arról, hogy mióta van az egyházközségnek ez a malma.

1800-ban a gyülekezet a régi, düledező templom helyett egy új templom építésébe kezd. *Reiner Lőrinc* építőmester irányítja az építkezéseket. A felmerülő nehézségek miatt csak 1814-ben lett kész teljes egészében a most is istentiszteletnek helyet adó templom.

1814-ben a malom körül gondok adódnak, *Kovordányi Balázs* fiskális[1] ugyanis magának akarja azt semmiféle ellenérték fejében megszerezni. A debreceni szuperintendens[2] közreműködésével sikerül a malmot megtartani. 1823-ban a bonyodalmak kiújulnak a malom hovatartozása felől, de ezúttal is sikerül megtartani.

1826-27-ben a mostani parókia helyén új, vert falból, földből és vályogból parókiát építtet a gyülekezet lelkipásztora számára. A költségek teljes összegét nem ismerjük, annyi bizonyos, hogy erre a célra a malom jövedelméből 360 forintot adtak ki. A papi lakot nem tudjuk, hogy mivel fedhették be, mivel 1840-ben fazsindellyel újrafedik. Ekkor olvasunk először a már meglévő egyházi iskoláról, amit a papi lakkal egyszerre zsindelyeznek. Az anyagra és a munkálatokra kifizetett összeg 517 forintot tesz ki.

1854. március 28.-án a lelkipásztor így számol be a gyülekezetről: „Anyagi *tekintetben az egyház még mostan szegény, de jobbra fordul, mivel a múlt évben 310 forint tartozását már befizette. Erkölcsi tekintetben, ha a pálinkaivást gátolni lehetne, panasz a hívőkre nem lett volna, mivel ez őket az isteni tisztelettől és kárhoztatásokra viszi. Ezen kívül a házas társak egymással összeháborodván, sem pap sem bíró nem állhatván ellent, egymástól különválnak és mással laknak, élnek”*

A templom a legjobb állapotban van, a torony bádoggal van lefedve. Három harangja van az egyháznak, a parókia és az iskola rendkívül rossz állapotban található.

1856. január 6-án arról panaszkodik *Kovács József* lelkipásztor, hogy a gyülekezet több tagja ellene szegült és bevádolta a sebesi szolgabírónál. A háborúság okai, hogy a lelkész a könyvelésért 1 forint díjat kért a gondnoktól visszamenőleg 3 évre. Továbbá az egyházközség nem akarja fizetni a földek utáni adót, holott 1851-ben azt ígérték a lelkipásztornak, hogy évente kifizetik az általa használt föld adóját. Ezt az ügyet illetően az állam azt írja elő, hogy a bérelt földek adóját az államnak a bérlő fizeti, tehát ebben a tekintetben az egyházközség presbitériuma úgy tartja, hogy nem az egyházi felsőbbségeknek, hanem az államnak tartozik engedelmességgel. Továbbá a gyülekezet kötelezni akarja a lelkipásztort, hogy a fegyverletételkor az általa elveszített pecsétet saját költségén visszavásárolja a gyülekezetnek. Az egyházkerület vezetősége azt tanácsolja, hogy a békesség visszaállítása érdekében az elégetlenkedőket rendeljék be a buttyini szolgabírói hivatalba és intessenek meg, de a szolgabírói hivatal részéről nem történt ebben a tekintetben semmi lépés.

Az 1853-57 közötti időszakból ránk maradt jegyzőkönyvek tanúsítják, a lelkipásztornak egyfajta békítő szerepe is volt az egyházközség életében. Legtöbb esetben házassági bonyodalmak és erőszakosságok esetén fordultak a hívek a lelkészhez, akinek elpanaszolták az ügyüket, és tanácsát kérték ki. Sok esetben egymásnak megbocsátva mentek a lelkész vagy a presbitérium elől. Eszerint a lelkészi hivatal vagy a presbitérium volt a helység elsődleges békéltető fóruma, ahova a hívek készségesen fordultak segítségért.

Az 1900-as években elveszített Füzesről az első feljegyzés 1857. március 29-től maradt fenn. E feljegyzés szerint: a paplak és az iskolatelek végében lévő Füzes az uradalmi gazdasági elnök tudósítása és bejegyzése mellett bekerítendő és gyümölcsfákkal beültetendő.

[1] fiscalis (latin) jogi végzettségű, vezető tisztviselő

[2] az egyházmegye elöljáró főpapja,a protestáns egyházak szóhasználatában

Molnár Ferenc 1866. április 30-án elhunyt körösbökényi orvos végrendeletében az egyházközségnek 300 forintot hagyományozott, az iskola alapítvány részére 100 forinttal járult hozzá. Az egyházközség a kapott összeget nem használta fel, hanem létrehozta az ún. Molnár-alapot, ezt az összeget aztán évről-évre 10%-os kamatra tette. Az alapítvány célja és redeltetése a lelkészi fizetés javítása s az alap még az 1900-as évek közepén is létezett.

A gyülekezet népmozgalmi adatai 1868-ban a következőképpen alakultak: a gyülekezet lélekszáma 291. A születések száma 31, a meghaltak száma 33, új házasok száma 5. Ez a szám 1875-ben a következőképpen módosul: a gyülekezet lélekszáma 305, a születettek 13, a meghaltak száma 34, új házasok száma 6.

A hívek szeretetteljes adakozása révén 1876-ban sor kerül a temetőkert bekerítésére. 1877-ben a lelkész fizetése negyedévenként 135 forint, amit az egyház pénztárából vett fel. 32 hold földterületet használhat, melynek adóját az egyházközség fizette. Továbbá egy egész külállomány birtok utáni erdő és szabad legeltetési jog a községi legelőn. Ehhez jöttek még a különböző stólák.

A gyülekezet telke melletti uradalmi telken levő kocsmát 1882-ben nagyobbítani szeretnék, ezért *Jahn Vilmos* uradalmi igazgató kéri a gyülekezet vezetőit, hogy az egyház telkéből erre a célra nekik egy részt pénzért eladjanak. A presbitérium úgy döntött, hogy nem ad el az egyház területéből, hanem az uradalmi területből visszaigényli azt a földsávot is, amelyet a kerítés készítésekor az egyház területéből elkerítettek. A kihívott mérnök megállapítja, hogy ez 1,5 □ölnyi földsávot jelent, amire a gyülekezet fenntartja jogát és visszaigényli. Nem tudjuk, hogy mi lett a területnek a további sorsa.

1890-ben *Waldstein Wartenberg Ernő* gróftól 3500 forintért iskolának megveszi az egyházközség a 16. telekkönyvi szám alatt lévő, ma is létező épületet. (lásd: térkép) Ugyanebben az évben felépül a borossebesi egyházközséghez tartozó újbokszegi leányegyházközségben az iskola és ez év szeptemberében *Tóth Lajos* református tanító keze alatt 75 gyermek, ezek közül 50 református, 25 más vallású gyermek kezdi meg a tanulást.

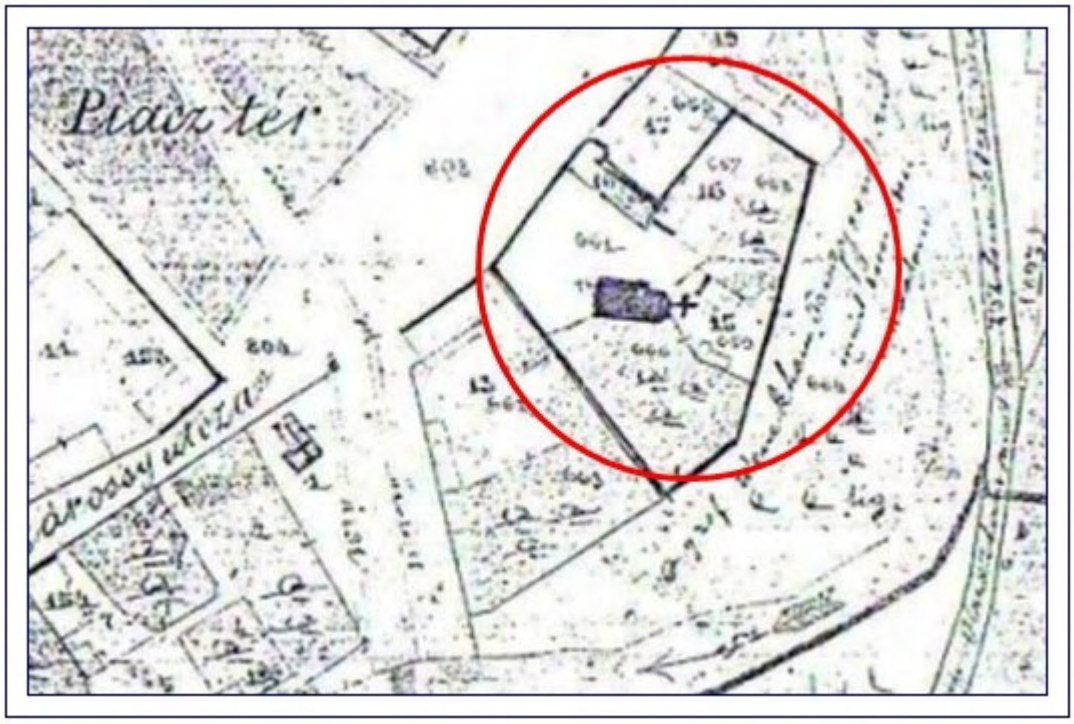
A gyülekezet levéltárában fennmaradt 1890-ből egy vagyonnyilatkozati lista a gyülekezet tagjairól. Ebből állapíthatjuk meg a gyülekezet népmozgalmi adatait, miszerint 68 család és 278 lelket számlált a református közösség. A borossebesi anyaegyházközséghez tartozott még több leányegyházközség. Az újbokszegi leányegyházközségben 377 lélekszám volt, melyek közül 200 férfi és 177 nő. A prezesti leányegyházközségben volt 24 lélek, akik közül 18 férfi és 6 nő. A buttyini leányegyházközségben 22 lélekszám létezik, akik közül 14 férfi és 8 nő, ezek felekezeti megoszlása: 11 református és 11 evangélikus. Egy 1910-es felmérés szerint 48 református él a községben. A jószáshelyi leányegyházközség 46 lélekszám volt, akik közül 26 férfi és 20 nő. Gurahoncon 5 lélekszám, ezek közül 4 férfi és 1 nő. Déznán 39 lélekszámú a leányegyházközség, akik közül 21 férfi és 18 nő. A menyházai leányegyházközség 29 főt számlált, ezek közül 16 férfi és 13 nő. A nagy- és kistamándi pusztán lakó leányegyházközséghez tartozó 10 család de azt nem tudjuk, hogy hány lelket számlált.

Az 1827-ben felépített parókia felújításra szorul, a gyülekezet 1891-ben úgy dönt, hogy a régi épületet nemcsak felújítja, hanem azzal egyidőben át is alakítja. Közfalakat bontanak le, a szobák felosztását megváltoztatták és még egy előszobát építettek a régi parókiához. 1000 krajcárba került a parókia felújítása. Ezt az összeget teljes egészében *özv. Szilágyi Károlyné, Szilágyi István, Szilágyi Johanna, Szilágyi Károly* és *Szilágyi Sándor* lelkipásztor (valószínű a lelkipásztor családja) fizették.

Ugyanebben az évben *Waldstein Wartenberg Ernő* gróftól – akinek tulajdonában volt ezidőben Sebes - az egyházközség 3600 forintértékben iskola céljára megvásárolta a jelenleg is meglévő, akkor a 17. telekkönyvi szám alatt található épületet. Erre a célra kapott a gyülekezet a Kerülettől 1000 forint kölcsönt, melyet évi 1.5%-os kamattal 30 éven belül vissza kellett fizessen. Az iskolának megvásárolt ingatlan árának teljes kifizetése érdekében

még 4000 krajcárt vesznek fel hosszú lejáratú kölcsön gyanánt a Nagyszebeni Földhitel-intézettől, amit teljes egészében 1922. júliusában fizettek vissza.

1891. május 23-án elhunyt *Tömöry Mihály* lelkipásztor. 1000 forintos életbiztosítását az egyházközségre hagyományozta. Ebből a kezelési költséget levonva, 945 forintot kapott kézbe a gyülekezet.

A református templom és környéke egy régi várostérképen

Szilágyi Sándor 1891-1895. között volt a gyülekezet lelkipásztora. Ez alatt komoly felméréseket végzett a környékbeli magyar községekről és leányegyházközségekről. Így fedezte fel, hogy 1892-ben Hódosra 42 család költözött be a magyarországi Orosháza és Doboz környékéről. Ezek ¼ része evangélikus, ¼ része, pedig református vallású volt. Egyes feltevés szerint a Magyarország területén pusztító több éves szárazság miatt költözhettek erre a vidékre. Valószínű, hogy teljes egészében beolvadtak. Egy 1907-ben keletkezett nyilvántartás szerint a sebesi gyülekezethez tartozott a 91 lelket szolgáló beéli református gyülekezet.

*

1892. decemberében az újbokszegi leányegyházközség az aradi Hönig harang- és ércöntő cégtől két harangot vásárolt. A nagyobbik 45 kg-ot, a kisebbik 1 kg-ot nyomott és ez év karácsonyán húzták meg először. A harangok vételára 126 forint volt. Ehhez a költséghez *Szilágyi Sándor* lelkipásztor 10 forinttal járult hozzá. Az Újbokszegen 1892. január 3-án tartott népgyűlésen elhatározták, hogy ha az újbokszegi leányegyházközség szétszéled annyira, hogy még 18-20 tagja sem marad, akkor a harang a borossebesi gyülekezetre száll át. Mivel az uradalmi birtok eladásra került, egyéb 1897-ből származó feljegyzés szerint, a bokszegi gyülekezet felbomlott, annak két harangja, pedig a borossebesi egyházközség birtokába került. Ezt a harangot kérte ez évben a lippai, majd 1910. március 4-én a magyarcsékei egyházközség is. A kérést a gyülekezet presbitériuma elveti.

Az egyházközségnek az 1894-es szalontai Esperesi Hivatalba beküldött vagyonnyilatkozata szerint a gyülekezet birtokában volt: templom területe 120 □öl a lelkészlak és melléképülete területe 560 □öl, iskola és tanítói lak 560 □öl, bérházak területe 125 □öl, lelkész használatában lévő 24 hold és 720 □öl szántó, tanító használatában levő 6 hold, temető 2 hold.

Szilágyi Sándor lelkipásztor 1894-ben arról panaszkodik, hogy a sebesiek elhanyagolják az egyházi életet. Továbbá a piacot vasárnap tartják és szívesebben mindenki ott időzik az istentisztelet alatt. Más okot is felsorol, az uradalmon végzett munkáért a bért éppen vasárnap délelőtt 9-12 óra között fizetik, emiatt többen a férfiak közül kénytelenek a fizetésért sorba állni, noha jó néhányan eljönnének a templomba. Az istentiszteleteken csak 5-6 személy jelenik meg, nem érzik az Ige hiányát. A lelkész megoldást keresve a helyzetre, délelőtt csak imádságos istentiszteletet tart, majd délután, amikor az emberek szabadabbak, rendes prédikációs istentiszteletet tart. Bevezeti a téli hónapokban, hogy hetente egyszer felolvasó estet tart vallásos iratokból.

Az egyház tulajdonát képezte a Füzes, melynek helyzete kérdéses lett. A *gr. Waldstein Wartenberg Ernő* idejében az új kataszteri felvételénél a gróf birtokául vétetett fel. Az egyházközség az egyházmegyéhez fordul az ügy tisztázása végett, majd *gr. Wenckheim Frigyes* sebesi földbirtokos 1896. március 30-án kelt levelében visszaszolgáltatja azt az egyházközségnek.

Az 1895-ös leltári könyv szerint volt egy az 1773-1859 közötti időszakot magába ölelő keresztelési, esketési és temetési anyakönyv, és 1890-től kezdődő külön-külön anyakönyvek. Ezek közül ma már egyet sem találunk.

1896. május 14-én *Széll Kálmán* nagyszalontai esperes meglátogatja az egyházközséget. Az esperes arra utasítja a presbitériumot, hogy a templomtetőt javítsák ki, mert tűrhetetlen állapotban van, okleveles tanítót fogadjanak és az egyházi területeket telekkönyvezzék. Ez év július 28-án a presbitérium bérbe adja évi 240 forintért *Steiner Samu* kereskedőnek az egyház tulajdonában lévő 17-es hrsz.-ú épületet, melyhez tartozik egy üzlet, egy raktár, két lakószoba, konyha és egy cselédszoba. A szerződés 1897. május 1-től 1903. április 30-ig szól. A templomtetőt még ez évben cseréppel befedik. A cserepet forgalmazó cég jóvoltából a gyülekezet a valós árnak csak alig 33%-át, azaz 93 forintot kell fizessen.

*

A millenium alkalmával ünnepségeket szerveztek az egyházközségekben is. Közadakozásból a gyülekezet milleniumi zászlót készíttetett. Magyarország 1000. éves fennállásának emlékére, ugyancsak közadakozásból az iskola részére milleniumi iskolai népkönyvtárat hoztak létre.

Patkó Zsigmond és társai feljelentést tesznek az Esperesi Hivatalnál a gyülekezet lelkipásztora ellen, mivel a lelkész pünkösd második napján a szőlőjében román napszámosokkal dolgoztat, valamint vasárnap délutánonként a lelkész az istentiszteletet a tanítóval tartatja meg, miközben ő a kaszinóban tölti az időt. A lelkipásztor az Esperesi Hivatal által szóbeli intést kap.

1910. körül létrehoznak a szegények számára egy házat, ahol a hajléktalanok meghúzhatják magukat. Erre a célra az egyházközségben **Szegény alapot** hoztak létre. Az alapítvány pénzét évi 10%-os kamatra adták ki. Így vette ki a részét az egyház a szegények gondozásából.

1915-ben több alappal és alapítvánnyal rendelkezett az egyház, mely kiegészítette jövedelmét:

1866-ban létrejött a **Molnár alap**, melynek összege 1915-ben 80 krajcár, évi 10%-os kamatra volt kiadva, s az alapítvány évi tiszta hozatalának ¾ részét az egyházközség a lelkész

1938. februárjában megalakul a gyülekezetben az IKE, 3 személy jelentkezett rendes tagnak, továbbá egy személy pártoló tagnak. Május 28-án *Arday Aladár* esperes meglátogatja a gyülekezetet, és azt tanácsolja, hogy mindennap tartassék istentisztelet. Ez azonban nem valósul meg, mivel a presbitérium a későbbiek során ezt a javaslatot elveti. A nőszövetség tagjai arató bált szerveznek az egyház megsegítésére. A gyülekezet tagjai közül többen elmulasztották a keresztelőt, konfirmációt és esküvőt. Ezért a presbitérium felszólítja a gyülekezetet, hogy pótolják hiányosságukat.

1938. január 4-én kigyúlt a bérbe adott ház kéménye. A tüzet idejében eloltották, jelentős kár nem történt. Ez év márciusában eladásra került a malom, melyben részesedése volt az egyházközségnek is. Az eladási összeg egy része a gyülekezet kasszájába folyt, a másik részét, az őt megillető részt a lelkész kapta meg. Ez év novemberében árvíz pusztított, mely során a templom kerítése megrongálódott. A presbitérium gyűjtést indított a templomkert végén lévő töltés megerősítésére. Erre az alkalomra következő év február 11-ig 1.000 lej gyűlt össze. A templom padlózata alacsony lévén a Dézna patak áradásakor a templomba is befolyt a víz, ezért a presbitérium úgy döntött, hogy felemeli a templom alját. Az erre a célra gyűjtött alap összege 2.715 lej volt. Októberben a katonaságot szállásolták el a gyülekezeti teremben. Ezért a gyülekezet akadályoztatva volt az ünnepélyek tartásában.

1940. februárjában a gyülekezet a Wegenstein cégtől egy harmóniumot vásárol 7.200 lejért, mely összeget a harmónium- és a bel missziós alapból fedezték. Ugyanez év június 27-én felhőszakadás következtében kiöntött a Dézna patak. A templomban 75 cm, a parókián 55 cm magasan állt a víz és a bérházba is befolyt. A kárt 55.000 lejre becsülték. Az összedőlt istálló kb. 35.000 lejes kárt szenvedett, a lelkészlakon okozott kár 10.000 lej értékű volt, a templomban okozott kár szintén ugyanennyi, a megrongálódott kerítés rendbehozatala, pedig 5.000 lejbe került. Ebben az évben a templomalapra 19.860 lej gyűlt össze. A templomalapi munkálatokat a presbitérium 36.700 lejért *Todorán Emilián* vállalkozónak adta ki. A gyakori árvizek pusztításai miatt *ifj. Patkó Imre* presbiter felmondja a Füzessel kapcsolatos szerződést. Az istállót csak 1943-an építették újra egy kamrával együtt.

1944. szeptember 11-től október 31-ig, mialatt *Nánásy* lelkipásztort internálták, *Patkó Ferenc*, a gyülekezet gondnoka látta el a lelkipásztori feladatokat.

1946. január 12-én született püspöki felhívás, melyben felkérik a gyülekezetet, amennyire erejükből telik, hirdessenek adakozást a Bolyai Tudományegyetem megsegítésére. Erre a felhívásra felpezsdül a gyülekezet és az egyház 5.000 lejt, a nőszövetség 5.000 lejt, a férfiszövetség 1.000 lejt, a leányszövetség 2.000 lejt, az IKE 1.000 lejt gyűjtött össze. Ezen kívül a hívektől adomány gyanánt 5.000 lejt gyűjtöttek össze.

1947-ben a nőszövetség *Szabó Józsefnek*, aki a leghosszabb ideig (1895-1932) volt lelkipásztora a gyülekezetnek, temetőben lévő jeltelen sírjára emlékoszlopot állíttatott.

Az államosítás alkalmával, 1948-ban a földek az egyház tulajdonában maradnak. A betakarítás alkalmával a Polgármesteri Hivatal kérésére az egyházi és tanítói földeken termett gabonából be kellett szolgáltatni az állam részére.

A régi, megrongálódott deszkakerítés helyére újat készítenek. Erre a célra már 1958-ban elkezdenek adományokat gyűjteni. 1960-ra a hívek áldozatos adakozó szeretetéből a kerítéshez szükséges összeg összegyűlt. Az alap terméskőből épült, míg a fém része kovácsoltvasból készült. A 60-as években a helyi szövetkezet a kerítésből 10 métert lebont, s a helyére mintegy 100 m²-nyi épületet épít, ahol kezdetben újságot és dohányt árusítottak.

A lelkipásztor 1969. február 16-án presbiteri gyűlésen meghatódva jelenti be, hogy *Patkó Ferenc* gondnok, aki kántor és egyházi jegyző is volt a gyülekezetben, eltávozott az élők sorából, nagy űrt hagyva maga után az egyház életében. Megjegyezték róla, hogy áldott, buzgó tevékenységével több, mint 3 évtizeden át az egyház világi papja volt. Ő volt az, aki 1944-ben a lelkész internálása idején odaadóan helyettesítette a lelkészt. 1963-ban pedig a gyülekezeti harmóniumot javíttatta meg saját költségén

1969-ben a hívek látva, hogy a parókia faláról omlik a vakolat, elhatározták, hogy közadakozásból felújítják az épületet, 3 szobában padlót cserélnek. Erre a célra 27 család adakozott.

Ugyanebben az esztendőben *dr. Lambing* kórházigazgató azzal a kéréssel fordul az egyház vezetőségéhez, hogy a kapusfülke építésére néhány m² területet adjanak az egyház területéből. A presbitérium egyöntetűen elhatározta, hogy 7-8 m² területet adnak a kórháznak, bérlet ellenében. Később beleegyeznek, hogy a kórház részére még adnak 36 m²-nyi területet. 1978-ban a kórházi vezetőség kérésére újabb 28 m² területet adnak át, bérlet ellenében. Jelenleg kb. 2 árnyi terület van elkerítve a kórház használatára.

A helybeli római-katolikus gyülekezet azt kérte a gyülekezettől, hogy temetőjükbe temetkezhessenek, de az egyházközség fenntartja jogát az egész temetőre s a fűnek a lekaszálási joga is megmarad az egyházközségnek.

1970-ben *Hakk Vencelné* áldozatkész egyháztag a saját költségén, mintegy 2.000 lej összegben egy 35 m hosszú járdát készítetett a templom főbejáratától az utcáig.

A baptista gyülekezet 1971-ben, azzal az óhajjal fordul gyülekezetünkhöz, hogy amíg az imaházuk építése befejeződik, használhassák templomunkat istentisztelet tartására. A presbitérium ebbe nem egyezett bele, inkább arra utasította őket, hogy a templomunk ajtaja istentisztelet ideje alatt mindenki előtt nyitva van, s ha óhajtanak, jöjjenek addig a pár hónapig a mi istentiszteleteinkre.

1973. június 22-én nagy erejű szélvihar söpört végig a településen, a templomtetőről két helyen is leszórta a cserepeket, megrongálta a harangozói lakás tetőzetét s a lelkészlak tűzfalát is. Mivel a károk kijavítására a gyülekezet anyagilag nem volt képes, segítségért a püspöki hivatalhoz folyamodik.

1980. áprilisában a gyülekezet új lelkipásztort kap *Balogh András* személyében. A presbiterekkel történt első beszélgetés után a gyülekezetről alkotott véleményét így fogalmazta meg: *A beszélgetés alkalmával presbiter testvéreim beszéltek az elmúlt idők nehézségeiről, az előttem szolgáló lelkipásztor atyánkfia mulasztásairól. Fájdalommal töltött el az a látvány, mely idejöttemkor fogadott. Az egyházközség anyagi és lelki téren a mélypontra süllyedt, 30 év alatt csak a bomlás, a rombolás és széthúzás volt uralkodó. A parókia épülete siralmas állapotban volt. Az udvar és a kert tele szeméttel, a kerítés összedőlve. A parókia ablakai és ajtai kitöredezve, az udvart és a kertet gyom és gaz nőtte be. Félelmetes látvány tárult a belépő elé. A nullpontról kell kiindulnunk anyagi és lelki téren. Fájdalom, hogy a vallomások szerint a gyülekezet 60-70%-a már 25-30 éve nem volt templomban. Átvételkor az egyházközség pénztárában 270 lej szerepelt. Tele volt az egyházközség adóssággal és még a távozó lelkész fizetését is ki kellett egészítenünk, amely 4,500-5,000 lej volt. Nem is beszélve arról a költségről, amelyet a szemét és rom eltakarítására fordítottunk. A gyülekezet lélekszámban megfogyatkozott, nem is lehet pontos felmérést végezni. Ilyen körülmények között a megmaradt kicsiny nyáj presbitériuma megfogadta, hogy mindenben segítségére lesz lelkipásztorának a nehézségek leküzdésében.*

1980-ban a temetőben nagyméretű munkálatokba kezdtek. A hívek áldozatos segítése által kitakarították a benőtt bozótoktól, betöltötték még a háborúból visszamaradt lövészárkokat, 1981-ben pedig új vasoszlopokra erősített drótháló-kerítéssel vették körül, a régi kaput pedig új vaskapura cserélték fel. A hívek közül többen gyümölcsfa csemetéket hoztak, 20 db fenyőfacsemetét vásároltak, amelyeket a temetőben ültettek el.

1984-ben öt évig tartó, nagyméretű szinte erejét meghaladó munkálatokba kezd a kicsi, de élni akaró gyülekezet. *Molnár János* lelkipásztor érkezésekor a parókia felújításához kezdenek. Kicserélnek 4 ablakot és 3 ajtót, több szobában kicserélték a padlózatot is, a régieket felújítják, új csempekályhát építenek, kívül-belül felújítják a templomot is. A rég nem működő orgonát ismét megjavíttatják és villamosítják. Az orgona javítási költségeihez több

gyülekezet is hozzájárult. Így: Nagybánya, Szilágybagos, Nagyszalonta, Gyanta, Szatmárnémeti, Nagykároly és Tasnád.

Szem előtt tartva azt a tényt, hogy azoknak az elhunytaknak kiknek már nincs hozzátartozójuk, ellophatják a temetőből a sírköveiket, 1985-ben behoztak a temetőből 11 db kidőlt sírkövet, melyeket árverezésre bocsátott egy presbiteri bizottság. Tagjai voltak: *Molnár János* lelkész*, Patkó Vilmos* gondnok*, Verebes Péter, Horváth Zoltán* és *Mátyás József* presbiterek, a sírköveket eladták. 1986-ban a gyülekezet két harmóniumja közül az egyiket megjavíttatja és 6.000 lejért eladja.

A városi tanács 1986. október 3-án azzal a kéréssel fordult a lelkipásztorhoz, hogy adjon át a szomszédos kórház részére 330 m²-nyi területet, hol a kórház fűtőházat építhessen. Az általuk felajánlott cserét csak abban az esetben fogadja el a presbitérium, ha a város cserébe egy ugyanolyan területet ajánl fel. Kénytelenek voltak a parókia szomszédságában lévő árterületet elfogadni, hiszen ha nem tették volna, végrehajtó által erőszakkal tulajdonították volna azt el. A helyi gyülekezet feje fölött az egyházkerület döntött, ők előbb elfogadták a városi tanács kérését, mint a presbitérium.

Molnár János[1] után 14 évig nem volt állandó lelkésze a gyülekezetnek. Ez idő alatt a gyülekezet elvesztette a parókia kertjének hátsó részét a Füzest. Ezt a részt a helybeli pünkösdi egyház (a városi tanács jóváhagyásával) tulajdonította ki magának, s most imaház és óvoda van rá építve. A templomkert utca felőli részét elperelte *Patkó Vilmos* akkori gondnok, megszerezve magának a templom kerítésére épített épületet. A temesvári Legfelsőbb Bíróság először az egyház javára hozott „megfellebezhetetlen" határozatot, majd ezt a döntést megfellebezve az említett személy javára dőlt el a visszavonhatatlan határozat, (a két határozat homlokegyenest ellentmond egymásnak). E határozat értelmében még a templom tornya sincs az egyház területén.

Foto: Nyugati Jelen

2000. november 12-én a Kölcsey Egyesület jóvoltából emléktáblát állítottak a templomban a város szülötte: *Sárosy Gyula* forradalmár-költőnek Az avatáson jelen voltak: *Balogh Barnabás* egyházkerületi főjegyző, a Kölcsey Egyesület képviselői, *Kondor Endre* akkori beszolgáló lelkész, *Baracsi Levente* és *Baracsi Zsuzsa* korábbi beszolgáló lelkészek, valamint a helybeli református hívek mellett a katolikusok, valamint Borosjenőből és Aradról érkezett vendégek.

Az Úristen úgy látta jónak, hogy a gyülekezet egyes tagjainak szándékát megáldja és szikraként küldött a gyülekezetbe néhány holland atyafit – vezetőjük *Aarend Rohaan,* ki már nincs az élők sorában – s a szikra lángra gyújtotta atyafiak azon vágyát, hogy az 1891-ben épült parókiát teljesen újjá építsék. Az építkezés irányítója *Máté József* főgondnok volt.

[1] Molnár János 1985-től négy éven keresztül volt a borossebesi gyülekezet lelkésze, 2014-ben így emlékszik visza az akkor történtekre: „Határozottan úgy emlékszem, amíg én ott voltam támogattam a presbitérium döntését, miszerint nem adjuk át az államnak, a templomkert utca felőli részét, amit be akartak építeni. Ezzel szinte eldugták volna a református templomot. A püspöktől kezdve a néptanácsi titkárig és a helybeli szekusig sokan követelték, vegyem rá az embereket az átadásra, de én erre nem voltam hajlandó, még fenyegetésre sem. Egy alkalommal hét, mindenféle városi vezető látogatott meg a fenti követeléssel. Ennek az ügynek, egyébként nyoma kell legyen az egyházközség presbiteri jegyzőkönyveiben. 1989. március 12-én vagy 13-án hagytam el Borossebest. Addig biztos, hogy az egyház földjét nem adtuk át az államnak."

A templom története

Több temploma is volt az idők során a gyülekezetnek. Alakulásától 1800-ig a mai vasút és a mostani római katolikus kápolna között volt temploma, amelyben, *Nánásy Dániel* közlése szerint volt egy 1165-ből származó harang.

1774-ben Arad vármegye 242-es számú jegyzőkönyve alapján ideiglenes templomépítési engedélyt kapott az egyházközség. 1783-ban a régi (vasút melletti) templom már romokban hevert.

Az első katonai felmérés (1763-1787) boros-sebesi térképszelvényén a régi ev. ref. templom

Az aradi helytartótanács a romos templom kijavítására 1783-ban engedélyt ad a 7802-es számú rendelet alapján. Ennek az engedélynek is csak papír értéke volt. A bécsi kormány protestánsellenes magatartása s a belpolitikai helyzet miatt nem valósulhatott meg a templom felújítása. Végül a *Türelmi Rendelet* nyomán 1800-ban megkezdhetik egy új templom építését. 2000 aranyforint értékben szerződést kötnek *Reiner Lőrinc* aradi építőmesterrel, aki neki kezd a munkálatoknak. Már az első években akadályok gördülnek a templom építése elé, amik megakadályozták a munkálatok folytatását 1802-ig. Ekkor újraindult az építkezés, de a kövek hanyag szállítása miatt a kőművesek nem tudták a munkát folytatni. Majd 1804-től kezdődően folytathatták. Közben persze a híveknek az 1800-ban kötött szerződés alapján 2200 forintot – a napszámos bérek emelkedése miatt – még 875 forinttal kellett kipótolni. Közel 14 év alatt épült fel kőből a jelenlegi református templom. A torony nyugat felé néz, a

templom hossztengelye 19,15 m. Az építkezés ideje alatt *Herczeg Imre, Szilva Gergely, Molnár Mihály és Víg János* teljesítettek lelkipásztori szolgálatot. 1813-ban felépül a torony is, kész lett a templom. A templomépítési költségek végösszege 4595 aranyforint. Ebből több mint 3000 forintot a malom jövedelméből fedezett a gyülekezet.

1832-ben a Malom-alapból 3000 zsindelyt vásárolnak, és egészen vagy csak részben zsindelyezik a templomot. A munka elvégzésére 41 forintot utalnak ki. *dr. Kéry Imre* királyi tanácsos 1882. július 20-án a toronyóra megkopott tábláit 8 osztrák forintért lefestette.

1907-ben *Török Gyula* földbirtokos a maga költségén kifestette a templomot, ez mintegy 190 forintértéket tesz ki. *Özv. Dén Józsefné* a saját költségén (40 forint) lefestette a templompadokat. 1908-ban *Török Gyula* 42 db énekeskönyvet és 1910-ben egy szőnyeget adományozott az úrasztala köré. A templom toronyórája 1816. óta az egész városnak mutatta az idő telését.

A templomi úrasztaláról 1907. óta úrvacsoráznak a borossebesi gyülekezet hívei. A vörös márványból készült úrasztala fedőlapján búzakalász és szőlőmetszet található díszítésként. A 160 forint értékre becsült úrasztala *Bencze János* és neje adománya. Egy gondnoki napló szerint 1912-ben javítják az orgonát.

Kiss Jenő 1941. március 15-én szőlővel díszített úrasztali vázát készített adományként.

1913. július 27-én megünneplik a templom fennállásának 100. évfordulóját, *Szabó József* lelkipásztor, *Füzes József* tanító és *Máthé József* gondnoksága alatt. Ennek emlékére emléktáblát helyeztek el a templom falára. Valószínű, hogy ekkor vásárolt a gyülekezet a templom számára orgonát.

— **Százéves református templom.** *Aradról* jelentik: Az aradmegyei Borossebes községben a minap ünnepelték a református templom százéves fönnállásának ünnepét. Az ünnepségre a vidékről számos vendég érkezett. *Balogh* László nagyszalontai esperes nagyhatású beszédet mondott, majd *Szabó* József borossebesi lelkész ismertette a templom történetét. Végül *Csécsi* Imre aradi lelkész és tanácsbiró mondott nagyszabású beszédet. Este a kaszinóban hangverseny volt.

1915-ben a három harang közül (lehettek ezek a Bokszegről áthozott harangok is) kettőt felajánlanak hadi célra. A jelenlegi két harang közül a nagyobbikat 1925-ben *Biszák J.* harangöntő mester készítette Gyorokon. Súlya 237 vagy 145 kg. Nem ismerjük az árát, annyit tudunk, hogy a hívek 15.200 lejt gyűjtöttek össze ez alkalomra. A kisebbik harang súlya 130 vagy 25 kg, felirata „AO 1156", ez lenne talán az ősi 1156-os harang?

A templom felépítésének 120. évfordulójára a hívek áldozatos készségéből *Szabó József* lelkipásztor szolgálati idejének utolsó évében és *Patkó István* gondnoksága alatt, 1933-ban kijavítják a templom tetőszerkezetét. Ugyanez évben horganyzott lemezzel borítják be a templomtornyot, amikor is a toronyra új csillagot tesznek. Ekkor cserélik ki a templom régi ablakait a ma is látható vasból készült ablakokra. Kijavították és meszelték a templom belső és külső részét. Mindezt a kőműves munkát *Brandt András* buttyini, a bádogos munkát, pedig *Máyer Jakab* világosi mesterek végezték. A renoválás összköltsége 80.000 lej volt.

1940. január 7-i presbiteri határozat alapján a gyülekezet 7.200 lejért a *Wegenstein* cégtől egy harmóniumot rendel a gyülekezeti ház részére. Az összeget a Harmónium-alapból és a Bel missziós-alapból fedezték. Még ebben az évben a gyülekezet átvette a harmóniumot.

A majdnem 150 éves toronyóra meghibásodik, a lelkipásztor és a hívek szeretetteljes adakozásából 1962-ben felújítják.

A templom 150 éves fennállásának megünneplésére 1963. szeptember 1-én került sor. Ennek emlékére is egy márványtáblát helyezett el a gyülekezet, hogy fennmaradjon az utókor

számára. Az esőzések miatt 1969-ben közadakozásból a gyülekezet egy félereszt készíttet, hogy a templomba ne verjen be az esővíz, továbbá védjék a főbejáratnál lévő, az épülettel egyidős ajtót. A szószéket, valószínű a templom építésekor kőből vagy téglából készíthették és 1975. óta bordó színű bársonyterítővel van beborítva. Ugyanekkor a templom díszítése érdekében az első padokat s a két karzat első részét piros bársonnyal vonták be. 1983-1985. között a hívek jóvoltából kívül-belül felújítják a templomot. Erre a célra a gyülekezet 24,661 lejt gyűjt össze. Ekkor kerül sor a tető javítására, a torony lefestésére és a belső falak az újrafestésére is. A renoválás 17,256 lejbe került. Beteljesült a gyülekezet régi vágya is: a több évtizede néma orgonát felújítják és villamosítják. Ezt megelőzően került sor az elektromos áram bevezetésére is. Jelenleg az épület külső-belső javításra, a torony, pedig festésre vár.

Az egyházközség malma

A malomról az első feljegyzések 1795-ből valók. Eszerint a malom és a csapszék is a református valamint az ógörög hitű egyházak tulajdonát képezik. Ezeket az egyházközségek évente árverezés útján kiadták. Az árendások névsoráról és az összegekről is pontos kimutatásunk van: 1860-ban a malomnak 1734 forint volt az évi bére, a csapszéknek, pedig 137 forint ugyanez esztendőben.

A templom építésére szánt összeg javarésze – mintegy 3,000 forint – a malom jövedelméből volt. Ezen kívül még az egyháznak is a legjövedelmezőbb alapja a malom volt. Ezt főleg építkezéskor vette igénybe, például 1840-ben a parókia és az iskola zsindelyezésénél az 537 forintot a Malom-alapból fedezték.

1814-ben *Kovordányi Balázs* fiskális a malmot erőszakkal akarta magának megszerezni. A gyülekezet gondnoka *Imre József* azonban előbb nézeteltérésbe keveredett vele, majd meg is verte a fiskálist. Megbotozás volt ennek az ára: három botot vertek szét a hátán. *Végh János* akkori lelkipásztor látva a fiskális nem tiszta szándékát, öklével az asztalt kezdte verni. Ekkor a gyülekezet tagjai a debreceni szuperintendenshez fordultak s csak az ő közbenjárása révén maradhatott a malom a két egyházközség tulajdonában.

Egy 1823-as jegyzőkönyvi bejegyzésből kiderül, hogy egy *Benyók Murg* nevű óhitű görög vallású borossebesi lakos úgy tudja, hogy a két egyház malma először fából, majd kőből épült és ennek haszna régtől mindkét egyház javára szolgált, csak most van az, hogy az uraság a város megsegítésére kívánja azt elvenni. Az egyházközségnek azonban megvannak az elszámolási okmányai egészen az 1834-es évig.

1840. táján újabb bonyodalmak adódtak, ugyanis a város vezetősége elkobozta a malmot az egyházaktól, s jövedelmét a város élvezte. El is nevezték „városi malomnak”. Mindez jelentős kárt okozott az egyházaknak. Később 1851-ben azonban újból az egyházak tulajdonában volt a malom. Egy, december 31-én keltezett szerződés szövegében az áll: hogy a két egyház, mint birtokos cserél követ, azaz újra ők adják bérbe a malmot. Kezdetben ennek jövedelméből egyharmad, később, pedig egyötöd arányban részesedett a lelkész.

1891-ben a malom 51 forintnyi jövedelmet hozott az egyházközségnek, 1892-ben, pedig a presbitérium úgy döntött, hogy felújítja a malom teljesen megrongálódott faszerkezetét. Erre a munkálatra *Csája Ferenc* borossebesi ácsmestert kérték fel, ki 264 forint ellenében el is végezte azt. A felújításhoz szükséges anyag 314 forintba került a gyülekezetnek. Ez a kiadás túl megterhelő volt, amit a gyülekezet nem tudott kifizetni. 1894-ben arról panaszkodnak:

hogy két éve a meghibásodás miatt a malom nem üzemel, ami nagy jövedelem-kiesést jelentett. Kérik *Wenckheim Frigyes* grófot, hogy engedje el a gyülekezetnek a malomért a 82 forintnyi vízadót. Visszamenőleg 1893. és 1894. évekre elengedi a gróf a vízadót, de a jövőre nézve nem egyezik bele. Tudunk még arról is, hogy 1839-ben eladásra került a malom, de nincs feljegyzés arról, hogy mennyi pénzt kaptak érte. Annyit tudunk mindössze, hogy egy része a gyülekezet kasszájába került, másik részét, pedig a szolgáló lelkész kapta meg.

Foto: Kiss

„1933-ban cserélik ki a templom régi ablakait a ma is látható vasból készült ablakokra.”
(Balla Sándor)

A templomtorony ablak tégla boltíve

Foto: Kiss

A gyülekezetben folyó lelki munka
A Nőszövetség és a Leányszövetség munkája a gyülekezetben.

A Nőszövetség 1929. november 3-a óta létezik a gyülekezetben. Alakulásakor 12 lelket számlált, a 40-es évek közepén már 60 fő volt a létszám. Aktív munkálkodásuk a gyülekezet életében az volt, hogy hetente összegyűltek a gyülekezeti teremben, bibliaórákat, felolvasásokat tartottak, új énekeket és verseket tanultak, amelyeket aztán az istentiszteleteken, ünnepeken, városi összejöveteleken szeretettel előadtak. Ők maguk is sokféle összejöveteleket szerveztek, miken gyűjtéseket rendeztek. A belépődíj összegéből juttattak a gyülekezet kasszájába is és a gyülekezeti munkálatokra – például a Tégla-alap részére, többször adakoztak a nagyváradi árvaháznak, és rendszeresen adakoztak a gyülekezetben levő három hadiárvának, hadiözvegyeknek, rászorulóknak. Ünnepi összejöveteleken, anyák napján, diakoniszsza vasárnapon, tanévkezdő és záró istentiszteleteken énekeltek és verseket szavaltak.

*

Karácsonykor fenyőfát állítottak a templomban, a gyerekeknek csomagokat készítettek, és a nagyobb ünnepek közeledtével azoknak, akik jobban hiányt szenvedtek, lisztet, olajt, cukrot, zsírt gyűjtöttek és vittek. A gyülekezet diakóniai szolgálatát tulajdonképpen ők végezték el. Évente megszervezték a temetőgondozást – a sírokat, akiknek hozzátartozói már nem éltek vagy messzire költöztek, gondosan kitakarították a gyomoktól, virágot palántáztak rájuk. Az ő érdemük az is, hogy a gyülekezetben leghosszabb ideig szolgáló lelkészük, szelei *Szabó József* jeltelen sírjára emlékkövet állítottak, s azt 1947. május első vasárnapján templomi ünnepély keretében felavatták. A templom környékét is nagyon odaadóan ők tartották rendben.

1936-ban a nőszövetség lelkes tagjai a szószékre és papszékre terítőket adományoztak. 1940. előtt évente fizettek az egyházmegyei nőszövetségi pénztárba 1000 lejt. A gyülekezeti könyvtártól független, mintegy 50 könyvet tartalmazó könyvtárral rendelkeztek.

A Leányszövetség 1936. decemberében alakult. 1940. októberében a Leányszövetség elenyésző létszáma miatt betagozódik a Nőszövetségbe, s ezután közösen végzik tovább a feladatukat. A Leányszövetség tulajdonában néhány könyv van, melyeket egymás között cserélgetve, szinte mindannyian elolvasnak.

Mint a Nőszövetség, mint a Leányszövetség külön pénztárral rendelkeztek, amelynek elszámolásáról a presbitériumnak tartoztak. Nem tudunk arról, hogy más gyülekezeti tagokkal közös összejöveteleket, konferenciákat szerveztek volna. A nőszövetségi lapra nem fizettek elő.

1950-ben a Nemzetközi Vöröskereszt felhívására a helybeli Nőszövetség tagjai a koreai háború áldozatai részére meleg ruhákat gyűjtöttek, ezzel fejezvén ki részvétüket irántuk.

*

A gyermekek lelki nevelése

Az iskola fennállása idején a gyermekek vallásos oktatásban, az iskolában részesültek. Tudunk arról, hogy az iskola 1840. előtt már létezett, hiszen ekkor javítják romos épületüket. A hitoktatást rendszeresen a kántor-tanító végezte. A tantárgyak közt szerepelt a bibliai történetek ismertetése, zsoltárok tanítása, egyházi ének, könyörgés.

Amikor megszűnt az oktatás az egyházi iskolában, a vallásos nevelés nem elhanyagolása érdekében, bevezették a gyülekezetben a „vasárnapi iskolát". 1932-ben 27 gyermek járt rendszeresen a gyülekezet vezetése alatt történő vallásórákra. A tanult énekekkel és versekkel különböző templomi alkalmakon léptek fel, lelkesen szolgálva. Az összejöveteleken perselyezés is történt. A gyermekek szorgalmát bibliai képeslapokkal jutalmazta a lelkész. Az egyre gyakoribb vegyes házasságok száma és a születések csekélysége miatt, egyre kevesebben jártak aztán vallásórákra. A lelkész ezeken az alkalmakon, szabadon választott bibliai történeteket, zsoltárokat, dicséreteket tanított. Ő végezte a gyülekezetben a konfirmációi oktatást is. Az 1960-as évekig évente volt a gyülekezetben konfirmáció. Sajnos aztán a gyerekek kevés száma miatt, ami a beolvadásnak is tulajdonítható, egyre ritkábban került erre sor.

IKE[1] szövetség a gyülekezetben

1918. februárjától léteznek megalakult szövetségként a gyülekezetben. Nincs külön bibliaórájuk, hanem betagolódnak a gyülekezeti bibliaórákba. Számuk a megalakulás után szaporodott, 1946. után 12 aktív taggal számolnak. Nincs kapcsolatuk más ifjúsági csoportokkal, nem vettek részt konferenciákon. Ünnepélyeken műsoraikkal aktívan részvettek. Munkájukról jegyzőkönyvet nem vezetnek. Tagjaik tagsági díjat fizetnek, külön pénztárral rendelkeznek, a presbitériumnak elszámolással tartoznak.

Férfiszövetség a gyülekezetben

Megalakulásának időpontját nem ismerjük, a 30-as években már szerepel az iratokban. A 40-es években egy előadássorozatot tartottak a férfiszövetség összejövetelein. Ilyen témák hangzottak el: Az öröm, A Szabadító Király, Egészségünk, Külmisszió, Isten csodás titkai, Milyennek óhajtok látni mást és magamat stb.

A gyülekezetben folyó fizikai munkák alkalmával aktívan részt vettek. Ezen kívül, mivel gyakran összegyűltek, ahol egymással beszélgettek, egymás gondjairól is értesültek, s gyakran egymást is segítették.

A gyülekezetben működő szövetségek ugyan nem tartottak külön bibliaórákat, énekórákat vagy külön összejöveteleket, de így együtt jelen voltak a gyülekezetben, mint a fiatalok, mint az idősek, mint nők, mint a férfiak. Minden szövetség külön-külön is létezett de együtt nagyon jól tudtak szolgálni, így is példázva, amit az I. Kor 12-ben olvasunk, hogy az élő egyházban minden tagnak helye van.

[1] Ifjúsági Keresztyén Egyesület (a szerk.)

Az egyházban folyó kifele irányuló diakóniai szolgálat 1939-1950 között

1939-ben a feketetói gyülekezet részére küldenek 100 lej segélyt. 1944-ben a brassói bombakárosultak fordultak segítségért a gyülekezethez.

A zágoni Református Árvaház részére többször gyűjtenek pénzbeli adományt, élelmet és ruhát. 1946-ban, két esetben is segítik őket: pénzbeli adományként 300 és 500 lejt, ezen kívül 11 kg zsírt, 1 kg szalonnát, 50l és 10 kg kukoricát, 5 l és 5 kg lisztet és 3 db mosószappant, amit a zágoni lelkész személyesen vett át. A gyermekotthonnak egy későbbi alkalommal is küldtek 332 lejt.

1946. nyarán éhező székely gyermekeket fogadott az egyházközség, Sepsi református egyházmegyéből. Ugyanez évben a szatmári református egyházközség részére 10,000 lejt küld a gyülekezet a háború sújtotta templom és iskola újjáépítésére. Erre a célra a hívek 55,000 lejt adakoztak. A következő évben a kolozsvári protestáns teológia részére küld pénzbeli adományt, ahogy 1948-ban is küldtek pénzt és terményt is. Éveken keresztül figyelemmel kíséri a gyülekezet a három hadiárva megsegítését. A hadiözvegyek megsegítése sem marhad el. Ennek érdekében több alkalommal perselyeztek, teaesteket, bálokat rendeznek. Tudomásunk van arról is, hogy a hívek húst, lisztet, cukrot, szappant adományoztak a rászorulóknak. Figyelemmel kísérik a szórvány-gyülekezeteiket. Több esetben pénzbeli támogatást nyújtottak vagy akár énekeskönyvekkel, vallásos iratokkal segítik őket. 1948. októberében a presbiterek a templomban egy külön perselyt állítottak fel, „Árváknak" felirattal. Ebben a perselyben gyűjtöttek pénzt az árváknak. Nagyobb ünnepek alkalmával az időseknek, árváknak, betegeknek élelmiszert juttattak. Minden karácsonykor megszervezték a gyermekek ajándé- kozását.

1949. májusában presbiteri határozat születik arról, hogy jótékony perselyes templomi ünnepélyeket szerveznek. Bevezetik, hogy évente, a húsvét első nap délutánján begyűlt összeget a templomkert díszítésére fordítják. Az anyák napja délutánján befolyt összeget az árvák s szegény özvegyek megsegítésére használják. A pünkösd első napja délutánján begyűlt összeget a hittan vizsgai jutalmakra fordítja. Újkenyér ünnepe alkalmából begyűlt összeget iratterjesztésre a szegények részére használták. Karácsony szombatja délután a begyűlt pénzt árvaház részére és karácsonyfa vásárlására használták.

Az egyházközségben szolgáló lelkészek

Az első ismert lelkésztől, 100 éven át az új templom építéséig a régi templomban 15 lelkész szolgálta a gyülekezetet, míg az új templom felépítése után 1990-ig 22 lelkipásztor végezte a rábízott feladatokat. Így tehát a gyülekezetnek 1990-ig 37 lelkipásztora volt.

A régi templomban szolgáló lelkészeknek a sorát a feljegyzések szerint 1712-ben *Balogh Gergely*[1] nyitja meg. *Kenéz János* dolgozatában említi ugyan a 15 lelkipásztort, akik a régi templomban szolgáltak, de neveiket nem sorolja fel. Említi azt is, hogy ezek közül az első 10 nevét és szolgálati idejét a falon található rámában olvashatják a hívek, ez ma már nem létezik. Bizonyosabb adataink csupán 1773-ból vannak.

Ez a sor *Jancsó Andrással* kezdődik. Ő 1773-1777 között intézte a gyülekezet ügyeit. Őt követte 1777-1795 között bizonyos *Kabai*. Ő utána következett *Herczeg Imre* az 1795-1805-ös években, továbbá a templom építése idején *Szilva Gergely* 1805-1808, majd *Molnár*

[1] Márki Sándor 1893-as írásában e név: *Balogi* Gergely. Ezt követően még Sikó Ferencz, Fogarasy István, Tóth István és Szilágyi János neve is szerepel. (a szerk.)

Mihály 1808-1812-ig, ezt követően *Végh János* 1812-1819-es években. Az ő idejében szándékozta *Kovordányi Balázs* saját részére, annak kifizetése nélkül a malmot kisajátítani. *Végh János* indulatos ember lévén a kommunális gyűlésen, öklével verte az asztalt, amiért intésben részesült. Róla jegyezték fel, hogy egy alkalommal a hívek húzták le a szószékről, mert felindultságában így imádkozott: „Úr Isten! Bocsáss meg nekünk, akasztófára való sebesieknek!". Őt követte *Erdélyi József* 1819-1824 között, azután *Kerekes* 1824-1826 között, őt pedig *Szilágyi József* 1826- 1832 években követte a sorban. *Égei István* 1832-1839, továbbá *Győri Pálffy Mihály* az 1839-1843 időszakban. Ő hozott létre az iskola részére alapot, annak 104,50 forintot adományozott. Ez jelenik meg még az 1900-as évek elején is több iratban úgy, mint Pálffy-alap. *Szondi Lajos* 1843. január 11. és április 24. között a gyülekezet segédlelkésze, majd 1848-ig rendes lelkésze. *Kovács József* 1848- 1861 között pásztorkodott a gyülekezet lelki élete felett. Őt követte *Tomka Károly*[1] 1861-1868 közötti időszakban, aki valószínű, hogy pankotai lelkész is volt. Ezután következett *Tolnai Ferenc*[2] 1868-1876 években, majd *Sipos János* 1876-1877 között. *Bihary István*[3] 1877-1878-ban végezte a lelkipásztori teendőket, utána, pedig *Zöld József* 1878-1879-ig tevékenykedett. *Tömöry Mihály* 1879-1890 között fáradozott a gyülekezet építésén. *Szilágyi Sándor* 1890-1891-es években helyettes lelkész, majd 1891-1895-ig a gyülekezet rendes lelkipásztora, mikor 37 évesen meghal. Az egyházközség temetőjében lett eltemetve. Emléke úgy maradt fenn a gyülekezet emlékezetében, hogy komoly evangéliumi lelkületű ember volt. Szolgálatának ideje alatt felmérte a Sebeshez tartozó leányegyházközségek helyzetét. S arról részletes jelentést tett az Esperesi Hivatalban. Őt követte *Imre Árpád* segédlelkész, 1895-ben. 1896-1932 között a bürgezdi születésű *Szabó József* őrködött a gyülekezet lelki élete felett. Ő ide lett eltemetve a borossebesi gyülekezet temetőjébe.

1923 dik év julius hó 30 dik napján.
Szabó József
reform. lelkipásztor.

Foto: Kiss

Szabó József ref. lelkipásztor kézjegye egy 1923-ban kiadott egyházi okiraton, néhány évvel az impérium-váltás után a borossebesi ref. egyházközség még a régi, magyar pecsétnyomót használja. (a szerk.)

1933-ban *Bitay Móric* beszolgáló lelkész végzi a gyülekezetben a szolgálatokat. Ezután 1934-1936 között *Dérczy Imre* a gyülekezet lelkipásztora. Ő cserélni szeretne a gyoroki lelkésszel*, Vermás Károllyal*, de ez a csere meghiúsul. 1937. november 7-én már *Nánásy Dániel* tart presbitergyűlést és ő végzi a lelkészi teendőket 1952. szeptemberéig. Szolgálata alatt élénk gyülekezeti munka folyik az egyházközségben.

[1] „Tomka Károly utolsó szolgálati helyén, a délvidéki Hertelendyfalván (1905-ben bekövetkezett haláláig) hű pásztorként viselt gondot a reá bízott nyájra. Kitartó buzgósággal éltette a jóreménységet népe szívében, lankadatlanul kilincselve az illetékeseknél, hogy a sokat szenvedett székelység az újrakezdés különféle nehézségein mielőbb átessen. Az ő terve szerint épült fel az ottani paplak és 1902-ben a templom is. Munkáját hasonló szellemben folytatta 1906-tól fia, ifj. Tomka Károly, egészen 1944-ig, amikor is a második világháború vihara erőszakkal kitépte székelyei szerető köréből." (Forrás: http://users.atw.hu/bszekely/honlap/1_040602.htm)

[2] Akáírása szerint: Tolnay Ferencz

[3] Bihary István lelkész meghalt 1878-ban, 43 éves korában, síremléke a borossebesi temetőben. (a szerk.)

Őt követte *Kenéz János* 1952-1979 közötti időszakban. Utána *Balogh András* 1980-1984 években következett. 1985-1989 között *Molnár János* pásztorolta a rábízott nyájat. Molnár János 1989-es távozását követően elkezdődött az egyház rombolása az akkori gondnok, és a pankotai lelkész jóváhagyásáva, valamint néhány presbiter közreműködésével. Lebontottak több melléképületet, a paplak egy részét, az akkori gondnok elvitt 2000 db cserepet, az egyház megszüntetésének szándékával. A templomot bérbe akarták adni a baptista gyülekezetnek, majd egy álmeghatalmazással az akkori gondnok megvette a templom telkén lévő épületet (lángossütőt), amit a *Coopcinsum* épített és a területhasználatért bért fizetett. Abban az időben *Herdeán Gyöngyi* pankotai lelkész volt a beszolgáló. Az egyházi épületeket használatba vették - a gondnok jóváhagyásával – és bért sem fizettek érte. Egészen addig, míg néhány lelkiismeretes református fel nem lépett ez ellen. Évekig tartó pereskedés következett, amit végül a helybeli hatóság közbenjárásával a református egyház elvesztett. Ezen kívül elveszítette még azt a területet[1], ami a parókiaudvar, a kert és a Dézna-patak között terült el – amit *gr. Wenckheim Krisztina* adományozott az egyháznak – ugyancsak a fenn említett hatóságok jóvoltából.

A következő beszolgáló lelkészek már egy új egyházvezetőséggel, gondnokokkal járták a törvényszéket *(dr. Vékás Zoltán, Patkó András, Máté József, Patkó Zoltán, Verebes Imre* a lelkészek közül *Baracsi Levente, Kondor Endre* és *Balla Sándor*). *Kondor Endre* idejében egy maroknyi református úgy határozott, hogy újjáépítik a lerombolt parókiának legalább egy részét, hogy ne szűnjön meg a református egyház, és hogy a gyülekezet lelkészt kaphasson. Sorban beszerezték az építkezéshez szükséges anyagokat, egyrészt pénzért, másrészt adományokból. A fatető szerkezetét és 100 m² parkettát *Máté József* adományozta, 4 ablakot és 2 ajtót, pedig *Babál Attila*, és még sokan mások, neveik az Aranykönyvben szerepelnek.

Az egyházkasszát *Patkó András*[2] vezette. Az építés szervezését *Máté József* vállalta magára. Ősszel a templom fűtését, egy légbefúvó kazán segítségével *Máté József* készítette, amit később 2013-ban lecseréltek, fiával *Árpáddal*. 2001-ben 2 szoba, konyha, fürdőszoba lett a gondnokok vezetésével újjáépítve. A többi rész, pedig holland segítséggel lett felújítva. 2000-ben a honfoglalás 1100 éves évfordulójára a templomudvarban 11 fenyőfa lett ültetve, *Máté József* és családja támogatásával.

12 év után újra lelkész lett beiktatva *Balla Sándor* személyében. Az egyház építése tovább folytatódott, a tanítói lakás helyett új épület lett építve az előbb említett gondnokok és a lelkész együttműködésével. A bukaresti kormánytól kapott az egyház 50,000 lejt az RMDSZ közbenjárásával, amiből meg lett javítva a templom. Közben a pereskedés az egyház területéért folytatódott. *Balla Sándor* elmenetele után *Prém Imre Csabát*[3] választotta meg a gyülekezet lelkipásztorául, a főgondnok *Máté József* és a gondnok *Patkó András*. Közben adományokból ki lettek kövezve az utak: *Rádu Erzsébet* és a Polgármesteri Hivatal segítségével, a templom külső megvilágítása *Rádu Erzsébet* adománya. Az egyház építése, az ingatlanok gondozása tovább folytatódik Isten segítségével abban a reménységben, hogy fenn fog maradni sokáig a Borossebesi Egyházközség.

[1] Füzes
[2] Andor
[3] 2012. február 1-től a borossebesi gyülekezet lelkésze (a szerk.)

39-1923

ROMÂNIA

KIVONAT

a [illegible] reform. egyház esketési-anyakönyvéből

az egyenyolcszázkilencvenöt évi július hó harmincadik napjáról VI -dik Kötet 10 -dik Lap.

Folyó szám	Ezer és napja az esketésnek	A vőlegénynek és menyasszonynak Neve és állapota	Natlletés és lakhelye a házszámival	Valláса	Életkora	Állapota nőtlen vagy hajadon	Állapota özvegy	Tanuk neve s állapota	Az összeskető neve. hivatala	Kihirdettettek-e vagy felmentettek?	Észrevételek
5.	1895. Junius 30.	V. I. Kiss Mihály cipész mester	Borossebes	ev. ref.	27	nőtlen	-	Id. Tillich József ref. esperes Fülöp Mátyás bíró	Lelkipásztor	1895 julius 14 julius 23 julius 28	
		M. a. Gerstner Mariska	Bérma Borossebes	ev. ref.	16	hajadon	-				

Kiírta, s hivatali pecséttel megerősítve kiadta Borossebes 1923 dik év julius hó 30 dik napján.

Korbó József
reform. lelkipásztor.

Az egyházközség iskolája

Adatok vannak arra, hogy 1840-ben már létezett református iskola. Egy későbbi feljegyzésben, pedig az áll, hogy ez fából készült épület volt. Ebben az évben zsindellyel teljesen újrafedik, vagy a régi zsindelyezést javítják ki. Ugyanebben az évben az iskola padlását valamint falát, kívül és belül betapasztják. Említés van arról is, hogy az iskola részére, egy új vaskemencét vásárolnak.

Győry Pálffy Mihály 1839-1843 között a gyülekezet lelkipásztora végrendeletében 104,50 forintot hagyományozott az iskola részére, amit kamatra is kiadtak, vagy adományok is érkeztek erre az alapra és ezt a pénzt mindenkor az iskola támogatására használták.

1853-ban *Lipovszky József* a tanító az egyházi iskolában. A fából készült iskolaépület nagyon rossz állapotban van, feltétlenül javításra szorulna. 1-4. osztályban 54 gyerek jár az iskolába, 32 fiú és 22 leány. Az iskola vallási színezete: református, evangélikus, római katolikus és izraelita. Ez évben jutalomkönyvet kapnak: *Runge Ferenc, Hunyadi János, Kövér Károly, Hollmayer Lajos, Veres Péter, Kinszki János, Kosicz Károly, Hernstein Amália*, *Kirilli Gyula, Tink Amália és Bíró István.* A gyerekeknek ilyen tantárgyakat tanítanak, mint keresztyén tan, Dávid Zsoltárai, gazdaságtan, számtan, magyar írás és olvasás, német írás és olvasás, szavalás magyar nyelven és könyörgés.

A borossebesi református tanító negyedévi fizetése 1865-ben a következő volt: 100 forint bér kézpénzben, 18 pozsonyi mérő búza, 10 pozsonyi mérő szemeskukorica, 3 öl fa az iskola fűtésére, továbbá a temetéseken a temetési díj. 1875-ben az uradalmi és községi területből a mindenkori tanító 6 hold területet kapott saját használatra.

1868-ban a tanító *Madarász József*. Ekkor 15 fiú és 6 lány tanul a gyülekezetből az iskolában. Elszomorító viszont az a tény, hogy a gyülekezetből még további 17 tanköteles gyerek nem jár iskolába. 1875-ben a tanító *Tolnai Ferenc*. Az iskolások száma a következőképpen alakul: 16 fiú, 7 lány jár a gyülekezetből az iskolába, az iskolát a tanköteles évek előtt elhagyók száma 3 fiú és 2 lány, teljesen iskolázatlanok 3 fiú és 6 lány.

Az 1870-es években a helybeli tanítók a legelő melletti birtokból fejenként 6 hold és 200 m²-nyi földterületet kapnak mindenkori használatra, amit 1893-ban mértek ki a tanítónak.

Valószínű, a régi iskolai épület romos állapota, vagy alkalmatlansága miatt, az egyházközség 1889-ben 3500 forintért, majd 1891-ben a megvásárolt épület másik szárnyát is 3600 forintért *Waldstein Wartenberg* gróftól iskolának megvásárolja. Erre a célra nagyobb összegeket 1890. szeptemberében *Dénes István* kujedi jegyző 20 forintot és 90 krajcárt*, Nagy Miklós* helybeli tanító 36 forintot, *Veres Péter* 5 forintot adományoztak.

1895-ben az iskola a következő tanfelszereléssel rendelkezik: 11 ülőpad és 2 ülőálca, 1 fekete tábla, álvánnyal, 1 földgömb, egy darab méterrúd, különböző űrmértékmérők – liter, deciliter és centiliter – 25 vezérkönyv, 6 matamatika tankönyv, 9 földrajz tankönyv, 14 természetrajz tankönyv, 1 számológép 100 golyóval és 3 fali olvasótábla.

Magyarország 1000. éves fennállásának emlékét az iskolában is megünneplik. Ennek emlékére többnyire a vezető réteg közadakozásából létrehozzák a milleneumi iskolai népkönyvtárat.[1]

Annak ellenére, hogy az egyház anyagi helyzete elég rossz, az egyház nagymértékben hozzájárul nemcsak az iskola fenntartásához, hanem megfigyelhető az a tény is, hogy a szegény sorsú gyerekek részére, akik szüleiknek anyagi helyzete nem engedte meg, hogy könyvet vásároljanak gyermekeik részére s emiatt esetleg távol maradtak volna az iskolától. Az ilyen gyerekeknek az iskola vásárolja meg a könyvet és az egyéb szükséges dolgokat. 1897. és 1898-ban az egyház erre a célra 6 forinttal járul hozzá. 1897-ben a presbitérium kéri

[1] 6 frt 60 krajcár gyűlt össze, dr. Baross Ferenc főszolgabíró kimagaslóan nagy összeggel járult hozzá. (a szerk.)

az Oktatási Minisztériumot, hogy a gyermekenként 15 krajcár adót az egyház rossz anyagi állapota miatt, - ekkor 2000 forinttal tartozik az egyházközség a Szebeni Földhitelintézetnek – engedje el visszamenőleg az 1892 -1895-ös évekre.

Az iskola épülete 1909-ben újra javításra szorul. A tetőn kijavítják a zsindelyt, az oldalát kívül-belül meszelik. Az udvarra egy szivattyús új kutat készítenek.

Utolsó adatunk az egyházközség iskolákról 1914-ből van. Eszerint a 6-12 éves tankötelesek közül 70 fiú és 65 lány, mindnyájan az egyházközség iskolájában, oktatásban részesülnek. E feljegyzés szerint az iskola felszereltsége jó, a tanszerekben vannak ugyan még hiányok. Egy 1929. februárjában kelt beadvány szerint már 10 éve nem működik az egyházi iskola, de szeretnék a lehetőségek szerint újraindítani.

A református iskola bezárása után a katolikus egyház tulajdonában levő iskola tovább működött. A református gyerekek nagy része a katolikus iskolában tanul tovább. Ezen túl a gyülekezet rendszeresen adakozik a katolikus iskola részére.

A gyülekezetben lévő kegytárgyak

Egy 1865-ös „Aranykönyv”-i bejegyzés szerint, volt az egyházközségnek egy régi, idomtalan, rézből készült úrasztali kelyhe. Ehelyett egy újabb kehely vételéhez *Herczeg Zsuzsána* (sic!) ugyanebben az évben 10 osztrák forinttal járult hozzá. A régi kelyhet *Brüll Mór* aradi ékszerész[1] 20 osztrák forint értékben vette át. Ennek árát megtoldotta a gyülekezet 12 forinttal, így került megvételre az úrasztali kehely, amelyből első alkalommal folyó év november 19-én úrvacsoráztak a hívek.

Az 1895-ös leltári napló szerint a következő kegytárgyak tartoznak a gyülekezet tulajdonába: 1 ezüst kehely koronával az úrasztalához, 3 pléhkanna az úrasztalához, 2 cinkből készült tányér, keresztelő tál és kanna sárgarézből, kókuszdió pohár, 2 fehér abrosz az úrasztalához, rózsaszín selyem terítőkendő, 5 selyem kiskendő – amelyek közül az egyik *Tamás Szabó Mihály* özvegyének, *Mészár Máriának* 1873. április 2-án történt adománya, egy másikat 1880. május 28-án *Patkó Katalin, ifj. Patkó György* menyasszonya adományozott – 3 tarka kendő, egy fehér csipkés szélű abrosz, egy selyem hímzett terítő és 2 úrasztali terítő.

A fenn nevezett kegytárgyak közül jelenleg megtalálható a már említett, szőlőfürtökkel és levelekkel díszített, ezüst talpas kehely. Egy felirat is olvasható ezen a kelyhen: ”Tomka Károly lelkipásztorságában, Herczeg Zsuzsána s több hívek Borossebesben 1865”. Van még az úrvacsorához egy óntányér, amiből a lelkész a kenyeret osztja. Továbbá egy ónkanna, amit arra használnak, hogy a kehelybe utánatöltik a bort.

Foto: Kiss

Egy rézből készült és cinkkel bevont keresztelő tál és kanna. A kanna alá van még egy sárgarézből készült és cinkkel bevont tányér.

Az úrvacsorai kellékek között találunk még egy bordó színű hímzett terítőt, amelyen sárga színű szőlő és kalászhímzések vannak. A terítőt *Szilágyi Sándor* lelkész neje és *Cs. Nagy Mária* 1894. karácsonyára ajá ajándékozta a gyülekezetnek. Ezen kívül van még egy fehér úrasztali terítő és egy, a keresztelő kegytárgyakra fehér csipketerítő.

[1] Aradi ékszerész, 1842-ben az első pesti iparmű-kiállításon dicsérő oklevelet kapott az ott kiállított gyűrűjéért.

Foto: Kiss

A Herczeg Zsuzsána-féle ádozati kehely, az első használatba vétel: 1865. november 19-én.

Anyaga: ezüst. Súlya: 10 dkg, magassága: 18 cm, átmérő a tetején: 9,5 cm, talpánál: 8,5 cm, a felirattal ellentétes oldalon: „AK” jelzés. (Készítette: Brüll Mór aradi ékszerész, 32 osztrák forint ellenében.)

Foto: Iosif Verebes – 2018.

A felirat:

„Tomka Károly lelkipásztorságában, Herczeg Zsuzsána s több hívek Borossebesben 1865.”

Az „Aranykönyv” 3. oldala

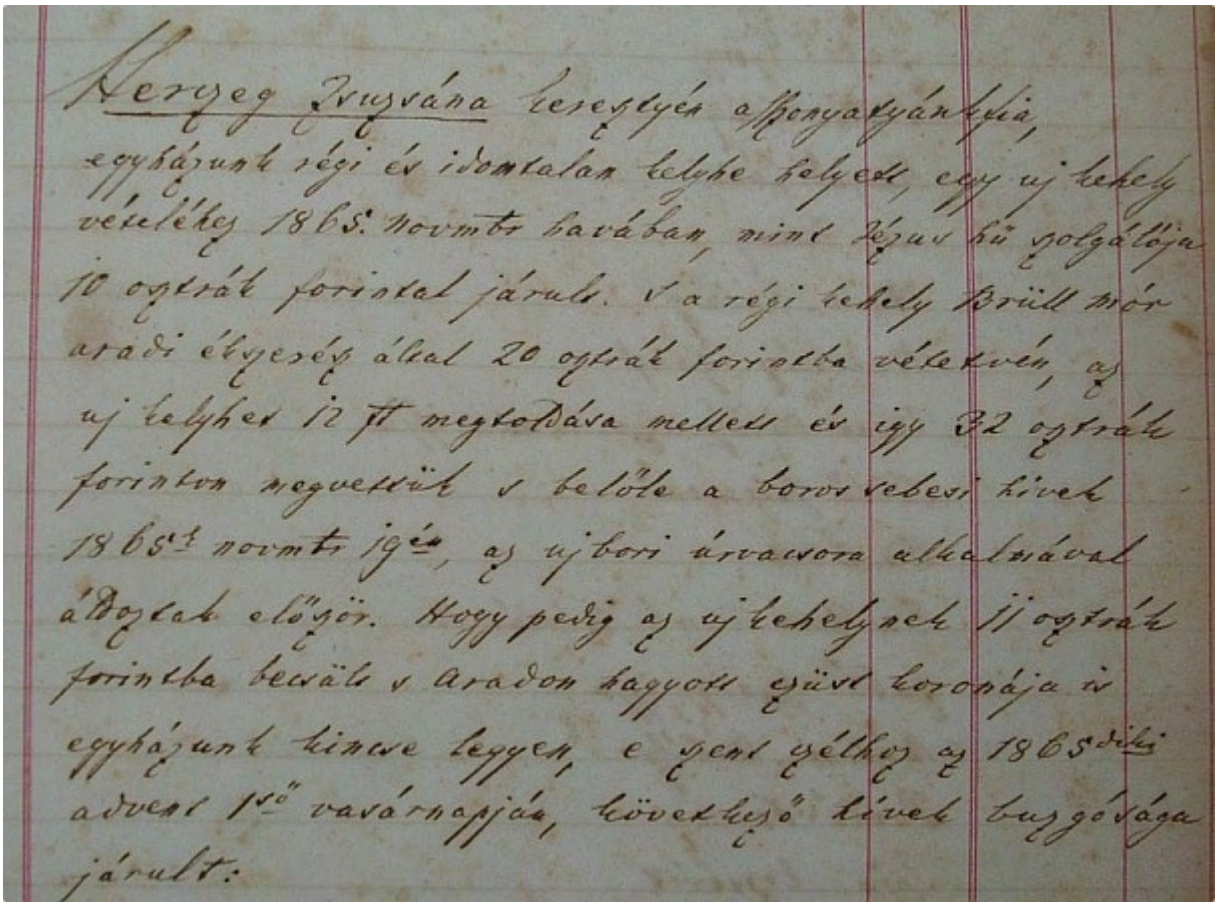

Herczeg Zsuzsána keresztyén asszonyatyánkfia, egyházunk régi és idomtalan kelyhe helyett, egy uj kehely vételéhez 1865. novmbr havában, mint Jézus hű szolgálója 10 osztrák forintal járult. S a régi kehely Brüll Mór aradi ékszerész által 20 osztrák forintba vételezvén, az uj kelyhet 12 ft megtoldása mellett és igy 32 osztrák forinton megvettük s belőle a boros sebesi hívek 1855 november 19-én az újbori úrvacsora alkalmával áldoztak először. Hogy pedig az uj kehelynek 11 osztrák forintba becsült s Aradon hagyott ezüst koronája is egyházunk kincse legyen, e szent czélhoz az 1865-diki advent 1-sö vasárnapján, következő hívek buzgósága járult:

Foto: Kiss László

Tomka Károly lelkész kézírása

„Herczeg Zsuzsána keresztyén asszonyatyánkfia, egyházunk régi és idomtalan kelyhe helyett egy új kehely vételéhez 1865 november havában mint Jézus hű szolgálója 10 osztrák forinttal járult s a régi kehely Brüll Mór aradi ékszerész által 20 osztrák forintba vételezvén az új kelyhet 12 ft megtoldása mellett és így 32 osztrák forinton megvettük s belőle a boros sebesi hívek 1855 november 19-én az újbori úrvacsora alkalmával áldoztak először. Hogy pedig az új kehelynek 11 osztrák forintba becsült s Aradon hagyott ezüst koronája is egyházunk kincse legyen e szent czélhoz az 1865-iki advent 1-sö vasárnapján, következő hívek buzgósága járult:”

Sándor József, Máté László, Tönkő Péter, Bálint Zsigmond, Mészár Pál, Mészár Ferencz, Verebes Márton, Hunyady József, Bugyi Lajos (Butyin), Szabó András, Szabó György, Patkó Mihály, Hunyadi János, Kis Ferencz, Bódi Mihály, Madarász József, Veres Mihály csizmadia mester, ifj., Tönkő Zsigmond, Kis Áron, Flachbart Károly iskolás fiú, Szabó György ifj.,

Bálint Mihály, Patkó Ferencz, Peja (Peia) Erzsébet, Szabó Zsuzsána, Patkó Erzsébet, Kovács (?), Boros Rebeka, Szabó Györgyné idős, Bálint Sára, Nyíri Juliána, Barzel Juliána, Szabó Juliána, Vuja (Vuia) Katalin, Tönkő Juliána, Tönkő Terézia, Lukács Mária, Lukács Zsuzsána, Vágó Juliána, Sándor Klára, Sándor Rozália, Sándor Etelka, Sándor Juliána, Máté József, Máté Ida (?), Hunyady György, Peja (Peia) Erzsébet, Székely Anna, Mészár Zsigmond, Mészár György, Mészár Juliána, Tönkő Katalin, Szabó Mária, Mészár Katalin, Mészár Mária, Koritsánszky Gyula, Szabó Ferencz emlékére, nagynénje.

*

Az áldozókehely megvásárlása céljából 58 személy adakozott a gyülekezetből, általában 20-30-50 krajczár értékben. Kimagasló adomány volt Herczeg Zsuzsána-é: 10 osztrák forint. A fenti névsorban szereplő, utolsó két személy: 1 illetve 2 frt összeggel járult a gyűjtéshez.

(a szerk.)

*

„Úrvacsorához óntányér, amiből a lelkész a kenyeret osztja” (Balla Sándor)
Súlya: 58 dkg, átmérő: 23.5 cm, magasság: 2.5 cm.

Foto: Kiss László

Foto: Kiss

Az egyházi kegytárgyak egyik darabja: egy fedeles „ónkanna, minek rendeltetése, hogy a kehelybe utánatöltik a bort”, napjainkban már nincs használatban. Magassága: 30 cm, átmérője: 10 cm, talpátmérő: 13.5 cm, súlya: 2.4 kg. Felirat, jelzés a kannán nem található.

*

← „*Nánásy Dániel* 1937. november 7-től végzi a lelkészi teendőket 1952. szeptemberéig. 1944. szeptember 11. és október 31. között internálták. Szolgálata alatt élénk gyülekezeti munka folyik az egyházközségben.” (Balla Sándor) A gyerekek vallási oktatását nagy szigorral végezte.

Kézjegye egy 1946-ban kiállított egyházi okiraton.

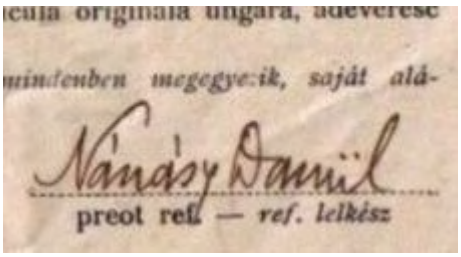

Foto: Kiss

„ERŐS TORONY AZ ÚRNAK NEVE".
PÉLDABESZÉDEK 18:10.

Emléklap

a borossebesi református egyházközség szeretettel ajándékozza ezt az emléklapot

Patkó Zsigmond növendéknek,

aki szorgalmasan látogatta a vallásos nevelés óráit. (11.33)

Lebis, 1949 jún. 16

Nánásy Dániel
az egyh. közs. lelkipásztora.

Oficiul Parohial Reformat SEBIS R.T.R.

„A VILÁGOSSÁG A SÖTÉTSÉGBEN FÉNYLIK" JÁNOS 1:5.

Patkó Zsigmond (Borossebesen, 2017-ben az egyik legidősebb magyar) 1949-es emléklapja

Kiss Jenő (1941. március 15-én adományozott) virágvázája a templom úrasztalán

Foto: Kiss

Lelkek száma a' BSebesi Reformáta Egyházban

1851/52-ik évről

Kovács József lelkész 1848. és 1861. között volt a borossebesi gyülekezetnél, szolgálatának harmadik évében készült az alábbi létszám kimutatás a település református közösségéről: 85 háztartásban összesen 289 fő volt, megközelítőleg 50-50 % arányban férfi és nő.

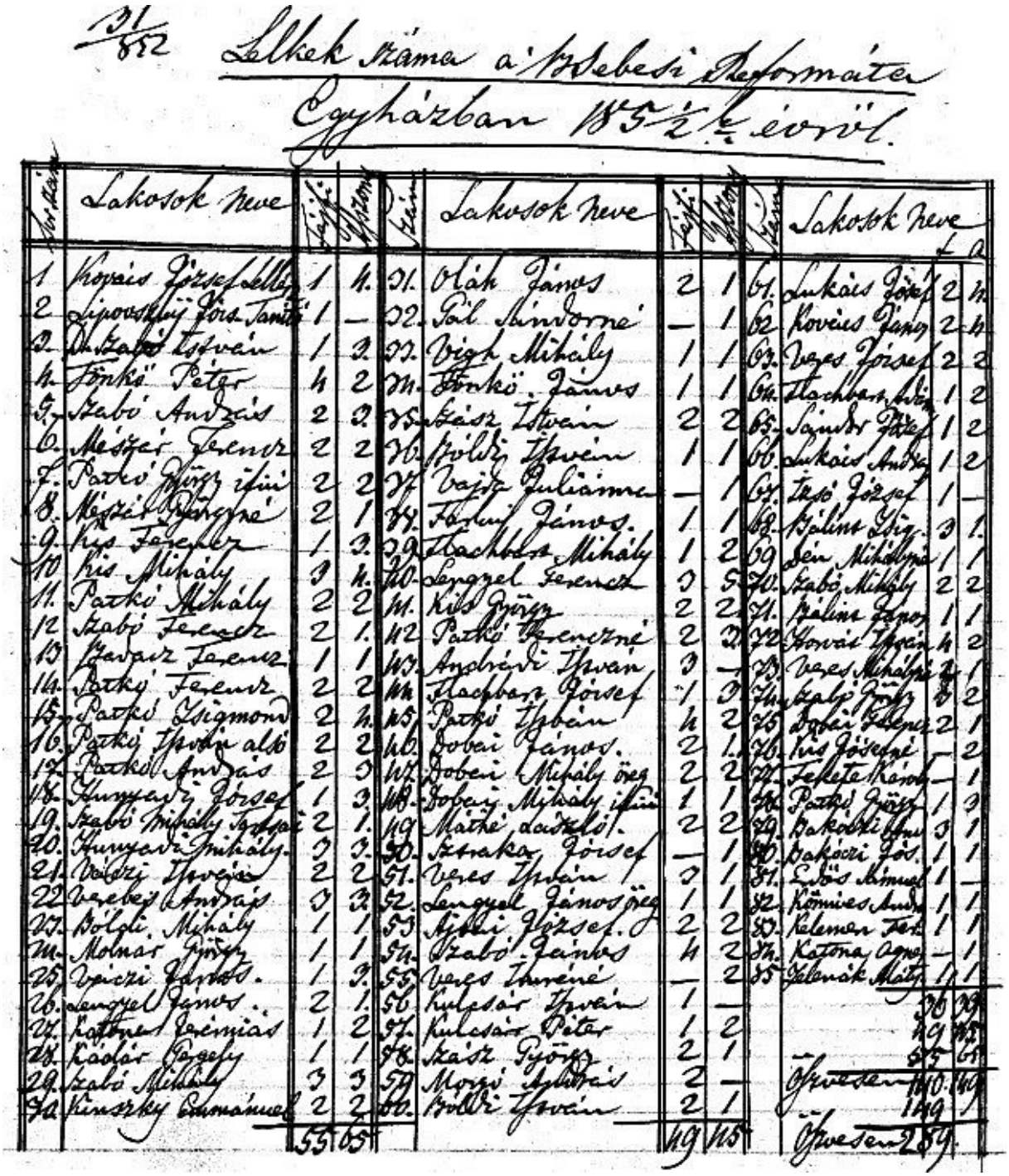

Foto: Kiss László – 2017.
Forrás: Borossebesi Református Egyházközség

A borossebesi ref. gyülekezet tagjainak névsora az 1851/52-ik évben

	Férfi	Asszony
1. Kovács József, lelkész	1	4
2. Lipovszky József, tanító	1	-
3. D. Szabó István	1	3
4. Tönkő Péter	4	2
5. Szabó András	2	3
6. Mészár Ferecnz	2	2
7. Patkó György, ifj.	2	2
8. Mészár Györgyné	2	1
9. Kis Ferencz	1	3
10. Kis Mihály	3	4
11. Patkó Mihály	2	2
12. Szabó Ferencz	2	1
13. …acz Ferencz	1	1
14. Patkó Ferencz	2	2
15. Patkó Zsigmond	2	4
16. Patkó István, alsó	2	2
17. Patkó András	2	3
18. Hunyady József	1	3
19. Szabó Mihály	2	1
20. Hunyadi Mihály	3	3
21. Váczi …	2	2
22. Verebes András	3	3
23. Bódi Mihály	1	1
24. Molnár György	1	1
25. Váczi János	1	3
26. Lengyel János	2	1
27. … Jeremiás	1	2
28. Kádár Gergely	1	1
29. Szabó Mihály	3	3
30. Kinszky Emánuel	2	2
31. Oláh János	2	1
32. Pál Sándorné	-	1
33. Vígh Mihály	1	1
34. Tönkő János	1	1
35. Szász István	2	2
36. …ólik István	1	1
37. Vajda Juliánna	-	1
38. Farkuj János	1	1
39. Flachbart Mihály	1	2
40. Lengyel Ferencz	3	5
41. Kis György	2	2
42. Patkó Ferenczné	2	3
43. Andr… István	3	-
44. Flachbart József	1	3
45. Patkó István	4	2
46. Dobai János	2	1
47. Dobai István, id.	2	2
48. Dobai István, ifj.	1	1
49. Máthé László	2	2
50. Sztraka József	-	1
51. Veres István	3	1
52. Lengyel János, id.	1	1
53. Aj… József	2	2
54. Szabó János	4	2
55. Veres Imréné	-	2
56. Kulcsár István	1	-
57. Kulcsár Péter	1	2
58. Szász György	2	1
59. Morgó(?) András	2	-
60. … István	2	1
61. Lukács József	2	4
62. Kovács János	2	4
63. …ges József	2	2
64. Flachbart István	1	2
65. Sándor József	1	2
66. Lukács András	1	2
67. Izsó(?) József	1	-
68. Bálint Zsigmond	3	1
69. Dén Mihályné	1	1
70. Szabó Mihály	2	2
71. Bálint János	1	1
72. Horvát István	4	2
73. Veres Mihályné	2	1
74. Szabó György	3	2
75. Dobai Ferencz	2	1
76. Kis Józsefné	-	2
77. Fekete Károly	-	1
78. Patkó György	1	3
79. Bakóczi …	1	1
80. Bakóczi …	1	1
81. Erdős …	1	-
82. Kőmíves A…	1	1
83. Kelemen Ferencz	1	1
84. Katona …	-	1
85. Zelenák Mátyás(?)	1	1

A borossebesi ref. egyházi választók névsora 1909 évben.

Folyó szám	A választó neve:	Foglalkozása, Lakása:	Felvételének határozat.	Esperesi: Határozat:	Jegyzet:
1.	Brenzsik Mihály	npj. Bocba			
2.	Biró Bertalan	áll.f.v. -"-			
3.	Biró András	cipész -"-			
4.	Babál János	npj -"-			
5.	Boros Antal	ng.v. ör -"-			
6.	Bence János	Lelep. r. -"-			
7.	Bukóci Péter	u ör -"-			
8.	özv. Bajtai Jánosné	npj. -"-			
9.	Csendes Mihály	npj. -"-			
10.	Csáki Mihály	szitás -"-			
11.	Dobai György	földm. -"-			
12.	Domokos Pál	f.t.ör -"-			
13.	Dankó Jánosné	npj. -"-			
14.	özv. Fazekas Istvánné	kárt.b. -"-			
15.	Fliegl Pálné	kárt.b. -"-			
16	Fűrös József	ref. tanító -"-			
17	Gyürki Jánosné	npj. -"-			
18.	id. Hajdu Mihály	ür. bíró -"-			
19	Ifj. Hajdu József	napszámos -"-			
20	Hamupipe Andrásné	kárt.b. -"-			
21	Hunyadi János	földm. -"-			
22	Hunyadi György	földm. -"-			
23.	Ilisics Jánosné	kárt.b. -"-			
24.	Jávor András	npj. -"-			
25.	Kerpán Antalné	kárt.b. -"-			
26.	Kovács Katalin	-"- -"-			
27.	Killik Kálmán	asztalos -"-			
28.	Kiss Sándor	földm. -"-			
29.	Kónya Károly	napsz. -"-			
30.	Kiss Mihály	cipész -"-			
31.	özv. Kiss Áronné	kárt.b. -"-			
32.	Kiss Zsigmond	rendőr -"-			

Sorszám	A választó neve:	Foglalkozása, Lakása:	Felvételének Határozat:	Egyesek Határozat:	Jegyzet:
33.	ifj. Kiebl József.	cipész Gyula.			
34	Kanzleder Józsefné	nincs - " -			
35	Kráe Pálné	Kártolónő - " -			
36	Kiss Kálmán	v. bíztos - " -			
37.	Maithé József	Lámár - " -			
38	Mathé Lászlóné	Kártolónő - " -			
39	Mauthy János	Kovács - " -			
40	Meszár Ferencné	Földm. - " -			
41	Mullei Jánné	kártolónő - " -			
42.	Molnár Sándor	gépész - " -			
43.	Nagy Lajosné	kárt. kartács			
44.	id. Nagy Lajos	nincs Gyula			
45.	Nyes Istvánné	Földm. - " -			
46	ifj. Nagy Lajos	gépész - " -			
47.	id. Patkó György	Földm. - " -			
48	id. Patkó Ferenc	- " - - " -			
49	ifj. Patkó György	- " - - " -			
50	id. Patkó János	- " - - " -			
51	Patkó Ferencné	- " - - " -			
52.	ifj. Patkó Ferenc	- " - - " -			
53.	Patkó Zsigmond	- " - - " -			
54	Pápai Lajos	ács - " -			
55	Patkó Borbála	v. kalauz - " -			
56	Patkó József	ács - " -			
57.	Patkó Vincze	Kereskedő - " -			
58	ifj. Patkó Imre	Földm. - " -			
59	id. Patkó Imre	- " - - " -			
60	ifj. Patkó János	gépész - " -			
61	Rózsa Sándorné	kárt. - " -			
62	Romatka Mihályné	- " - - " -			
63.	Schuster Jánosné	kárt - " -			

id. Szalai György

Folyó szám	A választó neve:	Foglalkozása, Lakása:	felszólamlási határozat,	Orsz. határozat,	Jegyzet.
64	Szilvássy Sándor	cipész, Gyeb.			
65	Szlatki Józsefné	házt. "			
66	Szabó József	ács "			
67	ifj. Szabó Ferenc	varrónő "			
68	Saját Mátyásné	házt. "			
69	ifj. Szabó György	föld. "			
70	Szabó Lajos	erdész, Magyarád			
71	Szántó Jánosné	házt. Gyeb.			
72	Szabó János	földm. "			
73	Steiner János	vasutas "			
74	Szabó József	ref. tanító, "			
75	Szabó Mihály	sütő "			
76	D. Tarjáni Károly	ács "			
77	Todorovics-Vincé	házt. "			
78	Varchausz Gábor	földm. "			
79	Varchausz-Bauhaus	nyug. "			
80	özv. Veress Mihályné	~~házt.~~ "			
81	Veress Imre	molnár "			
82	Veress János	" "			
83	Zsilinszky Mátyás	lányab. "			
84	Zolnai János	v. őr Komjad			

Borosnéb. 1909-ik május hó 22-én.

Szabó József
Tanító
s jegyző

Szabó József
ref. tanító, elnök.

1219-1909
Hitelesítem
Sárkad 1909 június 24.
Balogh Károly
esperes

Pólyák János
egyh. gondnok.

A borossebesi ref. egyház választóinak* névsora az 1909-es évben

	Foglalkozás
1. Breznyik Mihály	?
2. Bíró Bertalan	áll.f.v.
3. Bíró András	cipész
4. Babál János	?
5. Boros Antal	ny.v. őr
6. Bence János	?
7. Bukóci Péter	u. őr
8. özv. Csejtei Jánosné	?
9. Csendes Mihály	?
10. Csáki Mihály	sütő
11. Dobai György	fldm.
12. Domokos Pál	?
13. Dankó N-né	?
14. özv. Fazakas Istvánné	házt.b.
15. Fiegl Pálné	házt.b.
16. Füzes József	ref. tanító
17. Gyürki Jánosné	?
18. id. Hajdú Mihály	úrbéres
19. Lecsméri Hajdú József	szolgabíró
20. Han…ka Andrásné	?
21. Hunyadi János	fldm.
22. Hunyadi György	fldm.
23. Ilisics Jánosné	házt.b.
24. Jávor András	?
25. Kr…án Antalné	házt.b.
26. Kovács Katalin	házt.b.
27. Killik Kálmán	asztalos
28. Kiss Sándor	fldm.
29. Kónya Károly	szabó
30. Kiss Mihály	cipész
31. özv. Kiss Áronné	házt.b.
32. Kiss Zsigmond	rendőr
33. ifj. Killik József	cipész
34. Krác Pálné	házt.b.
35. Kanzi…er Józsefné	?
36. Kiss Kálmán	r.biztos
37. Máthé József	tímár
38. özv. Máthé Lászlóné	házt.b.
39. Mauksz János	kovács
40. özv. Mészár Ferencné	fldm.
41. Müllei …né	házt.b.
42. Molnár Sándor	gépész
43. Nagy Lajosné	házt. b.
44. id. Nagy Lajos	?
45. Ny… Péterné	fldm.
46. ifj. Nagy Lajos	?
47. id. Patkó György	fldm.
48. id. Patkó Ferenc	fldm.
49. ifj. Patkó György	fldm
50. ifj. Patkó János	fldm.
51. özv. Patkó Ferencné	fm.
52. Ifj. Patkó Ferenc	fldm.
53. Patkó Zsigmond	fldm.
54. Pápai Lajos	ács
55. Patkó András	v. kalauz
56. Patkó József	ács
57. Patkó Vilmos	kereskedő
58. ifj. Patkó Imre	fldm.
59. id. Patkó Imre	fldm.
60. ifj. Patkó János	gépész
61. Rózsa Sándorné	házt.b.
62. (H)romatka Mihályné	h.b.
63. Schveiczer Jánosné	házt.b.
id. Szabó György	?
64. Szilvágyi Sándor	cipész
65. Szlatki Józsefné	házt.b.
66. Szabó József	ács
67. ifj. Szabó Ferenc	vasutas
68. Saját Mátyásné	házt.b.
69. ifj. Szabó György	fldm.
70. Szabó Lajos, erdész,	Monyásza
71. Szántó Jánosné	házt.b.
72. Szabó János	fldm
73. Steiner János	s. jegyző
74. Szabó József	ref. lelkész
75. Szabó Mihály	sütő
76. D. Takács Károly	ács
77. Todorovics N-né	házt.b.
78. Verebesy Gábor	fldm.
79. Verebesy András	?
80. özv. Veress Mihályné	h.b.
81. Veress Imre	molnár
82. Veress János	molnár
83. Zsilinszky Mátyás	bánya b. .
84. Z… János	v.őr, Kornyest

Az okiratot aláírásával és pecséttel hitelesítette: Füzesi Károly ref. tanító/e.jegyző, Szabó József: ref. lelkész/elnök, Pápai Lajos: egyházgondnok, valamint a sarkadi esperes: Balog Ambrus.

* A *Választói Névjegyzékbe* azok a 18. életévüket betöltött egyháztagok kerülnek be, akik az előző évre kifizették a presbitérium által meghatározott egyházfenntartói járulékot. Ők alkotják az egyházközség szavazati joggal bíró közgyűlését. Ez a testület hivatott dönteni új lelkész választásakor (amennyiben a lelkész meghívás mellett dönt a presbitérium és nem pályáztatja meg a helyet, úgy a presbitérium javasol, de a közgyűlés választ) illetve az egyházközség ingó vagy ingatlan javainak vásárlásakor/eladásakor. Azt, hogy miért csak a családfők szerepelnek az 1909-es névjegyzékben, nem tudom, valószínű, hogy akkoriban a családokat egy-egy tag képviselte a közgyűlésen. (adatközlő: Módi József)

*

A boros-sebesi ref. lelkész fizetés levele

1 ször 135.00 forint, mely az egyház pénztárából évnegyedenként fizetendő.
2 szor 32 hold föld, melyet tetszése szerint használhat (a) lelkész, adóját az egyház fizetvén
3 szor Egy egész külállomány birtok utáni erdő fajzás[1], és marha legeltetési szabadság
4 szer Stolák[2]

Kelt Boros-Sebes 1877 Ápr. 22én

Hogy e fizetéslevél az eredetivel egyen, bizonyitom ……..Zsigmond
Kelt mint fent egyház gondnok

Sipos János E ref. időközi lelkész

*

A következő oldalon az eredeti iratról készült másolat látható. Az olvashatóság kedvéért legépeltem, az akkori írásmóddal és az esetleges nyelvtani hibákkal. Forrás: a borossebesi ref. egyházközség Lelkészi Hivatala, foto: Kiss László – 2017.

[1] A faizás (lat. *lignatio*) azt a jobbágyoknak tett engedményt jelenti, hogy a földesúr erdejéből fát hozhatnak, leginkább, hogy legyen mivel tüzelniük, de szerszám és épületjavításra is használhatják. Szintén faizás / lignatio a neve az uradalmak tisztségviselőinek javadalmazásában általában szereplő természetbeni faellátmánynak vagy fakivágási jognak, illetve a birtokos, mint kegyúr által a hozzá tartozó plébániáknak juttatott faellátmánynak. (Forrás: Wikipédia)
[2] Adomány, melyet kereszteléskor, esketéskor, temetéskor, bizonyos iratok kiállításakor adnak a pap számára. A papság ellátásának részét képezi. (Forrás: Magyar Katolikus Lexikon)

A boros sebesi ref. lelkész fizetés-
levele.

1ször 135 o.é. forint, mely az egyházpénztá-
rából évnegyedenként fizetendő.

2szor 32 hold föld, melyet szokás szerint
használhat lelkész, adóját az egyház
fizetvén.

3szor Egy egész kül állomány bírói kiszánandó
fajzás, és marha legeltetési szabadság.

4szer Szolák.

Kelt Boros-Sebes 1877 Ápr. 22én

Szuszics Zsigmond
egyházi gondnok.

Hogy e fizetéslevél az
eredetivel egyezőleg bírói-
lag másoltatott.

Kelt mint fent.

Lipovszky[illegible]
mint fő[illegible]

Egykori református lelkészek síremlékei Borossebesen

Foto és a szöveg lejegyzés: Kiss László - 2017.

Bihary István egykori ref. lelkész síremléke a borossebesi temetőben, felirata:

Itt nyugszik

BIHARY ISTVÁN

a borossebesi református egyház

LELKÉSZE

meghalt az 1878. évben május 24

43 éves korában

BÉKE PORAIRA

Ezen sírkövet emeltette özvegye

NEP KATALIN 1895 BEN

Mély gyász és fájdalommal tudatom, felejthetetlen jó hitvestársamnak, a mindig hű, igaz és buzgó

SZILÁGYI SÁNDOR.

borossebesi ev. ref. lelkipásztornak,

három heti súlyos szenvedés után, életének 37-ik évében f. évi augusztus hó 19-dikén, éjféli ½12 órakor történt kimultát.

A megboldogult temetése f. évi aug. hó 21-dikén d. u. 3 órakor fog megtörténni.

Legyen áldott nemes szivének emlékezete!

Boros-Sebes, 1895. aug. hó 20-án.

Özv. Szilágyi Sándorné
szül. Cs. Nagy Mária.

Forrás: Országos Széchenyi könyvtár - Plakát- és Kisnyomtatványtár

Síremlékének felirata:

Itt nyugszik
néhai

SZILÁGYI SÁNDOR

volt borossebesi
református lelkipásztor
életében és halálában
Istennek hűséges szolgája
élt 37 évet.
Meghalt 1895. aug. 19-én.
E sírkövet állíttatta
szerető felesége
özv. Szilágyi Sándorné
szül. Cs. Nagy Mária

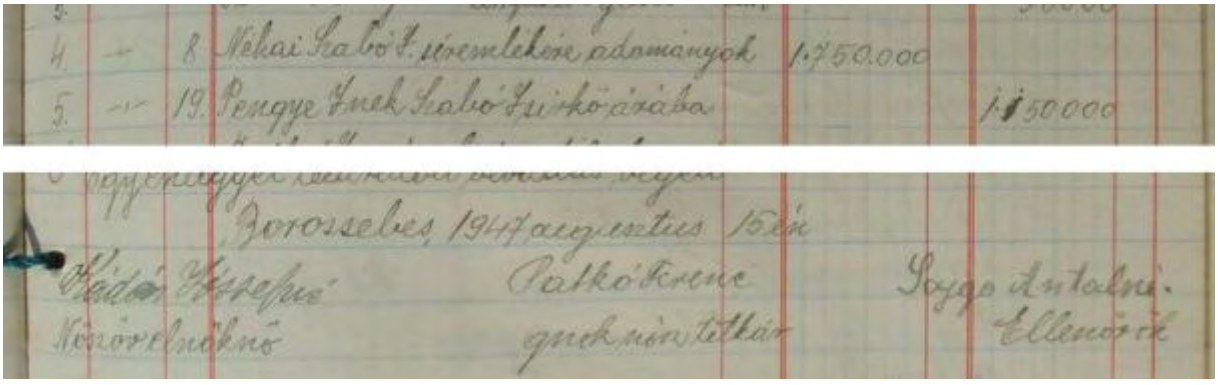

← Szilágyi Sándor síremléke a borossebesi temetőben, az előbb említett Bihary István lelkész sírkövétől balra, cca 10-12 m-re.

„Szilágyi Sándor az 1890-1891-es években helyettes lelkész, majd 1891-1895. között a gyülekezet rendes lelkipásztora. Úgy maradt fenn a gyülekezet emlékezetében, hogy komoly evangéliumi lelkületű ember volt. Az egyházközség temetőjében lett eltemetve.” (Balla Sándor)

Foto és a szöveg lejegyzés: Kiss László - 2017.

A harmadik, egykor Borossebesen a leghosszabb ideig szolgáló és temetőjében nyugvó lelkész, *Szabó József* síremlékét, amit 1947-ben állíttatott a helyi *Nőszövetség*, nem sikerült

Kivonat a pénztárkönyvből

megtalálni. Sem a gyülekezet jelenlegi lekipásztora, sem a presbitérium tagjai nem tudták már a helyét 2017-ben megmutatni. (a szerk.)

A borossebesi református templom, tornya nyugat felé néz, hossztengelye 19,15 m.

(Foto: B&B HELIOS – Bodóné Mátyás Judit)

„Szükséktelen bibliothécák” és folyton csak olvasó lelkészek a Békési Református Egyházmegyében[1] a 18. század végén. (részlet)

A világi református lakosság körében is meg lehetett figyelni […] bizonyos esetekben tisztelték, és a haladás legfőbb zálogának tartották a nyomdatermékeket, máskor meg ellenségesen viszonyultak hozzá. Nem meglepő, hogy az adott helyzetből adódó érdekek sokszor befolyásolták ezeket a megnyilatkozásokat.

Borossebesen *Végh János* lelkész helyzete 1818-ra, annyira lehetetlenné vált, hogy kénytelen volt elhagyni a települést. A pap elleni tömeges hisztéria részeként a helyi lakosok az írott törvényeket őrző jegyzőkönyvet tekintették minden bajuk okozójának, azért azt megpróbálták megsemmisíteni.

Végh János kérvénye az egyházmegyéhez:

„Mikor Felsőségnek rendeléseit és parantsolatit előttök olvasom, azt merik mondani, hogy az ő dólgaikban sem a Király sem Püspök nem parantsol. Sőt egy részeges veszekedő paraszt *Patkó János* nevezetű ember kikapván a protocollumot kezemből a földhöz letötte, hogy ne olvassam nekik.”

Borossebes, 1818. nap és hónap nélkül TtREL I.29.i.209

(Forrás: dr. Hegyi Ádám, http://real.mtak.hu/15537/2/hegyi-mediarium-kesz-1.pdf)

*

A boros-sebesiek *„igen vállalkozó emberek. Valaha nemes emberek voltak – és kálvinisták – és magyarok. Híres verekedők, híres kiabálók; szabadságaikat emlegetők és pörpatvarkedvelők. Ezeket jó lesz nem bolygatni!”* Írja Jókai, *Kurbán bég* című novellájában, összegezvén a sebesiekről ezidáig hallottakat. Egy későbbi lelkészük, *Végh János* se lehetett egy mindennapi alkat. Indulatos ember lévén, egy kommunális gyűlésen öklével verte az asztalt (mellesleg: igaza volt), ezért annak idején elöljáróitól intésben részesült. Róla jegyezték fel, hogy egy alkalommal a hívek húzták le a szószékről, mert felindultságában így imádkozott: *„Úr Isten! Bocsáss meg nekünk, akasztófára való sebesieknek!”*. Ülök a padban az istentiszteleten (rajtam kívül, minden jelenlévő hívő presbiter) és hallgatom Nt. Prém tiszteletes prédikációját. Egy röpke pillanatra gondolataim elkalandoznak, szemem a szószékre téved, elképzelvén, hogy a sebesi atyafiak éppen ráncigálják lefele onnan az egykori renitens prédikálót. A következő pillanatban azonban beugrik: a fenti események nem itt, hanem a két évszázaddal ezelőtti, előző templomban történtek. (a szerk.)

*

[1] Borossebes 1781-1821 között a Békési Református Egyházmegye anyaegyházközsége volt.

A borossebesi Református Nők Szövetségének alakuló gyűlését 1929. nov. hó 3-án vasárnap

d.e. 11 órakor tartották a helyi ref. iskola-teremben

„Jelen voltak: Babál Margit, ifj. Babál Jánosné, Bíró Sándorné, Gömöri Ilona, Killik Ida, Killik Irma, Kovács Katalin, Killik Berta, Kádár Józsefné, özv. Nagy Lajosné, Patkó Katicza, Patkó Erzsébet, Patkó Istvánné, Patkó Ferencné, Patkó Júlia, Rizik Ilona, Patkó Mihályné, Szárics Jánosné, Takács Károlyné, Takács Margit, Torkos Jánosné, Tógyika Péterné, Verebesy Katicza, Papp Andrásné, Orosz Jánosné, Orosz Erzsébet, Szabó Júlia, Szabó Margit, Szabó Ilona.

A betegsége által akadályozott lelkész helyett, Péter Béla kántor-tanító szeretettel üdvözölte a szép számban megjelent ref. nőtagokat, utalva a *4067-1929-1.* püspöki rendeletre, amely a királyhágómelléki egyházkerület kötelékébe tartozó református egyházközségeknek elrendeltetett, Ref. Nők Szövetsége megalakulása tárgyában, a presbitérium által f. évi, okt. 17-én tartott gyűlésének határozata értelmében a Ref. Nők Szövetsége helyi tagozatának megalapítása céljából kimondatott…”

Képtulajdonos: Babál István György

Arató ünnep 1936. augusztus 9-én a Nőszövetség rendezésében. A kép közepén: Hőgye Ilona, álló sor jobb szélén: Togyika Aranka (Todica Aurica)

A következő oldalon a borossebesi református egyház keretén belül működő Nőszövetség, hivatalos nevén: *Református Nők Szövetsége – Şebiş*, tagságának csoportképe látható a megalakulását követő nyolcadik évben. Csaknem száz év távlatából a képen szereplőket már nehéz beazonosítani, hiszen a kép középpontjában, anyja karjában lévő, a képtulajdonos Patkó

Zsigmond is már van vagy 80 éves, tőle három személy nevét tudtam meg: az édesanyjáét, Patkó Jolánét, a tőle jobbra a második személy a nemrégiben elhunyt Tógyika Arankáét, valamint a kép bal felső sarkában látható Togyika Péternéét, (sz. Varga Mária). A helyi Nőszövetség történetét, működését Balla Sándor tiszteletes már ismertette könyvében, ezért evvel, ismétlésképpen nem foglalkozok.

Képtulajdonos: Patkó Zsigmond

Hogy megőrizzük az utókornak az egykori alapítók, a későbbiekben belépők és a (férfi) pártolótagok neveit, ezeket az alakuláskor megnyitott pénztárkönyv adatainak felhasználásával ismertetem, időrendi sorrendben:

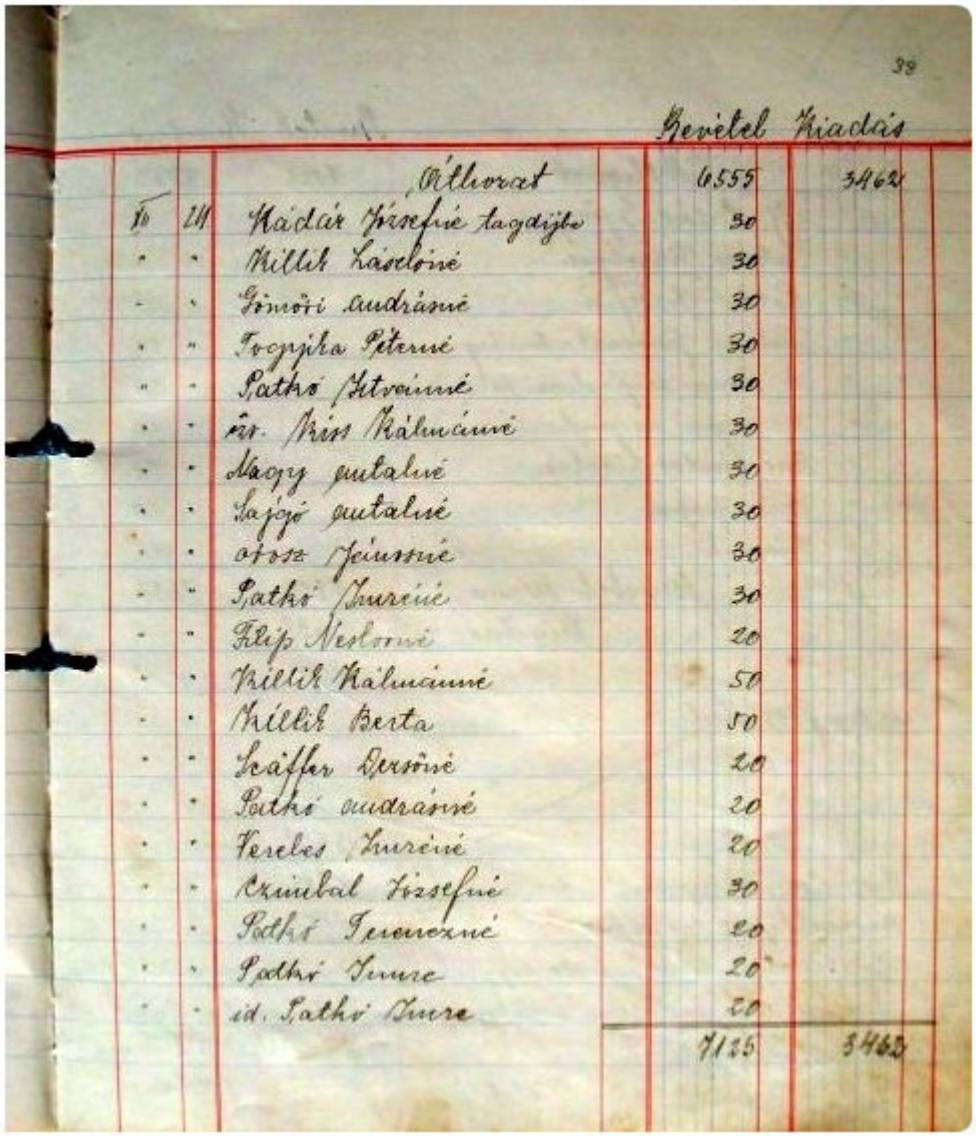
Papp Andrásné, Bíró Sándorné, Patkó Ferenczné, Killik Berta, Killik Józsefné, Killik Ida, Killik Irma, ifj. Patkó Ferencné, Patkó Katica, Patkó Zsigmondné, Patkó Imréné, özv. Patkó Vilmosné, Patkó Mihályné, özv. Schäffer Dezsőné, Torkos Jánosné, Patkó Andrásné, Verebes Lászlóné, Todica Péterné, Nagy Zsigmondné, ifj. Patkó Imréné, Saját Mátyásné, özv. Mülei Józsefné, Patkó Istvánné, Duke Ferenczné, Gömöri Andrásné, Szabó Manci, Kádár Józsefné, özv. Kiss Kálmánné, Killik Lászlóné, Killik Kálmánné, Dérczy Imréné (tiszteletes asszony), Dérczy Ibolyka, Széplaki Lajosné, Lukács Sándorné, Báthori Istvánné, Nagy Imréné, Juhász Józsefné, Czimbal Józsefné, Siebig Károlyné, Togyika Aranka, Hőgye Ilona, Verebes Katicza, Patkó Böske, ifj. Patkó Józsefné, Verebes Imréné, Kádár Jánosné, Rózsa Józsefné, Grencsán Áronné, Marosi Mátyásné, özv. Steiner Májerné, Kiss Manci, Lengyel Jolán, Bondár Zoltánné, Takács Károlyné, Hunyadi Jánosné, Báthori Jánosné, Orosz Jánosné, Orosz Erzsébet, Patkó Rózsi, Nagy Antalné, Cúrba (?) Leontin ügyvédné, Bilek Antalné, Zadrazil …-né, Nagy Györgyné, özv. Kelemen Jánosné, Balán Józsefné, Papp Andrásné, Keresztesy Pálné, Szárics Jánosné, Lefkovits Bernátné, dr. Poppa Teodorné, Sajgó Antalné, Filip Nestorné, Dobai Györgyné, özv. Szabó Jánosné, Papp Andrásné, özv. Kelemen Jánosné, Nánásy Dánielné, Guti Margit, R. Patkó Györgyné, Verebesi Margit, Körömi Jánosné, Kubik Lajosné, özv. Szabó Jánosné, Szőlősy Lajosné, özv. Gavalik Sándorné, Kiss Györgyné, Sajgó Józsefné, Künstler Ernőné.

A pártoló tagok és adományozók névsora:

dr. Felter … (Buteni), Killik Kálmán, Killik Imre, Patkó Imre, ifj. Patkó Imre, dr. Gróza János, Kettner Vilmos, Bukovszki Péter, Jákocs (?) Sámuel, Patkó Mihály, Tellmann András, Panyik Andor, Patkó Ferencz, Patkó György, Gavalik Sándor, Hunyadi János, Bíró Sándor, id. Patkó Imre, Nánásy Dániel.

A Nőszövetség egykori pénztárkönyvét lapozgatva, hétpecsétes titkokra nem derül fény, ellenben bepillantást nyerhetünk a ’30-as, ’40-es évek sebesi mindennapjaira.

A könyvelést rendkívüli precizitással végezte az evvel megbízott egyén mint a külalak, mint a szakszerűség tekintetében, vezetése tanult személyre enged következtetni.

			Bevétel	Kiadás
		Átlovat	6555	3462
To	11	Kádár Józsefné tagdíja	30	
"	"	Killik Lászlóné	30	
"	"	Simöri Andrásné	30	
"	"	Tegzjka Péterné	30	
"	"	Patkó Istvánné	30	
"	"	ifr. Miss Kálmánné	30	
"	"	Nagy Antalné	30	
"	"	Sajgó Antalné	30	
"	"	Ozosz Jánosné	30	
"	"	Patkó Jánosné	30	
"	"	Filip Nestorné	20	
"	"	Killik Kálmánné	50	
"	"	Killik Berta	50	
"	"	Schäffer Pálné	20	
"	"	Patkó Andrásné	20	
"	"	Tereles Jánosné	20	
"	"	Czimbal Józsefné	30	
"	"	Patkó Ferenczné	20	
"	"	Patkó János	20	
"	"	id. Patkó János	20	
			7135	3462

A tagdíjbefizetések és a pártolói tagság pénzadományainak nyilvántartása mellett képet kapunk a karitatív tevékenységekről, Nagyvárad és Szászváros ref. árvaházai, a szatmári fiúgimnázium kaptak rendszereséggel pénzküldeményt a Nőszövetség pénztárából. A háború alatt a katonák téli felszerelésére is futotta egy-egy pénzátutalás.. Megtudhatjuk mikor s

mennyi adománnyal támogatták a háború után a kolozsvári, akkor még csak Bolyai Tudomány Egyetemet.

Támogatást kaptak a helyi szegény családok, gyakran az egykori boltos: Leökös Pál szegénységben élő özvegye, szinte húsz éven keresztül. Egy-egy kocsi fát is juttattak időnként a rászorulóknak (á 40-60 lej). Csekély könyvelési tétel az esetenkénti cipőtalpaltatás, ruhanemű és a néhány pár harisnya vásárlása a szegény gyerekeknek.

A Nőszövetség a templom díszítéséhez, valamint az iskola működtetéséhez, takarításához szükséges anyagokat, kellékeket a Roth, vegyes- és Fischer, rövidáru valamint a Panyik-féle vasáru boltokban vásárolta, papír, írószer és egyéb dolgok (1 üveg tinta 10, 1 db lámpaüveg 6, 1 pár harisnya 20 akkori lej volt). Húsz év alatt kétszer került sor a petróleumlámpa üvegének cseréjére, megismerhetjük, kik végezték el a templom körüli munkákat, a kertásást, kútjavítást stb. (Bukovszki Péter, Ţica Moisa, Soós Károly) Ez utóbbi tételek kifizetéséhez és a temető karbantartási munkálataihoz rendszeresen hozzájárult, saját erőforrásából az akkori lelkész: Nánásy Dániel.

Az árbevétel jelentős forrása volt, az aratóünnepség és egyéb zenés-táncos bálok, összejövetelek szervezése. Ezeknek a megrendezése, lebonyolítása ugyan tetemes összeget emésztett fel, de a bevétel 30-50 %-a, általában megmaradt és a kasszát gyarapította. A meghívókat már Aradon (Réthy) nyomatták, ezek szerint a korábbi, helybeli nyomda már régebben beszüntethette működését. (a szerk.)

Folkusfalvi és tomkaházi Tomka Károly[1] 1829-1905.

(nekrológ)

Folkusfalvi és tomkaházi Tomka Károly hertelendyfalvai ref. lelkész 1829. január 11-én Tomka Mátyás (Gosztonyi tábornok tiszttartója) és Plachy Karolina szüleitől vette származását, Tápió-Szent-Mártonban. Édes atyját már 4 éves korában elveszítette. Elemi iskoláit Aszódon, középiskolai tanulmányait Szarvason és Pozsonyban végezte el. Kossuth Lajos gyújtó szavától lelkesülve, mint 19 éves ifjú, a honvédek közé állott s Bem táborához osztatott be. Mint bátor katona Medgyesnél és Piskinél tüntette ki magát vitézségével. E vesztett csata után Nagy-Szebenbe, majd Segesvárra vonulva, Czecz tábornok a bátor ifjút, a ki nemcsak harczolt, de költeményei elszavalásával lelkesített is táborában, adjutánsává nevezte ki. E kitüntetést azonban nem sokáig viselhette, mert az oroszok által körülvéve, Nagy-Váradra hurczoltatott többedmagával. Egy véletlen folytán fogságából megmenekülvén, hosszas barangolás után a biharpüspöki református lelkész segítségével tért vissza a szülei házhoz. Szeretett édes anyjának azonban már csak szomorú fejfáját ölelhette meg.

Mint teljesen árva, magára hagyatott ifjú, a szabadságharcz lezajlása után Farmosra ment tanítónak, majd rövid idő múlva Czeglédre, hol egy évig oly meglepő sikerrel tanítóskodott, hogy kitűnő módszerét mai napig is emlegetik. 1851-ben Debreczenben a theologiára iratkozott be s 1854-ben, mint végzett lelkész egy alföldi egyház káplánjává lett. Három hónapi segédlelkészkedés után Pankotára választatott rendes lelkésznek; 1861-ben pedig Boros-Sebesre. Mindkét egyház szervezése, megerősítése körül nagy érdemeket szerzett. Pankotának templomot építtetett és az egyháznak Sulkovszky herczegtől 50 hold földet eszközölt ki. Boros-Sebest az elözönlő oláhság közepette is megtartotta a magyarságnak, s itt oly hatalmas magtárt[2] alapított, hogy még mai napig is ez képezi alapját az egyház fenntartásának. 1868-ban Erdő-Gyorokra[3] hivatott meg s öt évi buzgó működés után 1873-ban Bukarestbe (Románia) választatott el; két év múlva pedig Czelder Márton örökébe lépett, pitesti lelkipásztor lett s az erdélyi igazgatótanács a moldova-romániai magyar misszió vezetésével bízta meg. Itt kezdődik életének küzdelmesebb része. 1878-ban, mint lelkész Andrásfalvára (Bukovina) ment át, hol egy földhöz ragadt, mindenétől megfosztott, parányi területen megsokasodott népet talált rettenetes ínségben. E nép a csángó nép volt, a melyet Hadik András tábornok vezetett át Moldvából Bukovinába.

Lelkészi működését azzal kezdte meg, hogy az osztrák kormányhoz fordult, kérvén a lakosok számának megfelelő területet, hogy ne lennének kénytelenek az év nagy részét a moldovai pusztában, robotmunka mellett, úgy szólva semmi zsoldért eltölteni. Kérését azonban a kormány elutasította. De e miatt még inkább fokozódott benne a sanyargatott nép felszabadításának gondolata. Ezen időtájban foglalkozott a „Hon" című lapban Nagy György

[1] Tomka Károly pályafutásának fél évszázada alatt, hét éven keresztül (1861-68-ig) volt a borossebesi ev. ref. gyülekezet lelkésze. (Minden bizonnyal a kiegyezés évében született dédnagyapámat, Kiss Mihályt is ő keresztelte). Nevéhez kapcsolódik a gyülekezet ma is meglévő „Aranykönyv"-ének létrehozása és az első bejegyzések beírása, amit aztán még százhúsz évig vezettek az őt követő lelkipásztorok. Szolgálati ideje alatt készült el a ma is használatos, ezüst áldozókehely.

[2] A borossebesi ref. egyház történelme folyamán több alap is működött, az egyházi-*magtáralap* említésével az iratokban nem találkoztam. A *nagy magtár* a településen az 1792-ben tervezett és ez idő után megépült, a mindenkori uradalom birtokában lévő magtár volt, amit már lebontottak. (a szerk.)

[3] Erdőgyarak Tr. után Ghiorac, község Bihar megyében.

délvidéki kormánybiztos azzal az eszmével, hogy az Alsó-Duna mellékén nagy területet ármentesítvén, oda magyarosítás czéljából a moldovai csángókat telepíti le. Ezen üdvös tervet megragadva, Tisza Kálmán miniszterelnökhöz fordult az andrásfalvi lelkész s kérte, hogy első sorban a bukovinai csángók telepíttessenek be, mert a moldovaiaknak még van elég területük a megélhetésre. Ily módon eszközölte ki a bukovinai magyarok részére az elsőbbséget, mely végett két alkalommal volt Ő Felségénél kihallgatáson.

Andrásfalva (Bukovina) református temploma

A telepítés 1883. év tavaszán megkezdődött, a midőn útnak indult a csángók csapata, herczeg Odescalchi Arthur vezetése alatt. Jöttek többen vonaton, némelyek szekéren, mások pedig gyalog, kinek a hogy módja és alkalma nyílt. Bezarándokoltak mintegy háromezren. Az utolsó csapat a református vallásúak zöme volt, kik gyarló anyagi viszonyaik folytán gyalog voltak kénytelenek megtenni az óriási utat, lelkipásztoruk atyai gondoskodása, bölcs kalauzolása mellett. Hogy mily lángoló szeretettel ragaszkodott a nagy lélek népéhez, abból is kitűnik, hogy vagyonát bujdosó hívei között megosztva, az útnak legnagyobb részét maga is gyalog tette meg, feláldozva úgy saját, mint családja kényelmét. Végre sok hányattatás után és sok intrika között 1884. május hó 6-án megérkeztek Hertelendyalvára, daczára annak, hogy egyes tényezők mindent megtettek arra nézve, hogy a puritán jellemű lelkész híveinek egy részével künn rekedjen. De népe hűséges ragaszkodásán minden ármány megtört. Azt azonban el kellett a buzgó pásztornak szenvednie, hogy gyülekezetétől 6 hónapi időtartamra eltiltatott. Felderült azonban csakhamar az igazság fényes napja, s kezébe vette ismét azt a pálczát, a mellyel annyi időn át oly jól, oly önfeláldozó készséggel kormányozott.

1884. október havában ismét megkezdte működését, híveitől nyert egy zsák kukoriczaliszt és öt kiló szalonna fizetéssel. Így tengődött a mindenéből kifogyott, 10 tagból álló lelkészcsalád. De hála a gondviselésnek, nem sokáig érezte a megaláztatás ezen keserű perczeit, mert a véletlen Pancsovára juttatta Gromon Dezső kormánybiztost, ki értesülvén az ártatlan

lelkészcsalád nyomorúságáról, befolyásánál fogva 1 frt 50 krajczár napi díj kiutalását rendelte el számára. Így szenvedett a nemes lélek családjával együtt, de el nem csüggedt soha!

1885-ben rendes egyházzá alakult a hertelendyfalvaiak gyülekezete. Minden energiáját összeszedve, emberfeletti erővel küzdött, tett és munkált. Felemelte népét az elhagyatottságból, s meggyőzte a kételkedőket arról, hogy őt nem az önérdek, de népének boldogítása, hazánk iránti rajongó szeretete késztette ama nagy tett megvalósítására. Igen, mert érezte, hogy egy agyon csigázott nép sorsa nyugszik vállán; ezért lázas munkásságban töltötte nappalait, éjszakáit, úgyannyira, hogy a kimerült, gyenge testnek alig maradt pihenésre egy kevés ideje.

Ily buzgó tevékenység mellett még sem akadt akkori nagyjaink közül csak egy is, ki elismeréssel adózott volna a puritán jellemű embernek. Sőt mi több, gróf Ráday Gedeon is így nyilatkozott az ármánykodók hamis vádjára: „Talpig vasba kellene veretni azt a lelkészt, ki népét ily ínségbe döntötte!" De telt, múlt az idő. Évek során át elkövetkezett az 1900-ik esztendő, a midőn már az 1880-as években még hatalmas erdők borította terület helyén pedáns renddel épült, ritka szépségű község feküdt. Minden jólétről, boldogságról tett tanúbizonyságot. Voltak szép iskolái, óvodája, jegyzője stb. Mindezek megteremtője nem más, mint a lelkész vala.

Történt pedig, hogy ugyanazon évben gróf Ráday Gedeon, mint egyházmegyei gondnok, látogatást tett az egyházaknál, útba ejtvén Hertelendyfalvát is. Megérkezésekor ép az imaházból jöttek ki a hívek, — körülfogván egy magas, szikár, ősz, tiszteletes alakot, ki hozzájuk még az úton is buzdító beszédet intézett. Ráday gróf óriási meglepetését elpalástolni nem volt képes (mert azon időben, mikor ő ott járt, erdő volt még a község helyén). Utat nyitott magának a gyülekezet között s ezen szavakkal közeledett az agg lelkipásztorhoz: „Tiszteletes atyám! Nem vagyok arra méltó, hogy megcsókoljam. Most látom, hogy a kiknek hittem, azok álnokok voltak!" S erre oda lépett a lelkészhez és megcsókolta. Majd pedig a nép felé fordulva így szólt: „Büszkék lehetnek lelkészükre, mert országunknak nincs több ilyen önfeláldozó, buzgó lelkésze!"

1902-ben gyönyörű templomot és parókhiát építtetett, 51,000 korona államköltségen. A templom berendezését azonban, a harangokkal együtt, az ő általa összegyűjtött szíves adakozásokból állíttatta elő. Végre valahára megérhette, hogy 1903-ban remek alkotású templomban dicsérhette azt a hatalmas Urat, a ki őt oly számtalan veszélyben megóvta és megmegtartotta népének. A hátralevő pár évet csendes munkálódás közepette töltvén, naponként meglátogatta az iskolákat, hogy személyesen győződhessék meg a tanítás színvonaláról, annak szelleméről; s mély belátással tanácsolt s hatályosan intézkedett községi ügyekben is.

Kitüntetésre életében soha nem vágyott, sőt ha valaki elismeréssel nyilatkozott is előtte valamely nagyobb tettéről, igyekezett az érdemet magáról elhárítani. Így történt meg az is, hogy 50. éves lelkészi működését sem engedte megünnepelni.

Mint nagytudású, képzett lelkész, kitűnően megállta helyét mindenkor. Kiváló szónoki tehetségével hevített, buzdított, tanított mindeneket. Az irodalom terén is jelentékeny részt vett. Bár kötetekre menő munkákat összegyűjtve nem adott ki, de mindenesetre sok kötetet tenne ki írói tevékenységének eredménye. Régebben Jókai Mór lapjának volt állandó tudósítója, majd később a „Hon"-nak, s más politikai lapjainknak. Ezen kívül sokra megy predikációinak száma, a melyeket vagy túl szerénysége, vagy gyenge anyagi viszonya miatt nem adott nyilvánosság el. Utolsó predikációját húsvétkor tartotta. Ez idő óta gyengélkedett. Halálát megelőző vasárnapon meglátogatták hívei betegágyában s azoktól e szavakkal vett érzékeny búcsút: „Reátok gondolok halálom óráján is. Az egymást szerető lelkek nem hagyják el egymást soha!"

Családi életéről is illő megemlékeznünk, annyival is inkább, mert mintaéletet élt. Erdőgyaraki lelkészkedése idejében (1868.) lépett házasságra Kovách Karolinával, Kovách Károly kecskeméti birtokos leányával, ki igaz, hűséges segítő társa, sanyargatott helyzetében vigasz-

talója, gyengeségében odaadó ápolója volt mindvégig. Házasságukból született 6 fiú és 4 leány, kiknek neveltetése, taníttatása — oly szerény fizetésből — bizony nagy gondot okozott a családfőnek. Azonban az apai sok gond, fáradság jutalmát is megérhette, mert gyermekei nagy részét szárnyukra bocsáthatta, ugyanis: Gizella áll. óvónő Bodófalván; Károly lelkész Angyaloson (Szathmárm); Kálmán áll. kántor-tanító Hertelendyfalván; Irma óvónő Igazfalván; Viktor most végezte a jogot Kecskeméten; Bertalan felsőbb gimnazista Sárospatakon, Vilma férjnél van; Miklós és László alsó osztályú gimnazisták; Sarolta szülei háznál van még.

Özv. Tomka Károlyné, úgy a maga, mint gyermekei, veje s az összes rokonok nevében fájdalomtól megtört szivvel tudatja, hogy a legkedvesebb férj, családatya, nagyatya, rokon

folkusfalvi és tomkaházi

TOMKA KÁROLY

ev. ref. lelkész, 1848-as honvéd

életének 77-ik, lelkipásztorkodásának 51-ik, s boldog házasságának 37-ik évében: az Urban csöndesen elhunyt.

Temetése a ref. egyház szertartása szerint f. hó 22-én csütörtökön d. u. 5 órakor.

Hertelendyfalva, 1905. június 20-án.

özv. Tomka Károlyné szül. **Kovách Karolina**

Gizella
Vilma
Irma
Sarolta

Károly
Kálmán
Viktor
Bertalan
Miklós és
László

gyermekei.

Ugray János
mint vő.

Ilonka
Zoltán
mint unokák.

Áldás lengjen porai fölött!

Forrás: Országos Széchenyi könyvtár - Plakát- és Kisnyomtatványtár

A jó férjet, a gondos, szerető atyát utolsó harczában is kedves családja vette körül. Amilyen viharos volt élete, ép oly csendes, fájdalom nélküli lett jobb hazába átköltözése. Tudta, érezte közeli végét; mert halálát megelőzőleg pár nappal maga mondta: „Csak egy lehelet és lelkem elrepül!” És valóban csendes, fájdalom nélküli volt lelkének a földtől megválása. Szerető hitvese karjai közt csukódtak a halál álmára szemei, június 20-án. Gyülekezete a múlt hónap 22-én méltó temetést rendezett hőn szeretett atyjának, a felejthetetlen emlékű lellelkészének. Az a rengeteg nép, mely utolsó végtisztességtételén megjelent, valláskülönbség nélkül, úgy a községből, mint Pancsováról és a vidékéről, eléggé bebizonyította az elhunyt lelkész iránti őszinte, igaz szeretetet. Temetésén részt vettek nemcsak a közeli evangélikus lelkészek, de többen voltak r. katholikus lelkészek is, a kik a megboldogultnak nagy tisztelői voltak. A parókhián, a gyászének elhangzása után Gacsal János torontál-vásárhelyi lelkész mondott rövid imát; a templomban Szalay József nagybecskereki lelkész beszélt az elhunyt küzdelemteljes életéről, lelkészi érdemeiről; a temetőben pedig Fa István pancsovai lelkész mondott Istenhozzádot.

Legyen áldott emlékezete közöttünk!

(Pesti Hirlap, 1905. július - Ifj. Györe Dániel)

*

„Kitartó buzgósággal éltette a jóreménységet népe szívében, lankadatlanul kilincselve az illetékeseknél, hogy a sokat szenvedett székelység az újrakezdés különféle nehézségein mielőbb átessen. Az ő terve szerint épült fel az ottani paplak és 1902-ben a templom is.”

(Forrás: http://users.atw.hu/bszekely/honlap/1_040602.htm)

*

A Pancsovától nem messze lévő telepesfalu, Hertelendyfalva (ma: a szerbiai Vojlovica-Војловица) első ref. lelkipásztora volt. Halálát követő harminckilenc évben pedig fia, az ifj. T. Károly (korábban angyalosi lelkész) folytatta a település reformátusainak lelki gondozását. Őt 1944. őszén a partizánok elvitték és meggyilkolták. A mai napig sem lehet tudni nyughelyét. (a szerk.)

*

(id. T. K.) Költeményei vannak a *Nővilágban* (1858.) és az *Igazmondóban* (1868. 14. sz.); oláhországi leveleket és czikkeket írt a Prot. Egyh. és Iskolai Lapba (1876–77., 1885.); írt még czikket és egyházi beszédet az Egyházi Könyvtár II. füzetébe; Czelder Figyelőjébe és a Közpapok Lapjába sat.

Munkái:
1. *Beszélgetések* a világról. Kecskemét, 1850.
2. *Lelkészi beköszöntő.* Arad, (?).
3. *Miről lehet felismerni* az úr bajnokait. U. ott, 1864.
4. *Egyházi Költemények*. U. ott, 1866.
Prot. Egyh. és Isk. Lap 1884. 17. sz.
Petrik Könyvészete és Bibliogr.

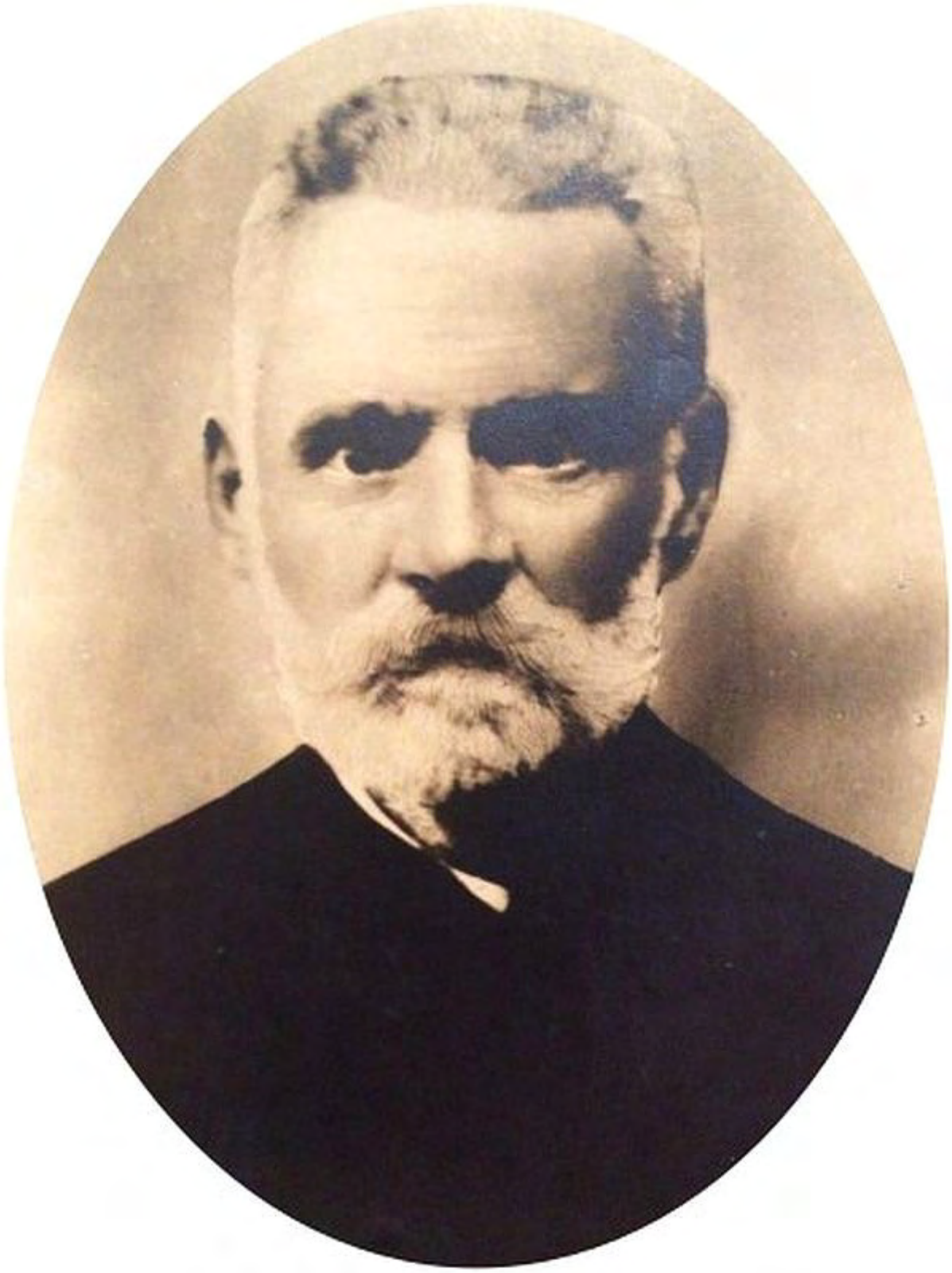
* * *

Tomka Károly lelkész, feleségével: Kovách Karolinával

Borossebesen eltöltött hét év után után, 39 éves korában az erdőgyaraki gyülekezet lelkipásztora lesz. Még ez évben családot alapít, feleségül veszi egy kecskeméti birtokos: Kovách Károly lányát. A házasságból tíz gyermek születik. E felvétel a későbbi években készült.

(A fotót a kötet rendelkezésére dr. Thomka Beáta bocsátotta, a kép tulajdonosa Thomka Ágnes.)

Tomka Károly egykori borossebesi ev. ref. lelkipásztor idősebb kori arcképe

(A fényképet az egyik dédunoka: Thomka Orsolya bocsátotta rendelkezésemre.)

Hertelendyfalva református temploma

Tomka Károly síremléke

A fotók tulajdonosa és a telepítő-lelkész emlékének gondozója a

TAMÁSI ÁRON SZÉKELY-MAGYAR MŰVELŐDÉSI EGYESÜLET

HERTELENDYFALVA-PANCSOVA

Emléktábla a templom belső falán

← Fényképe a Tamási Áron Művelődési Egyesületnél, Hertelendyfalván

Foto: Iosif Verebes

2018. június 10-én, az 1861-68 között Borossebesen szolgáló lelkész: *Tomka Károly* emlékére tartott istentisztelet résztvevőinek egy csoportja: Deák Sándor, Patkó Andor, Patkó Zoltán, nt. Prém Csaba tiszteletes és családja, Thomka Orsolya és családja, Kiss László, Máté József, Babál Zsolti, Máté Józsefné, Máté Árpád, Máté Rohrszetzer Annamária, Lach Gizella, Dombi Erzsébet, Nikolita Verebes.

Foto: Iosif Verebes

Kérő szózat

Nem Oláhországból irok, de merem mondani, hogy az aratásra való gabonáknak egy oly mezejéről, melyek úgy a nemzetiség mint a vallás érdekében nem kevésbbé figyelemre méltók. Míg Pankotára leginkább az a hir ösztönzött, hogy ott lakó hitsorsosink a római katholicismusra készülnek áttérni: Borossebes felöl úgy értesíttetvén, hogy népünk már-már nyelvét is felejti. Amott rövid hét év alatt a hitélet fölgerjesztéséért mit vihettem véghez: arról Istenemnek nyugodtan számot adhatok. Mit vihetendek itt véghez nyelvünknek érdekében is, ez nagyrészint tőletek függ, vallásunk s nemzetiségünk szent ügyének pártfogói.

Hogy a nemzetiség mindnyájunk előtt szent ügye itt nem csekély teendőre vár: mutatja az, hogy az elhagyott nép alig képes csak egy magyar szót is tisztán kiejteni s ezúttal nem is említve a vidék több helységein szétszórt s elolához sodott hitrokonainkat, szomorú tény, hogy még magában az anyaegyházban is, e háromszáznyolcvan, magyarnak született lélek, háznépe közt sokkal könnyebben beszélhet románul, mint anyai nyelvén. Legszomorúbb pedig, hogy oly eset is adja elő magát, mint e következő: bizonyos katholika vallású nőszemély e napokban azon kérelemmel nyitott be ajtómon, hogy adnék neki cédulát, melynél fogva engedjem meg az oláh papnak, egy betegből az ördögöt kiűzni; mert nemcsak maga a beteg, hanem a fia is, és többen állítják, hogy valóban ördög volna benne. Kérdém: ki légyen az a szerencsétlen test? Egy hetvenéves reformált asszony — felelt a nő; s én elborzadva e lelki süllyedtségen prot. embereknél, alig hittem fülemnek. Ha a nt. szerkesztőség nem tartja érdektelennek, mit e tárgyban a gyülekezetnek szóltam, tán a Házi Kincstárban találhatna helyet. Bátorkodom azért tisztelettel ide mellékelve ezt is felküldeni.

Ti pedig vallásunk és nemzetiségünk lelkes pártfogói! Láthatjátok csak innen is, hogy mennyire mentünk a távol fekvő egyházak Istenbeni bizodalom rovására történt elhanyagolásával. Kik a moldva- és oláhországi missiora oly buzgón áldoztok: oh kérlek, ne feledjétek, saját házatok táját is tisztán s jó karban tartani! Mert szégyenünkre válhatnék e mai világban azt a fizetést leírni, melyből mind én, mind iskolám szegény de szorgalmas ifjú tanítója nemcsak élni, ruházkodni, de egyszersmind könyveket is szerezni tartoznánk. Örömest utánok járnék s fölkeresném én is az evangyéliom e vidéken szédelgő juhait; s számomra nem képzelhetek boldogítóbb jutalmazást, mint ha legalább csak egyet adhatnék is vissza egyházunk és nemzetünknek; de a nélkülözés ízetlen kenyere mellett csuda-e, hogyha a pásztor kedve, bátorsága s türelme elveszvén, veszendőbe megy a nyáj is?

Addig is tehát, míg az országgyűlés — melynek ki tudja mikor lesz erre ideje — az egyházi hivatalnokok sorsa javítását célba venné: különösen ti egyházmegyénknek lelkesült képviselői s tehetősb tagjai, vegyétek kegyes pártfogástok alá e kebleteken sínylő kis egyházat. Az Isten látja lelkünket, hogy nem annyira magunkért, mint a közügy szentségéért óhatjuk és kérjük gyámolításokat.

Boros-Sebesen, augusztus 12-kén 1861.

Tomka Károly, reform. lelkész

Báthori Sándor, tanító

Hatodik évfolyam. 1. Pest, Jan. 4. 1865

PROTESTANS

EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAP.

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓ-hivatal: A lipót és szerb-utca szögletén földszint.

ELŐFIZETÉSI DIJ: Helyben: házhoahordással félévre 3 frt. 50 kr., egész évre 7 forint — Vidéken: postán szétküldéssel félévre 3 frt. 70 kr., egész évre 7 frt. 40 kr. Előfizethetni minden cs. k. postahivatalnál; helyben a kiadóhivatalban.

HIRDETÉSEK DIJA: 4 hasábos petit sor többszöri beiktatásánál 5 ujkr., egyszeriért 7 ujkr. sorja. Bélyegdij külön 30 ujkr.

HIVEINK BELSEJÉRÖL.

Talárba öltöztem, nagyon tisztelt szerkesztő úr, tetőtül talpig fekete talárba. S nem oly szövetből készült bár, mint a dublini érseké, azt hiszem hogy egyházunkhoz és tekintélyünkhöz, annál illőbb, annál szükségesebb.

„Zordon erdők, durva bércek, szirtok:
Harsogjátok jajjaim!
Tik talán több érezéssel birtok
Mintsem embertársaim.

Nincsen sziv az emberekbe:
Hadd öntsem ki hát vas kebletekbe
Szivem bús panaszait.“

Kiknek ajkairól a dicsőült Csokonai e mély elkeseredése akaratlanul is feltör, nem kevesen vannak azok a szegény papok közt e szegény hazában. S midőn az ilyenek, várva várják, lesik, protestans közlönyünk egyik számát a másik után: — hol, melyikben és ki lesz már, az a magyar Mózes, a ki sanyaruságunkból Kanaánba vigyen vagy leg-

alább oda, hol a mennyei manna hull, hol fáradt tetemeinket egyes nagylelküek által meghozatott könyv avagy lap föléleszténé, edzené — ime, mi történik! a 8-ik szám vezérsoraiban mintha brillirozni kerekedett volna kedvünk, legégetőbb sebnek kiáltatik — az uniformis hiánya.

Hosszu attila, fehér nyakravaló! nem evvel biztatta Jeremiást az úr, hanem azt mondá neki: „ne félj, mert veled vagyok én!“ Oh mily kimondhatatlanul jól esnék nekem is ily úri pártfogás! Képes is vagyok elhinni, hogy nem hagyattatom árván — bár szürke nadrágomat is nagy gyöngédséggel kefélem — ha nagytiszteletü szerkesztő ur, boros-sebesi egyházunk ügyeért, becses lapja hasábjain még egyszer szólanom enged*); ha oly messzire terjedő részvétével fogja koronázni, mikép Boros-Sebes ez ős magyar egyház, mely már a reformatio hajnalán virágzott, ha mint eddig, ezentúl is csak a havasok néznek rá, nagyon könnyen úgy jár, mint a közelében fekvő borosjenei szentegyház, hol hajdan hitsorsosinknak még collegiuma is volt s hét református esperes fekszik sirjaiban; mostani lakói pedig a tisztitott vallást hírből is alig ismerik s más faj állván a nyugvók porára, hajdani emlékeinknek nyomaira sem találunk.

Szomorú térség ez tekintetes urak! a magyar protestantismus Pompéji es Herkulánuma ez, melyet mint a Vezuv kitörése ama városokat, a mostoha idők viharos járása hitéletre nézve mélyen eltemetett! S jóllehet Boros-Sebesben ötvenhat év óta ujra fönnáll, s mi több, meglehetős

karban, a templom és az iskola; de az épületek még nem teszik az egyházat. Ki ne látott volna testet lélek nélkül? Fájdalom uraim, igy van itt a dolog. Ha vérem minden cseppjével szeretnék is szebb szint ruházni rá, ritka tünemény e tájon a vallásosság virága. — Tört hegedü a honfi szív, — melynek megtépett húrjain a közügyek szeretete méltó viszhangra nem talál, — s mig egyrészről az oláhság elnyelő árjába temetkeznek magyar testvéreink, másrészről ha nem cselekszünk ugy mint férfiak, reversalis csikarások által ragadoztatnak el tölünk. Nem egy fájdalmas órámba került már, e miatt harcolnom. S várhatjuk e ily sötétben, hogy a nyáj juhai ne szédelegjenek: holott a pásztortüz keserves lángjánál magunk is csak vakoskodunk.

Egyházunk őrangyalai, nemes és nagy lelkek! ha azt akarjátok, hogy itt ember legyen — miután egyedül az egyházi lapot járathatom s ezt is már második éve csak az érdemes szerkesztő nagylelküségéből — gyámolitsatok legalább annyival, hogy a legszükségesb könyvek és lapokra előfizethessek. Akkor aztán isten neki, még Kenessey Kálmán ur izlése szerint is öltözhetünk — ha lesz mibe!

Tomka Károly.
fölszentelt pap.

A borossebesi református gyülekezet „Aranykönyve”

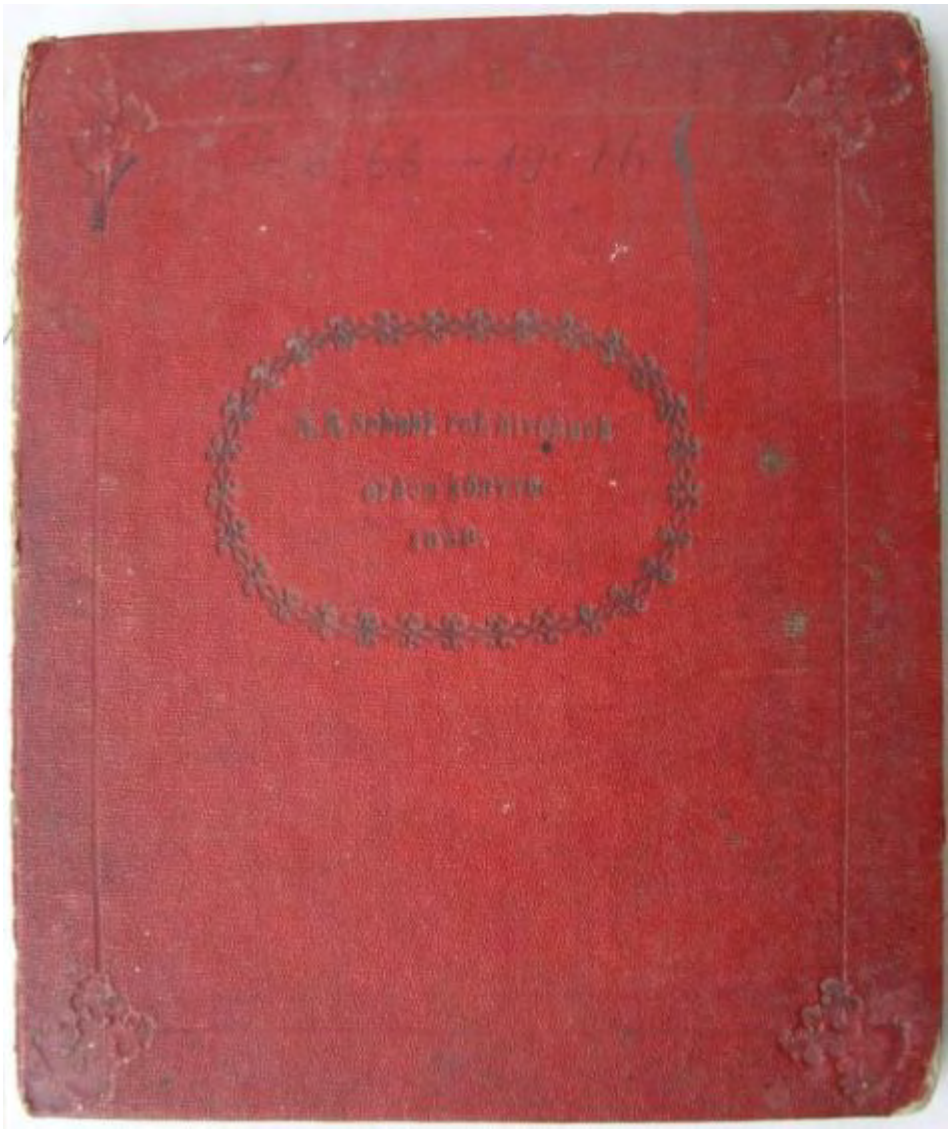

Foto: Kiss László

A borító felirata: „A B. Sebesi ref. híveknek érdemkönyve”. Rendeltetése, többek között: a borossebesi református egyház, iskola stb. működtetése számára befolyt pénz és más eszközök, ajándéktárgyak adományozói nevének megörökítése. Megnyittatott 1865-ben, Tomka Károly lelkészsége idején. Az első oldalakon a tiszteletes kézírásos bejegyzései láthatóak. A könyvet már a következő lelkész, Tolnay Ferencz köttette be 1868. május 19-én, 3 frt 30 krért. Mérete 20×23 cm. A könyv 194, kézzel (utólag) számozott oldalból áll, az utolsó bejegyzés a 158. oldalon található. Az adományok dokumentálása a múlt század 80-as éveinek közepéig folyt rendszerességgel. Azóta, az esetleges, aktuálissá lett események rögzítése, az adományozók feltüntetése, a könyvben elhelyezett cédulákon történt. Megemlítendő, hogy a magyar anyanyelvű de vallásukban Mózes hitét követő borossebesi polgárok is rendszeresen szerepeltek az adományozók listáján. Az „Aranykönyv” elnevezést jóval később, a lelkészi könyvtár állományának első leltározáskor, az iktatással egyidőben kapta. (a szerk.)

Az „Aranykönyv” 1. oldala

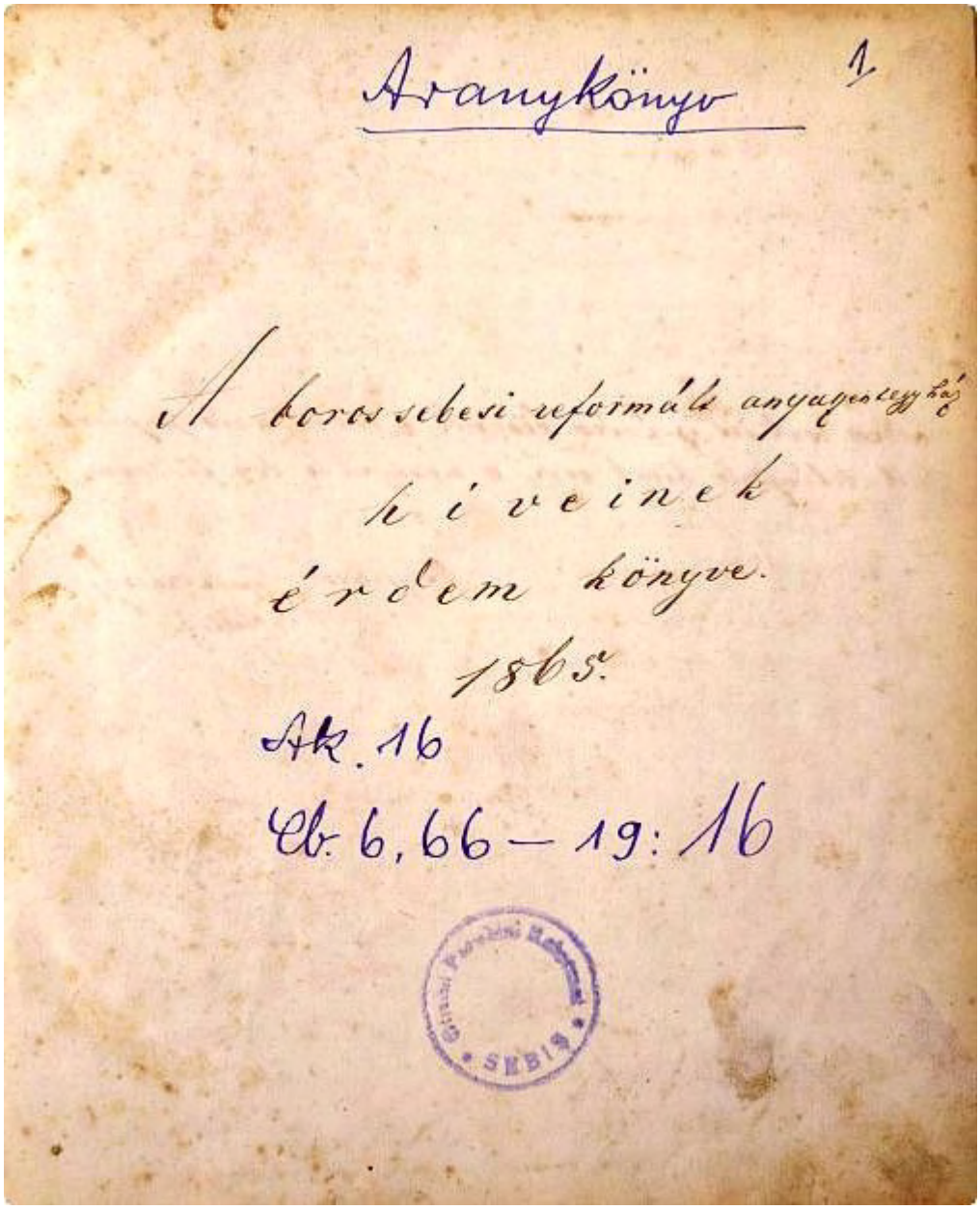
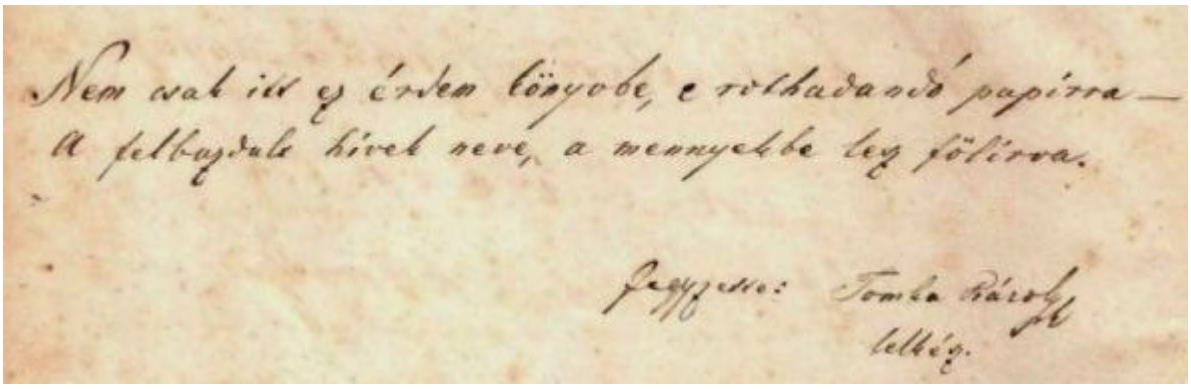

Foto: Iosif Verebes

„A boros sebesi reformált anyaszentegyház híveinek érdem könyve. 1865.”

Az „Aranykönyv” 2. oldalának szövege:

Nem csak itt ez érdem könyvbe, e rothadandó papírra —
a felbuzdult hívek neve, a mennyekbe lesz fölírva.

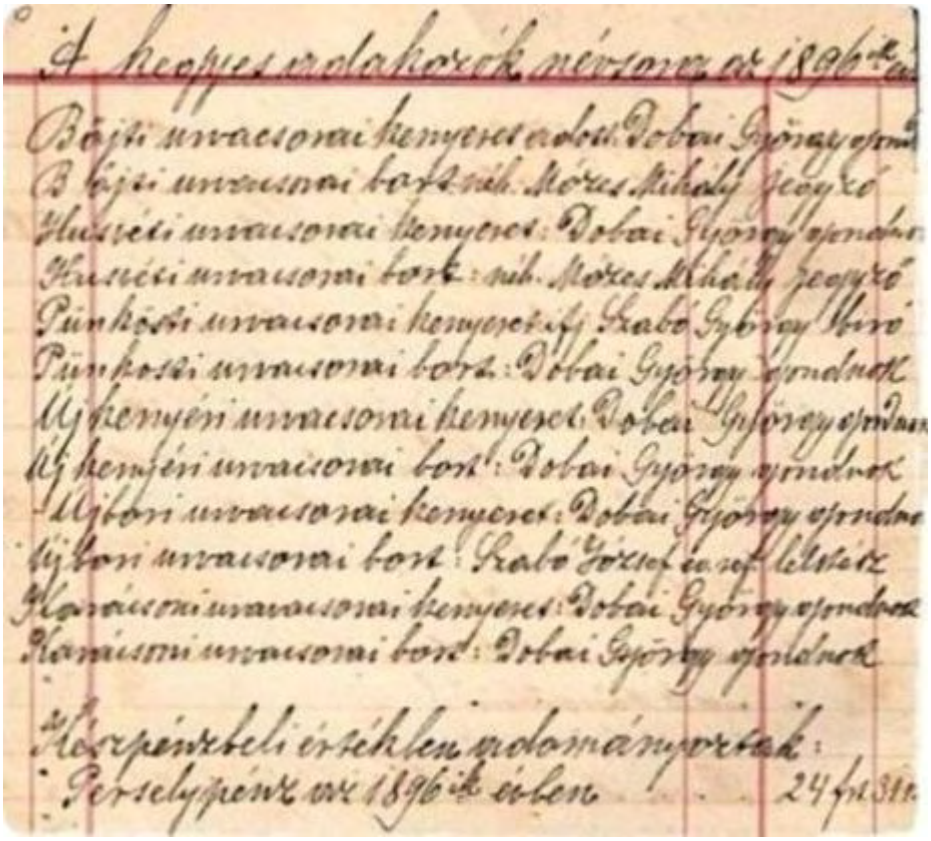
Jegyezte: Tomka Károly
lelkész.

Foto: Kiss László

„Nem csak itt ez érdem könyvbe, e rothadandó papírra —
a felbuzdult hívek neve, a mennyekbe lesz fölírva.”

Jegyezte: Tomka Károly lelkész

Az „Aranykönyv” 26. oldala

A kegyes adakozók névsora az 1896-ik évben

Bájai unnasonai kenyeres adott Dobai György gondnok

Bájai unnasonai bort adott Mózes Mihály jegyző

Hurézi unnasonai kenyeres: Dobai György gondnok

Hurézi unnasonai bort adott Mózes Mihály jegyző

Pünkösti unnasonai kenyeret adj Szabó György bíró

Pünkösti unnasonai bort: Dobai György gondnok

Új kenyéri unnasonai kenyeres: Dobai György gondnok

Új kenyéri unnasonai bort: Dobai György gondnok

Ujbori unnasonai kenyeres: Dobai György gondnok

Ujbori unnasonai bort: Szabó József ev. ref. lelkész

Karácsoni unnasonai kenyeres: Dobai György gondnok

Karácsoni unnasonai bort: Dobai György gondnok

Készpénzbeli értéktelen adományozók:

Perselypénz az 1896-ik évben ... 24 fr 31 kr

Foto: Kiss László

A kegyes adakozók névsora, 1896-ban: Dobai Györgyné, Mózes Mihály jegyző, Dobai György gondnok, ifj. Szabó György bíró, Szabó József ev. ref. lelkész.

„Magyarország ezer éves ünnepélye alkalmából egy díszes zászlóra, az egyház részére a következők adakoztak:"

1.	Szabó József ev.ref. lelkész	1 frt	
2.	Mózes Mihály főgondnok	1	
3.	ifj. Szabó József ács		50 kr
4.	Kalkó Sándor molnár		50
5.	Dobai György gondnok		50
6.	ifj. Kilik József cipész mester		50
7.	Guti Mihály földész		50
8.	Veres Péter molnár	1	
9.	Tóth József uradalmi gépész		50
10.	Breznyik Mihály földész		50
11.	Nagy Lajos földész	1	
12.	Guti István földész		50
13.	Kilik József vasgyári munkás		50
14.	Kilik Vilmos munkavezető	1	
15.	Kilik János vasgyári munkás		50
16.	Takács Mihály		50
17.	Szidor János		30
18.	Rövid Ferencz		30
19.	Flachbart Károly cipész mester		50
20.	Sánczi Pál		50
21.	idős Csája Ferencz ácsmester	1	
22.	Szilvágyi Sándor cipész		30
23.	Hromátka Mihály cipész		30
24.	Bondár útmester		50
25.	Szabó Imre ácsmester		15
26.	Illési Terézia		20
27.	Vajda Zsigmond vasgyári munkás		50
28.	Kilik Márton		30
29.	Vozárik Lajos	1	
30.	Mauksz János kovács		40
31.	Teleki Márton kalauz	1	
32.	Olasz Vilmos állomásfőnök	1	
33.	Kiss Sándor raktárnok		40
34.	Verebesi Gábor földműves		50
35.	Szabó Sándor		50
36.	Nagy György		20
37.	Szabó Mátyás		50
38.	Papp Frigyes		50
39.	Sir Venczel idős		50
40.	Pugna György		50
41.	Deák István		50
42.	Csaborás János		50
43.	Erkel Ferencz szabómester		50

44.	Jávor András		20
45.	Rusz Béla segédjegyző		30
46.	Bíró Bertalan	1 frt	
47.	Szendrei Lajos ev. ref. tanító	1	
48.	Veres József		20 kr
49.	Kiss János		20
50.	Hoffirek József		20
51.	Baumgartner János vasgyári hivat.		50
52.	Nagy Imre földész		50
53.	Szabó Lajos monyászai[1] erdővéd		50
54.	Leinvalter[2] Gyula vasgyári igazgató		50
55.	Szabó István harangozó		20
56.	Kozák Miklós		50
57.	Gedon József		20
	Összesen	30 frt	14 kr

A disz zászlóra adakoztak még a következők:

1.	Pápai Lajos ácsmester		50 kr
2.	Kiss Mihály cipész		30
3.	Steiner Samu kereskedő	1 frt	
4.	Banner József gazdatiszt		50
5.	Patkó András		50
6.	Szarka János kőfaragó		50
7.	Szabó András		30
8.	Siflis János vasgyári hivatalnok		50
	Összesen:	34 frt	25 kr

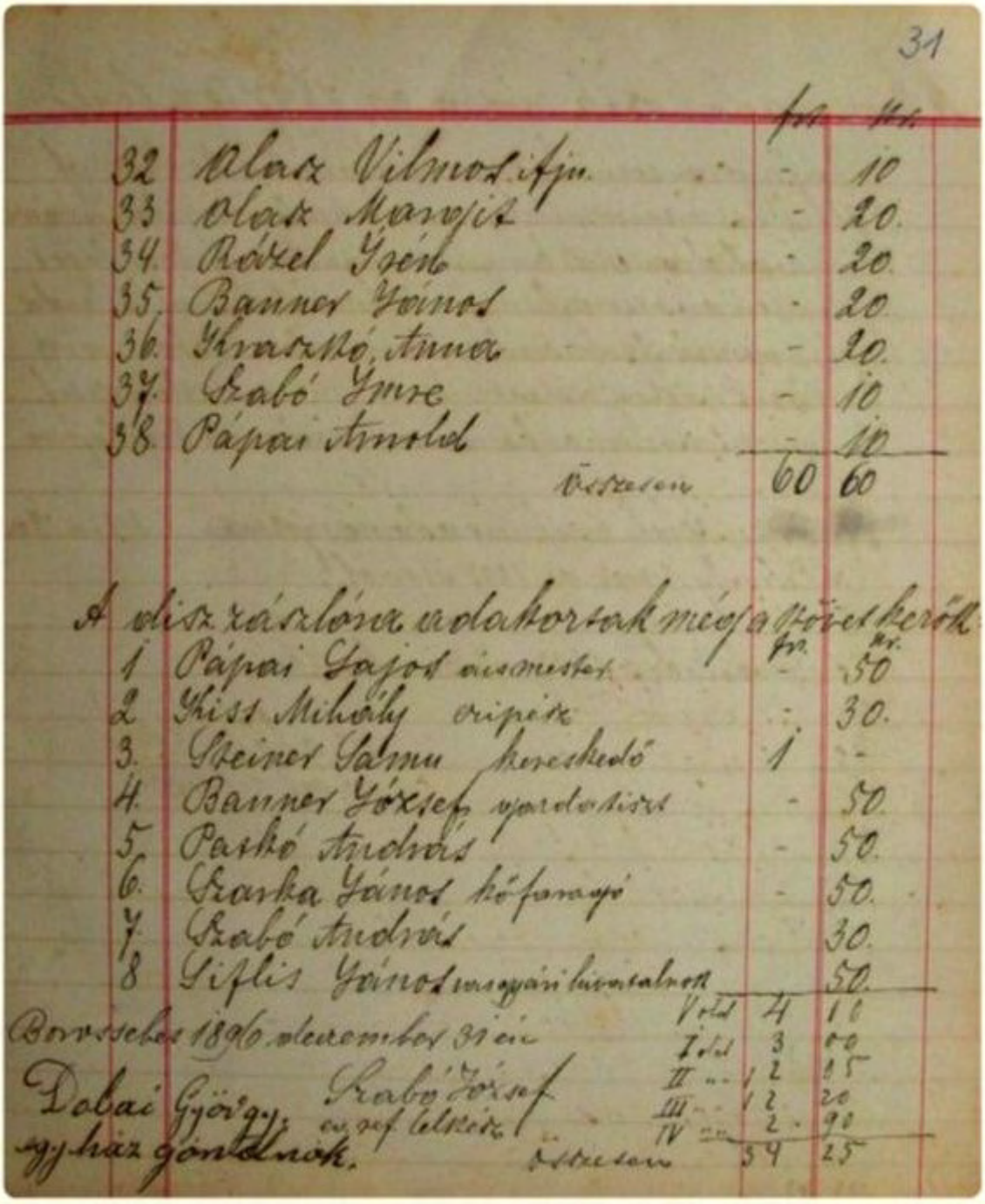
Borossebes, 1896. deczember 31-én.

Dobai György
egyházgondnok

Szabó József
ev. ref. lelkész

[1] 1910 – 1919. között: Menyháza, aztán Moneasa
[2] Leinwatter

Az „Aranykönyv” 31. oldala

31

		fr.	kr.
32	Klasz Vilmos ifju.	-	10
33	Klasz Manojlo	-	20.
34.	Rózsel Jozsi	-	20.
35.	Banner Jánosné	-	20.
36.	Ihrascsó Simon	-	20.
37.	Szabó Imre	-	10
38.	Pápai Arnold	-	10
	összesen	60	60

A diszszázlóra adakozottak neve a közel kerül.

		fr.	kr.
1	Pápai Gajos ácsmester	-	50
2	Kiss Mihály cipész	-	30.
3.	Steiner Sámu kereskedő	1	-
4.	Banner József gazdaosztó	-	50.
5.	Parkó András	-	50.
6.	Szarka János kőfaragó	-	50.
7.	Szabó András		30.
8	Siflis János vasgyári hivatalnok		50.

Borosebes 1896 december 31-én

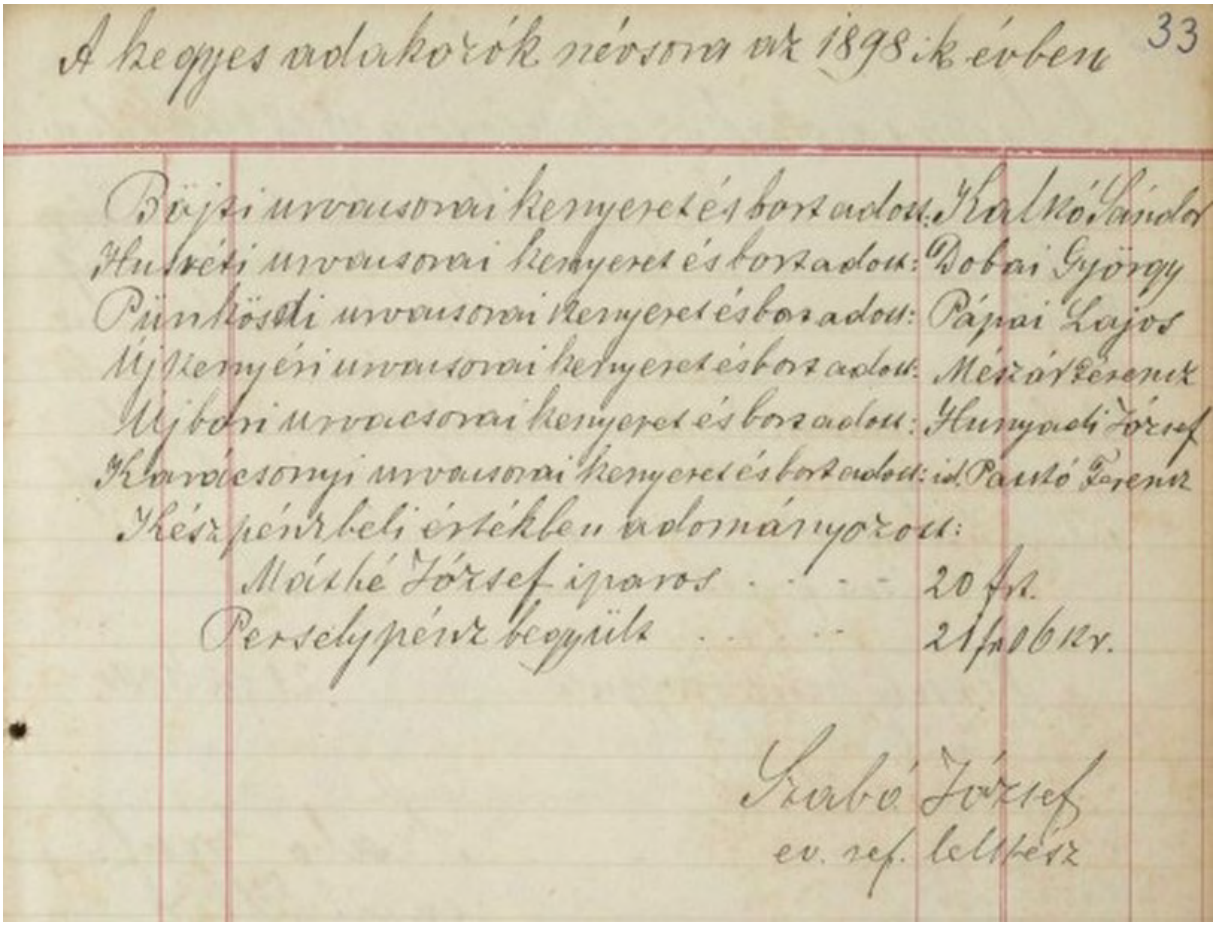
Dobai György
egyházgondnok.

Szabó József
ev. ref. tanitó

Volt	4	10	
I-ső	3	00	
II ...	2	15	
III ...	2	20	
IV ...	2	90	
összesen	34	25	

Foto: Kiss László

Az „Aranykönyv” 33. oldala

A kegyes adakozók névsora az 1898-ik évben 33

Böjti úrvacsorai kenyeret és bort adott: Kalmár Sándor
Húsvéti úrvacsorai kenyeret és bort adott: Dobai György
Pünkösdi úrvacsorai kenyeret és bort adott: Pápai Lajos
Újkenyéri úrvacsorai kenyeret és bort adott: Mészár Ferencz
Újbori úrvacsorai kenyeret és bort adott: Hunyadi József
Karácsonyi úrvacsorai kenyeret és bort adott: id. Patkó Ferencz
Készpénzbeli értékben adományozott:
Máthé József iparos . . . . 20 frt.
Perselypénz begyült . . . . 21 frt 6 kr.

Szabó József
ev. ref. lelkész

Foto: Iosif Verebes

A kegyes adakozók névsora az 1898-ik évben

Böjti úrvacsorai kenyeret és bort adott: Kalmár Sándor
Húsvéti úrvacsorai kenyeret és bort adott: Dobai György
Pünkösdi úrvacsorai kenyeret és bort adott: Pápai Lajos
Újkenyéri úrvacsorai kenyeret és bort adott: Mészár Ferencz
Újbori úrvacsorai kenyeret és bort adott: Hunyadi József
Karácsonyi úrvacsorai kenyeret és bort adott: id. Patkó Ferencz
Készpénzbeli értékben adományozott:

Máthé József iparos……. 20 frt
Perselypénz begyűlt……..21 frt 6 kr

Szabó József
ev. ref. lelkész

A borossebesi ref. egyházközség körbélyegzői, különböző korokban

Az 1886-os, a millenium-korabeli, a két világháború közötti, egy-egy román nyelvű (ŞEBIŞ és SEBIŞ), a Nőszövetség bélyegzője és a napjainkban is használatos, kétnyelvű felirattal, az utóbbi átmérője 24 mm.

1896. **cca 1925.** **1937.** **2014.**

1886. **1929.**

↑ E két pecsétnyomót cca 1830. és 1896. között felváltva használták, bélyegzőpárnával és viaszpecsétnyomóként is.

A millennium utáni években és a századforduló után is még egy ideig együtt, párhuzamos használata fordul elő, az 1896-os újabb pecsétnyomóval, okiratok hitelesítésénél. Ebben a korszakban, a menyházai, róm. katolikus egyház pecsétnyomójának szintén, hasonló a felhasználási módja.

Foto: Kiss László – 2017.

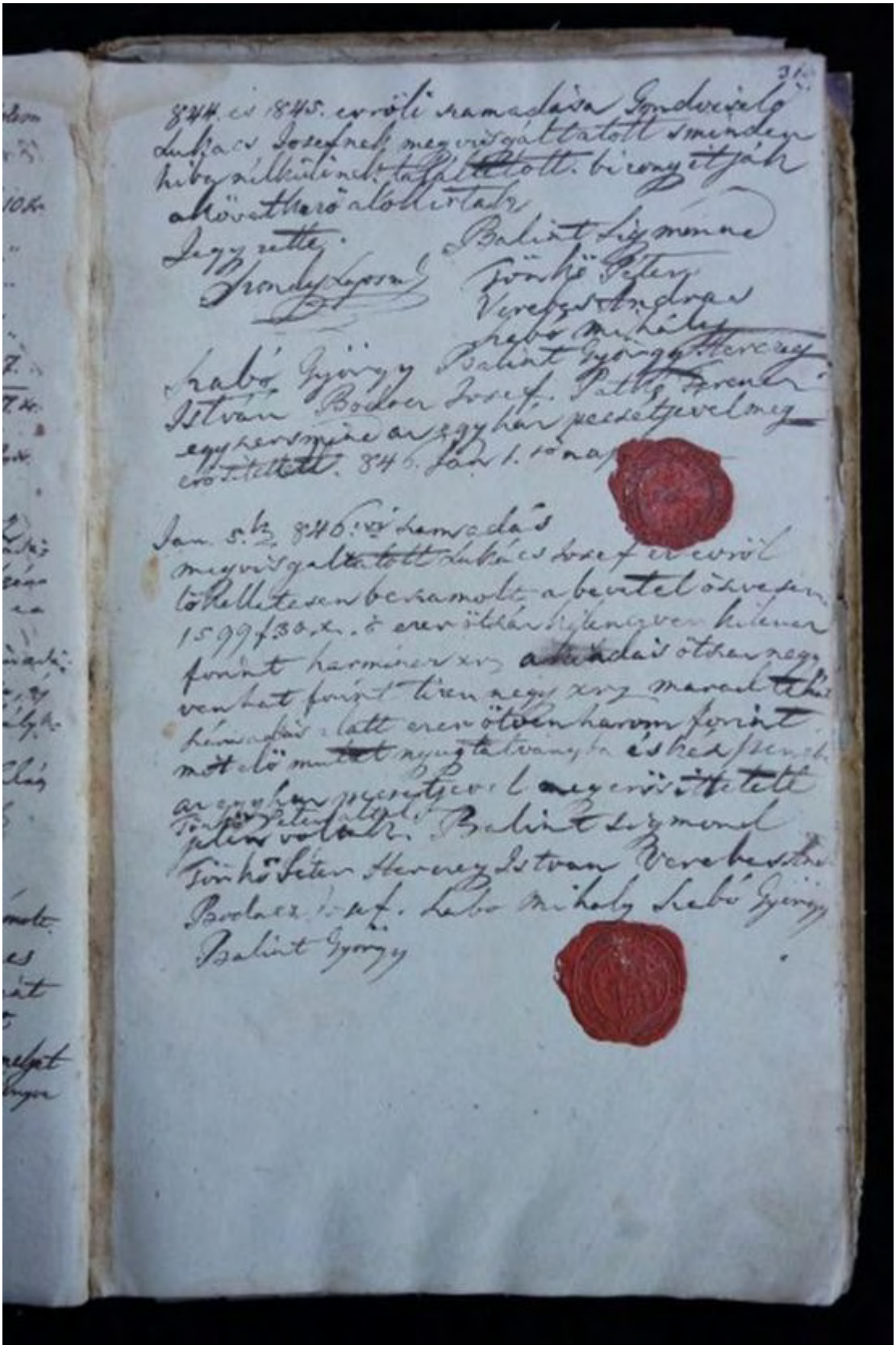

Foto: dr. Hegyi Ádám, Szegedi Tudomány Egyetem

A viaszpecsétek a ref. egyház egyik, 1846. évi jegyzőkönyvének hiteletesítésénél

Foto: dr. Hegyi Ádám, Szegedi Tudomány Egyetem

Az előző oldalon lévő egyik pecsét, kinagyítva

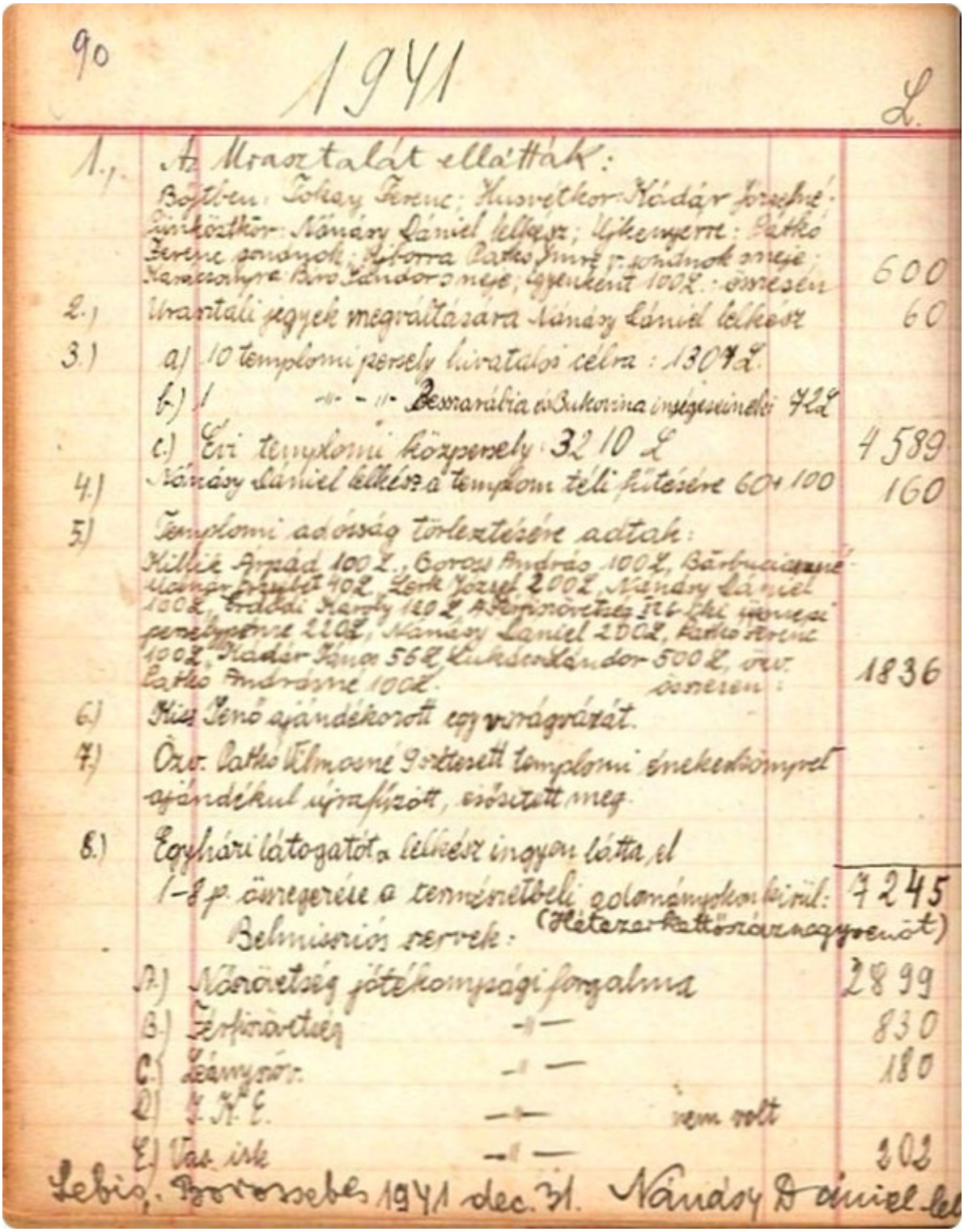
A borossebesi református egyházközség alakulási éve 1547. A legrégebbi, ismert viaszpecsétnyomója 1680-ból, amit még a 19. sz. közepén is használtak, az egyházi iratok hitelesítésére.

Kibetűzni (a tévedés jogának fenntartásával) a következőket tudtam:

B : SEBESS I EKKL A N PETSETJE 1680

A borossebesi ref. parókia iratanyagának egy részét a Szegedi Tudomány Egyetem munkatársai néhány éve lefotózták és digitalizálva, átadták a debreceni és a nagyváradi egyházkerületi levéltárnak is. (a szerk.)

Az ”Aranykönyv” 90. oldala

90

1941

L.

1.) Az Mraz-talát ellátták:
Bejtben: Tókay Ferenc; Husvétkor: Kádár Józsefné;
Pünkösdkor: Nánáy Dániel lelkész; Ujkenyerre: Patkó
Ferenc gondnok; Sóstra Patkó Imre gondnok anyja;
Nagycsoltyra: Bíró Sándor anyja, egyenként 100 L.: összesen 600

2.) Uraztali jegyek megváltására Nánáy Dániel lelkésznek 60

3.) a) 10 templomi persely hivatalos célra: 1307 L.
b) 1 -"- -"- Bessarábia és Bukovina ínségesseinek: 72 L
c) Eri templomi közpersely 3210 L 4589

4.) Nánáy Dániel lelkésznek a templom téli fütésére 60+100 160

5.) Templomi adósság törlesztésére adtak:
Kiliti Árpád 100 L., Gorcsa András 100 L, Bárkuczainé
Hangya Erzsébet 40 L, Lenk József 200 L, Nánáy Dániel
100 L, Gradai Károly 100 L, A Keresztyén Ifjak Egyesülete
perselypénze 220 L, Nánáy Dániel 200 L, Patkó Ferenc
100 L, Kádár János 56 L, Kukucska Sándor 500 L, özv.
Patkó Andrásné 100 L. összesen: 1836

6.) Kiss Jenő ajándékorgonát egy virágrázát.

7.) Özv. Patkó Vilmosné 9 darab templomi énekeskönyvet
ajándékul újrafüzött, összetett meg.

8.) Egyházi látogatót a lelkész ingyen látta el

1-8 p. összegezése a természetbeli gyülekezetekből: 7245
(Hétezer-kettőszáznegyvenöt)

Belmissziós szervek:

A.) Nőegylet jótékonysági forgalma 2899
B.) Serfőzőegylet —"— 830
C.) Leányegylet —"— 180
D.) Ifj. K. E. —"— nem volt
E.) Vas ifik —"— 202

Lebiz, Borosnebes 1941 dec. 31. Nánáy Dániel lel

Foto: Kiss László

Az ev. ref. egyetemes konvent összefoglaló jelentése a zsinat számára az egyetemes konvent

1893-1904. évi működéséről

(részlet)

„2. Borossebesi kör.

30 szórványban van 552 lélek. Lelkész: *Szabó József*, a misszió területén 24 szórványban 56 látogatást tett. Tartott imát 16-ot, bibliamagyarázatot 2-öt. predikációt 12-öt. Keresztelt 1-et. esketett 1-et, temetett 10-et. konfirmált 1-et, úrvacsorát osztott 4-szer. A borossebesi körben a lelkész nemcsak hívei vallásos életére de megélhetési viszonyaira, családi körülményeire is kiterjeszti figyelmét. Összetartásra és az oláhság között magyar nyelvükhöz ragaszkodásra inti őket. 81 darab vallásos iratot osztott szét.

Táblás kimutatása pontos, úti naplója igazolt s számadói a 600 korona missziói segélyről. Az egyházmegye a jelentéseket tudomásul vette, a számadásokat helyben hagyta s Szabó József borossebesi lelkész működésével szemben elismerő köszönetnyilvánítása mellett az iratokat felterjeszti.”

*

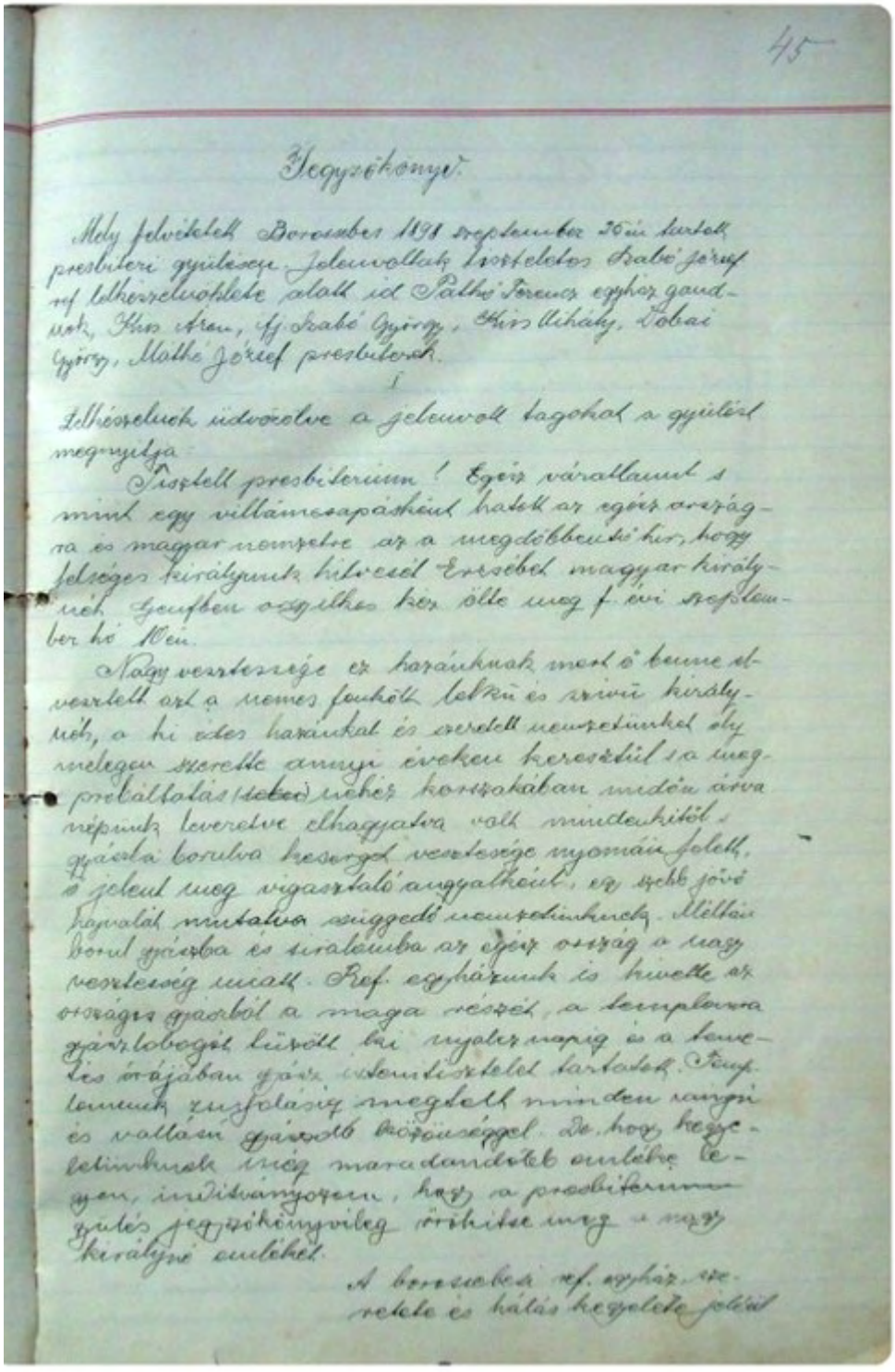
.

A borossebesi gyülekezet egy presbiteri[1] jegyzőkönyvének 45. oldala

A következő oldalon látható presbiteri jegyzőkönyv rögzíti az Erzsébet királyné, (Sissi) Genfi meggyilkolása után tartott borossebesi presbitergyűlésen elhangzottakat. Az eredeti szöveg megtalálható a ref. lelkészi könyvtár lb.6,66-19:14 lelt. sz. alatti kötetében. A jegyzőkönyv készült Borossebesen, 1898. szeptember 26-án, Szabó József ref. lelkész elnöklete alatt. Jelen voltak az akkori presbitérium tagjai: id. Patkó Ferencz egyházgondnok, Kiss Áron, ifj. Szabó György, Kiss Mihály, Dobai György és Máthé József presbiterek. A kópia készült 2014. augusztus 8-án a borossebesi ref. egyház lelkészi hivatalában. (a szerk.)

[1] Presbitérium = az egyházközséget kormányzó választott testület, amelyben mindenki azt hiszi, hogy ő a legokosabb és ehhez mérten igyekszik is mindenbe beleszólni. (Banner János)

Presbiteri jegyzőkönyv, 1898. szeptember 26. Megemlékezés a királynő, Wittelsbach Erzsébet (Sissi) elhalálozásáról

45

Jegyzőkönyv.

Mely felvétetek Borosnbor 1898 szeptember 26-án tartott presbiteri gyülésen. Jelenvoltak tisztelendő Szabó József ref. lelkészelnöklete alatt id. Pálfi Ferenc egyh. gondnok, Kiss István, Gy. Szabó György, Kiss Mihály, Tóbiás György, Mátyás József presbiterek.

I

Lelkészelnök üdvözölve a jelenvolt tagokat a gyülést megnyitja.

Tisztelt presbiterium! Egész világunkat s mint egy villámcsapásként hatott az egész országra és magyar nemzetre az a megdöbbentő hír, hogy felséges királynénk hitvesét Erzsébet magyar királynét Genfben szörnyű kéz ölte meg f. évi szeptember hó 10-én.

Nagy veszteség ez hazánknak mert ő benne elvesztett azt a nemes fenkölt lelkű és szívű királynőt, a ki édes hazánkat és szeretett nemzetünket oly melegen szerette annyi éveken keresztül s a magyar bánatban (sebes) nehéz korszakában midőn árva népünk leveretve elhagyatva volt mindenkitől s gyászba borulva keserves veszteségre nyomán feledt, a jelent meg vigasztaló anyjaként, ez szebb jövő hajnalát mutatva szíggedő nemzetünknek. Mélyen borul gyászba és siralomba az egész ország a nagy veszteség miatt. Ref. egyházunk is hivette az országos gyászból a maga részét, a templomra gyászlobogót lövött ki nyolcz napig és a temetés órájában gyász istentiszteletet tartottak. Templomunk zsufolásig megtelt minden rangú és vallású gyászoló közönséggel. De hogy kegyeletünknek tovább maradandóbb emléket tegyen, indítványozom, hogy a presbiterium gyülés jegyzőkönyvileg örökítse meg a nagy királynő emlékét.

A bizottság ref. egyház. tiszteletes és hálás kegyelete jeléül

Foto: Kiss László

Huszonötödik évfolyam. **24. sz.** Budapest, 1882. junius 11.

PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAP.

24. *Boros-Sebes.* Aradmegye keleti részén, a Fehér-Kőrös jobb partján, középszerűnél is gyengébb, leginkább kukoricát termő talajon fekszik. A község lakosainak száma 1885. Helv. hitv. 326, ágost. hitv. 113, r. kath. 514, g. kath. 7, g. kel. 861, Mózes vallásu 64. Az egész határ 8772 hold. Ebből a helv. hitv. lakosoké 304, az egyházé 40, t. i. a lelkész használatában van 32, s a tanitóéban 8 hold. Alapitványok: Pálfy alapitvány iskolai célokra 177 frt. Molnár alapitvány a lelkészi hivatal javára 300 frt, Molnár alapitvány a templom belsejének csinositására 100 frt. Bodocz alapitvány 20 frt. Bálint alapitvány 40 frt, e két utolsó az egyház részére. Hátralék több évről 219 frt. Van temploma, melynek boltozata nagyon rossz s egy helyen be is van szakadva, s melynek falát nagyon megrongálta kivülről az árvíz; lelkészlaka, mely igen régi rozzant épület s egy iskolája. Fizet egy lelkészt s egy tanitót. A lelkész fizetése: 162 frt, 5 k. b. 5. k. tengeri, — a földjövedelemmel együtt 340 frt. A lelkész használatában levő 32 hold földből 8 hold irtatlan, 8 pedig vizállásos. A tanitó fizetése: 136 frt, 12 k. b. 8 k. tengeri, a földjövedelemmel összesen 236 frt Az összes egyházi adó 79 frt. Buzát s aljgabonát senki sem fizet. Esik egy lélekre 24 kr. Van az egyháznak egy vizimalma, melyet közösen bir a g. keleti egyházzal. Ez jövedelmez 131 frtot, s 20 k. buzát.

Kamatokból kap 50 frtot. Van egy kis takarékmagtára is, de ennek jövedelme most még a tőkéhez csatoltatik. Perselypénz 12 frt 13 kr. Esik egy lélekre 4 kr. Urvacsorával élt Ujkenyérkor 1 nő; ujborkor 3 férfi, 4 nő (2%); karácsonkor 31 férfi, 8 nő (11%). Tankötelés 6—12-ig 23 fiu, 19 leány (13%), 12—15-ig: 18 fiu, 7 leány. Tényleg iskolaba jár 15 fiu, 8 leány (7%). Minden pár fizet különbség nélkül 1 frt 20 kr. egyházi adót. Ezen kivül fizet mindenki, felekezeti cultusadó címen, adó forint után egy-egy frtra 46 krt. Ezt a községi előljárók kezelik, s a tanitó ebből kapja fizetését. Tandij nincs. Lelkész: Tömöry Mihály. Tanitó: Keresztesi András.

Foto: Kiss

„A ref. egyházközség 1889-ben megvásárolja *Waldstein Wartenberg* gróftól, iskolának a 16. hrsz.-u épületet (3500 forintért), majd két év múlva az épület másik szárnyát is, mely a 17. hrsz. alatt található (3600 forintért).” (Balla Sándor) A fenti épületben működött az impérium-váltásig a református egyház iskolája. (Egykori címe: Piacz tér 17. — ma: Str. Parcul Libertăţii nr. 31.)

„Fiúk, lányok egy teremben, de két oszlopban ültek, osztályonként beosztva hol egy, hol két padban. Akkora létszám sohase volt, hogy egy osztálynak kettőnél több padsorra lett volna szüksége. Az ötödik-hatodik sokszor már egy padot se töltött meg. Ha jól emlékszem 8-11^{h} és 2-4^{h} közt volt a tanítás… Az öt óra időből minden osztályra jutott termékeny munka, olyan, amikor valóban foglalkozott is a tanító az osztály gyerekeivel. Ilyenkor a többieknek adott valami feladatot, később csendes foglalkozásnak mondták.” (Banner János)

1896. év július 28-án a presbitérium bérbe adta évi 240 forintért *Steiner Samu* kereskedőnek az egyház tulajdonában lévő 17-es hrsz.-ú épületet, melyhez tartozott egy üzlet, egy raktár, két lakószoba, konyha és egy cselédszoba. A szerződés 1897. május 1-től 1903. április 30-ig szólt.

Az utcai fronton a bérbeadott üzlethelyiség: *Steiner Samu* boltja, a járulékos helyiségekkel, utána az iskola hosszú tanterme, a végén az alacsonyabbra épített kétszobás tanítói lakás volt egykor található. Berendezése: „asztal, két szék, ágy és szekrény volt és a tisztaságot szolgáló egyszerű mosdó, fölötte tükörrel.” (Banner János) 2017-ben, az utcára néző épületrészben egy ruha-butik, a középső és hátsó traktusban vendéglátóipari üzlet, valamint, a 2006-2016. közötti időszakban egy elektronikai szerviz is működött itt. Az egykori tanítói lakás helyén, egy, újabbkori építmény található: egy gyerek szabadidőközpont-játszóház. Az eredeti állapotra talán csak az osztályterem két-három ablakának, megmaradt boltíve emlékeztet.

A fennmaradt osztályozási naplók bejegyzései szerint a millenium évtizedében a tanítók szinte évenként váltották egymást: 1892-94-ben Nagy Miklós, 1895-ben Szendrei Lajos, 1897-ben Váczy Sándor, 1898-ban Nagy Sándor, 1899-ben Tarkó János, 1900-ban Bányai Ferencz, 1901-ben Kolozsi József, majd 1902-től egy kicsit hosszabb ideig: Füzes József kántor-tanító oktatja az iskolásokat. A tanulók többsége református, de találunk római katolikus magyar, és görög keleti katolikus vallású román gyerekeket is, kik bizonyára már rendel-

keztek némi magyar nyelvtudással. A zsidó közösség gyermekeit is ezen iskola padsoraiban találjuk. (a szerk.)

„Ahogy a református iskolába véletlenül se jött román gyerek[1], a román iskolába soha se járt magyar. Hogy ez a különválasztás mire vezetett, azt nem csak mi, de mind a két rész már csak későn vette észre. Olyan esetre azonban nem emlékszem, hogy a két iskola tanulói valaha is megverekedtek volna.” (Banner János)

Iskoláskorú gyermekeket nevelő magyar családok névjegyzéke a millenium évtizedében:

Ábrahám, Aranyi, Babál, Bálint, Banner, Baraczka, Boros, Bíró, Bukovszki, Breznyik, Csája, Csapó, Csáki, Csejtei, Darok, Deák, Dén, Drágos, Dobai, Domokos, Erdey, Erdélyi, Fehér, Flachbart, Futaki, Fejérdy, Gaál, Gabnai, Gecsei, Guthi, Gács, Hamza, Hunyadi, Herczeg, Hajdú, Hlogyik, Horvát, Ilisics, Illési, Jánovics, Kiss, Kiurszki, Kilik, Kelemen, Kalkó, Kovács, Kurcsa, Kurcsó, Kraszkó, Lehr, Lengyel, Leopold, Makay, Maux, Molnár, Moser, Mészár, Máthé, Nagy, Olajos, Oláh, Olasz, Panyik, Patkó, Pap, Rada, Ragány, Rázel, Runge, Rivnák, Salát, Schmidt, Schveiczer, Szabó, Szidor, Szmolár, Szilágyi, Szilvágyi, Takács, Tausch, Todor, Tolnai, Torkos, Tömöry, Váczi, Váczy, Vajda, Valuch, Verebes, Verebessy, Veres, Vozárik, Zágonyi, Závor, Zonovics, Zolnai

Iskoláskorú gyermekeket nevelő magyar anyanyelvű, izr. családok névjegyzéke a millenium évtizedében:

Bienenstock, Fekete, Gutmann, Holczer, Izráel → Karikás[2], Kaufmann, Kaimovics, Kellner, Krausz, Kohn, Stern

Foto: Kiss

[1] Az osztálynaplók szerint a későbbi időkben néhány román nemzetiségű tanuló előfordult. (a szerk.)
[2] A család Tenkéről költözött Bsebesbe, az előző helyen született két idősebb gyerek még Izrael megnevezéssel kerültek az iskolai anyakönyvbe, de a későbbi időkben már ők is a magyarosított vezetéknevüket használják. (a szerk.)

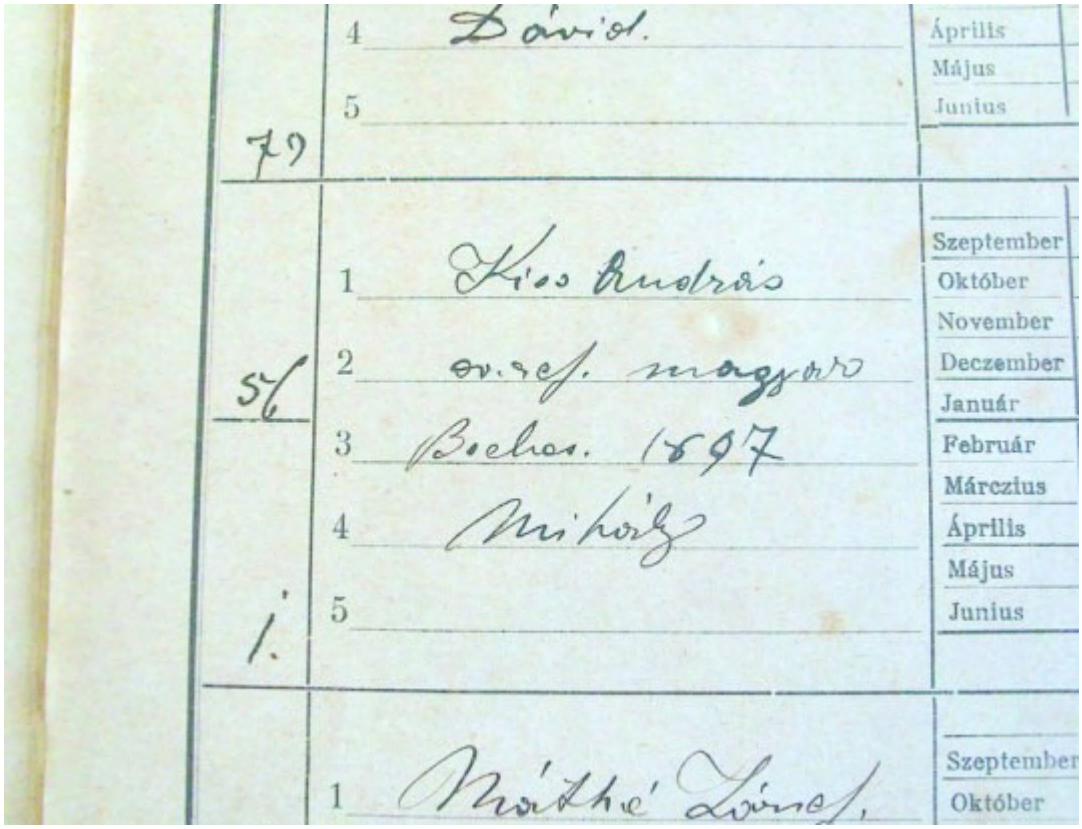

Foto: Kiss

Pillanatfelvétel a borossebesi ev. ref. iskola, mulasztási és osztályozási naplójából

Bányai Ferencz tanító kézjegye, 1900.

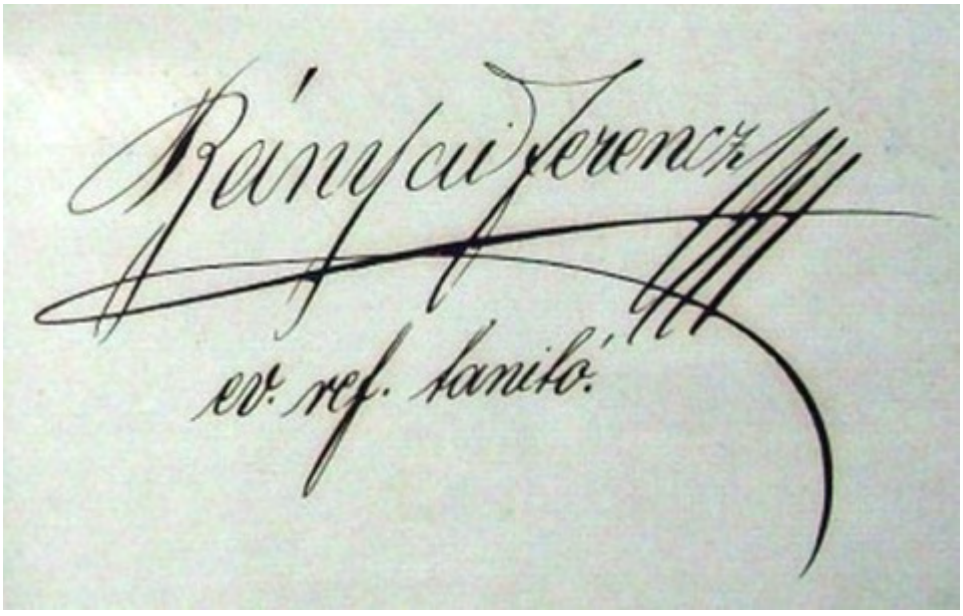

Foto: Kiss

A borossebesi református egyházi iskolai anyakönyv, osztályozással 1890/91 – 1903/04

Foto: Kiss

A borossebesi ref. egyház iskolai anyakönyv (1890-1904.) második oldala

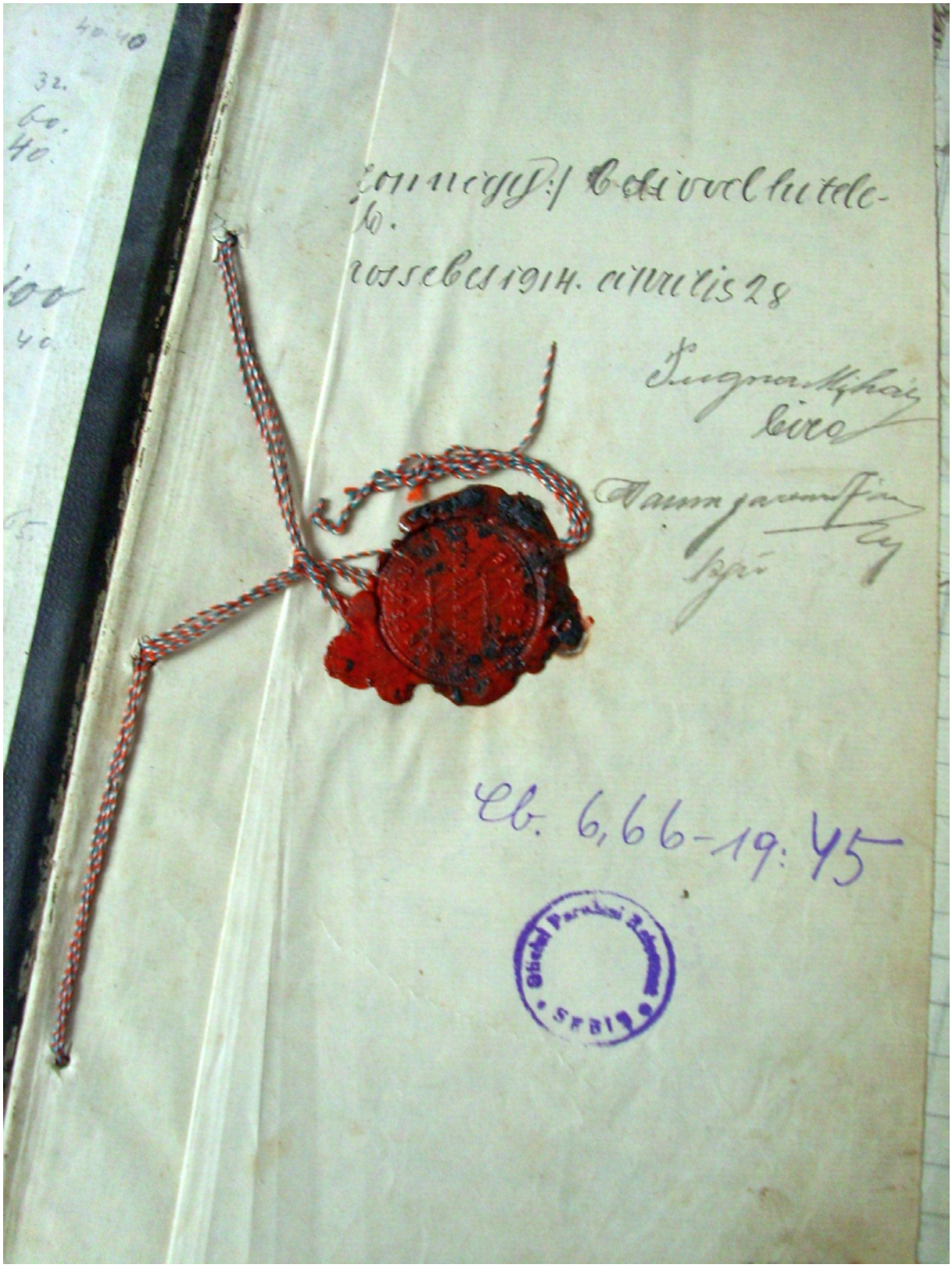

Foto: Kiss

Az osztálynaplót 1914. április hó 28-án hitelesítette: Pugna Mihály bíró és Baumgartner János jegyző, aláírással és viaszpecséttel

Foto: Kiss

A Borossebesi Körjegyzőség pecsétje

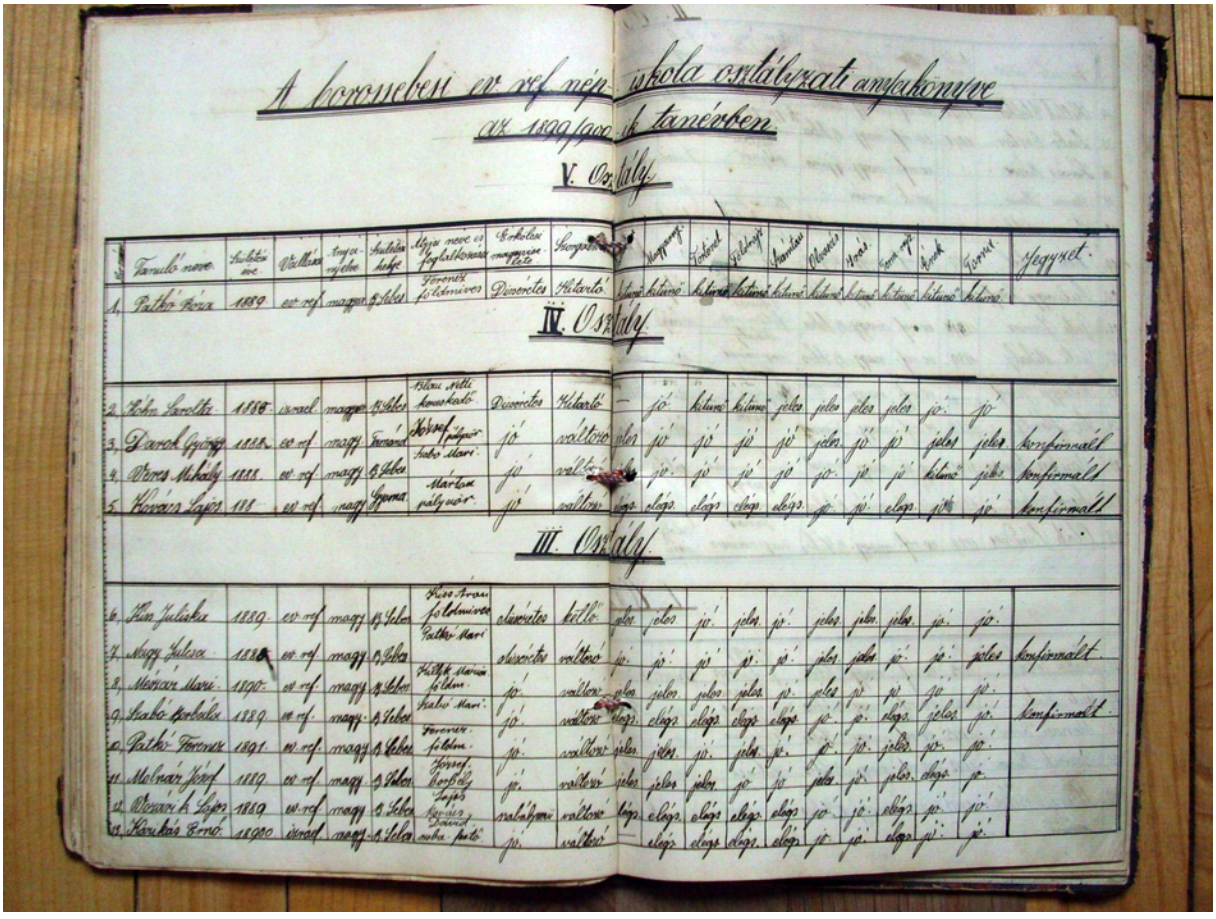
A lelkészi könyvtárban csak két régi, ref. iskolai osztályozási naplót találtam: 1890-1904 és 1904-1908 közöttit. Értékes információkat tartalmaznak a kor tanulóinak névsoráról, születési helyükről és idejükről, lakcímükről, a szülők nevéről és foglalkozásáról, vallási hovatartozásról és nem utolsó sorban a gyerekek tanulmányi előmeneteléről. Nyomon követhetjük a tanítók, szinte évenként változó névsorát. (a szerk.)

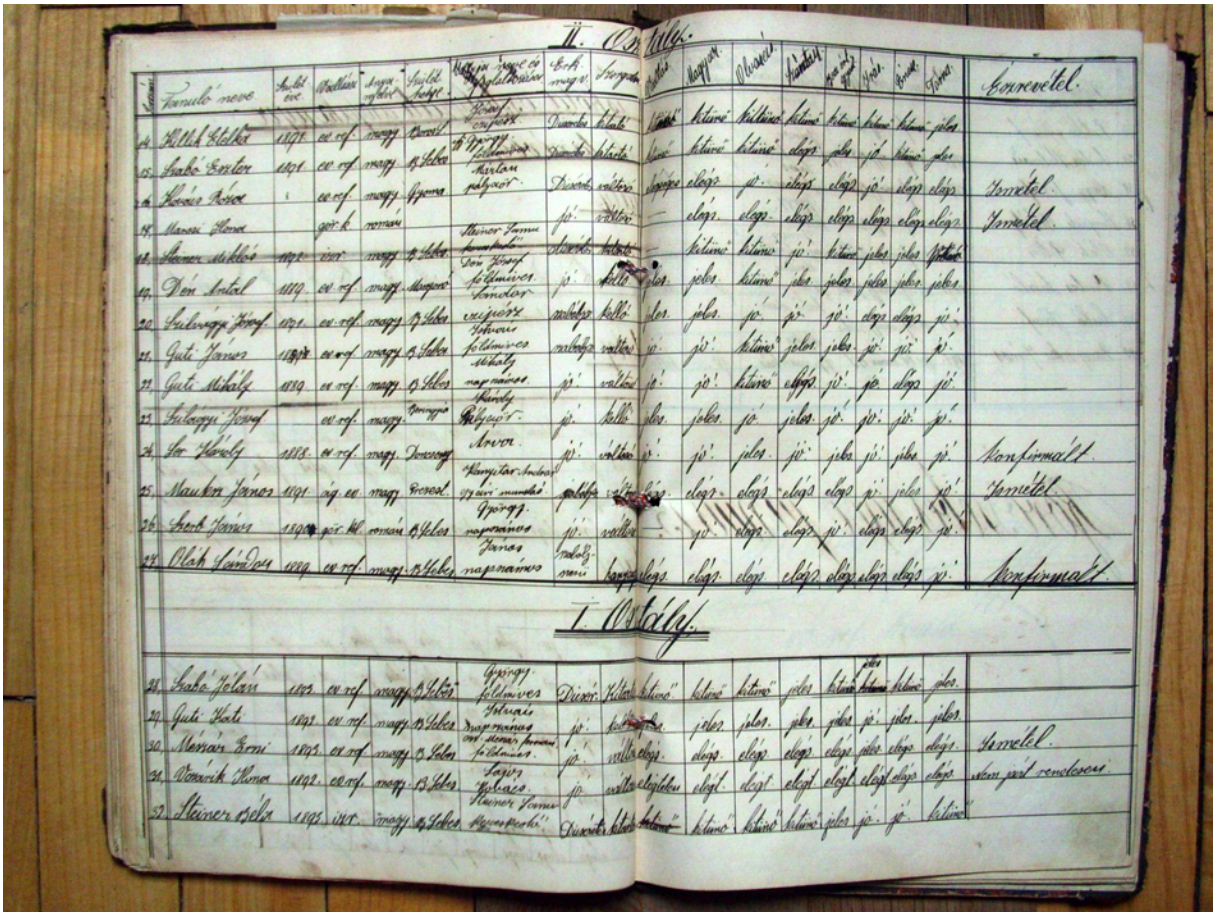
A borossebesi ref. elemi népiskola pecsétje

A borossebesi ev. ref. népiskola osztályzati anyakönyve az 1899/1900-ik tanévben

(nagyítással olvasható)

II. Osztály.

Sorszám	Tanuló neve	Születési év	Vallása	Anyanyelve	Születési helye	Atyja neve és foglalkozása	Erkölcsi magaviselet	Szorgalma	Olvasás	Írásbeli dolgozat	Számtan	Írásbeli dolgozat	Írás	Ének	Torna	Észrevétel
14.	Vilkó Etelka	1891	ev. ref.	magy.	Orosz	Orosz földmíves	jó	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	jeles	
15.	Szabó Erzsébet	1891	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Szabó Mihály földmíves	Durván	kitűnő	kitűnő	kitűnő	elégs.	jeles	jó	kitűnő	jeles	
16.	Kovács Róza		ev. ref.	magy.	Gyarmata	Kovács István pásztor	Durván	szőtlen	elégséges	elégs	jó	elégs	jó	elégs	elégs	Javítsa.
17.	Marosi Ilona		gör. k.	román			jó	szőtlen	—	elégs	elégs	elégs	elégs	elégs	elégs	Javítsa.
18.	Steiner Miklós	1892	izr.	magy.	B.Jeben	Steiner Samu kereskedő	durván	kitűnő	—	kitűnő	kitűnő	jó	kitűnő	jeles	jeles	
19.	Dán Antal	1889	ev. ref.	magy.	Magyar	Dán József földmíves	jó	kitűnő	jeles	jeles	kitűnő	jeles	jeles	jeles	jeles	
20.	Szilvágyi József	1891	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Szilvágyi Sándor cséplőgép	mérsékl	kitűnő	jeles	jeles	jó	jó	jó	elégs	elégs	jó
21.	Guti János	1891	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Guti István földmíves	mérsékl	szőtlen	jó	jó	kitűnő	jeles	jeles	jó	jó	jó
22.	Guti Mihály	1889	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Guti István földmíves	jó	szőtlen	jó	jó	kitűnő	elégs	jó	jó	elégs	jó
23.	Szilvágyi József		ev. ref.	magy.	Orosz	Szilvágyi István bérkocsis	jó	kitűnő	jeles	jeles	jó	jeles	jó	jó	jó	jó
24.	Sz. Károly	1888	ev. ref.	magy.	Derecsény	Sz. István kántortanító	jó	szőtlen	jó	jó	jeles	jó	jeles	jó	jeles	jó
25.	Mauks János	1891	ág. ev.	magy.	Orosd	Mauks György gazdálkodó	példás	szőtlen	jeles	elégs	elégs	elégs	elégs	jó	jeles	jó
26.	Szerb János	1891	gör. kel.	román	B.Jeben	Szerb György napszámos	jó	szőtlen	—	jó	elégs	elégs	jó	elégs	elégs	jó
27.	Oláh Dániel	1889	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Oláh János napszámos	jó	szőtlen	jeles	jeles	jó	jeles	jó	jó	jó	jó

I. Osztály.

Sorszám	Tanuló neve	Születési év	Vallása	Anyanyelve	Születési helye	Atyja neve és foglalkozása	Erkölcsi magaviselet	Szorgalma	Olvasás	Írásbeli dolgozat	Számtan	Írásbeli dolgozat	Írás	Ének	Torna	Észrevétel
28.	Szabó Jolán	1890	ev. ref.	magy.	B.Jeben	György földmíves	Durván	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	jeles	kitűnő	kitűnő	jeles
29.	Guti Ilka	1891	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Guti István napszámos	jó	szőtlen	jeles	jeles	jeles	jeles	jó	jeles	jeles	
30.	Mátyás Berci	1890	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Mátyás István földmíves	jó	szőtlen	elégs	elégs	elégs	elégs	elégs	elégs	elégs	Javítsa.
31.	Dancsik Ilona	1892	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Dancsik Ferenc földmíves	jó	szőtlen	elégséges	elégs	elégs	elégs	elégs	elégs	elégs	nem jár rendesen
32.	Steiner Béla	1893	izr.	magy.	B.Jeben	Steiner Samu kereskedő	Durván	szőtlen	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	kitűnő	jeles	jó	kitűnő

Sorszám	Tanuló neve	Születési év	Vallása	Anyanyelve	Születési helye	Atyja neve és foglalkozása	Erkölcsi magaviselet	Szorgalma	Olvasás	Írásbeli dolgozat	Számtan	Írásbeli dolgozat	Írás	Ének	Torna	Megjegyzés.
33.	Pethő József	1891	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Pethő János földmíves	jó	szőtlen	jó	jó	jó	jó	elégs	jó	jeles	jó
34.	Gulyás Kálmán	1892	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Gulyás György napszámos	jó	szőtlen	jó	elégs	elégs	jó	jó	jó	jeles	jó
35.	Nagy József	1892	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Nagy István napszámos	Durván	kitűnő	jó	jeles	jeles	kitűnő	jeles	jó	jeles	jó
36.	Hunyadi Mihály	1893	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Hunyadi György földmíves	jó	szőtlen	elégs	elégs	elégtelen	elégs	elégs	jó	jó	jó
37.	Oláh Péter	1893	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Oláh János napszámos	jó	szőtlen	jó	jó	elégséges	jeles	jó	jó	jó	jó
38.	Pandea Sámuel	1893	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Pandea Márton földmíves	jó	kitűnő	jeles	jeles	kitűnő	elégs	jó	elégs	jó	jó
39.	Szabó József	1893	ev. ref.	magy.	B.Jeben	Szabó Mihály napszámos	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Nincs adatja javít. Javítsa.
40.	Hunyadi János	1891	gör. kel.	román	B.Jeben	Hunyadi Mihály napszámos	jó	kitűnő	jó	jó	jó	jeles	elégs	elégs	elégs	jó

Borossebes, 1900. június 25.

Bánffy Ferenc
ev. ref. tanító.

A borossebesi ref. egyházban énekvezérséggel öszekötött tanítói állomásra pályázat hirdettetik. Évi fizetése: 105 frt, 12 öl kemény tűzifa, 12 köböl tiszta búza, 8 köböl tengeri, 8 hold föld, adóját az egyház fizeti, stóla, szabad lakás, tanköteles 40 körül, idegen felekezetű s nemzetiségű gyermekektől havonkint 50 kr. Szorgalmas tanító szép mellékjövedelemre számíthat. Felszerelt pályázati kérvények f. évi julius 23-ig alulirotthoz küldendők. Az állomás f. év szeptember 1-jén elfoglalandó. Borossebes (Aradmegye, u.p. helyben). Tömöry Mihály, ev. ref. lelkész.

*

A borossebesi ev. ref. organista kántor-tanítói állomásra pályázat nyittatik. Javadalom: készpénz 105 frt. Búza 12 köböl, tengeri 8 köböl. Tűzifa 8 öl a község által beszállítva. Föld, szántó és rét 8 hold, melynek adóját az egyház fizeti. Temetési stóla, énekszós halottól 50 kr, praedicatiostól 1 forint. Legeltetési jog. Természetbeni lakás házi kerttel. Idegen felekezetű s nemzetiségű gyermekek havonként 50 krt fizetnek. Növendékek száma az idegenekkel 50-60 között váltakozik. Kötelesség: 5 osztályú vegyes iskolát az egyházkerület által kiadott tanterv szerint vezetni. A canonica órák végzése. Ismétlő iskolások tanítása. Családi állapot kitüntetendő. Okleveles pályázók kérvényüket bizonyítványaikkal felszerelve alólírt lelkészi hivatalhoz küldjék be. Pályázati határidő augusztus 7. Megválasztott állomását augusztus 26. elfoglalni köteles. Borossebes, (Aradmegye) 1890. július 14. Teljes tisztelettel Szilágyi Sándor, ev. ref. helyettes lelkész.

*

A borossebesi (Aradm.) ev. ref. vegyes iskola kántortanítói állomásának betöltésére ezennel pályázat hírdettetik. A megválasztandó évi fizetése, mely készpénz, stóla, gabona és tűzifából, melyből az iskola is fűtendő, áll 384 frtra van hivatalosan értékelve. Ezenkívül van 540 □öl területen 2 szoba, konyha kamara, és alsó épületből álló lakása, udvara, konyhakertje, fél szesszió után legeltetési joga, a községi erdőkből faizási joga, végre az idegen tandíjának fele is az övé. A föld adóját egyházunk fizeti. Kötelessége: az V. esetleg VI. osztályú vegyes iskolának egyházkerületünk tanterve szerinti vezetése; ünnep- s vasárnapokon az éneknek orgonakíséret melletti vezetése; temetéskor az éneklés vezetése; az ismétlők tanítása és a kanonikai órákon isten-tiszteleti szolgálat. A növendékek körülbelöl 60-an vannak. Pályázhatnak ev. ref. vallású oklevéllel bíró kántortanítók, és végzett tanítóképezdészek, kik közül esetleg megválasztott egy év alatt tanítói oklevelet tartozik szerezni. Pályázati határidő 1895. aug. 28. Az állomás 1895. szept. 8-án foglalandó el. A kellően felszerelt pályázati kérvények alólirotthoz küldendők. Borossebes, 1895. aug. 6-án, Szilágyi Sándor, isk. sz. elnök, ev. ref. lelkipásztor. (Néptanítók lapja)

Díjlevél Füzes József okl. rendes tanító részére, 1909.

Díjlevél.

A borosebesi ref. elemi népiskolánál alkalmazásban levő Füzes József okl. rendes tanító részére: Aradvármegye közigazgatási bizottsága 5613/1903. sz. alatt jóváhagyott javadalmi jegyzőkönyv alapján.

a) Ref. egyháztól: Fizetendő havi részletben előre!

200. 1) Készpénz alapfizetés = 200 kor. — 2) Tizennégy kerék liter
187.20 40 liter búza á) 13 kor. = 187.20 kor. — 3) Kilenc kerék liter
96. 60 liter tengeri á) 10 kor. = 96 kor. — 4) Öt kat. hold 1148 □ öl
160 külállományu föld s az utáni legelő és fajszási jog
34 = 160 kor. — 6) Tüzifa járandóság váltsága — 34 kor.
677.20. Beszámítás b) Természetbeni lakás, három szoba, konyha, kamara, istálló, 290 □ öl házi kerttel — 200 kor. — 7) Kántori stóla 10
200 8) Irószerekre — 10 kor.
10

b) Állampénztárból:

A Vall. és közokt. minisz. 2854/1903. sz. a. f. u. fizetéskiegészítés 195
és I. évötödös korpótlék 200 kor. —

Kötelessége: az I–II. osztályu vegyes elemi népiskolában vezetése, a kántori teendők végzése, a presbyterium jegyzőkönyvének vezetése, belépés a tanítás megkezdésére, ismétlés oktatása. —

Jegyzet: A föld utáni az adót az egyház fizeti. —

Kelt Borosebes, 1909. évi márc. hó

560–1909
Jóváhagyom
Sarkad 1909 március 5
Balogh s.k.
esperes

Szabó József
ref. lelkész, iskolaszéki elnök.

Papai Lajos
ref. gondnok.

Füzes József
iskolai jegyző

Dijlevél

A borossebesi ref. elemi népiskolánál alkalmazásban lévő *Füzes József* okl. rendes tanító részére: Aradvármegye közigazgatási bizottsága 5015/1909 sz. alatt jóváhagyott javadalmi jegyzőkönyv alapján.

a) Ref. egyháztól: Fizetendő havi részletben előre!

1) Készpénz alap fizetés = 200 kor.- 2) Tizennégy Hektoliter 40 liter búza, á) 13 kor = 187.20 kor. – 3) Kilenc Hektoliter 60 liter tengeri, á) 10 kor. 7 96 ko.r – 4) öt kat. kold 1148 □öl külállományú föld s ez utáni legelő és faizási jog = 160 kor. – 5) Tűzifa járandóság váltsága = 34 kor. 6) Természetbeni lakás, három szoba, konyha, kamara, istáló, 290 □öl házi kerttel = 200 kor. – 7) Kántori stóla = 10 kor. 8) Írószerekre = 10 kor.

b) Állam pénztárból:

A Vall. és közokt. Miniszt, 2854/1909 sz. r. f. u. fizetéskiegészítés 143 kor. És 1 évötödös korpótlék 200 kor.
Kötelessége: az I-VI oszt. vegyes elemi népiskola vezetése, a kántori teendők végzése, a presbitérium jegyzőkönyvének vezetése, lelkész akadályoztatása esetén helyetesítés. Ismétlők oktatása.
Jegyzet: A föld után az adót az egyház fizeti.

Kelt, Borossebes, 1909 év márc. 1 én

Jóváhagyom
Sarkad 1909 március 5

Szabó József
ref. lelkész és isk. sz. elnök

Balog Ambrus
esperes

Pápai Lajos
gondnok

Füzes József
isk. sz.jegyző

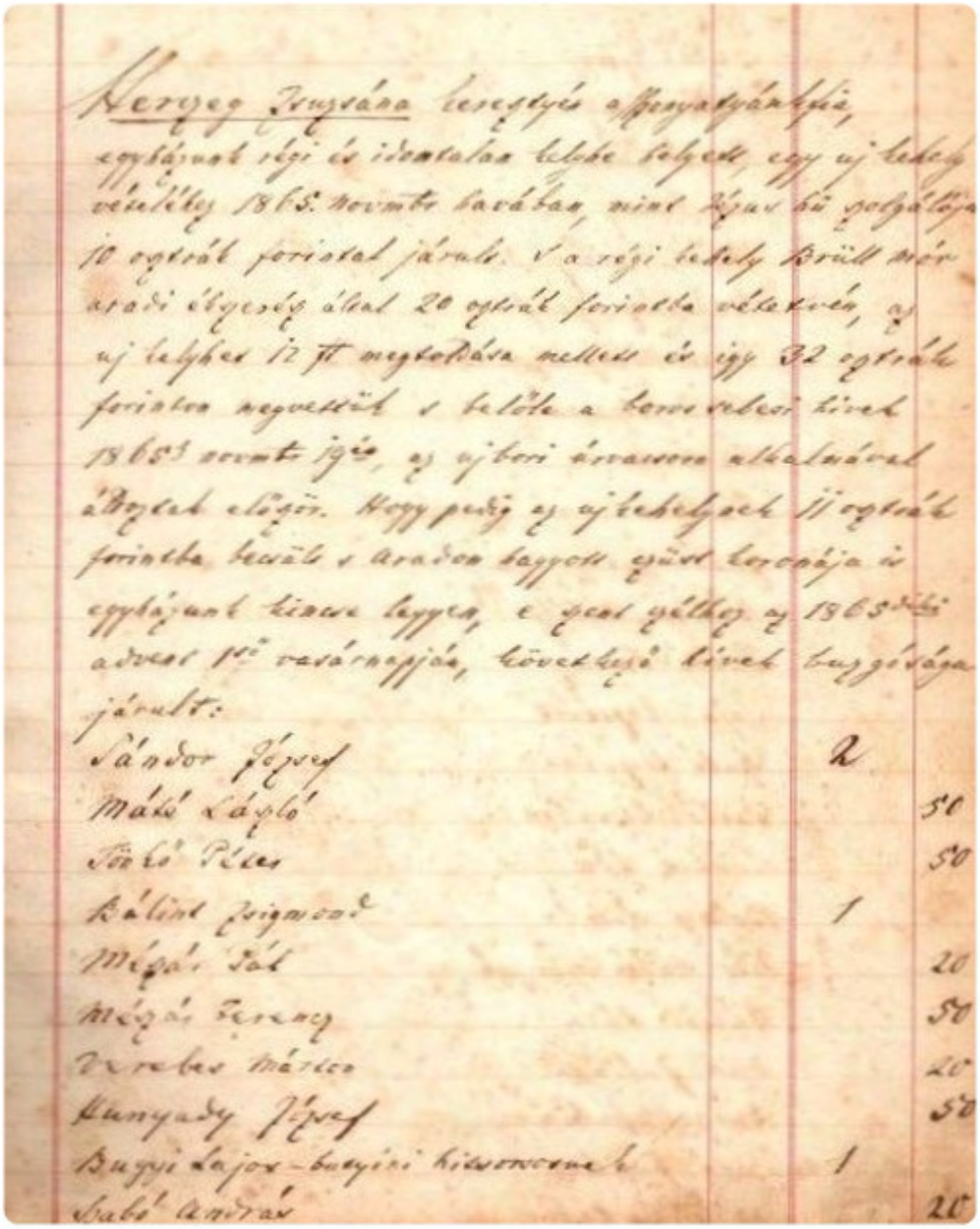
*

Az olvashatóság kedvéért átgépeltem, az akkori írásmóddal és az esetleges nyelvtani hibákkal. Az előző oldalon az eredeti iratról készült fénymásolatot is megtekintheti az olvasó.
(a szerk.)

Az adakozók névsora a *Herczeg Zsuzsána-féle kehely* vásárlásához, 1865-ben

Az „Aranykönyv” 3-6. oldalai

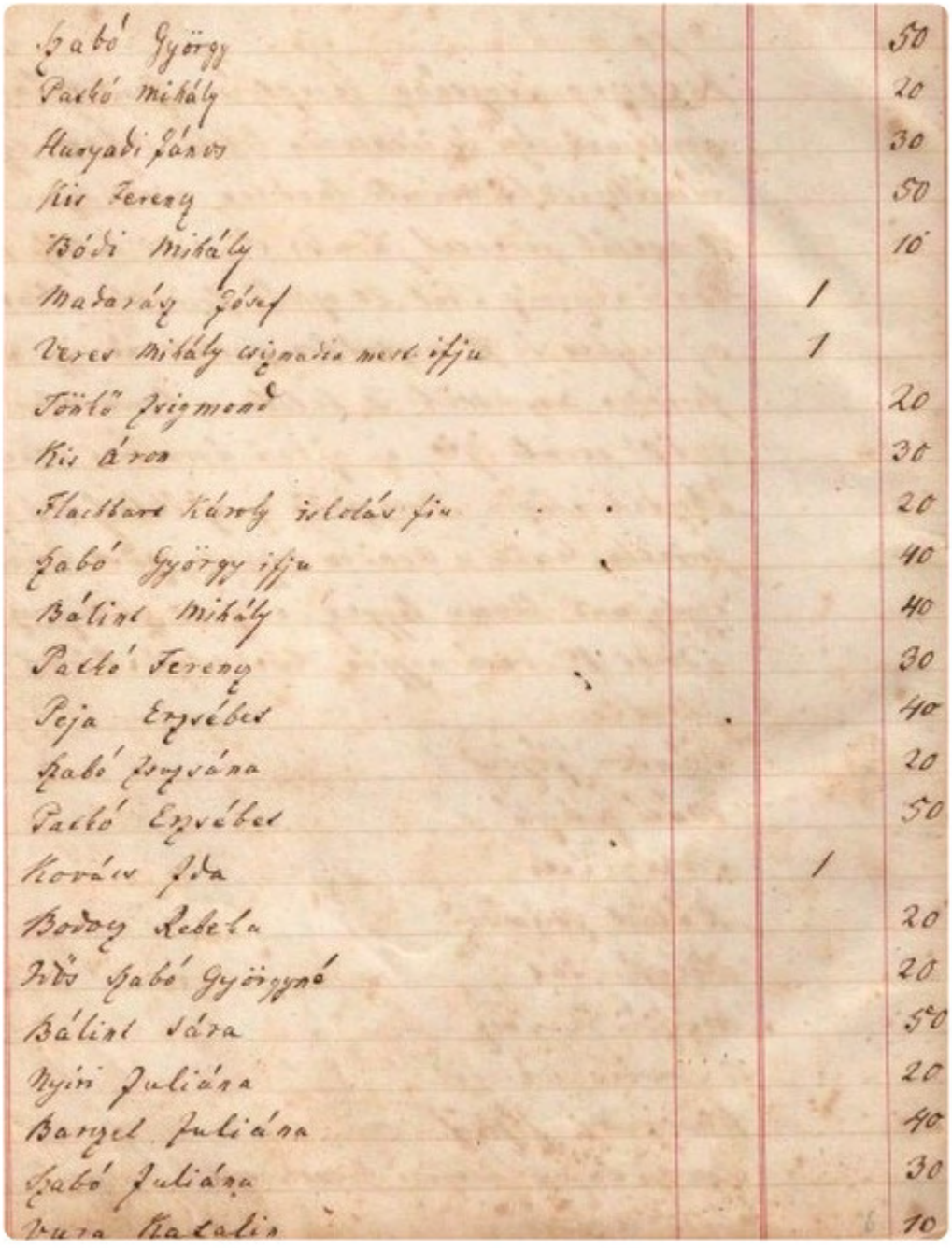
3. old.

Herczeg Zsuzsána keresztyén asszonyságának,
egyházunk régi és idvtalan tagjának helyébe, egy uj kehely
készíttetett 1865. novmbr havában, mint ugyan ő galgóczy
10 ezüst forintal járult. V a régi kehely Brüll mór
aradi ékszerész által 20 ezüst forintba cserélteték, az
uj kehelyhez 12 lt megtoldása mellett és így 32 ezüst
forintra nyomatott s beléje a következő sorok
1865 novmbr 19én, az ujkori úrvacsora alkalmával
először elöjön. Hogy pedig az uj kehelynek 32 ezüst
forintba kerülő s Aradon kapott gyűrű koronája is
egyházunk tiszta legyen, e végett gyűlvén az 1865-ki
adventi 1ső vasárnapján, következő sorok tagjainak járult:

Sándor József	2	
Máté Károly		50
Tóth Péter		50
Bálint Zsigmond	1	
Mészáros Sámuel		20
Mészáros Ferencz		50
Szeberényi Márton		20
Hunyady József		50
Bugyi Lajos-bugyi kisasszonnak	1	
Sabó András		20

Foto: Kiss

Szabó György			50
Szabó Mihály			20
Hunyadi János			30
Kiss Ferenc			50
Bódi Mihály			10
Madarász József		1	
Veres Mihály cigánia mester ifiju		1	
Tóth Zsigmond			20
Kis Áron			30
Flastbart Károly iskolás fiu			20
Szabó György ifju			40
Bálint Mihály			40
Szabó Ferenc			30
Peja Erzsébet			40
Szabó Zsuzsánna			20
Szabó Erzsébet			50
Kovács Ida		1	
Bondy Rebeka			20
Özv Szabó Györgyné			20
Bálint Sára			50
Nyiri Juliánna			20
Barzel Juliánna			40
Szabó Juliánna			30
Pura Katalin			10

Foto: Kiss

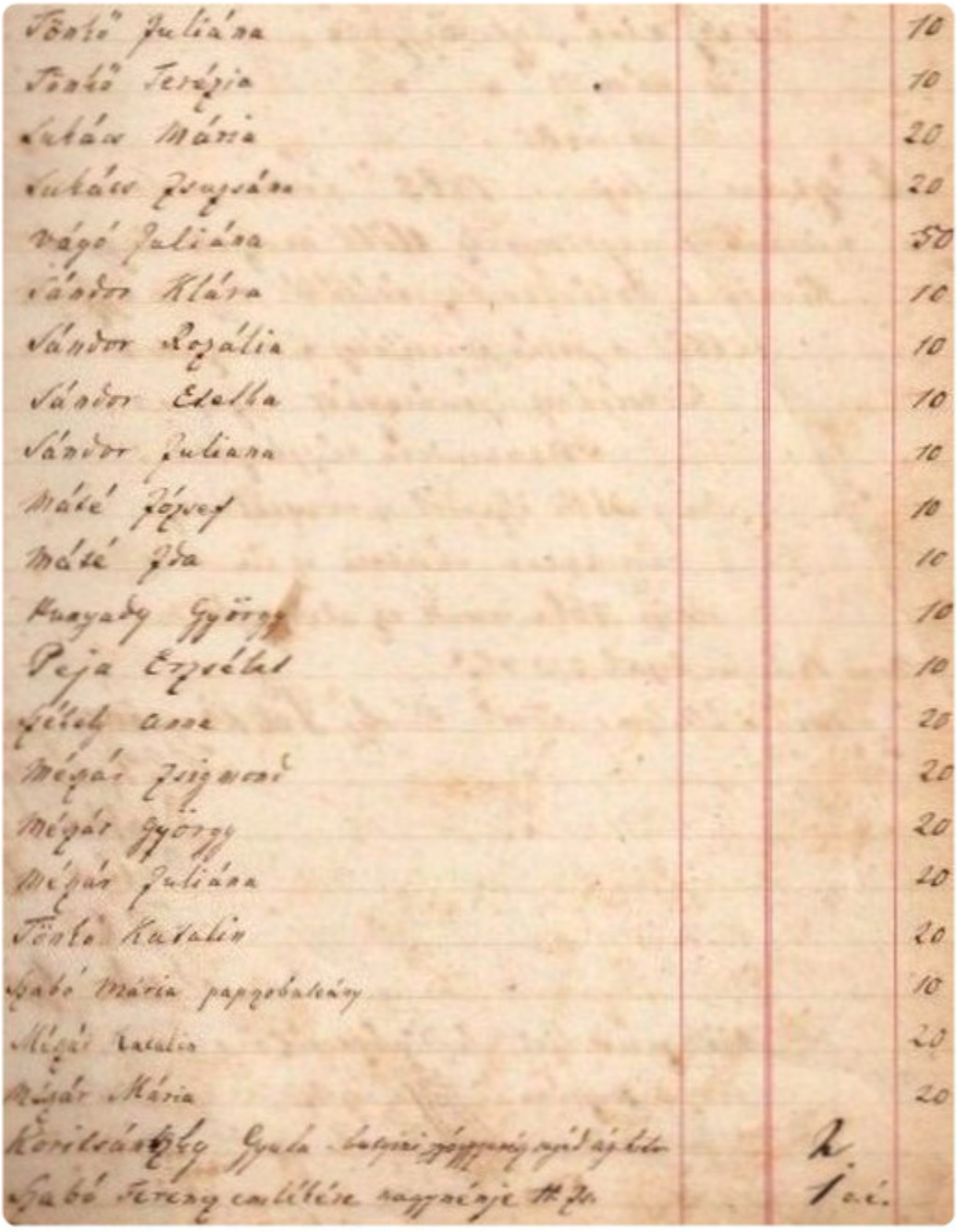
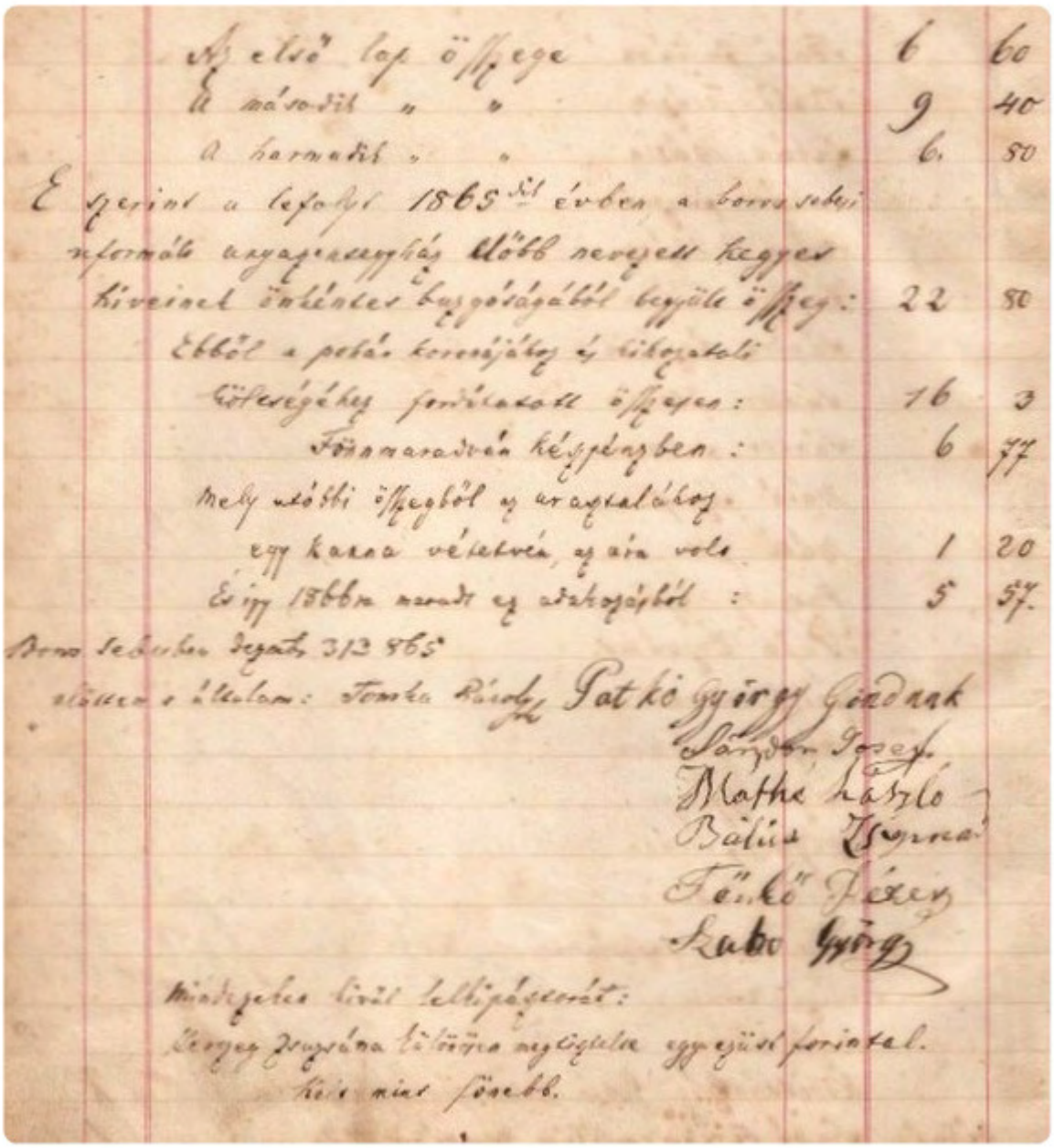

Foto: Kiss

Az első lap összege 6 60
A második " " 9 40
A harmadik " " 6 50
Egyéni a leszakott 1865ik évben a borsodi
nyomda anyagszerzéshez több nevezett kegyes
kivánat önkéntes hozzájárulásából begyült összeg: 22 50
Ebből a pesti terminushoz új betűzetek
beszerzéséhez fordíttatott összeg: 16 3
Fönmaradván készpénzben: 6 77
Mely utóbbi összegből az irattárhoz
egy karosa vétetvén, az ára volt 1 20
És így 1866ra maradt az árhozjából: 5 57.

Borsodi sebesben degato 313 865
alázatos e ítélem: tomka Károly Patkó György Gáadnak
Sárdon József
Matthe László
Bálint Zsigmond
Fenkő Péter
Szabó György

Miskolczon Szűz Szülőjének:
Szeptember Szombatna Születése napjának egy ezer nyolczvanhetedik.
Kis nincs fönebb.

Foto: Kiss

Ft. Tőkés László ref. püspök 1991-es, borossebesi látogatása

Képtulajdonos: Babál István György

Tőkés László (Kolozsvár, 1952 -) református lelkész, az 1989-es romániai forradalom hőse, 1990-től 2009-ig a Királyhágómelléki református egyházkerület püspöke, 1991. május 1-én a borossebesi templomban. Helyi, posztkommunista elemek a látogatás hírére rendkívűl idegesek lettek, különféle (szalonképes és -képtelen) módon próbálták a látogatást megzavarni. Feltételezem, a többségi nemzet józanabb része nem azonosult velük. (a szerk.)

*

Anno Domini 2013.

Képek a borossebesi református templom felépítésének 200. évfordulóján tartott ünnepi istentiszteletről valamint az emléktábla leleplezéséről, felszenteléséről.

(Verebes József – Iosif Verebes fotói)

Az emléktábla leleplezése, balról: *Máté József* főgondnok, jobbról: *Nt. Balla Sándor*, most mint vendég, ki 2002-2012. között volt a gyülekezet lelkipásztora.

Fent, első sor balról: *Máté József* főgondnok, *Patkó András (Andor)* gondnok és a vendégek: a polgármester felesége valamint a polgármester: *Gheorghe Feieş*

Nt. Prém Imre Csaba a 2013-ban szolgáló lelkész, balról és *Ft. Csűry István* püspök

Ünnepi istentisztelet a 200 éves borossebesi templomban

Hisz az Úr az emberben!

"Hű az Úr, aki megerősít titeket, és megőriz a gonosztól" (2Thessz. 3, 3) - hangzott *Csűry István* püspök igei szolgálata által a 200. esztendeje megépült borossebesi református templomban.

*

Szeptember első szombatján ünneplő gyülekezettel telt meg a borossebesi református templom, amely kétszáz esztendeje hirdeti a maroknyi közösségnek a hit és a nemzeti öntudat megmaradásának fontosságát.

Az ünnepi alkalomra a templom belsejét is sikerült felújítani, amelyben ez alkalommal egy emléktáblát is lelepleztek.

Az istentisztelet igei szolgálatát a 2Thessz. 3, 1-5 versei alapján *Csűry István* püspök úr végezte, aki elmondta, hogy az Isten hisz a huszonegyedik század emberében is. Akármilyen változásokon megy át a világ, s benne az ember, Isten hisz abban, hogy a ma embere is meg tud maradni abban a szolgálatban, amelyre rendeltetett. Viszont az az ember méltó arra, hogy Isten ennyire bízzon benne, aki keresi Őt, és életét is neki tudja szentelni. Az Úr szolgálata sosem csupán az Ő dicsőségére, hanem a magunk javára válik, hiszen Isten áldásait életünk folyamán nagyon sokszor megérezhetjük.

Az igehirdetésben elhangzott, hogy Isten nemcsak egyénileg hisz az emberben, hanem a közösségekben, a gyülekezetek erejében is hisz, legyenek azok akármilyen kis létszámú közösségek is. Az Isten áldása nemzedékről nemzedékre megmarad. Ezért mikor az elmúlt kétszáz évre nézünk vissza, előre is kell tekinteni, a következő kétszáz esztendőre. Ha kétségeink lennének az előretekintés során a jelen pusztulását, a világ sorsának alakulását látva, Isten Igéje akkor is biztos támasz lehet számunkra.

Az igehirdetés után ünnepi műsorral folytatódott az istentisztelet, amely során elszavalták *Csiha Kálmán* „Szeressétek a templomot!" című versét, majd az ágyai fiatalok csoportja verses énekes műsorral kedveskedtek az ünneplő gyülekezetnek.

A köszöntések rendjén *Prém Imre Csaba* helyi lelkipásztor után szót kapott *Bognár Levente* Arad alpolgármestere (a megyei RMDSZ elnöke), *Módi József* esperes, *Feieş Gheorghe* Borossebes polgármestere.

*

Az istentisztelet után a templom mellett szeretetvendégségre került sor, majd a meghívott vendégeknek ünnepi ebéddel kedveskedett a gyülekezet.

Isten áldja meg, és vezérelje gondviselő segedelmével továbbra is a borossebesi gyülekezetet, hogy éljen és szolgáljon továbbra is az Ő szent nevének dicsőségére!
2013. szeptember 8. (vasárnap)

Forrás: Aradi Református Egyházmegye

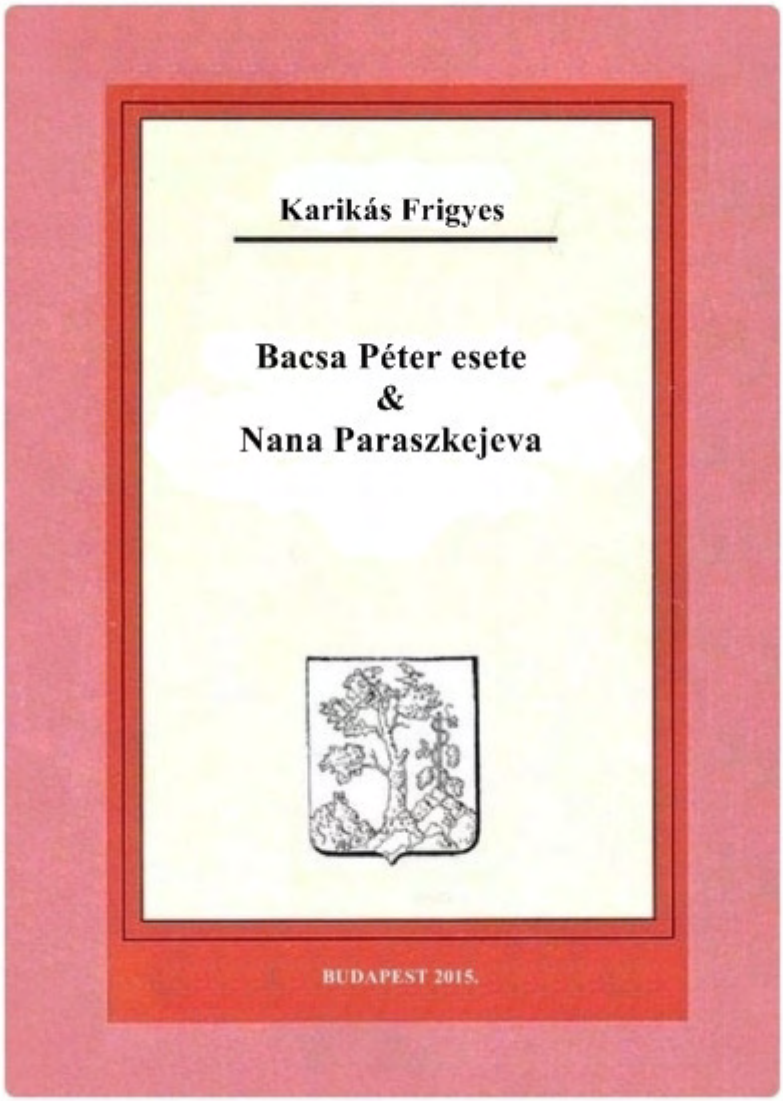
Harangszó
A KIRÁLYHÁGÓMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET GYÜLEKEZETI LAPJA ● 2013. NOVEMBER XXIV. ÉVFOLYAM 21. SZÁM

❁ ÜNNEPI ISTENTISZTELET A 200 ÉVES BOROSSEBESI TEMPLOMBAN. Szeptember első szombatján ünneplő gyülekezettel telt meg a borossebesi református templom, amely kétszáz esztendeje hirdeti a maroknyi közösségnek a hit és a nemzeti öntudat megmaradásának fontosságát. Az ünnepi alkalomra a templom belsejét is sikerült felújítani, amelyben ez alkalommal egy emléktáblát is lelepleztek. Az istentisztelet igei szolgálatát a 2Thessz 3,1-5 versei alapján *Csűry István* püspök végezte. Az ágyai fiatalok csoportja verses-énekes műsorral kedveskedett. A köszöntések rendjén *Prém Imre Csaba* helyi lelkipásztor után szót kapott *Bognár Levente*, Arad alpolgármestere, *Módi József* esperes és *Fejes Gheorghe* Borossebes polgármestere.

LŐRINCZ LÓRÁND-PÉTER

Kétszáz éves a borossebesi református templom

A novellák első megjelenése 1930-ban volt Moszkvában, orosz nyelven, majd a magyar nyelvű megjelenésre 30 évvel később, Budapesten került sor.

Bacsa Péter esete

Hatvan s egynéhány forint adósság a Steiner[1] zsidónál, egy düledező szalmafedeles viskó a faluszélen, két dögre éheztetett, dögre dolgoztatott kehes ló a széljárta istállóban, s egy halni készülő vénasszony várta haza a katonaságtól Bacsa Pétert, három esztendei keserves szolgálat után.

A hajnali vonattal jött meg Péter Aradról, ahol olyan sokáig szolgálta kínos jóakarattal a császárt hat krajcár lénungért, meg azért a két fényes csillagért, minthogy káplári sarzsival obsitolt. Első útja az istállóba vezetett, ahol a két kehes ló böjtölve várta haza az új gazdát, és szomorú tekintetüket - amilyennel csak a lovak tudnak nézni - makacsul szegezték az összeszáradt zabostarisznyára. Péter megsimogatta a két éhes állat égnek nyúló farcsontját és komoran ballagott kifelé az istállóból.

Erzsi néne is kikelt az ágyból, kivonszolta fáradt testét az udvarba, szomorúan végignézett nagy, erős katona fián s csendesen kérdezte:

— Megjöttél, Péter!

— Megjöttem, ides.

— Soká voltál oda, gyermekem…

— Soká, ides.

— Aztán nem megyel-e vissza többet, Péter?

— Nem megyek, ides, sehova már…idehaza maradok már…de a kesék…igen megkoptak, ides, igen rossz bőrben vannak…Mivel tartja kend őket ilyen keservesen soványan?

— Gazzal gyermekem, amit itt-ott kódulok, kapargatok össze…Amióta apád meghalt, nem látott ez a szegény ló egy szem zabot se, egy szemet sem látott.

Bacsa Péter szótlanul ballagott ki az udvarból és nekivágott a csendes falunak. Lehajtotta fejét, s csak akkor emelte fel, mikor Balogh István portájához ért. Balogh Zsuzsa a Péter szeretője, háttal állott az utcának és szaporán húzta egyik veder vizet a másik után a szomjas jószágnak, anélkül, hogy Pétert észrevette volna. Bacsa Péter szomorúan nézte a Zsuzsi izmos, dolgos testét, majd anélkül, hogy csak egy „jó reggelt” is mondott volna, elindult Steiner boltja felé. A vén Steiner éppen a cifra bojtú ostorokat aggatta ki cégérnek a kinyitott ajtófélfára, és egy kis hordó kocsikenőcsöt gördített az ajtó elé, mikor a legény tisztességgel reá köszöntött:

— Adjon isten jó reggelt, Stájner úr!

Az öreg igen megörült a hatvan és egynéhány forint vállalója jöttén és széles hálálkodásba kezdett. A legény elé egy vékony nyakú üvegbe szilvapálinkát tett, amit az odább tolt az asztalon és csendesen szólott:

— Stájner úr, a dologról szeretnék szólani…

— Ugyan Péter öcsém, hiszen nem hajt a tatár, majd beszélhetünk a dologról azután is, inkább azt mondanád el szaporán, merre jártál, mit láttál, nehéz volt–e a katonaélet, könnyen tellett-e az idő?

— Letelt, Stájner úr… mennyi is volna a kis adósság?...

— No hála istennek, csakhogy letelt…az adósságot kérded fiam?... nem sok az, fiam valami hatvannégy forint és huszonöt krajcár. A huszonöt krajcárt elengedem Péter, minthogy azon édesapádnak vett az anyád egy kis pájinkát, mikor halálán volt a szegény, az orvosságnak

[1] Steiner Samu (Számi) borossebesi vegyeskereskedő

ment, fiam azt én nem számítom. Jó ismerősöm volt a Gábor, az isten nyugosztalja, már csak reá áldozom. Pedig magam is szegény ember vagyok, gyermekem, igen szegény.
— Hatvannégy forint?
— Annyi, édes fiam, éppen hatvannégy forint, minthogy a huszonöt krajcárt elengedem.
— Hatvannégy?...Édesanyám csak hatvanhármat mond…
— Hatvannégy forint az, szerelmes gyermekem, becsületemre hatvannégy.
— Na, hogyha a becsületére mondja, hát csak legyen hatvannégy, majd csak megfizetem valahogy.
— Dehogy kell azt megfizetni, Péter fiam! Itt a tavasz, nemsokára én meg építkezni készülök, adósságra építkezem gyermekem, adósságra…, majd csak lefuvarozod valahogy.
— Úgy is jó, Stájner úr…De hát, Stájner úr…nem tudna még egypár véka zabot addig hitelezni, merthogy nem lehet annyira lenyűtt jószággal munkához látni.
— Adhatok Péter, segíthetek, de csak forintért vékáját, tudod, hogy drágaság van fiam, igen nagy drágaság…
— Tudom…

Kora tavaszra aztán a Péter valahogy annyira hozta a két kesét, hogy munkába lehetett már kezdeni velük. Hajnaltól késő estig hordotta a kavicsot, a téglát a falubeli embereknek, de leginkább Steiner zsidónak az adósság fejében. A buttyini téglagyártól háromszor is fordult naponta, pedig az olyan messze volt, hogy két jó lóval se volt gyerekjáték megjárni csak kétszer is ezt a nagy utat. Egy este aztán rá is szólott az öreg Erzsi néni a Péterre:
— Péter!...Csendesebben gyermekem. Ne olyan serényen, Péter, meglásd, az úton hagy a Ráró, igen rossz bőrben van szegény.
— Jól van, ides, zabot veszek nékik holnap. Holnap már pénzért hordom a téglát a zsidónak. A délelőtti fuvar az megy az adósságra még, de a délutáni már pénzre. Egy véka zabot veszek nékik holnap a délutáni fuvarból…egy egész véka zabot adok holnap a lovaimnak, ides, hogy egyenek szegények…
— Csendes májusi este volt. A vén erdélyi hold széles, derűs ábrázattal bújt elő a kornisi hegyek közül (Erdélyben a hold más, mint bárhol máshol a világon. Nagyobb is, meg sárgább is mint máshol), és nappali fénnyel világította be a kiskúti országutat. Péter a szegényes vacsora elköltése után a nyakába kerítette a megboldogult Bacsa Gábor kirojtozott rongyos szűrét és elindult a kiskúti ménes felé az agyonfáradt két lóval. Péter elöl ballagott csendesen, s időnként vissza-visszanézett lovaira. Lehorgasztott fővel ment a fáradt jószág a fáradt gazdájával a ménes felé, ügyet sem vetve az út jobb oldalán elterülő végeláthatatlan urasági lucernás táblára. Mikor elérték a kiskúti ménest, ahol a falusiak szokták legeltetni marháikat a kopaszra tapodott szegényes legelőn, Péter levette a kesék fejéről a kopott kötőféket, az egyikkel összekötötte a lovak lábát, a másikat meg letette egy fa alá a szűrrel együtt.

A két ló az istennek sem akart a falusi legelők felé menni, hanem megkötött lábukkal át akarták ugrani az árkot s az országutat. Az út jobb oldalán lévő urasági lucernásba erőszakoskodtak minden áron. Péternek nem kis fáradságába került visszatéríteni a becsületes útra az éhség által bűnbe igyekező keséket. A kesék végre belenyugodtak sorsukba, és éhesen vetették magukat az agyonlegelt gyepre. Bacsa Péter, pedig belegöngyölődött a vén szűrbe, a kötőféket a feje alá téve, végigdőlt a harmatos füvön. Egy darabig az eget nézte, miközben sok mindenre gondolt. A Zsuzsára, a derék dolgos Zsuzsára, akit isten segedelmével majd csak hazavisz a télen, a vén Bacsa Gábornéra, aki aligha éri meg ezt az időt, mert hogy az öreg ides igen készülődik kifelé a nyúlrétre az öreg Bacsa Gáborhoz, majd a két éhes kesére gondolt, akik nemigen bírják ki ezt az időt ilyen keserves munkában. Végre aztán Péter se bírta tovább és a meleg májusi szellő bizony mély álomba ringatta.

Reggel úgy fél öt óra fele járhatott az idő, mikor felébredt. Szeme a lovakat kereste, de bizony azok nem voltak sehol. Lefutott a „Valeba”, a békatóra, az országútra, de a kesék bizony nem voltak sehol. Futott fel s alá az országúton, és a két kesének nyomát sem találta.-

A falu felől a Gecseiék szekere közelgett. Az öreg Gecsei már messziről kiáltott a felé igyekvő legénynek:
— A keséket keresed, Péter?
— Azt keresem, Imre bátyám.
— Na hiszen, keresheted azt már. Éppen az imént hajtotta őket az a vén tolvaj nagybátyád az uradalmi majorba, merthogy a tilosban jártak.
— A nagybátyám?
— Az a vén göthös. Csak venné el már a jó isten a szeme elől a napot a rühesnek, úgyis mindég éjjel jár, mint a bagoly.
— Az én Kötél Ambrus bátyám?...- kérdezte Péter szinte hitetlenül.
— Az a kötélrevaló Kötél Ambrus bátyád.
— Hű, a megváltó istenit neki, csak tán nem?

És a fiatal Bacsa szomorúan ballagott az uradalmi major felé. A major kapuja előtt egy csoportban állott néhány majorsági ember, a béresgazda, az idős Szijgyártó Sándor meg mások, s az öreg Kötél Ambrus is köztük volt és kötekedve szólott a fejét lógató legényhez:
— Felébredtél, fiatalúr?... eredj csak, már vár rád a tekintetes úr.

A legény szó nélkül tovament egyenesen az irodába, ahol írásai fölé hajolva az asztalnál ült a Wenckheim grófok hatalmas kasznárja. Csúnya, nagy formátlan ember volt a kasznár, őszölő haja igen nagy rendetlenségbe nőtt ragyás ábrázatán akár kellett, akár nem. Inkább ott nőtt, ahol nemigen volt rá szükség, például az orra hegyét verte meg az isten egy csomó ilyen haszontalan hajzattal, vagy pedig a szempillái nőttek apró szemén olyan hosszúra, mint a disznónak, szóval olyan szörnyűséges suta ember volt ez a nagy úr, aki előtt Péterünk megállott. A kasznár egynéhány percig várni hagyta a fuvarost, hogy az ijedelem nagyobb legyen, s az írásaiból sem nézett fel, úgy szólott a legényhez:
— Mi járatban vagy, Bacsa Péter? (Pedig jól tudta a disznó.)
— A lovaimért jöttem, tekintetes úr, minthogy az Ambrus bátyám behajtotta őket ma hajnalban, merthogy a tilosba tévedtek. Alázatosan kérem a tekintetes urat, hogy engedje most az egyszer el a büntetést, merthogy nincsen pénzem, nemrég jöttem haza a katonaságtól- és Péter tényleg úgy állott ott keményen vigyázzállásban, mintha a századnál állana a kapitány úr előtt.

A kasznár felállott és odaállt a legény elé.
— Úgy, Bacsa Péter, szóval a tied a két macska, amelyik az éjjel az uradalmi vagyont rontotta, mi?
— Az enyém, tekintetes úr.
— Úgy, szóval tied a két macska, mi? Tehát a büntetés is a tied, Bacsa Péter, mi?...
— Alázatosan kérem a tekintetes urat, engedné el a büntetést, nincsen most tehetségem viselni.
— Nem, Bacsa Péter, ezt mi nem szoktuk cselekedni. A két lóért büntetést fogsz fizetni, Bacsa Péter, három pengő forintjával fejenként, vagyis a két lóért hat pengő forintot, mégpedig hamarosan, mert hogyha ma délután három óráig a büntetéspénz le nem lesz fizetve, úgy Bacsa Péter, holnap elgyühet az egyik bőrért, minthogy a másik bőr itt marad a büntetés fejében. Nálunk alku nem szokott lenni Bacsa Péter, mehetsz a dolgodra. Ha pedig mégegyszer kerülnének a kesék a tilosba, úgy ide ne gyere többet, Bacsa Péter, mert még a bőrét sem adom ki, majd én megtanítom móresre ezt a rengeteg sok parasztot, miként tartsanak jószágot az uradalmi lucernán.

Péter lassan kiballagott az irodából és egyenesen a zsidóhoz tartott. Hat pengőre volt szükség, hogy a keséket ki lehessék váltani. Így hát a mai nap megint adósságba ment, s a kesék megest zab nélkül maradtak. Estére kelve halálos fáradtan került haza, a ló is, meg a fuvaros is. Az öreg Erzsi néni elébe rakott valami kotyvalékot, amihez Péter alig nyúlt hozzá. Vacsora után aztán megint a nyakába vette az apja vén szűrét és a két kesével csendesen

indult kifelé a legelőre. Már tizenegy óra felé lehetett az idő, amikor a legelőre kiért. Ugyanúgy, mint az előző estén, úgy ma is béklyót kötött a kesék lábára, de azokat az isten sem tudta visszatartani a két vén lovat a bűntől, de az árnyékra éhült lovaknak annyira a szájukba lehetett még a tegnapi lucerna íze, hogy nemigen fogadtak szót és bukdácsoltak a béklyóba vert lábukkal, minden akadályon keresztül egyenesen az uradalmi lucernásba. Péter jó ideig ellene szegült a lovaknak, de egyszer csak olyan sajnálatot érzett agyonrobotolt lovai iránt, hogy a világért se tudta volna visszaterelni a két jószágot. Bacsa Péter körülnézett, sehol sem járt egy lélek sem, a határ kihalt és csendes volt. Kiment az árok partjára és leült a térdig érő fűbe, miközben csendesen mondogatta magában, hadd egyen a ló, hiszen hat pengő forintot fizetett érte, tehát úgyse ingyen eszi, egyen a fene az ispánon meg a nagybátyján. Sokáig gondolkozott, vajon melyik hitványabb, az ispán vagy a kerülője? De akármiképp is forgatta fáradt fejében a dolgot, sehogysem tudta aljasabbnak vállalni az ispánt, mint tulajdon nagybátyját, a vén kárörvendő Kötél Ambrust, Erzsi néninek tulajdon testvérbátyját.

— Az a hitványabb – sziszegte a fogai között Péter –, mert ez a fészkibe rondító fecske, mégis ez a vén bestia. A kasznár az uraságé, az azért van, hogy pereljen, hogy a jószágunkra törjön…de az Ambrus bátya az más…az hitvány ember…vesszen ki a magja…

Miközben Péter így maga elé képzelte a vén sunyi Kötél Ambrust, amint a major kapuja előtt állva vigyorog az ő kárán, addig bizony a két éhes kese jó messzire járt az idegen lucernásban. A telihold mind feljebb-feljebb húzódott az égre, a mi Péterünk, pedig pedig egyre lejjebb-lejjebb eresztette fejét és szempilláját, míg aztán csak elnyomta végre a buzgalom és álomba merült. De nemigen szundított többet egy félórácskánál, mikor arra ébredt, hogy bizony a keséket hajtja valaki. Nyílsebesen ugrott talpra… Hát uramfia, bizony a két kesét már vígan hajtja kifelé a lucernásból a vén Kötél, miközben kárörvendezkedve biztatta őket:

— Na, na rühesek, ki az idegen vagyonból, tele zabáltátok már úgyis az aljas bendőtöket, ki az idegen vagyonból!

Bacsa Péter szörnyen megijedt, lassan elébevágott a lóhajtó kerülőnek s gyönge, alázatos hangon szólott hozzá:

— Ambrus bátyám?...Ambrus bátyám!...Ne hajtsa be kend a jószágomat, éhen pusztulok már velük. Hiszen alig haraphattak egyet-kettőt, hisz alig hogy elszunnyadtam…

— Szunnyadj csak, Péter fiam, egészségedre, ne búsulj a kesék miatt, majd ellátom én a kesék baját, aludj csak, Péter, ha eddig nem restelkedtél aludni, később gyere majd a majorba lóbőrért, talán majd megkapod az egyiket.

A fuvaros kegyetlenül meg volt ijedve s szinte síró hangon fogta könyörgésre a dolgot:

— Ambrus bátyám, ne hajtsa be édes bátyám a jószágomat, ne hajtsa be, kedves Ambrus bátyám, miből tartom el idesanyámat, az ides testvérhugát kendnek?...

— Mi közöm nekem a te anyádhoz, a húgomhoz? A lú a tilosban járt, elhajtom.

Bacsa Péter elébe állt a vénembernek és szinte ríva kérlelte:

— Ambrus bátyám, lelkem Ambrus bátyám, ne hajtsa el kend a jószágomat. Ambrus bátyám, a Krisztus öt sebére kérem kendet, ne tegyék földönfutóvá, sohase fog többet erre járni a jószágom, csak egyszer eressze kend el lovaimat, ides Ambrus bátyám a Krisztus öt…

— Állj el az utamból, te kódis ivadék! – vágta ketté Péter szavát a vén kerülő – ne akassz meg a hivatalomban, te renyhe, mert rögvest zsandárkézre adlak, ebadta parasztja!...

Bacsa Péterrel forogni kezdett a világ. Mintha az uraságí lucernástáblát a fejére fordították volna. A szédülésből az térítette észre, hogy a vén kerülő tolja félre az útjából kegyetlen káromkodással:

— Félre az útból, göthes paraszt, mert rögvest agyongázollak – miközben botjával végigvágott az egyik kese égnek meredő farcsontján, amitől Péter szemét aztán teljesen elfutotta a vér.

— Megálljék kend, Kötél Ambrus! – sziszegte Bacsa Péter magánkívül – innen nem megy el kend a jószággal egy tapodtat se…Nem megyen kend, Kötél Ambrus, sehová se innen már… zsandárkézre sem juttatja kend Bacsa Pétert, vén rabló… ide azzal a két lúval, te vén akasztófavirág…ide azzal a két lúval…vesztél volna anyádba, te göthös istenverés…te…te…- és Péter két marokra fogta a vén kerülő nyakát, és irtó erővel szorongatni kezdte-…te Kötél Ambrus. Kötél Erzsébet anyámasszony testvérbátyja sehova sem megyel innen többet, verje meg az isten a fajtádat…Kötél Ambru-u-us-s…K-ö-t-é-l Am-bru-s-s-s megdöglesz most, Kötél Ambrus…Kötél Ambru-s-s… A hold olyan barátságosan mosolygott lefelé az égről, mintha mi sem történt volna, a két kese is jóízűen tépdeste a finom urasági lucernát, mint azelőtt, amikor a vén Kötél Ambrus élettelen teste végigterült a kövér urasági lucernába. Bacsa Péter lehajolt nagybátyja fölé és sokáig nézte megkékült arcát. Először életében fordult vele elő, hogy hasonlatosságot keresett a vén kerülő arcában. Hasonlatosságot az ő öreg édesanyjával. Megdöbbenve tapasztalta, hogy az öreg arca is olyan kifejezéstelen, mint az Erzsi nénié, olyan üresen mered ennek a szeme is a világba, mint az ő élő anyjának. Hosszan bámulta a vén kerülőt és mindent olyan csodálatosan szomorúnak talált ebben a hitvány világban. A két éhes ló vígan haladt vissza a gazdag legelőre, és Péter az öreget szerette volna eltakarítani a lucernából, hogy ne rondítsa a legelőt. De sehogy sem tudta megfogni. Soha még olyan undor nem fogta el, mint ekkor. Többször nyújtotta ki reszkető kezét a hulla felé, de az undor mindannyiszor legyőzte gyenge akaratát. Egynéhányszor már elment a halottól, de valami mindig visszahúzta. Eltakarítani bármely áron is, eltakarítani ezt a hullát. Mikor aztán látta, hogy az égalja szürkülni kezd, behunyta a szemét, fogát összeszorítva megragadta az öreg csizmás lábait és szinte futva vonszolta az árok felé. Úgy dobta be az árokba, hogy arccal essék lefelé. Nem akarta látni. De az öreg így sem hagyta békén Pétert. A sárga kéz, a sáros csizma, az egész élettelen, mozdulatlan test, minden- minden bántotta. Gyorsan lucernát kezdett tépni, s vastagon az öregre szórta. Megtöltötte vele az árkot, és mikor az öregből semmi sem látszott, jó messzire ment attól a helytől, ahol az öreg feküdt. Leült az árok partjára, és szeretettel nézte a két vidáman legelő lovat. Valahogy csak ez a két éhes, dolgos ló volt neki a világon, amit ebben a pillanatban sajnált és szeretett. Senki mást…se Balogh Zsuzsát, se az öreg idest, senkit, csak ezt a két szegény, dolgos lovat, akik miatt a baj történt. Megnyugodott…A lovakat a lucernásban hagyta, hadd lakjanak jól még utoljára, maga, pedig visszament a hullához s leült az árok szélére és elszunnyadt. Kocsizörgés verte fel és egész világosra ébredt. A két ló egymás mellett állott tele hassal, már jó régen abbahagyták a legelést, minthogy csendesen pihentek és csak néha-néha emelte egyik vagy a másik a lábát, hogy egy-egy hajnali legyet tovahajtson magáról. Péter felugrott, kihajtotta a lovakat a lucernából, leszedte lábukról a béklyót, a kötőféket a fejükre tette, majd végignézett a lucernarakáson, amely az öreg Kötélt fedte és szép csendesen elindult útjára. Lassan ballagott a falu felé, mint akinek nincs sietős útja. A szembejövő falubelieket nagy kalaplevétellel köszöntötte, mint aki mindenkitől búcsúzkodik. Mikor a Balogh portához ért, aház előtt a Zsuzsi állott, merthogy a tehenet csapta ki a község csordájára, és mosolyogva köszöntötte Pétert. Péter egy pillanatra megállt a lovakkal Zsuzsi előtt, akart valamit mondani, kereste, keresgélte a szavakat, de egyet se talált olyat, ami megfelelő lett volna. Szerencsére a csorda közelért s a sok tehén elfedte Zsuzsi szemei elől a Pétert és így egy nagy „áldjon meg az isten, Zsuzsi” köszöntéssel továbbment. Otthon a ház előtt az öreg Bacsa Gáborné állt, már várta haza megkésett fiát. Péter, anélkül, hogy köszöntötte vona a vénasszonyt, mereven végignézett rajta s kegyetlenül megijedt attól, hogy az öregasszony olyan nagyon hasonlít a Kötél Ambrusra. Sokáig nézte így az anyját, míg végre az öregasszony megszólalt:

— Hol maradtál olyan soká?

— Dolgom akadt…

— Megyel-e fuvarba máma vagy mi?

— Nem megyek, ides.

— Mért nem megyel, Péter?
— Nem mehetek ides…-ezzel Péter az istállónak vitte a két lovat. Szépen odakötötte őket az üres jászolhoz, maga pedig bement a házba. Tiszta inget, gatyát vett magára. Magára szedteaz ünnepi lajbiját, a nyakába akasztotta az ünnepi szűrét és anélkül, hogy az anyjának csak egy szót is szólt volna, nekivágott a falunak. Egyenesen a csendőrlaktanyának tartott. Az udvaron a csendőrök disznai habzsolták a bőven elébük szórt kukoricát. A tornácon a csendőrlegények álltak, pipázgatva, kikötött bajusszal nézték, hogy miképpen hízik a disznó. Pétert minden csendőr jól ismerte, mert sokat fuvarozott nekik, hol sárga földet a tapasztáshoz, hol meg homokot a disznók alá. Köszöntését hangos „adjon istennel" fogadták. Péter megállott a csendőr szakaszvezető előtt és csendes hangon kérdezte:
— Cugszfürer úr! Tessék már megmondani kérem, felkelt-e már a strázsamester úr?...
— Felkelt bizony, Péter, mi járatban volnál?
— Egy kis sorom akadt, azt szeretném elmondani a strázsamester úrnak…
— Kerülj beljebb, Péter, az őrmester úr már bent van az irodában, ott találod, csak eredj szaporán, mielőtt el nem megyen.

Péter bement a sárgárafestett bútorú csendőrirodába, ahol az őrmester úr bámult ki az ablakon nagy pipaszó mellett. Olyan negyven-ötven közötti vén zsandár volt ez az őrmester, nagy bajusza kikötve s úgy kard nélkül fogadta a bajos legényt.
— Jó reggelt adjon isten, vitéz strázsamester úrnak-köszöntötte Péter a nagyurat.
— Neked is, Péter, ha nem tréfálsz, köszöntötte vissza az őrmester Pétert.
— Dehogyis tréfálok én, strázsamester uram, dehogyis tréfálok, nincsen arra kedvem, mert nagy bajom esett.
— No, ki vele öcsém!
— Hát bizony, vitéz strázsamester uram, úgy történt a bajom, hogy a két lovam tegnap a tilosba tévedt, a nagybátyám, az öreg Kötél Ambrus meg ott kapta őket. Meg is büntetett érte a kasznár úr hat pengő forintra. Meg is fizettem…Aztán ma iccaka megint ott fogta őket Ambrus bátyám a tilosba…
— No és aztán, nógatja az akadozó legényt az őrmester.
— Hát hogy Ambrus bátyám megint be akarta hajtani a lovamat, akkor történt a baj…igen…én bizony megfojtottam az Ambrus bátyámat…Ott van az öreg, a határban fekszik…Az árokba dobtam…Betakartam lucernával…Ott fekszik az árokban…Az árokban, vitéz strázsamester uram…

A csendőrőrmester szép lassan levette a szája fölül a bajuszkötőt, a pipát kivette a szájából, a fogasról leakasztotta a kardját, ünnepélyesen felkötötte a derekára, majd kinyitotta az íróasztal fiókját, és jegyzőkönyvi formákat rakott maga elé az asztalra. Aztán csendesen az ajtóhoz ment, kinyitotta úgy félig, és kiszólt az ajtó előtt ácsorgó próbacsendőrnek:
— Márton! Hozd csak be, fiam a vasat…

Nana Paraszkejeva

Már apró gyerekkoromban sok gondot és mulatságot okozott nekem a Paraszkejeva néni. A falu szélén lakott a testvérével, a Nana Floricával, meg nálam alig idősebb fiával, a Trajánnal.

Hiszen a Florica sem volt egész közönséges asszony: erőtlen, száraz nyári napokon paparugába járt. Körülkötötte magát zöld gallyakkal a feje tetejétől a lába sarkáig, és énekelve végigjárta a falut testvérével.

Kérték a jó istent, hogy adjon esőt a szomjazó termésre és a hűvösséget óhajtó emberekre:

Papa ruga ruga
Deje dunezeu plaje…

Mi gyerekek velük együtt énekelve jártuk be a falut, miközben a parasztok egy-egy korsó vizet öntöttek a zöld gallyakba öltözött asszonyra, és egy-két krajcárt vagy egy kis gabonát vetettek a Paraszkejeva[1] kosarába.

A faluvégi kéménytelen szalmáskunyhó feje mégis Paraszkejeva néni volt, a siratóasszony. Akárki halt meg a faluban, akár magyar, akár román, Paraszkejeva rögtön ott termett és olyan szép litániát mondott el zokogó jajgatással, hogy akarva, nem akarva mindenkinek vele kellett sírnia, jajgatnia. Otthon is ő tartotta a rendet. Ő vezette a háztartást, ő verte meg Trajánt, ha rossz volt, ő tépázta meg Floricát, ha a néha-néha eltitkolt három krajcárral betért a zsidóhoz egy féldeci gabonapálinkára. Paraszkejeva néni nem tűrte, hogy Florica pálinkázzon.

— Elég az - szokta volt mondani -, ha a házból egy ember látogatja a zsidót.

Nagyon jól emlékszem még arra a sírásra, mikor a szomszédunk, az öreg „bolond Szonya" meghalt. A bolond Szonya a mi falunk legrosszabb embere volt, istenkáromló, részeges, goromba, akinek semmi sem szent. Nagy román ünnepekkor, amikor a domnu parintye a legékesebben dicsérte az urat a templomban, Szonya a kocsma előtt hangos ordítással átkozta a papot, a jegyzőt, a bírót, de még az Istent is.

Mivel szomszédok voltunk, édesanyám is átment virrasztani és engem is magával vitt. A Paraszkejeva néni a halott fejénél öklömnyi könnyeket hullatva énekelte:

— Ó, te jó Mitru Szonya, te istenfélő drága jó ember, aki olyan szent, jámbor életet éltél a te édes jó családod javára, miért mentél el? Ó, miért hagytad itt a te világszép fiatal feleségedet, a Szófiát, meg a te édes kislányodat, a Jevát és a te tündéri unokáidat! Ó, miért hagytad itt a falut, a jó embereket, akik téged annyira szerettek és tiszteltek. Ó, Mitru, Mitru! – Erre azután olyan kétségbeesett zokogásba tört ki, hogy kőből kellett volna lennie annak a szívnek, amelyik meg nem indult volna. Rítt, zokogott ott mindenki. Mikor aztán jól kisírtuk magunkat, új strófába kezdett a Paraszkejeva néni, melyben aprólékosan ismertette az öreg bolond Szonya bokros érdemeit. Természetesen ezt is egy kórusrívás követte. Így folyt ez reggelig. Temetés után azután adtak Paraszkejevának fél véka búzát, egy kis zsírt, meg két-három hatost. Ebből élt a testvérével meg a fiával.

Úgy harmadéves inasgyerekkoromban visszakerültem a falumba. Az iparvasúti mozdonyokat javítottuk ott a mesteremmel[2] meg néhány Aradról jött segéddel. Mikor az első mozdony kész volt, vonalpróbára mentünk öt-hat kis vagonnal.

A kiszindai bakterháznál megálltunk. A mester és a segédek leszálltak a hajtószerkezetet és a csapágyakat megvizsgálni, nem tágult-e vagy nem melegedett-e át. Egy tizennyolc év körüli román fiú, az egyik fékező, megállt a masina előtt és bambán bámult fel rám. Rögtön megismertem a játszótársamat, a Trajánt. Némi büszkeséggel, úgy a mozdonyból kihajolva szóltam le hozzá:

— Szervusz, Traján!
— Szervusz – mondta ő férfiasodó hangján.
— Hát te fékes vagy?
— Nem látod?
— Dehogynem, csak nem ismertelek meg mindjárt. Megnőttél.
— Te is megnőttél, de azért én mindjárt megismertelek.
— Mondd, jó lesz most már a masina?

[1] Talán elírásnak tudható be az oroszos Paraszkejeva név használata a román Paraszkeva helyett.

[2] A mester idősebb Szárics János volt, ki egy elmagyarosodott szlovák családból származott. „ Az én családom « jöttment» volt a faluban, a tizenkilencedik század végén jöttek, és íme, a huszadik végére már tovább is álltak " (Németh [Bozsán] Sándor)

— Hát persze, hogy jó lesz – mondtam olyan hangon, mintha az egész munkát én végeztem volna.
— Akkor jó, legalább nem lesz annyi munka vele. Már az üres vagonokat sem tudta felhúzni.
— Ne félj tőle, most felhúzza majd akár az egész falut is. Jól megcsináltuk.
— Mikor jövünk le?
— Majd estére.
— Csak el ne késnék a komédiától – mondta, nagy aggodalommal nézve végig a mozdony körül foglalatoskodó embereken.
— A komédiába akarsz menni?
—Öhöm. Segítettem tegnap gödröt ásni a sátorhoz, aztán azt mondta a komédiás, hogy majd bemehetek a máma ingyen.
— Nem jössz velem?
— Nem engednek be.
— Dehogynem, engem jól ismer a komédiás, megmondom majd neki, hogy a testvérem vagy.
— Akkor beenged?
— Persze, hogy beenged.
— Jó, akkor este majd elmegyünk.
Közben a mesterék elkészültek és egy nagy „fékauf"-ot sípolva elindultunk. A Traján menetközben ugrott fel a legutolsó vagonra. A fék mellől boldog mosollyal integetett nekem a masinára.
— Mi az – kérdi a mester –, már összebarátkoztál ezzel a fékező gyerekkel?
— Ismerem jól már régen. Míg itthon voltam, mindég vele jártam.
— A fene a derekadat, te mindenkit ismersz, mindenki a pajtásod, te kölyök. Nemhogy a dolgod után néznél.
Nem szóltam semmit. Tudtam, hogy a mesterem nem szívesen veszi, ha mesterember létemre parasztgyerekekkel barátkozom.

A masina bevált, úgy fél hat tájban már betolattuk a fűtőházba. Nekem még le kellett egy kicsit törölgetni az olajat a gépekről. Mikor a mester a segédekkel eltűnt a falu irányában, behívtam a Trajánt, hogy segítsen. Mikor készen voltunk, csavartam egy cigarettát. A Traján sóvár szemekkel nézte az én teli pakli hetesdohányomat és félénk hangon szólt:
— Adjál nekem egy fél cigarettát.
— Neked nincs dohányod?
— Nincsen. Anyám midig elveszi tőlem a pénzt, pedig nekem már szabad volna cigarettázni. Hát neked?
— Nekem is szabad, ha a mester nem látja. Nesze, gyújts rá!

Vígan füstölve zártuk be a fűtőházat és ballagtunk befelé a faluba. Jóval hét óra előtt értünk a piactérre, ahol egy nagy kerek sátor volt. A sátor bejárata előtt sok román gyerek állott, mi is közéjük vegyültünk és bámultuk az ajtó előtt reklámot csináló komédiásokat. Egy frakkba öltözött ember, akinek lovaglóostor volt a kezében, az lehetett a főnök közöttük, mert a többiek igazgató úrnak szólították. Mikor odaértünk, az igazgató úr éppen akkor kérdezte a mellette álló lisztes arcú bohóctól:
— Hát még mi látható a mi világhírű cirkuszunkban?
— Az indiánust nyelő kard.
— Maga szamár, Auguszt. Nem az indiánust nyelő kard, hanem a kardot nyelő indiánus. Hát mi látható még azonkívül?
— Huszonöt métert ugró emberbolha. Hehehe.
Erre az igazgató úr úgy képen törölte az Augusztot, hogyaz hármat bukfencezve begurult a cirkuszba, a bámészkodó emberek és gyerekek nagy kacagása közben.
— A huszonöt métert ugró bolhaember látható nálunk kérem. Azonkívül birkózás, ahol maga Szája János mérkőzik a híre muszka birkózóval. Tovább a kalusert táncoló ló, bemutatva az

igazgatóné által és záradékul egy némajáték: „A halálos kézfogás”. Tessék-tessék a jegyeket megváltani, amíg el nem kelnek. Első hely húsz krajcár, második hely tíz krajcár, állóhely öt krajcár. Az előadás azonnal kezdetét veszi.

Mikor az igazgató befejezte a mondókáját, oldalba böktem Trajánt, aki levett kalappal állt az igazgató elé:

— Domnu igazgató! Engedje be a testvéremet is a komédiába.

— Van pénzetek? – kérdi az igazgató szigorú hangon.

— Nincsen, de én segítettem a gödröt ásni a sátorkaróknak.

— Elmenj innen, mert mindjárt kapsz egy pofont.

— Igazgató úr – vetettem közbe -, a Traján ásta a gödröt, hát legalább őt eressze be.

— Elmenjetek innen, mert mindjárt rátok uszítom a kutyákat. Sok haszontalan kölyke… - s ezzel már ott is hagyott bennünket, sietett be a komédiába.

Csalódottan néztünk egymásra a Trajánnal, és a bámészkodó nép nevetésére szégyenkezve húzódtunk félre.

— Gyere, menjünk haza, Traján – mondom szomorúan.

— Nem megyek – felelte dacosan -, azért is megnézzük a komédiát.

— Hát hallod, hogy nem eresztenek be.

— Mégis megnézzük.

— Hogy fogjuk megnézni?

— Majd keresünk egy lyukat a ponyván, és ott fogunk bekukucskálni.

Erre körüljártuk a sátort, kerestünk egy lyukat vagy nyílást, ahol beláthatnánk, de olyan gondosan zárva volt, hogy erről szó sem lehetett. Egy helyen, ahol a sátorkarónál két ponyvavég össze volt fűzve, akadt ugyan a spárgák között egy nyílás, de ott már három legény is leskelődött.

Közben a nép tódult a cirkuszba. Mi szomorúan jártuk körül újra megy újra a sátrat, kétségbeesetten keresve legalább egy pici kis lyukacskát, ahonnan csak valami is láthatnánk. De nem volt azon egy gombostűnyi sem. Egyszerre valami trombitaféle szólalt meg. Megálltunk, hogy legalább halljunk valamit. Valami indulót játszott a trombita dobkísérettel, majd hallottuk, hogy egy ló szaladgál körül a cirkuszban. Borzasztó izgalom vett rajtunk erőt. A fülünket jól a ponyvára szorítottuk, nehogy egy szót is elveszítsünk. Egy világért sem adtuk volna, ha láthatjuk a körbe szaladgáló csodalovat. Egyszerre csak az induló elhalt, a lódobogás is megszűnt és az igazgató harsány hangját hallottuk:

— Műsorunk következő száma a kardnyelő indiánus.

Traján nagy kék szemével kétségbeesetten nézett rám. Helyzetünk leírhatatlan volt. Benn most kardot nyel valaki, hosszú nagy kardot, méghozzá egy indiánus, és mi itt kívül állunk és nem láthatjuk!

A Traján szeme egyszerre felvillant. Rongyos szűre ujjából kapkodva előkotorta a pirosnyelű bugylibicskát. Elálló lélegzettel figyeltem. Remegő kézzel egy szép szabályos négyszögletes lyukat vágott a kifeszített sárga ponyván. Mohón nyomta oda egyik szemét, a fejét annyira rászorítva, hogy egészen benyomta a ponyvát. Valami gyönyörűt láthatott, mert egész testében remegve egyre hajtogatta:

— Vaj damnye! Oh!... Oh!… Oh!

Megrántottam a kezét:

— Engedj engem is nézni, Traján!

De Traján annyira elmerült a gyönyörűségben, hogy világért sem vett volna tudomást rólam.

Miközben a kardnyelő indiánus produkcióját a legfurcsább mozdulatokkal kísérte, én észrevettem, hogy egy marcona komédiáslegény közeledik lábujjhegyen, a ponyva mellé lapulva, kezében egy nagy ásóval.

— Fuss, Traján! Komédiásu vinye! – kiálltottam kétségbeesve. Vad futásnak eredtem. Jó távol megálltam, hogy megnézzem, mi van a barátommal.

Traján, a látottaktól egészen elbűvölve, csak nehezen tudja levenni a szemét lyukról, de akkor már felemelt ásóval állt előtte a komédiás, aki a ponyván esett kár láttán egészen megvadult. A következő pillanatban az ásó élével akkorát ütött a szoborként álló Trajánra, hogy az halk sikollyal azonnal összeroskadt.

Én őrült lármát csaptam. Futkostam a sátor körül, és magamból kikelve ordítoztam magyarul, románul segítségért. A komédiás egy ideig utánam is futott, de mikor látta, hogy nem ért utol, a cirkusz bejáratánál állva maradt. Ordítozásomra összefutottak a komédia előtt ácsorgó urasági béresek, asszonyok, gyerekek. Valamennyien odasereglettek szegény Traján köré. A cirkuszból is kitódultak az emberek. A csendőrök kiváltak a nézőközönségből, és elfogták a cirkusz bejárata előtt még mindig dacosan álló komédiáslegényt. Mivel időközben sötét lett, egy karbidlámpát hoztak a cirkusz kasszájától, és ennek világánál próbálták mosogatni Traján véres fejét. A vér még mindig bugyogott belőle, de élet már nem volt benne.

Jó félórája heveredett már ott, mikor felhangzott valahonnan az utca végéről a Nana Paraszkejeva jól ismert jajgatása. Ahogy először csendült a fülünkbe, a román béresek és erdei munkások levették a kalapot és csendesen keresztet vetettek. Mikor odaért, szótlanul nyitottak utat az ordítozó asszonynak. De abban a pillanatban, amelyben Paraszkejeva a saját egyetlen gyermeke véres holttestét meglátta, mintha borotvával vágták volna el a jajgatását. Elhallgatott… Kialudt szürke szemének dús könnyhullása. Megállott… Tágrameredt szemmel sokáig nézte hangtalanul a fiát. Állott, állott, nézte a fiát, majd szép csendesen lekuporodott melléje.

Egyszer vagy kétszer megsimogatta a gyerek véres arcát és jó sokára megszólalt, inkább becéző, mint síró hangon:

— No kicsi csirkém nekem! Kicsi pulyája az anyádnak”

Hát ki bántott téged? … No? … Bántottak, Trajánkám? … Mi?

Hogy a fiú nem felelt, tanácstalanul, kérdőleg nézett a körülállókra, azután megint a fiára. Hangtalanul, keményen megrázta, mikor, pedig az erre sem mozdult, velőtrázóan felsikoltott:

— Szvinta Marija, je o morit!

Azután egészen leült a hulla mellé és mozdulatlanul, egy könny nélkül nézte, míg az emberek el nem vitték előle.

Másnap mikor a mesterem megtudta a dolgot, kegyetlenül elnáspángolt…

Harmadnap, vasárnap temették a Trajánt, anyámmal én is ott voltam. A Paraszkejeva néni ott sem sírt. A feje egy rossz fekete kendővel volt bekötve. Úgy ballagott a koporsó mögött egy szó nélkül.

A temetés után sokszor láttam, amint a ház előtt a kecskét legeltette. Ott ült a földön, könyökét a térdére támasztva, tenyerében a feje, és szótlanul bámult maga elé. Két hét alatt teljesen megőszült, de sírni egyszer sem sírt…

… Ezután még sok esztendőn keresztül siratta a Paraszkejeva néni a magyar és a román embereket…

*

A déznai várhegy

Kevesen hallották Arad vármegye határain túl hírét a kies fekvésű mezővárosnak; még kevesebben tartják érdemesnek a fölébe emelkedő várhegyet, festői szikla-csoportozataival s a csúcsát koronázó várrommal figyelmükre méltatni. Pedig nincs a hegyek járatlan vadonaiba rejtve: a Borossebes-menyházai vasút állomása, s vonat éppen itt a várhegy alatt kanyarodik tovább a közeli Menyháza-fürdő felé. A Kodru-hegység déli oldaláról hosszan nyúló lejtők ereszkednek alá, s ezeknek egyikén, a völgybe mélyen benyúló sziklás fokon áll a vár, közel

darabanth.hu

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

kétszáz méternyi magasból nézve le az alatta elterülő városkára. A városnak történeti múltja van, s már Róbert Károly idejében fennállott. Később a Losonczy család birtokába jutott, s még a hős Losonczy István is bírta azt. A török világ idején ama szerencsétlen területéhez tartozott, amely a török hódoltság határán folytonos dulakodás és viszály tárgyát képezé a török hatalom s az erdélyi fejedelmek között. Ez utóbbiak jogot formáltak reá s Erdélyhez tartozónak tekinték; de e joguk érvényesítésére nem volt elég erejük; mert a török mindinkább megveté benne lábát, mind nagyobb területeket hódoltatott be, s egyre nyugtalanítá, pusztítá tűzzel, vassal az egészet, - mit persze a másik fél is megtett, ha éppen alkalma nyílt reá. De ez még nem volt elég, mert mind a két hatalom, mely e részek birtokáért versengett, igyekezett is tőle telhetőleg kihasználni a legpraktikusabb felségjogot, az adóztatás jogát; - minek következtében ez a folytonos hadakozásoktól dúlt, sanyargatott országrész kétfelé - az erdélyi fejedelemnek s a töröknek volt kénytelen adót fizetni, meghazudtolva ama közmondás igazsá-

Képtulajdonos: Perei Árpád

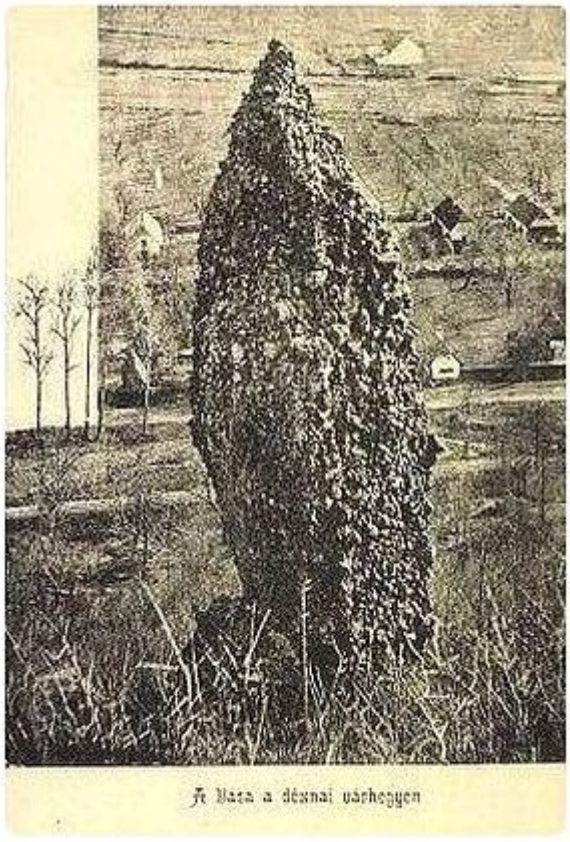
gát, hogy egy rókáról két bőrt nyúzni nem lehet. Úgy hogy a szegény istenadta nép egyszer küldöttségileg folyamodott a törökhöz, mint amelynek erejében inkább bízik vala, - kérve, hogy hódítsa meg őket jobban s mentse meg az erdélyi fejedelmek kormányától s az annak nevében garázdálkodó gerilla-bandáktól, - a végből, hogy jövőre csak egyfelé legyenek kény-

telenek adót fizetni. Több ízben került Dézna vára is, 50-60 faluból álló tartozékával együtt, e szomorú időkben török kézre. Közbe-közbe, a szerint, amint időnként az erdélyi fejedelmek kerekedtek felül, ezek egy-egy hívüknek adományozták s így felváltva egymásután a Bebek, Kendi, a szalontai Toldi, a Korniss, Keresztes családoknak, sőt egy ideig még Bethlen Gábor fejedelemnek is tulajdonát képezé, ki a monda szerint innen a vár fokáról széttekintve, Józsa nevű vitéz hadnagyának annyi földet ajándékozott, amennyit napkeltétől napnyugtáig körül tud lovagolni.

*

Miután a török világ átkától a vidék megszabadult, a XVIII. században Dézna is Rajnald modenai herceg birtokába jutott, mint egy része a híres „muntinai" uradalomnak. S midőn végre ez óriási uradalom a múlt századelején a kincstárra visszaszállt, Déznát a váradi Török Józsefnek és Gyulának birtokában van most is az uradalom a várheggyel és várrommal együtt. A vár lejátszá szerepét. - De nem... még valami hivatás várt reá. Az ötvenes évek végén lejött ide Déznára Jókai, barátját Török Gábort, Arad megye egykori alispánját s országgyűlési követét, meglátogatni, s innen indultak ki az erdélyi Érczhegységben tett körtúrájukra, mely utazás élményeit Jókai azután a *Vasárnapi Újság* hasábjain „More patrio" név alatt örökíté meg. Mielőtt azonban útra keltek volna, néhány napot töltött itt a csendes idilli magányban a költő; élénk képzelőtehetségét megkapták a letűnt századokról mesélő romok, s egy történeti

A „Basa" a déznai várhegyen

A „Basa" nevű sziklaalakzat

Dézna látképe a várnak Margit páholyából.

Dézna látképe a „Margit páholy"-ból[1]

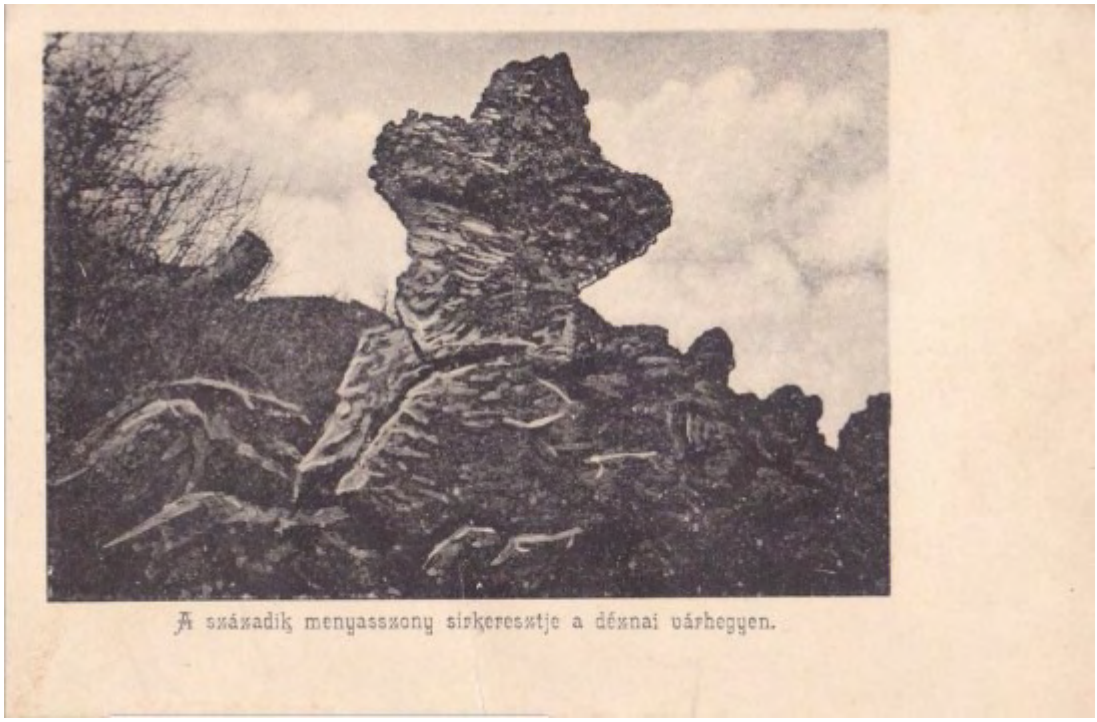
[1] „A várrom nyugati oldalának, egy hajdani ablak nyílása *Margit páholy* nevet visel, melyből festői kilátás van a csaknem függélyesen meredek hegy alatti város, a szomszéd falvak, a Kodru nyugati vége, s magas csúcsaira, s az alföldi síkra." (dr.Hajnal Albert)

elbeszélés tárgyává tette azokat, amelynek a déznai vár képezi színhelyét, a Kurbán bég cím alatt szintén a *Vasárnapi Újságban* látott azon időtájt napvilágot.

Ez elbeszélés szerint a bég s a borosjenői basa egy ízben azzal dicsekedett egymásnak, ki mennyire puhítá meg már a népet, melyik milyen erőszakosságot mer alattvalóival elkövetni s midőn e közben folyton egymásra licitálva, mindegyik túl akart tenni a másikon... a bég utoljára, hogy a vitában nyertes maradjon, fogadást ajánlott a basának, mely szerint egy év múlva száz olyan menyasszony lesz együtt a déznai várban, melynek mindegyikét ő az oltár elől, a vőlegénye oldala mellől rabolta el - A basa felvette a fogadást, s a vitéz bég neki is látott e nemes feladat teljesítésének oly buzgalommal, hogy még le sem telt az esztendő s már össze volt a várban a száz menyasszony gyűjtve. Azonban most hirtelen meghal közülük egy; s a bég kimegy seregével, hogy e helyett mást raboljon s a szám teljes legyen. De a századegyediknél megjárta, mert a feldühödött nép kiverte a templomból, s fellázadva üldözőbe vette őt csapatjával együtt. Azalatt azonban ott fenn a várban is nagy fordulat történt. A meghalt menyasszony, ki csak teszthalott vala, újra életre kelve, fellázítja ara-társait; ezek az otthon hagyott csekély számú őrséget felkoncolta, a várat hatalmukba kerítik, a hazafelé menekülő bég előtt a kapukat bezárják, ki így két tűz közé jutva elpusztul. Így szabadul meg Dézna a török uralomtól.

Egyébiránt a romok nem az egyedüli érdekes része a várhegynek. A trachit-tufa kőzet, melyből e hegykúp áll, festői szép sziklacsoportokat alkot, s legszeszélyesebb, fantasztikuabb, bizarrnál bizarrabb sziklaalakzatok meredznek ki a hegyoldalon mindenfelé. Azon kívül a kőzetnek magának anyaga s összetétele valami olyan szokatlan és sajátságos, mely még a laikus látogató figyelmét is szükségképen megkapja. A kisebb nagyobb trachit-darabok u.i., melyekből e kőzet alakult, épp úgy vannak valami természetes kötőanyaggal, egy vulkanikus cementtel, - mint a fal téglái a vakoló péppel egymáshoz forrasztva; annyira, hogy nagyon hasonlóak, - sokszor csalódásig hasonlóak az emberi kéz alkotásaihoz, s azt a benyomást teszik,

A „Századik menyasszony sírkeresztje” a Várhegyen

mintha kőműves rakta volna azokat. Sokszor igazán zavarba hozzák a nézőt, s az ember néha alig akarja elhinni, hogy itt csak a természet játéka, nem emberi kéz műve áll előtte. Az új szerpentin-út, mely e sziklák közt a várba felvezet, Jókai-út nevet viseli a nagy költő tiszteletére s itt tartózkodásának emlékére, s ugyancsak ez okból vannak egyes sziklaképletek is nagyrészt Jókai említett elbeszéléséből vett alakok után elnevezve.

Itt van a fogadást megnyert *basa*; itt van maga *Kurbán bég*, amint lóháton indul ki az utolsó menyasszonyrablásra; itt van a szép *odaliszk* s a hárem függönye; itt a bég udvari káplánja, a *Mufti*; itt a teherhordó szolgák, a *hamál*-ok, amint görnyedve viszik fel hátukra rakott terhüket a várba; itt van a *századik menyasszony sírkeresztje* is az ara-rablás örök emlékezetéül. Vajon a költő merítette-e inspirációját ezekből a sziklalépekből? Vajon ezek ajánlkoztak-e neki kész tárgyul alkotásához? Vagy pedig azért alkotta ezeket a természet, hogy velük a költő művét illusztrálja, emlékét maradandóvá tegye? Természet és költő együtt dolgoztak itten, hogy egymás művét kiegészítsék s megörökítsék, s a várhegy szépsége még élénkebb zománcot kap a nagy költő nevének reá eső sugarától.

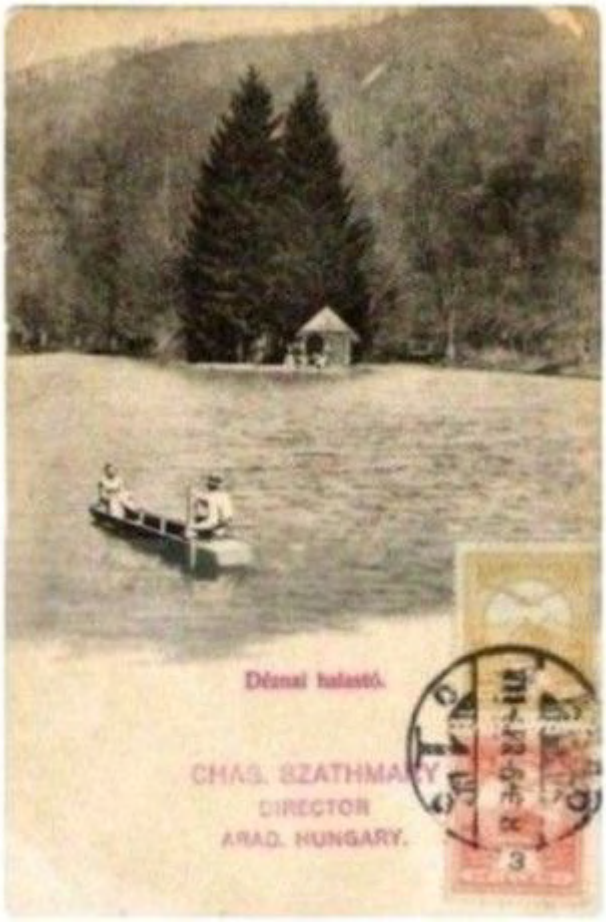
(Czárán Gyula: A déznai várhegy, megjelent a Turisták Lapja XVIII. évf. 43. old. 1906.)

Az „Odaliszk” a déznai Várhegyen

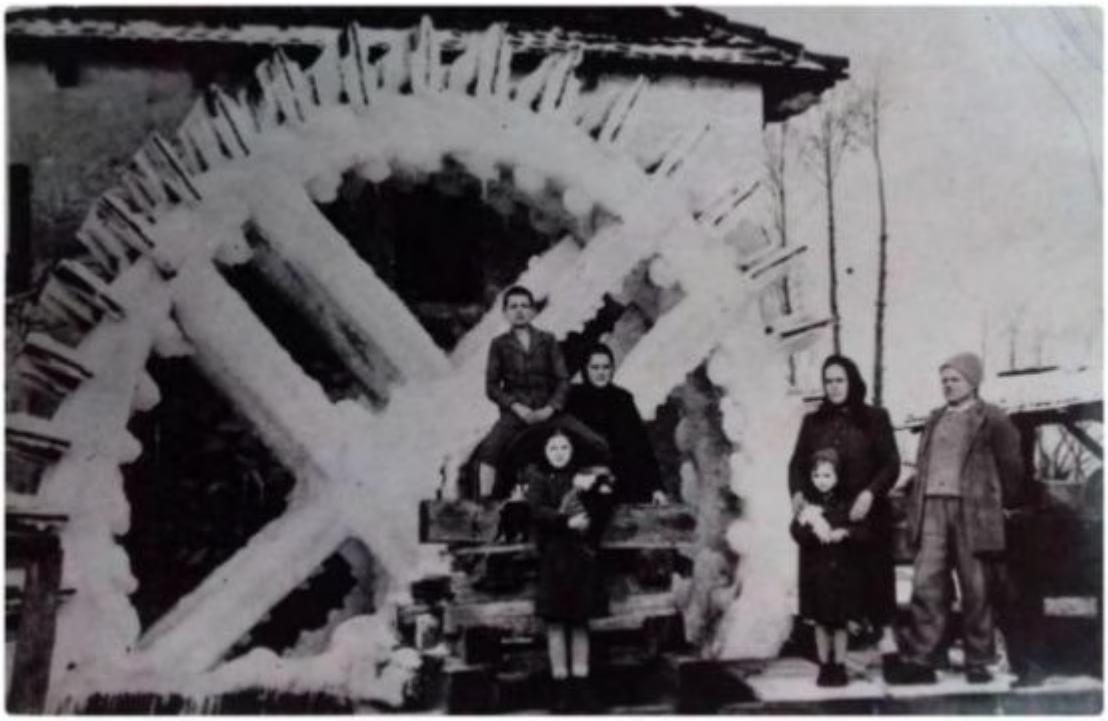

Déznai utcakép és a Halas-tó, 1901.

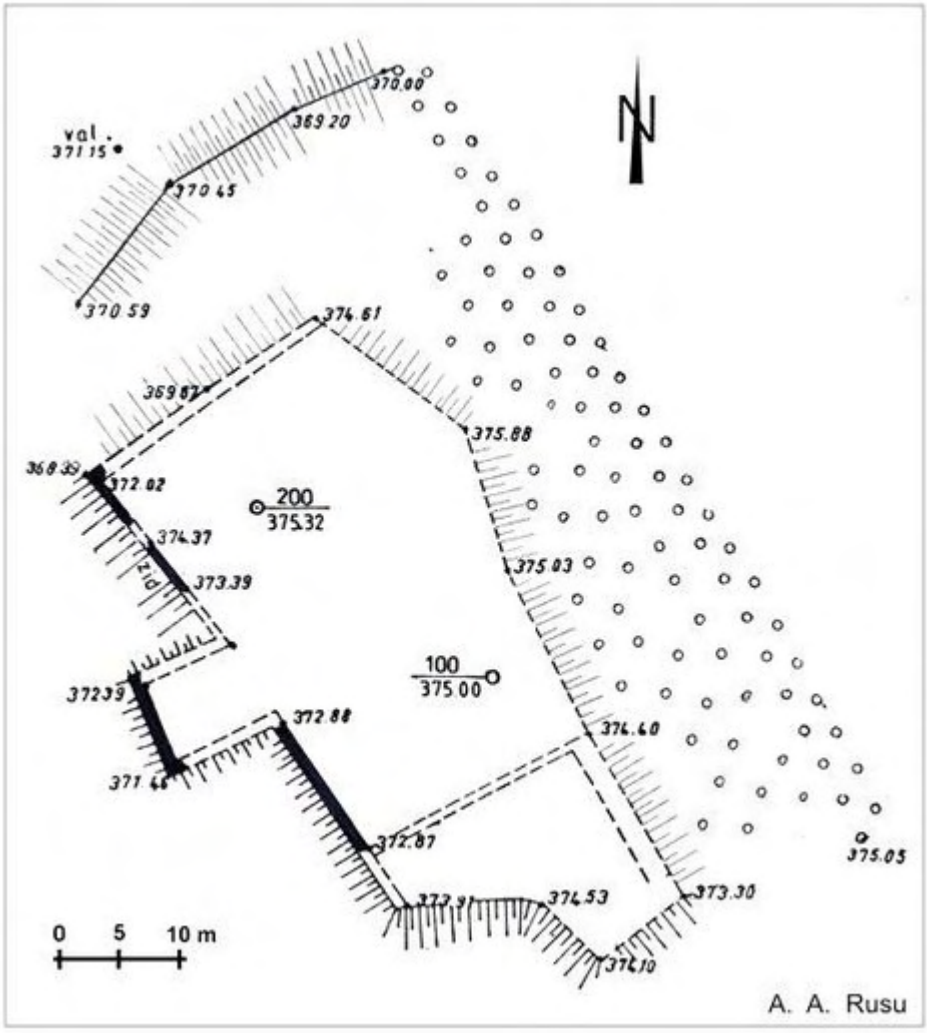
Halas-tó, 1908.

Parázs (Prăjești) 1946. A borossebesi, Bednar Mária nagyszülei (Erdődy) a malomnál.

A déznai vár rekonstruált alaprajza

„Dézna (Dezna): a vár a 13. század végén vagy a 14. század első felében épült. 1317-ben került a király tulajdonába, aki 1387-ben Losonci Lászlónak és Istvánnak adta, akik 1552-ig birtokolták. Ezt követően végvár lett. Pusztulása 1693-ban kezdődött, amikor elhagyták a törökök. Az 1835-ben készült látképen ábrázolt vár nem sokban tér el a maitól, így az 1887. évi sérülése nem lehetett jelentős. Az Ozoiu nevű dombtetőn elterülő várromnál különösen jól megmaradtak a délnyugati falak. Itt egy kb. 7 m magas bástyafalat találunk, amelynek eredeti magassága közel 10-11 m, hossza kb. 26 m lehetett. A várfal vastagsága: 1,15 m. Itt, a déli saroktól 11,50 m távolságra egy külső torony csatlakozik. Külső méretei: 5,80 x 7,60 m, a fal vastagsága 1 m. Belül a gerendafészkek - hat gerendafészek (0,20 x 0,20 m), egymástól kis távolságra - egykori fafödémről tanúskodnak. A többi szint födéméből nem maradtak meg látható nyomok, mivel a nyugati és keleti oldal elpusztult, a következő födém gerendái pedig - az előbbivel ellenkezőleg - ezekbe a falakba csatlakoztak.”

Forrás: Adrian Andrei Rusu, Pascu Hurezan - Cetati medievale din judetul Arad, Arad 1999.

Dézna és a vár-rom

Fotók: Kiss László – 2017.

Dézna és a vár-rom

Fotók: Kiss László – 2017.

Jókai Mór: Kurbán bég

Aradról északkeletnek mintegy nyolcz óra járásnyira fekszik Dézna helység; jelenleg csendes philosophi kedélynek való hely; olyan nyugodalmas válópont észak és dél között, a hol még a szőlő is diszlik és tetszetős bort ad, hanem már a fenyő is nagyot nő. Még pedig nemcsak a gondosan mivelt déli hegyoldalokban s az uraságok parkjaiban, hanem az elvadult pagonyokban is, a hol a kiemelkedő fenyőtörzs derekát sudara hegyéig befutja a vadontermő borág. A hegyek közöl erős patak jő elő, mely most megkerüli a helységet, s a ráépült vashámor gépeit tartja messzecsattogó munkában; a völgyi utakon széles oláh társzekerek csörömpölnek, mik a vasbányákból hordják a nyers érczet az olvasztókba; az érczkerekek, az olvasztók számára nincs sem éjjel, sem nappal; környékük messzire teritve van fekete érczsalakkal és szénporral; s a halomra hányt vöröses vastörmelék négyszerte magasabban emelkedik, mint az épület teteje.

Mindenkinek ide alant van dolga, hivatása, baja és öröme; arra a várra ott fenn a dombon senkisem gondol már, pedig még a vár sánczain most is diszlenek az orgona-bokrok, s minden tavaszszal kiviritanak, hogy a puszta kőfal egészen lilaszin prémet kap tőlük. Pedig abban az időben mikor ezeket oda ültették, még Stambulban is a nagy ur szeralji kertében cserepekben ápolták a syringát[3].

A vár széles pinczefalai közt most is keresnek még kincseket, s találnak helyettük csontokat és betört koponyákat; mikor aztán a kincskeresési kedv elmulik, megint nem gondol rá sokáig senki. A várhegy oldalában van egy széles négyszögü tér, eleven sövénynyel bekeritve, s gyümölcsfákkal beültetve. Ez is régi kert lehet már; a sok százados diófák odúi tanúskodnak régisége felől. A kert aljában áll egy kis hegyes tetejü kerek épület, olyanforma, mint egy félbehagyott mecsettorony; ez még az ujabbkori birtokosok által épen van tartva, s a köznép ugy nevezi, hogy „palota."

*

Van azonban Déznavár mellett egy Boros[1] nevű falu. Kurbán béget jó eleve inték már bánkutai és jenői úri-barátai, hogy ennek a falunak, amennyire lehet, hagyjon békét, mert azok igen vállalkozó emberek. Valaha nemes emberek voltak – és kálvinisták – és magyarok. Híres verekedők, híres kiabálók; szabadságaikat emlegetők és pörpatvar-kedvelők. Ezeket jó lesz nem bolygatni. Egy félszázad alatt ugyan rendszeresen kiforgatták a jámborokat, amiből ki lehetett forgatni; elvették a papjaikat, kénytelenek voltak gyermekeiket a szomszéd oláh faluba hordatni megkereszteltetni, s hogy egy kis imádságot halljanak oda kellett járniok; elolláhosodtak, elhagyták a magyar nyelvet, viseletet, újított vallást; a nemesség természetesen kárba esett egészen: ki lettek vetkőztetve régi tulajdonaikból; hanem egy megmaradt mégis náluk, a makacs kálvinista nyak, a kemény magyar ököl s a nemes veszekedni vágyás. Ezeket pedig jó figyelembe venni okos elöljáróknak. Kurbán bég annyit már tudott felőlük, hogy nagyon rossz fizetők. Ezért jobbnak is találta, a rájuk esendő harácsot a szomszéd falvakra róni, amik sokkal jámborabbul fogták fel az uralkodó viszonyokat. A borosi férfiak sem verekedtek már régóta sem pogánnyal, sem szomszéddal. A szomszéd kerülte, a pogány kímélte őket. Kurbán bég mégis megkísérté az alvó oroszlán szakállát megrángatni. Jól kiszámított időben, mikor a násznép benne volt a templomban, körülfogta azt fegyvereseivel, s maga tizenkét szarácsival[2] belovagolt a templomba. No persze, ránézve nem volt az templom. Az oltár előtt éppen végezték a felek az esküvést, midőn a lópatkók robaja megzavarta csendes ünnepélyüket. A borosi férfiak mind, kivétel nélkül öles termetű

emberek, olyan izmokkal, amik a medvével versenyeznek erőben. És ez óriások gyülekezete utat nyitott Kurbán bég lovai előtt, s mikor az kardjával inte nekik, zúgva bár, de szemlesütve eltakarodának az oltár[3] mellől: ott hagyták a vőlegényt és a menyasszonyt egyedül. A vőlegény még tartotta kezében menyasszonya kezét, de ő is elereszté azt, mihelyt a bég parancsolá, félt, hogy el találják vágni. A menyasszony könyörögve fordult a férfiakhoz, hogy ne hagyják elraboltatni; azután a szent képekhez.[3] Mind nem használt. A férfiak olyan némák voltak, mintha ők is csak a falra volnának festve, mint azok a képek s azok a képek oly erőtlenek, mintha ők is a déznai bég alatt növekedtek volna. Elhátrált a menyasszony mellől apa, násznagy, vőfély és vőlegény, egyedül állt az oltár előtt. Úgy hítták, hogy Blanda; a férj neve volt Batru, magyar Bátorból idomítva azzá. Mikor látta a menyasszony, hogy senki sem segít rajta, mikor Kurbán bég szarácsija már lehajolt lováról, hogy karcsú derekát átölelve, magához a nyeregbe emelje, akkor a leány kétségbeestében kirántá piros csizmája mellé dugott ezüstnyelű kését s volt ereje azt szívébe döfni s volt ereje azt újra kirántani, hogy a vér szertefecskendett a bámulók szemei közé. „Mégsem leszek török rabja!" Abban a pillanatban ki volt cserélve minden ember lelke. A legelső vér látása fölébreszté az oroszlánt, az óriások csoportja puszta kézzel rohanta meg a bég lovasait, s amíg azok a szűk téren az ajtóig elvergődtek, hetet lerántott lováról közülök. Azok gyorsan jutottak a paradicsomba. A bég künn levő csapatjaihoz érve, parancsolá, hogy gyújtsák fel az engedetlen falut s minden élő lakóját hányják kardélre; hanem amint néhány perc múlva meglátta, hogy a borosi férfiak mint esnek neki a deszkakerítéseknek, a másfélöles bükkfapántokat tépve le kézbevalónak, elhivé, hogy ilyen emberek ellenében rongy fegyver a szablya, s jónak látta kereket oldani. Az ellenség hátára pedig csodadolgok vannak írva; amint azt meglátja valaki, aki sohasem volt is még csatában, rögtön megtanulta az egész haditudományt; azért a harcban nem jó azt mutogatni. Köszönhette Kurbán bég lova négy lábának, hogy Boroson ott nem marasztották a nászlakomára. Fogcsikorgatva mérte végig az országutat s számolá magában, hogy még ma, még a jövő órában vissza fog jőni Déznáról, kerekes ágyúkkal s porrá löveti a lázadók cserépfészkét s beveti a helyét hamuva. Azok pedig, bárha gyalog voltak, előbb a vár aljáig megüldözék s minthogy ágyújok és mordályuk nem volt, kövekkel hajigálták utána. „Megállj piszoknép! Megállj ugató kutyahad! dörmögé Kurbán bég, – gyere csak ágyúim ügyébe, gyere csak kapuim alá, majd megtudod, hogy milyen a vas sülve?" A piszoknép azonban nem törődött a tátongó ágyúk torkával, hanem csak rohant utána, fustéllyal és köveket hajigáló puszta kézzel; már ekkor azonban felszaporodott több mint ezerre. Kurbán bég, amint a vár alá érve, feltekinte a bástyákra, nagy csodálkozva látta, hogy ágyúi mellett a komparadzsik[4] turbános fejei helyett, virágkoszorús asszonyi fejek bukkannak elő. Nem érté ezt az átváltozást. A magyarázat azonban nem váratott magára, mert, amint a várhegy gerincébe vágott hosszú útra bekanyarult lovas dandárával, egyszerre két ágyú torkából olyan pusztító vaszápor fogadta, hogy ember, ló csak úgy omlott rakásra körüle. A menyasszonyok cső hegyéig tölték szegekkel, patkókkal az ágyúkat, hogy jobban használjon s Isten csodájára egy sem repedt széjjel.– Oda vagyunk! – ordítá Kurbán bég, visszafordulva Déznavár kapujából s bár most még kevésbé értette, hányadán van, annyit megtudott, hogy ellenség van a várban s azzal vágtatott visszafelé az útkanyarulaton, melynek, amíg végére jutott, folyvást üldözék a déznavári hajadonok ágyú- és puskagolyókkal.

*

[1] Tulajdonképpen: Boros-Sebes, később Borossebes. A helyi magyar szóhasználatban: Sebes

[2] Török lovas, puskás katona

[3] A történet református templomban játszódik, ott nincs oltár- sem szentkép

[4] bomba-, vagy gránátvető török tüzér

Jókai az 1850-es évek vége felé járt barátját, váradi Török Gábort Déznán meglátogatni, kinek családja e mezővárosnak és környékének birtokosa volt ez időben. A vár már évszázadok óta romokban áll, az itt hallott legendák és a vár romjai ihlették a török világban játszódó „Kurbán bég" című novella megírására. Az író Boros-Sebesen keresztül utazhatott, mivel, ha Dézna a cél Arad felől, e településen is keresztül kellett haladnia, bár a falu más irányokból is megközelíthető. Ide több út is vezet: a bihari Menyháza felől, az erdélyi, Dézna-Láz felől valamint az aradi, Boros-Sebesen keresztül. Amint fentebb olvashattuk, több variáció is előfordult a vár pusztulását illetően. Én is hallottam száz évvel később, a sebesiektől a lőporkamra felrobbantásos változatát. (a szerk.)

*

„Egyszer, még a törökök idejében éppen esküvőt tartottak Borossebes református templomában. Ott volt az egész város apraja-nagyja, közöttük nagyon sok szép fiatal leány. Esküvő alatt Kurbán bég a janicsárjaival betört a templomba, hogy a menyasszonyt elrabolja. De a menyasszonyrablás nem sikerült, mert a magyar legények megakadályozták. Kiverték a janicsárokat a templomból. Mikor a leányok megtudták, hogy napokon belül viszik őket Isztambulba, összedugták a fejüket: hogyan akadályozhatják meg ezt a szégyenletes, gyászos utat. Nagyszerű megoldást találtak ki. A legerősebb, de igen szép leány bíztató bíztató magatartással közeledett a foglár parancsnokhoz. Megszerezte - valószínűleg ellopta – a lőportár kulcsát. A fogoly lányok együtt szoktak engedéllyel menni, őrző kísérettel az esti imára a vár kápolnájába. Ezen az estén már előre begurították a lőporos hordót a kápolna közepére. Valamennyien körülállták és fáklyával felrobbantották azt. Mindannyian meghaltak, imádkozva énekelve a mennyekbe szálltak, égi jegyesükhöz, Jézus Krisztushoz. Így született meg a sebesi öregek elbeszélése alapján ez a tragikusan is nagyon szép novella"

Részlet: F. Szabó Mihály, 2013-ban írt írásából

Foto: Adrian Andrei Rusu, Pascu Hurezan - Cetati medievale din judetul Arad, Arad 1999.

23. §. *Dézna' vára.*

E' vár, melly a' régi oklevelekben mindenütt *Deszni'* várának neveztetik, bérczek és erdők közt egy meredek hegyen állott, mellyet minden felöl könnyen védelmezni lehetett. Appertinentiáit *x*) elöszámlálja Földváry István; 's fekvését tekintve, aligha azon erősségek közé nem számíttathatik, mellyek 1240dik esztendőben a' Tatárok ellen magas hegyeken és sürü erdőkben építtetni rendeltettek. Bizar Péter' állítása szerént Dézna mindenben egy sorsot viselt a' Boros-Jenői várral, sőt mintegy egészen ennek védelmére tartatott. A' 16dik században ezen várat hozzá tartozandóival együtt a' Kendyek' nevezetes familiája birta; mignem közülök Ferencz felségsértés' vétkébe keveredett; minek következésében jószágaitól 's életétől is megfosztatván, Dézna' vára Kornis Gáspárnak adatott 1597dik esztendőben *P*). Nem sokára ezután a' várat Báthory Gábor fejedelem Keresztesy Pálnak ajándékozta, de a' kinek fiától Erencztől Bethlen Gábor 1633ban azt elvévén, ismét a' Kornis nemzetségnek, nevezetesen Zsigmondnak adta vissza *y*). — Egy kezünkre került Inventarium, mellyet Kornis Zsigmond' halála után, annak örököse Kornis Ferencz 1648ban a' várbeli ingókról készíttetett, azt mutatja, hogy ekkor Dézna' vára' belseje igen szegény állapotban találtatott. Hihető, vagy még Keresztesy fosztotta azt ki mindenből, minthogy megtarthatásához a' Kornisok miatt reménysége nem sok lehetett, — vagy pedig később Kornis Zsigmond alatt a' Törökök által raboltatott ugy ki. — A' vár' appertinentiáiban kint lakó jobbágyok, kiknek a' vár' őrzése kötelességök volt, *darabantok*nak neveztettek, mint azt egy Dézna' várának történeteit illető régi privát levél bizonyítja *z*).

49. §. *Deszni vagy Dézna.*

Deszni, melly ma *Déznának* hívatik, appertinentiája volt a' vele akkor is, most is egy nevet viselő *Deszni*' várának. Feküdt e' város *Kis-Deszni* nevü falunak szomszédságában, mellyet némellyek *Deszk*' helységével azonegynek akarnak tartani; de hibásan, mert *Deszk* minden okleveleк szerént Orod vármegyei helység volt, mint ezt a' sok közül egy *Petrovics Péter*' részére 1548ban költ igtatólevél bizonyítja *i*). *Kis-Deszni* pedig Zaránd vármegyében feküdt, mint az *Deli Farkasnak* 1584ki donationalisából látható *k*). — Deszni' városát a' várral 's egyéb appertinentiáival együtt a' 17dik század' kezdetén *Kornis* nemzetség birta, mellyről Báthory Gábor' donatiója által egy időre a' *Keresztesyekre* szállt ugyan: de már 1633ban Bethlen Gábor fejedelem ismét a' Kornisoknak adta azt vissza *l*). Kis-Deszni pedig ez idő-tájban a' *Thurzay* familia' sajátja volt *m*).

E' szerént tehát Deszni' várát, Deszni' városától, valamint Kis-Desznit is Deszk' helységétől meg kell különböztetni. Első a' hegytetőn, második alatta, harmadik ennek szomszédságában mind Zarándban: végre a' negyedik távol tőlök Orod vármegyében feküdt.

Irtam Világosvárott, Novemb. 30kán 1834.

Fábián Gábor m.k.

Forrás: Aradvármegye leírása históriai, geographiai és statistikai tekintetben. I. rész. Historiai leírás, kiadta Fábián Gábor, hites ügyvéd, T. N. Csanád, Csongrád és Bihar vármegyék táblabírája, a' Magyar Tudós Társaság rendes tagja Budán, 1835. a' Kir. Egyetem nyomtató műhelyében. (részlet)

Török Gábor[1]: Történelmi vázlat, Arad és vidékének múltjából

(részlet)

Dézna, Deszna, Desznő

Mily nyomorgattatás alatt volt a török hódoltság idejében, Deszna-vár és vidéke, a szultánhoz 1592-ben beadott azon panaszlevél kivonatából láthatni, melylyel a zaphiák ellen beadandó panaszokat akarták megelőzni, kik is Báthory Kristófnak a fővezérhez 1577. évben írt levele szerint „minden dúlást, fosztást, kegyetlenséget, lopatást, ragadozást, újabb újabb foglalást cselekednek", ugyan ők ösztönözték a községeket fenebbi panasz beadására. (Erd, és Porta 327.l.) Viszont a török pasa panaszt emelt a szultán előtt, hogy Desznön kastélyt (várat) akart a német párt a császár ellen építeni. Ezen vádat Báthory Kristóf követének 1575. évben adott utasításában aként fejti meg, hogy „annak előtte a csűrös kert Desznyiben fen volt a kastély mellett, hová a gabonát és majorságot nagy munkával hordották, azért az asszony Bebekné a szegénységnek akarván terhét könnyebbíteni, engedi azt, hogy alatt, a falu szeribe a téren csináljanak kertet, és majorházat. Azt csináltatják volt Bebekné szolgái, hogy ráütöttek a jenei törökök és négyet elvittek bennek, kastélya volt ott az asszonynak csak tarthatná azt."

„Más dolog, még azt mondják, hogy Báthory Miklós számára akarják elfoglalni. Az is hamis panasz, mert az asszony kérte vala meg tőlem minap a kastélyt új adománynyal arra vitt iktatót a váradi káptalantól országnak törvénye szerint, azok voltak ott, azok iktatták; arról költötték, hogy németek akarták elfoglalni, ki ha úgy volna, nem káptalannal, hanem haddal foglalná az ellenség." (Erd, és P. 271.l.) Ugyan erről van említés Erd. és P. 281 lapján, hol a desznei porkoláb kegyetlenségeit a temesvári pasa felemlíti, hogy, hogy t.i. „egy Nesztere (?) nevű faluban egy leány fejét vétette, Toposincza (?) nevű faluban egy ember fülét metéltette, Hagymásy szolgája pedig Pap György nevű tizenketted magával, lovaggal a jenei sánczok alatt való Sebes (most Boros-Sebes) nevű várost megdúlta, szegény népnek marháját mind elvitte az ki fő volt a városban annak fejét vétette." Desznő-vár vidékét János király idejétől fogva, 1576-ban s azontól is a török kiűzetéséig, mindenkor kétfélben bírá a szultán és erdélyi fejedelem.

Gyula bevétele után Desznő-kastélyt (várt) Szulejmán császár János királynak adta, a király, pedig Bebek Györgynek, „1576-ban az ő szegény özvegy felesége táplálja árváival magát belőle, de ő semmi újítást nem tett, a vidéket Jenőhöz is birni engedi, ő is bírja, mint- hogy eleitől fogva úgy bírták" (Erd. és Porta 288.l.)

A négy szolga elfogatásaért a szultán elégtételadást rendelt. (U.o. 312.l.) Kornis Zsigmond Desznő m.-városban volt házát, melyet ezelőtt Kendi János bírt, Dóczó Andrásnak 100 magyar forintért eladta. (Kelet nélkül neo-aquiss. Comissio iratai). Déznán létezett vasgyárt azon jószágban és districtusban levő aranymosással, III. Károly király magának fentartotta, midőn a nagy kiterjedésű birtokot, mely Arad és az akkor még nem különített Zaránd

[1] váradi Török Gábor Aradmegye alispánja volt több éven keresztül, Arad város 1848. évbeni polgárnagyja és az 1848-49-es szabadság- s önvédelmiharcz buzgó, feláldozó kormánybiztosa, s mint ilyen halálra ítélt később 10 évre változtatott s 3½ évi fogságot kiállt polgára, déznai föld- és bányabirtokos, Jókai Mór barátja.Született: 1798. Szentanna, † 1879. Dézna. Szülei: T. József és Mosel Rozália, felesége: Etthre Antónia.

megyében feküdt, 1732. évi deczember 13-án Rajnald mutinai herczegnek adományozta, — Ezen jószágokat később a herczeg hazaárulás miatt elvesztette, utóbb visszanyervén, magvaszakadás útján a kincstárra szállottak s kevés kivétellel magánosoknak adományoztattak.

Déznán a meredek sziklán, a meg nem határozható korban épült vár környékén, a vár felé eső szöllőben két, és a templom piacza szélén volt domb alatt egy, kőből és téglából készült épület alapjainak romjai, minden történelmi adat nélkül találtattak. Különböző helyen találtattak továbbá régi-öntetű veres rézcsákányok, vas-sarkantyúk, buzogányok, melyek a világosi fegyverletétel után elraboltattak. — Úgyszintén találtattak római ezüst fibulák, ezüst ékszerek, számtalan római és más régi ezüst és rézérem, ezek között légiók pénzei; Déznával szomszédos Bohány faluban, pedig aranyok Mark Aurél[1] korából. — Mindezek a nemzeti múzeumba adattak.

A vár hegyén, közvetlenül a vár mellett volt kertben, nagy mennyiségben van most is orgonabokor (siringa); ugyancsak a várkertjéből terjedett el a tulajdonképp déznai alma nevet viselő muskotály-faj. A várhegy déli oldalán levő kert jelenleg is „palotá”-nak, a várhegyen levő kis fensík „tábor”-nak neveztetnek. A várba vezető kocsiút most is kivehető.

[1] Marcus Aurelius római császár

Három Dézna-címer, különböző korokból - a Várhegy, a vár (és a kapu, három bástyával).

.

A váradi Török család Déznán

Az erdélyi magyar nemesség családtörténeti kutatása újra időszerűvé vált, bár az Argentinába, Dél-Afrikába, Új-Zélandra vagy Borneo szigetére elszármazott grófok és bárók leszármazottjainak jó része hallani sem akar egykori birtokairól, pontosabban elpusztított otthonáról. Élni akar és nem kínoztatja magát az elkobzott és tönkretett egykori otthon emlékével. Mégis akad egy-két elszánt örökös, aki vakmerően belevág a román törvények tömkelegébe, s nem eligazodni próbál – annál azért okosabb - hanem csak megtalálni néhány olyan szót vagy mondatot, amellyel visszaszerezheti a letarolt erdőt, a kollektivizálást megszenvedett szántóföldet vagy rombadőlt épületet. A háromszéki nemesi családok közül például a torjai Apor-utódok egyes leszármazottjai már a múlt század kilencvenes éveinek elején visszatértek a faluba és ott gazdálkodnak, vagy a Mikes és Béldi családok emigrációban élő tagjai közül is felbukkan egy-két fiatal vagy idősebb örökös és kisebb-nagyobb sikerrel próbálja visszaszerezni évszázados tulajdonát. De említhetnénk a kőröspataki[1] gróf Kálnoky Tibort is.

Természetesen dolgozatom nem ezek sorsát taglalja. Egyszerűen csak család- és helytörténeti céllal igyekszik bemutatni egy Arad megyei község Dézna, egy földbirtokos családjának történetét az első világháborúig. A váradi Török családról van szó. S azért csak az első világégésig, mert a család mintha megérezte volna a magyar földbirtokos osztály 20. századi kálváriáját, 1912-ben eladta birtokait és elvándorolt e vidékről. Célom bemutatni, hogy milyen szerepet játszott a váradi Török család Dézna és vidéke históriájában, kidomborítva többek között Jókai Mór, család általi fogadtatását.

Dézna a történelemben

Dézna Arad megye északkeleti részén terül el, a Béli-hegység lábánál fekvő dombvidék választó vonala mentén, a Menyházáról és Zúgóról eredő két patak találkozásánál. Írásos történelme 1318-ban kezdődik. Egy Károly Róbert idejéből származó oklevél említi a várat (castrum) és a hozzátartozó 51 helységből álló uradalmat. Egy 389 méteres magaslaton emelkedett vár a törökök végleges kiűzéséig (1693) fontos stratégiai és adminisztratív szerepet töltött be. Ebben az időben (1318-1693) több magyar várnagy és földesúr birtokolta; így Ivánka, aki egyben Pankota várnagya is volt, majd 1387-től a Losonczyak kezébe került kétszáz évig, 1565-től Bebek György, majd özvegye uralta, 1596-tól 1658-ig a Kornis és a Keresztesy család tulajdonában volt. Megélt két hódoltsági időt is 1574 és 1596 között, valamint 1658 és 1693 között, ám ezek nem változtatták meg évszázados magyar jellegét. A törökök végleges kiűzése után (1693) a vár alaktalan rommá változott. Ma már csak három nagyobb falrésze áll. Megemlítendő, hogy a vár rombadőlését az 1696-os harcok után, Jókai Mór *Kurbán bég* című írásában örökítette meg.

Ami a falut (villa) illeti, az csak a török idők után jelent meg. Lent a Várhegy lábánál, a Menyházán eredő patak baloldalán, egy 240-250 méteres magaslaton terül el; nevét is a vártól örökölte. Fejlődését a bányászat és a vashámor üzemeltetése segítette elő. Ennek eredményeként létesült két-három kilométerre, keletre egy „bányászvároska” amelyet az osztrák uralom alatt, majd az Osztrák-Magyar Monarchiában, Ódéznának neveztek el. Az iparosítás

[1] Sepsikőröspatak

kezdetét dolgozza fel Márki Sándor *Arad megye monográfiájá*-ban. Mint írja: III. magyar királytól (VI. Károly osztrák császártól) a vasércbányászat és az aranymosás jogát Rajnald (Rinaldo) de Este modenai herceg kapta meg. Ám a herceget később Mária Terézia *persona non grata*-nak nyilvánította. 1776-ban Dézna és környéke a kamara birtokába kerültek, de kisrónai (három kilométerre, északra fekvő település) bányái már a Józsa család tulajdonába mentek át. Ugyancsak Márki Sándor jegyzi meg, hogy a kibányászott vasérc a restyirátai olvasztóba került, ahol faszenet használtak az olvasztásra. 1786-ban Ódéznán 130 bányász dolgozott. 1800-ban Déznát (Ó- és Újdéznát) a Török testvérek kapták meg, 1804-ben iktatták be őket a településen.

A Török-család eredete és emelkedése

Márki Sándor az Arad megyei nemesi családokról szóló kéziratában a váradi Török család eredetéről megjegyzi, hogy Báthori Zsigmond 1584. december 22-én Kolozsvárott Teoreok Mátét, s általa nejét, Elek Krisztinát és fiait, Istvánt és Ferencet, valamint leányaikat. Erzsébetet és Annát a jobbágyságból kiemelve megnemesíti. Szintén Báthori Zsigmond 1588. szeptember 10-én Gyulafehérvárott Theoreok (de Zadora Andrást, Zaránd vármegyei nemest) megerősíti nemességében. Utólag még egy másik Török, Márton lippai vitéz 1609-ben Zamost, Andrást, és más Arad megyei falvak egy részét kapja meg, majd 1610-ben az ugyancsak arad megyei Kér, Tés és Dombiratos kerül a tulajdonába. Egy okmány megemlíti azt is, hogy 1649-ben Gyulavarsándot, Sárosházát, Kispélt stb. Török István saját nejének ajándékozta.

De a 18. század második felében problémák adódnak a Török család nemességével kapcsolatban. Ugyanis, váradi Török József zarándi tiszttartót 1772. január 27-én Arad vármegyébe helyezték, aki kimutatja, hogy az egyik Török nevezetű őse részére Bethlen Gábor nemeslevelet adott s az ő nemességéről is bizonyítványt szolgáltattak Zemplén vármegyének. Mind e mellett a megyei ügyész kifogást emelt a szentannai Török nemessége ellen, akit a megye 1786. július 29-én armálisa (igazoló okirat) betartására szólított fel. Még ugyanez év november 6-án gróf Teleky királyi biztos eljárást rendelt el a szentannai Török és családja nemessége ügyében. 1787. augusztus 6-án Török József a maga igaz nemességének bizonyítására újabb időhaladékot kér.

E pereskedéssel párhuzamosan Márki egy családi legendát is összefüggésbe hoz. A monda szerint: „egy török Lippáról Radnára akarván átjutni, csónakjáról a Marosba fordult, s már kiáltozni kezdett. Septében ekkor a vidéken gyakran emlegetett Máriát hívta segítségül, mire a víz egyenesen a partra vitte. Abban a hitben, hogy menekvését csakis Máriának köszönheti, azonnal elhagyja a mohamedán vallást és a keresztségben István nevet kapott. A név Török Istvánnak neveztetett, s ettől származhatott a Török família Magyarországon, mely az Alföldön virágzik.” Hozzáteszem, hogy ezt a legendát nemcsak Márki jegyezte le, hanem a hatvanas-nyolcvanas években az utolsó váradi Török, István is elmesélte déznai látogatása alkalmával.

Végül mégis nemességüket elismerték, amiben nem kis szerepe lehetett a négy testvér jogi jártasságának. Albert (Béla) 1802-ben aradi országos követ, megyei főjegyző, Antal táblabíró, József pedig megyei főpénztárnok, György szolgabíró. Így hát 1800-ban Dézna a Török család kezébe került.

Minden esetre a Márki Sándor által összeállított családfán a négy testvér neve nincs feltüntetve, csak a második nemzedékkel kezdi el, a harmadikkal folytatja és a negyedikig jut el. Így az utódokat csak keresztnevük révén lehet esetleg megítélni, hogy a négy fivér közül esetleg melyikhez tartozott. A további generációk hovatartozásának megállapítására jómagam vállalkoztam. Az alábbi két családi ág vert gyökeret Déznán:

← váradi Török Margit

Foto: Forstné Váncza Emma, Miskolc
Képtulajdonos: Doina Leştaru, Borossebes

1. Az első ág, feltételezem, hogy Török Alberttől (Bélától) származik, aki elhunyt 1810-ben. E váradi Török Gábor leszármazottai és Déznán maradt tagjai az 1841-ben épített kriptában voltak eltemetve. Csak Török Gyula és neje Török Margit, az utolsó földesúri család tagjai vándoroltak ki végleg 1912-ben és idegen földben nyugszanak, utódaikból még élnek Kanadában.

2. A másik Déznán maradt váradi Török ág, feltételezem, hogy v. Török Józseftől származhatott.

Török Gyula az 1. ágból, míg Török Margit a 2. ágból kerültek össze, mint harmadik unokatestvérek és e házasságból született két gyermekük:
Aranka még Déznán és István, Dél-Afrikában. A család elvándorolt Dél-Afrikából Skóciába. Déznán csak Török Józsefet, az apát, apóst és nagyapát hagyták, ő visszafordult Budapestről, mivel már öreg volt, s akit elődei és pontosan anyja sírja mellett a saját kriptájába temettek el, a Várhegy oldalában. De ez a kripta már csak egy romos üreg.

A harmadik testvér déznai ittlétéről nincs további említés, ő szolgabírói tisztségben dolgozott valahol. A negyedik testvérről, azon kívül, hogy a helybeli római katolikus templomot ő építtette 1822-ben, sincs további említés.

Szákuli Házy Mihály mint vő és leánya Szákuli Házy Mária mint unoka, úgy saját, mint számos rokonai nevében mélyen elszomorodott szivvel jelentik

özv. váradi TÖRÖK ANTALNÉ,

szül. gyoroki EDELSPACHER MÁRIA,

birtokosnőnek,

a halotti szentségek ájtatos felvétele után február hó 4-én, esteli 10 órakor, életének 77-ik évében, rövid betegség folytán bekövetkezett gyászos kimultát.

A megboldogult hült tetemei a róm. kath. szentegyház szertartása szerint 1889. évi február hó 7-én, d. e. 11 órakor fognak az E.-simándi családi sirkertben eltakaritatni. Az engesztelő szent mise áldozat február hó 8-án fog az E.-simándi székesegyházban megtartatni.

ALDÁS EMLÉKÉRE!

Edel.-Simánd, 1889. február hó 4-én.

„Limbeck János első m. k. szab. érczkoporsó gyára és temetés rendező vállalata."

Özvegy váradi Török Antalné gyászjelentése

Van viszont egy nekrológ, egy korábbi újságcikkben, amelyet mellékelt Márki a kéziratában, amelynek a kezdetét közlöm: „Özvegy váradi Török Antalné, született gyoroki Edelspacher Mária meghalt. Alig zárult be a simándi sírbolt néhai Edelspacher Péter hűlt tetemei befogadása után s újra kinyílik az, hogy Edelspacher család egyik tagját hideg, ölébe fogadja. Özvegy váradi Török Antalné, született gyoroki Edelspacher Mária úrnő f. év 4-én esti 10 órakor jobblétre szenderült. Az Edel és a Házy Török családot e halálesettel fájdalmas csapás sújtotta. A szerető nagyanya, nagynéne és igaz rokon nincs többé. Török Antalné egyike volt azon idősebb úrnőnek, ki előtt mindenki önkéntelenül tisztelettel és becsüléssel hajlott meg.”

Tehát, váradi Török Antal, a negyedik fivér egy külön ágú családot Házy előnévvel, de szoros rokonságban a váradi Török családdal. Ezt megerősíti az a tény is, hogy az utolsó Török István a nyári szezonban, Déznára látogatása alkalmával még gyakran meglátogatta, még élő rokonait Kisjenőben.

Visszatérve a négy testvér karrierjéhez Arad megyében, meg kell említenem, hogy utánuk a második generációból származó Török Gábor vált a család legnevezetesebb személyiségévé Arad megye történetében. Tehetséges politikus volt. 1800-ban született Szentannán. Dessewffy temesi követ helyébe, 1835. március 8-án kerületi jegyzővé választották, később főjegyző lett, majd 1844-ben országgyűlési követ. 1848-ban Arad megye másod-, majd első alispánja. Ugyancsak 1848-ban, a forradalom első napjaiban Török Gábor egykori országgyűlési képviselőt (április 30-án) választották meg Arad város polgármesterének.

← váradi Török Gábor

Foto: Stockmann N., Arad, cca 1866.
Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

Október 9-én Berger altábornagy, aki a várból lövette a várost, a Temesvárról hazatérő polgármestert elfogatta és a várba kisérette. Pár nappal később tízezer forint lefizetése és fogolycsere alapján szabadon bocsájtották. 1849. június 11-én Török polgármester lemondott tisztségéről, mivel időközben kinevezték táborellátási biztosnak a szabadságharc alatt. Helyette Varjassy János lett a polgármester.

1861. januárjában ismét Török Gábor Arad polgármestere, de augusztus 22-én ismét lemondott, mivel a kancellária feloszlatta a város és a megye hatóságát. A későbbiekben Arad vármegye alispánja, Bohus János főispán társaságában. Tehát visszatért abba a funkcióba, amelyben a legjobban tudta kamatoztatni kiváló képességeit.

Különben a váradi Török család minden nemzedékében akadtak tagok, akik kulturális és vallási területen is tevékenykedtek, hozzájárultak Dézna felemelkedéséhez. Ezek közé sorolhatnám v. Török Antalt, aki 1822-ben római katolikus templomot épített, amelyet 1906-ban még Török Gyula felújított. 1896-ban restauráltatta a görögkeleti templomot. Ugyancsak Török Gyula, az utolsó földbirtokos 1907-ben kifestette a közeli borossebesi református templomot a maga költségén és a következő esztendőben 42 db énekeskönyvet, 1910-ben egy szőnyeget adományozott a gyülekezetnek melyet az úrasztala köré helyeztek. Ezek az adatok a borossebesi református lelkész, Balla Sándor adataiból származnak. És nem utolsó sorban

Török Gábor újjáépítette 1861-ben a Török család kúriáját, amely egy tűzvészben leégett. 1868-ban római katolikus iskolát létesített Déznán, a már meglévő román iskola mellett.

De a legjelentősebb létesítmények a bányászatban és a fémfeldolgozásban valósultak meg.

Dézna és környéke gazdasági fejlődése 1800. és 1912. között.

Mint már említettem 1804-ben a Török fivérek (Albert, Antal, György és József) építették Ódéznán és Újdéznán az új ipari létesítményeket: hámorokat, kohókat, anélkül, hogy a régieket lebontották volna. Az új berendezéseket vízierővel és faszénnel működtették.

Újdéznán négy kemence működött s egy kalapács, amely a vasat darabokra vágta, két kalapács amely megnyújtotta az izzó vasat, valamint egy fújtató. Mindezeknek a működését négy vízikerék hajtotta. Két csatorna vezette a vizet, az egyik a menyházai patakból, a másik a zugóiból, a víz esése 6 m.

A Déznán kitermelt vas nagyon jó minőségű volt, alig különbözött a nyújtott (laminált) vastól. Két-három méter hosszúságú rudakként árulták jelentős piacokon, mint Arad, Várad, Kolozsvár, Marosvásárhely és utóbb Budapest. A rudakba öntött vasat társzekerekkel hordták Borossebesbe és Vaskohra. A nehéz szállítási körülmé-

váradi Török József →

Foto: Auerbach és Kózmata, Arad, Forray utcza, cca 1863.

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

nyek miatt Török Antal 1815-ben kérelmezte a vármegye gyűlésén, hogy az utakat Déznától Vaskohon keresztül Erdély felé javítsák meg. Zúgó (10 km-re Déznától keletre) környékén három bánya működött a mai elnevezésükkel: Korbu, Arnot és Ponorás, de ezek egy Fischer nevezetű cég tulajdonában voltak. Ma már nem léteznek, sem a település sem a bányák.

Az újdéznai vasolvasztó 1866-ban 8.000 mázsa vasat termelt ki, 1867-ben csak 4.437 mázsát. A kitermelés visszaesését a rossz közlekedés és a munkaerő szakképzetlensége okozta. De már 1877-ben a déznai bányák 225586 m^2 alapterületen 121 munkással 19.000 mázsa ércet és a kohók16.000 mázsa vasat termeltek. Ez volt a legnagyobb termelés.

A század utolsó évtizedeiben az ódéznai vasbányákat a borossebesi uradalom bérelte ki, Restirátán (14 km Déznától) ércből olvasztva a vasat és Újdéznán feldolgozva rudakba. Mindezek a helybeli ércet dolgozták fel. Kivéve 1885-ben mikor a vaskohi római katolikus püspöki uradalomtól vásároltak 3.822 mázsa vasércet.

1912-ben a vasbánya üzemeltetése végleg lezárult, mivel az uradalom feje kivándorolt, eladván az egész nagyobb létesítményeket a kastéllyal, az 1863-ban Török Endre által ásatott halastóval a borossebesi uradalomnak, vagyis gróf Wenckheim Krisztinának. E fejlődés során Dézna 1833-ban *villa* után *oppidium*-má vált, vagyis faluból mezővárossá fejlődött, három országos vásárral, majd 1864-től négy még ma is létezővel. A fejlődéshez nagyban hozzájárult az 1893-ban Wenckheim gróf által építtetett keskenyvágányú vasútvonal Borossebes és Menyházafürdő között (21 km) amely Déznán keresztül húzódott. Déznától ké-

← váradi Török Endre, forrás: Darabanth Kft.

sőbb egy mellékvonal épült Dézna-Ódézna-Zúgó-Restiráta vonalon (14 km). A közlekedést gőzmozdonyokkal bonyolították le.

A gazdasági fejlődéssel Dézna lakossága is megnövekedett, míg Márki Sándor az 1880-as években 1.055 lakosról számol be, melyből 243 magyar, addig az 1910-beli Magyar Statisztikai Közlemények (48. kötet 666. oldal – Budapest) szerint a lakosság összlétszáma 1.140-re nőtt, amelyből 854 román, 280 magyar és 6 német. Vallásilag: az ortodoxok 845, római katolikusok 217, reformátusok 49, luteránusok 45, görögkatolikusok 5, izrealiták 18 és ez mind egy ősi tiszta magyar településen, egy dicső történelmi múlttal rendelkező vár és uradalom helyén. Ami még tragikusabb, hogy több mint két évtizede az itteni magyarság teljesen kipusztult és vele együtt eltűntek a múltjára emlékeztető emlékhelyei is. De megmaradt két műemlékké nyilvánított létesítmény:

1. A várrom, amelyet egy tábla a községháza falán röviden ismertet, annak írásos eredetét és történelmének jelentősebb mozzanatait. Ez az emlékké nyilvánítás még a kommunista időkből való.

2. A görögkeleti (ortodox) templom, amely egy 1566-ban épített erődből alakíttatott át templommá. Az utolsó évszám ami a templom tornyán van feltüntetve, a tatarozás évét jelenti. A templom udvarán áll az első világháború áldozatainak emelt emlékmű, a hősök nevével, akik között magyar nevek is találhatók. [1]

A többi emlékhely melyek nincsenek műemlékké nyilvánítva a következők:

1. A Török-kúria, amely évtizede iskolai nyári táborként szolgál, átalakították, a régi stílusát megváltoztatták. Itt volt vendég 1858-ban két ízben – októberben és december végén – Jókai Mór. Ekkor írta meg a vár pusztulásával kapcsolatos *Kurbán bég* legendát.

2. A Török Gábor által építtetett családi kripta, mely még áll de a 30 sírkamra teljesen kifosztva, üresen mióta több ízben kirabolták az 1950-es években és utána. Ide volt eltemetve Török Gábor is.

3. A Palotának nevezett kert, amelyet Jókai is említ, ahol utólag magyar temető létesült, ma csak egy hatalmas sírkő áll a következő felirattal. „Itt nyugszik váradi Török Istvánné, született földeáki Návay Jósefa, elhunyt 1861. dec. hó 29-én, életének 60-ik évében. Áldás és béke legyen szeretett hamvai felett.” Ez a temető is, ahol e sorok írójának (Deák József – a szerk.) is hét őse nyugszik, a vandalizmus áldozata lett.

4. Egy vashámor maradványa Ódéznán.

5. Az 1822-ben épített római katolikus templom (kápolna) helye a falu közepén, amelyet a helyi kommunisták 1981. november végén lebuldózereztek teljesen. (Az üres telekről, foto a könyvben – a szerk.)

Van még egy hely, Jókai Mór említi a Tyiatra lupuluj-t (a farkas köve), a Várhegy nyugati irányában „nem messze innen (a Palotától) amint a mészkövet hasogatták, azok közt meszesült faleveleket találtak, miket a múzeumnak fognak küldeni” Részben Jókait idézetem. Ez a hely kitörlődött a köztudatból, de létezett, mert onnét vitték a meszet a vár falának bemeszelésére Török Gábor idejében.

Váradi Török Gábor, Jókai vendéglátója

Jókai Erdély szerelmese volt. Tizenegy erdélyi útja során bejárta a Török család szűkebb pátriáját is. Ez volt Jókai második erdélyi útja, amely 1858. októberében kezdődött és december vége körül fejeződött be.

Bár sokak számára ismert tény, hogy a legnagyobb magyar regényíró 1849. augusztusában a szabadságharc szomorú idején fordult meg először Aradon, azt viszont kevesebben tudják, hogy valamivel később, 1858-ban bejárta Arad megyét nyugatról-keletre, az Arad-hegyalja vidékétől a keletre fekvő Déznáig, amely a nyugati havasok felé utazásának kiinduló pontja lett. Ezt az utazást Vita Zsigmond: *Jókai Erdélyben* című 1975-ben megjelent könyvében részletezi, amit maga Jókai *„More patrio”* (Ősi szokás szerint) utazásnak nevez. Ezt a címet adta a Vasárnapi Újságban, ugyanabban az évben, október 31. és december 26. között folytatásokban megjelent beszámolójának. Az Alföldön átutazva érkezik tehát Arad megyébe, érintve néhány helységet: a dombegyházi kunhalmokat, Szentannát, Magyarádot (ahol két napot töltött a szüret alkalmából), Pankotát.

Vita Zsigmond Jókai Déznára érkezését Török Gábor udvarházába 13-14-ére teszi. De mindenekelőtt egy pár szót idézünk a *Tengerszemű hölgy* című regényéből, amelyben az utazásának indítékát ismerteti: „Házi orvosunk, az áldott emlékű Kovács Sebestyén Endre azt mondta, hogy „Nem kell neked semmi orvosság, hanem eredj utazni, s asszonyhoz ne közelíts.”

Megfogadtam az utasítást, s ősz kezdetén vállalkoztam egy merész útra, lóháton bejárni Erdély nyugati havasait. Régi jó barátom, Török Gábor és két fia voltak a kalauzaim, akik már máskor is bejárták ezt a gyönyörű vidéket.

Tizennégy napig minden nap öt-hat óra hosszat nyeregben, néhol úttalan erdőkön keresztül, meredek sziklaösvényeken fel és patakokat, hegyi folyamokat átúsztatva, ugyanazon vastag talpú bagariákban a tiszteletükre rendezett bálban táncolva, amelyekben a lovon ültünk, útközben a deres gyepen szalonnát falatozva, a törkölypálinkát kortyolgatva hozzá, ezt nevezem radikális kúrának – mellvérzés ellen. Nekem használt.

Végigjártam úri kiséretemmel, mely utólag tíz főre felszaporodott, a Bihar-hegységet, rátaláltam a sziklasírra, mely alatt a hőshalált szenvedett jó barát, Vasváry Pál nyugszik, voltam […] Abrudbánya, Verespatak aranytermő bányavidékein, lefestettem a csodaszép bazalthegyet, a Detonátát, amelyhez hasonló földtani alakzat alig lehet, voltam a Csetátye Márába, a római uralom e megdöbbentő emlékében: egy óriási hegy, mely aranyat termett, azt kivájta egészen egy leigázott nemzet rabkeze. Mikor még alább fúrták az aknákat, a kivájt hegy teteje beszakadt, maga alá temetett rabot és rabtartót. Most ott tátong, mint egy körhegy a Holdból. Ezen kedves emlékű utazás alatt kísért folyvást az égen ama bámulatos szép üstökös. (…) Az út eseménye az volt, hogy én egészséges tüdővel tértem haza.”

A *More patrio* című útleírásában viszont a tisztelet és a hála kifejezésével ír barátjáról aki ezt az utazást megszervezte:

„Van nekem egy jó öreg barátom (azzal az öreg címmel nem az életkort, hanem a megbecsülést szoktuk kifejezni), ki hajdan egy egész megyének volt igazgatója, annak utait rendezé, csatornáit ásatta, vizeit szabályozá, annak közintézményeit alapítá, más buzgó honfiak társaságában azt boldogítani törekedett […]. E tisztelt barátom régóta ösztönöz arra, hogy látogassuk meg Erdély legszebb pontjait: a Hunyad megyei havasokat, a Detonátát”. (Vita zsigmond írja, hogy Török Gáborról, Arad megye ispánjáról van szó.)

Mivel az utazásának történetét dióhéjban maga Jókai ismertette, most csak a déznai tartózkodásának leírásából ragadunk ki részleteket.

„…Rézbányán hálva korán reggel megindultunk Dézna felé, ami körutunk kiinduló pontját képezé.

Útközben félretértünk a nevezetes „Dagadó forrás” megtekintése végett. Szohodolon innen van egy kis rejtett völgy, hol egy szikla tövében van a barlang, melyből minden félórában előjön a forrás, aztán ismét félórára visszavonul, a meder száraz marad. […]

Még egy természeti jelenséggel találkoztam Rézbányától Déznáig tartó utunkban, ezek a szohodoli hegytetőt ellepő mély döbrök, mik néhol tíz-tizenhat ölnyi mélyen, folyvást csúcsosan haladnak alá, széliknek kerülete 100-tól 600 lépés, a nagyobbaké még több is, mik aztán egész völgyeket képeznek már […]

Még csak röviden referálok egypár útközben látott és hallott dologról.

Láttam a déznai vashámort, melynek nyersvasáról azt véleményezték a londoni világtárlaton, hogy jobb a svéd vasnál, s lerajzoltam Dézna ősi várát, kerti palotájával, melyben éppen most fedeztek fel egy üreget, mely valami titkos föld alatti rejtekhely bejárata lehet.

Nem messze innen, található a Tyiatra Lupuluj, megjegyzem, hogy ezt a helyet eddig nem tudtam névleg azonosítani, mivel a legidősebb déznaiak sem hallottak erről az elnevezésről, de viszont egy pár évtizeddel ezelőtt, egy idős ember megmutatott egy kis dombot a hegy lábánál, ahonnan mészkövet hasogattak még a vár építéséhez szükséges mésznek. Ezt a helyet varnita-nak nevezik a román lakosok. Ez nem esik messze az említett *Palota kert*-től – vagy 300-400 m, és még közelebb van a családi (Deák) kertünkhöz, 20 m.

Útközben esett a szohodoli barlang is, melynek megnyitását tisztelt barátom, Török Gábor úr évről-évre szemlélte. Egy erős hegyi patak a mészsziklák. közt megrekedve, ezelőtt mintegy harminc évvel még csak egyes hasadásokon szűrődött át a sziklák alá, az évenként megújuló záporok azonban mindig nagyobbra segítették törni a rést, most már egy tág kapu áll a rohanó patak előtt, melybe az nagy harsogva ömlik alá, hogy a hegy túlsó oldalán ismét új név alatt előjöjjön. Lám a patakok is temetkeznek és feltámadnak újra.

Azután kuriózumképpen megemlíthetem, hogy a szilingyai országút mellett áll egy malom, melynek karzatára rácsozat helyett e szó betűi vannak vágva: „Honszeretettel”. Most azonban nincs vize a szegény malomnak s nem őrölhet! Végül nem mulaszthatom el, hogy azt a szíves figyelmet, mellyel egész utamban lépten-nyomon találkozám, azon tisztelt hazafiaknak és honleányoknak, kiknek szíves részvéte a legmagasabb jutalom egy magyar íróra nézve, őszinte tisztelettel és hálaérzelemmel meg ne köszönjem.”

Deák József

A fenti tanulmány írását 2002. december 11-én fejezte be Deák József Sándor, Borossebesen. A *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság Honismereti Lap*-jában. 2005. márciusában jelent meg. E monográfiában való leközlése a szerző hozzájárulásával történt. Fotókkal (részben) kiegészítette a szerkesztő.

Deák József a déznai Török-kripta romjánál

↑ Váradi Török Gyuláné (István anyja) 1916-ban, egy Dél-Afrikában készült fotón. Ő volt a déznai uradalom utolsó úrnője, 1912-ig.

← Váradi Török Gyuláné, sz. váradi Török Margit

Foto: Ravasz Imre, Arad
Képtulajdonos: Doina Leştaru, Borossebes

A család utolsó sarjai. V. Török Gyula és v. Török Margit házasságából Déznán két gyerek született: Marczika (1903-ban kisgyemekkorban meghalt) és Aranka, valamint a már Dél-

Afrikában született István. A fotón István és Aranka (középen) majd a két szélső hölgy az utóbbi lányai: Rose-Marie és Mauree. A kép 1976. karácsonyán készült Kanadában, Rose-Marie házában.

← Váradi Török István, Déznán 1984. júliusában.

Ő volt a Török család utolsó férfi ági, mindig visszatérő utódja. Itt, Déznán a nyári szabadságain, sokszor unalmas, esős időben, a nyelvi gondok mellett és a családi sírboltok siralmas állapotában is ide kívánkozott. Mert a honvágy késztette arra, hogy anyagi és utazási nehézségei ellenére, mert csak a borbély mesterségig vitte, évi spórolásait e célra fordítsa. Az ősi földhöz való ragaszkodása és ősei temetőihez való hűsége és szeretete vonzotta ide, egészen a haláláig. (Deák József)

A váradi Török család valami megmagyarázhatatlan módon, megérezte előre a közelgő világégést és az impériumváltást. Mintegy százévi déznai tartózkodás után, a földkerekség más táján próbálta életét leélni. (a szerk.)

1912-ben, Déznai birtokukat, ingóságaikat és az állatállományt eladva, az akkor még angol gyarmat, Dél-Afrikába vándoroltak ki. Innen hamarosan elszegényedve a család hamarosan továbbment Skóciába, ahol a hegyekben tehénpásztorkodással keresték kenyerüket, megélhetésüket. A későbbiekben egy nagynénjük segítsége révén, valamennyire anyagilag egyenesbe kerültek. (Deák József)

*

[1] A déznai görögkeleti templom kertjében felállított I. világháborús emlékművön 27 hősi halott neve szerepel, ebből négy magyar: Varga Ernő, Varga Pál, Varga István, Zágonyi Mihály.

Foto: Kiss László – 2017.

A déznai gazdaság felszámolása, 1912-ben.

Gazdaságfelhagyás Déznán váradi Török Gyulánál **eladó** 32 db bonyhádi tehén, vészen átmentek, bonyhádi **bikák.** Hidegvérű **mének,** 3 éves 1500 K, 2 éves 1200 K, hidegvérű és nemesvérű **kanczák,** 46 darab magyar **jármosökör,** jó kondicióban, 22 választott **borju,** 23 **tinó,** 2 **csikó,** Clayton-ekék, boronák, marokrakók és szénavágók, szekerek, **tárcsásborona,** talajtömörítő, műtrágyaszóró- és vetőgépek, hid- és **szekérmérleg, féderes kocsik,** ökör- és lószán, vizhordószekerek, triőrök, kukoriczamorzsolók, répavágók, szecskavágók, pálinkafőzőüst és kádak, **fülleszto,** pénzszekrény, **Alfa-lefölöző,** vajköpülő, tejesedények, **olajpogácsazuzó** és jégszekrény. **Ne levelet irjon, tekintse meg! Aradról reggel indulni,** Borossebesen átszállani. Váradi **Török Gyula** gazdasága, **Dézna.** 6080

Uradalmi erdőbirtok

Dézna község határában (Arad megye), vasut-, posta- és távirdaállomás, **5000 kat. hold kiterjedésbe**, ebből körülb. 400 kat. hold könnyen parcellázható elsőrendü mezőgazdaság, 4600 kat. hold vágható tölgy- és bükkerdő, vadászterületre is igen alkalmas, kastély, parkkal, halastóval és gyümölcsössel, sok gazdasági épület és lakóház. 1912 **október** hó 18-án a körösbökényi járásbíróságnál birói árverés alá kerül. Közelebbi felvilágositás nyerhető 87—14 telefonszám, **Budapest.** 6279

Hidegvérü mén 5 éves, 3 éves, 2 éves 1700 K, 1500 K, 1000 K. 3 drb hidegvérü kancza eladó Váradi Török Gyula gazdasága, Dézna. 600

Bonyhádi tehenészet, házilag törzskönyvezve, mintegy negyven tehén és harminez üsző és borju eladó. Ára 80 fillér kilónkint, levonás nélkül. Váradi Török Gyula gazdasága, Dézna. 599

(Forrás: Köztelek, 1912. május 5. és Pesti Hírlap, 1912. május 10.)

*

A váradi Török család gyászjelentései

Gyászjelentéseket olvasgatni nem egy szívderítő érzés, de közlésével ilyen szándékom nem is volt. Az egykor Déznán élő váradi Török család leszármazottai, egyenes ági utódai a 19. század folyamán szétszóródtak Aradmegye (Arad, Dúd, Seprős, Simánd) és a történenelmi Magyarország egyéb településeire (Debrecen, Kálnó, stb.) Déznán a vár tövébe temekeztek, családi kriptájukba, de már hiába keresnénk valamit, ami emlékeztetne az elhunytakra, fel van dúlva minden sír. Gátlástalan ügyeskedők, az un. „hazafiak" mindent elloptak mi mozdítható volt, azt hangoztatva, hogy csak ősi jussukat vették vissza.

Az Országos Széchenyi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtárában gyászjelentéseik, a *köteles példány intézményének* köszönhetően megőrződtek, de digitalizálva is hozzáférhetőek az e témakör iránt érdeklődő kutatók számára.

A gyászlevelek annak idején teljesítették feladatukat a rokoni és ismerősi kör értesítésével. Jelenlegi állapotukban érdekes és hitelesnek tekinthető adatokat nyújtanak a családtagok elhalálozási dátumáról, helyéről, az engesztelő szentmise helyszínéről. Ismereteket közöl a közeli és távolabbi rokonság minden számon tartott tagjáról, testvérekről, unokákról, stb. Egy esetleges családfa megszerkesztésénél nélkülözhetetlen forrásanyagul szolgálhat. A magyar helytörténeti irodalomban a borossebesi Deák József volt az első és az utolsó, ki a váradi Török-família családtörténetének megismertetésével foglalkozott, de az ő kutatási lehetőségei még eléggé korlátozottak voltak.

(150%-os nagyításban az eredetiek, tűrhetően olvashatóak – a szerk.)

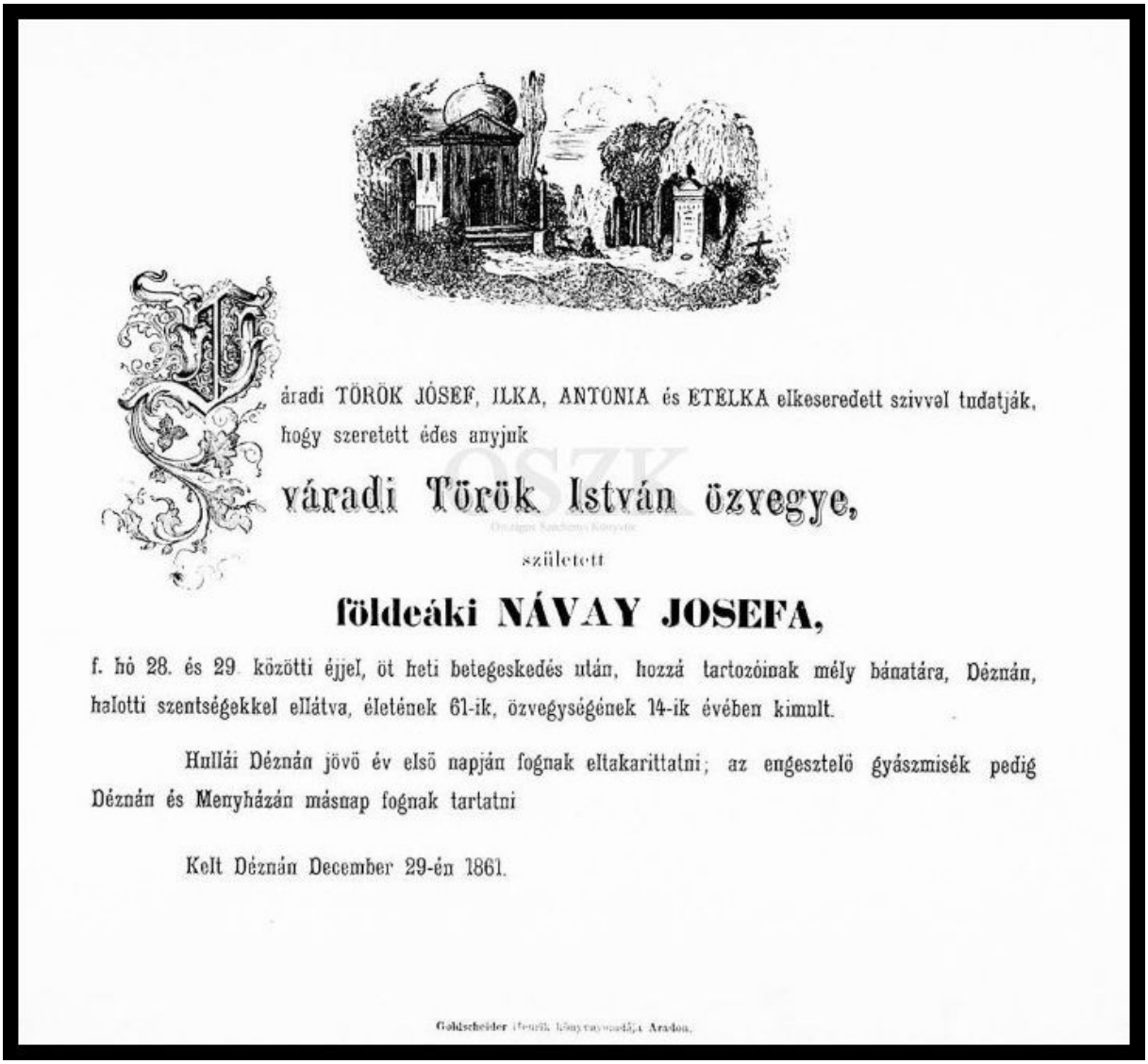

VÁRADI TÖRÖK GÁBOR elkeseredett szivvel jelenti maga' 's árván maradott magzatjai': **GÉZA, ILMA, BÉLA, ENDRE** és **GABRIÉLA** nevében, felejthetetlen, forrón szeretett hitvesének 's gyermekei kipótolhatatlan jóságu édes annyának KÁLNÓI **ETTHRE ANTÓNIÁNAK,** boldogúl töltött házas életök 13-ik évében, toroksorvadásból, a' halotti szentségek felvétele után, folyó 1841-ik évi januar' 9-kén délatánni 2 órakor Aradon történt szomorú, csendes kimúltát.

A' boldogúltnak hideg tetemei, bészentelés után, januar' 13-kán, szerdán, délelőtt 10—11 órakor Dé'zuán fognak eltakaríttatni, az engesztelő szent Misék pedig Aradon januar' 21-kén végbevitetni. a bészentelés Jan: 10 délután 4 orakor lészen. —

Máltóságos Ditto Albert Fő Pénzi helytartónak atyafiságos

kálnói Etthre Antónia †1841.

Váradi TÖRÖK JÓSEF, ILKA, ANTONIA és ETELKA elkeseredett szivvel tudatják, hogy szeretett édes anyjuk

váradi Török István özvegye,

született

földeáki NÁVAY JOSEFA,

f. hó 28. és 29. közötti éjjel, öt heti betegeskedés után, hozzá tartozóinak mély bánatára, Déznán, halotti szentségekkel ellátva, életének 61-ik, özvegységének 14-ik évében kimult.

Hullái Déznán jövő év első napján fognak eltakaríttatni; az engesztelő gyászmisék pedig Déznán és Menyházán másnap fognak tartatni

Kelt Déznán December 29-én 1861.

Goldscheider (Török könyvnyomdája) Aradon.

Váradi TÖRÖK JOSEF, ILKA, ANTONIA és ETELKA elkeseredett szívvel tudatják, hogy szeretett édes anyjuk

váradi TÖRÖK ISTVÁN özvegye,

született

földeáki NÁVAY JOSEFA,

f. hó 28 és 29 közötti éjjel, öt heti betegeskedés után, hozzá tartozóinak mély bánatára, Déznán, halotti szentségekkel ellátva, életének 61-ik, özvegységének 14-ik évében kimúlt.

Hullái Déznán jövő év első napján fognak eltakaríttatni, az engesztelő gyászmisék, pedig Déznán és Menyházán fognak tartatni.

Kelt Déznán December 29-én 1861.

áradi **Török Endre** saját és gyermekei: **Gyula, Tihamér, Ilona, Gábor,** ugyszinte seprősi **Czárán Emánuel** és rétháti **Kövér Róza** szülők, özv. rétháti **Kövér Mártonné** szül. **Lukács Anna** nagyanya, **Török Gábor** ipa, valamint testvérei: **Róza** férjezett **Török Béláné, Márton, Gizella** férjezett **Lukács Antalné** és **Aranka** nevében fájdalmas szivvel jelenti forrón szeretett neje, illetőleg anyjuk, gyermekük, unokája, menye és testvérüknek

VÁRADI TÖRÖK ENDRÉNÉ,

született

SEPRŐSI CZÁRÁN ANNÁNAK,

junius hó 3-án reggeli 3¾ órakor, életének 29-ik s boldog házasságuk 8-ik évében történt gyászos elhunytát.

A boldogultnak hült tetemei f. hó 5-én délután fognak a seprősi családi sirboltban örök nyugalomra elhelyeztetni, az engesztelő szent mise-áldozat ugyan e hó 6-án délelőtt fog a seprősi családi kápolnában az egek Urának bemutattatni.

Áldás és béke lengjen porai felett!

Seprős, 1878. junius 3-án.

Limbeck J. és fia temetés rendezési vállalata. Nyomatott Réthy L.-nál Aradon.

Váradi **Török Endre** saját és gyermekei: **Gyula, Tihamér, Ilona, Gábor,** ugyszinte seprősi **Czárán Emánuel** és rétháti **Kövér Róza** szül. **Lukács Anna** nagyanyja, **Török Gábor** ipa, valamint testvérei: **Róza** férjezett **Török Béláné, Márton, Gizella** férjezett **Lukács Antalné** és **Aranka** nevében fájdalmas szívvel jelenti forrón szeretett neje, illetőleg anyjuk, unokája, menye és testvérüknek

VÁRADI TÖRÖK ENDRÉNÉ,

született

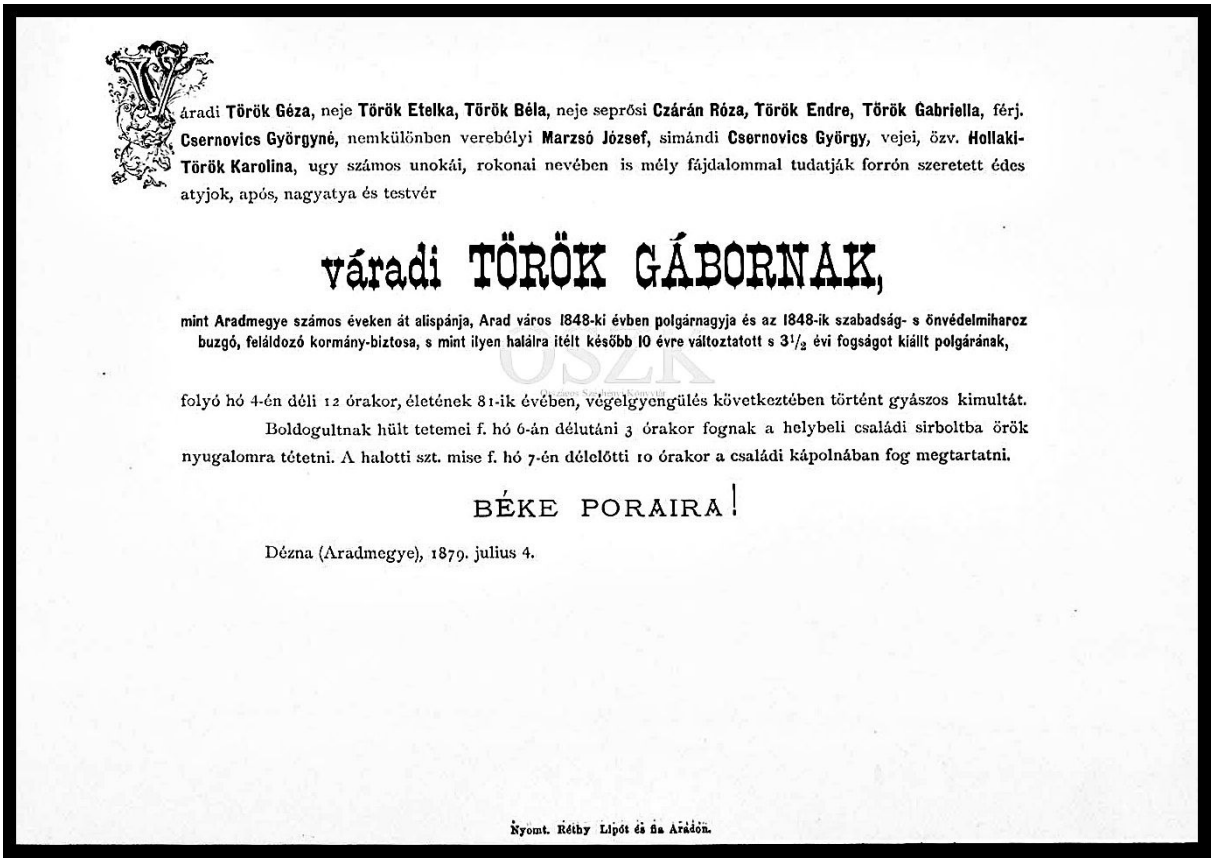
SEPRŐSI CZÁRÁN ANNÁNAK

Junius hó 3-án 3 ¾ órakor, életének 29-ik s boldog házasságának 8-ik évében történt gyászos elhunytát.

A boldogultnak hűlt tetemei folyó hó 5-én délután fognak a seprősi családi sírboltban örök nyugalomra elhelyeztetni, az engesztelő szent mise-áldozat ugyan e hó 6-án fog a seprősi családi kápolnában az egek Urának bemutattatni.

Áldás és béke lengjen porai felett!

Seprős, 1878. junius 3-án.

Váradi **Török Géza**, neje **Török Etelka, Török Béla**, neje seprősi **Czárán Róza, Török Endre, Török Gabriella**, férj. **Csernovics Györgyné**, nemkülönben verebélyi **Marzsó Józsefné**, simándi **Csernovics György**, vejei, özv. **Hollaki-Török Karolina**, ugy számos unokái, rokonai nevében is mély fájdalommal tudatják forrón szeretett édes atyjok, após, nagyatya és testvér

váradi TÖRÖK GÁBORNAK

mint Aradmegye számos éveken át alispánja, Arad város 1848-ki polgárnagyja és az szabadság- s önvédelmiharcz buzgó, feláldozó kormány-biztosa s mint ilyen halálra ítélt később 10 évre változtatott s 3 ½ évi fogságot kiállt polgárának,

folyó 4-én déli 12 órakor, életének 81-ik évében, végelgyengülés következtében történt gyászos kimultát.

Bologultnak hűlt tetemei f. hó 6-án délutáni 3 órakor fognak a helybeli családi sírboltba örök nyugalomba tétetni. A halotti szt. mise f. hó 7-én délelőtti 10 órakor a családi kápolnában fog megtartatni.

BÉKE PORAIRA!

Dézna (Aradmegye), 1879. julius 4.

Török Géza és Török Béla mint testvérek saját, ugy az elhunyt gyermekei Gyula, Tihamér, Ilonka és Gábor, apósa Czárán Emanuel, anyósa Czárán Emánuelné szül. Kövér Róza, sógorai és sógornői Török Gézáné szül. Török Etelka, Török Béláné szül. Czárán Róza, Czárán Márton, Lukacs Antalné szül. Czárán Gizella, Czárán Aranka, Czárán Mártonné szül. Kövér Janka, Lukács Antal, Csernovits György és Marzsó József, nemkülönben számos más rokonai nevében is vérző szivvel tudatják forrón szeretett s felejthetetlen jó testvérök, illetőleg a legjobb apa, vő, sógor és rokon

váradi TÖRÖK ENDRÉNEK,

f. évi november hó 19-én, délutáni 5 órakor, életének 49-ik évében történt jobblétre szenderültét.

A kiszenvedett kedves halott hűlt tetemei november hó 22-én, délutáni 3 órakor fognak a déznai családi sírboltba örök nyugalomra tétetni. Az engesztelő gyászmise áldozat november hó 24-én, d. e. 10 órakor fog a déznai róm. kath. kápolnában a Mindenhatónak bemutattatni.

BÉKE LENGJEN PORAI FÖLÖTT!

Dézna, 1884. november 20.

Nyomatott Réthy L. és fiunál Aradon

Török Géza és **Török Béla** mint testvérek saját, ugy az elhunyt gyermekei **Gyula, Tihamér**, **Ilonka** és **Gábor**, apósa **Czárán Emanuel**, anyósa **Czárán Emánuelné** szül. **Kövér Róza**, sógorai és sógornői **Török Gézáné** szül. **Török Etelka, Török Béláné** szül. **Czárán Róza**, **Czárán Márton, Lukács Antalné** szül. **Czárán Gizella, Czárán Aranka, Czárán Mártonné** szül. **Kövér Janka, Lukács Antal, Csernovics György** és **Marzsó József,** nemkülönben számos más rokonai nevében is vérző szívvel tudatják, forrón szeretett s felejthetetlen jó testvérök, illetőleg a legjobb apa, vő sógor és rokon

váradi TÖRÖK ENDRÉNEK

f. évi november hó 19-én, délutáni 5 órakor, életének 49-ik évében történt jobblétre szenderültét.

A kiszenvedett kedves halott hűlt tetemei november hó 22-én, délutáni 3 órakor fognak a déznai családi sírboltba örök nyugalomba tétetni. Az engesztelő gyászmise áldozat november 24-én d.e. 10 órakor fog a déznai róm. kath. kápolnában a Mindenhatónak bemutattatni.

BÉKE LENGJEN PORAI FÖLÖTT!

Dézna 1884. november 20.

Özv. váradi **Török Antalné**, született gyoroki **Edelsacher Mária**, mint édes anya nemkülönben veje **Házy Mihály**, unokája **Házy Mária** és nagybátyja gyoroki **Edelspacher Péter** és számos rokoni nevében tudatja szeretett fia

váradi TÖRÖK PÁL

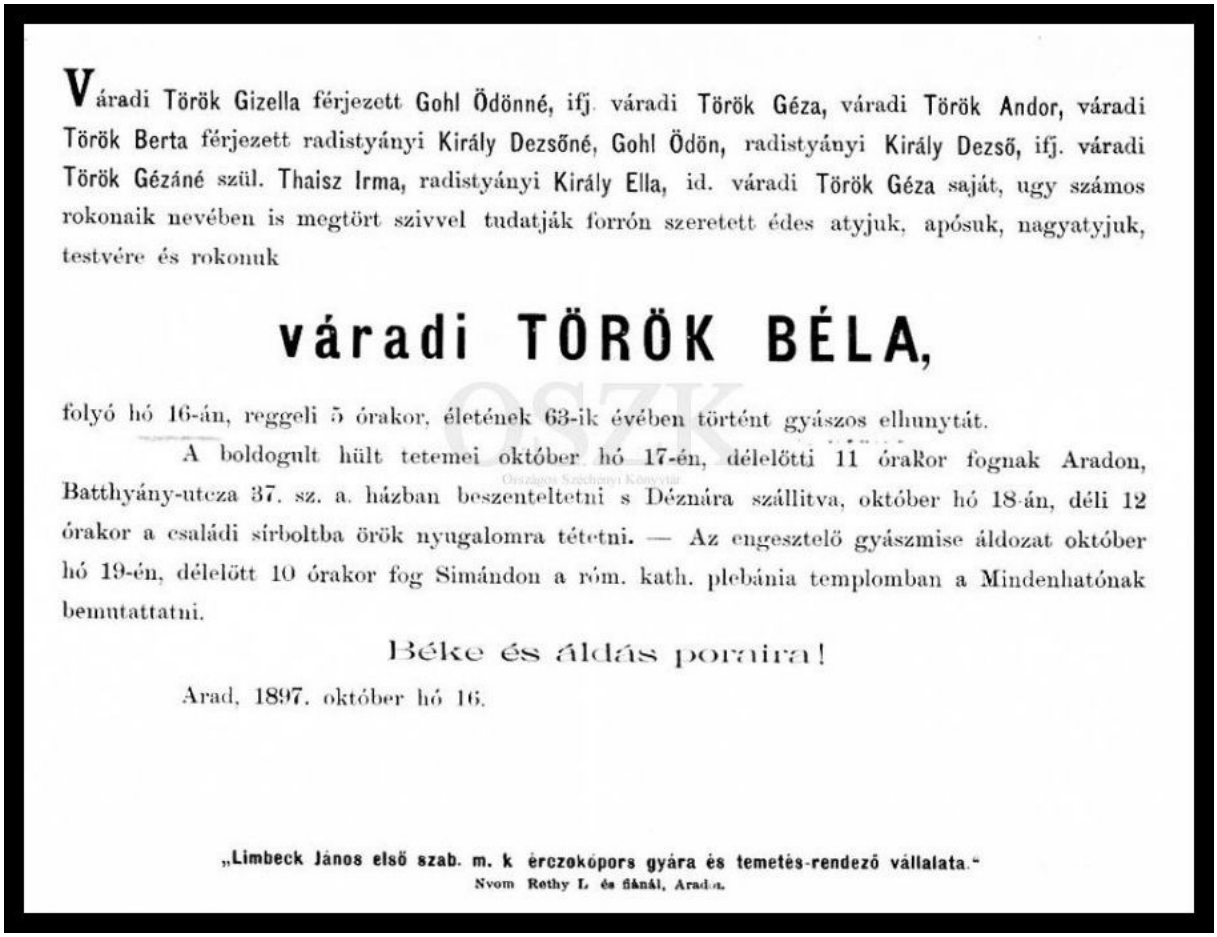
déznai birtokosnak

élete 54-ik évében, hosszas szenvedés után gyászos kimultát.

A megboldugult kedves halott hült tetemei f. é. junius 12-én, délután 4 órakor fognak Limbeck J. és fia temetés rendező vállalata által a simándi róm. kath. sírkertben örök nyugalomba tétetni. Az engesztelő szentmise-áldozat f. hó 14-én reggeli 10 órakor Simándon és Déznán fog megtartatni.

BÉKE HAMVAINAK!

Simánd 1884. junius 10.

Váradi Török Gizella férjezett Gohl Ödönné, ifj. váradi Török Géza, váradi Török Andor, váradi Török Berta férjezett radistyányi Király Dezsőné, Gohl Ödön, radistyányi Király Dezső, ifj. váradi Török Gézáné szül. Thaisz Irma, radistyányi Király Ella, id. váradi Török Géza saját, ugy számos rokonaik nevében is megtört szivvel tudatják forrón szeretett édes atyjuk, apósuk, nagyatyjuk, testvére és rokonuk

váradi TÖRÖK BÉLA,

folyó hó 16-án, reggeli 5 órakor, életének 63-ik évében történt gyászos elhunytát.

A boldogult hült tetemei október hó 17-én, délelötti 11 órakor fognak Aradon, Batthyány-utcza 37. sz. a. házban beszenteltetni s Déznára szállitva, október hó 18-án, déli 12 órakor a családi sírboltba örök nyugalomra tétetni. — Az engesztelő gyászmise áldozat október hó 19-én, délelött 10 órakor fog Simándon a róm. kath. plebánia templomban a Mindenhatónak bemutattatni.

Béke és áldás poraira!

Arad, 1897. október hó 16.

„Limbeck János első szab. m. k. érczkoporsó gyára és temetés-rendező vállalata."
Nyom. Rothy I. és fiánál, Arad-n.

Váradi **Török Gizella** férjezett **Gohl Ödönné,** ifj. váradi **Török Géza**, váradi **Török Andor**, váradi **Török Berta** férjezett radistyáni **Király Dezsőné**, **Gohl Ödön**,[1] radistyáni **Király Dezső**, ifj. váradi **Török Gézáné** szül. **Thaisz Irma**, radistyáni **Király Ella**, id. váradi **Török Géza** saját, úgy számos rokonaik nevében is megtört szívvel tudatják forrón szeretett édes atyjuk, apósuk, nagyatyjuk testvére és rokonok

váradi TÖRÖK BÉLA,

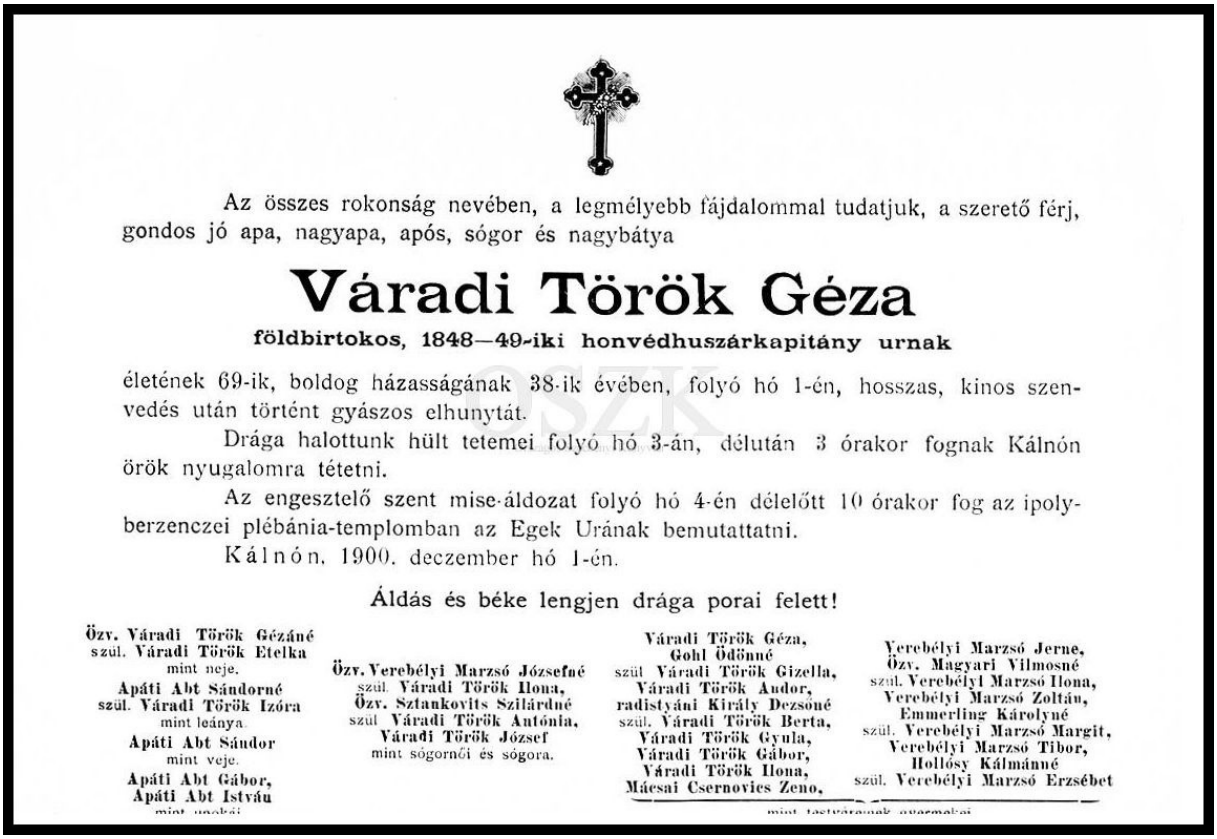
folyó hó 16-án, reggeli 5 órakor, életének 63-ik évében történt gyászos elhunytát.

A boldogult hült tetemei október hó 17-én, délelőtti 11 órakor fognak Aradon a Batthyány-utcza 37 sz. a. házban beszenteltetni s Déznára szállítva, október hó 18-án, déli 12 órakor a családi sírboltba örök nyugalomba tétetni. – Az engesztelő gyászmise áldozat október 19-én, délelőtt 10 órakor fog Simándon a róm. kath. plébánia templomban a Mindenhatónak bemutattatni.

Béke és áldás poraira!

Arad 1897. október hó 16.

[1] Gohl Ödön, Szabadkán tanító volt (adatközlő: Deák József)

Az összes rokonság nevében, a legmélyebb fájdalommal tudatjuk, a szerető férj, gondos jó apa, nagyapa, após, sógor és nagybátya

Váradi Török Géza

földbirtokos, 1848-49-iki honvédhuszárkapitány úrnak

életének 69-ik, házasságának 38-ik évében, folyó hó 1-én, hosszas, kínos szenvedés után történt gyászos elhunytát.

Drága halottunk hűlt tetemei folyó hó 3-án, délután 3 órakor fognak Kálnón örök nyugalomra tétetni. Az engesztelő szent mise áldozat folyó hó 4-én délelőtt 10 órakor fog az ipolyberzencei plébánia-templomban az Egek Urának bemutattatni.

Kálnón, 1900. deczember hó 1-én.

Áldás és béke lengjen drága porai felett!

Özv. váradi **Török Gézáné** szül. váradi **Török Etelka** mint neje, apáti **Abt Sándorné** szül. váradi **Török Izóra** mint leánya, apáti **Abt Sándor** mint veje, apáti **Abt Gábor**, apáti **Abt István** mint unokái, özv. verebélyi **Marzsó Józsefné**, szül. váradi **Török Ilona**, özv. **Sztankovics Szilárdné** szül. váradi **Török Antónia**, váradi **Török József** mint sógornői és sógora, váradi **Török Géza**, **Gohl Ödönné** szül váradi **Török Gizella**, váradi **Török Andor**, radistyáni **Király Dezsőné** szül. váradi **Török Berta**, váradi **Török Gyula**, váradi **Török Gábor**, váradi **Török Ilona**, mácsai **Csernovics Zénó**, verebélyi **Marzsó Jerne**, özv. **Magyari Vilmosné** szül. verebélyi **Marzsó Ilona**, verebélyi **Marzsó Zoltán**, **Emmerling Károlyné** szül. verebélyi **Marzsó Margit**, verebélyi **Marzsó Tibor**, **Hollósy Kálmánné** szül. verebélyi **Marzsó Erzsébet** mint ...

Váradi **Török Gyula** és neje szül. **Török Margit** fájdalomtelt szivvel tudatják, hogy kis fiuk

váradi TÖRÖK MARCZIKA,

f. évi február hó 5-én, délelőtt 11 órakor jobblétre szenderült.

A boldogult drága kis halott földi maradványai február 6-án, délután fognak a családi sirboltba örök nyugalomra tétetni.

Az engesztelő szent mise-áldozat a boldogult lelki üdvéért február hó 8-án, délelőtt fog a menyházai róm. kath. templomban az egek Urának bemutattatni.

Áldás és béke lengjen a korán elhunyt drága kis halott hamvai felett!

Dézna, 1903. február hó 5 én.

Limbeck János „első m. kir. szab. érczkoporsó-gyára és temetés rendező vállalata."

Réthy L. és fia, Arad.

Váradi Török Gyula[1] és neje szül. Török Margit fájdalomtelt szívvel tudatják, hogy kis fiúk

váradi TÖRÖK MARCZIKA

f. évi február hó 5-én délelőtt 11 órakor jobblétre szenderült.

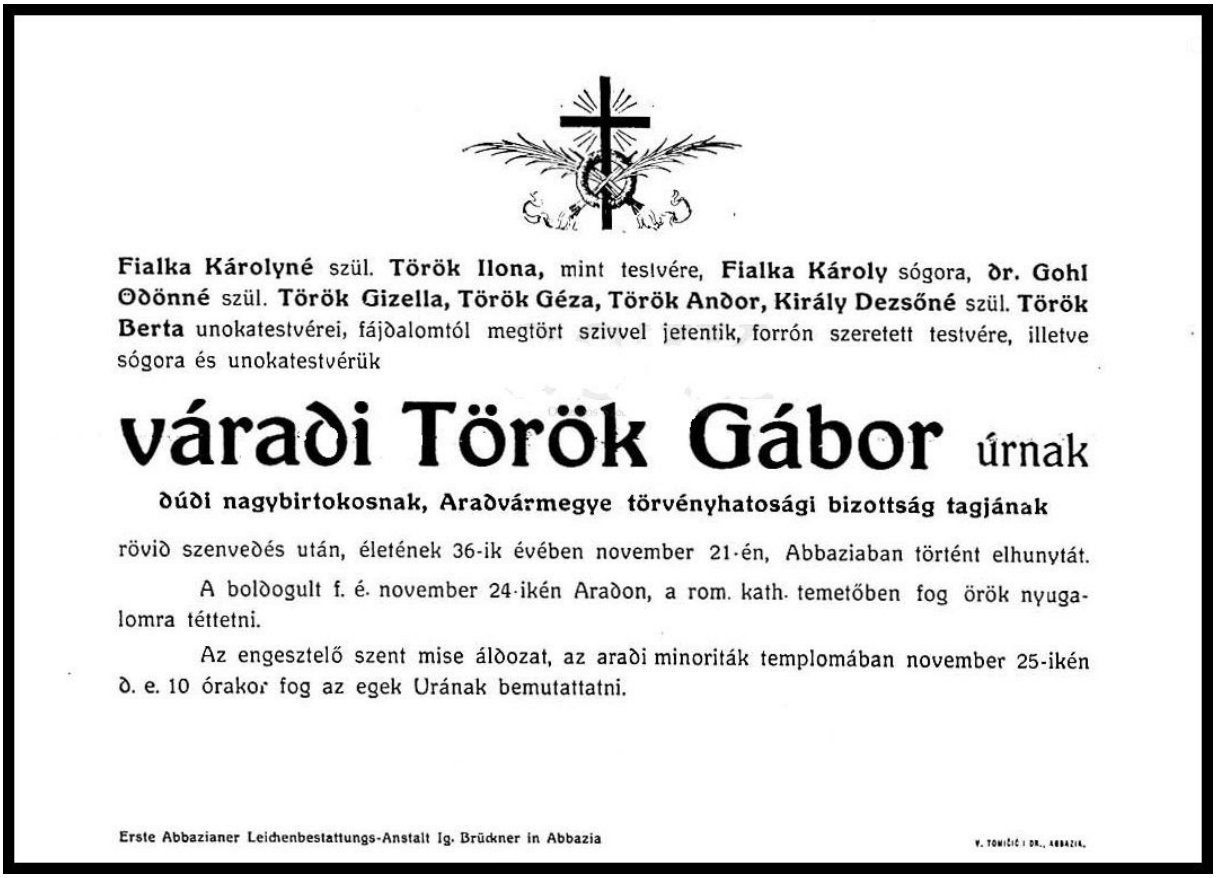
A boldugult kis drága halott földi maradványai február 6-án, délután fognak a családi sírboltba örök nyugalomra tétetni.

Az engesztelő szentmise-áldozat a boldogult lelki üdvéért február hó 8-án, délelőtt fog a menyházai róm. kath. templomban az egek Urának bemutattatni.

Áldás és béke lengjen a korán elhunyt drága kis halott hamvai felett!

Dézna, 1903. február hó 5-én.

[1] Váradi Török Gyula és felesége Török Margit, valamint két gyermekük Aranka és István valószínűleg Skócia valamelyik temetőjében alusszák örök álmukat. (Gyászjelentésről kópia, értelemszerűen nincs a birtokunkban) István utód nélkül halt meg, Aranka két lánya Kanadába vándorolt ki. Ők, egy 1976-os fényképen 45-55 év körülinek látszanak, sorsukról további információ nincs. (Adatközlő: Deák József)

Fialka Károlyné szül. **Török Ilona,** mint testvére, **Fialka Károly** sógora, **dr. Gohl Ödönné** szül. **Török Gizella, Török Géza, Török Andor, Király Dezsőné** szül. **Török Berta** unokatestvérei, fájdalomtól megtört szivvel jetentik, forrón szeretett testvére, illetve sógora és unokatestvérük

váradi Török Gábor úrnak

dúdi nagybirtokosnak, Aradvármegye törvényhatósági bizottság tagjának

rövid szenvedés után, életének 36-ik évében november 21-én, Abbaziaban történt elhunytát.

A boldogult f. é. november 24-ikén Aradon, a rom. kath. temetőben fog örök nyugalomra téttetni.

Az engesztelő szent mise áldozat, az aradi minoriták templomában november 25-ikén d. e. 10 órakor fog az egek Urának bemutattatni.

Erste Abbazianer Leichenbestattungs-Anstalt Ig. Brückner in Abbazia

V. TOMIČIĆ I DR., ABBAZIA.

Fialka Károlyné szül. **Török Ilona**, mint testvére, **Fialka Károly** sógora, dr. **Gohl Ödönné** szül. **Török Gizella**, **Török Géza, Török Andor, Király Dezsőné** szül. **Török Berta** unokatestvérei, fájdalomtól megtört szívvel jelentiki, forrón szeretett testvére, illetve sógora és unokatestvérük

váradi Török Gábor úrnak

dúdi nagybirtokosnak, Aradvármegye törvényhatósági bizottság tagjának

rövid szenvedés után, életének 35-ik évében november 21-én Abbáziában történt elhunytát.

A boldogult f. é. november 24-én Aradon, a rom. kath. temetőben fog örök nyugalomra tétetni.

Az engesztelő szent mise áldozat, az aradi minoriták templomában november 25-ikén d. e. 10 órakor fog az egek Urának bemutattatni

* * *

Dézna[1]

„Várát, illetve várnagyát 1318-ban Deznye, 1340-ben Dezne, 1619-ben Deszni, magát a települést 1601-ben Dezna, 1619-ben Deszny, 1808-ban Deszna alakban említik. A vár 1317-től Zaránd vármegyei királyi vár és uradalmi központ volt, 1387. és 1552. között a birtoka. 1566-tól, Borosjenő eleste után végvár, majd 1574. és 1596. között török kézen volt. Őrsége 1658-ban feladta a törököknek, majd az 1693-as császári ostromkor rommá vált. Az alatta fekvő település a 17–19. században mezőváros. 1732-ben Rajnald modenai herceg birtokába került. Környékén a 18. században már folyt vasérckitermelés. A görög-keleti katolikus egyház iskoláját 1789-ben alapították, a század végén Vályi András román lakosságúnak írta. 1802-től a Török, majd a Wenckhem családé lett. 1828-ban 758 lakosa volt. 1833-ban évi három országos vásár tartására nyert szabadalmat, amelyeken főként sertést és ökröt árultak.

Foto: Kiss László – 2017.

Dézna főutcáján lévő telken állott 1822-1981-ig a római katolikus templom

Az 1840-es évek elején egy angol cég öntödét és vashámorokat létesített Restyirátán, a Béli-hegységben, Zúgó felett három kilométerre. A hámorok mellé magyarokat és felvidéki

szlovákokat telepítettek, de a faluból is sokan jártak fel dolgozni. A hámorok termékeit többek között Arad, Szeged, nagyvárad, Kolozsvár és Marosvásárhely piacain értékesítették. A munkástelep mellé Török József[2] magyar nyelvű, római katolikus iskolát létesített. 1848–49-ben ágyúgolyókat öntöttek itt. 1882–85-ben 64–83, német és román nemzetiségű munkás dolgozott a vasgyárban. A 19. század végén évi 560 tonna nyersvasat termelt. 1900-ban felszámolták. Az itteni várkertből terjedt el a „sikulai" alma. Ebből és a nagy területen termő szilvából pálinkát főztek. A Wenckheim-birtokon működött az akkori Magyarország egyik első modern halgazdasága. A falu fölött, a patak mentén ma is vannak halastavak.

Foto: Kiss László – 2017.

A déznai görögkeleti templom[3]

Déznának 1880-ban 1048 lakosából 773 volt román, 161 magyar, 54 szlovák, 12 német és 48 egyéb anyanyelvű; 753 görög-keleti katolikus, 246 római katolikus, 20 evangélikus vallású és 21 zsidó volt. 2002-ben 910 lakosából 895 volt román nemzetiségű." (Forrás: Wikipedia)

[1] Neve a szláv *desna* (= jobb oldali folyó) főnévből származik, e megnevezést is a honfoglalás idején itt talált, szláv népességtől vettük át. Borossebestől (Menyháza irányában) a negyedik falu, mintegy két óra járásnyira.

[2] váradi Török József és a család többi Déznán elhunyt tagjai, a helyi családi sírboltba lettek eltemetve de még cudarabbul jártak mint később a borossebesiek. Kriptáikat feldúlták, csontjaikat szétszórták, sírjukat kirabolták a helybeli lakosok az elmúlt évszázad '60-as éveiben.

[3] Van Déznán egy 14. századi (Róbert Károly pénzével keltezett), az ortodoxok által használt templom, amiről az ásató legnagyobb titkolózása ellenére is kiderült, hogy katolikus templomnak épült. 1977-ben voltak ásatások, erőd nyomait nem találták, csak egy tipikus, falusi katolikus (északon sekrestye) templom alapfalaira (12.8 x 6.8 m, 4 sarkán 4 támfallal) a 17. században felhúzott új falazatot. Ebből az időből származik egy latin nyelvű feliratos sírkő (egy Imre nevezetű személy volt), majd a 18. században a nyugati falat ismét átépítették. (Forrás: Maria Rosu)

A történelem folyamán Borossebes és a Menyháza- (Dézna-) patak völgyében megbúvó többi falvacska sorsa, jóban-rosszban erősen összefonódott. E könyv fő témaköre ugyan, a borossebesi események, emlékek ismertetése, de ha már Menyháza és Körösbökény is szóba jött, időszerű Déznáról is néhány szót ejteni, mivel felmenőim révén, e településhez is van kötődésem. A helyi temetőben — immár jeltelen sírban — 135. éve, alussza örök álmát üknagyapám, az egykori új-déznai kovácsmester, ki német földön németnek született, de itt lett magyarrá. (a szerk.)

.

Gertner Engelbert új-déznai kovácsmester és felesége (Gelczer Amália) valamint gyermekei, cca 1880-ban. (Újdézna, Nº 122.)

Foto: Kiss László – 2012.
Gertner Engelbert szárazpecsétnyomója, lelőhely: Borossebes

Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helynévszótára, I. kötet (részlet)

Dezna (Arad); Dézna, Újdézna, Ódézna, Kisdézna, Nagydézna; 1318 castellanus de Deznye, Dezne, 1347 castellanus de Desnye, Dezne (DIR/C I. 295, 298, IV. 357); 1352 castrum Dezne (DRH C. X. 120); 1362 Petur de Bellantis miles de baronis Pancatha et Deznye (IstArad 100); 1387 arx Desznő (ZsigmO. I. 89); 1409 castra nostra regalia Pankota et Desne, 1561 Nagydeszni, Kisdeszni (IstArad 100); 1585 Dezna (Ráth 47); 1610 opp. Nagydeszni, Kisdeszni (IstArad, 100); 1619 arx Deszni, opp. Deszny; 1632 Desne (Makkai 469); 1715 Dézna (Pragmatica Sanctio); 1808 opp. Deszna (Lipszky); 1839 Ó- és Uj-Dézna vagy Deszni mv., vashámorokkal + Restyirata, 1851 Dezna vagy Deszni (Ó- és Uj) (Fényes 1839, » 1851); 1858 Dézna + Ó-Dézna puszta, 1863 Dézna, 1877 Dézna mv. + Ó-Dézna + Ó-Dézna vashámor + Restyirata + Zugó vashámorok, 1882 Dézna (Ó-) és (Uj-), Ó-Dézna + Zuga és Restyiráta hámortelepek, 1893 Dézna (Ó- és Uj-) mv. + Lazid és Antalháza tanya (Hnt. 1858, 1863, 1877, 1882, 1893); 1886-ig mezőváros (Gyalay 420); 1909 Dezna, Dézna, cu cătunele Dezna-veche (Ódézna), Zugău (Zugó), Reştirata (Restyiráta), La-zid, Antalhaza (Antalháza) (Dicţionar 1909); 1910 Dézna + Ódézna puszta + Józsefbánya + Zugó telep (Gyalay 420); 1913 Dézna + Józsefbánya + Zugótelep (Hnt. 1913); 1921 Dezna, Dezna (Dicţionar 1921); 1932 Dezna (I.s.); µ 1744-ig Zaránd vm.; Arad vm.; 1585 Bánsági Vilajet, Lippai Szandzsák; 1785-1790 VII. Nagyváradi ker. Arad vm.; 1839 Arad vm. mv.; 1847 Avm., Borosjenői j.; 1849-1850 Nagyváradi főbiztossági kerület (K.K. Ministerial-Commissariat Groswardein) 1851-1853 Nagyváradi kormánykerület (k.k. Districts-Regierung Grosswardein) 1854-1860 Nagyváradi helytartósági osztály (k.k. Statthalterei Abtheilung Grosswardein) 1849-1860 Arad m., 1858 Butyini j.; 1863 Arad vm., Borosjenői j.; 1873, 1877-1918 Avm., Borossebesi j.; 1919-1950 Jud. Arad, pls. Şebiş; 1950-1956 RAR r. Gurahonţ; 1956-1960 RORD r. Gurahonţ; 1960-1968 RCR r. Gurahonţ

Dezna Veche Dezna (Arad); Ódézna, Ódézna puszta (Gyalay 420); 1839 Ó-Dezna vagy Deszni mv., 1851 Dezna vagy Deszni (Ó- és Uj) (Fényes 1839, » 1851); 1877 Ó-Dézna + Ó-Dézna vashámor, 1882, 1893 Dézna (Ó-) (Hnt. 1877, 1882, 1893); 1909 cătun Dezna-veche, Ódézna Dezna (Dicţionar 1909)

Szabó M. Attila közlése, 2014.

*

Dézna/Dezna

1. kisközség, Arad vármegye borossebesi járásában, (1891) 1054 oláh és magyar lak., postahivatallal és postatakarékpénztárral. D. már az őstörténeti időkben is emberek telepe volt; sok kelta és római régiség került ott napfényre. Hajdan magyar község volt Desznő név alatt. 389 m. magas hegyen épült, ma romokban heverő vára 1318. már állt. 1387. a Losonczyak kapták az uradalmat, mely 1550. a hős Losonczy Istváné, majd özvegyéé volt, 1565. a várőrség János Zsigmondnak esküdött hűséget, 1574. pedig a töröknek. 1596. a keresztények visszavették a várat a törököktől; 1658. azonban újra feladták azt annak Kornis Zsigmond emberei. A D.-i uradalomhoz akkor 51 helység tartozott, a jól felszerelt várat, pedig mindenütt virágos és gyümölcsös kert fogta körül. Az erdélyi fejedelmek hiába kérték vissza D.

várát; a hagyomány szerint a borosjenői pasa részére a várban elzárt száz leány a puskaporos kamarát meggyújtva, a várat magukkal együtt a levegőbe röpítette. Annyi tény, hogy 1693. Borosjenővel együtt D. is magyar kézre került, de akkor vára már romhalmaz volt. A vár utóbb Rajnald modenai herceg birtokába került, ki 1732. a déznai vasgyárat és a vidéken űzött aranymosást magának megszerezte; majd a kincstárra szállt s 1802. a Török-család királyi adományul nyerte. Ez építtette a D.-i hámort, mely a D. és Restyiráta vidékén jelenleg űzött vasbányászat középpontja. A községben a Török-család kastélya és parkja van, mely itt nagy pisztrángtenyésztést űz. V. ö. Márki Sándor: D. és vidéke (Földrajzi Közlemények. 1887. 329-353)

2. **Ó-Dézna**, az előbbihez tartozó telep; vashámora a Török-család tulajdona, később a Waldstein-, most Wenkheim-féle uradalom vette bérbe.

(Forrás: Pallas Nagy Lexikon)

Forrás: http://maps.hungaricana.hu

Ó-Dézna, 1800.

Dezna vagy Deszni, (Ó- és Új), Arad v. oláh mezőváros, Aradhoz 10 órányira a megye északkeleti részén, igen hegyes vidéken: 160 kath., 678 n. e. óhitű, 13 evang., 24 reform. lak., óhitű anyatemplommal, nagy erdőséggel, vashámorokkal. Régi vára bércek és erdők között egy meredek hegyen állott, s Boros-Jenővel egy viszontagságai valának. A 16-ik században a Kendy nemzetség bírta, később a Kornisok, majd a Keresztessy s ismét a Kornis nemzetség.

(Forrás: Magyarország Geográfiai Szótára)

*

DEZNA

Comună rurală. Plasa Sebiș. Reședința secretariatului cercual Dezna. Locuitori 925.

Primar, Balaj Traian. — *Notar,* Sirca Alex. — *Învățător,* Rafila Teodosie. — *Învățătoare,* Tautan Marioara. — *Preot Paroh,* Bodea Cornel gr. or.

Bănci pop.: Casa de Păstrare „Dezna".

Bărbieri: Varga Béla Andrei.

Cârciumari: Soc. coop. „Corbul", Kaufmann Albert văd., Milian Gheorghe.

Cismari: Coste Valer, Popa Floare.

Cojocari: Tăutan Ioan, Toll Simion.

Comercianți (art. mixte): Beldea Gheorghe, Lencuța Gheorghe.

Croitori: Coste Pavel junior.

Fierari: Axente Mihăilă, **Maduța Ilie, Varga I.**

Soc. forestiere: „Dezna" soc. an. forestieră din Dezna.

Tăbăcari: Popa Florea, Sabău Cornel.

Propr. de moșii: **Ilés Albert (72 jug. 268 st.); Valorificarea pământului maghiar (Magyar Földért. R. T.), Societate pe acțiuni (4434 jug. 520 st.); Contele Wenkheim (7 jug. 205 st.).**

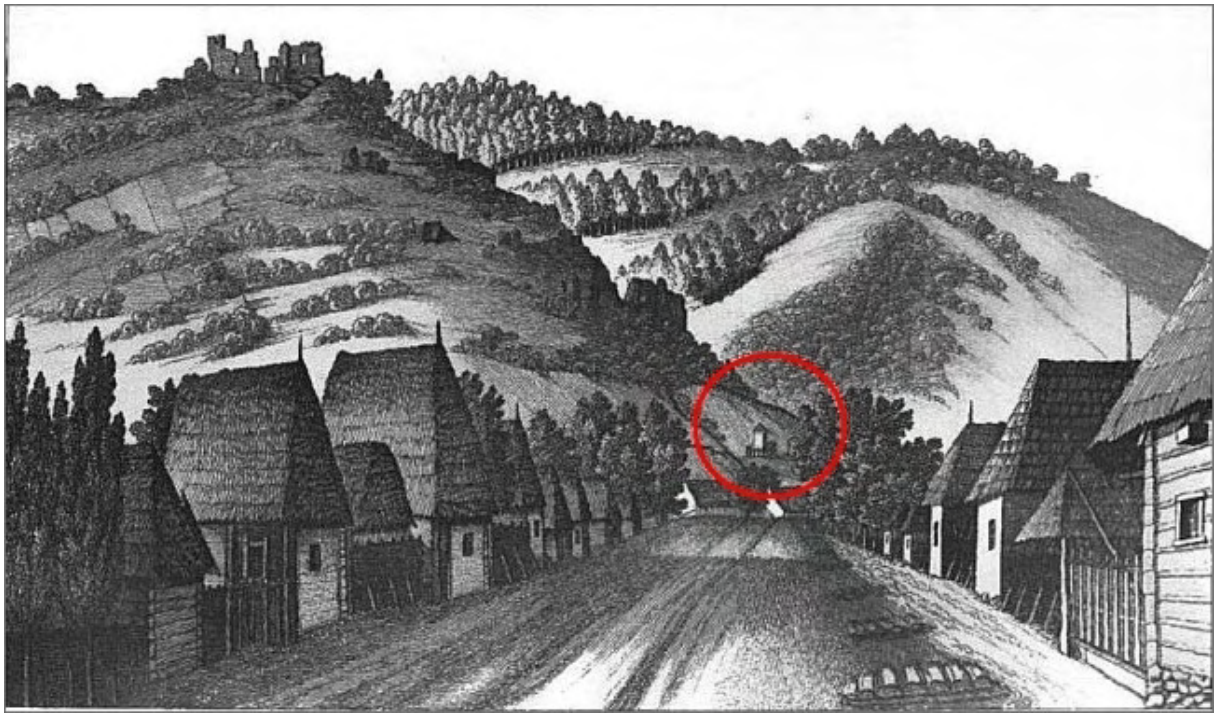
M. de BROUSSE Serv. speciaux de groupage de tous les points d'Allemagne — B-dul I. C. Brătianu 3—BUCAREST

Forrás: http://www.radixhub.com

Adatok az 1920-as évek Déznájáról

A déznai postahivatal egykori körbélyegzői

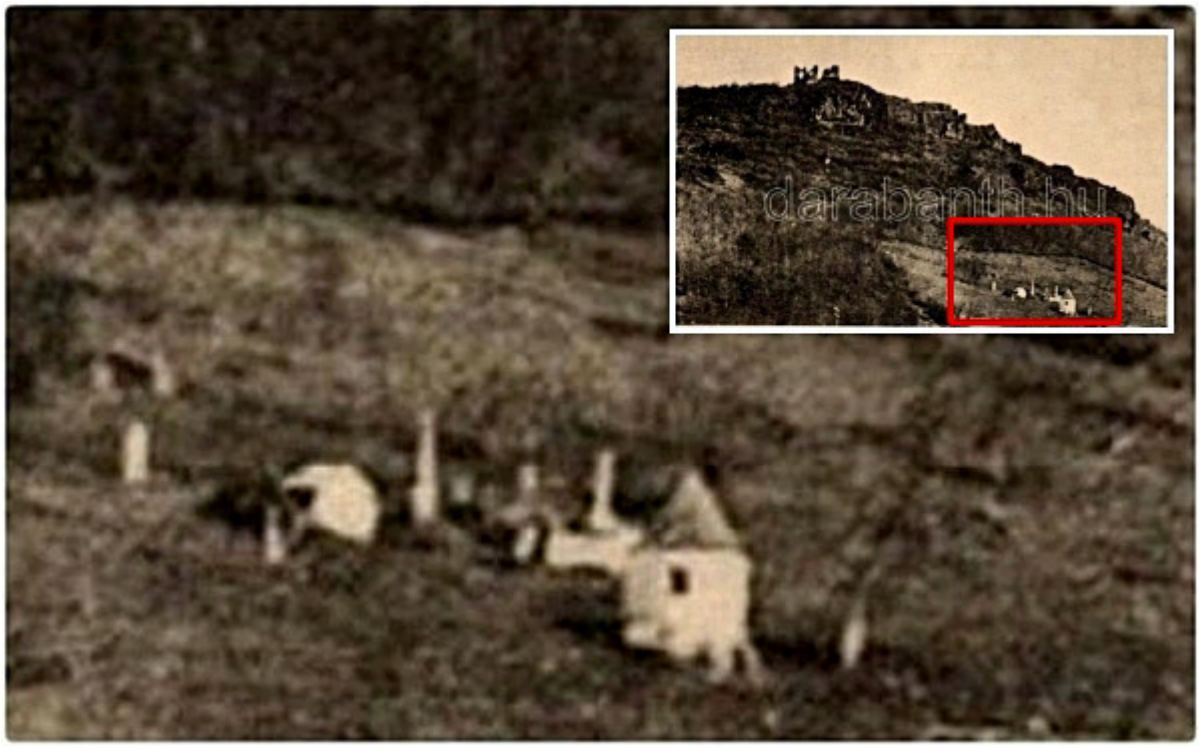

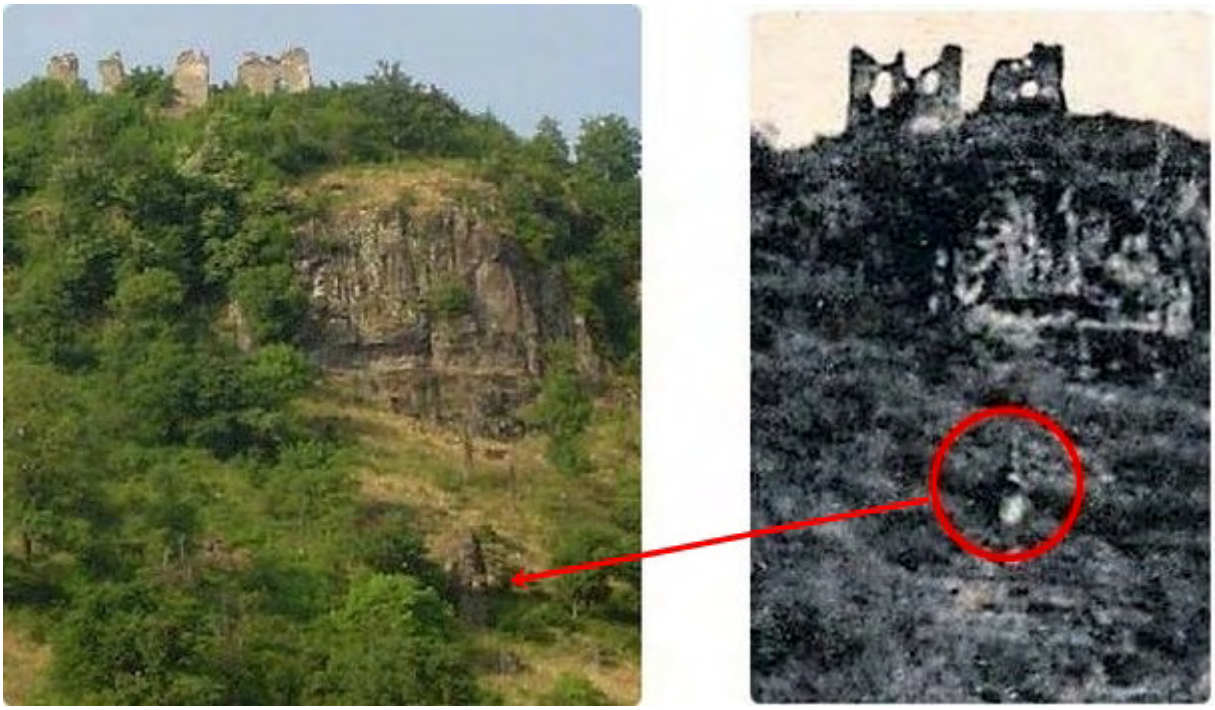

Az 1830. körül készített metszeten Dézna főutcája, a Vár-hegy a várrommal, középen a kicsi déznai kápolna látható.

„Lenn a vár déli lejtőségén is vannak épületek, pl. egy régi alapfalú kupolás kápolna, melyet sírok környeznek. Itt van eltemetve Török Gábor […] 1879-ben hunyt el.” (Márki Sándor, 1887.)

Sírja feldúlva, kirabolva a helyi lakosság által!

„A kert aljában áll egy kis hegyes tetejű kerek épület, olyanforma, mint egy félbehagyott mecsettorony; ez még az újabbkori birtokosok által épen van tartva, s a köznép úgy nevezi, hogy *palota*.”

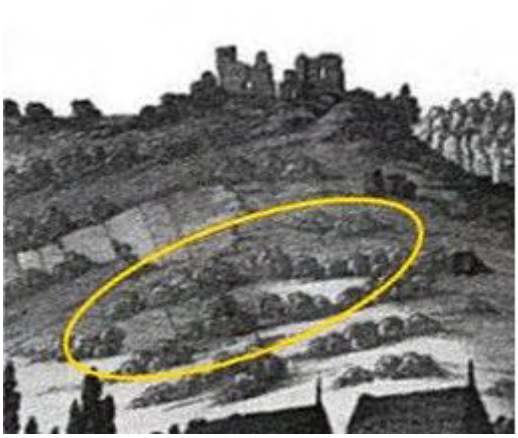
(Jókai Mór)

*

.

Váradi Török Antal által 1822-ben építtetett, egykori róm. katolikus templom Déznán

A falu központjában a főút melletti templom 1981-ben lebontásra került. Egykori oltárképe egy Szt. Józsefet a kis Jézussal ábrázoló festmény a borossebesi katolikus templom toronyszobájába került. Jelenlegi eléggé leromlott állapotában, ott megtekinthető. A magyar emlékek pusztítására és a kriptafosztogatásokra többször felhívta a figyelmet, a Déznán majd Borossebesen lakó, és évtizedeken keresztül a déznai iskolában tanító *Deák József Sándor*, a megyei magyar nyelvű sajtóban és történész-konferenciákon, de ennek nemigen lett foganatja. A hatvanas évek derekán tűntek fel először helyi lakosok (népesség: 1198 román, 4 magyar) használatában olyan muzeális aranyékszerek, címeres pecsétgyűrűk, mik megvásárlására minden bizonnyal, egyiküknek sem lett volna anyagi fedezete. A legszomorúbb volt az egészben, hogy ezeket a cselekményeket természetesnek vették és büszkék voltak rá, mivel nézetük szerint csak őseik jogos jussát vették vissza. Török Gábor (†1879) déznai földbirtokos, egykor Aradvármegye alispánja és országgyűlési képviselője volt. (a szerk.) „Hajdan egy egész megyének volt igazgatója, annak utait rendezé, csatornáit ásatta, vizeit szabályozá, annak közintézeteit alapítá, más buzgó honfiak társaságában azt boldogítani törekedett, a közügyek számára pénzt teremtett a semmiből” (Jókai Mór) Ez esetben sem mondható el, hogy az utókor túlzottan hálás lenne. (a szerk.)

„A várhegy oldalában van egy széles négyszögű tér, eleven sövénynyel bekerítve, s gyümölcsfákkal beültetve. Ez is régi kert lehet már; a sok százados diófák odúi tanúskodnak régisége felől” (Jókai Mór)

Foto: Kiss László – 2012.

A borossebesi római katolikus templom a toronyszobájában található az egykori déznai templom kissé megviselt állapotú oltárképe, mely Szt. Józsefet ábrázolja a kis Jézussal. Szinte ez az egyetlen ránkmaradt tárgyi emléke annak, hogy Déznán egykor magyar, katolikus népesség is létezett. (a szerk.)

Tizenhárom emberé lett egy falu

Dézna virágzó nagyközség volt Aradmegyében. Az utóbbi években a községből az emberek tömegesen indultak Amerika felé. Alapos okuk volt a kivándorlásra. Egyszerűen nem tudtak megélni, nem bírták a családjukat eltartani. Dézna község ugyanis, mint erkölcsi testület, úgy is, mint úrbéres község a múlt század közepén több száz holdból álló legelő, szántó és erdőterületet vásárolt az uradalom akkori tulajdonosaitól, a váradi Török-családtól. A parasztok rendesen fizetgették a földek vételárát, mindaddig, amíg az uradalmat egy Galíciából beszármazott Neugröschel nevű dúsgazdag tőkepénzes meg nem vásárolta. Ettől kezdve megváltozott a helyzet. Hogy-hogy nem, a parasztok nem tartották be pontosan a fizetési kötelezettségüket az új tulajdonossal szemben, elmaradoztak az időközben esedékessé lett részletek megfizetésével. Neugröschel megunta a dolgot és száz családot bepörölt a még hátralékos földek vételár hátralékáért. A pörnek vége az lett, hogy a szegényparasztok földjeire kiírták az árverést. Ekkor érdekes dolog történt. Összeállt a falu tizenhárom legvagyonosabb parasztja, az árverés előtt kifizették Neugröschelnek a harmincezer korona követelését és az árverést most már ők tartották meg és ők vették meg huszonhétezer koronáért a földeket. Ezek szerint a kétszázötvenezer koronát érő földeket a tizenhárom gazda ötvenhétezer koronáért szerezte meg. A következménye természetesen a dolognak az lett, hogy a község lakosságának nagyobb része elveszette a földjét és így kénytelen elhagyni a falut, mert a tizenhárom gazda nem hajlandó a parasztoknak hitelbe visszaadni a földjeiket. Neugröschel miután birtokát eladta, mindenét jó busás áron értékesítette, még jobban meggazdagodva, elhagyta a községet, visszaköltözött Galíciába.

(Népszava, 1914. március 3.)

*

Menekülés Tisza[1] cár birodalmából. Az a nagy nyomorúság, amely ránehezedik erre az országra, egyre nagyobb és nagyobb tömegekben űzi ki az embereket idegenbe. Most már nemcsak hogy ritkul a népesség, hanem egész falvak néptelenednek el. Az aradmegyei Dézna község lakói közül például a napokban 210-en kértek amerikai útlevelet. A falu népe azért vándorol ki, mert a környékbeli nagy uradalmat külföldi birtokos vette meg, aki a déznaiak helyett idegenből hozott földmívesekkel művelteti birtokait.

(Népszava, 1914. február 15.)

*

Kivándorlás Arad megyéből. Aradról jelentik: az aradmegyei Dézna község lakói közül a minap kétszáztizen kértek amerikai útelvelet. A kis falu népe azért vándorol ki, mert a környékbeli nagy uradalmat külföldi birtokos vette meg, aki a déznaiak helyett idegenből hozott földművesekkel művelteti meg birtokait.

(Budapesti Hírlap, 1914. február 17.)

[1] Tisza István miniszterelnököt, meggyilkolták az őszirózsás forradalom utolsó napján, 1918. október 31-én. Akkoriban is minden előforduló bajért a miniszterelnök volt az egyszemélyi felelős. Egyazon hír olvasható, kommunista és polgári hangvétellel. Néhány hónap múlva kitört az első világháború, a déznai hadköteleseknek Szerbiában és Itáliában akadt dolguk, amerikázás helyett. (a szerk.)

Déznától Kalugerig

Természettudományi gyalog séta

A mult év nyarának alkonyán, egy gyönyörü, egészséges reggel, mintegy 4 óra tájban indulánk el Déznáról. Végczélunk a kalugeri ugynevezett *dagadó-forrás* volt. Dézna Aradmegyének észak-keleti csúcsában fekszik. Váráról, illetőleg váromladékainak csekély maradványai emlékéül, közszeretetü költőnk, Jókai Mór, a Vasárnapi Ujság mult évi 23-ik számában egy igen érdekes kis népregét közölt. Fekvése e csinos kis helységnek, mely vashámorral és igen csinos gyümölcs-kertekkel diszlik, felette regényes. Ha az utas a megye nyugoti, csaknem lapályos részéröl közelg feléje, az itt rögtön emelkedő hegylánczolatok, buján zöldelö erdőikkel, kellemes és jóltevö behatást idéznek elö. Csak egy hegy áll kopáran és ennek csúcsán még kopárabb az emlitett várrom egy-két az idö és az elemek vasfogától összemorzsolt fala. Ezen várhegy oldalán észak-keletnek indulva, egy bájos völgyben, mely szebbnél szebb változatokkal kecsegteti a szemet, egy meglehetös jó karban tartott ut vezeti a vándort a közel monyászai fürdőbe. Kaluger[1] Biharmegyének délkeleti szögletében fekszik. A távolság Déznáról idáig talán 4 mérföld. Egy fiatal, igen derék uri ember, Déznának egy birtokosa, volt szives útitársam. Mi az első állomásig és vissza kocsin mentünk, a többi utat pedig, hol már a kocsizás igen bajos vagy épen lehetetlen volna, gyalog tettük meg, s mégis egy nap alatt bevégeztük kicsiny pályafutásunkat. Szükséges pedig az ilyen gyalogutra egy pár könnyü, de nem épen vékonytalpu csizma és egy pár egészséges lábszár. Hanem aztán az ily hegyes-völgyes, regényes vidéket mindenesetre legkellemesebb és legczélszerübb gyalog bejárni. Hosszabb utra persze kényelmesebb egy jól betanított hegyi paripa, de ily rövid kirándulásra a gyalog utazás százszorta jobb, főleg a természetbarátnak, ki minden völgynek fordulatánál megállhat s szemeit legeltetheti a hegylánczolatok ujabb és ujabb idomzatában, — ki minden forrásnál megpihenhet, ha nem is fáradt testét, legalább kielégithetlen szomját enyhítendő, mert ki hagyna el csak egyetlen egy forrást is, a nélkül, hogy tiszta kristályvizéből igyék, hisz forrásvízzel lehetetlen jóllakni, főkép oly embernek, mint én, ki a Bánság iszapos, rosz vizű lapályaiból tévedt ide a hegyek közé, hol a viz oly kimondhatatlanul jó, oly üditő. Ezenkivül megállhat a természetbúvár minden ritka növénynél, melyet talál, s melynek itt nagy a sokasága, elöveszi rögtön füvészi kézikönyvét, s megkísérti az ismeretlen plánta nevét föltalálni. Ha rovarász, mint gyalog utas, utániramolhat bármely feltünö és uj rovarnak, és azt prédául ejtheti, hogy vele gyűjteményét szaporítsa, ismereteit bővítse, s mindinkább megtanulja dicsőiteni az Istent, a nagy mestert, ki mindezt oly remekül teremtette. Bár rövidnek látszassák az ut, melyet Déznáról Kalugerig tettünk, mégis oly sok szépet láttunk és tapasztaltunk, hogy egy napi kirándulástól többet nem várhattunk, sőt ennyit sem reméltünk. Megkísértem e nap kellemes és tanulságos benyomásairól a szives olvasót értesiteni. Keskeny völgyben haladtunk előre, jobbról balról magas hegyek emelkednek, lombos erdővel belepve. Átalában e vidéken roppant sok az erdő, s ennek köszönhetni, hogy a patakvizben nincsen fogyatkozás. Panaszkodnak ugyan a birtokosok, hogy a fának itt oly csekély az ára; némely helyen 1 forinton vagy épen feléért is szivesen oda adnák, de nincs vevője, mert minden oldalról hegyekkel bezárt völgyekből a fát kivinni nem lehet, vagy annyi költségbe kerülne, hogy e nehéz munkából semmi hasznot sem lehetne létrehozni. Ugy is, hol járhatóbb a vidék, a fa tömérdek sokaságát csak ugy lehet kamatoztatni, hogy belőle szenet égetnek, mely az itt elég sürüen található huták és hámoroknál felhasználtatik. A fának napjainkban sok helyt mindinkább felrugó ára ellentétben áll az itt létező rengeteg erdőkkel, azonban jöni fog az idő, a mikor itt is nagyobb kelete lesz a fának, s akkor méltán lehet majd attól tartani, hogy nagyon is fogják az erdöket pusztitani, mi sok helyt már meg is történt, és pedig a környéknek nagy

kárával, mert a hol hegyes vidéken az erdő kivesz, ott a jólét is pangásba jő s végre elenyészik. […]

Másfél órai kocsizás után elértünk Zugóra, egy kis hegyi falucskába, hol a kocsiról leszálltunk, további utunkat gyalog folytatandók. Egy a hegy oldalából kibugyogó kristálytiszta forrás mellé letelepedve, reggeli gyanánt egy kissé falatoztunk a magunkkal hozott sonkából, sajtból s fehér czipókenyérből. Ezután kalauzul egy erdőcsőszt, ki egyszersmind az étkestarisznyát czipelje, magunk mellé rendelvén, útnak indultunk a maga nemében kimondhatatlan szép, vadregényes vidékbe. […]

Szűk völgyben haladtunk, az egyik hegynek oldalán vezetett az ut, meglehetős meredeken emelkedvén. Rengeteg erdőség lepi el e hegyeket mindenütt, és pedig csaknem tisztán bükkel, 2-300 éves, egyenes, hatalmas és sudár bükkfák, ezüstszínű héjjal, mint egy ünnepi tiszta köntösbe öltöztetve minduntalan készletének megállapodásra; nem győztem szemeimet dicső termetük nézésével jóllaktatni. A nagyvilág zajától elvonult ily csendes, magasztosán nagyszerü erdei magányban, hol csak lassan haladó lábaink topogása és a völgy mélyében mázsás sziklakövek közt sebesen lerohanó zúgó patak kísértetiesen megható moraja hallik, ah mi boldognak, mi igen jól érzem magamat! Előre hagytam menni útitársaimat, kik úgyis a hegymászásban gyakorlottabbak voltak, hogy én egészen magam maradhassak, néztem és hallgattam, több perczig elmélázva mindent felejtettem, a múltra nem emlékezve, a jövővel nem törődve, csak a jelen pillanat isteni gyönyörét élveztem, a múltnak minden szenvedéseiért bő kárpótlást arattam, söt foglalót is vettem a jövőre, újra edzvén testem és lelkemet mindarra, a mi még jönni fog, és súlyával fenyeget, reám nehezülni. E szük völgy nem tartott épen soká, vagy egy óra múlva utólértem társaimat, a midőn egyszersmind egy másik kis falucskát értünk el, Restirádot[2]. Zugón is, itt is vasolvasztó-kemenczék vannak, hol, mint Jókai helyesen megjegyzi, a salakok tornyai a templom tornyát túlhaladják. Restirádon tul a vidék mindinkább emelkedik, egy ideig még a zúgó patak mellett haladtunk, egyszerre jobbra fordult utunk egy meredek hegyre. Mielőtt e bájosán mormogó patakot elhagynók, vizsgáljuk annak eredetét, mely nem egyéb a forrásnál. Lefolyása alatt több és számtalan apróbb vagy nagyobb források egyesítek vele, vizüket mig annyira megnőtt, hogy Restirádon, Zugon, Déznán s igy tovább már malmokat és egyéb géplő kerekeket hajt, és az iparnak nyújtja segédkezét. Azt fogja mondani a nyájas olvasó, hogy ezt a nélkül is tudta már, hogy több forrás egyesüléséből ered a patak. Ezt megengedem, nézzük tehát magának a forrásnak kútfejét vagyis eredetét, mely nem oly napvilágon járó dolog, és mely bővebb magyarázatot s figyelmes vizsgálatot igényel. Fennebb említém, hogy az eső és harmat egy része leszalad a hegyekről és közvetlenül összevegyül az ilyenkor megáradó patakokkal; másik része azonban eltűnik a föld alá és ezer meg ezer apró erekben, néha fél mérföldnyi, de sokszor 10-20 és több mérföldnyi földalatti bujkálás után ismét a napvilágra kibugyog s mint forrás tünteti magát elő, különféle alakban és vegyitékben. Ez lévén jelenleg a forrásvíz elfogadott tana, lássuk most a közelebb s közvetett körülményeket, melyek a forrásvíz képződéséhez hozzájárulnak. Erre nézve a földtanból kell egy pár tételt kölcsönöznünk. Legelőször is emlékeznünk kell arra, hogy a földkéreg s illetőképen a sziklatömegek rétegesekre és nem rétegesekre oszlanak. Ámbár mind e kétrendbeli sziklaképletek hézagjaik, repedéseik és tátongjaikon keresztül rést engednek a viznek, melyen ez alább szállhat, mig itt ott a hegy oldalán vagy a völgyben nyílást talál és mint forrás kiszökken, mégis világosan kitűnik, hogy a réteges sziklafajok, képlődésük természete által százszorta több alkalmat nyújtanak a forrásvíz elöhozatalára, mint a nem rétegesek. A réteges kősziklák t. i. eresztéküik irányában engedvén a viznek lefolyást, az ily réteges képletü hegyekben a források szükségleges előbukkanását, mintegy ujjal rámutatva lehet meghatározni, és előre megmondani, hogy e vagy ama völgy forrásokban szegény lesz, vagy pedig azoknak nagy számával bővelkedhetik. […]

Ezek után lássuk további utunkat. Fölfelé menvén, jobbról és balról az erdőt nagy részben kivágva találtuk, de nem egészen, úgy, hogy itt ott a fiatalabb fákat meghagyták. Ezek között a levágott fatörzsökök ujonan kezdtek hajtani, és igy bokros, félig tisztás, félig harasztos hegyoldal támadt, mely főleg a napkeleti részen gyönyörü virányt tüntetett elö, mert ez egészen arra való helyiség, hol mindenféle éves és évelő virágok buján tenyésznek és különféle színezet és alakban kecsegtetik a szemet. Nagy számmal találtam itt földepetárnicsot, lószeinszilvát, enyves-zsályát, csombort, fintort, linkát, többnemü foganöttet, szélkacsékot és szebbnél szebb csengetyükéket. Nehezemre esett a hegyremászás, mert már jóformán elszoktam az ilyesmitől, örökös lapályon lakván, de a sok szép virágok, a mint a széltől lengedeztek, barátságos mosolylyal iparkodtak földeríteni; az égnek átlátszó kék boltozata, a tiszta lég és az egyes fák tekintélyes sudara s a zöld harasztok komolyan megható tekintete bátorságra és kitartásra intenek. Végre felvergődtünk a hegy tetejére, de most láttuk, hogy köröskörül még magasabb csúcsok emelkednek, majd völgynek menénk és ismét fölfelé, egész láthatárunkban kúpidomu hegyek és gömbölyded medrek mint völgyek, változatos panorámát képezének, épen mintha a Balaton vizét különnemü szelek, majd kisebb majd nagyobb, változatos hullámokban megtánczoltatják. Ezenkivül majd erdőkön mentünk keresztül, majd gyönyörü réteket értünk, melyeket épen ekkor dalolgató földművesek kaszáltak. Másfelé még lábon álló buzát találtunk, most augusztus végén, midőn nálunk, a Bánságban már jóformán elfelejtették az aratást, de még a nyomtatást is nagy részben elvégezték. Hosszas gyalogolás után felértünk az óriás Móma[3] hegyre, mely Arad és Bihar közt határ- és vizválék[4]. A mint e hegyről igen meredek uton egy mély és szük völgybe leérkezénk és a gyönyörü bükkök árnyában haladánk, egy kedvesen mormoló hegyi patak uti társul szegődött hozzánk. Számtalan apró forrás jobbról és balról e patakcsa[5] vizét sietett öregbiteni. Mi is egy ily forrásból meritve jó nagyokat ittunk, szomjunk oltására, és haladtunk tovább, egyszer csak föltűnik nekem, hogy a mi kedves útitársunk, a csörgeteg, rögtön elhallgatott; de nemcsak hogy füleinket nem érte a csermely bájos zugása, de szemeink elöl is eltünt, pedig a völgyet, melyben folyt, el nem hagytuk. Megálltam és kérdem, hogy hová lett a patak, mire vezetőnk egy, a hegy oldalán, sürü falombozattól félig eltakart barlang szájára mutatott, jelentvén, hogy az ér oda belefoly és ott elvész. Visszamentünk tehát, hogy e tüneményt közelebbről szemügyre vegyük. íly vad, és emberüktől ritkán járt vidéken persze a lejárás meglehetös bajos volt. Leomlott köszikladarabok, félig elrothadt fatörzsökök, esővizzuhanások által összehalmozott levelek, iszap, homok s több eff. nehezítek a barlangba való bejuthatást, mely mindössze is csak egy pár □ölnyi térségü volt. Mindjárt jobb oldalt a bejárásnál egy sziklarepedést vettünk észre, talán ökölnyi teriméjüt, melyből hideg szél fujt kifelé; bal oldalt, szintén közel a bejáráshoz lefelé irányozva, egy másik sziklahézag volt, és ebbe bujt alá csörge patakunk, eltünt, hogy ismét a hegy gyomrában elrejtve folydogálván, távol innen ujra napvilágot lásson. Az ilyen vizíelfogó helyeket katabothráknak nevezik, mi annyit jelent, mint folyam- vagy pataksülyesztő. Sem e kis pataknak, sem a barlangnak neve nem lévén, az utóbbit Jókai-barlangnak kereszteltem, minthogy ő is járt e helyen és sok szép természettüneményt leirt már. […]

Onnan tovább haladva, egy véghetetlen mogyoró-erdőn kellett keresztül mennünk, ugyis az egész vidéken roppant sok mogyoró bokorral találkozik az utas, de itt már Kalugerhez közeledve, nem lát az ember mást, mint mogyorót. A mogyorószedésnek is épen ideje levén, számtalan gyermeket, lányt és asszonyt találtunk, kik vigan dalolva zsákokra rakták a töméntelen mogyorót. Közeledtünk végczélunkhoz, és egy magas hegy tetejére érve, lábunk alatt láttuk Kaluger helységet. De ezen tul egy széles völgy látszott elvonulni, melyben, mint mérföldekre elható láthatárunkban, több helységet szemléltünk, magasabban kinyúló és fehérlö templomtornyaikkal, ezen kis térségen tul pedig az erdélyi hegyek égbe nyuló ormai felséges hátrészt képeztek. Midőn e magaslatról az egész vidéket áttekintettük, szemeinkkel azt a helyet kerestük, hol az ugy nevezett dagadó forrást lehetne sejtenünk. Végre kalauzunkat

kérdeztük, hogy merre, és mennyire van még azon hely, mely mai fáradalmas utazásunk végpontja, mert délfelé járt már az idö, éhezni kezdtünk és már jóformán el is fáradtunk. De a mi vezetőnk csak Kalugerig tudta némileg az utat, s igy kénytelenek voltunk a falu végén egy czigány asszonyt fogadni, ki a mondott forrásig bennünket elvezessen, mert többektől, kiket kérdeztünk, azon választ nyertük, hogy a mondott forrás oly elrejtett és minden föuttól távol eső helyen van, mikép a legrészletesebb magyarázat után sem tudnánk vezetö nélkül oda jutni. Ugy is volt, mert utunk még egy jó óra hosszáig tartott, és pedig járatlan ösvényeken, hegyen, völgyön, erdőn s mezőn keresztül, ugy, hogy biztos visszajövetelre is Ariadne fonalára szorultunk volna. Mindazáltal nagyon igénytelen helyiség volt az, a hová jutánk, s mely a titkos forrást, mint kincsét rejté. A csalogánynak is igénytelen a külseje, talán azért, hogy bájoló zengedezése egész figyelmünket birhassa, mely tarka szinek vagy a külső alaknak szépsége által tán szórakozott lehetne. Az erdőségnek közepén valánk s egy meglehetös tág katlanforma völgybe kellett leszállanunk. Szivem dobogott, midőn a czigánynő mondá, hogy immár itt vagyunk. A forrás épen indulóban volt, s hozzánk elható csörgedezése valami titkos varázszsal érinté hallásomat. Mig a hegyről leérkeztünk, már ismét hallgatag volt minden, a forrás elapadt s csak a szikla-nyilas tátongott élőnkbe, melyből a sajátságos forrás ujból s nem sokára meginduló vala. E forrásnak, melyet itt dagadó forrásnak is neveznek, az a sajátsága van, hogy idöszakonkint megered s ismét elapad. Ezen időszakok igen rövidek, ¼ - ½ órai szünet után megindul a viz, hanem folyása csak 2-3 perczig tart, s azután ismét megszünik. Most épen szünet volt, mi tehát leültünk a nyilas körül, mely legfelebb egy lábnyi széles és 2 lábnyi magas, a háromszöghöz hasonló sziklahasadékból idomittatott. E nyilas elött, szintén kősziklából egy, a természet által kivájt teknőforma mélyedés van, melynek legkülsőbb oldalán egy kivágás látszik, melyen, ha a forrás megdagad, s illetőleg megindul, a fölösleg viz, melyet a teknő meg nem birt, lefolyik s vagy 3 ölnyi távolságban egy kis zuhataggal emeli e ritka látvány érdekességét.

Minden csöndes volt körülöttünk, ősznek indult már az időszak s igy az erdei madarak éneklése sem hallatszott. Mindnyájunk szemei a sziklanyílásra voltak szegezve, szintén elfojtott lélekzettel várva a forrás megindulását. Azt hallám azelőtt, hogy földalatti nagy csörtetéssel s zugással jelenti jöttét e viz, én tehát erre várakozám, és annál nagyobb volt meglepetésem, midőn a forrást a legkisebb zaj nélkül látám előbugyogni. A fent emlitett kis kőszikla-medencze nem engedi, hogy a forrás mindjárt tovább csörgedezzen, s annál meghatóbb látványt nyujt az, hogy a viz minden nesz nélkül, de igen gyorsan árad, mig e medencze megtelik, a mikor aztán az emlitett résen áttör, nehány lépésnyire csendesen folyik s itt egy kiálló kőszikián által, mint legördül s ugy szökdel alá a völgyben. Az egész tünemény, mint mondám, csak 2 - 3 perczig tart, ekkor a vizáradat megszünik s megszünik a rövid ideig tartó zuhatag is. De a legkülönösebb az, hogy a medenczében megáradt viz, mely talán 2-3 akó mennyiségre rughat, itt meg nem marad, hanem csendesen s minden zaj nélkül, ugy a mint jött, ismét viszszaszivárog a sziklaüregbe, s tökéletesen eltünik a szem elöl. Most ismét 20-30 perczig nyugvás van s azután a tünemény ugyanazon módon megujul s ujra bámulatra ragadja az embert. A forrás vize kristálytiszta és jéghideg, mi ittunk belőle s igen jóizünek, de csak tiszta forrásvíznek találtuk. Sokan megfürdetlek benne vagy egyes beteg tagjaikat mossák véle, mert a nép hit szerint e viz ritka gyógyerejü, a czigány asszony is, ki vezetőnk vala, elöbb keresztet vetett magára, mielött homlokát a vizzel megnedvesité, állitván, hogy a ki e vizzel mossa fejét, soha főfájásban nem szenved, mert e forrásnak büvereje van. Nem is lehet csodálkoznunk azon, ha a köznép mindent, minek magyarázatát nem adhatja, természetfelettinek tart. De minekünk, kik a csodákban nem hiszünk, és a természetben semmit sem tartunk természetfelettinek, csak magát a mindenségnek alkotóját, fürkésznünk kell, szorgalmatosán észlelnünk, figyelnünk a természet tüneményeire s okait a lehetőségig fölkeresnünk. Azért, hogy még sok dolognak okait nem tudjuk, nem szükség valami ismeretlen lényeket vagy természetfeletti erőket vagy szellemeket föltételeznünk,

melyek például a félbenhagyó forrás vizeit szeszélyük szerint majd megállítják, majd ismét utnak eresztik. A félbenhagyó források elmélete sokáig foglalkodtatá a természetbúvárokat. Voltak, kik e tüneményt földalatti szélvészeknek, mások, kik a tenger dagályának és apályának tulajdonították. Az elsőő feltétel semmi által sem bizonyítható állitás s magától összeroskad, a második pedig azért nem állja ki a próbát, mert eddig egy oly félbenhagyó forrás sem ismeretes, mely a tenger dagálya vagy apályával időszakos, azaz: egy időben föltünő lenne. Ámbár még eddig egy ilynemü forrás természete sem magyaráztatott közvetlen megvizsgáltatás által, minthogy némely esetben, hol ásatások által ily kísérletek, a félbenhagyó forrást szétrombolták és megsemmisítették ugyan nem sikerült; az elméleti megfejtés, mely a de okait felmutatni szivó-erő magyarázatában rejlik, az idézett tünemény lényegét felvilágosítani elégséges. […]

Minthogy a hegytömegek belsejében ilyen körülmények, azaz: a félbenhagyó források előhozására szolgáló okok ritkán fordulnak elő, az olvasó könnyen át fogja látni, hogy az ily források is ritka tünemények. Sveitzban gyakrabbak és a hegyüregek nagysága, a hozzá is elvezető csatornák bősége szerint nemcsak a kiömlő vízmennyiség, hanem a félbenhagyások hossza is különbözik, ugy, hogy némelyek ¼ - ½ óránkint, mások több óra vagy nap mulva ömlesztik vizüket, mely ismét rövidebb vagy hosszabb ideig folyik. Magyarország és Erdélyben alkalmasint több ilynemü forrás létezik, de azoknak minémüsége köztudomásra nem jut, mint sok más remekmüvei a természetnek édes hazánkban, […]

Rövid kis ebédelés után, melyet a kalugeri forrás mellett elköltöttünk, visszaindultunk e helyről, mely örökké elfelejthetetlen marad előttem, és sajátszerü, mondhatnám hatott reám szent borzadálylyal. (dr. Sz.)

Forrás: Vasárnapi Ujság, 1861. 45-46-47. sz. – részlet, (a korabeli helyesírást meghagytam, a szerk.)

Forrás: http://maps.hungaricana.hu

Ó-Dézna környéke (erdőtérkép), 1792.

[1] Kalugyer (Călugări)
[2] Restyiráta (Reştirata)
[3] Moma Kodru (Codru-Moma)
[4] vízválasztó
[5] patakocska

dr. Márki Sándor (történész)

„1853. március 27-én született Kétegyházán, †1925. július 1-én, Gödöllőn. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, 1876-tól Aradon, majd fővárosban is tanított, mint gimnáziumi tanár. 1877-ben egyetemi doktori címet szerzett. 1892. június 30-tól a kolozsvári egyetemen oktatott, ahol tanítványai és tanártársai körében rendkívül nagy tisztelet övezte. 30. éves tanári működése alkalmából díszoklevelet adományoztak neki.

1892-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1912-ben rendes tagjává választották. A kolozsvári egyetem Szegedre költözésekor katedrát vállalt a szegedi egyetem Közép- és Újkori Történelmi Intézetében, melynek 1921-1925 között a vezetője volt.

Több alkalommal járt rövidebb külföldi tanulmányúton: Németországban, Franciaországban és Angliában. Számos Tudományos társaságnak volt tagja: Magyar Történelmi Társaság, Földrajzi Társaság, Erdélyi Irodalmi Társaság, Pedagógiai Társaság stb.

Korának kimagaslóan művelt és a magyar szellemi életnek vezető személyisége volt, tudományos tevékenysége rendkívül szerteágazott, fő kutatási területe: a hazai parasztmozgalmak és szabadságharcok történetét ölelte fel, nagy monografikus feldolgozásai mellett számos tudományos közleménye, középiskolai tankönyve, életrajzi feldolgozása, lexikoncikke és költeménye jelent meg.”

Forrás: www.bibl.u-szeged.hu

Márki Sándor: Földrajzi Közlemények 1887. május-június, V-VI. füzet

DÉZNA ÉS VIDÉKE.

FELOLVASTATOTT A F. ÉV MÁRCZIUS 21-DIKI ÜLÉSEN.

I.

Tájékozás a térképen. A Moma-Kodru-hegység. Boros-Sebes. Vasgyártás. Út a déznai patak mentén. Prezesty, Doncsény és Bohány.

Aradvármegye éjszakkeleti részét a Moma-hegység főgerincze választja el Biharmegyétől s magától a Biharhegységtől is. Jó darabon a Moma képez vízválasztót a Fekete- és a Fehér-Körös közt. Éjszakfelé, a bihari oldalon, meredekebben szakadván meg a hegyek, a patakok is rövidebbek és gyorsabbak; délre, vagy inkább délnyugatra, Aradban, hosszabbak a völgyelések s partjaikon szelidebben lejtősödnek a hegység mellékágazatai. Keleten az Alsó-Fehér- és Aradmegye határán, Biharhoz is közeleső Dealu Lespessel kezdődik a Moma s azután, egészben véve a Bihar és Arad közt levő határt jelölve, nyugatra, a 856 m. magas

Moma-csúcsig egyenesen halad s ez és a Lespes közt a Dealu Prislopu, Dobrin, Sapatu és Dealu Bregiet emelkedik (600—1166 m. közt váltakozva) legmagasbra. E tájon Biharból Aradfelé a Sapatu és Dobrin közt levő Dealu Mare (Nagyhegy) a fő hágó, melyen át a Fekete-Körös völgyéből Vaskóh felől nagy kanyarulatokkal szép vidéken vezet az út a Fehér-Körösnek még szük és regényes völgyébe.

A Momától a Punkojig éjszaknyugatnak tart a főgerincz, körülbelül a Fekete-Körös folyó irányával s ezen túl a Biharhegység tengelyével is párhuzamosan; s délkeleti részében Boisiora nevet visel. Majd, Arad keleti hegyes vidékének legéjszakibb kiugrásánál, délnyugatfelé kezd hajlani a határ, s mintegy 9 kilométernyi távolban egy ujabb Dealu-Marenál reátámaszkodik a Kodru-hegységre, mely Aradmegyében az 595 m. magas Dimbu-Gregoroijal kezdődik; 2—3 kilométernyi távolsága lévén még a határig, éjszaknyugati irányban Biharmegyébe csap át, hol főcsúcsa a Pless, 1117 méter magas. A Moma és Kodru lévén e szakaszban a főgerinczek, a Fehér- s Fekete-Körös közt vonuló s mindenütt őserdőkkel borított hegységet Moma-Kodrunak szokás nevezni; mint azonban a térképről első pillanatra leolvashatjuk, Arad e részét jobbadán a Moma ágazza be s a Kodru csak legdélnyugatibb kiágazásaival tartozik ide.

Ezuttal ennek is csupán nyugati és pedig az egymásfelé lejtősödő Moma- és Kodru-hegységek e szakaszban levő legmélyebb bevágódását, a Dézna-patak völgyét óhajtom bemutatni. E patak Arad- és Biharvármegye határán, az Arsuri-hegyen fakad s felső folyásában Rustura, vagy a beléje éjszak felől ömlő vízről eleinte Medgyespataknak nevezik. Menyháza falunál, a fürdőn alul, menyházai, vagy monyászai, Déznánál déznai s a borossebesi határban onnan kezdve, hol utoljára utat kell törnie magának a hegyek közt, Sebespatak nevet visel. Neveinek változtatásával együtt jár irányváltoztatása. A borossebesi szorostól délre ér a síkságra, hogy még 2—3 kilométer utat téve, egyenesen a Fehér-Körösbe ömölhessék.

Legczélszerűbb, ha a folyócska mentén fölfelé haladva kelünk arra az útra, mely nem fog ugyan meglepni a természet nagyszerűségével, de mindvégig gyönyörködtet szépségével.

A déznai patak torkolatától kissé keletre van az aradkörösvölgyi vasút pályaháza, egyúttal végső állomása e derék vállalatnak, mely 1881. szept. 7. nyitotta meg a ***Boros-Sebest*** a

tőle 28 km. távolságban levő Boros-Jenővel összekötő vonalrészt. Előttünk keletre egy éjszaknyugatról délkeletre vonuló hegyláncz zárja el a kilátást, egyúttal azonban igen kellemes nyugvópontot nyujtva a szemnek. A fekete vagy szürkés-fekete trachit, helyesebben andezit által alkotott és opálrögöket is tartalmazó Pilis, vagy Vurvu-Plesnek, e 271 méterig emelkedő hegynek nyugati lejtőségein jó muskotályt és bakatort termő szőlőskertekben csinosan épített borházak emelkednek, jobbról, balról és fölöttük pedig zsinóregyenes útakkal táblákra hasogatott s a tölgyön és bükkön kívül leginkább cserfából álló erdőség terül el. Az uradalmi szőlők mellett egy 20 méternyi fehér fal vonja magára figyelmünket. E fal a trachittufán fekvő cerithium-mész föltárásából keletkezett; az érdekes lenyomatokat mutató mészköveket építkezésre használta föl a Waldstein-uradalom. A hegy nyugati lábainál pompás mezőség vonul, melyet a Boros-Sebesből Buttyin- vagy Bökény felé árnyas fák lombjai alatt vezető országút szeg át, nemsokára áthidalván a Fehér-Köröst és az ebből kiágazó Nádor-malomcsatornát. — Mi azonban a pályaházból egyenesen az ebből éjszakra fekvő Boros-Sebesbe sietünk, mely igen alkalmas helyül kinálkozik, hogy innen intézzük kirándulásainkat a Moma-Kodru-hegység nyugati szakaszába.

E kis mezőváros az itten róla nevezett déznai patak jobboldalán fekszik. Mindjárt délkeleti bejáratánál csinos park élén emelkedik a Waldstein grófok földszintes kastélya, vele szemben a járási szolgabiró lakása, a kaszinó, a patak partján pedig az uradalmi és vasgyári épületek s így tovább három templom s maga a városka épen annyi házzal, a hány nap van egy esztendőben.

Mivel első pihenőnket ugyis az uradalmi kastélyban tarthatjuk, először is magáról a borossebesi uradalomról emlékezzünk meg. 1387 óta ez uradalom a Losonczyaké, és pedig a XVI. század derekán a hős Losonczy Istvánnak, majd özvegyének birtoka volt; 1566-ban már behódoltatta a török s ez időtől kezdve a déznai vár bégje húzta jövedelmeit. A török kivetése után Zsigmond erdélyi fejedelem 1597-ben Ruszkai Kornis Gáspár fejedelmi tanácsosnak adta, kitől szalontai Toldy István kezére került. A török Boros-Jenővel együtt újra visszafoglalván, még 25 évig kellett zsarolásait tűrnie, míg a keresztény fegyverek győzelme végkép meg nem szabadította. A mult század derekán Rajnald modenai herczegnek adományozta III. Károly, ezt azonban mint

hütelent, összes hirtokaitól megfosztván Mária Terézia, a hatalmas nagy uradalmat a kincstár által kezeltette. Utóbb a Rothenfelsi Königsegg grófok szerezték meg s most mint hitbizományt, Waldstein Ernő gróf bírja.

A Waldstein uradalom középpontját tevő Boros-Sebes földje termékeny ugyan, de kis terjedelménél fogva nem-igen képes fedezni a városka gabonaszükségletét; lakosai tehát el-elszegődnek részesekül a szomszéd pusztákra, mint aratók, vagy pedig ipartelepeken vállalnak napszámos munkát. Legelőjük is oly csekély terjedelmű, hogy csupán igásmarhák tartására kell szorítkozniok; tehenet és disznót már nem igen tenyésztenek. A városka »boros« mellékneve gyaníttatja, hogy hajdan bortermeléssel is sikeresebben foglalkoztak; úgy látszik azonban, hogy a török időkben ez is hanyatlásnak indúlt. 1828-ban gróf Königsegg ismét beültetett tőkékkel egy 300 holdnyi területet s ma már virágzásának indul a borvidék. Világos aranysárgaszinű, édeses ízű, kellemes zamatú, tükörtiszta muskotály bora ép oly jó minőségű pecsenyebor, mint bakatora s valóban helyén volt föleleveníteni ott a művelési ágat, mivel a nép azelőtt a gyümölcsfélék közől csupán a berzenczei szilvát látszott kedvelni.

De az ipar élénkítése körül is vannak érdemei az uradalomnak. Kétségtelen, hogy már a török hódítás előtt is foglalkoztak e vidék lakói vasgyártással; a nagyobb lendület azonban a múlt század közepén, s még helyesebben, mert modernebb irányban, csak 1840-ben kezdődik. Nevezetességei a déznai patak által hasított s a város keleti részén levő hámor, 2 üditő és 1861 óta egy hengermű, mely 1885-ben 8186 métermázsa hengerezett vasat állított elő, a kovácsmühelyek pedig 65½ métermázsa különböző szervasat. E vasművek gyártmányait főleg a szomszéd vármegyék veszik. Az uradalomnak Monyászán és Restyirátán levő magas kemenczéiben, valamint a vasművek igazgatóságának középpontján Boros-Sebesben az utóbbi négy évben (1882—1884) összesen 5.235,990 kg. szinitendő nyersvas (évenkint átlag 1.308,997½ kg.) került feldolgozásra, összesen 178,952 frt 27 kr., évenkint 44,738 frt 67½ kr. értékben. Együttvéve különben 17.771,824 kg. (évenkint átlag 4.442,956 kg.) a termelt és értékesített vas mennyisége, mi évenkint átlag 17,410 frt 48 kr. (összesen 69,641 frt 93 kr.) értéket képvisel. A feldolgozott érczművek mennyisége ezen idő alatt 16.897,094 kg. volt, minek évi átlaga 4.224,273½ kg. Kiegészítésül legyen fölemlítve, hogy a kerületben az utolsó három

évben nyert 400,530 kg. barnakövet, melynek értéke 11,680 frt 90 kr., mind értékesítették. Az 1885. évi termés azonban fele sem volt az 1884. évinek. — Anyagot a vasérczekben gazdag szomszédos vidék szolgáltat. Boros-Sebes határában azonkívül jó minőségü cerithium-meszet, valamint fekete és szürkés-fekete hipersten-andezitet is fejtenek, az utóbbit főleg utczakövezésre, vagy — magát a törmeléket — útkavicsolásra alkalmazván.

A bányaipar fejlesztése körül kiválóan buzgott Jahn Vilmos jószágigazgató, ki arra nézve is sokat tett, hogy touristák egyre jobban megkedveljék a kies vidéket. Schmidlt, a Bíharhegység tudós leiróját, már negyedszázad előtt ő kalauzolta a Moma-Kodruban tett kirándulásai alkalmával s azóta sem fordulhatott meg azon tájon egy tourista vagy tudós sem, ki vendégszeretét vagy helyismeretét és alapos készültségét nem tapasztalta volna. Az uradalmi tisztilakban egész kis muzeumot rendezett be a környék növény- és ásványtani nevezetességeiből, úgy hogy ezek alapján már jóelőre tájékozódhatunk, szemleútunkban mire kell fektetni a fősúlyt.*

A városkának lakosai három vallásfelekezethez tartoznak; hajdan, a XVI. és XVII. században református magyarok voltak mindannyian. A török idők lezajlása után sem züllött ugyan szét egészen az egyház, de mégis tért veszített s a lakosságnak ma csak egy ötödrésze tartozik a helvét hitvallásúak közé. Romokban heverő templomuknak ujra épitését 1783. aug. 21-én engedte meg a helytartótanács. Hasonló engedélyt már 1774-ben kaptak a görög-keletiek, kiknek száma évről-évre gyarapodik, mi annál figyelemreméltóbb, mert ez egyúttal a románok térfoglalását is jelenti. Az egykor kizárólag magyar város ma túlnyomólag oláh lakosokkal bir. A római katholikusoknak a déznai patak partján Königsegg János gróf 1837-ben emeltetett egy kis kápolnát.

Boros-Sebes élénkségét növeli, hogy egyúttal Aradvármegye egyik járásának feje. 48 község tartozik hozzá a Fehér-Körös kedves hosszanti és mellékvölgyeiben; a helységek azonban ki-

* Növénytanilag régebben Kéry Imre, újabban (a Természetrajzi Füzetek 1885. évi folyamában) dr. Simonkai Lajos; ásvány- és földtanilag pedig Ambrus Tamás, dr. Peters Károly, dr. Szabó József, Hauer Ferencz s legújabban a Földtani Közlöny különböző köteteiben Lóczy Lajos, Kürthy Sándor és dr. Pethő Gyula ismertették e vidéket, melynek geol. fölvételével a földtani intézet Pethő Gyulát bízta meg. Az érdeklődő olvasó az ő közleményeikből tájékozódhatik.

csinyek és szegényesek s a lakosság száma a 49-ben együttvéve is alig több 28,000-nél, kik szép festői viseletben, nagy tömegekben láthatók az itt évenkint háromszor tartott országos vásárokon. A borossebesi közjegyzőséghez tartozó öt község ügyes-bajos emberei amúgy is elég gyakran megfordúlnak a városkában. Mint vasúti, posta- és táviró-állomás szintén egyik góczpontja a vidéknek, jelesül vezetett kaszinója pedig gyülőhelye az értelmiségnek. Ipara csekély. 1875-ben e város Nagy-Buttyinnal alkotott egy ipartársulatot, melynek 51 tagja azonban tiz év mulva, 1884-ben 32-re olvadt le. E városkában 1816. február 12-én született Sárosy Lajos uradalmi főtiszt fia Gyula, ki a forradalomban az Arany Trombitával, az irodalomban pedig mindenkorra szép dalaival szerzett nevet. Szülőházát, hol tudtunkkal most Jahn Vilmos lakik, az aradi Kölcsey-egyesület emléktáblával szándékozik megjelölni s ehhez a márványlapot valószínüleg a környék hegyeiből fejtetheti. Ugyan e városkában lakik az egyetlen akademikus, ki Aradvármegye területén telepedett le, az öreg dr. Kéry Imre, ki az akadémiában még 1859-ben jelesen ismertette e vidéket, Monyászáról pedig külön nagy monographiát írt.* Éveken át tartózkodott itt Jankai József mérnök is. ki az élczlapokba »az ország kortese« név alatt szokott dolgozgatni.

A hegyvidéket óhajtván megtekinteni, éjszakkeleti oldalán hagyjuk el a városkát, melynek, illetőleg az Ujvárosnak utolsó házacskái már a kopár Piliske (196 m.) trachittufból álló lejtőségein épültek. E dombbal kezdődik a Bolhádi-erdőnek nevezett hegység, melynek legmagasabb csúcsai sem haladják felül a 190 métert. A már említett domb s a Pilisnek vele átellenes meredek és erdőséggel borított legéjszaknyugatibb orma közt csak bajjal vájt magának útat a déznai patak, melynek ez képezi utolsó szorosát. Az őt közreforgó hegyek hátán római sánczok nyomait szemléljük. Az Ujváros végén, az utolsó két ház közti csekély térrel szemben hamarosan meggyőződhetünk róla, mert a tulsó oldalról jövő sáncz mintegy újra kezdődik itten s azután, a Lunkaságon át, a síkon, Repszeg és a már biharvármegyei Bél felé folytatódik. Árka nyugatfelé mélyebb, Erdélynek, a régi Dácziának fordított oldalán az esővízzel lerohanó iszaptömeg már jócskán feltöltötte; mindamellett valószínü, hogy eredetileg ép erre felé volt mélyebb az árok s hogy az védővonalúl szolgált a Dáczia

* E czikk nyomatása közben máj. 15-én húnyt el a 90 éves agg.

felől várható betörések ellen.* A helyett azonban, hogy a régiség által már-már elkoptatott töltéseket vizsgáltatnók, többet ér, ha az előttünk álló vidékben gyönyörködünk. Nyugaton terjed a magyar alföld, melynek e részét a Fehér-Körös hasítja keresztül, jobboldalán pedig a Lunkai-erdő borítja. Magán a sík közepén csupán voltak, nincsenek többé helységek. Ezen az oldalon, a Kodru aljában csak bajosan vehetjük szemügyre Kertes falut, a hőforrásairól nevezetes Toplicza-Kárándot s az erdős, ködös, sötétkék színbe játszó Hosszúmál-hegyet; ellenben közvetetlenül a Fehér-Körös mellett jól láthatjuk a nyájas tekintetű Berzát, melytől délre ismét magasabb csúcsokkal emelkedik Aradvármegye főhegysége, a Hegyes-Drócsa; Algyestnek már csak a fák közül kikandikáló tornyát pillantjuk meg; egyenesen délre azonban tisztán mutatkozik Buttyin, a vidék egyik nagyobb mezővárosa, melynek határában kezdődik Beszédes híres műve, a Nádormalomcsatorna. Ez 1834-ben a Fehér-Körös vizének megosztása végett készült s Kisjenőnél, 75 km. út után, egyesül ismét az anyamederrel. Az alföld legkeletibb öblét, melynek végső pontját Buttyin jelöli, a Drócsa és Moma hegycsúcsai rekesztik be. Éjszakkeletfelől is oly kedves vidék int felénk, hogy csakhamar kedvünk támad ismét visszasietni kocsinkhoz és a déznai patak völgyén fölfelé hajtatni.

A szorosban pár pillanatig a strumpturai házacskáig, éjszakra a kőbányáig megyünk s onnan a Balhádon át egyenest folytathatnók útunkat a Kosu-patak völgyébe, hol a vadaskerten túl a a sovány határú Ignestyre, majd Nadalbestyre és Szuszányra, e hegyi falvakba érkezhetünk; követjük azonban a déznai patak völgyét, mely a Strumturánál derékszög alatt keletre kanyarodik s ott, hol ***Prezesty*** falu keleti részén fölveszi a lázi patakkal gyarapodott Kikirics vizét, egyszerre kiszélesedik. — A patak több malmot hajt s itt kezdi meg azon bazalthoz hasonló trachyttömeg áttörését, melynek már a lázi völgy mentén is mutatkozó 10—15 cm. átmérőjü hatalmas sötétszürke darabjai az útmentén hevernek. A falucskában, melynek déli vidékén egy, csak 1861-ben épített, de már is elhagyatott üditőhámor áll, 79 házikóban mindössze 371 g. n. e. oláh lakik; ezek is magyarok voltak hajdanában

* A töltés alapja 8, koronája 2 méter, magassága 80, Pannonia felé levő lejtője 510, dácziai lejtője 250 cm. (Torma Károlylyal együtt eszközölt mérés).

s községüket Prázsának vagy Parázsfalvának nevezték. Gabonájuk alig terem s egyidőben nemcsak szilvával, hanem almával is kereskedtek. A bizonyos hírre jutott prezestyi alma azonban most már elkorcsosodott. A lakosok ernyőfa-készítéssel s más ilyes famunkákkal foglalkoznak s nagy ritkán lejárnak aratni az alföldre is.

Prezestyen túl a déznai patakon kívül a Nagyvölgy (Valemare) és a minyádi patak barázdálja az 1—2 kilométer szélességü völgyet, melyet balról (nyugaton) a Balhádi erdő és a minyádi Karbonári, keleten pedig a Moma igen szelid dombvidéke szegélyez. A tágas völgyben s a többnyire irtásos dombokon mindenütt szorgalmasan üzött földmíveléssel találkozunk. A kereszteket és boglyákát itt már egészen erdélyiesen rakják: magasan és középütt karóval megerősítve. A megyei utat jobbról-balról szilva és megyfák árnyékolják.

Sovány, de jól müvelt vidéken fekszik a legközelebbi falu, ***Doncsény,*** mely 1574-ben Doncsánfalva neven Kaza Ali falúja volt. 60 házikója és 235 lakosa van, valamivel még kevesebb, mint a század elején. Lakosai g. n. e. oláhok; hajdan azonban mint a helység Dancsfalva régi nevéből következtethetjük, itt is magyarok laktak. A falucska egyetlen ipartelepe az 5 pörölyre 1852-ben épített vashámor, mely a Waldstein-uradalom tulajdona s a monyászaival együtt 1885-ben 1291 métermázsa kovácsolt vasat állított elő. A falucska határában congéria-márgát találnak, mely dr. Pethő Gyula szerint a beocsini cementmárgához hasonlít. Kétségkivül lendítene a szegény nép ügyén, ha technikai kisérletek bebizonyítnák, hogy e congeria márgából használnavehető cement-meszet lehet égetni.

Doncsénytól odább éjszakra menve, a minyádi vagy nadalbestyi (nadalafalvi) patak nyilásán futó pillantást vethetünk Minyád (hajdan Menyéd) falura, melynek oláh lakosai 1834-ben a görög kath. vallásra tértek át. Keleti oldalán, délre egészen a déznai patakig ereszkedve, emelkedik a Karbonári, melynek délről éjszakra csapó gerinczén a megyei útból kiágazó nyári út vezet Nyágra és Nadalbesty felé. Ez út kezdeténél a déznai patak mentén mi keletre kanyaradunk s idylli, kedves vidéken elöttünk áll ***Bohány*** 70 házikója rozzant kis g. n. e. templomával együtt. Mint hallottam, e templomban megvolt ugyan az I. Rákóczy György fejedelem által az oláhok számára nyomatott cyrillbetüs biblia, azt azonban Gergár g.-k. esperes elvitte a faluból. Másik

nevezetességét a Márk Aurél korából itt talált s most a nemzeti muzeumban őrzött aranypénzek képezik. A török hódítás előtt Bajnokfalva volt a helység neve s magyar a lakossága, mely most abroncsokat és kocsiernyőfákat készít, mihez elég anyagot talál tölgyes erdejében; el-eljár dolgozgatni a szomszéd vashámorokba, egyébként pedig búza, zab és tengeri termesztésével foglalkozik,

A falutól éjszakra fás vidéken ömlik a déznai patakba a zúgó nyágrai patak s mindkettőben sok rák és nagyobb fajta kövi hal kínálkozik eledelül az úgyis sokat böjtölő lakosoknak.

A völgy újból kiszélesedik s a keleti végén feltünő déznai várhegyig egyenesen keletre visz. Éjszakon a Karbonari, Mesztes és Várhegy szinte félköralakúlag zárják el a kilátást, mely mind kedvesebb tekintetű lesz, mentől közelebb jutunk Déznához.

II.

Dézna és vára. Törökék és vendégeik. Vasgyártás. Halastavak. Ravna. Az elolához sodott Jósák.

Dézna a róla nevezett patak balpartján elég szabályosan épült kis mezőváros, melynek 243, részben már zsindelylyel födött s elég tisztán tartott házában 1055 túlnyomóan oláh lakos él; vannak azonban, kivált a hámor munkásai közt, róm. kath. és helv. hitv. magyarok és németek is. Ezek jobbadán a városka szélén, külön munkásházakban telepedtek le. A lakosság hajdan kizárólag magyar volt; az oláh munkások közt most is vannak, kik a Báthory, Bocskay, Kovács stb. nevet viselik. Magát a szláv eredetü Déznát is Deszninek, Desznőnek vagy Desznének irták. A városkának feltünőbb épületei: a g. n. e. templom, a Váradi Török Antal által 1822-ben épített róm. kath. kápolna, a hámor s a Török-család kuriái. E várost és a tőle keletre, a restyirátai szük völgynyílásban levő Ó-Déznát Váradi Török Béla, Aradvármegye híres főjegyzője, továbbá testvérei: Antal, táblabiró, György szolgabiró és József megyei főszámvevő 1802-ben nyerte királyi adományul. Azelőtt ugyanis, mivel a modenai herczeg, Rajnáld, ki 1732-ben a déznai vasgyárt és a vidéken üzött aranymosást is magának szerezte meg, illetőleg utóda, Ferdinánd ezen jószágait a többivel együtt elvesztette, a birtok a kincstárra szállt vissza, mi a vasgyártás hanyatlását vonta maga után. Ujabb lendületet adtak Törökék; ők építették a mostani hámort s különböző malmokat. A hámort a 4 km.-re levő Arsura-hegyből fakadó pisz-

trángos patak vize hajtja s jobbadán itt dolgozzák föl a szomszédos Restyiratában aknázott vas- és mangánérczet, a nélkül, hogy a kettőt különválasztanák. Termésállapotban 62% vasra számíthatnának ugyan a tulajdonosok, a kezdetleges berendezésű hámorban azonban, mivel a mangánt nem használhatják föl a barnakő elkülönítésére, 33% tiszta vassal kell beérniök. Déznán csupán fehér, folyó és tükörvasat gyártanak. A déznai vasmű részére adományozott bányahatár 225,586 □ méter s a vasbányászat itt 1882-től 1885-ig (4 év alatt) a következő eredményeket mutatta föl, évi átlagokban:

színitendő nyersvas.....408159½ kgr. 14794 frt 96½ kr. ért.
termelt s értékesített vasércz 1234397½ » 5025 » 59 » »
feldolgozott ércznemüek.....1355735½ » — » — » »

A bányatermékeket a restyirátai olvasztó (magas kemencze) a nyervasat pedig az ó- és új-déznai kohó dolgozza fel. Az összes munkások száma 64—83 közt váltakozik. — Egyébiránt e vasművek épen nem versenyezhetnek a modern gyárakkal, mert az előállítás költségei aránytalanul nagyok. Már 1849-ben is azért kellett e vidék gyárosainak visszautasítniok a kormány azon felhívását, hogy a hon védelmére kivántató kaszákat elkészítsék, mert ahhoz egészen más berendezésű gyárak szükségesek. A mellékvölgyekben egyébiránt, kisebb vízesések mellett, valami 30 helyen láthatni fegyverkovácsok kisebb műhelyeinek nyomát.

A hámormunkások jobbadán németek és oláhok. Török Endre és Török József — kit domnu Jóskának hí a népség — 1868-ban róm. kath. népiskolát állítottak s a hajdan otthonos magyar nyelv azóta ismét terjed; hogy pedig munkásaikat elszoktassák a korcsmázástól, külön tekézőhelyet rendeztek be, s gondoskodtak olvasmányaikról is. A Török-család, de különösen Török Gábor, Arad volt követe, alispánja, majd kormánybiztosa példáját követve, a földjének müveléséből s a hámorban való munkája után még mindig csak szegényesen élő nép gyümölcstermeléssel is foglalkozik. A közönségesen sikulainak nevezett keményhusú és igen izletes alma, e vidék legnemesebb gyümölcse, — némelyek szerint — helyesebben viselné a déznai nevet; a hajdani vár kertjéből terjedt el a valóban déznai almának nevezett muskotályfaj is; és azon kertben orgonabokrokon, körtén, rózsán, juharfán, szőllőn és mogyorón kivül szelid gesztenyefák is díszlettek. Szőllőskertjei közől több áll elhanyagoltan; bora különben erős. A körte, szilva és dió szintén jövedelmi forrása

a népnek, mely ezeket vagy pénzen adja el, vagy gabonáért cseréli be, az alföldön. Éghajlat tekintetében is nevezetes, hogy a Boros-Sebestől csak 7 kilométerre levő Déznán már teljes két héttel később ébred a természet, ami nem csekély hatást gyakorol a növényzet fejlődésére s ami ezzel összefügg, a lakosság életmódjára is. — A lábas jószág tenyésztése e vidéken már sok bajjal jár, láttam egy szegény oláht, ki 7 frt 20 krajczáron vett malaczát ölben hordozta s úgy gügyögtette, mint valami kis gyereket. Egyetlen jószága volt! Az állattenyésztés hanyatlásának nemcsak a föld az oka, hanem a sok tolvajlás is. Néhány év előtt tökéletesen meg volt támadva az élet- és vagyonbiztonság. A polgári hatóság hiában alkalmazta legszigorúbb eszközeit; ekkor katonaságot küldött ki a latrok üldözésére s ez oly drákói szigorral járt el, hogy az oláh, ki azelőtt csak nevette kínzatását, most ismét alázatos és becsülettudó.

A szombatonkint tartott heti és az 1833-ban engedélyezett három országos vásáron idegyűl össze a Moma-Kodru ezen völgyének minden rendű lakossága s az oldalvölgyekben elszórtan lakó bányamunkások ilyenkor szerzik be heti, vagy egész évre való szükségleteiket. Lehetőleg ilyenkor járnak el ügyeikben, bajaikban is a déznai körjegyzőnél, kinek kerületéhez Déznán kivül Bohány, Nyágra, Szlatina, Ravna és Monyásza is tartozik. A városkának külön postahivatala van.

Dézna már az őstörténeti időkben is emberek telepe volt. Határában gyakran találtak kelta érmeket, bronctárgyakat, a római korból ezüst fibulákat, ezüst és rézpénzeket (egyebek közt légiók pénzeit), ékszereket, csákányokat vörös rézből, vassarkantyúkat, buzogányokat stb. Mindezekből egész kis múzeumot állított össze Török Gábor; azt azonban az erdélyi móczok betörése idején föllázadt lakosság 1849-ben jobbadán szétdúlta és csak egy része kerülhetett a nemzeti múzeum s az aradi lyceum gyűjteményébe. Tudákos emberek azt hiszik, hogy Dézna várát — e régiségnek megfelelően — maga Decebál dák király épittette s hogy annak Decina, vagy Decerina nevéből alakult volna a mostani »Dézna« elnevezés.

Maga a most említett vár a városka éjszakkeleti részén a 389 m. magas Vurvu Ozoin, a Mestes déli nyúlványain emelkedik s keletről a monyászai völgy felől ép úgy megközelíthető, mint nyugatról, egy kis trachyt hegy felől és pedig nagyjából azon kocsiutat követve, mely hajdan a várba vezetett. E romokban

heverő vár építtetésének korát nem határozhatjuk meg biztosan; de tény, hogy állt már 1318-ban, Róbert Károly idejében, midőn várnagya, Ivánka, ki egyúttal Pankota várnagya is volt, résztvett a Sár-Domokos temesi alispánnak ajándékozott Fülöptelek és Rigácstelek határainak bejárásában. 1387-ben a Losonczyak kapták ez uradalmat, mely 1550-ben a hős Losonczy Istváné, majd özvegyéé volt; 1565-ben azonban a várőrség János Zsigmondnak esküdött hűséget, 1574-ben pedig a töröknek, névszerint Cseri pasának hódolt, és számos faluból álló Kilidzsnek feje lett. Volt azonban magyar földesura is, még pedig szakadatlan sorban egymásután Bebek György, majd ennek özvegye, Kornis Pál, Keresztesy Pál, Kornis Zsigmond; 1596-ban a keresztyének visszavették várát a töröktől, 1658-ban azonban újra megadták azt annak Kornis Zsigmond emberei. Hiában kérték vissza az erdélyi fejedelmek, követjáratásuk mind sikertelenül végződött. Ekkor a hagyomány szerint, az az eszméje támadt a déznai vár agájának, hogy a vidékről összefogdosott száz szép lánynyal kedveskedik elöljárójának, a borosjenői pasának. Egyelőre azonban Déznán, saját várában tartotta őket elzárva. A lányok valamikép megtudták elszállíttatásuk napját s hogy a szégyéntől meneküljenek, a nagymennyiségű puskaporral, melyhez sikerült hozzáférniök, magukat a várral és az agával együtt levegőbe röpítették.

Ezt a hagyományt dúsan kiszínezve beszélte el Jókai Mór, ki az ötvenes évek végén boldogult barátom Török Endre kíséretében kocsin jött le Pestről e szép vidékre s More Patrio czím alatt írta le utazását, s nemcsak leírta, de le is rajzolta várát, melyben épen akkor 1858-ban, fedeztek fel egy üreget, mely valamely titkos földalatti rejtekhely bejárata lehetett. — A hagyománynak mi alapja van, nem tudom; az az egy bizonyos, hogy mikor 1693-ban Boros-Jenőt visszafoglalták a törököktől ez sem maradhatott többé kezükön. Különben, ha még oly sok dúlást, zsarolást vittek is véghez a szpáhik a szegénységen, föl kell tennünk, hogy akkortájt fényesebb napjai voltak a várnak és városnak melynek uradalmához 51 helység tartozott. A jól felszerelt várat mindenütt virágos és gyümölcsös kert fogta körül; tövében a város szélén, a mostani g. n. e. templom környékén 1575. táján Bebekné is épített kastélyt és kertet, Kornis Zsigmondnak pedig 105 forintot érő háza volt a városban, ami a XVII. században még igen tekintélyes összeg.

Maga a vár most — a szép leányok boszujának áldozata —

alaktalán rom, melynek csak három nagyobb falazata áll. A század derekán Török Gábor még költött valamit a falak fenntartására, az ötvenes években pedig szászrégeni Weiss Rezső esküdt, mint buzgó magyar a közmunkaerő egy részének felhasználásával a meszet sohasem látott falakat szépen — bemeszeltette. Régiségek után kutatva, Török több robbantást tett a délkeleti falakon, főleg a pinczébe való lejárást keresve. Délkeleten és délnyugaton ugyanis utóbbi helyütt magába a várfalat tartó sziklába, kerek lyukak vannak fúrva, melyek egyenesen az épület alatti üreghez vezetnek. Fenn, a vár »tábor«-nak nevezett kis fensíkján is van egy nyílás, talán a régi víztartó, vagy a pasa »jégverme«, a hogy a nép hiszi. Az alapfalak különben úgy be vannak nőve bokrokkal, cserjékkel, hogy csak nagy ügygyel-bajjal lehet most már köztük járni. Lenn a vár déli lejtőségén is vannak épületek, pl. egy régi alapfalu kupolás kápolna, melyet sírok környeznek. Itt van eltemetve Török Gábor, ki — mint barátja Jókai írta — »hajdan egy egész megyének volt igazgatója; annak utait rendezé, csatornáit ásatta, vizeit szabályozá, annak közintézeteit alapítá, más buzgó honfiak társaságában azt boldogítani törekedett, a közügyek számára pénzt teremtett a semmiből; a zöld asztalnál szóval és szívvel őrködött a szent jog felett; tanulmányul vette a hon népfajait s a szerint intézkedék velök csodálatos bölcsességgel — s törte azt a pályát, ahol jutalomról nem beszéltek soha, csak mindig áldozatról« . . . . . 1879-ben húnyt el és sírjához a Török kuria szép parkjából vezet az út. Különösen kedves része e parknak a tó, melyet, hogy munkát adjon az éhező népnek, 1863-ban ásatott Török Endre.

E parknak és ódon kastélynak sok jeles vendége volt már. Az ötvenes évek végén, 1858-ban, mint említettem, ellátogatott az öreg Török Gáborhoz Jókai Mór is, és e csöndes födél alatt irta meg a More patriot és a Kurbán béget. Barátjával a három Törökkel, gyakran tett kirándulásokat innen a Moma-Kodruba a Bihar- és az erdélyi érczhegységbe. Mindjárt első napon keservesen panaszkodott a lovon még gyakorlatlan költő, hogy majd szétmegy a térde. Utána néztek a dolognak s rájöttek, hogy nem volt leeresztve a kengyel, úgy, hogy Jókainak a nyeregben egészen össze kellett zsugorodnia. Igy volt-e valóban, vagy sem, nem kutatom; relata refero. — A »More patrio«-ban különben Jókai maga is elismeri, hogy ekkor ült először nyeregben. Pár napot időzött a Törököknél, a hegységet kutatva, Schmidl

Adolf, majd Römer Flóris és Szabó József. »Ki hinné — kiáltott föl, a várhegyen állva ez utóbbi, — hogy ez a nagy hegy abból a kicsiből (a Grósból) bujt ki?!« A társaság egyik laikus tagja eltalálta nevetni magát s a tudós hamarjában mindjárt meg is adta a czímét; azután pedig megmagyarázta, hogy csupán az a kis hegy áll tiszta trachytból, a többi mind trachyttufa. Römer Flórisra pedig ráfogták, hogy csupán elment a vár pinczeablaka előtt s mindjárt megmondta, 1785 esztendővel azelőtt milyen bort tartottak benne. Egyébiránt sokkal müértőbb volt Sárossy Gyula, a költő. 1852-ben Török Gábor pinczéjében kóstolgatta egy jókedvü ref. pappal együtt a legfinomabb ménesit a milyet annak idejében a »Rosz bor« irójának, Vörösmartynak is küldött az öreg úr: fél akót neki, felét Damjanichnak. A mi szép kis ajándék volt annak idejében, mikor 5—600 forintért árulták a ménesi akóját. Sárossy azonban a hosszas hörpentgetések után kijelentette, hogy mégis csak legjobb a — szilvapálinka.

Ezeket az apró évelődéseket azonban ki nem bocsátotta volna meg oly vendégszerető házakban, a minőket a boldogult Török Gábor, Pál és Endre tartottak, Török József pedig ma is tart Déznán?

Azonban vidéket látni jöttünk; akármily jól érezném is magunkat a barátságos födél alatt, vagy a csörgedező patak és a csöndes tavacska körül elterjedő parkban, tovább megyünk, hogy a természetnek igaz szépségeiben gyönyörködjünk. A városka keleti részén két völgy áll előttünk, az egyik éjszakra visz, a déznai patak mentén fölfelé; a másik a Zúgópatakon fölfelé a Restyirátához. Egyelőre amazt követjük, mert az a fővölgy.

A patak jobboldalán először is 807½ méterig emelkedő, meredek Mesteshegyet találjuk; ennek legdélkeletibb csúcsán az Ozoin épült maga a vár. Aljában 8 tóban gyülnek össze a pisztrángos patakok vizei. Török Endre mesterségesen kezdte tenyészteni bennök a halakat, melyeknek számát 35,000-re növelte. Már a XVII. században egykor háromszáznál több feltünő nagyságú pisztrángot küldtek ki a déznai vagy sebesi patakból a jobbágyok Wesselényi nádor asztalára. A kis tavak csöndjét most 2 szökőkút csergése élénkíti.

Kissé odább éjszakon vad és szaggatott sziklák következnek. Míg az éjféli órákban a déznai várromok közt még csak örvös galambokra lehetett sikerrel lövöldözni, itt már őz, róka, sőt héba-hóba medve is adózik bőrével a vadásznak.

közöl azonban, kik 1848-ig sarkantyús csizmákba jártak föl a megyegyülésekre (pl. 1785-ben Jósa Tivadar, János, György és fiai mint donatariusok) ma alig töri egy-kettő a magyar nyelvet. Paradeyser Lajos szolgabíró és Varjassy Árpád tanfelügyelő az idén mozgalmat indított meg, hogy magyar iskola felállítása által legalább az új nemzedéket tanítsa meg ősei nyelvére s ezzel egyuttal fa-faragó iskolát akar egybekötni, hogy a szegény szülők gyermekei mint iparosok élhessenek meg. Szeretnénk, de nem merünk sok jövőt jósolni egyik igyekezetnek sem. A vallásváltoztatást a görögkeleti papság érdeke s nemzetiségi féltékenysége, a fafaragó műhely felállítását az a körülmény gátolja, hogy az uralkodó fanem itt a kemény bükk- és diófa, mely könnyen hasad, reped s igy alkalmatlan a feldolgozásra. Az állam vagy társadalom azonban — mely már is megkezdte a gyüjtést — csakugyan fog magyar tannyelvü iskolát fenntartani. S jobb iskolára nagy is a szükség. Mert, fókép a pálinkaivás következtében igen sülyedt a hajdani köznemesség, mely az 1864. évi tagosítási pörnek reá nézve kedvezőtlen eredményéből számítja anyagi romlását. A törzsvagyon legnagyobb részét a Waldstein uradalom szerezte meg. Ez hosszas villongást idézett elő az uradalom és a Jósák közt, kik az őserdők egy pontján akasztófát állitottak fel a tagosítást hitelesitő küldöttség elijesztése végett, az uradalom egyik emberét pedig több falun át csúfosan kisérték be B.-Sebesre a szolgabiróhoz; miért ugyan meg is ülte a megye börtönét a fővezér, Jósa Miklós, ki 1848-ban még sarkantyús csizmában tánczolt Bohus főispán asztalán.

A birtokos nemességgel együtt satnyúlt el a község is. Még pedig annyira, hogy a Hóra-lázadáshoz való szitásról is gyanusitották őket s 1788-ban a Laháts Péter ravnai lakosnál elkobzott fegyverek tulajdonosait, a pópa kivetelével, 12 bottal büntette a megye, mert tilalom ellen tartottak fegyvereket. Nagyobb igazság okáért különben nemes Nyistor már három év alatt eldöngette saját pópáját, úgy, hogy veretlenül nem maradt ember az akkori Ravnán. A lakosok, kiknek csak kevés müvelhető földjük volt, makkoltatáson és szerszámfa készitésen kivül egy darabig szénégetéssel is foglalkoztak, a múlt században pedig a Jósák itteni vashámorában dolgozgattak. Mert hiszen II. József idejében, a kincstáron kivül, csakis a Jósáknak és a ravnai többi nemeseknek volt vashámoruk Aradmegyében. Ez képezte egyetlen keresetforrását a ravnai bánya- és kohó-míveseknek, kiket 1787. nov. 9.,

mivel földjük vagy más megadóztatható tárgyuk nem volt a megye valóban kihagyatni is rendelt a dicalis összeírásokból.

Ma is láthatni még a hámor romjait a 898 1/3 méter magas ravnai Maguráról lerohanó s a déznai patakkal a Mestes sziklâitól éjszakra egyesülő ravnai patak mellett. Ott álldogálnak, vagy inkább düledeznek körülötte a nemesi kuriákat jelző és székelymódra épített fedeles kapuk, mögöttük pedig ősi diófák lombjaitól árnyékolva, a tornáczos, oszlopos házak, míg a falu többi része a sötét völgynyílást s hegyek lejtőségeit foglalja el.

A ravnai rónán, vagy völgytorkon túl már monyászainak nevezik, a középső folyásán déznainak, s az alsóban sebesinek hitt, e czikkben azonban következetesen déznainak nevezett patakot. Csak rövid utat kell tennünk a szűk völgyben, mely mellett alig marad hely kocsi számára, és beérünk Monyászára, melynek igen elszórtan épült 99 házacskája, valami 3 kilométer hosszan jobbról balról kisér bennünket. A falucska kezdetén a Waldstein grófok kastélya a kiemelkedőbb pont, azután a korábbi földbirkosok által még 1760-ban épített róm.-kath. kápolna, az 1761-ben Bohus Imre által emelt és Waldstein Keresztély által megújított róm. kath. templom. valamint görög nem egyesült »beserica«, melyhez a lakosság nagyobb része tartozik. A falu legfőbb nevezetességét azonban kitűnő gyógyforrásai, vasgyárai és bányái teszik.

III.

A monyászai fürdő és vasművek. Természeti szépségek. A déznai patak eredete. A vasbányákhoz. Restyirata. A Zúgópatak. Ó-Dézna.

A római katholikus templomnál véget ér a falu, s a még mindig szűk völgyben pár lépést téve, egy kis vaseszköz-hámorhoz jutunk,* mely előtt vígan csevegő csermely, Déznától idáig már a 20-dik, ömlik a déznai fővölgybe. A torkolatnál némileg kitágul a vidék, de annál inkább összeszűkül a kis csermely két oldalán. Ezen éjszaknyugatra nyíló s alig 600 méter hosszú mellékvölgyben szépen gondozott uton juthatunk el a monyászai, vagy mennyházai fürdőbe.

Közepe táján emelkedik a vadszőlővel befutott hat jóni oszlop által klasszikus homlokzatot nyert földszíntes fürdőház,

* E szerpőrölyházban 1885-ben 111 métermázsa ásót, kapát és ekevasat készítettek.

mely csak mintegy 10—11 méter helyet ád a csermely és a kocsiút számára.

Az első benyomás mindenesetre kedvező. A stylszerű csinos épület úgyszólván elzárja a völgyet, melyre szinte leomlani látszanak a gazdag bükkerdőkkel födött hegyek, itt-ott meredek sziklafalakkal fenyegetve az alattajárókat. Az 1864-ben emelt fürdőház homlokzatán e vers köszönti a vándort:

LIBER A CVRIS HANC CVPÆ VALLEM SALVTA,
HEV HOSPES! HIC VIX CVRATVR, QVI CVRAT!

Valami sok kényelem nem vár az így üdvözölt vendégre. Öt fürdő — és 16 vendégszoba, mely utóbbiak 3 kis házban vannak elszórva. Az éjszakkeleti oldalon egész meredeken emelkedik a sziklafak és sötétekké, nedvesekké teszik a vendégszobáknak erre néző részét. Az étterem szintén nem kínálkozik változatos étlappal, mert az élelmiszerek fölhalmozása sehogysem jutalmazná a vendéglős vállalkozását; azonban nemcsak kenyérrel él az ember!

Vizét a fürdő a liasz mész- és homokkőhegységből eredő három forrásból nyeri. Az alsót Ernő-, a középsőt Mária- s a felsőt Keresztély-forrásnak nevezik. Alkotásukra nézve leginkább a Miskolcz mellett levő tapolczai hévvizekhez hasonlítnak. Körülbelül 750 méternyi mélységből erednek, miért sem 25—32 C° közt váltakozó hőmérsékük, sem pedig vízmennyiségük, melyet óránkint mind az öt fürdőszobában 393 hektoliterre becsülhetünk, nem ingadozik feltünőbben. A víz tiszta csaknem ízetlen, s némi gázbuborékok csak a Keresztély-forrásban mutatkoznak. Tűzálló alkatrészeik igen jelentéktelenek. A forrás- és folyóvizekben oly közönséges halvanyvegyek hiányzanak belőlük, nagyon kevés a kénsavas só és natrium is, és ez utóbbit mindenütt felülmúlja a kalium, egészben véve a vasas, földes, semleges kénvizek közé tartozik. Különösen hathatós az emésztés gyöngesége, általános gyöngeség, csúz, görvélykór, idült kütegek, fekélyek, főkép azonban női bajok ellen, mint erről a fürdő volt orvosának, az ősz Kéry Imrének a fürdőről kiadott terjedelmes leírása élő példákon győz meg. Magának e völgynek különben 11 forrása van, gyógyczélokra azonban csupán a felsoroltakat használják.

E fürdő jó meleg forrásairól már a múlt század végén tudott Váyi András Magyarország leírásában, Jókai Mór pedig török pasákat is lubiczkoltatott langyos vizében. 1830-ban még mindig

csak 2 tükörfürdője s 4 lakószobája volt s ha Névesy Sándor a korábbi tulajdonos, gyarapította is ezek számát, annyi bizonyos, hogy a fürdő még igen kezdetleges. 1883. jún. 9-én Zsigmondy Vilmos kijelentette, hogy 40—50 méternyi fúrás után a forrásoknak hőmérsékét s vízbőségét egyaránt lehetne emelni, azt a rendkivüli természeti tüneményt pedig, hogy a 32 C°-ú vízek mellett 9 C° hideg forrrás bugyog ki, még pedig 30 méternyi magasságban, igen jól föllehetne használni vízvezetési és fürdői czélokra, Idáig mindössze csak egy hideg zuhany áll a vendégek rendelkezésére. A Waldstein-uradalom, a közönség régi sürgetésének engedve, fontolóra vette már, nem volna-e tanácsosabb a fürdőt a csermelynek a déznai patakba ömlésénél levő szélesebb völgybe tenni át, hol nagyszerű vendéglőt is lehetne épitni. Aradvármegyét a folyó évi febr. 15. már értesitette Jahn Vilmos igazgató, hogy az uradalom legközelebb kiépitteti a fürdőt, mire a megye azonnal megszavazott 5000 frtot a dézna-monyászai út helyreállitására.

Vendégek így is el-ellátogatnak e szük völgybe. Állandóan ugyan csak kevesen tartózkodhatnak itt, vasárnaponkint azonban megnépesedik e kies hely s a teremben s a források eredete táján levő kis lankaságon nem ritkán rögtönöznek tánczot a borossebesi czigányok nótáin föllelkesült fiatalok, míg az idősebbek kivált a hegyoldalban levő tekepályán szórakoznak. Baloldalt, éjszaknyugotnak, a hegyet mindenütt sürün fedő bükkerdőkben kellemes sétautak vannak vágva s a betegek is jó pihenőhelyeket találnak az Ilona- és Ormos-sétányon stb. Ez utóbbit Ormos Pétterről, Arad népszerű alispánjáról s legkedvesebb öregurárol nevezték el, ki ide gyakran kirándul s igazi fölvillanyozója a fürdő társaséletének. A bükköserdőben mihamar a Tinosa nevü tisztásra érünk, hol egy mészkőszikla alól 8 C°-ú forrás bugyog elő s mintegy 1 kilométernyi út után, két más forrás vizét is fölvéve, egyszerre csak a föld alá tünik. Általában véve e réten több debrőt vagy töbört találunk s még kettőt a Maguriska nevü hegyen, egyet pedig, keleten, a Medgyesen. Kellőkép még most sincsenek kikutatva, bár egy ily üregbe a harminczas években már lebocsátkozott Leszery István kincstári számtartó; mivel azt azonban feneketlennek vélte bányászkötelen csakhamar felhúzatta magát. Egy kis fáradsággal felmehetünk a 795 méter magas Dimbu Gregoroira; jutalmazóbb kilátást élvezhetünk azonban a Kodru főcsúcsán, az 1120 méternyi Plessen, vagy inkább Merisiorán, hol épen Arad- és Biharvármegyék határán állunk. Jól megválasztott — többnyire délutáni —

időben a Bihar-hegység s a Moma főbb csúcsaiban, valamint a magyar-alföld egy szép részében, a Fehér-Körös völgyében gyönyörködhetünk róla. Három órai gyaloglás után ismét Monyászán pihenhetjük ki fáradalmainkat.

A völgyecske másik, vagyis baloldalán azonnal igen kedves pont ötlik szemünkbe, épen ott, hol a felső forrás szakad. Ez voltakép az odább éjszakon, a Tinosán eltünő vizek kiömlése s esős időben tizszerte erősebb, mint különben. Igaz, hogy Monyászán alig akad esőtlen nap. Alig látható hasadékon bugyog ki a víz, míg azelőtt közvetetlenül egy, most omladványok által eltakart barlangból tört elő. E barlangnyílásba 1847-ben még be lehetett hatolni s akkor egy kis tavat is láttak a kutatók, kik mozgalmat indítottak meg, hogy földalatti csolnaktársaságot alkossanak. Sok egyébbel együtt alkalmasint most is meglehetne valósítani e tervet, ha egyszerűen eltávolítnák a barlang száját időközben elfödött törmeléket.

A Monyászától éjszakra eső vidék különben, a Kodru hegység és a Királyerdő, valóságos rengeteg, melyben mértföldekre alig van emberlakta hely. A múlt században híres is volt haramiáiról. Magában a faluban, Monyászán, s a hozzátartozó telepeken magyarok, németek és oláhok élnek, nyelvök azonban úgy összezagyválódott, hogy más vidékbeliek alig érthetik meg őket. Az oláhság száma most úgy viszonylik a magyarsághoz mint 16 : 1.

A monyászai, vagy — mint pár évtized óta nevezik — menyházai fürdő előtt, a fürdőpatakának torkolatától kezdve a fővölgyön ismét keletfelé folytathatjuk útunkat. Itt már Rusturapataknak nevezik; s ily kis területen mily elszigetelve élnek a lakosok, talán az is bizonyíthatja, hogy a vidék fővízerét, mely csak 30 kilométer hosszú, négy különböző néven ismerik. Mi rövidség okáért nevezzük déznai pataknak.

Délkeleten a Vurvul Deal és a Czara Neagra romjai, éjszaknyugoton a Dimbu Gregoroi, s a medgyesi hegy lejtői kisérik a déznai vagy Rustara patakot, melynek völgye körülbelül 1 kilométer hosszan tágasabb is az eddiginél. Itt-ott malmot hajt a szeszélyesen kanyargó patak, mely jobb oldalán néhány nagyobb csermely vizét is fölveszi; pl. a Medgyes és a Valémaréval gyarapodott Rus-patakot. Negyedórai kellemes sétába kerül, hogy eljussunk az olvasztókemenczéhez. $21^1/_2$ □ méternyi alapon emelkedik a 11 méter magasságú zárt kemencze, melyhez patakvíz által mozgatott s 20 lóerőre számított fúvók tartoznak. A hosszas

és bonyolódott eljárás eredményéül itten 56 kilogramm vaskőből 18½ kg, s évenkint 7—8000 métermázsa nyersvasat állítanak elő. Ez, illetőleg a további edzés következtében nyert és kovácsolásra kiválóan alkalmas rudas tömöttség és nyújthatóság tekintetében bátran versenyezhet a svéd- és stájerországival. Az olvasztásnál elfoglalt munkások a patak balpartján számukra épített házakban laknak. Közvetetlenül az olvasztókemencze mögött még sziklafal következik, mely fehérrel erezett vörösmárványból áll s azért a Tejszikla (Pietra cu lapte) nevet viseli. A belőle fakadó forrás és a regényes, egyúttal azonban az emberi szorgalom jeleit is mutató tájék a legkedvesebb látványok közé tartozik.

Feljebb már csak igen bajosan követhetnők a déznai vagy Rustura-patakot, mely a Bihar- és Aradmegye határán emelkedő Arsuri-hegyen fakad s mélyen bevágódott völgyébe a most említett olvasztókemenczéig 22 csermelyt vesz föl, melyek közül nem egy képez idilli vízesést. Jobban teszünk azonban, ha a Tejszikla átellenében kezdődő hegyiútra lépünk a mikor ugyan le kell mondanunk a kényelmes kocsiútról; a szép vidék azonbun itt is teljes kárpótlást nyújt. Ki a gyaloglást fárasztónak találja, fölkaphat olyan lóra, a milyennek Jókai is rajzolja a magáét; az elsőt, melyen valaha ált s melyen ép e vidék egy részét is bejárta: »Az ember olyan bátran érzi magát lóháton, nincs bízva a más kegyelmére; nem rettegi a rosz utat: — ha egyedül marad is, van egy hűséges társa, a kire rábízhatja magát, a hű paripa, kivált egy olyan okos, értelmes állat, mint az én szürkém volt; beszélni lehetett vele, mint az emberrel; nem kellett sem nógatni. sem csitítani, jó úton nyargalt szólítás nélkül, — hegynek igyekezett, lejtőnek vigyázott, soha el nem botlott; úgy gondomat viselte, úgy ügyelt rám, mint valami hű czimbora.«

A Sebes és a Ravnai patak vízválasztóját képező gerinczen haladunk délkeleti irányban s jobbról-balról kellemes erdők árnzékában. A 610 méter magas Vervúl Kretzún túl csakhamar az ennél csupán 6 méterrel alacsonyabb Kis hegyre (Muncelura), majd az erdős Grohotra hágunk, honnan a déznai patak és a Körösvölgyén le az alföldre jutalmazó kilátás kinálkozik egészen Világosig.

A Grohoton túl kétfelé ágazik az út. Az egyik, jobbra, vagyis délre, a legnagyobb csúcsával 884½ méterig emelkedő ravnai Magura, majd a ravnai völgybe, s magába Ravnába vezet; a Magura nyulványán 782½ méter magasan a Waldstein-uradalom

két vasbányája van. A Grohot délkeleti részén elágazó útnak azonban mi keleti vonalát követjük és csakhamar a 633½ méter magas Arnod áll előttünk, hol e vonalon az első vasbányát s keletfelé némivel alacsonyabban a Hollókőnél (Pietr' a Corbuluj) a másodikat vagy tauczit s ettől keletre a grasdurit találjuk. Mindezek a Waldstein uradalomhoz tartoznak. Még nem is oly igen régen alig hatoltak 6—9 méternél mélyebbre, hogy a szemes-vasércz (Bohnerz) lerakódásokat felszínre hozzák; amint összefüggő mészkőtömegre akadtak, rögtön abbahagyták a turkálást s más rablótelepet kerestek. 45—50 méternél ma sem igen hatolhatnak mélyebbre, mert a hegyvidék uralkodó faneme a bükk lévén, e könnyen rothadó fával kell kibélelni az aknákat s eszközölni az alátámasztásokat, miknek évről-évre való megujitása és kicserélése a mily veszélyes és oly költséges is. Egyébiránt szintén menti a régi rablógazdálkodást, hogy még 6—8 méternyire a föld alatt már akadnak vaskőre, lejebb ásva néha 40 méterig is kell hatolniok míg újabb telepre bukkannak, mert a vasércz nem összefüggően, hanem szorványosan fordul itt elő. Fenn vörös agyagban is bőven található és pedig néha 50 méteres rétegben is. 1861 óta Jahn Vilmos, a Waldstein uradalom jószágigazgatója czélszerűbben kezdte müveltetni a bányákat. Először is a Magura felé délnyugotnak tartó Hajuga Arnod egyik partján eszközölt egy körülbelől 20 méty méterbevágást s abból teljesen kitakarította a homokot, barna agyagot, melyben bőven van vasércz. Ezt kiválasztva, a meddő agyagot eltávolíttatta s ez eljárást mindaddig folytatta, míg összefüggő mészkőtömegre nem akadt. Ma is e módszert követik; s ez a nyílt bányászás már csak azért is ajánlatosabb, mert az idáig készített aknákat nem kötik össze tárnák, úgy, hogy nyáron át, a bennök kifejlődő bányalég miatt, szinte lehetetlen dolgozni Az uradalom vasbányái Ravna, Monyásza, Krokna és Dézna határában fekszenek és területük közel hétszázezer (699,212) □ m.-re rúg. A szabad kutatások száma 1882-ben 28, 1883-ban 35, 1885-ben 12 volt; a bányamunkások számát 73-re tehetjük, kik a vasmüveknél alkalmazottakkal együtt közös társládával bírnak, melynek vagyona 1885, év végén 20,000 frtot tett ki. A férfiak 1885-ben naponkint 64, a nők 28, a gyermekek 15 krajczárt kerestek. Csekély, de mégis biztosítja a megélhetést sok családnak; s idáig is talán csak emberbaráti szempontok bírták reá az uradalmat, hogy a hengerezett vas nyomott árával szemben be ne szüntesse be a bányászatot.

E bányáktól éjszakkeletre tartva, csakhamar Aradvármegye határára, a Boisiora karsztvidékének éjszaknyugati részébe jutnánk, hol Vaskóh felé a legérdekesebb dolinák sorakoznak egymás mellé. Mi azonban, illetékesebb toll ösmertetvén már Biharországot, délfelé fordulunk az arnodi és hollókői bánya közt kiágazó úton és az utóbbiról fakadó kedves patak mentén jobbra találjuk az Izbukot, mely hatalmas mészkőszikla alól fakad, s 10 percznyi ut után a Gábor-forrást, hol erős gázbuborékok szállnak fel. Néha, még nedves időben is, csaknem egészen kiszárad a két patak. Igy érkezünk a restyirátai vagy Zúgó völgybe mely a dolinákban annyira bővelkedő Boisiora vagy Banisora nyugati oldalán fakad. E fővölgy mentén délnyugot felé haladva, csakhamar a restyirátai bányásztelepre jutunk, melynek házai elszórtan épitvék a patak két oldalán. A telep éjszaknyugati részén a ravnai Maguráról jövő Valemare torkolatánál van a Török-család olvasztókemenczéje. Ez az ó- és új-déznai vashámorok számára évenkint 3—4000 métermázsa nyersvasat termel, melyet a szohodol-vaskóhi gyönyörű úttól jobbra levő ponorási öt bánya lát el anyaggal, hol a művelés körülbelül ugyanolyan, mint a Waldstein uradalomban.

A telep alsó részén van ez utóbbinak 1849-ben épitett és 7 méter magas olvasztókemenczéje, mely körülbelül csak kétharmadát tudja előállítni a monyászai olvasztóban nyert vasnak. A restyirátai vagy Zúgó völgy különben a legkedvesebb kiránduló helyek közé tartozik. A patak, mely jobbról-balról számos csermelyt fogad magába, zajongva rohan előre s alig hágy egy kis helyet a kocsiút számára. A Vervul Navarletzuról és Zmidáról a túlsó oldalon pedig a 660. m. magas Vurvu Prihodiáról jövő csermely által barázdált s Zúgó patak által kettészelt Zúgónál s néhány száz lépéssel alább, hol a fővölgy déli irányát elhagyva, merész kanyarúlatban keletre fordul, ismét van 1—1 vashámor. Ez utóbbi helyütt a Ceterzel-patak szinte neki rohan a Zugó-patak jobboldalán igen meredeken emelkedő sziklafalnak.

Ettől kezdve némileg szélesebb lesz a völgy, azonban csakhamar ismét összeszorítja északon a Vervul Runkuluj, délen pedig a fokozatosan 858 méterig emelkedő Magura la dieci. A Vervul Rukulujt északon a kopasz Pless vagy Pilis váltja fel s ennek aljában épült Ó-Dézna, hol a Törökőknek régi hámora s az ehhez tartozó telep áll. Újabb időben a Waldstein-uradalom vette bérbe s tevékenysége azóta emelkedett. Mig például 1883-

ban csak 1624½ mmázsa nyersvasat színítettek benne, 1884-ben már 2063½-et. E vasműben kereskedelmi árút nem készítnek.

Az ó-déznai hámor működött már akkor is, mikor 1802-ben a Török-család kapta s a hagyomány 200 évesre becsüli. Valószinűleg ezt kell értenünk azon vasgyár alatt, melylyel III. Károly király Rajnáld modenai herczeget már 1732. deczember 13. megajándékozta. Igy mint régiség, tiszteletreméltó ugyan, de kevésbbé jövedelmes. Hajdan Kis-Dezninek nevezték; 1387-ben a Losonczy-család, 1584-ben pedig Deli Farkas nyerte adományban; 1574-ben Olajbég faluja volt: sorsa különben megegyezett Ó-Déznáéval, melyhez félórajárásnyira van. Szegény hámorosai, kik már 1786-ban kérték, hogy más fémbányászok példájára őket is fölmentsék az adófizetés alól, körülbelül 130-an vannak s ¾ részben g. kel. oláhok, ¼ részben róm. katholikusok. 1784-ban helytartótanács példásan megbüntetni rendelte Szilágyi Ferencz abrudbányai nyugalmazott helv. hitv. kántort, ki Ó-Déznán letelepedve úgy saját hitsorsosait, mint az ágostaiakat, sőt a nemrég áttért katholikusokat is, vasárnaponkint magánházba összegyűjtve, a rendes isteni tisztelettől pedig elvonva, előttük a bibliából s más könyvekből tartott felolvasásokat. Mi lett Szilágyi Ferencz uram sorsa nem tudom; annyi bizonyos, hogy Ó-Déznán ma nem taníthatna kálvinistákat és lutheránusokat, mert ezeket kiszorították a templommal is bíró görög keletiek. A magyarokat az oláhok.

E kis telepről az ide-odacsavargó patakot négyszer is áthidalva jutunk ki s délről a fokozatosan aláereszkedő, de mély száraz árkok által hasogatott diécsi Magura, északfelől pedig a már említett Kopaszhegy (Vervul Plesa) közt haladunk. Közel azon helyhez, hol legmagasabbra emelkedik az út, a Waldstein uradalom kőbányát nyitott a trachittufában s olasz munkások által lépcsőket, oszlopokat, sirköveket stb. faragtat. E bányában s általán a Dimpu Gregului északi lejtőségeiben a trachittufa alól agyagcsillámpala bukkan elő. Innen az északnak félkör alakúlag kanyarodó patak mentén ismét Új-Déznára érkezünk.

A patak a templomtól északkeletre ömlik a déznai völgybe s ezt — föl sem véve, hogy eredetétől torkolatáig a 13 kilométernyi úton 340 méternyi magasságból kellett lerohannia s a közben néhány malmot és hámort hajtania — mintegy a névért küzdve, szigetek alkotására kényszeríti. Ösmerős tájak mosolyganak felénk, a mint Boros-Sebes felé folytatjuk útunkat. A termé-

szet megtartja örök derűjét ott is, hol a nyomor könyei csillognak. Ezeket is letörli talán az emberek fokozottabb szorgalma és vállalkozó kedve. Egy vasút, mely végig robogna a déznai patak mentén, sokat elvonna a vidék kedvességéből, de sokkal járulna a nép jóllétéhez. Hatalmas lendületet vehetne a vasbánya és faipar s évente sok idegent vonzhatna gyógyerejével s természeti szépségeivel a kor kivánataihoz képest átalakított monyászai fürdő. 160 □ km, területről és 20,000 lakos boldogságáról van szó. S ez egy útivázlaton kivül talán egyebet is érdemelne!

Dr. Márki Sándor.

Hibajegyzék: 715. old. Sárossy helyett Sárosy
719. old. Névesy helyett Névery

A magyar iskolaegyesület felügyelő bizottságának mai ülésén felolvasták Varjassy Árpád aradmegyei tanfelügyelő jelentését, melyben tudatja, hogy Ravna községben és a közeli Déznán lakó Józsa-család tagjai (18 család, összesen 60 lélekszámmal) előtte kijelentették, hogy miután tudomására jutottak annak, hogy őseik magyarok és katolikusok voltak, ők, pedig az idők folyamán teljesen elolához osodtak, — ismét szeretnének a katolikus egyház kebelébe visszatérni. Varjassy megígérte nekik, hogy Ravnán egy magyar nyelvű népiskolát fog részükre fafaragászati tanműhelylyel egyetemben fölállítani. Varjassy kéri az iskolaegyesület támogatását. Az elnökség 50 frtot küldött az aradmegyei tanfelügyelőnek, s a felügyelőbizottság e célra még 50 frtot megszavazott. (Budapesti Hírlap, 1887. március 20.)

Magyar nyelvű iskolából és faipari tanműhelyből nem lett semmi Ravnán. A disszimiláció sem következett be, maradtak az ortodox hiten és nevük mai írásmódja: Ioja. (a szerk.)

Jancsó Benedek: Arad megye hegyes részei

Bihar-hegységtől délnyugatra, a Fekete- és a Fehér-Körös között, húzódik keletről nyugatra a Béli hegység, vagy másként a Moma Kodru, mely a Menyháza és Nadalbest aradmegyei községeknél kezdődő s jóformán különálló Izoi gerinczczel hirtelen emelkedik ki a Fekete-Körös völgyéből. Legmagasabb csúcsai Arad- és Biharmegye határán a Nagy-Arad (1141 méter) és a Merisóra (1099 méter). Az Izoi gerincznek a Moma Kodruval való összekötő része a Punkoj csúcstól délkeletre forduló gerincz, mely a Momáig 930 méter magasságban húzódik s mely egyúttal a Moma Kodru tulajdonképi fő gerinczenék is tekinthető.

E hegység völgyeiben fekszenek Aradmegye éjszakkeleti részének románoktól lakott apró községei, melyek között legtekintélyesebb a régen Deszninek nevezett Dézna, egykor mezőváros, egy Boros-Sebestől éjszakkeletre fekvő kies völgyben. A község fölötti erdős hegy tetejét régi vár romjai koronázzák. Környéke igen gazdag vaskövekben, melyeknek bányászása és kiolvasztása még nem régiben is a lakosság egyik fő foglalkozása volt. Déznától keletre és éjszakra, föl egészen Menyházáig lépten-nyomon olvasztó kemenczékre bukkanunk a völgyekben. Menyháza a déznai völgynek éjszaki irányban legvégső községe, mely nemcsak a környékén folytatott vas- és vörös márványkőbányászat miatt érdemel említést, hanem kitűnő hévizeiért is. Nem régiben még kezdetleges fürdője gróf Wenckheim Frigyes birtokába jutván, a tulajdonos bőkezűségéből ma egyike a vidék legjobb berendezésű fürdőhelyeinek.

A boros-sebesi nagy napok

Az ez idei őszi hadgyakorlatok színtereiül Magyarországon az egymástól jó messzire eső Arad és Vas vármegyét választotta a hadügyi kormány. Vasban Kőszeg, Aradban, pedig Boros-Sebes lesz a főhadiszállás, vagyis Ö Felsége, a király, megszálló helye. Itt is, amott is hónapok óta folynak az előkészületek, hogy a legfőbb hadurat és fényes kíséretét a lehető legméltóbban fogadhassák s különösen, hogy Ö Felségét a hódolat és tisztelet minden ragyogásával környezhessék. Vas megyének aránylag kevesebb gondot okozott a koronás vendég ellátásának előkészítése, mert Kőszeg, noha nem nagy és nem fényes város, már építkezésénél és fekvésénél fogva is könnyebben díszbe öltöztethető ilyen kivételes alkalomra, mint Boros-Sebes, e félreeső kis mezőváros, melynek úgy építkezése, mint lakossága falusias egyszerűségű. De azért ezúttal nemcsak Arad vármegye, hanem Magyarország sem fog szégyent vallani Boros-Sebessel. A szerény helység földesura, a leggazdagabb és legmagyarabb főurak egyike, gróf Wenckheim Frigyes, szinte mesébe illő varázslatot vitetett itt véghez, hogy a szeretett királynak ne csak kielégítő szállást, hanem egészen kellemes tartózkodó helyet is teremtsen arra a három napra, melyet Boros-Sebesen és környékén szándékozik eltölteni.

Boros-Sebes Arad vármegyének az éjszakkeleti részén a Fehér-Körös völgyében, a Plesa-hegy alján fekszik, azon a ponton, a hol az erdélyi havasok rengetegei közül aláereszkedő völgy már mindinkább tágul, hogy rövid két mérfölddel alább széles nyílással egészen átolvadjon a végtelen Alföldbe. A völgyet közrefogó hegyek itt már szelid emelkedésűek s föntebb erdőségekkel, alantabb, pedig szép szőlőültetvényekkel boritvák. A hegység környezetének kiességét és tágasságát nem kevéssé emeli a Sebes-patak völgye, mely éjszak-kelet felől éppen ide nyílik s vizét a városka mellett a Fehér-Körösbe önti. A mintegy 1900 főre menő lakosságnak csak a kisebb fele magyar, a nagyobb fele oláhság. A helység a Sebes-patak jobb oldalán fekszik s közel 400 házból áll, melyek közt több csinosabb építésű is van. Legkiválóbb a városka alsó végén álló uradalmi udvarház, melyet nagy és diszes angol-kert környez; átellenes ezzel a szolgabírói lak és a kaszinó épülete, míg odább, a Sebes partján

az uradalom gazdasági és vasgyári épületei vannak; bentebb a helységben sorra következik egymás után a református és az oláh templom, meg a r. kath. kápolna.

A városon kívül csinos és tágas pályaháza van az arad-csanádi vasútnak, melynek Boros-Sebes a végső állomása, újabban azonban ugyaninnen indul ki a 22 kilométer hosszú borossebes-menyházai helyi érdekű vasút is, melyet gr. Wenckheim Frigyes egészen saját költségén építtetett s mely csak a múlt év aug. hó 12-dikén nyilt meg s adatott át a forgalomnak. A vasúti pályaháztól a városig, ott pedig a fő utczán végig villamos lámpák szórnak éjjelenként nappali fényt már egy év óta. Ez szintén gr. Wenckheim Frigyes bőkezűségének köszönhető. A régi, virágzó bortermesztés a múlt század végén s a jelen elején aláhanyatlott, de 1828. óta telepített új ültetések folytán mind máig egyre emelkedik, sőt újra olyan tetemes, hogy megint eléggé igazolja a helység «Boros» melléknevét. A határ hegyes részeit rengeteg tölgy-, bükk- és cser-erdők borítják s nagyban hozzájárulnak a különösebben 1840. óta virágzó helyi vasipar emeléséhez, mely szintén áldásos jövedelem-forrása a lakosságnak. A helység közéletét nem kevéssé élénkíti az, hogy Boros-Sebes Aradmegye egyik járásának fő helye, melyhez 48 község tartozik. E mellett az uradalmi tisztek és vasgyári hivatalnokok szép számúvá emelik a helységbeli értelmiséget. Boros-Sebes, mint uradalom, különösebben azóta virágzott föl, mióta jelenlegi földesura, gr. Wenckheim Frigyes birtokába került. Ez a rendkívül tevékeny főúr nemcsak ősi nagy örökségeit tartja mintaszerű karban, hanem új szerzeményekkel is gyarapítja családja birtokait, és nemcsak ura nagy uradalmainak, hanem valóságos jóltevője mindazon községeknek, a melyekre birtoklása kiterjed. Igen méltó volna őt olvasóinknak már csak ezért is bemutatnunk, de kétszeresen méltó most, midőn, mint Boros-Sebes földesura, a királyt ő fogadja itt háza vendégéül, olyan ideiglenes otthont ajánlván föl Ő Felségének, mely hazánknak és nemzetünknek becsületet fog szerezni.

Gróf Wenckheim Frigyes még javakorbeli férfi. 1842. okt. 20-án született Olaszországban, Milanóban, hol atyja, gr. Wenckheim Károly, mint a Radeczky-huszárok kapitánya élt nejével, gr. Radeczky Friderikával, a híres táborszernagy leányával. Közép- és felsőiskolai tanulmányait Győrött, Budapesten és Pozsonyban végezte. Két évig joggyakornok volt a kir. táblán s 1866-ban ügyvédi vizsgálatot tett. Családi állása és jogi műveltsége a politikai élet szereplői közé vitte. 1878-tól 1881-ig Gyula város országos képviselője volt, 1884 óta, pedig a borosjenői kerületet képviseli, s a nemzeti párthoz tartozik. A nyilvános pályáról gyakran hazaszólítják folyton gyarapodó uradalmainak és főleg családjának érdekei, mert ő maga a fővezetője s intézője mindennek, bár igen nagy és kipróbált tiszti személyzet foglalkozik a gazdaságokon, mely képes is, kész is volna őt a gazdálkodás gondjaitól megkímélni. Neki azonban nemcsak könnyítés nem kell, hanem egyre tűnődik, egyre tervezget, hogy hol és mit lehetne újra meg újra javítani s tenni a közjó előmozdítására. Wenckheim Frigyes gróf 1872-ben nősült. Unokatestvérét, Wenckheim Krisztina grófnőt vette feleségül, azt a kiváló főúri hölgyet, kit sorsa már 4 éves korában árvaságra juttatott, de egyszersmind olyan gyámok kezeire bízott, kik a roppant uradalmak örökösét, „az ország leggazdagabb árváját” — mint akkor nevezték — a leggondosabb és legszebb sikerű nevelésben részesítvén, előmozdítóivá lettek annak, hogy a már természettől kiváló tehetségekkel és páratlan nemes szívvel föluruházott leányka mindjárt, mihelyt rendelkezési jogát gyakorolhatta, oly dúsan osztogatta jótékonysága áldásait minden szép és nemes czélra, hogy egészen magára vonta a közfigyelmet. Mikor pedig unokatestvérével, kihez a rokoni köteléken kivül a legnagyobb szeretet is csatolta, házasságra lépett: életének ezt a fontos eseményét azzal tette örökre emlékezetessé, hogy lakómegyéjét, Békést, egy százezer forintos alapítványú megyei árvaházzal ajándékozta meg, ezen kivül a magyar írók segélyegyletének 10,000, a pesti vakok intézetének, a váczi siketnémák intézetének és a békésmegyei közkórháznak 4-4 ezer forint alapítványt adományozott. Jótékony adományai nagy számából ezúttal még csak azt a nagy alapítványát említjük föl, hogy a Békésmegye székhelyén, Gyulán

felállítandó gymnáziumra a király koronázásának 25 éves jubileuma alkalmából ötvenezer forint alapítványt tett, míg férje (1880-ban) 5000 forint ösztöndíjat alapított, melynek kamatja egy szegény, jó tanulónak adassék.

A minden tekintetben összeillő házasfelek közt a legszebb s legboldogabb családi élet fejlett ki, melyet a gondviselés hét gyermekkel (3 fiú, 4 leány) áldott meg, kik közül a legidősebb, József gróf, az újabban alapított családi hitbizomány örököse, ez idő szerint 17 éves. Az anyagiakban dúsgazdag család a lelki javakban is a leggazdagabbak egyikének mondható. Jóság, szeretet és boldogság tanyája az ó-kigyósi «tanya», melyben igaz, hazafias magyar szellem uralkodik nagyokban és kicsinyekben egyiránt.

Wenckheim Frigyes gróf csak a múlt évben vásárolta meg az 50 ezer holdat tevő borossebesi uradalmat Waldstein gróf előbbi birtokostól; így még nem volt érkezése ez új birtokot egyéb uradalmai mintájára berendezni. De e rövid idő alatt is nagyon átalakította Boros-Sebest. Az ott talált vashámort nagyszerű átalakításokkal rögtön a kor színvonalára emelte, az uradalom hivatalnoki karába és alkalmazottjai közé a Waldstein gróf ápolta cseh érzület helyett magyar szellemet vitt be; de, a mi szinte páratlan cselekedet, megajándékozta az országot a föntebb is említett 22 kilométer hosszú helyiérdekű vasúttal, melyet minden országos és községi hozzájárulás nélkül saját erszényéből építtetett s úgy személy-, mint teher-szállításra berendeztetett. Ez a vasút nemcsak a mellékén eső községek termékeinek a szállítását teszi lehetővé, hanem egyúttal összeköttetésbe hoz a világgal egy eddig eldugott kincset, a menyházai (oláhosan: monyászai) fürdőt, melyet nagy gyógyító erejű vizéért s remek, vadregényes környezete miatt eddig is Gasteinnal hasonlítgattak össze a hozzá értők.

BOROSSEBES. Piacz tér.

Ez a vasút olyan fejedelmi ajándék a közérdeknek, melyhez hasonlót alig találunk a vasútépítés terén. A boros-sebesi uradalmi épületek, melyek a maguk czéljára különben is kielégítők voltak, nem kerültek még sorra az újítgatást illetőleg mindaddig, mig a hadgyakorlatok szintereinek megállapítása révén tudomásra nem jutott, hogy Boros-Sebest Ő Felsége oda érkeztének szerencséje fogja érni. Wenckheim Frigyes gróf, a mint erről értesült, rögtön sietett minden intézkedést megtenni, hogy a nagyon is egyszerű uradalmi udvarházat királyi szállássá varázsoltassa, a többi uradalmi épületet kellő karba helyeztesse s általában az egész községet úgy kicsinosíttassa, hogy ott a király s a kíséretében leendő főherczegek és egyéb magas rangú vendégek elég jól érezhessék magukat. S hogy elmés leleményességével pazar bőkezűséget párosított, fennen bizonyítja az, hogy a rendelkezésére állott néhány hét alatt úgyszólván az egész városkát teljesen átalakíttatta. Az avult, magasföldszinti udvarházban, — melyet a nép is csak nagyítva nevez kastély-nak, — fényesen kárpitozott és parkettezett, s fejedelmileg bútorozott termek támadtak, melyekhez villamos lámpák közt vezet föl a néhány fokú, de pompás lépcső. A ház melletti angol-kert viruló parkká változott; a százados fenyők és tölgyek mellett gyönyörű déli növények csoportjai pompáznak; megkapó méltósággal magaslik ki a többi fa közül egy óriás kőrisfa, melynek 20 méternyi magas törzse oly egyenes és görcs nélküli, mint egy kifaragott kőoszlop; de még ennél is nagyobb ritkaság a Vadaskert vén fája, egy állítólag hatszáz éves tölgy, melynek 12 méter a körülete és négy méter az átmérője. A többi átalakított uradalmi épületek közt legérdekesebb az a főtiszti lak, melyben Sárosy Gyula költőnk született, kinek emlékezetét, e ház falába illesztve, egy feliratos kőtábla őrzi. Az udvarházén kivül ennek a háznak a képét is bemutatja lapunk jelen száma. Ebben a házban is a király kísérete lesz elszállásolva.

Boros-Sebesen Ö Felsége és kísérete számára 60 szobát kellett berendezni, s Wenckheim Frigyes gróf a saját épületeiben annyi szobát tudott előállíttatni, hogy a helység házai közül csak a jegyző lakását, a református és róm. katholikus iskolát, meg az «Unió-bank» itteni képviselőjének a lakását volt szükség vendégszállásokká alakítani. Paradeyser Lajos főszolgabíró házánál a miniszterek lesznek szállva.

Az egész városkában a legnagyobb tisztaságról és rendről gondoskodtak. Házak, udvarok, kertek utczák mind, mind ragyogni fognak a nagy napok alatt. Éjjel a helységbeli villamvilágításon kivül örömtüzek fognak égni a hegyeken, a király lakásával szemben álló hegy tetejé-

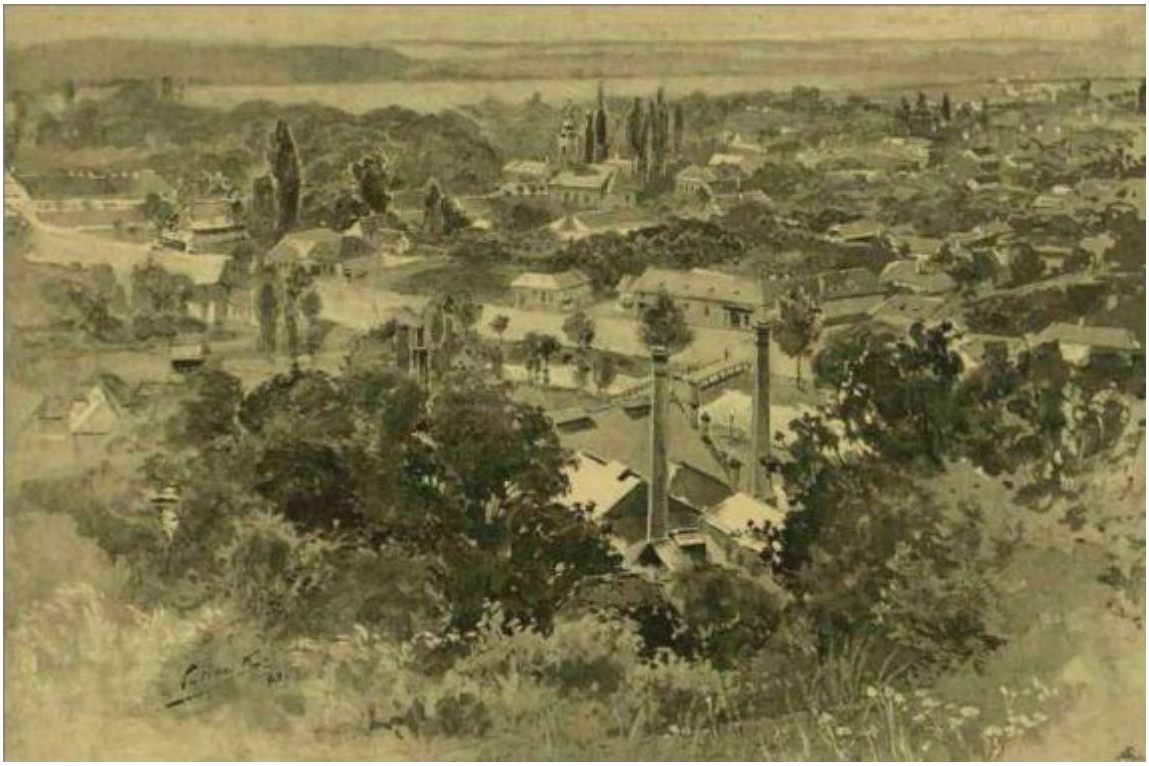
ről pedig egy hatalmas villamos fényszóró (reflektor) fogja beragyogni az egész vidéket.

Nagyérdekű látvány lesz a vendégekre nézve a rendkívüli gonddal újjított és berendezett vasgyár, mely évenként 300 vasúti teherkocsit megtöltő vasat készít. Nyolczvan munkás és vasöntő foglalkozik a gyárban, mely Arad, Szeged, Temesvár, Kolozsvár, sőt Budapest számára is gyárt rúd- és idomított vasat. Ezen a gyáron kivül van az uradalomnak márvány- és kőipara is. S mindez még csak kezdetnek mondható, mert az új földesúr mind napfényre fogja itt hozni a dús természetnek idáig rejtett kincseit. Nem hagyhatjuk említetlenül a városka kaszinó-épületét, melyet szintén fényesen átalakítottak, mivel annak a nagytermében lesznek az udvari ebédek. Boros-Sebestől, a völgyön fölfelé, félórányira van a 3000 (4/5 részben oláh, 1/5 részben magyar) lakosú Buttyin (magyarosan: Bökény) mezőváros és járásbírósági székhely. Itt József főherczeg és kísérete lesz szállva. A helység lakossága nagy lelkesedéssel készül a népszerű főherczeg diszes fogadására. Említést érdemel e helységet illetőleg az, hogy itt van az országnak legnagyobb vizi-malma. Buttyintól ismét fölfelé, de csak kis félórányira van Alcsill, 850 oláh és magyar lakosú község, hol Albrecht főherczeg és kísérete fog lakni az Almay-féle kastélyban, melyből gyönyörű szép erdős hegyekre nyilik kilátás. Szintén csak vagy félórányival fölebb van a Fehér-Körös balpartján Gurahoncz 500 (oláh s magyar) lakosú község, melyet az arad-csanádi vasúttársaság vasúti talpfa-páczoló gyártelepe, faeczet-gyára és nagy téglaégetője tesz nevezetessé, s a vidék lakosságára nézve egyik legfontosabb keresetforrássá. A helység fölött meredő erdős hegyeken különféle siklók és iparvasútak apró vonatai járnak-kelnek olyan magasságokban is, melyek teljesen járhatatlanoknak látszanak. Innen már világosan kivehetők az erdélyrészi havasok. Gurahonczon is több vendég lesz szállva. Íme, ez a pár mérföldnyi völgymélyedés az, melyben a hadgyakorlatok itteni része történni fog, s melyet a királyi látogatás minden bizonynyal nagy lépésre serkent a haladás és művelődés terén nemcsak e rövid alkalomra, hanem a jövőre is.

Boros-Sebes múltja

A Dézna felől folyó Sebes-patak torkolatától kissé keletre van az arad-csanádi vasút pályaháza, egyúttal éveken át végső állomása ennek a derék vállalatnak, mely 1881. szept. 7-én nyitotta meg a Boros-Sebest a tőle 28 kilométer távolságban levő Boros-Jenővel összekötő vonalrészt. Ezt a haditekintetben is fontos két pontot már a rómaiak sem hanyagolták el. Mind a két helyen egy-egy előbástya, propugnaculum, állott. Sebes helyén alkalmasint éppen Ziridava feküdt, Daciának egyik városa, Zermizirgával (talán a mai Bulcscsal) ugyanazon hosszúság fok alatt, de a szélességnek 20 perczével odább éjszakra. Ez a két fok éppen a mostani Berza, Boros-Sebes és Buttyin által alkotott háromszögben metszi egymást s úgy itt, körülbelül a Sebes-pataknak a Fejér-Körösbe való ömlésénél, mint védelemre különben is alkalmas ponton állt Ziridava, ha ugyan Ptolemaeus táblázatának hitelt adhatunk.

Kijelölt pont minden esetre fontos. Innen nyilt az út az aranybányákhoz, más részt pedig a Bökény- és Sebes-patak mentén az aradi ércztelepekhez. Éppen e vidéken találják a legtöbb római érmet, s a környéken római bányaművelés nyomait sejtik. A Fejér-Körös völgyén fölfelé a bányákhoz rendes út vezetett. Boros-Sebes szomszédságában, Déznán, még fent a várromok közt is találtak római kapcsokat (fibulákat), ékszereket s érmeket; a közel levő Fericze régi gör. kel. templomába római feliratos köveket falaztak be, stb. A vidék rómaiságának leghatározottabb bizonyságai mégis az u. n. római sánczok, vagy dáciai határ-vonalak.

Látkép a Pilis-Pleşa-ról, 1893. Cserna Károly rajza

Ezen limes dacicus fõvonalából kelet felé Kislaka táján egy szárnyvonal ágazott ki, s egészben délkeletnek tartva, Árkosig (Járkos) ért, hol egy jókora nagyságú négyszög gyaníttatja a régi castrumot. Alapvonalai az erdőben jól láthatók.
Ignest (a régi Agnafalva) határán tovább menve Boros-Sebesnél és Buttyinnál (a régi Bökönynél) a Fejér-Körös mellett azon a tájékon enyészik el, hol talán a már említett Ziridava állott. Nyomát a Pilis-hegyen s a vele szemközt levő 196 méter magas kopár Piliskén, általában pedig a Bolhád nevű erdős hegységben még jól föl lehet ismerni. Árka nyugat felé mélyebb, Dácia felőli oldalán ellenben az esővíz által lehordott iszap már jócskán feltöltötte. A töltés alapja 8 koronája 2 méternyi; magassága 80, Pannónia felé eső lejtője 510, a dáciai 250 centiméter. Olyan méretek ezek, melyek többé-kevésbbé minden ponton egyeznek a vallumnak Palánkától Tihóig terjedő, közel 400 kilométer hosszú s Torma Károly által szabatosan megmért vonalával.

A honfoglalás történetében szintén szerepeltetik ezt a vidéket mindazok, kik rosszul értették Béla király jegyzőjének azt az adatát, hogy a magyarok a Jószás-patakon fölfelé jutottak el Mén-Marót várához, Biharba. Föltéve, hogy a honfoglalók Szeghalom és Csökmő tájától Gesztig az Ördögárka, Szalonta vidékétől pedig a limes dacicus mentén haladva, annak Kislakon, Árkoson és Boros-Sebesen át máig is látható vonala mellett (mint Szabó Károly és Kápolnay ezredes vélte) valóban eljutottak oda, hol ez a limes végződni látszik, t. i. a Jószáspatak torkolatáig, a mai Aradmegyébe: minden további találgatás megakad azon a tényen, hogy a Jószás mellett fölfelé soha sem vezetett út Biharba. Sebes vidékét tehát ki kell hagynunk a honfoglalásnak eléggé még úgy sem tisztázott történetéből. Nem ösmerjük Sebesnek a középkorban való szereplését sem. Figyelmet érdemel azonban, hogy mindjárt első feltűnésekor nagyobb helységei közé sorolják Zarándvármegyének. Ugyanis mezővárosnak írják 1552-ben I. Ferdinánd adománylevelében, és 1553-ban, midőn az esztergomi káptalan a temesvári hős, Losonczy István leányait, Fruzsinát és Annát birtokukba beiktatta. Ha egész terjedelmében ösmernők azt az adománylevelet, melylyel Zsigmond király 1387-ben

Losonczy István és László bánoknak adományozta Boros-Jenő és Dézna várak uradalmait, megtalálnók benne a hozzájuk tartozó Sebes nevét. Annyi kétségtelen, hogy 1387 óta a Losonczyak óriási uradalmába volt keblezve. 1552-ben már uradalmi főhely (caput dominii), a mennyiben Bököny (Buttyin) mezőváros és Tótvidéke számos faluval együtt hozzátartozott. 1566-ban, Jenővel és Gyulával együtt, Boros-Sebes is behódolt a töröknek, s ez időtől kezdve, Khalil bégnek 1574. évi defteré szerint, a jenei szandsák-bég alatt álló déznai vár bégje húzta jövedelmeit. A magyar urak azonban ebben nem igen akartak megnyugodni.1576-ban Pap György tizenketted magával Sebes nevű várast megdúlta és a szegény népnek „marháját" elvitette; aki fő volt a varasban, annak fejét vétette. Bármilyen nagy kegyetlenséget cselekedett — írta a temesvári basa — a szegény népen, kiről én nekem panaszolkodtak.

Jenő és Dézna várai 1596-ban felszabadulván a török uralom alól, Sebes mezőváros is magyar földesurat kapott. Báthory Zsigmond fejedelem 1597-ben a hűtelen Kendy Ferenczneknek minden jószágát, többi közt Deszni várát Sebes mező-várossal s 47 egész faluval, valamint 3 részjószággal és 7 pusztával, a vasbányakkal es hőforrásokkal együtt gönczruszkai Kornis Gaspár tanácsúrnak ajándékozta. Az új földesurat a váradi káptalan vizsgálóbiztosai (requisitorai) még abban az esztendőben beiktatták. 1601-ben azonban szalontai Toldy Istvánt is boldogította a fejedelem egy sebesi részjószággal, azonkívül még 95 különböző birtokkal s 1602-ben ot is beiktatta a fejérvári káptalan. Zsigmond fejedelem teljes bukásával Toldy elvesztette Kornis azonban egyenlőre még megtartotta birtokát. 1612-ben ugyan őt is száműzte és javaitól megfosztotta Báthory Gábor; de az új földesurak sem voltak szerencsésebbek. 1612-ben Bethlen Gábor, ennek hűtelen volta miatt meg azon évben nagymegyeri Keresztesy Pál kapta, a ki Báthory Gábor bukásával 1614-ben hiába tiltakozott az ellen, hogy a felülkerekedett Bethlen Gábor fejedelem Deszni uradalmával együtt ezt a várost is visszaadja régi földesurának, Kornis Gáspárnak. Bethlen nem is adta vissza azonnal, hanem előbb 1614-ben 3000 magyar forinton Rhédey Pálnak vetette zálogba. Rhédeytől azonban — valószínűleg egyezség következtében — pár hónap múlva ismét Kornis Gáspáré lett a város melyet fia, Zsigmond, 1633-ban, és pedig 39 egész faluval s több kisebb birtokkal együtt, új adományul nyert I. Rákóczy Györgytől. Kornis Zsigmond öcscse és örököse, Ferencz, 1649—1655-ben perelt is e miatt Keresztesy Ferenczczel, ki szintén jogot tartott Sebeshez és a többi jószághoz. De tárgytalan lett ez a pör, midőn 1658 szeptemberében Boros-Jenő és vele az egész vidék ismét török kézre került, s ott is maradt mindaddig, mig 1693-ban a keresztények vissza nem vették. Ettől kezdve mint kincstári birtok tengődött a kis város, melynek lakosai még mindig jobbadán kálvinista magyarok voltak. Első ismert prédikátoruk, Balogi Gergely 1712-ben irta alá a makai esperesség törvényeit. Ő volt még a pap, mikor 1726-ban s újabban 1732-ben III. Károly király Modena, Beggio s Mirandola herczegének, Correggio fejedelmének, Este őrgrófjának, kedves «unokatestvérének», Rinaldó-nak (Rajnáidnak) adományozta ezt a községet összesen 200 faluval és pusztával együtt, úgy, hogy Rinaldo herczeg, a rácz katonai határőrség területét kivéve, ura lett majdnem az egész Zarándmegyének s Aradmegye egy részének. Mikor azonban Rinaldónak 1737-ben történt halála után III. Ferencz lépett a modenai trónra s az osztrák örökösödés ügyében mindjárt szövetkezett a spanyolokkal, Mária Terézia megfosztotta őt magyarországi javaitól. Ezeket az 1748-ban Aachenben kötött béke értelmében visszakapta ugyan, de kevés ideig intézhette azok kezelését, mert III. Ferencz fia, II. Rinaldó, utóbb más olaszországi jószágokkal cserélte el magyarországi uradalmait.

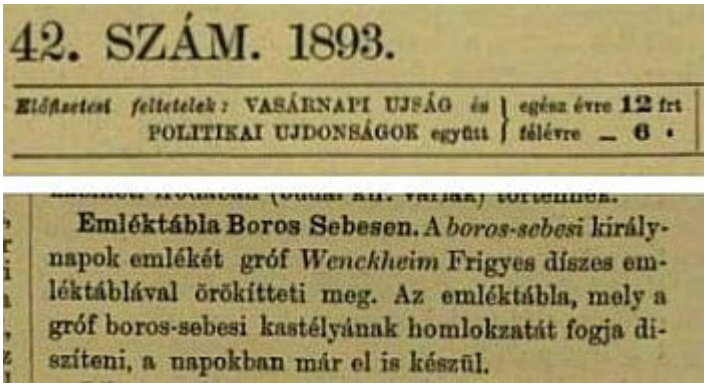
A városka, mely 1732-ben már csak 90 írt adót fizetett, igen lassan heverte ki a török hódítások idejében való pusztulását. Prédikátorai, Sikó Ferencz, Fogarasy István, Tóth István, Szilágyi János, stb. szomorúan láthatták nemzedékről-nemzedékre, mint veszt ottan tért a magyarság. 1774-ben Mária Terézia s 1783-ban II. József már nemcsak nekik, hanem a görögkeletieknek is megengedte, hogy templomaikat újraépítsék. 1784-ben rossz helyre menekült ide a lázadó oláhok elől Jancsó András kristyóri prédikátor, hogy ennek parochiáján

folytassa működését, mert a g.-keletiek sebesi protopópája is a lázadókkal tartott s e miatt elfogatta, s báró Petras alezredes az aradi börtönbe kísértette. A vád különben az volt, hogy a borossebesi helvét hitvallású magyarokat a görög nem egyesült hitre akarta téríteni, biztatván őket, hogy abban az esetben nem lesz bántódásuk a fölkelők részéről. Ugyanazon év augusztusában Aradvármegye — melybe Mária Terézia Zaránd nyugati részével együtt ezt a várost is még 1745-ben bekebelezte — Boros-Sebesen hirdette ki 21 oláh rablónak azt a kegyelmet, melyet II. József a megye közbenjárására aug. 3-án a legsajátságosabb körülmények közt adott Forray András aradi alispán elrablóinak. Úgy látszik, Gersics Péter protopópa is tisztázta magát a vádak alól, s azt a 21 oláhot s aug. 19-én az újabb 19-et éppen ő eskette föl hűségre. Ebből az időből, 1786-ból való az első hivatalos adat is, hogy Sebes határában a lakosok engedélyt kértek vasérczek kutatására, de kétségkívül foglalkoztak ily kutatásokkal, rendszertelen bányászattal s a vas feldolgozásával már századok előtt is. Ez az adat tehát voltakép csak az újabbb lendületet jelenti. Különösen 1840. óta újabb irányban folytatták a vasgyártást, mely most 8-9 ezer métermázsa hengerezett vasat állít elő. Figyelmet érdemel különben egy más, de szerencsétlen végű iparvállalat is. 1806-ban ugyanis Thuróczy Taddé kamarai ispán, Egyed Gábor, Hrabovszky Béla béli tiszttartó és Lupes számtartó szódagyárat állítottak Sebesen.

A gyár igazgatója, Székely Mihály ellen azonban az ausztriai kereskedelmi törvényszék már a következő évben végrehajtást rendelt el 71,000 frt erejéig; 1808. októberében az igazgató megjelent ugyan Váradon, hogy számadást adjon sáfárkodásáról; a gyárról azonban nincs többé szó s így a kísérlet, úgy látszik, meghiúsult.

Éppen az alapítás esztendejében, 1806-ban történt, hogy Németországban levő javait gróf Königsegg-Rothenfels József elcserélte Boros-Sebes mezővárosért s a hozzá tartozó 21 faluért. 1810. július 16-18-án nagy fénynyel iktatták be az új földesurat, 1807. óta Aradmegyének is táblabíráját, ki az első napon 260 vendéget látott el asztalánál. Szeptember 5-én azonban már elhunyt a birtokszerző; utódai Königsegg János és Zsigmond lettek, kiket 1814. május 31-től június 2-áig szintén ünnepélyesen vezettek be.

Egyik főtisztjöknek, Sárosy Lajosnak a fia Sárosy Gyula, a költő, kinek szülőházát, hol 1816. febr. 12-én pillantotta meg először a napvilágot, 1890-ben emléktáblával jelölte meg az aradi Kölcsey-egyesület. Gróf Königseggék építették azt az udvarházat, mely a mostani hadgyakorlatok alkalmával a király Ő Felségének szállásául fog szolgálni s 1837-ben gr. Königsegg János emeltette a városka egyetlen kath. kápolnáját. A Königsegg-család azonban a 62,000 holdnyi boros-sebesi uradalmat 800,000 ezüst forinton már 1848-ban eladta gróf Waldstein-Wartenberg Keresztélynek, ennek fia, Ernő pedig 1891-ben gróf Wenckheim Frigyesnek. A városka, melynek félezred év (1387-1893) alatt 11 földesúri családja volt, kebelében a tizenegyediknek idejében üdvözli először Magyarország királyát. Nagyobb fényt nem látott, nagyobb ünnepet nem ült soha. Adja Isten, hogy fejlődésében ez az ünnep igaz boldogságnak új korszakát nyissa meg! (Forrás: Márki Sándor — Vasárnapi Újság - 1893. 37. szám.)

42. SZÁM. 1893.

Előfizetési feltételek: VASÁRNAPI UJSÁG és POLITIKAI UJDONSÁGOK együtt | egész évre 12 frt | félévre — 6 •

Emléktábla Boros Sebesen. A *boros-sebesi* királynapok emlékét gróf *Wenckheim* Frigyes díszes emléktáblával örökítteti meg. Az emléktábla, mely a gróf boros-sebesi kastélyának homlokzatát fogja díszíteni, a napokban már el is készül.

Az emléktábla-terevezetéről a korabeli sajtó több helyen tudósított.

Az épület homlokzatán az építés idejére utaló évszám (1814.) ma is fellelhető, de információ arra, hogy a ’93-as császárlátogatás emléktáblával történő megörökítése, valaha is megvalósult volna, nincs. (a szerk.)

Sebes Mező Városnak Urbáriuma 1767. (részlet)

Forrás: http://archives.hungaricana.hu

Sebes Mező Városnak

URBARIOMA

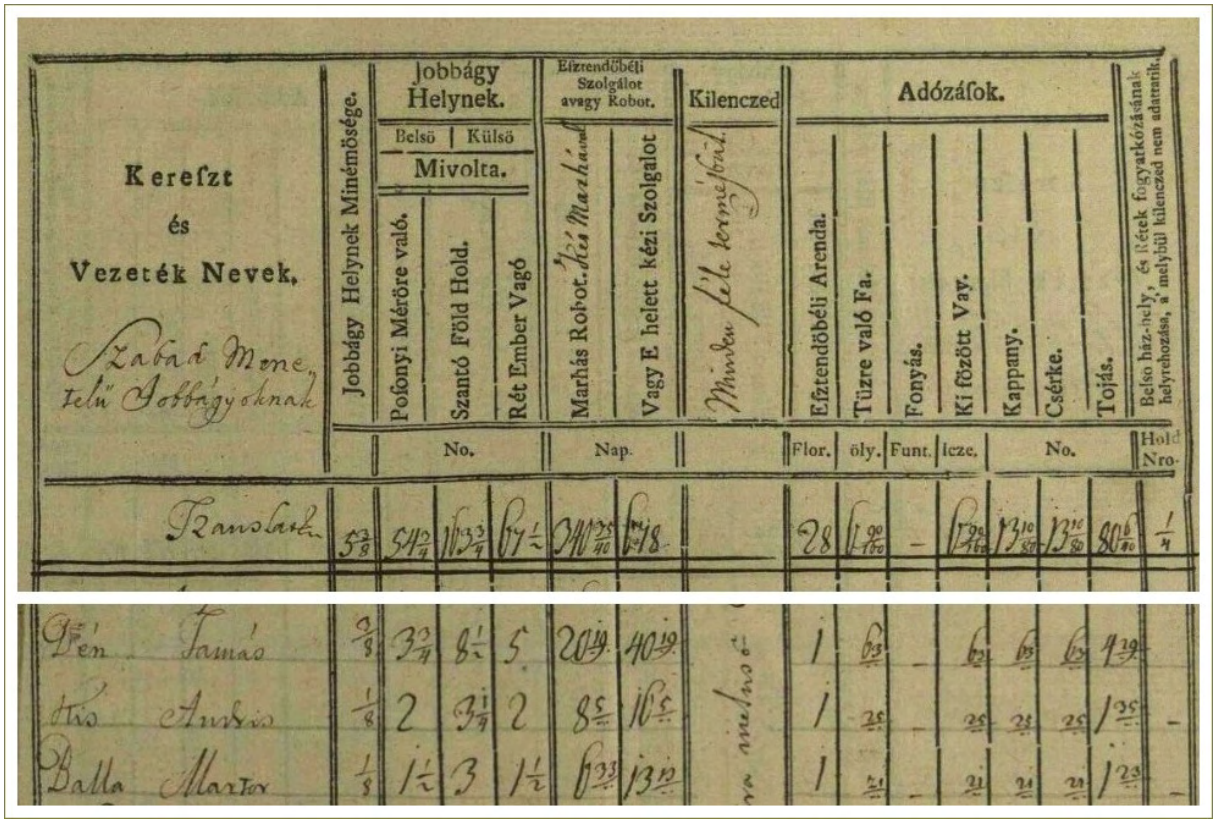
ELSŐ PUNCTOM

Jobbágy Ház-Helynek Mivoltáról.

§. I.

MIvel az Jobbágyoknak kötelességeit, 's-minden Adozáſit az Jobbágy Helyeknek voltához, és Minéműségéhez kölletik ſzabni, ezek pedig nem mindenütt egyarányoſak; hanem az Határoknak Mivoltához, és azoknak egyébb haſzon Vételeihez, vagyis Fogyatkozáſihoz ſzükséges azokat alkalmaztatni: azért ezen Sebes Mező Városban — — — — egy egéſz Jobbágy Ház-Helynek belső Fundusa, az az Ház-Helye, annak Udvara, ſzűrős, és veteményes kertye olly nagy, és téres Helyt foglallyon, a' minémű két Poſonyi Mérő Mag alá kivántatik; a' mennyivel pedig azon belső Fundus kiſſebbnek találtatik, aztat a' külső ſzántó földökben, vagy Rétekben kölletik helyre hozni, ellenben a' mennyire két Poſonyi Mérőnél nagyobb léſzen, tehát az a' külső Appertinentiákban ſzámláltaſsék; hanem ha tsak olly kevéſſel föllül halladná, hogy egy fertály Mérőnél többet nem tenne, az ollyan Tsekélységet nem méltó Tekéntetben venni.

A §. II.

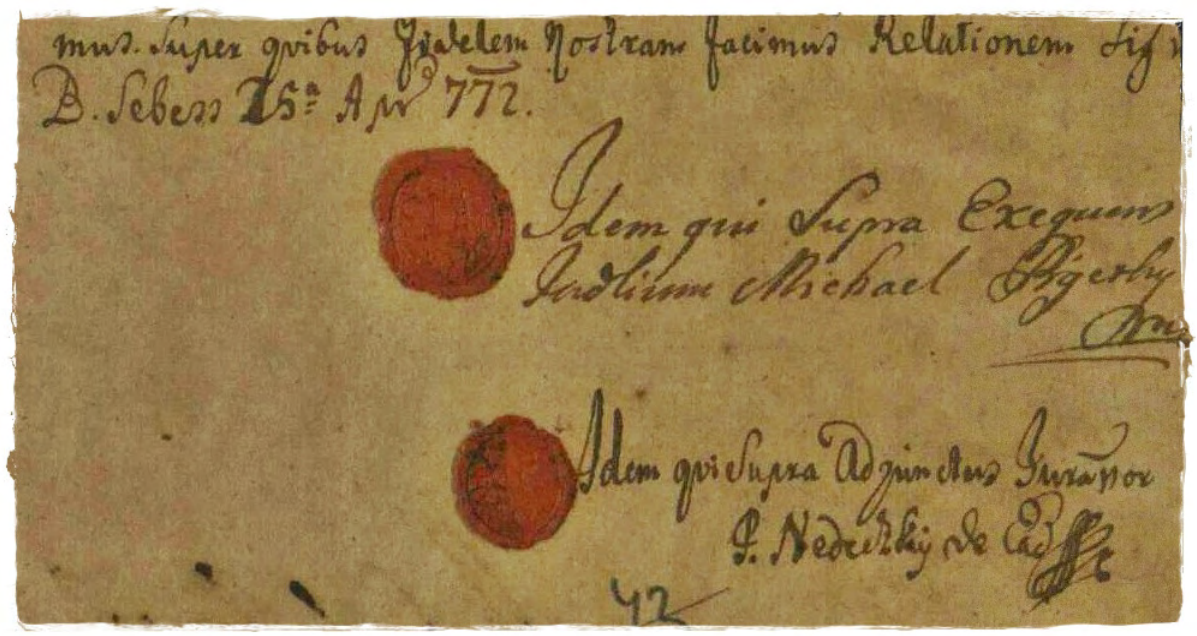
Kereſzt és Vezeték Nevek.	Jobbágy Helynek Minémösége.	Jobbágy Helynek. Belső / Külső Mivolta. Poſonyi Méröre való.	Szantó Föld Hold.	Rét Ember Vagó	Eſztendőbéli Szolgálot avagy Robot. Marhás Robot.	Vagy E helett kézi Szolgalot	Kilenczed	Adózások. Eſztendőbéli Arenda.	Tüzre való Fa.	Fonyás.	Ki főzött Vay.	Kappany.	Csérke.	Tojás.	Belső ház-hely, és Réthek fogyatkozásának helyrehozása, a melyből kilenczed nem adattatik.
		No.			Nap.			Flor.	öly.	Funt.	Icze.	No.			Hold Nro.
Szanslark	5 3/8	54 1/4	16 3/4	67 1/2	311 25/40	69 18		28	1 99/100	–	1 29/100	13 10/20	13 10/20	80 10/20	1/4
Pén Tamás	2/8	3 3/4	8 1/2	5	20 19	40 19		1	63	–	62	63	63	4 19	
Kis Andras	1/8	2	3 1/4	2	8 5/20	16 5/20		1	25	–	25	25	25	1 25	–
Balla Marton	1/8	1 1/2	3	1 1/2	6 33	13 33		1	21	–	21	21	21	1 23	–

„Szabad menetelű jobbágyoknak” adózása Sebes Mező Városban, az 1772-ik esztendőben

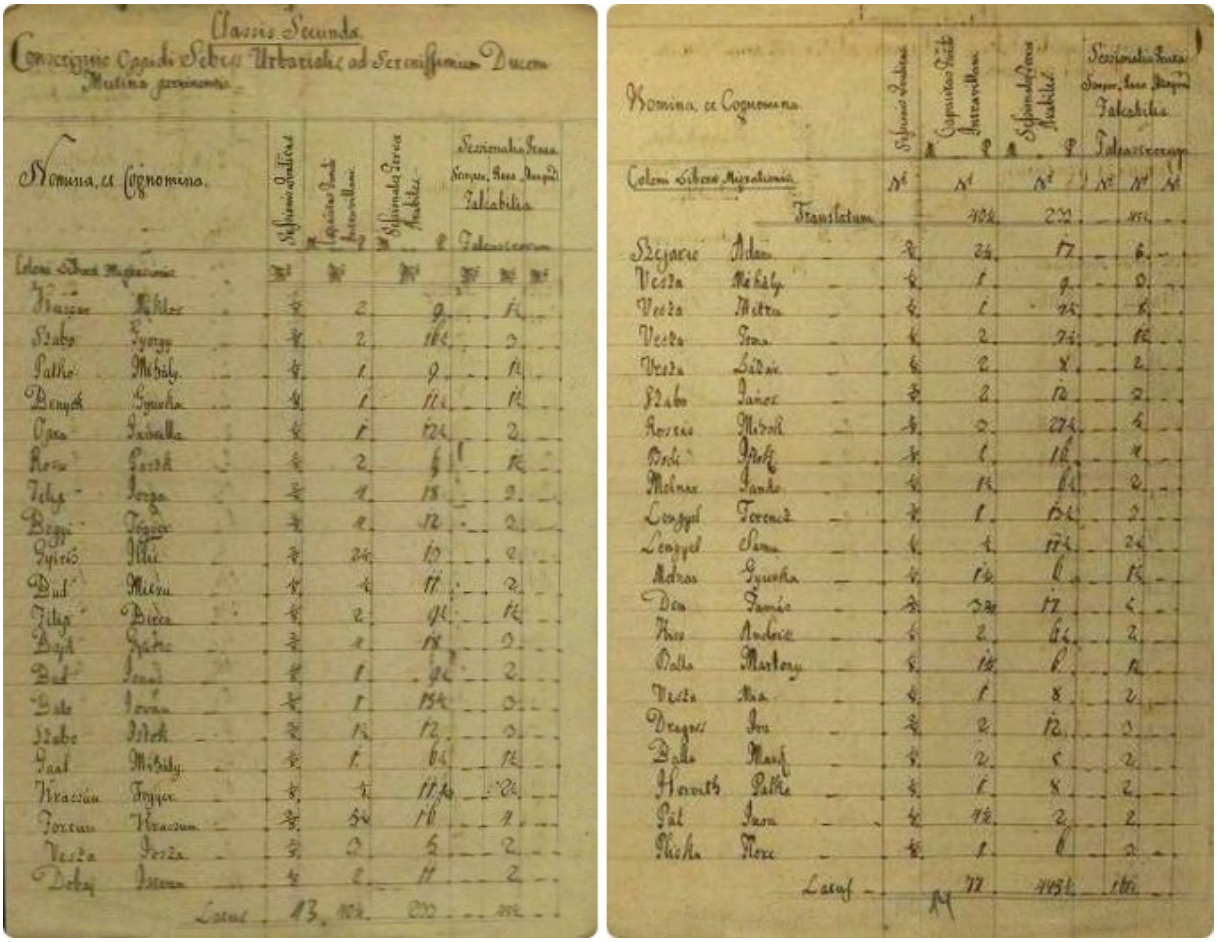
„Esztendőbéli Arenda (Flor), Tűzre való Fa (öly), Fonyás (Funt), Ki főzött Vay (Icze), Kappany (No.), Csérke (No.), Tojás (No.)”

Évi adófizetés (Flor, a florin rövidítése = forint), tűzifa (öl), fonás (font), kifőzött vaj (icce), herélt kakas (db), csirke (db), tojás (db)

„B. Sebess 25 Apr 772” — B. Sebes 1772. április 25-én

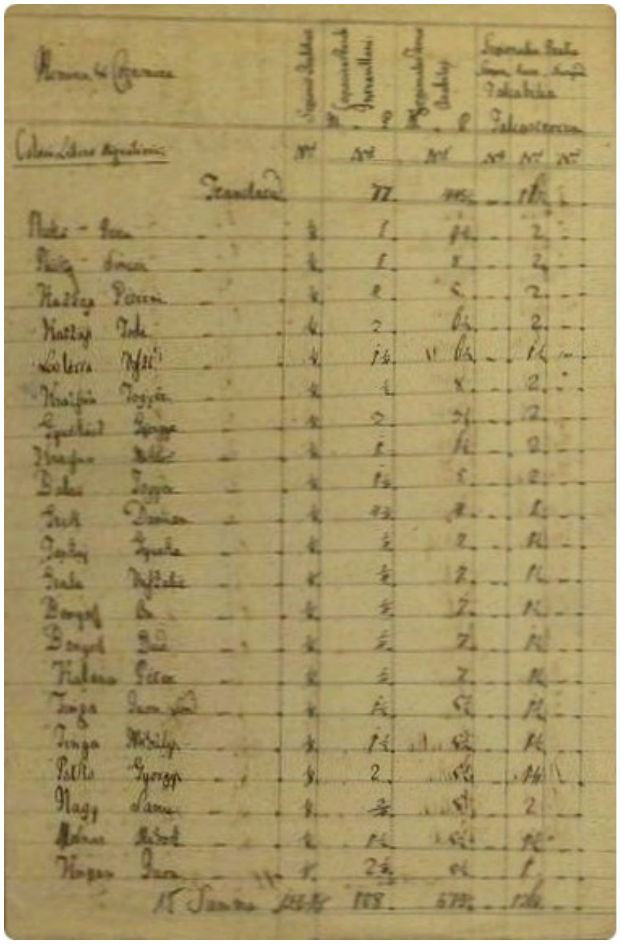

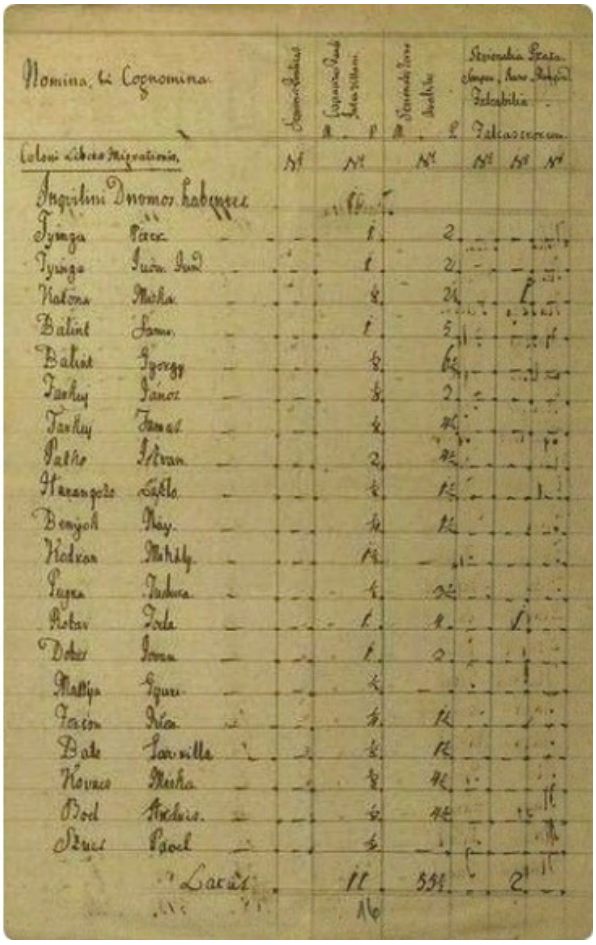
A dokumentum olvasata nehézkes, de nagyítva, kutatási vagy böngészési célra alkalmas. A lista nyolc oldalon mintegy 160 nevet tartalmaz, melynek csak negyedrészét sikerült első nekifutásra kiolvasni. (a szerk.)

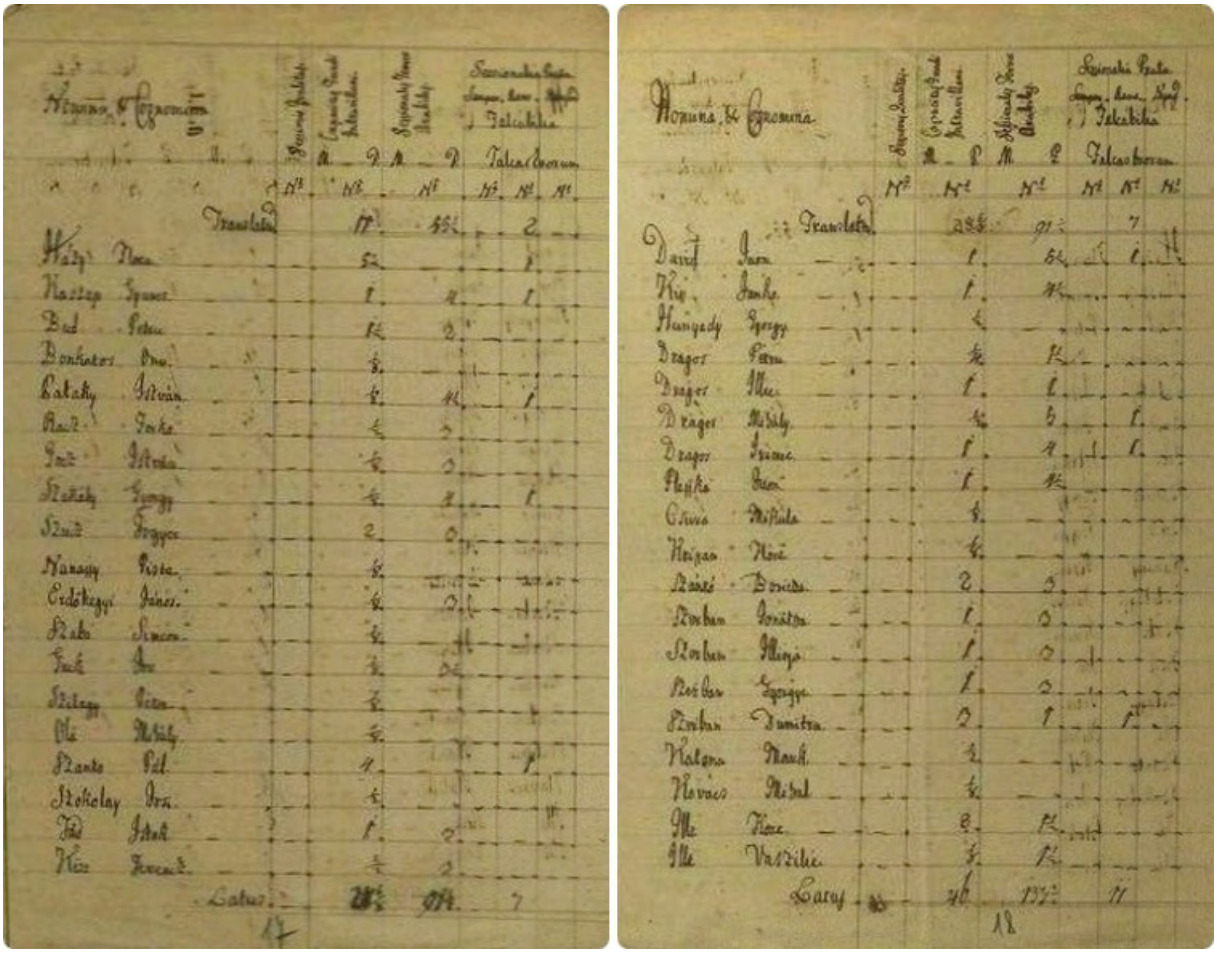
Szabó, Patkó, Benyók, Bud, Bajk, Gaál, Vesza, Dobaj, Szíjártó, Molnár, Lengyel, Den, Kiss, Pál, Pliska, Lolusa, Balas, Nagy, Tyinga, Katona, Bálint, Farkuj, Peja, Bak, Kovacz, Bod, Szücs, Erdőhegyi, Grek, Székely, Hunyady, Dragos, Szántó, Katona, Kovács, Huszár, Láz, Togyer, Pusztai, Rosu, Csegeszi, Rostás, Márton, Veres, Szalay, stb.

13 -14. old.

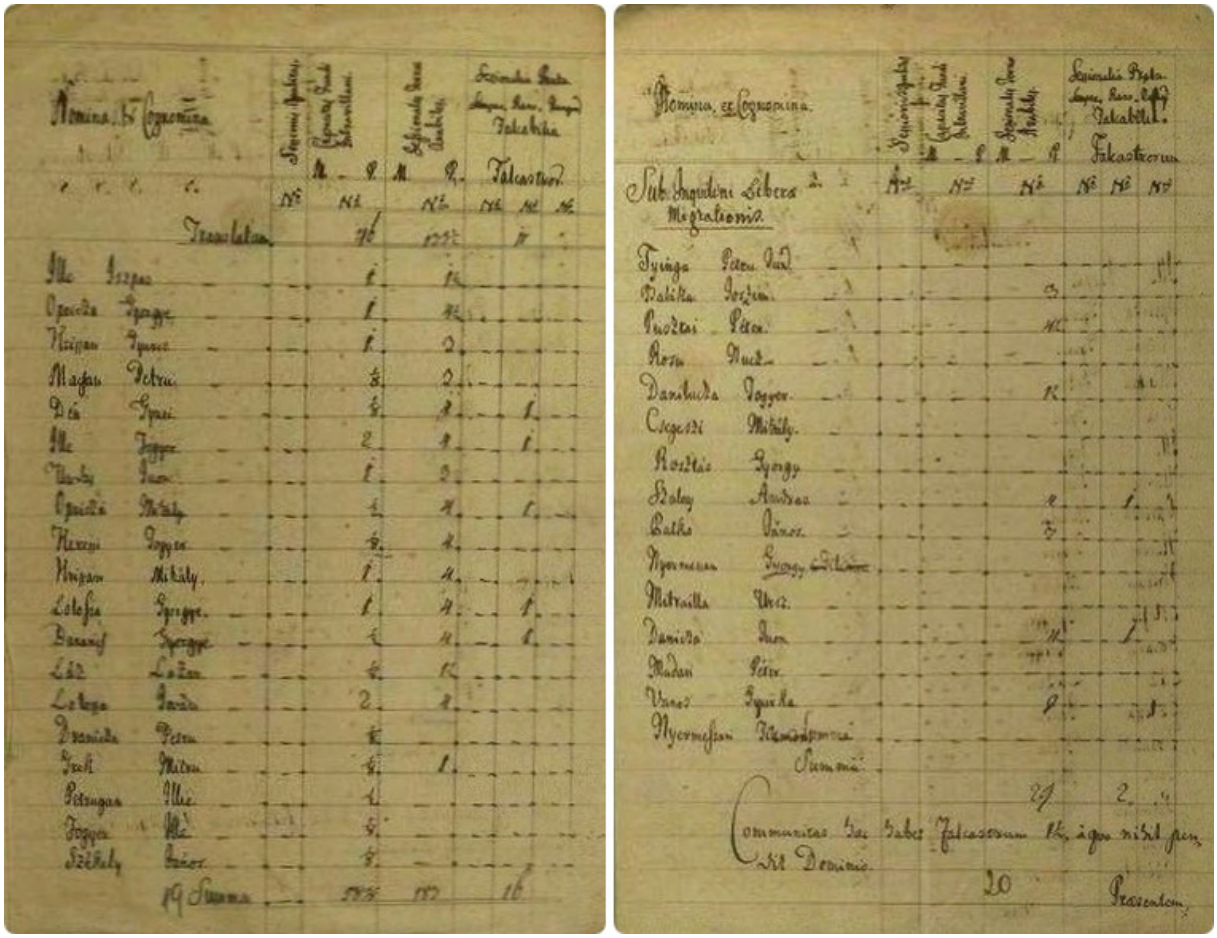

15 -16. old.

17 -18. old.

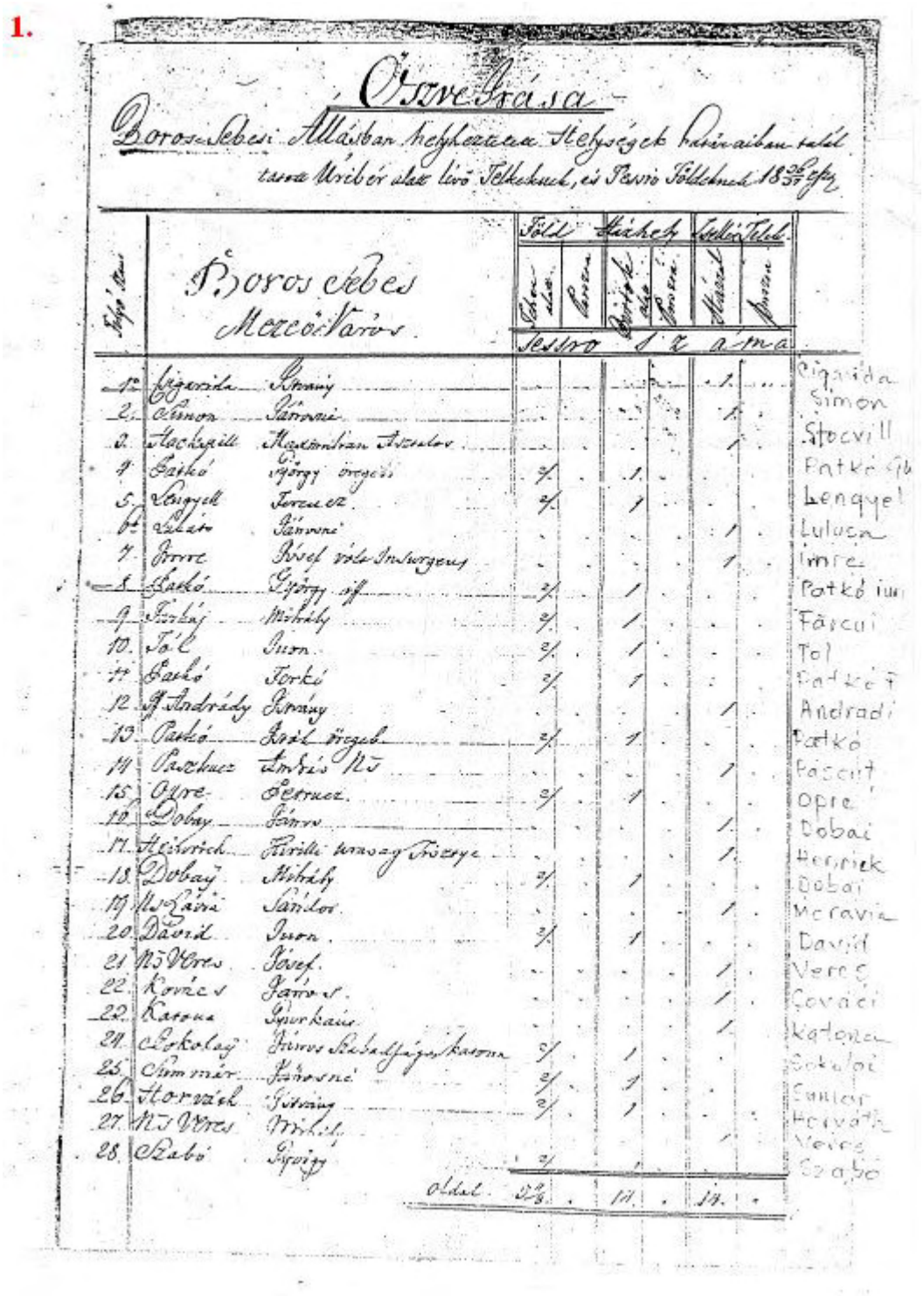
Forrás: http://archives.hungaricana.hu

19 -20. old.

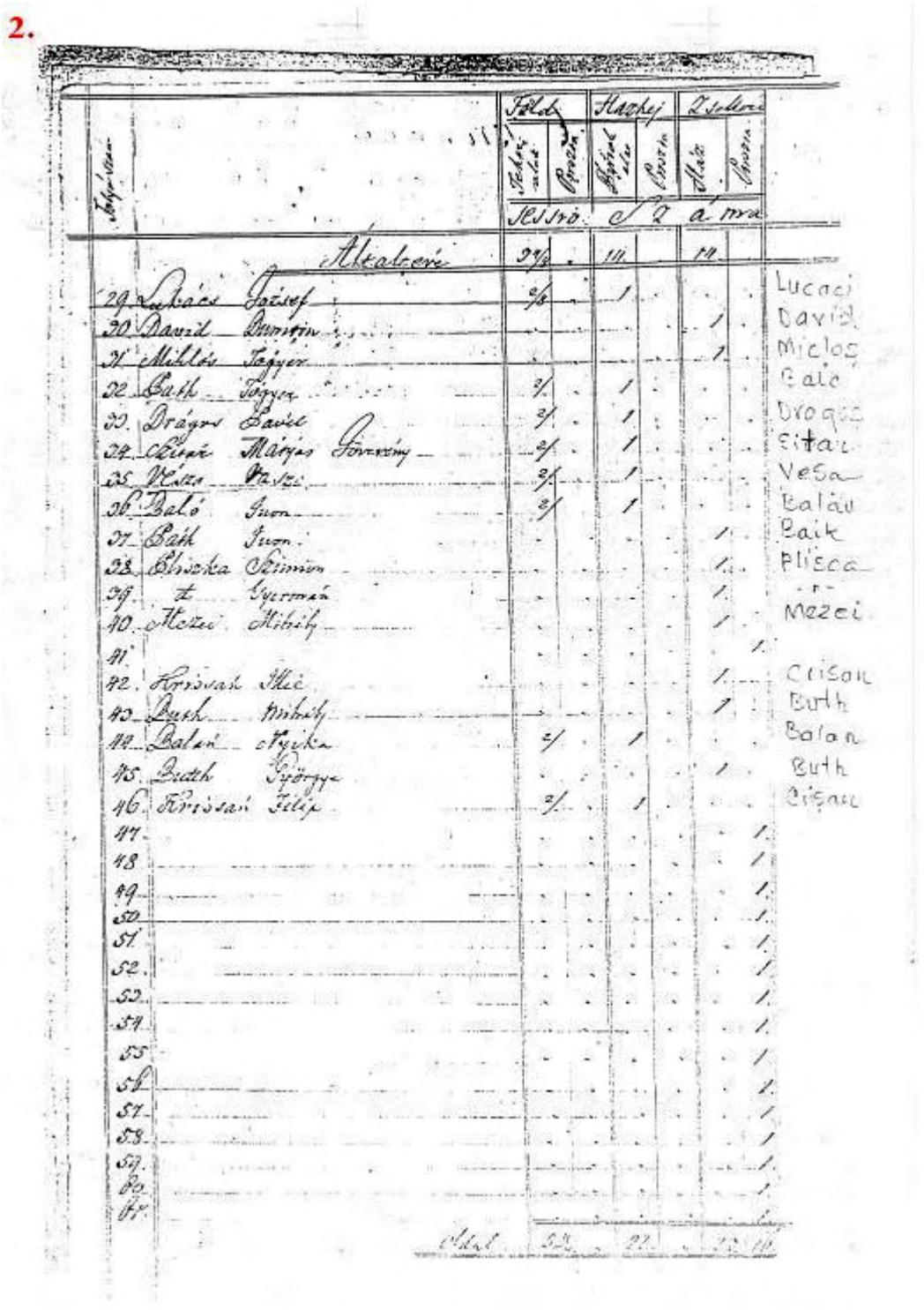
Öszveírás – 1807.

Ebben az 1807-ban készült összeírásban (8 oldal) mintegy 220 borossebesi lakos neve szerepel. Sajnos a kópia minőségét több tényező befolyásolta, rontotta. Az eredeti dokumentum több mint kétszáz éves, az itt látható példány már a másolatok másolata. Mostani közzététele a dokumentum megőrzése illetve tágabb körű ismertetése céljából készült. Egy nagyváradi irattárban lévő eredeti példányról, évtizedekkel ezelőtt a borossebesi, néhai Patkó Zsigmond készíttette. A jobb oldalon lévő oszlopokban az eredeti nevek mai, román átirata látható, ami utólagos beírás következménye. A dokumentum olvasása nehézkes, de nagyítva, kutatási vagy böngészési célra alkalmas. E másolat 2013-ban, Borossebesen készült.

1.

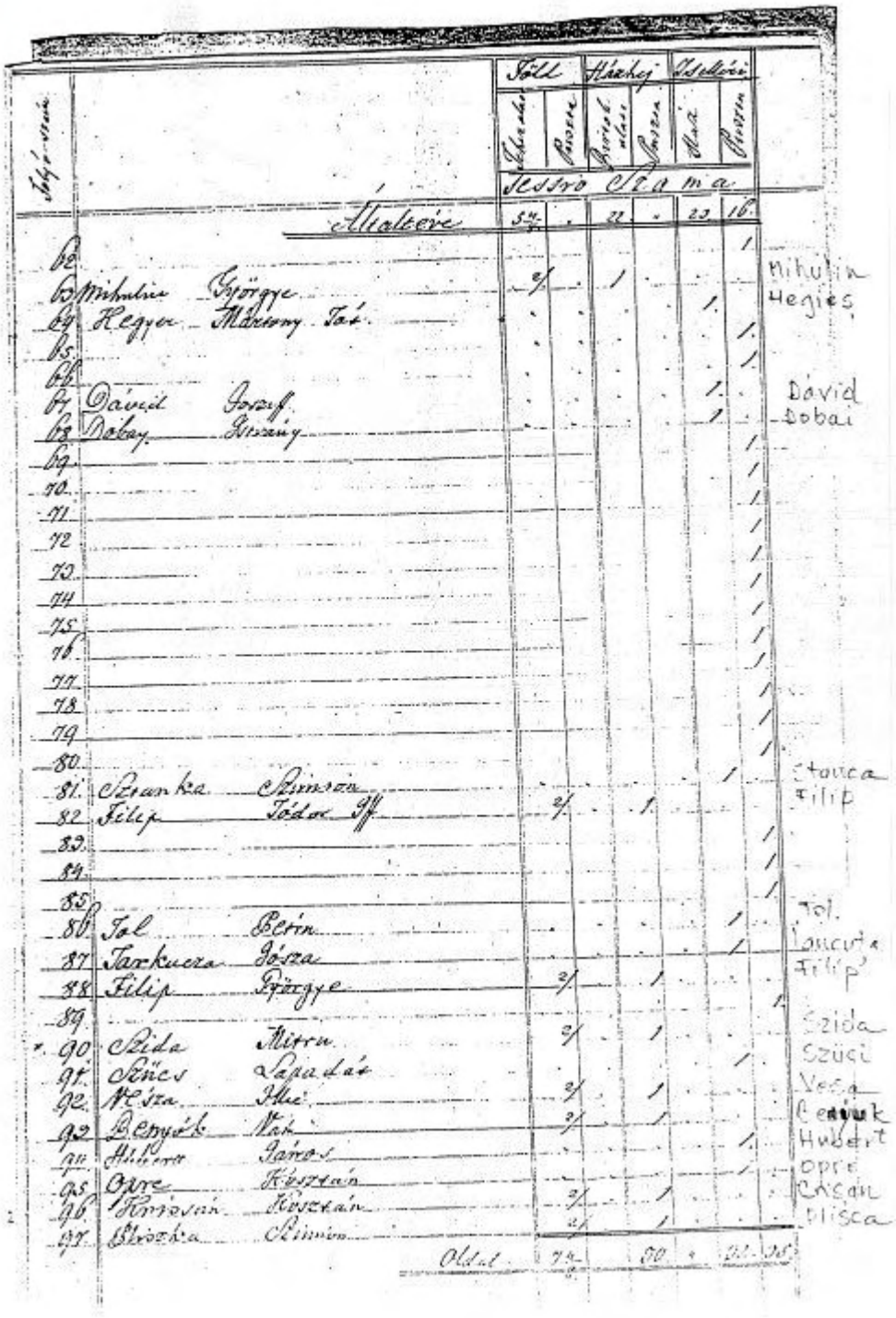
2.

Sorszám				Föld		Kaszáj		Szőlő	
				Szántó ala	Rossza	Kaszáló ala	Sivatag	Aklos	Sivatag
				Jelzés		Jelzés		Jelzés	
	Akalcsi			24		10		12	
29	Lukács	József		2/8		1			
30	David	Dumitru						1	
31	Miklós	Fagyer						1	
32	Bath	Fagyer		2/		1			
33	Drágos	David		2/		1			
34	Csiszár	Mátyás	Szovátay	2/		1			
35	Vésza	Vasile		2/		1			
36	Balás	Ivan		2/		1			
37	Bátk	Ivan						1	
38	Blisska	Simion						1	
39	"	Gyerman						1	
40	Mezei	Mihály						1	
41									1
42	Krisan	Ilie						1	
43	Buth	Mihály						1	
44	Balan	atyika		2/		1			
45	Buth	György						1	
46	Krisan	Ilie		2/		1			
47									1
48									1
49									1
50									1
51									1
52									1
53									1
54									1
55									1
56									1
57									1
58									1
59									1
60									1
61									1
	Mind			52		22		32	10

Lucaci
David
Miclos
Balc
Droque
Eitan
Vesa
Balau
Baik
Plisca
"
Mezei
Crisan
Buth
Balan
Buth
Crisan

3.

Sorszám			Föld		Házhely		Különféle	
			Szántó	Rossz	Gyümölcsös	Szőlő	Rét	Rossz
			Jegyzék száma					
	Mutatóra		54.	.	22	.	23	16.
62.								/
63.	Mihulics	György	2/	.	1	.	.	.
64.	Hegyes	Mózsony Tót.	.	.	.	.	1.	.
65.			.	.	.	.	.	/
66.			.	.	.	.	.	/
67.	Dávid	József	.	.	.	.	1.	.
68.	Dobay	Ferenc	.	.	.	.	1	.
69.								/
70.								/
71.								/
72.								/
73.								/
74.								/
75.								/
76.								/
77.								/
78.								/
79.								/
80.								/
81.	Szanka	Simon	.	.	.	.	1	.
82.	Filip	Tódor ff	2/	.	1	.	.	.
83.								/
84.								/
85.								/
86.	Tol	Bertn	.	.	.	.	1	.
87.	Tarkucza	Józsa	.	.	.	.	/	.
88.	Filip	György	2/	.	1	.	.	.
89.								/
90.	Szida	Mitru	2/	.	1	.	.	.
91.	Szücs	Lajos dás	.	.	.	.	1	.
92.	Vesza	Illés	2/	.	1	.	.	.
93.	Benyák	Mát.	2/	.	1	.	.	.
94.	Hubert	János	.	.	.	.	1	.
95.	Oprc	Keresztán	.	.	.	.	/	.
96.	Kovacsin	Keresztán	2/	.	1	.	.	.
97.	Blizsika	Simon	2/	.	1	.	.	.
		Oldal	74	.	30	.	31	35

Nikulin Hegies

Dávid Dobai

Stanca Filip

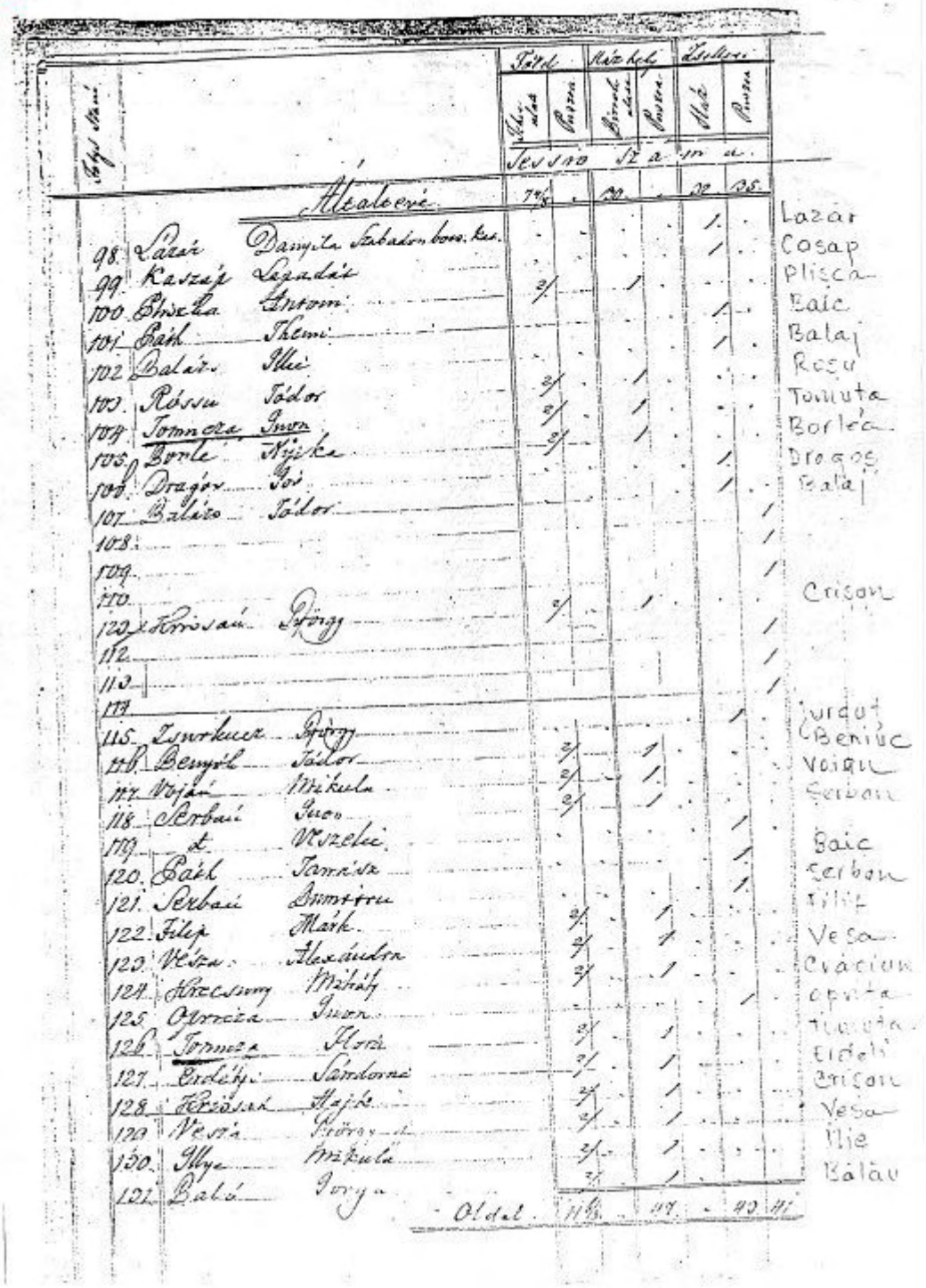
Tol. Tancuta Filip

Szida Szücs

Vesza Benyák Hubert

Oprc Csicsin Blisca

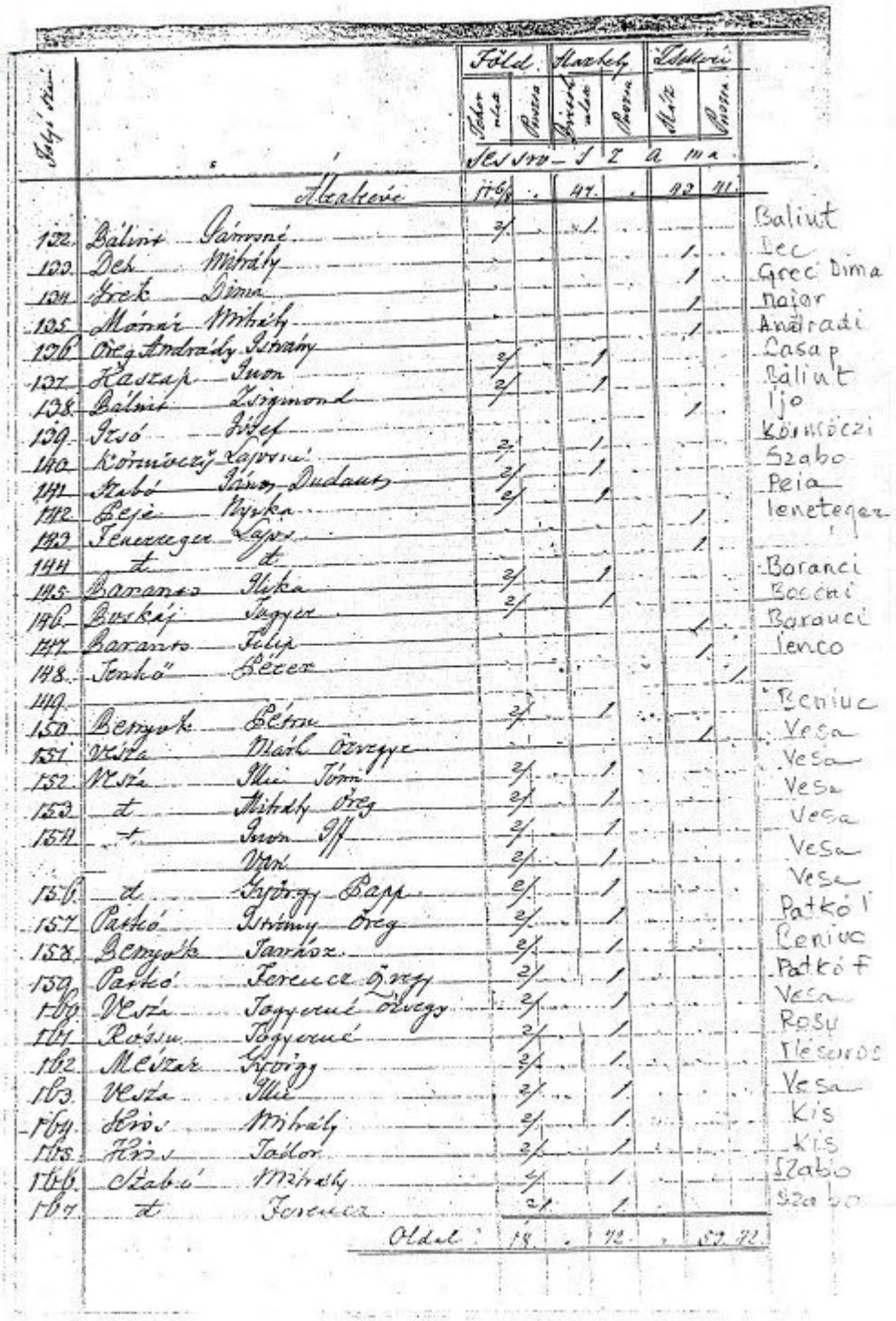
4.

Sorszám	Családi és	Keresztnév	Születési		Házasság		Halál	
			Hónap és nap	Év	Hónap és nap	Év	Hónap és nap	Év
		Összesen	7	0	0	0	0	5
98.	Lázár	Dumitru Sabadon born. kur.					1	
99.	Kaszáj	Lazadár					1	
100.	Bíró	Ilie	2		1			
101.	Pál	Ilie					1	
102.	Balázs	Ilie					1	
103.	Rósza	Tódor	2		1			
104.	Tomoga	Ivan	2		1			
105.	Borlea	Nyika	2		1			
106.	Dragos	Ioi					1	
107.	Balázs	Tódor						1
108.								1
109.								1
110.			2		1			1
111.	Kovácsné	György						1
112.								1
113.								1
114.							1	
115.	Szurkucz	György	2		1			
116.	Benyák	Tódor	2		1			
117.	Vojáu	Mikula	2		1			
118.	Serbán	Ivan					1	
119.	st.	Vazelie					1	
120.	Pál	Tamás					1	
121.	Serbán	Dumitru					1	
122.	Tilip	Márk	2		1			
123.	Vésza	Alexander	2		1			
124.	Kovácsné	Mihály	2		1			
125.	Ojrnicza	Ivan					1	
126.	Tomoga	Ilona	2		1			
127.	Erdélyi	Sándorné	2		1			
128.	Kovácsné	Mária	2		1			
129.	Vesza	György	2		1			
130.	Illye	Mikula	2		1			
131.	Balá	Ivan	2		1			
		- Oldal	116		49		43	11

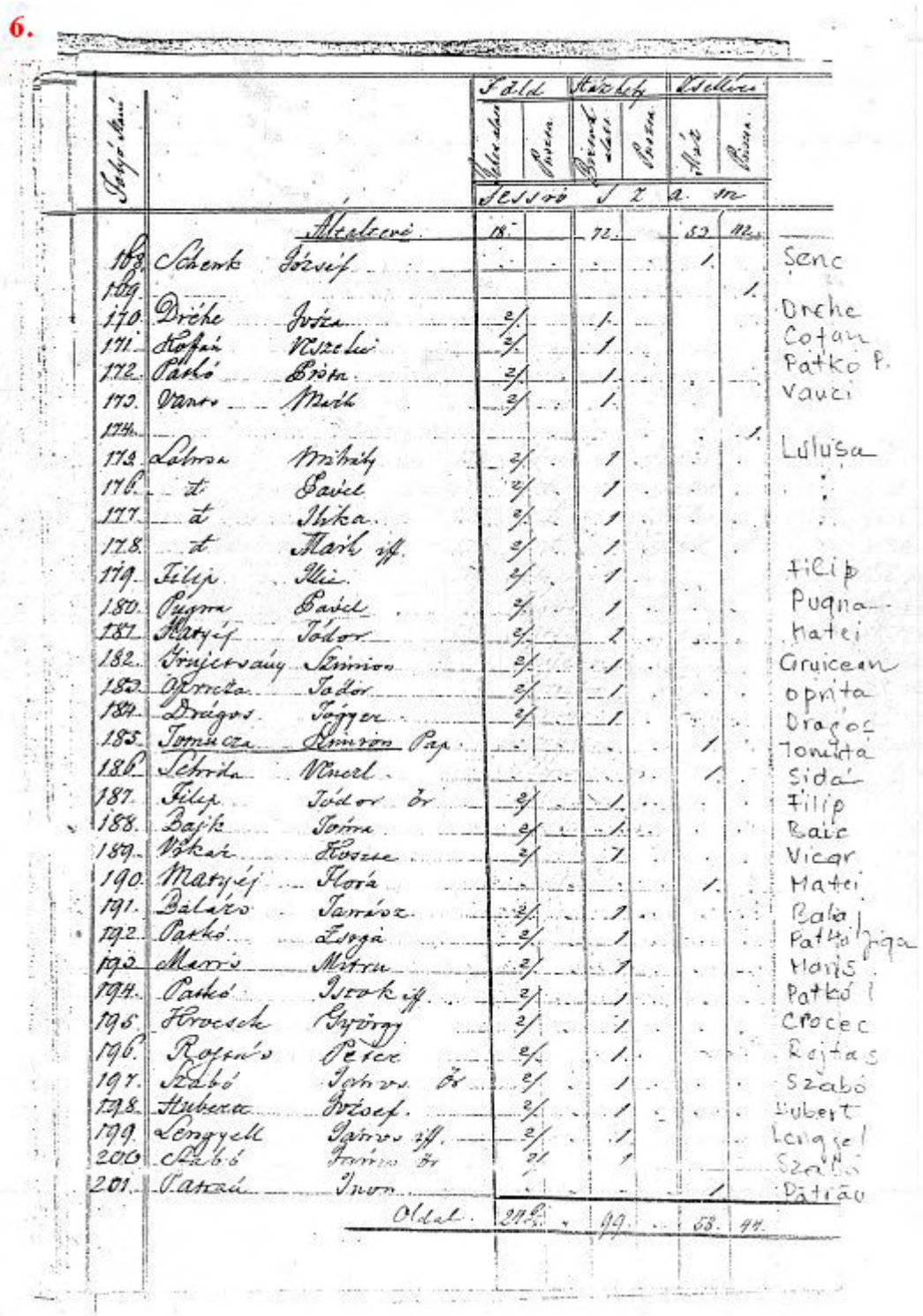
Lazár
Cosap
Plisca
Baic
Balaj
Rosu
Tomuta
Borlea
Dragos
Balaj
Crisan
Jurgut
Benic
Voicu
Serban
Baic
Serban
Tilip
Vesa
Craciun
Oprita
Tomuta
Erdeli
Crisan
Vesa
Ilie
Balau

5.

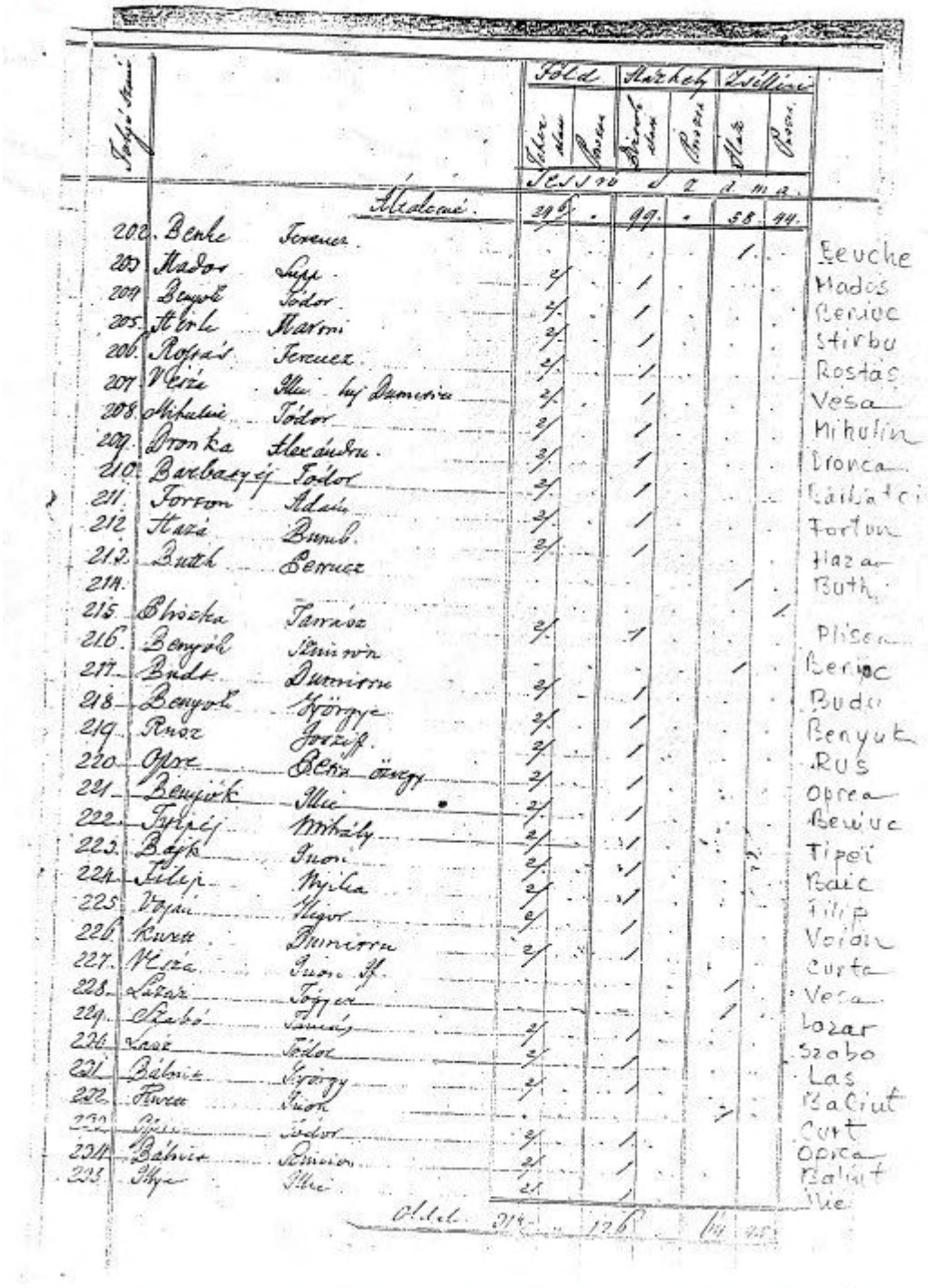
Folyó szám			Föld: Telek után	Föld: Portio	Házhely: Beépített után	Házhely: Portio	Üdülőtéri: Ház	Üdülőtéri: Portio	
	Jegyzés								
	Hasadéric		116	47		92	46		
132.	Bálint	Sámuné	2/	1/					Balint
133.	Deé	Mihály				1			Dec
134.	Grek	Dima				1			Grec Dima
135.	Mónár	Mihály				1			Najar
136.	Oreg	Andrásy István				1			Anădradi
137.	Kaszap	Ivon	2/	1					Casap
138.	Bálint	Zsigmond	2/	1					Bálint
139.	Jeső	József				1			Ijo
140.	Kömöczéj	Sándorné	2/	1					Kömöczi
141.	Szabó	János Dudaus	2/	1					Szabo
142.	Lejé	Nyska	2/	1					Peia
143.	Jeneteger	Lajos				1			Ieneteger
144.	t	t				1			
145.	Baranco	Ilyka	2/	1					Baranci
146.	Burkéj	Ignác	2/	1					Baranci
147.	Baranco	Filip				1			Ienco
148.	Jenkó	Béce				1			
149.									Beniuc
150.	Benyek	Péter	2/	1					Vesa
151.	Vésé	Mátk Györgye				1			Vesa
152.	Vesa	Illés Tóm	2/	1					Vesa
153.	t	Mihály Örg	2/	1					Vesa
154.	t	Ivon Ill	2/	1					Vesa
		Vári	2/	1					Vesa
156.	t	György Papp	2/	1					Patkó f
157.	Patkó	Istvány Örg	2/	1					Beniuc
158.	Benyek	Tanász	2/	1					Patkó f
159.	Patkó	Terencze György	2/	1					Vesa
160.	Vesa	Jagyerné Öregy	2/	1					Rosu
161.	Rósu	Jagyerné	2/	1					Tieserdo
162.	Mészar	György	2/	1					Vesa
163.	Vesa	Illé	2/	1					Kis
164.	Séró	Mihály	2/	1					Kis
165.	Kiss	Tódor	2/	1					Szabo
166.	Szabó	Mihály	2/	1					Szabo
167.	t	Terencz	2/	1					
		Oldal:	18	72		82	92		

6.

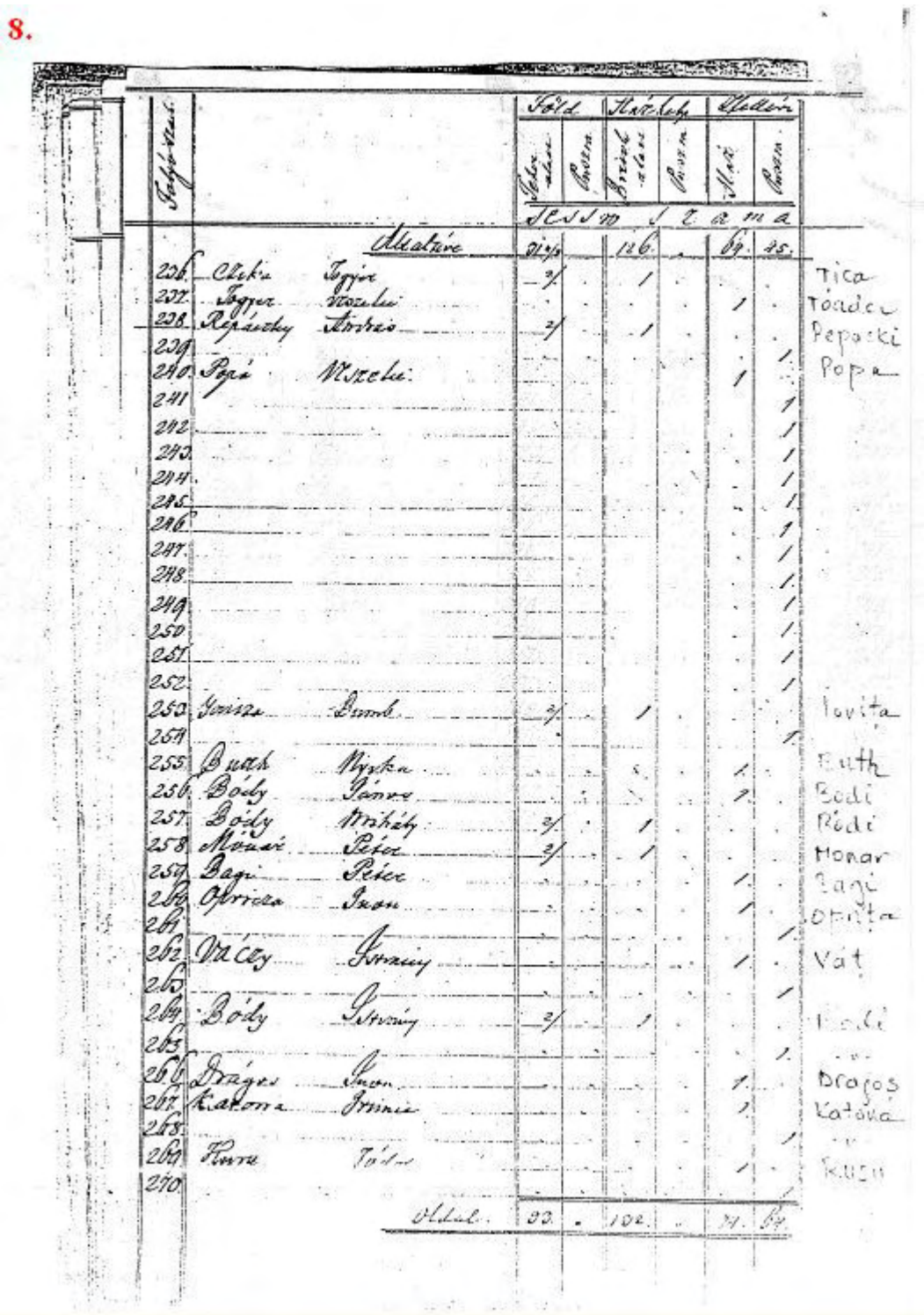
Folyó szám			Föld Házhely Vetület						
			Telek szám	Pozsn.	Telek szám	Pozsn.	Ház	Pozsn.	
			Sessio		J	2	a.	m	
		Mezőcsáv	18		72		82	12	
168.	Schenk	József	.	.	.	.	1		Senc
169.								1	
170.	Dréhe	Józsa	2/		1				Dreche
171.	Kosár	Mihály	2/		1				Cotan
172.	Patkó	Péter	2/		1				Patko P.
173.	Vauc	Mátyás	2/		1				Vauci
174.								1	
175.	Lulusa	Mihály	2/		1				Lulusa
176.	"	Sável	2/		1				"
177.	"	Ilka	2/		1				"
178.	"	Mark ifj.	2/		1				"
179.	Filip	Mihály	2/		1				Filip
180.	Pugna	Sável	2/		1				Pugna
181.	Matyej	Tódor	2/		1				Matei
182.	Gruicean	Simion	2/		1				Gruicean
183.	Opriţa	Tódor	2/		1				opriţa
184.	Drágos	Jegyer	2/		1				Dragoş
185.	Tomuţa	Simion Pap	.	.	.	.	1		Tomuţa
186.	Sebrita	Mihály	.	.	.	.	1		Sidai
187.	Filep	Tódor br	2/		1				Filip
188.	Bajk	Tamás	2/		1				Baic
189.	Vékár	Hosszu	2/		1				Vicar
190.	Matyej	Flora	.	.	.	.	1		Matei
191.	Balázs	Tamás	2/		1				Balaj
192.	Patkó	Zsuzsa	2/		1				Patko Jiga
193.	Marisa	Mátyás	2/		1				Marisa
194.	Patkó	Istók ifj.	2/		1				Patko I
195.	Hrovcsek	György	2/		1				Crocec
196.	Rojtos	Péter	2/		1				Rojtas
197.	Szabó	Istvan br	2/		1				Szabó
198.	Hubera	József	2/		1				Hubert
199.	Lengyel	Istvan ifj.	2/		1				Lengyel
200.	Szabó	Istvan br	2/		1				Szabó N.
201.	Patrau	Ivan	.	.	.	.	1		Patrău
		Oldal	218	.	99	.	83	92	

7.

Folyó szám			Föld Szántó hold	Föld Rétek hold	Házhely Számú hold	Házhely Rétek hold	Épületek Ház	Épületek Pince	
			Összesen		29	99	58	44	
	Áttétel.		29		99		58	44	
202.	Benke	Ferencz					1		Beuche
203	Hadas	Lajos	1		1				Hadas
204	Benyik	Tódor	1		1				Beniuc
205.	Stirbu	Marmi	1		1				Stirbu
206.	Rostás	Ferencz	1		1				Rostas
207	Vésa	Ilie by Demetru	1		1				Vesa
208.	Mihulin	Tódor	1		1				Mihulin
209.	Bronka	Alexándru	1		1				Bronca
210.	Barbaszéj	Tódor	1		1				Barbaszi
211.	Fortun	Adám	1		1				Fortun
212.	Haza	Bumb.	1		1				Haza
213.	Buth	Bernicz					1		Buth
214.									
215.	Blisca	Tamás	1		1				Plisca
216.	Benyuk	Simion	1		1				Beniuc
217.	Budu	Dumitru					1		Budu
218.	Benyuk	György	1		1				Benyuk
219.	Rusz	Józsi	1		1				Rus
220.	Oprea	Beka ángy	1		1				Oprea
221.	Benyuk	Ilie	1		1				Beniuc
222.	Tipej	Mihály	1		1				Tipei
223.	Bajk	Ivon	1		1				Baic
224.	Filep	Mihla	1		1				Filip
225.	Vajda	Ilyes	1		1				Voida
226.	Kuca	Dumitru	1		1				Curta
227.	Vésa	Ivon Gy.					1		Vesa
228.	Lázár	Tóbias					1		Lazar
229.	Szabó	Sámuel	1		1				Szabo
230.	Kacs	Tódor	1		1				Las
231.	Bábics	György	1		1				Balint
232.	Kuca	Ivon					1		Curt
233.	Vésa	Tódor	1		1				Oprea
234.	Bábics	Simion	1		1				Balint
235.	Ilye	Ilie	1		1				Ilie
	Oldal		39		126		64	45	

8.

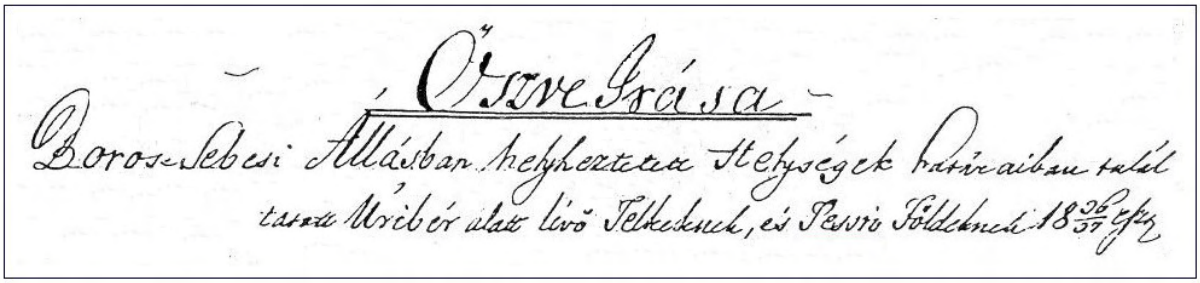

Sorszám			Föld: Jobbágyi	Föld: Zsellér	Házhely: Házas	Házhely: Zsellér
			Összesen			
		Utolsóra	91½	126.	69.	25.
236	Cliska	Ignác	½	1		
237	Jagger	Mózsi			1	
238	Répászky	István	½	1		
239						1
240	Popá	Mózsi			1	
241						1
242						1
243						1
244						1
245						1
246						1
247						1
248						1
249						1
250						1
251						1
252						1
253	Jovicza	Dömök	½	1		
254						1
255	Buth	Nyirka			1	
256	Bódy	Jánosz			1	
257	Bódy	Mihály	½	1		
258	Monár	Péter	½	1		
259	Bagi	Péter			1	
260	Opricza	Iván			1	
261						1
262	Vácy	Simon			1	
263						1
264	Bódy	Simon	½	1		
265						1
266	Drágos	Iván			1	
267	Katona	Imre			1	
268						1
269	Kuna	Tódor			1	
270						1
		Utol.	93.	102.	71.	37.

Tica Tódor Pepacki Popa

Jovita

Buth Bodi Bódi Monar Bagi Opricza Vác Bódi Drágos Katona Kuna

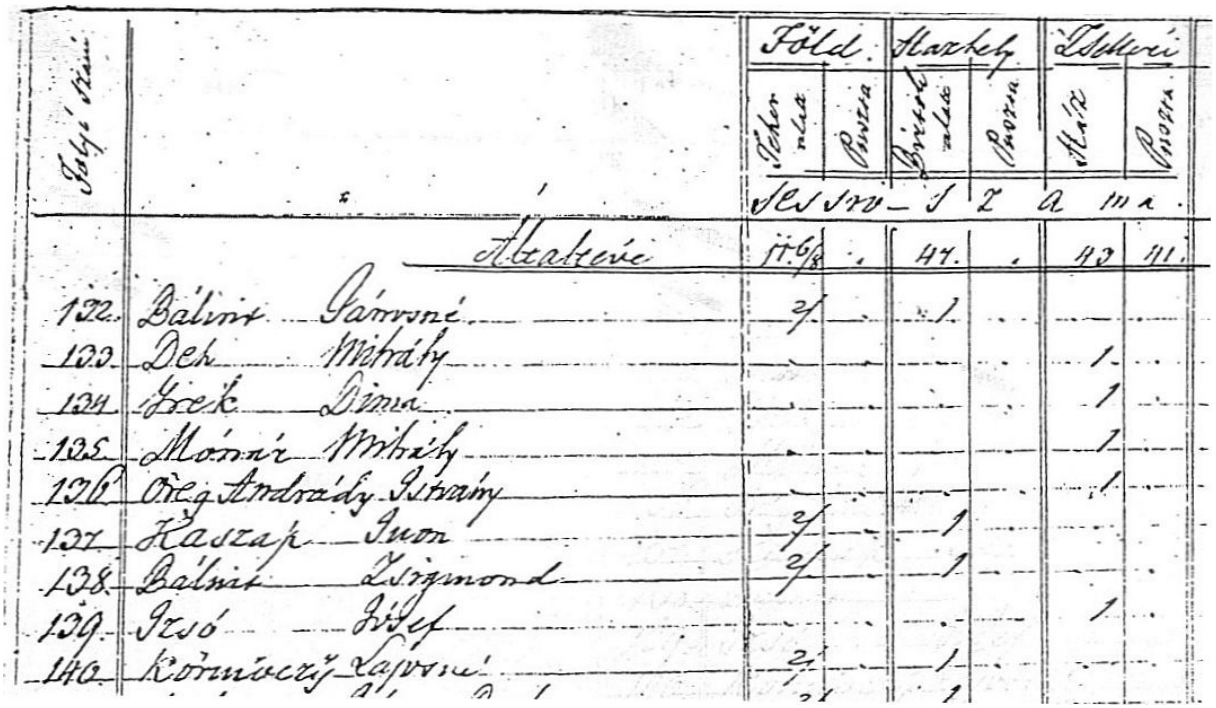

— Öszve Irása —
BorosSebesi Állásban helyheztetett Helységek határaiban talál
tatott Uribér alatt lévő Telkeknek, és Sessio Földeknek 1806-07.

Andrády		Hubert		Peja	(Peia) *
Bagi		Hrocsek		Popa	
Baik	(Baic)	Horváth		Pliszka	(Plisca) *
Balán		Ilie		Pugna	
Balázs	(Balaj)	Imre		Répáczky	
Bálint		Iovica		Rostás	
Baló		Izsó		Rusz	(Rus)
Barancs	(Baranci) *	Jankucza		Ruszu	(Rusu)
Barbatyéj	(Barbatei)	Jeneczegez		Rószu	(Rosu)
Benke		Jenkő		Schida	(Şida) *
Benyók	(Beniuc) *	Katona		Schenk	
Bódy		Kaszap	(Casap)	Serbán	(Şerban)
Borlé	(Borlea)	Kovács		Szabó	
Boskáj	(Boşcai)	Kis		Stirbu	(Ştirbu)
Budu		Krisán	(Crişan)	Stockvill	
Buth	(Bud)	Koffán	(Cofan)	Summár	
Czika		Körmöczy		Szida	(Sida)
Dávid		Krácsuny	(Craciun)	Szitár	
Dén		Lulusa	(Luluşa)	Szűcs	
Dobay		Lázár	(Lazar)	Sztanka	
Drágos	(Dragoş)	Mados		Szokolay	
Dréhe	(Drehe) *	Matyéj	(Matei)	Tipéj	(Tipei)
Dronka	(Dronca)	Maris		Tomucza	(Tomuţa) *
Erdélyi		Mészár		Tógyer	(Toader)
Farkúj	(Fărcui)	Mezei		Tól	(Tol)
Filip		Miklós		Vanczi	(Vanci)
Fortun		Mónár		Váczy	(Vaţ, Vaţi)
Grek	(Grec)	Moravia		Vikár	(Vicar)
Grucsány	(Greucean)	Opre	(Oprea)	Veres	
Hazá		Opricza	(Opriţa)	Vesza	(Vesa) *
Hegyes		Patrán		Zsurkucz	(Jurkuţ)
Heinrich		Patkó*		Voján	(Voian) *
		Paszkutz	(Pascuţ)		

A kézzel, írt kimutatás mintegy 250 helyi lakos nevét tartalmazza az 1806-07-es évek állapota szerint, nyolc darab A4-es oldalon. A fénymásolat Borossebesen néhai *Patkó Zsigmond* tulajdonában volt (str. Pacii), míg az eredeti példány egy nagyváradi irattárban található.

A régies írásmód miatt néhány családi ill. keresztnév nehezen, vagy egyáltalán nem olvasható. Gyakorlatilag e listáról 97 egykori családnevet ismerhetünk meg. Néhány név többször ismétlődik: ifjabb és öregebb, a rokoni és névrokoni előfordulások miatt. A fenti listán kék színű betűkkel kiemeltem és zárójelbe tettem a román nemzetiségű lakosok neveit a ma használatos írásmóddal. *-al jelölve a 2018. évben még meglévő családok.

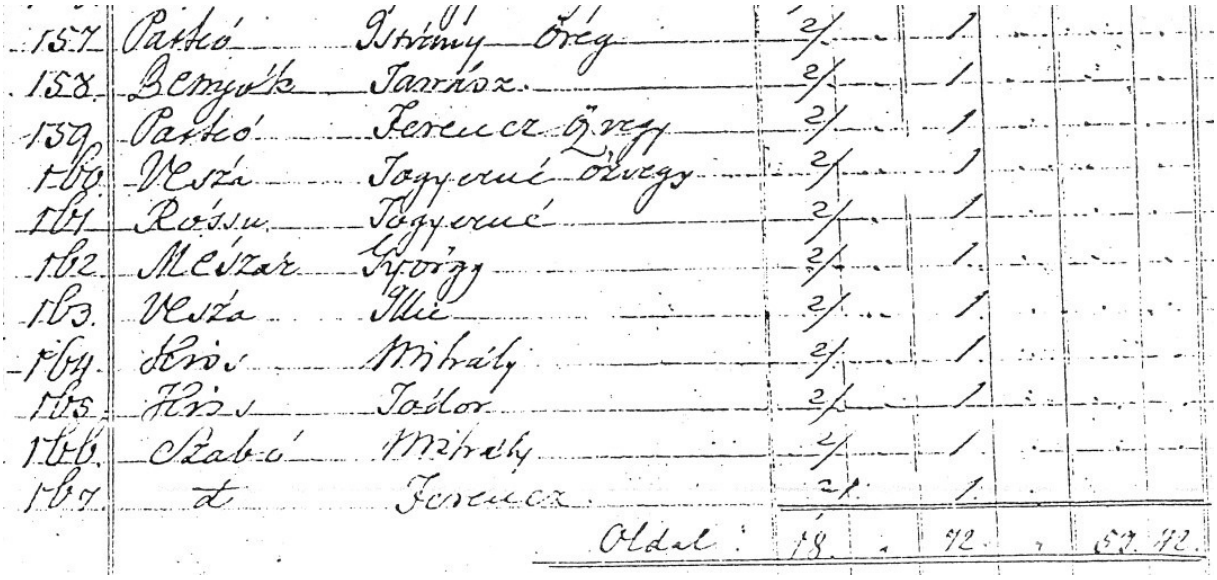
(részlet az összeírás 6. oldaláról)

A közölt táblázatból nyomon követhető az akkori lakosok vagyoni állapota: házhely, föld, stb. Egy-egy név mellé megjegyzést fűzött a kimutatás készítője, melyből megtudhatjuk, hogy ezekben az években *Stockvill Maxmilian* volt az asztalos, *Szokolay János* és *Lázár Danyila* szabadságon lévő katonák, Szitár Mátyás, mint jövevény valamint, (valószínűleg görögkeleti) pap: *Tomucza Szimion* voltak.

110 évvel később, a világháború hősi halottjai között találjuk a *Plisca, Peia, Filip, Voian, Dronca, Váczi, Kis, Schida,* és a *Serbán* családnevek viselőit.

Néhány egykori családnévvel, mint magyar, mint román részről a közelmúltban is találkozhattunk Borossebesen. A román közösség részéről, manapság, a 19. század elei összeírásból, nagyobb gyakorisággal a *Beniuc, Mihulin, Cofan, Grec, Vesa, Urs, Tol,* valamint a *Toader* családnevek fordulnak elő, míg magyar részről, újfent, itt is az első helyen áll gyakoriságában a *Patkó* családnév, de az asszimiláció már itt is megtette hatását. A leszármazottak többségének nevéből nemcsak a magyar ékezetek tűntek el, hanem ezzel párhuzamosan, a magyar identitásuk is. Beszédükben a magyar nyelv használata háttérbe szorul.

A keresztnevek a magyar oldalon zömmel: *Istvány, Mártony, Istók, Mihály, József, Ferencz, Péter és János* voltak. A románoknál: *Tódor, Györgye, Ilie, Mikula, Dumitru, Iuon, Alexandru* és *Anton,* fordultak elő nagyobb gyakorisággal.

(részlet az összeírás 5. oldaláról)

Az egyházak kezelésében lévő, általuk vezetett anyakönyveket begyűjtötték. A Román Nemzeti Levéltárnál az általános szabály, hogy minden fennmaradt anyakönyvet a jelenlegi adminisztratív beosztás szerinti megyeközpontban őriznek, (esetünkben Aradon). Családtörténeti kutatások alapjául a településeken szinte csak az egyházak parókiáin megmaradt, egykori iskolai osztálynaplókat, egyéb összeírásokat és presbiteri jegyzőkönyveket lehet tanulmányozni. Az ott fellelhető dokumentumok a kutató számára sok ismeretanyagot tartogathatnak. Megismerhetjük a 17-19. századi kimutatásokból, hogy ilyen és ilyen nevű családok már (v. még) léteztek, és lehet azon töprengeni, hogy a felsorolt 2-3 aktuális névből, kik lehettek a felmenőink, már akit ez a téma manapság érdekel. (a szerk.)

A RadixIndex adatbázisokban a településen előforduló vezetéknevek

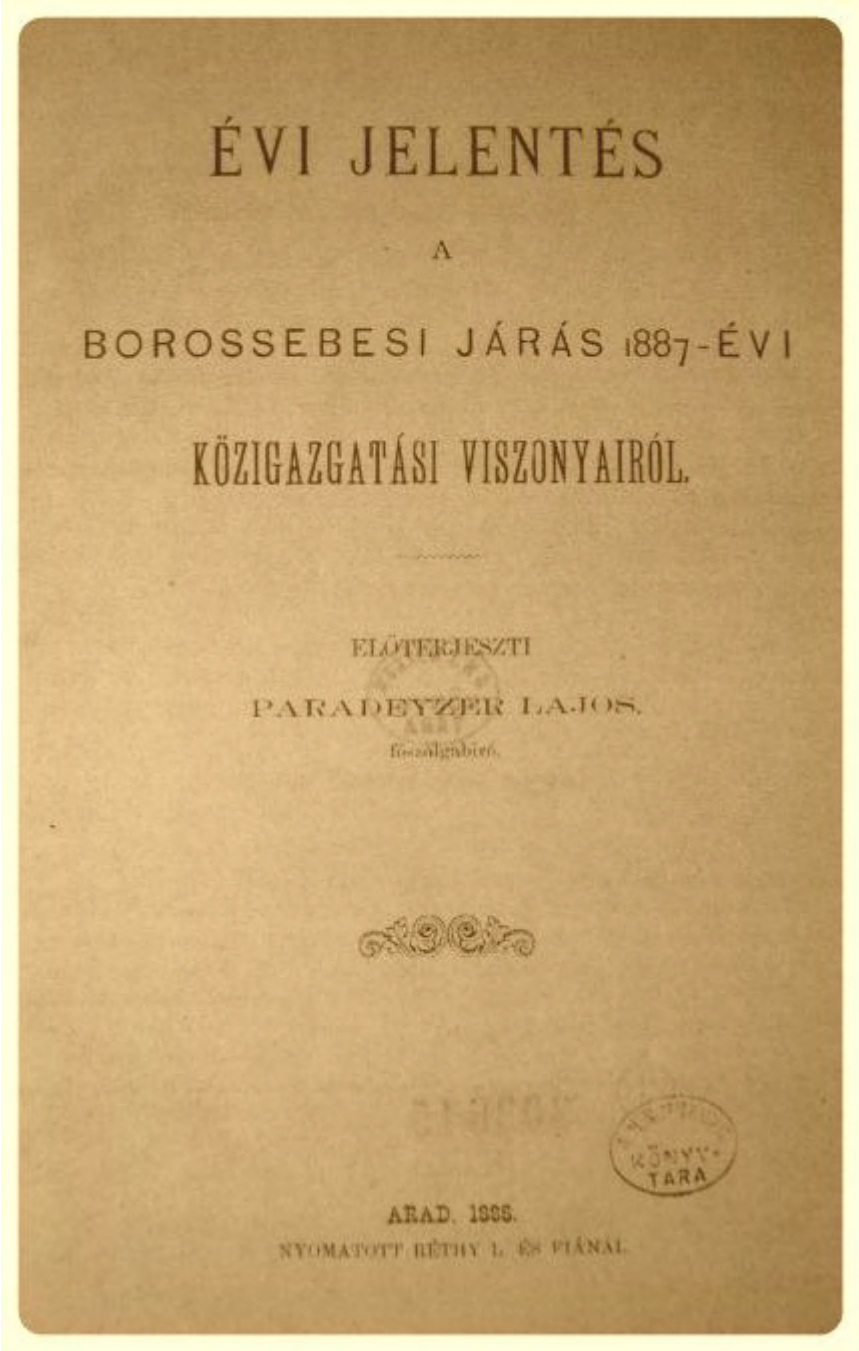
(a 19. sz. utolsó évtizedeiben)

Balázs, Baumgartner, Berbekucz, Bogdan, Boksa, Bolyos, Bucsay, Burda, Butok, Csája, Cimmermann[1], Dan, Darau, Dénes, Dobre, Faltai, Fericsan, Fliegl, Fremmel, Füleki, Funtana, Grünfeld, Günther, Hajdu, Hromatka, Hubert, Hunyadi, Izrael, Jánossy, Jov, Kádár, Kajmovics, Kalmár, Karikás, Kis, Kiss, Kiurszky, Köhler, Koloszár, Korpaszer, Kosa, Kovács, Kracsun, Krausz, Kurta, Lacko, Lengyel, Leopold, Löw, Lungu, Majsza, Marsza, Mocz, Molnár, Mózes, Munkácsi, Nagy, Niegreisz, Novák, Omota, Oncsa, Pápai, Peja, Pliszka, Sandru, Schenf, Schurina, Soltisz, Somogyi, Stepan, Szabó, Szávoszt, Szécsényi, Szegedi, Szilágyi, Szimonidesz, Szmolár, Sztoja, Váczi, Vajda, Veréb, Vesza, Waldstein-Wartenberg, Wolf

Forrás: www.radixindex.com

[1] Zimmermann

Évi jelentés a borossebesi járás 1887. évi közigazgatási viszonyairól

ÉVI JELENTÉS

A

BOROSSEBESI JÁRÁS 1887-ÉVI

KÖZIGAZGATÁSI VISZONYAIRÓL.

ELŐTERJESZTI

PARADEYZER LAJOS.

főszolgabíró.

KÖNYV-TÁRA

ARAD. 1888.

NYOMATOTT RÉTHY L. ÉS FIÁNÁL.

Nyomatott: Réthy Lipót és Fia nyomdájában, Aradon, 1888.

Tekintetes törvényhatósági bizottság!

Habár a vezetésemre bízott járás közigazgatási viszonyairól a megye alispánjához évnegyedenként beterjesztett és a tek. Törvényhatósági bizottsággal is közölt jelentéseim nyújtanak is némi tájékozást, mindazonáltal, tekintve, hogy az évnegyedes jelentésekben közölt adatok elszórva vannak, s így egy teljes évre vonatkozólag azokból kellő áttekintés alig szeszerezhető, s tekintve továbbá, hogy e jelentések csupán a száraz adatok felsorolására szorítkoznak: indíttatva érzem magamat az elmúlt 1887. évről járásom közigazgatási viszonyait oly jelentésben ismertetni, amely adatok felsorolása mellett az igazgatási ágak mindegyikére kiterjeszkedjék, és a mely az igazgatási hatóságok hatáskörébe utalt törvények és rendeletek mikénti végrehajtásával is foglalkozzék.

E jelentésemet tehát a helyzet megvilágítására és a tett intézkedések felemlítésére kiterjeszve, a következőkben van szerencsém bemutatni.

A) Személyes ügyek

I.

A főszolgabírói hivatal kebelében a tiszti személyzet az elmúlt év folyamán változást szenvedett az által, hogy Csukay Gyula közigazgatási gyakornok szolgabíróvá választatott meg, kit is főispán úr ő Méltósága ezen minőségben a nagyhalmágyi járásba osztott be. Az ekként üresedésbe jött közigazgatási gyakornok állásra pályázó mindeddig nem jelentkezvén, az ma is üresedésbe van, e helyett azonban a gyakornoki illetmények terhére ideiglenes jelleggel Rusz Vilmos személyében egy díjnok alkalmaztatott.

II.

A községi elöljárókat érdeklőleg a következő nevezetesebb mozzanatokat említem u.m.:

a) Popesku Izidor állásától felfüggeszve volt buttyini jegyző fegyelmi ügyében a megye alispánjának az elmozdítást kimondó határozata a közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya által megváltoztatván, e határozat fokozatos fellebbezés folytán a m.kir. belügyminisztérium által is helyben hagyatott, minek folytán a nevezett jegyző állásába visszahelyeztetett.

A felfüggesztés tartamára általam buttyini jegyzővé helyettesített Borsos Lajos gurahonczi körjegyző ezen előbbi állását ismét elfoglalta.

b) Muntye Joun szuszányi bíró hivatalos kötelességének elhanyagolása miatt általam fegyelmi eljárás alá vontatnám, ez alkalommal állásáról lemondott, s ekként megüresedett állásra Jozs Béni lőn megválasztva.

c) Toma Jakab szuszányi bíró elhalálozván, helyébe Czika Salamon választatott meg.

d) Prezest községben bírónak választott Lázár Ivántie-nak választása az ez ellen közbevetett fellebbezés folytán megsemmisítetvén: az újabban eltartott választás alkalmával a közbizalom ifj. Márk Juon-t emelte a bírói tisztségre.

e) Dobrej Juon revetisi bíró az általam ellene elrendelt fegyelmi eljárás folytán állásáról lemondván: helyét a bírói széken Borlea Flórián foglalta el.

A múlt év folyamán az elöljárók ellen kisebb fokú hanyagság és mulasztásért az 1886. XXII. t. c. 105.§-a alapján 16 esetben alkalmaztam rendbüntetést.

Végre felemlítendőnek találom még, hogy a községi elöljárók megbízatási ideje 1886. év végével lejárván, az elöljáróságoknak időszaki választás alá eső tagjai a múlt év folyamán minden községben választás alá kerültek.

III.

A borossebesi járás területén lakó törvényhatósági tagok között 1887-ben változás nem állott be.

B) Közigazgatási ágak.

I.

Közegészségügy.

Az igazgatás terén felmerülő teendők között a mily fontos helyet foglal el a közegészségügyi administratio[1] viszonyaink mellett, ép oly sok és alig legyőzhető akadályokba ütközik annak érdekében foganasítandó intézkedések végrehajtása. Eltekintve a szegénységtől, mely hygienia[2] követelményeivel igen-igen sok esetben jön összeütközésbe, szemben állunk itt még tudatlansággal, közönyösséggel, előítélettel, babonával, szóval, oly tényezőkkel, melynek ellenségei a tudománynak s melyek gyakran meghiúsítják a legjobb törekvéseket.

Nemzedékről nemzedékre szállott hagyományos convervatismus[3] jellemzi e téren is a műveltségi fogalom niveau-ján[4] alól álló népeket, kik nagyobb reményt fűznek a javasasszony „ráolvasásá”-hoz vagy a pópa „slusbá”-jához[5], mint az orvosi tudomány terén nyilvánuló s korszakot alkotó vívmányokhoz!

1 adminisztráció = hivatali ténykedés

2 higiénia = egészségüggyel kapcsolatos

3 konzervatívizmus = a régi állapotokhoz való ragaszkodás

4 nívó = minőségi v. szellemi színvonal

5 služba szláv eredetű szó, minden fajta szolgálatot, ortodox misét is jelent, jelentése papi szolgálat, román írásmódban: slujba [Szabó M. Attila]

Áttérve a közegészségnek múlt évben nyilvánult állapotára, azt a következőkben ismertetem:

Noha az alább közlendő számadatokból kitetszőleg a születési esetek felülmúlják a halálozások számát, mindazonáltal az elmúlt év közegészségi tekintetben nem mondható kedvezőnek. Fellépett ugyanis járványszerűleg a hólyagos himlő és kanyaró, mely nagy arányban szedte áldozatait. A kórállást különben községenként elkülönítve a következő táblázat tünteti elő:

Község	hólyagos himlőben			halálozási %	Község	kanyaróban			halálozási %
	megbetegedett	gyógyult	meghalt			megbetegedett	gyógyult	meghalt	
	egyén					egyén			
Szlatina	1	1	-	-	Borossebes	159	124	35	27
Dézna	1	1	-	-	Zimbró	10	9	1	10
Nyágra	20	18	2	10	Valemáre	1	1	-	-
Ravna	50	38	12	23	Kertes-Toplicza	40	37	6	6
Monyásza	50	38	12	23	Jószáshely	46	36	20	43
Laáz	52	39	13	26	Dulcsele	11	7	4	36
Bohány	50	36	16	30	Jószás	60	40	20	33
Borossebes	38	32	6	10	Almás	28	27	1	3
Szelezsán	54	37	15	26	Zöldes	48	41	7	14
Ignest	31	22	9	29	Prezest	15	12	3	20
Diécs	20	19	1	5	Restyirata telep	38	32	6	18
Minyád	31	23	8	25	Honczisor	23	21	2	8
Összesen	398	304	94		Szaturó	19	18	1	5
					Holdmézes	35	31	4	11
					Összesen	538	423	110	

E kórok tovább terjedésének megakadályozását célzó intézkedések esetről esetre meg lettek téve, s nevezetesen a kellő desintciálás[1] és a betegeknek az egészségesektől a lehetőség korlátain belül történt elkülönítésén és a kötelező gyógykezeltetés elrendelésén, valamint az iskolákban a tanítások beszüntetésén kívül, a szokásos beteglátogatások és halotti torok megakadályoztattak. Ezenkívül kötelességévé tétetett az illető elöljáróknak, hogy a felmerülő újabb betegedési eseteket folyton fürkésszék, és az orvosnak jelentsék be. A betegeknek az egészségesektől való elkülönítésén irányult törekvés az itteni lakviszonyok között legtöbb akadályba ütközvén, ezen a járványok tovább terjedésének megakadályozására szolgáló eminens[2] cél elérésére a hólyagos himlő kórkerület gócpontján Dézna községben egy ideiglenes jellegű járványkórház lőn berendezve, melybe a betegek csak kényszereszközök alkalmazásával voltak ugyan beszállíthatók, de az elért siker megokolja az esetleg jövőben is felmerülő járványok esetén alkalmazandó ily rendkívüli intézkedést. Járványosan lépett fel Madzirest községben a vérhas, melyben 20 egyén betegedvén meg, 15 gyógyult, 5 pedig meghalt.

[1] dezinficiál = fertőtlenít
[2] példás, kiváló

Ezen kívül a szórványos jelleggel felmerült kórállapot a következő alakban volt feltűnő. u.m.:

hörghurut	135 esetben
tüdőlob	148
gümőkor	58
bélhurut	105
gyomorhurut	50
vérhas	66
toroklob	73
téboly	6
csúz	73
váltóláz	66
hagymáz	21
bujasenyv	107

A járás egészségügyi szolgálatában a járási orvoson kívül három körorvos áll.
E közegek által gyógykezeltetett a múlt évben 2833 egyén. Ugyancsak általuk sikerrel beoltatott 1494 egyén. Ismét oltás végeztetett 469 esetben. Az 1887. évi XXII. t.cz végrehaj-. tása iránt a kellő intézkedések foganatosítva lettek, s az iskolákban a védhimlőoltási jegyzőkönyvek megnyittattak. Dajkaságba 2 gyermek volt, kiknek tartását és ápolását szintén az orvosok ellenőrizték.

Felügyeletük tárgyát képezte továbbá a kéjnők nyilvántartása és vizsgálása, mely utóbbit 98 esetben teljesítették.

A hullaházak a járás minden községében fel vannak állítva rendeltetésüknek, megfelelő használatuknak azonban útjában áll a vallási sötét előítélet. Foganasíttattak továbbá a kolerajárvány veszélyének elhárítása végett az e részben legutóbb 46,112/887. sz. a. kiadott belügyminiszteri rendeletben körülírt óvintézkedéseknek.

Jégveremmel minden körjegyzőség székhelye el van látva. A főszolgabírói hivatal, mint első fokú egészségügyi hatóság által az év folyamán 15 esetben lett a szülő megbüntetve 7 éven alól meghalt gyermekének orvosi segélyben nem lett részesítése miatt. Egészségre ártalmas tápszer 11, egészségre ártalmas ital, pedig 3 esetben lett elkobozva, és e miatt a kihágást elkövetők megbüntetve. Orvosrendőri vizsgálat 54, hulla szemle 18, boncolás 9 esetben teljesíttetett. Mészárszékek, vágóhidak korcsmák és piacok a járási orvos közreműködése mellett többször lettek megvizsgálva, és a tapasztalt hiányok elhárítva. Hasonlólag a járási orvos közreműködésével 18 népiskola lőn közegészségügyi szempontból vizsgálat alá véve, s a szükségesnek mutatkozott intézkedések a lehetőségig megtéve.

Ezeken kívül a hatáskörömhöz tartozó közegészségi szolgálat teljesítése körül a járási orvosnak tevékenységét 22 esetben vettem igénybe. A megoldandó feladat az elrendelt orvosrendőri intézkedések mikénti foganatosításának ellenőrzésére, gyógyszertárak és boltok vizsgálatára terjedt ki.

A beérkezett halottkémi jelentések szerint 1887. év folyamán elhalálozott a járás területén 1217 egyén. Ehhez viszonyítva az 1345 születési esetet, mutatkozik szaporodásként 128 egyén. Az összes halálozási arány 0,043 %.

Az elhaltak közül:

00 – 01 évig volt	350 egyén
01 - 05	299
05 - 10	90
10 - 20	47
20 - 30	67
30 - 40	67
40 - 50	89
50 -60	95
60 éven felül	107

Ezen adatok tanúsítása szerint a halálozási aránynak elrémítő magas százalékát a gyermekhalandóság képezi. E kedvezőtlen viszonynak egyik fő oka kétségkívül a képesített szülésznők hiányában is keresendő.

A lakosság mostoha anyagi körülményeinél fogva gondolni sem lehet arra, hogy minden községben szerveztessék szülésznői állás, s habár a községek az egészségügyi törvény követelménye szerint, körszülésznői tartás tekintetében szövetkezve is vannak, de az életből merített tapasztalat azt bizonyítja, hogy e szervezet nem felel meg a szükségletnek, mert eltekintve azon nehézségektől, mely a távol lakó szülésznő elhozatala körül felmerül, megtör- ténhetik az is, hogy a szülésznői segédkezés egy és ugyanaz időben több s egymással ellentétes irányban fekvő községekben szükségeltetik. De igazolja a tapasztalat azt is, hogy a nem maguk közül kikerült szülésznők nem tudnak bizalmat kelteni, s a kiknek erre szükségük van, inkább folyamodnak a kontár bábákhoz, minthogy amazok segédkezését vennék igénybe.

Hozzájárul még, hogy a járásban ez idő szerint okleveles pályázók hiányában 3 szülésznői állás van üresedésben. Ily körülmények között számot vetvén a helyzettel és azon következményekkel, melyek ebből folyólag egy egész nemzedékre kihatással lehetnek, intézkedem, hogy az oly községekből, hol okleveles szülésznő nem lakik, egy-egy nőszemély az 1876. évi XIV. t. c. 32. §-a értelmében ilyenné kiképeztessék. Ezen cél elérése végett a járási orvos vezetése és Popa Paulina, Buttyin községi okleveles szülésznő közreműködése mellett szerveztem egy bábaképző tanfolyamot, melynek 23 hallgatója volt. E tanfolyam a szülészet és a gyermekápolás elemein kívül kiterjedt a járványok esetén alkalmazandó óvintézkedések ismertetésére is.

A tanfolyam befejeztével a hallgatók rendszeres vizsgát tettek, mely alkalommal 21 nyilvánítttatott képesítettnek: kik ez alapon felhatamaztattak, hogy mindazon esetben gyakorolhatnak szülésznői segédkezést, midőn az okleveles szülésznő megjelenésében akadályozva van, vagy pedig midőn a körülmények rögtöni segélyt feltételeznek. Szoros kötelességévé tétetett azonban e nőknek, hogy azon esetekben, midőn a jelenségekből ítélve nem normális esettel állnak szembe, vagy pedig egyéb oly körülmény merül fel, melynek érdekéből szükséges intézkedés korlátolt képességüket meghaladja: azonnal jelentsék ezt a községi bírónak, kiknek viszont kötelességül lett téve, hogy ilyen értesülések vételekor haladéktalanul küldjenek az okleveles szülésznő, esetleg a körorvos után.

*

II.

Szegény ügy

Az 1886. XXII. Törvénynek a szegényügyre vonatkozó azon rendelkezése, mely szerint megengedi, hogy a szegények eltartása céljából több község egyesüljön, sőt a törvényhatóságnak megadja a jogot is, hogy a területén lévő községeket egy egységes szegény alap létesítésére kötelezze, kétségkívül egy lépést képez a személyügyi administratio fejlesztésére, de ezen igazgatási ág ma még oly annyira szabályozatlan, és rendezetlen, hogy némely községben a személyügy állása valóban szánandó képet tár elénk.

Következménye e siralmas, hogy piacokat, vásárokat ellepi a közsegélyre szorultak légiója, kik a legfurfangosabb találékonysággal igyekeznek szánalmat és részvétet kelteni, hogy a könyörület adományaiból tengethessék nyomorteljes életüket.

Sorakozik ehhez a teljesen árvaságra jutottak gyámoltalan helyzete, kik közül sok elpusztul s kik megmaradnak, nyűgei lesznek a társadalomnak, rettegtetői a közbiztonságnak.

Ezen állapot úgy emberbaráti, mint rendészeti szempontból tűrhetetlen! Ennek megszüntetése és általában a philantropiai[1] ügynek rendezése mintegy elodázhatatlan kötelességgé teszi az e téren való tevékenységet. E kötelesség érzetének hatása alatt már három éve fáradozom azon, hogy járásomban illetőséggel bíró közsegélyre szorultak és a teljesen árvák eltartása társadalmi egyesülés útján biztosíttassék. És hála azon tényezőknek, melyek engemet eme törekvésem kivitelében támogattak, csak rövid idő válasz el attól, hogy a terv való legyen.

Első sorban is köszönetet mondok gróf Waldstein Ernő belső titkos tanácsos úr ő nagyméltóságának, ki egy létesítendő menedékház céljaira borossebesi uradalmához tartozó, három szoba, konyha és mellékhelyiségekből álló épületet volt kegyes használatra átengedni.

Köszönettel tartozom továbbá Jahn Vilmos uradalmi igazgató úrnak, ki a nemes gróf elhatározását befolyásolta s ki a cél megvalósítása körül dicséretes tevékenységet fejtett ki.

Ily előzmények után még csak a menedékházban elhelyezendőknek eltartása képezte a gondoskodás tárgyát, mely társadalmi tömörülés útján szintén biztosítva lett. Ugyanis a menház fenntartása érdekéből alakulandó volt egylet múlt karácsony másod napján, a szeretet e kiváló ünnepén megtartotta szervezkedő közgyűlését s ez alkalommal „borossebesi járási jótékonysági egylet” címen tényleg meg is alakult s az elfogadott alapszabály-tervezet a jóváhagyás kinyerése végett a belügyi kormányhoz felterjesztetett. A tagok száma meghaladja a 400-at, éltet azonban a remény, hogy a járásnak 34 ezer lakosa közül lesz legalább ezer, ki sorakozni fog az egylet zászlója alá. S hogy ezt bárki is anyagi megterhelés nélkül tehesse, az új évi tagsági díj 50 kr. Mérsékelt összegben lőn megállapítva, mely az adóval együttesen fog beszedetni. Mint remélhető jövedelem vétetik még számításba a községi szegény alapok évi kamatainak egy része, továbbá az esetleges kegyes adományok és végre az egylet céljaira rendezendő mulatságokból eső jövedelmek. Ezek az eszközök, melyek hivatva vannak megteremteni a helyzetet, hogy e járás területén csak azok fognak nélkülözni, kik nem akarnak dolgozni.

*

[1] filantrópia = jótékonykodó emberszeretet

. A községek szegényalapjainak állása körjegyzőségenként a következő:

körjegyzőség	
déznai	855.54
prezesti	515.61
borossebesi	884.91
diécsi	202.68
kroknai	557.14
zimbrói	477.14
gurahonczi	1280.32
almási	680.81
kiszindai	710.23
Buttyin nagyközségben	9.34

A közsegélyre szorult munkaképtelenek száma 8, az istápolásra szorult teljes árváké, pedig 23

III.

Közrendészeti ügyek

A járás közbiztonsági állapotát, valamint az annak érdekében kifejtett egyéb rendőri és bíráskodási tevékenységemet a következőkben ismertetem:

A közbiztonsági állapot — melynek szolgálatában, a községekben részben szegődvényes, részben, pedig házsorszám szerint kirendelt éjjeli őrök, továbbá minden körjegyzőségben egy-egy körrendőr és végre Borossebes, Dézna és Jószáshely községekben egy-egy csendőrőrs személyzete áll, a járás területén két megrendítőbb bűneset által lett megtámadva.

Ezek egyike abban nyilvánult meg, hogy Drei Dioniszie szaturói erdőőr az őrizetére bízott erdőben meggyilkolva találtatott, a másik pedig, hogy Bud Ignácz borossebesi lakos a hitvesgyilkosság szörnyű bűntettét követte el. Ezeken kívül a bűnügyi statistica még a következő képet tünteti fel. Előfordult ugyanis. Súlyos testi sértés 5, egyszerű és betöréses lopás 62 és gyújtogatás 2 esetben.

Drei Dioniszie meggyilkolásával gyanúsított tettes, valamint a hitvesi gyilkos, úgy nemkülönben a súlyos testi sértésnél 5, a lopásnál 32, és a gyújtogatásnál 1 esetben kipuhatolt tettesek a büntető igazságszolgáltatásnak átadattak. A csendőrség által megkeresések folytán 35 egyén lett letartóztatva.

A közrendészet terén a vásári rendőrség gyakorlása és a botrányos erkölcstelenségek s ezek között kiválólag a részegesség az, mely az itteni viszonyok között hatósági közbelépést legsűrűbben igénybe veszi. A részegség eme elterjedését a nemesebb érzelmek fejletlensége mellett nagyban befolyásolja a pálinka olcsósága is.

A közerkölcsiség egy másik ellenségét a nagymértékben elterjedt vadházasságban találjuk fel. Noha ezen erkölcstelenségek megakadályozására hivatali tekintélyem felhasználásával részint oktatólag, részint fenyegetőleg, részint parancsolólag minden tudomásomra juttatott esetben közbeléptem is, positiv törvény hiányában azonban örvendetesebb eredményről nem emlékezhetem meg.

Hasonlóag tétlenségre van kárhoztatva kis községekben a rendészet a fajtalansággal szembe is, mert addig, míg az a nagyobb városokban rendszerint hatósági felügyelet alatt álló bordélyházakban üti fel hydra fejét, kis községekben a felügyelet lehetősége ki van zárva s így rendészeti beavatkozásra tárgyat nem képezhet.

A toloncügy az 1885. évi 9389. sz. a. kelt belügyminiszteri szabályrendelettel oly alapra lőn fektetve, a melyen a kitűzött cél a humanitás követelményeinek szem előtt tartása mellett elérhető, s a mely szervezet egyes hatósági közegek önkényes eljárása ellenében biztosítékot nyújt. Nem hagyhatom azonban e helyt említés nélkül, hogy a toloncházak felállítását az előforduló concret esetek mily égetően sürgetik, megnyugvásul szolgál azonban, hogy a toloncházak alapjai az 1887. évi VIII. t. cikkben le vannak rakva. A múlt év folyamán általam 6 esetben hozatott eltoloncolást kimondó határozat. A közigazgatási hatóságok, mint rendőrbíróságok hatáskörébe utalt kihágási ügyeket az elmúlt év folyamán 347 tétetett hivatalomnál folyamatba. Ezen kívül 12 esetben vett még igénybe bíráskodást az éjjeli őrök által az éjjeli őrködés körül elkövetett s nekem a kir. csendőrség által feljelentett mulasztás megbüntetése is. A kihágási eseteket túlnyomó számban az 1879. XXXI. t. c. 90. és 100. §-aiba ütköző esetek képezték. Következnek számban ezek után az 1879. évi XL. t.cz. 46., 75. és 84.§-aiban minősített kihágások.

Az itteni fogházban az év folyamán 33 egyén volt elzárva, pénzbüntetés címén, pedig 298 frt szállíttatott az illető alapok gyarapítására a buttyini adóhivatal pénztárába.

IV.

Népoktatási ügy

Az elemi iskolák, melyek elszigetelve és egyenként véve alárendelt fontosságúaknak tűnhetnek fel, egyetemleg véve a közmíveltség alapköveit képezik Hogy oktatásügyünk a modern állam követelményének ma még általán véve, meg nem felel, s hogy ezen általánosságban kimondott eredményhez a borossebesi járás nagyban hozzájárul, azt a lakosságnak és a gazdasági viszonyoknak fentebb történt ismertetése után bizonyítani felesleges. Befolyásolja még a helyzetet a felekezeti önkormányzaton nyugvó oktatásügy ama természete, hogy a hatósági beavatkozásnak csak korlátolt tere van, s így nem csoda, ha a népoktatási ügyben határozott elmaradást kell constatálnom.[1] Különösen sújtja ez az ítélet a gör. kel. felekezeti iskolákat, melyek túlnyomó része nem felel meg a törvény követelményeinek.

Sajnosan kell megemlékeznem, hogy a magyar nyelvnek törvény által követelt tanítása ez iskolákban oly gyarló eredményt tüntet fel, hogy a magyar nyelvterjesztési alapból a nem magyar ajkú, de a magyar nyelv elsajátítása körül különösebb előmenetelt tanúsított iskolás gyermekek jutalmazására kiküldött díjak szétosztására alig találtam anyagot. Hogy az iskolák rendezetlensége és a felekezeti iskolahatóságok közönyössége mellett ehhez a tanítók jóakaratának hiánya is hozzájárul, bizonyításra nem szorul. Sarkalatos hátrány továbbá ez iskolákra nézve az is, hogy a tanítók oly csekély javadalmazással vannak ellátva, hogy méltán csudálni lehet, miképp ez állásokra akadnak vállalkozók. Természetes azonban, hogy ha a tanítónak a megélhetés gondjaival szembe szakadatlan a küzdelme, nem fejthet ki hivatása érdekében kellő tevékenységet még az esetben sem, ha erre különben képes volna is.

Az elmúlt évben az iskolák nagy számát meglátogatta a kir. tanfelügyelő, kinek ismert buzgalmától és erélyétől méltán remélhetjük, hogy a helyzet az adott viszonyok határain belül javulni fog.

[1] konstatál = tényként megállapít, észlel, tapasztal

A járásban az iskolák száma 54, melyek közül 4 róm. kath., 1 református, 2 zsidó és 47 gör. kel. felekezeti, 6 községben iskola nincsen. Ezzel kapcsolatban még egy olyan térre kérem fel a közfigyelmet, melyen a tevékenység úgy a gyermekhalandósági statistika, mint a praeventiv[1] rendészet égetően sürgetik. Ugyanis faluhelyeken, midőn a lakosság nyáron mezei munkát végez, a gyermekeket rendszerint otthon szokta hagyni. Az így magára hagyott gyermek valamely malapropos[2] következtében életét veszti, kezét-lábát töri vagy örökké nyomorékká lett egy disznó vagy kóbor kutya harapása által. Hányszor olvashatjuk azt is, hogy a felügyelet nélküli gyermekcsoport játékból tüzet rakott, s ily játékból rakott tűz hány és hány virágzó községet hamvasztott már el.

Ezen esélyeknek elejét lehetne venni a kisdedóvókhoz hasonló, de szervezetükben sokkal egyszerűbb s inkább csak felügyelet, mint oktatásra kiterjedő gyermekmenhelyek létesítése és kötelezővé való tétele által. Ily gyermekmenhelyek felállítása iránt tettem ugyan kísérletet de az eszme népünknél nem talált termékeny talajra s épp ezért tartom szükségesnek, hogy a törvényben vagy szabályrendeletben gyökeredző kényszereszközök alkalmazása mellett legyen a gyakorlati életbe átültethető.

V.

Községi ügyek

Az exekutiv teendők egyik legfontosabbikát kétségkívül a községi administratio feletti felügyelet képezi. Ennek egészséges és hazafias irányban való fejlődésétől feltétes a közigazgatási gépezet működésének helyessége. Eme meggyőződéstől áthatva súlyt fektettem arra, hogy a községekben az önkormányzat iránti érzék felébresztessék és fejlesztessék, mert csak az ez iránti érdeklődésben látok garantiát,[3] hogy az esetleges bajok megelőztessenek, vagy pedig gyorsan kiirthassanak. Gondot fordítottam e mellett az állami közigazgatás közvetítésének gyorsaságára, mely a modern igazgatásnak szintén lényeges kellékét képezi.

Hivatásom sarkalatos feladatául tekintettem továbbá ellenőrizni, hogy a köztehervisélés igazságos alapon legyen megosztva, s hogy a protectio[4] - korunk e divatos kinövése - a községi életben ne találjon talajra. Ez volt az iránytűje az elöljárósági tagok megválasztásánál érvényesített törvényadat jogaimnak is. Ezen általánosságban körvonalazott intentioimnak[5] a gyakorlati életbe való átültetésénél jelentékeny támaszt nyertem járásom jegyzői karában, melyről kézséggel elismerem, hogy csekély kivétellel, hivatásának színvonalán áll. A közigazgatási viszonyoknak mindinkább fokozódó fejlődése a községekben a teendőket oly sokoldalúvá tette, és az ügyforgalmat oly rohamosan emelte, hogy már-már el lett érve azon határ, melyen túl munkaerő szaporítás nélkül a megoldásra váró feladat le nem győzhető. Hozzájárul ehhez, hogy viszonyaink mellett az elöljáróságok tagjai közül csaknem kizárólag a jegyző az egyedüli írástudó, s így minden magasabb értelmet feltételező teendő végzése ennek személyére nehezedik.

A folyó ügyek elintézése mellett különösen igénybe van véve ezek tevékenysége az adó-

[1] preventív = megelőző, elhárító, előzetes
[2] mal à propos = kedvezőtlen alkalommal, rosszkor
[3] garancia = jótállás, biztosíték
[4] protekció = befolyásos személy nyújtotta támogatás, közbenjárás
[5] intenció = törekvés, célzat

kivetési és beszedési munkák által, mely utóbbit lényegesen megnehezíti azon körülmény, hogy az adófizetés kötelezettségének érzéke népünknél nincsen kifejlődve s így a behajtás a legtöbb esetben csak kényszereszközök igénybevételével foganatosítható. Ezenfelül még a körjegyzőknek különben hasznosíthatott idejéből számot tevő részt képez azon idő, melyet a körhöz tartozó községekbe való kiszállások alkalmával az úton tölt el.

Közérdekűnek tartom itt még felemlíteni azon adatokat, melyek községi közköltségeket illustrálják. A mily érdekesek ez adatok, ép oly megdöbbentőek, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy városokban a polgárok által élvezett előnyökhöz mily elenyésző csekély arányban áll azon viszontszolgálat, melyet a községek lakói nyernek. Az 1887-ik évben ily költség címén kivetés útján fedezendő volt:

a déznai körjegyző szövetkezetben	4057,55
a prezesti	2807,29
a borossebesi	3667,17
a diécsi	2152,48
a kroknai	5248,60
a zimbrói	1650,39
a gurahonczi	4027,65
az almási	6235,94
a kiszindai	4877, -
Buttyin nagyközségben	12294,40

Ezen szükséglet az egyes községekben az egyenes államadó egységéhez viszonyítva százalékban kifejezve következő arányban állott u. m.:

	%		%
Dézna	38½	Holdmézes	199
Bohány	89	Krokna	146
Nyágra	104	Zimbró	68
Szlatina	111½	Jószáshely	57
Ravna	76	Valemáre	137
Monyásza	178	Dulcsele	103½
Laáz	137	Bruszturesz k	127¾
Prezest	48	Gurahoncz	62
Doncsény	49	Honczisor	52
Szelezsán	55	Szaturó	69
Ignest	61	Zöldes	60
Minyád	85	S-Bucsáva	44
Szuszány	78	Madzirest	67
Nadalbest	89	Szakács	61
Borossebes	47	Bonczesd	59
Kertes	14	Almás	85

Govosdia	66	Alcsil	65
Berindia	77	Bogyesd	77
Kocsuba	21	Musztesd	132½
Diécs	50	Kakaró	95
Rossia	56½	Kiszindia	35
Revetis	51	Pajusán	40
Báltyele	213	Vaszolya	50
Jószás	174	Buttyin	132½
Fényes	166		

A községi életet közelebbről érdeklő viszonyokat és intézkedéseket a következőkben tartom még felemlítendőnek, s nevezetesen:

a) A tűzrendőrség érdeléből az ipartörvény által előírt kéményseprői körök meg lettek alakítva, az állások betöltése iránt kiírt pályázat azonban eredménytelen maradt, s így a járásban létező egy kéményseprő mellett a kéményseprés feletti felügyelet az elöljárók feladatává lőn téve.

b) A tűzoltó intézménynek üdvös következményeit átlátva, Borossebes községben 92 taggal tűzoltó egylet alakult. Az egylet alapszabályai jóváhagyás alatt állanak

c) Tűzoltó szerekkel a körjegyzőségek székhelyét képező községek el vannak ugyan látva, de ez csak kevéssé megnyugtató állapot az oly szövetkezett községekre, melyek némely esetben a székhelytől 1-2 órányira esnek.

d) A községi vadászterületek bérbeadása tárgyában az 1883. évi XX. t. c. 3. §-ának rendelkezése minden községben végre lett hajtva.

e) A községi erdők kezelésében beállott rendszerváltozás folytán kilátás van ugyan a helyzet javulására, de az azzal járó tetemes költség még mindig visszatetszésre talál a lakosságnál.

f) A járás összes községeiben az év végével gyámság alatt maradt 1210, gondnokság alatt pedig 3 egyén

g) A szerb-tövis[1] és hernyók irtására, valamint a filoxera behozatalának meggátlására irányuló rendeletek pontosan végrehajtattak, felemlítvén egyszersmind azon megnyugtató tényt, hogy a szőlőállományt veszélyeztető eme kártékony rovartól a járásbeli szőlők teljesen mentesek, végre.

i) A mezei gazdaságot illetőleg sajnálattal kell jelentenem, hogy a gabonatermés a középszerűség mértékét sem ütötte meg, a kukorica pedig, mely vidéken a leglényegesebb mívelési ágat képez, a tavasz folyamán uralgott[2] hosszas szárazság következményében termést alig nyújtott. Hellyel-közzel a szilvatermés a középszerűség mértékét megütötte s az ebből nyert jövedelem, valamint a kínálkozó munka biztosítja némileg, hogy ínség és így segélyezés szüksége nem fog beállani.

[1] Parlagokon, legelőkön igen elterjedt, szúrós termésű gyomnövény (Xanthium)
[2] uralkodott

VI.

Adóügy

Habár a múlt évi silány termés és annak következményei érzékenyen nehezednek is a lakosságra, mindazonáltal az adóbehajtás elég kedvező eredményt tüntet fel, a mennyiben nemcsak a múlt évre kivetett állami adó szállíttatott a kir. adóhivatal pénztárába, de még az előbbi évekből fennmaradt hátralékból az egész járásban átlag 13,6 százalék lett behajtva és beszállítva. Egyedül a gurahonczi körjegyzőség községei képeznek e tekintetben kivételt, hol a folyó évi kivetésből 57 frt 80 kr. maradt hátralékban.

A közvetlen fizetők terhére előírt adótartozás a járásban csupán két tételnél tüntet fel hátralékot. Egyike ezeknek a folyó évben esedékessé váló activ követelés lefoglalásával teljesen biztosítva van, a másik hátralék azonban ingóságok hiányában behajtható nem lévén, az illető hátralékos ellen a dologi végrehajtás a közigazgatási bizottság által immár elrendelltetett. A községi fizetőktől a behajtás a legnagyobb részben csak kényszer eszközök igénybevétele mellett volt foganatosítható, a végrehajtás utolsó foka azonban mindössze csak a közvetlen fizetők fizetési kötelezettségüket jelentékenyebb arányban önkénytes befizetések útján eszközölték, árverés alkalmazásának szüksége csak egy esetben merült fel 51 esetben alkalmaztatott mi a járásban lévő 7083 adófizetővel szemben elenyésző csekélység.

Ugyancsak kielégítő eredményt tüntetnek fel az illeték, illeték-egyenérték, hadmentességi díj, fogyasztási adók, tanítói nyugdíj és kamarai illeték címen eszközlött befizetések.

Az adóbehajtás ellenőrzését a m. kir. adófelügyelőség egyik tagjával felváltva augusztus, október és december hónapokban teljesítettem. Ezenkívül a községeket terhelő fogyasztási adóknál, hol egyezség kötése mellett általány alkalmaztatott, így különösen a bor- és hús-fogyasztási adó iránti szerződések megkötésénél közbejárólag közreműködtem.

VII.

Katona ügyek

A véd elem természetében rejlő sajátságnál fogva, valamint nagyobb áldozatot követel a hon polgáraitól, mint egyéb államcél, ép oly mérvben fokozott azon tevékenység is, mely e téren a hatóságokra hárul.

A modern állam követelte s majdnem évenként megújuló szervezeti változások mind-megannyi újabb teendőt eredményeznek s e mellett szembe állunk még azon az ügymenetet nehezítő körülménnyel, hogy a teendők jó része szétszórt rendeletek által szabályozzák, és adandó esetek alkalmával csak behatóbb utánjárás és tanulmányozás után lehet eligazodnunk. A járást érdeklő hadkiegészítési ügyek tekintetében jelentem, hogy a múlt évi fősorozáshoz az I., II. és III.-ik korosztályból összesen 962 hadköteles hívatott fel, kik közül ez alkalommal valamint az évközben eszközlött utóállítások alkalmával 992 egyén lett tényleg elővezetve és megvizsgálva. Ezen kívűl a IV-ik korosztálynak kivételes felhívása Aradmegye összes sorozó járásaira a múlt évben szintén elrendelve lévén ezen korosztályból 252 hadköteles lőn felhíva és elővezetve. A négy korosztályban elővezetett hadkötelesek ideiglenesen felmentetett 6, besoroztatott 66, törültetett 9, visszahelyeztetett 1093, mint törvénytelen távollevő előjegy-

zésben tartatik továbbra is 40. Felülvizsgálatra 12 hadköteles lett kiküldve, kik Aradon az állandó vegyes felülvizsgáló bizottság elé állíttatván 7 a hadi szolgálatra alkalmasnak, 5 pedig visszahelyezendőnek osztályoztatott. A felhívott hadköteleseknek a besorozottakhoz viszonyított aránya aggasztó képét tünteti fel a hadképességi százaléknak.

A nemzedék ezen elcsenevészedésére kétségkívül nagy befolyással van a pálinkának fokozott és mértéktelen fogyasztása, valamint azon igénytelenségnek, mely a lakosság táplálkozásánál nyilvánul. Kukoricalisztből készült gyurma a rendes eledel s kik búzából készült kenyeret fogyasztanak azok ínyencek hírében állnak. Ily körülmények között nem csoda, ha fejletlen marad a test, petyhüdtek az izomzatok.

Az egyes korosztályokban mutatkozó hadképességi százalékot különösen a következő számadatokkal illustrálom u. m.:

az	I-ső korosztályban	2,8%
a	II-ik „	5,4%
a	III-ik „	12,1%
a	IV-ik „	0,4%

Hogy a III-ik korosztály némileg előnyösebb hadképességi arányt tüntet elő, nem annyira az anyag jóságára mint azon körülményre vezethető vissza, hogy a sorozóbizottságban a honvédképviselet, a hadsereg részéről a hadi szolgálatra nem minősített ezen korosztálybeli hadkötelesek közül, a mérsékeltebb hadképességi követelmény alapján a honvédség kiegészítési szükségletére besoroztatásokat eszközölt, mi által ezen korosztályban a hadképességi százalék némileg emelkedett. Ennek dacára azonban átlagos százalékul csak 5,4 mutatkozik s így csak minden 20-ik hadköteles vált be katonának.

Az 1887. évi hadjutalék végleges számbavételének eredménye szerint a hadsereg részére 35, a póttartalék részére, pedig 22 hátralék mutatkozik. Az 1888. évi fősorozáshoz az I-ső korosztályban 270, a II-ban 287, és a III-ban 281, összesen 833 hadköteles lett összeírva. Úgy a honvéd, mint a katonai ellenőrzési szemlék évközben pontosan megtartattak midőn is a községi nyilvántartási naplók megvizsgáltattak és rendesen vezetetteknek találtattak.

A hivatalnál a szabadságolt és tartalékosokból az előírt nyilvántartás pontosan vezettetik és az előforduló változásokról az előírt nyilvántartás pontosan vezettetik és az előforduló változásokról úgy a hadkiegészítési kerületi mint a honvéd féldandár-parancsnok értesíttetnek. A mozgósítási előmunkálatok a népfelkelői törvény alapján foganatosítható volt intézkedésekkel megfelelőleg kiegészítettek.

VIII.

Közmunka és közlekedési ügyek

A modern állam jogrendének főelve, hogy minden jognak kötelesség feleljen meg. Önként következik ebből, hogy ki több jogot, több előnyt élvez, annak a köz irányában több kötelességének, több terhének kell, hogy legyen. Századunk ezen irányzatával semmi sem áll nagyobb ellentétben, mint éppen a közmunkateher, mert addig, míg egy szegény fuvaros, ki saját és családja életét két lovának keresményével tartja fenn, ezen két állatkája után négyszer, ötször nagyobb közmunka teherrel van megróva, mint a kereskedő tőkepénzes, ügyvéd s. a. t. ki talán mindennap igénybe veszi a törvényhatósági utat, de saját igavonóval nem bír. Égető

viselését a modern jogrend elvéhez viszonyítsa. feladatát képezi a törvényhozásnak, hogy ezen az elavult rendi szervezeten nyugvó teher

Ami a múlt évi közmunka beszolgálást illeti, jelentem, hogy a leszolgálandó volt 2297 igás napszámból alig maradt 10 napszám hátralékba, melyeknek részben az igavonók elhullása, részben pedig egyéb okokból való leíratása iránt a kellő eljárás folyamatban van. Ellenben a gyalog napszámosokról vezetett nyilvántartás mintegy 534-et tüntet hátralékul, mely a fedanyagnak beágyazása körül felmerült s alább ismertetett akadályokban találja megokolását. A járásban levő törvényhatósági és segélyezett községi utakra a természetben leszolgálandó volt közmunkaerővel kihordatott összesen 3533 garmad[1] fedanyag.

Ezen kívül részesített a buttyin-berzai útszakasz 70 garmad vállalkozás útján, úgynevezett pénzes erővel kihordott fedanyagban. A természetben leszolgált erővel kihordott fedanyagból, 166 garmad a dézna-monyászai 843 a dézna-restyiratai, 384 a dézna-borossebesi, 230 a borossebes-béli, 126 a borossebes-buttyini, valamint a vasúti indulóházhoz vezető, 58 a buttyini-kujedi, 849 a buttyin-almás-gurahocz-báltyelei, 164 a jószáshely-zimbrói, 435 a gurahoncz-madzirest-szlatinai, 278 garmad a jószáshely-diécs-borossebesi útszakaszokra lett kihordva és felhasználva.

Fényes és Jószás községek igás közmunkaereje a múlt év tavaszán dúlt árvíz által a buttyin-báltyelei útnak Gurahoncz alatti szakaszán okozott nagy szakadások betömésére lőn fordítva. A kihordott fedanyag az úti bizottsági tagok, valamint a kir. államépítészeti hivatalok kiküldöttének közbejöttével lett számba véve, s az erről beterjesztett jegyzőkönyvek tanúsítása szerint az ellen úgy a minőség, mint a mennyiség tekintetében nem emeltetett észrevétel. Ezzel kapcsolatban indíttatva érzem magamat a tekintetes törvényhatósági bizottság figyelmét a közmunka számbavétel körül fennálló egy oly rendelkezésre terelni, mely a gyakorlati kivitel körül szerzett tapasztalattal nem áll összhangzatban

Ugyanis a közmunka és közlekedési magy. kir. minisztérium 39,277/885. sz. a. kelt intézvényével el lett rendelve, hogy a természetben kiszolgálandó közmunka-erővel kihordott fedanyagnak eddig csak az úti bizottsági tagokkal szokásba volt átvételéhez is meghívassék a kir. államépítészeti hivatal.

Nem elvi szempont vagy talán a fentebbi rendelkezésben kifejezésre juttatott bizalmatlanság felett érzett neheztelés rugója felszólalásomnak, sőt ellenkezőleg, azt tartom, hogy a köztisztviselőre annál megnyugtatóbb, mentül több irányból kiséretik figyelemmel ténykedése, de létjogát találja észrevételem azon tapasztalatban, hogy az államépítészeti hivatal sokoldalú munkafeladatával nem áll arányban a rendelkezésre álló erő, s az ebből beálló késedelmek, pedig gyakran igen káros következményeket vonnak maguk után.

Hogy ezen állításomat példával illustráljam, utalok a közmunkaügy és a törvényhatósági utak kezelése tárgyában alkotott szabályrendelet 34. §-ára, mely szerint a fedanyagnak helyes és célirányos felhasználása érdekéből a beágyazás már szeptember 1-én megkezdendő és legkésőbb november 15-én bevégezendő. A szabályrendeletnek eme hivatkozott követelménye azonban járásomban végrehajtást nem nyerhetett, mivel a fedanyag átvételéhez az államépítészeti hivatal képviselőjét számtalan megkeresésem dacára, alkalmasint egyéb elfoglaltság miatt csak november 15-én, tehát oly időben küldte ki, midőn már a beágyazásnak is meg kellett volna történni. Dacára annak, hogy az időjárás kedvezősége tekintetében a múlt ősszel a véletlennek olyan szerepe jutott, melyre ily előrehaladott évszakban számítani aligha lehetett, s dacára, hogy a beágyazás körül fokozott tevékenység lett kifejtve, a megoldásra várt munkafeladat a beállott zord időig nem volt legyőzhető, s következménye lett, hogy mintegy 386 garmad fedanyag beágyazása a folyó évre maradt, holott ha az átvétel annak idején történik, a beágyazás a szabályrendeletben meghatározott időre bevégezhető lett volna. Hogy emellett az erőltetett munka a fedanyag célszerű felhasználására befolyással volt, önmagától

[1] halom, kupac

értetik. A jövőben előfordulható hason esetek elkerülése érdekéből ismételtem ajánlom a szóbanforgó rendelkezés megszüntetése érdekében teendő megfelelő intézkedést.

A járásban létező törvényhatósági és segélyezett községi utak 143 kilométert képviselnek, s azok Báltyele községen keresztül vezető szakasz kivételével jó állapotban vannak. Ezen szakasz azonban különleges fekvésénél fogva oly annyira rossz, hogy sáros időben ott a közlekedés majdnem teljesen fennakad. Helyreállítása és a szükséges védmunkálatok érdekében felmerülő költségekről az út-alap költségvetési előirányzatban már a múlt évben tétetett gondoskodás, a kivitel azonban elmaradt, mert a szükséges műszaki feltételekre csak december hó folyamán került a sor.

A dézna-restyirátai út kiépítése a múlt évben 800 méter hosszúságban haladt előre, s e mellett az előző évek alatt épített s immár 10 kilométerre elkészült szakasz jó karba helyeztetett.

Biharmegyével való összeköttetés létesítése érdekéből még 4½ kilométernyire folytatandó ez útnak építése, azonban csak lassan haladhat előre, mert az építés oly pontra ért, melyen sziklarepesztések szükségesek. Erre különben már a múlt évben szintén voltak költségek előirányozva, de a kivitel ugyancsak a műszaki felvételek hiánya miatt maradt el.

Új hidak építettek a múlt évben: a buttyin-berzai útvonalon 2,

a) a buttyin-almás-báltyelei úton 3,
b) a gurahoncz-madzirest-szlatinai úton 8,
c) a borossebes-jószáshely-zimbrói úton 8,
d) a borossebes-buttyini úton 2.

Ezenkívül felépült a Borossebes és Berza községek közötti Körös híd, melyhez az útalap pénztárából 5000 frt segély nyújtatott. A többi költséget az érdekeltség viselte. Több híd alapos javításban részesült s így megnyugvással állíthatom, hogy a szlatina-madziresti úton 4 híd kivételével járásomban a műtárgyak jó állapotban vannak.

Közmunka váltság címen ki volt vetve a múlt évben 10084 frt 80 kr., mely összeg 103 frt 65 kr. kivételével mind behajtva és az útalap pénztárába be lett szállítva.

Az 1888-ik évre közmunka címen: 5370 igás és 16935 gyalog napszám lett összeírva. Az önkényt és kényszer úton megváltandó 3001 igás és 5875 kézi napszám leütésével, mutatkozik természetben leszolgálandónak 2369 igás és 10060 gyalog napszám. Az 1888-ik évre kivetett közmunka összege 9552 frt 40 kr-t tesz ki. E szerint tehát a folyó évi váltság összeg a múlt évinél 532 frt 40 kr-al alól maradt, mi a marha állomány kevesbedéséről tesz szomorú bizonyságot. Végre megérintem, hogy az útfelügyelet és a fenntartás körüli teendőkre járásomban egy útmester és két útkaparó van alkalmazva.

IX.

Közgazdaság

a) Iparügyek

A fennálott szabadiparnak az 1884. évi XVII. t. cikkben megalkotott képesítés és engedélyhez kötött iparrendszerrel történt felváltása az iparosok számára védelmet nyújtván egyes kontárok ellenében, az iparosok existentiájának biztosításával a különben igen is elmaradt vidéki ipar fejlődése is remélhető.

Járásomban az ipart űzők a mindennapi élet szükségleteihez tartozó cikkek előállítására szolgáló iparágak köré csoportosulnak, a nagyobb képzettséget feltételező iparágak köré csoportosulnak, a nagyobb képzettséget feltételező iparágak követőket alig találnak. Az iparosok csekély száma folytán iparhatóságom területén sem ipartestület sem ipartársulat nem létezik. Ugyanezen indoknál fogva maradt el az iparhatósági megbízottak választása is. A tanonclajstromba az 1887. év folyamán 11 új bevezetés történt. Az iparossegédek változási nyilvántarásába pedig 14 lap nyittatott.

Munkakönyv	12
Iparengedély	7
Iparigazolvány	28 adatott ki.

Iparkihágás 2 esetben fordult elő.

*

Gyári ipar a járás területén szintén gyéren fordul elő, s azt Borossebes községben egy vashengermű, Madzirest és Zimbró községekben egy-egy parqetta gyár és Jószáshely községben egy gazdasági szeszfőzde képviseli. Habár nem is egészen gyári jelleggel, működésben lévő vasércolvasztó kemencék, továbbá Ó-Déznán, Új-Déznán, Monyászán mindazonáltal ide sorakoznak még a Monyásza községben és Restyiráta telepítvényen Doncsényban, Zúgon és Borossebesben lévő hámorművek, valamint a borossebesi uradalmi kőbánya bérlői Stonger és Roheim társvállalkozók által a múlt évben ugyanott felállított s gőzerőre berendezett kőaprító gép is, mely utóbbi ezen üzletágnak új irányt és lendületet adott. Ezen géppel, mely az elmúlt év folyamán még csak 8 hónapon át volt működésben, 9275 köbméter aprított kő termeltetett, mely 1325 waggon rakományt képvisel.

Az elmés szerkezetű gépből a felaprózott kő közvetlenül a waggonba hull alá s ez által is beálló munkamegtakarítás, s illetve mérsékelt termelési költség valamint a szárnyvonal által nyújtott szállítási előnyök, különösen, pedig a kőnek kiváló minősége (Hypersthen Andasit-Trachit) a versenyképességet nagyon előmozdítja és a bánya jövőjét szép reményekre jogosítja. A felaprózott kőmennyiség a múlt évben Arad-, Csanád-, és Torontál-megyék állami és megyei utjaira lett elszállítva.

*

E rovat alatt tartom még felemlítendőnek azon iparvállalatot, mely a bécsi „Union” bank által Kiszindia község határában herceg Sulkowsky József Mária uradalmához tartozó erdőben űzetik, s mely habár csak 6 évi időtartamra fog kiterjedni, de nagyobb jelentőségénél fogva a közfigyelmet megérdemli. A kihasználás tárgyát képező erdőben a múlt évben levágatott 7785 drb fa, melyből 160,000 akóra való donga készíttetett. E dongák Német- és Franciaországban kapnak piacot. A dongákra nem alkalmas anyag részben vasúti talpfákká, részben tűzi fává lett feldolgozva. E vállalatnál a múlt évben 4-500 krajnai illetőségű munkás nyert alkalmazást. A munkásoknak idegen helyről lett telepítése a vidék munkásviszonyaira káros kihatással van ugyan, de a telepítés szükségességét megokolja azon különbözet, mely az itteni és a telepített munkások vállalkozási kedve és munkaképessége között az utóbbiak előnyére mutatkozik. Az idegen illetőségű munkások a rendőri felügyelet gyakorolhatása érdekéből általam is nyilvántartanak.

b) Bányászat

A járás mívelés alatt álló talajának silányságát mintegy pótolni igyekezett a természet az által, hogy a szántóföld termőképességétől megtagadott erőt a föld belsejében a bányákba helyezte el. Fentebb már volt alkalmam megemlékezni a borossebesi kőbányáról, melynek termelvényét az ugyancsak fentebb említett gyárszerűleg működő gép dolgozza fel. Az ott felemlített termelésen kívül fejtetett és elszállíttatott még 1956 köbméter terméskő. A kőfejtéssel foglalkozó munkások száma a múlt évben 50 és 75 között váltakozott. — A művelés dynamit segélyével történvén, az ennél követendő óvintézkedések szabályozva vannak és azoknak betartása feletti felügyelet éber figyelmem tárgyát képezi. Baleset a múlt évben nem fordult elő. A szerencsétlenül járt munkások elvérzésének megakadályozása tárgyában alkotott törvényhatósági szabályrendelet végre van hajtva.

Habár kisebb kiterjedéssel, de annál kecsegtetőbb kilátás mellett nyittatott meg a múlt évben gróf Waldstein Ernő tulajdonát képező monyászai márványbánya, melyben termelt kő úgy szépség és minőség tekintetében teljesen versenyképes. E bányából került ki az arad-csanádi vasúttársulat által Aradon épitetett palotához felhasznált összes márvány anyag.

Jelentőségében ide sorakozik még a mészkőzet, mely ugyancsak Monyászán nagy mennyiségben fordul elő, s melyből a kezdetleges berendezésű kemencékben is jobb minőségű mész égettetik. Kitűnik s a contingens hason termékei felé emelkedik e mész különösen azáltal, hogy rendkívül szaporít.

Hivatva lesz e termelési ág is nagy kiterjedésre emelkedni, ha a megye közgazdasági viszonyait oly elismerésre méltó módon istápoló Arad-csanádi vasúttársulatnak immár ide irányított figyelmét tett követi, s azon vidék egy Borossebesről kiágazó szárnyvonal kiépítése által a fővonallal össze fog köttetni.

Mívelés alatt állnak még járásomban a gr. Waldstein-féle uradalomhoz tartozó s Ravna, Monyásza, és Restyiráta határaiban elterjedő vasércbányák, melyeknek a múlt évi termelvénye 35 millió 90544 kilogrammra terjedt, továbbá a Török család hason bányái, hol az elmúlt évben 1933512 kilogramm vasérc lett termelve.

Ezen bányák termelvényei a fentebb említett olvasztó-hámor és hengerművekben dolgoztatnak fel s mint gömbölyű és szegletes rúdvas, továbbá abroncsok, ásók, kapák, ekevasak és lópatkók kerülnek kereskedelembe. A vasiparban országosan beállott kedvezőtlen viszony káros hullámai az itteni termelést is érintik, s a mellett, hogy ez a tulajdonosokra érzékenyen nehezedik, felettébb sújtja a munkásokat, kiknek munkabére a vasárakkal van viszonylatba hozva.

Míveltetik még Solymos-Bucsáván az „Anna-Vilmos" társulat tulajdonát képző mangánbánya, melyre azonban felette nagy hátrány, hogy a vonattól távol fekszik s így termelvényeit oda tengelyen kell elszállítani. E bányából a múlt évben elszállítattatott 480000 kilogramm mangán-érc. Ezeken kívül több kutatási engedély lőn az illetékes bányahatóság által kiadva, a rendszeres mívelés csak az előadottakra szorítkozik.

c) Állattenyésztés

Az okszerű mezőgazdaság alapja az állattenyésztés járásomban nem érte el a fejlettség azon fokát, melyre tekintve a vidék agronom jellegét emelkedni kellene, a gazdasági ágak közül mégis az állattenyésztés az, mely némi fejlődésre mutat. A törvényhozás jelen ülésszaka azonban egy oly alkotással gazdagította a nemzeti közvagyonosodást célzó intézményeket, mely hivatva van e téren a teljes sikert biztosítani. Az állattenyésztési törvény életbeléptetése immár csak rövid idő kérdése. Számos új teendő hárult ez által ismét a közigazgatási hatóságokra, de ezen teendők készséggel és odaadással fognak teljesíttetni, azon meggyőződéstől vezéreltetve, hogy ama fontos gazdasági ág csak úgy prosperálhat, ha annak a szükséges védelmét a közrendészet biztosítja. Ezen elveken alapul az állategészségügyi törvény, mely régen érzett hiányt fog pótolni.

A szarvasmarha tenyésztés emelése terén az aradi gazdasági egyesület által tétetett figyelmet érdemlő intézkedés az által, hogy több községnek részletfizetés mellett kitűnő fajúnak bizonyult „pinczgani"[1] tenyészbikák beszerzését közvetítette. Noha e tenyészállatok megkedveltetésére és a közgazdasági minisztérium által nyújtott hasonló kedvezmények igénybevétele mellett történő terjesztésre minden módot felhasználtam is, népszerűséget nem sikerült részükre szereznem.

Az ellenszenvet, mellyel a lakosság e pinczgani bikák iránt viseltetett, sajnosan okolták meg a következmények, minthogy az istállózáshoz szokva volt bikák új hazájuk éghajlatához nem tudtak hasonulni és az itteni legeltetési módszer mellett napról-napra csenevésztek, míg végre teljesen tenyészképtelenekké váltak.

Sokkal kedvezőbbek a viszonyok a sertéstenyésztés tekintetében, melyre a járásban levő bükkös és tölgyes erdők kedvező befolyást gyakorolnak. Ellenben a lótenyésztés felettébb fejletlen, minek egyik oka az is lehet, hogy a lakosság mérsékelt véralkata mellett igavonóul a lassúbb ökröt inkább kedveli. Habár közgazdasági jelentőséggel, mint ilyen alig bír is, de mint a szegénység jelképét és növendék erdők rettegett ellenségét említem fel a kiterjedt kecsketenyésztést. A mi az elmúlt évben az állategészségi ügyet illeti, jelenthetem, hogy járásomban rendkívül kedvező volt. Ragályos vagy járványos kórról hála a gondviselésnek, nincsen feljegyezni valóm. Szórványos jelleggel felmerült az antrax,[2] Bogyesten 11, Berindián 4, Govosdián 2, Diécsen és Rossián 1-1 esetben. A keleti marhavész ellen intézkedésekről szóló törvény és annak végrehajtása tárgyában kiadott utasítás feletti felügyelet úgy az állami, mint a megyei állatorvos által gyakoroltatott. Utóbbi minden marhavásárt meglátogatott s ellenőrizte a marha egészségi bizonyítványokat.

A vásárterek berendezésénél a hivatolt törvény kívánalmainak szintén elég van téve a mennyiben a helybeliek marhái a vidékiek marháitól gondosan el van különítve. Az állategészségügyi vasúti-szemlebizottságnak a múlt évben, 8 esetben volt alkalma működni. A levágott marhákról vezetett jegyzőkönyvek adatai szerint a múlt évben levágott 229 drb. A levágás alá kerülő marhák a fennálló szabályok értelmében levágás előtt, ott hol orvos van ez által, különben pedig a községi elöljárók által megvizsgáltattak és a járlatokkal[3] összehasonlítottak, ez utóbbiak, pedig megőrzés végett hozzám beterjesztettek.

A tenyésztésre alkalmas apaállatoknak megvizsgálását az erre kiküldött bizottság községről-községre megejtvén a tapasztaltakról és a teendő intézkedésekről szóló véleményes jelentések a megye alispánjához beterjesztettek.

[1] pinzgani = Tirolban tenyésztett szarvasmarha fajta
[2] lépfene (más néven anthrax) magas halálozási aránnyal járó fertőző megbetegedés.
[3] járlat(levél) = marhalevél, passzus

X.

Főszolgabírói hivatal belső ügyforgalma és egyéb adatok a működés köréből

Bevétetett az iktató jegyzőkönyvbe a múlt év végéig 3818 ügydarab, 161-el több mint az előző évben. Ezen számadat azonban nem foglalja magába a beérkezett ügydarabok számát, minthogy a kezelő személyzet elégtelensége folytán szükséges munka egyszerűsítés érdekéből a községektől érkező egy és ugyanazon ügyre vonatkozó jelentéseknek külön-külön való beadványozása mellőztetik, s e helyet a jelentések a gyökszámnál $\frac{ad}{}$ szám alatt kezeltetnek. Ezen jelentések hozzászámításával az ügyforgalom megközelíti a tízezret. A bizalmi iktatóba az év folyamán 14 ügydarab folyt be. A vezetésem alatt álló hivatalban elvül van felállítva azon követelmény, hogy a beérkező és esetleg helyszíni eljárást nem igénylő ügydarabok egyik napról a másikra feldolgoztassanak és kiadományoztassanak. Ezen feladatnak sikerült megoldása körül kifejtett támogatásért a tiszti és kezelő személyzetnek elismeréssel adózom.

A bevételezett ügydarabok természetükre nézve, az egyes igazgatási ágak között, következőleg oszlanak meg u. m.:

a	Személyes fegyelmi és közszolgálati ügy	92
b	Közegészség ü.	245
c	Betegápolási ü.	232
d	Népmozgalmi ü.	15
e	Szegény ü.	20
f	Közrendészeti ü.	544
g	Cseléd ü.	58
h	Útlevél ü.	15
i	Közoktatási ü.	50
j	Községi ü.	512
k	Árva- és gyámság ü.	188
l	Adó ü.	281
m	Újoncozási-, katona- és honvéd ü.	644
n	Népfelkelői ü.	24
o	Közmunka ü.	62
p	Közlekedési ü.	123
q	Közgazdasági ü.	73
r	Vízjogi ü.	10
s	Ipar ü.	196
t	Italmérési ü.	12
u	Bányászati ü.	7
v	Erdő- és mezőgazdasági ü.	65
w	Állattenyésztés és egészség ü.	106
y	Vegyes ügyek	234

A hivatalnak az egészségügyi, kihágási és iparügyi forgalmáról, valamint a kifejtett tevékenységről, ezen ágazatokra vonatkozó mozzanatok előadása során tettem említést. Hagyatéki tárgyalás megejtésével a megyei árvaszék által a múlt év folyamán 21 esetben

lettem megbízva. E megbízatásoknak egytől-egyig megfeleltem. Megérintem e helyt, hogy a tevékenység ez irányban a folyó év január 1-től kezdve megszűnt, a mennyiben Buttyin községbe kir. közjegyző lett kinevezve, s így az 1886. évi VI. t. c. értelmében hagyatékok tárgyalásával ezen közeg bízatik meg.

A december 31-én lezárt és záradékolt letéti napló tanúsítása szerint a hivatalhoz 9836 frt 85 kr-t tevő pénzküldemény érkezett be, mely pénzek rendeltetésük helyére mind továbbíttattak. Úgy a napló, mint a kiadási tételek igazolására összegyűjtött nyugták és egyéb okmányok számvizsgálat végett a megye alispánjához beterjesztettek.

A postakönyv tanúsítása szerint elküldetett az 1887. év folyamán 3963 egyszerű és 280 pénzes levél.

A hivatalnál vezetett különféle nyilvántartás szerint:

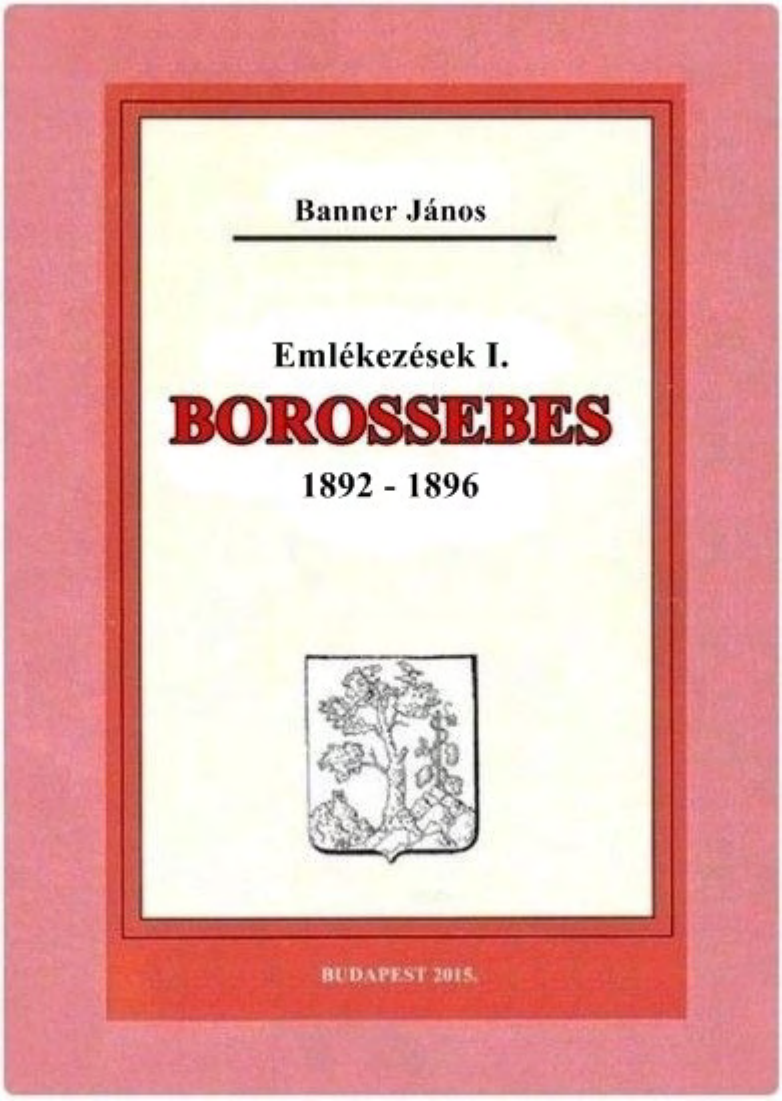
a) Politikai jogok felfüggesztésére elitélt egyén 29 tartatik nyilván.
b) Az 1879. XXXI. t. c. 38. §-a értelmében 26 egyén tette le az erdőőri esküt.
c) A törvényhatósági bizottság által 673/883. szám alatt alkotott szabályrendelet értelmében 69 éjjeli őr és csősz lett megesketve.
d) Az 1874. évi XX. t .c. végrehajtása tárgyában kiadott utasítás 26. és 28. §-ai alapján 16 újonnan felfogadott pásztortól vétetett ki az eskü.
e) Vadászati jegyek elnyerése végett az illető felek részéről 6 bejelentés lett beadva, melyek engedélyzőleg záradékoltattak.
f) Italmérési jogcsonkítás 3 követtetett el.
g) Külföldi útlevél véleményeztetett 3 esetben.
h) Igazolási jegy 42,
i) Cselédkönyv 92,
j) Tánc és zeneengedély 20 adatott ki.

Végre felemlítem, hogy az év folyamán a hivatal belső ügyvitele és a pénzkezelés főispán úr ő méltósága által tüzetes vizsgálat tárgyává tétetvén: az ellen észrevételek nem támasztattak.

Borossebes, 1888. évi január 11-én.

Paradeyzer Lajos

Főszolgabíró

Banner János
Emlékezések I.
BOROSSEBES
1892 - 1896
BUDAPEST 2015.

Banner János

Emlékezések I. Borossebes — 1892-1896.

© Banner János örökösei, 2014.

Borossebes múltjáról szóló kiadványok második kötetét tartja kezében az olvasó. Ezúttal, első kézből kapunk információt. Ferenc József császár borossebesi látogatásáról, a „király-futás”-ról, a milleniumi ünnepségekről, az emlékmű felavatásáról, néhai Banner János (történész) tollából, ki gyermekkorában éveket töltött Sebesben, mint a „Sárosy-ház” lakója, gróf Wenckheim gazdatisztjének, Banner Józsefnek gyermeke. A visszaemlékezésben ugyan keverednek a családi vonatkozású események a korabeli falusi gyermekélményekkel, de ez nemigen zavaró a mostani olvasó számára. Az 1957-ben, élete alkonyán papírra vetett gyermekkori visszaemlékezések, első alkalommal itt jelentek meg a szélesebb olvasóközönség számára. (Fotókkal és lábjegyzetekkel kiegészítette Kiss László.)

Köszönet a budapesti illetőségű *dr. Szablyár Annának*, az egyik leszármazottnak, ki az eredeti kéziratot digitalizálta és lehetővé tette, hogy e visszaemlékezés elérhetővé váljon a borossebesi olvasóközönség számára is!

Kiss László

Foto: Paradeyser Lajos

Sárosy Gyula szülőháza Boros-Sebesen

„Négy évig abban a házban laktam, ahol a költő született."
(Banner János)

Vannak emberek, akiknek minden kedves emléke a szülőföldjéhez fűződik. Soknak valólóban a föld a fontos, de a legtöbbnek a ház, amelyben született, s ahol első tudatos, már magabiztos lépését megtette, ahol először igyekezett magát szűk környezetével megértetni.

Nekem ilyen emlékeim nincsenek. A föld - az Arad megyei Székudvar - hitbizományi birtok volt, amelyből csak az a kukoricaföld volt évről évre más helyen a családé, amit felszántva kapott a család feje nem nagy fizetése egy részeként, az uradalomtól. Ez is, egyik alapja volt a nem is éppen kis család megélhetésének. A család lelke még nem volt harminc éves, amikor hetedik gyermekét a falusi bába segítségével világra hozta. A három első - köztük egy ikerpár - halva született, és mint ilyen csak a békési temető árkán belül kaphatott helyet. Ezzel vezekelt - apró kis csontjai felszívódásáig az Ádámtól örökölt eredendő bűnéért, holott ideje se volt vétkezni azon kívül, hogy világra jöttekor éppen úgy megkínozta - amúgy is sokat szenvedett édesanyját - mintha életben maradt volna. De hát ez már olyan szabály, amit be kell tartani annak, aki Isten kegyelméből római katolikusnak született.

A két kis sírt még hantolni se volt szabad, de az öreg plébánosnak nem volt kifogása az ellen, hogy a békési uradalmi tiszttartó első unokái porladó testecskéjébe orgonabokor eressze a gyökereit. Szép nagy lila orgona lett belőle, aztán mikor a temetőt bekerítették, megkérdezés nélkül kivágták és jel nélkül maradt a két kis sír, ha csak a drótkerítést tartó egyik oszlop nem éppen síremlékként került a helyére, merőben véletlenül, mert azok, akik a gödröket ásták nem is sejthették, hogy ötven évvel ezelőtt a berkei ispán feleségének első anyai gyászai pihentek az árokparton.

A négy életerős gyermek - egy lány és három fiú - rendes fejlődése, sok aggodalmat okozó gyermekbetegsége, a velük járó sok gond, akarva nem akarva, feledtette a kis halottakat s bizonyára csak az édesanya minden esti imádságában tértek vissza röpke pillanatokra. Ma két öregemberen - a két még élő testvéren kívül senki se tud róluk, s egy-két év múlva végleg meghal még az emlékezetük is, pedig gyermekkorunkban minden halottak napján még virágot is tettünk, gyertyát is gyújtottunk a megerősödött orgonabokor tövébe, ellopva egyet-egyet az akkor már nagyon megszaporodott felnőtt és öreg halottaknak szánt virágokból és gyertyákból. Senki se szidott meg érte, hiszen kis testvéreink számára loptuk az anyánk és nagyapánk járandóságából, mert ők is csakhamar idekerültek a nagy út mellé, alig pár lépésre a kis halottaktól. Ezért nincs semmi emlékem a szülői házból. Alig múltam két és féléves, amikor a család lelkét súlyos betegen Békésre szállították, s mire alig két hónappal elmúltam három éves, anyám már a békési földben pihent, itt hagyva négy apró gyermekét. A szülői ház ma is áll, s bizonyára ma is olyan a belseje, mint akkor volt, de ebből nem él az emlékezetemben semmi, mint ahogy anyám emléke is csak nevelő nagynénémtől hallott - sokszor elmondott - apróságokban él. De így élni fog addig, amíg a gondolkozó gép meg nem áll örökre.

Kegyetlen az élet, de éppen a kegyetlenség tette lehetővé, hogy nem lévén idő a kétségtelenül meg lévő emberi hibák megismerésére, a korán elhalt édesanya egyéniségéből csak a szép maradt meg, gyenge vigasztalásul az elszenvedett veszteségekért.

A házat - kívülről - az első világháború második hónapjában láttam utoljára egy Békéstől Kisjenőig megtett kocsiúton és ezen az úton hallottam életemben legtöbbet a család elszállt lelkéről. Csak jót és szépet, amelyek - hála az azóta 85 éves korában elköltözött legfiatalabb nagynénémnek - örökre visszacsengenek a lelkemben. Székudvar nevét azóta is - az előtt is - sokszor leírtam, kimondottam, hiszen a születési helyre minden hatóság kíváncsi, de csengése soha se volt a szónak, mert a később hallottakon kívül semmi tudatos emlék nem fűződik hozzá. És azért mégis hozzá tartozott az élethez és elhiszek róla mindent, amit ma már csak egy ember élményeként hallok, aki érettebb ésszel, tudatosan szemlélte a család életét, s akinek emlékezésében sok keserűség is vegyül, mint a későbbi időkben a saját magaméba is.

*

Aki polgárnak született az csak kivételesen él és hal meg másként. Hiába vezeti a hitbizományi birtok minden szaktudást igénylő gazdasági ügyeit, hiába parancsol - a törvény által megengedett módon és keretek közt - a cselédségnek, az esetleg alája beosztott fiatalabb gazdatiszteknek - neki is parancsolnak, sokszor kevesebb, vagy éppen semmit érő szaktudással, nagyúri szeszéllyel és önkénnyel.

Mindig az kapja a legnagyobb ütést, akit legelsőként talál a legfőbb parancsoló. Aztán szétoszlik az ütés ereje. Mennél lejjebb megy, annál több felé. Persze, hogy aki a legutolsó ütést kapja, az is nagynak érzi, főleg azért, mert emberi méltóságában érzi magát - jogosan - megsértve, megalázva, képzelt biztonságában megtagadva. Nem kell ennek az ütésnek valóban ütésnek lenni. Másképp is lehet ütni. Bár visszatartás, állásból kidobás is ütés, igen sokszor jogtalan ütés. Jól tudja ezt mindenki, s ezért maradnak üresen a nagy úri lakások akkor, amikor a bot azok kezébe kerül, akiket a legtöbb igazságtalanság ért! De míg ez be nem következik, aki élni és családjáról gondoskodni akar, kénytelen a parancsot teljesíteni.

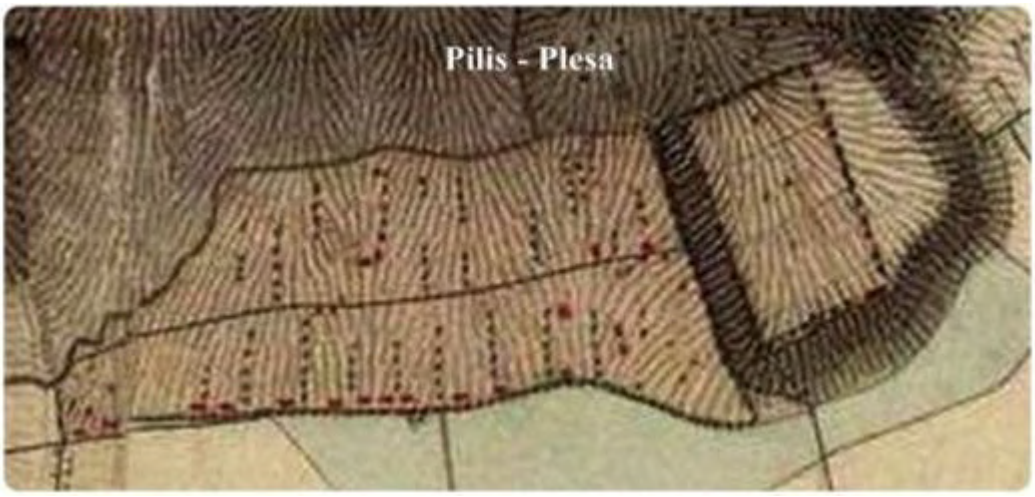
Apám, a családfenntartó is engedelmeskedett akkor, amikor a 106 000 hold beházasodott ura a hitbizomány fiadzotta borossebesi uradalomba helyezte át. A hitbizomány a család másik ágából, rangon alul kötött házasságból származó grófnőé volt, de a nagy vagyon feledtette arangkülönbséget és Radetzky gróf generális unokája jól megfért az öreg kulcsárné

unokájával. Apám nem most költözött először, de az uradalom alkalmazottjaként valóban utoljára.

Jómagam csak arra emlékszem, hogy Békésen lakó nagyapám házában vártam meg kisebbik bátyámmal, Miklóssal együtt az átköltözést. Nincs emlékem a vele járó felfordulásról, csak arra emlékszem, hogy egy szép napon Békésen hagyva leánytestvéremet, az anyám nevét viselő Máriát, akit apám s utána az egész család mindig Böskének nevezett és idősebb bátyámat, Benedeket, aki anyánk első szerencsétlen szülései után tett fogadalma után kapta a nevét, s ezt a nevet nemre való tekintet nélkül minden testvér viselte, megérkeztem a borossebesi tiszti lakba, ahol új világ, új környezet várt.

Ez a falu is román falu volt, de református magyarok is laktak benne. Nemcsak az uradalomnak, de a járásnak is székhelye volt. Volt katolikus kápolnája is, de csak kéthetenként járt át misézni a buttyini (később Körösbökény) plébános. A román iskolán kívül csak a reformátusok tartottak fenn hatosztályos osztatlan iskolát, ahova Miklós bátyámat azonnal be is íratták. De nem a hivatalos falu érdekelt, hanem az a sok lehetőség, amely apánk elfoglaltsága keretében is számtalan szórakozási lehetőséget kínált. Három uradalom tartozott a borossebesi központhoz: Kornyest, Zemerd és a kiskúti erdészet. Vasgyára, kőbányája, márványbányája és csiszolója is volt, de a gyöngye Menyháza volt, amiből akkor kezdték kiépíteni a menyházai fürdőt. A grófnak kiterjedt Arad és Békés megyei és az ugyancsak később szerzett Moson megyei lébényi síkföldi birtokain kívül, ilyen jellegű birtoka sehol se volt, de aki ezt vezette, annak valóban érteni kellett a gazdálkodás minden ágához. Hogy ez a hozzáértő nem a tiszttartó volt - aki a grófnő gyámjának Göndöcs Benedeknek volt az unokaöccse és nem volt tanult mestersége a gazdálkodás - azt maga a gróf tudta a legjobban.
A vezetés minden terhe, gondja az apám nyakában volt a szeszély (?) által még csak fokozott felelősség mellett. Szerencsére a két kerületi tiszt, a kornyesti és zemerdi ispán fiatal, de kitűnő gazda volt, akik a java korát élő kasznárral együtt tudták volna, mit kell az ilyen hegyi jellegű birtokon kezdeni, hogy minden adottságát ki lehessen használni, hogy a fokozódó jövedelemből azoknak a helyzetén is javítsanak, akiknek vakulástól nem látásig végzett két kézi munkája jelentett olyan tényezőt a gazdálkodásban, mint a tőkét képviselő föld, de úgy kellett gazdálkodni, mint ahogy Kígyóson a tiszttartón keresztül parancsolták. És ez nem vezethetett jóra, de a tragédia csak lassan jutott a végkifejlődéshez.

Érdekes falu volt ez a Borossebes. Az aradi sík terület legszélén, a Plesa és a Kopasz-hegy lábánál terült el. Az előbbinek déli lejtőjén jól gondozott szőlők feküdtek, jellegzetes kolnákkal, mert itt a magyarok se pincéről beszéltek, ha már a hegy oldalán, a szőlők közt volt.

Nem lehet tagadni, hogy hegyaljai volt ez a szőlő és az itt szűrt bor, de ebből egy pohárnyi sem került az uradalom tisztikarának az asztalára. Ott valódi hegyaljai volt a gróf magyaráti

szőlőgazdaságából. Nem ajándék volt ez, hanem a „deputatum”-hoz tartozott, a kukoricával, kiterjesszék. Pedig nem így volt. A millennium táján már történtek zendülések azon a vidéken is, ahol a gróf Békés megyei birtokai sok tízezer holdjukkal terpeszkedtek. Senki se vette észre, hogy a földön mozgó elégedetlenek egyszer magát a földet is meg fogják mozdítani. Azt hitte mindenki, hogy a földrengés csak a föld belső részéből törhet ki. Pedig már mozgott valami, és a munkásmozgalmak központjaitól valóban távol eső Borossebesben is énekelte már a sváb szakácsné azt a munkásdalt, melyből ma már csak ennyi cseng vissza a fülembe, pedig azóta se hallottam:

Majd letörjük a szarvát annak
a nagy úrnak,
Hogy ne parancsoljon a
munkásnak.
Sebaj! Sebaj!
Éljen a munkás! Éljen a!
Éljen a májusi nagy vigalom!

Az első sora nagyon tetszett, mert sokszor hallottam, amikor apám a jó öreg Pepi nénivel - majd később Terka nénivel - maga sem a legmegtisztelőbb hangon mondott véleményt a felsőbb hatóságairól, de az már nem ment az eszébe, hogy lesz az, ha nem parancsolnak a munkásnak, hiszen az apja is parancsolt. Románul és magyarul is egyaránt ellentmondást nem tűrő hangon, sokszor olyan cifrán, ahogy azóta csak ritkán hallottam. Ma is visszacseng a fülembe, de leírni nem lehet, mert több lenne benne a kipontozott szó, mint a munkásdalban. De ott olyan szóról van szó, amit már régen elfelejtettem, itt pedig olyan szavakról, amelyeket nem bír el türelmes papír. De azért soha se haragudtak rá, mert igazukat mindig védte és elismerték, hogy nem ok nélkül repültek a mindennapi használatban a még ezeknél is ritkább szavak. Megijedve csak jó magam voltam, pedig tudtam, hogy nem nekem szól és láttam, hogy az addig lassan alig mozgó munka szabályos lendülettel ment tovább, úgy ahogy kellett, mert nem volt kívánatos, hogy a már nagyon tornyosuló fellegekből lekívánkozó víz beáztassa a tetejezés előtt álló lucerna kazlakat. Le akarta ugyan apám is törni a szarvakat, de a kötelességét is teljesíteni akarta. Hányszor ütközött össze önmagával ilyen - elég gyakori - alkalmakkor. A dalt azonban nekünk nem volt szabad énekelni. A konyha éneklő madara azonban tovább is fújta, akkor, amikor kedve tartotta. Ekkor tanultam meg, hogy amit az egyik megtehet, azt a másik nem. Akkor ezt nagy igazságtalanságnak tartottam. Azóta igen sokszor, élesebben is találkoztam ezzel a problémával. Igaz, hogy belenyugodni öreg koromban se tudtam soha. Nem volt fájó ez a megkülönböztetés, de talán ez volt az oka annak, hogy az igazság megsértése mai napig is fájdalmat okoz és védelmezésére mindig kész vagyok keveset törődve a következményeivel. Ez volt az első találkozás a társadalomban lappangó s kitörni mindig kész ellentétekkel, amelyekről sok szó esett apám meghittebb környezetében is, ahol az uraság érdekeit nagy hévvel védő fiatalokkal szemben apámnak mindig volt csillapító és a másik fél igazát is védő józan, higgadt, bölcsen mértéktartó szava.
Akkor különösnek tetszett ez, de több mint fél évszázad után visszaemlékezve természetesnek tűnik, hogy az élte delén már túl lévő, felfelé és lefelé sokat tapasztalt ember a fiatalabbakat józan és belátó gondolkodásra igyekezett vezetni. Hogy melyiknek mennyit használt, azt a vérmérséklete s egyéb adottságai határozták meg. Hogy jómagam az apám szavát tekintettem szentírásnak, amit nem csak az iránta érzett szeretet, de az anyai nagyapa mindig hasonló gondolkodása is, néném szerint is, erősen befolyásolt. Korai iskola a mindennapi életből az iskolakötelezettség előtti évekből. Ez volt a még csak csendesen kopogtató szociális kérdés tudattalan megérzése a nagy latifundium árnyékában. Olyan megérzés, amely egy életen

keresztül végig kísér és - még ha nem is a mai viszonyok közt élnénk - se változnék meg. De olyan megérzés, amely minden jelenséget kritikával kizárni kényszerít. Magyarázatát adja a később tudatossá vált, mindig jobbat akaró ellenzékiségnek, amelyről ma már jól tudom, hogy a köznek használhat, de az egyénnek sok álmatlan éjszakát okoz, de elismerő szóra nem tarthat igényt érte. Nem tehet róla a gyerek, ha ilyen lesz, de felelősséggel tartozik érte a férfi, ha nagyobb koncért másmilyen akarna lenni. „Ha mindenki ilyen volna!" Nem regényt akarok írni, ahhoz nincs tehetségem. Ezért nem is törekszem összefüggő elbeszélésre. Hőse sincs tehát ennek az írásnak, pedig a környezetemben ott él az apám, akiből olyan társadalmi regényhőst rajzolhatna a rátermett író, amely közel egy évszázad történetét minden történelmi értekezésnél jobban megvilágítaná. De a fiak ne írjanak az apákról regényeket. Tartoznak annyi diszkrécióval, hogy megismert hibáikat ne teregessék a szenzációra éhes olvasók elé. Maradjunk meg tehát csak az egyszerű feljegyzéseknél, időrend betartása nélkül.

Kétszer volt már szó a faluról, de egyéb mondanivalók más térre vezényelték a gondolatokat. Most voltam tudatosan először a szülőházban. Nem is akármilyenben, hanem olyanban, amelyik emléktáblával volt megjelölve. Ez volt a faluban az egyetlen ilyen ház és főleg az egyetlen, amelyiken emléktábla volt. Ez hirdette, hogy Borossebesnek is volt egyetlen olyan szülötte, akit a magyar irodalomtörténet is magáénak vall, mai napig is, mert az írót el lehet zárni az éltető nyilvánosságtól, - azt is csak ideig-óráig, - de a tárgyilagos mérlegelésnél nem lehet figyelmen kívül hagyni. Egyébként halála után már valóban közömbös számára az elismerés, ha életében keveset törődtek vele. Nem ismerem olyan részletesen Sárosy Gyula élettörténetét. Nem tudom mit adott neki a köz, de hogy a „Ponyvára került aranytrombitáért" életében már alig kaphatott valamit, azt, ismerve a kort, amelyben élt egészen nyugodtan állíthatom. A tábla már ott volt, amikor a család megérkezett, s minthogy az új földesúr is akkor vette át a birtokot minden élő és holt felszerelésével együtt, nem háborgathatta a lelkiismeret, hogy a rebellis költő emlékét márványtáblán megörökítette. Az előző birtokos bűne volt ez a felségsértés. Bizonyára nagy társadalmi nyomás nehezedett rá, hogy helyet - és valószínűleg márványt is - adott a tábla elhelyezésére. Sokat nézegettem a táblát, s mikor a bátyám már olvasni tudott el is olvastattam vele. Az igazi élmény azonban az volt, amikor egy esztendővel később magam betűztem végig, a nélkül azonban, hogy a születés szón kívül egy betűt is értettem volna belőle. Minden esetre ez volt az első feliratos emlék, amit ha nehezen is, de elolvastam. Később csak nagydiák koromban találkoztam a költő nevével, de alkotásaival akkor is egészen mérsékelten. Akkor is, azóta is büszke voltam rá, hogy négy évig abban a házban laktam, ahol a költő született. Így jutottam szülőházhoz, a más érdeméből. A ház egyébként abban az aránylag hosszú zsákutcában volt, amelyiknek egyik sarkán a kis kápolna, másikon a főszolgabíróság részére bérbe adott uradalmi ház állott. Ezeken kívül csak a nagy magtár volt ebben a széles falusi utcában. A zsákutca végén több holdas kert volt. Ennek egyharmada tartozott a házhoz, kétharmadában a tiszttartó és az uradalmi pénztáros kertje volt. A házhoz tartozóba a bekerített udvarból lehetett bemenni. Onnan vezetett egy mindig zárt ajtó az uradalmi kertészeten át a rácsos téglakerítéses négy holdas parkba, amelynek hosszú kerítése szemben állott a vadászkastéllyal. A kápolna kertje és a házhoz tartozó felső kert között sikátor volt, font kerítéssel. Ezen lehetett kocsival és gyalog megközelíteni a másik két kertet és a borossebesi gyermekévek felejthetetlen pálinkaházát, amely valamikor két-emeletes szeszfőző volt, de akkor elhanyagolt lomtár, halálos veszedelmeket magában rejtő játszóhely.

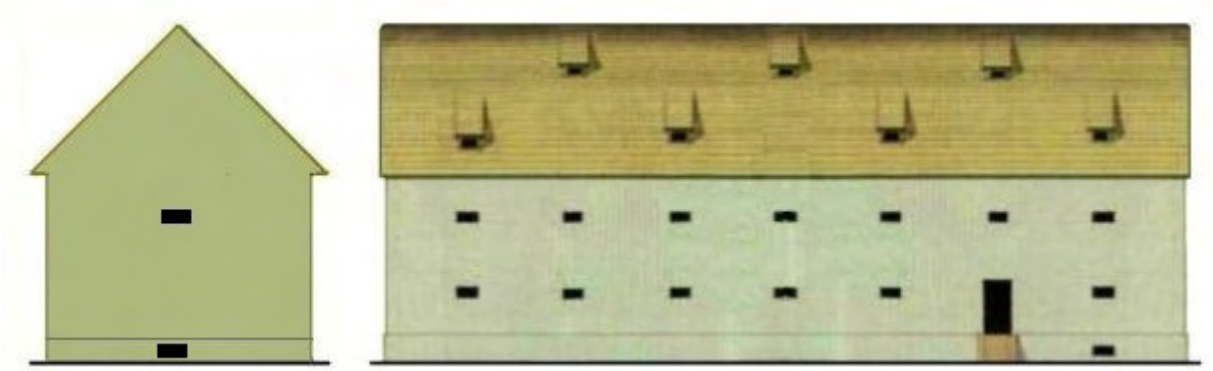
Az épületen várkapuszerű átjáró volt a patak partjára, amelynek bizonyára neve is volt, hiszen jelentős vizecske volt, de azt soha senki se említette. Csak patak volt a neve, akár gyengén csörgedező erecske folydogált benne, akár — nagy felhőszakadások után olyan hatalmas víztömeg, amely csaknem átcsapott a magas parton, de a másik oldalon levő tehénistállókig és cselédlakásokig nem egyszer kiöntött.

A kapu alatt állott a már régen használt egyetlen aratógép. Ez már nem is holt felszerelés volt, hanem döglött, de bizonyította, hogy az előző földesúr haladni akart a korral. Hát ezzel a csupa vas szörnyeteggel valóban nem haladhatott. Mint mozdulatlan alkalmatosság azonban kitűnő játékszer volt. Akár nyakat lehetett volna törni rajta.

A kétemeletes ház mellett volt a magtáros, Háry bácsi, két szobakonyhás lakása. Itt lakott a feleségével és jómagammal közel egykorú fiával, Lámbival, aki a legszűkebb baráti körhöz tartozott. Lakása elől oda lehetett látni a magas fahídra. Ez vezetett az állomás felől a faluba. Az egyszerű lapos fahíd alacsony vízálláskor magasan feküdt a sekély víztükör fölött, de nem sokára láttuk, hogy nem ok nélkül építették ilyen magasra. A szabályozatlan meder és a hozzá csatlakozó ártér a hídtól felfelé szélesen terült el, az utolsó kertekből a másik oldalon terpeszkedő legelő felé. Ezen a részen, nyáron csak itt-ott akadt olyan hely, amelynek vizébe leülve, fél mellmagasságig el lehetett merülni. Háry bácsi portájától oda lehetett látni ahhoz a patak fölé magason benyúló százados fűzfához, amely a még mindig nem életveszélyesen mély állandó fürdőhelye volt a lassanként kialakult baráti körnek. Csak a halak töltöttek több időt a vízben, mint ez a társaság. Hogy egy-egy nap hányszor szaladtunk bele a vízbe, azt talán a ránk vigyázó jó Isten se tudná megmondani. Csak Háry néni tudta, akinek az egyik szeme mindig rajtunk volt. Nem azért, mintha itt a víz mélysége miatt szerencsétlenségtől kellett volna féltenie Lámbival együtt valamennyinket, hanem azért, hogy el ne kódorogjunk azokkal az úszni tudó, nálunk jóval nagyobb legénykékkel, akiknek ez a pancsoló hely már nem elégítette ki az igényét. Ezek már a „grujá”-hoz jártak fürödni, a patak mellett lévő vágóhídhoz, ahol már úszható vizet kaptak. Ez a terület számunkra tilos volt, s minthogy a reánk leselkedő veszedelmeket apánk és Háry bácsi igen élénk és szomorú színekkel ecsetelték, a tilalmat két ok miatt is szigorúan betartottuk. Nem mondom, hogy ennek a betartásnak a jóság és okvetlen engedelmesség volt a rugója, inkább az ismeretlen haláltól való félelem és az a büntető szankció, amely az egész patak tilalom alá helyezését kellő nyomatékkal hangsúlyozta. Ez a veszedelem tehát nem fenyegetett bennünket, de volt itt a közelben a nagyok előtt ismeretlen veszedelem bőven, és ezt mi meg is találtuk nap-nap után. De ez külön fejezete a borossebesi életnek, majd abban beszélünk róla részletesen. Lényegében a falu többi része, mondhatnám kiránduláskénti érdekelt csak bennünket. Az életterünk az volt, amiről fennebb volt szó. Élményeink legnagyobb része itt játszódott le. Itt láttunk legtöbbet, mert idehozták a lovakat lemosni, fürösztení, de ide hajtották be a nagyarányú svájci tehenészet marháit, borjúit, s ha éppen úgy jött a sora együtt voltunk a vízben óraszámra. Nem zavarta ez se az állatokat, se minket. A lómosdatás meg éppen nagy szórakozás volt. Magunk is beálltunk a munkába. A lovat - mindig csak egyet hozott az apám kocsisa egyszerre a vízbe, - kötőfékjénél odakötötték az öreg fűzfába vert vaskarikához - éppen úgy, mint az istállóban - és aztán kezdődött a csutakolás. A társaság bátrabbja maga is dörzsölte a lovat, az óvatosabbak távolabbról locsolták. Befejezésül felrakott a kocsis a ló hátára, s ha mertünk, ki is lovagolhattunk rajta a partra. Nem emlékszem, hogy ezt a lovagló iskolát valaha is megpróbáltam volna, kielégített a vízben, kevesebb veszedelemmel járó fürösztésben való részvétel. Ezek a fürdések voltak a nap többször is ismétlődő legmulatságosabb eseményei a nyári időben, de azért télen is eljártunk Háry nénihez, aki értelmes asszony lévén szép mesékkel is szórakoztatott, s ha szükségesnek vélte, szenes vizet is vetett nekünk. Lámbi annyira hozzánk tartozott, hogy ha csak lehetett, amikor az apánk valahova kikocsizott - ami alig volt nap, hogy meg ne történt volna - őt is felkönyörögtük a kocsira, amit apánk soha se ellenzett. Bizonyára tudta, hogy ennek a baráti kapcsolatnak olyan nevelő hatása van, amely a szegényebb, egyszerűbb emberekkel való helyes érintkezésre egész későbbi életünkre kihatással lesz. Úgy is lett. Többre becsültük Lámbit, mint a nyaralni a falunkba járó beképzelt nyegle városi gyerekeket. Mi éreztük a Lámbi iránti szeretetet éppen úgy, mint ő az irántunk valót. Ebben a barátságban valódi egyenrangúság volt és a legkisebb nyoma is hiányzott annak, hogy Háry bácsi apánk rendelkezése alá tartozott. Hány ilyen gye-

rekkori barátságnak lett ez a kapcsolat a melegágya, azt csak visszagondolva tudom ma már megállapítani. Mi lett belőle nem tudom. Bizonyára belőle is iskolázott iparost nevelt Háry bácsi, mint a jóval idősebb fiából, aki akkor járt az aradi ipariskolába. Ezzel kezdődött meg apánk tudtával egy életre kiható demokratikus nevelésünk, a latifundium árnyékában.

De nézzük meg még azt a részét is a falunak, amelyik kívül esett gyermekkori életterünkön. Szemben velünk - a négyszobás, akkor üvegezett verandás kasznári lakással - ott volt a nagyszabású magtár háromemeletes épülete.

Ide szabad volt a bejárás, hiszen ez volt a Háry bácsi birodalma. Itt ő parancsolt, ő rendezkedett, viselve a felelősséget minden lemázsált gabonáért, amit behordtak - leginkább - hat ökrös szekerekkel. Feljegyzett minden mázsálást, akár behoztak, akár kivittek valamit. Itt nem volt szabad egy szemnek se hiányozni, de nem is hiányzott soha. Jó magas pincéje is volt a magtárnak. Szekér számra hordták ide télen a vastag, sózott oldalszalonnákat. Azt nem merném mondani, hogy a kezelés a modern hygienia minden követelményének megfelelt. Az a kis taposás azonban, amit a bocskoros béresek, vagy munkások végeztek rajta mind a szekereken, mind a csomóba rakáskor - mert ezeket bizony nem akasztották fel - semmit se von le a szép szalonna tápértékéből. Mikor aratáskor kiszedték és a szerződéses aratóknak kiadták az előírt részt, gyönyörű sárgára avasodott, ami - úgy tartották - a tüdőbajosoknak valóságos orvosság volt. Nem mondom, ez is egy módja volt a társadalombiztosításnak. A magtárban tartották a kisebb, főleg kipróbálás céljából hozatott, de még üzembe nem helyezett mezőgazdasági gépeket is. Volt biz ezek közt olyan is, ami nem vált be. Nekünk azonban kitűnő játékszerek voltak, különösen az Önkéntes Tűzoltó Egylet megalakulása után, amikor mi is megalakítottuk a magunk csapatát. Ne essék itt szó most arról, hogy játszott ez a magtár még más szerepet is az életünkben, kellemes és kellemetlen emlékezetűt egyaránt. A magtár háta mögött húzódott a tiszti istálló. Itt voltak azok a lovak, amelyek a tiszttartó és apám kiszállásait szolgálták. Talán felesleges a ragyogó tisztaságról és rendről beszélni, mert ez éppen olyan természetes volt, mint az, hogy ha csak szerét ejthettük nemcsak a lovak, de a házi tapsifülesek kedvéért is szívesen mentünk oda, sőt versengve egymással, hogy apánk befogatási parancsát továbbítsuk. Megérte a fáradságot, mert vissza a kocsival jöhettünk, s ha hajtani még nem is tudtunk, nagy boldogságot jelentett az is, ha a kocsis keze mögé tett kézzel abban a hitben ringattuk magunkat, hogy mi is részesei vagyunk a lovak irányításának. Ha később már magunk is tudtunk hajtani, egy életen keresztül soha se jutottunk többre annál, minthogy igyekeztünk - már amikor lehetett - magunkkal elhitetni, hogy a mi kezünk is részt vesz az irányításban, valóban azonban legfeljebb a kocsis keze mögött volt a kezünk. Így legalább nem vagyunk felelősek semmiért.

A magtár mögött lévő udvar csak a kertészet felé volt beépítve, egyébként hosszú épület körítette. Ebben volt - a már említett - főszolgabíróság, a román szolgabíró lakásával, de ebben a nagy épületben lakott a Baumgartner-család is. Az öregúr nyugalmazott ember volt, ha ugyan lehetett nyugalma pártában maradt négy leánya mellett. A leányok egyébként

kedvesek, csinosak voltak, és ha szépek nem is, de csúnyáknak se lehetett mondani őket. Gyakran járt a család hozzánk, s apám is szívesen látta őket. Ők nagyon kedvesek voltak hozzánk. Hogy ebből a kedvességből mennyi szólt a félárva gyerekeknek és mennyi a jó negyvenes években járó, jó kiállítású özvegyembernek, azt csak ők tudták volna megmondani, ha szokás volna ilyesmiről őszintén beszélni. Apánk azonban nem gondolt a másodszori házasságra. Volt egyéb gondja bőven és ez a gond egyáltalán nem fogyott, sőt egyre több lett. A konyhában már ott szaladgált egy jóképű, kékszemű kis szőkeség - Etel - akinek apját mi nem ismertük, de nem is ismerhettük, mert nem volt anyakönyv a faluban, amelyikbe be lett volna jegyezve. Mi úgy játszottunk vele, mintha kistestvérünk lett volna és Terka nénénk, aki ebben az időben apám háztartását vezette, szintén nem nézte ferde szemmel a szépen fejlődő, családjára formázó gyereket. A többi gond jóval később jött, mi akkor már nem voltunk apánk házánál. A gond okozója azonban, a mellénk rendelt gyermek leány már ott volt, ha egyelőre valóban, mint gyerek, akinek nemcsak a zsenge kora volt az őrizője, hanem a kis szőkeség anyjának árgus szeme is. Hogy egy csinos huszár legény szabadsága idején gyakran volt vendég a konyha és bizonyára kapcsolt részei körül is, az nem akadályozta az árgus szemeket a kellő vigyázásban, de amire egyébként jó pár évig még nem volt szükség. Úgy tudom, hogy később a kis szőkeség ott maradt apám házában, de az anyját apám kiházasította. A csinos huszár, Schweiger János vette el, de csak a múltja nélkül. Bekövetkezett, amit egyik nótában sokszor énekelt a konyhában Zuzi:

„Letette szűrét szép lova mellé,
Lehajtja fejét Zuzija mellé.”

Hát lehajtotta, gondolom a szabadsága idején is nem egyszer, de semmi szín alatt nem akkor, amikor apám áldása kísérte ezt a frigyet.

Ha az utcánkból kiértünk, már a falu középpontjában voltunk. Hogy miért volt ez így, azt a települési földrajz törvényeinek ismeretében se tudnám megmondani, mert nem itt volt a közepe a falunak. A pataknak a településben semmi jelentősége nem lehetett, hiszen olyan gazdasági jelentősége nem volt, amely a központ kialakulásában tényező lehetett. Vízállása állandóan olyan alacsony volt, hogy még akkor se tutajoztak volna rajta, ha felsőbb folyásánál fenyőerdők lettek volna, de az egész területen nem volt több fenyő, mint amennyit egy becsületes fakitermelő helyen egy év alatt tutajjá eszkábálhattak volna. Tűzifát tutaj rakomány számra lehetett volna szállítani, de készakarva egyetlen fadarab nem úszott le rajta. De tudott ezért fát szállítani akkor, amikor egy-egy felhőszakadással társult zivatar gyökerestől csavarta ki a fákat, s olyan víz zúdult le a patakon, ami a hidakat is elpusztította. És mi félve és kíváncsian néztük, hogy már a Háry bácsiék tiszta kis lakása is már-már belekerül az ítéletszerűen lezúduló víztömeg szennyes forgatagában. Ilyen ítéletidőt nem egyszer láttunk, féltünk át. A legnagyobbat akkor, amikor a menyházai utat és a nemrégen épülő uradalmi kisvasutat csaknem egy hétig járhatatlanná tették a tövestől kiszaggatott terebélyes fák, elszakítva villany- és telefon vezetéket egyaránt.

Talán nem tévedek, ha a központ kialakulásának okát a vadászkastély ideépítésében keresem. Magas földszintjével ez volt a legnagyobb épülete a térnek, szemben a már említett négyholdas zárt parkkal, amelyet senki se használhatott. Legjobban haldokló tőkének nevezhetném, mert gondozással injekciózták, ami jelentékeny tehertétele volt az uradalom évi számadásának. Természetesen halálos vétek lett volna halálra ítélni, de árnyas sétányai kellemes üdülést nyújthattak volna azoknak, akik valóban ezt igényelték volna és nem az oktalan rongálást. Több mint ötévi ottlakásom alatt háromszor fordultak meg benne a földesúr meg a felesége, ha ugyan ott tartózkodásuk idején ennek is szenteltek valami csekély időt. Nem esküdnék meg rá, hogy megtörtént. Akkor bizonyára nem, amikor a kastélyban, egy hadgyakorlaton I. Ferenc József lakott. De erről majd később. Mi Pepi nénivel sétálgattunk

benne, s bár mindig biztos volt, hogy a kertészet munkásain és a kertészet vezetőjén kívül senkivel se találkozunk, mindig lelkünkre kötötték, hogy tisztességesen viselkedjünk és semmihez hozzá ne nyúljunk. Talán innen van, hogy ma is fizikai fájdalmat érzek, ha a virágok és fák, gondozott területek pusztítását - mindig céltalan rongálását - látom, pedig sokszor látom. A kastély mellett volt a szolgabírói lakás. Előbb anyám unokatestvére Paradeyser Lajos, halála után Baross Ferenc[1] lakott benne. Mindkettővel olyan kapcsolataim voltak, amiket öreg koromig nem felejtettem el. Beszélni kell még mindkettőjükről. Aztán a román templom következett. Ha jól emlékszem, a paplak zárta le a kastély sorát. A mellette lévő oldalon a régi uraság megmaradt erdő birtokának erdészlaka volt. Soha se lehetett volna letagadni, hogy valamikor a parkkal egy gazdáé volt. Éppen olyan kerítése volt, mint annak, hézagos téglafal.

A tér másik oldala, a katolikus kápolnával szemben lévő vendéglővel kezdődött. Ebben volt az úri kaszinó is, amelynek - ahogy én hittem és mondtam - apám volt a házmestere (háznagy).

Egyébként ez az épület - és benne a kaszinó - képviselte a nem hivatalos kultúrát. Itt állították fel sörös hordókon a világot jelentő deszkákat, ha Thália vándor papjai néhány előadás erejéig kísérletezni mertek a magyar kultúra iránt kevés érzékkel bíró vegyes lakosságú faluban. Itt voltam életemben először színházban. Itt sírtam magam halálra a Hófehérke szomorú sorsán, aminek napokig hatása alatt álltam. Tévedés ne essék. Nem a művészi játék hatott meg, hanem a darab. Ekkor ütközött ki belőlem először, hogy az érzelem embere vagyok, amit azóta se szégyellek bevallani. Talán úgy is írhatnám, hogy itt mutatkozott meg bennem először az, hogy az emberi sorsok nem közömbösek számomra, de ez volt a csírája annak is, hogy az ember szó nálam olyan fogalmat takar, amit csak igen magas mértékkel lehet mérni. Ennek a vendéglőnek volt még egy komoly hivatása. Itt válogatta ki a sorozó bizottság a borossebesi ifjúság elejét kora tavasszal, hogy októbernek első napján ki-ki bevonuljon nagyobbrészt az aradi 33-as közös vagy a nagyváradi 4-es honvédezredbe, hacsak huszárnak vagy tüzérnek nem osztották be az alkalmasnak látszó fiatalságot. A magyar legények nemzetiszín pántlikával díszített kalapot viseltek, a románok piros-sárga-kéket. Senkinek se jutott eszébe, hogy az idegen állam színeinek viseléséért bárkit is kérdőre vonjanak. Ez éppen úgy mutatta a nemzetiségi türelmetlenséget, a magyar sovinizmust, mint az, hogy a járásnak román szolgabírája s a községek legtöbbjében román jegyző volt.

[1] dr. bellusi Baross Ferencz, később Aradvármegye főispánja

A vendéglő mellett, hosszú kerítés volt. A telek a református egyházé volt, a kerítés után következő, hosszú, udvarra szaladó épülettel együtt. A telken szabadon állott a református templom. Jóval kisebb volt, mint a román templom. Legjobb igyekezettel se mernék esküt tenni arra, hogy volt-e önálló papja, vagy leányegyháza volt valamelyik közeli református egyháznak. Ha a telket szegélyező hosszú épületre gondolok, emlékezve az egymásután következő lakásokra, sehogy se tudok a papnak helyet szorítani az épületben. Az utcai részt a Steiner Számi vegyesáru üzlete foglalta el, ahol mindent lehetett kapni, ami a lakosság szükségletét kielégítette.

Akinek kevés volt az igénye, az aszerint vásárolhatott, akinek több, az hozatta Aradról, akár rendelve, akár a szolgálati úton bejáró vasutasokkal, akik már abban az időben a legalkalmasabb szállítók voltak, pláne, ha hivatalos úton ingyen utaztak. De a személyzeti jegy sem túlságosan drágította a rezsi költségeket. Igyekezett ugyan Számi - mindenki így hívta, akármilyen anyanyelven fordult a helybeli kuncsafthoz - a nagyobb igényeket is kielégíteni, de ez nagyobb tőke befektetését jelentette, mert a könyvre vásárlás szinte kötelező volt. Az apró kis vásárlások mellett csak a könyvek voltak a legnagyobb kereskedő legerősebb anyagi támaszai. Az üzleti szellem azonban kifogástalan volt. Itt mindenkit vagy egyformán becsületesen szolgáltak ki, vagy csaptak be, addig a megengedhető mértékig, amit Számi üzleti érdeke és a vevők teherbíró képessége elbírt.

A szép nagy üzlethelyiség után jött a Steinerék lakása, a raktárral és mellékhelyiségekkel együtt. Utána az iskola hosszú tanterme s annak a végében az alacsonyabbra épített kétszobás tanítói lakás. Ezzel be is zárul a főtér, amely a piacnak is helye volt. Nem régen fásíthatták be, mert csak gyenge árnyékot vetettek még a fiatal fák. Ezen a téren láttam életem első és utolsó kengyelfutóját, nem kevés kiábrándulással. Szaladt, pedig a szerencsétlen inaszakadtáig, de én nem tudtam, miért szalad, hiszen senki se kergette, senkivel se versengett, s így biztos lehetett benne, hogy csak ő lehet az első a célban, ami bizonyára kilométereket jelentett. Nem is keveset, mert legalább tízszer körülfutotta a teret, ami egyenként is jelentett egy-egy kilométert. Neki volt vetkezve komédiás ruhába és a jobb kezében tartott pálcával kergette el az útját keresztezni akaró, szemtelenkedő gyerekeket. Engem azonban nem elégített ki, mert futni láttam ugyan, de kengyelt sehol se láttam nála. Sejtelmem sincs, mit jövedelmezhetett ez a mutatvány, mert mire sapkájával körüljárt, a nézők tömegei - mert elég sokan nézték - meglehetősen meggyérültek. Úgy látszik azonban, vele lévő asszonyával és kis gyermekével megélt belőle. Nem volt sovány és a sok edzéstől - és a faluról falura gyaloglástól - jól fejlett izmai is voltak. A fizikai munkával, a terep befutásával - főszolgabírói engedéllyel - több erőt fejtett ki, mintha valami rendes munkát végzett volna. Apám meg is kérdezte tőle, miért nem vállal rendszeres munkát. Ha nem válaszolt volna is, az arckifejezése is elárulta, hogy azt nem tartja magához illő foglalkozásnak, de meg is mondta, hogy a szabadságát semmiért oda nem

adná. Úgy látszik nem volt tudatában, hogy a kéregetésnél csak egy fokkal jobb foglalkozása még nem jelent szabadságot, de ha ő annak érezte, lett légyen az ő hite szerint, hiszen a szabadság is olyan, hogy annak van a birtokában, aki elhiszi, hogy valóban szabadon él. Ettől a lihegő, izzadt embertől is tanultam olyat, ami az életre szólt: minden jó annak, aki meg van elégedve azzal, amin pillanatnyilag amúgy sem tud változtatni. Pihenjünk egy kicsit a kengyel nélküli kengyelfutóval, aztán folytassuk a falu nézését.

A térről kiinduló utca ugyanabban az irányban folytatódott, ahogy a mi zsákutcánk. Abban minden talpalatnyi föld az uradalomé volt, az igénytelen - akkor még - ütött kopott kápolnával együtt, amelynek kisméretű harangocskája az egyházilag előírt időkben, naponta háromszor megszólalt.

Foto: Zimmermann József

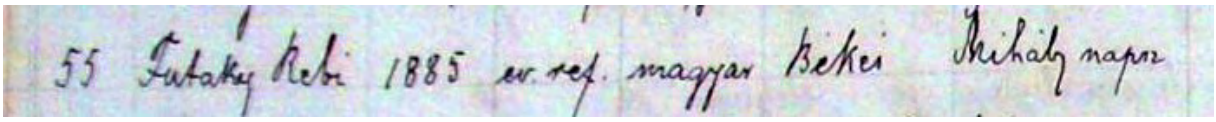
A reggeli harangszó, se télen, se nyáron nem tudott olyan korán megszólalni, hogy az uradalmi cselédséget már munkában ne találta volna. Nekik - a cselédlakások közelében - már előbb ütötte a vasat a gazda, akinek legkorábban kellett felkelni. Az esti harangszó se jelentette a munka végét, hiszen a jószág körül még sok volt a tennivaló. A fejés se a harangszóhoz alkalmazkodott. Lényegileg tehát csak annyit jelentett az ég felé, hogy ebbe a kis toronyba is fel kell mászni egy öregedő embernek, aki a többiek nevében is csatlakozik a világ minden katolikus tornyától felfelé szálló imádsághoz.

A református egyház telkén túl két 6-8 ablakos, összeépített uradalmi épület következett.

Az egyikben a Moser család lakott, az uradalom pénztárosának családja Mariska nénivel. Hogy ez az öreg nőszemély Moser bácsi vagy Moser néni rokona volt-e, ma már nem tudnám megmondani, de hogy soha életében nem tanult meg magyarul, azt biztosan merném állítani. Azt hiszem, nem is nagyon törte magát a nyelvgyakorlással, mert soha mást, mint német szót nem hallottam tőle. Hogy négy vagy öt lánya volt-e, arra már nem emlékszem. Olinka (most is visszacseng a fülembe, ahogy Mariska néni megbotránkozva mondta: aper Olinka) és Ángi, velünk egykorúak voltak, de éppen úgy, mint a tiszttartó egykorú lánya, nem vették igénybe a borossebesi demokratikus iskolát. Mi is lett volna a világból, ha Futaky Rebekával - aki mikor már békési menyecske volt - több évig a márianosztrai fegyház lakója volt férjgyilkossági

kisérlet miatt, egy iskolába vagy pláne egy padba ült volna. Pedig hát így lett volna, mert külön padot senkinek se adott Nagy Miklós tanító úr, de az utána következő másik kettő se.

Részlet a borossebesi ref. iskola anyakönyvéből, 1890-1904.

Az egyik Moser esküvőjén voltam először lakodalomban. Ott volt azon minden épkézláb értelmiségi ember nem csak a faluból, de a környékről is. Nagyon imponált nekem a Moser bácsi neve. A mi családunkban József, Béla, Gyula, Antal, Jenő, János, Miklós, Benedek nevek voltak - úgy, mint más rendes helyen. Az öregurat azonban Lipótnak hívták. Messze környéken nem volt más, aki ezt a nevet viselte. Nem irigyeltem én tőle se a nevét, se azt a temérdek pénzt, amit kezelnie kellett, különösen akkor, amikor negyedévi fizetéskor minden alkalmazottnak ki kellett adni a maga járandóságát. A heti béreket apám fizette az iroda-ablakából, de csak annak az aránylag kevés napszámosnak, akik a központban dolgoztak. Nagy öröm volt ezt nézni, mikor a név olvasása után a Iuonok, Györgyök és Iosipok egymás után jöttek az ablakhoz és leginkább kezük kereszt vonását adva felvették az előre megállapított heti napszámot, minden levonás nélkül. Aztán „mulcam" szóval elköszönve vitték haza a családoknak, szét a faluba. Moser bácsi is ablakból fizetett, de az övé olyan magasan volt, hogy csak lépcsőn lehetett hozzáférni. Az odatolt széles lépcső teli volt olyankor emberekkel, pedig itt hiába tolakodott akárki, abban a sorrendben kapta a pénzt mindenki, ahogy a jegyzékben helyet kapott. Se itt, sem amoda soha se volt veszekedés. A pálinkás boltban aztán - mert ez mindig lefölözte a heti keresetet - sokszor előkerültek a kacorok és bizony néha még Ormi bácsinak - a falu egyetlen öreg doktorának is került egy kis sebészeti munkája. De sokszor játszottunk a Moser bácsi lépcsőjén a lányokkal, persze legtöbbször bérfizetést, ahogy a *génius loci* megkívánta. A nagy udvar a patak partjáig leért és szintén sok játszási lehetőséget kínált. Az ikerház nagyobbik része a tiszttartó lakás volt. Több ablaka volt az utca felé. Nem is ez adta meg az iker jelleget, hanem az udvari rész, amelyik mind a kettőben teljesen egyformán volt megépítve, tágas kamrákkal, színekkel és egyéb gazdasági jellegű épületekkel. Mind a két épületnek széles üvegezett folyosója volt. Ebben lakott Rázel bácsi, a feleségével Szidi nénivel, három leányával és három fiával. Valamennyi idősebb volt nálunk s részben már Pesten jártak iskolába, egyetemre. A fiúk már abban a korban voltak, hogy a magunkfajta gyerekekkel már nem tudtak mit kezdeni. A legkisebb lány közel egykorú volt, de ha le is ereszkedett hozzánk, csakhamar sértődötten távozott. A családdal egyébként ez idő tájt kerültünk atyafiságba. Már Székudvaron együtt szolgálták az uraságot, akinek Szidi néni is szívesen állt szolgálatára. Suttogtak róla, hogy Mitra hetes miatta akasztotta fel magát. Hogy apámmal már Székudvaron nem került bizalmasabb kapcsolatba, az egyedül apámon múlott. A borossebesi félreérthetetlen baráti közeledés is ezen - az egyébként egész életre kiható - visszautasításon múlt. Sokat suttogtak a hetedik gyerek körül is, aki 8-9 évvel a nagyok után már Borossebesben született, a kastélyban, ahol a család ideiglenesen lakott, mert a tiszttartói lakást legutoljára adták át. Pár hetes vagy hónapos volt Lacika, amikor meghalt. Ő volt az első halott, akit életemben láttam. Fel is emeltek, hogy jobban lássam. A csipkék közt alvó gyerek nem mutatta számomra a halál borzalmas képét. Nem volt rám hatással. Sajnáltam, hogy nem lett belőle játszópajtás. Úgy emlékszem, ott temették el a katolikus temetőben. Tini néni, a másik lány, az anyám unokatestvérének - Kálmán bácsinak - lett a felesége, aki még később is halálra tudta magát nevetni, ha az apósáról beszélt. Hát csoda figura volt. Ilyen embernek kellett a Wielandokkal összekerülni, akiknek volt érzéke a mások félszegségének kigúnyolására, nevetségessé tételére. De meg is érdemelte. Még Székudvaron lakott, amikor a gróf berendelte jelentéstételre Kigyósra. Ha a

király elé ment volna se lehetett volna nagyobb izgalomban, pedig nemcsak Szidi néni, de Göndöcs irányából is alaposan be volt biztosítva. Nem mondom, nem volt kis dolog odamenni. Ha olyan kedvébe kapta a grófot, akár az inas előtt leszamarazta a tiszttartóját, volt neki elég. Hogy a kihallgatás, mint zajlott le, arról gyorsírói feljegyzések nem készültek, de a beszámoló csattanója szájhagyományként élt a Wieland családban, ahogy nyilván boldogult anyám továbbította. Elbeszélve, hogy a grófnak milyen kifogásai voltak, hozzáfűzte: „De én fügét mutattam a grófnak - a nadrágzsebemben." Ennek a hősi cselekedetnem az emléke, mint a leírásból is látható - máig is él családunk ama tagjainak emlékében, akik az ügyefogyott, akkor nagyhatalmú embert ismerték. Egy másik érdekes esetet Kálmán bácsi mesélt el, Tini néni jelenlétében. Hitelességéhez kétség nem fér. A kornyesti fiatal ispán szemet vetett a második lányra, Tini nénire, aki nevét - nem lehet kétséges - Krisztina grófnő után kapta. Hogy az első lány Mária lett, azt a nagyon vallásos grófnő Mária tisztelete még meg tudta bocsátani, de hogy a második leány ne az ő nevét viselje, az elképzelhetetlen volt ebben az opportunus környezetben. (Ez az, amit azóta se tudok megérteni. Anyai, apai nagyapám is ugyanennek a grófnak a szolgálatában állott, de egyik nagyapám négy leánya: Minka, Lotti, Mária, Anna, a másiké: Ida, Terézia nevet viseltek, de azért nem dőlt össze a világ. Igaz, hogy mind a kettőnek java korában, munkabíró korában kellett elhagyni az állását. Nem hiszem, hogy ha a keresztneveket oppurtunusabban választották volna, tovább maradhattak volna a szolgálatban. A talpnyalást csak ott követelik, ahol megvan az erre a célra mindig kész és alkalmas nyelv.) Kálmán bácsi tehát egy szép napon gálába öltözött és miután Kornyestben meghányta vetette magában a szíve diktálta problémát, s miután bizonyára több rendbeli levelet is váltott Békésen lakó anyjával, nagyanyám testvérével - akit a nálunk vendégként megszálló távoli atyafiság, férje neve után, némi célzásokkal vitatkozásra mindig kész kardos természetére Józsi néni néven rettegett - kocsiba vágta magát és meg sem állt a tiszttartói lakásig. Bement az irodába, s bár életében soha katona nem volt, haptákba vágta magát és bejelentette, hogy magánügyben szeretne szót váltani a kigyósi isten borossebesi helytartójával. Ezt ugyan nemcsak a gálából, de a hivatalos út be nem tartásából is gondolhatta volna a rozoga kis ember, mint ahogy egész életén keresztül sok mindent láthatott, vagy sejthetett volna a háza tájékán, ha csak egyszer is kinyitotta volna a szemét. Lehet ugyan, hogy úgy gondolta egy-egy szem behunyás egy-egy részletet jelent a kényelmes élet biztosításához, megtérült az a végén - ha nem éppen a legvégén, mert az nagyon csúnya volt - busásan, mert - minthogy a gazdatisztek nyugdíj ügyét semmiféle törvény nem szabályozta - akkor és annyi nyugdíjjal, vagy a nélkül lehetett elbocsátani őket, amennyivel a gróf akarta, s akkor, amikor akarta. Hát az öregurat teljes nyugdíjjal bocsátották el, már teljesen hasznavehetetlen korában, akkor, amikor csak a magam családjából apámat is beleértve három diplomás gazdát egyszerű felmondással eresztették szélnek. Széltében beszélték uradalmi körökben, hogy a nyugdíjat nem is ő, hanem a felesége szolgálatának jutalmául kapta. Igaz, hogy azután se nyugodott, a pohárnak is a fenekére nézegetett egyik leányával együtt, amit már az öregúr nem bírt el és Aradon - ahova nyugdíjba költözött - vadász fegyverével agyon lőtte magát. Ez volt a legsikerültebb fegyverténye, mert alaposan eltalálta magát, nem úgy, mint vadászaton a legtöbbször elhibázott futó vadat. Megelőzte korát ezzel a szokatlan nyugdíjazással, mert ő volt tudtommal az első, aki a majdani özvegyének járó nyugdíjból élt haláláig, Szidi néni még azután is jó ideig. Sok jó cselekedetéért még soká élvezhette a neki mindig tetsző nyugtalanságot. Az öregúr bevezette a fiatal ispánt az iroda mellett lévő szalonba. Ott aztán Kálmán bácsi elmondta, hogy feleségül kéri Tinikét, akivel jól megértik egymást. Az öregúr ijedten kapta fel a fejét. „Miért nem a Mariskát, a Mariska az idősebb." Kálmán bácsi erre a kijelentésre zavarba jött ugyan, de annyira nem, hogy tervet változtatott volna. Kitartott elhatározása mellett, bizonyára nem éppen csak ezért, mert a Mariska sánta is volt, Tinka pedig csinos, szemrevaló leányzó. „No igen. Fene egye meg, erről én nem tudok" folytatta a mondókáját, de már kiabált is. „Szidi, Szidi." Szidi néni persze látta a kocsit, Tinike várta is, hát

Szidi néni mindjárt meg is jelent. Az öregúr elkezdte a maga mondókáját. „Az ispán úr egy megtiszetlő ajánlatot tett. Megkérte Tini kezét, azt mondja, hogy szeretik egymást. Tudsz te erről valamit? Szidi néni anyai és rendezői bölcsességgel felelte: “Persze, hogy tudok.” „Na, fene egye meg, én nem tudok” volt a spontán válasz, s már újra kiabált: „Tini, Tini”. Most Tinike jelent meg irulva, pirulva, s neki is végig kellett hallgatni az előbbi mondókát. „Tini, az ispán úr egy megtisztelő ajánlatot tett. Megkérte a kezedet. Azt mondja, hogy szeretitek egymást. Tudsz te erről valamit?” Tinike irult pirult, szeretett volna elsüllyedni, de végre csak kimondta: „Tudok.” „Na, a fene egye meg, én nem tudok,” állapította meg az öregúr és sírva fakadt. Aztán kitárta öreg karjait és „gyere a keblemre fiam” felkiáltással megölelte a fiatal ispánt. Majd megszólalt: „Na, csókoljátok meg egymást!” Kis huzakodás, aztán olyan csókolózás, amiről talán még az öregúr is láthatta, hogy volt annak már főpróbája az inspektori lakás ... (olvashatalan) falai mögött. Ez volt az előjáték a két család megrokonosodásának, ami mérsékelt tempóban ugyan, de csak elindult a maga útján. Az esküvő és lakodalom részleteire nem emlékezem, biztosan olyan időben lehetett, amikor mi Békésen voltunk nagyanyámék házában. Nem túl gyakran, de járogattunk Szidi néniékhez. A gyerekszobában ekkor már csak Irén volt az egyetlen lakó. A játékai nagyon tetszettek, néha - tudtával - el is vittem belőlük egy-egy darabot, de alig látta meg nálunk otthon valaki, már is visszaparancsolta, már csak azért is, hogy ne legyünk élősködők és ne kívánjuk meg azt, ami a másé. Nem mondom, hogy ez a rendelkezés nem esett zokon, mert mindig olyat hoztunk el, ami nagyon kedvünkre való lett volna. A visszavitel - ami ritkán késett egy napot - kissé megalázónak tűnt, de a parancsot mindig magunknak kellett teljesíteni. Egyre élénken emlékezem. Egy kis piros napernyőt adott nekem Irén, amiért még ki is csúfoltak férfiatlan cselekedetem miatt, de másnap még is csak visszavittem, bár nagyon szégyenlettem magamat.

Volt azonban egy dolog, amit nem vittem el, bár nagyon szerettem volna. Az Irén szobájában, néhány darabból álló könyvtárában olyan bibliát találtam, amiben - a szöveget még nem tudtam elolvasni - fametszetű képek voltak. Ebben láttam először képen a Noé bárkáját, Izsák feláldozását és a többi ószövetségi események ábrázolását. A biblia pauperum volt ez az én írástudatlan érdeklődésem kielégítésére. Nagyon szívtam magamba az öreg zsidók érdekes történetét, amit Irén a képek alapján, nagy magamutogatással mesélt. Fogalmam se volt arról, hogy ez az érdekes könyv még sok tanulni valót jelent számomra is. Ezt csak a fejemben vittem el és boldogan meséltem apámnak, amit láttam, hallottam. Ezt nem kellett visszavinni, s meg is maradt az emlékezetemben az uradalmi épület. Mellette a patika volt, amelybe néhány lépcső vezetett. A gyógyszerésszel - ha jól emlékszem - nagyobbára csak egészségügyi kapcsolataink voltak, de minthogy ritkán voltunk betegek, azt se lehet nagyon gyakorinak nevezni.

A széles utca másik oldalán boltok sorakoztak. Pálinkás depótól a Bienenstock[1]-féle ruha és fehérnemű üzletig.

[1] Bienenstock Jakab kereskedő nevéhez köthető néhány helyi képeslap kiadása (a szerk.)

Szövet, vászon és készárú egyaránt volt itt, ... (olvashatalan) inkább a kisebb igények kielégítésére. De a ház emeletes volt és ez nagyban növelte szemünkben az értékét. A tulajdonos fiával, Rezsővel együtt jártunk később iskolába és sokat játszottunk együtt. Nem voltunk ugyan vele olyan belső barátságban, mint Lámbival, de ennek csak az volt az oka, hogy elég messze volt az életterünktől a házuk. Mi is eljártunk hozzá, de ő sokkal gyakrabban jött, hiszen a mi életterünkön sokkal több játszási lehetőség volt. Náluk főleg a lépcsőn szaladgálás volt a vonzerő, de ezt sokkal szabadabban megtehettük a pálinkaházban, ahol felnőtt ember soha se zavart bennünket. Itt, pedig Bienenstock néni aggódó anyai szemei zavarták a féket soha sem ismerő játékot.

A keresztutca frontjában épült zsinagóga, a maga komor zárt kupolájával, belénk lopakodott rejtelmeivel, félelmetes hatással volt reánk, aminek az oka - éppen úgy, mint a társadalmi ellentétek kérdése – a „konyha éneklő madarának” műsorában keresendő.

Hagyjuk, tehát egy kicsit abba a terepszemlét és nézzük meg ezt az akkor és azóta is sokszor vitatott problémát. A probléma lényege: ekkor találkoztam először a zsidó kérdéssel, hála apám józan gondolkodásának, józan mérlegeléssel, egy életre kiható, józan állásfoglalással. Alig pár esztendő választott el a tiszaeszlári pörnek az ország határain is túlterjedő port felkavaró eseményétől. Családi körben nálunk nem sok szó esett róla, hiszen - ha a maga idejében bizonyosan beszéltek is róla már a *Budapest Hírlap* tálalása alapján, mire mi nagyobbacskák lettünk, már túl voltak rajta, s mindenki úgy formálhatott róla véleményt, ahogy a vérmérséklete vagy a hiszékenysége engedte. A „Ponyvára került aranytrombita” szerzőjének[1] szülőházában, a konyhában fészket rakott a ponyva verses és énekelhető kiadása. Hosszú volt a vers, de Zuzi elejétől végig fújta, énekelte, ha éppen ez volt a napi műsorán aránylag nem sokszor, de kelleténél többet. Egy-egy sora még a közepe tájáról is eszembe jutna, ha nagyon törném rajta a fejemet, de a két kezdő sor tisztán visszacseng a maga szándékosan elfogult, hangulatot keltő fogalmazásában:

„Ezt a kislányt el is küldték a boltba,
Betyár zsidók becsalták a templomba.
Piros vérét ereszték a lavórba.
Édes anyám vagy látsz többet vagy soha.”

Aztán jött az egész rémtörténet kedélyeket izgató elbeszélése, amiből nem értettünk nagyon mindent, de arra elég volt, hogy az első versszak hatása alatt borzalommal siessünk el a zsidó templom komor ajtaja előtt. Ez a verssor tette rejtélyessé az épületet, amelyben péntek este

[1] Sárosy Gyula

összegyűlt a maroknyi zsidóság, köztük Steiner Számi, Bienenstock a fiával, a derék jó Ormi Móric[1] bácsi, aki egy hosszú életen át betegeket gyógyított, sokszor Buttyinból átjött unokájával Fekete Lacival együtt, aki - ha éppen a nagyapjánál volt, gyakran volt nálunk. Egyébként híres rossz kölöknek tartotta Ormi bácsi is annak ellenére, hogy a legöregebb fiú unokája volt. De itt voltak azok az egészen kis kereskedők is, akiknek vagy a főutcán, vagy a távoli mellékutcákban volt a boltjuk és végezték a maguk munkáját kora reggeltől késő estig azzal a becsületességgel, amit foglalkozásuk megkívánt, ha élni akartak a faluban. De idejárt Mogán Ignác bácsi, az uradalom vállalkozásainak mérnöke, apám jó barátja és velük együtt bizonyára néhány olyan ember is, akiknek a tisztességét nem lehetett volna Móric bácsi vagy Náci bácsi tisztességéhez mérni, de hogy rituális gyilkos nem volt köztük, ahhoz nem fért kétség. Jól emlékezem, egyszer észrevette apám, hogy mi félünk a zsidó templom előtt elmenni. Soha se hallottam, hogy Zuzit szidta volna, de mikor megtudta, hogy mi az oka a mi félelmünknek, egyszer mindenkorra megtiltotta a szöveg éneklését és a ponyvát széttépte. Nekünk, pedig elmondta, hogy kik azok az emberek, akik abba a templomba járnak, akiket mi is jól ismerünk s akikkel együtt játszottunk. Soha se gondolva arra, hogy ezeket mennyire bánthatja a soha be nem bizonyított vád. És ettől kezdve vége volt a félelemnek és apám okos szavai számunkra egy életre megoldották a zsidókérdést. Akkor se jött vissza kísérteni, amikor a világtörténelem egyik legnagyobb gazságaként a hitleri uralom újra felvetette egész Európában. Ezért volt az, hogy ebben az időben magamat szégyellettem, ha sárgacsillagos zsidóval találkoztam, de soha sem jutott eszembe, hogy szóba ne álljak vele, még akkor is, ha a munkaszolgálatosokra vigyázó keretlegény gorombaságát is zsebre kellett vágnom. Ezért van az, hogy minden igazságtalanul üldözött emberrel, bárki üldözze is a mai napig, együtt tudok érezni s a vele történő igazságtalanság nekem is fáj. A Zuzi ostoba nótája és apám felvilágosító józan szavai egy életre belém nevelték ezt a tanulságot. De jó lett volna, ha ezt az egyszerű iskolát mindenki kijárta volna, aki népeket akar kormányozni és mindenki, aki annyi szenvedés után, még mindig nem felejtette el, hogy ahogy a szeretet szeretetet nevel, a bosszú csak bosszút szülhet.

De nézzük meg a falunak nem mindenki számára megközelíthető részét is. A vasgyár és a márványcsiszoló, lényegében már kívül volt a falun, bár éppen csak a patak választotta el. Egyszerű fahíd vezetett hozzá, de a túlsó vége le volt zárva, mutatva, hogy ide idegeneknek szigorúan tilos volt a belépés. Ez volt a Leinwatter Gyula bácsi birodalma.Gyula bácsi ezzel a névvel lehetett volna gépészmérnök is, de se diplomája, se egyéb iskolája nem volt. Egyszerű munkás emberből lett előbb művezető, majd az egész gyár vezetője, ha úgy tetszik igazgatója. Hogy ebben az előlépésben mennyi szerepe volt a házasságának azt nem tudom, de hogy ő vette el a Rázelék Mariska lányát, azzal a kis testi hibával, ami csak akkor volt észrevehető, ha járt. Ülve egészen tetszetős volt annak, aki híve volt - már mozgáskorlátozottságai miatt is – az elhízásra hajlamos gyengébb nemnek.

Hogy Gyula bácsi fizetéséből takarékoskodták-e ki a Plesa lábainál fekvő szőlőt a kolnával vagy az állás mellett még ez is ráadás volt Mariskára, ezt már nem tudom. Csinos kis ház is volt a kolna fölé építve és úgy emlékszem jártunk mi abban még a házasság megkötése előtt. Hát így igencsak ez is ráadás volt. Később ennek a kolnának volt a legnagyobb szerepe Terka néni második, nála jó tíz esztendővel fiatalabb vőlegényével kötött házasságának szerencsés felbontásában. Abban az időben nem laktak kint. A gyár területén levő emeletes házban volt három szobás lakásuk, amelybe csigalépcső vezetett. Soha se tudtam elképzelni, hogy tudták a nagy bútordarabokat ide, ezen a csavargós lépcsőn felszállítani, de ott voltak. Két nagy szórakozást jelentett számunkra, ha ide mentünk látogatóba. A csigalépcső párja nélkül volt a faluban. Már hogy lakásban, mert a gyár gőzkalapácsának indító szerkezetében is ilyen vezetett, de arra nekünk természetesen nem volt szabad felmenni, ha egyszer-egyszer be is

[1] dr. Ormi Mór járási orvos † 74 éves korában, 1900. nov. 20-án. Sírja a buttyini izr. temetőben

vittek bennünket a gyárba. A lakás csigalépcsőjén azonban kedvünkre kiszórakozhattuk magunkat kettesben Miklós bátyámmal, mert itt nem volt játszótárs. A kislány - akit csetlő-botló korában a vele a mi kertünkben történt malőr miatt csak Fingucinak hívtunk - még nagyon kicsi volt hozzánk. (Csodálatos, hogy ez a gúnynévadás, Wieland-családi atavisztikus örökségként élt bennünk, pedig anyám családjából csak ritkán láttunk valakit, már ekkor kezdett jelentkezni. Később annyira kifejlődött, hogy bárki előtt beszélgethettünk emberekről, akiket mindenki ismert ugyan, de a mi beszélgetésünkből soha se tudta meg, hogy kiről - talán éppen a jelenlévőről - van szó). A másik szórakozás volt a temérdek papírmasé álarc. Emberi és állati egyaránt. Hogy ez mire kellett soha se tudtuk meg. Hiszen, ha volt házasság, amelynek előjátéka nem a báltermekben kezdődött, hát ez az volt. Gyula bácsi akár szenvedélyes táncos is lehetett, de Mariska legfeljebb szenvedett, ha a többiek táncoltak, de neki még a járás is nehézséget okozott. Hát hogy ezekből az álarcokból mennyire szerettünk volna egy párat elvinni, azt elképzelheti mindenki, aki tudja mit jelent egy gyermek nem teljesülő vágyakozása. Ezek azonban csak kellemes szórakozást jelentettek, de élmény az volt, ha a gyárba bevittek bennünket. Itt láttuk, hogy szedik ki a tüzes vasat a kemencéből, hogy teszik a gőzkalapács alá, hogy forgatják, hogy viszik végig a hengersoron hosszú vasfogak segítségével a félmeztelen izmos munkások, akikről még meztelenül is szakadt a veríték. Keményen megdolgoztak a tulajdonos gróf diktálta munkabérért, ami szűken volt elég a megélhetésre. Joguk a munkán kívül semmi se volt. Szervezettségükről beszélni se lehetett, mert szervezett munkást aligha alkalmazott volna a mezei és gyári munkást egyforma mértékkel mérő és fizető uradalom s a hozzátartozó gyár. Az előszelek azonban már fújdogáltak és aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy Zuzi kemény hangú munkásdala már az itt dolgozó munkások révén került Borossebesbe. De a szarvletörés még nagyon messze volt, májusi vigalmat, pedig a magam részéről egyet se láttam. Olyat legalább nem, amelyeken politikai szónoklatokat tartottak. Olyan – később madarak és fák napjává alakult – tavaszi ünnep volt, feldíszített iskolateremmel. Arról, hogy ez a nap a nemzetközi munkásság nagy ünnepe – vagy az lesz – ebben a faluban senki se tudott. Jó magam első éves egyetemi hallgató koromban találkoztam vele, jelszavakat kiabáló felvonulás formájában. Legfülbemászóbb jelszava akkor ez volt: „Le a Duna parti állatsereglettel”. Akkor már sok békési népgyűlés után – amelynek beszédeit gyorsírtuk, tudtuk, hogy mit jelentett.

A gyártelepen volt a vízierővel hajtott villamos áramfejlesztő telep, amely az egész falut ellátta olcsón fejlesztett, de nem úgy adott világító árammal. Be is volt vezetve tiszti és cselédlakásba, istállóba egyaránt. Járt a deputátumban éppenúgy, mint a komencióban. A patak hozta a vizet és a turbina dolgozott, ha kellett éjjel nappal. Hol voltak ebben a tekintetben a többi uradalmi központok jóval nagyobb községei még két évtized múlva is.

A vasgyár közelében volt a márványcsiszoló. Hatalmas tömbökben szállították ide a fehér, szürke és vörösmárványt. Itt mérték ki a megfelelő nagyságú darabokat, aztán szétvágva a szükségelt nagysághoz igazodva kezdtek hozzá a nagyolás után a finom, de nagyon sok erőt kívánó csiszoláshoz. Az egész munka kézi erővel történt. Előbb szemcsésebb, majd finomabb pépszerű anyaggal. Olasz munkások is dolgoztak itt és bámulatos ügyességgel adták meg a kellő formát, ha lapokról, ha oszlopokról, ha kisebb tárgyakról volt szó. A nagy erővel végzett munka szép, finom eredménye nagyon tetszett, de mégis inkább azok az inkább időtöltésből készített kisebb darabok ragadták meg a figyelmünket – s aztán engedéllyel a kezünkhöz is ragadtak – amelyek gömb vagy éppen tojásformát utánoztak eredeti nagyságban. Az csak természetes, hogy magunk is megkíséreltük a tetszetős munkát, de hamar kifáradtunk. Arra azonban ez a kísérlet is elég volt, hogy a kézimunkát, az emberi erő és ügyesség eredményét becsülni tanuljuk.

Ez a két vállalat és a közelben lévő kőbánya – ahol minden délben és este robbantottak, olyan pontos időben, hogy órát lehetett igazítani utánuk, tanított bennünket arra, hogy mennyi munkalehetőség áll csak ebben a kis faluban is a dolgozni akaró ember életfenntartására

rendelkezésre, de arra is, hogy milyen fáradsággal, gondos vigyázással keresi a munkás a kenyerét, akár a mezőn, az erdőben vagy a vállalatoknál. De néhány példát látva arra is megtanított, hogy mindenik munkában mennyi veszedelem fenyegeti azt, aki vigyázatlan, de sokszor azt is, aki óvatos Természetesen csak a munkahelyeket láttuk. Hogy ezeknek a munkásoknak milyen volt az otthona, hogy laktak, hogy táplálkoztak, általában hogy éltek, arról fogalmunk se volt, de azt hiszem ez a kérdés a tulajdonost nem érdekelte túlságosan, hiszen ezek nem tartoztak az éves cselédek közé, akiknek lakásáról, járandóságáról az uraság gondoskodott. Ezek a munkások a vállalathoz tartoztak. Csak véletlen, hogy a tulajdonos ugyanaz volt, aki az uradalom gazdája, aki fejből aligha tudta volna megmondani hány embernek, milyen megélhetést biztosít egyik nagy uradalma székhelyén. Csak azt tudta, hogy ez az uradalom nem jövedelmez úgy, mint az alföldi birtokok, de hogy ennek mi volt az oka, azt még akkor se akarta elhinni, ha hozzáértő ember nyíltan megmondta neki. Ehhez azonban még idő kellett.

A falu és vele együtt az uradalom élete - bár inkább amaz volt a függvénye emennek - a megszokott ütemben folyt, mert hát - mi tagadás - itt is volt ütemezés, minthogy rendes gazdaságot akkor se lehetett másként elképzelni. Volt ennek egy meghatározott zsinórmértéke: a természet. Ez akkor még csak villamos energiává változtatott vízierőt jelentette csupán. Az eső akkor esett, amikor a felhők irányítás nélkül kellő mennyiségben összegyülekeztek, hol lassan - lassan tartósabb esőzésre, havazásra, hol hirtelen jött zivatarként, amikor úgy ömlött az eső, mintha dézsából öntötték volna. Meg volt ennek a maga törvénye, de hát az is olyan volt, mint a köz- és magánéletet szabályozó ember alkotta törvények. Ez is sokszor táncolt a paragrafusok között, de csak ritkán jött abban az időben, amikor éppen szükség lett volna rá. Ebből is látszik, hogy már messze voltunk a természetátalakítás gondolatától. Ezek a nagy zivatarok itt az Alföld és a hegyvidék összeszaladásánál félelmetes és sűrű csattogással jártak. Nem mondom, hogy később az Alföldön is nem láttam olyan zivatart, hogy a lecsapó villám szinte a másik nyomába ér, de itt és főleg ha Zemerdre kocsizva útközben ért, nem tartozott az idegnyugtató dolgok közé. Voltak azonban a zivatarokban számomra érthetetlen jelenségek. Jól emlékszem egy olyan nagy erejű vihar Kakarón vagy Kocsubán ért utol bennünket, de apámnak pontos időre kellett mennie, nem húzódhattunk fedél alá. Ömlött az eső. Még szerencse, hogy hintóval mentünk és a kocsis kivételével mindnyájan fedél alatt utaztunk, felhúzott „spritzlederrel", aminek ma se tudom a magyar nevét, mint ahogy a magyar kocsis se tudta, hiszen azon a szekéren, amelyiken életében először hajtott, ilyen alkalmatosság nem volt. Őt és a két jó lovat verte az eső, de azért ő se ázott át. A fekete szűr, meg a fekete tollas kocsiskalapra húzható viaszos vászonborító pillanatok alatt előkerült és megvédte a talán még bőrön belől is mehető átázástól. De a két erős karját alaposan igénybe vette a sűrű villámlásoktól folyton ijedező, két jóvérű ló szárban tartása. Ezzel nem is történt semmi hiba. Én azonban a hirtelen bekövetkezett nagy légnyomásváltozásban alig-alig tudtam lélegzetet venni. Apám tapasztalata azonban megmentett a kínos helyzetben. Szerencsére még kicsi voltam és befértem a spriztleder alá, s ott kisebb lévén a nyomás, tüdőm rendesen kezdett dolgozni, s mire átszaladtunk a hatalmas vízfüggönyön és engem is kihúztak rejtekhelyemről, leeresztvén a hintó fedelét már úgy gyönyörködött a hétszínű szivárványban meg a kisfiában, mintha semmi sem történt volna. Hogy az átvonuló zivatar milyen kárt csinált, hogy szaggatta meg a fákat az ütött-kopott háztetőket azt csak akkor láttuk, amikor délután visszafelé kocsikáztunk és a máskor csak csörgedező patak gázlóján átmenve, a megduzzadt víz csak éppen hogy be nem folyt a hintó hátsó részébe. Most bezzeg a kocsis nézte biztonságosan a magas bakról a bennünket fenyegető, alulról jövő veszedelmet, s bár a piszkossá lett vízben nem láthatta az új kimosásokat, baj nélkül keresztülvitt bennünket a vízen. Napokig beszéltünk a veszedelemről, amiben forogtunk s bizonyára eseménytelen életünk közepette még soká megmaradtunk volna ennél a kalandnál - aminek a megértéséhez még kevés volt az eszem - ha harmadnap délelőtt újabb érthetetlen dolog nem történt volna a

Plesa alatti legelőn. Délelőtt - hangsúlyozom, hogy délelőtt, mert később, még az egyetemen is úgy mondták a meteorológusok, hogy zivatar délután szokott keletkezni, hát itt szabálytalanul jelentkezett, egyébként ezen most először de annál hevesebben - zivatar vonult át a falu felett. A svájci tehenészet még ártatlan fiatalsága a szokott sétáját végezte, némi kis vitamin keresés szempontjából, ámbár akkor még senki se tudott erről az azóta már az ábécéből is kifogyott csodadologról. A marhák azonban azért marhák, mert már tudták, hogy ez kell az istállózott szervezetnek. Tudták már akkor is, amikor még nem is istállózták őket. Öröklődött a tudat náluk még a régi ősidőktől kezdve s benne volt a vérükben a zöld utáni vágyakozás. Nem is nagyon kellett bíztatni a melléjük rendelt borjúterelőnek, aki fél vállára vetett szűrével alig győzött velük lépést tartani. Csakhamar kint is voltak a hely alatt és azonnal neki kezdtek a zöldség élvezetének. Tíz óra tájban szél kerekedett, hajtotta a fellegeket, melyek látszólag sokkal gyorsabban szaladtak, mint a szélfújta, hordta falevelek. Sem a pásztor, sem az állatok nem sokat törődtek az időjárással. Igazán nem volt miért. Kibírt az ő bőrük jeges esőt, havazást is, ettől a kis nyári meleg esőtől valóban nem volt miért tartaniuk. De az eső nem magában jött, mert csakhamar, villámlás és dörgés is zavarni kezdte az idillikusnak induló legelészést. Egyre sűrűbben villámlott. Aztán nagyot reccsent és a pásztor, aki ... (olvashatatlan) esőköpenyét már az elején magára terítette, hirtelen a földre zuhant s egy darabig nem tudott feltápászkodni. Végre sikerült, de nem a legnagyobb örömére. Amit látott, tudta, hogy azért számolnia kell, de már azért is, amit nem látott. Nem messze tőle a földön feküdt, kinyújtott nyakkal, kinyújtott nyelvvel az egyik szép fejlett - már innen-onnan legény után vágyódó üsző. Még meleg volt. Lábai se voltak megmerevedve, de élet nem volt benne. A többiek szétszakadtak. Legelőször a puli látta át a helyzetet és már el is indult, hogy a szétszéledt állatokat kötelességszerűen egyenként összeterelje, amire gazdája is hangosan bíztatta. De jobban el volt foglalva a maga bajával. Szűre megpörkölődött, de egyéb baja nem volt, de nem tudta mit tegyen a villámsújtotta állattal. Babonás félelemből nem mert hozzányúlni, de félt attól is, hogy ha vérét ereszti, a gazdától kap ki. Ha a puli is ilyen ingadozó lett volna, napokig tartott volna a szétszaladt állatok összeterelése. De a puli öntevékeny volt - ösztönösen - s mire a gazdája elhatározta, hogy semmit se csinál az esett állattal, ha órák teltek is bele, elvégezte a kötelességét, és vidám csaholással jelentette, többször is körülszaladta a csordát, hogy minden rendben van. Ha nem is fog többet lábra állani az az egy, amelyik körül kicsit bicegve járt a pásztor, a többi hiány nélkül megvan, s ha úgy teszik tovább eheti a vitamint. A pásztor azonban mást határozott. Az este ugyan még messze volt, hiszen a nap nem sokkal volt túl a delelőn, elhatározta, hogy haza hajtja a jószágot, és lesz, ami lesz, beszámol a szomorú történetről. Bicegő lába és a megpörkölődött szűr legyenek a tanuk, hogy a való igazat mondja. És ha nem hiszik, ott fekszik a hegyoldalon az állat, amelyik se felfúvódva nincs, se semmi sérülés nincs rajta. Igaz, hogy a ménkű nincs a közelében, amelyik a legjobban igazolhatná, hogy még a grófnál is nagyobb hatalmasság tudja csak, hogy miért éppen ezt az állatot választotta ki az egész csordából, s miért elégedett meg azzal, hogy a két kis gyerekes pásztornak csak éppen megmutassa a hatalmát. De hát a vásár kettőn áll. És itt a kettőből a pásztor csak egyet jelentett, még akkor is, ha az okos pulira biztosan támaszkodhatott is. A másik kettőt az a harminc szép tinó jelentette immár egy híjával, amelyek még sehogy se akartak hazafelé menni. A puliban valóban nem csalódott, és minthogy az üszők nem nagyon szerették, ha a puli a hátulsó lábuk kényesebb részét is harapdálja, a hegyes fogak józanabb belátásra bírták a huszonkilenc négylábút s akarva nem akarva elindultak hazafelé, nem érezve semmi részvétet a valamennyiük által sorra szagolt társuk sem a megsántult pásztor iránt. Elindultak hazafelé. Egyik-másik még megpróbálta megbontani a nehezen kialakult rendet, de a puli ember volt magáért, s minthogy sem a gazda, sem a kasznár szeme nem hordott idáig, itt-ott csattogott is a bot, nem is éppen a lágy részeken, már ahogy rendesen szokott, ha nem látják. Volt ebben gyakorlat éppen elég. A zivatar a szérűskert felett is elvonult, megtépázva a gondosan tetejezett kazlakat. Jelentették is

apámnak azonnal és józan előrelátással ki is adta a parancsot, hogy ha a nap kisüt, két óra múlva azonnal kezdjenek hozzá a munka elvégzéséhez. Vigyázni kellett erre, nehogy befűljön a kazal és önmagától begyulladjon, mert a tél hosszú és bár szép számmal sorakoztak a kazlak, minden szál szénára szüksége volt a tehenészetnek, ménesnek, igás lovaknak. Itt nem volt divatban az árpa-zabszalmán kívül más szalmával takarmányozni. Meg is látszott az állatállományon, mely jó karban volt, de apám kevesellte az ilyen félig hegyi jellegű gazdaságban. Erre a gondolatára egyre sűrűbben visszatért. Délben már szép napsütés volt s így délután, pár óra múlva apám vette elmaradhatatlan botját, s mi sem természetesebb, hogy mi is vele mentünk. A hídon átmenve - apám tudta, hogy a szérűskert kapuja zárva van - azon a hácskun[1] emelt át bennünket, amelyik a ménesistálló és a majorság előtt vezetett a cselédlakások felé. Ezt a hácskut egyébként - bár semmiféle alkalmatosság nem zárta el senki elől, csak a hierarchiának azok a tagjai használhatták, akik a gazdától felfelé számítva szolgálták az uradalmat. Mivel a gazda is használhatta, sőt ő használta leggyakrabban, ezen a ponton találkoztak jogilag a „deputátumot“ és „kommenciót“ élvezők. Ez az egyenjogúság merőben gyakorlati célokat szolgált. Ez volt a legrövidebb út az uradalom bármelyik épülete felé s ezen közelíthette meg a korahajnaltól késő estig csak éppen reggelizni, ebédelni vagy vacsorázni leülő, java korán már túl levő ember mindazokat a helyeket, ahova naponként nem egyszer, de parancs kiadásra este okvetlenül el kellett mennie.A hácsku[1] kiskaput pótolt. Az volt az előnye, hogy bár soha se lehetett bezárni, soha se lehetett nyitva hagyni. Bele volt építve a fonott kerítésbe úgy, hogy olyan szabad hely maradt a közrefogó két kerítés között, hogy se gyerek, se jószág nem tudja átlépni a földtől 80-90 cm magasan lezárt nyílást, amelyen kívül és belől egy-egy nagyobb lapos kő, lépcső módjára könnyítette meg a bejárást. Mi még nem tudtunk átlépni rajta apám jelenlétében, neki kellett átemelni, hogy a ruhánkat veszély ne fenyegesse. De tudta ő nagyon jól, hogy át tudunk rajta mászni, de hát mutatni akartuk, hogy mennyire kíméljük a ruhánkat, ha ő is látja. A varrások, foltok amúgy is elárultak bennünket, de hát azt csak derűs mosollyal vette tudomásul. A ruha ügyi fegyelmezés a gyengekezű, jóságos Pepi néni, majd a szigorúbb, de megértő Terka néni reszorja volt. Nem egyszer ígérte is, hogy hátra köti a sarkunkat, de mivel ilyen művelethez soha hozzá sem kezdett, meg a sarkunk – úgy tudtuk – amúgy is hátul volt, ettől a fenyegetéstől nem féltünk egy cseppet se. Pula … (olvashatatlan) is sokat ijesztgetett, aki – mint mondta a lába közt tartózkodott, de ettől se féltünk, mert soha se szedte elő onnan. Így bizony ez a fegyelem elég laza volt, s visszagondolva rá úgy hiszem, nem is ártott volna keményebbre fogni, mert okot eleget szolgáltattunk rá, mint még látni fogjuk Ha apám ezen a hácskun átlépett, soha nem ment el benézés nélkül az istállók előtt. Most azonban nem az állatok érdekelték, hanem a kazlak. Nem is sejtette, hogy az állatokkal, ez alkalommal több baja lesz, mint ahogy előre is sejtette volna. Mire a kazlakhoz értünk, már ott volt a megsántult pásztor és már a gazda is tudta a délelőtti szomorú eseményt s azonnal jelentette apámnak. Apámnak az első kérdése nem a hiányzó tinó volt, bár neki csak ezt kellett a „heti jelentés”-ben a veszteséglistán feljebb jelenteni. Az előtte való nap még épkézláb ember lábát nézte meg, de annak csak az volt a baja, hogy zuhanás közben a botjára esett és szép kék foltot kapott a combja felső részére. Szerencséjére semmije se tört és doktorra sem volt szükség. A megpörkölődött szőrt apám is megcsodálta. Ilyen szerencsés villámcsapást még ő se látott. Aztán nyomban intézkedett, hogy a villámsújtotta tinóért kocsi menjen négy emberrel, s minthogy a pásztor pontosan tudta, hol fekszik az állat, őt nem eresztette ki. Hazaküldte és helyette kisegítőt rendelt a tinóistállóba. Megvártuk, míg a tinót behozzák. Nem látszott rajta semmi. Valószínűleg csak a légnyomás ölte meg. Húsát, megnyúzás után szétmérték a cselédek közt. Arra már nem emlékszem, hogy fizettek-e érte, de az egyébként babonás emberek közt egy se akadt, aki az

[1] hácsku = kertet, szőlőt övező, kerítéseken gyalogosok számára kemény tuskókból, pallókból, sövényből készített kezdetleges átjáró (Magyar Néprajzi Lexikon)

égből hullott tagló áldozata húsának ráeső részét ne vitte volna haza szívesen. Még tréfálkoztak is a pásztorral mondván, „mégis jobb, hogy nem az üsző sántult meg, mert téged még ki se lehetett volna mérni”. Mi tagadás, haszonra döglött az üsző, a veszteséget, pedig kibírta az uradalom. Apám is belenyugodott, hogy a szaporítani szándékolt állatai száma eggyel kevesebb lett, de lelkéből örült, hogy a nehezen élő kis család nem maradt kereső nélkül. A heti jelentés szépen, emberileg megírt részét még legmagasabb helyen is simán, megjegyzés nélkül vették tudomásul és senkit se szólítottak fel igazoló jelentésre. A kazlak, pedig estig olyan rendben állottak, mintha a legkisebb szél se fújt volna végig a falun. Ott természetesen mindennapos volt a tiszttartó vagy az ispán, mondhatnánk villám kérdőre vonása. A kastély tornyában ülő gróf messzelátóval nézte az egy tagban lévő 26.000 holdat. Sajnálhatta, hogy a békési, székudvari, sebesi és mosoni-lébényi, 406.000 holdra nem hordott a messzelátó. Végig pásztázott az utakon, a táblákon, amelyen … (olvashatatlan) nyüzsgött a hószámosok vagy aratók tömege, s ha az úton felborult egy-egy jól megrakott szekér, a legrövidebb idő alatt már megjelent a lovasküldönc, hogy elvégezze az oknyomozást, pedig nem volt itt szabotázs csak kelleténél nagyobbat zökkent a szekér. De az ellenőrzés nemcsak a munkásoknak szólt. A kocsival vagy lóval járó tisztekre is kiterjedt a figyelem. Tudta, hogy merre jár kora reggeltől késő estig. Legnehezebb volt az ebéd utáni útra kelés, pedig annak falatnyelés után azonnal meg kellett történnie. Szerencsére elég sok kis erdő volt a birtokon. Ezek ugyan csak védelmi célból létesültek, de jól eltakart pihenő helye volt a legalább negyed órácskát szenderegni kívánó – magát nagy munka idején a cselédséggel és munkásokkal együtt soha becsületesen ki nem alvó – beosztott tiszteknek. Volt azonban olyan eset is, amikor a gróf személyesen is megjelent. Éjjel vagy nappal, az tökéletesen mindegy volt.

Egy éjszaka a kígyósi szérűskertben kigyulladt egy jó párszáz szekér szénából rakott hatalmas kazal. Arra gondolni se lehetett, hogy eloltsák. Itt csak a lokalizálásnak volt helye – hogy a később megismert békési önkéntes tűzoltók kedvenc kifejezésével éljek. Locsolták hát teljes erőből a szomszédos, semmivel sem kisebb kazlakat, teljes sikerrel. Ott volt minden épkézláb ember a majorból, Béla bátyámnak, apám öccsének, a tiszttartónak vezetésével. Ő persze fiatal kora óta nehéz, ebben az időben már elhízott testével a fizikai munkában nem vett részt, csak a parancsokat osztogatta. A gróf is megjelent, a nagy nyári melegben, hófehér ruhában és egy cseppet sem türtőztette magát. Béla bátyám jelentette, hogy a szérűskertben senki nem tartózkodott, így egész biztosan öngyulladás történt. Erre a gróf az egész major jelenlétében leszamarazta, és mikor Béla bátyám arra hivatkozott, hogy az előző héten a békési uradalomban is ugyanez történt, habozás nélkül kijelentette, hogy Emperl Ernő bácsi, anyám unokatestvérének az ura és az uradalom tiszttartója – is szamár. Mikor már látta, hogy a tűz tovább nem terjedhet, sarkon fordult és magára hagyta a kenyérért zsebrevágott sértéssel Béla bátyámat. Hát nem Rázel volt az okosabb, aki nem szólt semmit, csak fügét mutatott a nadrágzsebben. Ilyen sértésektől mentesek voltak a borossebesi uradalom tisztjei, mert ide nem lehetett a kígyósi kastély tornyából ellátni. Nekik csak a heti jelentésekben jutott ki a véleménynyilvánítás. Igaz, hogy ez írásban volt, de azt nem olvasták fel az egész cselédség jelenlétében. De maradjunk csak a magunk területén. Ott ahol panasz van, ott van káromkodás is, nyíltan vagy titokban, szemben vagy hátmögött, ez a kifejezések szempontjából egyre megy. A fenének sokféle fajtája forgott közszájon. Az egyszeri fene az valóban minden napos volt, a fekete fene már ritkább, a mándoki fene pedig már egészen ritkán, különösebb alkalommal jelentkezett, de hogy ez a szó milyen borzalmakat takar, azt csak akkor tudtam meg, amikor Kiskútról jelentették, hogy egy tehén lépfenére gyanús körülmények közt elhullott. Reggel jött a hír. Apám azonnal jelentette a tiszttartónak, aki úgy intézkedett, hogy apámon és az állatorvoson kívül a kornyesti ispán is legyen jelen a vizsgálaton. Apám máskor nem akart kivinni, de addig könyörögtünk, míg megengedte. Kitanított azonban bennünket arra, hogy a legyeket elkergessük magunkról. Még mielőtt felszálltunk volna a kocsira mindnyájunk kezébe adott egy leveles gallyat és megparancsolta a kocsisnak, hogy mihelyt

felérünk, bár a kocsival nem megyünk nagyon a helyszínére, ő is gallyat törjön és hajtsa magáról és a két lóról a legyeket. Felvettük az állatorvost is, aki szintén intett a vigyázatosságra, de nagyon helyeselte, hogy apám nem félelemre, hanem óvatosságra nevel bennünket, ami többet ér, mint a hiábavaló megijedés. Ő tudta, mit beszél, hiszen a legnagyobb veszedelem őt fenyegette, akinek meztelen kézzel kell felboncolni az esett jószág belső részét elsősorban – a gyanú miatt a fertőzött lépet.

Az út a hegyoldalban fekvő görögkeleti temető[1] mellett vitt el. Ismertük mi már ezt a részt jól, hiszen falatjáró – tiltott – csavargásaink közben jártunk erre többször is, nem egyszer nézve végig a jajveszékelő családtagok szívettépő zokogását, a pópa és a kántor énekes szertartását, a menet közben többször is földre tett különös, deszkából összetákolt ládaszerű kétoldalt kivágott nyílású koporsó körül. Azt se tudtam, ki volt, akit vittek, de soha se tudtam sírás nélkül elhaladni a menet mellett. Minden ilyen alkalommal korán elhalt anyám jutott az eszembe, s ezért mégis volt valami, ami ellenállhatatlanul húzott ehhez a temetőhöz is, mint ahogy húzott a vasút felé lévő másikhoz is. Nem volt, pedig ebben a temetőben talán még egy sírkő sem, hiszen csupa szegény emberek temetkeztek itt, akik kegyelettel jártak ugyan a temetőbe, az előírt napokon, az évfordulókon még ételt is vittek a sírokra. De ha a temetéskor leállított kereszt kidőlt és a vízen fekve elkorhadt vagy valaki tüzelésre ellopta, soha többet nem jelölték meg a sírt. Ezzel halt meg végleg gyerek és fiatal, felnőtt és öreg egyaránt. A fiatalok sírján is elpusztult a keresztre szegezett, zászló módjára lobogó színes kendő, de azért az élet ment tovább a maga útján. Úgy egy órai kocsizás után kint voltunk a tetthelyen. A máskor itt legelésző csordát messze elhajtották, s csak az a négy ember volt az egyik bokor tövében, gallyakkal hajtva magáról a legyet. Máskor milyen kényelmesen elterülve aludtak volna a hűvösben, de most betartották a kiadott rendelkezést és megtették azt a legegyszerűbb védekezést, amit előírtak akkor, amikor ide parancsolták őket, a kornyesti kocsi is akkor érkezett oda, amikor mi. Sem most, sem máskor nem lehetett kifogást emelni a pontosság hiánya miatt. Ott álltunk meg mi is, ahol az emberek voltak, aztán, mint valami ókori szent menetben indultunk a gallyakat mozgatva az erdő széle felé, ahol az esett állat feküdt. Mereven kinyújtott lábakkal. A két kocsis is ott maradt a kocsiknál és ők is hajtották a legyeket magukról és a lovakról. Az erdő szélen már meg volt ásva a gödör és oda volt készítve egy vizes és egy meszes vödör. Az állatorvos kiszedte az eszközeit, a vizes vödörbe valami fertőtlenítőt töltött és a négy ember négyfelé húzta a hátára fektetett hulla négy lábát kötéllel. Az állatorvos felmetszette a már puffadt hasat és minél gyorsabban igyekezett a lépet elérni. Óvatosan kezelte a kést és egyetlen felesleges vágást se tett. A lépet nem is kellett felvágni, már a külsejéről megállapíthatta, hogy a gyanú nem volt alaptalan, az állat csakugyan lépfenében pusztult el. A többi aztán még ennél is gyorsabban ment. Egy-egy rövid, ócska kötelet rákötöttek az állat két hátulsó lábára és behúzták a közel lévő gödörbe. Ráöntötték a meszet. Az állatorvos fertőtlenítette a boncoló kést, aztán az előre elkészített vödör vízben alaposan megmosta a két kezét, fél alkar szárig. Az emberek ezalatt leöntötték mésszel az állat fejét, a felvágott hasat és a hátulját, behúzták a gödröt s aztán maguk is megmosták a kezüket és a szerszámokat. Ezzel szabályszerűen el lett intézve a parancs, és apám és Kálmán bácsi kiadta az új parancsot arról, hogy további intézkedésig az általuk kijelölt területen legeltetni nem szabad. Hogy aztán a pásztor ezt hogy tudta végrehajtani, mert éppen a hűvös erdő alja esett tilalom alá, azt már nem tudom, de azt hiszem nem is ellenőrizte a nap minden szakában senki se. Több fertőzés azonban nem történt.

Mindig különös örömöt okozott, ha apám a kornyesti kiszállását – legalább egyszer hetenként úgy osztotta be, hogy jövetben vagy menetben Kiskúton keresztül kellett menni. Megvolt ezzel minden oka nemcsak azért, mert megnézte az itt legelésző szarvasmarhákat, de maga is szerette ezt az alföldbe hajló erdős, dombos vidéket. Az állatok kora tavasztól késő

[1] A reformátusok és később az ó-temető megszűntével a római katolikusok is ide temetkeztek. Mellette alakult ki az izraelita temető is.

őszig szabadban voltak. Jól elkészített karám zárta őket körül. Nem volt abban semmi különös. A szükség szerinti terület ágasait egymástól lehetőleg egyforma távolságra leásták és három elég vastag gömbfával elzárták. Ez a három gömbfa úgy volt odakötve, hogy akármilyen erővel dörgölődött is hozzá az állat – ami játék közben nem egyszer megtörtént – nem mozdulhatott meg a helyéből, mert az ágasok kívül voltak. Egyetlen helyen volt két ágas közt a könnyen nyitható és zárható bejáró. Itt a két ágasba laposra kovácsolt vaskarikák voltak erősen beleeresztve a fába. Az ebbe szolgáló három gömbfa olyan hosszú volt, hogy 40-50 cm-rel túlért a karikán. Az állatok tehát ezt se tudták kimozdítani a helyéből, s így arra soha példa nem volt, hogy az őrizők – mert hol ketten, hol hárman voltak – tudta nélkül a jószág kitörhetett volna. A pásztoroknak a bejáró közelében volt a kunyhójuk s így a mindig éber kutyákkal megvédhették a jószágot a netalán rossz szándékú emberek elől. A pulik és a kunyhóban dugva tartott éles balták szolgálták a lábasjószág biztonságát, de abban az időben egyébként nyugodtan lehetett aludni. Kóbor cigányok ezen a részen soha se tanyáztak. Tudták, hogy az erdészlak elég közel van ide, és nem csak az erdész, de a vadászok is fel vannak fegyverezve. Azoknak ugyan nem sok köze volt az állatokhoz – volt nekik egyéb őrizni valójuk – de ha a szükség úgy kívánta volna, segítségül mentek volna az egy gazdát szolgáló pásztoroknak.

A kiskúti erdő volt az uradalom legszebb része, de egyúttal a legféltettebb is. Egy része – ma már nem tudnám megmondani hány hold – drótkerítéssel volt elkerítve. Itt volt az uradalom vadaskertje. Bár erdészet, s főleg a vadnak védelmet nyújtó remíz az alföldi birtokon is volt, tudtommal ez volt az egész Wenckheim uradalom egyetlen vadaskertje.

Kellett ez ide. Ha az osztrák-magyar monarchia császár királya a többi európai uralkodókkal versenyezve utánozta az egykori napkirályt még azzal is, hogy vadaskertet tartott, csak természetes, hogy a mi grófjaink se lehettek meg nélküle. Nem is sejtem, mennyi pénzbe került a fenntartása évenként, de hogy jövedelmet aligha jelentett, abban nincs okom kételkedni. Nem volt elég az, hogy az itt élő nemes vadak biztonságban legyenek a bekerített területen. A szarvas és őz azok közé az állatok közé tartoztak, amelyek zavartalan helyen bárhol meg lehettek, mint ahogy a környéken is megvoltak. Az nem volt elég, hogy vérfelfrissítés céljából más területen befogott szarvasokat, őzeket, nyulakat hozattak, de olyan vad is kellett, amely ezen a vidéken nem volt. Dámvadakat hozattak távoli erdőkből, nagy költséggel, gondos állategészségügyi ellenőrzéssel. Az ott összefogott állatokat állatorvos vizsgálta meg, hogy a beteg állat már az új telepítésben ki legyen zárva a tenyésztésből. Aztán az állatok lehető kényelmes utazását biztosító láda ketrecekbe helyezték őket egyenként, és úgy rakták be a vasúti kocsiba és a Dunántúl nyugati sarkából átrakás nélkül zötyögtették végig Borossebesig. Természetesen az állomásig és az állomástól szekereken tették meg az utat. Milyen nagy félelem lehetett ezekben a szegény állatokban a különféle mozgások alatt, hallva azt a sok zagyva hangot, amely befogatásuktól kezdve, kiszabadulásukig legalább két nyelven, de mindig kiabálva rémítette a csendes erdőhöz szokott állatokat, azt riadt szemeik

még az ACsEV állomáson is híven tükrözték vissza. Mi itt találkoztunk velük először. Itt vette őket át apám és a kiskúti erdész azonnal, ahogy a tehervonat befutott. Egyenként rakták át a ládákat a szekerekre, ahol az állatorvosi vizsgálat csak annyiból állott, hogy kezét a szájukhoz tette s orrukon végighúzta, s minthogy a vizsgálat megnyugtató volt, megindultak az ökrösszekerek itt még sohasem látott különös terhükkel a vadaskert felé. Apám az erdésszel abban állapodott meg, hogy a ládákat az erdészlak befelé néző oldalán egymás mellett helyezteti el, s a szabadon bocsátással várnak addig, amíg a tiszttartó, apám és a kornyesti ispán meg nem érkezik. Mi még ráértünk indulni, mert pár órába beletartott, amíg az ökrösszekerek kíméletes lassúsággal a tetthelyre kiszállították kérődző testvéreiket. Bár a sokszor göröngyös úton rázósan mentek a szekerek, bizonyára ez az útszakasz volt az egész utazás legsimább része. Hozzájárult ehhez az, hogy akár melyik oldal felé volt is fordítva a láda ketrec rácsos része, a megtört utasok mindenütt a szabad természetet látták. A szerencsésebbjét, pedig már az erdő is hívogatta. A távolról integető erdő, messze ködlő fái. Hosszú napok óta csak a zárt vasúti kocsi kopár oldalát láthatták s bár szénával, szemes takarmánnyal és időnként friss vízzel ellátták őket a kocsikba beosztott kísérők, bizonyára érezték, hogy bizonytalan útjuk utolsó részén járnak, és ha lassan is, de közelednek a céljuk felé, az új lakóhelyük még bizonytalan területére. Valóban meg is érkeztek. Az erdész gondosan lerakatta a ládákat, a ráccsal az erdő felé, az apámmal megbeszélt helyre. Alig tették le az utolsó ládát, mi is megérkeztünk. Aztán egymásután futottak be a kornyesti ispán és a tiszttartó kocsija. Egyik se jött egyedül. A családok is kíváncsiak voltak erre a soha nem látott eseményre, az itt ismeretlen állatokra. Négy ládát bontottak meg egyszerre. Nem az egész rácsot feszítették le, hanem csak annyi lécet, hogy az állat kiférhessen rajta. Gyanakodón fogadták e műveletet az állatok. Még mindig riadtan nézegettek, de mikor senkit se láttak a láda-ketrec előtt óvatosan megmozdultak. Elsőként a legnagyobb bika dugta ki a fejét. Óvatosan szétnézett. Egyet-kettőt lépett, aztán hirtelen megugrott és pillanatok alatt eltűnt az erdő szép szélfái között. Erre már a tehenek is bátrabbak lettek s követték őrült iramban a mindegyre távolodó bikát. Most újabb négy ládát tettek szabaddá s végre az utolsó négyet. A jelenet pontosan ismétlődött. Nincs az a színházi rendező, aki ügyesebben rendezte volna ezt a valóban felejthetetlen szép jelenete. Mire a társaság tagjai elbúcsúztak egymástól s ki-ki a maga kocsijára ült, a szabadságot mohón élvező dámvadak már valahol a sűrűben örültek az életnek, de csak korlátolt szabadságot, mert a nagy iram csakhamar elvitte őket a távoli drótkerítéshez, amely korlátot szabott mozgási lehetőségüknek. De milyen nagy volt ez a lehetőség a néhány napos út szűkre szabott mozgásához képest. Ettől kezdve volt a kiskúti vadaskertnek dámvadja is, ha éppen arra akart vadászni grófi gazdája.

Jogász ember nem lakott a faluban, kivéve a vakációban hazajáró egyik Rázel fiút, de hát az még talán csak a római jognál tartott s bármennyire volt … (olvashatatlan) is a falu többsége a rómaiaknak, perlekedéseit, veszekedéseit – amelyek túl terjedtek a közigazgatási, rendőrhatósági reszorton - nem ehhez a joghoz igazodva intézték, ami elég nem szép volt tőlük, de hát így volt.

A főszolgabíróság vezetői nem voltak jártasak – képesítésükről majd később esik szó – a polgári és büntető törtvénykönyv horgas paragrafusai közt, de meg állásuknál fogva nem is foglalkoztak ilyen ügyekkel. Ügyvéd akkor még nem jött ide, mert a bíróság Buttyinban volt. Aki rászánta magát a kisvidéki életre ott telepedett meg s bizonyára jól is keresett a bíróság székhelyén. Peres ügyekben még azok sem kerülhették ki ezeket a számolni is jól tudó férfiakat, akik jól tudtak magyarul, vagy csak éppen ezen a nyelven tudtak, mert a törvény nyelve más volt, mint ahogy a magyar emberek beszéltek. A jog volt benne, nem az igazság.
(Nem magam találtam ki ezt a megkülönböztetést. A negyvenes évek elején a szegedi ügyvédi kamara valóban köztiszteletben álló elnökét Széll Gyulát ünnepelték 70. születésnapja alkalmával – ha semmi közbe nem jön egy éven belül utolérem, ha nem itt, a másvilágon bizonyára, ahova már elment szálláscsinálónak – egyik gyorsírástanítói vizsgán a bizottság

nevében én köszöntöttem, kívánva, hogy még soká keresse a bizottságot. Meghatottan köszönte ugyan meg a jókívánságokat, mondván, mi nem az igazságot, hanem a jogot keressük. Azóta tudom, hogy a két fogalom nem mindig egyezik, s ezért szaporodtak el annyira a jogászok a régi Magyarországon és ezért élnek meg ma is az ügyvédi munkaközösségek, keresvén az igazság helyett a jogot.) Ehhez legalább is a megkötendő adásvételi és más szerződések erejéig – a faluban csak Mózes bácsi értett, a falu pennája, bár már elég öregember volt. Hogy a keresztneve mi volt nem tudom, mint ahol azt se tudom, honnan vetette ide a sorsa, mert ő is jöttment ember volt, mint minden értelmiségi ebben a faluban, lett légyen magyar vagy román. Svábokról nem beszélek, mert ha elég szép számmal volt is német nevű ember a faluban, se németnek se svábnak nem tartotta magát senki az egy Mantza néni kivételével. Magyarnak vallotta magát valamennyi, mint ahogy becsületes gondolkozással nem is tehetett egyebet, hiszen itt találta meg megélhetését, mindennapi kenyerét. Nem tudok róla, hogy a későbbi e tekintetben is válságos időkben egy is lett volna köztük vagy ivadékaik közt, akik beléptek volna a rossz emlékezetű Volksbundba. Mózes bácsit nem csak a hivatali felsőbbsége szerette, mert pontos, kötelességtudó ember volt, hanem a falu is, mert emberséges ember volt. Eleget tudott tenni az előírt rendeletnek, de végre tudta hajtani úgy, hogy minél kevesebb fájdalmat okozzon vele. Olyan ember volt, aki belső kényszerből igyekezett jogot és az igazságot összeegyeztetni, s így mire a kemény szó az ő tolla alól is kikerült, már nem volt olyan rideg, merev, mint ahogy hozzáérkezett felülről. Ezt nemcsak a falu vette örömmel tudomásul, de a fölöttes hatósága is méltányolta. Igaz, hogy azok is emberek voltak a szó legtisztább értelmében. Később zugírászkodásnak minősítették volna azt a privát munkát, amit a hivatala mellett elvégzett, de minthogy jogtudó ember nem volt a faluban, akinek ez a munkakörébe tartozott volna, felsőbb hatósági engedéllyel folytatta a szerződések írását, ami persze elég jól jövedelmező foglalkozás lévén, jó anyagi körülmények közt is élt. De a természet örök törvényei szerint neki is le kellett tenni egyszer a falu pennáját, még pedig örökre. Egyik délben azzal jött haza apám, hogy Mózes bácsi meghalt. Hirtelen fejezte be az életét. Valóban megérdemelte a szenvedés nélküli halált. Akkor még nem is sejtettük, hogy a hasonló halál már ott ólálkodik a békés-kamuti Wieland tanyán is, várva az időt, amikor elsuhintja nesztelen kaszáját. Másodnap volt a temetése. Apám és Pepi néni minket is magával vitt. Ekkora tömeget még soha se láttam együtt, mint akkor a jegyzői lakás tájékán. A szertartás és a beszédek után olyan kocsira tették, amilyet én akkor láttam először, hiszen a szegény embereket szekéren szokták utolsó útjukra vinni. Talán nem is esne jól a rugós kocsin való első és utolsó utazás. Nagyon megbámultam az oszlopos gyászkocsit, amely kivitte Mózes bácsit a katolikus temetőbe, ahhoz a sírbolthoz, amelyben már hosszú évek óta várta Mózes néni. Az ő tiszteletére épült ez a kripta. Nem is volt ezen kívül csak még egy az egész temetőben, ahol a katolikusok és reformátusok külön-külön részben temetkeztek. A rövid szertartás után leeresztették a Mózes bácsi koporsóját a kriptába. Bezárták az ajtót és a kísérők szétoszlottak. Mi is hazamentünk, de tőlem hiába kérdezték volna a részleteket, nem tudtam volna elmondani, mert végig sírtam az egész temetést. Mózes bácsi tehát nem volt többé, de ott volt a kripta a maga rejtélyével. Csodálatos, hogy a sír gyermeki képzeletünket nem ragadta úgy meg mint a kripta. Elképzelésünk csak a kriptát tette félelmessé, a sírt soha. Talán ösztönösen éreztük, hogy a mulandóságnak az előbbi a természetes velejárója, a kripta túl van azon, ami természetes. Sokat beszéltünk róla, s ezért maradt meg az emlékezetemben az első temetés reám gyakorolt hatásával együtt.

Végén járt a tavasz, amikor Mózes bácsi után bezáródott a kriptaajtó. Apám gondja, munkája napról-napra szaporodott. Grófi látogatás, megbeszélések, tervezgetések, külsőmunka. Mindezt jó kedvvel, mondhatnám játszi könnyedséggel végezte apám, aki ez idő tájt már 45 éves volt s csak a kora tavasszal heverte ki alapos megfázás utáni súlyos mellhártya és tüdőgyulladását. Ebben az időben Ormi bácsi naponta kétszer is meglátogatta. Nyugalma érdekében elrendelte, hogy az irodában aludjék. Szobájába csak a legnagyobb csendben volt

szabad bemenni. Priznic és pióca járta. Az előbbit gyakran kellett váltogatni, utóbbit azokra a részekre kellett felragasztani, amelyek a test felső részén kívül estek a priznicen. Ha néha-néha bent voltam a szobában, amikor Pepi néni nagy szakértelemmel cserélgette a fenevadakat, kíváncsian néztük ezt a műveletet. A felragasztás csak apámnak volt kellemetlen, de a lesózás, - mert magától egy se akarta elengedni a jó tápterületet bármennyire is teleszívta magát - az nem volt kedvünkre való látvány. A kíváncsiság természetesen odavitt, ahol kinyomkodták a jóllakott állatokból az apámból szívott vért, amit gondosan félretettek, hogy Ormi bácsinak megmutassák. Mi csak annyit láttunk belőle, hogy sokkal sötétebb piros, mint a miénk, ha elvágjuk a képünket vagy az orrunk vére folyik. Éppen ezért kellett megmutatni, hogy addig rakassa Ormi bácsi a piócát, amíg a „rossz" vér ki nem jön. Hát soká volt ilyen sötét színű, de lassan világosodott, s akkor a fenevadakat – megtévén kötelességüket - elásták. Ha újra kellett volna, volt a patikában elég. Talán mondanom sem kell, hogy nemcsak az Ormi bácsi előírására, de „komendálás"-ra is nagy volt a kereslet, a „nadály, nadálypiócából, amely - a piacon vele kereskedők szerint – mindkét végén csíp, harap." Ormi bácsi, éppen nem lévén ragályos betege, apám betegsége alatt többször elvitt minket kocsikázni, ami különös esemény volt. Nem azért, mintha nem kocsikázhattunk volna eleget akár hintón, akár un. Kivágott kocsin, amivel apám szabadon rendelkezett, hanem azért, mert az Ormi bácsi kocsija - bár se a kocsiban, se benne nem volt filozofálási hajlam - Ding an sich volt. Nagy, már elég ütött-kopott batár volt, amelyben kényelmesen bele lehetett egy kisebb családot telepíteni. Ami számunkra a legérdekesebb és Ormi bácsi számára a legfontosabb volt, fűteni lehetett. Kis vaskályha volt benne, amelynek a csöve a batár tetején vígan eresztgette a füstöt. Apróra vágott fával maga Ormi bácsi fűtött benne. Neki már nagy szüksége volt erre a melegre. Munkában megöregedett teste, de főleg keze lába állandóan fázott, és e nélkül az egyszerű megoldás nélkül valóban nem tudta volna végezni áldásos munkáját Elvitt egész délelőttre, s aztán lelkünkre kötötte, hogy csendesek legyünk, ne zavarjuk apánkat, s akkor máskor is elvisz. Ő becsületesebben beváltotta az ígéretet, mint mi a feltételeket. Sokszor kocsikáztunk, míg apám állapota annyira javult, hogy elhagyhatta az ágyat. Nem tudom, hogy ez a betegség vagy más valami ismeretlen dolog volt az oka, hogy anyám zongorája egy szép napon eltűnt a házból, de nem ment a két nagyobb testvér után Békésre. Megvette a tanító. Mi sajnáltuk, bár mióta Borossebesben laktunk, soha se hallottuk apámat zongorázni, pedig jól tudott. Nekünk azonban az volt a fontos, hogy felgyógyult. Amúgy is nagy baj zúdult családunk nyakába. Távirat érkezett, amit – apám valahol kint járt a gazdaságban – Pepi néni bontott fel. Sírástól elcsukló hangon olvasta fel újra és újra a lesújtó hírt. Wieland nagyapám hirtelen meghalt. Gyermeki eszünk csak annyit fogott fel a rideghangú táviratból, hogy az az ember, akit tiszteltünk, becsültünk és szerettünk éppen úgy nincs többé, mint Mózes bácsi és őt is el fogják temetni a békési temetőbe, édesanyánk mellé, aki már két éve pihent a föld alatt. Tudtuk, hogy aki meghal, az többet vissza nem jön, hiszen édesanyám is csak gondolataimban tért vissza, de így nagyon gyakran. Nekünk fogalmunk se volt arról, hogy mindezeken túl mit jelentett nagyapám halála, de Pepi néni jól tudta. Tudta, hogy nemcsak az ő megértő támasza költözött el, hanem elveszett az egész család biztonsága, eddig is nehezen biztosított élete. Meghalt az az igazi családfő, aki minden áldozatra kész volt a család minden egyes tagjáért. Aki egy életen keresztül csak ad, azután nincs mit örökölni, de ha nemes gondolkozásából, jócselekedetekre mindig kész alkatából csak egy kis rész is öröklődik egyik vagy másik leszármazottjában, az egy hosszú életre egy olyan lelki gazdagságot örököl, amit nincs olyan vagyon, ami pótolni tudna. Nem lakván vele egy városban, csak néha-néha voltam a házában hosszabb-rövidebb ideig, s így maradt róla emlékem, ami mindig úgy éreztem, kötelez arra, hogy nyomdokain járjak s most öreg koromban is elmondhatom, boldog voltam, ha az ő szellemében tehettem valamit azokért, akik közel állottak hozzám. Terhes örökség, de többet ér, mint veszendő vagyon. Mihelyt a szabadságharcban vállalt és becsülettel teljesített kötelességének s az érte kapott golyóáltali halálbüntetés helyett Milánó-

ban kitöltött katonai szolgálatának eleget tett, s a kígyósi uradalomban megélhetését az öreg József Antal gróf, aki egyébként apjának pertu barátja, neki pedig keresztapja volt, biztosította, azonnal magához vette a negyvennyolcas hősi halott pártában maradt menyasszonyát, Pepi nénit. Nem kegyelemkenyeret adott neki, hanem házassága után is családtagként tartotta magánál, ezt egészen természetesnek tartotta. Hogy a Pepi néni elhalt testvérének árván maradt leányát nemcsak házához vette és kiházasította, hanem elválása után második férjhezmeneteléig is gondoskodott róla, azt is csak kötelességének tekintette, és se köszönetet se elismerést nem várt érte Károly öcssét, aki főhadnagy bátyjával egy huszárezrednél szolgált hadnagyként, amikor 16 éves korában ugyancsak büntető szolgálatra sorozták be vele együtt, az ő bíztató szavai mentették meg az elviselt szenvedések miatt már-már önként vállalni szándékozott haláltól. Hét gyermeke közül három fiút a saját házában járatott a békési gimnáziumba, egyik lánya pedig, mint Lotti néném testi-lelki barátnője több időt töltött nála, mint a szülei házában. A sok gyermekes, kis jövedelmű testvér természetes támogatásának tekintette, amiért soha viszont szolgálatot nem várt, de az egyik fiútól busásan kapott a már nélküle élő család. És ezek mind messzebb estek tőle mint unokái, akik részben még az ő életében az ő házában találták meg otthonukat. Lotti néném alig pár éves házasság után halálos beteg férjével és kisfiával, Gyurkával nála talált menedéket, az elveszett helyett meleg otthont. Böske néném és Benci bátyám már anyám betegsége idején vele együtt az ő házának voltak szívesen fogadott lakói. Keresheti-e ezek után valaki, hogy a 70 holdas tanya – ahol állandóan ott lakott, segítve nagyapámnak Csontos Pista bácsi, a milánói legtöbbet szenvedett bajtárs, – annyira meg volt terhelve adóssággal, hogy nagyapám halála után azonnal el kellett adni, amivel lényegesen megváltoztak a családi élet körülményei. Ezen nem segíthetett az, hogy amikor az unokák hozzákerültek, két szenvedélyét – a szivarozást és a mindennapi kártyamentes kaszinót adta oda áldozatul. Parányi cseppet az érthető okokból egyre növekvő tengerbe. Bármilyen kicsinek látsszék is ez az áldozat, nagyon jellemző arra, aki vállalta és be is tartotta. De – mondhatná valaki, ez még csak a család, akiknek gyámolítását a vér szava parancsolta. Hány beosztottjával, alatta szolgáló öreg uradalmi cselédjével beszéltem később, mikor már magam is a békési öregház lakója voltam, aki olyan szeretettel beszélt róla, hosszú-hosszú idővel halála után, amilyet nem lehetett kiszínészkedni magából, ha ilyen érzék egyáltalán lett volna a békési parasztban. De nemcsak a volt cselédek, de az egykori öreg jobbágyok is szeretettel emlegették az öreg tiszttartót, akiknek akkor volt velük dolga, amikor az akkor még 60.000 holdat jelentő békési uradalom 30.000 holdját az örökváltság végrehajtása során egymaga jutatta az arra jogosultak kezébe. Nem rajta múlt, hogy a váltságból válság lett sok esetben, és a megélhetést banki kölcsönnel pótoló kis parasztok földjét, sokszor ingóságát is a bank üthette bottal. Az örökváltság végrehajtása során ismerte meg igazán a magyar parasztot, akkor, amikor jogi félként tárgyalt velük. Nem csak megismerte, de meg is szerette a jobbágyból lett kis parasztot, és ez a szeretet bennem is tovább öröklődött és él a mai napig is, amikor az élet messze vitt tőle, de sokszor hónapokat dolgozva velük, közel is hozott hozzájuk. Ez a részrehajlás emberen múlott, mint ahogy emberen múlott az alkalmazottakkal, családokkal való bánásmód is. Sokszor hallottam később, amikor a gróf kegydíjas nagyanyám valamilyen kérését nem kedvezően intézte el, hogy annak mindig rossz tájékozottság az oka. Nagyapánk véleménye az volt, hogy a gróf intézkedései mindig a tiszttartó jó- vagy rosszindulatának a függvénye. És ez – ismerve az akkori, szinte a merevségig menő elzárkózást – valóban így is volt. Hogy mennyire szerették és becsülték azok, akiknek az örökváltság során sok aprócseprő ügyét is magáénak érezte, amihez pedig valójában semmi köze nem volt, azt az a tömeg bizonyította legjobban, amely utolsó útjára kísérte. Ha a paraszt mondja az „úrra”, hogy úri ember volt, többet jelent, mint egy kaszinó ítélete, mert a paraszt nem a külsőségekben kereste ennek a szónak a valódi értelmét, hanem a vele való bánásmódban, amiért valóban megérdemelte ezt a lélek formálta jelszót. Ilyen volt az az ember, akinek csak elbeszélésből – sokak elbeszéléséből – ismert

példája még akkor is mélységesen hatott volna rám, ha a vér nem kapcsolt volna olyan közelről hozzá. Engem és Miklós bátyámat nem vittek el a temetésre, de hárman elutaztak: Pepi néni, apám és Paradeyser Lajos bácsi, aki még csak nem is sejtette, hogy a családból ő a soros a halál listáján. Minket arra az időre, amíg visszatérnek, Lajos bácsi felesége, Gizella[1] néni vett a szárnyai alá. A család „vak bárónéja", ahogy mindenki hívta a nagyon kedves és közvetlen grófnőt. Ha otthon hagytak volna bennünket a Zuzi gondozása alatt, a kis cselédlány elképzelte játékok között, amelyek lényegesen innen voltak azon, ahogy ez a fejlődő, valóban szépnek mondható román leány, fiúkkal játszani szeretett volna, de túllépték azt a határt, amelyet a jólneveltség számunkra előírt. Gondolom ez is oka volt annak, hogy ha már – anyagi okok miatt, mert enni-inni való bőven, de pénz mindig szűken volt a háznál – elvinni nem tudtak, majdnem egy hétre a főszolgabírói lakásba kerültünk mindenféle játékkal és természetesen fehérneművel is felszerelve.

Sok mindent láttunk mi ez alatt a hét alatt, ami újdonság volt a számunkra. Apámnak livrés, parádés kocsisa volt, de ennek gazdagon zsinórozott ruhája fekete posztóból készült. Itt Arad vármegye színeiből kombinált zsinórzattal sújtásozott hajdú szolgált fel minden étkezésnél, szó nélkül tartva oda a tálat még nekünk is, mialatt egyetlen arcizma meg nem rándult mindig frissen borotvált, pedert, kikötött bajuszú arcán. Elég volt Gizella néni egyetlen szemrándulása – pedig csak az egyiket tudta rándítani, a másikra valóban vak volt – már tudta, kinek és mit kell vinnie vagy éppen behoznia. Nekünk, akik a Pepi néni szóbeli dirigálása mellett történő ide tedd, oda vidd felszolgáláshoz voltunk szokva, nagyon imponált ez a valóságos gépember kiszolgálás, egyetlen szem távirányításával. Minden halkan ment. A tányér és az evőeszköz csörömpölés nélkül került az asztalra és onnan vissza a tálalóra. Bár Pepi néni is csendesen irányított, ott mégis röpködtek a vezényszavak, pedig itt volt a katona formájú hajdú, de az olyan jól volt házilag iskolázva, hogy a nagy jelenéskor már jobban ment minden – mint az egy évvel később lezajlott zemerdi hadgyakorlaton. De voltak itt egyéb csodálatos dolgok is. És ez mind a hajdú körül forgott. Korán reggel civilbe öltözött és a takarításban segédkezett. Nem portörlővel, nem porolóval és nem seprővel jelent meg a küzdőtéren, hanem két jó nagy és széles kefével, amelyeknek a derekán olyan kenderből fonott szalag volt, mint amilyet a lóistállóban a lovat pucoló kocsis kezébe láttunk, aki minden húzás után a vakaróhoz nyomta a kefét, hogy a port kivigye belőle. De itt két kefe volt és valami viaszféle, amihez odadörzsölte a keféket. Aztán lehúzta a cipőjét s a két kefét úgy húzta fel a két lábára mint a kocsis a kezére. Aztán elkezdett táncolni a parkettán, aminek fényességét mi már sokszor megcsodáltuk, de hogy ez kefén táncolva lesz olyan szép fényes, arról fogalmunk sem volt. Nagyon szépen táncolt, s mi sem természetesebb, hogy ezt a „mulatságot" nekünk is meg kellett próbálni. Az eredmény nem is maradhatott el, mert vagy lecsúszott a kefe a lábunkról vagy elestünk nagy nevetés közt, egészen elfelejtkezve arról, hogy mi tulajdonképpen milyen alkalomból vagyunk most itt. Mikor aztán vége volt ennek a munkának a hajdú visszavonult a szobájába és magára öltötte a vármegye mindennapi, de még így is tekintélyadó egyenruháját és jelentette Gizella néninek, hogy a postára megy. Ha volt feladni való magával vitte s a hivatali postával együtt elvitte. Ez már dél felé volt, s hazajövet már csak a terítés valóban nem fárasztó munkája várakozott rá, amit el is végzett szokás szerint rendesen. A főszolgabírói lakás egyébként is sok rejtelmet őrzött számomra. Nagy széles folyosójának a végén 5-6 lépcső vezetett egy másik folyosóra, amely szöget alkotva futott a ház végénél. Itt két dolog volt, ami vonzott bennünket. Az egyik a hajdú szobája volt. Ennek az ajtaján volt a ruhák kefélésénél használt lehajtható és használatkor feltámasztható kis fogas. Nem csak a saját ruháját gondozta ezen a hajdú, hanem az egész háznépét, ami ugyan csak két emberből állt, mert Lajos bácsiéknak gyerekük soha se volt. Az igazi csoda azonban bent volt a szobában, szekrényben gondosan elzárva. Ez volt a hajdú

[1] Königsegg, † 1943-ban, nyughelye a szentendrei temetőben.

nagy parádéja, amit csak jeles alkalmakkor ölthetett magára. A ragyogóra fényezett fekete csizma, a szűk csizmanadrág, a feszülő atilla és a zsinóros prémes mente még így a szekrényben lógva is imponáló volt a tarsollyal és a széles karddal együtt. Semennyiért nem adtuk volna, ha magunkra ölthettük volna. A hajdúnak nem is lett volna kifogása ellene, de amikor reánk tette a mentét, s abban hosszúsága miatt még mozogni se tudtunk, beláttuk, hogy kicsik vagyunk még arra, hogy egy ilyen hatalmat jelentő ruházatot magunkra öltsünk. Így csak a kardot vettük a kezünkbe anélkül, hogy kihúztuk volna a tokjából, mert azt a hajdú nem engedte, hogy kárt nem tegyünk magunkban. (Később, amikor ezt apánknak elbeszéltük, megtudtuk tőle, hogy annak a kardnak nincs is éle, nagyon lecsökkent a hajdú tekintélye. Ekkor tanultam meg, hogy nem minden jelent azért hatalmat, ami messziről annak látszik, de hát az élethez sok illúzió kell.) A másik sem volt megvetendő élmény. Erről a folyosóról át lehetett látni a kastély udvarára, ahol hosszú és széles drótketrecben fácánok és őzek képviselték az állatkertet. A kastélyban, ebben az időben csak az épületre felügyelő s azt tisztán tartó személyzet lakott, de már közeledtek élete legszebb napjai, amire lassanként már megjött az előkészületek megtételét elrendelő parancs. A gyerek mindig gyerek volt s a változott körülmények közt is az fog maradni. Míg a család a legnagyobb csapást jelentő gyász egyházilag is előírt formái közt legfájdalmasabb napjait élte, mi – bár Gizella néni is sokszor kegyelettel és nagy szeretettel beszélt nagyapánkról – mindenről megfeledkezve élveztük a szokatlan körülmények, nyújtotta szórakozásokat. És mikor apámék visszajöttek Békésről, egy nekünk addig új világból költöztünk haza a megszokott formák közé és szomorú szívvel vettük tudomásul, hogy Pepi néni már csak rövid ideig lesz velünk, mert a haláleset miatt beteggé lett nagyanyánk azt szeretné, hogy Békésre költözzék. Apámmal együtt vártuk a változást, amely csakhamar bekövetkezett. Apám özvegyen maradt testvére – Terka nénénk vette át a ház és a felettünk való parancsnokságot, de azért Pepi nénitől se búcsúztunk véglegesen. Tudták, hogy ha hamarabb nem is, de a jövő nyáron köztünk lesz újra. Hiszen a negyvennyolcas honvéd kapitány özvegyen maradt menyasszonya sem maradhat el onnan, ahová a császár-király ünnepélyes fogadtatások közepette be fog vonulni. És valóban mind a ketten ott voltak. Nem ismerem Borossebes történetét. Nem tudom, mikor alapították. Jelentékenyebb szerepet a környék történetében nemigen játszhatott. Azt hiszem, hogy a történelmi események kisebb-nagyobb csetepaték Dézna, illetőleg a déznai várhoz fűződtek. Akié Dézna volt, azé volt Borossebes is.

Nem hiszem, hogy eleven királyt egész régebbi történetében valaha is látott a maga területén – nem mondhatom, hogy falai közt, mert falai csak annyiban voltak, amennyiben a területén lévő házaknak voltak falai. Hogy miből – fából vagy kőből – az kinek kinek a gazdasági körülményeitől függött. Falai 1894-ben se voltak, de a király, I. Ferenc József valóban itt járt, amikor gyakorlatot tartott. Ne kérdezze tőlem senki, hogy ez a gyakorlat milyen képzeletbeli ellenség ellen folyt, mert Zemerd, ahol a végkifejtés lejátszódott távol volt az ország minden határától. Engem csak a sok lótás-futás, előkészületekkel és kivitellel járó felfordulás érdekelt, ami csaknem egy évvel előbb kezdetét vette. Annyi tisztet, amennyi ez alatt az idő alatt itt szaladgált, soha életünkben sem azelőtt, sem azóta nem láttunk és mivel abban az időben még nem ismerték a gépkocsit, nem lehetett egy nap alatt elintézni a – gondolom - Aradról irányított előkészítő műveleteket. Szálloda nem volt a faluban. A kaszinót is magába foglaló kocsma épületében, úgy emlékszem volt egy-két nagy vendégszoba, de hát abba nem igen szállott olyan ember, akinek csak a legkisebb igénye is volt. A hivatalos dologban jövő-menő tisztek – néha elég szép számmal – vagy a főszolgabírói lakásnak a hajdú folyosóján lévő vendégszobában vagy apámnál – a szalon bútorral berendezett vendéghálóban és az irodában vagy éppen a tiszttartó lakásában voltak beszállásolva. A vendéglőnek ilyen jó kosztosai csak ritkán akadtak. A rendes kosztot hordató családokkal nem sok komédiát csinált, mint azt magunk is tapasztaltuk egy időben. Akkor nevezte el apám a keményre sikerült rostélyost „bocskortalp”-nak, ami aztán akkor is rajta

maradt, ha – uram bocsá' véletlenül fiatalabb marha szolgáltatta is hozzá az alapanyagot. A szállóvendégeket szokás volt meghívni egy-egy vacsorára, s akkor hosszú vacsorautáni beszélgetésekbe torkollott az együttlét, s ha minket el is küldtek a szomszédos hálószobába aludni, soká hallottuk a vidám beszélgetést, tréfálkozást, aminek az alapját a már Terka néni ellenőrzése alatt készített ételek adták. A jó magyaráti csak szélesítette az alapot, amelynek felépítménye volt a baráti hangulat. Így volt ez minden vendéglátó háznál. Minden jóval elhalmozták a vendégtiszteket. A költségeket meghatározott összeg erejéig az uradalom fizette, de hogy abból a pénzből nem lehetett kiállítani a társadalmi szokások által megszabott fogásokat, azt mindenki tudta, de senki se akarta tudomásul venni. (Wieland nagyapám ezért lett kegyvesztett.) A haszon a következő kiszállás alkalmával térült meg, abban a doboz bonbonban vagy jelentősebb darab ementáli sajtban, amit némi viszonzásul magukkal hoztak. Terka néni beosztással mérte ki a bonbon egy-egy szemét, ha éppen úgy tartotta a kedve, de a lyukas sajt az pár napig eltartó közpréda volt. Hol vannak már azok a becsületesen lyuggatott ementáli sajtok, amelyek csak ilyen vendégeskedések alkalmával kerültek puhán, frissen az asztalra. Ennél kedvesebb ajándékot valóban nem hozhattak volna. Hogy ezért a vendégszeretettel adott ellátást, a jó bort és feketekávét, teát stb. kaptak ellenértékül, az olyan üzletet jelentett, mint a lim-lomokért beszerzett gyarmati áru. Itt azonban mind a két fél jó cserét csinált, mert azt kapta, amit egyébként beszerezni nem tudott. Ilyen volt az előszele a nagy királyi gyakorlatnak. És ez a szél egyre erősödött. Nem kétséges, hogy a főhadiszállás megválasztásában - mert az voltunk – főszerepet játszott a lakatlan vadászkastély. Be is bútorozták, de csak azért nem lett „Potemkin" kastély, mert a király különvonata egyenesen ide jött és innen egyenesen Bécsbe szaladt. Ha még két-három helyen fel kellett volna ütni a főhadiszállást és mindig lakatlan kastélyban, lehet, hogy a bútort is továbbszállították volna, hiszen valóban mindegy lett volna a szegedi Lengyel bútorkereskedő cégnek, akivel apám vezette a soká tartó tárgyalásokat, ha a részben használatra adott bútorokat tovább is szállítják. Ő jól keresett és kitehette a cégtáblájára, rányomathatta a névjegyére, az üzleti papirosaira a Szegeden addig még nem látott varázsszót „cs. és kir. udvari szállító". (Trianonban Borossebes a kastélyával együtt elveszett, de a cégtábla Szegeden még a második világháború kitörésekor is ott volt a Klauzál tér sarkán s az akkor már öreg Lengyel, olyan volt, mint a többi szegedi jómódú kereskedő. Az udvari szállítói cím nem konzerválta örök életre.)

Nagy volt a sürgés-forgás a kastélyban. Iparos iparosnak adta a kilincset, ki Aradról, ki Szegedről jött, de a malterhordók és egyéb napszámosok a borossebesi népből teltek ki. Ennyi haszna a falu népének is volt a nagy felfordulásból. Dolgozott is parkettás, tapétás, épületasztalos, lakatos, üveges, tetőfedő, villany- és vízvezeték szerelő, kőműves, akik a külső és belső munkát végezték, nagy hozzáértéssel apám ellenőrzése mellett. Egy embernek elég lett volna maga a mindennapi ellenőrzés, ami természetesen első fokon a vállalkozó kezében volt, de hát a felelős számadónak is itt kellett tartani a szemét. Ki volt itt minden számítva, gondosan felmért négyzetméterre. Ebből – legalább is így hitte az uradalom – a világon semmit se lehet ellopni. De olyan tömegben szállították ide az anyagot, előre láthatóan szükségen felül, hogy éppen azért nem lehetett megállapítani, mit használtak föl szükségen alól, de hogy volt ilyen, az nem kétséges. Ezt a ritka alkalmat még a sok munkával ellátott vállalkozó se hagyhatta kihasználatlanul és ravasz számításait, elgondolásait nem hevertette parlagon. Elvégre Borossebesben csak egyszer volt „királyfutás", mert senki se beszélt róla másként. Ha valaha nagyváros lett volna Borossebesből, ez a dátum lett volna az „ab urbe condita". De hát ezért igazán nem lehet a királyt vádolni, még annak se, aki nem legitimista. Mennél jobban közeledett a hadgyakorlat ideje annál nagyobb volt a készülődés. Már kora tavasszal rendbe szedték az elöregedett parkot. Nyesték a fákat, készítették a virágágyak földmunkáit. A máskor szegényes üvegház tele volt majdan kiültetendő cserepes virágokkal, mert ebből kellett ellátni a most parkírozott kastély udvarát is, már legalább is azon a részen, amit erre a célra kijelöltek, bokrosítottak. Már ezekre az előmunkálatokra is szakértő

segítséget kapott a kertészet. A saját üvegházából vonta meg a gróf a tanult személyzetet, hogy illendően hódoljon a monarchia urának. Pedig ez még mind csak uradalmi előkészület volt, sok más egyébbel együtt. Az egy percig sem volt vitás, hogy a király a tiszteletére berendezett vadászkastély lakója lesz arra az egy-két napra, ameddig hivatali kötelessége ehhez a faluhoz fűzi. Így lesz Borossebes, ha rövid időre is, az „összmonarchia" központja, telerakva az udvartartás nélkülözhetetlen embereivel, magas rangú katonai és polgári méltóságokkal. Mert az csak természetes hogy az uralkodó egy pillanatig nem maradhatott tájékozatlan még a politikai ügyekről sem. Hogy ki mindenkinek kellett e célból itt tartózkodni, arra én már nem emlékszem, pedig már az előkészületek alatt is ez volt a fő beszédtéma, minden csak legkevésbé is érdekelt családban, arról talán felesleges is beszélni. Az a néhány elszállásolásra alkalmas ház alig győzheti magába fogadni a sok hivatalos személyt. Meg kellett tehát csinálni jó előre a terveket, amiből aztán kiderült, hogy jó egynéhány családnak ki kell mozdulni megszokott, – annyira, amennyire – kényelmes otthonából és mással kellett időlegesen összeköltöznie. (Merje még valaki Borossebest elmaradt falunak nevezni. Több mint fél évszázaddal megelőzte az egész Magyarországot a társbérlet rendszerének bevezetésében. Igaz, hogy ez nem volt olyan hosszú lejáratú, mint a maiak, de senkitől sem hallottuk, hogy visszakívánta volna.) Mi jártunk a legrosszabbul, de végeredményében a legjobban. Minket mindenestől kiköltöztettek a házból. A konyháig és a kamráig mindent át kellett adni, mert Sárosy Gyula szülőházát az a megtiszteltetést érte, hogy ezt találták legalkalmasobbnak a királyi konyha felállítására. Apám azonban okos ember volt és semmiféle társbérletet nem vállalt. Nem is tehette volna. Mi magunk ugyan csak négyen voltunk, de a külső és belső személyzet másik három embert jelentett, akiket szintén nem lehetett – pláne ilyen, katonákkal megspékelt faluban – az eresz alatt hálatni. De még ez nem volt elég. Családunk száma rohamosan megszaporodott. Apám már tudta, hogy Pepi néni hozza a két Békésen iskolázó testvért, Böskét és Bencit, ami – vakáció lévén – egészen természetes volt. Ezzel se volt vége. Jöttek Anti bátyámék a három gyerekkel – az ikreket még Malvin néni hordta – Zoltánnal, Edittel, Vicával, mert ha már a király nem ment el Szatmárra, el kellett nekik jönni erre a nagy szenzációra. S ha már ők itt voltak a Mezőhegyesen lakó Gyula bátyám is eljött, hogy megkezdett mézesheteit itt fejezze be fiatal feleségével, Irén nénivel együtt. (Szerencse, hogy még csak a házasságuk elején voltak, mert ha pár évvel később lett volna a hadgyakorlat, ők is hozhattak volna három csemetét.) Szerencsére a Banner és Wieland család többi tagjai megelégedtek azzal, hogy majd elolvassák, amit az újságok írnak a mozgalmas napokról. Apám megtalálta a legjobb megoldást. Már eleve úgy határozott, hogy a kiköltözés idejére a magtárban lévő irodabódéba költözünk. Mikor aztán ilyen szépen felszaporodott a vendégek száma, még két bódét építettek, mindegyiknek a nagyságát hozzámérve az elfoglaló családhoz. Mivel mi voltunk így a legtöbben, a mienk lett a legnagyobb bódé s Gyula bátyáméké a legkisebb, de az eredeti. A személyzet a magtárban kapott helyet bódé nélkül, de a kamarának jól elkülönített és zárható háza volt. A fából összetákolt konyha, elővigyázatból a magtáron kívül kapott helyet. Egyetlen család se volt ilyen jól elkülönítve, de hát ennyi kényelmet biztosíthatott kibővült családjának az, akinek a vállain nyugodott minden olyan intézkedés, amihez az uradalomnak a legkisebb köze volt. A község pedig, ha le is vett a terhekből valamit, ha egyebet nem, de a fuvart az uradalomtól kapta.

Hetekkel előre megkezdték a tribün építését, a hídra tervezett diadalkapu felállítását, mindent csak nyersen, durván, díszíteni még korán lett volna. Nem volt nap, amikor ne érkezett volna valami, amit szekérszámra, ládákba csomagolva kellett volna a vasúttól beszállítani. Azt hiszem ilyen teherforgalom nem volt itt, amióta megépült az ACsEV Arad-Brád közti vonala. Olasz bácsi – a vasúti főnök – soha annyit nem szaladgált a forgalmi iroda és a raktár között, mint ebben az időben és mi soha nem irigyeltük jobban a két pajtást: Olasz Margitot és Vickót mint most, pedig ládánál egyebet valóban nem láttak, de azt előbb láttak,

mint mi. De ők visszairigyeltek bennünket, különösen akkor, amikor eljöttek a magtárba és látták, hogy a „királyfutás” jogcímén nekünk milyen regényes életünk van a magtárban, ahol minden emeleten szabadon, de engedelem nélkül, sőt tilalom ellenére kedvünkre garázdálkodhatunk, természetesen Lambival együtt, Háry bácsi szembehunyása mellett.

Hagyjuk, azonban egy kis időre a profán dolgokat s nézzük meg, mit tett a kis kápolna kegyura, a legfőbb kegyúr kedvéért, az Isten tiszteletére. Beszéltem már róla, hogy a mi utcánk végén lévő bekerített telken állott a római katolikus kápolna. Kicsi volt biz ez, de annak a maroknyi seregnek, aki kéthetenként idejárt misét hallgatni, vagy itt akarta – akkor még egyedül itt – törvényes házasságára a pap áldását kérni, éppen elég volt. Elég, de sehogy sem méltó sem az Istenhez, sem a kegyúrhoz, aki Magyarország egyik leggazdagabb főura volt. Nem mondom én, hogy mennél díszesebb egy templom, mennél klasszikusabb benne a misét kísérő egyházi zene, annál nagyobb benne az áhítat. Szó sincs róla. Ütött-kopott falusi templomban is megtalálja a hívő lélek az utat az Istenhez, és ha félreviszi is az éneket – nem lévén hallása – nem tud-e oda emelkedni, mint a megfizetett énekes, aki iskolázott hangjával hasogatja a templom mennyezetét. De hát ott tenni kellett valamit, sőt tenni kellett volna már régen. Hát most itt volt a legjobb alkalom. Egy szép napon a kőművesek felállították az állványokat a falak körül. Kihordták a padokat, leszedték a képeket. Valóságos képrombolás volt, de ez még csak a kezdetet jelentette. Sok oltárfosztást láttam később a nagypénteki ceremónia alatt, de ilyet soha. Igaz, hogy a pap előre elvitte a szentséget, de aztán szétszedtek ott mindent. Csak az oltár köve, alépítménye maradt meg. Aztán kocsira raktak mindent, amit meg lehetett mozdítani és másnap reggel üresen találtuk a templomot s fogalmunk se volt róla, hova vitték a felszerelését. Apánktól tudtuk meg, hogy elraktározták, de hogy hova, azt nem mondta meg. Ismertük a természetét. Tudtuk, hogy ha valamit nem mond meg saját akaratából, hiába kérdezzük. Hát nem is kérdeztük. Másnap már belől is dolgoztak a kőművesek, aztán a festők. És mikor ezek a torony tetejéig mindennel kész voltak s az ácsok az utolsó zsindelyt is felszegezték, és a bádogosok felszerelték a csatornákat is, jött a nagy meglepetés. Hordták a vadonatúj padokat, felépítették az oltárszekrényt dús aranyozással. A régi oltárképet megújítva akasztották a helyére. Új zászlók kerültek a tartókba. Olyan volt az egész, mint mikor a foltos, kopott ruha helyett vadonatújba öltöztetnek valakit s még a kalapját se felejtik el kicserélni. Így újhodott meg a kis kápolna sokkal kisebb költséggel mint a vadászkastély, de sokkal több ember épülésére. De Terka néni itt tartózkodása alatt is a nagy régi imakönyvet vitte továbbra is magával, ami összekötötte az ütött kopott kápolnát a fényes köntösbe öltözöttel, amelyikbe talán még a király is eljön egyszer imádkozni. A nagy nyüzsgésben kezdtünk már lassanként tisztábban látni. Tudtuk, – apánk elég sokszor beszélt róla – hogy miért megy mindez, de azért továbbra is voltak rejtélyek, amit nem értettünk. Elég régen laktunk már a faluban, de soha nem láttuk, hogy az uradalmi cselédség – kivéve a gyors küldöncöket – valaha is lovagolt volna. Most pedig mindegyre láttuk, hogy 50-60 ember, Kálmán bácsi vezetésével kilovagol a faluból s aztán jó idő múlva visszatér.

A konyhában is suttogtak erről, de apám nem beszélt erről soha. Beszélték, hogy bandérium fogadja a királyt, de nekünk sehogy se tetszett, hogy ha már a kastélyt meg a kápolnát olyan főúri módon kitatarozták, – ezt munka közben is sokszor láttuk apámmal – miért akarnak a király elé ilyen ütött kopott ruhájú cselédséget küldeni, mikor amúgy is annyi katona lesz itt, hogy akár a tisztekből és összeállíthatnának ennyi embert, ha már éppen szükség van rá. Hát ezt hiába kérdeztük, se apám, se Terka néni nem mondta el. Aprópénzzel kielégítettek bennünket.

Végre elérkezett az a meleg augusztusi nap, amikor már csak egy nap választott el a legfőbb hadúr érkezésétől. Most már csak az utolsó simításokat kellett mindenütt megcsinálni, hogy minden kifogástalan legyen. Ki-ki a maga reszortjába tartozó részletet vizsgálta még egyszer és utoljára felöl. Lajos bácsi a tribünök most már készen álló díszítését nézte meg, amelyen Arad vármegye címere és színei pompáztak. Aztán a lombokkal és címeres nemzeti

zászlókkal díszített diadalkaput nézte meg. A fenyő szálakból összeeszkábált kaput, amelynek felső részén a császár-király kétszeres életnagyságú szobra állott családi címerével, a nekünk valóban annyira drága madarakkal, olyan sűrűn és ügyesen rakták be frissen vágott tölgyfa gallyakkal, hogy az egész zöld színű tömör oszlopnak látszott.

Rendes munkát végeztek az uradalom ácsai. Ezt a munkát senki másra nem lehetett rábízni, csak a sokszor kipróbált emberekre, mert ez alatt vitt el a király útja. Apám s velük együtt mi is a kastély udvar és a nagy park már teljesen kiültetett virágágyait néztük meg. A kastélyban már az udvartartás emberei rendelkeztek, ott már mindenért őket terhelte a felelősség, amiért apám – akin már erősen mutatkoztak a fáradtság jelei – a legkevésbé sem hazagondolt. Nem volt gondja már a saját lakásában felállított konyhával sem, csak az egyébként most már rendelkezésén kívül álló kertészetet tartotta szemmel mindvégig. Innen kellett ellátni a kastély szobáin kívül, a különböző étkezések, díszebédek asztaldíszítését. Az a tömérdek ideszállított virág, a frissen tartásukkal járó, nagy szakértelmet igénylő, csak szeretettel végezhető munka figyelése volt az egyetlen emberi vonást mutató művelet hosszú hetek óta. Pihenés, felüdülés volt ez a számára, s amikor ideje engedte szívesen is tartózkodott a kertészetben. A megérkezés napjára megfelelő karhatalmat is vezényeltek ki. A napokkal előbb megérkezett csendőrségnek nem akadt ezen a csendesen lángoló helyen semmi dolga, a hadgyakorlat terepét, pedig a katonaság biztosította nemcsak sűrű őrjáratokkal, de a gyakorlat előírta valóságos megszállással is. A csendőrségnek nem is jutott más szerep, minthogy díszruhájában kordont alkosson, amelyen belől csak azok mehettek, akiknek igazolványuk volt. Díszszázad volt a nagy bevonuláshoz. A tér elzárt része és a bevonulás útvonala teljesen üres volt. A hídhoz vezető út baloldalán felállított tribünökön foglaltak helyet a megye és a szomszédos törvényhatóságok képviselői, a különböző egyházak papjai és azok, akiket a helybeliek közül meghívtak. A hosszú tribünön sokan voltak, ki-ki a maga módja szerinti díszbe öltözve. Díszmagyartól, reverendától, szalonkabátig volt itt minden, ami itt összehozta, egyébként megkülönböztette az embereket. Egy deszkán is különböző portékát árultak. Hát még azok, akik csak a kordon mögül nézhették végig a bevonulást, azok, akiknek sok anyagi gondját esztendőkre enyhíteni lehetett volna azon a pénzen – nem azon, amibe az egész hadgyakorlat került – amibe a fogadás előkészületeivel, lezajlásával együtt került. Vajon hányan ültek a tribünön olyanok, akiknek ez eszébe jutott. Én ismertem közülük egyet, aki családi körben beszélt róla, mert igaznak érezte. Aki egyáltalán gondolkozott, annak csak az jutott eszébe, hány embernek jut ezért kitüntetés és abban a „hány”-ban benne lesz-e ő? Az „előkelőségek” tribünje éppen szemben volta katolikus kápolnával. Újonnan készült Potemkin kerítésével szépen szegélyezte az utat. A kápolna fala mellett szerényen húzódott meg három

egyszerű szék. Egy 90 felé járó, apró kis öreg néni ült rajta, mellette egy-egy kis gyerek. A negyvennyolcas honvédtiszt pártában maradt menyasszonya volt, két, éveken át gondjaira bízott gyerekkel, Miklós bátyám és én magam. Mi is vártuk a királyt. Mire az első ágyúlövés elhangzott már mindenki elfoglalta a helyét a tribünön, természetesen mi is. Kevéssel az utolsó után a kordont alkotó csendőrök olyan vigyázzállásba meredtek, hogy egy arcizmuk meg nem rándult.

Az ünnepi fogadás a Borossebes-Buttyin állomáson folyt le. (Tévedés ne essék, másik nem is volt. Még az épülő menyházai kisvasút két mozdonya is ide húzta felváltva minden rangú kocsijait.) Csak elbeszélésből emlékezem rá, hogy Arad vármegye alispánja fogadta a királyt, előírt pár szavas beszéddel, a többi ceremónia természetesen a jelentésekből, a csapat előtt való ruganyos lépésű elvonulásig már a katonaság dolga volt.

Aztán kocsikra – hintókba – ült a király, a kíséret és a polgári lakosságot jelképező – ha úgy tetszik képviselő – néhány díszbe öltözött közigazgatási férfiú, és – ha jól emlékezem – a kastély ura, a bakokon a hajdúk, fekete zsinóros ruhába öltözött inas és a csendőrök hosszú sorfala közt megindult a falu felé. Amikor a diadalkapun átrobogott a lipicai lovak húzta hintó, amelyben a császár-király ült, a tribünön mindenki felállt és harsányan éljenezte az akkor még nagy hatalom már öregedő, békére vágyó uralkodóját. Természetesen mi is állva kiabáltunk és éljeneztünk úgy, ahogy Pepi néni dirigálta. Lengette a zsebkendőjét és közbe-közbe törölt is a szemén egyet-egyet. Hogy ez a pillanatnyi örömteli jel ennek vagy a kísérteni visszajáró múltnak, a budai várában csak ritkán lakó királynak vagy a vár visszafoglalásában hősi halált halt vőlegény emlékének szólt-e, azt csak ő tudta volna megmondani. A király odaszalutált, sőt integetett és fehér kesztyűs kezével, amire mi még jobban éljeneztünk és Pepi néninek a könnyei még jobban potyogtak. Később sokszor mondottam, hogy én már öt éves koromban láttam a királyt uralkodni, annál csúnyább volt, hogy amikor mindent meggondolt és mindent megfontolt én nem mentem a segítségére és soha nem viseltem - sem sapkarózsán, sem kardbojton a monogramját. Csak az nyugtat meg, hogy ha viseltem volna se menekült volna meg a monarchia a széthullástól, amit én nem is nagyon bántam volna, ha széthullása Magyarország jelentős részét nem vitte volna magával. Ki gondolta volna ezt a millenium küszöbén.

A hosszú kocsisor elvonult. De a legnagyobb meglepetés a végén következett. Jött a bandérium Kálmán bácsi vezetésével, amely ott sorakozott a fogadáson s aztán menet bezáróként az utolsó kocsisor után. Most már tetszett. Nem a kopott ruhás cselédek voltak ezek, hanem bő ujjú ingbe, bőszárú, hófehér gatyába, fekete pruszlikba öltözött árvalányhajas daliák, akik úgy ültek a lovon, mintha odacövekelték volna őket. Nem csoda, alig volt köztük egy-kettő, aki ne a huszároknál tanult volna lovagolni, egyedül a vezetőjük nem volt katona, de abban benne volt az intelligens ember vak fegyelme és kötelességtudása. Aztán jöttek a katonai napok, a zemerdi befejező csata. Azóta többször megtanultuk, hogy háborút befejező csata nincs. Hogy egy a sok közül utolsó, az természetes, de hogy azt hol és milyen eredménnyel vívják meg, azt soha se tudják akkor, amikor mindent megfontolnak, mindent meggondolnak. A katonai napokból mi kicsik csak annyit láttunk, amennyit a faluban látni lehetett. Jövés-menés, kikocsizás, ebédekre való meghívások futár kézbesítéssel, a szokottnál megszámlálhatatlanul több kettős csendőrjárőr, díszőrség a kastély kapujában, ismeretlen, jól öltözött polgári ruhás emberek főleg a park kerítésein belől vezető utakon, egy-egy Zemerd felől érkező vágtató huszár, a Sárosy-féle házban lévő konyhai sürgés forgás majd kasztrojokban történő ételszállítás és ha apánk elvitt a meghívott vendégek számára megterített hatalmas méretű asztalok, a legfinomabb üvegekkel, porcelánnal. Szóval minden, ami máskor nem volt – és soha többé nem lesz. Az asztalokon temérdek virág, olyan pompás környezetben, hogy az ember nem is hitte volna, hogy a kaszinó vendéglő ez alkalomra alaposan tatarozott, máskor ütött-kopott falusi bútorzatú helyiségeiben van, ahol minden tányérban névjegy jelzi, hogy ki fogja ott elfogyasztani a kaszinóba szállított finom ebédet.

Minden teríték előtt két-három nagyméretű, becsomagolt bonbon hol a király, hol a királyné képével díszítve és finom üvegcsőbe zárt szivarok, amelyek, ki tudja mennyi idő óta elzárva őrizték azt a finom aromát, amelyet ki tudja melyik világrész finom dohányt termő vidékének talaja és éghajlata produkált. A magas üvegtartókban felhalmozott drága déli gyümölcsök csábították az embert – pláne a gyereket – a hozzányúlásra, megízlelésre. De hát ez csak azoknak volt a megengedett időben szabad, akik hivatalosak voltak az ebédre. Apám, akinek annyi munkája benne volt a fogadtatás polgári részének előkészítésében, minden alkalommal hivatalos volt. Ennyit legalább megérdemelt, ha már a konyha az ő lakásában volt. Sokszor mondta is tréfásan, hogy mindenki az ő konyhájáról eszik, de ő már nehezen várja, hogy valóban a saját házába kerüljön vissza. A szép képes bonbonokat mindig hazahozta. Ő nem evett édességet, de a szivar az ízlett, de természetesen nem lehetett ott elfogyasztani, hiszen az asztalbontás elég gyorsan ment. Természetesen volt egy szűkebb kör, amelyik a kastélyban ebédelt, valóban a királynál, semmivel sem más körülmények közt, más konyháról. Ide azonban csak válogatva hívták meg a polgári fejeseket. Apám – valójában ez ő feje vezette a gazdaságot, – nem tartozott a fejesek közé, de ezért egy cseppet se volt megsértve. Ment oda, ahova hívták, mert most az volt a kötelessége.

A záró gyakorlaton kijelölt helyen a polgári lakosság is megjelenhetett. No nem a Jánosok, Andrások, Mitruk, Iuonok, pedig a szemben álló két ellenség zömét ezeknek sorköteles korosztálya tette ki. Körülbelül azok, akik hivatalosak voltak az ebédekre, kibővítve a családokkal, és azok, akik a szomszédos falvakban laktak, de ha történetesen a mi falunkban, szintén hivatalosak lettek volna. Mi azonban itthon rendetlenkedtük végig a zárógyakorlatot a magtárban a Szatmári unokatestvérekkel együtt, akik valamennyien fiatalabbak voltak nálunk. Csak akkor értesültünk a történtek felől, amikor a családi szemtanúk hazatértek. Hogy mi történt, abból a kis területből, amit a kijelölt helyről láttak, valóban nem sokat lehetett látni. Értelmetlen mozdulatok, távoli ágyúszó, puskaropogás, – gépfegyver még nem volt – ez volt, amit a hozzá nem értők láthattak az egészből. A kiértékelés szigorúan és természetesen a vezérkar dolga volt. Hogy milyen rendjel- és csillageső volt utána, hogy kit küldtek a jól megérdemelt nyugdíjba, arra már én nem emlékszem, de még arra se, hogy ennek részleteit – pedig atyafi katonatiszt is volt a csapatban – soha nem beszéltek. Beszéltek azonban arról, hogy két katonát éles lövés ért, s az egyik meg is halt. Mennyi volt az igaz ebből, akkor se tudta senki megmondani, s ma már nem emlékszem rá. Arra azonban emlékszem, hogy apám némi gúnnyal mondta, hogy ilyen minden hadgyakorlaton történik, mert az éles lövéshez is hozzá kell szoknia a katonának. Két háború után úgy fogalmaznám meg, hogy a hősi halált is gyakorolni kell, hogy a veszteséglista se maradjon üres. Ha komolyan megy ez a világ legigazságtalanabb véres játéka.

A zemerdi csata után megindult a szétoszlás. A király elutazott Aradon keresztül. Nem tartom valószínűnek, hogy valaki is lett volna a környezetében, aki felhívta volna a figyelmét a vasútról jól látszó vaskerítéssel kerített emlékoszlopra, amelynek alapját ő rakta le 1849. október hatodikán a kilenc bitófával.

Aztán vége volt az aranyszínű szép napoknak, amelyek szépek voltak azoknak, akik a hosszú előkészületek megtörténte után különvonatokban érkeztek oda, ahol egy esztendő megfeszített munkájának csillogó eredményeiben osztozni akartak. Nekünk persze minden tetszett, hiszen soha mozgalmasabb életet nem láttunk, de apám akkor volt boldog, amikor napok múlva újra a nagy kertre néző hálószobában lévő ágyába fekhetett le. Augusztus végén jártunk, s most már én reám is következett a megszabott kötelesség. Bár még messze voltam a hat évtől, de hogy otthon ne unjam magam Miklós bátyám után két esztendővel engem is iskolába adtak, hogy az azóta eltelt 65 év után is, mai napig szinte mindennapi kötelességem legyen.

Iskola! Nem volt ez már új fogalom a mi családunk legfiatalabb tagjai közt sem, hiszen Miklós bátyám már két éve járta a borossebesi iskolát, Benci bátyám és Böske néném, pedig a békési iskolákat negyedik éve, másképp volt, mint itt a faluban. Erről azonban majd akkor essék szó, ha a magam e téren szerzett gazdag tapasztalataimról beszámolok. A Miklóssal szerzett tapasztalatok révén apám nem volt elragadtatva ettől az iskolától, de három megoldás közül mégiscsak ezt választotta. Mehettünk volna Békésre mi is, de nem akart apám a két kisebb gyerekétől is megválni, hiszen a két nagyobbat is szívesen visszahozta volna. De erről nagyanyám és nagynéném – ők tudták miért - hallani sem akartak. Hozhatott volna nevelőt mellénk, hiszen tejben-vajban fürödhetett volna, mint magunk, csak éppen nem tudott volna megtörölközni a fürdő után s főleg nem lett volna mit magára vennie, mert a pénz még a család számára is szűkös volt. De más oka is volt. Ő, akinek, a legmagasabbnak tartott köröktől a legegyszerűbb napszámosig, az emberi természetet és jellemet olyan különböző hangnemben hangszerelt skáláján kellett játszania, aki tudta, hogy az emberkezelésbe nem lehet beleszületni, hanem mindenkit egyénileg megismerve kell azt egy életen át megtanulni. Azt is tudta, hogy ezt a tanulást nem az elvégzendő tananyagból, hanem a mindennapi életet sokszor tükröző iskolában lehet elsajátítani. Olyan iskolában, amelybe a társadalom legkülönbözőbb rétegeibe tartozó gyerekek együtt tanulnak, s az közülük a győztes, aki a legjobb tanuló és nem az, akinek a legjobb ruhája van. Egyszóval nyilvános iskola, még akkor is, ha nem a legjobb. Ebben a kérdésben – ha sokban nem is – megegyezett anyai nagyapámmal, aki maga is ilyen meggondolásokkal irányította Benci bátyám iskoláztatását. Böskével ezt gyenge fizikuma miatt nem mindig tehette. Közös gondolkodásukra nagyon jellemző ez annál is inkább, mert fölfelé nézve még csak nyomát se láthatták a szabad versenynek, sőt maguk közül szétnézve is csak itt-ott találhatott visszhangra elgondolásuk. A születéssel szerzett jog még erősen tartotta a maga pozícióját főleg a közéletben, amire számtalan példát lehetne bizonyítékul felhozni. Sajnos még egyikőjük se tudhatta, hogy a maguk is szolgálta feudális világban ennek a szabad versenynek erős korlátai vannak, s a felnövőben lévő – hogy úgy mondjam alulról jött – új értelmiség is csak addig jelentett ebben a tekintetben reménységet, ameddig ilyen vagy amolyan diplomával a zsebében, már nem törődve a saját osztályának az érdekével, hanem a fentvalók érdekeit védő jegyző, vagy még inkább prókátor lett belőle. És ha valahova beházasodott, még a saját testvéreit is megtagadta.

Mi, akiket ők indítottak meg ezen az úton, később már tisztábban láttuk ezt és sajnos – minthogy többet láttunk a társadalom nagy igazságtalanságaiból - ezektől is elszakadtunk.

Hogy ebben ennek és a többi osztatlan iskoláknak nagy része volt, hogy ezeknek nem hivatalosan kialakított, hanem maguktól kialakult szelleme nevelt bennünket ilyenekké, ezt ma öreg fejjel, de még ép ésszel egészen világosan látom. És ha kevesebb tudást adott is ez az iskola, mint egy városi minden tekintetben osztott, egy életre útravalót adott a társadalmi és felekezeti türelemből, mert itt e tekintetben mindenki egyforma volt. A béres gyerekek egy

padban ültek a kasznár gyerekeivel és a két zsidó gyerekkel. A szünetekben együtt játszottak velük és mind a játékban, mind a leckék alatt mindenkinek szabad volt ugyanazzal a játékkal játszani, ugyanabból a tárgyból jobban felelni, szebben írni, jobban olvasni. Nem az iskola hibája volt, ha egyik-másik fejbe nehezebben ment be a tudomány vagy egyik másik kéz förtelmes csúnyán vetette a betűt a palatáblára a „girifli"-vel, mint például jó magam, akit az íráshoz valóban nehéz kezet apámtól örököltem, akinek kínszenvedés volt az írás, pedig de sokat kellett ezen a téren szenvednie a heti jelentések írásánál. Nem is kaptam dicséretet soha az írásomért, ami a legjobban mutatja, hogy Nagy Miklós tanító úr, aki az első év utolsó hónapjáig tanított, milyen igazságos ember volt. Miklós bátyámat csaknem két évig tanította, sőt még a német nyelv rejtelmeibe is megkísérelte bevezetni, mert a második osztályban már ezt is megengedhetőnek tartotta. Az otthoni tanítás azonban – bár a család csak magyarul beszélt – sokkal eredményesebb volt.

De hát ki vesztett azzal, hogy szegény jó Nagy Miklós a jó előhaladást a maga javára könyvelte, azzal a havi pár forinttal együtt, amit ezért fizetni kellett. Mire e tekintetben reám kerülhetett volna a sor, első tanítóm, akinek tapasztalt vezetésével tettem meg az első lépéseket a tudomány faiskolájában, szomorú nevelőintézetbe került. Háborodott elmével szállították be valamelyik elmegyógyintézetbe. Mire a vizsgára került a sor, az egyszer elrontott vizsgalapot már az a fiatal új tanító íratta velünk, aki csak az év végéig maradt az iskolánál. Jellemző, hogy még a neve se maradt meg az emlékezetemben.

A rend egyébként ugyanaz maradt, mint Nagy Miklós idején. Fiúk, lányok egy teremben, de két oszlopban ültek, osztályonként beosztva hol egy, hol két padban. Akkora létszám sohase volt, hogy egy osztálynak kettőnél több padsorra lett volna szüksége. Az ötödik-hatodik sokszor már egy padot se töltött meg. Ha jól emlékszem $8\text{-}11^{h}$ és $2\text{-}4^{h}$ közt volt a tanítás. Déli szünetben mindenki hazamehetett, hiszen a cselédlakások közel voltak az iskolához, s alig-alig volt gyerek, aki a falu más részéről járt volna az iskolába. Ebből a részből rekrutálódtak a román iskola gyerekei, s ők is hasonló egy tanítós iskolába jártak és természetesen – ha tudtak is egy-egy keveset magyarul – a tanítás nyelve román volt. Ahogy a református iskolába véletlenül se jött román gyerek, a román iskolába soha se járt magyar. Hogy ez a különválasztás mire vezetett, azt nem csak mi, de mind a két rész már csak későn vette észre. Olyan esetre azonban nem emlékszem, hogy a két iskola tanulói valaha is megverekedtek volna. Az apák közös nehéz sorsa útját állta minden torzsalkodásnak, ami uszítás nélkül gyerekek közt egyébként is ritkán történik. Az iskola értékét nem tudom, próbálták-e már számokkal, pozitíve kifejezni. Nem azokra a ma divatos számokra gondolok, amelyek – még az egyetemen is – a kapott érdemjegyekből adódnak és nem az iskolák, hanem az osztályok előmenetelét jelentik. Más számokra gondolok. Úgy tudnám kifejezni, hogy az olyan osztályt, amelyikben egy tanító tanít egy osztályt 1/1-gyel jelölnék, az osztatlan iskolát 1/6-tal. Ez fejezné ki nemcsak az egy-egy osztályra eső tanulmányi időt, de az elérendő eredmény reménységét is. Azt hiszem, ez reális szám volna. Hát, ha ez a mi iskolánk az 1/6 értékűek közé tartozik 1/6 rész valódi tanulási, foglalkozási idővel, s ennek megfelelően 1/6-nyi eredménnyel. Nem csoda tehát, hogy ha a tanító a lelkét beleadta a munkába, ennél az eredménynél többet kihozni nem tudott. Rosszabb csak az az eredmény lehetett később, amely1/8-cal jelölhető, lett légyen az 8 osztályú elemi vagy általános iskola. Utóbbit még a tanulási kötelezettség is terheli, ami papiroson gyönyörű, de a gyakorlati életben sok nehézséget jelent. Szegény jó Nagy Miklós, idő előtt bolondult meg, nem várta meg az 1/8-ot. Ahogy visszaemlékszem a viszonyoknak megfelelően hosszú tanterembe három lépcsőn kellett felmenni, egyenesen az udvarról. Folyosónak köve se volt és bizony hiába állott ott a lábtisztító, örökké kitágult forgó tisztítóvasával, mindenki sáros lábbal ment be, mert ha teljesen megtisztította volna a csizmát vagy cipőt, soha se ért volna be az elkezdett tanításra.

Aztán beültünk a padokba és néztük az írás-olvasást megkönnyítő – valójában lélektelen – szemléltető táblákat. Reánk csak az tartozott meg a számológép. Ez legalább sok volt, s az

iskola szemléltető eszközeinek túlnyomó részét tette ki. Ha nem akartuk volna is látni kellett a többi felszerelést is. Valóban nem kellett hozzá külön szertár. Három-négy ütött kopott térkép volt az egész, amelyek a tábla két oldala mellett lógtak. A szekrény tetején – amelyben a mértékrendszer kézzel fogható darabjai és a tanító úr néhány könyve, hivatalos írásai voltak – állott a ferde tengelyű földgömb. A szekrény mellett a mértékrendszert szemléltető falitábla. Ezeken felől, ha csak a Steiner Számitól vásárolt nádpálcát nem említjük, nem volt az ég világán semmi. Ezen a felszerelésen tanultak az erősen nemzetiségi falu magyar gyerekei egy egész életre szóló tudományt. Hogy még mást is szoktak jobban felszerelt iskolában szemléltetni, azt még csak nem is sejtettük. Vajon mit jelentett volna az uradalomnak, ha saját cselédsége gyermekeinek tanítása céljából megvesz ennek az iskolának mindent, amire szüksége van. Parányi hányada lett volna ez annak az összegnek, amit borossebesi lakásom idején parádéra kiadott. Tudom én, hogy így is lehet tanítani, hiszen mi is így tanultunk. De mennyivel többet vesződött a jó tanító úr és mennyivel nehezebben tanultunk e nélkül. És minket még tudtak odahaza is tovább tanítani, de ki tanította a béres gyerekeket? Olyan kérdés, amire felesleges feleletet adni. Megvolt erre is a hivatalos felfogás: arra hogy béres legyen, éppen eleget tanul ebben az iskolában éppen úgy, mint a román iskolában. Így nézett ki az iskolakötelezettség a millenium felé közelgő Magyarország egyik nemzetiségi falujában s bizonyára a másikban is, még akkor is, ha szín magyar volt az a falu. És még az állapot nem volt a legrosszabb. Ez az iskola nem volt az uradalomé, tehát a gyerekekkel nem rendelkezett úgy mintha maga fizette volna a tanítót és maga tartotta volna fenn a semmivel se jobban felszerelt iskolát. (Tudok a két világháború közti időkből esetet, amikor a mákba beleesett az ormányosbogár, a gyerekek a tanító vezetésével heteken át szedték a bogarakat és a felettesek csodálkoztak rajta, hogy a gyerekek a vizsgán nem tudnak. És ez nem a legnagyobb, de a legelőkelőbb nagybirtokosnál történt. Igaz, hogy ott a tisztek nemcsak fizetést, de a tiszta jövedelem után percentet is kaptak. Ma úgy mondanánk: érdekelve voltak a termelésben.)
Hát ilyen volt az az iskola, ahol a tudomány mezején való őgyelgésem, sokszor botladozásom megkezdődött. Tanítóim közül senkit se vádolok azért, hogy ilyen körülmények közt eredményesebb munkát nem tudott végezni. Ha megpróbáltak egy-egy felfedezett gyereket kiemelni a többiek közül, az csak azok rovására történhetett, mert a választás csak az lehetett, hogy vagy ezzel az eggyel, vagy valamennyivel foglalkoznak. De még ennek is akadálya volt. Az 5 óra időből minden osztályra jutott termékeny munka, olyan, amikor valóban foglalkozott is a tanító az osztály gyerekeivel. Ilyenkor a többieknek adott valami feladatot, később csendes foglalkozásnak mondták. Hogy aztán a csendes foglalkozásba igen gyorsan egy csendben kezdődő verekedés éles szava sikított bele, azt mindenki tudja, aki valaha ilyen iskolát látott, vagy éppen úgy hozta a szerencséje, hogy járt is bele. Ha még hozzá vesszük, hogy sokszor karban kellett mondani a beelmézendő dolgokat, főleg az egyszer egyet, elképzelhető, hogy végezhette a csendes foglalkozást a másik osztály. És mi volt a beelmézés eredménye. A füle és a szája tanulta meg az egyszeregyet, – vagy egyebet – de az esze nem. Hogy valaha is megmagyaráztak volna, – akár babbal, vagy krumplival szemléltetve, mert ez a szemléltető eszköz megtermett Borossebesben is – hogy a két szám szorzata miért annyi, amennyi, szóval gondolkozni és tanítottak volna, arra – emlékezetem szerint soha nem volt eset. De hát azért ismétlő egy osztályban se volt, mert soha nem osztályoztak. Ha már osztályoztak az csattogott. A Steiner Számi pálcája volt az előmenetel és a magaviselet egyetlen osztályozója. Statisztikát lehetett volna készíteni az elégtelen és rossz jegyekről abból, hogy egy esztendő alatt, hány pálcát vett a tanító úr és mennyit koptatott el a „térképmutatás”. Az ilyen mutatást annyiszor láttuk, hogy szinte csoda, hogy a földgömböt nem két egymás melletti gömbnek képzeltük, amelyen a nádpálca az egyenlítő.

Bizonyítványt, amelyben minden tárgyból kapott osztályzat volt, soha se kaptunk. Kivétel volt a negyedik osztály. Annak elvégzése után lehetett bizonyítványt kapni, de csak annak, aki bejelentette, hogy magasabb iskolába akarja folytatni a tanulást. Aki ötödikre is beiratkozott,

annak erre se volt szüksége. Hogy Miklós bátyám hittanból hogy kapott osztályzatot, azt nem tudnám megmondani, mert hittan óra soha se volt. Nem egyeztette itt senki se az elméletet a gyakorlattal. A lényeg az volt, hogy mikor a buttyini plébános kéthetenként misézett s utána bejött apámhoz reggelizni, mi is ott voltunk és szépen tudtuk mondani: „Dicsértessék a Jézus Krisztus." A vallás lényegéről, a parancsolatokról, azok kötelező betartásáról csak gyakorlatilag volt tudomásunk. Otthon tanultuk meg éppen úgy, mint az imádkozást. Terka néni erre olyan nagy gondot fordított, hogy nekem nem jutván más, s bár még a magyar betűt is alig ismertem, valami régi német imakönyvet nyomott a kezembe, mikor misére mentünk s rámparancsolt, hogy szorgalmasan forgassam. Hát én forgattam is és nézegettem benne azt a kevés képet. A betűk szúrták a szememet – mind mai napig is a gót betű -, de minden alkalommal csalódtam, mert nem találtam benne se Izsákot, se Noét, mint a Rázel Irén bibliájában. Ha a hit és a türelem egy, akkor nagyon jó módszer volt a Terka néni iskolája, csak az volt a baj, hogy – mint később tapasztaltam – éppen nem jelent egyet, se egyik, se másik torony alatt. A mi házunknál, pláne később lutheránus nagymama vegyes vallású családjában, valóban egyet jelentett. Ha mindenütt így lett volna, soha se lehetett volna vallásháborúkat kezdeni. Pedig nagyanyám olyan családból származott, amelyik a XVII. században Morvaországból éppen a vallásüldözés miatt menekült Nyitra megyébe. Alig fejeztük be a tanévet, híre jött hogy Nagy Miklós tanító úr befejezte szomorúan végződött életét. A tébolydában meghalt. A helyettese visszament a tanítóképzőbe, ahonnan hirtelenül előkaparták. Új tanítót választottak, egy szimpatikus, jó kinézésű fiatalember személyében. Hogy ki választotta, azt bizonyára tudták a református gyerekek, s valami sejtelmünk – eleget hallván az iskolában – nekünk is volt róla. Természetesen csak a szóról. Hogy ki az a presbitérium, arról fogalmunk se volt. Csak később – békési diákkoromban – tudtam meg, hogy ez az az egyházközséget kormányzó választott testület, amelyben mindenki azt hiszi, hogy ő a legokosabb és ehhez mérten igyekszik is mindenbe beleszólni**.** Hát itt nem lehetett százfejű gyülekezet, mert ennyi ember csak akkor volt az egyházközségben, ha már a gyerekeket is beleszámították. Ez választotta az új tanítót is. Ócska iskolába új tanító. Tele ambícióval, lelkesedéssel, tettvággyal… végezve beletörődéssel, letöréssel. Mindenre megtanították a tanítóképzőben, hiszen a gyakorlóiskolában minden felszerelés meg volt, amelynek segítségével, az új módszerekkel, jól felkészült embereket lehet nevelni. Ment is ott minden, mint a karikacsapás. Egyet azonban elfelejtettek megtanítani. Soha se mondták meg, hogy Magyarország elemi iskoláinak legnagyobb részében hiányoznak azok az eszközök, amelyekkel a tanulást és tanítást egyaránt meg lehet könnyíteni. Ilyen iskolába való tanítás módszereiről soha se hallott az új tanítónk, akinek a nevét – nem szép tőlem – de elfelejtettem. Írhatnék ide akármilyen jóhangzású nevet, de nem sértem meg vele az emlékét, vagy ha még, úgy nyolcvanon túl, még él valahol, őt magát. Bevallom becsületesen, hogy bár két évig tanított, úgy elfelejtettem a nevét, mintha soha se hallottam volna. Lehet hogy fiatalsága következménye volt, de nagyon közel tudott férkőzni hozzánk. Megkísérelte mindenkiből kihozni, ami jó benne volt. Imádta a természetet, s mikor apám írásbeli engedélyt adott neki arra, hogy a Plesában nem nemes vadra vadászhat, valósággal megtalálta az élet célját. Nem ment ez a kedvtelés az iskola rovására. Ellenkezőleg. Javára szolgált. A hazahozott zsákmányt, lett légyen az négylábú vagy madár, gondosan megnyúzta, a bőrét méreggel kikézítette és eredeti alakjára kitömte. Úgy látszik nagyon jó természetrajz tanára lehetett, aki nemcsak az állatok tömésére, de a növények préselésére is megtanította. Aligha csalódom, hogy az aradi képzőben végzett, mert ennek később is volt ilyen beállítottsága, megőrizve és tovább fejlesztve a hagyományokat. Lakása – mint erről már volt szó – az iskola végéhez épített két szobakonyhás, kertes lakás volt. Jól el volt dugva a világtól, jellemző példájaként a tanító megbecsülésének. Ebben a faluban nem volt olyan értelmiségi ember, akinek az ablakai udvarra néztek. Egyedül a tanító. Nagyon megszerettük ezt a valóban jobb sorsra érdemes fiatalembert. Kérdeztük is apánktól, miért olyan kicsi és eldugott annak a lakása, mikor

nekünk milyen szép négyszobás verandás lakásunk van, s még a használaton kívül álló istállónak is van akkora, hogy az ő lakását mindenestől bele lehetne rakni. Apám nem haragudott a kérdésért, de csak azt tudta válaszolni, hogy szegény az eklézsia. De bennünk tovább motoszkált a rokonszenv gyújtotta kíváncsiság s azt is megkérdeztük, miért nem a Steiner Számi lakik abban a lakásban, hiszen ő is abban a házban van? Erre röviden már csak annyit felelt apám, hogy ha a Számi nem fizet lakbért a lakásért és a boltjáért, az eklézsia nem tudja fizetni a tanítót. Szomorúan bele kellett nyugodnunk abba, hogy az egyik ember azért fizet, hogy a másikat fizetni lehessen. Összefüggés van a dolgok között még Borossebesben is. Ma már tudom, hogy apám templomba járt ugyan, de a jelenségeket összefüggésükben szemlélvén, korát megelőzve dialektikusan gondolkozott. És ezt a felfedezést most utólag köszönöm meg elfelejtett nevű tanítómnak. Különös élmény volt számomra, ha a tanítás végeztével behívott a lakásába. Nem mondom, hogy az első szobáját Lengyel cs. és kir. udvari szállító rendezte be, sőt még a királyfutás után ottmaradt bútorok közül se jutott oda egy se, de úgy, ahogy egy fiatal legénynek kellett, be volt rendezve. Asztal, két szék, ágy és szekrény volt a bútor és a tisztaságot szolgáló egyszerű mosdó fölötte tükörrel. Egy-két színes illusztráció keret nélkül képviselte az esztétikát. Alig valamivel kevesebb, mint egy – apám rendelkezésére nem álló – uradalmi segédtisztnek szokott lenni. Láttunk már ilyet eleget. De a belső szoba annál többet ért. Itt se volt ugyan többegy nagyobb asztalnál és egy éppen használatban lévő teljes iskolapadnál és egy széknél. Ez is félhomályban, mert az egyetlen ablakot zöld tüllfüggöny sötétítette el, a legyek elleni védekezésként. Erre itt valóban nagy szükség volt, mert ha itt a legyek lerakták petéiket a frissen nyúzott vagy már száradó bőr belső oldalára, akármilyen gondosan voltak is megtisztogatva a hústól és a vértől, megpondrósodtak volna a kitömött állatok a mérgezés ellenére is. Lehet, hogy az életük nem soká tartott volna, de csak nem lettek volna hasznára a konzervált állatoknak. Így tehát nagyon kellett vigyázni. Mikor a szemünk megszokta a világítást vagy és inkább a félhomályt, elénk tárult ennek a valóságos boszorkánykonyhának minden titka. Két-három már kész állat várta a fára szerelést. Nem voltak ezek különös állatok, mi, akik erdőn-mezőn gyakran jártunk, egymás után ismertük meg bennük az ürgét, a mókust, a bábaszarkát és a mátyásmadarat. De a lenyúzott bőrök is sok ismerőst takartak lenyúzott korukban. Volt itt pacsirta, veréb, fecske, búbosbanka, varjú és az isten tudja még miféle állat, egy-egy flóbertes kiránduló zsákmányaként kiterítve, bemérgezve várták a régi formába visszatérést. Egy kis skatulyába különböző számú és nagyságú üvegszemek húzódtak meg, amiből ki lehetett válogatni a kitömésre szánt állatnak az éppen megfelelőt. Temérdek vékonyabb és vastagabb drót, amire szükség volt egy állat vázának felépítéséhez. Az asztalon szerteszét mindenféle szerszám, amelyek nélkül nem lehetett volna folytatni ezt a holtat elevenné varázsló mesterséget. A kész példányok olyanok voltak, mint az élők csak éppen mozogni nem tudtak. Ezzel töltötte szabad idejét a tanító úr, ha éppen nem növényeket préselt, amelyeket gondosan gyűjtött a Plesáról és a Czigány-hegyről, külön tartva mind a kettőt. Ha ott öregedett meg, amilyen nagy igyekezettel kezdte ezt a szép munkát, bizonyára megismerhette Borossebes egész állat- és növényvilágát. De ez még csak kedvtelés lett volna, ha a hiányosan felszerelt iskolában is nem mutogatta volna a magasabb osztályú gyerekeknek, akik így nem képről, hanem a valójában halott és mégis eleven természetből tanította a két nagyvilág itt élő egyedeit. És még ezzel se elégedett meg. Kifőzte a legjellegzetesebb állatok csontvázait és az így nyert koponyákon tanította meg a nagyobbakat, no meg azokat a kisebbeket is, akik a csendes foglalkozást megcsalva szívesen nézegették ezeket a csodákat. Gyűjtötte a környék kőzeteit és ásványait ugyancsak ezzel a kettős céllal. Annyira megkedveltette a természet érdekes világát kicsivel, naggyal egyaránt. Nem jártam annyi ideig „elébe”, hogy tudatosabban értékelni tudtam volna ezt, amit tanultam így is tőle, de nem hiszem, hogy tévednék, ha későbbi ilyen irányú gyűjtési szenvedélyemnek ez az ütött kopott tanítói lakás – a maga nekünk csodálatos világával – adta az első indítékot. Hogy ez aztán más irányba is

kiszélesedett, annak már mások Békésen megismert gyűjteményei voltak az okai. Az új tanító úr az év végén nem az iskolában, hanem a templomban tartotta a vizsgát. Nem jelentett ez nagy nyilvánosságot, hiszen az iskolába járó gyerekek szülei hétköznap nem értek rá ilyen időtöltésre még akkor sem, ha a gyerekeit nem csak feleltek, hanem szavaltak is a templomi vizsgán. Nagy dolog volt ez, mert szavalni csak azokat jelölte ki a tanító úr, akik nemcsak az év folyamán elvégzett tananyagot jól tudták, de arra is vállalkoztak, hogy a kijelölt hosszú verset hiba nélkül megtanulják. Én olyan verset szavaltam Miklós bátyámmal és még egy gyerekkel együtt, amelyik három, egyenként is hosszú részből állott. Mindegyikünk csak egy-egy részt tanult meg és sorrendben, egymás után mondtuk el, úgy, ahogy a tanító úr betanította. A vers címére és szerzőjére már nem emlékszem s azóta is csak egyszer láttam valamelyik versgyűjteményben. Azt tudom, hogy a tatárjárás szomorú történetét meséli el. Egyes sorai még ma is visszacsengenek a fülemben.

„Sátorában Béla,
Gondolkozó méla!
Majd elalszik, de álmából
Fel-felriad néha.”

Talán ha nagyon felsrófolnám az eszem, több is eszembe jutna és ki is kereshetném életem első versét, de ez valóban nem volna fontos. Első – a borossebesi mérsékelten nagy nyilvánosság előtti – fellépésem annyira jól sikerült, hogy az új főszolgabíró Baross Ferenc egy ezüst forintot adott elismerése kifejezéséül. A versszavalást azonban még ezzel sem tudta megkedveltetni. A nagy templom és a kis tanítói lakás közül az utóbbi vonzott jobban a maga különös szép világával, Isten színpompás, tarka teremtményeivel, megelevenített négylábúival, madaraival, gombostűre tűzött bogaraival. Ez volt a legnagyobb élményem a borossebesi iskolából, a csúnya írás, gyengén menő olvasás és bizonytalanul induló számoláson kívül. Azt azonban most is restellem, hogy a gyűjtőszenvedélyt megalapozó fiatal tanító nevét örökre elvitte a feledés hajója. A verset még – ha időt áldozok rá – megkereshetem, de az ő nevét – a változott viszonyok közt, a határon túlról – aligha fogom valaha is megtalálni.

Mint említettem, első nyilvános szereplésem jutalom díját az új főszolgabírótól, Baross Ferenctől kaptam, aki Paradeyser Lajos bácsi halála után került a járás élére. Apámmal jó viszonyban volt, mint mindenki, aki a borossebesi értelmiség közé tartozott. Minket is szívelt – amit a jutalom adása is bizonyított -, de mi már a rokonság révén is annyira szerettük Lajos bácsit, hogy ha a főszolgabírói lakásba mentünk mindig fájt, hogy nem találtuk ott, ahol annyi tréfát tett mindannyiinkkal, de különösen velünk, gyerekekkel. Halála híre nagyon levert mindnyájunkat, de a család távolabb lakó tagjait is. És ez természetes is volt. Minket csak egy-két év alatti borossebesi tartózkodásunk alatt érzett szeretet, anyám családjának az ő korosztályában lévő tagjait együtt töltött fiatalságuknak sok felejthetetlen kedves emléke kötötte hozzá. Lajos bácsi nagyapám három leány testvére közül a középsőnek volt, korán teljes árvaságra jutott fia. Apjának jelentős birtoka volt és így legtermészetesebbnek látszott, hogy saját birtokát maga kezelje, megfelelő tanulmányok után. A gyámja nagyapám volt, aki mint gyakorlott gazda jól tudta, hogy egy kisebb birtoknak idegen alkalmazottal kezelése szülhet ugyan másik, még kisebb birtokot a kezdő részére, de a nagyurat játszó tulajdonos előbb-utóbb arra ébred, hogy a vagyona kicsúszott a kezéből. A nem régen rendszeresített telekkönyvön lesz ugyan szépszámú holdakban kifejezett föld az „A” lapon, de a bankok szívességéből – de főleg üzleti érzékéből – addig szaporodik a „C” lapon betáblázott összeg, míg egy szép napon vagy el kell adni a birtokot, vagy kótyavetyére kerül, ahogy az árverést abban az időben a valóságot jobban kifejező módon hívták. Ettől a kellemesnek éppen nem mondható végzetszerű középbirtokos sorstól – amely az egy gazdatiszttel, ellenőrzés nélkül dolgozó, vagy talán éppen a dologtól irtózó földtulajdonosokat olyan sokszor érte – akarta

nagyapám elővigyázatossága Lajos bácsit megszabadítani. A vagyon jövedelme megengedte s ezért túlnézett az ország határán. Nem magyarországi gazdasági tanintézetbe küldte, hanem Hohenheimba, amely abban az időben Németország leghíresebb ilyennemű intézményének a székhelye volt. Itt szerezte meg azt a tudást, amellyel nyugodtan vezethette gazdaságát, amit nagyapám gondos gyámsága sértetlenül őrzött meg Lajos bácsi számára. Ha ő is azt tette volna, halála után boldogok lehettek volna a nevető örökösök, mert itt csak oldalági örökségről lehetett volna szó, nem lévén leszármazottja. A birtok sorsáról soha se hallottam, de azt tudom, hogy a hohenheimi egykori gazdász Arad vármegye szolgálatába lépett s mikor apám Borossebesbe került, már ő volt a járás főszolgabírája. Hogy volt-e – később megkívánt – államtudományi képesítése vagy Königsegg Gizella grófnővel kötött házassága vitte előre a közigazgatási pályán, ezt már én nem tudom. Ki kereste ezt abban az időben? Lajos bácsi csinos növésű magas ember volt, úgy Wielandok átlagos magasságáig. Egyik térde merev volt, s így a járása – bár alig észrevehetően – bicegős. Ez a kis testi hiba azonban sem tekintélyén nem ejtett csorbát, sem rokonszenves egyéniségének nem volt kárára. Mindenki szerette, akivel dolga volt, ha barát volt, ha hivatali ügyfél, kihágásért előállított ember. Még annak is tudott a szája íze szerint beszélni. Ebben a tekintetben olyan gyakorlatra tett szert, hogy a soha se kellemes ítéletet úgy tudta beadni, mint mikor a keserű orvosságot ostyába göngyölgetik. Puritán volt és nem részrehajló. Nem azok közé tartozott, akik az igazságot a hatalomhoz mérik; már hogy a más hatalmához. Mindegy volt, hogy az uradalom vagy egy egyszerű román paraszt állt előtte, egyformán a rendeletek szelleméhez tartotta magát. Ezért volt közkedvelt. Ő volt az első amatőr fényképész, akit életemben láttam. Bár ez a ma nagyon elterjedt szép szórakozás és vele együtt az egész fényképészet még gyermekcipőben járt, nem volt olyan trükk, amit nem ismert volna. Az első fokú rendőrhatóság még ebben a munkájában is éreztette a maga hatását. Tudta, hogy mi a különbség az engedéllyel dolgozó és az a nélkül titokban munkálkodó iparos között.

És bár Borossebesben nem volt fényképész, ő olyan fénykép kartonokat készített Aradon, amelyek hátlapjára rá volt nyomtatva: *Kontárfényképészet Borossebesen*. Természetesen ez is csak olyan tréfa volt, mint mikor a család sürgetésére végre fényképet küldött a rokonságnak, amit aradi fényképésszel készíttetett. Hátulról fotografáltatta le magát úgy, hogy csak a gyengén kopaszodó fejéről lehetett ráismerni. Halálra tudott rémiszteni bennünket, amikor hirtelen megfogott és kinyitva kettősen összehajtható bicskáját kilátásba helyezte,

hogy megférfiatlanít bennünket. Természetesen nem válogatott kifejezéssel mondta, hanem úgy, ahogy mi azt ezerszer hallottuk az uradalomban, hol a disznóólak, hol a csikó-, vagy borjúistállók tájékán, sőt nem egyszer magunk is szemtanúi voltunk ennek a barbár műveletnek. El tudtuk tehát képzelni s ezért féltünk. Nem emlékszem olyan találkozásra, amikor ezt kilátásba ne helyezte volna, nagy bicskacsattogtatás közben. Sokat járt a házunkhoz. Apámmal is erősen tartotta az atyafiságot, de különösen szerette a mindig jókedvű, minden tréfát megértő Pepikét s nagyon tisztelte boldogult anyánk emlékét. Hivatali munkásságából csak egy alkotását ismertem, ami nagyon imponáló volt. Az ő kezdeményezésére alakult meg a Borossebesi Önkéntes Tűzoltó Egylet, bizonyára az ő kívánságára apám

parancsnoksága alatt. Nagyon tetszett, amikor apám magára öltötte az „angyalbőrt”. A három rozettai blúzt, a hosszú elejű sapkát, a tokjából, szíjából soha ki nem vett szép nikkelezett csákányt s a három osztályparancsnokkal együtt gyakorlatoztatta a nagyobbára iparosokból álló kb. 30 főnyi csapatot, amely a helyőrséget pótolta Borossebesben. Ezeket a gyakorlatokat sokszor nézte Lajos bácsi is, aki előtt tisztelegve vonult el a jól idomított csapat. Ennek a munkájának az eredményében azonban nem soká gyönyörködhetett, pedig nagyon meg lett volna elégedve azzal a felvonulással, díszőrséggel akkor, amikor kevéssel utóbb az ő koporsóját kísérte az egyik alparancsnok vezetésével. Apám a családdal együtt vett részt a temetésen a gyászoló rokonok között. Mózes bácsi temetésén is a falu minden épkézláb embere ott volt, de most a messze környékről, sőt Arad megye többi járásából is jött egy-egy kisebb-nagyobb küldöttség és maga az alispán is megjelent. Kivonult a mi iskolánk is. A természetbarát tanítónk minden gyerek kezébe kis virágcsokrot adott, hogy majd, ha a ládába tett érckoporsót beemelik a feketével bevont teherkocsiba, kettős sorban elvonulva, mindegyik gyerek bedobja a ládába, hogy utolsó utazásán végig kísérje a legfiatalabb nemzedék tisztelő kegyelete. Fájó szívvel dobtuk be a virágokat, amelyek pár óra múlva összetaposva száradtak a teherkocsiban. Összetaposták azok, akik a nehéz ládát kibontották, hogy a koporsót az aradi temetőben lévő sírbolthoz vigyék. Apámmal mentünk haza. Sokszor emlegettük a jó Lajos bácsit, akinek a halála a mi lelkünkben is nagy űrt hagyott, de úgy láttuk, hogy Mladin szolgabíró ideiglenes vezetésével a közigazgatási gépezet tovább dolgozott s az élet megy a maga mindennapi útján. Ekkor hallottam először apámtól: pótolhatatlan ember nem volt és soha se lesz a világon. Akkor nagyon rosszul esett, mert mindig úgy éreztem, hogy anyámat soha senki se tudja pótolni. Ma is ezt vallom, de tudom, hogy apámnak is igaza volt.

Amikor Monyászából Menyháza lett, az uradalom építette fürdőkön és kisebb villaszerű szállodán kívül mások is telket vásároltak és építettek. Így épült egymás mellett két villa: az ACsEV villája és a Paradeyser villa. Mind a kettő emeletes volt. Lajos bácsi már nem sokat időzhetett benne. Ha már ekkor nálunk is szaladgáltak volna az autók, amelyek ez időtájon külföldön már megtették az első gyermekgurulásukat, inkább formázva a lovas közlekedés számára megfelelő hintót – évente legalább három hónapig innen kormányozhatta volna a megye bizalmából reábízott borossebesi járást. Így ő is csak vendég volt itt, – akkor ugyan még nem volt divat nálunk víkendre menni, leginkább csak főszezonban, mert máskor nem volt itt élet. Júliusban és augusztusban jöttek ide inkább üdülni, mint gyógyulni. Ilyenkor olyan eleven volt itt az élet, hogy aki a milleniumot közvetlenül megelőző időben látta ezt a szépen fásított, gondosan kezelt fürdőcskét, el se tudta képzelni, hogy pár évvel ezelőtt milyen ütött-kopott hely volt ez a természeti szépségekkel bőven megáldott kis völgy. Romantikát az akkor is divatozó szerelem hozott ide, néha olyan erősen, hogy egy-egy menyházai nyaralás nem egyszer az egy életre összekötött házas feleket is elválasztotta egymástól. A szelídebbek éppen itt szőtték a kapcsolatokat, festették a délibábot ugyancsak egy életre. Menyháza azonban – mint a neve is mutatja – valóban nem tehetett se egyikről, se másikról, de helyet és alkalmat mindkettőnek adott. Bizony nagyon egyszerű kis kezdetből fejlődött ez a kis fürdőhely. Sok-sok ember munkája volt benne köztük apámé is, aki az uradalom részéről ellenőrizte a vállalkozók munkáját. Azok, akik később itt üdültek, nem gondoltak arra soha, mennyi fáradságot, időjárás okozta kellemetlenséget kellett azoknak elszenvedni, akiknek közük volt az építéshez. Mikor a nagy építkezés megindult, természetesen még a keskenyvágányú kisvasút se volt meg, de csakhamar hozzákezdtek a pálya kiméréséhez. De hiába mértek, hiába rajzolták a terveket, olyan tervet nem tudtak készíteni, amelynek kivitelezésénél az uradalomnak ne kellett volna engedményeket tenni. Hogy az uradalmi területeken kívüli tulajdonosoknak is kellett a közös érdekért áldozatot hozni, ezt mindenki természetesnek találta. Nem tudom mennyi ellenállást fejtett volna ki az uradalom, ha ez a kis vasút Menyházával együtt az ő érdekét is nem szolgálta volna, de hát elsősorban ezt szolgálta.

A két kis mozdony – egy-egy fiatal grófról elnevezve – nemcsak a személyforgalmat bonyolította le, de jelentős nyersanyag szállítás céljait is kielégítette, ami elsősorban az uradalomnak volt hasznára. Ezért ment könnyen az egyébként elképzelhetetlen telek kettévágás, amelynek éppen az uradalmi szérűskert egysége esett áldozatul. A területből természetesen jóformán semmi sem veszett el, hiszen alig pár méter széles volt az a földszalag, amelyiken két font kerítés közt a kis vonat útja vezetett. A kettévágott területen csak kapun lehetett közlekedni, amelyektől az út a síneken vezetett keresztül. De a csendnek vége volt, mert a kerítések közti egész úton élesen fütyülve ment át a vonat mindaddig, amíg az állomás felé vezető úton is át nem haladt. És ezt jövetbe, menetbe egyaránt meg kellett tenni. Nekünk, s velünk együtt a cselédlakások gyerekeinek nagyon tetszett mindez, de az állatok nyugalmát erősen zavarta. De hát a haladás nem megy áldozatok nélkül. Bizony volt rá eset, hogy a haza- vagy kifelé haladó állatok megbokrosodtak, sőt szerencsétlenül is jártak. Gondolom ezért nem járt külön dicséret azoknak, akik éppen felelősek voltak az így veszendőre jutott állatokért. Ezek azonban elenyésző csekélységek voltak ahhoz a haszonhoz képest, amit a vonatok hoztak, nemcsak az uradalomnak, de a közvetlen környék lakóinak, sőt a fürdőt távolról, leginkább Arad és Békés megye enyhe hegyi levegőre vágyó, mi tagadás tehetősebb lakosai számára is. E nélkül nehéz lett volna megközelíteni, mert Borossebesből még jó kocsival is pár órát tartott az út. Pontosan már nem tudnám megmondani mennyi ideig tartott, pedig főleg a születése előtt – de azután is – alig volt olyan hét, hogy apánkkal ki nem kocsikáztunk volna. Nekünk kocsikázás volt, de apánknak fárasztó munka, amely akkor kezdődött, amikor a kocsiról leszállott és addig tartott, amíg késő délután újra fel nem szállt a legtöbbször „kivágott” kocsiba, ha éppen többedmagával nem jövén, hintóval tette meg az utat. De fárasztó volt azért is, mert olyan időben is mennie kellett, amikor minket nem engedett magával menni, amit mi természetesen igen zokon vettünk. Ilyenkor, amikor elázva, megfázva hazajött, soha se mulasztotta el magára mutatva megmondani, hogy ezért nem vitt el. De hát van-e olyan gyerek a világon, aki a más kárán akar tanulni. A következő hasonló alkalommal újra kezdődött a gyakorlás nélkül is jól menő nóta, megfelelő bőgésekkel, s este újra jött a tanulság levonásának elmaradhatatlan, de legfeljebb a következő alkalomig érvényes szertartása. Sok könnyünk épült így bele a fürdőbe, amit éppen úgy nem tart nyilván a történelem, mint az apám vesződését és a sok munkás túl semmi szín alatt nem fizetett izzadságát. A hosszú út a patak völgyén vezetett felfelé. Most hogy leírom eszembe jut, hogy Dézna-pataknak hívták és még Buttyin előtt torkollott a Fehér-Körösbe. Egy-egy cseppje még később békési fürdőzésünk közben is érintkezhetett a bőrünkkel, de hogy melyik jöhetett innen, azt ráfogni lehetett volna, de valójában kitalálni és felismerni soha. Úgy összekeveredett, mint az életben az emberi jó és gonosz szándék, amely gyakran takarja egymást felismerhetetlenül. Az út legtöbb helyen enyhén, általában lassan, egyenletesen emelkedett, itt-ott egy-egy erősebb kapaszkodóval. Az apám lovai játszva húzták felfelé az aránylag könnyű terhet, de az építkezési anyag egy részét szállító ökrös szekerek jámbor kérődzői alaposan beledőltek a járomba. Ha valamelyik igyekezett kevesebb részt vállalni és már a „Hajsz – kajla ne sa ho” sem segített, csattant a hosszú ostor szíjcsapója, ha ugyan egyiknek-másiknak nem drót volt a végébe fonva. Ha ezzel odavágott a béres, nehéz volt eltitkolni. A nyoma véres hurkaként árulója lett az állatkínzásnak, s bizony, aki tette nem vitte el szárazon. A jó karban tartott állatok mindig büszkeségei voltak az uradalomnak és Mitru vagy Iuon felelős volt a rábízott hat állatért: és ebben – akár hogy is próbálok igazságtalanságot keresni – nem tudom hibáztatni a gazdát. Rá kellett nevelni az embereket, hogy azt a hat állatot, amelyiknek gondozása, munkája az övével együtt egyetlen alapja volt kisebb-nagyobb családja megélhetésének, meg is becsülje. Mikor aztán az erős kaptató másik oldalán lefelé kellett ereszkedni, behajtotta a kocsis a féket, s a kerekek krákogva zörögtek s a lovakat keményen kellett szárban tartani. Nagy gyakorlata volt ebben az uradalom területén, vagy arra vezető utakon nap-nap után járó keménykezű kocsisnak. A kaptató végén kioldott fákkal

vidáman húzták a kocsit a gyenge galoppba eresztett összetanult lovak. Ha innen visszanéztünk, láttuk az ökrös szekeret. Ezeket még csak akkor készítették elő a leereszkedésre a béresek. Ez a munka nagy gondosságot követelt, mert ha a jól megterhelt szekér megindult a lejtőn, emberben, állatban egyaránt kárt tehetett volna.

Az út mindvégig a patak mellett haladt, hol az egyik hol a másik oldalon, a szerint, ahogy az évszázados gyakorlat megtalálta a közlekedésre legalkalmasabb talajt. Nem volt itt akkor még köves út s patakon átvezető fahidak se képviselték az állandóságot. Nehezen is tarthatott volna igényt erre, hiszen egy-egy kisebb áradás, amely a Codru Moma oldaláról leszaladó vízzel töltötte meg a patakot elég volt arra, hogy szinte nyom nélkül elsodorja az egymás után következő hidacskákat, ha ugyan megelégedett ennyivel s a szárfákból is nem döntögetett ki néhányat.

A legszebb rész Dézna környéke volt. Nem a falu, amelynek néhány nagyobb házon kívül csak kisebb viskói sorakoztak – úgy, ahogy – utcákká. De a vár tele romantikával, a múltról beszélő romos falaival. De nekem akkor még nem a múlt imponált. Sokkal jobban éltek bennem a Háry néni meséinek képzeletbeli alakjai, amelyekkel ilyen kirándulásokon betöltöttem a romokat. Senki se beszélt itt arról, hogy itt a történelemnek egy már haldoklása végén járó emlékéről van szó, pedig már volt valami sejtelmem a történelemről is, hiszen ha én nem is, de Miklós bátyám szorgalmasan olvasgatta a Dolinai Gyula szerkesztette *Hasznos mulattató* mellékleteként megjelent történelmi arcképek legnagyobb világcsalását, amit persze még egyikünk se tudott. Maradandó nyomokat hagytak ezek bennem is és nem kis örömöt jelentett, amikor életem derekán újra találkoztam velük a *Somogyi Könyvtár* raktárpolcain. Akkor már nem táplálkozott vele az ifjúság, de bennem rég elmúlt gyermekkorom emlékeit idézte fel. Hát ebben egy szó se volt Déznáról és így nekem csak a mesebeli alakok lakásaként maradt meg az emlékezetemben.

Az építkezés szépen haladt előre Menyházán. A falut ez csak kissé érintette, de jelentősen. Kissé annyiban, amennyiben egyetlen szalma vagy deszka fedelű román viskója se esett áldozatául, jelentősen, amennyiben éveken át megismétlődő újabb építkezéseivel hónapokon át a szokottnál könnyebb, bár így is nehéz munkához juttatta a messzeföldre bányamunkára járó szegény embereket. Épült a hosszú fürdőépület, egy emelettel. Sok egymás mellett elhelyezett fürdőszobája s a hozzá épített vízvezeték apránként kiszorította a régi épület legtermészetesebb – ha egészségügyi szempontból nem is legmegfelelőbb – WC-jét. Azóta se láttunk ehhez hasonlót. Úgy volt megépítve, mint minden falusi – ha úgy tetszik – illemhely. Az ismert láda rendszer, túl nagyra vagy túl kicsire méretezett kerek kivágásával. De ezt soha se kellett a tartalmától kiüríteni. Egész tisztogatása csak annyiban állott, hogy ha már a méretek miatt mulaszthatatlan szükség volt rá, néha-néha lemosták, lehetőleg szárazra törölték. A tartalmat elvitte a patak azon frissében, senkinek nem volt vele több gondja. Hogy a földszinten vagy az emeleten volt-e a helység, az mindegy volt. Attól hogy ez a módszer vagy talán éppen szabadalmazás nélkül működő rendszer betegséget terjesztett volna, nem kellett félni, mert pár méterrel az épületen túl már alig úszkált belőle valami, s már azt is erősen csipkedték a seregesen hozzászegődött kisebb-nagyobb halak. Mire a régi faluig érkezett volna, már nyoma se volt, s ami ezen túl is jelentkezett a vízben, az már a faluból származott s ezért a fürdőt semmiféle felelősség nem terhelhette.

Ennek a paradicsomi állapotnak legalább is a fürdőtelep területén véget vetett az építkezés, amely az ősi állapotokat megszüntette. Akkor még nem tudtam, s velem együtt még senki se tudta, hogy volt ennek még kezdetlegesebb foka is, akkor, amikor a nagy barlangot, amelyből a patak napvilágra jött a hegy belsejében lévő rejtett források összetevőjeként, a paleolitikum embere lakta. Háromszor jártunk mezítláb ebben a hideg vízben, amelynek ezen a szakaszán még nem voltak kerekre kopva a kavicsai, úgy, mint a patak borossebesi szakaszán. Tudtuk is mi, s tudták is azok, akik ide jártak üdülni, eljöttek megnézni a patakot szülő barlangot, hogy azok az éles törmelék kövek az ősembernek, a község legrégibb lakójának kész eszközei,

gyártási hulladékai voltak, s úgy mosódtak bele a barlangban lévő telepről, műhelyekről a patak vizébe. Nehéz volna igazságot tenni, ha ezt a területet, amelyet a román földbirtokreform kisajátított, a régi tulajdonosának kellene visszaadni. Nem történelmi, de „történelem előtti" nemzedékek is felemelnék szavukat, sőt kőfegyverüket is, jogos tulajdonuk védelmében. Nem tudnák ugyan jogaikat telekkönyvi kivonatokkal igazolni, de szétszórtan heverő kőeszközeik akkor is igazolnák első szerzeményi jogaikat s azt, hogy ott, ahol a fürdőt környező erdőket gondozó uradalmi erdész korszerű fegyverrel irtotta a dúvadat és gondosan számon tartotta az orvvadászokat, egykor ezek a kőfegyveres emberek űzték a hasznonra való vadat – a megmaradt agancsok és agyarak tanúsága szerint nem is eredménytelenül. Mi szólt volna az építtető uraság s később a fürdőzők előkelő társasága, ha egy szép holdvilágos estén, az időrendet hihetőleg megtartó feltámadás éppen ezekkel kezdődvén, betelepedtek volna a „kúrszalon"-ba, az első birtoklás jogcímén. 50000 esztendős fantazmagóriák ezek csak, s ettől nyugodtan alhattak akkor is, de nyugodtan alhatnak a mostani tulajdonosok is. Kialakult is lassanként minden s az egykor vad völgyet korszerű épületek töltötték be, és helyet adtak mindenkinek, akinek pénze volt hozzá, hogy egy-két napot vagy hetet eltöltsön itt. Vagy azért, hogy kikapcsolódjék a mindennapi élete gondnak tűnő, kellemetlennek látszó történéseiből vagy azért, hogy megrongált egészségét helyreállítandó anyagi gondokat vegyen a nyakába és egy esetleg két évig nyögje a tőke – és kamattörlesztéssel járó váltó kölcsönét. De jöttek turisták is, akik itt vonultak keresztül hátizsákjaikkal, szegestalpú cipőikkel, hogy a Moma Codrun keresztül Hunyad megye hegyei közt folytassák útjukat. Vagy már éppen onnan jöttek, hogy egy-két napot itt pihenve menjenek vissza lakóhelyükre, sok szép élményt és sok fáradsággal szerzett szép emléket vigyenek magukkal. Ezeket jobban irigyeltük, mint a verandákon kényelmes székekben pihenő öregeket, akik aligha tudtak volna csak egy óra hosszat is amazokkal tartani. Pihenni azonban amazoknak is érdemes volt. Itt frissíthették fel magukat a fárasztó út utána kristálytiszta vizű uszodában, ahol életemben először láttam embert valósággal békamódon úszni, Szegedi Kálmán személyében – amely az egész fürdő nekünk legjobban tetsző intézménye volt, külön a nők és külön a férfiak részére. Ki gondolt még akkor közös strandfürdőre. Élénken emlékszem egy kiránduló csoportra. A békési értelmiség rendezett ide három napos kirándulást. Több rokon és jó ismerős közt anyám legfiatalabb özvegyasszony testvére is ott volt, s minket – éppen az ő tiszteletére – apám kivitt Menyházára. Tisztára pucolva ültünk a kocsira, s délig nem is történt semmi baj, de délután addig mászkáltunk az egyik hidacskáról a patakba, hogy vízimalmot építünk, míg nyakig maszatosak lettünk. Mire az uzsonnára került a sor, Lotti nénénk nem győzött kitakarítani s megszárítani bennünket. Nem hiszem, hogy ezt a napot tartotta a három napos kirándulás fénypontjának, de hogy a békési atyafiság előtt hosszú időre levizsgáztunk, az nem lehetett kétséges. Nem mondom, apám sem dicsért bennünket túlságosan. A „csokoládékávé" – ahogy mi neveztük – felejtette velünk a valódi szégyent. Apámat, pedig már út közben azzal ijesztettem meg, hogy másodszor is látni akartam a csokoládét, amit a kocsi kirázott belőlem. A betegség felhője eltakarta a szégyent, s mire másnap a szivárvány is átragyogott rajta, minden bűnünk meg volt bocsátva. De ezért később volt még ennek folytatása olyan atyafiak részéről, akik nem szívelhették apámat, s ezt a gyerekcsínyt is a rossz nevelés számlájára írták, sőt be is nyújtották nagyanyánknak. Nem lehet Menyházára emlékezni a nélkül, hogy a „hegyi manó"-ról ne szóljak. Hogy ez az emlékezés aztán valamivel távolabb is vezet, annak nem én vagyok az oka, hanem az a rendszer, ami az uradalomban kialakult.

Közjogi tudásom szerint csak a Habsburgoknak voltak családi törvényei, minden más halandó a magyar törvényeknek nem volt alávetve. De hát miért nem csinált volna törvényt a 100 000 holdon felüli nagybirtokos is, hiszen ezrével volt az ember, aki tőle függött, ha úgy tetszik, az ő kenyerét ette.

A „hegyi manó" nem a Háry néni mesevilágából került Menyházára, hanem az ókígyósi uradalomból, ahol nemcsak a kastély, de az egész major orvosa volt. Becsületes nevén dr.

Hajnal Albertnek hívták és testvére volt Hajnal Pista bácsinak, édesanyám unokatestvére, Fazekas Anna urának. A „hegyi manó” név a Wieland-család közismert gúnynév tárából ragadt rá, ahol a legtökéletesebb konfekció állott belőle rendelkezésre. Nem volt ez soha se sértő. Olyan volt, mint a szellemes karikatúra, amelyben a naprakészség és a fordított tükörkép egyesülve teszi az egyént felismerhetővé. Lehetett volna-e keresve is jobb nevet, jellemzőbb elnevezést találni egy kis növésű, kissé görbetartású emberre, aki mellig érő szakállát simogatva, szertartásos mozdulatokkal kísérte mindig kenetteljes szavait. A szertartásosságot bizonyára a kígyósi kastélyban tanulta, a kenetteljességet, pedig a békési református parókián, ahol nagy tekintélyű apja Hajnal Antal kormányozta a saját gyülekezetén kívül a békés-bánáti óriási református gyülekezetet is. Nem ok nélkül lett belőle uradalmi orvos, annak ellenére, hogy nem volt katolikus. Abban az időben kevés olyan orvos szaladgált az Alföldön, aki tanulmányait a budapesti egyetemen kívül a bécsin is végezte. A két Hajnal testvér a kevesek közé tartozott, de egyik se akart mást, mint kora színvonalán álló tudását az Alföld népének szolgálatába állítani. Pista bácsi Békésen telepedett meg s ott is élt haláláig, Berti bácsi az igényes grófi család belső szolgálatán kívül a népes kígyósi major beteg cselédségének gondozója is volt haláláig. Hogy a választás rá esett annak oka kitűnő végzettsége és szakértelme volt és csak természetes, hogy neki kellett a menyházai fürdőorvosi állást is betöltenie. Lehetne arról vitatkozni, hogy takarékosság volt-e ez, vagy a megbecsülésnek mástól is fizetett megnyilvánulása, de legyünk jóhiszeműek, ha tudunk. Nem könnyű feladat, ha az ember más hasonló esetre is tud példát, ha állatorvosi alapon is. Apám öccse, Béla bácsi, aki vele együtt végezte a keszthelyi gazdasági tanintézetben mezőgazdasági tanulmányait, - s akinek kedvéért apám érettségi bizonyítvánnyal zsebében nem Óvárra ment az akadémiára – nem elégedett meg azzal, hogy mint okleveles gazda induljon neki az életnek. Megszerezte az állatorvosi oklevelet is. És attól a pillanattól kezdve, amikor a kígyósi hitbizomány szolgálatába lépett, az állatorvosi szolgálatot is ellátta mindaddig, míg – már, mint tiszttartó – az uradalom szolgálatában állott. Állatorvosra külön nem költött az uraság. De hát Béla bácsi fiatal korától egyre terebélyesedő testén, akár fát is lehetett volna vágni, vagy gyújtást hasogatni. A jól beágyazott idegszálak mindent elviseltek, kibírtak. A „hegyi manónak” még változatosságot is jelentett a menyházai fürdő orvosi állása. Ez alatt az idő alatt értelmes tanult emberekkel érintkezett és a kígyósi praxisához képest úgy érezhette magát, mintha egy képzettségének megfelelő nagyobb városban szolgálta volna az egészségügyet. Azt hiszem, szívesebben töltötte volna az egész esztendőt itt, a pormentes üdülőhelyen, emberhez méltó környezetben. Hogy valóban így volt-e nem tudom, de hogy élete végéig megmaradt ebben a kettős munkakörben, azt az ókígyósi valóban hangulatos kis temetőben lévő sírköve bizonyítja a legjobban.

A fürdő felépítése óta sok víz lefolyt a Dézna-patakon, sok jött belőle a Fehér-Körösbe. Sokat is fejlődhetett a fürdő, de az én emlékemben most is úgy él, ahogy a millennium körüli időben a „hegyi manó” egészségügyi kormányzata alatt állott és fejlődött. Nagyon kevesen vagyunk már, akik erre az időre emlékezünk. Dézna neve azonban még egyebet is eszembe juttat. Az első kis leányt, aki nagyon megtetszett nekem. Volt a mi baráti körünkben nem egy lány. Nálam fiatalabbak és idősebbek egyaránt, de én ezt láttam a legcsinosabbnak, legszebbnek. Finom kis arca most is úgy áll előttem, ahogy Háry néniéknél találkoztam vele. Szégyellem, hogy az első kis lánynak csak a keresztneve maradt meg az emlékezetemben. Ellának hívták, és mi, hogy az egyébként ismeretlen Ellák közül külön is kiemeljük déznai Ellának hívtuk, de semmi egyebet sem akkor, sem azóta nem tudtunk róla. Ha még él valahol, ő se mondhatja magát fiatalnak, s bizonyára szőke haját is régen fehérre cserélte be a legmegbízhatóbb hajfestő fodrásznál, a hetedik X-nél.

Sokszor gondolkoztam már azon, mi lehet az oka annak, hogy egyazon kor emlékei közül egyikre olyan világosan emlékszik az ember, mintha most történt volna, a másik, pedig teljesen kiesett az emlékezetéből. A Zemerdre vezető út, a közbeeső falvakkal a szélesen

terpeszkedő major, a hegyi gazdaság – apám szerint nem elég – nagy istállóval, nemcsak tisztán áll előttem, de a sokszor végig kocsikázott útnak egyes szakaszaira is jól emlékszem. Azon azonban, hogy az uradalomnak ezt a királyjárta részét ki vezette, ki volt itt az ispán, végleg elfelejtettem, s olyan ember, aki eszembe juttathatná már nem él. Hogy családos ember volt, tőlünk lefelé következő gyerekekkel azt tudom, hogy sokszor voltunk náluk, arra is élénken emlékszem, de a neve úgy eltűnt, mint azok a – nekünk gondtalan, de apánknak és egész családunknak annál több gondot okozó - évek, amelyek egy-egy családra nehezedtek a második évezredbe reménykedő nemzetvezetők akkor még mindent virágosnak látó elgondolásában. Ki gondolta volna, hogy már két évtized se választ el a katasztrófa kezdetétől. Hogy is nem emlékeztünk volna a nyomorúságos román falvakon keresztül vezető útra, hiszen az annyi – felfogásunk szerint – veszedelmet rejtegetett számunkra, de szerencsére olyan jól elrejtette, hogy valójában veszedelmes csak az a felhőszakadásban, égzengés közt megtett egyetlen út jelentett, amelyikről már szó volt. Az épülő buttyini híd, a bakokkal leverésben lévő hídtartó cölöpök, a nagy hórukkolással, ütemesen felhúzott, majd leeresztett bak csattogása, a csak lépésben járható, ideiglenes póthíd, ma már kezdetlegesnek látszó, de akkor egyetlen lehető technikája, mind-mind új világot, új foglalkozást, új munkát tárt a szemeink elé, s újra meg újra csak a munka becsületére tanított bennünket. A ragályt jelző cédulákkal teleragasztott kis falvakon szánk, orrunk elé tartott zsebkendővel történő átvonulás, az egyik falu erős lejtője miatt éppen a frissen hantolt kis sírok közt átvezető gyalogút, akaratlanul is a cédulák, és a kis sírok közti kapcsolatot juttatta volna eszünkbe még akkor is, ha apánk nem figyelmeztetett volna a veszedelmekre. De sohase mulasztotta el, s nekünk csak az volt érthetetlen, hogy ő, aki mindezeket tudja, két kezét elmaradhatatlan botjára támasztva nyugodtan ült és eszébe se jutott a nekünk megparancsolt és ellenőrzött védekezés. Emlékszem az egyik nyírfaerdőre, amelyben Gyula bátyám – apám 13 testvére közül a végéről számítva a második, nekünk nagyon imponáló módon akkor lőtte le a mókust, amikor egyik fáról a másikra repülve igyekezett biztos fedezéket keresni magának. Imponált, de nagyon sajnáltuk a kedves, játékos állatot s az se vigasztalt, mikor kitömve vitte el magával Mezőhegyesre vadásztrófeaként. Láttunk mi trófeát azelőtt is, de azok őz és szarvas agancsok voltak a vadászkastély nagy nyitott folyosóján, amelyek – úgy látszott – hozzátartoztak a holt felszerelésekhez. Régen lettek holtak, de a mókus alig pár hete még eleven valóság volt, s ez soká nem hagyott bennünket nyugodni. Most is láttam a falu közepén folydogáló, erősen kavicsos medrű patakot, amelyen híd sehol se volt, s a kis mokány lovak vagy ökrök által húzott szekerek sorban állva várták, hogy a gázlón átkeljenek könnyebb-nehezebb terheikkel. Apám kocsija is közibük állott és sohase ment át soron kívül. Nem is tehette volna még akkor se, ha annyira sietős is volt a dolga. Az uradalom kasznára nem mutathatott rossz példát az alkalmazottaknak, még akkor se, ha a kocsisoknak kedve lett volna hozzá. Itt a gázlónál már akkor divatban volt a sorállás, mint a rossz vizű kutaknál. Azóta sokszor láttam, hogy a várakozók között került egy-egy olyan, aki az élet gázlóinál gondolkodás nélkül gázolt keresztül embertársain, azért hogy Ady szerint „Vállát véresre taposták. Birkózni tudó ügyesebb legények”. Apám példája erre soha se tanított, pedig, ha morogva és magunk előtt ereszthették volna a „domnu kasznár”–t, akinek volt valami köze ezekhez a falvaknak román lakosságához is. Szaporítani lehetne még az emlékeket, de a zemerdi intézőt akkor se tudnám visszaidézni az emlékezetemben. Annál közelebb vannak hozzám a kornyestiek. Gramling – akinek később a Széchényi gróf vérbajának beszerzéséhez is volt valamelyes köze, lévén a fiatal házas grófnak oláh menyecske szállítója – alakja elmosódva él bennem. Inkább későbbi szereplésére emlékezem jobban. De Benedicty Kálmán és Govrik Jancsi bácsik kornyesti élete még akkor is élne bennem, ha később kapcsolataim nem lettek volna velük. Mindketten anyám atyafiságához tartoztak. Kálmán bácsi már ebben az időben atyafiság szerető ember volt s az is maradt mindvégig, ámbár öt leány taníttatásával, kiházasításával járó gondjai idővel nagyon megszaporodtak. Jó humora, de főleg a készen való nevető készsége, minden

fiatalos mulatságra mindig kapható természete miatt a nagykiterjedésű atyafiság hasonló természetű fiatalsága s örege egyaránt szerette. Akkoriban volt fiatal házas s alig egy esztendő múlva fiatal apja elsőszülött lányának, Margitnak, akivel később nemcsak atyafiságos szeretet, de őszinte barátság szálai is összefűztek. Kálmán bácsi mivel a tiszttartóval került após-női viszonyba, nem soká maradhatott Kornyesten. Első gyermeke születése után nem sokkal a Moson megyei, lébényi birtokra helyezték át s ott kapta meg húsz éves szolgálat után az obsitot, ugyanolyan nyugdíjjal, mint amennyi az obsitos katonának járt. Ekkor került a Merán gróf körösladányi gazdaságába, s itt is erősödtek meg közöttünk azok a kapcsolatok, amelyek innen történt elbocsátása után is megmaradtak. Benne vagyunk itt az uradalmi tisztek rózsásnak valóban nem mondható helyzetének festésében, – bár időrendben valóban nem ide kívánkozik – nézzük ezt meg egy kicsit, éppen Kálmán bácsival kapcsolatban, részletesebben.
Az elbocsátás soha se okkal, hanem csak ürüggyel történt. Így volt ez az ő esetében is. A növekvő család igényei nagyobb fizetést kívántak volna. Merésznek kellett lenni. Meg kellett mondani a grófnak nyíltan az igazat. Igaz, hogy Kálmán bácsinak csak öt gyereke volt – egyetlen fia pár nap alatt meghalt – a grófnak hét. Nem lehet tagadni, hogy neki volt több gyereke, de azt sem a sok gyermekes gróf sem az egy leányos tiszttartó nem értette meg, hogy a gyerek neveléséhez több pénz kell, mint amennyit egy mindezért felelős ispán kap, még ha modern gépekkel felszerelt tejüzemet vezet is, mert ez is volt Lébényben. A bátorság rosszul fizetett. Az őszinte szó nem csak elutasításra talált, de a felmondó levelet is meghozta. A szerencse ezúttal az igazság oldalára állott, amit nem mindig szokott tenni. Merán gróf nem volt olyan gazdag, mint az előbbi gazda, de gyermeke több volt, s így a díjlevél – vagy nem tudom minek hívták – az öt leányos intézőre sokkal kedvezőbb volt, mint az addigi. Sokat határozott, hogy a dunántúli uradalmi központtól, Ibrénytől amúgy is távol lévén Kálmán bácsi közvetlen a gróffal levelezett, ami német szótározással nem volt ugyan könnyű feladat, de a nehezen értés ebben az esetben megértést jelentett, és ha 1918. őszirózsás forradalma közbe nem jön, meg is maradt volna. Igaz, hogy a forradalmat nem Kálmán bácsi csinálta még Körösladányban sem, de a gróf se jött oda lecsitítani. A birtok – a család életét kellett menteni – gazdátlan maradt, s mi tagadás a kommenciót nem az előírt vékával mérték, a malacok, anyakocák, szarvasmarhák, lovak se voltak mind a helyükön, amikor a nagy vihar után számba vették. Jutott azokból sokfelé, csak éppen Kálmán bácsinak nem, aki Békésen várta meg az utolsó villámok becsapását. Belé nem is ütött a villám, de a gróf, aki az ország határán kívül vészelte át a nehéz napokat, felmondás nélkül azonnal elbocsátotta és nyugdíjat csak akkor állapított meg a számára, amikor a földbirtok rendezés során, az uradalom megbízott szakértőjeként védelmezte a szegény gróf érdekeit, a két szűkös holddal kielégített földigénylő ladányi parasztokkal szemben. Ez volt egy szépen megindult gazdasági karrier záróakkordja. Még szép volt a gróftól, hogy az utódává lett segédtisztnek nem tiltotta meg, hogy Kálmán bácsi második lányát, Tinkát (ő már az anyja után kapta a nevét) feleségül vegye. Azt hiszem, ez a kis történet is elég volna a viszonyok megismeréséhez. De közben is történtek jellemző dolgok. Az öreg Rázel halála után - gondolom az ügyvéd fia, rávette a testvéreit és az anyját, pereljék be a grófot, az apjuk részére járó évi percentek kifizetéséért. A beadványt az akkor már régen más gazdát szolgáló Kálmán bácsi felesége – Tini néni – kivételével mindenki aláírta. A pör az aradi törvényszéken folyt, de nem tudtak olyan tanút állítani, aki megesküdött volna arra, hogy az uradalom valaha is adott volna percentet az évi tiszta jövedelem után a gazdatiszteknek. Voltak ugyan még emberek, akik szolgáltak a borossebesi uradalomban, de ezek akkor is az akkor már özvegy grófné szolgálatában állottak s így saját érdekük ellen való lett volna, ha a soha nem szokásos – de summának mégis jelentős – percent megkapásáért lelkiismeretük ellen esküdve még az állásukat is veszélyeztették volna. Nem tudom kinek jutott eszébe, hogy apám ebben az uradalomban szolgált, míg úti laput nem kötöttek a talpa alá. Ki is hallgatták, s mi sem természetesebb, hogy az igazat vallotta, a koronatanú vallomása alapján állapította meg a bíróság, hogy a keresetnek

jogalapja nincs, mert a borossebesi uradalomban percentrendszer éppen úgy nem volt soha, mint a hitbizományhoz tartozó többi birtokon. Ha apánk hamisan esküdött volna, súlyos gondokkal terhelt nehéz életén jelentősen segített volna, de ezt a becsülete nem engedte meg annak az embernek, akit – mint még látni fogjuk – egy fillér nyugdíj nélkül közel két évtizeddel azelőtt bocsátottak el az uradalomtól. Ekkor ébredt fel a grófné lelkiismerete is egy rövid pillanatra, s attól kezdve apám havi 50 (mondd és írd ötven) korona járandóságot kapott. Aztán a lelkiismeret újra elaludt és apám ügye örökre rendezetlen maradt. De a Rázel családi ügy tovább folytatódott, nem a bíróság előtt, hanem a kígyósi kastély és a tarhosi ispán lakása, illetőleg a kettő érdekelt felei közt. Kálmán bácsi Margit lányának – akit anyja a többiekkel együtt kitűnő, valóban gazdatiszthez illő gazdasszonnyá nevelt – udvarolni kezdett a nemrég kinevezett tarhosi ispán, Ulrich Ödön. Nem volt sem húgomhoz illően fiatal, se leányálom, de kifogástalan ember volt, korrekt, tisztességes, kötelességének élő. A házasságot nem a Margit szerelme, hanem Tini néni – ahogy Böske néném Wieland nyelve nevezte: Gyurkovics mama – jól meggondolt terve kormányozta, úgy mint a többiek egy részénél is. A tarhosi kocsi egyre gyakrabban tette meg a közel harminc kilométeres utat a Lája majorig (Ladiszlája grófnő után nevezte így el, bizonyára az uradalom kívánságára a gróf). Az egy párrá összeválasztott két ember között már a rendes útján haladt a kihirdetés irányában is megtett lépés, amikor valakinek eszébe jutott, hogy a házasságok ugyan a menyben köttetnek, de az Úristen ilyen irányú elhatározását még a kegyelmes grófnőnek is jóvá kell hagynia. Kálmán bácsi tehát figyelmeztette leendő vejét, hogy ezt a kötelességét el ne mulassza. Ödön sógor evangélikus volt, de hát szívesen adott reverzálist, ami egészen természetesnek látszott egy olyan családban, ahol maga a családapa is reverzálissal esküdött a borossebesi kápolnában. Ez kétségtelenül jó pontot jelentett a nagy katolikus grófi családban. A bejelentő levél el is ment. A kiterjedt rokonságban nem is túlságosa suttogva beszélték, hogy a boldog vőlegény, az ünnepélyes alkalomhoz illő – de a hivatalos formák között mindmáig szokatlan – rózsaszín levélpapíron írt levélben jelentette be szándékát a neki legmagasabb földi hatalmasságnak. Lehet, hogy a szín is hozzájárult a grófnő határozatához, de hát ez csak a már ismert ürügy lett volna. Itt nyíltan kijöttek az okok is. A Rázel család elveszett pöre – aminek még a pör-költségeit is a család fizette a bírósági ítélet alapján – volt az ok. Ennek alapján írták meg a vőlegénynek, hogy a házasság megkötésének semmi akadálya sincs, de a tarhosi intézői állás abban a pillanatban meg is üresedett. Az ügy elintézését az uradalom ügyésze – Szegedi Kálmán, békési ügyvéd – vette a kezébe. Ő ismerte legjobban a pör iratait, hiszen annak idején ő képviselte az uradalmat. Felvilágosította a grófnőt, hogy a testvérek közül egyedül Benedicty Kálmánné nem írta alá a családi beadványt, nincs tehát semmi oka arra, hogy a mindenképpen ártatlan lányát büntesse. A grófnő kijelentette, hogy mindezt tudja, de ha a pört megnyerték volna, bizonyára Benedictyné is megkapta volna a ráeső részt és elhatározását nem hajlandó megváltoztatni. Arra már nem emlékszem, hogy a kanosszajárás meddig tartott, s végül is mi késztette a grófnőt határozata megváltoztatására, de az esküvő mégiscsak megtörtént, s a húgom nyugodt élete biztosítva volt az ura szerencsétlen körülmények közt bekövetkezett hirtelen haláláig. (Családunkban ez a házassági hercehurca nem volt egyedülálló. Anyám húgának, Lotti néninek vőlegényét, Márki Gábor bácsit csak ezért bocsátották el azonnali hatállyal a földvári ispáni állásából, mert a szolgálatból évtizedekkel előbb elbocsátott nagyapám lányát vette el feleségül.)

Jól elkanyarodtam térben is időben Kornyestől, de hát e nélkül nehéz lett volna ismertetni, a tejben-vajban fürdő gazdatisztek független életét. Kálmán bácsiéknál igen gyakran megfordultunk. Ha apám hivatalosan kiszállt, s ha mi nem voltunk iskolában, szívesen vitt ki magával. A kocsin volt hely, mi pedig mindig kaphatók voltunk a kellemes kocsikázásra.

Élénken emlékszem, hogy egyszer előkészület nélkül bizonyára telefon jelentésre kellett kimennie. Mi Pepi nénivel a parkban sétáltunk. Utunk éppen amellett a kerítés mellett vezetett el, amelyik a kornyesti úttal párhuzamosan haladt a tégla kerítés belső oldalán. A kerítés

téglanagyságú lyukain keresztül láttuk az apám kocsiját bekanyarodni. Tudtuk, hogy csak Kornyestre mehet. Miklós bátyám – aki sokkal fürgébb mozgású volt, mint én – pillanat alatt a kerítés tetején volt, ott hagyott engem, aki csak lassabban tudtam felkapaszkodni. Mire felmásztam, s azon gondolkoztam, hogy kellene a másik oldalon lemászni – mert ugrani nem mertem – Miklós már apám mellett ült, s a kocsi meg is indult. Én már a kerítés tetején bőgtem és mint a vert csapat indultam vissza halálos sérelmemmel, amiért Pepi néni hiába próbált megvigasztalni. Hát ez csak egyszer történt. Kornyesten apám végezte a hivatalos dolgait, mi pedig Tini néninek alkalmatlankodtunk és csodáltuk nemsokára a pólyás gyereket, akit az anyja – csak úgy, mint anyánk minket és a béresasszonyok az övéiket - nem kórházban, hanem itt kint a pusztán hozott a világra. És nem dőlt össze a világ és a kis Margitka is szépen nőtt naponként anyja, apja örömére. Ő volt az első Rázel unoka. Kálmán bácsi azonban nem sokáig maradhatott Kornyesten. A gróf úgy gondolta, hogy a nem jó az apósa kormányozta uradalomban maradni, még akkor sem, ha nem közvetlenül az ő utasításait kell követnie. Még itt érte meg apósa-anyósa ezüstlakodalmát. Most is magam előtt látom a családi felvonulást, amelyben a résztvevők gyalog jöttek a tiszttartói lakásból a kis kápolnába az újabb áldásért. Elöl Rázel bácsi ment a nászasszonyával, Paula nénivel – nagyanyánk testvérével, aki kövérsége miatt ide-oda bicegve, szinte az egész menetet himbálta. Nem volt a menet hosszú s csak a közeli atyafiságból állott, de a kis kápolna megtelt az uradalom alkalmazottaival, a falu értelmiségével, mert úgy illett, hogy mindenki ott legyen, szívből gratuláljon s – a zsebbe fügét mutatás mintájára – gondolja azt, amit akar. Nem rontott ez az ünnepségen éppen semmit, mint ahogy nem javított a házasélet egyéni értelmezésén se semmit. Az oltár lépcső és a gyóntatószék jól meg vannak építve. Kálmán bácsiék távozása nem okozott örömet sem a tiszttartóéknál, sem apámnál. A legmesszebb fekvő birtokra, Moson megyébe helyezték. Így akaratlanul is dunántúliak lettek, s ettől kezdve csak ritkán láthattuk őket. Apámnak természetesen nem volt beleszólása abba, ki legyen a kornyesti ispán. Merő véletlen volt tehát, hogy újra atyafiak kerültek oda. Az új ispán, Govrik Jancsi bácsi lett, aki anyám unokatestvére leányának, Hajnal Rózának volt az ura. Az apja Hajnal István nagytekintélyű békési orvos, anyja nagyapám leánytestvérének, Farkas Józsefné Wieland Annának volt a leánya. Róza néni nagyapja Farkas József – akit a Wieland család nem szenvedhetett és csak Kis úr néven titulált családi körben – egyik tagja volt Krisztina grófnő gyámi tanácsának, s halála után 600 holdas birtok és még néhány tanyát és járulék földet hagyott hátra, amit részben Pepi bácsi, részben Nina néni (Hajnalné) örökölt. Hogy ez a tisztes vagyon hogy keletkezett, arról soha se hallottam családi körben beszélni. Mocsok nem igen tapadhatott hozzá, mert akkor már csak azért is beszéltek volna, mert Kis urat még kisebbre csökkenthették volna ez által. Ránk nézve teljesen közömbös ez a kérdés. Az 1944-45-ben elpusztult Wenckheim családi levéltár bizonyára tudott volna beszélni róla, hiszen Csorvás is a családé volt valamikor. Talán több volt a gyermeki kíváncsiságnál, hogy nehezen vártuk az első kornyesti találkozást. Nem kellett soká várni. Apámnak kellett Kálmán bácsitól átvenni és Jancsi bácsinak átadni a majort teljes felszerelésével, a távolabb eső nagy hizlaldával, a kiskúti állatállománnyal együtt. Ez nem történhetett egy nap alatt. Jancsi bácsi hol nálunk volt szállóvendég, hol a majorban. Mikor minden elvégeztetett, költözhetett csak el Kálmán bácsi és hozhatta el Jancsi bácsi a négyszobás lakás teljes felszerelését. Volt az ökörszekérnek dolga, mind a két lakás berendezésének fuvarozásával. Kitelt az idejükből, s a béreseknek is jelentett egy-egy kis pálinkát a faluba jövés, mert bizony Kornyesten csak aratáskor járt pálinka, s még akkor se a béreseknek, csak az aratóknak. A Govrik házaspárt mi gyerekek csak most ismertük meg és meg is szerettük őket. Róza néni mindig kenetteljes, sopánkodó beszéde olyan volt az első pillanatban is mint fél évszázad után, amikor utoljára beszéltem vele. Ha a „hegyi manó” leánya lett volna se lehetett volna szertartásosabb. Mindig nagyon kedves volt, de mindig volt benne valami mesterkéltség. Csakhamar megszületett az első gyermekük: Laci. Újra volt hát kisgyerek, akit babusgathattunk, ha éppen úgy hozta a

kedvünk. Jancsi bácsit nagyon megszerettük. Igen jó megjelenésű férfi volt. Az ifjúkori himlőnek a nyomai meglátszottak ugyan az arcán, de ennek ellenére is igen megnyerő arca volt. Örökös jókedve mindenkire ráragadt, aki a környezetében élt vagy vele érintkezett. Csak ilyen ember bírhatta ki azt az örök költözést, ami náluk volt. Ha egy hónapig nem voltunk Kornyesten egészen biztos, hogy átforgatott lakást találtunk. Csak egy szilárd pont volt a házban: az iroda. Ez is csak ezért, mert ez volt a legjobban elkülöníthető a lakás többi részétől. S ennek a folyosó felől is volt bejárata. Erre pedig már azért is szükség volt, mert ide nemcsak a segédtisztek, de a béresgazdának, sőt még a cselédségnek is volt bejárása, ha a szükség megkívánta. A másik három szoba, a háló, az ebédlő és vendéghálóul is szolgáló fogadóval szabadon kártyázhatott Róza néni. Rakosgatta is őket hol teljes egészükben, hol bútoronként úgy, mintha pasziánszozott volna velük… Hol együtt háltak, hol külön, ami soha se a Jancsi bácsi szeszélyének a következménye volt. Hát ezt csak azzal a természettel lehetett kibírni, ami ebben a drága jó emberben lakozott. Kissé rekedtes és mégis kellemes férfihangja nemcsak a beszédben, a parancsok kiosztásában, de összejövetelek alkalmával éneklés közben is érvényesült. E mellett tele volt tréfával, az életből vett anekdotákkal s mindenkivel kitűnően tudott bánni. Tréfás, humoros jó kedélyét egy később elbeszélt közte és Róza néni közt lezajlott beszélgetéssel szeretném jellemezni. Egyik este a pólya védő és izzasztó felszerelése közt szenvedő Laci a szokottnál többet sírt. Aztán pihent egy kicsit és újra kezdte. Az éjszaka folyamán ez a sírós és csendes alvás többször is megismétlődött. Róza néni is elkezdte a sopánkodást, csak Jancsi bácsi nem jött ki a türelemből. Nyugodtan fordult oda pelenkába rakás közben a feleségéhez és nyugodt hangon kérdezte: Mondd Róza, ilyennek képzelted te a családi boldogságot? Aztán újra befordult és igyekezett a megcsonkított éjszaka még megmaradt részét erőgyűjtésre használni. De ilyen volt minden dolgában. Kitűnően tudott fegyelmet tartani, ami természetesen nem ment káromkodás nélkül. Később mesélte el ezzel kapcsolatban a következő esetet, ami már akkor történt, amikor a szöllősi uradalom ispánja volt, ahova Borossebesből került. Missio volt Orosházán. Az uraság jó néven vette, ha a tisztek vallási kötelmeik teljesítésében jó példával járjanak a cselédség előtt, de lelkiismereti kényszer nem volt. Róza néni azonban rábeszélte az urát, menjenek be a missióra, és szent beszédek meghallgatása után szabadítsák meg magukat a jezsuita páterek segítségével jócskán felszaporodott bűneiktől. Jancsi bácsi engedett a rábeszélésnek s végigjárták a missziót, s a végén valóban meg s gyónt. Bűnei közt a káromkodás nagy súllyal esett a mérlegre. Nemcsak azt vallotta be, hogy káromkodott, de azt is megmagyarázta az atyának, hogy e nélkül lehetetlen a cselédséggel, hószámos munkásokkal boldogulni. Az atya rugalmas volt és azt a tanácsot adta, hogy ha már elkerülhetetlen hát nem ellenzi, de ne szidja az emberek istenét, hanem elégedjék meg azzal, ha annyit mind: „Csípje meg a kakas!” Nehéz volna eldönteni, kire volt jellemzőbb ez a beszélgetés, de szeretném látni azt az embert, aki ilyen káromkodással fegyelmet tud tartani. Fegyelmet, pedig azután tartott. Hogy Jancsi bácsi, aki bihari örmény családból származott, hogy került az uradalomba nem tudnám megmondani. Szolgálatát Békésen, valamelyik külső gazdaságban kezdte. Rokonságban volt az Asztalos családdal, s így kerülhetett össze Rózsi nénivel. Udvarlásáról Kálmán bácsitól hallottam egy feljegyzésre érdemes dolgot. Valamelyik bál utáni napon, amikor már tudták egymásról, hogy mi a szándékuk, Jancsi bácsi nem titkolózott tovább, hanem a csabai cigánnyal éjjeli zenét adott Róza néninek. Pár nap múlva Kálmán bácsi látogatta meg Hajnalékat és a kedves jó Nina néni, a maga szokott kissé szintén sopánkodó modorában mesélte el az éjjeli zene történetét. Tudod, Kálmán, majd elfeledtem. Mikor az a bolond Jancsi azt húzatta: „Édes kincsem, mit csinálsz te most?” Róza éppen a serblin ült és pisilt. Hát a párti ettől nem ment szét, de össze is nehezen ment, mert a puritán Pista bácsi sehogy se akarta hozzá adni a víg kedvű, mulatni is szerető Jancsi bácsihoz Róza nénit. Ha nehezen is ment, de mégis házasság lett belőle. Ennyi minden kapcsolódik a kornyestiek személyéhez. De van egy könnyen végzetessé válható emlékem: Felhőszakadás volt és Jancsi bácsi telefonon jelentette apámnak,

hogy a kiskúti terület lapos részét elöntötte a víz, és a közben lévő magasabb területen bent rekedt a lábasjószág. Mi sem természetesebb, hogy apám nyomban fogatott s még természetesebb, hogy egy ilyen látványosság nélkülünk nem lehetett volna teljes. Addig könyörögtünk, míg magával vitt. Az idő ragyogó szép volt a futó felhőszakadás már rég elvégezte a maga dolgát. Kivitt. Én voltam a soros arra, hogy a kocsis mellett üljek, mert – bár köztudomás szerint Miklós bátyám volt a kedvenc – az igazság, igazság volt. Nem is igen vitattuk ezt a jogot egymástól. Már megnéztük a félelmesen szép látványt. Az állatokat, a bent rekedt őrzőikkel együtt szerencsére jelentős nagyságú szigetet formálva vette körül a már látszólag apadásban lévő víz. A szigeten még sok volt a legelni való s az állatok nyugodtan legelésztek. A kutakat elöntötte ugyan a víz, de azért az állatok látszólag jó ízűen ittak belőle. A gulyások is el voltak látva élelemmel, de nekik se jutott már ivóvíz, mint a gondjaikra bízott állatoknak. Nem most történt ez velük életükben először. Apám Jancsi bácsival megbeszélte a mentés dolgát, ami nem volt nagyon sürgős. Úgy intézkedett, hogy az embereknek vizet kell bevinni, ha másként nem megy, hevenyészett tutajon. Aztán mérni kell az apadó vizet, s ha már olyan alacsony lesz, hogy a bent tartózkodó legkisebb állat is veszedelem nélkül átlábolhat, ki kell hajtani az egész gulyát. De addig is gondolkodni kell arról, hogy a vezér állatok meg se kíséreljék a kitörést, mert az a kisebb állatoknál könnyen veszedelembe döntheti. Ha már kint volt, más területen is szét akart nézni apám. A rendes úton hajtatott a fiatal üszők gulyája felé. Az úton erős nyomokat hagyott a felhőszakadás. Itt-ott nemcsak kátyúk, de kisebb tócsák feküdtek az út közepén. Egyik se volt olyan, hogy kocsival, lépésben, óvatosan hajtva át ne lehetett volna menni. A kerekek azonban sehogy se kerülhették el a csaknem agyig érő sarat. A kocsis, apám tilalma ellenére, a kelleténél jobban kerülgette a tócsákat. A kocsi sokszor erősen oldalt dőlt, s ha apám 100 kg körüli testével vissza nem nyomja, fel is dőlt volna. Még mindig megmaradt a csendes figyelmeztetésnél. De mikor a legközelebbi tócsa kikerülésénél, közel az árokszélnél egy magasan elfűrészelt fiatal akác törzsében a kocsi hirtelen megakadt, az istráng elszakadt, s én az ütközés következtében az ülésről lecsúszva jobb lábammal a kerék közé akadva leestem, kitört apámból az út eleje óta visszatartott méreg. És amit soha nem hallottam, megbecsült emberét úgy lehordta, mint az időt lopó munkásokat. Nemcsak én miattam kapott a kocsis, hanem elsősorban a könnyelműségéért, a lovak, a kocsi, a szerszám veszélyeztetéséért, de a saját életének könnyelmű veszélyeztetéséért. Én bizony nem tudtam a lábamat behajtani, a térdem is megmerevedett és valóban nem viseltem magam olyan nyugodtan, mint a szigeten rekedt állatok. Bőgtem, fájt a lábam, de azért titokban nagyon bántott, hogy a kocsis – akivel már foglalkozása miatt is a legjobb barátságban voltunk, úgy éreztem, miattam kapott ki a kelleténél jobban. Természetesen hátra kerültem a második ülésre, s Miklós se ülhetett a bakra. A bizalmatlanságnak a kétségtelenül történt kifejezése – mint később mondta is – jobban fájt a kocsisnak, mint a gyermekek leszidás. Vele együtt tudtuk, hogy a könnyelműségben szerepet játszott a kocsi- és lótakarítás is. Pár napig bicegtem, talán jobban is, mint ahogy kellett volna, hiszen nem adtam volna semmiért, hogy a kirándulás szenvedő hőse én voltam. Nagyobb hősnek éreztem magam, mint amennyit szenvedtem, hiszen hazafelé jövet nem bőgtem végig az utat. A kocsis soká jártatta a lovakat. Aztán behajtott a híd mellett a patakba, levetkőzött. Az ülés alól kihúzott kötőt áthúzta a két lába közt, hátul beleakasztotta a pertlibe, leszállt a kocsiról, levetette az istrángot, leszedte a szerszámot, feltette a kocsira és addig csutakolta a lovakat, addig tisztította a sáros kerekeket, kocsikast, míg egészen tiszta lett. A kellemetlen incidens saras maradványait elvitte a víz. Úgy szétfoszlott, mint az apám haragja, de a kocsis esti parancs kiadás után eljött bocsánatot kérni, s ezzel az egész ügy – ami tagadhatatlanul mindnyájunkra nézve rosszabbul is végződhetett volna, örökre lekerült a napirendről. Csak most tért vissza az emlékek közt, csúnya és szép oldalaival együtt.

A Wenckheim családnak sem bárói, sem grófi ága nem dicsekedhetett sem hosszú múlttal sem országos viszonylatban jelentősebb közéleti szerepléssel. A bárói ág is csak az egy Béla bárót adta, aki nem csak miniszter viselt ember, de az akkor még csak a főurak szórakozását jelentő sportban is kiváló volt. Vadászat, agarászat s mindaz, amit akkor sportnak neveztek – hírül se a maiak – egyaránt érdekelte. Egyik szerkesztője és írója volt a „Magyar sport és vadászat" c. díszalbumnak, amely az ötvenes évek végén akkor jelent meg magyar és francia nyelvű kiadásban, színes fametszetű illusztrációkkal, amikor a magyar hazafiak vagy még börtönben, büntető katonai szolgálatban sínylődtek vagy teljes passiv resistenciában várták a magyar feltámadást.

Jellemző, hogy ő volt, aki a csárdást magyar tánccá tette, s még ebben a bármely külföldi nyomdának díszére váló kiadásban is helyet szorított a számára. Mondhatnók hogy a „csardas" ekkor vonult be a Magyarországról ismerni való különlegességek közé. Ez az egy Wenckheim a körösladányi kastélyból indult a szereplés útjára, s megpihenni is oda tért meg a családi nyitott kápolnaformára épült sírboltba, a katolikus temetőbe. A kastély könyvtárának alapjait is ő vetette meg, kora színvonalán álló beszerzéseivel. Nem az ő hibája, hogy a későbbi gyarapítókat inkább a szép kötés érdekelte jobban. Még az utóbbi is a polgári tömegízlés könyvárusi színeit és betűit követve került a polcokra. Egyéniségnek, iparművészi érzéknek a legkisebb nyoma sem volt rajtuk. Frigyes gróf családjába három történeti név is beházasodott: egy-egy Nádasdy, Zichy és Széchenyi gróf. Ha emlékezetem nem csal, az utolsó volt a legelső. Nem a vagyona miatt, hanem időrendben. Egy szegény Széchenyi gróf a gazdag Wenckheim családban. Nem mondom, hogy ilyet — de legalább is hasonlót — nem látott volna a Wenckheim család. Igaz, hogy akkor a szegény és gazdag is Wenckheim volt. A szegény éppen maga Frigyes gróf volt. Az ő négyezer holdja vette el a százezer holdat, rokoni alapon. Most nem rokoni alapon ment a házasság, de ennek csak az a négyezer hold volt a gazdasági alapja, ami eredetileg is a Frigyes grófé volt a Békés megyei Pósteleken. Itt azonban a majoron kívül semmiféle épület nem volt, s így addig, míg a kastély fel nem épült, a borossebesi vadászkastélyt rendezték be a fiatal pár számára.[1] Elvégre, ha a királynak jó volt a zemerdi hadgyakorlat idején, jó volt a fiataloknak is, ameddig jobb nem lett. Most térült meg a királyfutásakor befektetett nem csekély kiadás. Még a bútor egy része is megvolt, csak pótolni kellett egyet s mást. Magán az épületen csak kisebb átalakításokat kellett végezni, hiszen a nagy renoválás csak nemrégiben történt. Ennek ellenére mozgósítva volt az uradalom minden szükséges embere. Máskor csak este volt villanyáram, amit a vasgyárral egybeépített vízierő fejlesztő telep látott el a szükséges energiával, a Leinwatter Gyula bácsi parancsnoksága alatt. Most egész nap be lehetett kapcsolni az áramot, mert az öreg grófné megérkezett, természetesen a megfelelő személyzettel, hogy a felbontott ládákat saját kezeivel csomagolja ki, és a drága textíliákat, étkező felszerelést ugyanígy rakja be a szekrénybe s egyéb alkalmas bútordarabokba. Hogy ki mindenki vett részt ebben a munkában, azt már én nem tudom, de hogy apámnak naponta kétszer is ott kellett lennie, arra jól emlékezem. Nem volt ez ingyért végzett munka. Alig volt nap, amikor apám néhány akkor divatos, kivágott kontúros, szépen színezett képet nem hozott volna nekünk — mint a grófnő kedves megemlékezését — aminek mi nagyon örültünk, hiszen mi ilyeneket azelőtt soha se láttunk, és valóban szépek is voltak. Volt ezek közt Mikulás, angyal s mit tudom én már miféle alakok fölös választékban. Olyan képek, amelyek akkor divatosak voltak Bécsben, s a fehérneműkereskedő figyelmességből tette a különböző csomagokban, kétségtelenül nem azért, hogy a borossebesi Banner gyerekeknek szerezzen velük örömet. Olyan *„billige Geschenke für die Kinder",* s valóban erre a célra is használták fel. Mindegy, nekünk tetszett és ez volt a fontos.

Egy napon örömmel jelentette apám Terka néninek, hogy vége a belső szolgálatnak, a gróf-

[1] Széchenyi Antal és felesége, az ókígyósi Wenckheim Krisztina 11 évig lakott Borossebesen, s amikor a pósteleki kastély 1906-ban elkészült, négy gyermekükkel odaköltöztek. Széchenyi 1924-ben halt meg. Sírhelye a kastély mellett található.

nő elutazik. A felszabadulás azonban nem könnyítette meg a munkát. Meg kellett szervezni a fiatal pár ünnepélyes fogadását. Ezt, még ha így akarta volna, sem csinálhatta apám egyedül. Be kellett vonni minden alkalmas embert, akit a faluban célra be lehetett szervezni, sőt még idegen szakembereket is kellett szerezni. Olyanokat, akik a bonyolultabb villanyvezetéshez, de főként a tűzijáték előkészítéséhez és kivitelezéséhez is értenek. Az előbbieknek az állomás, az út, a tér és a kastélykapu díszes kivilágítását kellett előkészíteni, az utóbbiaknak a Plesa tetején rendezendő tűzijátékot. Dolgozott itt rajzoló, díszletező, a rakétaállványozó és a favágó. Egyik a Széchenyi és a Wenckheim család nagy méretű címerét szerelte a kastély kapu fölé, a másik a színes körtéket osztotta szét arányosan, a harmadik a Plesa tetején csinálta a különböző színű rakéták állványát, amelynek közepén a kettős címer foglalt helyet. A favágó, pedig irtotta a máskor nagyon féltett erdőt. – amely miatt a főszolgabíróságnak, sőt a buttyini bíróságnak is sok pörös büntető ügye akadt – ott, ahol a cifra tűzijáték helyét pontosan kijelölték. Előkerültek a királyfutás óta gondosan őrzött banderista ruhák, megkezdődött a lovas gyakorlat Jancsi bácsi vezetésével, gyakoroltak a tűzoltók, hogy a nemrégiben alakult testület kitegyen magáért.

Mire a megérkezés napja megjött, fáradt volt mindenki, akinek szerepe volt az ünnepélyes fogadtatásban.

Hogy az állomáson ki és hogy fogadta az új párt, azt már nem tudom, csak azt írom le, amit magam láttam. Mi Terka nénivel a Számi lépcsőjéről néztük végig a bevonulást. A rendezés ellen valóban nem lehetett kifogást emelni. Olyan tömeget varázsoltak a térre és a zsidó templom elé vezető utcára, hogy nagyobbat már a legnagyobb igyekezettel se lehetett volna Borossebesben. Ragyogtak a színes lámpák, a sorfalat álló tűzoltók lobogtatták a fáklyákat, ha gyengén égett, a földhöz ütögették. A fiatal pár méltóságteljesen integetve vonult a szabadon tartott úttesten a vadonatúj hintóban és egyenesen behajtott a kastély kapuján. A tömeg éljenzett, a kapu bezárult és néhány perc múlva kinyílt a Plesa felé néző egyik ablak és a grófi pár újra megjelent. Újra integetett és tőle telhetően mosolyogva fogadta a mindegyre feltörő éljenzést. Aztán a tűzoltók eltaposták a fáklyákat, a világítás az egész faluban megszűnt és a Plesa tetején a heraldika szabályainak megfelelő színezettel megjelent a Wenckheim és Széchényi család kivilágított címere, a vőlegény és menyasszony oltár előtt elfoglalt helyének megfelelő patriarchális sorrendben. A kivilágított címer körül megkezdődött a jól rendezett, sok pénzt felemésztő tűzijáték és fél órán keresztül mindenféle színű rakéták repültek, nagy durrogások és sistergés között a magasba. Aztán újra csak a két címer ragyogott és az utcai színes világítás ismét kigyulladt. A fiatal pár még egyszer integetett és eltűnt a kivilágított teremben. Az ablak bezárult, a tömeg eloszlott. Kigyulladt a rendes világítás. Mindenki hazatért, s ki-ki a saját gondolata szerint kommentálta a község fennállása óta legnagyobb fényűzéssel történt lakásfoglalást. És ettől kezdve állandó grófi lakója volt Borossebesnek. Így került bele a falu a gótai almanachba. A grófi pár fogadásának az egész falu kíváncsiságát megmozgató és kielé-

gítő látványossága megmutatta, hogy a „panem et circenses”[1] örök kívánsága nem múlt el az ókorral, mint ahogy nem fog elmúlni egyetlen egy korszakkal sem, bármilyen hosszan is terpeszkedjék a történelem immár megmérhetetlen mezején. De azt is megmutatta, hogy itt, ebben a faluban – és sok-sok ezer más faluban – mind a kettőt az uradalom tudja csak kielégíteni a késői feudalizmus korában. Kenyér és szórakozás – már hogy ilyen nagyméretű – csak innen jöhetett, sőt a látszólag tőle független olcsó – és az emberből minden állati vonást előcsaló – mulatság és a regále révén hozzá is tért vissza. Vitték magyarok és románok a heti kereset ide szánt részét – a világ legnagyobb adóját – minden szombaton a pálinkamérésekbe és folyékonnyá változtatva a kemény filléreket, ittasan, énekelve, ordítozva vagy éppen veszekedve mentek haza a család számára megmaradt keresettel. És ezt szórakozásnak nevezték, és semmiféle hatalom vissza nem tarthatta volna őket, még ha akarta volna sem. De hát miért akarta volna, hiszen az italért kifizetett pénzekből az állam is megkapta a maga, nem is jelentéktelen részesedését. De voltak másfajta szórakozások is. Néprajzi értekezést is lehetne írni azokról a szokásokról, amelyek az év jeles napjaihoz fűződtek, sőt a kétféle lakosság egymásra hatását is tanulmányozni lehetne, de ez nem lehet célunk. Nem is él mindegyik az emlékezetemben, s ma már nem tudnánk megmondani, melyik szokást, melyik fajtájú emberek közt láttuk. Ne essék itt most szó a betlehemezésről, a sokszor halálos kimenetelű húsvéti öntözésről, a három királyjárásról, a Szt. János-napi tűzugrálásról. Valamennyit és még sok mást megőrizte a, hogy úgy mondjam, együtt lakó mindkét falu, mindegyik a másik módosított formájában. Egyre azonban élénken emlékszem. Tikkasztó nyári napok voltak és hétről hétre hiába ismételték meg a templomokban az esőért való könyörgést, a Codru Moma nem szedte elő a pipáját, s a tenyérnyi nagyságú nyári fellegek minden emberi képzeletet felülmúló magasságban úsztak csendesen a sok portól már kékségét elvesztett égbolton. Se eső sem harmat nem vígasztalta az embereket. Mindenki aggódva gondolt a mindennapi kenyérre vagy máléra, a maga receptje szerint. Már nem tudnám megmondani miért, de utunk Bienenstockék felé vezetett, a szokásos kerülővel. Soha se mentünk a kastélykapu oldalán, mert nem szerettük a pálinkamérésből kiáramló szagot. Bármilyen jó illat volt ez azoknak, akik kedvelték, nekünk nem illat, nem is szag, hanem undorító bűz volt. De respektáltuk a kibotladozó részeg embereket is, sőt talán ez volt az igazi ok. Pedig soha se bántott, akár csak szóval is, egy se. Ösztönös irtózás volt ez attól, amihez aránylag szűkebb családi körben később, hosszú éveken át valóban bőségesen hozzájutottam. Elég volt tisztes távolságból nézni azt a mozgást, amelyről a szenvedő fél bizonyára azt hitte, hogy nem ő, hanem a föld mozog. Ez a tisztes távol az utca másik oldala volt, a Moser és Rázel lakás biztonságot ígérő nyitott kapuja. A kis boltok ajtaja előtt a megszokottnál nagyobb elevenség uralkodott. Máskor egy-két dologtalan vagy éppen dologkerülő ember csetlett-botlott az üdvözítő pálinkához vezető úton, ha éppen nem a falat vagy fát támasztotta. Most se volt több a hasonló céllal őgyelgők száma, de annál többen voltak azok, akik hangos kiabálással, messzire hallatszó röhögéssel vették körül azt a két-három leveles vesszőkbe burkolt, dülöngélő alakot, aki sorra járta a boltokat és szertartásos mozdulattal, hangosan mondta az esőt varázsló román mondókát, s utána egykedvűen várta a vödörszámra ráöntött vizet, örülve annak, hogy babonás varázslása a földre is lehozza a sóvárogva várt termékenyítő esőt. A babona küzdött itt a hittel, s ha csakugyan megindultak az egek csatornái, mindegyik a maga javára könyvelte a sikert. De ez nem volt fontos. A fő dolog az volt, hogy a szomjúhozó növények, végre vízhez jutottak, s a megszakadó fellegek közt már a kék égbolt ragyogott szívderítő kristálytisztaságában.

A babonához kapcsolódó mulatság olyan volt, mint a templomi búcsú szertartásához elválaszthatatlanul hozzákapcsolódó népi mulatságok. De ez is csak alkalom szülte szórakozás

[1] panem et circenses (latin) = kenyeret és cirkuszt (a népnek)

volt, mint minden, amit itt látni lehetett. Ne beszéljünk itt most a vásárok közismert s a milleniumi népmulatságoknál még amúgy is említendő népszórakoztatási – akkor még a magántulajdon alapján álló – vállalkozásokról. Volt itt olyan – néha-néha előforduló – szórakozás, amelyet irigykedve nézhettek volna a finom színházi előadáshoz szokott városi gyerekek. Izgalmasabb volt minden színdarabnál, félelmesebb minden állatprodukciónál. Ha csak úgy mondom el a jelenetet, ahogy már az egyébként is nagy nyilvánosságot jelentő szabad téren, a faluban utca hosszan lezajlott, minden érdekessége mellett veszít izgalmasságából. De ha vándorútján, faluról falura vándorlás közben történt első találkozásunkról számolok be, sokkal érdekesebb lesz a dolog.

Buttyinon keresztül vezetett apám hivatalos útja. A megszokott, jól fegyelmezett két ló volt befogva. Öröm volt nézni, milyen gyönyörűen fordították befelé a fejüket. A gyeplő kifogás nélkül feszült a sokszor kipróbált, katonaviselt kocsis izmos kezében. Úgy mentek mintha kocsi nem is lett volna utánuk, ami nem volt csoda, mert nem egyszer ettek porción felül adott zabot, amit a kocsis „lopott" a számukra. Az uradaloméból, az uradalomének, minden napos jószágát szerető kocsis „bűn"-ként. Túl voltunk már a falun. Az úton jó távolból néhány románból álló csoport közeledett. Egyébként néma csend volt. Alig mentünk valamivel tovább, mikor a két ló nyugtalankodni kezdett, majd hirtelen megállva felágaskodott és két első lábával kapálózva védekezett valami rém ellen, mit sem a lovak, sem mi nem láttunk. Apám azonban már sejtett valamit, de nekünk nem szólt. Leszállt a kocsiról és bennünket is leparancsolt. A kocsis keményen tartotta az orrlyukait tágítva fújó paripákat. Apám simogatta az egyiket és vizsgálódva nézett előre. Aztán integetni kezdett a szembejövő csoportnak és torkaszakadtából kiáltotta, hogy térjenek le az útról. A románok engedelmeskedtek és lementek az út szélén lévő tarlóra. Most már látni lehetett, hogy a hat ember három medvét vezetett, amelyek engedelmeskedve kínzóiknak, a biztosítóláncon vezetve s a védő rúddal távol tartva levonultak az útról és befelé igyekeztek a tarlón. A lovak most már négy lábra ereszkedtek, de minden részük reszketett az izgalomtól és szakadt róluk a verejték. Ott a helyszínen meg kellett csutakolni mindkettőt, amiben apám közel 50 esztendejével éppen úgy kivette a maga részét, mint a 30 felé lassan közeledő derék kocsis.

Ne kérdezze senki, hogy velünk mi történt. Tünetek rajtunk is mutatkoztak, de csutakolni azért még nem kellett, és büszkék voltunk arra, hogy a lovak jobban meg voltak ijedve, mint mi, mert azoknak négy lába reszketett, nekünk csak kettő. Ösztön volt-e vagy kifinomult szaglás, ami ezt a lovasparádét előidézte, nem tudnám megmondani, de hogy napokig beszéltünk róla, mindegyre visszatért álmainkban és hogy máig sem felejtettem el, azt ezek a legkevésbé sem kiszínezett sorok igazolják. Mikor délután visszajöttünk, sehol se láttuk a medvés embereket. Borossebesig se volt nyomuk se. Bizonyára Buttyin girbe-gurba utcáit rótták, állatkínzó, de így is keserves kenyérkeresetükkel. Harmadnap már a mi zsákutcánkban hangzott fel a halálosan unalmas dobolás, amelynek állítólagos taktusára ide-oda himbálta magát a szerencsétlen medve, amelynek táncával beleénekelte kínzója és tulajdonosa az egyszer ismételt egyhangú nótát. Két verssorból állott az egész, de még ma sem felejtettem el.

„Zságe minye urszule!
Ade domnu picule"

Ezt énekelte akár „domnu"-tól várta a pénzt akár a maga fajta szegény embertől, aki mégse volt egészen az ő fajtája, mert ez csak magát táncoltatta, magát kínozta munkájával, hogy családjának meg legyen a betevő falatja. Ez az un. „medvetáncoltatás" szörnyű állatkínzás volt. A lánc felkötésében nem volt egyenjogúság. A románnak a tüszőjére erősített karikában volt az egyik vége, de szegény medvének az orrát lyukasztotta át az utolsó, legnagyobb láncszem. És még jó, ha csak ennyi volt. De volt a három közt egy olyan is, amelyik nemcsak

mindegyiknél nagyobb termetével tűnt ki, de szigorúbban is kezelték, mint a többit. Bizonyára oka volt ennek. A másik kettőnél elég volt, hogy a láncon kívül egy villás ágú bottal tartották tisztes távolban a táncoltatótól, de a legnagyobbnak még ezt a botot is az orrkarikához illesztették. Hogy mit szenvedett ez a szerencsétlen állat, azt már a szinte bőgő hang is elárulta, bár a többinek is volt oka a morgásra. Mi lett volna, ha ezek tűzhették volna a tüszőjükbe a karikát, de hát ilyen hatalmi változást nem ismer a medvetáncoltatás íratlan története. De elszabadult medve vérengzéséről nem egyszer írtak a régi újságok. Ha féltem akkor, amikor Buttyinon túl a lovaknak segítettem ebben, ezt látva mélységes volt bennem a szánalom. Nem tehetek róla, elsősorban az állatokat sajnáltam, „akik" – mert ők voltak a kenyérkeresők – életük végéig erre a szomorú sorsra voltak kárhoztatva. Az embereket éppen ezért nem sajnáltam, de helyettük is szégyelltem magam, mert a foglalkozásukat nem tartottam emberekhez méltónak, sőt egyenesen megalázónak. De hát akinek úgy tetszik, az bizonyára nem is óhajtja másképp. Ez is egy módja a szabadság értelmezésének. A falu népe azonban nagy élvezettel nézte a mulatságot, amit nem is vehet rossz néven senki, aki bikaviadalokban gyönyörködő spanyol előkelőségekről valaha is hallott. Valamivel szelídebb állatkínzás volt a „majom táncoltatás". Szelídebbé tette a majom természettől is meglévő humorérzéke, komikus, groteszk mozdulatai. Ez volt benne az „állati". Ami „emberi" volt, az ízléstelen volt. A cifra ruha, kalap vagy sapka, amibe öltöztette a „talián", mert itt minden majomtáncoltató talián volt. De azt hiszem, hogyha a legközönségesebb olasz kifejezéseket leszámítottuk volna pergő nyelvvel előadott mondókájából, csupa halandzsa maradt volna belőle vissza, amit Olaszországon kívül, bárhol meg lehetett volna tanulni. A két „táncoltatás" közt nagy volt a különbség. Amannak veszélyességét mindenki átérezte, de némán szemlélte. Ennek sokkal nagyobb volt a sikere, ami sok hangos kacagást váltott ki, ami nagyon tetszett a majomnak és a gazdájának is jövedelmezett. Lényegében mind a kettő állatkínzás és naplopás volt, bizonyára gyenge keresettel, s ha az ide-oda járkálás változatosságot hozott is – ha ezt életnek hívják – élni lehetett belőle. Nagy élénkséget hozott a faluba a „csimpolyás". Egy délelőtt Moser Ángi állított be hozzánk lelkendezve. Nem is nekünk beszélt, hanem apánknak mondta el azt, amit látott. Egy szuszra fújta a mondókát: „Józsi bácsi! Ilyet még nem láttam. Itt jár egy ember, aki rázza a lábát és szól." Hát erre nem kellett megparancsolni, hogy nézzük meg ezt a csuda embert, rohantunk a nélkül is. Méltóságteljesen sétált. A fejére cintányér, a hátára dob volt erősítve, a szájában fuvolát tartott. Ha lépett, a cintányér nyílt szét, majd összeütődött, a dobot a könyökére kötött verővel ütötte, két kezével a fuvolát kezelte és olyan zenebonát csapott, amitől minden kutya vonyítva húzódott félre, de a gyerekek körülvették, és hogy minél tovább játsszon, ők mentek a csimpolyás kalapjával bevasalni a gyengén csörgedező tiszteletdíjat. A falunak ez volt a legmagasabb zenei élvezete. Ezen csak az egyébként tapasztó cigányok tudtak szebben muzsikálni. Pedig mennyi szép román és magyar népdal röpködött a két-egy falu táncmulatságán, fosztókáin, fonókáin. Összegyűjtésükre soha nem gondolt senki.

Borossebes csendes, dolgos lakossága se nagyobb tolvaj, se verekedősebb természetű nem volt, mint akármelyik hasonló községé**.** Bepálinkázott fejjel történő verekedések itt se voltak ritkák, hangosabbá váló családi összezördülések itt se háborgatták jobban a szomszédokat, mint máshol. Csirke- és falopások se adtak több gondot a nyomozó hatóságoknak. Nagyobb, szenzációszámba menő bűntetteket nem igen jegyzett fel a helyi krónikát pótoló szájhagyomány, amit röviden pletykának is lehetne nevezni. Az a két eset, ami több okból is ide kívánkozik, vagy mint kárvallottat érte a lakosság nem éppen legszegényebb részét vagy még szenvedő részese se volt az eseménynek. Kóbor cigányok – ahogy itt mondták oláhcigányok – voltak a részesei, s hozzájuk illő kegyetlenséggel is hajtották végre. Nevüket bizonyára azért kapták, mert a saját nyelvükön kívül románul beszéltek, ami itt nem volt meglepő, hiszen az összefüggő lila folt a Magyarország néprajzi térképén itt kezdődött. Ezek azonban sokkal távolabbról jöttek, Hunyad megyéből és az Alföldnek nemcsak román lakta vidékét

kalandozták be, nem éppen legnagyobb örömére a falusi és tanyasi lakosságnak. Minden elképzelhető bűntett hozzájuk fért. Kár itt felsorolni a büntetőtörvénykönyv meghatározó paragrafusait. Legyen elég annyi, hogy sokszor már nagyon megnövekedett bűnlistájukon a csalás volt a legkisebb. Ritkán mosott szurtos, piszkos kezük *enyves* volt. E tekintetben még az üstfoltozó kézműves vagy a teknővájó cigányok se voltak kivételek, vagy csak nagyon elvétve. Egy késő tavaszi reggelen megvasalt kezű és lábú cigányokat hoztak be a csendőrök a főszolgabíróság udvarára. A többiek négy-öt ekhós szekéren jöttek a szomorú menet kísérőiként, nem éppen jószántukból, hanem azért, hogy a gyilkossággal vádolt legények ügyében tanuk legyenek. Nem voltak ugyan a legmegbízhatóbb tanuk, de mivel a veszekedés közben már az elfogatás helyén két táborra oszlott a karaván, remélni lehetett, hogy az igazság az ellentmondó vallomásokból egy kis erőszakkal majd csak kiderül. Bár a faluban nagyon rövid utat tett meg ez az anyagilag és erkölcsileg nagyon szomorú menet, hiszen pár száz méter volt az út a főszolgabíró hivatalig, pillanatok alatt elterjedt a híre az itt valóban ritka gyilkosságnak. Még hozzá apagyilkosságnak. Az történt ugyanis, hogy a buttyini híd közelében táborozó karaván egyik öreg emberét a fia, két másik legény segítségével, a sátor léceivel agyonverte. Nem állottak meg addig, amíg az öreg el nem nyúlt.
A három legény kereket oldott ugyan, de pár óra alatt már jelenlétükben zajlott le a szembesítés. A karaván egy része tagadta, a másik beismerte, meg is nevezvén a tetteseket. Ez alatt kígyót-békát kiabált egymásra, s így a csendőrök nemcsak a gyilkosokat fogták el, hanem egész csomó eddig eredménytelen nyomozás bűnügyeinek a tetteseit is kézre kerítette. A nagy veszekedésben senki sem törődött azzal, hogy kit kever bele, s valósággal a testvér testvért, apát, fiút adott fel, ami – mint életem további folyásán tapasztaltam – nem is kizárólag cigány szokás. Az egész karaván zárt helyre került, ahova a kint rekedt tömeg nem mehetett be. Ott tanyáztak a cigányok a magtár háta mögött lévő nagy udvaron, amely a főszolgabírói hivatallal, a szolgabírói és Baumgarten-féle lakással, a tiszti istállókkal, az üvegházzal teljesen körül volt véve. A kőoszlopos nagy kaput bezárták, s onnan eleven cigány addig ki nem jöhetett, amíg nem engedték. A kiabálás, amit a több mint félszáz cigány apraja-nagyja félig sírva, félig fenyegetve, de mindig ordítva véghez vitt, betöltötte az egész környéket. Mi – természetesen apánk tudtán kívül – a magtárból szemléltük az eseményeket, ameddig az idegeink bírták, mert ehhez idegek kellettek. A pofon, a szíj, nádpálca, kötél vagy éppen puskatus csattogása olyan zenei aláfestése volt ennek a pokoli műsornak, amelyre emlékezve még napok múlva is fel-felriadtunk a csendes éjszakában. Legborzasztóbb volt az asszonyok és a gyerekek állati üvöltése, amelybe a halott jajveszékelő siratása is belevegyült. A gyerekek tudattalanul ordítottak, az asszonyok tudták miért kell sírniuk és tudták, hogy a három legény nem egyhamar kerül vissza a piszkos kocsikba, az „otthonába". Aztán mikor már tisztában voltak azzal, hogy a gyilkosság és egyéb bűnök kiket terhelnek, a bűnösöket egy üres istállóba zárták, a többieket kocsikba visszapakolva kitoloncolták a faluból. Közben két csendőr egy plajással megkezdték a makacsul tagadók „kihallgatását". Egyelőre azonban a cigányok hallgattak. A verés se használt semmit. Más „módszerhez" kellett folyamodni. Az udvaron lévő ölfából emelvényt csináltak, s a cigányokat úgy ültették rá, hogy a meztelen talpukat két lécre kellett tenni, amelyek 10-15 cm-re voltak egymástól. A lábujjukat ezekhez kötötték, de a derekukat is hozzákötötték az emelvényhez úgy, hogy mozdulni se tudtak. A plajás a lécek alatt állott nyitott bicskával, s ha a cigányok nem vallottak, a hegyes bicskával szurkálta a talpukat. A bicska hol csontba akadt, hol kettő közt beljebb szaladt. Talán felesleges is mondanom, hogy a vallomási jegyzőkönyv elég gyorsan megszületett és a gyilkos cigányok, mert csak ezeket vették itt kezelésbe, másnap már úton voltak az aradi ügyészség fogháza felé. A többieket nem vették itt kezelésbe. Borossebesi éveimnek ez volt a legborzalmasabb, kísérteni sokszor visszajáró emléke. Cigány emlékem azonban másik is van. Ne essék itt szó arról, ami valóban sokszor megtörtént. Különösen, ha Zemerdre mentünk gyakran megesett, hogy egy-két kocsi cigánnyal találkoztunk. Az alig vagy sehogyse öltözött

rajkók, a cifra rongyokba takarózó koravén asszonyok, a bozontos szakállas férfiak bizonyára a konyhában hallott rémmesék, a megkínzott gyerekekről elbeszélt rémes históriák miatt, még ha távolról láttuk is őket, félelmet keltettek bennünk és – bár távol voltunk tőlük – meglapulva húzódtunk apánk vagy a kocsis oldalához. Ha aztán ilyenkor megállott a kocsi, magunk se tudtuk mit csináljunk, pedig soha nem láttunk köztük olyan arcot, amely ne vér lett volna a vérünkből, hús a húsunkból. De hát a gyereket nehéz meggyőzni annak az ellenkezőjéről, amit a babonás, mindent elhívő idősebbektől hallott, még ha csupán ijesztgetés céljából is. Ha aztán még olyan dolgok is történtek, hogy egyazon éjszaka tizenhat helyen követtek el betörést, félig agyonverve a magukét vagy a közét védő embereket, akkor nincs olyan megnyugtató szó, aminek hitelt adna. Ez, pedig egy sötét téli éjszakán megtörtént Borossebesben. Ma már nem emlékezem kik voltak azok, akiknél betörtek, hiszen nagyobbára akkor is ismeretlen emberek voltak előttem. De néhány helyre mégis emlékszem. Nem féltek ezek az emberek a zsidó templom rejtelmeitől sem. Ott kezdték sötét munkájukat, bizonyára nem várt csekély eredménnyel, hiszen pénzt nem találtak, a kegyszerek, pedig értéktelenek voltak. Nem is tehettek velük egyebet, minthogy szétdobálták, vagy összetörték. A gyógyszertárban se volt szerencséjük, mert a kéz, amely a zörgés megakadályozása céljából sárral tapasztotta be az ablakszemet, erősebben nyomta meg az üveget és összetört egy orvosságos üveget is, amelyben valami maró folyadék volt s a benyúló kezet összeégette. A Bienenstock bolt ajtaját sikerült feltörni, de mikor a zörgést fent az emeleten meghallották, azonnal felgyújtották a bolthelyiség minden lámpáját, ami továbbállásra kényszeríttette a betörőket. Volt ház, ahol az aznap levágott kövér disznó feldolgozott húsát, szalonnáját az utolsó falatig elvitték, egy disznóölő késsel együtt. Ezzel akarták leszúrni a harmadik szomszéd disznaját, de a visításra felriadt háziak megugratták a cigányokat. A kést másnap megtalálták az ólban.

Egy péktől több zsák lisztet vittek el a műhelyből, s mikor itt és a többi előre kiszemelt helyen elvégezték a dolgokat, a mi házunk felé vették az irányt, amely elég magányosan állott a nem lakott magtárral szemben. Itt is meglepetés várta őket. Apám alig pár héttel előbb vezetette a villanyt az üveges verandára, amely teljes világosságával fogadta a kerítésen átmászókat. Nem mertek a világos épületbe betörni, s még az udvaron is kártevés nélkül vonultak keresztül. A Háry bácsiék lakása felé vonultak a hídra, akik – az egyébként ember nem járta helyen – fel is ébredtek s hallották is a jellegzetes beszédet, de természetesen mozdulni se mertek. De mikor virradni kezdett, Háry bácsi hozta feleségével az első hírt az éjszakai sétáról. De csakhamar jöttek a hírek más felől is. Legelőször az állomásról, amely aljas munkájuknak utolsó próbálkozása volt. Kiderült, hogy amikor Háry bácsiék előtt elvonultak, az állomásra mentek. Az éjjeliőrt kicsalták az épületből s a pályaudvar távolabbi részén agyba-főbe verték. Ott hagyták vérében fetrengve a téli éjszakában s visszatértek az épületbe. Kicipelték a wertheim szekrényt a síneken túli földekre és gyakorlott betörőkre nem valló módon feltörték. Ezt a munkát olyan csendesen végezték el, hogy a hivatalos épületekben lakó vasutasok csak akkor vettek róla tudomást, amikor a magához tért éjjeliőr visszatérve felzörgette az állomásfőnököt.

— (**Rablási kisérlet.**) *Aradról* jelentik lapunknak: A mult éjjel *Borossebesen* négy kormos ábrázatu férfi behatolt a vasuti pénztárba s el akarta vinni a Wertheim-szekrényt. A zajra *Molnár* váltóőr elősietett és lármát csapott. A betörők leütötték őt s aztán elmenekültek. A váltóőr élet-halál közt lebeg.

(Budapesti Hírlap, 1894. december 11.)

A nyomozás természetesen azonnal megindult, s két nap alatt már kézre is kerültek a betörő cigányok. És akkor napfény derült a sötét téli éjszaka mind a tizenhat betörésére, s vele együtt még egy néhány régen nyomozott bonyolult bűnügyre is. Borossebes és közvetlen környéke nem volt jó terület az oláhcigányok számára. Ennél radikálisabban csak anyám egyik unokatestvére, Wieland Sándor bácsi, szarvasi főszolgabíró intézte el járása megtisztítását. Nem puskatussal, nem bottal, nem kínvallatással dolgoztak a járási csendőrök. A főszolgabíró parancsára összefogták a járás területén kóborló karavánokat – a már régen letelepedetteket nem bántották. Behozták valamennyit egyszerre a városháza udvarára. A száznál jóval több cigány csak úgy hemzsegett az udvaron, mint a tetű a fejükben. Mikor aztán az utolsó karaván is beérkezett, berendelte a város minden borbélyát és kopaszra nyírva, borotválva hagyta őket egymásra nézni. Ha akárhogy kínozták volna őket, nem ordítottak, süvöltőzhettek volna jobban. Aztán karavánonként elengedték valamennyit. Ilyen szégyen még nem esett cigánnyal. El is hurcolkodtak úgy a járás területéről, hogy – visszahagyva a fákra akasztott veszedelmet jelző rongyaikat – soha többet cigány nem táborozott a szarvasi járásban. Ezt a módszert még nem ismerte a borossebesi közigazgatás. Igaz, hogy a radikális módszer végrehajtásához nem is lett volna elég borbély sem a faluban, sem a járás területén. Cigány azonban annál több volt, s ha az Alföld felé tovább is vándorolt egy része, annál több jött a Hunyad megyei tartalékból.

Mikor az ACsEV első vonata begördült a Borossebes-Buttyin állomásra, bizonyára senki se gondolt volna arra, hogy a guruló állomány milyen karácsonyi ajándékot pótló játékszer is lesz a borossebesi állomásfőnök gyermekei és pajtásaik részére. Nagy közgazdasági érdek fűződött ennek a vasútnak a megépítéséhez. Rengeteg átereszt, néhány hidat és kilométer számra készülő alépítményt kellett megépíteni, hogy a Brád környéki bányavidéket összekösse Aradon keresztül az ország többi részével. Nehéz lett volna ennél az építkezésnél a közérdeket a magánérdektől elválasztani: legalább annyi volt az utóbbi, mint az előbbi. Most utólag már nehéz volna megállapítani, hogy egy-egy állomás miért épült ott, ahol van, hiszen a falu, amelyiknek a nevét viseli az állomás, sokszor több kilométer távolságra van az állomástól, de ugyanakkor közvetlen közelében ott terpeszkedett egy-egy nagybirtok, amelynek szállítási érdekei úgy kívánták, hogy a vasútvonal a közelében fusson. Körülbelül így volt ez a mi állomásunkkal is. Aki Buttyinba akart utazni és nem ismerte a viszonyokat, nyugodtan leszállt az állomáson, s aztán, mivel itt bérkocsi soha se volt, – mert ugyan miért lett volna, – nyakába szedhette a lábát és mehetett gyalog. Borossebesre menve is kellett egy kicsit sétálni, de hát ez csak valamivel volt hosszabb út egy kilométernél. De legyünk igazságosak. Ezen az állomáson még a menyházai főszezon idején se jelentett a személyforgalom annyit, mint az uradalom vállalkozásaiból és mezőgazdaságából rá jutó teherforgalom. Ilyen teherforgalmat Buttyin soha se adhatott volna, s így természetes volt az állomás elhelyezése. Világos azonban, hogy az uradalomnak is érdeke volt a közelebb fekvő állomás, de a vasúti bevételhez is jelentős összeggel járult hozzá, még ha volt is a szállítási kedvezménye. Be kell vallani, hogy ezek a problémák minket a legkevésbé sem izgattak, s odahaza se beszélt róla senki, hiszen mikor mi ideköltöztünk, már a régen kész vonat hozott bennünket a mindig félelmes borosjenői korlát nélküli fahídon. (Bár többször utaztam rajta keresztül, mindig az volt az érzésem, hogy a vonat okvetlenül beledől a Fehér-Körösbe, de soha se tette meg.) Sokszor vetődött azonban fel a kérdés, mikor a menyházai kisvasutat építették, aminek rövidségéhez mérten szintén jelentős teherforgalma volt, de a környező vidék lakóit is közelebb hozta a kialakult központhoz. Ennek a szerelvénye is rendelkezésünkre állt az állomás komoly célokra készült játékszerei közt. A főnök Olasz[1] bácsi volt, apám jó barátja, házunk gyakori vendége családjával együtt. Eredetét a neve mutatja. Apja

[1] Olasz Vilmos, eredeti nevén: Gianatti a millenium idején, borossebesi állomásfőnök. Nyugalmazása után Aradon a Kossuth u. 35 sz. alatt lakott. † 1907. jan. 8-án, 49 éves korában. Nyughelye az aradi Felső temetőben van.

még mindig jobban beszélt olaszul, mint magyarul. Ha jól emlékszem Fiuméból került - mint özvegyen maradt nyugdíjas ember – a fiához, ahol mindenki megbecsülte a kreol bőrű öreg taljánt. Mint minden későn nyelvet tanuló ember sajátságos kiejtéssel és olaszba oltott magyar szavakat használva beszél. Szóval olaszul gondolkodott. Apám különösen élvezte ezt az idiómát, de soha se nevette ki az öreg kecskeszakállú bácsit. Egy mondását azonban mindig ismételte, ha pipás, szivaros ember létére véletlenül cigarettával kínálták meg. Ilyenkor engedelmet kérve idézte az öreg talián mondását, amit ugyanilyen alkalommal a fiának mondott: „A fene egye meg a te szivar…tokat (olvashatatlan).” A két Olasz gyerek, Margó és Vilkó velünk egykorúak voltak és beletartoztak a pataki fürdőtársaságba. Így sokat voltunk együtt, de legszívesebben ősszel és tavasszal, kint az állomáson. Különösen ősszel volt szabad a vásár. Ilyenkor minden épkézláb ember el volt foglalva a rakodással, és mi nyugodtan bevehettük magunkat egy-egy kocsiba, kedvünkre ugrálhattunk rajta és benne és vidáman játszottunk olyan játékokat is, amelyekért bizonyára kikapott volna a kétféle gyerek, ha a nagyok látták volna. Ártatlanok voltak ugyan ezek a játékok, de mégis volt olyan ízük, amelyek állattenyésztési ismeretek nélkül aligha lettek volna elképzelhetők. A falusi gyerek játéka ösztönösen más, mint a városié és ezért kevesebb veszélyt is rejt magában. Nálunk – a mi testi fejlettségünk mellett – legalább így volt. Veszedelmesebb volt ennél, mikor a kisvasút kocsijait tologatni kezdtük és mikor már mozgásban volt, kalauzt játszottunk rajtuk, felleugrálva a – nem gyors, de mégis – mozgásban lévő kocsikon. Ha meglátták, kikaptunk érte és mi sem természetesebb, hogy ha nem látták újra kezdtük. Komoly bajunk soha se lett belőle. De a személykocsik kényelmes lépcsője nem elégítette ki ugrándozó kedvünket. Felmásztunk a csukott teherkocsik nehezen járható lépcsőin is. A legnagyobb öröm azonban mégis az volt, ha egy-egy fékező fülkébe másztunk, és ide-oda csavargattuk a féket, nem sokat törődve azzal, hogy ugyanúgy álljon, mint ahogy eredetileg találtuk. Ebből csak azért nem származott ránk nagyobb baj, mert mire a kocsi újra üzembe állott vagy más fékező vette át a szolgálatot vagy a régi és elfelejtette, hogy hagyta a féket. Távolabb eső mellékvágányokon még a váltón is átvittük a kocsit, aztán újra visszatoltuk és helyreállítottuk a váltót is. Ebből is látható, hogy egészen rendesen rendetlenkedtünk s magunkénak tekintettük az állomást. A játékot természetesen viszonozni kellett egy kis pálinkaházi vagy magtári rendetlenkedéssel. Az előbbinek nem volt – hogy mai szóval éljek – felelőse, de a magtárban Lambi volt a felelős, hogy a mulatság egyenértékű legyen a vasúti szórakozással, s nyugodtan mondhatom, nem maradtunk adósok a szórakoztatás terén. Beszerveztük az egész társaságot a mi tűzoltó csapatunkba, és a magtárból láttuk el valamennyit kimustrált gépek gurítható alkatrészeivel. Sokkal fegyelmezetlenebb játékot csaptunk, mint a pályaudvaron. Egyik helyen Háry bácsi megértő elnézése tette ezt lehetővé, a másikon az, hogy soha, senki oda nem tette a lábát. Tombolt a gondtalanság, a fiatal évek legnagyobb áldása, jótéteménye. Az Olasz család későbbi sorsáról semmit nem tudok. Az öregúr csakhamar meghalt, sírba- vivén magával eredeti olasz nevét, amelyet legalább a legésszerűbben ültetett át magyarba. Olasz bácsi – még apámtól hallottam – az őrültek házában fejezte be az életét. Vilkó az első világháború áldozata lett. A többiekről semmit nem tudok, mint ahogy ez már igen sokszor megesik a gyerekkor kedves emlékeinek részeseivel. Hatvan egynéhány esztendő után még jó, hogy ennyi is él az emlékezetemben.

Ha leszállt az est és már elültek a fecskék, a verebek és az a kevés, de mégis jelentős számú éneklő madár, amelynek változatos skálájú éneke pitymallatkor megtöltötte a nyitott ablakú hálószobát, más repülők töltötték meg a ház tájékát. Egy részük hangtalanul, de szeszélyes zegzugos vonalban röpködött, másik részük rászállt a háztetőre és tőle telhetően hangosan fújta a maga – babonás embereknek halált jelentő – egyhangú nótáját. Későbbi életem hosszú során soha nem láttam annyi denevért és baglyot, mint itt egy-egy este. Ez valóban nem lehetett meglepő. Az a ház, amelyik az országút közvetlen közelében van, természetesen több

kocsit lát, mint a zsákutcában álló társa; ha még olyan nagy is. Hát a mi házunk – máshogy az uradalom kasznári lakása – zsákutcában volt, s a ház elé ritkán tévedt az apám kocsiján kívül más kocsi, legfeljebb gabonás, ökrös, lovas szekerek hozták a másik oldalon lévő magtárba a betakarított szemes termést. Bezzeg nem így volt sötétedéskor. A házunk és egész környéke a denevérek és baglyok országútja mellett volt. A pálinkaháztól indult el a mindig egyéni utakra járó karaván minden tagja és élesen látó szemével figyelve röpködött az éjjeli bogarak után, amelynek éppen úgy nem kegyelmezett, mint a nappaliaknak a villózva repülő fecske. Sokszor gyönyörködtünk abban, milyen szeszélyesen csapkod ide-oda, hogy 24 órára megtöltse a gyomrát. A bagoly a ház gerincéről vagy magasabban úszva leste a földön szaladó prédát és hirtelen csapott le az egerekre, fákon meghúzódó kisebb madarakra, de arra nem emlékezem, hogy valaha is láttam volna, hogy a közelében repülő denevérek közül csak egyet is üldözőbe vett volna. Ezekben az éjjeli ragadozókban határozottan volt betyárbecsület. De gondolom, ha a denevérek a baglyok élelmére vetették volna magukat, vége lett volna a természet adta *gentleman's agreement*-nek. A kis hatalmak csöndes megegyezése a nagyhatalmakkal. A természeti törvények érvényesítése a társadalomban vagy megfordítva. Ennek a sok éjjeli állatnak adott társbérleti lakást a pálinkaház. Nem mondom, jobban is ki lehetett volna használni és sok cselédlakás, sokszor elviselhetetlen együttesét lehetett volna megszüntetni a patak másik partján. Itt, ahol mindenféle építőanyag csaknem ingyen állott rendelkezésre, csupán a munkadíjjal kellett volna megterhelni egy évi költségvetést. És ez is megtérült volna az egészségügyi kiadásokon esetleg két-három év alatt. Nem tudok arról, hogy erről az elgondolásról valaha is hallottam volna, még apám se gondolt rá, pedig idejétkorát meghaladóan szociális gondolkodású volt. Maga se szerette volna, ha az ő konyháján a Pepi vagy Terka néni vezetésével folytatott főzés még másik, esetleg még három másik család főzésével egy időben történt volna, ami akkor még elég gyakori volt az egész ország területén levő uradalmakban, nem is szólva arról, amikor még a lakószobát is több család osztotta meg. Én nem mondom, hogy a magyar káromkodások szókincsét ez a kényszerű együttlakás nem tette lényegesen gazdagabbá, a már meglévő kifejezéseket jobban kicifrázva, de volt ennek olyan mérvű erkölcsi hatása is, amit e sorson valóban átment népi íróink nálam költőibb módon már régen megörökítettek. A nemi élet magas iskolája volt ez, hiszen emberire fordította le azt, amit az állatok között nap-nap után láttak a gyerekek, kevesebb szóval és veszekedéssel. Külön fejezete lehetne ez az uradalmi cselédség történetének, olyan fejezete, amit az uradalmi levéltárak irataiból soha se lehetne megírni. Ott csak az évi bérekre vonatkozó adatokat találná meg a kutató, a lakásviszonyokról nem találna statisztikát. Csak az tud ezekről, aki maga is végigélte, vagy legalábbis olyan közelről látta, mint jómagam vagy azok az innen - onnan már kiöregedő gazdatisztek, akik maguk se nézték jó szemmel a lehetetlen állapotokat, de mit se tehettek ellene. A pálinkaház hát megmaradt baglyok és denevérek lassanként romosodó tanyájának, csak a pincéjét használták a legkülönbözőbb anyagok raktározására. Nagyobb részében még ez is lomtár volt. Mi aztán birtokunkba is vettük az egészet és sehogy se tetszett, hogy kevéssel utóbb az épület egy részébe a márványcsiszoló tervező rajzolója foglalt el egy jelentéktelen részt. Szinte jogtalannak éreztük ezt a cselekedetet, de azért nem költözködtünk ki belőle. De ezen az egy kis részen kívül nem volt olyan rész, ahova szabad bejárást ne engedélyeztünk volna magunknak, ha még olyan nyaktörő módon is. Már az épületbe jutás se volt egészen veszélytelen. Ócska, korhadt falépcső vezetett kívülről az első emeletre. Ennek az emeletnek még megvolt az eredeti, helyenként már erősen kopott pallója, amely egyik másik helyen már nagyon korhadt gerendán feküdt. Valaha nagyon jó lehetett, de komoly célokra már nem lehetett volna huzamosabban használni. Minket azonban nem érdekelt ez a kis hiányosság Berendezkedtünk a magunk módján, egy kicsit betyárosan, ami stílusos is volt ebben a megközelítésében is romantikus helynek. Olyan, szinte fává nőtt bürköket, karvastagságú szárakkal azóta se láttunk. Nem irtotta senki, hiszen nem volt senkinek az útjában. A mi apró-

jószágunknak sok enyhelyet biztosított. Egy évben egyszer lekaszálták az előző évi „termést” s összehordva vontató módjára, szép szélmentes napon felgyújtották. Ebben a felnőttektől elzárt gyerekszobában játszottunk naponként óraszámra, idecsődített, de hívás nélkül is idecsődülő barátokkal kora tavasztól késő őszig. Kitűnő iskolája volt ez az épület az öntevékenységre nevelésnek, mert természetesen nem maradtunk meg a betyáros lakásban. Először felfelé szerettünk volna menni, mert az emeletnek már nem volt mennyezete, csak a gerendái maradtak meg, s azon felül csak a zsindelytető volt, az is meglehetősen lyukas állapotban. Nagyon szerettünk volna a tető közelébe férkőzni, mert felfedeztük, hogy az a sok fekete pont, amelyik a lécekbe kapaszkodik nem kevesebb, mint egy-egy idehúzódott denevér. Az egyik pajtás hallotta odahaza, hogy ha a denevért kézzel megfogják, megölik és kiszárítva porrá törik, kitűnő gyógyszere a tüdővésznek. Nekünk ugyan – hála Istennek – akkor még fogalmunk se volt arról, hogy mi az a tüdővész. A tüdőről – már hogy az emberi tüdőről – akkor hallottunk először, mikor apám tüdőgyulladással hosszú ideig beteg volt, de a vész szót jól ismertük. Eleget hallottunk sertésvészről, büszkék voltunk arra, hogy apánk a tűzvész megfékezésére szolgáló csapat parancsnoka, hallottunk veszett kutyáról is, hát úgy gondoltuk, hogy a tüdővész valami nagyon rossz lehet. Sajnos később még a családban és szűkebb baráti körben is tapasztaltuk, hogy valóban az. No hát ha rossz és itt minden fekete pont az orvosságot jelenti, akkor okvetlenül hozzá kell férni az orvossághoz, milyen jó lesz ez azoknak, akik tüdővészben szenvednek. A felfelé jutást azonban leleményes módon lefelé kezdtük. Egyszerűbben is lehetett volna, hiszen Háry bácsiéknál is, meg nálunk is volt létra, nálunk nem is egy. De ha ezeket elhoztuk volna, kiderült volna, hogy mit akarunk. A messzebb lakók meg éppen nem hozhattak, mert azt még többen is látták volna. A tanakodás soká tartott, de a Lámbi leleményessége eredményre vezetett. Emlékezett rá, hogy mikor a kastélyt királyfutáskor tatarozták, sok nagy ajtószárnyat vittek a pincében lévő raktárba. Ha oda bejutnánk, biztosan tudnánk azokból létrát csinálni. Nem kétséges, hogy ez a terv súrolta a betöréses lopás bűntettét, sőt tovább is ment a súrolásnál. Még az előre megfontolt szándék is könnyen bizonyítható lett volna. Nem magamat akarom védeni, ha azt mondom, hogy ma, érett – lehet, hogy már túlérett ésszel se minősíteném másnak, mint gyermeki meggondolatlanságnak, s ezért nem tudtam soha és ma se tudnék pálcát törni hasonló csínyek fölött, természetesen akkor, ha hasonló naivitás lett volna a rugója. A pincébe tehát bejutottunk. Nem ment egészen simán, de egy szál deszka felfeszítése után már nyitva állt az út a bátrabbak előtt, nem mondom, hogy én voltam a legelső, de hát a születés sorrendjében is az egész bandában (mert ez a betörés már azzá tett bennünket) én voltam a legutolsó. Bátorságra két szempontból is szükség volt, mert ugrás volt a sötétbe. Ugrás, mert lejárat természetesen nem volt, hiszen a pincebejárat kívülről volt, mint minden becsületes pincéé. Sötét, mert a magas pincének voltak ugyan kisebb ablakai, amelyek szolgáltattak annyi világosságot, amennyi a hozzászokott szemnek elég volt, de mi világosról ajtónyílás nélkül jöttünk, s így az első pillanatokban valóban nem láttunk semmit, de azután annál többet. Lámbi igazat mondott. Csakugyan itt voltak a szárnyas ajtók, félig vagy egészen kitört üvegekkel. Csak kettőt kellett belőlük valahogy összeerősíteni, máris meg volt a vágyva-vágyott létra, s ezzel az út a tüdővészt gyógyító orvosság felé. Össze-vissza dobálva feküdt itt a még mindig használható, de a kastély átalakításakor már feleslegessé vált ajtó, ablak, némelyik keretével együtt. Mi azonban nem akartunk egyebet, mint két létrához elegendő anyagot, ami éppen négy ajtószárnyból telt ki. A kiszállítás és a kimászás kérdését is hamar megoldottuk. A felfeszített palló közelébe összehordtunk egy néhány ajtót, ablakkeretet s azokat egymásra fektettük, ráállítottunk egy ajtószárnyat és azon másztunk fel, mintha létra volna. Ketten lent maradtak, hogy az ajtószárnyakat kiadogassák. Mikor mind a négy kint volt, feljött a két utolsó pajtás is, a létrának használt ajtószárnyat eldöntöttük, a padlóból néhány szeget kivertünk és lezártuk a lejáratot. Nem is gondoltuk, hogy máskor is használni fogjuk. Amit akartunk a kezünkben volt. Nem kellett félni attól, hogy a betörést felfedezték. Senki se tudta,

hány ajtószárny van odalent, mert minden egymás hegyén-hátán feküdt. Ez bíztató volt. Tudtuk mi, mi a rend. Láttuk Háry bácsinál a magtárban. Ott a különféle eszközök, kapa, kasza, ásónyelek külön-külön rakva, bizonyos szám szerint összekötve már messziről mutatták, hogy itt mindent számon tartanak, és pontosan tudják, miből hány darab van. Hát itt a pincében ilyenre még gondolni se lehetett. Itt nyugodtan lophatott volna, aki akart. De mi semmit se akartunk kivinni a pálinkaházból, csak az orvosságnak valót, amire – most már közben jut eszembe – a postát kihordó suhanc, akinek csúzlizó talentumát annyira megcsodáltuk, hívta fel a figyelmünket. A létra nyersanyaga már megvolt, de sok minden kellett hozzá, hogy valóban létra legyen belőle. A szeg és szerszám megszerzését is nehezítette az, hogy mindent titokban akartunk csinálni, mert ha kiderült volna, apám örökre kitiltott volna bennünket a pálinkaház paradicsomból, s a mi leszármazottainknak már két eredendő bűne lett volna. Na de mi ügyesebbek voltunk, mint Ádám. A szerszámokat, ha lopva is, de csak kölcsönként hoztuk el hazulról és becsületesen vissza is vittük, de a szeg valamennyiünk lelkiismeretét terheli, ha egyedül Lambi volt is az, aki ötön vette (?) ott, ahol legtöbb volt belőle. Igaz, hogy csak 10-20 szegről volt szó, de az legalább a legöregebbjéből való volt. Annyi sok szeg közt még a súlyát is el lehet mérni ennyinek. Hát ebből se származhatott veszedelem, hiszen nem esett idegennek. Az uradalom magtárából szerzett szeg mind egy szálig a kastély szárnyas ajtaiba verődött, az uradalom pálinkaházában. Csak helyet cserét, de gazdát nem, és ha kell, meg is esküszöm rá, mi azon mód ott hagytuk, amikor végleg eljöttünk Borossebesből. Ha nincs ott, más lopta el. Most már – ha lehet – még többet jártunk a pálinkaházba. Most kezdődött ott tartózkodásunk fénykora. És az Isten most vigyázott ránk a legjobban, de valóban szükségünk is volt rá. Bizonyára méltányolta emberbaráti szándékunkat, még akkor is, amikor mi már – szomorú szívvel bár, de – letettünk róla. Igaz, hogy ezért se vagyunk felelősek. Sok bajunk volt e létrakészítéssel. Lámbi ugyan elég jó nagy szegeket hozott, de igazán jók csak a még nagyobbak lettek volna. Akarva nem akarva rongálni kellett az ajtószárnyakat. No de itt is igyekeztünk minél kevesebb kárt tenni az uradalomnak. Csak egy-egy ajtószárnyat faragtunk meg egy kicsit, annyira, hogy a bevert szeg hegyét vissza is hajthassuk. Láttunk mi már ilyen munkát többször is. Összetettük az eszünket és magunk próbáltuk megcsinálni. Hívhattunk volna segítséget, mert az apámnál szolgáló hetes boldogan jött volna segítségünkre, de még őt se akartuk beavatni a dolgunkba. Kínlódtunk hát magunk addig, míg a kastélyban feleslegessé vált ajtószárny – a természet örök törvényei szerint, mint anyag – nem pusztult el, csak éppen nekünk való létrává alakult át, egy azon gazda tulajdonában.

Jó darabig tanakodtunk azon, hol másszunk fel. Azt láttuk, hogy a tető belső részén ott van a legtöbb fekete pont, ahol nagyobb a megvilágítás. Ez a felfedezés volt a szerencsénk – sajnos nem a tüdővészesek szerencséje. Az épület két vége felé a rossz megvilágítás félhomályba ment át, mert itt a padlás még megvolt. Lentről nézegetve is láttuk, hogy ott még több a fekete pont. Itt kellett és itt is lehetett csak felmászni. Ide támasztottuk tehát a két létrát és egyenként próbáltunk behatolni a denevérek várába. Se forró víz, se forró szurok nem ömlött a nyakunk közé. S így szerencsésen fel is jutottunk valamennyien. Itt aztán valóban sok volt a fekete pont. Tele volt denevérrel az egész padlás. Azt hittük minden zsebünk tele lesz denevérrel és aztán már el is dicsekedhetünk azzal, amit eddig gondosan titkoltunk. Sajnos gyenge természetrajzi ismereteink ezúttal is megcsaltak. Úgy tudtuk és láttuk, hogy a denevér csak éjszaka tud repülni, és ő végzi a rovarirtás éjjeli műszakát. Nappal alszik. Hát ez igaz is, de nem kell soká költögetni, hogy felébredjen, azonnal felébredt és repült a még sötétebb részek felé. Egyikünknek sikerült ugyan egyet megfogni, de ész nélkül el is eresztette, mert beleharapott az ujjába. Aztán elment a kedvünk a denevérvadászattól, mint ahogy a nyúlvadászattól elmenne mindenkinek, ha a nyúl visszalőne. Így lett vége az orvosságnak, és ne csodálkozzék tehát senki rajta, hogy a tüdővész azóta is terjedt Magyarországon. De a pálinkaházba járni ezzel nem ért véget, sőt most kezdődött a

legizgatóbb szakasz. Eleinte csak a lepadlózott részre mászkáltunk, immár nemes szándék nélkül, csupán szórakozásból. A betyárbútort is felköltöztettük, néha a létrákat is felhúztuk és a legteljesebb biztonságban játszottunk olyan játékokat, amelyeket nyugodtan játszhattunk volna sokkal veszélytelenebb körülmények közt, akár az öreg diófa alatt. De itt, ahol rajtunk kívül csak a denevérek és baglyok tartózkodtak, sokkal romantikusabb volt. Most már a padlás lett a szilárd alapja további felfedező útjainknak, amelyek közül az egyik izgalmas eredménnyel végződött, de a végleges felfedezéstől nem kevesebb, mint három mennyezet gerenda sor választott el bennünket, ami azt jelentette, hogy a megpillantott és a körvonalaiban csak gyengén felismerhető leletek a pincének olyan részében voltak, amelyet fal választott el attól a résztől, ahol a hevenyészett lejárót csináltuk. Valamelyik nagyobb fiúnak eszébe jutott, hogy fent a padlás magasságában, gerendáról gerendára ugrálva eljuthatunk az épület másik végén megmaradt lepadlásolt részbe. A felfedezést tett követte, s előbb a nagyok, majd sorban a kisebbek is kísérletet tettek a veszélyes kirándulásra. Nem néztünk mi mélyen a lábunk alá, már csak azért sem, mert az egyszer kimért lépés ösztönös betartása biztosabb volt, mint a hirtelen mélyebbé váló szakadék. Az ismert fal után ugyanis már a pincének se volt mennyezete, s így az egy emeletnyi mélység egyszerre kétemeletnyi lett. Ezen csak átszaladni lehetett már a megindulás adta erővel. Megtorpanni annyit jelentett volna, mint az emeletes ház padlásáról a pincéjébe zuhanni. Ma bizonyosan nem tenném meg, de akkor nem gondoltunk a veszéllyel és hála Istennek, nem is történt egyikünkkel se semmi.

Nem mondom, hogy a visszafelé vezető út első lépését nem félve tettük meg, de hát az is jól sikerült. Ettől kezdve rendszeresen folyt ez a magaslati séta, napról napra nagyobb biztonsággal és mindig szerencsétlenség nélkül. Most már ide hordtuk át a betyárbútort, mert ez a hely – ha egyáltalán szükség lett volna rá – még az előbbinél is védettebb volt. Hogy erre ki vagy mi ellen volt szükség, azt valóban nem tudtuk volna megmondani. Ha útközben nem is nézegettünk lefelé, az új tanyából már nyugodtan szemlélhettük a pince rejtelmeit. A nem egészen világos mélységből olyan pad félék körvonalai bontakoztak ki, mint amilyeneket a kis kápolnából a királyfutás előtt elhurcoltak. Ezt már közelebbről meg kellett nézni. Egyelőre azonban nem tudtuk, hogyan férkőzzünk hozzá. Olyan hosszú létránk nem volt, amelyikkel ezt meg lehetett volna kísérelni. De nem volt olyan hely sem, ahol jól bevált létránkat meg tudtuk volna támasztani, hogy az utat két szakaszba tegyük meg. Már-már kivihetetlennek látszott a vállalkozás. Az egyik szemfüles, nagyobb fiú addig egyensúlyozott egyik közbeeső gerendán, míg észrevette, hogy abban a helyiségben, amelyben az ajtószárnyak egymás hegyén-hátán feküsznek, valami ajtónyílásféle látszik a falban. Ha tehát leereszkedünk, most már létrán a pincébe, szétrakva az útban álló ajtókat, ablakokat, veszedelem nélkül átjutunk az ígéret földjére. Nem késtünk sokáig most se, mint ahogy soha se késtünk, ha valami tervünket keresztül akartuk vinni. Másnap már újra bontottuk az először felfeszített deszkát. Most lényegesen könnyebb volt a leereszkedés; nem kellett ugrani a sötétbe. Létránk ugyan kelleténél hosszabb volt, de ez nem volt olyan nagy baj, mintha fordítva lett volna. Lementünk mindnyájan és igyekeztünk a nagy összevisszaságban fekvő fatárgyakat annyira rendbe rakni, hogy helyt csinálhassunk az ajtónak látszó mélyedés megközelítésére. Nem volt könnyű munka, de mégis sikerült. Arra óvatosan ügyeltünk, hogy túlságos nagy rendet ne csináljunk, mert arról könnyen felfedezhetik az idegen behatolást. Megtaláltuk a mélyedést. Valóban ajtó volt; még a félfája is megvolt, s ami a legfontosabb a többi része, úgy látszott soha se volt meg. Se sarokvas, ütköző nem volt rajta soha. Egymásba nyíló pincékben szoktak ilyenek lenni, ahol valóban nem fontos, hogy a belső helyiségek be legyenek külön is zárva. Örömünk azonban korai volt. Ha ajtó nem is volt, a nyílás a másik oldalról reáfekvő ócska bútorokkal úgy el volt torlaszolva, hogy azoktól egyelőre mozdulni se lehetett. A világítás is elég gyatra volt, csak éppen hogy egy kicsit lehetett látni. Arról, hogy alulról húzgáljuk befelé az egyes darabokat szó se lehetett, mert bár úgy látszott, hogy lazán feküsznek egymáson, mégis meglehetős súllyal nehezedtek a mélyebben fekvőkre. Nehezítette a munkát, hogy egy

részük befelé, másik oldalt lejtve feküdt, s így félő volt, hogy feszegetés közben mégis csak lefelé csúsznak és még a kezünket is összetörhetik. A kifele lejtőket kezdtük hát nyomogatni. A módszer bevált. Hosszabb erőfeszítés után észrevettük, hogy egy-egy darab megindul és enged a további nyomásnak. Végül néhány valóban lecsúszott és az így támadt részen óvatosan ki lehetett kapaszkodni. Egyenként bújtunk át. Most már igyekeztünk gondosan megtisztítani az átjárót, de most is vigyáztunk arra, hogy túlságosan nagy rendet ne csináljunk. Rendcsinálás közben vettük észre, hogy a torlasz túlnyomó részében a kápolna padjaiból állott. De itt találtuk az oltár keretet, sőt félredobva a szentségházat is, kinyílt ajtóval. A szép csillogó kárpit több helyen leszakadozott, a forgatható belső állvány félrebillent. Forgatni nem lehetett, kárpitja csaknem egészen le volt szakítva. Az egész szomorúan vedlett állapotban volt. Nekem eszembe jutott, milyen gyönyörűen ragyogott, amikor még az oltáron Isten szolgálatában állott, s milyen áhítattal nézte mindenki, amikor a pap kiemelte belőle egyik vagy másik szentségtartót. Visszafojtottam a sírást. Talán nem is a pusztulást sirattam volna, hanem azt a barbár módot, amivel elbántak ezzel az életem első szentségházával, amelyhez több ösztönös, mint tudatos emlék s korán belém nevelt kegyelet fűzött.

Sokszor nem gondoltam rá, de most tudom, milyen boldoggá tehetett volna a kegyúr ezzel a felszereléssel egy kis szegény templomot, amelyiknek ez az egész berendezés mérhetetlen gazdagságot jelentett volna, ha már a magyar katolikus egyház legfőbb kegyura egy vagy kétszeri mise hallgatására nem lehetett megfelelő. Az ige és a cselekedet között akkor láttam először a nagy ellentétet, s nem tagadom ez a szomorú felfedezés sokszor visszajárt kísérteni s reám – aki sokszor a legjobb játékból kiállva, elbújva sírtam, mert édesanyám jutott az eszembe – maradandó hatással volt. De nem mindenki volt ilyen – nem leendő férfinak való – lágy szíve, az emlékekhez ragaszkodó természete. Engem ilyennel vert, de mások érdekében ilyennel áldott meg az Isten. Hogy honnan örököltem – minden ősömet nem ismervén – nem tudnám megmondani. Hogy anyám ilyen volt – nem hiszem, hogy sok testi és lelki szenvedése tette azzá – azt sokszor hallottam, de a hatalmas, erős férfit, apámat is láttam zokogva sírni. Megtörölte a szemét és tovább ment az élete nem maga választotta útján.

Nem magunk irányítjuk az életünk minden lépését. Bizonyára mi is belesegítünk a magunk, agyonbefolyásolt akaratával, de ez magában nem volna elég. Aki ebből a gondolatból hitet akarna formálni, az alighanem összeütközésbe kerülne a dogmával. Nagyképűség volna azt mondani, hogy én itt, a meg nem engedett paradicsomban, életemben először ütköztem össze a dogmával, hiszen azt se tudtam, hogy ilyesmi van a világon, de hogy a tiltott kirándulás gyümölcse megkeserítette a pálinkaház vidám szórakozását, azt biztosan tudom. S leverő tapasztalat után rendbe szedve mindent visszavonultunk a régi padlás részre, és soha többet nem másztunk le a pincébe. Az életveszélyes ugrándozás a korhadó gerendákon tovább folyt. Sohase jutott eszünkbe, hogy otthon valaha beszéljünk róla. De az nagyon nehezemre esett, hogy a pincében szerzett tapasztalatokról ne szóljak apámnak. A betyárbecsület azonban úgy kívánta, hogy arról is hallgassak. Én is hallgattam. Most hogy erről az épületről annyit beszéltem, vidámat, merészet és lehangolót egyaránt, nem az azóta talán okosabban felhasznált épületet sajnálom, hanem azt a veszélyt nem ismerő vakmerőséget, amely régen elszállt, mert megismerte, hogy az élet korhadó gerendáin is el lehet hibázni a lépést és a bátorságnak megfontoltsággal, kell párosulnia. Nem tudom, vajon illik-e rám ez az – ha úgy tetszik - életfilozófia. Ha nem, az csak azért van, mert az ember tudja ugyan, hogy mit kellene tenni, de az érzései mást diktálnak. És az érzései után menni hajlandó ember, nem mindig hallgat se a maga, se a más esze szavára. Magára vessen, ha nem oda jut, ahova menni akart.

Terka nénénk se oda jutott, ahova akart, pedig ő már valójában érett ésszel meggondolhatta volna, mit cselekszik, s ha már ő nem volt képes arra, hogy asszonyi hiúságát legyőzze, hallgathatott volna apám higgadt szavára, s nem követte volna el a második férjhez menést.

Terka nénénk dr. Komáromi Sándornak a jó módú békéscsabai üvegkereskedő tanult fiának (eredetileg Krcsmariknak hívták, s így szlovák származását, ha akarta volna se tudta volna eltitkolni) volt az özvegye, amikor apám házához költözött, hogy a háztartást irányítsa és a kettőnk nevelését is kezébe vegye.

Apámmal igen jól meg is fértek és anyám emlékét is nagy tiszteletben tartotta, s ezt belénk is nevelte. Akárhogy gondolkozom rajta, soha nem hallottam kettőjük közt a legenyhébb szóvál-tást sem. Minket példásan gondozott. Ha büntetnie kellett, – mert hát kellett – abba csontunk soha nem tört. Apánk dolgainak se volt szigorú bírája s még a következményt is megértéssel istápolta. Talán az volt az oka annak, hogy régi függetlenségét szerette volna visszaszerezni, s ezért határozta rá magát, hogy másodszor is férjhez megy. Apám baráti köréhez tartozott Mózes bácsi segédjegyzője: Árkosi Aurél, akinek a neve éppen úgy eltakarta a román eredetit, mint a Komáromi Sándoré a szlovákot. Furcsa keverék család lett volna, ha az első házasságából gyereke lett volna s lett volna a másodikból is. De hát az elsőből nem volt, a másodikból meg már nem lehetett, mert Terka néném már túl volt a termékeny idején.
Árkosi jó megjelenésű, jómodorú, jóarcú ember volt, akire más fehérnép is szívesen vetette szemét, sőt - mint a házasságkötés után pár évvel kiderült - nagyobb áldozatokra is hajlandó volt. Bár több mint 10 évvel fiatalabb volt Terka néninél, a nem éppen szegény és kora ellenére még mindig jó kinézésű asszony felkeltette érdeklődését. Apám nem volt az az ember, aki a más ügyébe bele szokott avatkozni, de az idősebb testvér tapasztalatával feltárta Terka néni előtt a valót. Figyelmeztette, hogy ebből jó házasság nemcsak a korkülönbség, de Árkosi csapodár természete miatt nem lehet. Elmondta, hogy volt férjével közös szerzemény eredetű vagyonkája is egyik rugója Árkosi szándékának. Mikor látta, hogy minden szava annyit ér mintha borsót hányna a falra, felhagyott a kapacitálással és Terka néni annak rendje és módja szerint reverzálist kérvén a kis kápolnában oltárhoz vezetette magát Árkosival. Apám előre látó szavai a legkisebb mértékben sem zavarták meg a két testvér közti jó viszonyt, sőt az Árkosival való immár rokoni kapcsolatot, ami kettőt is mutat. Mutatja, hogy Terka néni, ha nem is fogadta meg apám óva intő szavait, nem is sietett azt Árkosi tudomására hozni, de mutatja azt is, hogy apám – gondolom a vagyonkára vonatkozó észrevétel kivételével - ugyanazokat a kifogásokat, férfi módjára megmondotta Árkosinak is.
Mi gyerekek talán még előbb megszerettük Árkosit mint Terka néni: Egy fúró-faragó embernek mi sem könnyebb, mint levenni a lábáról két olyan gyereket, akik mindig csinálni akartak valamit, ha egy faragásra alkalmas fa került a kezük közé. Ilyet, pedig valóban nem volt nehéz találni a nagy udvaron. Melyikünk gondolt arra, hogy Árkosi nemcsak nekünk farag, hanem a mi rokonszenvünkön keresztül a saját terveit is. De becsületére legyen mondva, hogy a faragás nem szűnt meg a házasság után sem, s mi mindvégig jó barátságban maradtunk vele. Két lakásuk volt, míg Borossebesben laktak. Mind a kettő távol esett a falunak attól a részétől, amelyikben mi laktunk, s ezzel életterünk lényegesen kiszélesedett.
Bérbe vett ház volt mind a kettő. Az egyik a kornyesti utat keresztező utcában volt. A falunak ebben a részében – egy-két ember kivételével – románok laktak, jelentékeny részük boronaházakban. Így bőven volt alkalmunk megfigyelni, hogy ácsolták a fákat, vágták ki a csapolásokat, és hogy illesztették össze az egy-egy sor gerendát a ház négy sarkán. Nagy gyönyörűség volt nézni az ügyes kezű barkácsoló embereket, akik közt szabályszerűen kitanult ács éppen úgy nem volt, mint ahogy nem volt kitanult kőműves azok közt, akik a kőalapot rakták, ügyesen forgatva, illesztve össze a nehéz köveket. Minden munka szép, ha rendesen csinálják. Ez pedig mindig így megy, ha a gazda szeme rajta van a dolgozókon. Hát itt valóban rajta volt, mert legtöbbször az építtető is ott segített vagy egyik vagy másik munkában. Szemünk láttára együtt épült fel azon a telken, ahol Terka néniék laktak, egy ilyen épület, amin nemcsak a gazda, de még Aurél bátyánk is rajta tartotta a szemét. Öröm volt nézni, hogy készül az alap, hogy rakja rá az első csapolt gerendázatokat, hogy hagyják ki az ajtók és ablakok helyét, hogy ezek elkészülése után újra sorjában rakják a csapolt gerendákat,

…..(olvashatatlan) az utolsóval, amelynek már a tető szarufáit kellett tartania. Akarva nem akarva jól megfigyeltük a munkát. Akkor még fogalmunk se volt arról, hogy voltaképpen néprajzi megfigyeléseket végzünk, s azokat egy életre elraktározzuk magunkban.
Aurél bácsi nagyon örült ennek az alsó épületnek. Nemcsak azért, mert ő maga is feleleventette román falusi gyerekkori emlékeit, de főként azért, mert Terka néni már alig várta, hogy faragószékével, szerszámaival kirakhassa a konyhából, ahol valóban nem sok hely volt ennek a valóban sok helyet igénylő szép mesterségnek a folytatásához. Mihelyt kész lett az épület, ki is vonult mindenestül, sőt gyalupadot is szerzett be, hogy finomabb munkákat is végezhessen. Ettől kezdve mindig a „műhelyben" lehetett a legkönnyebben megtalálni, ahol egyszerű polcoktól igényesebb asztalokig mindent készített. Nem mondom, ez az újszerű látványosság sok időnket elvette a pálinkaházba járástól, s ma már nem tudom, nem éppen ezért hívott-e Terka néni olyan szívesen, fürösztött tejben-vajban, mert valakitől megtudta ottani gaztetteinket. Említeni azonban soha nem említette. Neki volt igaza. Bár soha nem tanulta a lippai zárdában, kitűnő pedagógiai érzéke volt. De tudott Aurél bácsi egyebet is. Vonókéssel kinagyolva olyan puskatust készített, hogy huncut az a gyár, amelyik tökéletesebbet csinál, amelyik jobbal szereli fel a kétcsövű puskákat. Nézni – napról-napra – hogy alakul az idomtalan keményfa a hozzáértő kéz alatt finom vonalú puskatussá, minden egyébbel felért. Aztán ócska puskacsöveket vágatott rövidebbre és pisztolyszerű mordályt készített belőle, hatalmas faragott aggyal. Valóságos ezermester volt és minden szabadidejét a műhelyben töltötte. Sokszor ránk esteledett náluk, de csak akkor, ha tudtuk, hogy apánk is ide szándékozik jönni egy kis quaterkázásra. Mert egyikőjük se volt ellensége a hegy jó levének. A rosszabbra rá se néztek. Ilyenkor megesett, hogy itt maradtunk vacsorán a Terka néni keze alól kikerült finomságokra, de sokszor meg is hívott. Előfordult, hogy az éjfél vetett haza, s mi már aludtunk is egy sort a díványon. Ha indulás előtt felébresztettek bennünket, és hajlandók voltunk teljesen magunkhoz térni, első dolgunk volt a nagy faliórára nézni. Kémleltük, hogy van-e már éjfél, mert attól nagyon féltünk. A konyha folklórja ugyanis sokszor beszélt arról, hogy aki éjfélkor a keresztúton átmegy, azt a kerekes dráku menthetetlenül elviszi. Hogy az kivel és mikor történt meg, soha se mondták, de a kerekes dráku fogalommá vált és mi sem természetesebb, hogy mi nagyon féltünk tőle. Ha közeledett az éjfél, kértük apánkat, hogy siessünk. Apám – bizonyára szándékkal vagy a szent János áldásáért – nehezen indult. Nem is nagyon siettünk, de mi két oldalt úgy kapaszkodtunk a karjába, hogy mindig vele lévő botját alig tudta maga után húzni. Volt úgy, hogy éjfélt ütött az óra, de a dráku nem jött. Volt úgy, hogy valamivel később vagy korábban mentünk a keresztúton és láttuk, hogy a dráku fényes szeme messziről villog. Mi remegtünk, apám pedig nyugodtan lépegetett, de a dráku se ijedt meg. Megállt, leugrott a földre és nagy barátsággal köszöntötte apámat. A dráku az állatorvos volt, aki biciklin – akkor még fölöttébb ritka szerszámon – igyekezett hazafelé. Esze ágában sem volt, hogy elvigyen bennünket a harmadik falu határáig, hogy éjnek idején magunkra hagyjon bennünket kábult fejjel. Igaz, hogy a mi fejünkben alkoholmámornak nyoma sem volt, és nem kellett otthon az asszonynak alibit igazolni. Így csökkent le a kerekes draku tekintélye, de csak előttünk, mert a babonás románoknak nem lehetett kiverni a fejéből. Szükségük volt a drakura, hát meg is tartották maguknak, mert a konyha tájékán továbbra is ….(olvashatatlan) a híre. A másik lakás vadonatúj volt, amikor Terka néniék beleköltöztek. A Czigány-hegy oldalán vezető utcában volt, de az eljövendő gyümölcsöse drótkerítéssel kerítve majdnem a hegy tetején lévő filagóriáig ért. Nagyméretű sziklák ütköztek ki mindegyre a földjéből, amely helyenként vékony rétegben borította a hegyoldalt. Eljövetelünkig – elköltözésünkig csak a gyümölcsfák megásott gödre mutatta a leendő sorokat. Ha valóban beültették – amiről nem tudok – szépen gondozott fiatal fák lehettek rajta az öregkor megérésének minden veszedelme nélkül. A fúrás-faragás itt is tovább folyt, de itt már ennél is nagyobb élvezetet jelentett az idelátszó kőbánya és kőzúzó, amely szintén az uradalomé volt. A hátteret a Codru Moma sokszor pipáló csúcsa szolgáltatta,

amely a falu bármely részében látható volt. Ez a hegy lévén a falu rothadt sarka, apám már a pipálásból jósolta az esőt, amely menthetetlenül bekövetkezett, ha a csúcsot felhő takarta.
A bánya berendezése azonban csak ide látszott. Innen néztük, sokszor messzelátóval, hogy fúrják a hegyet, több helyen is, hogy előkészítsék a déli robbantást. Aztán megtöltötték dinamittal a lyukakat, hosszú kanócot tettek bele s mentek a következőhöz. Délig 20-30 lyuk elő volt készítve a robbantásra. Ilyenkor a déznai úton leállt a forgalom s pontosan délben egymás után robbantak a töltetek, omlasztva, szétverve a megfúrt sziklákat. Micsoda öröm volt, amikor délben a Czigány-hegy (Pilicske - a szerk.) oldalán felkapaszkodva végignéztük a kövek repülését, oldalak leomlását. A hely, már a távolság miatt is egészen biztos volt. Itt semmiféle babona nem tiltotta el a szemlélődést. Ide nem tudott feljönni a kerekes dráku, már csak azért sem, mert teljes tizenkét óra hiányzott még a jelezési idejétől. A robbantás ugyanis – óra igazító pontossággal – mindig déli 12 órakor volt. Nem emlékszem mikor költöztek el Terka néniék Borossebesből. Csak azt tudom, hogy Aurél bácsit valamelyik környékbeli kisebb falu, vezető jegyzőnek választotta meg. A tiszta választásban apám keze is benne volt, s így mint ebből is látható a községi autonómia sérelme nélkül történt. Azt már csak Békésen tudtam meg, akkor amikor Terka néni Igaz Károly ügyvédet bízta válóperének a levezetésével, hogy a jegyzői kocsi szinte többet állt éjszaka a Leinwatter kolna előtt, mint otthon az istállóban. Hogy Aurél bácsi ez alatt hol volt, találja ki, aki tudja. Én inkább arra volnék kíváncsi, hogy hol volt ez alatt Leinwatter Gyula bácsi? Mert ketten egyszerre aligha fértek el a kolna kis hálószobájában. A válópör sok egyéb pört zúdított Aurél bácsi nyakába, amit az öreg, igaz – a parasztok véngaznak hívták – egymás után nyert meg, de nagynénéimnek minden találkozásnál elmondta, – mikor nagy köhögések közt szíva négyszögletű lyukkal ellátott levelezőlappal lefedett csibukját, – „könnyebb egy zsák bolhát kiherélni, mint Terézia húgom ügyét elintézni”. De azért elintézte, s Terka néni jómódban élt Aradon az első világháborúban bekövetkezett haláláig. Ennek a házasságnak – apám szavait használva – csak ilyen vége lehetett.

Itt az ideje, hogy a Sárosy Gyula szülőházát, apám hivatali lakását is bemutassam, mielőtt eltávozom belőle. Ismert típusú városi ház volt, falusi, mondhatnám majori környezetben. Az utcára két szoba volt, két-két ablakkal, a két első között az emléktáblával. Az egyiknek a verandáról volt a bejárata. Ez volt az apám szobája. Ebből nyílt a szalon. Az L alakú épületben még két keskenyebb, de hosszabb szoba volt. Az egyiknek ajtaja és két ablaka volt a folyosó felé. Ezt a folyosót négyszögletes hozzáépítéssel már apám kívánságára üvegezett verandává építették ki. Ezzel ugyan lényegesen sötétebb lett az amúgy sem túl világos ebédlő, de olyan helyiséget kapott az épület, amely az év 7-8 hónapjában használható volt, természetesen megfelelő fűtéssel. A hálótól, amelynek az ebédlőből és a vendéghálónak is használt szalonból és a konyhából is volt ajtaja, két ablak nézett a kertre. Ez az öt helyiség volt a ház lakott része. A többi rész a háztartás céljait szolgálta. Nagy előtérrel védett konyha, a konyhából nyíló cselédszoba. Az előtérből nyíló a háztartáshoz mért hatalmas kamra tartozott hozzá. Az előtér egy szokott magasságú korláttal védett nyitott folyosóra nyílt, amelynek végén lévő kis ajtó a gazdasági udvarra vezetett. Ma is le tudnám rajzolni, hogy az egyes bútordarabok hol állottak, mi volt rajtuk, mi és hol volt a falakon. A helyett legyen elég csak annyit mondani, hogy minden darab nagy gyakorlati érzékkel úgy volt elhelyezve, ahogy azt a használhatósága megkívánta. Öt évig laktunk itt. Ez alatt két vezetője is volt apám háztartásának: Pepi néni, majd Terka néni. Kettőjük között igen nagy volt a korkülönbség, nyilván az ízlésük se volt egyforma. De soha sem jutott eszébe egyiknek sem, hogy bútorokat ide-oda tologassanak, szobákat cseréljenek át, hogy cél nélkül felfordulást csináljanak. Olyan lakályos volt minden, annyira igyekezett a lehető kényelmet biztosítani, hogy felesleges volt minden költözés jellegű hurcolkodás. Elég volt a nagytakarítások alkalmával. Lakott volna csak Róza néni pár hónapig itt, olyan bútortáncoltatás lett volna, hogy senki se találta volna meg a helyét. Jó volt így, ahogy volt, mert ha ezerszer forgatták volna is össze, összkomfortos

lakást soha se lehetett volna belőle csinálni, mert se fürdőszoba, se vízvezeték nem volt. Hogy is lehetett volna évenként megtrágyázni a legalább negyed hold spárgát, ha a fekáliát a víz lesodorta volna a patakba. Így nem ment kárba semmi. A kert többi részére amúgyis istállótrágyát kellett hozni, persze fizetség nélkül, mert ha nem is volt benne a díjlevélben, ez is a deputátumba járt. Ami pedig járt az járt, kár lett volna ki nem venni. A kertet magas téglakerítés választotta el az udvartól. Ez kötötte össze az épület sarkát a soha nem használt istállóval, fásszínnel. A lakóházhoz közel volt a vaskapu, amely végelláthatóatlan – nekünk mérhetetlenül nagynak tűnő – birodalomba vezetett. A sűrű haszon-bokrok - ribizke, pöszméte, málna és a szépen fejlett gyümölcsfák minden irányban eltakarták a kerítéseket, s mivel a mi házunkon túl már semmiféle épület nem volt, valóban azt hihette, aki soha se látta, hogy nagy kiterjedésű gyümölcsösbe lépett. De a látszat csalt, mert ha jobban megnézte, észrevehette, hogy a csendesen bólogató fák egy része már nyárfa, amelyek közt egy-egy ezüst levelű is csillogtatta a maga hol fehérnek, hol zöldnek látszó lombjait. Városi utcák kőrengetegében lakó gyerekeket lehetett volna boldoggá tenni a másfél holdnyi kert gondozott útjaival, de nekünk ez is szűk volt. A gondozott utak helyett a bürök és keserűlapu rengetegeket bújtuk, mert ez – éppen úgy, mint a mögötte lévő pálinkaház – romantikusabb volt, mert akár el is veszhettünk benne. Pedig a házhoz tartozó kert még nem is ért véget azzal, ami az épület háta mögött volt. Csaknem akkora terpeszkedett a ház előtt is, előtérben a nagy diófával, másik főhadiszállásunkkal. Ülhettünk volna alatta kényelmesen. Szék és asztal nyújtotta volna a kényelmet, de mi, szép nyári napokon, megkapva tízórainkat, mint a majmok másztunk a fára, s ültünk be a biztonságot jelentő gallyelágazásokban, soha se estünk le róla. A diófán túl gondozott virágoskert, a végén levő spalíron túl veteményes kert következett. Apám nagy barátja volt a virágoknak, de csak a szépeknek, nemeseknek. Gyönyörű magas törzsű és bokorrózsáit maga gondozta legszívesebben. Nem volt a faluban még egy, amely vetekedett volna a mi kertünkkel, pedig a kastélypark kertészetéből bárki beszerezhette volna az első elindulást. Be is szerezték, de hiába, ha nem értettek a gondozásához és nem volt türelmük vele pepecselni. Sajnos, ezt a hibát nincs jogom ócsárolni, mert e tekintetben csak a virágszeretetet örököltem apámtól, de türelmem soha se volt hozzá. Már ott laktunk, amikor az utcai vaskerítéshez csatlakozó rácsos kaput, magas, rácsos vaskapuval és ajtóval cserélték ki. Ha jól emlékszem ez is a királyfutás kedvéért történt. Ha a gazdaság vezetését a vezetője háza tájáról lehet megítélni, úgy az apám háza nem vetett rossz fényt a borossebesi gazdaságra. Rend és tisztaság mindenütt, amerre szemünk nézett. Jó nevelő iskola a magunk további életére. A rendetlenséget – hiszen még csak jártunk az iskolába – mi, gyerekek csináltuk. Ha Miklóssal voltunk otthon ketten, négyen, ha a Békésen tanuló Böske és Benci is itt volt, sőt Gyurkát, a velem egykorú unokatestvéremet is felhozva, öten. De még ilyenkor se fordult fel a ház, legalább is a belseje. Egész nap kint voltunk, s ha az eső esett se mentünk beljebb a verandánál. Ha többen voltunk szinte kevesebb volt a baj velünk, mintha csak ketten voltunk Miklóssal. Ilyenkor volt olyan játékunk, amelyből csoda, hogy ép bőrrel szabadultunk meg, de megszabadultunk. Sőt még túlságosan ki se kaptunk, pedig okulásul is megérdemeltük volna. Iskolaidőben volt, apám tehát nyugodtan ment a dolga után, a két haramia biztonságban volt a tanító úr szeme előtt. A számításba azonban hiba csúszott, mert apám a szokottnál később jött haza, s ez a kis elcsúszás nekünk elég volt a nagyobb szabású rendetlenkedésre. Apám vadászember volt. Dolgozószobájában ott volt a falon a puskatartója, két un. „lefogó” puskával, tölténytáskával, amely soha se volt üres. Az asztalon néhány töltetlen hüvelyt talált Miklós, amelyben még puskapor se volt. Ezeket magához vette és kinyitva verandán lévő vaskályha ajtaját, tűzbe dobta. A két hüvely lángra kapott, majd a kapszlik is elcsattantak, nem erős hangot hallatva. A játék nagyon érdekesnek látszott, de a hüvely elfogyott. Ekkor kezdődött az Istenkísértés. Miklós most már a tölténytáskából vett ki 4-5 kész patront és ezzel folytatta a kísérletet. Az első már nagyobbat durrant s a nyitva hagyott kályhaajtót is megmozgatta. Aztán egyszerre kettőt dobott be, s én egészen közelről

néztem, hogy veti a lángot, és mekkorát durran. Az ajtót még jobban rázta. Erre már nyílt a veranda ajtaja és jött a konyhai segélycsapat hangos sipítozással. De már késő volt. Az utolsó patronok is robbantak már a kályhában, és mi ketten maradtunk, mert azok, akik segíteni jöttek, ész nélkül, de annál nagyobb lármával menekültek vissza s csak azután jöttek be újra, mikor már több durranást nem hallottak. Ők voltak a legjobban meglepve, hogy mi nyugodtan álltunk a kályha mellett s mintha semmi se történt volna, néhány darab fát tettünk még a tűzre és ezzel befejeztük az aznapi tűzijátékot, amely valóban nagy szerencsénkre nem került a szemünk világába. Tudtuk, hogy tagadni nem lehet, hiszen nemcsak a patronok hiánya árult volna el bennünket, hanem a halálra ijedt konyha népe is. Az igaz, hogy nem magunk dicsekedtünk el hőstettünkkel, de amikor kiderült, bevallottuk becsületesen. Nem mondom, hogy délben nagyon nyugodtan tudtunk ülni az asztalnál, de hát ezzel a fáradsággal akár megsebesülve vagy holtan is fekhettünk volna. De többé nem nyúltunk a patronokhoz, csak akkor, amikor tölteni segítettünk apánknak. Igaz, hogy ő is elzárta ezeket a szelíd és mégis veszedelmes jószágokat. Ez az egyetlen egyszer lejátszott tűzijáték késő tavaszi mulatság volt és szép csendesen feledésbe is merült. Az idő még nem engedte meg az állandó kint játszást, de hát azért ki-kiszöktünk egy-egy kis időre. Ezért nem is haragudtak, hiszen friss levegőn voltunk a hosszú tél után, s kiskabátban szaladgálva edzettük magunkat. Legjobban szerettünk volna a pálinkaházba menni, de arra még sár volt és az őszről maradt bürök és lapu összenedvesítette volna a ruhánkat. Nem voltunk ugyan kényesek, de a vizes ruha elárult volna bennünket. Valami más, de hasonló szórakozást kellett találni, közelebb. A lakóház padlása zárva volt. Gabona volt rajta. Oda nem mehettünk. Pedig, ha egyszer-egyszer felszöktünk, milyen jó volt. A gerendákon egyensúlyozva sétálni vagy lefordulva a gabonában hemperegni. A kulcs azonban el volt zárva és Terka néni jobban vigyázott rá, mint a hétfejű sárkány. De ott volt a szénapadlás, szabadon álló létrájával. Az nem elégített ki, hogy fogódzkodva menjünk rajta. Úgy akartunk, mint a padlásfeljárón. Kezdtük egy-két fokkal, aztán mindig több sikerült. Végre egészen feljutottunk. Ott már szabad volt a nyitott két félfájában megkapaszkodni. A dolog többször is hiba nélkül sikerült. Aztán kitaláltuk, hogy lefelé is fogódzás nélkül, de lassan jöjjünk. Ez kétségtelenül nehezebb volt, mert a mélység állott előttünk, amit felfelé figyelve észre se vettünk. Miklós szépen lassan, két kezével egyensúlyozva le is ért, de én a második lépcsőn elvesztettem az egyensúlyt és ívben zuhantam lefelé. Szerencsére az egyik lábfejem megakadt és megcsináltam ugyan az ívet, de lógva maradtam a második fokon. A kezem tele lett szálkával, de az ijedtségen kívül más bajom sem történt. Hogy ez a játék is a tilalom listára került, azt talán felesleges mondani. A veszedelmes játékok hát nem hoztak veszélyt. Az ártatlan szórakozás azonban majdnem az életembe került. Nyáron volt. A sárgabarack már úgy megérett, hogy lekvárt lehetett főzni belőle. Dúsan rakott kosarakban feküdt a konyha földjén és a Számi kontós könyvébe beírt süvegcukor valóban süveg számra várta, hogy bárddal széttörve egybekeljen az aranysárga híguló majd sűrűsödő lével. Minket ugyan csakhamar kitessékeltek a konyhából, de nem üres kézzel. Néhány barackot kaptunk – kivételesen nem a fejünkre – és mehettünk dolgunkra Szidával együtt. Hogy, hogy nem a hálószobába mentünk, nagy csendben, hogy apámat ne zavarjuk a heti jelentésírás keserves munkájában. Ez volt az a munka, amely a hét egy-két napját megkeserítette, csupán azért, mert az írás mindig fizikai fájdalmat jelentett számára. Rendesen bevonultunk, s minthogy a barackmagot is meg akartuk enni, nem dobtuk ki az ablakon. Játszottunk vele. Miért, miért nem a díványra feküdtem, s hanyatt fekve játszottam egy számba vett barackmaggal. A játék igen szórakoztató volt, de egyszerre a mag a kelleténél lejjebb csúszott és elzárta a légcsövemet. Ijedten és hápogva ugrottam fel, de alig álltam a lábamon. Ha magam lettem volna a szobában, aligha írnám ma ezt a visszaemlékezést. Szida azonban nem vesztette el a lélekjelenlétét. Átölelt és húzott maga után, előre kiabálva apámnak. Mire a veranda ajtajához értünk, már ott állt apám, s kifeszítve a számat, meggörbített mutatóujjal a torkomba nyomta és mint egy műszerrel kihúzta vele a

barackmagot. Most segített másodszor életet adni nekem, de most nem szegény jó anyám volt, aki világra hozott, hanem Szida, akinek lélekjelenléte hozott vissza az ismeretlen nagy útról. Azóta még nem volt olyan barack szezon, amikor ez a játék a halállal eszembe ne jutott volna. Jót tettek-e velem, s azokkal, akikkel később összevetett az élet, ne én mondjam meg. Mondják meg azok, akik életem folyamán közel voltak hozzám. A ház, amelyet most már mindenki ismer, aki ezt az írást elolvasta, apám, akinek egyénisége akarva-nemakarva kibontakozik ezekből a sorokból, vendégszerető volt és a bort sem vetette meg. Mi sem természetesebb, hogy a vendégszeretet nem lehetett meg bor nélkül. Volt belőle bőven, juthatott belőle jó barátoknak is. Nem kellett erre okvetlenül alkalomra várni, jött ez a vendégeskedés mondhatnám megrohanás szerűen is, hiszen a jól felszerelt falusi háztartást, ahol számlálatlanul szaladt az aprójószág, ahol évente három-négy disznó hagyta a sörtéjét a kopasztó teknőben, soha se volt igazán váratlan a váratlan vendég.

A parádés nap azonban apám neve napja volt, amikor – nagyapám haláláig – együtt ünnepeltek Pepi nénivel, mert József és Jozefa összeesik a kalendáriumban, sőt nincs is külön-külön belenyomtatva. Ilyenkor – bár már ez idő táján igen csak kint volt az étkezés a verandán - az ebédlőben terítettek, hosszú nagy asztalon, megrakva mindennel, ami jó. Nem férfitársaság gyűlt ilyenkor össze. Nők és férfiak vegyesen voltak, fiatalok, öregebbek egyaránt. A sok közül csak két alkalmat akarok megemlíteni. Az egyiken már lehetősen emelkedett volt a hangulat. Felköszöntő, felköszöntőt ért, s már apám is elérkezettnek látta az időt, hogy a maga és a Pepi néni nevében megköszönje a sok jókívánságot. Felállt és poharával a kezében mondta el rövid rögtönzött beszédét, amelynek alaphangját még nem a bor adta. Míg beszélt, Miklós elhúzta háta mögül a széket és mint aki jól végezte dolgát, szótlanul rá is ült. Tréfát akart-e csinálni vagy sem, soha se derült ki, de mikor apám mit sem sejtve vissza akart ülni, a földre esett s csak az ő lélekjelenlétén múlt, hogy a felterített asztalt már nem tudom megmondani. Bizonyára nem kellett apámnak túlságosan kunyerálni. A másik eset sokszor visszazengett a lelkemben. A szokott társaság volt együtt, köztük fiatal magával nem rántotta. Hogy nekünk véget ért a József-nap, arra jól emlékszem, de hogy volt-e másnap folytatása vagy Pepike kikunyerálta a büntetés elengedését a liebling számára, azt asszonyok, idősebb lányok. Vidáman folyt a beszélgetés, az énekszó. Apám két nő között ült, s mikor arra mentem maga elé állított és megkérdezte: „mondd kisfiam, melyiknek udvaroljak a kettő közül”. Egy pillanatra gondolkoztam. Élénken emlékszem, azt akartam mondani, hogy „neked apám már volt kinek udvarolni”. De nem szóltam semmit. Könny jött a szemembe és észrevétlen pityergéssel vonultam be a hálószobába s levetkőzve felmásztam a hálós ágyba, belefúrtam a fejem a párnámba és csendesen sírtam magam álomba. Soha se járt az anyám ebben a házban, és én még így is úgy éreztem, hogy köztünk van, pedig csak egy nagyon rossz festmény volt róla az apánk ágya fölött, amelyiknek különös fa rámájába egy éjszaka belekapott az égve felejtett gyertya lángja. Erre még a bagolymécses is rávetette gyenge fényét. Másnap az élet tovább ment, mint bármelyik másik névnap után. Apám nem tért vissza erre a bizonyára neki is fájó incidensre, hiszen lényegében csak tréfálkozott s nem is gondolhatta, hogy érzékenyen érinti vele annak az egyetlen fiának túlérzékeny lelkét, amelyik jóformán nem is ismerte az édesanyját. Reggel azonban, mielőtt Zemerdre[1] indult, kétszer is megcsókolt. Ő elment, mi pedig a kerten keresztül a parkba igyekeztünk sétálni. Az átvezető úton túl a kertészet munkatársai tűz körül ültek, amely körül volt rakva kövekkel. Szalonnát pirítva jóízűen falatoztak. A hajnalban kezdődő munka után már valóban megéhezhettek. Megálltunk velük beszélgetni. Ma sem tudom megmagyarázni, amit akkor láttam. Az egyik munkás a többféle kő közül kigörgetett egy cipó nagyságút és leszelt belőle egy darabot. Hogy valóban kő volt-e, vagy ügyes trükkel odacsempészett kenyér, soha se tudtam meg, de sokszor gondoltam rá. Pepi néninek ez volt a mindennapi sétája. Ha csak elfoghatott

[1] Zemerd-puszta, Rossia és Diécs között helyezkedik el

bennünket, velünk tette meg, de legtöbbször egyedül. Igaza volt. A poros faluban a mi kertünkön kívül ez volt az egyetlen olyan terület, ahol nyoma se volt a pornak és itt senki se zavarta a sétáját. Ha kétszer megkerülte a négyholdas parkot, öreg lábai már kívánták a pihenőt. Leült, kipihente magát és ment tovább az üvegház felé, amit nem volt az a séta, amelyen meg nem nézett volna. Érdekelte a szemzés, az oltás, a stupferolás, szóval minden, ami a kertész keze alól kikerül. Óraszámra ült a szorgos kezű emberek közt, ahol mindenki a legnagyobb tisztelettel vette körül. Végleges eltávozása után Terka néni csak ritkán látta el Pepi néni e tisztét. Ő, ha mozogni akart, inkább látogatóba ment, s olyankor este sok hallgatnivalója volt zárkózott természetű apámnak. Nem rosszindulatú pletyka volt ez, csak csendes falusi időtöltés. De mit is lehetett volna csinálni a 19. század legbékésebb időszakában, egy kis faluban, ahol az embereket a napilapon túlmenően az ég világán semmi nem érdekelte. Ha divatlapot vettek kézbe, talán egy-egy komplikáltabb szabású tetszetősebb formájú ruha tanulmányozása közben bele-bele olvastak egy-egy kisebb elbeszélésbe, de komoly könyvet én soha se láttam a faluban. Anyám egykori szalonjának az asztalán azonban ott feküdt Petőfi és Eötvös díszkiadású költeményeinek egy-egy példánya, s még néhány regény ugyancsak az ő idejéből. És ez nem is volt csoda. Anyai nagyanyámnak is voltak könyvei szép számmal. Volt honnan örökölni az ilyen irányú érdeklődést. Ennek azonban már csak a romjai voltak meg a borossebesi lakásban, de ezek is róla beszéltek.

„Ezer esztendeje annak,
Hogy a magyarok itt laknak.
Árpád alatt jöttek ezen szép hazába,
Mi is velünk testvéreink hazájába.”

Ki ne tudná, hogy a millenium évében jártunk, amikor ezt a hazafias éneket tanultuk, gyakoroltuk csaknem egy egész tanév minden napján az iskolában, hogy majd, ha az iskolai és községi ünnepély napja elérkezik, hiba nélkül, lelkesen énekeljük. Olyan lelkesen, ahogy a – most már tudom – ritmus és az ének dallama megkívánta. Soha se untuk meg, mindig szívesen énekeltük nemcsak ezt, hanem a többi strófát is, mert a tanító úrnak volt olyan didaktikai érzéke, hogy nem elégedett meg egy versszak hibátlan eléneklésével, hanem valamennyit külön-külön énekelve is betanította. Tudta miért teszi. Csak így lehetett megtanulni, az agyunkba vésni a szöveget, a fülünkbe a dallamot és a hangszálainkra a megfelelő hangot, tiszta, hamisságtól mentes kifejezéssel. A betanítás, mint ebből is látszik, teljesen mechanikus volt. Nem volt itt kotta, amelyek nem érthetetlenül ugráló zászlóval díszített vagy éppen kettővel is felszerelt, ha nem csak zászlónyéllel ellátott fekete pontjai közt – a tanító úron kívül senki se tudott eligazodni. Nem nyújtogattuk a kezünket, ha hangot akartunk adni. Kijött az magától is, ha a tanító úr meghúzta a vonót és érces hangjával előénekelt. Ki törődött még akkor azzal, hogy az ének tanítás kottából történjék, tudjanak szolmizálni. Ha mechanikusan is, de csak megtanított bennünket az előírt énekre, a kedve szerint válogatott dalokra. A fontos az volt, hogy biztosan tudjuk és tudtuk is. Mire ki kellett vele állani a vizsgán, mindenki tudta. Hogy zsoltáréneklékskor egy-egy gyerek félrevitte az éneket, az itt is olyan természetes volt, mint a templomban, ahol az öregek közt is akadt olyan, aki nem is lett volna boldog, ha együtt énekelt volna a többivel. Ez a kiváltság azonban csak a zsoltárok részére volt fenntartva. A komoly évfordulóra készült hazafias versek tanulása, felmondása, majd szavalása is napirenden volt, sajnos ezeknél sem az értelmen volt a hangsúly, éppen úgy, mint a zsoltároknál. Felnőtt koromban beszélte el nekem az egyik legkiválóbb pedagógus, akivel gyakorló évem alatt vetett össze a jószerencse, hogy jó tanuló lévén hamar megtanulta csak hallás után a zsoltár sorait:

„Imbé jöttünk nagy örömmel
A te szent hajlékodba
Felséges Úristen.”

és énekelte rendületlenül, de fogalma sem volt arról, mi lehet, az az „Imbé”. Megkérdezni nem akarta, hogy ki ne nevessék érte, s csak akkor jött rá, amikor már jól tudott olvasni, hogy ez két szócska, amelynek második része az utána következőhöz tartozik s helyesen így szól: „Im bejöttünk” stb.
Hát a milleniumi előkészületek nekem is okoztak ilyen fejtörést. Nekem a Himnusz második versszakának egyike sora volt érthetetlen:

„Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.”

Megtanultam én is úgy, ahogy a többiek, de mivel fogalmam nem volt nekem se – gondolom a többieknek sem – hogy a Bendegúz egy szó, még hozzá személynév, én úgy gondoltam, hogy a gúz valami állat, amelynek vére a szép hazában van és mivel a bende szót még így sem értettem, még a nagy ünnepségen is „benne gúznak” énekeltem. Sem az egy évi tanulás alatt, sem az ünnepélyen senki észre sem vette, s mos öreg koromban se vádol a lelkiismeret azzal, hogy ezért indult ilyen rosszul a második ezer év.

A tanító úr se vette észre, hiszen neki elég baja volt a dallam megtanításával. És ő olyan nagy tekintély volt előttem – nem a gúzért, hanem a kitömött állatokért – hogy otthon se kérdeztem meg, pedig apám bizonyára jót nevetett volna rajta. Így aztán senkit nem akarván megbántani, megmaradtam a magam értelmes szövege mellett. Istenem, ha csak ez az egy szöveghamisítás terhelte volna az egész országot, nagyon jó lett volna. Hogy az iskola ünnepélyre vagy vizsgára készül ez már harmadik éve előttem is egészen természetes volt, de most úgy látszott, hogy a készülődés az egész falura átragad. Bizottság alakult, amelyben nemcsak a magyar értelmiség vett részt, hanem a román értelmiséget képviselő pópa, tanító, szolgabíró, aljegyző. A két utóbbi nem volt feltűnő, mert azok már hivataluknál fogva is húztak a magyarsághoz. A két előbbi azonban természetesen a maga nyájához tartozott, de hát ilyen országos ünnepen nem húzódhatott vissza. Egyházi felsőbbsége is utasíthatta erre, hiszen püspöke a magyar főrendiháznak is hivatalból tagja volt. A bizottság gyakran ülésezett. Ezeken természetesen apám is mindig jelen volt. Két minőségben vett részt. Ha Rázel[1] Pista bácsi egyszer-egyszer ott is volt, rendszeresen apám képviselte az uradalmat, amely több ponton is érdekelve volt. De mint a már ismertetett helyőrség parancsnokaként is volt beleszólása a program megállapításába, majdan kivitelezésébe is. Pár ülés után kiderült, hogy mint minden szervezésnél, apámnak volt igaza, amikor két bizottság alakítását ajánlotta. Külön kívánta választani a hivatalos programot a nép szórakoztatásától. Így is lett. Igaz, hogy ezzel két dolog szakadt a nyakába, mert neki a kettős minőségben, mind a két bizottságban benne kellett lennie. De mi volt ez annak az embernek, aki székudvari kasznár korában – bár előre megjósolta a kudarcot – végigvezette a kisjenői választókerületen Frigyes gróf balul kiütött képviselő választási próbálkozását. Itt minden esetre kevesebb volt a tét, mert itt lehetett jobban vagy kevésbé jól rendezett ünnepséget elővarázsolni, de egyikért nem járt jutalom se másikért existentiát veszélyeztető korholás. Vállalta és csinálta, illetőleg nagy tapasztalatával irányította. Segítséget adott a járás, a község, az uradalom, egyszóval minden intézmény, amelyiktől az egész falu lakóssága függött. De szükség is volt a segítségre. Azt hiszem, mióta a falu fennállott, olyan tanácskozás még nem volt egyik intézményénél sem,
amely művészeti kérdésben döntött. Megtörtént ugyan a hetvenes évek dereka táján, talán éppen húsz esztendővel a millenium előtt, hogy a falu szülöttének, Sárosy Gyulának a szülőházát egyszerű, de ízléses emléktáblával jelölték meg; ennek a tervei azonban Aradon

készültek és a Kölcsey Egyesület állíttatta. Igaz, helyi bizottságra nem volt szükség, s bizonyára – uradalmi épületről lévén szó – az akkori uradalom belügye volt. Most azonban a márványcsiszoló rajzolója tervezte az emlékoszlopot és a szürkés fehér emlékművet a márványcsiszolóban készítették el. Ha jól emlékszem négy részből állott, és az egyszerű oszlop meghaladta a kétszeres embermagasságot. Felső része obeliszkszerű volt. Hogy hány kicsinyített másolat készült belőle a mintapéldányon kívül, nem tudnám megmondani, de hogy nekünk volt – ott állott apám íróasztalán – arra jól emlékszem. Később még sokszor játszottuk meg körülötte a leleplezés ünnepségének házi másolatát. Mikor a kis példányokat megláttuk, azt hittük, hogy a felállítása nagyon egyszerű dolog. De nem így volt. Mély alapozást ástak, s azt éppen úgy telerakták mészhabarcsba ágyazott terméskővel, mint a házalapokat. Aztán csigák segítségével emelték rá az egyes részeket egészen az obeliszkig. Közben a megfelelő állvány is elkészült, hogy az összeillesztő mester kényelmesen dolgozhassék. Mindebből a járókelők nem láthattak semmit, mert az oszlop magasságának megfelelő deszkakerítésen belől folyt a munka. Mi persze mindennap bejártunk apámmal, mert nagyon érdekelt a nagy pontossággal végzett munka. El se tudtuk képzelni, mennyi nézés, szintegyengetés kell egy ilyen egyszerűnek látszó oszlop felállításához, pedig jó szakemberek végezték, akiknek egy része talján lelkét adta bele a jó szívvel végzett munkába.
A tér közepén kocsiút vezetett át, nem lehetett tehát a geometriai középre felállítani. Nem is sokat törték a fejüket azon, hova tegyék. Mivel az utat a park bejáróirányában másik metszette, s ezzel az egész tér négy részre volt osztva, a bizottság úgy határozott, hogy abban a tükörben állítják fel, amelyik a kastély előtt fekszik. Nem volt ebben semmi olyan szándékosság, amelyet – a más esetekben mindig kéznél álló részrehajlással lehetett volna kapcsolatba hozni. A kastélynál jobb hátteret nem lehetett volna találni a nagyon különböző nagyságú épületekkel és kerítésekkel körülvett téren. És ha szándékosság lett volna is benne, nem esett idegennek. A márványt az uradalom adta, a csiszolást is az végezte sőt még a felállítással járó költségeket is az uradalom vállalta. Nem különös dicséretképpen mondom mindezt. Az 1000 esztendőből 200 év már a Harruckern család leszármazóinak ontotta a különféle javakat három vármegye területén. Kis morzsáját se jelentette ez a költség nemcsak ennek a nagy területnek, de magának a borossebesi uradalomnak jövedelméből. Egy magyar főrend hozhatott annyi áldozatot a nagy ünnepség alkalmából.

Már régen állott az oszlop, de a kerítést csak később bontották le. Akkor, amikor az oszlopot a lábától a tetejéig ponyvával takarták be, s a kerítés helyén az uradalmi kertészet is elvégezte a maga díszítő munkáját. A program minden részét percnyi pontossággal dolgozták ki. Nem hiába nem rég zajlott le a királyfutás percre járó nagy szertartása. A mi ünnepségünk az iskolában kezdődött. Ez volt a főpróbája a községi ünnepélyen való szereplésünknek; már ami az éneket illette, mert a szavalatok csak itt hangzottak el. Vékony gyerekhangunk elveszett volna a rossz akusztikájú téren, s olyan lett volna, mint a pusztába kiáltó szó. Az énekhangunk – természetesen egy szólamra – szépen zengett már akkor is, amikor az iskola udvarán próbáltunk. Tanító úr tehát nyugodtan állíthatott bennünket osztályonként párba – mert négyesével nagyon rövid lett volna a sor. Ő maga vitte elöl a nagy nemzeti színű zászlót, de mindnyájan lengettünk egy-egy kisebbet. Én nagyon büszke voltam a magaméval. Nem csak azért, mert szép …(olvashatatlan) selyem szalagból volt, hanem azért is, mert a nyele esztergályozva volt. Apámnak volt valami sárga kék színű rendezői zászlója. Hogy mikor és mit rendezett vele, azt már nem tudom. Erről vették le az eredeti szint és nemzeti színnel cserélték fel. Olyan boldogan lengettem, hogy azt hittem mindenki azt nézi. Hát ilyen valóban senkinek sem volt. A hiba csak az volt, hogy nem volt az enyém. Csak kölcsön adta apám,
mert neki a délutáni versenyeken volt rá szüksége. Ez azonban nem volt akadálya annak, hogy délelőtt én legyek rá büszke. Mire mi az emlékoszlop elé értünk, már gyülekeztek díszbe öltözött bizottsági tagok és a különböző templomokból érkező közönség. A fekete férfiruhának akkor divatos nappali formái közül egy fekete díszmagyar emelkedett volna ki, ha az

alak, aki viselte alkalmas lett volna a kiemelésre, de alacsony, vékony alakja szinte elveszett a díszruhában. Az oszlopot a tetejétől a talpáig érő nemzetiszínű lepel borította. Úgy nézett ki vele, mintha végig palástba takarták volna. Kis emelvény volt előtte, amelyen a himnusz éneklése után – megjelent a díszmagyarba öltözött szónok, Rázel Pista bácsi. Hogy kinek volt az ötlete, hogy ő mondja az ünnepi beszédet, soha se tudtuk meg. Apám csak annyit mondott, hogy felsőbb kívánságra történt. A magánbeszélgetések alkalmával is dadogó ember valóban nem termett ünnepi szónoklatra. Valóban nem emelte az ünnepség fényét. Milyen más lett volna, ha apám mondta volna el a beszédet, akibe szűkszavúsága ellenére is volt erre való készség. Bizony, ha a két évig viselt kék reverendát nem cserélte volna fel a keszthelyi gazdászkalappal, már sok prédikáció után lett volna, hiszen már csak két év választotta el 50. évétől. Ha így rendeltetett, hát így is végeztetett el. Bizonyára a szónok örült a legjobban, amikor befejezte a beszédet és a felhangzó szózat már lehetetlenné tette, hogy még – ha akart is – többet beszéljen. Aztán jött az oszlop megkoszorúzása. Szerencsére sok szép virággal és okosan kevés szóval. Majd újra a régi bandérium lovagolt el az oszlop előtt. Ezt követte apám vezetésével a tűzoltóság teljes felszereléssel, jól begyakorolt menetben. Mire a déli harangszó megszólalt, ott állott a múltat dicsőítő, a jövőben reménységet jelképező oszlop. Ma aligha áll a helyén, hiszen a történelemnek újabb időszámítása kezdődött, annyi sok ezerrel együtt ebben a faluban is. (Az évek már akkor meg voltak számlálva, és még az eseményeket várók se hitték, hogy alig húsz esztendő választ el a sors beteljesedésétől). A kaszinóban tartott díszebéddel zárult a délelőtti hivatalos rész. A népmulatság délután kezdődött az egész téren. Ez volt életem első népünnepélye, amelyet végignéztem, egy-egy számban versenyeztem is, de amely nem tudta velem ezt a műfajt megkedveltetni. Én a csendes, józan, dolgos népet ismertem eddig. Itt a másik oldalát mutatta legalább is egy része. Lármás, ittas, kötekedő emberek ezt az oldalt érezték ünnepinek, sokszor az asszonyokkal, gyerekekkel együtt. De természetesen volt itt egyéb is, amivel életemben most találkoztam először. Mindaz, amit később a békési vásárokon annyiszor volt módom látni, itt jelent meg az életemben először. Dobáltak itt karikát késekre, birkákra; dobáltak bádog korongokat a kiállított tárgyak számaira; egérrel, papagájjal húzatták a planétát és a csíziót. Kb. ez volt az, ami a nyerési vágyat és a bizonytalan jövendő iránti kíváncsiságot igyekezett kielégíteni. Az előbbit igen gyéren, mert sok pénzt eldobáltak a vállalkozók addig, amíg egy-egy rossz bicska vagy leheletvékony üvegből készült virágváza valakinek osztályrészül jutott. Az utóbbi legtöbbször kielégítette a hiszékenyeket. Természetesen csak jót jósoltak a planéták, amelyekre a jobb napokat látott tollait már erősen hullató papagáj vagy elöregedett fehér egér harapta rá a pecsétet. Ki tehetett arról, ha már másnap történt olyasmi, ami nem egyezett a jóslattal.

Volt hajóhinta, amelynek a tulajdonosa olyan szédületesen forgatta a négy vasrúdon lévő hajóját, hogy a fiatalság azon nyomban kedvet kapott az utánzására. Hogy sikerült-e vagy sem, az teljesen mindegy volt, a fő dolog az volt, hogy a menet árát megfizesse a vállalkozó. Nekem a körhinta – a ringlspiel tetszett a legjobban. Kiállítása is nagyon tetszetős volt. Kárpitszerű függöny takarta el a titokzatos belsejét. Először csak kocsiba volt bátorságom beülni, de a következő menetben már magam is lóra ültem és szédítettem magam a többiekkel együtt. A harmadik menet már nem lett volna kívánatos, mert aligha nem takarítási költséget is kellett volna fizetni. A verkli egyre szólt, a csengő jelezte az indulást és a megállást, de hogy mi mozgatja ezt a szép masinát, azt nem tudtam elképzelni. Nagyon lecsökkent az értéke, amikor apám megmagyarázta, hogy 4-6 gyerek sétál körbe az eltakart részen, s kap is ezért valamit a hintástól, a fő fizetsége az, hogy a lecsengetés után ráülhet a rúdra, amelyet addig tolt vagy húzott, és míg a hinta meg nem áll, ő is foroghat, ha jóval kisebb körben is mint azok, akik egy-egy menetre beváltakoztak. Kiábrándultunk ebből az igazságtalan szerszámból és nyugodt lélekkel elmondhatom, hogy a borossebesi milleniumi népünnepélyen ültem életemben először és utoljára rajta. Ezek a szórakozási lehetőségek a kastélykert közelében voltak elhelyezve. Nem tudom, mit vétett az a szegény komédiás – műintézetét cirkusznak

nevezte – aki a hídra vezető út mellett, a kaszinó épületén túl fizethette a helypénzt. Hát valóban szerény volt ez a komédia, amely egy fedett sátorban tartotta az előadását. Egy kevéssé jól ápolt fehér lova és kutyája volt, az elmaradhatatlan bohócon és két légtornászon kívül. Ez utóbbiak közül az egyik meglett izmos férfi, a másik gyengén fejlődött gyermek leány volt. Sokszor jutott eszembe ez a két szomorú kenyerét kereső ember évtizedek múlva is. Az auschwitzi haláltáborban elpusztult barátom, Várnai Dezső vezérigazgatói szobájában, a Szeged Városi Nyomdában, ha akartam, ha nem, meg kellett látnom azt a pasztell képet, amely majdnem szemben volt a bejáró ajtóval. Nem tudom, kinek a műve volt, de a címére jól emlékszem. „Közöny" volt a címe ennek a képnek, amely egy a borossebesi komédiában látott légtornász párhoz hasonló alakokat ábrázolt: izmos férfit, ványadt lányt. A legény a magas hintán végezte volna előírt mutatványát, de a lecsúszott keze és a lezuhanás veszélyét biztosan váró kétségbeesett arca kifejezte, hogy már nem ura az akaratának és a szerencsétlenség elkerülhetetlen. A férfi ott állt a hinta mellett s mit sem törődve azzal, hogy társával mi történik, egykedvűen sodorta cigarettáját, mintha semmi köze nem volna a kétségbeesett társához. Valahányszor láttam ezt a képet, nekem mindig a borossebesi első komédia jutott az eszembe és mindig szégyelltem magamat, hogy embernek ilyen lealacsonyító módon kell kenyeret keresni. És ha még kenyér volna! Talán innen van, hogy ha valami szánalmas produkciót látok, vagy un. színművészeket látok egy emberi méltóságot sértő silány szerepben játszani, mindig a szégyen érzete fog el, s míg a közönség jelentékeny része hangos röhögéssel jutalmazza a szánalmas erőfeszítést, én mindig, mai napig is szégyenlem magam sokszor azokért is, akik így reagálnak az ostoba jelenetre. Bizonyára én vagyok a hibás, mert az első komédia végignézése már kiváltotta belőlem azt az érzést, amely úgy látszik velem született. A bohócon természetesen mindenki nevetett, akár értette akár nem, amit mondott. A mimika szórakoztatott, de én féltem tőle. Mikor hegyes sapkáját két kézre fogva sorra pumpolta az előadás nézőközönségét, három nyelven is megköszönte a sapkába hullatott rézpénzeket. Köszönöm szépen, danke schön, mulcam s utána a szájával fülsértően puttyogatott. Reám a köszönésnek ez a része esett, ami nagyon kellemetlen volt, nemcsak a hang, hanem az alkoholszagú permetezés miatt is. Nem bántam volna, ha már vége lett volna a szánalmas előadásnak. De még hátra volt a kutya és a ló. Előbb együtt, majd külön-külön szerepben léptek fel, a légtornászok és a bohóc után valóban megnyugtató módon. A ló számolni is tudott. Mikor a gazdája kiadta a parancsot a közönség közt ülő legszebb asszony kikeresésére, szemlélődve körbejárt s aztán a második körben pont Zuzival szemben állott meg. Mikor, pedig megkérdezte, hogy hány éves ez a szépasszony, első lábával 32 dobbantott. Lehet, hogy egy-két dobbantással túldobolta a Zuzi korát, lehet, hogy kevesebbre becsülte, de hát a nagy nevetésben se a tiltakozás, se az elismerés hangja nem hallatszott. Így kerültünk a komédiában az érdeklődés középpontjába és nagyon boldogok voltunk, amikor négy óra felé odaérkeztünk, ahol a tűzoltóság már a különböző versenyek előkészítésével volt elfoglalva. Komolynak mondható verseny csak három volt – már amennyire ebben az eldugott faluban komolyságról beszélni lehetett. Volt futás, magas- és távugrás. Bár egyikben sem születtek új rekordot állító eredmények. Itt azonban valóban csúcs volt a legjobb eredmény, mert a falu fennállása óta ez volt az első verseny. Nem futottunk itt időre, csak helyezésre. Magam is részt vettem a futásban és a három első közt értem be a célba, ami igen nagy teljesítmény volt, mert én cipőben futottam, társaim, pedig mezítláb. A startnál a tűzoltó főparancsnok állott s kezében az én délelőtt lengetett zászlómmal indította el a futamot. A célbíró az egyik szakaszparancsnok volt, aki részrehajlás nélkül végezte bírói teendőit. Ha jól emlékszem a harmadik helyezett egy koronát kapott, amit akkor még köznyelven ötven krajcárnak mondták. Ebből ki lehet számítani, hogy az első három koronát kaphatott, a második kettőt. Indultam még a két ugrásban is, de a hosszabb lábú legények mellett erősen lemaradtam. A család azonban így is bekerült a legjobbak közé. Miklós hosszúugrásban második lett. Ő emlékezhetne rá, mivel jutalmazták érte, ha még

életben volna. A többi szám, ha verseny jellege volt is, már csak szórakoztató volt, zsákban futás, virsli kapkodás, lepényevés, fazéktörés - nagy mulatság volt nemcsak a résztvevők, de a nézők számára is. A verseny igazságos lebonyolítását a tűzoltók ellenőrizték s főleg a lepényevésnél pálcaütéssel figyelmeztettek a verseny íratlan szabályait be nem tartókat a rendre. Csalni próbált a sok szilvalekváros képű maszatos gyerek s hogy gyorsabban a középre helyezett egy koronáshoz jusson, nem nyelte le a harapott falatot. A tűzoltó szigor a harmadik szabálytalanság után már disqualifikálta a résztvevőt és így sokan kihullottak menet közben. Ez a népmulatság sötétedésig tartott. Ekkor kezdődött a kivilágítás, a grófi pár fogadásakor kipróbált módon. Tűzijáték zárta be a nagy ünnepnapot. Olyan volt, mint a fogadáskor, azzal a különbséggel, hogy az egész az ország címere körül játszódott le, de semmivel sem kisebb pompával. Most sem takarékoskodtak a rakétákkal, hiszen millenium minden ezer esztendőben csak egyszer van. Akkor még nem tudtuk, hogy másodszor nem fog megismétlődni. Nem hiszem, hogy valaha is írt volna valaki arról, hogy ünnepelte meg ez a vegyes lakosságú falu a milleniumot. Álljon hát itt ez az elkésett riport!

Az ünnepi év nyarát a békési gyerekek is velünk töltötték és az utolsónak ígérkező menyházai kirándulástól eltekintve a szokott szórakozások között zajlott le. Se jobbak, se rosszabbak nem voltunk a megszokottnál. Volt azonban egy felhő, amely a legszebb napsütést is beárnyékolta. Ez volt a jövő iskolaév, amelyre – úgy látszott – már csak magam rovom a megszokott iskola útját, mint negyedosztályos, mert Miklós bátyám már kikopott abból az osztályból is, amely után a középiskolának kellett következni. Hogy ő Békésre megy a másik kettő után, nem is lehetett kétséges, bár a Banner-család elgondolásaival ez sehogy se találkozott. Már mikor Benci bátyámat középiskolába kellett adni, Béla bátyám – minden költséget vállalva – felajánlotta, hogy a nagyváradi premontrei gimnáziumban taníttatja. Ebbe nagyanyánk természetesen nem ment bele, mert még legalább hat évig a családi házból járhatott iskolába. Hogy neki volt igaza, az nem lehet kétséges. Őt nem az vezette, hogy Békésen református gimnázium volt, hanem az, hogy a család az ő gyámolításával együtt maradjon. Hogy ez a gondolat az erősen katolikus beállítottságú Banner-családban Miklós bátyámmal kapcsolatban is felvetődött-e, azt nem tudom, de hogy a nyáron már kialakult, hogy ő is Békésre megy, az tény. A labda már csak én voltam, de csak szépen játszottak velem, úgy, hogy én nem tudtam róla, pedig a család távolabbi tagjai is beleavatkoztak a játékba. Nálunk nem sok szó esett róla, inkább a Miklós már amúgy is biztos Békésre menetelérő. A millenium nyara több nem vagy alig ismert atyafit is Menyháza felé terelt. Nem a Banner atyafiságból, mert azok közül csak azok jöttek, akiket már régen jól ismertünk, s ezek különben sem Békésről jöttek, hát oda nem is vihettek hírt felőlünk. Három atyafira jól emlékszem, akik megfordultak nálunk. Nem szállóvendégek voltak, csak egy rövid délelőtti látogatásra jöttek. Nem szándékosan választották az időt, de apám egyik alkalommal sem volt odahaza. A két első Benedicty Gyula bácsi volt – anyám első unokatestvére – a feleségével, Marcsa nénivel. Nagy játékban találtak bennünket. Miklóssal együtt – apánk tilalma ellenére – mezítláb voltunk és éppen nyaláb számra hordtuk a kert frissen kaszált füvét, amit képzeletünk kalászos gabonává léptetett elő és nagy igyekezettel hordtuk a cséplőgéppé kinevezett mosóláb elé, hogy szabályszerűen etetve kiveressük belőle a beleképzelt gabonát. Miklós állt a „dob” mellett, én adogattam a „kévéket” és Etel valódi gereblyével húzta hátra a kicsépelt szalmát. Ebben a szabályszerűen elképzelt játékban zavartak meg a látogatók. Tudtuk, hogy ebből baj lesz, mert kitudódik, hogy mezítláb voltunk. Gyorsan beugrottunk hát a verandára és igyekeztünk minél hamarabb felhúzni a harisnyát és cipőt. De már késő volt. Észrevették. Marcsa néni megbocsátással leplezett hangon mondta: „Hagyjátok, hiszen úgyis tudjuk, hogy van cipőtök!” Aztán leültek a nagy diófa alá és igyekeztek volna velünk beszélgetni, de a mi zavarunk nem tette lehetővé a társalgást. Nem csak mezítláb voltunk – mert a megszégyenítő felszólítás után így maradtunk - de a vadságból és szeretetlenségből is letettük a vizsgát. Apám szégyellhette volna magát, ha ezt láthatta volna. Hát hogy ennek a

látogatásnak a híre biztosan eljutott Békésre nagyanyánkhoz és szegény anyánk testvéréhez, az még előttünk se volt kétséges. Pár nap múlva újabb rokon érkezett, a puritán erkölcsű Zolnay Béla bácsi személyében, aki szintén nem könyv mellett talált bennünket, szelíden olvasgatva. Ezúttal nem csépeltünk, mert már a fű nagyon megszáradt – hanem valamennyien a diófán voltunk, mint egy nap csak az isten tudja hányszor. A vadsági vizsga most is jól sikerült. Annyira jól, hogy Béla bácsi – mint ezt már felnőtt koromban Lotti nénémtől hallottam, hazaérve azonnal felkereste nagyanyánkat és a maga szokott, ellentmondást nem tűrő modorában kijelentette: „Poli néni a két gyereket azonnal el kell hozni Borossebesből." Ha a szándék már amúgy is nem lett volna meg, ez a határozott fellépés az én sorsomat is végérvényesen eldöntötte. Hogy ebben a kérdésben nem a mezítlábaskodás, nem is a diófán élés játszott nagy szerepet, azt később megtudtuk. És ebben sok minden közrejátszott. Pepi néni már jóval több volt a 80. életévén, Terka néni kísérletezett az önállósággal, s apám háza tája kezdett szétesni. Zuzi kezében volt a vezetés, és ha még úgy törődött is velünk apám, és ha még úgy szeretett is, cseléd kézbe kerültünk és mi tagadás apránként oda került teljesen apám is. A bomlásnak tehát meg kellett indulnia és nem sokára meg is indult. Egyelőre azonban, ha minden nyári nappal kevesebb ideig is, de még itt voltunk. Béla bácsi, egyébként jóindulatú fellépése megszámlálhatóvá tette az én borossebesi tartózkodásom napjait is. Több okom van rá, hogy Béla bácsira akkor se tudtam haragudni, amikor erről a fellépéséről először hallottam. Ő azonban soha se tudta apámnak megbocsátani azt, amiről bizonyára nem egy család suttogott a faluban, de hiszen a kétségtelen bizonyíték ott játszott velünk akkor is, amikor a sorsdöntő látogatás megtörtént. (Két évvel ezelőtt Béla bácsi Dani fia – a Hajnal Ninuska néni középső fia – azzal kedveskedett nekem, hogy a Békésmegyei Történeti és Régészeti Társulat Évkönyvének egy hetvenes évekből való kötetét újévi ajándékként elküldte nekem, mint az apja könyvtárában talált egyik – engem is érdeklő – példányt. Az évkönyvben a kor szokásához híven a társulat tagjainak névsora is benne volt, így apámé is, Béla bátyám is. A névsor első lapján csillag alatt jegyezte meg, hogy az aláhúzottakat személyesen ismeri. Béla bátyám neve alá volt húzva, de apámé nem. Még az ismeretséget is megtagadta még akkor is, amikor apósa halála után ez az egy kötet hozzá került. A többi bizonyosan a többi örökös közt oszlott meg, mert a hagyaték felosztásakor még a *Pallas lexikon* köteteit is kötetenként, sorszám szerint osztották szét. A haragot azonban nem vitte át az egyenes ági leszármazottakra. Nagyon jó viszonyban volt haláláig velünk. Nem emlékszem rá, mi volt az oka annak, hogy egy szép meleg napon úgy határoztunk, hogy nem a szokott helyre megyünk fürödni, hanem a pataknak a tiszttartói lakás alatti részébe. Talán Rázel bácsi és a két Moser lány beszélt rá bennünket erre a vízi randevúra, ami semmi szín alatt nem szólt se Miklósnak, se nekem. Mi voltunk a felesleges személyek, de hát annyi eszük nekik is volt, hogy nem Bencit hívták egyedül, aki akkor már a kamaszkor közepén állott. Azzal hogy nemcsak függvényei voltunk ennek a kirándulásnak, valóban nem törődtünk. A fontos az volt, hogy fürödni megyünk és eddig ismeretlen részét tapasztaljuk ki a pataknak. Vettük a fürdőnadrágot és vidáman kiléptünk a rácsos vaskapun. Még az udvaron állva feltűnt, hogy egy rendesen felöltözött ismeretlen alak imbolyog az utcában és úgy tűnt, mintha valamit dobált volna maga elé. Hogy idegen volt, azt már az is mutatta, hogy a poros úton jött, középen. Néztük távolról, aztán mit se törődve vele elindultunk. Úgy a mi kertünk végénél lehettünk, amikor az ismeretlen alak felénk fordult és kimeresztett, vérben forgó szemekkel követelte, hogy adjuk vissza az ellopott dollárjait. Én annyival is ártatlanabbnak éreztem magam, mert fogalmam sem volt róla, hogy mi az a dollár. Se kérdezni, se nevetni senkinek nem volt kedve. Egy pillanatra gyökeret vert ugyan a lábunk, de mikor az ismeretlen rém ordítva követelte ismételten is a maga vélt tulajdonát, megfordultunk és futva menekültünk a házunk felé. Apám az irodában dolgozott. Hozzá rohantunk és elmondtuk a történteket. Kinézett az ablakon, aztán értesítette a főszolgabírót, s két csendőr elvezette a kiabáló embert. Este már kiderült, hogy a bolondok házából szökött szerencsétlen beteg ember volt, akit vissza is vittek

a borzalmak házába. A fürdés azért nem maradt el, de mi nem mertünk a rendes úton menni, hanem a patak partján kerülve, a kaszinónál visszatérve mentünk a tiszttartói lakás felé. Ennél nagyobb kerülőt soha se tettünk. És, még ha lett volna miért. A pataknak ezen a részén lehetett szép tarka lekoptatott kavicsokat fölös számban találni, de a víz csak vékonyan csörgedezett, s még a lábunkat is alig lepte el. Ez aztán igazi pancsoló hely volt, nem is hagytuk magunkat többször ide csábítani. A következményeiben nagy kihatású rokonlátogatásokon kívül, ennek a szerencsétlen embernek a megjelenése volt igénytelen kis életünk legnagyobb eseménye. Nem csak soká beszéltünk róla, de óvatos szétnézés nélkül nem is igen mertünk kilépni az utcaajtón. Mire a nyárnak vége lett, az én sorsom felett is határoztak apámmal egyetértésben. Már én is tudtam, hogy a többiekkel együtt én is Békésen fogok iskolába járni. Ha jól emlékszem, Lotti nénénk jött értünk. Pár napot nálunk töltött, és ha tréfát akarnék csinálni, azt mondanám, leltár szerint vett át bennünket az apámtól. A leltárban azonban csak két tétel volt: Miklós bátyám és én. Sajnáltuk itt hagyni apánkat. Talán éreztük, hogy ezzel végleg kikerülünk a keze alól, legfeljebb a nyári vakációban jöhetünk el hozzá úgy, mint Böske és Benci szoktak. Ebben a tudatban vettünk búcsút, s valóban így is volt, sajnos alig egyszer-kétszer. Borossebesbe csak egyszer jöttünk még el, a következő nyáron. Aradig zökkenőmentes volt az út. Én újra vártam, hogy a vonat a borosjenői fahídról belecsúszik a Körösbe. Most se történt meg. Ismerős nem volt a vonaton. A két nagy és utána mi, anélkül hogy tudtuk volna, mit akarunk, addig könyörögtünk, míg Lotti néni bevitt az étkezőkocsiba. Alig szálltunk fel és ültünk az asztalhoz, hogy a kikönyörgött „csokoládékávét" megigyuk, Lotti nénénk ránk parancsolt, hogy ne mutogassuk magunkat az ablaknál, mert a peronon ott van Hajnal Pista bácsi és megszól, ha ezt a fényűzést látja. Volt már egy békési ember, akitől félni kellett: a Nagymogul, ahogy Böske és Benci mondták, bizonyára nem a maguk esze után.

Mikor a fiáker – mert családi kocsi nagyapám halála óta nem volt – bedöcögött velünk a Teleki utca 8. számú ház kapuján, akarva nem akarva látni kellett, hogy Békés nagyobb város, mint Borossebes. Így lettem 1896. őszétől kezdve békési lakos, hogy 10 évig az öreg ház minden örömében és bánatában osztozzak azokkal, kik szeretettel vártak, szeretettel hoztak és szeretettel neveltek bennünket.

Apám magára maradt, de nem volt egyedül.

Vége

„Tisztelt Uram!

Unokatestvérem hívta fel figyelmemet a Borossebesről az interneten olvasható anyagára. Már korábban említette, de ma küldte el, és még csak átfutottam, nagyon érdekes. Azért jelentkezem, mert családunk történetének része Borossebes is. Nagyapám, dr. Banner Benedek özvegy édesapja (Banner József) két gyermekével, majd később egyedül, éveket töltött itt a 19. század végén. Gyermekei közül dr. Banner János, aki néprajzkutató és régész lett, idősebb korában élete történetének egy részét leírta. Ezt a valóban kézzel írt és elég nehezen olvasható kéziratot írtam le pár évvel ezelőtt computerbe, hogy mások is olvashassák. Első része *az Emlékezések I. Borossebes 1892-1896.* címet viseli. Akkoriban próbáltam felvenni a kapcsolatot a helyiekkel, de sikertelenül. Azt hiszem ezekről az évekről sok érdekességet tartalmaz, mert a szerző fantasztikusan jól emlékezett minden részletre.

Remélem felkeltettem az érdeklődését, gondolom érdemes lenne a helység szempontjából releváns információkat megismernie.

Budapest, 2014. 01. 03. Szívélyes üdvözlettel: dr. Zalánné dr. Szablyár Anna"

Banner János életrajza

Banner János ősrégész, történész és néprajztudós 1888. március 6-án született az aradmegyei Székudvaron (ma: Socodor), ahol édesapja Banner József az ottani uradalom gazdatisztje volt. Édesanyjának korai halála után a négy gyereket édesanyja békési lánytestvérei nevelték.

Amikor a családfőt áthelyezték a borossebesi, Wenckheim-uradalomba, Miklós bátyjával ő is az apával költözik és négy évig e település lakója lesz. Az ott töltött évek élményeit dolgozza fel, már élete alkonyán: „Emlékezések I. Borossebes, 1882-1886” címmel. Tanulmányait a borossebesi osztatlan, hatosztályos elemi iskolában kezdi, majd az 1896-os évtől Békésen a községi fiúiskolában fejezi be. 1898-tól gimnazista, majd érettségi után beiratkozik a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem jogi karára. De érdeklődése nemsokára, (főleg tanára, *Márki Sándor* hatására) a történelem és régészet felé fordul. 1910-ben böcsészdoktorátust szerez, majd a gyulai, egy éves tanítóskodása után 1911-ben középiskolai tanári oklevél birtokosa. 1912-ben megházasodik és az ezt követő időkben a múzeumok és a régészet világában találjuk. 1924-től egy évig a Szegedi Egyetemen tárgyi néprajz szakot oktat. Később a régészeti tanszék adjunktusa lesz, majd Budapestre kerülve a Régiségtudományi Tanszék vezetője, mely állást 1944-ig tölt be. Az 1950-es évtől tíz évig régészettel foglalkozik és több Békés környéki ásatásban, vesz részt. Igen sok, e témakörrel kapcsolatos tanulmányt publikál. Banner János hosszú, utolsó másodpercig végigdolgozott élete 1971. június 29-én ért véget. Régészeti kutatásai ma is stabil alapot jelentenek a mai és az eljövendő idők kutatóinak.

(Az életrajz a békési „Jantyik Mátyás Múzeum tájékoztatójá”-nak felhasználásával készült)

„Mentem a magam útján, mert az ember sohasem járhat a másén”

Banner János gyászjelentése:

„Fájdalommal jelentjük, hogy **dr. Banner János** régész, a Szegedi- majd a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem nyugalmazott tanszékvezető tanára életének 84-ik esztendejében, boldog házasságának 59-ik évében, 1971**.** június 29-én elhunyt. Drága halottunkat július 17-én de. 11 órakor a Farkasréti Temetőben kísérjük utolsó útjára, a római katolikus egyház szertartásai szerint. A fáradhatatlan tudóst, régmúlt idők kutatóját, a család összetartó bölcs öregét gyászolja benne felesége, a rokonság, tanártársai, tanítványai, barátai és tisztelői.

Özv. dr. Banner Jánosné Bournáz Gizella és a gyászoló család.

Cím: Budapest, XI. Kovászna u. 16.”

*

Édesapja: Banner József, a borossebesi Wenckheim-uradalom gazdatisztje, a 19. század utolsó évtizedében.

„Hat év alatt bejártam a vármegye egész területét, kutattam hazánk s a külföld számos levéltárában, átvizsgáltam a kiadott okleveleket, a kérdésre vonatkozó irodalmat s lekötelezettje lettem száznál több írónak, tudósnak, gyűjtőnek és érdeklődőnek, kik kimeríthetetlen türelemmel adtak fölvilágosításokat.” (Márki Sándor) Többek között: Jahn Vilmos borossebesi jószágigazgató, Paradeyser Lajos borossebesi főszolgabíró, Banner József (ez időben még) székudvari (ma Socodor) gazdatiszt, stb.

Képtulajdonos: dr. Szablyár Anna

Képtulajdonos: dr. Szablyár Anna

Banner József gazdatiszt gyermekei: Benedek, Mária („Böske”), Miklós és János. A korán megözvegyült apa két nagyobb gyereke: Benedek és Mária a békési Wieland-nagyszülőknél nevelkedett, míg Miklós és János, Borossebesen töltötték (édesapjuknál) az első iskolai éveiket, mint az ev. református iskola tanulói. A fotón unokatestvérük, Márky György is látható. (a szerk.)

Képtulajdonos: dr. Szablyár Anna

Banner János és bátyja, Miklós a borossebesi évek után már, mint békési lakosok folytatták tanulmányaikat. A felvétel 1901. aug. 19-én készült Békésen.

A király Boros-Sebesen

„A boros-sebesi hadgyakorlatok ugyan már lezajlottak, de a király[1] ott időzésével kapcsolatos eseményekről és jelenetekről még mindig elég ok van újra, meg újra megemlékezni. Ez úttal különösebben a városka egyszerű lakosságának magatartásáról jegyzünk fel egyet-mást.

Szinte gyermekded örvendezéssel nézett a nagyobb részt oláh lakosság a király megérkezése elé. A sok utasítás és oktatás után sem tudta, hogy mittevő legyen, ha majd az a hatalmas úr, kinek nagyságát és felségét képzelettel nem tudja fölérni, szinről-szinre megjelenik a helységben. Inkább bámulta, mint követte a nagy vendég fogadására tett előkészületeket. Legfölebb az asszonyok és lányok meszeltek, súroltak, hogy házikóik valamenynyire ünnepi színt öltsenek.

Mikor aztán híre futott, hogy «jön a király», aprajanagyja összefutott részint a vasúti állomás, részint a királyi szállás környékére s szinte mesebeli káprázatnak vélte, a mint a fényes uraságok seregében a király fölkent személyét több-kevesebb bizonyossággal fölismerte. Volt akárhány a kinek a nagy elfogódástól az «éljen» kiáltás is a torkán akadt vagy könnyek lepték el szemeit, hogy azt se lássa a mit lát.

Majd a nagy fölindulásból kiocsúdva, zsúfolt tömegekben csoportosultak a királyi szállás kerítése mellé, fedetlen fővel lesve, hogy mikor lép ki a király a lakásából s halad át kapuja két oldalán fölállított két magas oszlop között, hogy a közeleső kaszinó ebédlővé átalakított termébe menjen.

A királynak ez az útja „L” alakú volt s mellette természetesen őrök voltak felállítva, hogy Ő Felsége járását-kelését semmi ne akadályozza. A nép e hajlott útnak a belső oldalán volt elhelyezkedve, s ha a király ide, vagy oda ment, rohanva rohant[2] az „L” alak egyik végpontjától egyenesen a másik felé.

Élénk volt e kép nappal is, de még élénkebbnek látszott este, mikor nemcsak az utczák úsztak villamfényben, hanem a király kapuja előtti zászlós oszlopokban is kigyúlt az a fényes láng, mely az oszlop áttetsző takarójára festett I. F. J.[1] betűket és a koronás magyar czímert megvilágította.

A nép hemzsegése azonban csak Ő Felsége lenyugvásáig tarthatott ki, mint tudjuk, a korán fekvés és korán kelés híve. A királyi őrség egyetlen fölszólítása rendesen elég volt, hogy a nép haza menjen.

Egyik képünk[3], melyet rajzolónk[4] a helyszinen vett fel, híven ábrázolja a király szállása elé torlódott sokadalmát a boros-sebesi népnek, melyre nézve bizonnyal örökre emlékezetes marad az, hogy saját községében láthatta a koronás királyt.”

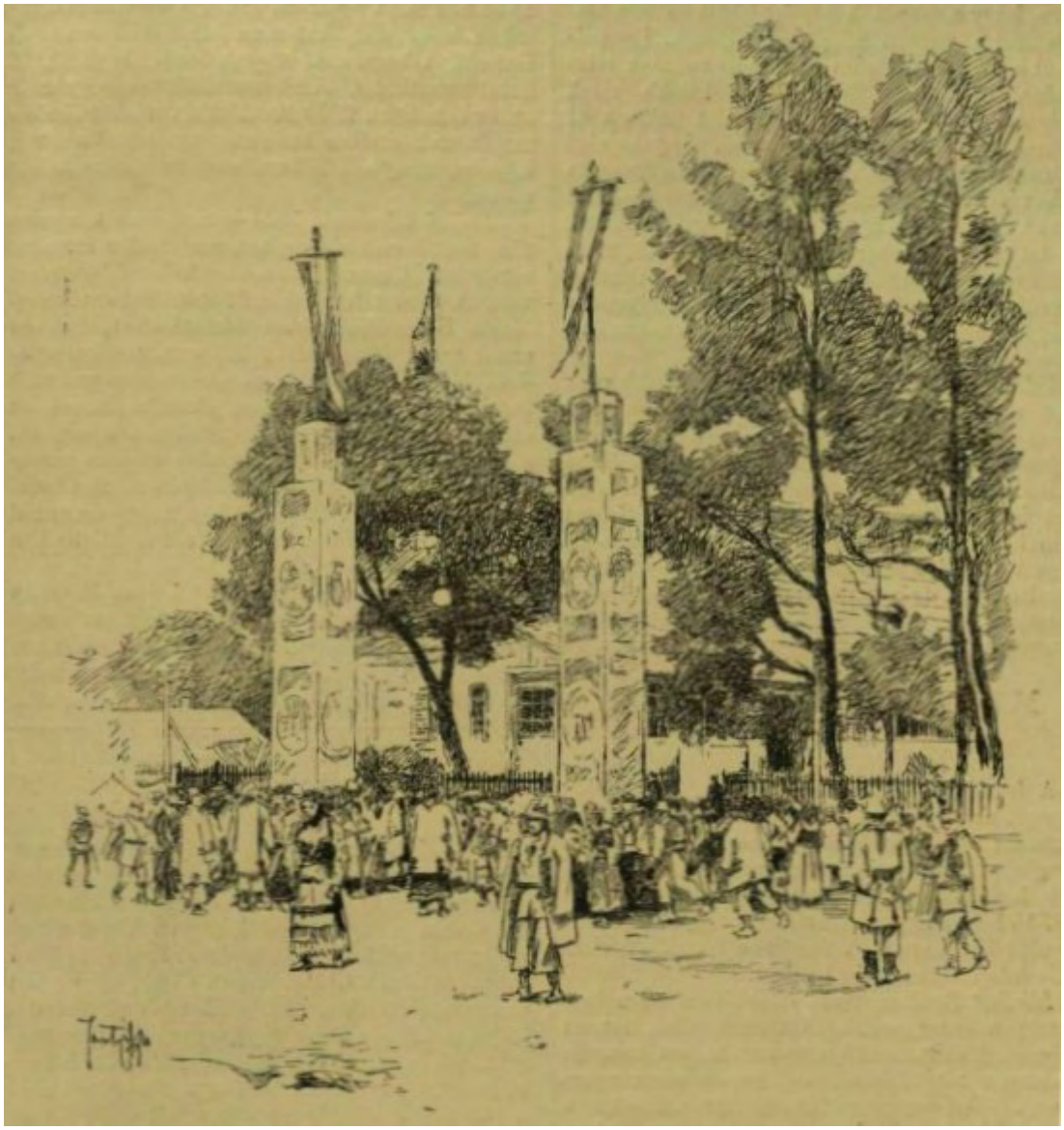
Forrás: Vasárnapi Újság — 1893. évi 38. szám (a korabeli helyesírási módot meghagytam, a szerk.)

[1] I. Ferencz József

[2] a helyi népi szóhasználatban az esemény a „királyfutás” elnevezésben maradt fenn

[3] következő oldalon, a felső kép

[4] Jantyik Mátyás – később róla nevezték el a Békési Múzeumot

A Wenckheim-udvarház kelet, valamint dél felől (alsó kép) nézve, 1893-ban

A Pesti Hírlap tudósítása 1893. július 19-én: *Királyváró Borossebes*

Bámulattal áll meg Borossebesen az idegen, látva azt a lázas pusztítást, mit ott véghez visznek azért, hogy újból – alkossanak. Az igénytelen kis falucskából mintegy varázsütésre miniatűr városkát csinálnak, melyből semmi sem fog hiányozni, hogy tökéletes csalódásba ejtse a majdan ott összesereglő magas vendégeket. A szűk épületeket lebontják, hogy helyükbe tágas, kényelmes úrilakokat építsenek, az utcákat kövezik, a tereket rendezik s a gyönyörű parkot, melynek messze földön kell párját keresni, mely kincsekkel ér fel, pazarul díszítik, hogy még tündériesebbé legyen. Óriási terjedelmű kerítéseit lebontják s helyébe művészi kerítésül újat állítanak. A grófi lakot – kúriát – királyi palotává alakítják, föltépve a régi padozatát s drága mozaik-parquettel rakják le, falait selyemtapettával bevonják; nem is szólunk a pompás bútorzat és berendezésről, melyek méltók lesznek Magyarország királyához. A Kaszinó termét királyi ebédlővé alakítják át. Lesz pazar villamvilágítás is, hogy fényben ússzék minden a király körül. Az udvar kísérete részére még a magánlakásokat is lefoglalták, hogy azokat kellően berendezhessék.

A Pesti Napló tudósítása 1893. augusztus 16-án.

Borossebes

Aradon, a hol a Magyar Államvasutak vonala megszakad és gyors járását fölváltják az Arad-csanádi Egyesült Vasutak lassúbb menetű kocsijai, — az ember úgy indul el, mint minden rendes és békés utas és úgy érkezik vissza, mint egy nagy felfedező.

Abban a községben, a melynek nevét e sorok elmébe foglaltuk, rendkívüli dolgok történnek. Már a vasúti állomás körül oly átalakulásokat látni, a melyek sejtetik, hogy egy község és vele egy egész vidék búcsút mond múltjának és ezer esztendő alatt nem fejlődött, nem haladt, nem szépült, nem gyarapodott és nem gazdagodott annyit, sőt meg sem álmodta, hogy valaha annyira haladni fog, mint rövid hónapjai alatt annak a munkának, a melyet benne és határain most a két legnagyobb erő: a gőz és a villamosság és a legnagyobb erények: egyike a jótékonyság végez.

Borossebes a jövő hónapban négy napon át vendégeképpen fogja tisztelhetni Magyarország királyát. Erre a négy napra gróf Wenckheim Frigyes ad a királynak otthont a főúr bőkezűségével, koronás főt megillető díszszel és egyszersmind a királyi vendéglátás fényét emelő maradandó alkotásokkal. És mindabban, a mi Borossebesen már részint elkészült, részint készül, a néző nem tudja mit csodáljon inkább, az originalitást, a leleményességet-e, vagy azt a nagyarányú vállalkozást, a mely a borossebesi indusztriális és bánya-telepeknek biztos fölvirágzást igér. Mert nemcsak a királyvárás napjai telnek el abban az igyekezetben, hogy a munkáskezek abba a szerény aradmegyei községbe tündéri képeket varázsoljanak, hanem ezekkel a fényes napokkal egyidejűleg gróf Wenckheim Frigyesnek olyan vállalkozásai is fejeződnek be, indulnak meg, vagy haladnak előre, a melyek az egész vidék jólétének forrásait nyitják meg.

E hónap 12-én járták be és tegnap adták át a közforgalomnak a Borossebes-menyházai Helyiérdekű Vasutat, a melyet gróf Wenckheim Frigyes Aradmegyének és az országnak nemcsak épített, hanem ajándékozott. Mert a magyarországi vasútépítés történetében páratlan eset, hogy minden községi és minden állami hozzájárulás nélkül, tisztán magánvagyonból építsen és rendezzen be valaki egy vasutat a személy- és teherforgalom számára. Gróf Wenckheim saját maga fedezte a 22 kilométer hosszú vasút építésének és műtárgyakkal való ellátásának összes költségét. Azok a vasúti kocsik, a melyeken a közönség ma már

közlekedik, és a melyek ezt a vidéket hozzáférhetővé tették; azok a tehervonatok, melyeken ennek a környéknek a produktumait szállítani fogják, és mindazok az eszközök és erők, melyekkel az egész vonalon a forgalmat intézik: megannyian gróf Wenckheim dús ajándékai az országnak.

Amikor gróf Wenckheim Frigyes a borossebesi uradalmat gróf Waldsteintől megvette, az ottani erdőségek, vas-, márvány- és mészkőbányák gazdasági kihasználása végett önmaga is csak iparvasutat tervezett, de azután a közönség és különösen a nagy gyógyerejű menyházai fürd ő megközelíthetése érdekében nagy anyagi áldozatok árán arra határozta el magát, hogy közforgalmú vasutat épít. És hogy terve pénzügyi keresztülvitelénél milyen elvek vezérelték, azt legjobban illusztrálja az a tény, hogy gróf Wenckheim a kisajátítási eljárást egyszerűen mellőzte és kimondta, hogy a kinek telkét a vasút átszeli, kapjon érte váltságképpen amennyit kér. Menyháza községben másfél holdra volt szükség. A menyházaiak ezért tíz esztendőre évenkint 15 forint bérösszeget kértek. Az uradalom nemcsak a bérlet árát adta meg, hanem azonfölül hatvan hold legelőt ajándékozott a községnek. A mikor aztán a síneket lerakták, a lakosok mást gondoltak és azt kívánták, hogy a Wenckheim-uradalom vegye meg a másfél holdat örök áron. Erre gróf Wenckheim ezért a darab sziklás, terméketlen földért 450 forintot fizetett és meghagyta az ajándékba adott hatvan hold legelőt is.

A vasút közigazgatási bejárása 1892. június 17-én volt és bár az építési engedély csak 1893. március 13-án érkezett meg, csakhamar megindult az építkezés, úgy, hogy augusztus 12-én meg lehetett tartani a mütanrendőri bejárást, a melyet aztán 14-én a tényleges megnyitás követett. A borossebes-menyházai vasút az első keskenyvágányú helyiérdekű vonal Magyarországon, a mely személyszállításra is be van rendezve. Az egész monarchiában is csak egy van ilyen, a Boszna-vasút. Nagy előnye az élesebb kanyarulatok alkalmazhatása és a könnyebb sin, mely apasztotta az építési költséget. Az építést az Arad-Csanádi Vasút mérnökei: Tüdős Béla és Németh Zsigmond végezték. A legnagyobb emelkedés kilométerenkint 18 ‰ és a legkisebb sugár ötven méter. A vasútnak van egy átrakodó állomása Borossebesen. Megállóhelyei: Szelezsán-Prezest, Bohány, Ravna. Állomásai: Dézna, szép várromokkal és halastavas vidékkel, továbbá Menyháza fürdő. Egy ősrégi fürdőhely ez, kitűnő gyógyhatással. Gróf Wenckheim Frigyes most kezdi meg modern irányban való kiépítését és a jövő esztendőben nagy szállót is építtet. A menyházai fürdő 28°-os meleg vize éppen olyan tulajdonságú, mint a gasteini. A fúrást most végzik közel 50 méter mélységben. A vasútnak Menyháza a végső állomása is. Ide csatlakozik majd a nyolc kilométeres iparvasút, a mely sikló-pályával most fog épülni.

Az új vasutat, a mely az Arad-Csanádi Vasúttal való csatlakozása útján közel jut az ország fővonalaihoz, ideiglenesen az Arad-Csanád Vasút tartja üzemben egy esztendőre. Borossebesnél van a csatlakozás. Egyelőre oda-vissza közlekedik naponkint egy-egy személyvonat vegyes szolgálattal és egy-egy tehervonat. Az egész vidék nagy föllendülést várhat ettől a vasúttól; de legkivált a kőipar fog fejlődni. És szép jövője van immár a vidék gyönyörű rózsaszín márványának a melyet most, a királyvárás napjaiban már nagyban használnak különböző díszítési munkákra.

Borossebes külső képe különös érzéseket kelt most az odaérkező idegenben. Egy jórészt oláhoktól lakott község, a melyben mindössze 1800 lélek lakik szedett-vedett apró házikókban, most átalakul néhány napra Magyarország középpontjává és egy főúr pazar bőkezűséggel és nagy zsenialitással gondoskodik róla, hogy ez az átalakulás mentől fényesebb, csodásabb és káprázatosabb legyen. Egy oláh paraszt-község, közepén egy a század elején épült régi kastélylyal, a melyet a fejedelmi fogadtatás napjaira a vasúti állomástól kezdve a község egész hosszán ragyogó villamos ívlámpákkal világítanak meg. Már lerakták a rudakat és az áramokat. Megérkezik a király, eljő az est és egyetlen rugó megmozgatásával fölragyog a villamos fény és tündéri világosságot áraszt arra a kis községre, a mely talán soha sem álmodta, hogy éjszakáit megvilágítsa egyéb, mint az égboltozaton a csillag.

A király gróf Wenckheim Frigyes kastélyában fog lakni. Mindent újból festenek, új tapétával és parkettel látnak el. A kastély lépcsős följárata előtt két nagy villamos lámpa fogja szórni a fényt. És a hegy tetejéről, a mely éppen szemben van a király erkélyével, egy nagy reflektor fogja beragyogni az egész környéket. Ugyanazon a hegyen örömtüzek fognak égni mindenfelé, hogy ezeknek a lángja belevilágítson a szivekbe és a király láthassa népének szeretetét. Az utakat rendezik, a kastély előtt való nagy tért gyönyörűen átalakítják, a Dézna-patak hidjánál a megye, a kastély bejáratánál pedig gróf Wenckheim Frigyes emeltet a királynak diszkaput.

Az udvar számára hatvan szobát foglaltak le, ebből a jegyző lakása, a két iskola és az Unió Bank Borosseben lakó képviselőjének lakása kivételével valamennyi az uradalom épületeiből kerül ki. Az uradalom kasznárjának, Banner Józsefnek házában lakik majd az udvari marsal és kísérete. Ugyanebben a házban született Sárosy Gyula költő 1816. február 12-én. Emlékét a kegyelet születése házán márvány-táblával örökítette meg.

Az uradalmi kastélytól nem messze a Dézna-patak túlsó partján van a Wenckheim-uradalom vasgyára, a melyben nemcsak a közeli Arad, hanem Szeged, Temesvár, Kolozsvár, sőt Budapest számára is gyártanak rúd- és fazon-vasat. Ezen a telepen 300 waggon vasat készítenek évenkint. A gyár nyolcvan munkást foglalkoztat és vasöntővel van összekötve. Van két gázheggesztő kemencéje, a melyben fából fejlesztik a gázt és egy olvasztó kemencéje, mely két óra alatt hatszáz kilogramm vasat olvaszt meg. Közvetetlenül a vasgyár mellett van az uradalom malma amely nemcsak kenyérliszt, hanem finom fehér liszt-őrlésére is be van rendezve.

A királyváró kastély mögött elterülő ú szélén van a Wenckheim-uradalom gyönyörű parkja, a melyben százados fenyők, tölgyek a legremekebb déli növényekkel, köztük egy csodás fejlődésü pavloniával[1] váltakoznak. A legritkább fák egyike, sőt tán pár nélkül való a park egy kőrisfája, a melynek a törzse húsz méter magasságba görcs és hajlás nélkül úgy nyúlik fel, mint egy nádpálca. Az uradalom vadaskertjében, pedig valóságos csoda egy hatszáz éves tölgyfa, melynek tizenkét méter vastag a körülete és négy méter az átmérője. Ezt gróf Wenckheim valószínűleg be is mutatja az 1896. évi millenniumi kiállításon.

Az az önzetlenség és áldozatkészség, a melylyel gróf Wenckheim Frigyes Borossebes vidékének vasutat ajándékozott és a kiterjedt birtokok, gyárak és bányavállalatok, melyek az egész környéket munkával és keresettel látják el, az uradalmat a nép valóságos áldásává tették. Szombaton van mindig a fizetés napja és olyankor százával állanak az oláh parasztok a pénztár ablakai előtt, a melynek nyílásából, mint a bőség forrásából, árad ki a munka bére, az egy heti élelemre való. Gróf Wenckheim Frigyesnek ez az uradalma oláh vidéken van: — de ezen a vidéken nincs oláh-kérdés. Az uradalom megtalálta minden nemzetiségi elégedetlenség eloszlatásának legbiztosabb módját: eltüntetni a szegénységet és magyar munkával teremteni jólétet a népnek. b.s.

A Budapesti Hírlap tudósítása 1893. szeptember 5-én: *A királyváró Borossebes*

Borossebes olyan most, mint egy hirtelenében a földből kinőtt amerikai város. Mindenfelé fúrnak-faragnak, építenek, meszelnek a mesteremberek; a lakásokat bútorozzák, az utakat jókarba hozzák s a gyalogjárók szélén magas oszlopokra felrakják a villámos ívlámpákat, melyek az ünnepnapok alatt vakító fényt szórnak majd Wenckheim Frigyes grófi kastélyától a gróf vasgyáráig, mely hatalmas mótoraival a villámos világítás központi telepe. Valóságos tündérkert lesz a grófi park, melynek vén fái nappali világosságban bólogatják lombos fejüket a királynapok éjszakáin. Két pompás diadalkapu épül. Az egyiket a vármegye emelteti két

[1] császárfa (Paulownia tomentosa)

hatalmas jegenyefa közt, a másikat a földesúr kastélya előtt, a hol a király szállását előkelő fénnyel már berendezték. A kastély bejárata előtt két hatalmas, villámfényre berendezett kandaláber áll; az udvar a Kígyósról idehozatott dúslevelű pálmákkal van beültetve. Ő felségének lakása saját személyére nézve egy írószobának való szalonból, hálószobából és szárnysegédnek való szobából fog állani. Mellette van a szolgálattevő személyzet két szobája. A berendezés a magyar asztalos és kárpitos iparnak hoz dicsőséget.

Az ide jövő nevezetesebb vendégek közül most már végleges intézkedés szerint a kormány lejövő tagjai, Fejérváry báró honvédelmi minisztert kivéve, Paradeyser főbíró vendégei. Dessewffy püspök Runge József polgár házában száll meg. Metianu gör. keleti aradi püspök Mihulin román papnál, Pável püspök Lulusa jómódú parasztgazdánál. Baumgartner János uradalmi tisznél lesznek Bolfras, Wolkenstein, Rögler uradalmi tisztnél Pápai István, a kabinetiroda igazgatója, Mosernál Paar gr., Schaffgotsch gróf és Lónyai szárnysegédek, József főherceg lakását éppen ma rendezték el Buttyinban, Strava Miklós nyugalmazott honvédezredesnél. Az órányi távolságban lévő Buttyinban különösen a katonai főtisztek közül lesznek sokan. Az udvar számára külön barakban állították már a nagy udvari konyhát. A küldöttségek számára Aradról rendeztek be egy vendéglőt, a külön ezekre a napokra épített barakba.

Az udvari cselédségnek a gróf istállói egy részét rendeztette be, a másik részében 56 udvari lónak van helye.

Aradról szombaton és vasárnap az aradi és csanádi vasút fél áron különvonatakat járat Borossebesre. Ezeken még a király megérkezte előtt jut oda a közönség. E vonatok éjfélre már vissza is szállítják utasaikat, mert Borossebesen idegen csak az Isten szabad ege alatt találna éjjeli szállást az ünnepnapok alatt. b. s.

A Pesti Hírlap tudósítása 1893. szeptember 9-én

József főherceg fiával, László főherceggel 8 óra 35 perckor érkezett Borossebesre. Huszártábornoki egyenruhában lépett ki szalonkocsijából, mely legutolsó volt. Fogadására megjelentek a közös hadsereg részéről: Musil Rudolf vezérőrnagy, dandárparancsnok és Maszák Elek kapitány, térparancsnok. Künn voltak még Fábián László főispán, Szathmáry alispán, Paradeyser főszolgabíró, Jekelfalussy, Fascho-Moys min. tanácsosok, Salacz aradi polgármester. Azonkívül urakból és hölgyekből álló nagy közönség várt az indóháznál. Fábián főispán rövid beszéddel üdvözölte a főherceget, ki szívélyes köszönetet mondott. Azután a közönség lelkesült éljenzése között négyfogatú kocsijához ment, a villanyfénytől ragyogó, gyönyörűen díszített várótermen keresztül. A főherceget Szathmáry alispán és több hintó kísérte Buttyinba. Buttyin ki van világítva. A főhercegeket diadalíveken át fáklyás menettel kísérték szállására, Sztráva nyugalmazott honvéd alezredes házába.

A miniszterek különvonata 8 óra 45 perckor robogott be a közönség lelkesült éljenzése mellett. Megjöttek Wekerle, Hieronymi, Fejérváry, Tisza Lajos gróf. Wekerlét mindenki rögtön megismerte és különösen éljenezték. A miniszterek szállásukra, Paradeyser főszolgabíróhoz hajtattak. Borossebes villamfényben úszik. A zászlópóznákat színes üveglampion guirlandok kötik össze. Éjjel fáklyafény mellett végzik az utolsó díszítéseket.

A király lakása a piactéren gróf Wenckheim tiszttartói épületében van; előtte két óriási gloriaoszlop lobogóval és monogrammal. A ráccsal kerített udvar gyönyörű kertté van alakítva, telve déli növényekkel és pálmákkal. Az üvegfolyosóra való feljáratnál a villanyfény részére két óriási gyönyörű kovácsoltvas kandaláber van felállítva. Az üvegfolyosón déli növények és szőnyegek, a falon, pedig Magyarország és a borossebesi uradalom térképei, a kigyósi kastély és több apró vadászkép. Az első szoba a szárnysegédeké, innen nyílik a király dolgozószobája, a hol íróasztal, pamlag, három hatalmas zsöllyeszék, egy óriási tükör és a

karos gyertyatartók vannak; a falon a király és a királyné arcképei függnek. A szoba hosszúkás, két ablaka van. Balra van a hálószoba, melyben egy vaságy, mosdószekrény, tükör és néhány szék van. Mindkét szoba bútorzata halvány virágos francia szövettel van áthúzva és egészen egyszerű, de ízléses. A hálószobától balra két kis szoba van a komornyikok részére. A dolgozószobától jobbra egy kis sarokszoba van szép csillárral s zöldes bútorral; ez a király reggeliző szobája.

A királyi ebédlő a piactéren a vendéglőben van. Ez a terem bordeau tapétákkal, bordeau plüs függönyökkel és nagy konzoltükrökkel van díszítve. A kisebb cercle-szobában rokokotükrök, halvány, lilaszines székek és pompás csillár van, lilaszin plüs és chamois atlasz függönyökkel. Mellette egy kis szoba, pompás halványzöld plüs bútorral, felterített asztallal és csillárral; ezen szobát átjáró helyiségnek használják. A csillárok mindenütt villanyra vannak berendezve.

Boros-Sebes egészen ki van forgatva önmagából. Az indóház a sok lobogótól, drapériától, címertől és lombfüzértől nem is látszik. A homlokzaton domborművű korona van, alatta egy tábla „Éljen a király!" felírással. Az utcákon az indóháztól a király lakásáig mindkét oldalon sűrű lobogóárbócok vannak. A távíró-oszlopokon villamos lámpákat helyeztek el. Minden este kivilágítás van. A község szélén óriási diadalív, tetején a király mellszobra cserefalomblugas alatt.

A királyi konyha a vendéglő udvarán egy új faépületben van felállítva, három nagy tűzhellyel. A konyhában hat fehér sipkás szakács és kukták sürgölődnek. Mindent Bécsből küldenek és naponként friss szállítmányok, érkeznek, itt esetleg csak a szolgák részére vásárolnak.

A miniszterek a királyi lakás szomszédságában Paradeyser főszolgabírónál laknak. Itt laknak: Wekerle, Hieronymi, Tisza Lajos gróf, Jekelfalussy min. tanácsos, Fábián László főispán és Szathmáry Gyula alispán.

A Pesti Hírlap tudósítása 1893. szeptember 10-én: *A király Aradmegyében*

Borossebes, valamint egész Aradmegye valóban kitett magáért azzal a nagyszerű, mondhatni fényes fogadtatással, melylyel ma szeretett királyunkat üdvözölte. Már kora hajnaltól fogva valóságos diadalút volt a király utazása, a merre az udvari vonat áthaladt.

Aradon ő felsége reggel 4 óra 35 perckor utazott keresztül. Dacára a korai időnek, a vasúti állomás tornáca egészen megtelt közönséggel, melyet egy egész szakasz rendőr tudott csak visszatartani, a perron korlátjain kívül. A rendet fentartó díszruhás rendőrök felett Sarlot Domokos főkapitány parancsnokolt, díszmagyar ruhában. Segédkeztek neki Ramer és Green hadnagyok. A hatóságok részéről más nem is volt jelen hivatalosan, mert hivatalos fogadtatás itt nem volt. Az államvasutak részéről Fetter felügyelő és Farkas állomásfőnök, az arad-csanádi vasutak részéről Hegedűs László főmérnök, igazgatóhelyettes, Medveczky, Szathmáry és Vass felügyelők várták az udvari vonatot, mely 4 óra 35 percre volt jelezve. És a jelzett időben másodpercnyi pontossággal berobogott a tíz kocsiból álló udvari vonat, a mely a felséget és kíséretét hozta. A vonatot Ludwigh Gyula min. tanácsos, az államvasutak elnök-igazgatója vezette. A helybeli üzletvezetőség részéről Kovács Lajos főfelügyelő, Szentgyörgyi felügyelő ás Botun főellenőr jöttek a vonattal Püspökladánytól fogva. Mikor a vonat megállott, az egybegyűltek mind feszült várakozással néztek a felség díszes szalonkocsija felé. A kocsi ablakai le voltak függönyözve. A többi kocsik ablakaiban katonatisztek mutatkoztak. A vonat tíz percig időzött az állomáson s ez idő alatt a felség ablakai mindvégig lefüggönyözve maradtak. Pontban háromnegyed ötkor megindult az udvari vonat Borossebes felé. A közönség viharosan éljenzett, a mit ő felsége az ablakból szívélyes köszöntéssel viszonzott. Aradon az arad-csanádi vasúttársaság elnöke, Atzél Péter és néhány főbb hivatalnok — Boros igazgató betegen fekszik — szálltak a vonatra. Minden állomáson, ahol a

vonat nem is állott meg, óriási közönség gyűlt egybe a gazdagon díszített pályaházak előtt és meg nem szűnő éljenzéssel, néhol pedig *se treaska*[1] kiáltásokkal kísérte a vonatot, a melynek nagy termében mindannyiszor látható volt a királynak szívélyesen köszönő alakja. Különösen a pankotai állomáson gyűlt össze óriási közönség, a hol több hölgy nagy virágcsokrot nyújtott fel a kocsiba. Borosjenőn Tisza Lajos gróf miniszter szállt az udvari vonatra.

Borossebesen ezalatt a nagy ízléssel és gazdagon díszített pályaudvarra fényes közönség gyűlt össze, és pedig mind díszben. Jelen voltak Wekerle Sándor miniszterelnök, Fejérváry Géza b. honvédelmi miniszter, Hieronymi Károly belügyminiszter, Waldstätten b. táborszernagy, vezérkari főnökével, Schreiber alezredessel, Dessewffy, Pavel és Metianu püspökök, Fábián főispán, Szathmáry alispán, Paradeyser főszolgabíró, Salacz, Arad városának polgármestere, Wenckheim Frigyes gróf és az összes küldöttségek.

A berobogó vonatot lelkes éljenzéssel fogadták. A király kiszállva, azonnal Wekerle Sándor miniszterelnökhöz sietett, kezet nyújtva neki, ép úgy szívélyesen kezet szorított Fejérváry br. és Hieronymi miniszterekkel, Waldstädten br. hadtestparancsnokkal, ki rövid jelentést tett. A király erre odafordult Szathmáry alispánhoz, a ki a következő beszéddel üdvözölte:

„Császári és apostoli királyi felség! Legkegyelmesebb urunk! Aradvármegye törvényhatósági közönsége nevében jelentünk meg e helyen, hogy felségedet a megérkezés első perceiben örömteljes hódolattal köszöntsük! (Éljenzés.) A midőn hírét vettük annak, hogy az idei fegyvergyakorlatok alkalmából felséged vármegyénket legmagasabb látogatásával szerencséltetni fogja, hazafias öröm és felemelő boldogság érzete hatotta át a vármegyét s annak kebelében e helyet, mely pár napon át királyi szállásul lesz hivatva szolgálni. S ez öröm és boldogság, (Lelkes zajos éljenzés.) valóságos rajongássá emelkedik most, a midőn felséged legmagasabb személyében az alkotmányos uralkodók eszményképét, dicsőségesen uralkodó szeretett királyunkat színről-színre láthatjuk! (Éljenzés.) Kérjük felségedet, fogadja kedvesen alattvalói hódolatunk, hűséges ragaszkodásunk és rajongó szeretetünk kijelentését és azt az óhajunkat, hogy a mindenható Isten, ki e hazát a királyi trónon felségeddel megáldotta, áldja meg felségedet jó erővel és egészséggel, hogy uralkodói nagy hivatását népei javára s édes hazánk és a dinasztia dicsőségére még sokáig teljesíthesse! Isten hozta, Isten tartsa feleségedet!” (Hosszas, zajos éljenzés.)

A király messze hallhatólag következőleg válaszolt:

„Őszinte köszönettel fogadom szívélyes üdvözlésüket és hű ragaszkodásuk nyilvánítását. Nem kétlem, hogy ezúttal is csak örömömre és megelégedésemre fog szolgálni, bár rövid időzésem e vidéken.” (Hosszantartó éljenzés.)

A király erre Szathmáry alispánnal sokáig beszélt, megkérdezve őt többek közt, hogy minők az egészségügyi viszonyok a megyében, megjegyezve, hogy a megye most már, úgy látszik, meg lesz óva a járványtól. Fábián főispánhoz fordulva vele is beszélt többféle ügyről. A király ezután Wenckheim grófhoz fordult a következő szavakkal: *„Köszönöm szíves vendéglátását, nagyon örültem, hogy e vidéket is láthatom!”*

Majd Dessewffy püspököt tüntette ki hosszabb megszólítással, egészségi állapota után is kérdezősködve. Megszólította Bohus Zsigmond főrendiházi tagot. A másik oldalra átmenve Pável és Metianu püspököket szólította meg e szavakkal: *„Köszönöm, uraim!”* elhaladt a várótermeken keresztül a kocsihoz.

A városba való indulásnál előre lovagolt a 180 tagból álló és érdekesen öltözött parasztbandérium. Az első kocsiban ült Wenckheim Frigyes gróf, a következőkben Paradeyser főszolgabíró, a harmadikban Fábián főispán Szathmáry alispánnal. Ezután következett ő felsége a király, baloldalán Wekerle miniszterelnökkel. Erre következtek a külföldi attachék, a miniszterek, a főhadsegédek és a kíséret. Az út és a mező, melyen a menet áthaladt, valamint a város gazdagon és szépen fel voltak díszítve s mindvégig óriási közönséggel megtelve.

[1] trăiască = éljen

A mezőváros közepén fekvő csinos földszintes úrilak előtt fel volt állítva a 61. gyalogezred[1] egy disz-százada, a túlsó oldalon a bandérium állott meg. Ő felsége a disz-századot megszemlélve az udvarba ment, hol Wenckheim grófné hét gyermekével tisztelgett a király előtt; az egyik kis leány csokrot nyújtott át ő felségének, melyet a király szívélyesen átvett s hosszasan beszélgetett a grófnővel. A lakba bemenve, melegen üdvözölte a király az itt várakozó József főherceget, kit azonnal külön kihallgatáson fogadott, mely alkalommal bemutatta és pedig először mint hadnagyot fiát, László főherceget. József főherceg kijövet soká beszélt a kertben Wekerle és Hieronymi miniszterekkel és aztán visszahajtott Buttyinba.

Wenckheim gróf 5 szobás úrilakában egyedül a király lakik komornyikjával, összes kísérete a házon kívül van. Miután most is itt szállásolták el a katonaságot a lakásokkal nagyon szűken vannak.

A király ő felsége ma majdnem az egész napot kormányzati ügyek elintézésével töltötte el; d.u. 1-4 óráig külön kihallgatáson fogadta Wekerle Sándor miniszterelnököt, Hieronymi, Fejérváry és Tisza minisztereket. ½5 órakor látogatást tett Wenckheim grófnőnél. Lakásáról a nagy téren át gyalog tette meg az utat a grófnő nagy csínnal berendezett lakásába, a hol majdnem 10 percig időzött s azután ismét gyalog tért vissza, az időközben összegyűlt sokaságnak mindenfelé barátságosan köszöngetve. A reggelinél a miniszterek is jelen voltak.

Este 6 órakor udvari ebéd volt, melyen részt vettek ő felségén kívül, József és László főhercegek, Wekerle, Tisza gr., Fejérváry br., és Hieronymi miniszterek, Waldslätten br. táborszernagy, hadtestparancsnok, Catinelli vezérőrnagy, Musil vezérőrnagy, Jekelfalussy Lajos miniszteri tanácsos, Claudy udvari tanácsos, Hofman ezredes, Fábián főispán, Hugo százados, német katonai attaché, Surány ezredes, Schreiber, Petrovics, Himmel és Görgey alezredesek, Schaffgotsch alezredes, Lónyai őrnagy és Buttler báró őrnagy szárnysegédek, Banda, Hoyos gr., Magyar és Mravek őrnagyok, Ketzl törzsorvos, Vivenot százados, Lobkowitz herceg főhadnagy, Széchenyi gróf főhadnagy, parancsőrtiszt, Széchenyi gróf őrparancsnok; ő felségével szemben ültek: Wolkenstein gróf főkonyhamester, Paar gróf főhadsegéd, Wenckheim gróf, Pápay osztályfőnök, Bolfras főhadsegéd, Deines német és Pollio olasz katonai attachék.

Ezen alkalommal igen kedélyes, patriarchális jelenet fejlődött ki. Mihelyt ugyanis Wolkenstein gróf főkonyhamester jelentette, hogy a vendégek együtt vannak, ő felsége rövidesen átment a nagy térségen a szemközt lévő étterembe, József és László[2] főhercegekkel beszélgetve. A térségen egybegyűlő nagy sokaság, melyet semmiképp vissza nem tartottak, lelkesen éljenezve, egészen közel férkőzött a királyhoz. A *Kaszinó* épületében berendezett ét-

[1] temesvári.

[2] 1895-ben hunyt el Budapesten az aradmegyei, ágyai erdőben elszenvedett vadászbalesete következtében

terem éppenséggel 40 vendég befogadására alkalmas. Az udvari ebéden ma még nagyobbrészt katonai méltóságok vettek részt, mivel a katonai akció tulajdonkép csak holnap veszi kezdetét.

Alig állott be a szürkület, az egész város ragyogó villamos világításban tündökölt. Maga az étterem néhány száz izzólámpa segítségével villamosan volt világítva, míg a többi tereken nagyobb számú ívlámpák nappali fényt árasztottak. A *Ganz és Társa* cég által berendezett világítás kifogástalanul működött, bár a turbina, mely mint motor is alkalmaztatott, a tartós szárazság és a még ma is uralkodó óriási hőség következtében jelenleg kevés víz fölött rendelkezik, a miért is a hiányzó erőt mozdonyokkal kellett pótolni. Még egy kedves világítási mód lett gazdagon alkalmazva, még pedig az úgynevezett olasz lampionok. Ezer meg ezer színes üveglampion terjesztett világosságot utakon és tereken. Ő felsége lakosztályai előtt két piramis világított, melyeknek négy fala szövettel borítva és ő felsége kezdőbetűinek monogrammjával voltak díszítve, mely piramisokban belül számos lampionok szolgáltatták a világosságot. Az összes körülfekvő magaslatokon örömtüzek gyulladtak ki, azonban 7 órakor egy rövid kis zivatar kissé zavarólag hatott a kivilágításra, melynek azonban az az előnye volt, hogy a nagy por lecsapódott.

A mai napon még semmiféle katonai mozdulatok nem történtek, a csapatok a gyakorlati kiindulási pontra megérkeztek. A csapatok egészségi állapota kitűnőnek mondható.

Az orosz cár holnaputáni névünnepe alkalmából a holnapi napon ide érkezik az orosz katonai attaché is. (szálláshelye Bienenstock Jakab helybeli kereskedő házában volt – a szerk.)

Ebéd után ő felsége egy órai cerclet[1] tartott s az ebédről a beállott eső miatt kocsin ment lakására. Itt ma két tárgy kötötte le nagyon a figyelmét, az egyik saját arcképe 17 éves korából mely képet a király anyja Zsófia főhercegasszony ajándékozott akkor Radezky tábornagynak; azonkívül egy nagy térkép, mely a borossebesi 40,000 holdas uradalomnak területét tünteti fel mívelési ágak szerint. Kilenc órakor a király lakosztályán csendes csend volt.

A hadgyakorlat végeztével ő felsége megelégedését nyilvánította a hadgyakorlat vezetéséről és pedig mindkét félre vonatkozólag. A lovasság magatartását dicsérte már a tegnapi összeütközés után, megdicsérvén többek közt Álgya őrnagy szegedi honvédhuszár osztály jó formáját és mozdulatait s ma ismételte ezt az egész lovasságra nézve, úgy a közös, mint a honvédlovasságot illetőleg.

Borossebes, szept. 12.

Alkonyatkor a lampionok és a villámos világítás ismét kigyúltak. Ő felsége kíséretével, kevéssel 7 óra előtt megjelent a pályaudvaron, hol már a miniszterek, a főispán, az alispán, a főpapság és a küldöttségi tagok vártak. Mielőtt a pályaudvarra hajtatott, köszönetet mondott és elbúcsúzott a szállásra jött Wenckheim családtól. Az úton és a pályaudvar előtt a néptömeg lelkesült, szakadatlan éljenzéssel fogadták a királyt. A pályaudvaron ismételvén megelégedését és köszönetét és elbúcsúzván a megjelentektől, a kocsiba lépett. A vonat lelkesült éljenzés közt, pontban 7 órakor elindult. A pályán Aradig minden távíróoszlopon mécs van, a pályaudvarok, pedig ki vannak világítva.

[1] cercle = fejedelmi személyeknek, vendégeikkel való társalgása

Protestáns egyházi és iskolai lapok tudósítása, 1893. szeptember 14-én.

Egyházaink a király előtt Borossebesen a hadgyakorlatok alkalmából a többi ker. felekezetekkel együtt szintén bemutatták alattvalói hódolatukat. Az aradvidéki reformátusok küldöttségét *Széll Kálmán* nagyszalontai esperes, az ág. evangélikusokét *Frint Lajos* aradi lelkész vezette. A lelkes üdvözletekre a király nagyon szívélyesen válaszolt, „különös megelégedéssel és köszönettel" vevén hitfeleink „hűségének és hódolatának nyilvánítását". Ellenben a gör. kel. oláh egyház küldöttségének, melyet *Meatianu* vezetett, többek közt így szólt a legelső magyar[1] ember: „elvárom, hogy befolyásuk által önök is távol fogják tartani híveiket az ártalmas izgatásoktól csak ily módon érhetik el valódi érdekeik és jóllétök biztosítását és fejlődését". A róm. kath. klérust a vallási béke ápolására intette ő felsége e szavakkal: „Nem kétlem, hogy e vidéken is ápolni fogja a népességben a vallási nyugalmat és békés egyetértést". Jó lenne, ha így lenne. (A *borossebesi királyi válaszok*-nak nagy visszhangja volt a képviselőházban és a korabeli sajtóban, de a történelmi események mai ismeretében kijelenthető, hogy ez csak egy vihar volt a biliben – a szerk.)

A Vasárnapi Újság tudósítása 1893. szeptember 17-én, — A boros-sebesi hadgyakorlatok

Az Aradmegyében összevont 7-ik hadtest teljes létszámú csapatjaival vett részt a szeptember 10-én *Albrecht* főherczeg tábornagy vezénylete alatt megkezdődött hadgyakorlatokban, a melyek alkalmával ezen hadtest két részre, u.m. a 17-ik gyaloghadosztályra (15 zászlóalj, 7½ lovas század, és 36 ágyú *Wannisch* altábornagy vezénylete alatt) és a 34-ik gyaloghadosztályra (16 zászlóalj, 6½ lovas század és 36 ágyu *Catinelli* vezérőrnagy alatt) osztva, a *nyugati* és *keleti* sereget alkotta.

A hadászati föltevés az volt, hogy a 17-ik gyaloghadosztály szeptember 10-én Erdélyből Körösbányán át Nagy-Halmágyra érve a Fehér-Körös völgyéből előrenyomuló ellenséget nyomja vissza.[1] E napon a két sereg előőrseinek előretolása által az ellenségeskedések megkezdődtek és mindkét fél lovassága nagyobb kémszemlékre indult. Másnap *Wannisch* altábornagy gurahonczi főhadiszállásából Revetis felé vezette csapatjait, hogy az ellenségnek az ottani szorosból való kinyomulását megakadályozzák. *Catinelli* vezérőrnagy, — az ellenség, — ezen mozdulatot megelőzendő, sokkal nagyobb erővel indult Revetis felé. Pontban 7½ órakor a két fél összecsapott, mikor *a király* összes kiséretével a csatatéren megjelenvén, a lovasság sikerült támadásait figyelemmel kisérte. A lovasság harcza után a gyalogságra került a sor, melynek működése alatt a tüzérség ütegei folyton tüzeltek. Midőn mindkét fél tartalékainak a harczvonalba kellett volna vontatni, Ő Felsége a gyakorlat befejezését parancsolta, mely alkalommal az önálló csapatparancsnokokat egybehívatván, a király teljes megelégedését nyilvánította előttük. Megdicsérte továbbá a honvéd gyalogság és huszárság kitűnő kiképeztetését, tüzfegyelmét és nyugodtságát.

A Boros-Sebes és Gurahoncz körül táborozó csapatok szeptember 13-án helyőrségeikbe térnek vissza. Ő Felsége szeptember 12-én este 7 órakor vendégeivel együtt elutazott[3] Boros-Sebesről Bécsbe.

[1] Ez egy újságírói túlzásnak tűnik, első olvasatban (a szerk.)

[2] A történelem fintora, hogy 26 évvel később, élesben is lezajlódtak hasonló események, de ezúttal nem döntetlen lett a végeredmény. (a szerk.)

[3] „A király elutazott Aradon keresztül. Nem tartom valószínűnek, hogy valaki is lett volna a környezetében, aki felhívta volna a figyelmét a vasútról jól látszó vaskerítéssel kerített emlékoszlopra, amelynek alapját ő rakta le 1849. október hatodikán a kilenc bitófával". (Banner János)

A Budapesti Hírlap tudósítása 1893. október 12-13-án, — Emléktábla Borossebesen.

„A borossebesi királynapok emlékét gróf Wenckheim Frigyes, díszes emléktáblával örökíttetni meg. Az emléktábla, mely a gróf borossebesi kastélyának homlokzatát fogja díszíteni, a napokban már el is készül.”

Napjainkban az udvarház DK-i homlokzatán csak az építés időpontja: 1814. látható, emléktáblának nyoma sincs sem az épületen, sem a sebesi lakosság emlékezetében. Erről nem maradt ránk további információ, ha a terv meg is valósult annakidején, nemigen élte túl a román hatalomátvételt és hasonló sorsra juthatott, mint a milleneumi obeliszk és a Sárosy-ház emléktáblája. (a szerk.)

*

Az 1893-as Borossebes környéki hadgyakorlat alkalmából kiadott emlékérem, egy magángyűjteményből. (átmérője: 29 mm)

„FRANZ JOSEPH I. KAISER V. OESTER. K. UNG.
ZUR ERINNERUNG AN DAS GROSSE KAISER MANÖVER BEI BOROSSEBES 1893”

A nagy császárgyakorlat emlékére, Borossebes 1893.

Foto: Hajdú Béla

A HARCZI JÁTÉK.

I.

Borossebesen.

Két tábor áll egymásnak ellenében,
S mindkettő bátran szembe néz vakon.
Legyőzetésben sincs most semmi szégyen,
Meg a vaktöltés nem puffant agyon.
Az osztrák tábor áll Borossebesen,
Jószásra tör a muszka nagysebesen,
Most egymás ellen, nem mint hajdanán,
A magyarirtó sok, véres csatán.

Erős a muszka, támad Jószáshelyen,
S rückwertskonczentrál szép Borossebes,
De, hogy elvégre menedéket leljen:
Győzelmet most is csak cselben keres.
Kibicsaklik a hagyományos szellem…
Diadalt ülnek hát Borossebesen.
Először győzött az osztrák sereg.
A jószáshelyi tábor kesereg.

A győzedelmes tábor a királynak
Fölemelt fővel, büszkén tiszteleg.
A hadvezérek dicséretre várnak.
— Ugyan ki volt itt a fenegyerek? —
„Fölségedért a hősök halni készek,
S Borossebes ám többé nem cseh fészek.
A hagyományos szellem nincs jelen,
S itt a magyar szó már nem idegen."[1]

II.

Jószáshelyen.

A muszka tábor honvédekből állott,
S ágyuk nélkül, fakarddal küzdenek.
Csak az fájt, hogy nem verhettek osztrákot,
Az ily csatát a mókus egye meg!
Pirulva álltak a király elébe,
Ki vert seregét mosolyogva nézte.
Borongva álltak Jószáshely mögött,
S a piros nadrág rajtok lötyögött.

Egy rezervista hadnagyot mosolyogva
Kérd a király: „miért nem győztenek?
Hisz a honvédek negyvennyolcztól fogva
Csak győzni tanult, hős félistenek!"..
— Igen, fölség, de akkor énekelve
Rohant tusára a honvédek serge,
Az a dal ám most nékünk tiltva van,
S a nélkül vívnunk hasztalan!

„Kedves Görgei! Nincs más oka annak,
Hogy Jószáson a csata elveszett?
A honvédek tudtommal nem szaladnak,
Pár száz győzött le itten ezreket."
— Fölség, a kormány akkor tettre készen
Minden oldalon hiven állva résen,
S ki megszegé a szent törvényeket:
E dombtetőre pópát köttetett,[2]
S igy lelkesité a honvédeket!

Bartók Lajos

Megjelent a *Bolond Istók*[3] 1893. szeptember 10-i számában.

[1] A borossebesi uradalom 20 községének 9 □mérföldnyi területén, a volt birtokos *Waldstein* cseh gróf cseh telepítvényén az utóbbi félszázad alatt *üldözték* a magyarságot. Az új birtokos gróf *Wenkheim*, a legelső napon szélnek eresztette a cseh telepítvényt és egy év leforgása alatt megmagyarosította az egy millió forinton vásárolt nagy uradalmat. Ma 5 millió az ára. (Borsszem Jankó)

[2] A szabadságharczban a jószási dombon hazaáruló pópát kötöttek föl. Revanche-képpen Schmerling a fölkötött pópa fiát Aradmegyei főispánnak tette, ki megkezdte a megye eloláhítását, mely folyt egész *Tabajdy* főispánságáig. Ez épp úgy tett velök, mint *Wenkheim* gróf Borossebesen a csehekkel. Tabajdy halálával tökéletesen árván maradt a megye, és árvaságán nagyban *épül ma* Dákóromania. De a szerencsétlen magyar kormány ögyefogyottsága nem birja kapiskálni, honnan hull a makk. (Borsszem Jankó)

[3] Képes heti élclap, mely 1878-tól 1918-ig jelent meg Budapesten. A lapot a kormánypárti *Borsszem Jankó* ellensúlyozására alapították. Bartók Lajos a Függetlenségi Párt politikáját támogatta és gúnyolódásában nem ismert határt. Megvetően írt a közös hadseregről… (Wikipédia)

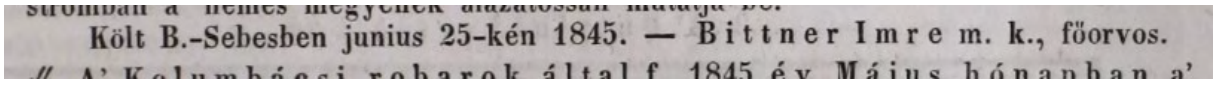
Dr. Kéry Imre

„Aradmegye főorvosa, kir. tanácsos, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, szül. 1798. nov. 12. Késmárkon (Szepes m.) hol atyja Bittner Jáczint róm. kath. iskolai tanító, utóbb városi tanácsos volt; a gymnasiumot Miskolczon és Kis-Szebenben végezte, a bölcseletet és jogot Kassán hallgatta; szegény sorsa miatt úri házaknál nevelősködéssel tartotta fenn magát. Igy került az akkor abaujmegyei főorvos Keresztesy mellé nevelőül és ekkor az orvosi pályához nyert kedvet. 1819-ben a pesti egyetemen az orvosi karba iratkozott be. Tanulmányainak befejeztével, hogy a rigorozumhoz szükséges költséget megszerezze, egy betegnek kisérőjeként hosszabb utazást tett Ausztriában, Cseh-, Bajor- és Poroszországban; ekkor tanulmányai tárgyává tette a karlsbadi s marienbadi fürdőket és a vízgyógyászatot.

A képet készítette 1871-ben, a Vasárnapi Újság egyik metszője: Rusz …

Karlsbadban tartózkodása alatt azon szerencsétlenség érte, hogy hallása nagymértékben meggyengült, a mi aztán egész életében nagy hátrányául szolgált, és különösen legfőbb vágyától, a tanszéktől megfosztotta. Némi vigasztalásául a latin, magyar és német irodalom tanulmányozásába mélyedt, sőt a füvészetet, földtant és csillagászatot is elsajátította. 1825. decz. 10-én Pesten orvosdoktori oklevelet nyert. Tanárainak ajánlatára *Königsegg* gróf borossebesi uradalmában orvosnak hívta meg és 1826-ban a pesti orvosi kar, később az orvosegyesület tagja lett, 1829-ben Aradmegye másodorvosának neveztetett ki (később főorvosa lett), mely hivatalát néhány év kivételével 1872-ig, összesen 34 évig viselte. 1831-ben a cholera idején Hódmező-Vásárhelyen, hol naponként közel 120 halottat temettek, küzdött a nép babonái ellenében a ragályos betegség orvoslásával. 1848-ban Bittner családi nevét *Kéry*-re változtatta.

Költ B.-Sebesben junius 25-kén 1845. — Bittner Imre m. k., főorvos.

(1845-ben még Bittner)

1858. decz. 15. a M.T.A. levelező tagja lett. Figyelemmel kísérte az akadémia ügyeit: neje a Thurzó család egyik ivadéka volt és ennek révén jutott Thurzó György nádor fali órájához, melyet később az akadémiának ajándékozott. 1861. a buttyini kórházalap főgondnokának választották. 1872-ben borossebesi borával a gyoroki borkiállításon elismerő oklevelet nyert. 1875. december 10-én ünnepelték meg orvosi működésének 50. éves jubileumát, amikor albummal és ezüst serleggel tisztelték meg. A közéletben, jelesen a közegészségügy terén erélyes és szakértő tevékenységet fejtett ki, jelesen a himlő, cholera s más járványok idején, a mivel megyéjének, mely benne közegészségi ügyeinek intézőjét tisztelte, az egymást felváltó kormányoknak, valamint Ő Felségének elismerését is kiérdemelte; a Ferencz József koronás érdemkeresztet, majd a kir. tanácsosi czimet nyerte. Meghalt 1887. máj. 15-én Boros-Sebesen.” (Szinnyei József)

21. szám.

BORÁSZATI LAPOK

A SZŐLŐMIVELÉS, BORKEZELÉS, PINCZEGAZDÁSZAT S BORKERESKEDÉS ÉRDEKEI ELŐMOZDÍTÁSÁRA S EMELÉSÉRE.

„Értesítés a második pályamunka ügyében

A második szám alatt ezen pályakérdésre: Mikép lehet a bornak egy év alatt ó-ízét, zamatját, s tisztaságát megadni? Vagyis: mikép lehet azt megérlelni annyira, hogy külföldi kereskedésre alkalmatos legyen? — négy pályamű érkezett be, melyek közül az illető bírálók által — a mennyire ezen tárgyat körülményeink s az eddigi tapasztalatok után kifejteni lehetett, — legjobbnak a „Valeat qantrum valere potest" jeligés mű találtatott. Ennek következtében a bepecsételt jeligés levelke felbontatván kitűnt, hogy ezen derék mű szerzője *dr. Kéry Imre* Boros-Sebesen. A többi jeligés levelkék felbontatlanul semmisítettek meg.

A pályanyertes derék hazafi dr. Kéry Imre úr e következő levele szerint a pályadíjról lemondott, s azt még hat arannyal megtoldván új pályakérdés jutalmául ajánlotta.

„T. szerkesztő úr! Annak bizonyságául, hogy hazafiúi kötelességből, s az ügy iránti szeretetből léptem a versenytérre, a kitűzött 12 arany jutalmat részemről még 6 arannyal megtoldom s ezen 18 aranyból álló öszveget új s közhasznú pályakérdés díjául ajánlom. A pályakérdés kitűzését a t. szerkesztő úrra bízom. Tisztelettel stb. dr. Kéry Imre."

Ezen szép példájú nemes ajánlat következtében, alkalmunk lesz ismét egy új pályakérdést kitűzni, s így a tudós író úr hozzájárulásával ismét előbbre vinni borászatunk irodalmát. Az új pályakérdés kitűzésénél a Gazdasági Egylet szőlészeti s borászati szakosztályának tanácsát fogjuk kikérni." (Borászati Lapok, Pest, május 23. 1858.)

Dr. KÉRY IMRE

12 arany jutalmat nyert pályamunkája.

MIKINT LEHET A BORNAK EGY ÉV ALATT Ó ÍZÉT, ZAMATJÁT ÉS TISZTASÁGÁT MEG ADNI? sat.

Kossuth Lajosné bujdosása

Az önéletrajzok a történelemre nézve elsőrangú források; bennök a legapróbb adat sokszor érdekesebb világot vet a kor viszonyaira, mint kenőbb földolgozott kötetek egész sorozata. Nem szenved kétséget, hogy a közélet mezején nagy szerepet játszott férfiak önéletrajzi föl-jegyzései több közérdekű mozzanatot őriznek meg; de viszont azok, kik a kor viszonyainak inkább szemlélői, mint előidézői voltak, sokkal élénkebben tartanak meg emlékezetökben egyes történelmi eseményeket, épen azért, mert azok nagyobb hatást tesznek rajtok. Kéry Imre is ily szemlélője volt az 1848-49-iki eseményeknek s önéletrajzi följegyzéseiben, melyeket 1871-ben állított össze, egy oly jelenetet örökített meg a szabadságharcz napjaiból, melyet az ő gondossága nélkül valószínűleg a feledés leple borítana.

Kéry Imre folyó évi május 15-án halt meg 89 éves korában s életéből 61 évet töltött az Aradmegyében levő Boros-Sebesen, orvosi gyakorlatának és a szakirodalomnak szentelvén minden idejét. Az orvosi szakirodalom művelésének köszönhette, hogy nevét az akadémia 1858-ban levelezői tagjai sorába igtatta. Aradmegye három ízben választotta meg megyei főorvosának s ő e hivatalát, a szó szoros értelmében, nagy buzgalommal töltötte be. 1871-ben, midőn említett önéletrajzát megírta, arról volt szó, hogy az új megyerendezés értelmében e megyében is csak egy főorvos lesz ezentúl, a kinek a központban kellend laknia. «Már pedig öreg embernek — így szól ő maga, — az élet fő tényezőit, minő főleg a víz és lég, állandóan meg változtatnia nem szabad, hacsak egészségét és életének még tán hátralevő pár éveit koczkáztatni nem akarja. Én pedig 46 év óta erdő hegyi egészséges léggel és tökéletes üde tiszta ivóvízzel éltem; nekem posványos tájra, a hol e fölött még igen rossz ivóvíz is van, átköltöznöm nem lehet. Az involutio jelei is már világosan érezhetők nálam, tán már pihenésre is van szükségem.»

Kéry (e nevet 1848. után vette föl a német hangzású Bittner helyébe) 1798. évi november 10-én született Késmárkon, hol atyja tanítóskodott, s gyermekei nevelésére nagy gondot fordított; mint tanító igen korlátolt anyagi viszonyok közt élt; hogy sorsán némileg enyhítsen, magánórákat adott s számos, a késmárki ágost. ev. lyceumra a bölcsészet és jogtudományok, de főleg a német nyelv megtanulása végett oda sereglő magyar ifjakat élelmezésbe fogadott. «Ezek iránt — mondja hálásan emlékező fia — ő mint tiszta jó hazafi a legszívélyesebb rokonszenvvel viseltetett s ezektől tanultam én, atyám kimondhatatlan örömére, magyarul gagyogni. Biztos is voltam benne, hogy ha számos gyermeki kicsapongásaim után különben szigorú atyám részéről a büntetés kikerülhetetlenné vált: ha magyarul engesztelem meg őt, az mindig teljesen elengedtetett. Ruhát nekem csak magyar szabásút csináltatott, minőt maga is viselt; beszélt ugyan magyarul is, de igen hibásan.

Szülei a papi pályára szánták, de bevégezvén alsóbb iskoláit, az akkori abaújmegyei főorvos, Keresztessy mellé került nevelőül s az orvosi pályához nyert kedvet. 1825-ben Pesten le is tette az orvosi szigorlatokat s tudorrá avattatott! Egyetemi pályája alatt nagy csapás érte, elveszejtette hallását, s bár a leghíresebb pesti orvosok mindent elkövettek, hogy bajától megszabadítsák, ő teljes életén át nagyot halló maradt. Ennélfogva lemondott az élénkebb társas életről s elhatározta, hogy vidékre megy, így került 1826-ban Boros-Sebesre. Az 1832-ik évben megnősült s neje a Thurzó-család egyik ivadéka volt; családjának számos tagjai a biharmegyei Marcziházán laktak, mely birtok e családé volt. Kéry a vidéken is élénk figyelemmel kísérte az akadémia ügyeit; ennek jelét adta többek közt az által is, hogy a múlt évben az akadémiának ajándékozta egyik féltékenyen őrzött ereklyéjét, a XVII. század elején meghalt Thurzó György nádor fali óráját.

Itt élte át Kéry a forradalom napjait s ez időből való az az érdekes epizód, melyet önéletrajza őrzött meg, s mely Kossuth Lajos feleségének bujdosásával ismertet meg bennünket. Közöljük itt ez érdekes epizódot a forradalomra vonatkozó s helyi szempontból becses részlettel együtt.

*

«Elzúgott 1849-ben vidékünk fölött is a forradalom vihara; de másnemű pusztító elem volt az, mint hazánk más tájain; mi meglehetősen távol voltunk a harcz zajától.

A borzasztó tél után, mely 24 fokú hideggel is járt, s mely az Erdély felé Gaál ezredes[1] alatt itt elvonuló csapatokban több megfagyást okozott, sőt a nevezett ezredes mind a két fülét tönkretette, a kholera ismét kiütött s dühöngött két hónapig. Nyáron a féktelen móczok[2] őrjöngtek, raboltak, gyújtogattak, és a kegyetlenség minden kigondolható nemével öldösték a szomszéd Zarándmegye nemes családjait. E vad csoportok már Aradmegyébe is betörni készültek, s vidékünkről is menekült mindenki, a hogy tudott. Részint azért, mivel még volt reményem, hogy a veszély tán eloszlik, részint mivel módomban volt a nap vagy éj minden órájában elillani, bevártam a végsőt.

Az itteni oláhok csendesen viselték magukat, de mégis meglátszott rajtuk világosan, — s bizonyos is voltam benne, — hogy a közelgő móczokat szívesen látandják maguk között, hogy aztán ők is segítenének az elhagyott úri lakokat kipusztítani és jó napokat élni. Midőn a móczok rablóbandái lakhelyemtől már csak két órányira voltak s már Csil[3] mezővárosában garázdálkodtak, elérkezettnek véltem az elmenekülésre való utolsó órát. Befogattam tehát én is, és marcziházi kis birtokom felé, melyet pár évvel ezelőtt szereztem, hajtattam.

Egy különös, a szerencsétlenségben szerencsés, véletlen fordulat meghiusítá oláhjaink reményét és kikergető a móczokat megyénkből, kik már Butyin mezővárosában, félórányira Boros-Sebestől, raboltak s felgyújták b. Ditrich butyini földesúr amerikai szerkezetű roppant nagy malmát, azért, mert ez látta el a forradalom alatt Erdélyben tartózkodó honvédeinket. E roppant égés lángjainak világosságát egész Marcziházáig láthattuk, hol pár nap múlva több Debreczenből menekülő hazafiak társaságában a tudomány fáradhatatlan bajnokát s hazánk kitűnő fiát, Kubinyi Ferenczet is marcziházi lakásomban megvendégelni szerencsés voltam. Épen azon órában, midőn a móczok már Sebes felé tartottak, elterjedt hirtelen a reájok nézve rémséges hír, hogy jönnek a magyarok! S csakugyan jöttek is a délfelőli hegyen le, az erdőn keresztül, a Temesvár alól menekülő Vécsey-féle[4] huszárok; mire a móczok hanyatt-homlok, tüskön-bokron keresztül megfutamodtak Erdélybe, úgy hogy katonáink őket meg sem láthatták. Leereszkedvén az éhes, végsőségig elfáradt, de már teljesen fegyelmezetlen ezred maradványa a városba, s minden úri lakot elhagyva találván, azon kérdésökre: «hol az urak?» az álnok oláhok nekik azt mondák, hogy azért távoztak el, nehogy terhökre legyenek: s már most a féktelen, de az is igaz, kiéhezett, s nyomorult állapotban lévő huszárok kezdek meg s végre is hajták a rablást. Az én házamat úgy kifosztották, hogy egy forint ára értékes tárgy nem maradt benne; a mit magukévá nem tehettek, darabokra törték. Physikai és sebészi eszközeimet — köztök egy nagyszerű berzgépet[5] — minden bútoraimat összeaprították, könyv-

[1] Gaál László v. Gál László, (1810-1850) honvédezredes, egy nemzetőr különítmény parancsnokaként három hét alatt megtisztította Arad és Zaránd vármegyét és Temes vármegye északi részét a román felkelőktől.

[2] A Balkán-félsziget vidékéről bevándorolt vlach pásztornép, egy csoportját képezik a mócok. Első okleveles említésük 1201-ből, II. András király egyik oklevelében. Az általuk lakott térséget Mócföldnek, románul:Ţara Moţilor, (a mócok országa) illetve: Móc-vidéknek nevezik Erdélyben. (Wikipedia)

[3] Csil, Alcsil (ma: Cil) település, Borossebestől keletre

[4] Gr. Vécsey Károly (1803-1849) honvéd vezérőrnagy, az aradi vértanúk egyike

[5] Berzgép egy olyan forgókorongos kézi szerkezet, ami áramot fejlesztett és ezt a bénult vagy zsibbadt végtagok stimulálására használták. (dr. Tóth Márta)

táramat részint megdézsmálták, részint összeroncsolták, sőt növénygyűjteményemet is, melyet nagy fáradsággal alkottam meg, s mely az itteni flóra képviselője volt, tökéletesen semmivé tették. A tisztek, kik között Thurzó Miklós sógorom is volt, hiába rimánkodtak, mert parancsról már szó sem lehetett. Szerencsém az volt, hogy az apróbb értékesebb tárgyakat már jó eleve Marcziházára küldvén, biztonságba helyeztem. E garázdálkodás egész nap tartott, mert másnap a legnagyobb rendetlenségben, megrakodva elorzott tárgyakkal, elvonultak Bihar felé. Nekem az fájt leginkább, hogy én, azon ügy hű barátja, melyért e huszárok vérüket ontották, saját hazámfiai által fosztattam ki mindenemből. A forradalom ezen rám nehezült szomorú csapását azonban elfelejteté velem egy különös eset, melyre valóban még ma is a legkellemesb szellemi élvezettel emlékszem vissza, mely éltem élményei között szerencsés fénypontot képez, s melyet itt elmellőznöm nem lehet. Tőlem mintegy másfél órai távolságban Bokszegen (most hg. Karagyorgyevics[6] birtoka) lakott László Miklós jó barátom, mint ezen szép birtok tulajdonosa. Pesten sok rokonai lévén, közülök többen minden év nyarán eleljövének hozzá látogatóba, s itt néha heteket is töltöttek. Olykor egyik-másik meg is betegedvén, barátom házánál én is gyakrabban megfordultam. Néhány héttel a fegyverletétel előtt, beköszönt nálam Miklós barátom, fölkérvén engem, hogy — miután egyik jelenleg nála időző nőrokona beteg — lennék szíves hozzá kirándulni. Elmentünk azonnal. A beteg nő ágyban feküdt s orvosi vizsgálatom kórhatározati eredménye az volt, hogy a nő lobos természetű vérhasban sínylik. Megállapítani a gyógytervet, s azt azonnal foganatosítám is. A betegség elején, néhány napig naponta, később, midőn a javulás beállott, minden másodnap meglátogatám az igen pontos és engedelmes nőt. Nyolcz-tiz nap múlva beállott a felüdülés szaka, a beteg nagy örömére, ki igazán nagy mérvű kínokat szenvedett, melyeket vas erővel iparkodott eltűrni. Berekesztvén a gyógyszerelést, csak életrendi szabályokat tanácsoltam, megígérvén, hogy még egy látogatást teendek nála. Harmadnapon megjelenvén ismét, a művelt nő szívélyesen megköszöné iránta való szívességemet s nyájas nyilatkozatok között átnyújtá a tiszteletdíjt. Most Miklós barátommal a lakházát környező kertbe menénk, s kis idő múlva fülembe szólván, kérdé:

— Tudod-e, kit orvosoltál?

— Tudok annyit, mennyit mondtál, hogy rokonod.

— Ez a nő rokonom igenis, a bujdosó *Kossuth Lajosné*.

Nem sokba múlt, hogy ezen szóra Miklós urat nyakon nem ütöttem; mert ha ö nekem e titkot előbb fedezi fel — noha az orvoslásban és látogatásaimban mulasztást így sem követtem el, — első látogatásom órájától felüdüléséig a háztól el nem távoztam volna. Tudám ugyan barátom titoktartását még meghitt barátjával szemben is méltányolni, de szemrehányásoktól meg nem tartóztathattam magamat. Megkért végül arra, hogy a méltóságteljes nőtől búcsúzván, valahogy el ne áruljam, hogy a titokba be vagyok avatva. Nehéz feladat volt ez reám nézve, de utóvégre is szerencsésen sikerült ez is, — hazatérőben örvendvén ezen váratlan szerencsének és a sikerült orvoslásnak. Ezen időtájt, nyomban a fegyverletétel után, mely nem Világoson, hanem Szőllősön történt, s mely helység és Világos között még Pankota mezőváros, Muszka és Galsa helységek fekszenek, az úgynevezett kompromittáltak (a győztes szótára szerint) vagyis (a mi szótárunk szerint) hazánk lelkes fiai menekülének. Mindenfelé látánk tiszta magyar alakú, de komor és szomorú arczkifejezésű idegeneket kocsin, lóháton minden irányban, de főleg a hegyek felé vonulni. Utolsó bokszegi látogatásom után mintegy harmadnapra, az esti órákban — szép, kellemes idő volt — ismét betér hozzám László Miklós barátom, de igen aggodalmas arczvonásokkal. E miatt azonnal kérdém: tán recidiva[7]?

— Nem, ő egészséges, de tanácsot jöttem kérni: házam, mint tudod, az országút szélén áll, igen sok idegen jár most itt és sokan be is térnek hozzám; bajtól tartok . . .

[6] Karagyorgyevics Sándor szerb király 1858-ban, trónfosztása után Bokszegre menekült. Itt 1860-ban építtetett egy kastélyt, ma iskola van benne.

[7] visszaesés

Én egy percz alatt belátván aggódása helyességét, mondám:
— Hozzuk hozzám! Még pedig azonnal, ma éjjel.
Miklós kocsin termett, én, pedig siettem szobát rendezni nagy vendégem számára. Néhány óra múlva megérkeztek. A hölgy szobámba lépvén, nyájasan, határozottan, de egyszersmind elszánva, e szavakat mondta köszöntés fejében:
— Uram, az ön kezeiben van sorsom! E szókat sohasem felejtem el, s még most is csengenek füleimben. Nálam lakott mintegy nyolcz napig *Scholczné* rokonom neve alatt, mely név épen a késmárki családi nevek közül esetlegesen eszembe jutott. Ezen rokonságnak hitelt adandók, nehogy a cselédség gyanút is meríthessen, fesztelenül bántunk el egymással; nőm, ki kifogástalan igazi honleány volt — mint ez Thurzó-ivadékhoz illik is — mindent elkövetett, hogy vigasztalja s biztonlétéről biztosítsa. Ezen időközben serdülő-félben levő leányomat különös kegyében részesíté és neki a női erényekről valódi oktatásokat adott. Az idegenek száma növekedni látszott, s nálam is sok fordult meg közülök. Kezdem belátni, hogy vendégem itt teljes biztosságban nincsen; pár óráig a teendőket a jelen viszonyokkal szemben latolgatván, elhatároztuk, hogy elviszem magas vendégemet marcziházi kis birtokomba. Ő beleegyezett, magát teljesen rám bízván. Mi több, az elutazást még az nap éjjelre határozám: s ezt nekem jó szellemem sugalta.

Esti 9 órakor vendégem, nőm és leányom el is indultak Marcziházára, mely helység minden országúttól nagyobb távolban fekszik, sőt a szomszéd helységek is, melyek közé Szalonta is tartozik, messze vannak tőle.

Másnap reggeli 7 órakor el is érkeztek oda szerencsésen, s örültem, hogy biztosan elhelyezve tudtam. Ezentúl többé vendégemet nem is láttam. Másnap korán reggel, mindőn még ágyban heverésztem, mert estve igen későn feküdtem le, belép egy fiatal bihari szolgabíró egy osztrák tüzérkapitánynyal. E szolgabíró nőm után közeli rokonom volt — Sántha volt a neve — fia azon Sántha Györgynek, ki azelőtt Biharban az ismeretes adminisztrátori ügyben oly feltűnő pecsovics-szerepet játszott, de a forradalom alatt már nemcsak részünkön, hanem Halmágyon (Erdélyben) lelkes kormánybiztosunk is volt.

Ezen két úr, kik éjjel Bokszegen voltak, korán reggel Boros-Sebesre jövének. A szolgabíró nőm nagynénje, vendégünk után tudakozódott, mire azt felelém, hogy gyermekeimmel együtt már hetek óta Marcziházán lakik. Azon kérdésemre pedig, hogy minő járatban van itt, azt felelé, hogy ágyúkat keresnek, mivel értésökre esett, hogy e vidéken ágyúk ásattak el. Pedig, mint már említem, vidékünk távol esett a harcztértől s itt ágyuk meg sem fordultak. Voltaképen, mint később Lászlótól hallom, csakugyan ezen éjen szerencsésen megszöktetett vendégemet keresték. Sikerült őket, tökéletes elfogulatlanságomat látván, tévútra vezetnem. Körülbelől két-három hét múlva (erre már nem emlékszem) azon örvendetes hírt vevém nőmtől, hogy vendégünk külföldi útlevele megérkezvén, szerencsésen elmenekült külföldre.

A betegemtől Bokszegen átvett tiszteletdíj 12 új magyar arany volt. Ezekből örök emlékül most nem régen két leányomnak két-két fülönfüggőt s egy-egy melltűt készíttettem, azon kikötéssel, hogy ezt az ereklyéket csakis ünnep- és vasárnapokon szabad hordaniok. Engedelmes leányaim ez akaratomat mai napon is pontosan teljesítik; a többi hat darab még birtokomban van. »

Vasárnapi Ujság, 1887. június 20. - Közli: dr. Borovszky Samu

Foto: Kiss – 2012.

Kéry Imre egykori lakóháza

László Miklós (bokszegi földbirtokos) és felesége (Pataky Zsófia), a Kossuth-család régi, pesti ismerősei, 1849-ben, a szabadságharc elbukása után, bokszegi (ma: Bocsig, Arad megye) házukban heteken keresztül rejtegették az Aradról menekülő Kossuth Lajosnét.

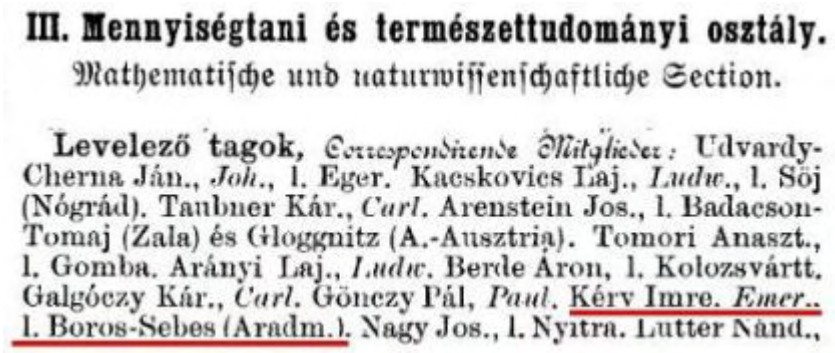

Kossuth Lajosné (Meszlényi Teréz) portréja, festmény után. E kép függött Kossuth turini otthonának falán. A kormányzóné követte férjét a száműzetésbe, † 1865-ben. →

A bujdosás következő, borossebesi állomása, adatközlőm Deák Sándor József helytörténész elmondása szerint: a fenti képeken látható, Kéry Imre tulajdonában lévő ház volt, bár az orvos nevét, az elmúlt évszázad elején egy kissé távolabbi utca (ma: str. Parcul Libertăţii) viselte. Itt szállt meg átmenetileg a kormányzóné, majd Kéry doktor a biharmegyei marciházi (ma: Marțihaz) birtokán, bújtatta mintegy tíz napig.

A fenti épület egyike a település legrégebben épült kőházainak, (ma: B-dul Republicii 27.) Építőanyaga a Menyházapatak hordalékköveiből került ki. Az utcai front ablakai közül már egyet az elmúlt évszázadban befalaztak, hármat kicseréltek egy kicsit szélesebbre. A műemlék-jelleg megőrzése céljából nem a legszerencsésebb megoldás volt, de az átalakítást végeztető tulajdonosok erre nagyon nem is törekedtek.

Borossebes legrégebbi kőépületei: 1. Főerdész lak, tervezte: Reiner L., 1785-ben, 2. Tiszt- tartói lakó- és hivatali épület, tervezte: Reiner L., 1792-ben, 3. Ispánlak, 4. uradalmi hivatal, 5. magtár, a terv készült 1792-ben. Az építési (német nyelvű) tervrajzok a MOL birtokában vannak, jó állapotban. Ezek közül már egy épület sem található meg a településen. A görög-keleti, a református és a katolikus templomokat, fent említett Kéry-házat, valamint az udvarházat (a „Kastélyt”), már a 19. sz. első évtizedeiben építették. (a szerk.)

III. Mennyiségtani és természettudományi osztály.
Mathematiſche und naturwiſſenſchaftliche Section.

Levelező tagok, *Correspondirende Mitglieder:* Udvardy-Cherna Ján., *Joh.*, l. Eger. Kacskovics Laj., *Ludw.*, l. Söj (Nógrád). Taubner Kár., *Carl.* Arenstein Jos., l. Badacson-Tomaj (Zala) és Gloggnitz (A.-Ausztria). Tomori Anaszt., l. Gomba. Arányi Laj., *Ludw.* Berde Áron, l. Kolozsvártt. Galgóczy Kár., *Carl.* Göneczy Pál, *Paul.* Kéry Imre. *Emer.*, l. Boros-Sebes (Aradm.). Nagy Jos., l. Nyitra. Lutter Nánd.,

1858-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja

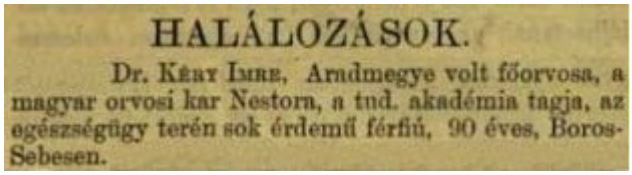
*

Az 50. éves orvosi jubileumát Aradvármegye megünnepelte. Az ünnepi pompa és szeretet megnyilvánulásait festőien eleveníti meg Jankai József: *Babérlevelek Kéry Imre ötvenéves orvosi ünnepélyére* c. munkájában. Nemcsak megyéje, de a kormánykörök is nagyra értékelék munkásságát; a koronás érdemkeresztet, majd a kir. tanácsosi címet kapta. A tudományos és helyi lapok egyaránt méltatták nagyszerű orvosi tevékenységét és kiváló emberi mivoltát.

*

Az *Arad és vidéke* c. lapban (1887. május 18.) Jankai József 132 soros versben búcsúzik elhúnyt orvosbarátjától, melyből négy sort idézünk.

«Az életerő benned ó mily nagy volt!
Háromszoros volt élted fáklya lángja:
Emberiségért, honért tudományért,
Hatalmasan és fennen lobogott»

HALÁLOZÁSOK.

Dr. Kéry Imre, Aradmegye volt főorvosa, a magyar orvosi kar Nestora, a tud. akadémia tagja, az egészségügy terén sok érdemű férfiú, 90 éves, Boros-Sebesen.

1887. május 15-én Boros-Sebesen 90. életévében hunyt el. (Vasárnapi Ujság)

*

Dr. Kéry Imre (egykor Aradvármegye t. főorvosa) végső nyughelye is a feldúlt borossebesi katolikus temetőben volt. Síremléke, átvésve a mostani, vegyes felekezetű temetőben folytatja pályafutását, immár más név alatt (felett). Sajnos csak kevés család tudott ellenállni az Ó-temető felszámolását követő előnyös üzleti tranzakcióknak. Borossebes magyar közössége képtelen volt e síremlék (pl. a ref. templom kertjébe történő) áthelyeztetésére illetve, a földi maradványok méltó módon való kezelésére. Az utódok nélkül maradt elhunytak, értékesebb gránit- és márvány-síremékei csakhamar új gazdákra leltek. (a szerk.)

Dr. **Kéry István, Kéry Kálmán, Kéry Ilma** férjezett **Elek Istvánné** és gyermekei, **Kéry Irma** férjezett **Büky Józsefné** és gyermekei; továbbá **Elek István** és **Büky József** mint az elhunyt vejei, úgy számos rokon, ösmerös és jóbarátaik nevében is fájdalmas szivvel tudatják a felejthetlen jó édes atya, nagyapa, após, rokon és jó barát

Dr. KÉRY IMRE,

aradmegye főorvosának,

kir. tanácsos, Ferencz József-rend lovagja, m. kir. tudományos akadémia levelező-tagja sat. sat.,

folyó hó 15-én, reggeli 8 órakor, életének 90-ik évében hosszas szenvedés után végelgyengülés következtében történt gyászos halálát.

A megboldogultnak földi maradványai folyó hó 17-én, d. e. 11 órakor fognak a helybeli r. k. temetőbe örök nyugalomra helyeztetni; az engesztelő gyászmise-áldozat pedig ugyan e hó 18-án, d. e. 10 órakor fog a helybeli róm. kath. templomban az egek Urának bemutattatni.

ÁLDÁS EMLÉKÉRE!

Boros-Sebes, 1887. május hó 14-én.

Nyomatott Róthy L. és Bánál Aradon.

Forrás: Országos Széchenyi könyvtár - Plakát- és Kisnyomtatványtár

Az orvosok és természetvizsgálók aradi nagygyűlése, 1871.

„Magyarországban egy főorvos sem tett annyit a közegészségügy lendítésére, mint Aradmegye két főorvosa dr. Róth Albert és *dr. Kéry Imre*. dr. Kéry Imréről részletes életrajzi adatok nem állanak rendelkezésünkre; de arra elég mégis, hogy e jeles és nagyérdemű férfiú életéről is bár vázlatos képet adhassunk. A Szepességen, Kézsmárkon született, e század elején. Tanulását is ott kezdte, majd Miskolczon s Kassán folytatta, ez utóbbi helyen a jogi tanfolyamot is végezvén. Nem mintha jogász akart volna maradni, de fiatalabb volt még, hogy sem egyetemre mehessen. Kassán végezve Pestre, az orvosegyetemre jött s a tanfolyam bevégzése után orvostudorrá avattatott. Majd külföldre ment, tanulmányai bővítése s orvosi tapasztalatok gyűjtése végett. Utazásai közben érte az egész életére kiható szerencsétlenség: hogy hallását elvesztette. E testi fogyatkozás gátolta meg abban, hogy mint fővágya lett volna, tanári pályára lépjen, bár erre, és pedig a bécsi egyetemnél, nyílt kilátása. Kénytelen volt azt mellőzni s a nagyvilág helyett félreesőbb zugot keresett magának, hol mégis a szenvedő emberiség javára működhessék.

Aradmegyébe vonult s *Boros-Sebesen* telepedett le — mint gyakorló orvos előbb, de a megye, fölismervén ritka tudományosságát, őt nemsokára főorvosává választotta. E minőségben negyven éve működik már, megyéje díszére. Különösen nagy szolgálatokat tett mindjárt, az 1831-ki nagy kholera alkalmával, mikor maga kérte meg a megyét, hogy az ország felvidékén dühöngő kholera tanulmányozására küldje ki őt, hol csaknem áldozatul esett, nem ugyan a kórnak, hanem a felbujtogatott földnépe lázadásának, mely orvosok, tisztviselők s átalában az „urak" ellen volt irányozva. 1849-ben lemondott főorvosi hivataláról s azt csak addig tartá meg, míg helyébe más neveztetik ki a győztessé vált hatalom által. Hiába kínálták meg két megyére is az egészségügyi tanácsosi állással, — megmaradt a mellett, hogy „nem szolgál tovább." A 60-diki jobb fordulattal azonban a megye fölhívásának ismét engedett, elfoglalta főorvosi állását, melyről csak hazafisága léptette vala le. Azóta folyvást ernyedetlenül viszi hivatalát, s mint ember, és mint orvos a legnagyobb népszerűségnek s közbecsülésnek örvend. A szakirodalomban jeles orvosi dolgozatai által tűnt fel. Munkái közül kettő nyert 100 aranyos díjat a természetvizsgálók s orvosok vándorgyűlésein: „Az orvosi rendőrség rendezéséről" és „A bánsági posláz"-ról. Menyháza-fürdő tudományos leírását magyar és német nyelven adta. Kisebb értekezései a magyar és német orvosi szaklapokban, s a „Borászati lapok"-ban jelentek meg. Irodalmi érdemeiért az Akadémia már 1858-ban tagjává választotta, a természettudományi osztályban. Agguló testben s szürke fürtök alatt ma is fiatal élekkel bír s arcza, beszéde, egész valója magán viseli az igazi magyar ember jellegét."

Vasárnapi Ujság – Pest, szeptember 3-án, 1871.
Foto: Schrecker Ignác, 1865.

MAGYAR

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

MATHEMATIKAI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLYOK.

HONUNK LEGKELETIEBB,

ARAD VÁRMEGYÉHEZ TARTOZÓ HEGYES VIDÉKÉNEK LEIRÁSA.

SZÉKFOGLALÓÚL ELŐTERJESZTÉ

D. KÉRY IMRE, LT.

Bevezetés.

Hazánk minden egyes tájainak physikai, természettudományi, nemzetgazdászati és tán orvosi szempontból is kiinduló megismertetése elvégre is az összes haza megismertetéséhez vezet.

Bármily kis kiterjedésü tér legyen is tehát az, mely ezen irányokban részletesen ecseteltetik, habár parányi adalék is, ama nagyobb czélra nézve haszonvehető anyagúl szolgálhat.

Ily kis térre szorítkozik e jelen értekezés is, mely hazánk legkeletiebben fekvö csúcsának legvégsöbb, Arad megyéhez tartozó, annak végső kerületét képező és Erdély nyugat-éjszaki részével közvetlenül határos tájának leirását tüzi ki; s ez a *borossebesi vidék*.

Sokkal csekélyebb azonban készültségem általában, sem hogy e jelen értekezés csak némileg is tökéletességre számolhasson, vagy ezt csak meg is közelitse.

Egyedül 33 évig tartott, tehát elég hoszszas itteni tartózkodásom jogosit fel, sőt teszi kötelességemmé, hogy erőmhez mérvén azt az akademia tisztelt *természettudományi osztályának* bemutassam. Számos és tán lényeges hiányai miatt egyelőre is annak szives elnézésére számolván.

Arad megyének pórnépe kevés kivétellel, tehát szinte kirekesztőleg *oláh*, oláhul *rumun*, görögül és szerbül *vláh, blach*. Tán nem lesz fölösleges arról, mikor és minő körülmények között telepedtek az oláhok ezen hajdankor magyarok által lakta megyében, némely történelmi adatokat felhozni?

Ők nem őslakói e megyének: Álmos Ungvárig, *Árpád* pedig egész foglalása alatt, de különösen Ménmaroshoz tartozott Arad megyében ily nevü lakosokkal nem találkozott. *Tuhut* vezér Erdély elfoglalása alkalmával azonban találkozott rumunokkal *Almás* vizénél, kiket le is győzött; de ezek is csak annyiban tartathatának Erdély őslakóinak, mennyiben *Traján* által *Decebal* legyőzésére mint katonák bevitetvén, a dákok által elhagyott földön letelepedének.

Árpád a Maros, Tisza, Duna és Erdély közti tért elfoglalandó, *Glád* fejedelem elleni hadjáratában az utóbbi segitségére jött táborban találkozott rumunokkal, kiket a szintén Glád segitségére összesereglett bolgárok a *Hoemus* tájáról magukkal hoztanak; valamennyien legyőzetvén hadi martalékúl estek, a vezérek között felosztattak, s igy szolgaságra vitettek, mely állapotban földmivelésre szoríttatván, testületet nem képeztek.

Szent *István* az erdélyi *Gyulát*, *Salamon* Nándorfehérvárnál a görögöket, szent *László* a Temesnél a kunokat, és több következő királyok szintén a görögöket, kiknek táboraiban oláhok besorozva voltak, legyőzvén, a martalékúl esett hadi foglyok között igen számos oláh találkozott. Annyira ment ezen oláhok száma, hogy már 1198-ik év táján a magyar urak földein nagyobb csoportokban voltak láthatók, a nélkül azonban, hogy valami polgári különtestületet képeztek volna, sőt annyira voltak elhagyatva, hogy még lelké-

szeik sem valának, minek következtében részszerint azon fajokba olvadtak, kik között laktak, részszerint pedig a későbbi tatárjárás által el is enyésztek.

Első volt *IV. László*, ki 1285-dik évben *Toroczkónál* Torda megyében, Száz-Régennél és Tarkőnél Magyarországba ütött és a mai Pestig pusztított tatárokat és a velük egy táborban volt oláhokat levervén, a hadi foglyokúl esett tatárokat és oláhokat nem adá ki hadi martalékúl, hanem a tatárokat Bihar megyében *Tatároson* és *Tatárfalván*, Szatmár megyében *Tatárfalun*, Pest megyében *Tatár-Szent-Miklóson* és *Tatár-Szent-Györgyön*, az oláhokat pedig *Marmaros megye* hegyei között telepitette.

De ez utóbbiak csak mintegy 70 évig lakták Marmarost; minthogy *Drágos Bogdan* közönséges ugyan de okos oláh a Karpátokoni vadászatában talált bölény nyomait a *Plaina* hegyen túl követvén, azt ismét a *Moldava* folyam partján egy füzfa alatt nyugvásban találta, és le is ejtette; minthogy pedig ezen vidék valamint neki úgy vadásztársainak igen megtetszett, visszamentek ugyan eddigi lakásuk helyére, hanem összegyüjtvén fajukat, valamennyien feleségestül, gyermekestül 1354-dik év táján kiköltöztek, s ott, hol *Drágos* a bölényt elejté, megállapodván, *Kimpolung* helyen megtelepedtek, s innen nem messze a síkon *Baja* várost épiték.

Az oláhok egy része azonban a marmarosi hegyek között megmaradott s utódaik e tájt maig is lakják, s épen ezek voltanak azok, kik a későbben beütött tatárok ellen hasznos szolgálatot tettek, mert az ő segitségökkel elesett a *ródnai* szorosban 15 ezer tatár.

A fent érintett kétrendbeli oláhok tehát Magyarhon lengyelországi szélén laktak, nem pedig az akkori *Zaránd*, most Arad megyében. Arnak, hogy a Ménmaros herczegséghez tartozott, s most Arad megye nagy részét képező úgynevezett zarándi *szabad úrságban* oláhok, kik Erdélyből is mint katonák a nagy *Hunyady János* alatt Várnánál csak 1444-dik évben említtetnek meg legelőször, lakták volna, a történelemben nyoma nincsen. Hanem lakták e megye földét *magyarok*; azon helyekre pedig, melyek még néptelenek, puszták voltak, telepítette IV. Béla a honba bejött

kunok egy részét, kiknek nyelvök a magyarokéval szinte azonos volt.

Tanúsítja ezt továbbá az is, hogy az akkori helységeknek, pusztáknak és dülőknek tisztán fentartott magyar neveik sokáig fenállottak, és csak később az erdélyi fejedelmek alatt Erdélyből, Oláh- és Moldva országokból beszállított oláhok által torzíttattak el, de magyar származásuk most is felismerhető. Továbbá *Lampe* a reformált egyház történetének irója 1553-dik év táján irt könyvében Zaránd megyét *Senioratus Tractusnak* nevezi, és igen sok helységet megnevez munkájában reformált egyházzal és lelkészszel, melyekben jelenleg, egynehányat kivéve, egyetlen egy református magyar ember sem lakik. És végül tekintvén a mostani oláh itteni lakosok családi neveiket, számtalan találtatik magyar, söt ös magyarok családi nevén, jeléül, hogy e megyét magyarok lakták; hanem a tatár és török pusztítások idejében sokan lekonczoltattak, még többen rablánczra füzetve elhurczoltattak, nagy részben más megyékbe költöztek, a megmaradottak pedig az erdélyi fejedelmek által behozott oláhok között beolvadtak ugyan, de családi neveiket, ha nagy részben eltorzítottan is, mégis megtartották. Hatalmasan mozdítá elő ezen beolvadást az is, hogy sem református, sem catholicus papjaik, kiktől anyanyelvöket hallhatták és lelkiekben ápolásukat nyerhették volna, nem levén, az oláh papok segedelmével élni, s e szerint nyelvöket és szokásaikat is felvenni kénytelenittettek.

A *mohácsi* vész után vette igazán kezdetét ezen megyében az oláhok szaporodása.

A két pártra szakadt honnak akkori Zaránd, most Arad megyéje valamint az erdélyi úgy a török pusztitásoknak leginkább volt kitéve. A török az erdélyi fejedelmek pártolójának mutatván magát, rablánczra füzetett ezer meg ezer lakosokat és vitt magával mindannyiszor, valahányszor segitségül hivatott vagy betörni kedve volt. Az erdélyi fejedelmek pedig a Zaránd megye magyarjait azért, mivel koronájokhoz híven szitának, épen nem kiméltek, és midőn a 7 megyével *Arad* (akkor Zaránd) is birtokukba esett, üldözték is azokat. Tudva van, hogy a nemes *Kornis*-családot Tót-

Váradról, a gróf *Kornis*-családot Déznáról, a nemes *Tisza*-családot Boros-Jenőből elüzték, jószágaikat elfoglalták, s igy bántak számtalan más kisebb magyar családokkal is. A folytonos két oldalróli szorongatás a rabigába nem került magyarokat elköltözésre birta. A fejedelmek, kiürülvén és kipusztúlván ekkép a faluk, miután nem volt senki, kire az e megyében létező váraikat, váracsaikat, ú. m. Tótvárad, Solymos, Lippa, Világos, Pankota, Dézna, Boros-Jenő, Erdőhegy sat. bízhatnák, kénytelenek voltak Erdélyből, Moldvaés Oláhországból hozatott oláhokkal azokat benépesiteni.

Majd 300 évig tartott e rendszerök, mely mellett az oláhoknak folytonos elszaporodása, a magyaroknak pedig enyészete természetes és siralmas következés volt! Tartott ezen időszak különösen és vele az oláhok szaporodása is e megyében Erdélynek Magyarhonhoz visszacsatolásáig I. *Leopold* alatt és a törökökkel kötött *karloviczi* békéig.

Az *első* által az erdélyi fejedelmeknek engedett megyék Magyarországhoz visszajövén, a nevezett várak megszüntek azok lenni. A *második* által pedig a török és magyar közt a *Maros* balpartja tétetvén határúl, az itt maradt oláhok részszerint kincstári jobbágyokká, részszerint az ezen időtájban beköltözött *ráczoknak* Arad megyébe szállásolt részével marosmenti határőrökké lettek. És csak ezen idö óta tekintendök az oláhok megtelepitett lakosoknak.

Boros-Sebesben és *Boros-Jenőben* e század elején még találtattak magyar ajkú lakosok, egy csoportban, együtt, az oláhokkal összevegyületlenül laktak, tisztaságban fentarták nyelvöket, ruháikat, szokásaikat, erkölcseiket és jellemöket, úgy hogy bárhol is mint tiszta szeplötlen magyarok felismerhetök voltak.

A kincstár kezéből mind a két mezőváros magánosok birtokába jutván, csupán *gazdászati szempontból* a magyar nemzetiség, nyelv, szokás fentartásárai tekintet nélkül *úrbéri rendezés* alá vétetett. Ennek következtében a magyarok egymás melletti lakjaikból kimozdittattak, az oláhok közé kerültek annyira, hogy a magyar volt szomszédját most csak vasárnap láthatja meg, midön templomába megy.

A múlt század közepe táján *Déznára*, *Menyházára*, *Res-*

tartára az akkor keletkezett vasbányászat és vasgyártás kezelésére (miről értekező alább szóland) csödült magyar családok is csakhamar elolláhosodtak, föleg a papok és magyar tanítók hiánya miatt.

Ekkép keletkezett tehát és szaporodott itt el az oláh, és eltünt a magyar.

Hazánk általános *égaljának* meghatározásában Európa kevés más országaiban feltalálható azon sajátlagossággal találkozunk, hogy benne, az éjszaki végponton kezdve, annak legdéliebben fekvő határa felé irányozván figyelmünket, mind a három éghajlatot kellőkép képviselve találjuk: Szepes, Liptó Árva hazánk *Grönországa*, Arad, Csanád, Temes, Torontál stb. a forró égövet képezi, közbenső megyéi a mérsékelt égövet képviselvén.

Országunk éjszaktól délfelé irányuló kiterjedése azonban koránsem oly jelentőséges levén, hogy éghajlatainak ezen szélszőséges tulajdonai a földgömb következményeiként tekintethetnének, világossá válik, hogy hazánk általános égalja annak *helybeli* égaljai által módosíttatik.

A honunk felföldjénél sokkal éjszakiabban fekvő Lengyelország nagy része amannál mértékletesebb, szelídebb és melegebb égaljjal bír; midön másfelől több magyarországi közép megyéknél sokkal déliebben fekvő Krassó megye ismét ellenkezőleg zordonabb égaljt mutat fel, mint amazok.

A köz éghajlattóli ilynemü eltéréseket, ily éghajlati külön viszonyokat sőt szélszőségeket is azonban, minthogy egyedül a helybeli éghajlatok szülemények, nemcsak több nagyobb kiterjedésü országokban észlelhetünk, hanem feltalálhatók egyes országok kisebb részeiben is.

Épen Arad megye, hazánk legvégsőbb keleti megyéje számitandó azon kisebb vidékek közé, melyekben kisebb téren is észlelhetők az égalji szélsőségek. A Bánság rónája, mint hazánk legforróbb tája, itt tőszomszédságunkban terjed el, ámde megyénk keleti részén emelkednek büszkén fel hegyeink ormai, melyek ismét a hozzánk közel fekvő erdélyi havasokká növik ki magukat. S ezen sajátlagos viszonyok

keletkezésök napjától e jelen időig határoztak a fölött, hogy e megyében a szélszöséges égaljak örök időre fenálljanak.

Vannak is ám ennek még pedig igen érdekesen szemlélhető következményei; pedig az egész távolság, mely azokat föltételezi, csak 8—10 órányira terjedő.

Midön t. i. a hegyeink alatt elterülő s végtelen kiterjedésünek tetsző rónán a lehető legdúsabb termékenységet biztosító *televény* képezi a földalap fő alkatrészét, onnan kis távolságra az itt alább érintendő átmeneti bérczek alkatrészei boritják be hegyes tájunk fölszinét. S midön ennek következtében amott a hazaszerte kedvezőleg ismeretes búza dúsgazdagon diszlik, itt fent a hegyek gyomrából érczek aknáztatnak; amott az aratók víg csoportjai, itt a halvány vézna bányászok nyüzsögnek.

Ott lent a róna szélén emelkedő kis dombokon honunk második rangú nektárja szüretik; nem messze amonnan itt málna, afonya terem bőségesen.

Amott télutó vége felé a természet már ismét ifjodni kezd, a nap melege állattal és növénynyel érezteti éltető erejét, midön akkor még itt hegyeink közt több lábnyira emelkedő hóban gázolhatni. Söt mi több, *Boros-Sebes* és *Dézna* mezővárosok $^3/_4$ órányi távolságra léteznek egymástól, ez közelebb, amaz távolabb hegyeinktől, és már ezen csekély távolság is pontos észleletek szerint 2 héti különbséget alapit a növényélet kifejlödésében.

Midön a közeli rónánk és hegyi vidékünk határszabályozásául szolgáló szegélyzeten kizárólag eröteljes tölgyek képezik az alanti erdöséget, azalatt itt fent mindinkább silányuló bikkesek, nyiresek láthatók, míg végül legfentebb fenyvesek diszlenek.

Amott lent híres jóságú a meleg égaljt jellemző dinnye, kajszin, mandola terem bőségesen, itt fent az adonis, pulsatilla, physalis, atropa és a titkon nősülök számos fajai tudományos élvezetet nyújtanak a füvésznek; s midön amott a fák már világosan fakadoznak, itt ezek ágait és a múlt évi füvek szárait még zúzmara ékíti.

Nem messze tölünk amott az ivóviz a földalap tele-

vényes tulajdonsága következtében szervi alkatrészekkel bőven megtelve főleg nyári hónapokban kártékonyan hat a rónai lakók egészségére, midőn ellenben itt 6—8° kristálytiszta, minden romlástól ment, de már meszet bővebben tartalmazó viz üditő italunk. Ott a róna folyóiban a Tisza halai laknak, itt az afonya tőszomszédságában a kedves pisztráng otthonos.

Amott a magyar költők lantjait méltán hangoztató délibáb legelteti a róna lakóinak szemeit, midőn ezalatt itt fent a hömpölygő vizes és hüvös ködök homályositják el a láthatárt.

Mind ezen, és számos más ellentéties tünemények, mint emlitve volt, csak néhány órai távolságban szemlélhetők. Ez tájunk helybeli éghajlata, Arad megye egyik sajátsága.

A leirandó táj, sebesi vidékünk $^5/_6$ részben merő hegyekből áll. Ezeken, valamint a *vizüledéki* (neptunicus) úgy *tüzi* (vulcanicus) alakulás jellemei világosan vehetők észre.

Mi az *elsőt* illeti, feltalálhatók itt vizben élt és most is élő állatok maradványai. Ezen maradványok vagy épen láthatók, vagy csak benyomatkép mész- és agyagnemü keverékben, vagy szabadon szemlélhetők hegyeink felületén, vagy ásások által kerülnek napfényre. Hogy ezen szerves testek hajdanában a vizből elváltak s annak fenekére leülepedtek, kétséges nem szenved, valamint ez nem csak földünk ily parányi magaslatain, hanem az alpeseken, söt a tenger tükre fölött 18000 lábnyi emelkedéseken a Himalláján is látható. Ezek itt jobbára többfajú apró kagylók és halcsontok kövületei. Ezen lerakodások *Lyell* szerint nem eredményei valamely nagyszerü rögtön beállott földgömbi átalakulásnak, hanem történtek egyszerüen és csendesen olykép, valamint a jelenkorban is történnek ilynemü lerakodási üledékek nem csak a tengerek alatti rónákon és magaslatokon kagyló- és kaláristorlaszok képződése, hanem kisebb mérvben a folyókban is homok- vagy iszaprétegzés által.

Ha a vizsgáló ezen hegyek között minden irányban jár, főleg ha a *Restiráta* nevü vasolvasztótól *Vaskó* és *Rézbánya*

felé veszi útját, több helyen elkülönzött, kúpalakú, a tüzokádó hegyekhez igen hasonló emelkedések által fog meglepetni; valamint ez nemcsak déli Franciaország több megyéiben, hanem hazánk felföldén is több helyen látható. Ezen kúphegyek közelében pedig többféleképp alakult, nagyobb részben már nagyon megváltozott, de világosan a tüzokádó hegyek terményei közé tartozó testek találhatók, minő p. o. a *cserkö*, (basaltes) és *darla* (trachytes); mi ismét világosan tanúsítja azt is, hogy az ezen hegyeken feltalálható közetek nem mind üledéki eredetüek, hanem földalatti hőség és tüz közbenjárása által öskorban keletkeztek. Azon jellemzés, mely magaslataink ezen tüzi származását indokolja, az elöhegyeken csak igen gyengén vagy általában észre sem vehető, de beljebb Erdély felé, tehát a havasok közelében, mindinkább világossá válik, mert föleg itt láthatók a nagyszerü *cserkö-* és *gyurmag-* (porphyrus) torlaszok.

A *neptunicus* vagyis üledéki származású ásványokból hegyeinken nagyobb részben fordúl elö a *homok-* és *mészkö*. A hegyek felszinét képező közet jobbadán az elsöhöz tartozik. Ezen *homokkö* többféle alakú; több helyen legfinomabbúl szemesedve találtam azt, más magaslatokon pedig durvább gyülvényként mutatkozik, melynek egyes részeit agyagföld tartja öszve, s közöttük apró csilla is vehető észre; ezen alakú homokkö egész hegyeket képez itt, s az ezen homok közetek között található homok a górcső alatt sok helyen meglepő szépnek tünik elö zsiros fehér fénye és változatos szép alakjai által. Az itt elöforduló *mészkö* középkeménységü, kékesszürke, fehéren csikozva, kiégetve igen szép meszet ad, mi miatt is böven bányásztatik s feldolgoztatva nagy távolságra elhordatik. Telepeit közönségesen különböző vastagságú agyagrétegzések választják el. Némely helyeken sárgásfehér szinü is fordúl elö; ez az elöbbinél könnyebb és porhanyósabb levén, nem annyira kiégetésre mint épitkezésre szokott felhasználtatni.

E kétnemü közet rétegzése többnemü irányú, nem hihiányzik sem a függirányos, sem a ferde s e kétnemü rétegzés a homokkö emlitett mindkét fajánál látható. Azt, hogy ezen rétegzés valamely külön égtáj szerint lenne különösen

irányozva, állítani nem lehet. A vízirányos rétegzés a leggyakoribb; a rétegek vastagsága változik 2—3 láb, és ugyanannyi öl között, a mennyiben ezt a földszín fölött szabadon kiálló, szelek és eső által tárúltakká vált magaslatok megtekintése után megitélni lehetséges. A rétegek agyag vagy homok, vagy mind a kettöböli keverék által választatnak el egymástól.

A szomszédos erdélyi havasok közül előforduló *cserkö* vastartalmú, s e fölött mezei spátból, olajlából (olivinus) és mészből állani látszik. Erdély innenső határán *Abrudbányához* 2 mérföldnyire emelkedett fel vulcanicus erőszakos hatás által a méltán elhírhedett *Detonata* nevü minden irányban rétegző, hatszögletü oszlopokból alakúlt *Somla-* vagy *Cserköhegy*, mely ritkasága és természettani jelentősége miatt külön értekezésre méltó annálinkább, mivel az itteni nagyszerü bányászat és a tömkeleges barlangok igen érdekes földtani eredményekkel kínálkoznak.

Az itt előforduló *darla* homokos kovarczos mezei spátból és csillarészekből áll, aczéllal szikrázó. Vidékünkön malomkövekre is szokott feldolgoztatni.

A mészhegyek között számos helyeken hírneves *barlangok* folytonosan csepkövet képeznek, söt némelyek többnemü hajdani emlös állatok csontmaradványait is tartalmaznak.

Hegyeink tömkelegében *köszén* is találtatott már. Eddigelé azonban nem akadott senki, ki telepeinek fölkeresését komolyabban megkisérlette volna. Láttam köszenet *Zimbró* helységben Erdély tőszomszédságában, melyet a vasköbányászok kiástanak, s állításuk szerint vastag rétegü fekete agyag között találtatott. Valóban minden földtani viszonyaink kétség kivül helyezik, hogy a köszén is az itteni közetek között foglaltatik. Kivánatos is lenne, hogy e czélból nagyobbszerü ásási vállalkozások történnének.

Mint már érintve volt, hegyeink *szerves maradványokkal* bövelkednek, mégpedig nemcsak azok itt a megye keleti végpontján, hanem azon első dombos emelkedések is, melyeket a rónai utas, ha vidékünk felé törekszik, a rónai tengerről legelőször megpillant; ezek pedig a *Mária Radna* és *Világos* között lefutó kisebb hegyek lánczolatát képezik.

Ezen dombcsoportozatokat alakító emelkedések között különösen *Kresztaménes* helységben láttam ily szerves maradványokat, melyek itt egész szirteket képeznek s kirekesztőleg többnemü apróbb fajú kagylókból állanak. Itt nálunk, de föleg a közel erdélyi hegységeken nem csak a magaslatok ormain hevernek ilyenek, hanem napfényre kerittetnek a bányászok aknáiból, sőt kútásásoknál is. Ezen kagylók ragasz által összetartatva vagy épek és tökéletesen megkövesülve láthatók, vagy állományuk idővel elporlott, felolvadott, s csak benyomatuk látható. Az emlitett ragasz itt is mészből, homokból és agyagból áll. A kagylók jobbadán *egytokúak*, kéttokú ritka s akkor is csak leginkább benyomatkép szemlélhető. A kagylóür erös, szinte kővé vált iszappal vagy agyaggal van kitömve. Az itt elöforduló kagylók, ha meghatározásom nem csal, következő nemüek: *pleurotoma*, *cerithium*, *phanorbis*, *buccinum*, *paludina*, *cyclas* sat. Azon kagylók és állatok nemei, melyek kirekesztöleg tengerben, tehát sós vizben élnek, itt fel nem találtattak eddigelé, minő p. o. a *tengeri nadály*, *kaláris*, *növényállat*, úgy szintén a *górcsöves likacsosok*.

Még gyakrabban fordulnak elö itt az úgynevezett *fatörzskövületek*, melyeken a fa egyes részei, ú. m. a héj, ágak, s azoknak a törzsbei illesztése, sőt az évi közök is világosan láthatók. Ezen kövületek a *félopál* (opalus lithoxylon?) alakjában jelennek meg; ritkább az úgynevezett *kovás kövület*, ennek súlya nehezebb amazénál. Amazok szine viaszsárga, vagy sárgásbarna, barna, a gyürük szine világosabb a fáénál, fényök zsiros, keménységök a sikárlatot elfogadja. E kövületek közönségesen a hegyek ormain, vagy völgyekben a vizmosások által kerülnek napfényre hol egyenként, hol pedig, mint az itteni bányászok néha tapasztalják, egész torlaszokban; némely esetekben a kiásott kövület erösebb érintés által elmállik, szétporlik.

Ott, hol a hegyek érceztartalma válkonyokat foglalnak magukban, ott közönségesen *meleg* vagy *érczes források* is fakadoznak, melyek amazokkal természetes kölcsön viszonyban állani látszanak. Vasérczet böségesen tartalmazó hegyeink között is úgy találtatik ez.

A legcsekélyebb s hegyeinktől még legtávolabban (1 óra) fakadozó langyos forrás épen Arad és Bihar közti határponton, de mégis már Biharban, *Káránd* helység közelében, az itt a hegyek alatt elterjedő Boros-Sebestől *Békés* megyéig elnyúló *Lunka* nevü tisztán nagyszerü tölgyesből álló öserdöben, *Toplicza* nevezet alatt ismeretes. Nem igen gazdag, foka 18° R., és közönségesen a nevezett helység lakói által házi czélokra használtatik fel.

A második már 20—22 fok között ingadoz, az érczhegyek szomszédságában fakad egy igen keskeny, déltől éjszak felé nyúló kis völgyben, *Menyháza* (oláhúl Monyásza) helység határában. Ezen forrás már óránként mintegy 250—300 akó fenemlített mérsékü vizet szolgáltat és orvosi gyógyczélúl is felhasználtatik. Én ezen forrás terjedelmesebb ecsetelésébe nem ereszkedem, minthogy kötelességemnek ismerem annak részletesebb leirását a M. Tud. Akademia természettani osztályának nem sokára annál is inkább benyújtani, mivel ezen forrás, föleg orvosi tekintetben eddigelé közhírré még nem tétetett. Valamint Toplicza, úgy a menyházi forrás is azonban *szegény* vegytani tekintetben.

A harmadik ilynemü forrás már Erdélyben létezik Halmágyhoz közel, *Vácza* helység határában, honnan maga a forrás is nevét veszi. Ez is böven önti vizeit, hömérséke 23—24° R., vegytanilag már a vas- és kéntartalom benne feltünö, világosan kimutatható. Gyógyczélokra alkalmaztatik ez is, noha a betegek elfogadására szegényül van felszerelve.

Ezen 3 langyos forráson kivül létezik a kerület nyugati határán, közel *Apatelek* helységhez egy hideg érczes forrás, melyet már *Kitaibel* tanár vegybontás alá vetett, és *Hydrographiája* II-dik kötet 222-dik lapján terjedelmesen leirt. Fájdalom, ezen forrás olykép hanyagoltatott el tulajdonosai által, hogy jelenleg szinte nem létezönek mondható.

Az *ivóvizet* böven ömlesztö források, melyek igen jó izü, kemény, 6—8° fokú vizet hoznak fel a földszinre, hegyeink mészrétegeiből fakadoznak s több helyütt oly bösegesek, hogy azonnal vasgyári kerekek hajtására alkalmaztat-

hatnak. Különös, hogy a hegyek tövében fakadozó *déznai*, és már a magas hegyek között bugyogó némely *menyházi* források vize langyos, lágy és nem kellemes ízü. Hihető, miszerint ennek oka abban rejlik, hogy ezen források a föld beljében a fentemlitett meleg forrás vizével részben egyesülve vergődik fel; de különösebb még az, hogy ellenben a menyházi langyos forrástól mintegy szász lépésnyi távolságban fakadozó hideg forrás vize az egész kerületben, ha tán a restirátai hideg forrást kirekesztjük, a legtisztább, legjobb ízü és leghidegebb.

Egyébiránt az itteni hegyek között megszámlálhatlanúl fakadozó apróbb források vizei vegytanilag vizsgáltatván, kitünik, hogy azok nagy része *vastartalmú*. Tapasztalám ezt különösen azon kisebb források vizére nézve, melyek Déznától Restiráta felé keletnek vonuló völgyben csergedeznek, noha a kémszerek által fölfedezett vastartalom mennyisége ezeknél igen változó.

Ha tehát az itteni bérczek rétegzéseit ásványi jellemök szerint, és a kövületeket, valamint azok itt böven szemlélhetők, a kövülettan elvei szerint vizsgáljuk; ha föleg ügybevesszük azt, hogy az itteni, noha már az erdélyi határban esö bányászat eredményei után a földtan alapjai szerint az itteni magaslatok az úgynevezett *krétaképződési* rétegekfölöttieknek tartandók; ha ügybe vétetnek a hegyek magaslataiban oly böven elöforduló kövült kagylók, melyeknek nagyobb része maiglan is élö; ha a töszomszédságos erdélyi hegyekben elöforduló barlangok üreiben már sok izben feltalált és még most is feltalálható száraz földi emlös s most már nem élö állatok csontmaradványait ügybevesszük; ha végül azon földtani alaptét szempontjából indulunk ki, hogy valamint a homokkö, úgy annak alakfaja a *homokkögörgyület* vagy *gyülvény*, (conglomeratum), mely itt, mint fentebb emlitve volt, egész hegyeket képez, egyedül nagyszerü vizözön terményei s e szerint a hajdankorban történt úgynevezett *iszapolást* (alluvium) képviselik: úgy bizton következtetjük azt, hogy ezen egész itteni elláthatatlan mindenfelé elágazó hegyláncolatok hajdankorban tengeralattiak voltak, és ennek következtében továbbá azt is, hogy ezen hegycsoportozatok,

ha azokat földtanilag osztályozni akarjuk, a többnemü földtani buvárok által felállitott felosztás, nevezetesen *Lehmann* szerint a *másodrendü képződéshez* (formatio secundaria), mely az üledéki és kövületi rétegzést magábanfoglalja, *Werner* szerint pedig az általa úgynevezett *átmeneti* hegyekhez, és végül a legújabb *Lyell* által felállitott felosztás szerint a *cainozoicus*, vagyis szerinte a *harmadrendü* legújabb képződéshez tartoznak, mely ezen nagy nevü földtani búvár által föllállitott földtani elvek értelmében nemcsak azon rétegeket foglalja magában, melyek az emberi nem első fellépése óta képeztettek, hanem még mélyebben berétegzett azon lerakodásokat is, melyekben sem az embernek, sem ennek müvei nyomára nem akadhatni, de a melyekben a régi, a történelmen túl fekvő időszakokból keletkezett már nem élő sőt már régóta a földszinről eltünt állatok maradványai feltalálhatók (Mammuth, Mastodon, Megaterium sat.).

Hogy azonban ezen hegyláncolatok a *Lyell* által felállitott cainozoicus, azaz harmadrendü képződés, melyik alosztályához, t. i. az általa nevezett *pliocen*, *miocen* vagy végül az *eocen* alosztályhoz tartoznak, vagy más szóval, hogy és minő mélységben következnek itteni hegyeinkben egymásra ezen hármas alosztály rétegei: azt meghatározni azon okból még nem lehet, minthogy itt az idevágó és különösen szükséges földtani adatok, e czélból kiinduló ásások és másnemü földtani kutatások még senki által nem eszközöltettek. A hasonság útján azonban valószinüvé válik előttem, hogy miután *Lyell* a Siciliában általa megvizsgált cserköhegyek tájait és kutatásai eredményeit tartalomdús munkájában (*Geologie, oder Entwicklungsgeschichte der Erde und ihrer Bewohner von Sir Charles Lyell*, die Uibersetzung durchgesehen und eingeführt von *Bernhard Cotta*, Berlin 1858.) leirja, s a hol úgy, mint ez itt is az erdélyi cserköhegy közelébet látható, egész kagylószirtek találhatók, ezen siciliai vidéket egyenesen a *pliocen*-alosztályba sorozza, valószinüve válik mondom, hogy ezen táj hegyláncolatai is ide lennének sorozandók.

A *növényzetet* illetőleg ez hü képviselője éghajlatunk és földirati változatos viszonyainknak.

Nem lehet azonban itt czélom e vidék *Flóráját* és *Faunáját* csak megközelítve is kimerítőleg közölnöm. A nemeket és fajokat csak annyiban érinthetem, mennyiben a fáradságos és szerfölött sok időfelajánlást igénylő orvosgyakorlati viszonyaim között fiatalabb koromban vagy magam teheték néha e czélból egyes kirándulásokat, vagy mennyiben gyüjteményem lajstromát mások is pótolák becses adataikkal; s e miatt osztályozatlanúl is számlálom elö azon növényeket, melyek itt ismeretesebbek, de minden esetre általuk is égalji viszonyaink jellemeztetnek:

Astragallus austriacus, onobrychis. — *Acer* platanoides, pseudoplatanus, tartaricum. — *Alnus* incana, glutinosa. — *Asarum* europaeum — *Aristolochia* vulgaris, clematitis. — *Arum* maculatum. — *Acorus* calamus. — *Anchusa* officinalis, panniculata. — *Achillea* millefolium, tanacetifolia, lanata. — *Agrostemma* kitago. — *Angelica* sylvestris. — *Aesculus* hippocastanum. — *Alyssum* montanum. — *Arenaria* heteromala, serpyllifolia. — *Amaranthus* viridis, prostratus. — *Allium* campestre, oleraceum, ursinum, sativum. — *Absynthium* vulgare. — *Artemisia* vulgaris. — *Althea* officinalis, hirsuta. — *Ajuga* vulgaris, reptans, officinalis. — *Alisma* plantago. — *Agrostis* vulgaris, alba. — *Adonis* vernalis, autumnalis. — *Anemone* hepatica, sylvestris, ranunculoides, nemorosa. — *Authemis* arvensis, cotula. — *Avena* tenuis celtica, elatior, sativa, fatua. — *Aster* annuus, amellus. — *Alyssum* saxatile, montanum, calicinum. — *Aira* cespitosa, cristata. — *Anagallis* coerulea, arvensis. — *Apium* petroselinum, graveolens. — *Asclepias* vincetoxicon. — *Aspholelus* ramosus. — *Aethusa* cynapium. — *Alchemilla* vulgaris. — *Amygdalus* communis — *Anethum* foeniculum, graveolens. — *Aquilegia* vulgaris. — *Arundo* egipejos. — *Asparagus* officinalis. — *Atropa* belladonna. — *Antirrhinum* linaria, maius. — *Amorpha* fruticosa. *Aretium* lappa. — *Brassica* oleracea, campestris. — *Bellis* perennis. — *Betonica* officinalis. — *Bromus* arvensis, siliginosus, tectorum, mollis. — *Berberis* vulgaris. — *Betula* alnus, glutinosa, alba. — *Biscutella* laevigata. — *Bellis* perennis, *Beta* vulgaris. — *Blitrum* virgatum. — *Buxus* sempervirens. — *Carum* carvi. — *Coronilla* varia. — *Coluthea* arborescens. —

Cytisus argenteus, austriacus, laburnum. — *Chelidonium* maius. — *Chenopodium* vulgare. — *Carduus* spinosus, mollis, acanthoides, crispus. — *Carlina* vulgaris. — *Colchicum* autumnale. — *Convolvulus* plicatus, arvensis. — *Cichorium* intybus. — *Crepis* agrestis, tectorum, biennis, perennis. — *Chenopodium* ambrosyoides, bothris, viride. — *Cucubalus* Behen. — *Cornus* mascula, sangvinea. — *Campanula* arvensis, maior, ranunculoides, glomerosa, patula, alpina. — *Cynoglossum* officinale. — *Cerinthe* minor. — *Coryllus* avellana. — *Calendula* officinalis. — *Caltha* palustris. — *Canabis* sativa. — *Crocus* sativus. — *Crataegus* oxyacantha, inermis. — *Coronilla* varia. — *Conium* maculatum. — *Cochlearia* armoracia, officinalis. — *Clematis* vitalba, integrifolia. — *Cineraria* palustris. — *Crysanthemum* luccanthemum. — *Convallaria* bifolia, maialis. — *Centaurea* cyanus, soltitialis. — *Carex* pilulifera. — *Daucus* carotta. — *Digitalis* laevigata, lutea, ambigua. — *Dentaria* bulbifera. — *Daphne* mesereum. — *Dictamnus* albus. — *Datura* stramonium. — *Delphinium* consolida, Ajacis. — *Dianthus* carthusianorum, caryophillus, saxifraga. — *Dipsacus* fullonum, laciniatus, globosus? — *Dracocephalum* austriacum. — *Erysimum* aliaria, cheiranthoides. — *Eryngium* campestre, maritimum. — *Econymus* latifolius, verucosus, europaeus. — *Euphrasia* lutea, officinalis. — *Epilobium* montanum, grandiflorum, angustifolium. — *Ervum* hirsutum, parietinum, lens. — *Eupatorium* canabinum. — *Euphorbia* cyparissias, falcata, palustris, saxatilis, esula, lathyris, segetalis. — *Echium* vulgare, violaceum. — *Equisetum* palustre, arvense, hyemale. — *Eleagnus* angustifolius. — *Fraxinus* excelsiva, pendula. — *Fagus* sylvatica, castanea. — *Fritillaria* meleagris. — *Fumaria* officinalis. — *Festuca* elatior, ovium, bromoides. — *Fragaria* vesca, reptans, villosa, sterilis. — *Ficus* carica. — *Forniculum* officinale. — *Fedia* dentata. — *Galium* laevigatum, erectum, palustre, verum, sylvaticum. — *Globularia* vulgaris. — *Galanthus* nivalis. — *Gnaphalium* arvense, montanum. — *Gladiolus* imbricatus, communis. — *Genista* germanica, tinctoria, pubescens. — *Gratiola* officinalis. — *Geum* urbanum. — *Gentiana* acaulis, cruciata, lutea, punctata. — *Geranium* argeu-

ţeum, Robertianum, fuscum, palustre, pratense, sylvaticum. *Glechoma* hederacea. — *Hyppericum* perforetum, montanum, hirsutum. — *Hibiscus* syriacus, trionum. — *Hedysarum* obscurum, onobrychis. — *Hordeum* vulgare, murinum, distichon. — *Holcus* mollis, lanatus, avenaceus. — *Heliofropium* europaeum. — *Helianthemum* alpestre, vulgare. — *Helleborus* purpureus, niger. — *Hesperis* matronalis. — *Humulus* lupulus. — *Heraclium* alpinum. — *Hieracium* alpinum, incanum, villosum. — *Hottonia* palustris. — *Hyosciamus* niger, agrestis?. — *Hyssopus* officinalis. — *Helianthus* annuus, tuberosus. — *Hyacinthus* comosus, botryoides, racemosus. — *Ilex* aquifolium. — *Inula* germanica, salicina, dyssenterica, Hellenium, ensifolia, montana. — *Iris* ensiformis, lutea, germanica, variegata. — *Isatis* tinctoria. — *Juncus* articulatus, bulbosus, capilatus, pilosus (?) — *Juniperus* communis, sabina. — *Juglans* regia. — *Lactuca* sativa, sagittata, scariola, virosa. — *Lamium* album, amplexicaule, purpureum. — *Lathyrus* tuberosus, hirsutus, pratensis, sylvestris. — *Leontodon* taraxacum, autumnale. — *Lepidium* alpinum, latifolium, campestre, sativum. — *Ligusticum* levisticum, austriacum. — *Ligustrum* vulgare. — *Lilium* convallaria, Martagon, bulbiferum. — *Linaria* vulgaris, linifolia, spuria. — *Linum* alpinum, perenne, catarcticum, austriacum, tenuifolium, hirsutum. — *Lithospermum* arvense. — *Lolium* perenne, temulentum. — *Lonicera* caprifolium, tatarica. — *Lichnis* alpestris, dioica. — *Lycium* barbarum. — *Luzula* pilosa, albida. — *Leonurus* cardiaca. — *Lotus* corniculatus. — *Lysimachia* punctata. — *Lythrum* virgatum. — *Malva* alcea, pentafida. crispa, sylvestris. — *Mambium* vulgare, peregrinum. — *Matricaria* panthemium, chamomilla. — *Medicago* sativa, falcata, orbicularis, lupulina, maculata. — *Melilotus* arvensis, austriacus, dentatus, officinalis. — *Melissa* officinalis, nepeta. — *Mentha* piperita, crispa, pulegium, aquatica, hirsuta. — *Mespilus* germanica. — *Morus* alba, nigra. — *Myozotis* purpurea, arvensis, sylvatica, palustris. — *Melampyrum* arvense, pratense, cristatum. — *Myagrum* perfoliatum, paniculatum, saxatile. — *Narcissus* poeticus, pseudonarcissus. — *Nasturtium* aquaticum, sylvestre, officinale. — *Nigella* arven-

sis, damascena. — *Nepeta* nuda pannonica. — *Nymphea* alba, lutea. — *Nicotiana* rustica, tabacum. — *Oenanthe* crocata, fistulosa. — *Ornus* europaeus. — *Ononis* spinosa, rotundifolia. *Orchis* fusca, bifolia, mascula, latifolia, alpina. — *Origanum* vulgare. — *Ornithogalum* luteum, umbellatum, comosum. — *Orobus* pannonicus, sylvaticus, niger, vernuus. — *Oxalis* acetosella, striata (?) — *Onosma* echyoides. — *Panicum* miliaceum, glaucum, verticillatum. — *Pyrethrum* inodorum, alpinum, corymbosum. — *Pulsatilla* pratensis, vernalis, vulgaris. — *Poterium* sangvis, orba. — *Prunus* spinosa, domestica, padus, avium, cerasus, insititia. — *Pyrus* communis, cydonia, domestica, malus. — *Paris* quadrifolia. — *Parietaria* officinalis. — *Physalis* alkekengi. — *Populus* tremula, nigra, villosa, alba. — *Pinus* abies, larix, picea. — *Phytolacca* decandra. — *Pulmonaria* officinalis, angustifolia. — *Poa* annua, latifolia, angustifolia, pratensis, compressa, pilosa. — *Prunella* vulgaris, alba. — *Papaver* dubium hybridum, rhoeas, alpinum. — *Pisum* sativum, arvense. — *Pimpinella* glauca, saxifraga, media, minor. — *Plantago* maior, hungarica, lanceolata. — *Primula* veris, farinosa, elatior. — *Platanus* orientalis. — *Polygonum*, bistorta, fagopyrum, tataricum, viviparum. — *Potentilla* anserina, argentea, caulescens, reptans, rupestris. — *Polemonium* album. — *Quercus* pedunculata, robur, cerris, botrys, austriaca. — *Ranunculus* bulbosus, acris, ficaria, sceleratus, gramineus, lanuginosus, repens. — *Raphanus* raphanistrum, satirus. — *Reseda* lutea. — *Rhamnus* catarcticus, frangula, saxatilis. — *Rhinanthus* crista galli. — *Ribes* alpinum, rubrum, nigrum. — *Robinia* pseudoacacia. — *Rosa* alpina (?) canina, repens, pumila, gallica, spinosissima. — *Rosmarinus* officinalis. — *Rubia* tinctorum. — *Rubus* fruticosus, idaeus. — *Rumex* acetosa, alpinus, aquaticus, conglomeratus, crispus. — *Rhus* cotinus glabrum. — *Sorbus* aucuparia, domestica, hybrida. — *Senecio* iacobea, incanus, sylvaticus, vulgaris. — *Solanum* dulcamara, tuberosum, nigrum. — *Spirea* crenata, opulifolia, sorbifolia, salicifolia. — *Sinapis* alba, arvensis, nigra. — *Sempervivum* tectorum, montanum. — *Saxifraga* rotundifolia, bulbifera, tridactylites. — *Scrophularia* nodosa, aquatica. — *Scabiosa* arvensis, sylva-

tica. — *Salix* europaea, alba, pendula, babylonica, praecox, monandra, caprea. — *Symphitum* officinale, tuberosum, bulbosum. — *Sambucus* nigra, ebulus, racemosa. — *Silene* armeria, dichotoma, saxifraga, nutans, quadrifida, noctiflora, stricta. — *Saponaria* officinalis, vacaria. — *Spinacia* oleracea. — *Scorzonera* purpurea, laciniata, hispanica. — *Scilla* bifoliata. — *Secale* cereale. — *Stipa* pennata, capillata. — *Staehys* erecta, annua, palustris, sylvestris. — *Scutellaria* peregrina, hastifolia, minor. — *Sideritis* montana. — *Salvia* officinalis, pratensis, glutinosa, sylvestris. — *Siringa* vulgaris. — *Sagittaria* sagittifolia. — *Seseli* glaucum, montanum. — *Satureja* hortensis. — *Scandix* cerefolium, odoratum. — — *Sedum* acre, annuum, reflexum, atratum. — *Sysimbrium* arenosum, sylvestre. — *Souchus* oleraceus, palustris. — *Trifolium* pratense, procumbens, agrarium, alpestre, expansum, montanum, angustifolium, filiforme, pannonicum. — *Trapa* natans. — *Teucrium* scordium, botrys, montanum, chamaedrys. — *Thymus* serpillum, acinos, vulgaris, alpinus. — *Tanacetum* vulgare, balsamina. — *Tussilago* farfara, petasites. — *Triticum* vulgare, spelta, junceum, repens, rigidum. *Typha* latifolia, angustifolia. — *Taxus* baccata. — *Tragopogon* pratense, maius. — *Thalictrum* aquilegifolium, angustifolium, pratense. — *Thlaspi* alliaceum, bursa, pastoris, perfoliatum. — *Tilia* europaea. — *Ulmus* suberosa, alba, campestris. — *Urtica* urens, dioica, pilulifera. — *Viola* tricolor, ambigua, odorata, montana. — *Valeriana* officinalis. — *Verbena* officinalis. — *Viscum* album. — *Vitis* vinifera. — *Vicia* pisiformis, pannonica, cassubica, faba, lutea, sativa, angustifolia, cracca, dumetorum. — *Verbascum* thapsus, thapsoides, floccosum, phoeniceum. — *Veronica* arvensis, becabunga, agrestis, chamaedrys, officinalis, montana, spuria, verna. — *Vaccinium* myrtillus, vitis idaea, uliginosum. — *Viburnum* opulus. — *Vinca* minor. — *Xanthium* strumarium, spinosum. — *Zea* mais.

Kitünik ezen jegyzékből, hogy ezen növényeknek tetemes része a hegyi növények közé számitandó.

A *xanthium spinosum*, mely ezelőtt 20 évvel itt látható nem volt s későbben Serviából becsempésztetett, jelenleg

már annyira elboritja vidékünket, de föleg e megye rónáját, hogy a kaszálók és közlegelök nagyobb része haszonvehetetlenné válik. Ezen szerfölött elharapózó növény további elterjedésének gátolása már többé nem a magánosok, hanem a közigazgatás feladata. Eddig ez érdemben mi sem történt.

Az *állatország* itt úgy, mint mindenütt, a földirati és égalji viszonyokhoz méretten van képviselve.

A hasznos *háziállatok* tekintetében vidékünk, sajnosan kell mondanom, általában igen hátramaradott, tenyésztésök az elöhaladásnak csak küszöbén sinesen. A ló és szarvasmarha nemesitése, különösen jelenleg, parlagon hever olykép, hogy ezen állatok a nagyság, erö, alak és szépség tekintetében csak *törpéknek*, nyomorékoknak nevezhetök; noha ennek ellenére igaz az is, hogy ezen kis állatok, tekintve a munkagyözést és kitartást, sokkal nagyobb életeröt tanúsitanak, mint azt külalakjok egyelöre sejdittethetné, mivel mokányságuk s parányiságuk daczára, rosz tápláltalásuk és kellö ápoltatásuk hiányának ellenére csak csudálkozni lehet, hogy oly terhes munkákat, miket még a hegyvölgyiség tetemesen nehezit, csak általában is meggyözni képezek. Ezelött a lónemesités tekintetében állami intézkedések tétettek a hires mezöhegyesi ménes közbevetésével, melyek az általános lónemesitést közel kilátásba hozták; másfelöl pedig a hajdani nagyobb földesuraknak is szép méneseik voltak, melyek segitségével a lónemesités magán úton eszközöltethetett. — Amazok meg vannak most szüntetve, a földesurak pedig gazdálkodásuk elöbbi elveit lényegesen megváltoztatni kénytelenittettek.

Földirati viszonyaink a nemesebb *juh* tenyésztésére nem alkalmasak; itt-ott látható a magyar birkafaj kis falkája.

Jó karban van azonban a *sertéstenyésztés*. A sertések kiteleltetését itt a tölgy- és bikkesek biztositják, melyek közönségesen böven termik meg a magot. A sertéstenyésztés tehát itt a maga helyén van, és kerületünk kicsinyben úgy mint nagyban nemes fajokat állit elö, melyekkel minden évben nevezetes kereskedés szokott üzetni. A közember annyit

hizlal, a mennyit csak bir, és kereskedik helyben kerületünk mezővárosaiban tartatni szokott vásárokon. A nagyobb birtokosok pedig ez üzletet nagyban gyakorolják annálinkább, mivel pálinkaházaik vagy lélgyáraik bőven szolgáltatják a moslékot, mely a hizlalást tetemesen könnyíti.

A *kecsketartást* vidékünk hegységei gyámolítják. Majd minden egyes szegény gazdának megvan a maga kecskéje, s minden községnek a maga nyája, mely télen nyáron a hegyeken legelvén, teli tölgyet hoz estve haza gazdájának.

A *szárnyas* háziállatoknak minden nemei élénken tenyésztetnek, de nemesitésökre eddigelé semmi gond nem fordíttatott.

Méhet csak egyes gazdák tartanak, s végül kivétel nélkül megöletnek. Az azokkali gyümölcsözőbb és emberségesebb bánásmódot vidékünkön hirből sem ismerik.

A *selyembogár* tökéletesen ismeretlen, noha az eperfa kerületünk lapályán nemcsak sikeresen tenyészthető, de gyümölcse miatt az aprómarha kedvéért bőven tenyésztetik is, sőt némely országútaink vele be is szegélyezvék.

A *vadak* vadászati szabályok értelmében nem tenyésztetnek, onnan van, hogy a ragadozók a többiekhez kellő viszonyban nincsenek. A *farkas* és *róka* állandó lakosa vidékünknek, sőt a komoly *medve* is jő néhanéha ide látogatóba. A *vaddisznó* 1831-ik évig itt ismeretlen volt, akkor jelentek meg első példányai a vadászok örömére és a parasztgazdák boszúságára. Azóta terjedelmes erdeinkben nagyon is elszaporodtak. A *borz* gyakori, a *vidra* ritkább; *őz*, *nyúl* elég van; *szarvas* a szabadban nem találtatik. Itteni tartózkodásom 33 éve alatt 3 *hiúz* is ejtetett el.

Értekezőnek az itteni *Fauna* körüli tapasztalatai sokkal csekélyebbek, és azon természetbuvárok is, kik eddigelé e czélból keresék fel megyénk keleti részét, sokkal rövidebb ideig mulattak itt, semhogy vidékünk e tekintetben tökéletesen kiaknáztathatott volna. Hazánk érdemdús búvára *dr. Friewaldszky* úr több izben fordúlt meg itt és számos fáradságos kirándulásai után azon meggyőződését közlé velem, hogy az itteni vidéken szerzett, a Faunát illető tapasztalatai igen is megegyezők azokkal, melyeket a Bánságban és a vele

határos délkeleti vidékekben tett tudományos kirándulásaiban szerzett. Valamint tehát egy részben csak az ő és némely más e téren szakavatottak becses közlései, úgy némely részben saját csekély tapasztalataim szerint említendem meg itt azon kevés fajokat, melyek eddigelé vidékünkön már meghatároztattak:

Emlősök: *Capra* ovis, *bos* bubalus, *equus* caballus, asinus. — *Sus* scrofa. — *Capra* hircus. — *Canis* familiaris, vulpes, lupus. — *Felis* cattus, linx. — *Cervus* capreolus. — *Lepus* timidus, cuniculus. — *Lutra* vulgaris. — *Mustela* foina, martes, putorius, vulgaris. — *Mus* cricetus, rattus, musculus. — *Glis* muscardinus, sorex. — *Talpa* europaea. — *Ursus* arctos. — *Erinaceus* europaeus. — *Vespertilio* murinus, minor.

Madarak: *Vultur* fuscus, cinereus. — *Falco* ruffus, griseus, milvus, palumbarius, peregrinus, minutus. — *Aquila* naevia, nigra. — *Strix* noctua, bubo, aluco, passerina. — *Picus* maior, medius, viridis, cuculus. — *Turdus* iliacus, musicus, saxatilis. — *Muscicapa* muscipeta, parva. — *Hirundo* rustica, urbica. — *Sylvia* philomela, cinerea, fluviatilis. — *Parus* coeruleus, cristatus, maior. — *Alauda* arvensis, minor. — *Fringilla* caelebs, domestica, citrinella. — *Emberysa* citrinella, montana. — *Motacilla* luscinia, alba, rubecula. — *Upupa* epops. — *Loxia* cocothrautes. — *Corvus* corax, corone. — *Sturnus* vulgaris. — *Columba* oenas, turtur, risoria, palumbes. — *Perdix* coturnix, cinerea. — *Phasianus* colchicus. — *Otis* tarda. — *Tetrao* tetrix, urogallus, bonisia. — *Pavo* cristatus, meleagris, gallopavo. — *Anser* cinereus, mergus, merganser. — *Anas* anser, boschas, moschata. — *Ciconia* alba, nigra. — *Grus* cinerea. — *Ardea* stellaris, cinerea, grus. — *Scolopax* rusticula, gallinago. — *Tringa* pugnax. — *Fulica* atra.

Hüllők: *Rana* esculenta, temporaria, arborea, buffo. — *Lacerta* vulgaris, palustris, rupea, agilis. — *Coluber* berus, natrix. — *Testudo* orbicularis.

Halak: *Salmo* fario. — *Esox* lucius. — *Cyprinus* carpio alburnus, gabio. — *Perca* fluviatilis. — *Acipenser* sturio, mely utóbbi azonban csak a Tisza nagy áradásaikor a Marosba is innen a Körösökbe vonúl.

Rovarok: *Apis* mellifera, terrestris, violacea. — *Meloe* vesicatorius, proscarabeus. — *Oniscus* asellus. — *Cimex* lacustris, lectularius. — *Musca* camaria, domestica. — *Culex* pipirus, reptans, columbaciensis. — *Grillus* cristatus, campestris, domesticus. *Phalaena* tinea, sarcinella, cerambyx, pillionella, granella. — *Curculio* frumentarius. — *Tenebrio* molitor. — *Dermestes* pelliotardarius. — *Aranea* diadema, aquatica, domestica. — *Papilio* brassicae, crataegi, rhamni, euphorbiae, cardui. — *Sphinx* atropos. — *Phalaena* tectrix, graminella, processionaria, melonella. — *Scarabaeus* melolontha, auratus. — *Formica* nigra, rubra, ruffa. — *Coccinella* septempunctata. — *Crysomella* oleracea. — *Cryptocephalus* asparagi. — *Forficula* auricularia. — *Lucanus* cervus. — *Chrysis* ignita. — *Vespa* vulgaris, striata. — *Oestrus* equi, bovis, ovis. — *Cynips* quercus, petioli, folii. — *Scarabeus* nasicornis stercoraceus, vernalis. — *Silpha* germanica. — *Lampyris* noctiluca. — *Cicada* aurita, plebeja. — *Libellula* virgo. *Hippobosca* ovium, avicularia. — *Julus* terrestris. — *Cancer* astacus. — A rovarok tekintetében *dr. Friewaldszky* úr szives volt még különösen ezeket közölni velem: A rovarok nagy bőségben és változatosságban tenyésznek e vidék lapályos, valamint hegyes részén. A hatalmas *Lunka* öserdő, melynek alig van párja hazánkban, a *farágók* családjából számos fajnak szolgál lakhelyül. Mint európai ritkaságot fel lehet itt említeni az *antracias bicornis-t*, mely rovarfaj a *bakonyi* erdőből is, de ezenkivül csak déli Oroszországból ismeretes. Az *agnathus decoratus*, mely eddigelé *Mehádia* vidékén csak egy példányban, s legközelebb *Lombardiában* találtatott, szintén tenyészik a *Lunka* erdejében; ezen erdő rovarfaunáját jellemzik még más számos fajokon kivül a *heledona crenata*, *platydenna dejanii* és *homalysus flexuosus* és a *brachydires contractus*, a menyházi erdőben pedig honol az *abax schüpelii*.

Férgek: *Limax* ater, ruffus, agrestis, pomatia. — *Hirudo* medicinalis, sangvisuga. — *Lumbricus* terrestris, sat.

Népesség: Arad megyének ezen hegyes kerülete 17 négyszögmérföldet foglal el, miből a lapályra csak 3 esik. Van 5 mezővárosa és 53 helysége. Lapálya a *Körös* völgye, átmetszi ezt az Erdélyből bejövő *Fehérkörös*, melyből *Butyin*

hajdan (Bökény) mezővároson túl lecsapoltatott a dús érdemü *Beszédes* által azon malomcsatornabeli viz, mely jelenben egész hosszában *Békés* megyéig 14 nagyszerü malmot hoz szakadatlan mozgásba, mi az egész körösvölgy lakóira nézve kiszámithatatlan haszonra szolgál föleg azon oknál fogva, minthogy ezen a vidéken 1829-ig, a midön ezen malomcsatorna létrejött, jobbadán csak silány szárazmalmok léteztek, részszerint mivel ilyeneket épiteni azon természetes oknál fogva államilag tilos volt, mivel a malomgátak által a viz szabad folyása gátoltatván, ezáltal nagy és kártékony kiöntéseknek szolgáltattatott volna alkalom. *Beszédes* vidékünkön azáltal, hogy ezen csatornát számos physicai és a magán jogból felmerült akadályok daczára 3 év alatt létrehozta s a vidéket az előbb gyakran előfordúlt lisztdrágaságtól örök időre fölmentette, örök, soha el nem enyészhető emléket emelt magának.

E kerület lakosainak száma jelenleg 35,810, esik tehát ezekből egy négyszögmérföldre 2100 lélek. Van ezekből:

Római catholikus	1572.
Görög egyesült	105.
Örmény	1.
Helvét hitvallású	586.
Zsidó	243.
Görög nem-egyesült . . .	33,303.
Öszvesen	35,810.

Hogy a szülések, halálozások és nősülések közötti viszony annál jobban kiderüljön, felhozom a hat utólsó év eredményeit:

Év.	*Született.*	*Meghalt.*	*Nősült.*
1853.	1466.	1531.	331.
1854.	1372.	1374.	362.
1855.	1431.	1639.	332
1856.	1498.	1006.	387.
1857.	1654.	1395.	337.
1858.	1430.	1527.	315.
Öszvesen	8851.	8472.	2064.

Ezen adatokból kitetszik:

Több halt mint született 1855. (cholera) és 1858.

Legtöbb született 1857-ben.

Legtöbb nősült 1856-ban.

A népesedés elöhaladása ezen 6 év alatt tesz 376-ot, esik tehát egy évben a szaporodásra 63.

Az egész népességre esik öszvesen 1578 magyar. A helvét hitvallásuak mind azok. A catholikusok között számos cseh és tót létezik.

A lelkészek száma öszvesen 61. Esik tehát 1 lelkész 590 lélekre.

Catholikus plébánia van kettö: *Menyházán* és *Butyinban* (Bökény). Helvét hitvallású egy: *Boros-Sebesben*.

Iskolaköteles gyermek van öszvesen . 3103.

Iskolán ezekből . . . . . 1537.

Fele tehát bitangol!

Az *olvasztó nyelv* az *oláh*, minthogy 33 ezer oláhra esik más nyelvü 2100; e szerint 17 oláhra esik nem oláh 1.

Ezen oláhok a legnagyobb valószinüséggel azon tatárok és oláhok utódai, kik a 13-dik század vége felé, IV. vagyis Kún László által a híres tatárjárás alkalmával Erdélyben a tatárok és az azokkal szövetkezett oláhországi oláhok ellen vívott győzedelmes csata után a tatárokkal együtt foglyokká tétetvén, hazánk még akkoron igen népetlen több megyéiben felosztattak, valamint ez ezen értekezés elején bövebben felemlitve volt.

Az *oláh nyelv*, mint tudva van, egy részben eredeti dák, más részben a latin nyelvből van szerkesztve. Elfoglalván a rómaiak Dákiát, nem késtek azt saját fajukkal a lehetöségig gyarmatositani a végből, hogy az elfoglalás a végképeni beolvasztás által annál inkább biztosittassék. A népek átegyénitése és átöntetése azonban nehéz feladat; az amalgamisatio itt is tehát akkor, midőn a rómaiak hatalma végét érte, még csak felényire haladott volt; s innen van, hogy az oláh szótár szavainak fele, söt még ennél is több, még öskori, eredeti. Hangejtése kellemes, leghasonlóbb az olaszéhoz; a magán- és mássalhangzók kellö viszonylagos vegyülete könnyü kiejtést és könnyü, igen érthetö éneklést enged. Nyelvtana szabatos s ennélfogva könnyü is. A törzsnyelvek mások általi megrontása alkalmával történni szokott sajátlagos és szinte

szabályszerinti *szóelferdítés* jellege közös azon rokon nyelvekkel, melyek latin származásuak; az észlelő rá akad t. i. itt is azon külön elferditésekre, melyek nemcsak az olasz, hanem a franczia és spanyol nyelvekben ugyanazok. Hogy e tájon a római meghódításkor, vagy ha valamivel később is, tót ajkú lakosság is létezett, kitetszik onnan, hogy az itteni oláh nyelvben számos tökéletesen beolvadott tót szavak foglaltatnak. Ezen keverék minden esetre régibb, mint az, melynek következtében e nyelvben sok magyar eredeti szavak hallhatók, mi azonban csak itt és Erdélyben vehető észre.

Egyébiránt a rómaiak hitregés szokásainak és szertartásainak jó nagy része fentáll most is az oláhok között, mi különösen kitünik a halottakkali bánás és azok eltakarítása körül.

A magyar ott, habár honában van, hol ily nagy számú idegen nyelvü és sajátságos vallású néptömeg közé kerül, hajlandó szivszorongatva elhitetni magával azt, hogy idegen földön lakik. Az oláh pedig könnyen és jól sajátitja el nyelvünket s e téreni előhaladása már ezelőtt egy évtizeddel is nagyobb mérvben volt észrevehető, söt mi több, azon oláh ki már jól forgatja nyelvünket, büszke rá. Azon oláh ifjú, ki magyar ezredbe soroztatván, 8, 10 év múlva tér vissza, az testében lelkében megváltozott lény. Mit nem eszközölhetne tehát itt csak 20 évig tartó nemzeties nevelés?

Nem nehéz a lélektan elvei szerint egy egyes egyén jellemének meghatározása, csak elég hosszas legyen időszerintileg és az élet soknemü viszonyaira elegendőleg kiterjedő az észlelés. Azon jellemek szabatos meghatározása ellenben, melyek az egyéniségtől elvontan egy egész nemzetet, vagy annak legalább jóval nagyobb részét megilletik, épen is csak azért nehezebb, mivel ezen eljárásban az egyes egyéniségek ezreinél többnemü egyéni tulajdonok, mint mérsékmény, szellemi kiképeztetés, vagyoni viszonyok, az előjárt neveltetés iránya sat. által föltételeztetni szokott egyéni jellemsajátságok a számadásból kihagyandók s elkülönzendők azoktól, melyek tisztán csak a nemzeti bélyeget alkotják. Erre már több idő, több oldalú észlelet és nagyobb elfogulatlanság szükségeltetik. Lássuk oláhinkat:

Az oláh ritkán nő hosszúra, csontrendszere kiválólag erős és tökéletesen kifejlett; izmai azonban véznák, pelyhüdtek, annak jeléül, hogy bizonyos okoknál fogva az izomrendszer természetes kifejlődésében gátoltatik. *Csecsemő*-korában minden tekintetben tökéletesnek látszik, mi ismét oda mutat, hogy az általános kifejlödhetés tökélyének alapja megvolna. A *himlőoltások* alkalmával feltünö és méltán tetszik az arcz szép alakja, a nagy, tüzes és fekete szem, s ugyanily szinü sürü hajzat, az izomrostok szilárdsága és tömörödése, a testi mozgások élénksége, a hang erőteljes csengése és duzzadozó mellkas; a kékszemü gyermek ritka s még ennél is ritkább a szöke hajú. Az *újonczozás* elé állított ifjaknál már alig ismerhetni rá a gyermekkori erőteljes alakokra, ritka már itt a tenyerestalpas legény. Az *előhaladottabb* férjfiúi korbeliek korán öregszenek, csontosok ugyan de czingárok, arczuk korán ráncozodik, de a hajzat ritkán öszül. Potrohos oláht még nem láttam. Ritka oláh éri el a 70-dik életévet.

Mi *nemzeti jellemét* illeti, az központosúl *fásult közönyösségben* és a *lélek működései tespedésében*, hozzájárulván még ehhez *általában* a véralkat hidegsége; megfejthetök ezekből ezen nemzet sajátlagos jellemnyilatkozatai.

Az oláh jószivü, csendes magaviseletü azon elv szerint: Ne bánts engem, én sem bántlak téged. Nem vállalkozó, nem könnyen hivő és azért bizalmatlan is. Ő az újitások ellensége, de végül az általa elfogadottak hasznát belátván, hálálkodó. Jó útra nem nehezen tereltetik, elfogadja a jó tanácsot is de csak hosszas, a legkisebb részletekig kiterjedö elemzés után. Saját vagy mások károsodását vagy szerencsétlenségét hideg vérrel türi s illetöleg nézi részvétlenül. Nem czivakodó, nem verekedö, személyes pereit ellenével egyszerü hidegvérü szóváltással dönti el. Emlékezése és képzelme lassú, erötlen és azért az oláh nem ábrándozó, kedélye bágyadt, felfogása pedig nehézkes. Társalgást, mulatságot, vigságot nem keres, nem is igen gyakorol. Ha ittas, mámorában szokott komolyságát veszti és lesz kedélyes, beszédes, közelitgetö, simuló és tréfás, igenigen ritka esetekben dühöngö. Ezen állapotát az oláh maga nevén nevezi, mert a részeg oláh, a mikor az, magát soha részegnek, hanem *betegnek* mondja. Jobbára babo-

nás hitü s hiszi a vampyrokat maiglan is úgy, valamint az elővégzetről is meg van győződve, ide vezetvén minden történtet vissza és azért fogadja hidegen a sors csapásait is. Babonás hitének egyik jellemzése az is, hogy midön nehéz vagy idült kórban szenved, ruházatjának valamely még igen is haszonvehető részét az utak melletti fák vagy bokrok ágaira aggatja azon meggyőződéssé vált reményben, hogy nyavalyáját vesztendi és arra menend át, ki ezen ruhadarabhoz csak nyúland is; ámde várakozhatik is! Vallásossága a hittani eszmék tökéletes hiánya miatt nem dicséretes; a vallás parancsolta böjtnek azonban annyira hódol, hogy a részegeskedés, csalás, lopás büneit erkölcsiségi tekintetben hasonlíthatlanúl kisebb vétségeknek tartja, mint amannak megszegését. A vallás és az általa kitüzött erkölcsiség között fentálló kapcsolatot az oláh még úgy fogja fel, hogy, midön az általa eltökélt és végrehajtani szándékolt lopás helyszinére eljut, mielőtt dolga érdemében az első tettleges lépést megtenné, a háromszoros keresztet magára vetni soha el nem mulasztja. A föltétlen hüség, ha szolgálatba lépett, nem gyönge oldala. Minden komolysága és hidegvérüsége mellett a ravaszság és makacsság egy bizonyos foka jellemzi a tömeget; onnan van, hogy büntetten kapatva határtalanúl tagadó. Vérmérsékénél fogva testileg fázékony és barátja a hosszas heverésnek; sovány táplját pedig a bosszúságig lassan költögeti el, de szintoly lassú és késedelmező munkájában is, physikai erejének megfeszítését a lehetőségig kikerülvén. Némi tekintetben igen liberális. Haragja csendes, de annak idejében, ha sértetése lényeges volt, az eszélyesen tervezett boszú bekövetkezik. Az oláh sohasem irígy. A nőnem eszesebb, élezesebb és furfangos.

Kétséget nem szenved azonban, hogy az itteni oláhság ezen testi és lelki jellemeinek nagy része más okokban is találják megfejtésöket. Ugyanis az oláh általában a test és lélek épségét aláásó pálinkaivásnak szenvedélyes barátja; ez és különbeni munkátlansága okozza részszerint szegénységét, részszerint lelki elsatnyulását. Ezen ital körüli mértéketlenség vádja megilleti egyenlően a nőnemet is; a szoptató anya, ha pálinkához jut, kirántja rendesen csecsemője szájából csecse bimbóját és részesiti erőszakosan amazt kedvencz italában,

melyről általában hiszik, hogy nemcsak egészséges, hanem kánforral böven vegyítve csodagyógyszer is. De nem csoda aztán az sem, ha a született erőteljes gyermek csakhamar megmérgeztetvén, testi és lelki kifejlödésében szinte erőszakosan gátoltatik. Hozzá járúl, hogy szegénysége miatt tápja is hiányos, lakhelye pedig szük s igen czélszerütlen levén, a visszatermödés épsége szakadatlanúl csorbát szenvedni kénytelen. Vallása e fölött egy évben csak 159 általa úgynevezett zsiros napot enged, böjtöst pedig 206-ot parancsol, még pedig ugyancsak szigorú böjtöléssel, mely a tejet, túrót, sajtot és tojást is kirekeszti. Ilyenkor aztán közönségesen avas tökmagolaj, ha van, szárított sovány fehérhal, bab és hagyma, nyáron saláta és ugorka egyedüli étke, melyhez böven megsózott kukoriczakenyéren rágódik és e sovány ebédjét, ha csak szerét teheti, pálinkával füszerezi. A nösülések ezelött szerfölött fiatal években történtek, mi azonban jelenleg az újoncozás szempontjából kellö határok közé szoríttatik.

Mesterséget nem gyakorol, kivévén azt, melyre tájunk terjedelmes erdöségei alkalmat nyújtanak s fejszével mint az oláh legkedvenczebb szerszámával végrehajtható; donga, fa villa, abronc, lapát és kerékgyártói nyers faragványok ennek eredményei, mikkel aztán meglehetös élénk kereskedést üz. Ritkán fölösleges gabnáját árúba bocsátja, hogy adóját leróhassa; rajta, megszokott tespedése és vállalkozástalansága miatt azon mostani kedvezö helyzet, miszerint a dézma és robot alól föl van mentve s ezáltal földje szabaddá és tehernélkülivé lett, mit sem lejtett sem szorgalmi sem vagyonossági tekintetben. A rendes s ezen népre nézve, minthogy oly szegény, igazán terhes közadón kivül ö fizeti és tartja tanitóját, papját, esperestjét és egyedül az ö vállaira nehézkedik még az úgynevezett püspöki adó is.

Ez mindig igy volt és ezen különben csendes és békeszeretö nép, becsületére legyen az mondva, apróbb csenések kivételével, mindezek ellenére oly büntényekre soha sem vetemedett, melyek csak némileg is veszélyeztették volna a közbátorságot; miröl én, mint e vidék 33 éves lakosa, bizonyságot teszek; újabb idöben azonban itt is a rögtönitélö bíróságnak e tekintetben sürübb foglalkozása akadott annyira, hogy

több elökelö kissé elszigetelten lakó birtokosok tájunkat elhagyni kényteleníttettek. Még a forradalom alatt is, mely idö közzavarában a helybeli és megyei hatóságok kellö tevékeny erélyessége a közrend megzavarásával bénítva volt, e vidék népe dicséretes csendben maradott mindaddig, míg a bonyodalom vége felé ide berontott erdélyországi oláhok, az úgynevezett *móczok*, e mi embereinket is tévútra vezették. Megkülönböztetendö tehát az itteni oláhság azon erdélyi móczoktól, kik az erdélyi havasok körül szinte nomádkép laknak és ezen válságos idökben a forradalom kezdetétöl annak bevégeztéig Erdélyben hajmeresztö vandalismusi tetteik által elhírhedtek.

Sajnosan kell még megemlítenem azt is, hogy a köznevelés valamint a lelkészek úgy a tanitók részéröl az errei felkészültség tökéletes hiánya miatt még most is a legszomorúbb helyzetben létezik.

Vidékünk termelése. E hegyes vidék földalapjának fentemlített agyagos természeténél fogva is már egyelöre feltehetni, hogy daczára a többi tényezök kedvezö helyzetének, a termelés itt csak középszerü lehet, mi azonban nem annyira a termesztmények jóságára, mint inkább azok mennyiségére kiterjesztendö. Megterem itt hegyeink alatt is a jó bor, jó búza, de egy adott téren jóval kevesebb, mint a megye rónáján; mert ha itt egy hold szölöben 10 akó bor terem, akkor a megyénk rónáját beszegö magyaráti vagy ménesi dombokon hasonlókörülmények között szüretik 20. Itt egy szem búza hoz ötöt, amott 8, 10-et s igy van ez a többi termesztményekkel is; terem azonban a kerület rónás kis részén mind az, a mi amott: jó búza, kukoricza, árpa, zab, repcze, burgonya répa, igen szép kender, (a len itt ismeretlen), mindennemü takarmányfüvek sat. A túlszáraz idöjárás azonban az alanti rónák termelésének mindig nagyobb kárára válik, mint ezen agyagos földalapú vidéknek. Már fent a hegyeken csak kukoricza, zab, rozs és burgonya tenyészthetö.

Gyümölcstenyésztésre vidékünk igen alkalmas és a a nemesített fajok sokkal zamatosabb és izletesebb gyümölcsöt szolgáltatnak, mint a rónán, melynek gyümölcse vizenyösebb. Sajnos azonban, hogy a gyümölcsfák nemesitése a pórosztályig

csak még gyéren hatott, valamint általában az összes kertészet itt a legtökéletlenebb lábon áll. Az oláhság kiváló elöszeretettel viseltetik a *szilva* iránt, mely, s ez való is, a czukoranyagot itt igen böven tartalmazza és böven is szokott teremni; a termés rendesen a pálinkaüstbe kerül. Silány fajtájú almáját, mely azonban igen tartós, téli időben a rónás szomszéd megyékbe viszi eladás végett, mivel ott gyümölcsöt nem tenyésztenek s e miatt még ezen fanyar alma is csemegeként üdvözöltetik. A hegyeink között tekervényesen elvonuló völgyekben látható a dúsan megrakodni szokott *diófa* példányainak non plus ultrája. *Cseresnyéink* hiresek. A *málna* hegyeink magasbjain oly böven terem, hogy belöle igen kellemes zamatú és izü pálinka főzetik.

Hogy e vidék hajdankor is *bortermelö* volt, tanúsítja már az is, hogy *Jenö* és *Sebes* mezövárosok még e vidék elolláhosodása előtt a *Boros* előnevet nyerték és hogy jelenleg is még az itteni elöhegyeken a hajdani szölök nyoma most is viruló szölötök által nyilatkozik. Hogy a szölömüvelés későbben elhanyagoltatott, azt hihetöleg a történelmi zavarok, föleg pedig a török bitorlás okozák; hogy pedig jelenleg sem müveltetik kellöleg ezen nemzetgazdászati iparág, annak egyik oka kétségkivül a szegény oláhság általános közönyösségében, a másik pedig abban keresendö, hogy, mint említve volt elöbb, földrajzi viszonyaink, söt sajátlagos helybeli égaljunk természete bö szüretet csak ritkán biztositanak. Mindazonáltal van Boros-Sebesben egy 300 holdra terjedö kis szölöhegy, mely az akkori földesúr *Gr. Königszeg* által értekező indítványára 1828-ban alakúlt s az óta meglehetösen müveltetvén, kiváló asztali bort és kitünö jóságú bakatort szolgáltat.

Megszünvén a török uralgás, ezen egész kerület, miután annak elöbbi birtokosai elpusztúltak, az állam birtokává lett és maradott az a jelen század elejéig. Ezen kamarai nagy kiterjedésü birtok egyedül 1 kamarális tiszttartó, mely *Bökényben* (most Butyin a neve) székelt, 1 kasznár és 1 ispán által kezeltetett. Ily sajátszerü kezelés mellett ezen nagy terület természetesen szinte mit sem jövedelmezvén, annak részenkénti eladása elhatároztatott; s igy keletkezett ezen egy

kamarai birtokból 27 jószág, melyek nagy részét hazánk fővárosának némely kereskedői, üzérei és vagyonosabb polgárai megvásárolták azon leköteleztetéssel, hogy minden földesúr megvett birtokát haladéktalanúl szabályozza, mi meg is történt. Ennek következése az lön, hogy az egész kerület pár évtized alatt tökéletesen átvarázsoltatott. Azelőtt t. i. a kerület lapályát is végnélküli erdőség födé, ez kiirtatott s annak kedvezőbb helyiségeire vonattak öszve az elszórt, magaslatokon és völgyeken rendetlenül szertehányt faluk házai, melyek mindenütt legegyenesebb vonalra vont útczákra osztattak. Midőn ezelőtt csak néhány évtizeddel e vidéken a posztóruhás ember megfordulása a ritkaságok közé tartozott s elöle, ha megjelent, a falubeliek, főleg a fiatalabb nemzedék, a szó teljes értelmében megfutamlott, most egymás után özönlenek be a keletkezendő müveltség előapostolai. Midőn a kamarai birtoklás alatt, néhány bökényi, boros-sebesi és jenői kisebbszerü köházon kivül, semmi más e-féle épület látható nem volt, csakhamar gombaként tolakodtak most a földből a nagyszerü kastélyok, pompás gazdasági épületek és gyárak; a földmüvelés, gazdálkodás, müipar, mesterségek, szóval az általános müvelödés itt ezáltal vevé kezdetét e jelen század elején. Történt e szerint, hogy ezen 17 négyszög mérföldnyire terjedő vadonság csakhamar oly kies édenné vált, hogy minden jelenleg azt bejáró utas csak érdemlett magasztalással hagyja azt el, kivált ha a vidéket ezelőtt 30–40 évvel is látta.

Ezen számos földesurak mindenike pedig birt jószága területén minden esetre oly kis dombbal is, mely kedvező fekvésénél fogva szölöalakitásra alkalmasnak mutatkozott; hozzá járult minden egyesnek azon szép és dicséretre méltó hiúsága is, hogy szivesen és igazán magyar földesúrhoz illő vendégszeretettel idövel fogadandó vendégeit saját birtokán termett borával megvendégelhesse, sietett mindenki szölöt is alakitani s lett is e szerint szinte annyi szölö, a hány földesúr volt s ott alakúlt az allodiális szölö még akkor is, ha lejtösége Oroszország felé nézett is. Ez igen barátságos szinü korszak volt! Ezen szölök nagy része a forradalom után, minthogy ezen földesurak nagyobb része itteni birtokát számosabb

évekre haszonbérbe adta, az itteni szölömüvelés pedig a fent említett ok miatt a haszonbéri szerződés kikötő pontjául ki nem tüzethetett, már elenyészett. Fentáll még csak a bokszegi, boros-sebesi, dèznai, holdmézesi és csilli.

Ipar és kereskedés. Ezekre nézve csak saját terményeinkre vagyunk utalva. Búzanemüeket innen nem visznek ki, hanem inkább hoznak be azon czélból, hogy az ölfát, melynek itt a hazája, tulajdonosa magamagától nyereséggel megvevén, a saját földén termett s annak idején lehető legolcsóbban bevásárolt életnemüekből és az itt böven termö szilvából *lélt* állithasson elö és az ezen iparüzés maradványaiból szarvasmarhát és sertést *hizlalhasson*, annál is inkább, mivel a határtalan erdöség az utóbbi állatnemre nézve valamint tölgy-, úgy bikkmaggal böven kinálkozik. Gazdasági szempontból tehát ez lenne egyik fö ága vidékünk iparának és kereskedésének, melyet a nagyobb birtokos nagy, a közember pedig kis mérvben rendesen üzni is szokott.

Az ide vágó statistikai adatok itt ekkép állanak:

nagyszerü *lélgyár* van 7.
kis *pálinkafözö üst* 84;

készül ezekben évenként egyremásra:

lél . . . 15,260 akó.
pálinka . 420 akó.

Felemésztetik erre a szilván kivül 48,836 mázsa *gabna*.

A kikerült *lél* értéke 195,328 for. pengö p.
„ „ *pálinkáé* . 7,560 „ „ „
öszv. 202,888 „ „ „

Miböl ezen iparosoknak a marha és sertés hizlalására fentmarad még 228,257 akó *moslék*.

Áldást kelljen-e feltétlenül hinteni erkölcsiségi szempontból vidékünknek a súlyosan nehézkedö nagy, e tárgyra kiveett adó ellenére folytonosan növekedö ezen iparágára, némelyek értelmezése szerint nehéz lenne meghatározni. Mert midön egy részben való, hogy az itteni birtokos böven termö zénáját és fáját ezen iparág üzése által nemcsak hasznosan érvényesitheti, hanem legfőbb hasznát abban véli feltalálhatni, hogy az év kedvezö időszakában olcsón vásárolván meg a sovány marhát, azt lélgyára által böven kiszolgáltattatni szokott

moslékkal, melyet birtokosaink nagy száma egyedüli sőt elégséges tiszta haszonnak tekint, meghizlalva nyereségesen adja el, e szerint nyers terményeit, miket itt máskép nehezen dolgoztathat fel, hasznosan maga magától veszi meg biztos nyereség kilátásában s ezáltal birtokát lehető legbövebben jövedelmezteti: úgy más részről kétséget nem szenved, hogy minél élénkebb munkásságban vannak e gyárak, az iszákosság is ugyanazon mérvben növekszik. Tetőzi e bajt azon körülmény, hogy vidékünk minden korcsmái kivétel nélkül a héberek kezei közé kerülvén, a pórnép vagyoni és elkölcsiségi megrontására czélzó és már világszerte ismeretes aljas fogások, melyek azonban az árendást előbb utóbb meggazdagítják, szoktak felhasználtatni; nem ritkaság már az sem itt, hogy az itteni oláh 33 fokú lélt kedvteljesen iszik a nélkül, hogy arczának vonásai csak némileg is változnának.

Világos azonban, hogy nem a túlzólag üzőbe vett lélgyártásban, hanem az azzal visszaélő köznépünk botrányig elhanyagolt neveltetésének hiányában rejlik a baj oka. Fáradhatatlan lelkészi oktatás, a korcsmaügy kellő szabályozásának szigorú kezelése, a részegeskedés egyházi megbélyegeztetése s a hol helye van, polgári büntetése gyökeresebb gyógyerővel kínálkoznának.

Tehát egyik iparága vidékünknek a *lélgyártás*, mely utat nyit a *hízottsertés-* és *szarvasmarhávali* kereskedésnek.

Máskép áll a fentérintett áldási kérdés, ha azt a *vasgyártásra* alkalmazzuk, mely kerületünkben egy kitünő, bő és biztos jövedelmezést és igen számos családok táplálttatását biztosító áldásteli iparágat megalapított.

Szerencsésnek mondható azon vidék, melynek helybeli viszonyai ezen iparág gyakorlatát megengedik. Nincs anyag, melynek legelső birtokba vétele perczétől annak tökéletes átalakításáig annyi munkás kéz alatt megfordúlna, mint a vas. Ki van számítva p. o., hogy míg a vasköből tü lesz, 107-szer foglalkodtatja a munkás kezet. Hozzá járúl, hogy a vas előállításánál más iparágak is, a gazdaság, mesterségek nagy előnyökben részesülnek. Így látjuk, hogy a vasgyártás közvetlen kapcsolatban létezik az *erdőszettel* s hogy ennek emelkedése amannak előhaladása által vagyon föltételezve; léteznek főleg hazánkban öserdők, melyek egyedül ezen iparág kezelése

által válnak jövedelmezőkké; s igy áll ez különösen a mi kerületünkben; s ezen tényállásnak másfelöl még azon előnye is van, mivel bizonyos, hogy a faszén segitségével előállított vas szinte felényire jobb mint az, mely köszénnel készült. Szintoly kedvezöleg hat a vasgyártás a *mezei gazdaságra* is, mert a számos bányász, favágó, szénégető, vasgyártó keresményének jó nagy részét nyújtja azoknak, kik a mezei gazdasággal foglalkoznak, miszerint ezen munkások a mezei gazdára nézve állandó és biztos vevőkül tünnek fel. Hasonló haszon szivárog innen mindennemü *mesteremberekre* és *fuvarosokra* is.

Ezen iparág sokkal inkább köti le általában, de különösen vidékünkön a közfigyelmet, semhogy annak vidékünköni állásáról azt részletesebb tárgyalásra méltónak ne tartanám.

Ha az utas Boros-Sebesből *Déznára* eljut, ezen utóbbi mezőváros túlsó végén 2 völgy torkolata előtt álland. A jobbsó *Restiráta* nevü vasgyártó helyiségre vezet, mely Déznától másfél órányira fekszik; a bal, a *menyházi* völgy, inkább éjszaknak tart és a *menyházi* (oláhúl *monyásza*) vasgyárhoz vezet. Közel ugyan e 2 gyárhoz fekszik a 3. gyárhely t. i. a *zimbrói*, de ehhez amonnan el nem juthatni, mivel a zimbrói völgynek nyilása a Körös völgyében létezik közel az erdélyi határhoz. Ezen 3 vasgyár ugyanannyi birtokosé; az egyik a boros-sebesi, a 2-dik a déznai, a 3-dik a zimbrói birtokhoz tartozik.

1-ször. A *boros-sebesi* gróf *Waldstein Ernő* birtoka bir 2 nagy *olvasztóval*, melyek egyike a menyházi, másika az érintett restirátai völgyben fekszik, amaz Déznától 1, ez másfél órányi távolságban, amaz inkább éjszak felé, ez keletnek tartván. A restirátai völgy magas és igen meredek hegyek között húzódik tekervényesen fölfelé s oly nagy eséssel bir, hogy a szük völgyben lefutó és Déznán a menyházi patakkal egyesülö vize ezen másfél órányi távolságban 180 öl eséssel bir; mi miatt a ritka szépségü regényes völgy látogatói csak fáradságosan hatolván fölfelé folytonos patakzúgás közben, mely, ha a patak erős, a hegyek oldalain sebesen lezuhanyló eső vize által meggazdagszik, szinte rémitővé válik, érnek

el Restirátára, hol először a sebesi s ezentúl mintegy 500 lépésnyire a déznai nagy olvasztó látható. Ezentúl a völgy még mintegy egy óranegyedig húzódik fölfelé s itt az utast azon szép tünemény lepi meg, mint tör ki egyszerre a keskeny völgy bal oldalából a vastag mészkőréteg alól maga e völgy vize, mely alig születvén, azonnal a vasgyári müveket hozza mozgásba s melynek ezenfölül semmi nyoma; ámde a völgy is itt érte végét, minthogy szemközt ismét magas hegyek emelkednek. Ezen két sebesi olvasztóhoz tartozik *3 üdítő*, (Frischheerd) *Boros-Sebesben*, *Prázsán* és *Menyházán*; *3 nyújtó* (veröte, Streckhammer) *Boros-Sebesben*, *Doutsenben* 4 keleppel és *Menyházán*. Végül *1 szergyár Menyházán*, melyben ásók, kapák, lapátok s más e-féle apró eszközök készülnek. Ezen szergyár a fent említett langyos fürdő közelében fekszik.

2-szor. A *déznai* gyár *Török Gábor* tulajdona. Bir ez egy nagyszerü *olvasztóval Restirátán*, két *üdítővel* és két *nyújtóval* Déznán. Létezik még itt Ó-Déznán egy ószerü *kis olvasztó* két nyújtóval; ez a Török-család egy másik ágáé; erről kisszerüsége miatt ezentúl említést nem teendek.

3-szor. A *zimbrói* gyár. Ennek tulajdonosa *Bochdanovics Sándor*. Tartozik hozzá egy *nagy olvasztó*, *két üdítő* és *két nyújtó*.

Mindezen 3 völgyet szegélyző magaslatok alján még gyümölcs- s főleg diófák díszlenek; minél felebb haladunk, mindinkább bikk- és gyertyánfával találkozunk és még kissé tovább, ezek is törpülnek. A zuhanyló hegyi patakok mind mélyebbre ássák medreiket s napfényre kerülnek a homok-, mész- és kovarczsziklák. A hőség a meleg nyári hónapokban e keskeny völgyekben kiállhatatlanná válik, a hó pedig csak késő tavaszszal takarodik el. S épen ezen igen keskeny völgyek a vaskö, szén és a vas országos útai, melyeken vagy igen keskeny 4 kerekü fagalyakból font 5 láb hoszszú, 3 láb széles s 1 láb magasságú ládákból álló egy pár még parányibb ökör által vontatott kocsi, vagy egymás mögé kötött s mindenfelől egyegy kosarat hordozó 4—6 ló segitségével szállittatnak a gyárakba a nyers anyagok.

A vasgyártás vidékünkön 1845-ig az ókori igen egyszerü

és kevés hasznot hajtó modorban gyakoroltatott, minő most is még a fent említett *ó-déznai*, noha a nagy olvasztók már e század elején Cseh- és Morvaországban divatoztak, de nálunk leginkább tetemes költségességök miatt meg nem honosúltak; minek bebizonyítására csak azt hozom fel, hogy a *menyházi* nagy olvasztó, mely csak 1855-ik évben készült, 64,000 pengő forintba került. Midőn ezért 1830-ik év körül a nagyváradi püspök *Wuzum* vaskói, ide közel eső de már Biharban létező ily őszerű vasgyárát meglátogatá, elégületlenül s ezen szavakkal: „zingarica manipulatio" hagyá el azt.

Szembeszökő is ám e kétnemű gyártásmodor közötti különbség, valamint a befektetett költségekre, úgy az eredményre és haszonra nézve is. Szóljanak a számok:

Azelőtt 1 mázsa rúdvas előállítására kivántatott . . . . . 120 köbláb szén.
A *mostani* nagy olvasztókban . . . . . csak . . . . . 40 köbláb szén.
Ugyanerre *azelőtt* szükségeltetett vaskő 10 mázsa.
Most csak . . . . . 3 mázsa 42 f.
Azelőtt a sebesi vasgyár előállított rúdvasban 1000 mázsát.
Most gyárt . . . . . 25—30,000 mázsát.
Azelőtt a kieresztett salak még foglalt magában . . . . . 50% vasat.
Most a vastartalom . . . . . =0.

Lássuk tehát most a vasgyártás kezelését úgy, a mint az itt divatoz, a vaskő aknázásától kezdve a rúdvas készítéséig. Czélszerűnek tartom pedig ezt azért, mivel a vasgyártás a vaskő fajától, az olvasztók nagyságától és technikai szerkezetétől függvén, más és más gyártásmodor használtatik hazánk más gyáraiban.

1. *A bányászat* és vele a vasgyártás csak a múlt század 2-dik felében vette kezdetét vidékünkön és 1849-ig annak ellenére, hogy a rézbányai királyi igazgatóság azt mint királyi tulajdont a bányászat törvényei értelmében kezeltetni akará, igen szabálytalanúl s önkényszerűleg üzetett, mivel valamint a bihari úgy arad megyei érdekelt földesurak e királyi jogot elismerni nem akarák, söt az egyes szomszéd birtokosok között e tárgy véres csatákra is szolgáltatott alkalmat.

Csak a legújabb időben került itt is a bányászat a köz szabályok alá.

Az aknahelyiségeknek több elnevezései vannak, ú. m. Taucz, Mormund, Arnót, Németbánya; valamennyien Arad- és Bihar megye határvonalán fekszenek.

Az aknázás modorát a vaskő sajátságos lerakodása szokta meghatározni. Előfordúl pedig a vaskő általában mészkörétegek fölött vörös agyagban, vagy kisebb elkülönzött gyurmákban, vagy pedig nagyban rétegezve úgy, hogy a rétegek vastagsága 2 és 25 öl között játszik.

Az aknák szük nyílásúak, mely a 4 négyszög lábat alig haladja meg; függiránylag müveltetnek és csak vaskörétegre akadván a bányász, tárnaidomban is ásatnak; — különben pedig tárnák csak a mélyebb aknák vizei elvezettetésére szoktak alkalmaztatni. Az itteni aknák mélysége legfelebb 25 öl; mélyebb aknázás már túlköltséges lenne, más részről pedig fölösleges is, mivel a vaskő csekélyebb mélységü kiaknázása is igen is áldásos.

Igaz, hogy a szakértők az aknázás e modorát nem helyeslik általában, de kirekesztő szükségességét itt helyben még is belátják két oknál fogva: 1-ször azért, mivel ott, hol a vaskő úgy, mint itt is, sok helyen csak kisebb és elkülönzött gyurmákban fordúl elő mintegy 3—4 ölnyi mélységben, könnyen megesik, hogy az aknászok, ha ezzel be nem érik, jó remény fejében sokszor egész 20 ölig is lehatolnak minden nyereség nélkül, holott a vaskörétegek ott, hol léteznek, jóval csekélyebb mélységben is fordúlnak elő. 2-szor. Nem tanácsos igen mélyen aknázni azon *fa-nem* miatt, mely itt az aknák kibélelésére és támaszokra, szóval a szükséges ácslásra használtatik, mely nem más, mint az itt egyedül előforduló bikkfa. Ez pedig minden fanemek között leghamarabb szokott elrothadni és az aknákban két évnél tovább nem tart; az igen mély aknák jókarbani fentartása tehát igen is költséges lenne.

Azonban az itt szokásban levő aknázásnak azon bajokkal is kell küzdenie, melyeket aknáinkban a *fojtólég* előidéz. E légnem itt főleg nyári hónapokban igen akadályoztatja a bányászatot azért, mivel aknáink tárnák által összekötve nem

levén, az ártalmas gözök és rosz légnemek keletkezését igen könnyitik. E hátrányt azonban kiegyenlitik azáltal, hogy a bányászok a nyári hónapokban szénégetésre fordittatnak, mert aknáink gazdagsága olynemü, hogy a téli hónapok novembertől martius végeig a szükséglet fedezésére tökéletesen elégségesek.

A *munkabér* a kiaknázott vaskö teriméjéhez méretik: az itt szokásban levö mérték *ládának* neveztetik, ennek tartalma $2^{6}/_{10}$ rész köbláb; ilyenért jár a bányásznak 12 kr. p., azonkivüli járandósága pedig minden lebányászott és kiácsozott öl után 1 frt. 12 kr. p. Ezen utóbbi bér valóban csekély, mivel ezen munka sokszor csak jó remény fejében történik és a bányász, midön hasztalanúl 20—25 ölig lehatolt, minden reménynek végetvetö mészkörétegre bukkann. A munkás tehát, ha csak érczet aknáz, 12 óra alatt 40—50 p. krt. kereshet, midön ellenben meddö agyagban dolgozik, alig 12-töt.

Az itt elöforduló vaskö 1-ször a *vörös* (Rotheisenstein), ez tömött, törete lapos csigásba átmenö. 2-szor. *Vörös málva*, (Rotheisenocher). 3-szor. A közösközpontú rostos *üvegérczkö* (Glaskopf), mely nagy vesealakú darabokban találtatik. Ezekben a vastartalom 30—50%. Nagyban feldolgoztatva 35% ad.

2. *Az olvasztás.* A vaskö a bányákból az olvasztó helyszinére kerülvén, itt az erre elöleges alku szerint fogadott asszonyok és gyermekek azt vas kalapács segitségével nagy diónyi nagyságú darabokra felaprítják. Ha a vaskö szerfölötti tömöttsége miatt a feldarabolás nehezen lenne eszközölhetö, azon esetben elöbb kissé megpergeltetik.

Az itteni nagy olvasztók azok közé tartoznak, melyeket *zárt kemenczéknek* (Blauofen) szoktak nevezni s a többi másfajúaktól azáltal különböztettetnek meg, hogy tökéletesen zárvák. Ily kemencze alakjára nézve két, talajukkal egymáshoz illesztett üres kúpból áll, melyek kisebb alsaja van megfordítva, a mint azt az ide mellékelt rajz mutatja. Szerkezete sajátságos, mit röviden leirandok:

A *menyházi* olvasztónak magassága 36 láb, talaja 6 négyszög öl. Legszélesebb, azaz, azon része, hol a két kúp egyesül, 9 láb átmérőjü s *szénpotrohának* (Kohlensack) ne-

veztetik. A felső kúp csúcsa 4 négyszög öl. Külső falazata négyszögre van idomitva, úgy hogy az egész kemencze kivülről négyoldalú, fölfelé mindinkább keskenyülő kúposzlopot képez, üre azonban gömbölyü s fölfelé szintén aránylagosan szükül.

A külső fal a) 7 láb széles, az itten termö palaköböl épült, ez *nyers falazatnak* neveztetik. Következik erre befelé egy másik közönséges téglából $1\frac{1}{2}$ láb széles falazat b), ennek neve *első nyers akna*. Erre következik most szinte az egész kemenczét környezö, 8 hüvelyknyi széles, de fölfelé kissé táguló üresség c), mely azonban apróra tört kovarcz- és tégladarabocskákkal, de csak lazán töltetik meg, ezt *első légbélletnek* hivják. Következik erre ismét egy réteg *nyers akna* d); épen úgy mint b), ennek neve *második nyers akna*. Körülövedzi ezt ismét egy kovarczczal és tégladarabokkal megtöltött üresség e), úgy mint c) alatt, ezt *második légbélletnek* nevezik. S végül egy 18 hüvelyknyi széles már tüzmentes anyagból készült, $\frac{1}{4}$ rész fehér agyag és $\frac{3}{4}$ rész finom porrá szitált kovarczból gyürt vastag téglákból álló legbelsöbb réteg f), s ez a *szilárd akna*, mely a legnagyobb höségnek kitéve levén, 3 évnél tovább nem tarthatván, mindannyiszor újból készitendö.

Az érintett kétrendbeli *légbélletnek* az a czélja, hogy miután a kemenczének összes falazata a szerfölötti höség által mindinkább tágúl, ezen tágulásnak némi játék engedtessék, minthogy különben bármikép ügyekezzék is az épitész a kemencze falait (mi egyébiránt úgy is történik) belöl vas- és kivülről vastag fakapcsokkal megerösiteni, az kétségkivül nem sokára szétrepedezne.

Az alsó kis kúpnak belső falazata vastag négyszögü homokkövekből áll; s ezen falazat, miután folytonosan izzó és folyó vasat és salakot tartalmaz, hamarabb kiégvén, minden olvasztási időszak bevégeztével, tehát körülbelöl minden 30-dik hétben megújittatik.

Az alsó kúpnak innenső oldala f), melyből a salak és folyó vas kieresztetik és a kemencze *melljének* neveztetik, tüzmentes agyaggal tapasztatik be. A kemencze aljának üre, hol t. i. a salak és a folyó vas egybegyül, *teknőnek* neveztetik,

és ez is erös homökkötáblákkal van kibéllelve, átmérője alul csak 24 hüvelyk.

A fúvó csövek nyílásai a kemencze mindkét oldalán, a fenéktöl 18—20 hüvelyknyi magasságban léteznek g). Ezen nyílások elébe tüzmentes agyagból (agyag, kovarcz) készült *tölcsérek* helyeztetnek, miknek szük belsö nyílása a teknöbe szolgál s kétfelöl eresztik be vízirányosan az orkánként betóduló szelet.

A *fúvók* itt kettös öntött vasból készült 3 láb átmérőjü hengerekből állanak, kölcsönösen felváltva s együttesen müködnek, hajtásuk víz által mozgásba hozott kerék által eszközöltetik s 20 lóerőre vannak kiszám itva; az eredményezet szélmennyiség 600 köbláb 1 percz alatt a súlymérő közép állása mellett (28″). Ezen fúvópár a szállitással együtt Csehországból épen 12,000 p. forintba került.

Az ekkép elkészült és fölszerelt kemencze már most 6 hétig kifüttetik a még nyitva álló mell likán bevetett ölfa tüzelése által s ekkép elökészittetik az *olvasztásra*; ez pedig ekkép történik: beagyagoztatván a kemencze eddig nyitva volt mellje, a kemencze felsö gömbölyü nyílásán tiszta szén hányatik be, miután a mell betapasztása előtt a medenczébe egy rakás égöszén tétetett. A széntöltés mindaddig folytattatik, mig a kemencze potrohát elérte és csak most kezdödik az *érczadatolás* is úgy, hogy 10 köbláb szénre 100 font vaskö jusson, mi rétegenként folytattatik, úgy azonban, hogy ezentúl mig az egész kemencze meg nem telik, minden érczadag, melynek német neve *Gicht*, 10 fonttal megtoldassék, a szénadag mindig a fent emlitett mennyiségü maradván. Megtelvén ekkép a kemencze, a szén lassanként tovább gyulad a nélkül, hogy még most a fúvók megeresztetnének; a tüz az alsó kúpban mindinkább elterjedvén a potroha fölött levö, tehát a legalsó vaskörétegolvadásnak indúl, mely 24 óra alatt szokott közönségesen beállani; ez azáltal ismertetik fel, hogy a fúvó-likakon világosan láthatóvá lesz a már felolvasztott vasnak lecsepegése; és csak most indittatnak meg a fúvók is, de csak igen lassú mozgással s ez az eleje a 7 hónapig is eltartandó *első tüzelésnek* vagyis olvasztásnak (campagne). A 2-dik 24 órában azért, mivel a fúvók müködése igen lassú

az adagok is csak lassan ülepszenek annyira, hogy alig száll le 6—8 adag. Növekszik azonban a leülepedés a 3-dik 24 órában, minthogy most a fúvók már élénkebb de még nem tökéletes mozgásba tétetnek; a 4-dik napon már teljes működésben van az olvasztó, mivel a szél is teljesen erösittetik.

Az első olvasztás, tehát az első 3 nap eredménye azonban csak az úgynevezett *tükrös* vagy *lemezes* vas (Spiegeleisen), mely a széneny túltartalma miatt az *üdítésre* (miről alább szólandok) sehogy sem alkalmas. Ezen nem szivesen látott vasgyári vendégnek további képződését elhárítandók, az érczadagokat ezentúl is mindaddig szaporítják az olvasztómesterek, míg az úgynevezett *fehér*, virágos, sugaras töretü, igen apró szemzetü vas, mely az üditésnél igen szapora és arra ennélfogva legalkalmasabb is, elő nem áll és mely vegytanilag az előbbitől azáltal különbözik, hogy szénenytartalma igen csekély. E két nemü vason kivül kijö néha egy harmadik faj is, mely *likacsosnak* neveztetik és számtalan apró és mákszemnagyságú likacsainál fogva a töreten felismerhető, szine fehérszürke. Ezen vas is jó üditést enged ugyan, de sok veszteséggel (deperdita, callo) jár; ezen vasfaj akkor jö elö, ha az adagolásnál a vaskö mennyisége a szénhez aránylag nagyobb. Az úgynevezett, aprószemzetü *szürke* vas, (Graueisen), mely csak maga használható a vasöntödéknél, a mi itteni vasközünk fent említett szerfölötti folyékonysága miatt elő nem állítható; s csak ez az oka, hogy öntödéink itt nincsenek.

Ha már most ezen olvasztási folyamat háborítatlanúl 12—15 hétig tartott, ezentúl már az alsó kúp falazata lassanként kiégettetvén, a medencze kelléténél inkább tágúlni kezd; ezentúl tehát, a folyó olvasztási szak bevégeztéig az érczadagok is lassanként kisebbre veendök.

A salak és vas 24 óra alatt különkülönvéve 3—4-szer eresztetik le az olvasztó agyagos mellfalán vasrúddal átfúrt nyíláson olykép, hogy, midön salak eresztetik ki, melynek kieresztési pontja akkor áll be, midön a fúvó likakon át annak erőteljes habzása, sőt a töltsérek fölébe való emelkedése láthatóvá lesz, ezen nyílás a töltsérek magassági pontja fölött, midön pedig a vas csapoltatik le, közvetlenül az alapkö

fölött fúratik és a kemenczе közelében homokba táblás alakokban készült 2 hüvelyk vastag, 8 hüvelyk széles és 3 láb hosszú mintákba folyatik, honnan kissé meghülvén kivétetik és apróbb darabokra töretik, hogy e szerint könnyebb szerrel szállíttathassék az üditökbe. Egy egyszeri lecsapoláskor e kemenczе szolgáltat 16, 20 mázsa vasat, e szerint 24 óra alatt 64—80 mázsát.

Egy mázsa *nyersvas* előállítására felemésztetik 9 köbláb *szén* (bikkfaszén) és 1 mázsa vasköből kikerül közönségesen 35 font vas.

Összevetvén minden költséget s betudván még a szenet is, melyet a vasgyári igazgatóság az erdészi hivataltól köblábonként per $3^{7}/_{10}$ kr. p. megvesz, 1 mázsa nyersvasra fordított költség = 2 frt. 15 kr. p.

A vegytani folyamat az olvasztásnál ez: a vasagot tartalmazó vaskö a szénnel együtt fokonként fölmelegedvén s izzóvá válván, elöször is a *fémzés* (fémszinülés, reductio) áll be, mialatt egyszersmind a szénenyszesz kibontakozik; átfémülvén a vas, az azt környezö szénböl böven magába veszi a szénenyt, s ezáltal *nyersvassá* válik, ezután pedig folytonosan erösebb tüzbe kerülvén, akkor t. i. midön a potroháig leért, tehát a kemenczе legtüzesebb részében lassanként folyóvá válik és cseppenként a medenczébe lepotyog, mit a vizsgáló, ha a fúvó-likakon át a szemet elejénte vakító tüzbe sokáig nézdegél, igen szépen és világosan kivehet.

A kieresztett és az agyagon fürt likon patakként ömledezö *salak* tiszta, könnyü, szivacsos, világos szinü (ha egészen tiszta) és vasat nem tartalmaz, holott az ezelött itt is divatban volt közönséges és tökélytelen olvasztókból kikerülö salak még 50% vasat foglal magában; ez fekete, tömött, nehéz. Ily salakot még jó haszonnal újból lehet kiolvasztani a mostani nagy olvasztókban. Ily tökéletlen kemenczе még Ó-Déznán, mint említve volt, ritkaságúl látható.

Ezen olvasztó összes *személyzete:* 1 olvasztómester, 1 szén- és vasköjegyzö, 6 legény, 6 adagoló, 2 érczталigás, 2 salaktaligás, 10 vasköaprító, 40 vasköfuvaros, 40 szénfuvaros, 30 vasfuvaros, 40 favágó, 30 szénégetö, öszv. 209.

3-szor. *Az üditès.* A leirt kezelés által az olvasztóból

kikerült nyersvas fémezve, színezve van ugyan, de még nem nyújtható azon okból, mivel sok *szénenyt* tartalmaz. Az üditès czélja tehát nem egyéb, mint ezen széneny eltávolitása a nyersvasból.

E czélból a nyers vas erős tüzelés által újra felolvasztatik és folyóvá tétetik, miáltal nemcsak a még hátralevő salak hanem a széneny is elválasztatik, a vas pedig a légköri lég által, melylyel az itt is erősen működő fúvók amazt érintésbe hozzák, végkép kifémeztetik. Úgy hiszem ezen szó „*üdítés*“ itt a maga helyén van, mert az ezen kezelés alá hozott nyersvas igazi purgatoriumba kerül, melyben minden még benne létező idegen részektől megtisztúl s mintegy üdül, üdíttetik (Frischen, Frischfeuer, Frischheerd).

Az *üdítő kemenczék* oly alakúak, mint ezt a közönséges kis kovácsmühelyekben láthatni, csakhogy nagyszerüek, a tüz itt is vizhajtotta fúvók által élesztetik s végül, hogy egy párkányra s egy kémény alatt 2 tüz alkalmaztatik.

A vasmedencze, vagy egyszerüen a medencze, mely itt is a fúvócsövek nyilása alatt létezik, teli töltetik mindenféle nagyságú még az olvasztóban tört, darabokra zúzott nyersvassal, mi közönségesen 5 mázsát nyom; most erre szén halmoztatik, mely alá előbb kevés parázs helyeztetett és a fúvók megindíttatnak. Folytonos tüzelés, szénadagolás és a tüzelés felfokoztatására szolgáló gyakori vizlocsolás közben mintegy 3—4 óra múlva a nyers vas olvadni kezd és ha ezen olvadás az egész tömeget áthatotta, a felolvasztott izzó de még nem folyó hanem csak elmállott izzó darabokban látható vas a medencze üréből vasrudak segitségével a párkányra kihányatik, mialatt a fúvók működése megszüntettetik. Most a vas újból szénnel vegyesen visszahelyeztetik a medenczébe úgy, hogy most már a fúvó-likak fölébe kerül; az előbbi kezelés gyakori felkavargatás közben folytattatik és mintegy 2 óra múlva az imént elmállott darabókban előfordúlt vas folyóvá kezd lenni, a medencze fenekén gyüledez s ott végül habzóvá válik. Ezen kezelés közben a salak óránként a kemencze melljén, de a medencze felszinével egyirányosan alkalmazott likon kieresztetik. Folyóvá válván az egész tömeg, a tüzelés mindinkább enyhittetik valamint azáltal hogy kevesebb szén

adagoltatik, úgy azáltal is hogy a fúvók müködése mindinkább mérsékeltetik. Ezáltal a folyóhig vas lassanként meghülvén, megalszik s egy darabba áll, melynek súlya mintegy 410—425 font, 5 mázsa nyersvasból.

Ezen vasdarab, melyet *zsidónak* neveznek, (Luppe) és mely a medenczében fánk-alakot nyert, most 6—7 mázsát nyomó kalapács (itt *kelepnek* vagy *kohócznak* nevezik, ez *utóbbi* szó az üdítők *nagy*, a *kelep* pedig a nyújtódák kis kalapácsainál szokott használtatni és helyesen) alá kerül és összevissza veretik, mialatt ittott kevés salak is szokott kiszivárogni, mely a zsidó belsejében még tán zárva volt. Hosszúkás alakra nyújtatván, kettévágatik. E két darab ismét egyenként tüzbe kerülvén, kevés idö múlva fehéren izzik s most ismét a kelep alá kerülvén, apróbb mintegy 10—12 fontot nyomó darabokra vágatik, miknek neve *darcza* vagy vastégla (Zagel). Ezek tökéletesen meghülvén a *nyujtó* kohokba vitetnek el és ott mindenféle alakú és vastagságú rudakká veretnek.

Egy ily üdítö folyamat tart összvesen 8 óráig. Egy-egy üdítö tüz felemészt hetenként 50—60 mázsa nyersvasat, miböl kikerül nyújtható vas (tégla) 45—50 mázsa. Egy mázsa nyújtható vas elöállítására az üditöben szükségeltetik 220 font szén.

Egy üdítö-kemenczének, melynek tehát 2 tüze van, személyzete ez: 2 üdítö-mester, 10 üdítö-legény, 10 fütö, 3 széntaligás, 3 ács. És hozzávetvén még a nyújtókat: 1 nyújtómester, 11 nyújtó-legény, 5 inas, 4 szerszámkovács, 15 szénfuvaros, 30 szénégetö, 45 favágó, összvesen 139.

Ezen számok azonban illetik az összes boros-sebesi nyújtókat is.

A *nyújtó-kelepek* sokkal könnyebbek mint az üditökéi, mert legfelebb 2—2½ mázsát nyomnak és ha, mint itt, jól szerkesztvék, 1 percz alatt 200 ütést tesznek; az üdítök *kohóczai* vagy kelepei csak 15—20.

Egy nyújtó-kelep, ha emberünk szorgalmas, elöállít hetenként 80 mázsa rúdvasat; a veszteség 1 mázsánál 4½ font, a vastéglák csak a piros izzásig tüzesittetnek.

Az üditök bére mázsánként 31, a nyújtóké 24 kr. p.

A vidékünkön gyártott rúdvas a *legjobb* és mindennemü vasszerek kovácsolására kitünöen alkalmas. Törete tökéletesen fémes fényü, szürkés-fehér szinü és tüs töretü. A boros-sebesi uradalom vasgyáránál alkalmazott igazgató *Swoboda János* úr, kinek szivességéből juték az eddig felemlített számi adatok tudomására, bizton állitja, hogy az itten gyártott vas tömöttsége és nyujtóssága tekintetében a styriainál nemcsak semmivel sem alábbvaló, sőt hogy azt fölül is mülja; az angol közönséges vas pedig vele általában nem versenyezhet, miután köztudomású, hogy a köszén segitségével elöállittatni szokott angol vas a legsilányabb minöségü.

4-szer. *A vaskereskedés.* Vasunk leginkább a szomszéd Erdélybe és Aradra szállittatik. A nyersvas azonkivül Bécsbe is vitetett nagyban.

Egy idö óta azonban a vaskereskedési viszonyok kedvezötlenül állanak annyira, hogy csak a boros-sebesi vasgyár raktárában hónapok óta keresetlen hever 4000 mázsa mindennemü készitményü vas; mely állapot, ha csak még 6 hónapig tartand, az üditö és nyujtó müvek bezáratását és az illetö munkások elbocsáttatását eredményezendi.

Ennél még nyomasztóbb helyzetbe tétetett a nyersvas eladása a magas kormány azon birodalomszerte ismeretes és semmi kimentést nem engedö intézkedése által, hogy a külbirodalmakból a behozatali vám legujabb idöben felényire leszállittatott; minek közvetlen következménye azonnal az lön, 1-ször: hogy az angol rosz vas már a múlt évben oly böven özönlött az osztrák birodalomba, hogy az egész birodalom vasgyártási képességének $^1/_4$ részét elnyelte; és 2-szor: hogy már is felsö Magyarországban, valamint ezt már a hirlapokból is kiolvastuk, több ezerre menö vasgyári munkások elbocsáttattak. Ugyanezen veszély fenyegeti kerületünk vasgyárosait is, kik a vaskelendöség igen érezhetö hiánya miatt az olvasztók munkásságát is megszüntetni kénytelenek leendenek; valamint e tárgyról kimeritöleg értekezik *Fest Imre*: Bemerkungen auf das officielle Actenstück, genannt: „Denkschrift über die Eingabe mehrerer Eisenwerksbesitzer um ausnahmslose Aufrechthaltung der gesetzlich bestehenden Eisenzölle", Iglö 1859. És: „Denkschrift der am 6-ten

September 1858. in Wien versammelten Eisenindustriellen, Wien 1858."

És ezen körülmény az itteni vasgyárak létezését oly igen megingatja s jövőjük oly bizonytalan alapra van fektetve, hogy attól tarthatni általában, miszerint ezen mindenfelé áldást hintő s épen most virágzásnak indúlni kezdett iparág nemsokára bús végét érendi. Pedig ha csak a boros-sebesi vasgyárt tekintjük, tény az, hogy az 1858-dik évben csak a napszámok- és fuvarokra, tehát a bányászok és tulajdonképeni vasgyárosok kivételével kiadott 71,151 frt. és 45 krt. p. Állíthatni ennélfogva bizton, hogy egyedül ezen kereset tevé vidékünk ezreit adóképesekké.

De terjeszszük ki e tárgyat e kerület többi vasgyáraira is:

A *boros-sebesi* összes vasgyártásnál alkalmaztatik 60 bányász, 100 favágó, 76 szénégető, 52 olvasztó, 60 üdítő és nyújtó, 65 szénfuvaros, 55 vasköfuvaros, 40 vasfuvaros, összesen 508.

A *déznai* gyárban 30 bányász, 56 favágó, 20 szénégető, 13 olvasztó, 26 üdítő és nyújtó, 30 szénfuvaros, 20 vasköfuvaros, 20 vasfuvaros, összesen 215.

A *zimbróiban* 40 bányász, 40 favágó, 24 szénégető, 16 olvasztó, 12 üdítő és nyújtó, 12 szénfuvaros, 12 vasköfuvaros, 10 nyers- és vasfuvaros, öszv. 166.

215.
508.

összesen 889 egyén.

Ezen 889 munkás kivétel nélkül családos; mindenkinek családjára csak 3 egyént számitván, kiderül, hogy ezen 3 vasgyár összesen 2667 egyént táplál.

Minthogy pedig e kerület összes népessége 35,681, világos, hogy ennek $^1/_{13}$ része leli a vasgyártásnál kifogyhatatlan munkáját és az azzal járó biztos kenyerét.

Ezenkivül csak a múlt évben másnemü napszámosokra és hosszú fuvarokra e kerület többi, nem a vasgyártáshoz tartozó, lakosok között kifizettetett a 3 gyár által közel 160,000 pengő forint.

Egy harmadik iparágat képez kerületünkben a *lisztkészités*.

Említve volt már, hogy a Körös-völgye főleg téli hónapokban gyakran lisztdrágaságban szenvedett és hogy ezen köz nyomor elhárítására egy hosszú, egész Békés megyéig nyúló, az itteni fehér Körösbe nyiló malomcsatorna alkottatott, melyre 14 nagyszerü, télen nyáron müködö malom épittetett.

Ezek legnagyszerübbje a csatorna elsö *butyini* mümalma. Épittetett 1844-dik évben b. Ditrich által; mostani tulajdonosa azonban herczeg *Szulkovszky*.

Nagyszerüségét tanúsitja az, hogy csak gépezete 30,000, maga az épület pedig, mely 3 homlokzatra és 2 emeletre van épitve s általában csak kifelé szolgáló 150 ablakkal bir, 100,000 pengö forintba került.

Ezen malom a forradalom végén 1849-ben augustus 18-kán az erdélyi móczok által (legalább ez volt híre) felgyújtatott, 1851-ben azonban újra felépittetett.

Az egész müvet két vizi kerék hozza mozgásba; gépezete az úgynevezett amerikai rendszer szerint van összeállitva, egyegy vizi kerék 8 lóerőre van kiszámitva. Öszvesen csak 6 köve forog.

Az erömüvezet a hengererö müködésén alapúl, mi miatt ezen malom *hengererömünek* nevezhetö. Ugyanis, minden egyes vizi keréknek vizirányos tengelye egy öntött vasból készült hatalmas függirányos tengelyt, ez pedig egy nagy hengert hoz sebes mozgásba két kisebb kerék segitségével. Ezen nagy henger felsö részén, de még az épület földszinén ismét erös vizirányos vaskerék létezik, mely már több apróbb minden egyes müködö gép felett alkalmazott és vastag szijakkal közlekedö vaskerekek segitségével és 4 kisebb henger által négyfelé osztja hajtó erejét. Ezen apróbb igen számos minden irányban felállitott kerekek szijai azonban már az épület felsö emeleteire, söt egészen fel a fedél alá szolgálnak, szóval mindenfelé, hol a lisztkészitésre szolgáló minden részletes gépei müködnek, hol t. i. mindenféle tisztitó rosták, pitlék, kásadarálók sat. általuk mozgásba hozatnak. Van ezeken kivül az épület legfelsö részében egy tömör fakerék, mely az épület két pontján nemcsak a búzával vagy liszttel tölt zsákokat, hanem magokat a munkásokat is a földszinről minden emeleteken át a legfelsöbb osztályig, vagy le vissza a leg-

nagyobb könnyüséggel, gyorsasággal és biztonsággal szállítja. Ezen utóbbi gép, mely a terhes zsákok fel- és lehordását és a munkások tekintetében a folytonos lépcsőzeti felhágcsolásokat elmellőzteti, tetemes idő, költség és fáradozás megtakarításával van összekapcsolva, minthogy soha egyetlen egy zsák sem rakatik vállra, sem egy munkás sem hág fel gyalog az alsó emeletről a felsőbbe.

Mindezen gépek mindenfelé való müködése, az emberi kéz megtakaritása, a feldolgozható gabna roppant mennyisége és végül azon körülmény, hogy a búza a 2-dik emeletben levő garatokra feltöltetvén és megröltetvén, az első emeletben alkalmazott gépezet által az eredeti liszt ötfelé oszlik és a földszint felállitott üres zsákokba osztály szerint ömlik, tanúsítja ily szerkezetü malom előnyeit a közönséges pitlés malmok fölött. A lisztnemek ezek: 1. rangú: *királyliszt*, 2. *kivontliszt* (Auszugsmehl), 3. *lángliszt*, 4. *zsemlyeliszt*, 5. *kenyérliszt* és korpa. A feltöltött gabnából kap tehát az örlő minden lisztfajból egyegy részt és 1 rész korpát.

Ezen kezelés czélbavételével, azaz, ha az örlő ilykép osztályzott lisztnemeket kiván, egy kő 24 óra alatt csak 24 mérő búzát képes feldolgozni, tehát esik mind a 6 köre összvesesen 24 óra alatt 144 mérő, azaz 72 köböl gabna.

Ha azonban csak az úgynevezett *lapos korpára* történnik az örlés, azaz, ha a feltöltött gabnából csak egynemü liszt öröltetik, akkor az egész malomban levő 6 örlökö feldolgozik 300 mérőt, azaz 150 köböl búzát.

Egy mérő búza, ha súlya 80—81 fontot nyom és ha a veszteség 6—7 fontra számittatik, ád ezek szerint 74 font ötszörösen osztályozott lisztet és általában $^1/_7$ rész korpát, mely azonban már ama 74 fontban foglaltatik.

Magában értetik, hogy ezt ezen mü csak akkor eredményezi, midön a feltöltendő gabna meglehetösen tiszta; mert ha a gabna a szérükön nyomtattatott s rostálatlanúl hozatik a mümalomba, mi miatt még sáros és poros, tisztátalanságához képest a veszteség is nagyobb leend.

Minden kö mellé egyegy legény alkalmaztatik s ez az összes munkás-szám. A művet kormányozza egy gépész és egy uradalmi tiszt.

Közegészségi ügy. Tájleirásnál a *közegészség ügye* annak egyik nélkülözhetlen kiegészítő része levén, érintetlenül itt sem maradhat.

E tárgyat azonban arra, hogy ezen hegyi vidék egészségi viszonyai annál inkább kideríttethessenek, az ellentétek pedig a rónára és hegyi vidékre nézve annál szembeszökőbben előállíttathassanak, az egész megyére kiterjeszteni szükséges.

Szükséges továbbá, hogy mielőtt az itt észrevehető környemtő, a honülő vagy járványosan elöfordúlni szokott kórok leirásába ereszkedném, az ide vágó kétnemű s lényeges tényezőről, t. i. az *ivóvízről* és a *légköralkatról* értekezzem, noha már ezen értekezés elején, mi a hegyi vidék ivóvizét illeti, némi említés tétetett.

Az ivóvíz. Ennek jósága megyénkben általában rendes viszonyban áll fakadása helyének emeltségével.

Legjobb vizünk van a boros-jenői járásban, föleg, mint már említve volt, itt hegyeink között és azok közvetlen szomszédságában. Ezen viz általában igen tiszta, hideg, ámde mésztartó is, föleg a vasbányák és vasgyárak tájain, hol föleg mészkő képezi egyik fő alkató részét hegyeinknek. A szuszányi, menyházi, restirátai, zúgói, déznai lakosok tehát meszes vizzel élnek. Értekező ezen vizek hömérsékét gyakrabban és az év különböző szakain megvizsgálván középfokúl 7°+R. állíthat fel. A viznek ezen jósága kiterjed az egész boros-jenöi járásra azon különbséggel, hogy e járás sik, nyugat felé nyúló lapályán a mésztartalom csekélyebb ugyan, de hömérséke magasabb.

Elmondható ez a *világosi* járásról is, mely jó ivóviz nélkül nem szükölködik; hegyei között itt is felfedezhető a mész- és vastartalom.

Az *aradi* járás hegyei között is igen jó az ivóviz, azonban déli és nyugati lapályán már világosan észrevehető, hogy az ivóviz idegen részeket foglal magában. Lágy ezen viz már, nem egészen tiszta, mert kissé zavaros s ha néhány óráig föleg az év melegebb szakaiban állott, undor és émelygés nélkül nem élvezhető azok által, kik jobb hegyi vízhez szokvák.

A rónás *zarándi* járásban értekező tapasztalata szerint az ivóviz, némely egyes helységeket kivévén, egész megyénkben a legroszabb, kivált a Körös mentében.

Valamint az aradi járás rónás tájain, úgy ezen járásban is az ivóviz kétségkivül nem ásvány-, de szerves idegen részek olvadékait tartalmazza; bizonyítja ezt ezen víz sajátságos íze és az, ha sokáig a lég befolyásának edényben kitétetik, vagy az edény fenekén vagy oldalain némi csapadékot képez, a víz tökéletesen megromlik és a szaglást kellemetlenül érinti. Tapasztaltatik ez főleg nyári hónapokban. Megyénk rónáján a víz ezen tulajdona súlyosabbá válik azáltal is, mivel a különben is gyéren látható kútak sem elég mélyek, sem czélszerüen alkotva nincsenek.

A légköralkat. Értekező e vidéken 1826-dik évben letelepedvén, több éves orvosi gyakorlata alatt csakhamar meggyőződött arról, hogy az éves kóralkat, főleg az év melegebb szakában oly tüneményeket fejtett ki, miket az égalj, hömérsék, légsúly és az időjárat sajátságos tulajdonaival oki kapcsolatba hozni természetesnek vélt; ezen meggyőződés azon szükséget szülte közvetlenül, hogy az uralgó és néha éles vonásokkal föllépő kórnemtő természetének okszerü meghatározhatása tekintetéből az itteni égalj természetéből kifejlődő égalji viszonyokat is folytonosan éber szemmel kisérje. Megoldandó feladatának tekinté ennek következtében, hogy 12 évre terjedő időjárati észleletek birtokába eljusson olykép, hogy a légsúly, léghömérsék, szelek, légköri csapadékok, berz és felhözet viszonyait naponta 3 időpontban följegyezvén, az ilykép keletkező időjárati havi-táblázatokból mindezen tényezők *havi*, a 12 hó összesítéséből az *éves* és végül a 12 éves egybehozás után a *12 éves* középállásokat meghatározni képes legyen.

Értekező tehát 1840-től fogva 1849-ig e munkálkodását szakadatlanúl és pontosan folytatá és már szinte 9 éves eredmények birtokában volt, midőn az 1849-dik évi aug. 18-kán értekezőt a vidékünket elárasztó szétoszlott had lakában tökéletesen kirablá s e közben nemcsak minden pénzértekü vagyonától, de egyszersmind könyvtárának egy részétől, physikai gépeitől, sebészi szereitől, söt még okleveleitől is

kifosztá. Történt ezen alkalommal az is, hogy ezen oly fáradságosan készült meteorologiai táblázatok is (kivévén a 6 első évre terjedőket) jobbadán semmivé tétettek. Az 1847-ik évbeliekből csak 3 kerülé ki a semmivétételt s ezekből értekező egy mintalapot bátorkodik A) alatt ide azon oknál fogva csatolni, hogy e szerint a munkálat alakja és miként nyert eredménye annál világosabban kitünjék.

Az első 6 évben értekező psychrometer hiányában az ide tartozó észleléseket végre nem hajthatta, de már 1846-ban ezeket is hozzá csatolá, miszerint a 2-dik 6 éves cyclusból e tekintetben is kivonható középszámokat előállítani bizton reménylette, mi kétségkivül meg is történt volna, ha az ide tartozó már 4 évre terjedö táblázatoktól meg nem fosztatott volna.

Ezek előrebocsátása után a fölvett tárgyhoz térhetek:

1-ször. *Az évszakok* általában. Vidékünk jelleme e tekintetben az, hogy a meleg évszak tartása a hidegét jóval fölülmúlja, minthogy tavaszi langymeleg legünk sokszor martius elején felkölti a tenyész életet, kivált a megye rónáján és mivel a közönségesen hö nyár után a kellemes öszi meleg napok sokszor december derekáig is elnyúlnak. Teleink közönségesen csak ezen hó végével állanak be, állandó havunk pedig ritkán akad, minthogy az rendesen a közbeeső meleg napok, vagy langyos esözés által csakhamar eltünik, miközben azonban a boros-sebesi vidék hegyei, föleg pedig a közel erdélyi havasok a havat egész késö tavaszig, sőt az utóbbiak a nyár elejéig is megtartják. A nyár melege, ha a derüs napok csak némileg tartósak, a megye rónáján nyomasztó szokott lenni. A boros-jenöi járás azonban, föleg annak boros-sebesi és bökényi kerülete, minthogy ezek épen egy részről dél és nyugat felöl a megye rónájával, éjszak és kelet felöl pedig a hegylánczolatokkal határosok s e fölött még épen ezen földirati tulajdona következtében azon sajátsággal is bir, hogy a nappali és éjjeli hömérsék között a kellö viszony lényegesen megzavartatik, feltünöleg mérsékeltebb éghajlattal bir, mint a megye rónája. Tanúsítja ezt azon tapasztalás, hogy a hévmérö higanya nyári föleg juliusi és augustusi estéken 1—2 óra alatt 10—12 fokkal is lejebb száll, valamint ezt a B. táblázat 2) alatt kimutatja, miböl

egyúttal kitetszik, hogy a hévmérői 24 óra alatti változások, tekintvén a 6 éves fordulatot, középszámban $9^5/_6{}^0$ R., miknek kétségkivül az éves kóralkat sajátságos jellemzésére vidékünkön lényeges befolyása van, mely tekintet a világosi, aradi és zarándi járások rónáin nagyobb részben elesik.

2-szor. *A légsúly.* A C) alatti táblázat 72 havi táblázatok kivonata. Ez előállítja a súlymérő legnagyobb változásait. Minthogy e táblázat a részletes adatok könnyü áttekintését engedi, itt csak az éves súlymérői középállásokat jegyzem fel:

1840. a súlymérő *középállása* volt 28″ $4^{16}/_{24}$‴
1841. „ „ „ „ 28″ 2‴
1842. „ „ „ „ 28″ $2^{23}/_{24}$‴
1843. „ „ „ „ 28″ $2^{18}/_{24}$‴
1844. „ „ „ „ 28″ $2^{8}/_{24}$‴
1845. „ „ „ „ 28″ $2^{13}/_{24}$‴

Középállás a 6 évről: 28″ $2^2/_3$‴

A súlymérő körül tett általános észleletek vidékünkön is igazolá a): hogy rögtönös és tetemes emelkedései vagy esései a száraz vagy nedves időjárat bekövetkezését jósolák ugyan, de állandóságában bizni nem lehetett; és hogy ellenben, midön esése vagy emelkedése csak lassanként, p. o. több napokon át ment véghez, ez által a kimutatott időjáratot tekintve nagyobb állandóságra lehete számolni. b) Erös keleti, söt kisebb mérvben erös nyugati szelek eső nélkül is nagyon leszálliták, erös éjszaki szélvonalok felrúgtaták a higanyt az égboltozat borúja mellett is. c) Téli hónapokban a legborúltabb ég mellett is magas állású volt a súlymérö.

3-szor. *A légmérsék.* A C) alatti táblázaton ezen hat éves fordulatra nézve a hömérsék *napi* és *havi* legnagyobb változásai jegyeztettek fel, továbbá a hévmérö *havi* és közép *éves* állásai.

Ezen 6 évre nézve tehát:

1840. évben a hévmérö *középállása* volt $10^6/_{12}{}^0$ R. +
1841. „ „ „ „ „ $10^2/_{12}{}^0$ „
1842. „ „ „ „ „ $9^6/_{12}{}^0$ „
1843. „ „ „ „ „ $10^1/_{30}{}^0$ „
1844. „ „ „ „ „ $9^{19}/_{31}{}^0$ „
1845. „ „ „ „ „ $9^{11}/_{12}{}^0$ „

Középállás a 6 évről $9^5/_6{}^0$ + R.

Kitetszik a C) táblázatból, hogy vidékünkön nyári időben a hömérsék 30°+R fölött is felhág, midőn azalatt ezen 6 éves fordulatban a hideg csak 1845-ben 14 fokra a fagypont alatt szállott le; mely hévméröi adatok sok éveken át eszközlött gyüjtéséből következetes eredményként állíttathatik, hogy Arad megye hazánk legmelegebb megyéi közé sorozandó.

Megyénk fentebb leirott földirati sajátsága mellett a hömérséknek is természetesen különbözönek kell lennie: midön a nagyobb részben hegyes tulajdona miatt a boros-jenöi járásban nyári időben a hömérsék nevezetesen mérsékeltetik, más részről pedig ezen járás az éjszaki szelek ellen Arad és Bihar között létező *Codru* nevü hegyláncolat által nagy részben védve levén, a téli hideg, mely általában az éjszaki szélvonat által felcsigáztatik, szerfölött magas fokra nem száll, akkor megyénk rónás térein fekvö többi 3 járásban az éjszaki szelek által, melyeknek itt útját mi sem állja, kiállhatatlan hideg idéztetik sokszor elö; a melegség pedig, minthogy hegyeinktöl távol esnek, nyári időben sokkal magasabb fokra szokott vergödni, mint hegyes járásunkban. Onnan van, hogy rónáinkon a nyári időszak hamarabb is áll be, tartósabb is. Tudva van itt közönségesen, hogy a boros-jenöi járásban, kivált a sebesi és bökényi kerületben a tenyészélet 2—3 hét múlva jut el oda, hol az p. o. az aradi járás rónáján 2—3 hét előtt már volt, mely különbsége a kültermészetnek az utast, minthogy az elválasztó tér nem nagy, sajátságosan lepi meg.

4-szer. *A berz.* A légkör berztüneményeit illetöleg vidékünkön általában tapasztaltatik, hogy tevöleges berztulajdona legünknek gyakori berzkiömlésekre alkalmat nem szolgáltat. A boros-jenöi járásban s általában a megye hegyesebb vidékein azonban ez mégis gyakori eset.

Tekintvén a 6 éves fordulatot a D) alatti táblázat szerint a berztünemények értekező lakhelye körül ekkép mutatkoztanak:

1840. volt égi háború 14. melyekből egy januárban volt.
1841. „ „ „ 15.
1842. „ „ „ 20.
1843. „ „ „ 12.

1844. „ „ „ 12.
1845. „ „ „ 22.
6 év alatt 95.
Esik 1 évre 16.

5-ször. *A légkör nedve.* A nedvmérő eredményeit értekező a fent említett oknál fogva nem közölhetvén, semhogy alaptalan adatok felhordása által egy ily jelentőséges tárgyban hibás következtetésekre szolgáltasson alkalmat, czélszerűbbnek hiszi, hogy az elégtelen psychrometriai középszámok elmellőzésével e tárgyat más úton legalább megközelítse. E tekintetben tehát az égboltozat 6 éves fordulat alatti pontos észlelése és a légkör csapadékainak kellő számbavétele által czélját még legbiztosabban vélte elérhetni, minthogy való, hogy ezen adatok a nedvmérő állásával legalább nagyobb részben rendes viszonyban állanak. A *felhőzet* tehát, az *erős* napok, az eső nagysága és terjedése, továbbá a *havazással* járult napok pontosan számbavétetvén, valamint ez az A) alatti havi táblázatokon híven rajzolva és feljegyezve létezik, a légkör e tulajdonát, ha tökéletesen nem is, legalább megközelítőleg kideritik: ugyanis

1840. évben esős nap volt 103.
1841. „ „ „ „ 110.
1842. „ „ „ „ 114.
1843. „ „ „ „ 149.
1844. „ „ „ „ 102.
1845. „ „ „ „ 127.

Esik ezekből középszám szerint egy évre 120 esős nap.
Továbbá:

1840. havazó nap volt 54.
1841. „ „ „ 39.
1842. „ „ „ 30.
1843. „ „ „ 28.
1844. „ „ „ 24.
1855. „ „ „ 28.

Esik ezekből középszám szerint 34 havazó nap egy évre.
Tekintvén a *felhőzetet* és tiszta *derüs napokat*, ezek között a 6 éves fordulat ideje alatt e következő viszony tapasztaltatott:

	Derü.	*Ború.*
1840. volt	111.	94.
1841. „	93.	120.
1842. „	113.	108.
1843. „	68.	120.
1844. „	87.	137.
1855. „	65.	145.
Esik 1 évre.	90.	122.

6-szor. *A szelek.* Mi végül a légvonat irányát illeti, az az értekező tapasztalata szerint e megye azon járásában, melyben észleleteit, tevé az *éjszaknyugati* és *keleti*, melyek leggyakoriabbak s e szerint némileg *uralgóknak* nevezhetök. Megyénk rónás vidékein közönségesen a *nyugati* vagy *délnyugati* fordúl elö, söt az éjszaki szél is, kivált téli hónapokban gyakori, erőteljes, nem szivesen fogadtatik. A *déli* légvonat leginkább a nyár melegebb havaiban tapasztaltatik. A *keleti* szél néha a boros-jenöi járásban szerfölötti erővel bir és szinte biztos elöjele a tartós esözésnek, mely utóbbi azonban, noha az egész megyére is kiterjed, apró szemü és csendes. A megye hegyes részeiben sokszor elöforduló s leginkább nyáron megjelenni szokott kártékony és pusztító záporok, a jégeső szinte kivétel nélkül, tisztán nyugati orkánnal párosúlnak.

Ezen kétnemü vidékünk közegészségi állapotára lényeges befolyással biró tényező rövid érintése után még érintendem azon *kórtani* tüneményeket, melyek e téren feltünöbbek.

Feltünö jelenet t. i. az megyénkben, hogy benne nyári és sokszor melegebb öszi hónapokban a *félbenhagyó lázak* szerfölött nagy számban fordúlnak elö; ezen lázak azért, mivel megyénkben minden évben és ugyanazon tünemények kiséretében lépnek fel, méltán *honosoknak* neveztethetnek.

Keletkeznek pedig rendesen a meleg nyári napok beköszöntésével, tehát a nyár időszerinti kifejlődéséhez képest közönségesen julius és augustus hónapokban. Bizonyos az is, hogy ezen f. h. lázak azon esetben, midön a nyár szokottnál hüvösebb, föleg midön ezen hüvös időjárás julius és augustus hóra esik, szembetünöleg gyéren fordúlnak elö.

Ha a nyári höség a láz keletkezésének kedvező, az azonnal beköszöntö láz nyomban *járványosan* terjedez.

Tart e járvány közönségesen a nyári hőség megszünéséig, tehát a hüvösebb őszi napok beállásáig. Hahogy ezen időszakon túl is keletkeznek f. h. lázak, azok vagy visszaesések, vagy durva életrendi kicsapongások szüleményei, minők mindenütt és egészen különböző éghajlati viszonyok között is szórványosan keletkezni szoktak és épen azon körülmény, hogy a f. h. lázak őszi időben részszerint épennem, vagy csak gyéren, sőt kórtanilag tekintve más alakban is fordúlnak elő, meggyőződhetik minden elfogúlatlan észlelő, hogy a nyáron át járványosan felmerülő lázak oly föltételekhez kötvék, melyek a nyár különviszonyaival szorosabb kapcsolatban léteznek.

A nyár hő időszakában ezen lázak járványa egész Arad megyét szinte egyenlően lepi el, noha e megye egyes részeinek földirati különbsége következtében némi módosítással. Értekező meg van győződve, hogy ezen állitás: *miszerint ezen f. h. lázak valamint kiterjedésök úgy erőteljök tekintetében rendes viszonyban léteznek a nyári hőség fokával és tartásával*, sarktétel gyanánt elfogadható, úgy valamint ezt 33 éves itteni észleletei után állithatja. Ha ez áll, úgy való az is, hogy ha léteznek megyénkben oly tájak, melyek nyári időben a többieket a nyári hőség tekintetében fölülmúlják, annak hőbb vidékei is inkább ki leendenek téve a lázjárványnak, mint azok, melyekben a nyári hőség magas fokra hágni nem szokott.

Kiemelé értekező ezen értekezés elején azt, hogy a boros-jenői járás, főleg pedig annak hegyes keleti része földirati okoknál fogva hidegebb éghajlattal bir és hogy a megye rónás járásai, *) tehát a világosinak fele, az aradinak nagyobb része és az egész zarándi járás e tekintetben a boros-jenőit jóval fölülmúlja; minek kétségkivüli következménye tárgyunkra nézve az, *hogy a nyári hőséggel szoros kapcsolatban levő f. h. lázak is ezen 3 járásban aránylag jóval nagyobb számmal jelennek meg, mint a boros-jenőiben.*

Igaz ugyan, hogy ennek legbiztosabb kimutatására a

*) Megemlitendő itt, hogy értekező a megye felosztására nézve az 1848-diki felosztáshoz alkalmazkodik.

mind ezen 4 járásban előforduló f. h. lázak *szám szerint* lennének felhozandók; de minthogy értekező főorvosi hivatala csak a zarándi és boros-jenöi járásra terjedett ki, a világosi és aradi járásban évenként előforduló f. h. lázak lajstromainak birtokában soha sem volt; de e fölött itt még az is ügybevevendő, hogy ezen lajstromok sem lennének czélunkra nézve tökéletesen kielégítők azon okból, mivel azokban egyedül az orvoslás alá került esetek száma foglaltatik; kimutatható azonban ezekből bizonyosan mégis az, ha csak általában is, hogy a f. h. lázak járványa egy bizonyos évben nagyobb kiterjedésü volt, mint másban, mivel bizonyos, hogy azon évben, melyben a f. h. lázak járványa kitünöleg erőteljesen lép fel, orvoslás alá tehát a lajstromokba is, és ugyanazon viszonyban sokkal több esetei is kerülendenek, valamint ezt értekező, ki 1832-dik évtől fogva hivatalkodásának megszüntéig, tehát 1855-ig azokat nem csak maga vitte, hanem havonként 4 járási orvosai által pontosan vitette is, böven tapasztalta.

Értekező tehát, ki a mondottak szerint az egész megyére nézve terjeszti ki ezen f. h. láz járványát, bizton állíthatja, hogy azon földirati megyénket illető tér, mely a lázakat évenként honosítja, oly nagy, minö maga a megye, azon különbséggel azonban, hogy annak fentemlített hegyes tájain is elöfordúl ugyan szinte minden évben a járvány, de sem oly kiterjedésben sem oly erőteljjel, mint megyénk rónáin.

A láz *erőtelje* is rendes viszonyban áll a nyári hőség erőteljével és tartásával, akár csak egyes rohamok, akár maga a járvány vétessék bonczkés alá. A nélkül, hogy itt az egyes roham részletes leirásába ereszkednék értekező, felemliti csak, hogy ezen lázak egészben véve enyhe lefolyásúak és csak akkor válnak jelentékenyekké, midön a nyári höfok nem csak túliasan felcsigázott, hanem szokottnál állandóbb is, föleg ha egyszersmind déli szelek uralognak; ezen körülmények között a lázak is elfajúlnak olykép, hogy, midön a közönséges f. h. láz, mely szinte kirekesztöleg harmadnapos, délutáni órákban beköszönt, csekély hideggel és nem szerfölött nagy forrósággal bir, bő verejtékzés által elitéltetik, egészben alig 4—6 óránál tovább tart és tökéletesen tiszta szünidöt enged, *folytonos engedőkké* válnak, égető kül- és belső

forrósággal, olthatlan szomjjal, alig és csak az egész kórfolyam után bíráltatnak és szünidőt nem engedvén, alakjokat közelebbről meghatározván, az úgynevezett *folytonos engedő forró epelázakkal* azonosoknak tekintendők. A tiszta őszi, vagy félbenhagyó téli lázak közönségesen negyednapos nyomatúak, de nem a járvány körébe valók.

Tekintvén e lázak *kórtani természetét* és a láz lefolyása alatt fölmerülő jelenségek összhangzását, akár enyhe alakban jelenjenek meg vagy erőteljesebbek legyenek, akár harmadnapos akár engedő folytonos nyomattal bírjanak, amaz világosan *csorvásnak* mondandó.

Ezen f. h. lázak keletkezését egyenesen s egyedül *életrendi kicsapongásoknak* tulajdonítani nem lehet, mivel a tapasztalás tanúsítja, hogy számtalan esetekben ilynemü kicsapongások nélkül is hő nyári időben felmerülnek és mivel ellenmondás nélkül elmondható, hogy a szomszéd hidegebb éghajlatú országokban, vagy hazánk éjszaki, tehát mérsékeltebb hömérsékü megyéiben tettlegesen elkövetett életrendi kicsapongások e lázakat vagy épennem szülik, vagy csak igen szórványosan fordúlnak elő és mivel végül értekező itt rendesen s böven azt tapasztalta, hogy idegenek, kik magasabb korukig mindig külországban laktak és soha f. h. lázban nem szenvedtek, ide kerülvén s itt letelepedvén, csakhamar és minden életrendi hiba elkövetése nélkül megismerkednek vele. E f. h. lázak *oka* tehát másutt keresendő.

A *poslégtől* azokat származtatni úgy mint azon vidékeken, melyekben a poslég nyári hónapokbani fejlődése már kétségtelen, értekező csak igen vonakodva merné; mert 1-ször: noha igaz, hogy a poslég eredete helyéről a légvonal által távolabb helyekre is átszármaztathatik, mégpedig úgy, hogy az utóbbiakban, habár posványos vidékei nincsenek is, a poslázakat felkölthetí. Ezen átszármaztatás mindazonáltal maga is határok közé szoritkozik, melyeken túl az elhajtott poslég kórtámasztó erejét azáltal veszti el, mivel az, minél tovább hajtatik el egészséges légrétegeken által, az utóbbinak poselleneş tulajdona által csakhamar megemésztetik, szétbontatik úgy, valamint ezen tulajdont, (vis desinfectionis) a folyóvízben is tapasztaljuk, mely által ilynemü posanyagok, még a

pestisé is, szétbontatnak és ártatlanokká tétetnek. Már pedig megyénk némely járásai, főleg a boros-jenöi, melyben mindazonáltal évenként előfordúl ezen lázjárvány, a Bánság poslegét kifejtő rónáitól oly távolságban léteznek, hogy a Bánságban fejlödö, de különben is itt is csak enyhe természetü poslég az e vidékrei áthajtásából az itteni f. h. lázakat megfejteni okszerüen annál kevesebbé lehetséges, mivel a boros-jenöi járás és a Bánság között magas hegyláncolat létezik, mely már maga is a poslég elszármaztatását megakadályozni képes. 2-szor. A megyénkben elötaláltatható tavak és állóvizek, habár az egészségre nézve kedvezöknek nem tartathatnak, minden esetre sokkal csekélyebb jelentöségüek, söt itt hegyes vidékünkön oly igen hiányzanak, hogy azokat általában a lázak kórtámasztó okának, az itt elöforduló lázakat pedig poslázaknak nevezni nem lehet. E tekintetben azonban mégis figyelmet érdemel megyénk *zarándi* igen lapályos járása, mely nemcsak több állandó és múlékony kisebb tavakat felmutathat, hanem, mi itt födolog, lapályossága az évenként többször alakúló s ugyanannyiszor el-elmúló, tehát múlékony tavak keletkezésének igen kedvez. Minélfogva értekezö, ki az Arad megyében oly igen meghonosúlt f. h. lázakat, mint fentebb már említve volt, poslázaknak nem nevezheti, a *zarándi* járást e tekintetben mégis gyanúsnak tartja.

Midön tehát értekezö az Arad megyei lázakat sem az életrendi kicsapongásokból sem a poslégtöl származtatni nem hajlandó, hajlandó a mondottaknál fogva nem is lehet, e tekintetbeni véleményét még e következökben nyilvánitja:

Megyénk égalja a melegek közé tartozván, lakói nyári idöben közönségesen szerfölött meleg légkörben élnek.

A túlzó külmelegnek hatása kétségkivül a külbört és tüdöket érinti közvetlenül; ezek után azonban az *emésztö rendszer* az különösen, mely, mint a külbörnek folytatása, a rokonszenv elvénél fogva érzi a túlzó külmeleg kórtámasztó hatását. Tanitja is a tapasztalás, hogy hö nyári idöben az étvágy, emésztés és a visszatermödés lankadoz; tanitja, hogy a külbör szerfölött fölmerülö müködése következtében a folyóbb nedvek a testből kiiramolván, a hátralevök sürüttetnek s ennek következtében könnyen oly pangásba jutnak, mely

az egészséggel sokáig fen nem állhat; tanítja, hogy ily körülmények között az emésztő rendszer körében különösen az *epének elválasztása* felmagasztaltatik; tanítja végül nevezetesen azt, hogy ilyenkor az *emésztés hanyatlása*, hasmenés, vérhas s föleg olynemü *lázak* keletkeznek, melyek az epe kórképen felmagasztalt elválasztásával karöltve járnak.

S épen ezen kóralakok azok, melyekkel hö nyári hónapokban megyénk lakói leginkább küzdenek.

Nincs tehát szükség arra, hogy minden melegebb égaljú vidéken járványkép előforduló lázak keletkezési megfejtésénél azonnal a posléget okoljuk, minthogy maga a meleg égalj szülte *nyári höség* maga is elégséges arra, hogy ily f. h. lázakat honosítson.

A külmeleg minden egyénre egyaránt hat s e miatt némely a mérsékményre, korra, életmódra vonatkozó módosítások kivételével, minden egyén, ki ily meleg égalj alatt lakik, nyári időben egyaránt hajlamíttatik a f. h. lázakra.

Léteznek azonban többnemü körülmények, melyek, ha befolyást gyakorolnak, vagy növelik e hajlamot, vagy a lázak keletkezésének támasztó okául szolgálhatnak. Ezek föleg a következők:

1-ször. *Életrendi kicsapongások.* Az emésztés hö nyári időben tetemesen csökkenvén, arra, hogy kórtámasztó okúl szolgáljon a láz felköltésére melegebb égalj alatt, sokkal csekélyebb életrendi kihágás elégséges, mint hideg égalj alatt. Tanúsítja ezt az éjszakibb fekvésü, hidegebb égaljú országok példája, hol ezen lázak vagy épennem, vagy csak szórványosan fordúlnak elö. Ily körülmények alatt tehát a láz kikerülésére okszerü szempontból kiinduló józan életrend kivántatik.

2-szor. Valamint a hanyatló emésztés elömozditására, úgy a túlzó börgözölgés által sürüített nedvek felcresztésére s ennek következtében a jelen nedvpangások eloszlatására *nedvpótlék* szükséges. Mindezeket azonban csak az *üde ivóviz* eszközölheti legbiztosabban. Terheli pedig megyénk rónájának egy részét, mint emlitve volt, az ivóviz roszasága.

Nem csuda, ha a tikkadozó test ezen egyedüli óvó s lehetne mondani, gyógyszer nélkül a gyötrő szomj oltására

szükölködvén, langyos, rosz és tán idegen részekkel vegyült vízhez folyamodni kénytelen levén, csakhamar érzendi e nélkülözés káros következményeit. Rosz ivóvízből pedig kevesebbet szoktunk inni, holott pedig áll azon élretrendi elv minden meleg éghajlatú vidékre nézve: nyáron kevesebbet enni s többet (jó ivóvizet) inni szükséges. Leginkább pedig érzi az aradi és zarándi járás nagyobb része a jó ivóvíz hiányának következéseit; hegyi vidékünk minden tájai a legjobb ivóvízzel kinálkoznának, ha az illető helységekben czélszerüen szerkezett kútak lennének.

Póreinbereink, kik a nyár leghőbb napjait a szabad ég és a nap veröfénye alatt nehezebb söt fárasztó testi munkával foglalkoznak, természetesen leginkább szenvednek a jó ivóviz hiánya miatt; mivel természetes az is, hogy ily fárasztó testi mozgás valamint a külbörre úgy az emésztő rendszerre nézve még inkább fölcsigázza azon kórtámasztó hatást, melyet már maga a tikkasztó külmeleg folytonos befolyása elöidéz.

3-szor. Megyénk földtani rövideden közlött leirásából kitetszett, hogy annak jóval nagyobb felében a föld felszinének jókora részét a *televény föld* alkotja. Ezen földnem tulajdona föleg az levén, hogy magában szerves anyagokat foglal, hogy nyáron át a túlzásig fölmelegedni képes, szerves tartama következtében szénenynyel böven terheltetik. E tulajdonoknak kettös, az egészségre nézve nem kedvezöleg ható következménye lehet; első az, hogy ezen földnem a légből felszíván az élenyt, helyébe legenyt szivárogtat a légkörbe, mi miatt a lég némileg megromlik; második az, hogy szerves részeinek kigözölgése s általában a rá hulló esöviz hirtelen kipárolgása által a leget már lényegesebben megvesztegetni képes; s épen ezen szempont az, mely miatt értekező, ha t. i. *csak* megyénk rónás részén, hol ezen földalap elöfordúl, uralkodnának a f. h. lázak, a hegyes tájakon pedig nem, ezen egyedüli okból keletkezhetöknek vélné; de minthogy hegyes járásunkban is uralognak a f. h. lázak, hol televény nincsen, meg van győződve, hogy ezen földalap egyedüli oka annak, hogy megyénk rónáján a honülő f. h. lázak jóval nagyobb számban és világosan észrevehető nagyobb erőteljjel fordúlnak elö, mint hegyes vidékeinken.

4-szer. A déli szelek, értekező véleménye szerint, leginkább azért ártalmasok, mivel a nálunk különben is nyáron magas fokra vergődni szokott hőmérsék általok még inkább felcsigáztatván, mindazon kórkövetkezmények, melyek a tartósan ható külmelegből a fentebbi pontok szerint származnak, tehát maga a láz is, még inkább előidéztethetnek.

Ezen honülő f. h. lázakon kivül előfordúl még, de már csak itt hegyeink között, egy más kóralak is, mely szinte honosnak nevezhető s ez a *golyvakór*, mely azonban terjedelmére nézve jelentéktelen. Ez is sajátlagos, külön hajlamot tételez fel, minthogy egy és ugyanazon család számosabb tagjai között, kik mindnyájan már évek óta ugyanazon és közös viszonyok között laknak itt együtt, rendesen csak egyegy egyénen mutatkozik. Sokaknál férjfi-, másokon már gyermekkorukban fejlödik; az utóbbi eset a gyakoribb, a nem különbséget nem alapit. Némely egyéneknél igen nagyra növekszik, másoknál egy bizonyos mérsékelt nagyságra eljutván, mi minden esetben csak lassan történik, megállapodik mindenkorra; s végül némelyek élethosszant a még gyermekkorukban származott mintegy golyva lenni akart diónyi nagyságú mirigy mozgékony dagot hordoznak. *Oka* e kórnak természetesen csak helybeli lehet és hihetőleg a kovagos vagy túlmeszes vízben keresendö. Orvoslásra nézve makacs és értekező eddigi tapasztalatai szerint egyedül az iblany kül- és belalkalmazásának, de itt is csak nagy sokára enged. Hegyi népünk szegénysége, bizalmatlansága a gyógykezelési pontosságot illető közönyössége s ezen hosszas orvoslás költségessége okozza, hogy csak igen kevesen győzhetvén a költségeket, eddigelé a szerencsésen orvosolt esetek száma is csak igen csekély. A kiköltözés minden esetre jó hatást gyakorol ezen betegekre, minek több példái értekező előtt tudva vannak.

Éghajlatunk tulajdonai, időjáratunk szerfölött hirtelen beállani szokott változásai, főleg pedig a hévmérő rögtönös játszadozása, hegyi légünk úgynevezett erössége következtében a *lobos kórokra* lényeges befolyást gyakorol, azért itt a nyár kivételével az év többi szakaiban a lobok, de különösen a *tüdő-* és *toroklobok* oly gyakoriak, hogy a főorvosi lajstromokból kisült, miszerint azalatt, midön a három inkább a

rónán működött járási orvosok lajstromai egyetemesen egy bizonyos téli hónapban 20 tüdő- vagy tüdőhártyalob eseteit tartalmazták, itt a hegyi vidéken ugyanazon hónapra esett 80—90 eset; és valóban tapasztalá értekező némely hidegebb években, hogy a légzési szervek ezen kórállapota a szó teljes értelmében *járványos* kiterjedést nyert.

A tüdőlob egyszeri megjelenése itt hegyeink között nagyobb hajlamitást alapít a jövőre, mint a rónán, onnan is van, hogy itt a visszaesések ugyanazon télen gyakoriabbak, úgy az is, hogy azon egyén, mely egy télen általa megtámadtatott, a jövő téli hónapokban ismét és rendesen is alája vettetendik.

Szerencsére állithatja hosszas tapasztalása nyomán, hogy ezen lobok orvoslása könnyü, szinte biztos, ha a kellő segitség az első 24—36 órában hozatik.

Kórtani tekintetben e vidéken előfordúlni szokott tüdőlobok olynemüek, melyek az erélyes sőt legerélyesebb lobellenes orvoslást nemcsak ki nem rekesztik, hanem azt múlhatlanúl és kikötő föltételként követelik. Azon az újabb időkben némely kórtanárok által a kórodai gyakorlatban felállitott, az érmetszés elmellőzését czélba vevő többnemü különgyógyjavallatok, egyes esetek kivételével, itt teljességgel és semmi szin alatt nem érvényesithetők; mert az érmetszés, az egyéniség részéről tán fentálló ellenjavallatok eseteit kivéve, a lob sajátszerü erőtelje és veszélyes körülményei miatt itt szigorúan eszközlendő és eszközöltetik is minden rosz következmény nélkül. Az idevágó számtalan esetek közül felemlitem csak itt *Jelenka Eszter* most 40 éves asszonyt, egy vasgyáras nejét; ez 14 éves korában esett legelőször tüdőlobba és mai napig összesen 15-ször szenvedett benne; eddig már 27 érmetszés vitetett rajta véghez; e közben több gyermeket szült, kik élnek most is; ezen nő jelenleg is jó egészséggel bir, piros arczú, kövér és vidor.

A többi itt szórványosan előfordúló kórok tekintetében semmi különös észrevételek nem közöltethetnek. Jellemzi azonban ezen hegyes vidék közegészségi állapotát az, hogy itt a *hagymáz* tökéletesen ismeretlen. Értekező a legutolsó

Arad-Körösvölgyi vasút – Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak (ACsEV)

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft
Foto: Deutsch Ármin, Brád
Kiadó: Bienenstock Jakab, kereskedő, Borossebes

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

Az előző fotón: a borossebesi vasúti pályaudvar az impériumváltás utáni években. A vonat Gurahoncz felől érkezett. Mivel a vonalon, akkoriban is csak egy sínpár volt, az ellenvonatok itt várták be egymást.

*

1881. évi szept. 5-én Boros-Sebes lett az *Arad-Körösvölgyi vasút* keleti végállomása Boros-Sebes – Buttyin néven. 1911-től csak Borossebes v.á. az elnevezés.

Az eredeti tervhez képest a kivitelezésben némi változás következett be: 1. a vonal Borossebes közelében ahol a Fehér-Körös éles kanyarulatot képez, a folyótól 200 méterrel távolabb került, 2. a töltés magasságát az eddig mért legnagyobb árvízi szint feletti, 0.8 méterrel megemelték, 3. a vasútállomás a faluközponthoz képest 710 m-rel Buttyin község érdekében, a szomszéd településhez közelebb került.

Az 1877-es évben, Aradról elindult vasútépítés 1896-ra már Brádig ért. Az Arad–Körösvölgyi Vasút és az Arad–Csanádi vasút egyesülésével 1893-ban megalakult az ACsEV (Arad–Csanádi Egyesült Vasutak).

Eredetileg volt olyan terv is, hogy Torda városa lesz a végcél, de az ismert történelmi események következtében ez nem valósult meg. Az elcsatolt területek új urai megelégedtek az ölükbe hullott vasúti infrastruktúrával, eszükbe sem jutott további, újabb vonal(ak) építése. Ellenben, szemtanúi lehetünk az állomásépületek elmúlt évszázadbeli lepusztulásnak.

Felhivás.

Csanád, Arad, Zaránd, Torda és Alsó-Fehérmegye birtokosaihoz, községeihez és lakosságához, valamint hazánk mindennemü pénzintézeteihez és tőkepénzeseihez.

(részlet)

„E szempontból kiindulva alakult társulatunk a végre, hogy egy új vasút vonalat létesítsen, mely Szegedet Araddal a Fehér-Körös völgyén és Zarándmegyén át Abrudbányával, ezt pedig az Aranyos völgyén át Tordával, s ezen főútvonalból kiágazólag, Zarándmegyét Gyulával, vagy ha czélszerűbbnek mutatkoznék Kétegyházával kösse össze.”

A Szeged-tordai vasútépítésre alakult társulat nevében: *Atzél Péter* [1] elnök

*

„A felvételi épületek többsége földszintes, a jelentősebb épületek esetében a vágánytér felőli oldalon az épület két végén oromzatos végpavilont, középen faragásos díszítéssel ellátott verandákat alakítottak ki.” (Wikipédia)

[1] Arad sz. k. város polgármestere, szül. 1836. Aradon; tanulmányait magánúton és Párisban a Sorbonneon végezte. Arad-megye már 1861-ben megválasztotta tiszt. főjegyzőjének. 1867-ben Arad polgármestere, 1869-ben a város országgyűlési képviselője lett. (Wikipédia)

ARAD-KŐRÖSVÖLGYI VASUT.

Székhelye: ***Arad.***

Engedélyeztetett: az arad-borosjenői fővonal: az 1875 évi XLIV. t.-cz. által, — a borosjenő-borossebes-buttyini vonal: az előbb idézett t.-cz. alapján a közmunka- és közlekedési magy. kir. ministerium által 1880 évi október hó 12-én kiadott engedélyokirattal.

Czég: **Arad-körösvölgyi vasut.**

Ministeri biztos:

(nincs betöltve.)

Igazgatóság. Elnök: Atzél Péter. **Alelnök**: Bohus Zsigmond. **Igazgatósági tagok**: id. Andrényi Károly, báró Atzél Lajos, Bohus István, Bohus László, Dániel Gergely, Dományi József, Jahn Vilmos, Nachtnebel Ödön, Urbán Iván, Vásárhelyi Béla, Vásárhelyi László, gróf Zelénszky Róbert, báró Klein Hubert, Karger József, Purgly János.

Felügyelő bizottság. Elnök: Varjassy József. **Rendes tagok**: Dániel László, Heinrich Sándor. **Póttag**: Révész Nándor.

Megnyitási határidők.

A vonal megnevezése	A közforgalomnak megnyilt			Hossz kilométerekben
	évben	hónapban	napon	
Arad-Pankota (a zimánd-ujfalusi kavicspályával)	1877	február	1	40·706
Pankota-Boros-Jenő	1877	május	10	22·095
Apatelki kőbányavágány	1878	—	—	0·900
Boros-Jenő—Borossebes-Buttyin	1881	szeptember	8	26·200
				89·901

A forgalmi eszközök állaga 1881 évi deczember hó 31-én.

A jármü megnevezése	Dörzsfékkel	Dörzsfék nélkül	Összesen
	darab	darab	darab
Mozdony és szerkocsi	—	—	4
Nyitott teherkocsi oldalrakonczákkal ellátva	4	27	31
Szénkocsi	2	8	10
Kavics-kocsi	13	14	27
A kocsik összes száma	19	49	68

Forrás: Vörös L. (szerk.): Magyar vasúti évkönyv, 1882.

„A trianoni békeszerződés szétszabdalta az egységes magyar vasúthálózatot, vonalakat, tájegységeket és gazdasági egységeket vágva szét. Az ACsEV különösen nagy vesztese volt a szerződésnek, összes vonalhosszának kétharmada román részre került. Romániához került a vasút székhelye, Arad is. 1919-20-ban a megszálló román hadsereg kifosztotta az országot. 1920. március 29-én a román hadsereg kivonulásával az ACsEV összes motorkocsiját román területre vitték.” (Wikipédia) Kezdetben a Román Állami Vasutak (CFR), az utóbbi időben az Arad-Brád vonalat a Regiotrans üzemelteti. (a szerk.)

*

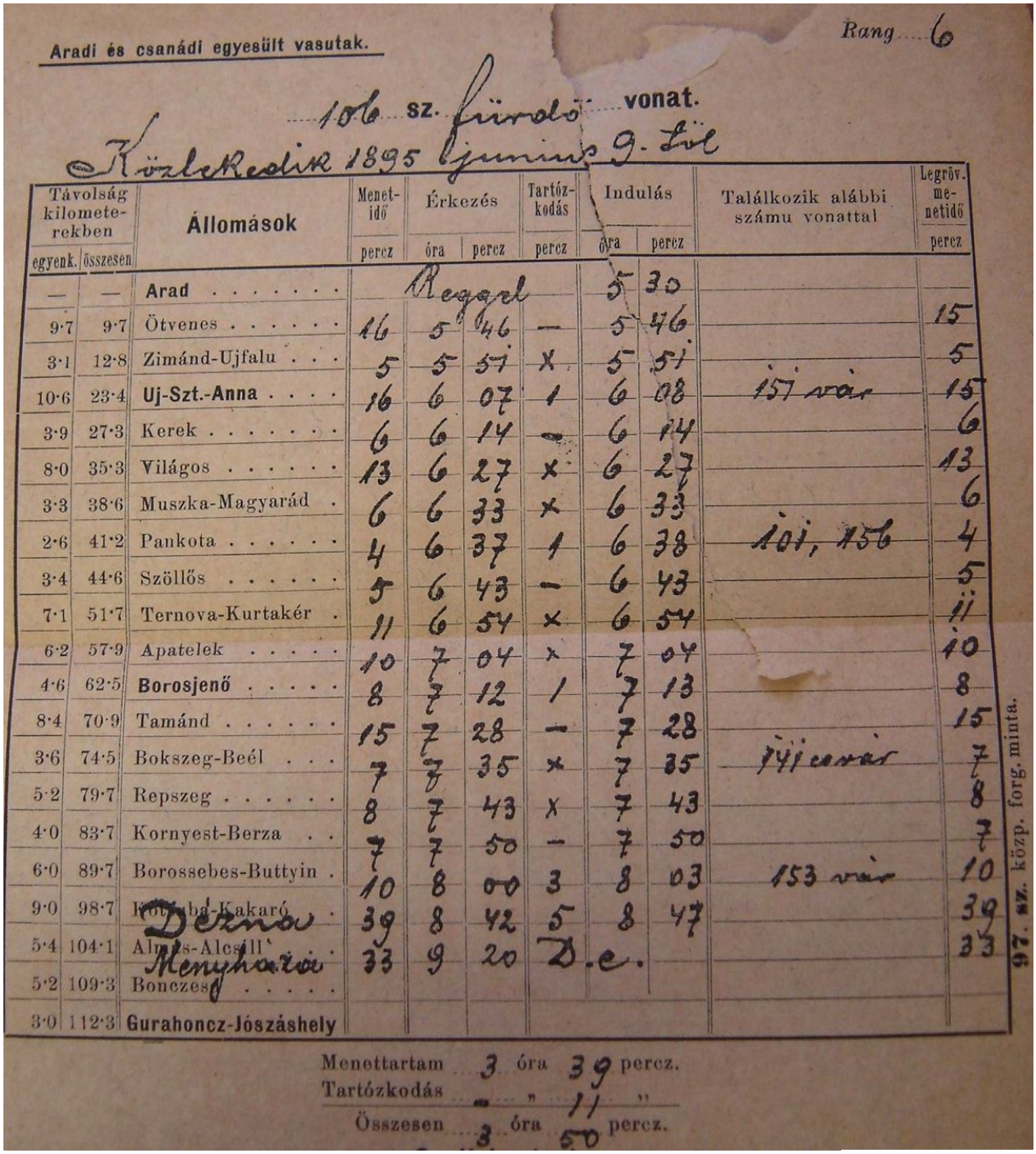
A pályaudvar mai leírása.

„Hat vágányos, vágánytengelyugrásos elrendezésű állomás, azaz Arad felé a második, Brád felé a harmadik vágány folytatását képezi a nyílt vonal. A kitérők helyszíni állításúak, a bejárati és közös kijárati jelzők alakjelzők. Az állomáson forgalmi szolgálattevő és (mindkét végén) váltókezelők teljesítenek szolgálatot. Brád felől a buttyini út átjáróját teljes sorompó biztosítja. Az első vágányból a felvételi épület mellett Brád felé egy rakodó-, Arad felé egy csonkavágány ágazik ki. Ez utóbbi egykor a menyházai kisvasút végállomására vezetett, mely az állomástól északra helyezkedett el.” (Málik Zoltán)

„Most utólag már nehéz volna megállapítani, hogy egy-egy állomás miért épült ott, ahol van, hiszen a falu, amelyiknek a nevét viseli az állomás, sokszor több kilométer távolságra van az állomástól, de ugyanakkor közvetlen közelében ott terpeszkedett egy-egy nagybirtok, amelynek szállítási érdekei úgy kívánták, hogy a vasútvonal a közelében fusson. Körülbelül így volt ez a mi állomásunkkal is. Aki Buttyinba akart utazni és nem ismerte a viszonyokat, nyugodtan leszállt az állomáson, s aztán, mivel itt bérkocsi soha se volt, – mert ugyan miért lett volna, – nyakába szedhette a lábát és mehetett gyalog. Borossebesre menve is kellett egy kicsit sétálni, de hát ez csak valamivel volt hosszabb út egy kilométernél.” (Banner János)

106-os számú „fürdővonat” - Arad...Menyháza, egyszeri átszállással, 1895. június 9-től

Aradi és csanádi egyesült vasutak.

Rang 6

106 sz. fürdő vonat.

Közlekedik 1895 június 9-től

Távolság kilométerekben egyenk.	Távolság kilométerekben összesen	Állomások	Menetidő percz	Érkezés óra	Érkezés percz	Tartózkodás percz	Indulás óra	Indulás percz	Találkozik alábbi számu vonattal	Legröv. menetidő percz
—	—	Arad		Regard			5	30		
9·7	9·7	Ötvenes	16	5	46	—	5	46		15
3·1	12·8	Zimánd-Ujfalu	5	5	51	x	5	51		5
10·6	23·4	Uj-Szt.-Anna	16	6	07	1	6	08	157 vár	15
3·9	27·3	Kerek	6	6	14	—	6	14		6
8·0	35·3	Világos	13	6	27	x	6	27		13
3·3	38·6	Muszka-Magyarád	6	6	33	x	6	33		6
2·6	41·2	Pankota	4	6	37	1	6	38	101, 156	4
3·4	44·6	Szöllős	5	6	43	—	6	43		5
7·1	51·7	Ternova-Kurtakér	11	6	54	x	6	54		11
6·2	57·9	Apatelek	10	7	04	x	7	04		10
4·6	62·5	Borosjenő	8	7	12	1	7	13		8
8·4	70·9	Tamánd	15	7	28	—	7	28		15
3·6	74·5	Bokszeg-Beél	7	7	35	x	7	35	141 vár	7
5·2	79·7	Repszeg	8	7	43	x	7	43		8
4·0	83·7	Kornyest-Berza	7	7	50	—	7	50		7
6·0	89·7	Borossebes-Buttyin	10	8	00	3	8	03	153 vár	10
9·0	98·7	Kobzsabá-Kakaró	39	8	42	5	8	47		39
5·4	104·1	Almás-Alcsáll	33	9	20	D. e.				33
5·2	109·3	Bonczes								
3·0	112·3	Gurahoncz-Jószáshely								

Dézna

Menyházia

Menettartam 3 óra 39 percz.
Tartózkodás — „ 11 „
Összesen 3 óra 50 percz.

97. sz. közp. forg. minta.

Foto: Asztalos Endre

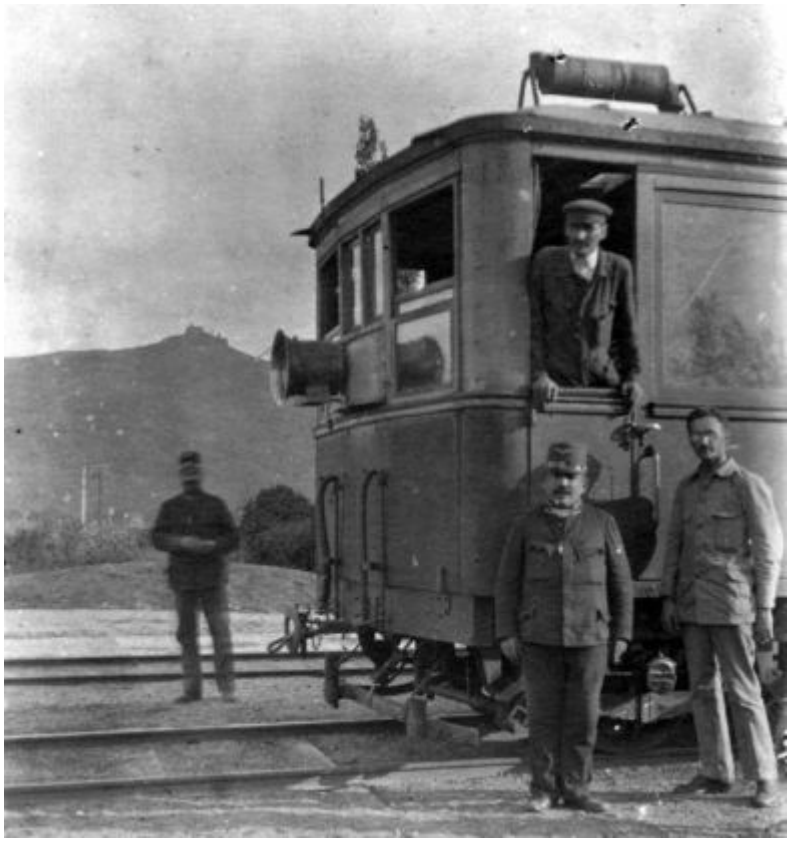

Forrás: www.delcampe.net

Arad → Szentanna → Világos → Pankota → Borosjenő → Borossebes

1881. szeptember 5-én érte el a vasútvonal Borossebest, a Román Posta 1981-ben és 1991-ben is megemlékezett az évfordulókról

Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak (ACsEV) állomása, háttérben a világosi vár.
Az aradi Weitzer János gépgyár benzinüzemű motorkocsija (1922)

Forrás: Fortepan - Morvay Kinga

1906. március 1-én indult meg az Arad-Szeged, majd öt hónappal később az Arad-Brád viszonylatokon is a motorkocsis üzem. A fotókon az aradi Weitzer János gépgyár benzin-üzemű motorkocsijai és a vasúti személyzet egy része látható, az ACsEV vonalán, 1922-ben.

Forrás: Fortepan - Morvay Kinga

A Magyar Királyi Államvasutak építkezései Erdély területén

(Műszaki Szemle - Kolozsvár, 2005. 32. sz. 24-32. old.)

Az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak pályái

Az Arad-Brád vasútvonal Borosjenőig sík területen, a hegységek lábai előtt vezetett. Borosjenőnél tért keleti irányba, a Fehér-Körös völgyébe és ettől kezdve váltakozva a folyó jobb és bal partján halad tovább. A vasút jelentős szállítási feladatot látott el. A síkvidéki területről mezőgazdasági termékeket, bort, és gyümölcsöt, a hegyvidékről fát, követ, a vasbányák és a gyárak termékeit fuvarozta. Különösen sok fűrészüzem dolgozott a vasút mentén és vette igénybe a vasúti szállítást.

A síkvidéki vonalrészen kevés földmunka volt szükséges a pálya alépítmények kialakításához. A Fehér-Körös völgyében, a hegyek között vezető szakaszon is igyekezett a tervező a pályát a lehető legnagyobb mértékben a terephez igazítani. A legkisebb ívsugarak a síkvidéki részen 300-400 m-esek, a Körös völgyben 275 m-esek voltak, az emelkedők mértéke 0,5-1 % között változott.

„A képen a régi indóház látható, amely 1858-ban épült. A régit lebontva új pályaudvar (vasútállomás) építését kezdték el 1909-ben. Az indóház előtti lóvasút 1869-ben nyílt meg. A kép valamikor a századfordulón készülhetett.” (Kurunczi Ferenc)

A földmunkát 3,9-4,4- m koronaszélességgel alakították ki. A Fehér-Körös közelsége miatt a folyó áradása már az építkezéskor is sok kárt tett az alépítményben. Emiatt a vasúttársaságnak egy szakaszon árvédelmi gátat kellett építeni, több helyen az eredeti tervhez képest a pályaszintet megemelni, a töltésrézsűt kővel burkolni. Az arad-brádi vasútvonal Gurahoncz-Nagyhalmágy szakaszán 247 m hosszú alagút épült, trachit és tufarétegben, angol

építési módszer szerint. Az alagutat végig kifalazták. A vasútvonalon több kisebb méretű átereszen és fahídon kívül kilenc nagyobb, 40-60 m nyílású híd épült a Fehér-Körösön részben fából, részben már eredetileg is vasszerkezettel. A borosjenői 60 m-es híd cölöpökön nyugvó, 6 db 10 m nyílású ékelt fagerenda szerkezetből állt. A vashidak két és többtámaszú vasgerenda, illetve párhuzamos vagy felgörbített övű rácsos tartók voltak, kőhídfőkön és kőpilléreken. Legszebb és a környezetbe a legjobban beilleszkedő volt köztük az Alvácza község melletti 40 m-es kéttámaszú, alsópályás parabola alakú rácsos acélszerkezet. A kisebb műtárgyakat boltozott hídként vagy fából épített nyílt átereszként alakították ki. A Tiszántúlon vezető Arad-Szőreg és Mezőhegyes-Kétegyháza-Újszentanna vonalak síkvidéki vasútak voltak. Kevés földmunkával és műtárggyal épültek. A legnagyobb emelkedő 0.5 %, a legkisebb ív 300 m sugarú volt.. Nagyobb hídra Makónál, a Maroson való áthaladáshoz volt szükség. A meder felett 4 nyílású, 103,2 m hosszú, az árterek felett 18, illetve 10 nyílású,

Forrás: Arad halad c. könyv

A régi aradi pályaudvar

116,2 és 66,1 m hosszú faszerkezetet építettek. A vasúttársaság első vonalainak építésénél (Szőreg-Arad-*Borossebes*, Mezőhegyes-Kétegyháza-Kisjenő) 1884-ig 23,6 kg-os „e” jelű vas, majd ugyanilyen tömegű acélsíneket használt. Az 1886. után üzembe helyezett vonalakon (*Borossebes*-Brád, Borosjenő-Csermő, Újszentanna-Kisjenő) valamivel nagyobb tömegű, 24,92 kg-os, „k” jelű síneket fektettek. A vassíneket gyors kopásuk miatt „e” jelű acélsínekre cserélték. A kitérők „e”, „k” és „i” rendszerű sínekből készültek. A vasúthálózat nagyobb forgalmú állomásai Arad, Újszentanna, Világos, Pankota, Borosjenő, *Borossebes*, Gurahoncz, Nagyhalmágy, Brád, Mezőhegyes, Apátfalva, Makó, Kiszombor, Mezőkovácsháza, Battonya, Kétegyháza, Elek és Kisjenő voltak. A vasúttársaság vonalain jelentős személy- és áruforgalom bonyolódott le. A teherforgalom nagy részét mezőgazdasági termékek, fa-, kavics-, kő- és bányatermékek alkották. Jelentős mértékben növelték a vasút forgalmát a vonalhoz csatlakozó ipari és vontatóvágányok, keskeny-nyomközű iparvasutak.

A normál-nyomtávolságú vágányok hossza meghaladta a 110 km-t, a 760 mm keskeny-nyomtávolságúaké a 73 km-t. Kiágazási helyeik: Borosjenő, *Borossebes*, Buttyin, Gurahoncz, Pusztaföldvár, Apatelke, Zimánd. Az ACsEV vonalainak történetéből külön is megemlítendő tény, hogy a legkisebb költséggel megépített hazai vasútvonalak voltak. Főleg az elsőként üzembe helyezett vonalak épültek gazdaságosan. Az Arad-borosjenői vonal építése kilométerenként 25795 Ft (51590 korona), a Borosjenő-*Borossebes*ié 23555 Ft (47110 korona). Az Arad-Csanádi Egyesült Vasút az ország legjobban és leggazdaságosabban működő vasúttársaságai közé tartozott, csaknem minden évben jelentős osztalékot fizetett.

Utolsó vonalának építését 1896-ban fejezte be, de a további időszakra is hatalmas fejlesztési terveik voltak. Vonalaikat meg akarták hosszabítani kelet felé a Mezőségig, Tordáig, nyugat felé a Bánátban Nagybecskerekig, Nagykikindáig. Ezek a tervek nem valósultak meg, a Bánátban más HÉV társaságok építkeztek, később, pedig az első világháború kitörése akadályozta meg a további építési munkákat.

Az Arad-Csanádi Egyesült Vasút nevéhez fűződik a mellékvonalakon a motorkocsis üzem magyarországi bevezetése is, amit az igazgatóság 1902. tavaszán határozott el. A megvalósításhoz először a Daimler cégtől rendeltek egy benzinmechanikus motorkocsit, majd ezzel folytatott több hónapos sikertelen kísérlet után a Ganz cégtől egy, háromtengelyű „1A1" tengelyelrendezésű, *de Dión Bouton* rendszerű gőzmotorkocsit. Ez a típus annyira bevált, hogy az 1903. márciusi Arad-Makó-Mezőhegyes közötti miniszteri próbaút után a MÁV is rendelt módosított, kéttengelyű gőzmotorkocsikat a Ganztól. Az első gőzmotorkocsi tengelyterhelése 6,5 tonna, sebessége 45 km/h volt, a későbbieké 9,0 tonna, illetve 50 km/h.1904-től kezdve az ACsEV részére az aradi Weitzer gyár szállított 9,7-10,0 tonna tengelyterhelésű, 40-60 km/h sebességű benzin-villamos üzemű motorkocsikat.

*

Az ország megcsonkítása után a vasúttársaság 385 km-es hálózatából 129 km maradt magyar területen, a vasút aradi központja és a vonalainak nagyobbik része Romániának jutott. A határ a vasút vonalait Battonyán és Eleken túl metszette át. A vasút kezelését Aradon történt megállapodás értelmében a Győr-Sopron-Ebenfurti vasút vette át. Jelenleg (1937.) a Szeged-Csanádi Vasutak rt. (központja Makó) üzemében van. Önállóan működött, és nagy forgalmat bonyolított le, amely Szeged, Makó, Mezőhegyes és Békéscsaba felé irányult.

A vasutat a magyar állam 1945-ben vette állami tulajdonba, és azóta a MÁV vonalhálózatának a szerves része. A Romániához csatolt területen lévő vasút a román államvasút tulajdonába került. A Brádnál csonkán végződő vonalat meghosszabbították Déváig, ahol az Arad-Gyulafehérvár vonalhoz csatlakozott.

*

Az Arad-Csanádi Egyesült vasutak magasépítési munkái

Amikor az Arad-Körösvölgyi Vasút 1877-ben megnyitotta első vonalszakaszát Aradtól Pankotáig, majd Borosjenőig, az építészet már a dekoratív historizmus stílusjegyébe lépett. Elismerésre méltó, hogy egy vasút, mely állami támogatás nélkül, csak a kezdeményező részvényesek erejéből és hitelfelvételéből (rendkívül takarékosan) épült, nemsokára érvényesíteni tudta a kor építészeti igényeit. Főként az 1881-ben üzembe helyezett Borosjenő-*Borossebes* vonalszakaszon mutatkozik ez. Mert míg az első ütemben épített Újszentanna

állomáson az emeletes- a vágány felé széles, ötablaktengelyes, oromzatos épülettömb, mely kétoldalt szárnyakkal is bővült, még puritán építészetben mutatkozik, addig a második szakaszon álló Bokszeg-Bél állomás már azt az oromzatos, faragássokkal dekorált, ácsmunkával készült verandát mutatja, amit az Arad-Csanádi HÉV magyarországi vonalszakaszairól jól ismerünk.

Az Arad-Körösvölgyi Vasútnak és az Arad-Csanádi HÉV-nek 1893-ban törvénnyel szentesített összevonása révén létrejött az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak (ACsEV). A két vasút állomásépületeinek igen hasonló architektúrája is bizonyítja, hogy együttműködésük már az 1885. év végén létrehozott közös vezetés ideje előtt létrejött. Gurahoncz fontos ipartelep volt a Körös völgyében (nevét később Honcztőre változtatták), itt 1889-ben markáns tömegkompozíciójú, a vonal többi épületétől eltérő, kétoromzatos oldalrizalittal, emeletes felvételi épületet emeltek, a középső szakasz előtt perontetővel. Figyelemre méltó a két oromzat fafaragásos dekorálása az egyébként puritán megjelenésű épületen.

Brád, vasútállomás

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

A Körös völgyében 1895-ben érte el a vasútépítés Nagyhalmágyot, ezen a szakaszon épült Halmágycsúcs földszintes épülete, ismét faverandával és faragott oromzattal. A szép természeti környezetben ez az architektúra különösen hatásos. Ugyanez jellemzi a keskenynyomtávolságú szárnyvonal végállomásán, Menyházafürdő felvételi épületét.

Az immár Arad Csanádi Egyesült Vasút cégnévvel eredményesen működő és továbbépülő vasút építészeti tevékenységének tetőpontja a millennium évében volt a vonal végpontján, a bányászatáról neves Brád állomáson épített, festői kompozíciójú felvételi épület. Az architektúrában a célhoz érést és a millenniumi ünnepség hangulatát fel lehet ismerni. A historizáló architektúra érdekesképpen az akkori magyar vasúti építészetben alig alkalmazott német reneszánsz formavilágot követi. Peron-veranda helyett előkert választja el az épületet a vágányzattól. A vasútnak voltak egyszerűbb megjelenésű állomásépületei is. Gyakoriak a vágánnyal párhuzamos gerincű földszintes felvételi épületek (pl. Székudvar, Alvácza). Néhány később felépített felvételi épület (Pankota, Őscsanád) a MÁV helyiérdekű vasutakra ki-

dolgozott szabványait követi. Kisebb állomásépületek fából készültek és a gabonaszínek anyaga is fa volt.

Az ACsEV üzemi épületeit ugyancsak a célszerűség és a korszerűség jellemezte. A társaság vezetésével szorosan együttműködött Zielinski Szilárd mérnök-professzor, az első hazai műszaki doktor (1904). Nevezetesek vasbetonépítményei (Vasbetonfalas és födémszerkezeti áruraktárak stb.), amelyeket az ACsEV-nek is tervezett. Meg kell említeni, az ACsEV aradi igazgatósági székházát is, amelyet a köznyelv városképformáló újreneszánsz architektúrája miatt jogosan palotának nevezett. Az ACsEV kitűnő és széles gazdálkodását jelzi, hogy a századvégen bekapcsolódott a fellendülő turizmusba is. Menyházafürdőn az ACsEV–villa a historizmus stílusában fogant tipikus üdülőszálló épületet mutat, festői megjelenésével. Az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak technikai szintje a magyar vasutak sorából kiemelkedik. A gazdaságosság követelményeinek messzemenő figyelembevétele mellett is e teljesítményekhez felzárkóznak az ACsEV építészeti alkotásai is.

Az ACsEV székháza Aradon

(dr. Horváth Ferenc, ny. MÁV mérnök, főtanácsos — dr. Kubinszky Mihály, ny. egyetemi tanár)

*

„Az egyes vonalrészek következő átnézetes sorrendben adattak át a forgalomnak:”

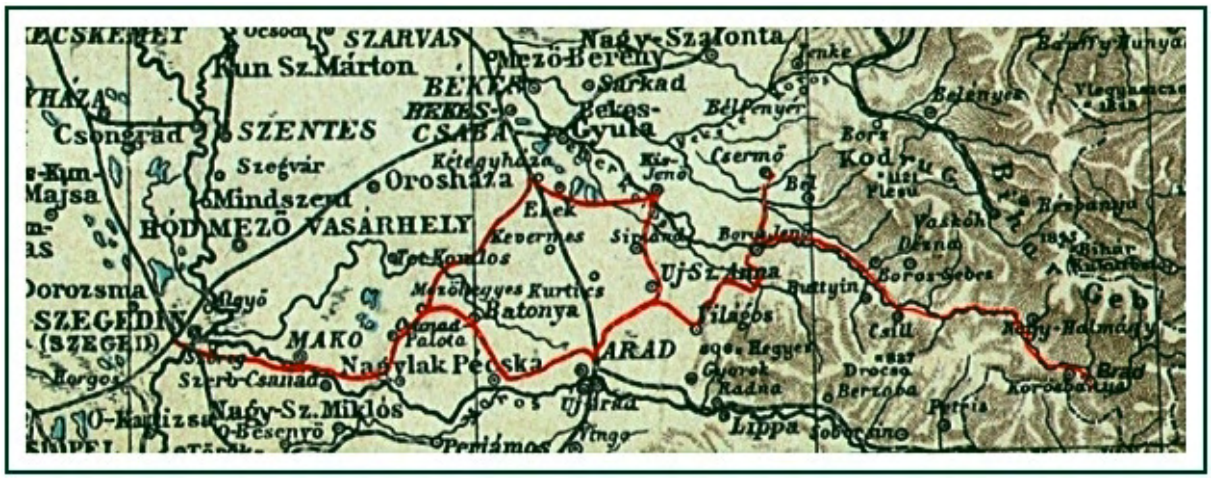
Arad-Pankota	1877. év február	1-én
Pankota-Borosjenő	1877. év május	12-én
Borosjenő-Borossebes-Buttyin	1881. év szeptember	5-én
Arad-Mezőhegyes	1882. év november	15-én
Szőregh-Kis-Zombor	1882. év november	26-án
Kis-Zombor-Makó	1883. év január	6-án
Mezőhegyes-Makó	1883. év május	20-án
Mezőhegyes-Kétegyháza	1887. év május	20-án
Kétegyháza-Kisjenő	1884. év január	29-én
Uj-Szent-Anna-Kisjenő	1887. év deczember	15-én
Borosjenő-Csermő	1889. év január	5-én
Borossebes-Gurahoncz-Jószáshely	1889. év deczember	13-án
Borossebes-Menyháza	1893. év augusztus	14-én
Gurahoncz-Jószáshely-Nagyhalmágy	1895. év november	5-én
Nagyhalmágy-Brád	1896. év deczember	6-án

Forrás: Gaál Jenő – Arad közgazdasági közigazgatási közművelődési leírása

Az Arad-Brád vasútvonal állomásai és megállóhelyei

Távolság	Későbbi név	Korábbi név
0 km	ARAD M.Á.V.	Arad T.V.V.
10 km	Ötvenes mh.	
13 km	Zimándújfalu	Zimánd
	Téglagyári mh.	
23 km	Újszentanna	Új-Szent-Anna
27 km	Erdőskerek (1911-től)	Kereki
35 km	Világos	
39 km	Muszka-Magyaród	Muszka
41 km	Pankota	
45 km	Csigérszöllős (1911-től)	Szöllős
52 km	Ternova (1911-től)	Ternova-Kurtakér
58 km	Apatelek	
63 km	Borosjenő	
71 km	Tamánd	
75 km	Bokszeg-Bél	
80 km	Repszeg	
84 km	Barza (1911-től)	Kornyest
90 km	Borossebes (1911-től)	Borossebes-Buttyin
98 km	Borosberend (1911-től)	Berendia
99 km	Kőröscsorba (1911-től)	Kocsuba-Kakaró
104 km	Háromalmás (1911-től)	Almás-Al-Csill
109 km	Bonczfalva (1911-től)	Bonczesd
112 km	Honcztő (1911-től)	Gurahoncz-Jószáshely, 1890-től Gurahoncz
118 km	Vojkaháza (1911-től)	Guravoj
121 km	Ácsfalva (1911-től)	Acsuca
126 km	Talács	
131 km	Halmágycsúcs (1911-től)	Halmágy-Csúcs
138 km	Nagyhalmágy (1911-től)	Nagy-Halmágy
143 km	47 számú őrház	
146 km	Olcs 28 számú őrház (1911-től)	Olcs
149 km	Alváca (1898-tól)	
154 km	Birtin	
159 km	Kőrösbánya	
167 km	Brád	

Az ACsEV vonalhálózatának térképe (piros vonal)

A vasútvonal Borossebestől Brádig

„Boros-Sebes mezőváros Wenckheim Frigyes gróf hasonnevű uradalmának főhelye. Egy ideig az «Arad-Körösvölgyi vasút» végállomása volt, mielőtt t.i. a folytatást képező boros-sebes-gurahonczi vonalrész kiépíttetett volna. A borosjenő-borossebesi útszakasz ugyanis az 1880-ik évben építés alá vétetvén, s 1881. évi szept. 5-én a forgalomnak átadatván, Boros-Sebes lett a vasút keleti végállomása, és mint ilyen azt a szerepet játszotta, melyet azelőtt Borosjenő birt. Innen a menyházai keskenyvágányú pálya ágazik ki.

A borossebesi állomás után következik Buttyin mezővárosa, mely Aradmegye ezen keleti felének legnépesebb és gazdagabb helye s a boros-sebes-buttyini állomással egy 3.5 km hosz-. szú, kitűnő karban levő megyei közút köti össze. A pálya fővonala, mely már Repszeg előtt délkeleti irányt vett, ezen irányát Borossebestől folytatólag mindjobban délfelé kanyarítja, később határozottan délnek fordul és csak Kakaró község előtt veszi föl ismét a keleti irányt, melyet aztán a Körös szeszélyes kanyarulataihoz simulva, Gurahonczig s azontúl is kisebb-nagyobb eltérésekkel megtart.

Ezen borossebes-gurahonczi útszakasz csak azután épült ki, hogy a borosjenő-borossebesi már régebben forgalomban volt; a forgalomnak 1889.decz.13-án adatott át. Ez útszakasz kiépülése által tehát végre mégis megvalósult az «Arad-körösvölgyi vasút» eredeti tervezete, melyet Boros Béni 1874-ben megjelent művében részletesen kidolgozott. Az a 15 évi időköz, mely a terv és a végleges kivitel között elmúlt, mértékéül szolgálhat ama nehézségeknek, melyekkel egy hosszú és minden igényeknek megfelelő pálya az érdekeltek önerejéből és jövedelmezőleg kiépíthető volt, de másrészt a legékesebb szavaknál is meggyőzőbben igazolja a tényt, hogy az «Arad-csanádi» vasút társulata és annak igazgatósága nem az önös czélok szűkkeblű érdekpolitikáját követtea keletkezése óta lefolyt időszakban.

A Borossebesből továbbvonuló vasút Govosdia község alatt a Körösnek egy korrekcziójánál tér el a folyam megszűkült völgyéből és a berindiai nyergen át egy mély bevágás után jut abba ismét vissza .

A kocsubai kitérő után másodszor megy keresztül a Körösön és annak ismét bal partjára tér, melyet Borosjenőnél a folyó első áthidalásánál hagyott volt el. A második áthidalás után Kakarónál a Körös a pályát a hegy lábához szorítja, mely alatt csakis az országút hegybe vágott korrekcziójával vált lehetővé a pályatest elhelyezésének és továbbvitelének nehézségét legyőzni. Az Almás és Alcsill nevű nagyközségek között az Almai-féle uradalom központján, van a borossebes-gurahonczi útszakasz egyetlen állomása; a bonczesdi kitérő után ér a gurahonczi állomáshoz a vonat.

Ezen állomás az aradi után legfontosabb forgalmi pontja az egész pályának. Egy öblös medenczében végződik itt a Körösvölgy hosszú tágulata, melybe a vasút a berindiai nyergen át a kakarói szorulatnál futott bele .

Az állomás Gurahoncz és Jószáshely községek között fekszik, melyek a Körösnek egy közúti hídjával állván kapcsolatban, e vidék fontos és élénk piaczát képezik. E regényes fekvésű katlan a Körös jobb partjáig nyomuló Kodru-hegység déli párkányzatának s a bal-parti Drócsa-hegység gerinczeinek nevezetes keresztvölgyeit öleli föl, melyek a szélrózsa minden irányából beletorkollanak. Éjszak felől a zimbrói völgy iparvasútja hordja a gazdag erdők termékeit a gurahonczi állomás tér- s lakhelyeire; e völgy egyszersmind Dulcsele, Bruszturesz, Zimbró, Valemare és Fényes községek útját képezi a jószáshely-gurahonczi csomóponthoz. Délnyugatról a musztesdi völgy torkollik a közös czentrumba, mig délkeletről

a gurahoncz-bonczesdi uradalom Vale-Kea nevezetű völgyének fát és követ szállító iparvasútja fut bele. De legfontosabb a betorkolló völgyek között a délfelől nyíló zöldesi, mely hét községnek és négy uradalomnak forgalmát és termékeit vezeti két külön iparvasúton a gurahonczi állomáshoz. A zöldesi völgy a fővonal e részén a legfontosabb mellékágazat és az általa szállított nyers termények tekintetében forgalmának legfőbb tápere.

Gurahoncz felől indulva egymásután következnek e völgyben Honczisor, Szaturó, Zöldes, majd Madrizest. A Szaturónál délnyugatra irányuló völgynyílásban fekszik Szakács község, míg a Bucsávánál délkeletre futó ágazás völgyében Solymos-Bucsáva. A felsorolt községek körűl Szakács-Madrizest Munk-féle szlatinai uradalom területén fekszik, míg Bucsáva és Sólymos a Deutsch Sándor birtokait képezik, ki a zöldesi iparvasútból kiágazólag hegyi pályát épített, melyen, a faanyagon kívül a mangán-bányászat termékei is leszállíttatnak.

A vasútra nézve a legnagyobb jelentőséggel a honczisor-szaturó-zöldesi uradalom bir iparvasútjával, mert ezen kitűnő karban levő erdőbirtok az arad-csanádi vasúttársulat tulajdonát képezi. Nem csak fában nyújtott termékei által fontos ezen uradalom a vasútra nézve, hanem a felfedés alatt álló bánya termékei által is, melyek közül a kitűnő minőségű czement-mész már most is állandóan termeltetik és szállíttatik a Gurahonczon felállított nagyszabású czementgyárba feldolgozás végett .

A gurahonczi állomás egész 1895-ig képezte az arad-csanádi vasút fővonalának keleti végpontját. Akkor a gurahoncz-nagyhalmágyi vonalszakaszszal bővült, mely 1895. nov. 7-én Dániel Ernő m. kir. kereskedelemügyi miniszter jelenlétében nyittatott meg ünnepélyesen és adatott át a forgalomnak. Míg a vonal a Körös mentén Gurahonczig minden nagyobb nehézség nélkül volt kiépíthető, addig ezen állomástól a vasút már magas hegyek között fekvő szűk völgyön vezet fölfelé és — műszaki szempontból is érdekes — számos, kőalépítményre fektetett vasszerkezetű műtárgyak, nagy partbiztosítások, sziklabevágások és folyószabályozási munkálatok segélyével éri el Halmágy-Csúcs állomást, hol az államnak kőbánya- és kőzúzótelepe van. Nevezetesebb műépítmények a Gurahoncz melletti két párhuzamos tartó által képezett 52 méter nyilású ferde Köröshíd. Az Acsuva határában fekvő 19 méter mély kemény trachit sziklabevágás, a talácsi szorosban létesített nagyszabású partvédművek és a Csúcs-patak ferde hídja. Csúcs állomást elhagyva és egy 46 m hosszú, kétnyílású ferde vashíddal a folyó bal partjára térve a vonal az előtte álló kemény trachythegy orrát egy 246.68 méter hosszú, faragott kővel burkolt alagúttal szeli át, melynek építési költsége az előbevágásokkal együtt 133,000 frtot tett.

Az alagutat elhagyva szűk völgyben egy 46 méter hosszú kétnyílású ferde vashíddal a Köröst ismételve átszeli a vasút és egy lankás hegyoldalon felemelkedve a kiszélesedő völgyben Nagyhalmágy állomásba fut.

Innen továbbra is a délkeleti irányt megtartva, Cermura, Alvácza és Birtinnél egyenként 40 méter hosszú egynyílású parabolikus vashíddal három ízben halad át a Körösön és Körösbánya érintésével eléri Brád végállomást."

Forrás: Gaál Jenő - Arad közgazdasági közigazgatási közművelődési leírása (részlet)

A sín nélküli vonatok

Az ACSEV augusztus 3-án Borossebes-Buttyin között ún. *Renard-rendszerű* közúti vonattal kísérletezett. A motoros vontatóhoz 3 személykocsit kapcsoltak; a vontató első kerekei tömör gumiabroncson, a hátsók szélestalpú vasabroncson gurultak. Az utat Borossebes vasútállomás-Buttyin között 16 perc alatt tették meg. A lapok szerint augusztus 5-én a rendszeres forgalmat megindították.

Aradi Közlöny, 1907. aug. 4.

A borossebes-menyházai keskenyvágányú helyiérdekű vasútnak ismertetése. (részlet)

Bodányi Ödön (1858-1921.) az ACsEV főmérnöke volt 1879-1893. között. Alábbi írása a *Magyar Mérnök- és Építész Egylet* közlönyében, 1894-ben jelent meg. (a szerk.)

Aradmegyében fekvő Borossebes, Új-Dézna, Monyásza és Ó-Dézna községek vidéke lakosságának ezelőtt virágzó fa- és vasipara volt; az utóbbi években azonban a nagy vasgyárak versenye és a vasút hiánya következtében használt közúti fuvarozás elégtelensége és drágasága miatt mostoha viszonyok közé jutott. A régibb és víziművekkel hajtott vashámorok működését beszüntették, sőt a Borossebestől 20 *km* távolságra fekvő egykor híres Menyháza gyógyfürdőt is a mondott okból és a vidék elszegényedése következtében egészen elhanyagolták.

A több négyszög-mérföldnyi kiterjedésű borossebesi uradalom idegen kézben volt s jóllehet annak buzgó igazgatója az elhanyagolt ipar és forgalom fellendítése érdekében sokat fáradott, az uradalom előbbi tulajdonosának közönyén megtört minden jóakarat, minek következtében a vidék közgazdasági viszonyai sokat szenvedtek.

A borossebesi uradalom jelenlegi tulajdonosa Wenckheim Frigyes gróf meggyőződést szerezvén arról, hogy a fennálló viszonyok és körülmények között jobb gazdasági eredmény csakis az ipari tevékenység felköltésével és előmozdításával érhető el, a mi ismét szoros összefüggésben áll az említett vidék erdei, hegyi és bányatermékeinek, nevezetesen fának, vasércnek, mészkő- és márványbányák termékeinek olcsó és biztos elszállításával; e cél elérése érdekéből a Borossebesből kiinduló Déznán át Monyászáig vezetendő keskenyvágányú vasút kiépítését határozta el.

A tervezett vasút hivatva volt, hogy az említett vidék nagymértékben aláhanyatlott közgazdasági viszonyait fellendítse, a szűnőfélben levő vasipart újból felvirágoztassa; továbbá, hogy az erdei hegyi termékeknek piacot teremtsen, a menyházai híres fürdőt az alföldi lakosság érdekében megközelíthetővé tegye, s azt fellendítse, nemkülönben, hogy a 20.000 lélekből álló elszegényedett lakosságot keresethez juttassa.

Ha a grófnak némi kételye merült volna fel e páratlan áldozatkézség hasznos és üdvös volta iránt, azt igyekezett eloszlatni az aradi és csanádi egyesült vasutak igazgatósága, a mely régi elveihez és törekvéseihez híven szintén felajánlotta erkölcsi és anyagi támogatását. A vasút előmunkálatainak készítéséhez ingyen engedte át mérnökeit, a vasút kiépítésének vezetését a lehető legelőnyösebb feltételek mellett vállalta el s mindennemű anyagi és szállítókedvezménnyel támogatta. A gróf a vasút kiépítésével *Rázel István*-t, az uradalom gazdasági felügyelőjét hatalmazta föl; aki tekintettel arra, hogy a vasút az uradalom beruházásának tőkéjét majdan 300.000 *frt*-tal emeli, jó gazdákhoz illően a legnagyobb takarékosságot tartotta szem előtt és a vele folytatott tanácskozások folyamán a vasútépítés programját következőkben állapították meg:

1. A vasút nyomtávolsága 76 *cm* legyen. A pálya iránya úgy választandó meg, hogy a földmunkálatok a lehető legkevesebbe kerüljenek, mindamellett, mivel a völgy emelkedése átlag 8‰, ellenesések nem létesítendők.

2. Tekintettel az uradalmi erdőségekből olcsón beszerezhető faanyagra, a hidakat és átereszeket fából építsék.
3. A felépítmény a keskenyvágányú vasutak építésénél nyert tapasztalatok alapján a lehető legtakarékosabban, vagyis 8.0 *kg*-os rendszerű sínekkel tervezendő.
4. A magas építményeknél szintén a legmesszebb menő takarékosság legyen irányadó. Az első években várható csekély forgalom mellett a menetjegyeket és a darabáru forgalmat a vonat személyzete kezelje, a majdnem kizárólag nyerstermékekből álló tömeges szállítmányok, pedig Borossebesen számolandók el.
5. A forgalmi eszközök, tekintettel a takarékos felépítményekre, a legjobb minőségű és a keskenyvágányú vasutak üzeménél legcélszerűbb és legtöbb biztosságot nyújtó szerkezetek legyenek. Mivel a völgy emelkedése 8‰, a teherforgalom, pedig a völgy esésének irányát követi, ennél fogva 4 tengelyű 12 *t* adhézió súlyú *Mallet*-féle kettős kompaund-lokomotívok alkalmazandók.

← A 76 cm-es nyomtávolságú sínpár Menyháza térségében, 15-20 évvel a kisvasút megnyitása után.(a szerk.)

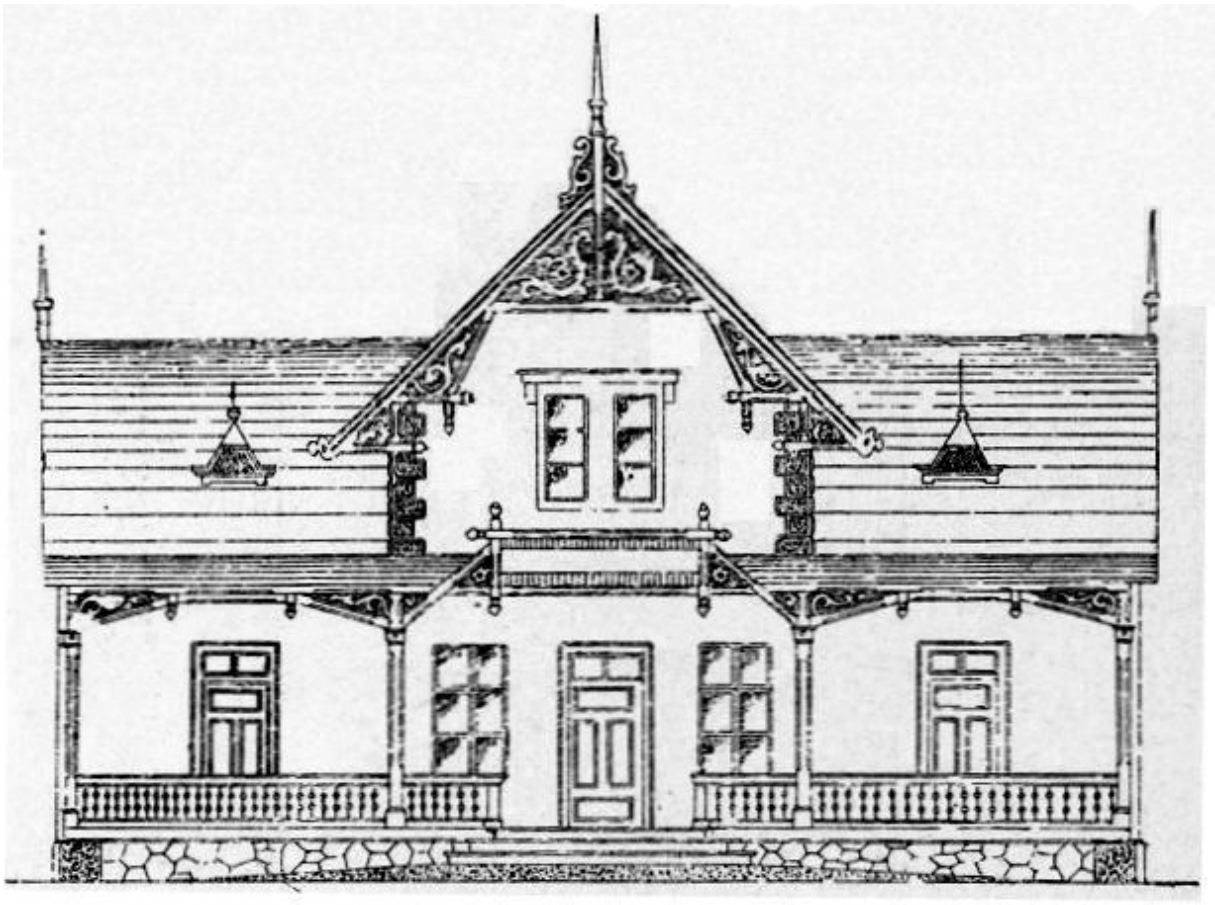
A vasút építésekor e programtól a kormány rendeletei értelmében, igaz, hogy a takarékosság rovására, de az építés szolidságának javára egy némely dolgon eltértek.

A borossebes-menyházai vasút az aradi és csanádi egyesült vasutak Borossebes állomásából indul ki a honnan rendes nyomtávolságú 1.8 *km* hosszú, már korábban létesített iparvágány vezetett a trachyt-kőbányához. Ezt a meglevő rendes nyomtávolságú vágányt az új vasút céljaira is felhasználták úgy, hogy közepébe harmadik sínszálat és megfelelő szerkezetű, kombinált kitérőket fektettek le a keskeny nyomú járművek számára.

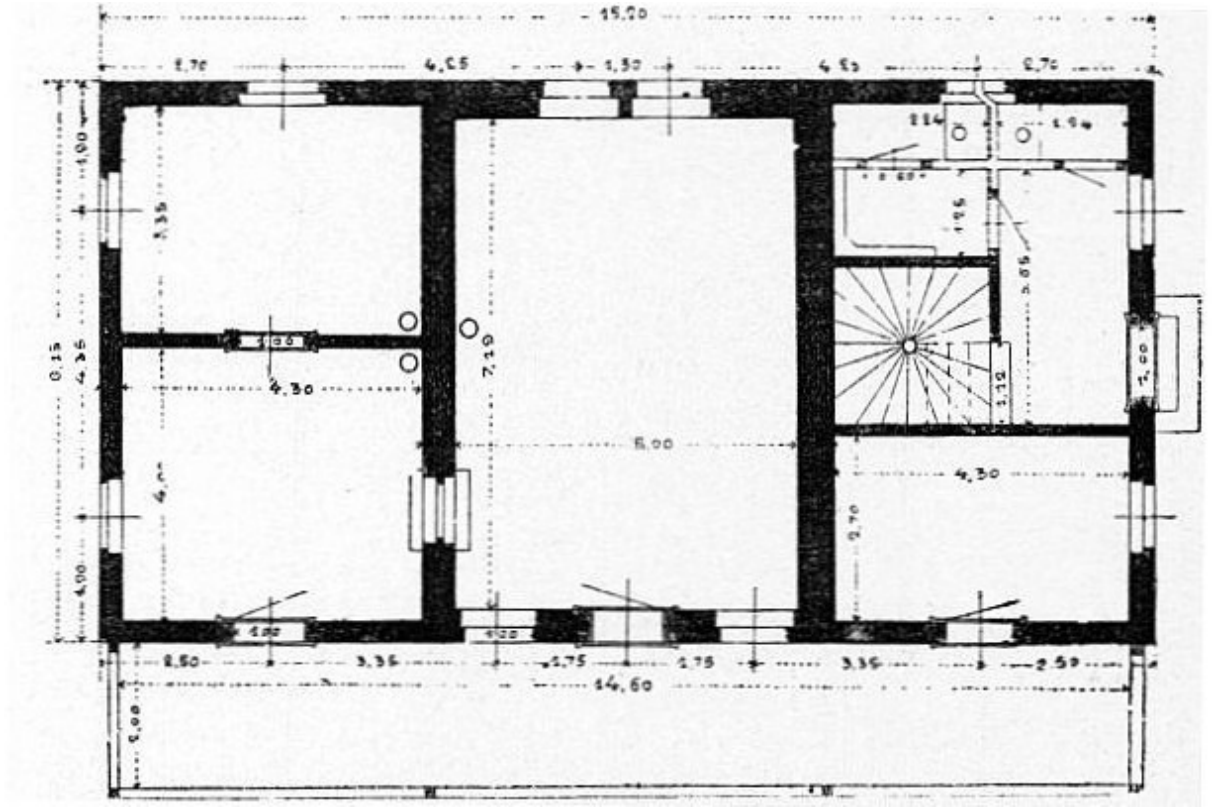
Az újonnan épült vonal a kőbányánál kezdődik; a hámorcsatornát megkerülve a 2. és 3. *km* között, e csatornát átmetszve a Dézna-patak bal partján a hegyoldalban a borossebesi uradalom tulajdonát képező második hámorig; innen tovább a hámorcsatorna mellett a Plokcse-patakot átmetszve, dűlőút mentén halad el; ezután uradalmi területeken keresztül *Bohány* község délkeleti sarkáig egyenes irányt követ.

Bohány községet elhagyván, másik dűlőút mentén folytonosan, keleti irányban *Dézna* község éjszaknyugati sarkához kerül s a patak és község között halad. A község éjszaki szélén van az állomás elhelyezve. *Dézna* mögött átszeli a hasonnevű patakot, valamint a megyei utat. A déznai várhegy alatt ez út és a halastavak között balra kanyarodva, éjszaki irányban a monyászai völgybe tér. *Dézna* és *Monyásza* között a szűk völgyben a vasút váltakozva, hol a pataknak jobb, hol bal oldalára kerül; helyenként sziklavágások váltak szükségessé. *Monyásza* község egy részében a főutcán halad. Az épületek és a hámorcsatorna miatt a vonal vezetése itt több helyen nehézségekbe ütközött és csak beható tanulmányozás után volt megállapítható.

A 19. és 20. *km* között a *Monyásza*-patak kétszeri áthidalása helyett a megyei utat 1118 *m* hosszúságban, a patakot, pedig 180 *m* hosszan helyezték át. *Monyásza* községben, a hámor előtt van a község számára szolgáló megállóhely őrházzal, a községen túl, pedig a fürdővel szemben *Menyháza-fürdő* megállóhely, csinos felvételi épülettel. A vasút és *Meggyes*-

A borossebes-menyházai keskenyvágányú vasút Menyháza-fürdő megálló helyének felvételi épülete. Elölnézet és alaprajz.

valamint *Monyásza*-patakokat újból áthidalva a munkásházak és magaskemence között a lokomotívszínnel és fordítókoronggal felszerelt *Menyháza-állomás* nevű végállomásba fut. A fővágány, mint iparvágány még 600 *m*-rel tovább terjed és a patak bal partján a márvány-műhelynél végződik.

A legkisebb görbületi sugarat 50 *m*-re állapítottuk meg. Az egész vonalon összesen 106 kanyarulat van, melyek közül két körív 50 *m*, 18 körív 60-90 *m* sugárral, 86 pedig 100 *m*-nél hosszabb görbületi sugárral bír. A vasútvonal *Borossebestől* kezdve folytonosan emelkedik. Ellenesések nem fordulnak elő. A közforgalmú vonalon a legnagyobb emelkedés 18 ‰, az iparvágányokon 39 ‰. A pálya kezdő és végpontja közötti magassági különbség 172.53 *m*.

A kisajátításra való tekintettel a vonalat lehetőleg uradalmi területen vezettük, ahol pedig ez lehetséges nem volt és idegen területet kellett érinteni, a vasút nagyobbrészt csak a földek széleit metszi, hogy a parcellák megmunkálását ne nehezítse, a kisajátítás pedig olcsó legyen. *Ravna* és *Monyásza* községek határában a tervezett vasutat a megyei út és *Monyásza*-patak között fekvő köves legelőterületen vezettük át, hogy a kisajátítás költségeit ezzel is apasszuk.

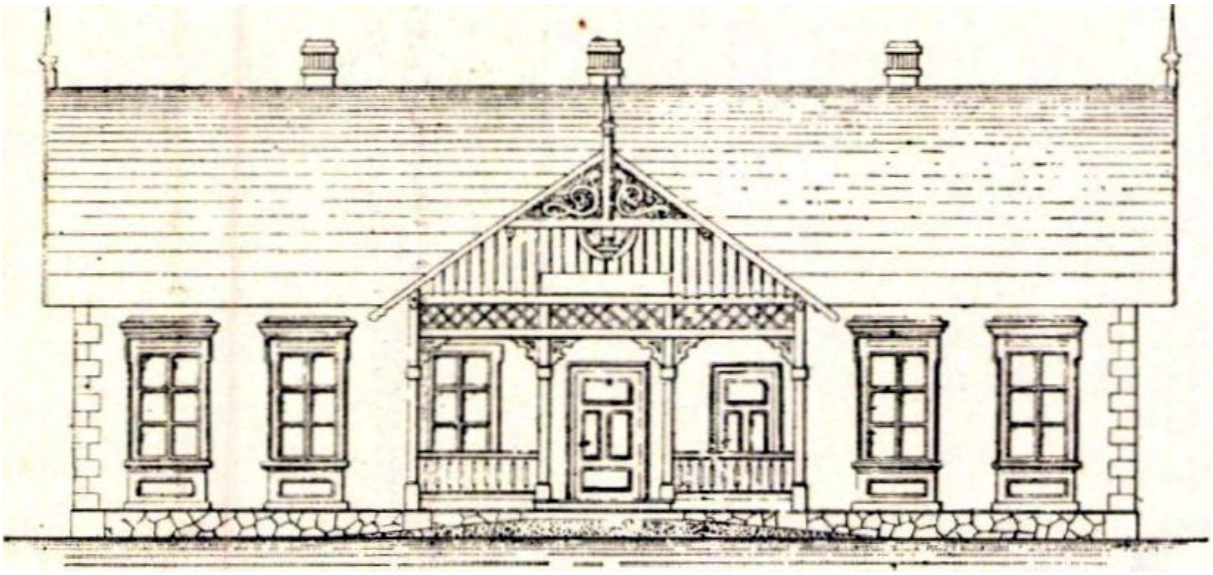
A tűztávolság a községekben és azok közelében, betartható nem lévén 30 épület tűzbiztos befedése vált szükségessé. A pályatest szabványszelvényén a földmunka koronaszélessége 2.8 *m,* 1½-szeres rézsűkkel. A töltés anyagát többnyire a két oldalon létesített árokból vettük, kivéve azokat a helyeket, hol az út vagy patak közelsége nem engedte meg. Patakok mellett a töltés azoknak medréből nyert földes görgetegből és durva kavicsból készült, minek következtében egyrészt a patakok medrét kimélyítették és szabályozták, másrészt a töltések köves anyaga az árvízek ellenében is nagyobb biztosítékot nyújt. Teljesítettek 88,400 m^3 földmunkát és 2300 m^3 sziklamunkát, továbbá 1853 folyóméter partvédművet 3335 m^3 lekövezéssel, melyhez 2410 m^3 kőanyagot használtak fel.

Az arad-csanádi és dobojtuzlai vasutak szabványainak mintájára készített hidak fából valók és cölöpözött jármokon nyugszanak. A tölgyfaanyagot, valamint az összes talpfákat és váltó különfákat, borossebesi uradalom saját erdeiből szereztük be. Az uradalom az 1½ *m* hosszú, 13 *cm* vastag és 20 *cm* széles talpfákat darabonkint 25 *kr.*-ral a hídfákat m^3-kint 25 *frt*-tal számította. Felhasználtak összesen 2000 m^3 fát.

A felépítményekhez a tervezett 8.0 *kg*-os sínrendszer helyett az engedélyokmány értelmében *fm*-kint 10.9 *kg* súlyú síneket használtak. E követeléssel szemben viszont megengedték, hogy a vonatok maximális sebessége óránként 20 *km* helyett 25 *km* legyen. Mivel a resicai és diósgyőri gyárak 10.9 *kg*-os sínszelvénye már elavult, a szelvényt a *Bessemeracél* anyagának és a gyártás mai tökéletességének megfelelően átalakítottuk, karcsúbbá és 70 *mm* helyett 75 *mm* magasra készíttettük, minek következtében teherbírása növekedett. A sínek terhelése a használatba vett járművek 4 *t* legnagyobb tengelynyomása és 68 *cm* talpfatávolság mellett cm^2-kint 947 *kg*. A kitérők görbületi sugara = 50 *m*, a kereszteződés szöge 7º15'. A síneket az osztrák-magyar államvasút társaság resicai vasművei, a kitérőket és fordító korongokat a budapesti Ganz és Társa cég szállította.

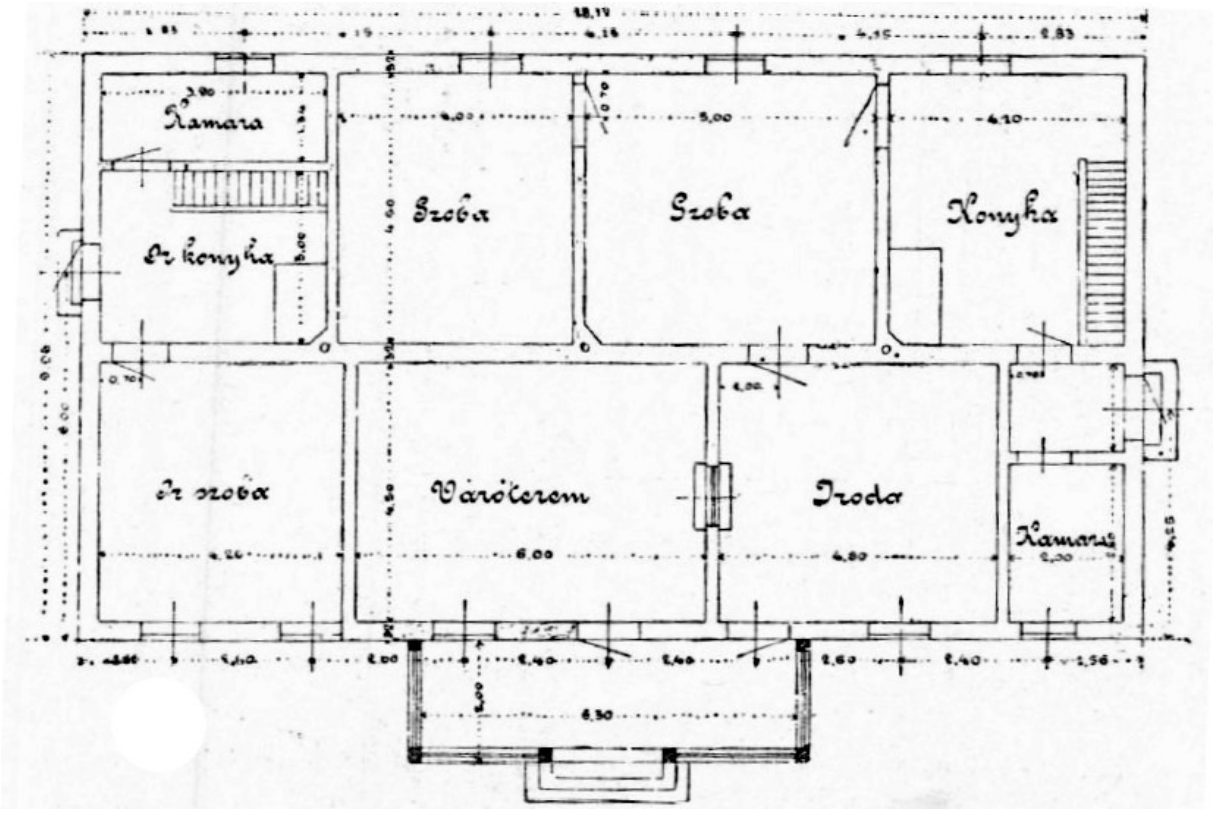
A pályát részben a patakok medréből, részben a Dézna-patak mentén előforduló kavicszátonyokból kavicsozták. A Monyásza közelében fekvő részeken a patakból ásott kavicson kívül a monyászai magaskemencéből nyert salakot is használták; ez az üvegszerű kemény szilikát e célra igen alkalmasnak bizonyult. Felhasználtak összesen 15649 m^3 kavicsanyagot.

A 22 km hosszú vonalakon aránylag sok állomást és megállót létesítettek. Rendes állomások: Borossebesen (400 m.h.), Déznán (300 m.) és Menyházán (200 m). Kitérők: Prezesten (200 m) Bohányon (200 m). Megállók: Ravnán, Monyászán a községben és a fürdőnél. Iparvágányok ágaznak ki: Prezesten a fűrészmalomhoz; Menyházán a márványfűrészhez, a meggyesvölgyi mészkőbányához, a magaskemencéhez és a

A borossebes-menyházai vasút Dézna állomásának felvételi épülete. Nézet a pálya felől.

Alaprajz

márványbányához. (Ez utóbbi iparvágányt egészen a Codru-hegység vasércbányáihoz hosszabbították meg. Hossza 7 *km*, a legnagyobb emelkedés, mint az uetli hegyi vasúton 70 ‰) A felsorolt iparvágányok összes hosszúsága 1313 *m*. A fővonalat ily módon az ipartelepekkel közvetlen összeköttetésbe hozták és így a vasút fő célját teljes mértékben elérték.

Borossebesen az aradi és csanádi egyesült vasutak állomása közelében van az átrakó és rendező állomás 4 mellékvágánnyal. A szállítmányoknak a keskenyvágányú kocsikból a szélesvágányúakba való átrakása céljából 70 *m* hosszú rakodópad szolgál. Itt van továbbá egy lokomotívszín két lokomotívállással, továbbá fordítókorong és egyéb állomási berendezés.

A magasépítményeknél a kormány nem engedélyezte a legmesszebb menő takarékosságot, minek következtében Déznán csinos felvételi épület és külön álló árurakótárat, Menyháza-fürdő megállóhelyen csinos felvételi épületet építettek. A csinos őrházakat téglából építették az arad-csanádi vasutak szabványa szerint. A tisztító gödröket faragott kövekkel burkolták. A lokomotívszíneket, pedig szivattyús kúttal és víztartóval szerelték föl.

A vízállomások berendezése a képzelhető legegyszerűbb. Déznán, Ravnán és Monyászán a patak mellett csak kútalakú medencéből állanak. A vizet a lokomotívok oldalán alkallmazott ejektor készülékkel és hajlékony cső segítségével emelik föl, mely utóbbit a lokotív magával hordja. Az ejektor a vizet a medencéből 3-4 *m* magasra emeli, illetve a lokomotív víztartójába felhajtja. A medencéket úgy készítették, hogy télen a befagyástól óva legyenek.

A tervben volt *Mallet*-féle lokomotívok helyett takarékossági szempontból két darab három csatlós és 3.8 *t* tengelynyomású 10 *t* adhézió súlyú lokomotívot szereztek be a Siglféle bécsújhelyi gyárból. Noha e lokomotív kissé gyengének bizonyult, mindamellett mivel a terhet ereszkedő pályán szállítják, az első tíz-tizenöt év tartamára, addig, míg a vasút forgalma kifejlődik, teljesen beválik.

Mivel a legkisebb görbületi sugarat 50 m-ben állapították meg, elegendőnek mutatkozott és bizonyult a steyrthali vasút mintájára 2 tengelyű, illetve 4 kerekű személykocsik alkalmazása. E kocsik csapágytokjai a villaalakú tartókban eltolódhatnak, ami a kerekeknek az ívekben való megfelelő elhelyezkedését, ezen kívül a hosszanti tartóknak a rugókon való szabad felfüggesztését még inkább elősegíti. A teherkocsikat a tengelynyomás alacsonyra szabott maximuma miatt trukkokkal látták el.

Forgalmi eszközök:

	db
1. *Lokomotívok:* Sigl-féle 3 csatlós, 10 *t* adhézió súllyal	2
2. *Személyszállító kocsik:*	
I. oszt. teremkocsi, fékkel	2
II. « személykocsi «	2
III. « « «	2
3. *Podgyász- és postakocsi* kombinálva, fékkel	2
4. *Nyolckerekü fedett teherkocsi* küllős kerekekkel, fékkel, 6 *t* teherbírással	5
Nyolckerekü fedett teherkocsi fék nélkül	5
Nyolckerekü nyitott teherkocsi 6 *t* teherbírással, fékkel	21
Négykerekü nyitott teherkocsi 4 *t* teherbírással	10
5. Hajtány	1
6. Pályakocsi	6

A személykocsik és fedett teherkocsik az aradi *Waitzer János*-féle waggongyárban, a nyitott teherkocsik az aradi és csanádi egyesült vasutak aradi műhelyében készültek. Az utóbbi kocsik szerkezete renkívül ügyes és nem kevésbé célszerűek és szilárdnak bizonyult. A négykerekű alvázakat közönséges kereskedelmi vasból készítették. Az arad-csanádi vasutak vonatmozgósító felügyelője *Medveczky Ede* és *Zinner Ede* fűtőházi főnök e szervezetre szabadalmat is vettek.

A borossebes-menyházai vasút építésekor két fontos és az építés módját illető elvi kérdés merült fel:

1. Fahidak alkalmazása. Az aradi és csanádi egyesült vasutak vonalain, éveken át gyűjtött statisztikai adatok azt igazolják, hogy a fahidak évenkénti gondozása mérsékelt faárak mellett sokkal kevesebbe kerül, mint amennyire a vashidakba építendő tőke kamatjai rúgnának; ezért kisebb forgalmú vasutakon mérsékelt faárak mellett közgazdasági szempontból a fahidak ajánlhatóbbak.
2. A felépítmény megállapításakor szintén közgazdasági szempont volt irányadó. Itt az amerikai vasutak példáját tartottuk szem előtt, ahol inkább a felépítmény előállítása és gondozás dolgában takarékoskodnak, de a közlekedés magasabb fokú biztosságának elérése végett tökéletesebb szerkezetű járműveket alkalmaznak. A költséget kevésbé kímélik a kocsiknál, amelyeket legtökéletesebb szerkezettel, kényelemmel és fényűzéssel látnak el. Ez az eljárás teljesen megokolt egyrészt azért, mert a közönség a kocsikat közvetlen használja, és jogosan megkövetelheti kényelmi igényeinek kielégítését, másrészt, pedig közgazdasági szempontból, mert a különösen gyérebb közlekedésnél a felépítmények egyes részeit naponként csak néhány percig használják, míg a kocsikat folytonosan, az egész menetidő alatt. A tőke tehát hasznosabban van elhelyezve a járművekben, mint a felépítményben. A borossebes-menyházai vasút építésekor is igen helyesen, legfőképpen az üzleti szempont volt irányadó. Üzleti szempontból minden iparvállalatba, addig, míg annak jövedelmezősége be nem bizonyul, lehetőleg kevés tőke ruházandó be és inkább az üzem kerüljön többe.

Később, ha a vállalat életrevalónak bizonyul, mindig lehet bővíteni, kiegészíteni és a technika naponkénti nagymértékű haladásával lépést tartani.

A vasutak forgalma rendesen csak 10-15 év alatt fejlődik ki. Amíg a vasút jövedelmezőségéről meggyőződést nem szerezhetünk, addig itt is jogusult a legmesszebbmenő takarékosság.

Ha a keskenyvágányú vasút nagyobb mértékben fejlődik ki és jól jövedelmez, az aránylag gyönge sínek pedig már nem válnak be, ekkor mi sem könnyebb mint azoknak nehezebbekkel való kicserélése. Akkor már a gyöngébb sínek busásan meghozták kamataikat és még mindig előnyösen értékesíthetők a fővonalból kiágazó iparvágányokban.

A borossebes-menyházai vasút mindazáltal nem a legmesszebb menő takarékossággal épült. 8 *kg*-os rendszerű sínek helyett 10.9 *kg*-osak alkalmazása 15.000 *frt*-tal több kiadást okozott. A magasépítményeket mondhatni némi fényűzéssel állították ki, a járműveket, pedig valósággal bőkezüleg szerezték be. Az első oszt. teremkocsik belseje és az asztalok diófával burkolván, az ülések a legdrágább zöld peluche-ből, a függönyök nehéz selyemszövetből, az ablakok tükörüvegből valók; padozatát, pedig vastag smyrna-szőnyeg fedi. A vasút összes költségére 313.000 *frt*-t irányoztak elő, mely összeg a kormány kívánata többlétesítményekkel 330.000 *frt*-ra emelkedett. Járóművekre 93.000 *frt*-t fordítottak. A teljesen felszerelt vasút tényleges építőköltsége 303.000 *frt*-ra vagyis *km*-kint 13.765 *frt*-ra rúgott.

E vasút példaképpen szolgálhat arra, hogy keskenyvágányú kisvasút milyen jelesen megfelel céljának, és tökéletesen kielégíti vidékének forgalmi igényeit. Mert olyan vidéken is, ahol a forgalom csekély, kívánatos, hogy az élénk is legyen.

Hogy milyen ügyes és élénk közlekedő eszközt képez egy ilyen kis vasút, arról meggyőzhet a menyházai vasútforgalom kezelése is. Az arad-csanádi vasutak iskolázottszemélyzete

minden tolató és vonatrendező szolgálatot félannyi idő alatt teljesít, mint a fővonalon, mert a kis lokomotívot és kis kocsikat gyorsabban, biztosabban és ügyesebben kezelhetik, mint a nagy járóműveket. Meglepő az a gyorsaság, mellyel az ilyen kis vasúti vonatot szétszedik és összeállítják.

A borossebes-menyházai vasút *Boros Béninek* újabb úttörő alkotása és példaképpen szolgálhat hasonló olcsó és ügyes kisvasutak építéséhez. *Boros Béni* megmutatta, hogy ilyen viszonyoknak és helyérdekeknek teljesen megfelelő és forgalmi eszközökkel felszerelt kis vasút kilométere 13.700 *frt*-ból kiépíthető. A vasút építéséhez *Tüdős Béla* és *Németh Zsigmond* mérnököket küldötték ki. Az építés központi vezetését, pedig az arad-csanádi vasutak műszaki osztálya intézte. A vasutat 1893. augusztus 12-én adták át nagy ünnepséggel a forgalomnak.

*

A gróf 1892-ben vette át az uradalmat és mindjárt az első években a következő beruházásokat eszközölte:

1. A borossebesi vasgyár átalakítása	92.000	frt.
2. Villamos világítás a gyárban és Borossebes községben	8.000	»
3. A borossebes-menyházai h. é. vasút	300.000	»
4. Menyháza-corbui iparvasút 7 *km*	70.000	»
5. Fürészmalom Prezesten	6.000	»
6. Mészkemence Borossebesen	30.000	»
7. Márvány fürész	3.000	»
Összes beruházások	509.000	frt.

*

A kis Borossebes városkát a gróf megajándékozta villamos világítással. A villamos áramot ma már a paraszt házakba is bevezetik.

A menyházai gyönyörű, rózsaszínű márvány díszépítkezésekre, különösen belsődíszítésekre nagyon alkalmas. Ha a gróf megkezdett áldozatkészségével a menyházai fürdőt kiépítteti, az erre fordítandó tőkét tulajdonképpen a leghasznosabban fekteti be, mert ha az első években az csak 1-2 %-ot jövedelmez annál több hasznot hajt idővel, ha a fürdőhely kifejlődik mert jelenleg is elég keresett üdülőhely.

A borossebesi uradalom, jóllehet Wenckheim Frigyes gróf birtokainak csak kisebb része, területre felér egy német hercegséggel, eddig nem érezhette a hazafias kezek ápolását, mert csak kiaknázták a közjólét és közművelődés érdekeire való tekintet nélkül. Aradmegye közönsége különösen hálás a nemes főúrnak, hogy ezt az uradalmat birtokába vette és az e fölötti öröm a vasút megnyitása napján csak fokozódott, mert a szárnyas kerék eddig nagyon elhanyagolt vidékre vitte be a kultúrát és új keresetforrást nyitott az elszegényedett lakosságnak.

*

A borossebes-menyházai keskenyvágányú vasút magasépítményei:

Az állomás neve	Felvételi épület 70 m^2	Árúrakótár 56 m^2	Árúbódé 20 m^2	Nyilt rakodó 400 m^2	Pályafent. raktár 20 m^2	Állomási árnyékszék	Vízállomási kút
1. Borossebes rendező állomás	—	—	1	1	—	—	1
2. « vasgyári megálló	—	—	—	—	—	—	—
3. Szelezsán-Prezest rakodó megállóhely	—	—	—	—	—	—	—
4. Bohány megálló rak. hely	—	—	—	—	—	—	—
5. Dézna állomás	1	1	—	—	—	1	1
6. Ravna megállóhely	—	—	—	—	—	—	1
7. Monyásza megállóhely	—	—	—	—	—	—	—
8. Menyháza fürdő	1	—	—	—	—	1	—
9. Menyháza állomás	—	—	—	—	1	—	1
Összesen	2	1	1	1	1	2	4

Az állomás neve	Tisztító gödör	Hídmérleg 15000 kg teherbírással	Fordító korong 6.3 m átmérővel 15.000 kg teherbírással	Őrház szabadon álló árnyékszékkel	Az őrház kútja	Lokomotivszin két lokomotivra 134 m^2	Lokomotivszin egy lokomotivra 65 m^2
1. Borossebes rendező állomás	1	1	1	—	—	1	—
2. « vasgyári megálló	—	—	—	—	—	—	—
3. Szelezsán-Prezest rakodó megállóhely	—	—	—	1	—	—	—
4. Bohány megálló rak. hely	—	—	—	1	1	—	—
5. Dézna állomás	—	—	—	—	1	—	—
6. Ravna megállóhely	—	—	—	1	1	—	—
7. Monyásza megállóhely	—	—	—	1	—	—	—
8. Menyháza fürdő	—	—	—	—	—	—	—
9. Menyháza állomás	1	—	1	1	1	—	1
Összesen	2	1	2	5	4	1	1

* * *

A kisvasút

„A boros-sebes-menyházai keskenyvágányú vasút 1893-ban épült, a boros-sebesi uradalom új tulajdonosának, Wenckheim Frigyes grófnak költségén s az arad-csanádi egyesült vasutak mérnöki személyzetének felügyelete alatt. E vasút építtetője azért nagy pénzbeli áldozatot hozott; ő és néhai Boros Béni, ki a vasút eszméjét először vetette fel s azt közreműködésével meg is valósította, azon czélt tűzték ki magok elé, hogy e vasúttal megyénk ezen elhanyagolt, bár éppen nem szegény, vidékét bevonják a forgalom körébe. A vasút az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak boros-sebesi állomásából kiindulva s az ottani kőbányát érintve, a déznai völgyben halad Menyházáig. A pálya egész hossza 21,300 mtr. Boros-Sebestől Menyházáig a pálya folytonosan emelkedik; a magasságkülönbség a pálya kezdő és vég pontja között 172.53 méter. A vonalak Déznától Menyházáig terjedő részén, hol a déznai patak völgye igen szűk, sok forduló s azon kívül több lemetszés is vált szükségessé, daczára annak, hogy éppen

A kisvasút állomásai:

Távolság:	Név 1918-ban:	Régebbi név 1911-ig:	Épület:
0 km	Borossebes	Boros-Sebes rendező állomás	Kétállású fűtőház
		Boros-Sebes vasgyári megálló	
4 km	Parázs	Szelezsán-Prezest rakodó mh.	36 m² állomási őrház
9 km	Bajnokfalva	Bohány rakodó mh.	36 m² állomási őrház
12 km	Dézna	Dézna állomás	70 m² irodával, váróhelyiséggel bővített őrház
16 km	Kisróna	Ravna megállóhely	36 m² állomási őrház
18 km	Menyháza	Monyásza megállóhely	36 m² állomási őrház
20 km	Menyházafürdő	Menyháza fürdő mh.	70 m² irodával, váróhelyiséggel bővített őrház, egy állású fűtőház
	Menyháza-gyártelep*	Menyháza állomás	36 m² állomási őrház

* Csak teherforgalom számára

Forrás: www.kisvasut.hu / Felek Ferenc

a terepre való tekintettel keskenyvágány (46 cm) alkalmaztatott. A vasútvonal állomásainak száma hét s azok így következnek: 1. Boros-Sebes rendező állomás, Boros-Sebes vasgyári megálló, 3. Szelezsán-Prezest rakodó megállóhely, 4. Bohány rakodó megállóhely, 5. Dézna állomás, 6. Ravna megállóhely, 7. Monyásza megállóhely, 8. Menyháza-fürdő, 9. Menyháza állomás. A fővonalból több iparvágány ágazik ki és pedig: Prezesten a fűrészmalomhoz, Menyházán a márványfűrészhez, a meggyesvölgyi mészkőbányához, a vasolvasztóhoz és a márványbányához. Ez utóbbi iparvágányt egész a Codru hegységig meghosszabbították; hossza 7 km, s legnagyobb emelkedése 0,7 %.

E vasútvonal építésénél figyelemmel voltak a takarékosságra; a vonalat lehetőleg az uradalom területén vezették, hogy a kisajátításokat elkerüljék; a szükséges töltés-anyag a pálya mellett lévő területről vétetett; a hidak, tekintettel az uradalom nagy erdőségeire, fából készültek; a síneknél a szilárdság érdekében már inkább mellőzték a takarékosságot s folyóméterenként 10.9 kg. súlyú aczélsineket alkalmaztak, melyek megengedik, hogy a vonatok 25 kmnyi óránkénti sebességgel haladjanak. A tölgyfa anyagot az uradalom erdőségeiből nyerték. A pályatest kiépítése 84700 köbméter földtöltést s 6000 köbméter bevágást igényelt; útátjáró készítetett 49; a felhasznált kőanyag 2410 köbméter volt. A hidak száma 67, összes nyílása 167 mtr; faanyaguk 237 köbméter. A fővágány hossza 22,037 mtr. Felhasználtatott a felépítményre 37,686 drb. talpfa, 608 tonna vasanyag s 15,649 köbméter kavics; a váltók száma 23, fordító korongoké 2. Boros-Sebesen az aradi és csanádi egyesült vasutak állomása közelében van az átrakodó és rendező állomás, úgyszintén egy lokomotív-szín két lokomotív-állással s egyéb állomási berendezéssel. A magas-építményeknél bizonyos csínt fejtettek ki; Déznán csinos felvételi épület és külön áruraktár, Menyháza-fürdő megállóhelyen szintén igen csinos felvételi épület van. Az őrházak száma 5, egyéb építmények: 1 nyílt rakodó, 1 árubódé, 1 pályafenntartási raktár, két állomási árnyékszék, 4 igen egyszerű szerkezetű vízállomási kút, 2 tisztító gödör, 1 hídmérleg 10,000 kg. Teherbírással, 1 lokomotív-szín két lokomotívra (Boros-Sebesen) és egy másik 1 lokomotívra (Menyházán).

A vasútvonal felszerelése: 2 drb három csatlós 3,3 t. tengelynyomású, 10 t. adhaesió súlyú lokomotív a bécsi Sigl-féle gyárból, továbbá személykocsik és fedett vagy nyitott teherkocsik.

A személy és fedett teherkocsik az aradi Weitzer János-féle waggongyárból, a nyitott teherkocsik az arad és csanádi egyesült vasutak aradi gépgyárából kerültek ki. A kocsik igen jó szerkezetűek s nagy terhet bírnak el. A személyszállító kocsik az I., II. és III-ik osztálynak felelnek meg s minden osztályból két kocsi van, az összes személykocsik száma 6. Az első osztályú kocsik kiállítása igen fényes. Ezen kívül van: 2 combinált podgyász- és postakocsi, tíz 8 kerekű fedett s 21 nyitott teherkocsi 6 t. teherbírással, 10 négykerekű nyitott teherkocsi 4 t. teherbírással, 1 hajtány s 6 pályakocsi. Járművekre összesen 93,000 frtot fordítottak. A vasút kiépítése 210,000 frtba került; ehhez hozzáadva, a járművek 93,000 frtnyi költségét, a teljesen felszerelt vasút költsége 303,000 frtra vagyis kilométerenként 13,765 frtra rúgott. E vasút például szolgálhat a jó és igen olcsó keskeny vágányú vasút építésére.”

Forrás: Gaál Jenő „Arad vármegye monográphiája”

A borossebes–menyházai keskenyvágányú helyiérdekű vasút kiépítése már teljes befejezést nyert s valószínű, hogy augusztus 6-án át is adják a forgalomnak, a mennyiben akkorára már a kavicsolási munkálatok be lesznek fejezve. A vasutat gróf Wenckheim birtokos építtette s a kezelését az arad-csanádi egyesült vasutak részvénytársasága vette át. A megnyitás nagy ünnepélyességekkel fog végbe menni, mely ünnepélyességeken a környék intelligenciája – szinte, kivétel nélkül – részt fog venni. A kocsik is megérkeztek már s igen csinos kivitelűek.

Pesti Hírlap, 1893. július 21.

A kereskedelemügyi m. kir. minister f. évi 15.465. szám alatt a következő engedélyokiratot adta ki,

a borossebes-menyházai helyi érdekű gőzmozdonyú vasutra vonatkozólag.

A Boros-Sebestől Menyházáig vezetendő helyi érdekű gőzmozdonyú vasutat a m. kir. ministerium az 1880. évi XXXI. t.-cz. 1. §-a, illetve az 1888: IV. t.-cz. alapján és Ő császári és apostoli királyi Felségének Bécsben, 1893. évi február hó 23-án kelt legf. elhatározása folytán, a következő feltételek alatt engedélyezi, ugymint:

1. §.

Ezen engedélyokirat erejénél fogva gróf *Wenkheim Frigyes* engedélyt kap és kötelezettséget vállal arra, hogy az aradi és csanádi egyesült vasutak Borossebes-Buttyin állomásától Menyházáig vezetendő helyi érdekű gőzmozdonyú vasutat az alábbi feltételek alatt megépitse, és azt a jelen engedélyokirat hatályának tartama alatt szakadatlanúl üzletben tartsa.

Budapesti Közlöny, 1893.(8. sz.) csütörtök, márczius 23.

*

Az 1895. évi május hó 20-tól érvényes menetrend szerint, Menyháza-Borossebes illetve Borossebes-Menyháza viszonylatban naponta négy vonatpár közlekedett, szükséglet szerint: I. II. III. osztályú kocsikkal. Fele-fele arányban személy- ill. vegyesvonat. A Borossebes-Buttyin állomáson csatlakozás volt az ACsEV, Gurahoncz-Arad vonalon közlekedő járataihoz.

A menetidő 1 óra 11 perc és 1 óra 22 perc között váltakozott, az állomásokon történő várakozásoknak megfelelően. Ez Déznán 5 perc volt, a többi megállóhelyen csak 1-1 percnyi időtartamra állt meg a szerelvény. A vonatok reggel ½ 4 és éjjel 10 óra között közlekedtek.

Indulási időpontok:

Menyháza → Borossebes		Borossebes → Menyháza	
reggel	3.29-kor, [511. sz. járat]	reggel	6.28-kor, [502.]
de.	8.25-kor, [501.]	de.	10.18-kor, [512.]
du.	1.25-kor, [503.]	du.	3.20-kor, [504.]
este	6.20-kor, [513.]	este	8.30-kor, [514.]

Menetrend, 1895. május 20-tól

*

„A kisvasút a monyászai fürdőbe (a település neve 1910-től Menyháza) igyekvőkön kívül a környék kőbányáiból vörös márványt szállított az aradi építkezésekhez, illetve a cukorgyártáshoz szükséges mészkövet a mezőhegyesi cukorgyárba.

*

„A hatvanas évek elején, minden csütörtökön, amikor Sebesben piac (heti vásár) volt, a kocsikat gőzmozdony vontatta. A szerelvény 3 személy, és 3 nyitott tehervagonból állt. Ez azért volt jó, mert a tehervagonokra fel lehetett rakni mindenféle árut, amit a nép a piacon vásárolt: néhány zsák búzát, kukoricát, esetleg egy-egy disznót, stb. A gőzmozdonyt mi *Zsuzsinak* becéztük. A hét többi napjain egy dízelmotorral működő motor- és egy személyvagonból állt a szerelvény.

Naponta négy járat volt oda-vissza. Az utazás nevetségesen olcsó volt. A havi bérlet ára kb. két csomag cigaretta árának felelt meg. És abban az időben a cigaretta nagyon olcsó volt.”

(Adatközlő: Reiter Sándor)

*

A terepviszonyok szerencsésen alakultak, a pálya végállomásától Sebesig mintegy 172 m-t lejtett, így a farönkökkel és alkalomadtán márványtömbökkel megrakodott vagonok vontatása nem jelentett komoly kihívást a mozdonyok számára. Kis túlzással azt is mondhatnánk, szinte „magától” gurult a vontatmány rendeltetési helye felé.

*

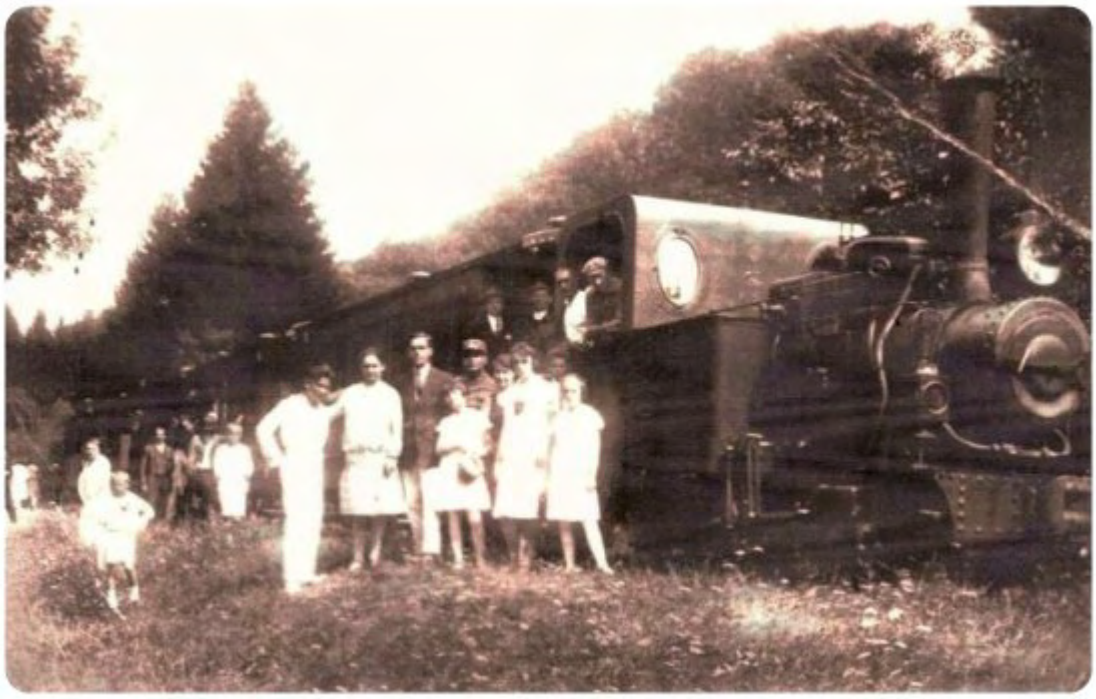
Gyerekkoromban, 1961. nyarán én is utaztam a kisvasúton Menyháza-fürdőre. Ekkor még nem gondoltam arra, hogy ez volt az első és egyúttal az utolsó vasúti utazásom a Menyházapatak völgyében, mivel 1966. őszén működése végleg megszűnt. Mire évtizedek múlva megint visszakeveredtem, az egykori kisvasútnak már csak az emléke volt meg, és egyre kevesebben vannak azok is, kik egykor utasai voltak. A bontott sínanyag lépten-nyomon fellelhető Sebesben és a környező településeken, kerítések, korlátok, áthidalások és egyéb újrahasznosítások formájában.

Foto: Vértes (Wisnyák) Károly
Képtulajdonos: Morvay Kinga

Egy kiránduló társaság és a kisvasút személyzete Menyházán, 1918-körül.
A modony neve „Pál”. (Sigl gyártmány, Bécsújhely, 1893.)

A borossebes-menyházai kisvasút „Pál” mozdonya.
A masiniszta Patzelt András, a fékező: az utasok között álló Patkó András, cca 1930.

. Képtulajdonos: Patkó András (Bandi)

Foto: Kiss

Áteresz a Pilis/Plesa hegy oldalában

Wenckheim gróf annak idején, a kisvasút építésének levezénylésével Rázel Istvánt, a borossebesi uradalom gazdasági felügyelőjét bízta meg aki, jó gazdákhoz illően a legnagyobb takarékosságot tartotta szem előtt. A vonalon 67 híd és áteresz épült. Tekintettel arra, hogy az uradalom erdőségei hatalmas tölgyfakészlettel rendelkeztek, gazdasági szempontból célszerű volt, hogy ezeket a műszaki létesítményeket fából készítsék. A fenti fotók a kőzúzdai szárnyvonalon készültek 2012-ben. Az áteresz anyaga már vasbeton, ami egy későbbi felújítás következménye. Idők végezetéig hirdeti, hogy itt valaha, egy kivasút mozdonya zakatolt.

A borossebes-menyházai kisvasút egyik gőzmozdonya csilléket vontat, cca a ’ 30-as évek

.

A kisvasút személyzete 1916-ban

Borossebes állomás:

- Czimbal János motorvezető
- Éber Károly kocsivizsgáló lakatos
- Bartos György fékező
- Patkó András fékező

Dézna állomás:

- Gál Dezső állomási elöljáró
- Szöllősy József pályafelvigyázó

Menyházafürdő:

- Bérczi Imre állomási elöljáró

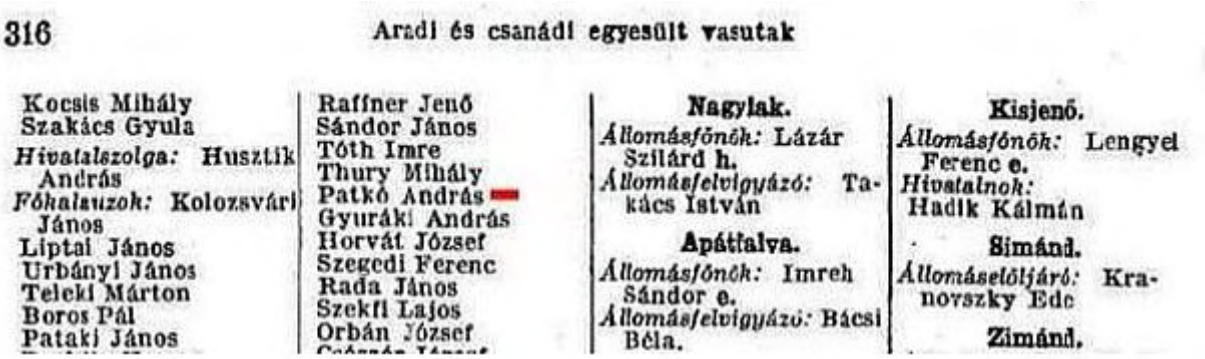

Az egykori déznai állomásépület homlokzati rajza

← Forrás: www.kisvasut.hu / Felek Ferenc

*

↓ A borossebesi *Patkó András* (fékező) a Vasúti Almanach-ban.

316 Aradi és csanádi egyesült vasutak

Kocsis Mihály
Szakács Gyula
Hivatalszolga: Husztik András
Főhalaszok: Kolozsvári János
Liptai János
Urbányi János
Teleki Márton
Boros Pál
Pataki János

Raffner Jenő
Sándor János
Tóth Imre
Thury Mihály
Patkó András
Gyuráki András
Horvát József
Szegedi Ferenc
Rada János
Szekfi Lajos
Orbán József

Nagylak.
Állomásfőnök: Lázár Szilárd h.
Állomásfelvigyázó: Takács István

Apátfalva.
Állomásfőnök: Imreh Sándor e.
Állomásfelvigyázó: Bácsi Béla.

Kisjenő.
Állomásfőnök: Lengyel Ferenc e.
Hivatalnok: Hadik Kálmán

Simánd.
Állomáselöljáró: Kranovszky Ede

Zimánd.

Forrás: Magyar Vasúti Almanach 1911. (316. old.)

*

A Borossebes-Menyháza vonalhoz mozdonyvezetőket és fűtőket az ACsEV személyzetéből vezényeltek. Minden mozdonynak volt neve, a Wenckheim-család gyermek-tagjairól nevezték el: Pál (1), László (2) és Kriszta (3), a nevek kis táblácskán voltak a mozdonyok oldalán elhelyezve. Az első két jármű Bécsújhelyen, a Georg Sigl-ről elnevezett gépgyárban készült 1893-ban. A harmadik már a magyar ipar terméke volt, Aradon a Weitzer János-féle vagongyárban gyártották. A román világ beköszöntével két mozdony, a Horea és a Iancu elnevezéseket kapta.

.

Forrás: www.kisvasut.hu

„Pál” (fent) és „Kriszta” nevű mozdonyok, valamint a vasúti személyzet a fűtőházak előtt. A borossebesi lokomotívszín (2 mozdony) 134m^2, a menyházai (1 mozdony) 65m^2 alapterülettel.

Forrás: www.kisvasut.hu

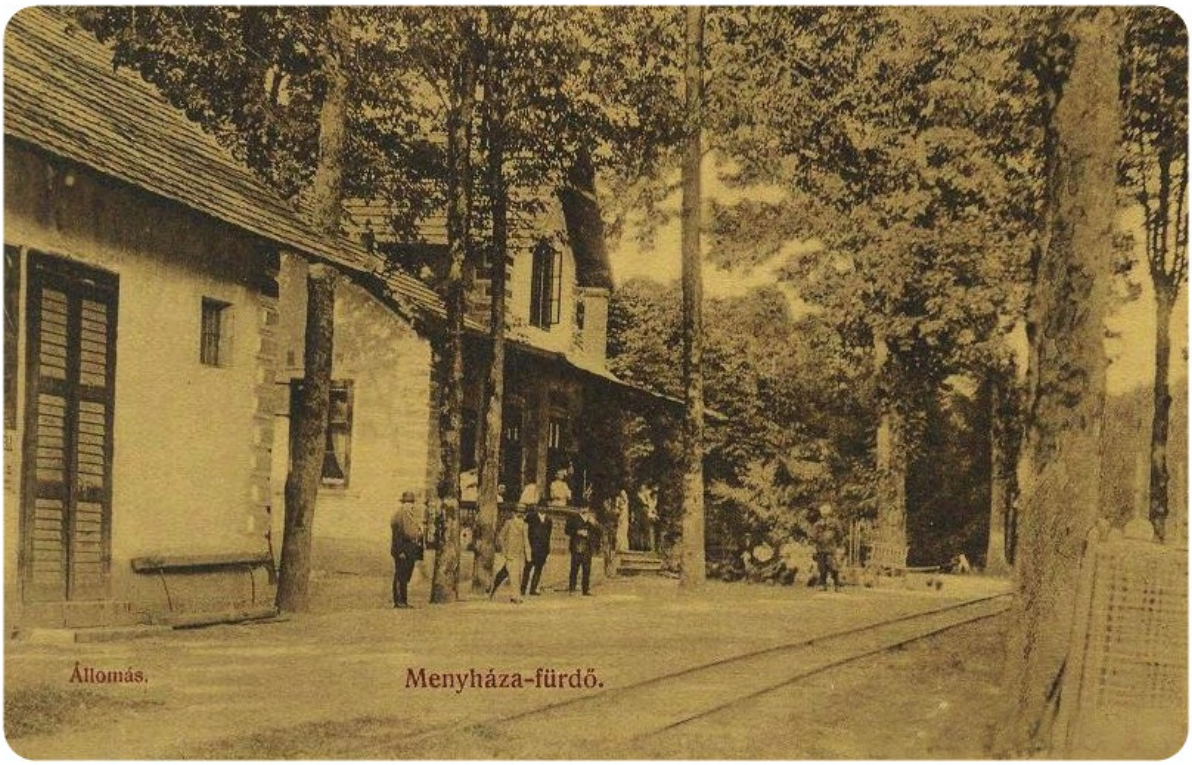
Foto: Silaghi
Képtulajdonos: Patkó András (Andor)

Menyháza-fürdő 1930. Álló sor, jobbról a második: Patkó András kisvasút - fékező

Patkó András (CFR) vasutas igazolványa 1929-ből, a dokumentum az unoka: Patkó András (Andor) tulajdonában

Foto: Kiss

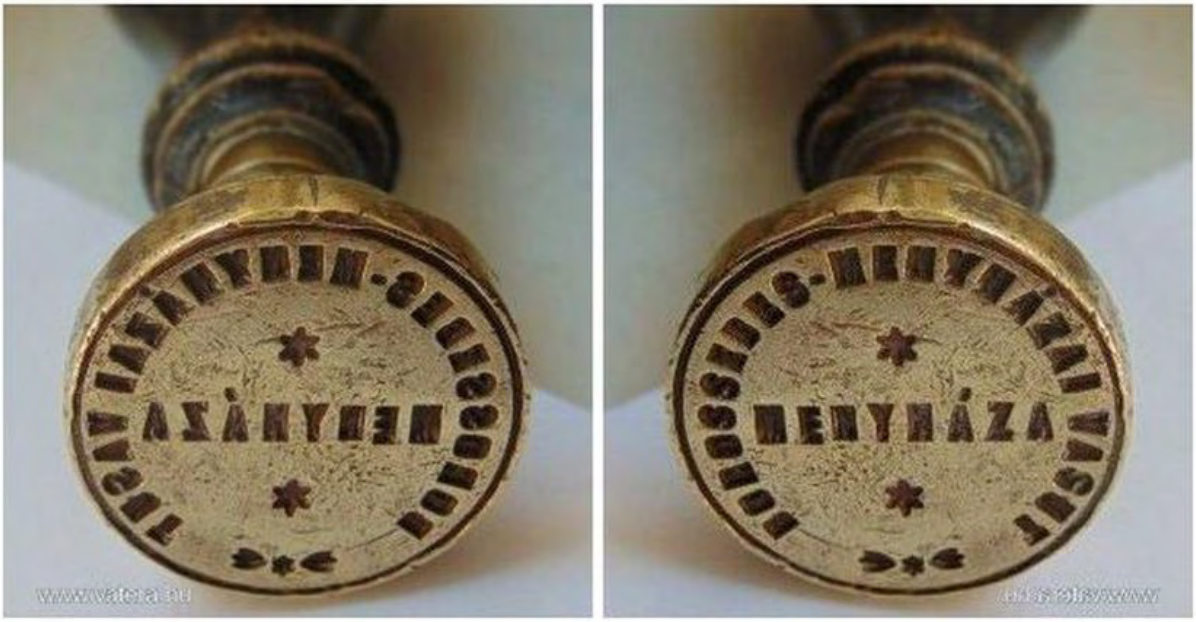
Fái Károly kiadása – 1915.

Menyháza-fürdő „felvételi épülete”, azaz a vasútállomás, bal oldalon: raktár.

Az egykori állomásépület 2015-ben már lakóépület, az 50 éve megszűnt kisvasútra már semmi sem emlékeztet.

Foto: dr. Tóth Ernő

Forrás: www.vatera.hu

Borossebes – menyházai vasút (Menyháza állomás) viaszpecsétnyomója, a *Vatera* aukciós kínálatából került elő, próbáltam rá licitálni, sikertelenül. Remélhetőleg jó kezekbe került.

Forrás: www.vatera.hu

Forrás: www.vatera.hu

Gyártó: KLASSOHN bélyegzőgyár, Pest

Borossebes-menyházai h. é. vasut, aradi és csanádi egyesült vasutak kezelése alatt. Érv. 1916. okt. 1-től.

386. Borossebes—Menyházafürdő. (Keskenyvágányu vonal).

—	—	—	—	—	—	—	7 03	—	—	—	① *Arad 382* ..... ⓔ	—	8 43	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	7 31	—	—	—	① *Brád 382* ..... ⓔ	—	7 48	—	—	—	—	—
Menetdíj fillérben							Vv. 642 I-III		— — —	Km.	Állomások		Vv. 641 I-III					
I	II	III																
Borosseb.-ről			—	—	—	—	10 25	—	—	0	① Borossebes ..... ⓔ	—	4 04	—	—	—	—	—
40	24	12	—	—	—	—	x10 38	—	—	4	Parázs	—	x3 51	—	—	—	—	—
90	70	40	—	—	—	—	x10 53	—	—	9	Bajnokfalva	—	x3 37	—	—	—	—	—
90	70	40	—	—	—	—	11 09	—	—	12	Dézna	—	3 27	—	—	—	—	—
120	90	60	—	—	—	—	x11 24	—	—	16	Kisróna	—	x2 59	—	—	—	—	—
120	90	60	—	—	—	—	x11 34	—	—	18	Menyháza	—	x2 47	—	—	—	—	—
120	90	60	—	—	—	—	11 40	—	—	20	ⓔ Menyházafürdő ..... ①	—	2 39	—	—	—	—	—

☛ Az állomásoknak neve mellett jobbról álló időadatok alulról felfelé olvasandók.

							9.32	—	i. Borossebes-But. é.				3.40					
							×9.45	4	Szelezs-Prezest...				×3.27					
							×10.00	9	Bohány				×3.12					
							10.16	12	Dézna				3.02					
							×10.31	16	Ravna				×2.48					
							×10.41	18	Monyásza				×2.39					
							10.50	20	Menyháza fürdő				2.33					
							10.54	21	é. Menyháza ... i.				2.24					

Borossebes-Butyin—Menyháza és vissza.

Forrás: Felek Ferenc

Képtulajdonos: Florica Rus

Az 5. sz. gőzmozdony és a karbantartó személyzet a borossebesi fűtőház előtt

A borossebes-menyházai kisvasút két mozdonya és a személyzet,'50-es évek eleje

Forrás: https://www.facebook.com/Prajesti - képtulajdonos: Arad Megyei Múzeum

A borossebes-menyházai kisvasút mozdonya, a masiniszta: Halmagean Teodor (?)

Sínautó a menyházai fűtőház előtt.

Forrás: https://www.facebook.com/Prajesti - képtulajdonos: Arad Megyei Múzeum

Forrás: https://www.facebook.com/Prajesti - képtulajdonos: Arad Megyei Múzeum

A borossebes-menyházai kisvasút mozdonyai, Menyháza térségében cca ’50-es évek első fele.

← A CFR vasutas a prăjești-i Vanc Ioan, született 1911-ben. A fotó készítési ideje cca 1952. A felvételen látszik a zsebóra-lánc. Azt tartotta: ”kinek nincs órája, az nem is igazi vasutas”.

(adatközlő: Pascut Lucia)

Arad Csanádi Egyesült Vasutak.

MENETREND.

Érv. május 1-töl.

ERKEZIK:	INDUL:
Arad felől	**Arad felé**
Személyvon. d. e. 10·06	Személyvonat reg. 6.44
Személyvonat du. 4.19	Személyvonat du. 4.21
Motorosv. d. u. 12.45	Motorosv. d. e. 9.37
Gyorsmot. regg. 8.39	Gyorsmot. este 6.07
Brád felől	**Brád felé**
Személyvonat reg. 6.39	Személyv. d. e. 10·09
Személyvonat du. 4.18	Személyv. d. u. 4.22
Motorosv. reg. 9.32	Motorosv. d. u. 12.48
Gyorsmot. este 6·06	Gyorsmot. regg. 8·40
Menyháza felől	**Menyháza felé**
Érv. V/15 - IX/1-ig.	Érv. V/15—IX/1-ig.
Személyvonat reg. 6.38	Személyv. d. e. 8.45
d. u. 12.40 d. u. 4.05	d. e. 10.11 d. u. 4.25

Ezeken kivül vannak még helyi motorosvonatok

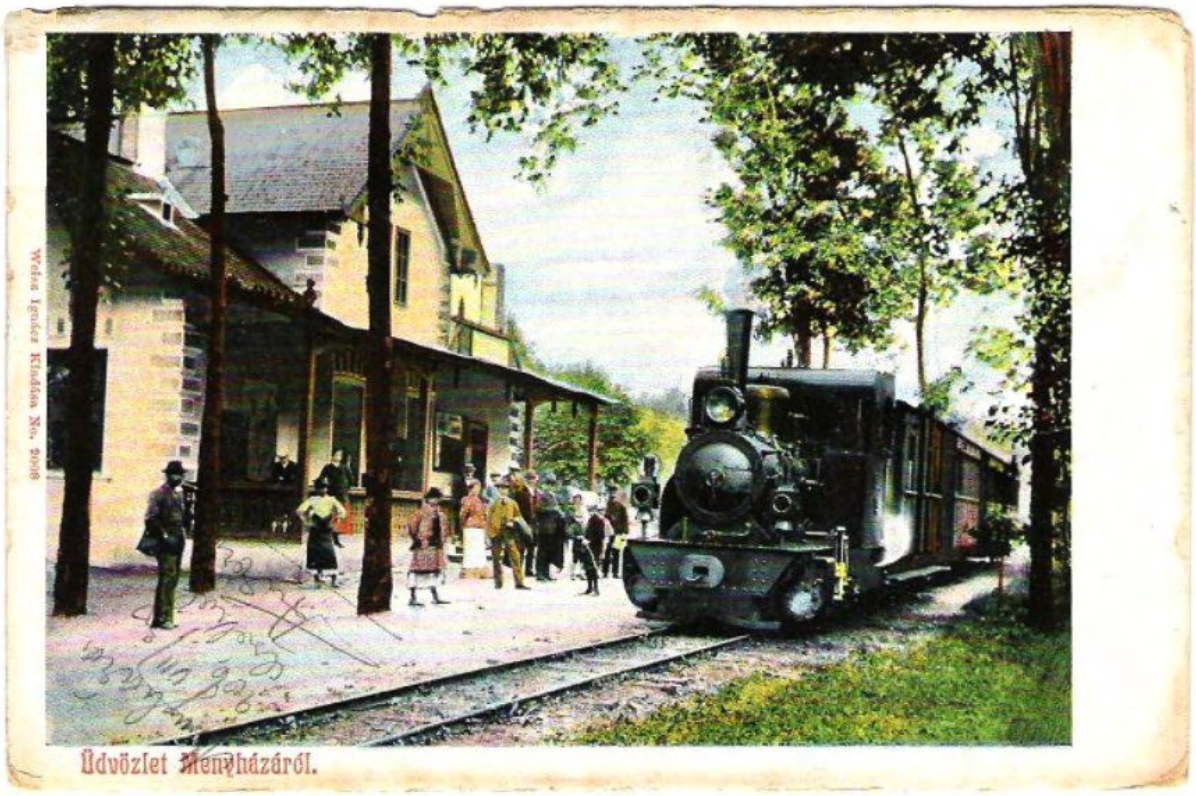
Arad—Gurahonc érk. este 8.06, ind. este 8.09.

Gurahonc—Arad. Bsebes ind. reg. 4.26, du. 12.50

A. Cs. E. V. menetrend 1907. május 1-től. Megjelent a „Körösvölgy” hetilapban

1914-ben készült felmérés a környékbeli egyéb kisvasutakról

Helyszín:	Tulajdonos:	Hossza:	Nyomtáv:	Jármű:	Feladat:
Borossebes	Mairovitz Emil	180 vfm	600 mm	4 kocsi	téglagyár
Borossebes	Benstein Manó	3 140 vfm	600 mm		bánya
Menyháza	gróf Wenckheim Frigyes	2 517 vfm*	600 mm		erdészeti
Borossebes, Keszend	herczeg Sulkowsky J. Mária	552 vfm	760 mm		erdészeti

Forrás: www.okazii.ro
Kiadó: Weisz Ignácz, No. 2003.

Menyházafürdő „felvételi épülete” és egy korabeli gőzös

„A Körös völgyében 1895-ben érte el a vasútépítés Nagyhalmágyot, ezen a szakaszon épült Halmágycsúcs földszintes épülete, ismét faverandával és faragott oromzattal. A szép természeti környezetben ez az architektúra különösen hatásos. Ugyanez jellemzi a keskenynyomtávolságú szárnyvonal végállomásán, Menyházafürdő felvételi épületét.”

Forrás: dr. Horváth Ferenc-dr. Kubinszky Mihály

„A borossebes-menyházai keskenyvágányú vasút járó művei” 1893-ban.

Darab szám	A kocsik megnevezése	Teher-bírás	Ön-súly	A meddő súly aránya a haszonte-herhez %	A kocsi ára
		tonna			frt
2	I. oszt. teremkocsi fékkel	—	4.1	—	4600
2	II. « személy « «	—	4.2	—	2750
2	III. « « « «	—	4.1	—	2500
2	Podgyász- és postakocsi «	6	3.8	63%	2300
10	Fedett teherkocsi «	6	4.0	66%	1950
21	Nyitott « «	6	2.0	33%	1300
10	Nyitott 4 kerekü kocsi «	3	1.8	60%	400

Forrás: Felicia-Aneta Oarcea şi Spiridon Groza — Moneasa monografie historică

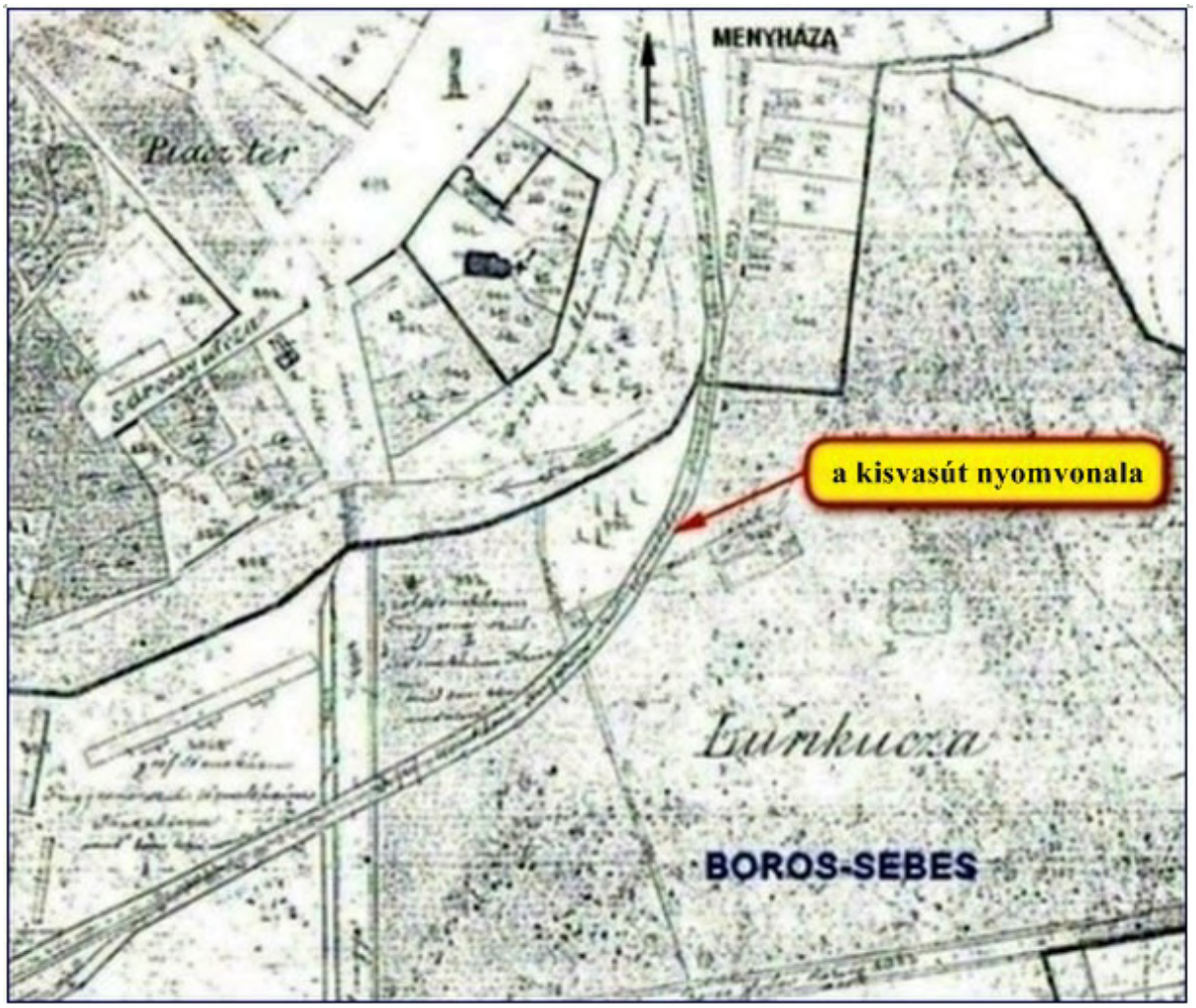
A „BMV” borossebes-menyházai vasút szerelvényének érkezése Menyházafürdőre 1902.

Egy kisvasút menetrend 1914-ből

Borossebes—Menyházafürdő.

G1,3 642	M1,3 602	M1,3 604	Km.	Borossebes-menyházai h. é. vasut.	M1,3 601	G1,3 641	M1,3 603	Im Betriebe der Vereinigten Arader u. Csanáder Eisenbahnen.
10‡18	12 45	6 40	1	ab **Borossebes 311** an	6 15	3‡50	6 30	
×10 31	×12 58	×6 53	4	Parázs	×6 03	×3 37	×6 17	
×10 46	×1 11	×7 09	9	Bajnokfalva .	×5 51	×3 23	×6 03	
11 02	1 22	7 17	12	Dézna	5 41	3 13	5 53	
×11 17	×1 36	×7 31	16	Kisróna . . .	×5 27	×2 45	×5 39	
×11 27	×1 46	×7 41	18	Menyháza . .	×5 18	×2 33	×5 30	
11‡33	1 52	7 47	20	an **Menyházafürdő** ab	5 12	2‡25	5 24	

Verkehrt bis 31/8. an SF. — Verkehrt bis 31. August täglich, vom 1. Sept. an Sa. — Verkehrt bis 31/8. täglich, vom 1./9. nur an So. — Verkehrt bis 31/8. an SF.

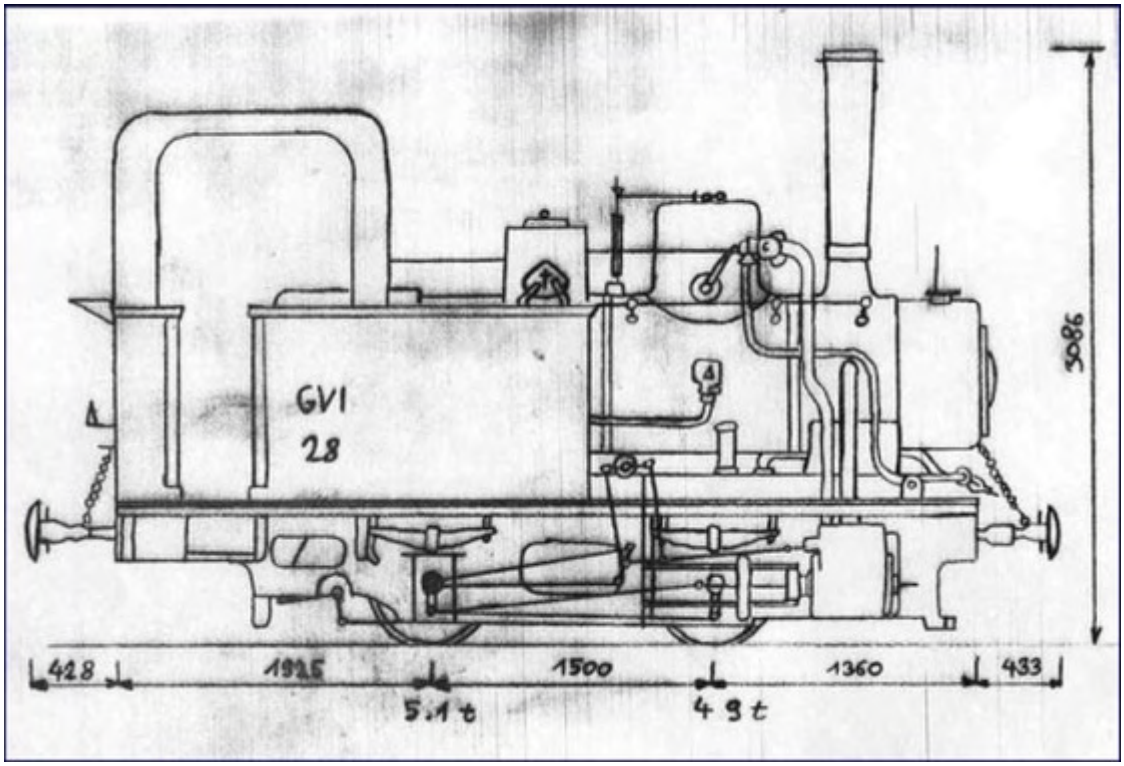
A kisvasút nyomvonala Borossebes belterületén, egy korabeli várostérképen

A kisvasút átszelte a Buttyin felé vezető utat (a mai piac magassága közelében) és keresztül haladt egy nagy kiterjedésű fatelepen, ahova már bejött a széles nyomtávú vasút is a nagyállomásról. (A rönköket is a kisvonat szállította az erdőkből.) Ezen a területen voltak a kismozdonyok fűtőházai, a javító műhely és a mozdonyfordító is. (Adatközlő: dr. Tóth Ernő)

Farönkszállítás völgymenetben

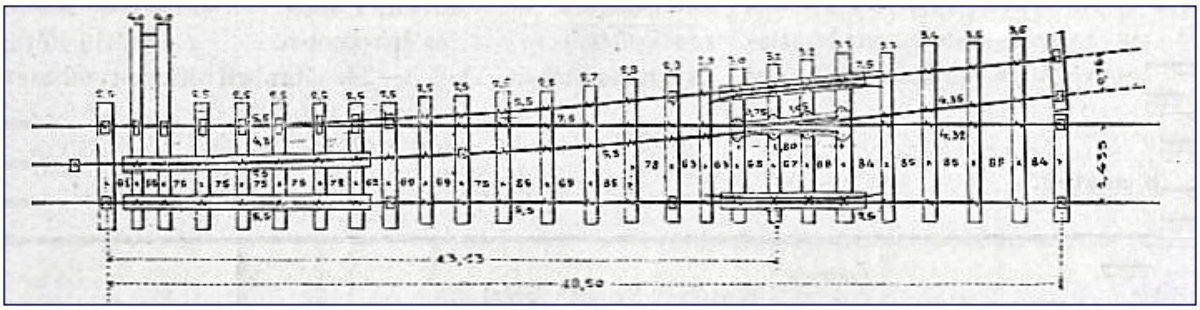

Foto: Pagini Sebişene 1996/1

Korabeli rajz a bécsiújhelyi Sigl-gyár lokomotívjáról. Hasoló típus üzemelt a borossebes-menyházai, keskeny-nyomtávú vasút vonalán (László és Pál) a 19. század utolsó évtizedében és a századfordulót követő években.

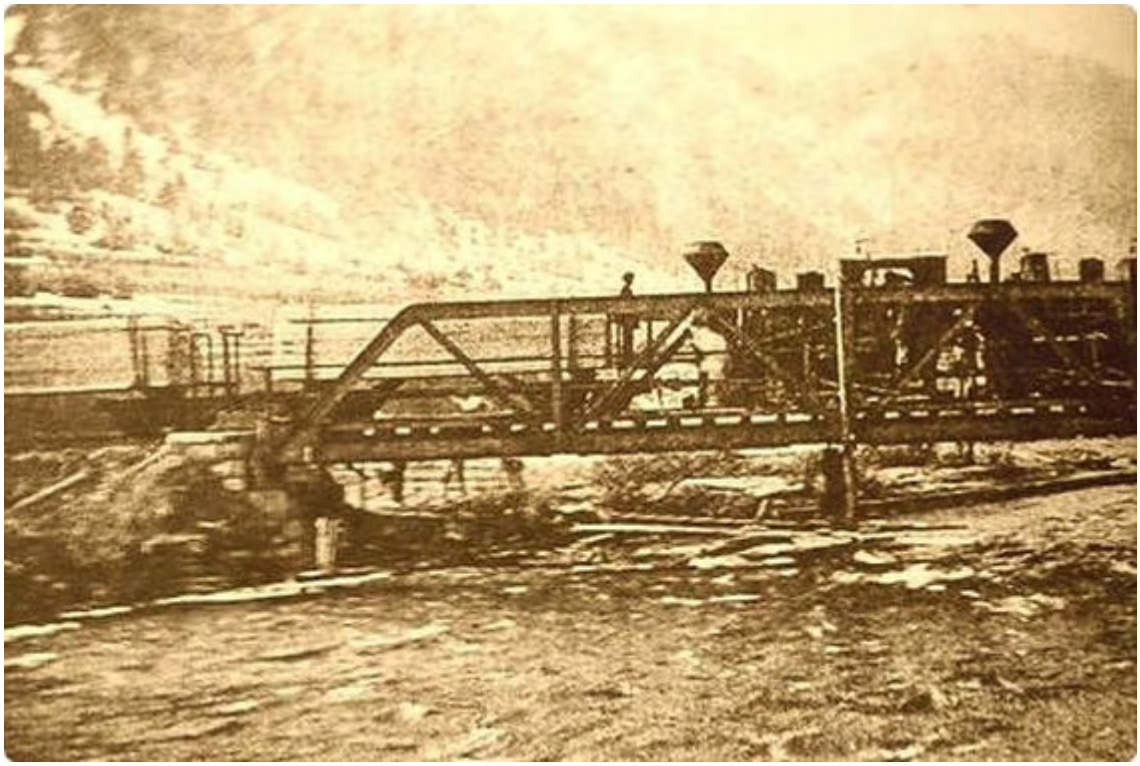
A borossebes-menyházai keskenyvágányú vasút kétnyomtávú kitérője.

(Rajz: Bodányi)

(Sugár 50 m, a keresztezés szöge 6° 6')

A rajzon egy normál nyomtávolságú (1435 mm) és keskenynyomtávolságú (760 mm) vágány fonódása látható. A két kétsínszálas pálya egy háromsínes pályává fonódik össze (a bal oldalon), egyedül a kisvasúti vágány egyik (felső) sínszála tartalmaz mozgó alkatrészt. Az ilyen vágányfonódásoknál általában a helyhiány (pl. híd, alagút), vagy esetünkben az adott helyszínre mindkét jármű számára biztosított eljutás volt az építési mód célja. A borossebesi kisvasút rendezőpályaudvarára is bejöhetett az ACsEV normál nyomtávú szerelvénye, valamint a menyházai vasút teherkocsijai is meg tudták közelíteni szállítmányukkal, átrakodási célzattal a nagyállomás rámpáját. (a szerk. – adatközlő: Felek Ferenc)

A kép forrása: Puskel Péter – Aradi sikertörténetek

A vasúti hídak közül az egyik, a Dézna-patak felett.

Az Arad Csanádi Egyesült Vasutak (ACsEV) Dézna-patak feletti borossebesi hídja, amelynek terhelési próbája 1903. október 29-én volt. Tervezte: Somogyi Jenő aradi hídépítő mérnök.

Képtulajdonos: Somogyi Zoltán

A trianoni békeszerződés után,

a kisvasút 1920-tól Romániához került. A 2 pályaszámú gőzmozdonyt a magyarországi AEGV szerezte meg, ahol a pályaszámát megtartva 1927-ig Békéscsabán dolgozott, majd eladták gróf Wenckheim Lászlónak, aki tarhosi uradalmában üzemeltette. A vonalon mindinkább a faanyagszállítás került előtérbe, ezért 1934-ben négy kisebb-nagyobb szárnyvonal épült ki összesen 18 km hosszúságban

A második világháború után,

1948-tól a kisvasút üzemeltetője a Romániai Erdei Vasutak (röviden *CFF*) lett. Ebben az időszakban is több gőzmozdony látta el a vontatási szolgálatot.” (Felek Ferenc)

Linia C.F.F. (*CFF Line*)	**Lungime (*Length*)**
Sebiş – Moneasa, construită (*built in*) în 1890	21 km
Dezna – Valea Sebiş, construită (*built in*) în 1934 (C.A.P.S.)	10 km
Valea Rănuşa, construită (*built in*) în 1934 (C.A.P.S.)	4 km
Valea Moneasa, construită (*built in*) în 1934 (C.A.P.S.)	2 km
Valea Neagră, construită (*built in*) în 1934 (C.A.P.S.)	2 km
Total	**39 km**

Forrás: Pavel Jidoi

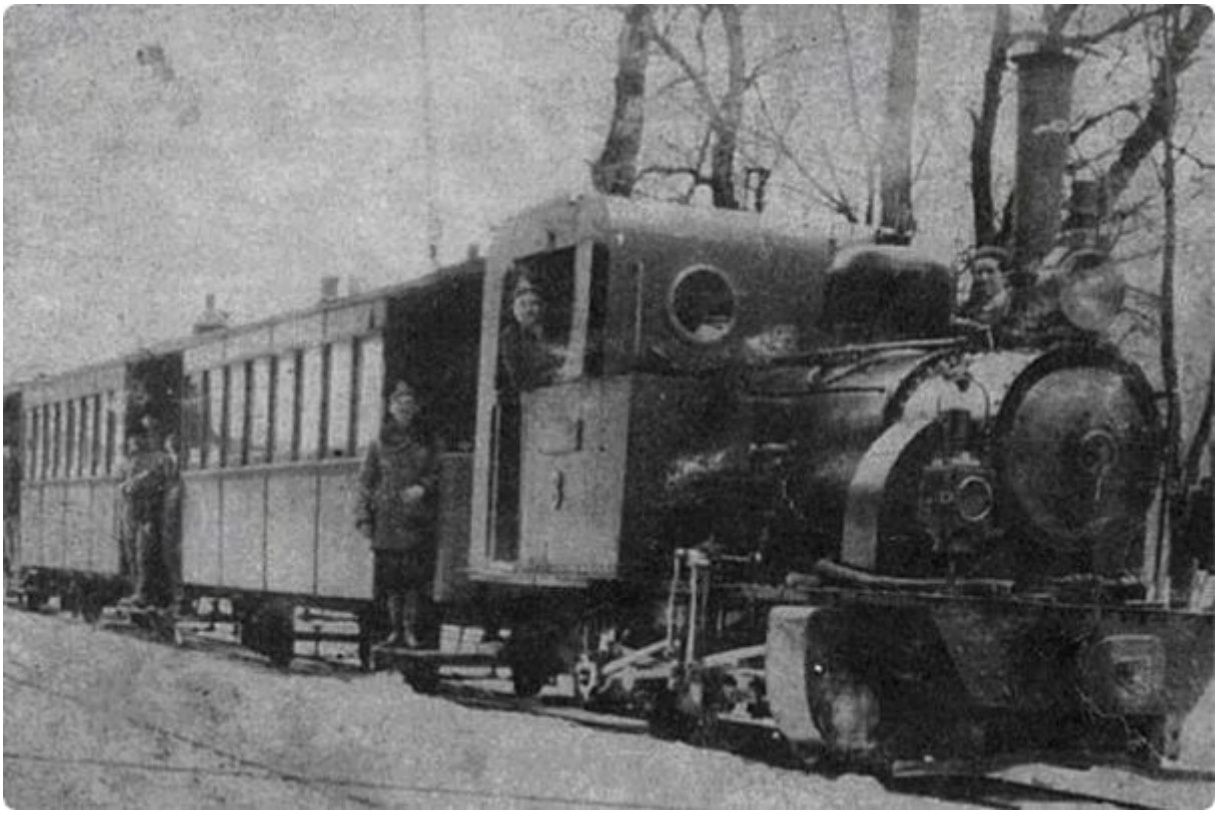

Forrás: Felicia-Aneta Oarcea şi Spiridon Groza — Moneasa monografie historică

A borossebes-menyházai kisvasut utasai és szerelvényei

Forrás: Felicia-Aneta Oarcea şi Spiridon Groza — Moneasa monografie historică

Forrás: Pavel Jidoi

A borossebes-menyházai kisvasut szerelvényei, utasai és a személyzet

Forrás: https://www.facebook.com/Prajesti

1953-54. körül érkezett Nagybányáról a borossebes-menyházai vasúthoz, ez a diesel-üzemű motorvonat, mely a személyszállító gőzmozdonyokat volt hivatva felváltani. A (borossebesi) Hegyi-utcában lakó Patkó Sándor volt az egyik masiniszta. A felvétel Menyházán készült, miután lekapcsolták a vagonokat a motorkocsiról. A legenda szerint, annak idején Horthy Miklós járt vele Észak-Erdélyben vadászni, a románok szerint, a vadászati utazgatás Mihály királyukhoz köthető. A motorra magyarul volt rá írva: valamilyen gépgyár és " Láng Diesel (?), valamint zománcozott fém kistáblákra, az ablakpárkányokra magyarul és olaszul, hogy kihajolni veszélyes, „Pericoloso sporgesi!”. Valamint a vészfékhez is magyarul és olaszul ki volt írva, domború betűkkel, hogy csak veszély esetén megrántani. „Non tirare la maniola solo in cazo di pericolo!” (Adatközlő: dr. Tóth Ernő)

Forrás: Pavel Jidoi

Képtulajdonos: Tóth (Patkó) Ildikó

A kisvasút szerelvénye, utasai és a szállításra váró farönkök, 1937-ben.

Borossebesiek a pőrekocsikon (Forrás: Pavel Jidoi)

MAGYARORSZÁGI

RENDELETEK TÁRA.

HUSZONHETEDIK FOLYAM.

1893.

KIADJA A M. KIR. BELÜGYMINISTERIUM.

1908

BUDAPEST, 1893.
NÁGEL OTTÓ BIZOMÁNYA.

Nyomatott a „Pesti könyvnyomda-részvénytársaság"-nál.

49.

A kereskedelemügyi m. kir. minister től. — 15.465. szám.

A borossebes-menyházai helyi érdekű gőzmozdonyú vasutra vonatkozó engedélyokirat.

A Boros-Sebestől Menyházáig vezetendő helyi érdekű gőzmozdonyú vasutat a m. kir. ministerium az 1880. évi XXXI. t.-cz. 1. §-a, illetve az 1888: IV. t.-cz. alapján és Ő császári és apostoli királyi Felségének Bécsben, 1893. évi február hó 23-án kelt legf. elhatározása folytán a következő feltételek alatt engedélyezi, ugymint:

1. §.

Ezen engedélyokirat erejénél fogva gróf *Wenkheim Frigyes* engedélyt kap és kötelezettséget vállal arra, hogy az aradi és csanádi egyesült vasutak Borossebes-Buttyin állomásától Menyházáig vezetendő helyi érdekű gőzmozdonyú vasutat az alábbi feltételek alatt megépitse és azt a jelen engedélyokirat hatályának tartama alatt szakadatlanul üzletben tartsa.

2. §.

A nevezett engedélyes részére a jelen engedélyokirat értelmében biztosittatnak mindazon jogok és kedvezmények, melyeket az 1880. évi XXXI. t.-cz. és az annak kiegészitéséről és módositásáról szóló 1888. évi IV. t.-cz. a helyi érdekű vasutakra nézve megszabnak;

viszont az engedélyes a most idézett törvényczikkek azon határozatainak, melyek reá mint engedélyesre kötelezettségeket rónak, magát feltétlenül aláveti.

Az engedélyes továbbá szorosan alkalmazkodni köteles:

a) a jelen engedélyokirat határozataihoz;

b) a közmunka- és közlekedésügyi ministerium által 1868. évi április hó 20-án 4973. szám alatt az országgyülés jóváhagyásával kibocsátott ideiglenes vasutengedélyezési szabályhoz, valamint az 1887. évi XXIV. t.-cz. értelmében, illetve az 1878. évi XX. t.-cz. által beczikkelyezett vám- és kereskedelmi szövetség VIII. czikkében elfogadott vasuti üzletrendtartáshoz annyiban, a mennyiben ezek a jelen engedélyokiratban megállapitott egyes határozatok és a helyi érdekü vasutak forgalmi szolgálatára vonatkozó, a közmunka- és közlekedésügyi ministerium által 1883. évi augusztus hó 1-én kiadott szabályok alapelvei folytán változást nem szenvedtek;

c) a vasuti árúfuvarozás tárgyában 1890. évi október hó 14-én létrejött s az 1892. évi XXV. t.-czikkel beiktatott nemzetközi egyezmény és az 1892. évi deczember hó 10-én 83.249. szám alatt kibocsátott vasuti üzletszabályzat határozmányaihoz; s végre

d) minden egyéb már érvényben álló vagy később alkotandó törvényekhez, szabályokhoz, utasitásokhoz és rendeletekhez.

3. §.

A pálya épitésére és az üzlet berendezésére nézve a kereskedelemügyi m. kir. minister által egyidejüleg kiadott és a jelen engedélyokirat kiegészitő részét képező épitési feltételek irányadók; fentartatván a nevezett minister részére a jog, hogy ezen épitési feltételektől egyes kivételes esetekben eltéréseket engedélyezhessen.

Kiegészítő melléklet a borossebes-menyházai helyi érdekű vasutra vonatkozó 15.465/1893. számú engedélyokirathoz.

A borossebes-menyházai keskenyvágányú helyi érdekű gőzmozdonyú vasut építésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek.

I. Általános határozmányok.

Az aradi és csanádi egyesült helyi érdekű vasutak Borossebes-Buttyin állomásától Menyházáig (Monyásza) vezetendő vasut, mint keskeny nyomtávú helyi érdekű gőzmozdonyú vasut, az 1893. évi márczius hó 10-én kelt engedélyokirat 3. §-a értelmében a kereskedelemügyi m. kir. minister által előzőleg helybenhagyandó tervek alapján s az alább következő részletes határozmányok szerint épitendő ki, s olykép rendezendő be, hogy a kiépitett pályán a vonatok óránkint 25 km. legnagyobb sebességgel közlekedhessenek.

Az engedélyes köteles az engedélyezett pálya számára beszerzendő sinekre és forgalmi eszközökre vonatkozó szállitási szerződéseket és feltétfüzeteket a nevezett ministerhez jóváhagyás végett előzetesen beterjeszteni, továbbá a pálya épitésére vonatkozó szerződést is bemutatni; ez utóbbit azonban csak akkor, ha az épités átalányösszegért vállalkozónak adatik ki, vagy ha az épités kivitele a pénzbeszerzéssel is egybe van kötve.

A pálya épitésénél az engedélyes az érvényben levő általános, valamint a helyhatósági épitési és rendőri szabályokhoz alkalmazkodni köteles.

II. Alépitmény.

A pálya alépitménye egy vágányra készitendő. A legnagyobb emelkedés, illetve esés 18‰-al állapittatik meg. A kanyarulatoknak a nyilt pályán 50 méternél kisebb félátmérővel nem szabad birniok.

A pálya szabványos koronaszélessége az alépitmény felszinében, vagyis a kavicságy alsó felületének magasságában mérve 2·8 méter legyen.

Görbületeknél a töltés külső oldala a túlemelésnek és a vágány kibövitésének megfelelően kiszélesbitendő.

A töltések, azok magassága és anyagához képest, 1½ vagy 1¼ lábas lejtőkkel létesitendők; a bevágások lejtői pedig az anyag nemének és minőségének megfelelően állitandók elő.

A vizszintesben vagy csekély esésben fekvő bevágások oldalárkai megfelelő fenékeséssel birjanak.

Az anyagárkok külső lejtői egy lábasnál meredekebbek nem lehetnek; a töltés felőli lejtők ellenben ugyanoly rézsűvel készitendők, mint maguk a töltések. Az anyagárkok továbbá oly módon létesitendők, hogy azokból a viz lehetőleg lefolyást találjon, a nélkül azonban, hogy káros vizfolyások keletkezhessenek.

A töltés lába és a nyitandó anyagárok közt legalább 0·8 m. széles padka hagyandó és ugyanily szélesnek kell lenni a kisajátitási védszalagnak is.

Csuszamlásra hajlandó töltések és bevágások megfelelően biztositandók. Árterületeken átvonuló töltéseknél a pályaszin 0·60 méterrel a legmagasabb árviz felett lesz tartandó és ily helyeken a töltések lejtői a szükséghez képest biztositandók. Átereszek és kisebb hidak ugy állitandók elő, hogy a hordszerkezet alsó éle és a legnagyobb árviz szine között 0·50 méter nyilt magasság maradjon.

Mindazon helyeken, hol folyók vagy patakok a pályát megközelitik, a partok leválás és kimosás ellen kellően biztositandók.

Vizfolyások, patakok es folyók az áthidalás előtt vagy után megfelelően szabályozandók és a szükséghez mért partvédművekkel ellátandók.

Utszabályozások, útáthelyezések és útátjárók felépitménye, az eredeti út felépitményének megfelelően, vagy kőalapból és kavicsból, vagy csak kavicsból állitandó elő. Oly utaknál pedig, melyek kavicsolva egyáltalán nincsenek, az útátjárók mindkét sinszáltól számitandó 8—8 m. hosszúságban 15 cm., azontúl pedig 10 cm. magasságban kavicsolandók.

A párhuzamos utak és útátjárók alatt a szükséghez képest megfelelő nyilású hidak vagy átereszek épitendők, melyek ha azok felett nincs feltöltés, egészen fából is lehetnek.

Az állomási hozzájáró utak, valamint az állomási főnsikon kocsiközlekedésre szolgáló területek 0·10 méter vastag kőalappal és ugyanily vastag kavicsolással létesitendők.

Minden állomáson kert számára legalább 400 m² és minden egyes őrháznál legalább 1000 m² földterület kisajátitandó.

A felépitmény beágyazásához kivétel nélkül kavics használandó s a beágyazásnak a sinek talpa alatt 0·20 m. vastagsággal és a sintalpak magasságában 1·80 m. szélességgel kell birnia.

Az állomási terek azon részei, melyek kocsiközlekedésre nem szolgálnak, 10 cm., az őrházi fensikok pedig 5 cm. vastag kavicsréteggel boritandók.

Tartalékul köteles az engedélyes pályakilométerenkint 20 köbméter beágyazási kavicsanyagot az épitési alapból

beszerezni s a vonal mentén alkalmas helyeken lerakva, az üzletnek rendelkezésére bocsátani.

A pálya testébe építendő azon átereszek, melyek fölött feltöltés alkalmaztatik, kőből vagy téglából, esetleg betonból vagy vasból, kisebb átereszek tölgyfa tömlőkből is létesíthetők; míg a nyílt műtárgyak egészen fából építhetők.

Hídfők, hídjármak, jégtörők, hídlások és híd-padlózatokhoz csak tölgy- vagy vörös fenyőfa alkalmazható.

III. Felépítmény.

A pálya 0·76 m. nyomtávval építendő.

A sínek, melyek acélból gyártandók, folyóméterenkint 10·9 kg.-nál könnyebbek nem lehetnek és függő sínkötés alkalmazása mellett oly sűrűn rakott talpfákon helyezendők el, hogy igénybevételük a vonalon használandó járműveknek megterhelt állapotban való legnagyobb keréknyomása alatt négyzetcentiméterenkint 1000 kg.-ot meg ne haladjon.

A vágányok egymástól való távolsága, középtől középig mérve, az állomásokon 1·0 m., a nyílt vonalon pedig 0·5 méterrel nagyobb legyen, mint a helyi érdekű vasuton közlekedő kocsik legnagyobb szélessége.

Az engedélyes köteles a felépítményi anyagok $^1/_2$%-át és egy teljes váltót és keresztezést a szükséges talpfákkal együtt tartalékul az építési alapból beszerezni s az üzletnek rendelkezésére bocsátani.

A kereskedelemügyi m. kir. minister legalább 1900 m. állomási mellékvágány létesítését követelheti, mely összegbe a borossebes-buttyini csatlakozási állomáson előállítandó mellékvágányok is be vannak számítva.

Ugy a közönséges, mint a kitérő-talpfák tölgyfából vagy vörös fenyőfából, esetleg telitett bükk- vagy szurkos fenyőfából állitandók elő.

A felépitmény többi anyagát, szerkezetét és részleteit a kereskedelemügyi m. kir. minister az engedélyes által kellő időben előterjesztendő épitési részlettervek alapján határozza meg.

IV. Állomások.

Az engedélyes köteles az épitendő pályán a következő állomásokat, illetve kitérőket és megállóhelyeket létesiteni:

1. Borossebes rendező- és kezelő-állomás 600 m.
2. Szelezsán-Prezest rak. megállóhely 100 m.
3. Bohány rak. megállóhely 200 m.
4. Dézna állomás 300 m.
5. Ravna megállóhely.
6. Monyásza megállóhely.
7. Menyháza fürdő.
8. Menyháza állomás 200 m.

Ezenfelül az engedélyes a szükséglet szerint még további állomásokat, kitérőket és megállóhelyeket is létesithet; ezen pótlétesitményekhez azonban a kereskedelemügyi m. kir. minister engedélye a tervezetek bemutatása mellett előzetesen kikérendő.

Az állomások és kitérők lehetőleg vizszintesben vagy 3·5‰-ot meg nem haladó emelkedés, illetve esésben helyezendők el és pedig olyképen, hogy azok szükség esetén kellően megnagyobbithatók legyenek.

V. Állomási épitmények és vonalőrházak.

Az engedélyezett pálya állomásain a következő táblázatos kimutatásba foglalt épületek, illetve épitmények állitandók elő:

Táblázatos kimutatás az

Az állomás neve	Felvételi épület		Árúraktár	Árúhodé	Nyílt-rakodó	Pályafentartási raktár
	földszintes	emeletes	Beépített terület m²-ekben			
1. Borossebes rendező állomás	—	—	—	20	400	—
2. Szelezán-Prezestrak, megállóh.	—	—	—	—	—	—
3. Bohány » » »	—	—	—	—	—	—
4. Dézna állomás	70a)	—	56b)	—	—	—
5. Bavna megállóhely	—	—	—	—	—	—
6. Monyásza megállóhely	—	—	—	—	—	—
7. Menyháza fürdő	70a)		—	—	—	—
8. Menyházn állomás			—	—	—	20
Összesen	140	—	56	20	400	20

A felvételi épületek, lakó- és őrházak kőalappal és lábazattal, favázas vagy egészen fából rótt falakból; tisztító gödrök, aknák, csatornák és kutak, valamint a kenyérsütő kemenczék kőből vagy téglából falazva állitandók elő; mig a mozdonyszinek toldalékaikkal együtt kő- vagy téglaalappal és lábazattal favázas falakból vagy egészen fából, az árú-, kézi- és pályafentartási raktárak, melléképületek, szén- és gabonaszinek pedig kő- vagy téglaalappal és lábazattal, illetve kő- vagy téglaoszlopokon fából épithetők.

A vizállomási kutaknak oly vizbőséggel kell birniok, hogy a vonalon majdan előforduló legsürübb vonatközle-

Alaptérkép: OpenStreetMap

A borossebes-menyházai kisvasút rekonstruált nyomvonala mai térképen

Állomások: Borossebes-Buttyin (itt csatlakozás volt az ACsEV, Arad-Brád normál nyomtávú vasútvonalához), Szelezsán-Prezest, Bohány, Dézna, Ravna, Monyásza, Menyházafürdő, Menyháza.

A vasútállomásokon szolgálati lakásokat, raktárépületeket, ásott kutakat, egyes állomásokon kenyérsütő kemencéket is létrehoztak. A menyházai állomásépület jelentősen átalakítva, napjainkban lakóházként funkcionál, a déznai, pedig erősen lepusztulva, lakatlan. Ez épület menyházai oldala közelében lévő, egykor 100 Frt költséggel készítetett kerekes kút ma is üzemképes, többnyire a szomszédos veteményes kertek művelői használják, öntözési célra. (Az aradcsanad.blog.hu térképét, fotóját és közölt adatait részben felhasználva – a szerk.)

Foto: Kiss László – 2017.

A Borossebes-Menyháza kisvasút déznai állomásépülete 2017-ben

Foto: Kiss László – 2017.

Foto: Kiss László – 2017.

A Borossebes-Menyháza kisvasút déznai állomásépülete 2017-ben

Foto: Kiss László – 2017.

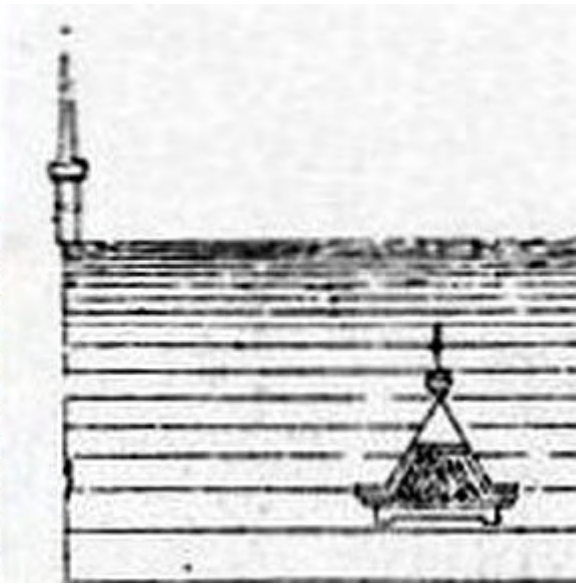

Foto: aradcsanad.blog.hu

A déznai állomásépület tetőablaka, az eredeti építési tervrajzon nincs feltüntetve, a menyházai rajzon egy másmilyen szerepel.

„Érvényes 1895 május 20-tól a borossebes-menyházai vonalon — középeurópai idő.”

Rang 5.

501. sz. személyvonat.

Közlekedik szükséglet szerint.— I. II. III. osztály.

Kilometer távolság: Különlét	Kilometer távolság: összesen	Állomások	Menetidő: perc	Érkezés: óra	Érkezés: p.	Tartózkodás: perc	Indulás: óra	Indulás: p.	Találkozik számú vonattal	Legrövid. menetidő: perc
—	—	**Menyháza**		dél előtt			8	25		—
1·2	1·2	Menyháza fürdő . . .	5	8	30	1	8	31		5
1·8	3·0	Monyásza	6	—	—	XX	8	37		6
2·7	5·7	Ravna	9	—	—	XX	8	46		9
4·0	9·7	Dézna	13	8	59	1	9	00		13
3·0	12·7	Bohány	10	—	—	XX	9	10		10
4·6	17·3	Szelezsán-Prezest . .	15	—	—	XX	9	25		15
3·9	21·2	**Borossebes-Buttyin** .	13	9	38	dél előtt			112,512	13

Menettartam 1 óra 11 pere.
Tartózkodás — „ 2 „

Csatlakozás:

Borossebes-Buttyinon: a 112. sz. vonathoz.

állomási épitményekről.

Árnyékszék lámpa kamara nélkül	Vizállomási kút ejector berendezéssel	Tisztító gödör daroaknával és daruval a mozdonyszin előtt	Hidmérleg, mozdonnyal járható	Fordító korong	Állomási őrház kúttal és melléképülettel és kenyérsütő kemenczével	Mozdonyszin tartozékaival: 1 állású	Mozdonyszin tartozékaival: 2 állású	Megjegyzések
Darab-szám								
—	—	1	1	1 c)	—	—	1 d)	a) Őrház irodával és váróhelyiséggel, valamint őrházi melléképülettel, kúttal és kenyérsütő kemenczével.
—	—	—	—	—	1	—	—	b) A földszintes felvételi épülethez hozzáépíthető árúraktár.
1	—	—	—	—	1	—	—	c) Mozdonnyal járható fordító korongok.
—	1	—	—	—	1	—	—	d) Mozdonyszinek, belső tisztító gödörrel, vizállomási kúttal, kéziszivattyúval és vizmedenczével.
—	—	—	—	—	1	—	—	
—	—	—	—	—	1	—	—	
1	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	1	—	1 c)	1	1 d)	—	
2	2	2	1	2	5	1	1	

kedés számára szükséges vizmennyiséget a kellő minőségben szolgáltatni mindig képesek legyenek.

VI. Pálya-elzárás és jelzés.

A pálya bekerítése csak különösen figyelemre méltó helyeken szükséges.

Utak és utátjárók szélein karfák és keritések csak ott alkalmazandók, a hol azok a fenforgó viszonyoknál fogva biztonsági tekintetekből nem mellőzhetők.

Az engedélyes köteles távbeszélőt létesiteni, melyen az állomások közti távbeszélés eszközölhető legyen.

Egyébként a lát-, hang- és harangjelzők mindaddig mellőzhetők, mig a sürű vonatforgalom azok előállitását nem teszi szükségessé.

A kézi és a vonatokon használandó jelzőeszközök a fennálló szabályok szerint rendezendők be.

VII. Üzleteszközök.

Az üzleteszközöket a törvényerővel biró vasuti üzletrendtartás 2-ik és 22. §-aiban megszabott határozmányok fentartása mellett, a mennyiben ezek az idézett engedélyokirat határozmányai folytán változást nem szenvednek, az engedélyes maga választhatja ugyan meg, köteles azonban a beszerzendő forgalmi eszközök részletterveit, valamint azok nemét, számszerinti mennyiségét és pénzértékét tartalmazó kimutatást a kereskedelemügyi m. kir. miniszterhez átvizsgálás és jóváhagyás végett még a megrendelés előtt bemutatni.

VIII. Fölszerelési, leltári és berendezési tárgyak és elhasználási anyagok.

A fölszerelési, leltári és berendezési tárgyak az engedélyes által jóváhagyás végett bemutatandó részletes kimutatás alapján a kereskedelemügyi m. kir. minister által megállapitandó mennyiségben, az elhasználási anyagok pedig a 4 heti szükségletnek megfelelőleg lesznek az épitési tőkéből beszerzendők s az üzletnek rendelkezésére bocsátandók.

IX. Jótállás.

A különböző létesitményeknél használt anyagok jó minőségére, nemkülönben az előállitott összes munkák megfelelő és szilárd kivitelére nézve a m. kir. állam-

vasutaknál érvényben levő feltétfüzetek határozmányai mérvadók.

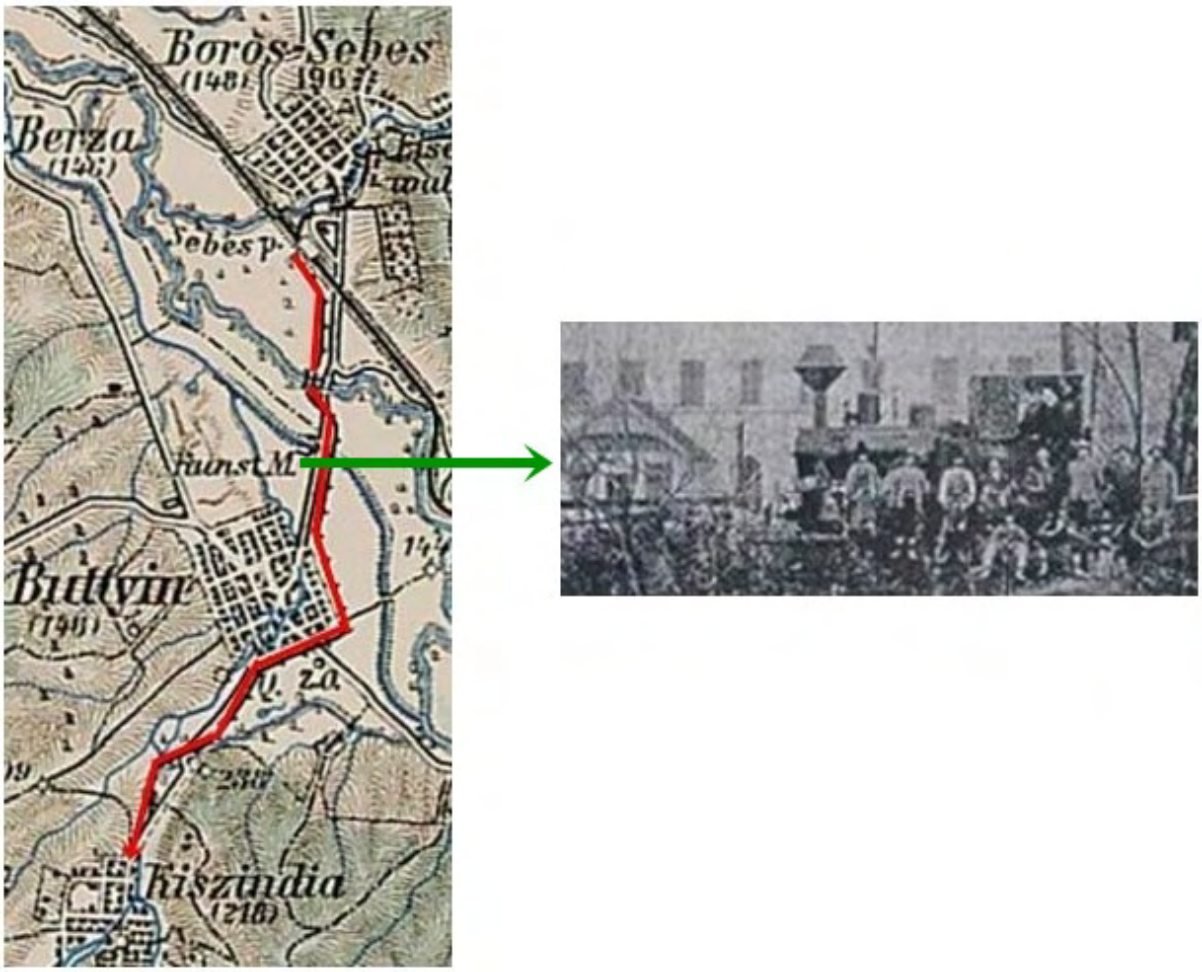
A sinek kivételével mindazon munkákért és szállitmányokért, melyekre a m. kir. államvasutak feltétfüzeteiben bizonyos jótállás van megszabva, az engedélyes a müszaki felülvizsgálat helyi szemléjének középidejétől számitott egy évig, a sinekért ellenben az üzlet megnyitása napjától kezdve legalább három évig tartozik jótállani.

Az engedélyes tartozik továbbá az épitési alapból fedezni, illetve megtéríteni a felépitménynek szintén az üzlet megnyitásától számitott husz napi fentartási költségeit; megjegyeztetvén, hogy ezen 20 napi fentartáshoz a tartalékkavicsot nem szabad felhasználni.

Budapesten, 1893. évi márczius hó 10-én.

Lukács Béla, s. k.

A borossebes – pajsáni kisvasút

Az 1910-es térképen a kisvasút nyomvonala Körösbökényt elhagyva még fel van tüntetve, a továbbiakban Keszend érintésével Pajsán-ig tartott. A fotón a Nagymalom melletti, síneken álló mozdony látható. A vasút a második világháború előtti években fejezte be működését, az emberek visszaemlékezése szerint egy árvíz lerombolta a körösi vasúti hidat.

Új vasút Aradmegyében, Aradról jelentik: Új vasutat adtak át a héten a forgalomnak, a borossebes-paisani[1] iparvasutat, a melyet a bécsi fakereskedelmi társaság építtetett a Borossebes környékén bérelt erdőterületek kihasználása végett. Az új vasút 10 km hosszú s a közigazgatási és műtanrendőri bejárás után Ney Ferenc főfelügyelő azonnal engedelmet adott a vasút megnyitására.

Budapesti Hírlap, 1903. július 8.

.

[1] Paisan mai román neve Păiușeni vagy Păiușani, magyarul Pajzs, Pajsán, Pajzsán. Ma Arad megyében (1744-ig Zaránd vármegye része) Keszend (Chisindia) községközponthoz tartozik. Pajzs részei voltak (vannak): Cser telep, Kiscsurgópuszta, Kövesszállás, Porondvölgy. Pajzs magyarosított névváltozatát 1913-ban kapta. (Adatközlő: Szabó M. Attila)

Rázel István

Ezüstlakodalom

Szép családi ünnepély folyt le vasárnap *Borossebesen*, melyen résztvett az egész község és környék intelligenciája. Rázel István, a Wenckheim uradalom felügyelője ülte nejével[1] házassága huszonötödik évfordulójának ünnepét.

Forrás: Békésmegyei Közlöny - Bcsaba, 1897. július 22.

Rázel István elhalálozása

„Bizonyára Békésmegyében is széles körben részvétet keltő az az öngyilkosság, mely kedden Aradon történt. Egy köztiszteletben álló öregúr, Rázel István, a *borossebesi* Wenckheim-uradalom nyugalmazott intézője, ki néhai Rázel gyulai plébános testvére, s hosszabb ideig Székudvaron[2] volt intéző, kedden délután önkezével vetett véget életének.

Az öngyilkosságot az a körülmény teszi rejtélyessé, hogy Rázelnek semmi különösebb oka nem volt megválni az élettől. Egy hosszú élet során szép vagyont gyűjtött magának és boldog családi életet élt, amelyet a legkisebb disszonancia[3] sem zavart meg. Sem anyagi gondok, sem családi bajok nem kergették tehát halálba az öregurat. Öngyilkosságának egyetlen magyarázata lehetne csak: az, hogy tettét pillanatnyi elmezavarban követte el. De ennek a magyarázatnak is ellent mond az a körülmény, hogy Rázel már napokkal ezelőtt foglalkozott az öngyilkosság tervével és már hétfőn végrehajtotta volna szándékát, ha hozzátartozói az utolsó pillanatban meg nem akadályozzák. […]

Rázel István nyug. uradalmi intéző kedden délután három órakor Ujterem utcai lakásán vadászfegyverével szájba lőtte magát és szörnyethalt. […]

Értesítették az öngyilkosságról a rendőrséget. Csakhamar meg is jelent a helyszínen Vidéky Gusztáv ügyeletes rendőrtiszt és Tisch Mór dr. tb. főorvos, de már csak a halált konstatálhatták.[4] […]

Az Rázel István több mint harminc évig állott Wenckheim Frigyes gróf szolgálatában és legutóbb több éven át a gróf borossebesi uradalmát igazgatta. Kiváló képzettségével és nagy szorgalmával kivívta a gróf elismerését és az uradalomban is nagy népszerűségre tett szert. Népszerűségének legfőbb bizonyítéka az, hogy több év óta tagja volt Aradvármegye törvényhatósági bizottságának, ahova a borossebesi kerület választotta be. Azóta tevékeny részt vett a megyei életben is.

Rázel nagy szorgalmával szép vagyont gyűjtött magának, amely gond nélküli megélhetést biztosított számára. Két évvel ezelőtt az akkor 64 éves ember betegeskedni kezdett. Családja unszolására ekkor megvált[5] állásától. Wenckheim gróf nyugalomba vonuló gazdatisztjét a legnagyobb elismeréssel tüntette ki és egyidejűleg magasabb nyugdíjat is biztosított neki.

Az öngyilkos hat gyermeket[6] hagyott hátra. Legidősebb fia István, Karánsebesen járásbiró, József, pedig mérnök Aradon.”

Forrás: Békésmegyei Közlöny - Bcsaba, 1906. okt. 4.

[1] Hackl Szidónia
[2] ma: Socodor (RO)
[3] disszonancia = rossz szó
[4] konstatál = megállapít, kijelent
[5] hivatali utódja: Öröm (Eöröm) Ede, korai halála miatt csak egy évig tudta betölteni ezt az állást
[6] valamint: Mária, Krisztina, Lajos és Irén

Körösbökény - Buttyin

Arad irányából a vasúti sínpálya kiépítése, 1881-re már elérte Sebest. Az egykori vasúti menetrendtáblázat tanúsága szerint az akkori (vég)állomás a „Borossebes-Buttyin" elnevezést kapta. Az idegen, ki vonattal érkezett a sebesi állomásra Buttyin céllal, igencsak meglepődött, hogy még egy jókora gyalogút is vár rá a kívánt település elérésére. Dédszüleink ide jártak át Sebesből adó- és peres ügyeiket intézni, mert a térségben, az ilyen hivatalok itt voltak.

Borossebestől mintegy 1 órányi járásnyira fekvő település egyike azon Fehér-Körös-völgyi falvaknak, melyek mai nemzetiségű összetételüket az egykori török uralomnak (is) köszönhetik. A hajdani magyar többségű településen a nemzetiségi részarányok a századok folyamán, rovásunkra erőteljesen megváltoztak. A török hódoltság százötven éve alatt a környékbeli falvak elnéptelenedtek, de a földek, erdők megmaradtak. Hamarosan új, zömmel idegen földbirtokosok kerültek a bécsi udvar jóvoltából, akinek a török kiűzésében játszott szerepe nem volt önzetlen. A bécsi udvar és az uradalmak új tulajdonosai, érdeküknek megfelelően, gondoskodtak a terület újbóli benépesítéséről, Biharból, és a móc hegyekből leköltöző népesség talált itt új otthont. Napjainkra a lecsökkent létszámú katolikus közösség anyagi és fizikai erejénél fogva már egyre nehezebben tudja biztosítani az 1817-ben épült templom fenntartását, állandó javítgatását. A felettes egyházi hatóságok már nemigen invesztálnak már be nagyobb összeget. Az épület beázik, az oltárt ide-oda tologatják a hívek, mind az öten, éppen az aktuális beázási viszonyoknak megfelelően. „Egész nap a templomban voltam, kicseréltünk négy ablakot, holnapra még maradt négy és nem fog befújni a szél. Sajnos a mi öreg templomunkkal senki, de senki, beleértve a püspökséget is, sem foglalkozik." Tájékoztat 2015. decemberi levelében a buttyini Kovács Sándor. (a szerk.)

Buttyin.

„A középkorban magyar lakosságú falu volt. 1553-tól mezővárosként emlegették. 1574-ben Kurt bég birtoka volt. A török hódoltság és a kuruc háborúk után román lakosságú település lett. 1715 körülre, amikor harminc családdal írták össze, már beléolvadt a korábbi Újfalu, Száldobos és Szelestye. (Utóbbira ma határnév emlékeztet.) Ekkor még külön falut képezett Barda (mai határának délnyugati csücskében) és Gross, 1720-ban négy-négy jobbágycsaláddal. 1732-től Raynald modenai herceg birtokolta. 1747-től harmincad vámja volt. Ez 1785-ben már nem létezett, vásártartási jogot azonban csak 1795-ben kapott ismét. 1755. és 1950. között ortodox esperesség székhelye volt.

Az 1755-ös összeírás 182 családfő mellett két szegény görög kereskedőt is talált. 1771-ben 150 jobbágyot, hatvan házas és öt házatlan zsellért írtak össze Buttyinban, 23 jobbágyot és 21 zsellért Bardán, 18 jobbágyot és 13 zsellért Grosson. 1791-ben már 246 jobbágy- és 63 zsellércsalád élt Buttyinban. Grosson a 27 jobbágy- és hat zsellércsalád túlnyomó többsége a Pârva családnevet viselte, amely ma is él a településen. Ekkoriban kezdődött az addig szórtan épült házak összevonása utcarendbe. A helyi hagyományban az említetteken kívül él még az egykori Ajag, Agarete és Tărinor településrészek emléke. Mivel fatemploma az új falumag szélére került, az ortodox hívek 1794. és 1802. között, kőből új templomot építettek. Bardát 1820-ban hagyták ott végleg lakói.

Római katolikus egyházközségét 1806-ban alapították újra. A templom 1817-ben épült. 1828-ban népes település volt, 2456 lakossal (2250 ortodox, 181 római katolikus és 25 protestáns). Br. Dietrich József 1833-ban úgy hajtotta végre az összevont település határának tagosítását, hogy csak az igásállattal bíró családoknak jelölt ki szántóföldet. Ötvenhat szegény családfő tiltakozó levelet intézett a nádorhoz, majd megtámadta a báró kiérkező embereit. 1834-től József nádor birtoka volt. 1843-ban Arad vármegye egyik járásának székhelyévé nyilvánították. 1849-ben honvédkórház működött itt.

A 19. század második felében évi három-négy országos vásár és hetipiac színhelye, adóhivatali és pénzügyőrségi székhely volt. Jelentős volt szarvasmarha-tenyésztése, szilva- és almatermesztése. Marhavásárai 1885-1890-ben messze a legnagyobb forgalmat produkálták Arad vármegyében. Népes zsidó közösség lakta, első zsinagógájukat 1836-ban vagy 1899-ben építették. A hitközség 1868. után a „status quo ante" irányzathoz csatlakozott. 1898-ban vagy 1899-ben építették második zsinagógájukat a település déli részén, az Erdély felé tartó út utolsó elágazásánál.

8785 kataszteri holdas határának 1897-ben 50%-a volt erdő, 34%-a szántó, 7%-a legelő és 2%-a kert. 1893-ban megalakult a Nagybuttyini Takarékpénztár, 1895-ben megnyílt első gyógyszertára 1908-ban. Százezer koronás alaptőkével létrehozták a „Codrul" román hitelszövetkezetet.

1895-ben alakult román baptista gyülekezete, amely 1899-ben épített magának imaházat. 1908. és 1915. között az „Adavarul Solul Pacii" címmel itt jelent meg a román baptisták folyóirata, 1919-ben itt hozták létre a Romániai Baptista Uniót, és 1921-ben itt indult meg az egyház lelkészképző iskolája. A gyülekezet 1926-ban egy nagyobb templomot épített magának a korábbi[1] helyén.

A román ortodoxok a régi templomuk helyett 1927. és 1929. között építették föl új egyházukat a főtérre, közvetlenül a római katolikus templom elé.

*

A nemzetiségi és felekezeti megoszlás 1842. és 2014. között:

- 1842-ben 3000 ortodox, 190 római katolikus, 24 református és 15 zsidó lakosa volt.
- 1900-ban 3245 lakosából 2597 fő volt román, 491 magyar, 87 német és 65 szlovák anyanyelvű; 2548 fő ortodox, 411 római katolikus, 108 zsidó, 74 görög katolikus, 56 baptista és 53 református vallású. A lakosság 33%-a tudott írni-olvasni; a nem magyar anyanyelvűek 9%-a beszélt magyarul.
- 2002-ben 2135 lakosából 2085 fő volt román és 22 magyar nemzetiségű; 1788 fő ortodox, 216 baptista, 91 pünkösdista és 33 római katolikus vallású.
- 2014-ben 5 fő a magyar nemzetiségű

Nevének eredete:

Valószínüleg személynévi eredetű (ld. Bököny). Először egy 1203. tájáról származó oklevélben említik, amely 15. századi másolatban maradt fenn. Buken 1387-ben, Buchyn, 1498-ban Bewkewn. Román nevét Károlyi Sándor 1707-ben Buttyán alakban adta meg. A Buttyin név először 1715-ben bukkant fel. Az ortodox templom 1790-es, cirill betűs feliratán Buten, 1762-es pecsétjén, Butin waros, 1849-es pecsétjén Buttyin m. város. 1909-ben) az Országos Községi Törzskönyvbizottság által megállapított Borosbökény helyett a vármegye javasolta új nevet (Körösbökény) véglegesítették."

(Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Buttyin)

[1] ortodox templom

A Csanád-egyházmegyei plébániák története (részlet)

Dr. Szentkláray Imre (1898.)

Buttyin

Nagyközség 650 házszámmal Arad megye borossebesi járásában a Fehér-Körös mellett, a Bökény-patak mindkét partján, az orodi főesperesi és az arad-hegyaljai máskép pankotai esperesi kerületben. Lakossága: rom. kath. 300; gör. kath. 30; g. k. n. e. 2700; á. htv. 8; h. v. 10; zsidó) 200. — Határa 8782 kh.

Hajdan Zarándban feküdt és egy ősmagyar személynévről Bökénynek (Bwken, Bükén, Beken, Bewken) hitták. 1326-ban a Salánky-család birtoka. Róm. kath. plébániáját 1332—1337-ben említi a pápai tizedjegyzék. 1387-ben a Losonczy-család kezén találjuk. 1394-ben országút kötötte össze Székudvarral. A XV. század vége felé ingadozni kezdenek a helység birtokviszonyai. 1473-ban a Báthoryak, 1479-ben a Ráskayak és Czeczeyek, 1484-ben a Bekényiek és Basthayak, 1510-ben az Egryek és Szirmayak tűnnek föl mint Bökény földesurai. Mindamellett a Losonczy-család sem mondott le ezen ősi birtokáról. A mohácsi vész után újra a Losonczyak kezére jutott Bökény. Losonczy István, a temesvári hős, még 1552-ben is bírta. Halála után leányai örökölték; 1553-ban iktatták be őket e jószágukba. Az uradalom aztán több részre oszlott. 1561-ben a bökényi úri birtok 23 telke már 13 nemes komposszesszor kezén állott, kik Déznához szolgáltatták be adójukat. Földváry István kir. dikátornak a déli vármegyék nádori portáiról készített lajstromában mint társbirtokosok megneveztetnek: Kerecsényi János, Sárközy Gábor, Banerky (?) Péter, Erdőhegyi Boldizsár, Vida Márton, Glesán Miklós, Földváry János, Bakonyi Péter, Erdőhegyi Gáspár, Lovasy Ferencz, Zalay Albert és Varga Péteré) Ez egyszersmind arról tanúskodik, hogy Bökény abban az időben népes magyar helység lehetett. Az egykorú forrásokból kitűnik ugyanis, hogy a helység a XVI. században két részből állott. Az egyik részt 1553-ban Bökény (Beken), a másikat Bucsin (Buchyn) néven említik a kútfők. Bökényt a Losonczy lányok beiktatásánál mezővárosnak, a szomszédságában fekvő Bucsint pedig falunak mondják. Utóbb a két hely Buttyin név alatt összeforrt. 1836-ban, a szegregáczió alkalmával, az ekkép alakult régi Buttyinhoz három közelfekvő kis oláh telepitvényt kapcsoltak: Bardát, Grost és Szaturót. Onnan ered a helység mostani terjedelme.

A török hódoltságban nem pusztult el ugyan, de elolához sodott egészen. A szép hangzású Bökényt legelőbb Buttyin-ra változtatták az oláhok. Károlyi Sándor, a Rákóczy-hadak főtábornoka, már ezen a néven említi 1707-ben. 1732. decz. 13-án III. Károly király Rajnáld herczegnek adományozta Buttyint. A herczegtől hazaárulás czimén nemsokára visszavette a kir. kincstár többi közt ezt a birtokot is, melyet azonban utóbb ismét ráruháztak ugyan, de már rövid időn magvaszakadás következtében újra a kir. kincstár kezére jutott, és maradt ott a jelen század közepéig. Ekkor Dietrich báró nyerte vegyes adományul. Utána özvegye Remekházy Jozefa, és ennek örököse Remekházy Károly s leszármazói bírták Buttyint a legújabb időkig, midőn a birtok vétel útján Deutsch Ignácz budapesti nagykereskedőre szállott át. Ennek halála után fia Hatvani Deutsch Bernát lett a földesúr, ki csak egy házat és a kir. haszonvételi jogok további élvezete mellett a kath. egyházi patronátust tartván meg magának, az uradalmat feldarabolta és eladta. Deutsch Bernát 1893-ban elhalván, a buttyini regále és a kegyúri jog átment a fiaira, a jelenlegi Deutsch-fele budapesti czégre. Maga a birtok három részre osztva adatott el. A Magurának nevezett erdei részt (1200 magyar hold) megvette Lubinszky József gróf 105.000 frton; a buttyini szántóföldeket (1000 m. h.) megvette Bethlen

Dezső gróf 90.000 frton; a bádrinyászai szántóföldeket (200 m. h.) megvette Schverthoffer Mihály és Schverthoffer György 22.000 frton. A buttyini uradalom most is ezen birtokosok kezén áll. Római katholikus vallású lakosok csak a marosi határőrvidék feloszlatása után kezdték ismét megülni Buttyint. A község akkor a m. kir. kincstár jószága volt. A néhány buttyini kath. családot az egyházmegyei hatóság 1760-ban az újonnan szervezett monyászai (Menyháza) helyi káplánsághoz osztotta be. De a nagy távolság miatt, főkép télnek évadján, alig látogathatták a hívek a hegyeken és zord erdőségeken túlnan fekvő monyászai kápolnát. Buzgón esedeztek tehát a püspöknél, hogy Buttyinra külön lelkészt küldjön. A hívek kérését hathatósan támogatta Arad vármegyének akkoron vallásbuzgó nemes közönsége. Maga a vármegye folyamodott Christovich Imre Csanádi püspökhöz a buttyini kath. családok érdekében. „Ut tum unitis viribus — írja a megye — quod pro gloria Dei et incremento sanctae religionis nostrae animarumque fidelium, ibi in abdito existentium, aliquid proficui agere valeamus.“

1) S így történt, hogy Arad megye kérelmére 1781-ben a püspökség és a megye részéről vegyes bizottság jelent meg a helyszínén, megvizsgálni az állapotokat és összeírni a kath. lakosságot úgy Buttyinban, mint a környékbeli oláh falvakban. A bizottság tagjai voltak: az egyházmegyei hatóság részéről Singhoffer József szent-mártoni esperes, a vármegye részéről Horváth János szolgabiró. Deczember 18-án jelenti a bizottság a püspöknek, hogy Buttyinban 8 állandó és 15 ideiglenes kath. családot talált. A körülfekvő falvakban, nevezetesen Diecsen 5 kath. család lakik, Alsó-Kroknán 4, Alsó-Csilen 2, Jószáson 4. Összesen talált a bizottság Buttyinban és a környéken 139 kath. lelket.

2) Ugyanezen bizottság véleményes előterjesztéséből Buttyin akkori közviszonyaira is derül némi világosság. „Ut itaque tot animarum spirituali necessitati consuli prospicique possit, curatum capcllanum ad possessionem Buttyin, ex quo transennis obnoxius foret hic locus, majorque numerus populi rom. catholici eundem incoleret, inducendum necessarium comperimus.“ A mellékletben pedig: „Cum locus hic Buttyin in limitibus Transylvaniae situs, transenna maxima, militia caesareo regia pcrpluries per hunc locum commigret, stb.“

3) A megye kiváló súlyt fektet tehát arra, hogy ezen az oláh vidéken a kath. vallású magyar lakosság újra letelepedjék; mert itt az ország határán, Erdély szélein, csak a kath. lakosság nyújthat kellő biztosságot az államnak. A. kir. hadsereg is, mely a községen átvonuló országutat gyakran használja, csak a kath. lakosság hűségére támaszkodhatik.

A kath. lelkész behelyezése annál kívánatosabbnak mutatkozott, mert Buttyin már a múlt század közepe óta oláh esperességi székhely volt. Mint ilyen egyik vidéki középpontja a meg-megújuló oláh nemzetiségi lázongásoknak, melyek nemcsak a magyar vármegye, de az uralkodóház s még inkább a kath. államegyház ellen irányultak. Az aradmegyei büntetőtörvényszék iratai bizonyítják, hogy a buttyini oláh pópa 1784-ben a politikai izgatók közé tartozott. A buttyini oláh esperes, Ballatos Gábor, 1807-ben lázitás miatt állt vizsgálat alatt.

4) A kincstár, mint patronus, eleinte azt követelte, hogy a behelyezendő lelkész kongruájához a kath. lakosság is valamivel járuljon. De a vármegye kimutatta, hogy a buttyini és környékbeli kath. lakosok oly földhöz ragadt szegények, miszerint lelkészük ellátására éppen semmit sem ajálhatnak meg. A monyászai lelkész, a ki róluk eddigelé gondoskodott, évi szubszidium fejében 50 frtot, 10 köböl búzát és 5 akó bort kapott a kamarától. A hívek vallásbuzgóságáról tanúskodik az a körülmény, hogy szegénységük daczára közös erővel egy kis kápolnát építettek és tartottak fenn, mely gyülekezési helyük volt mindannyiszor, valahányszor a távolfekvő Monyászára el nem mehettek. Egykorú adatok bizonyítják, hogy Buttyin községben már 1780-ban fennállott, egy kath. kápolna, 1) mely valószínűleg jóval előbb épült, mert kevéssel utóbb már hasznavehetetlen állapotban találtatott.

1781-ben sikerült végre az egyházmegyei és vármegyei kormányzat közös akcziójának kivinni a kincstárnál, hogy Buttyinban egy kath. helyi káplánság (capellania localis)

javadalmaztassék és lelkészszel elláttassék. A javadalom ugyanaz volt, a miben a kincstár a monyászai lelkészt részesítette.

Christovich püspök 1781-ben elválasztotta Buttyint és a körülfekvő helységeket a monyászai lelkészségtől, s első helyi káplánnak Kovalovszky Albert aradi minorität nevezte ki, oly utasítással, hogy lelkipásztori hivatalát haladéktalanul foglalja el. Az ekkép önállósított buttyini lelkészség az eleki esperest kerülethez kapcsoltatott. Kovalovszkyt követte a lelkészségben Koztna Elek ferenezrendi barát, ki után Gubanóczky Krizosztom szentannai piárista következett. Alatta épült föl faanyagból kincstári költségen 1790-ben a Bökény patakocska mellett egy új kápolna, melyet ugyanazon évi nov. 21-én Szent-Antal tiszteletére szentelt föl Fodor Ferencz eleki esperes. A fölszentelésnél a kincstárt Buttyinból Institórisz György tiszttartó, Rácz kasznár, Széles Imre és Bisztriczky Mátyás ispánok, Boros-Sebesből pedig Kosztolányi János tiszttartó, Sokovics János kasznár, Szarka Ferencz és Dell Károly ispánok képviselték. Gubanóczky atya távozása után Barta Gábor, majd Boros László ferenczrendi szerzetesek állottak a lelkészség élén. Látni való, hogy a múltszázadi lelkészek, a kincstári tisztek, a hívek mind magyarok voltak a buttyini parókiában.

A lelkészt hivatal szervezése, az anyakönyvek vezetése és a papi ellátás följavitása körül kiváló érdemeket szerzett Boros László atya. Ő eszközölte ki a kincstártól 1805-ben, hogy a buttyini kath. lelkész részére, a gör. kel. papság javadalmazásához képest, egy koloniális telek szántóföld adományoztatott. Ugyancsak az ö sürgetéseire történt, hogy Köszeghy László Csanádi püspök 1807-ben a kincstár beleegyezésével Buttyint rendszeresített plébániává tette. Boros továbbra is megmaradt plebános-helyettesnek. A buzgó szerzetes, híveinek osztatlan szeretetétől környezve, 1812-ben bekövetkezett haláláig vezette a mintegy 30 km.-re szétterjedő ezen plébánia terhes hivatalát.

Boros halála után Kelemen János világi áldozár lett buttyini plébános. Kelemen alatt a kincstári uradalom 1814-ben szétszedette a Szent-Antal kápolnát és terveket készíttetett új templom építéséhez. Ideiglenes kápolnául egy gazdatiszti házat engedett át az uradalom, de ez a ház — miként a buttyini híveknek a püspökhöz intézett panaszleveléből kitűnik —- nemcsak kicsiny volt a jelentékenyen megszaporodott kath. nép befogadására, de alkalmatlan is, sőt illetlen helyen is állott. Mindamellett ebben a házban tartották az istentiszteletet négy évig, míg az új templom, melynek a régi fakápolna helyén a Bökény patak mellett 1816-ban Pásztory Imre Csanádi kanonok tette le az alapját, teljesen el nem készült. Ezalatt két lelkész változott a helységben. Az új templom, mely szép idomaival és nagyságával ma is kellemes benyomást tesz a szemlélőre, 1818-ban aug. 9-én, Pavelka Pál plébános lelkipásztorsága alatt szenteltetett föl Maros György eleki kér. esperes és arad-szt.-mártoni plébános által. Fényes ünnepe volt ez a községnek. Megjelent a vidék összes kath. népe a papsággal együtt. A kincstári kegyuradalmat a gazdatisztek képviselték. A felavató beszédet Horváth Mihály kisjenei plébános mondotta magyar nyelven.

Pavelka idejéből, 1824-ből, fenn van egy „Consignatio proventuum parochiae Buttyinensis“ czimü lajstrom, melyből kitűnik, mennyivel javult 1805 óta a plébániai javadalom. E szerint volt akkor a plébánosnak a kamarától egy telek szántóföldje, 15 öl fája, 230 frt fizetése, és a miseborért 30 frt járuléka; a vallásalapból kapott évenkint 60 frt 34 krt. 1835. május 18-án Lonovics püspök látogatta meg Buttyint, egyúttal a bérmálás szentségét is kiosztá. A kánoni látogatás jegyzőkönyve a következő fiókközségeket sorolja föl: Almás, Báltyele, Berza, Bogyesty, Bonczesd, Boros-Sebes, Bucsáva, Csil, Diécs, Fényes, Gurahoncz, Hódos, Holdmézes, Honczisor, Jószás, Kakaró, Kertes, Kiszindia, Kocsoba, Krokim, Kujesd, Mustesd, Prezesty, Szakács, Szaturó, Szelezsán, Vaszója és Zöldesd. Összesen 28 filiális helység. Jelenleg 30 fiókközség tartozik a buttyini plébániához. A jelentékeny távolságok az anyaegyháztól okozzák, hogy a szétszórt hívek rossz időjárás alkalmával kevéssé részesülhetnek lelkipásztori gondoskodásban. Már Lonovics megjegyezte a kánoni látogatás jegyzőkönyvében, hogy: „Omnes filialistae occasionem mittunt tam pro provisione

infirmorum, quam pro inhumatione donatorum.“ Ugyanakkor rendeztetett újra a papi ellátás is, mely azóta változatlanul következőkép van megállapítva: A plébánost telek élvezetén kívül a kegyuradalomtól készpénzben -241 frt; a vallásalapból 63 frt 60 kr; a szegényül javadalmazott lelkészek egyházmegyei alapjából 100 frt; a borossebest uradalomtól 63 frt; stoláriákból mintegy 130 frt; terményváltság s tűzifa fejében a kegyuradalomtól 342 frt 60 kr.

1839-ben kitatarozták és új fölszerelvényekkel látták el a templomot. A kegyúr áldozatkészségéből és a hívek adományaiból kifestették a szentélyt, a sekrestye fölé oratóriumot építettek, új nagyoltárt és két oldaloltárt emeltek, új szószéket s keményfából ácsolt padokat szereztek be.

1843-ban Lendvay István nyerte el a buttyini plébániát. A hívek közt gyűjtést rendezvén, orgonával látta el a templomot. 1852-től 1853-ig Nagy Antal volt a plébános-helyettes, kit Weitersheim Rezső követett. Ez volt első beiktatott plébánosa a községnek. Ö alatta épült a jelenlegi paplak, az 1818-ból való régi iskola helyén, pedig egy új iskolához, mely még jelenleg is jókarban van és a czélnak tökéletesen megfelel. Hendrey Ferencz főbíró és Jankó Antal gyógyszerész díszes egyházi ruhákkal s egyéb ékességgel gazdagították a templomot. 1858. évi május hó 29-én Csajághy Sándor püspök látogatta meg a plébániát és nagyszámú hívőt részesített a bérmálás szentségében. 1868-ban Bonnaz Sándor püspök bérmált. Sajátságos, hogy ez a bérmálási aktus nincs bejegyezve a plébánia bérmálási anyakönyvébe. De a hívek bizonyítják, hogy Bonnaz püspök az említett évben csakugyan Buttyinban járt és több százat bérmált. 1879-ben Németh József félsz, püspök és Csanádi nagyprépost, 1893-ban szept. 13-án a mostani főpásztor, Dessewffy Sándor püspök osztotta ki a Szentlélek kegyajándékait.

Ez időszerint, immár 18 év óta, Szirmay János vezeti a buttyini plébániai hivatalt, kiváló buzgósággal, nagy ügyszeretettel. 1888-ban kívül-belül teljesen helyreállittatá a templomot a saját és hívei áldozatkészségéből. Lelkes barátja a tanügynek. Igazgatása alatt mind a buttyini, mind a borossebesi iskolákban magyar nyelven tanítanak. Több százra megy az idegenajkú gyermekek száma, kik az ö vezetése alatt a magyar nyelvet tökéletesen elsajátították.

A buttyini iskola a lelkészséggel együtt jött létre. Maguk az első szerzetes lelkészek oktatták az ifjúságot mindaddig, míg az egyházközség kántort szerzett, ki egy személyben sekrestyés és tanító volt és a saját lakásán tartotta az iskolát. A kincstár 1806-ban egy kisszerű uradalmi zsellérházat engedett át iskolának, de 1812-ben már külön iskolaépületet emelt. A plébániához tartozó fiókközségekben — Boros-Sebesen kívül — most sincs még kath. iskola. Buttyin a Hegyes-Drócsa és a Móma-Kodru hegységek közt elterülő völgynek egy igen kies pontján fekszik. Viruló erdőségektől koszorúzott szelíd emelkedésű hegyek veszik körül. A környező hegyek nevei: Mogura, Batrinyásza, Singyióra, Kicsóra, Priszlop és Drócsa. A község a völgyön átkigyódzó Fehér-Körösre támaszkodva, négyszög alakban s hullámos talajon épült. Legmagasabb pontját a piacztér képezi. E körül csoportosul Buttyin 15 utczája 617 házszámmal. Itt találjuk a helység főbb épületeit, a kath. és gör. kel. templomokat és papi házakat, a zsidó zsinagógát, az iskolákat, uradalmi lakot, a nagyvendéglöt, kaszinót és a kereskedők boltjait. A helység alatt, az u. n. Nádor-csatornán, épült az uradalmi nagymalom. A lakosok túlnyomó része még most is görög hitű oláh. A katholikusok magyarok, tótok és németek. Ide származásukról senki sem tud felvilágosítást adni. Van egy számos tagból álló Hodsa nevű család is, mely török eredetére hivatkozik. Az oláh lakosság közt sajátszerű népszokást találtam: karácsonyböjt kezdetén minden este dobolnak. Karácsony ünnepén több csoportra oszolva és dobpergés kíséretében alkalmi dalokat énekelve, járják be az utczákat. Ezért aztán karácsonyi ajándékokat szednek. Ha valamely házban haláleset történik, az oláh családfő födetlen fejjel jár, mig a halottat el nem temették.

A régi községi pecsét 1795-ből való. Pajzsán négyökrös megrakott szekér látható, mely a folyó hidján halad. A szekér tetején kocsis ül hosszú ostorral. A szekér előtt és mögötte két nyárfa díszeleg. Körirata: Botyin: Mező: Város: pecsétje 1705. A véset igen kezdetleges.

Lelkészek:

1781-1781. Kovalovszky Albert, minorita
1781-1783. A boros-jenei és monyászai lelkészségek által adminisztráltatott
1783-1788. Kozma Elek, ferenezrendi
1788-1789. A monyászai lelkész által adminisztráltatott
1789-1793. Gubanóczky Krizosztom, kegyes tanitórendi
1793-1800. Barta Gábor ferenczrendi
1800-1807. Boros László ferenczrendi
1807-1812. Boros László, ferenczrendi, helyettes plébános.
1812-1815. Kelemen János, h. p.
1815-1817. Bóna József, h. p.
1817-1843. Pavelka Pál, h. p.
1843-1852. Lendvay István, h. p.
1852-1853. Nagy Antal, h. p.
1853-1866. Weitersheim Rezső, beiktatott plébános.
1860-1880. Brunner Károly, kinev. plébános.
1880- Szírmay János, kinev. plébános.

Tanítók: Lendvay Sándor 1835. — Következtek utána ismeretlen évszámi sorozatban. Iglódy, Keserít Albert (1872), Rusz Vilmos, Hilák Tamás, Schmidt József, Arnold János, Felber Károly. — Az 1835. év előtti tanítók neveit senki sem ismeri.

*

Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helynévszótára, I. kötet

„Buteni (Arad); Körösbökény; 1332-1337 Buken, Butyin (Csánki I. 728); 1387-1552 Buchyn, 1446, 1483, 1498 Bewken (IstArad 71-72); 1498 Bewkewn (Csánki I. 728); 1519 Botthyanfalwa, 1525 Bottyanfalwa (IstArad 72); 1549, 1551 Beken (KmJkv II. 674, 725); 1619 Bekeny (Veress, Doc. IX. 23); 1715 Buttyin (Pragmatica Sanctio); 1808 opp. Buttyén, Bököny, Butyin, Butyén, Buténi (Lipszky); 1828 opp. Buttyin alias Bököny (Nagy L.); 1839 Bököny vagy Buttyin mv. (Fényes 1839); 1858, 1863 Butyin, 1873 Bököny, másképp Buttyín, 1877 Butyin vagy Bököny, 1882 Buttyin, Butyin, Bököny, Buteni, 1893, 1900 Buttyin (Hnt. 1858, 1863, 1873, 1877, 1882, 1893; Népsz. 1900); 1868-ig mezőváros (Gyalay 587); 1909 Buteni, Buttyin (Dicţionar 1909); 1910 Körösbökény (Népsz. 1910); 1913 Körösbökény + Lajosmajor + Mahlerpuszta + Péterdomb + Vöröscsárdapuszta + Zsenkahegy + 1910-ben Bököny puszta (Hnt. 1913; Gyalay 587); 1921 Buteni, Körösbőkény (Dicţionar 1921); 1932 Buteni (I.s.); µ 1744-ig Zaránd vm.; Arad vm.; 1785-1790 VII. Nagyváradi ker. Arad vm.; 1839 Avm. mv.; 1847 Avm., Borosjenői j.; 1849-1850 Nagyváradi főbiztossági kerület (K.K. Ministerial-Commissariat Groswardein) 1851-1853 Nagyváradi kormánykerület (k.k. Districts-Regierung Grosswardein) 1854-1860 Nagyváradi helytartósági osztály (k.k. Statthalterei Abtheilung Grosswardein) 1849-1860 Arad m., 1858 Buttyini szolgabírói j.; 1863 Arad vm., Borosjenői j.; 1873, 1877 Arad vm., Buttyini j.; 1880-1919 Avm., Borossebesi j. 1890-1893, 1913 nk.; 1919-1950 Jud. Arad, pls. Şebiş; 1950-1956 RAR r. Gurahonţ; 1956-1960 RORD r. Gurahonţ; 1960-1968 RCR r. Gurahonţ”

(Szabó M. Attila közlése, 2014.)

Butyin – Körösbökény – Buteni település bélyegzői különböző korokban

„…a régi községi pecsét 1795-ből való. Pajzsán négyökrös megrakott szekér látható, mely a folyó hídján halad. A szekér tetején kocsis ül hosszú ostorral. A szekér előtt és mögötte két nyárfa díszeleg. Körirata: Botyin: Mező: Város: pecsétje 1705. A véset igen kezdetleges.” (dr. Szentkláray Jenő) Sajnos ez idáig erről a bélyegzőről nem sikerült lenyomatot szereznem. (a szerk.)

A körbélyegző fotók forrása: Ovidiu Somesan

← Körbélyegző egy, 1912. októberi keltezésű róm. kat egyházi okiraton.

„… Nepomuki Szent János alakja Körösbökény[1] címerében egy hídra helyezve jelenik meg, míg másutt nagyobb önálló alakként, háttér vagy környezet jelzése nélkül tűnik fel...”

(Dr. Szentkláray Jenő, 1898.)

[1] róm. kat. egyházi

A körbélyegző felirata:

(ARAD-M.) * KÖRÖSBÖKÉNY * RÓM. KATH E…… PECSÉTJE 1807 (…)

A település 1910-től viselte a Körösbökény nevet, az 1807-es évszám feltüntetése nem egyértelmű (a szerk.)

*

A buttyini postahivatal 1861-es körbélyegzője

Buttyin

„(Nagy-B., Bököny), nagyközség Arad vármegye borossebesi j.-ban, (1891) 3034 oláh és magyar lak.; van kir. közjegyzői széke, pénzügyőrsége, vasuti állomása, posta- és távíró-hivatala, postatakarékpénztára. Nagy szilvatermelése s élénk marhavásárai vannak.”

(Pallas Nagy Lexikona)

*

Körösbökény

„*Bököny, Buttyén*, v. Arad vm. (Buteni, Ro.): g.k. parókia a v. nagyváradi egyhm. borossebesi esp. ker-ében. - 1864: már létezett. Tp-át Ker. Szt János tiszteletére szent. Anyakönyvei 1864-től. Filiái: Alsószakács, Bátfalva, Bogyafalva, Boncafalva, Alcsil, Décse, Holdmézes, Körösfényes, Honcér, Honctő, Jószás, Jószáshely, Kertes, Keszend, Koroknya, Kőkaró, Köröskocsoba, Köved, Mosztafalva, Raj, Szelezsény, Vészalja, Zarándhódos, Zöldes. 1948. X. 21-1989: „visszafogadták” az ortodoxiába.”*Schem. Mv.* 1909:71.

(Magyar Katolikus Lexikon)

*

Bököny, vagy **Buttyin,** oláh mező-város, Arad vmegyében, Boros-Sebeshez délre 1 mfdnyire, közel a Fejér-Köröshöz: 205 kath., 2724 n.e. óhitű, 5 evang. 20 ref. lak, Kath. és óhítű anyatemplommal, szilvásokkal, hegyes határral, jó kőbányákkal. F.u. b. Ditrich. Utolsó p. Arad.

(Fényes Elek — Magyarország Geographiai Szótára, 1851.)

*

A II. katonai felmérés Körösbökényt ábrázoló térképszelvénye

1806-1869

Forrás: http://mapire.eu/hu/map

Körösbökény - Buteni település szatellit térképe

Forrás: http://buteni-ar.pe-harta.ro/

Összevetve az előző oldal mintegy másfél százada készült térképével megállapítható, hogy az eltelt időszakban a település utcahálózata és kiterjedése semmit sem változott. Ami annak tudható be, hogy a lakosság létszáma ez időszak alatt 2945-ről csak 500 fővel növekedett. A sakktábla elrendezésű utcák háztömbjeinek oldalaránya 2.5:6. Az utcák vonalvezetése egyenes, kivéve a településen keresztülhaladó főútvonalakat és a városközpontot.

Képeslapok és fotók Körösbökény - Buttyin (Buteni) településről

Kiadó: Brânda, Buteni
Forrás: www.delcampe.net

Buttyin - Római katolikus és baptista templom, 1925.

Körös-Bökény - Fő-út

Forrás: www. profila. hu

Forrás: www. profila.hu

Körösbökény (Buttyin)

Körös-Bökény, Posta- és adóhivatal, 1912.

Kiadó: Sferdian & Misca, Buttyin

Körösbökény (Buttyin), róm. katolikus temploma, 1912.

Buttyin: Aradi utca, Victoria Bank és a Törvényszék épülete

Képtulajdonos: dr. Tóth Ernő

Képtulajdonos: Ovidiu Somesan

Körösbökény, Fő tér - Buteni, Piaţa principală

Körösbökény – Buteni, calea Ardealului, 1940.

Képtulajdonos: Ovidiu Somesan

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

Üdvözlet Nagy-Buttyinból - Piac-tér - román templom

Nagy-Buttyin - román templom belseje

Képtulajdonos: Laura Şpiac

Buttyini románok ünnepi viseletben, jobbra a katolikus templom, 1945.

Román lakodalmas menet a múlt század közepén, Buttyinban.

Képtulajdonos: Laura Şpiac

Képtulajdonos: Mihai Maci

Buttyini román viselet, a férfin és gyerekeken a lajbi (vestă), Serb Vasilie és családja, 1913.

Körösbökény (Buttyin), római katolikus templom, előtérben: a Bökény-patak

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft.

A körösbökényi baptista templom

← Képtulajdonos: Ovidiu Someşan

A körösbökényi baptista közösség, egyházi zenekara, 1931. (lenti fotó)
Muzica Bisericei Baptista, Buteni

↓ Képtulajdonos: Peter Matcau

Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft
Foto: Deutsch Ármin, Brád - Kiadó: Klein Márton, Nagy Buttyin

Nagy Buttyin, Takarék szövetkezet és üzlet

Római katolikus és a baptista templom, 2010.

Foto: Reiter Sándor

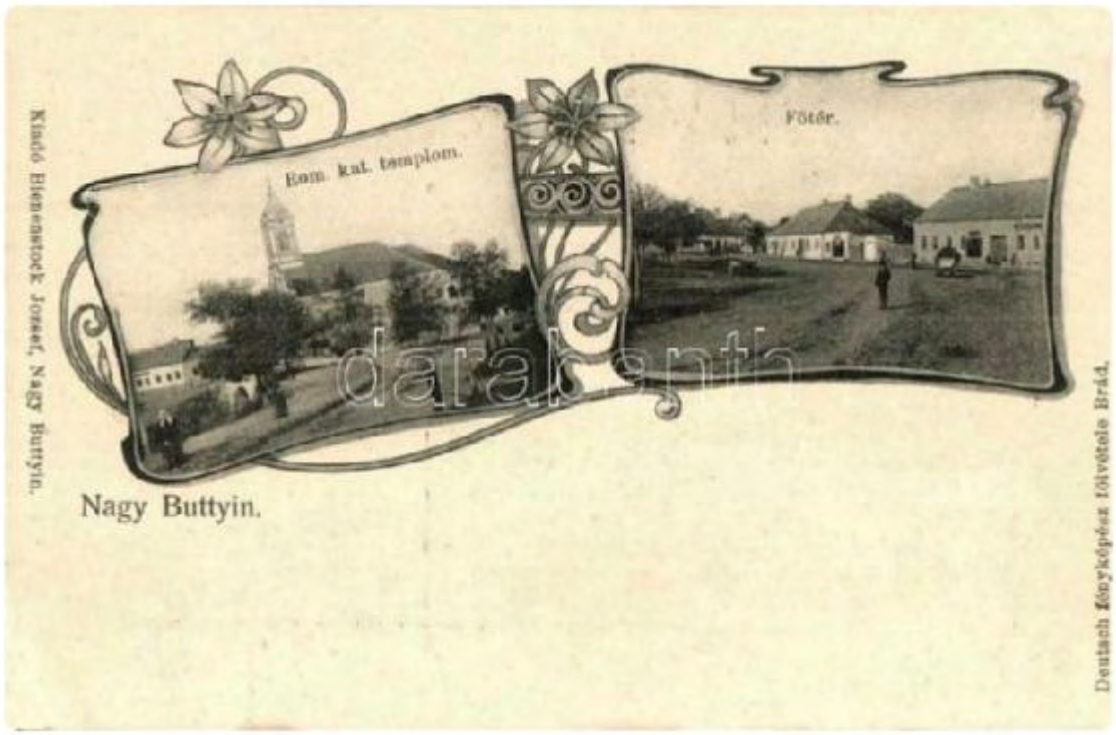

Képtulajdonos: Ovidiu Somesan

A régi görögkeleti templom, a római katolikus templom,

a polgári olvasókör és róm. kat. templom (Forrás: Darabanth Kft.)

Kiadó: Bienenstock József, Nagy Buttyin
Foto: Deutsch, Brád
Forrás: Darabanth Bélyegkereskedelmi és Numizmatikai Kft

Nagy Buttyin – Római kat. templom és Fő tér, 1909.

Buttyini román fiatalok, helyi viseletben

Forrás: Buteni jud. Arad - Facebook

Buttyini román fiatal pár és anya gyermekével, helyi viseletben. (Forrás: Buteni jud. Arad – fb.)

Baross Ferenc tér, Klein Márton és Sferdian Misca üzlete. (Forrás: Darabanth Kft.)

A körösbökényi Nagymalom és tulajdonosaik a Posszert[1] - Jurányi család

Báró Dietrich József, kinek Stájerországban is voltak birtokai, 1824-ben vásárolta meg Buttyint és Kiszindiát, majd húsz év múlva megépíttette a buttyini Nagymalmot.

„A malomról nem tudok sokat. A hatvanas években én még pont ilyennek láttam. Talán a teteje nem volt már ilyen piros (inkább sötét, mohás?) Azokban az években még bővítették is, valami szerelő-műhelyt építettek a kapu mellé. Akkoriban villanyáramot is szolgáltatott az egész községnek. Majd a magasfeszültségű országos hálózat kiépítése után, többé már nem működött. Ez az 1960. körüli években volt.

Nagyon sok molnár dolgozott a malomban, és Brádtól-Buttyinig a hegyvidéki mócok is ide jöttek terményeiket őröltetni. Akkoriban a malom-udvar úgy nézett ki, mint egy „busz-pályaudvar", rengeteg kocsi, lovakkal, sorokba rendezve. A lovak a hosszú tető alatt abrakoltak, vályúkból vizet ittak, a kocsisok szállást kaphattak, de sokan a kocsijukban aludtak. Napokig vártak az őrlésre[2]. Volt, aki haza indult, volt aki továbbment a megőrölt gabonával, például a pankotai piacra.

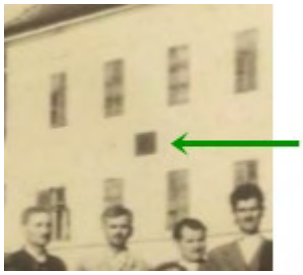

A Nagymalom 1930-35. körül. A képen a borossebes-paisani iparvasut mozdonya látható az épület előtt. (Képtulajdonos: Ovidiu Somesan)

A malomhoz gáter is tartozott, vagyis a víz erejével fűrészelték a rönköket gerendákká, deszkává. A malom körül rizsföldek voltak és a víz szabályozásával árasztották el a rizsföldeket. Posszert Ferenc 1921. évi elhalálozása után a malom üzemeltetését (családon belül) a Jurányi ág folytatta. A malom utolsó tulajdonosa *Jurányi Ede* volt, kitől 1948. június 11-én el-

vették a malmot, „a nép érdekében”. Azon a napon minden nagyobb vállakozót behívtak Aradra, egy gyűlésre. A távollétükben kiszállt a belügy a vállalatukhoz és lefoglalták (államosították) a vállalatot.

A belügyes, ki Jurányinéhoz bejött, lefoglalta az összes iratot, és miután az asztalon lévő töltőtollról leolvasta a tulajdonos nevét: „Jurányi Ede”, visszaadta, mondván: hogy innen csak ezt vihetik el. Ezután évekig egy volt kocsisuk istállójában laktak.

„A csoportkép fölött a ház falán van egy sötét négyzet, az egy napóra. Gyerekkoromban, ahányszor kocsin elhaladtunk a malom előtt, le lehetett olvasni onnan az időt.” (dr. Tóth Ernő)

A malmot (és még vagy tizenkettőt), Buttyinnál a Fehér-Körösből elvezetett Malom-csatorna táplálta vízzel. Ez a csatorna átjön Magyarországra és az összes molnárnak egyeztetni kellett a tisztítási időszakot, amikor is elzárták a zsilipet Buttyinban, a Zúgónál (Zugău) így hívják Buttyinban azt a helyet, ahol szétválik a Fehér-Körös és a csatorna. Ez volt a helybeliek kedvenc fürdőzőhelye.

Ifj. Jurányi Ede (Öcsi) és lánya, Melinda 2001-ben. ⟶
(képtulajdonos: dr. Tóth Ernő)

A második világháború idején történt, hogy amikor a román csapatok (a kiugrás után) a szovjetek oldalán Magyarország felé haladván, megszállták Buttyint is. A Malom-csatorna felrobbantásával el akarták árasztani a Sebes felőli részt, ahol a német-magyar csapatok védőállásai voltak és azután támadni. Reggel viszont nem volt víz a Dilmában. (így hívják ott a Malom-csatornát.) Rögtön letartóztatták Jurányi bácsit és ki akarták végezni, mondván: hogy az egy kori magyar katonatiszt — ki Szegeden érettségizett és akkoriban (I. vh.) a felsőbb végzettségűek automatikusan hadnagyi rangot is kaptak — összejáthaszott az ellenséggel. Végül is elengedték, mert bebizonyosodott, hogy az éves rendes karbantartások miatt, előre egyeztetve és eltervezve volt a zsilip lezárása, valamint a titkos román offenzíváról ő nem is tudhatott. Fia, az ifj. Jurányi Ede (élete utolsó éveiben) az épületet visszakapta ugyan, de földterületet semmit. A malom ekkor már évek óta nem működött, berendezését elvitték. Nem sokáig volt birtokában, 2004. őszén eladta és a következő év januárjában meghalt. A leszármazottak szétszóródtak a nagyvilágban, némelyiküket csak a családban megőrződött történetek, néhány fotó és a malmot ábrázoló egykori képeslap emlékezteti a boldogabb időkre. Hogy a malom így tönkrement — gondolom — az is az oka, hogy ezeket a tisztításokat, karbantartásokat már nem végezték el időben, Megáltozott a mezőgazdaság iránya, stb.

⟵ A Nagymalom a II. katonai felmérés (1806-1869.) térképén, Buttyintól É-ra.

Mostanában (2015.), hogy átutaztam Buttyinon, A malomnak csak csak romja volt meg, a másik, az 1970-es években épült villany-malomnak meg csak a hűlt helye.

A Nagymalom volt Buttyinnak évtizedeken keresztül az „ipari központja” is. Államosítás után mindenféle javítóműhelyt ide telepítettek (traktor- és egyéb mezőgazdasági gépjavító részleget is.)

Mindez már a múlté, a kis hídnak csak nyomai vannak, alatta a csatorna már nincs. A képen lévő, a malom előtt elhaladó (Borossebes-Pajsáni) kisvasútról még hallottam gyerekkoromban, de én már csak a sínek nélküli töltést láttam, ami a környezeténél egy kicsit magasabb volt, helyenként füves.”

dr.Tóth Ernő visszaemlékezése

Foto: dr.Tóth Ernő

A malom-rom 2015. nyarán

[1] A Posszert név Franciaországból, a hugenották vérfürdője elöl elmenekült *Poussière* (por) francia család nevének németesített változata. (adatközlő: dr. Szepesi László)

[2] „A *kereskedelmi malom* a vásárolt búzát megőrli s egy bizonyos, rendesen a tőzsde által megállapított típus szerint gyártott őrleményeit piacra hozza.

A *vám-malom* a malomba hozott búzát megőrli s az őrlési munka fejében a hozott búza bizonyos hányadát — rendesen 10 % — visszatartja. A vám-malom kétféle, vagy olyan, hogy mindenik búzatulajdonosnak a hozott saját búzáját őrli meg, vagy pedig olyan, hogy a hozott búzának megfelelő mennyiségű lisztet kiszolgáltatja, ez a csere-őrlés; az előbbi mód a malom-tulajdonost kényszeríti arra, hogy akkor őröljön, amikor búzát hoznak s a tulajdonos bevárja amíg búzáját őrlik, a másik esetben a molnár úgy osztja be üzemét, ahogy az reá nézve a legalkalmasabb s az őrlető sem tölti az idejét várakozással, mert a búzája után járó lisztet azonnal megkapja.”

Forrás: Révai Nagy Lexikona

Nagybuttyin, Posszert-malom, 1907. Schäser Ferenc kiadása.

„… az épület pedig, mely 3 homlokzatra és 2 emeletre van építve s általában csak kifelé szolgáló 150 ablakkal bír…” (Kéry Imre, 1859.)

Buttyin, az egykori Posszert-malom az ’50 -es években

Képtulajdonos: Florica Rus

A körösbökényi, Malmok csatornája (Canalul morilor)

Buttyini iskolások 1964-ben, háttérben a Posszert-malom. Álló sor balról a 2. Ionel Popa.

Képtulajdonos: Ylie Ilye Ilie

(Foto: B&B HELIOS – Bodóné Mátyás Judit)

Buttyin – malombelső, márványoszlopokkal

(Foto: B&B HELIOS – Bodóné Mátyás Judit)

(Foto: B&B HELIOS – Bodóné Mátyás Judit)

Buttyin – malompusztulás II. Hiába építtette annak idején br. Ditrich, égetett téglából és márványból az épületet, az időnek igen, de az emberi gondatlanságnak nem tudott ellenállni.

Buttyin - malompusztulás I.

„Midőn a móczok rablóbandái lakhelyemtől[1] már csak kétórányira voltak s már Csil mezővárosában garázdálkodtak, elérkezettnek véltem az elmenekülésre való utolsó órát. Befogattam tehát én is, és marcziházi kis birtokom felé, melyet pár évvel ezelőtt szereztem, hajtattam. Egy különös, a szerencsétlenségben szerencsés, véletlen fordulat meghiusítá oláhjaink reményét és kikergeté a móczokat megyénkből, kik már Butyin mezővárosában, félórányira Boros-Sebestől, raboltak s felgyújták b. Ditrich butyini földesúr amerikai szerkezetű roppant nagy malmát[3], azért, mert ez látta el[2] a forradalom alatt Erdélyben tartózkodó honvédeinket. E roppant égés lángjainak világosságát egész Marcziházáig láthattuk. […] Éppen azon órában, midőn a móczok már Sebes felé tartottak, elterjedt hirtelen a reájok nézve rémséges hír, hogy jönnek a magyarok! S csakugyan jöttek is a délfelőli hegyen le, az erdőn keresztül, a Temesvár alól menekülő Vécsey-féle huszárok; mire a móczok hanyatt-homlok, tüskönbokron keresztül megfutamodtak Erdélybe, úgy hogy katonáink őket meg sem láthatták… ”

dr. Kéry Imre önéletrajza alapján, közli dr. Borovszky Samu

[1] Boros-Sebes
[2] liszttel
[3] a későbbi Posszert malom

A körösbökényi Nagymalom tulajdonosa Posszert Ferenc (fehér öltönyben) és családja, 1915. július 27-én. Balról: a sógor, Széhl József és felesége Mária, P. Jozefa, P. László (a kisgyerek), P. Ferenc, Jurányi Mariska, J. Kató és J. Ede (a malom későbbi tulajdonosa). „Szegeden érettségizett és akkoriban, a felsőbb végzettségűek automatikusan hadnagyi rangot is kaptak. (adatközlő: dr. Szepesi László és dr.Tóth Ernő, képtulajdonos: dr. Szepesi László)

(képtulajdonos: dr. Szepesi László)

1940-ben készült a kép Jurányi Ede (kinek szülei: Jurányi Adolf és Posszert Mária) családjával, felesége Becker Anna és gyermekeik: Eleonóra és az ifj. Ede

Álló személy: Posszert Ferenc, szüleivel (P. István és Klein Erzsébet) valamint két testvérével: P. Anna kép jobb szélén, és P. Karolina, 1868.

Posszert Ferenc, 1906.

(képtulajdonos: dr. Szepesi László)

Wolff Károly festményei, olaj, vászon, méret: cca. 80×120 cm

Jurányi Ede, felesége: Becker Anna és a gyerekek, Eleonóra (Babu) és az ifj. Ede (Öcsi) az az 1930-as évek közepén. (Köszönet Fekete Károlynak, ki lehetővé tette a képek közlését)

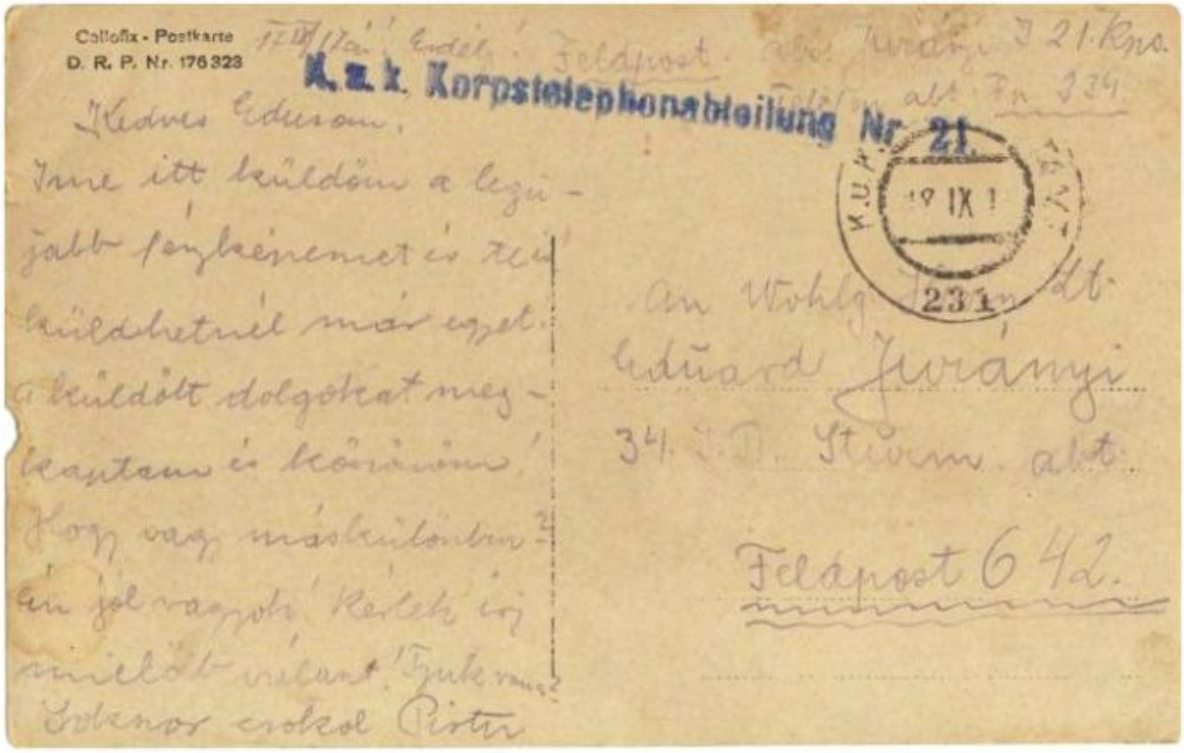

Wolff Károly festménye

Képtulajdonos: dr. Tóth Ernő

Jurányi Edének címzett tábori postai levél Jurányi Istvántól, WWI.

Képtulajdonos: dr. Tóth Ernő

A Malom-csatorna első butyini műmalma, 1859-ben

„… a Körös-völgye főleg téli hónapokban gyakran lisztdrágaságban szenvedett és hogy ezen köznyomor elhárítására egy hosszú, egész Békés megyéig nyúló, az itteni Fehér-Körösbe nyíló malomcsatorna alkottatott, melyre 14 nagyszerű, télen-nyáron működő malom építtetett.

Ezek legnagyszerűbbje a csatorna első *butyini* műmalma. Építtetett 1844-dik évben b. *Ditrich* által; mostani tulajdonosa azonban herczeg *Szulkovszky*.

Nagyszerűségét tanúsítja az, hogy csak gépezete 30,000, maga az épület pedig, mely 3 homlokzatra és 2 emeletre van építve s általában csak kifelé szolgáló 150 ablakkal bír, 100,000 pengő forintba került.

Ezen malom a forradalom végén 1849-ben augustus 18-kán az erélyi móczok által (legalább ez volt a híre) felgyújtatott, 1851-ben azonban újra felépíttetett.

Az egész művet két vízi kerék hozza mozgásba; gépezete az úgynevezett amerikai rendszer szerint van összeállítva, egy-egy vízi kerék 8 lóerőre van kiszámítva. Öszvesen csak 6 köve forog.

Az erőművezet a hengererő működésén alapul, mi miatt ezen malom *hengererőműnek* nevezhető. Ugyanis, minden egyes vízi keréknek vízirányos tengelye egy öntött vasból készült hatalmas függirányos tengelyt, ez pedig egy nagy hengert hoz sebes mozgásba két kisebb kerék segítségével. Ezen nagy henger felső részén, de még az épület földszinén ismét erős vízirányos vaskerék létezik, mely már több apróbb minden egyes működő gép felett alkalmazott és vastag szíjakkal közlekedő vaskerekek segítségével és 4 kisebb henger által négyfelé osztja hajtó erejét. Ezen apróbb igen számos minden irányban felállított kerekek szíjai azonban már az épület felső emeleteire, sőt egészen fel a fedél alá szolgálnak, szóval mindenfelé, hol a lisztkészítésre szolgáló minden részletes gépei működnek, hol t.i. mindenfelé tisztító rosták, pitlék, kásadarálók sat. Általuk mozgásba hozatnak. Van ezeken kívül az épület legfelső részében egy tömör fakerék, mely az épület két pontján nemcsak a búzával vagy liszttel tölt zsákokat, hanem magokat a munkásokat is a fölszínről minden emeleteken át a legfelsőbb osztályig, vagy le vissza a legnagyobb könnyűséggel, gyorsasággal és biztonsággal szállítja. Ezen utóbbi gép, mely terhes zsákok fel- és lehordását és a munkások tekintetében a folytonos lépcsőzeti felhágcsolásokat elmellőzteti, tetemes idő, költség és fáradozás megtakarításával van összekapcsolva, minthogy soha egyetlen egy zsák sem rakatik vállra, sem egy munkás sem hág fel gyalog az alsó emeletről a felsőbbe.

Mindezen gépek mindenfelé való működése, az emberi kéz megtakarítása, a feldolgozható gabna roppant mennyisége és végül azon körülmény, hogy a búza a 2-dik emeletben lévő garatokra feltöltvén és megőröltetvén, az első emeletben alkalmazott gépezet által az eredeti liszt ötfelé oszlik és a földszint felállított üres zsákokba osztály szerint ömlik, tanúsítja ily szerkezetű malom előnyeit a közönséges pitlés malmok fölött. A lisztnemek ezek: 1. rangú: *királyliszt*, 2. *kivontliszt* (Auszugsmehl), 3. *lángliszt*, 4. *zsemlyeliszt*, 5. *kenyérliszt* és korpa. A feltöltött gabonából kap tehát az őrlő minden lisztből egy-egy részt és 1 rész korpát.

Ezen kezelés czélbavételével, azaz, ha az őrlő ilykép osztályozott lisztnemeket kíván, egy kő 24 óra alatt csak 24 mérő búzát képes feldolgozni, tehát esik mind a 6 kőre öszvesen 24 óra alatt 144 mérő, azaz 72 köböl gabna.

Ha azonban csak az úgynevezett *lapos korpára* történik az őrlés, azaz, ha a feltöltött gabnából csak egynemű liszt őrletik, akkor az egész malomban lévő 6 őrlőkő feldolgozik 300 mérőt, azaz, 150 köböl búzát.

Egy mérő búza, ha súlya 80-81 fontot nyom és ha a veszteség 6-7 fontra számíttatik, ad ezek szerint 74 font ötszörösen osztályozott lisztet és általában egyheted rész korpát, mely azonban már ama 74 fontban foglaltatik.

Magában éretik, hogy ezen mű csak akkor eredményezi, midőn a feltöltendő gabna meglehetősen tiszta; mert ha a gabna a szérükön nyomtattatott s rostálatlanul hozatik a műmalomba, mi miatt a még sáros és poros, tisztátlanságához képest a veszteség is nagyobb leend.

Minden kő mellé egy-egy legény alkalmaztatik s ez az összes munkás-szám. A művet kormányozza egy gépész és egy uradalmi tiszt.”

D. Kéry Imre: Arad vármegye hegyes vidéke (50-51. oldal)

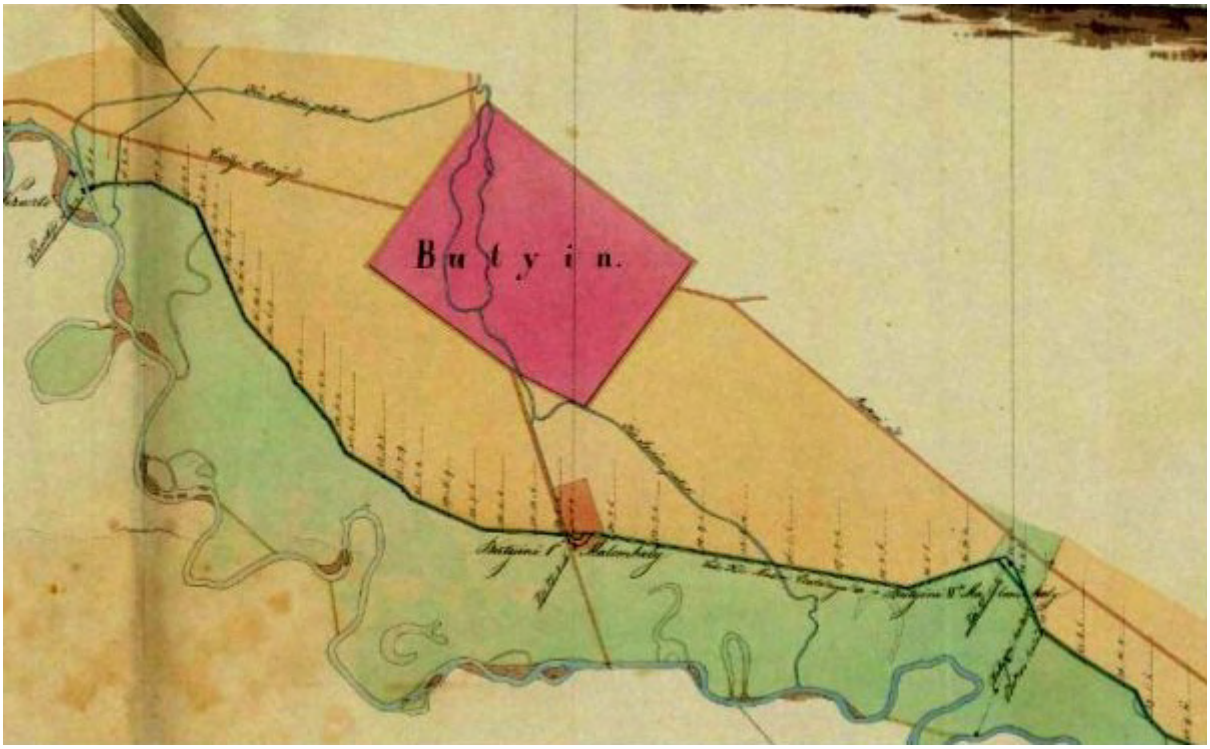
Képtulajdonos: dr. Szepesi László

„A malomtulajdonos Posszert Feri bácsi unokáival:

Posszert (Pozsonyi) Lacival és Jurányi Katóval” cca. 1915.

A Nádor malomcsatorna

„Arad megye keleti részén elhelyezkedő Körösbökényről az első feljegyzések 1334-ből származnak. Az idők folyamán folyamatosan gyarapodó település, mára község 3700 lakost számlál (3694 román és 4 magyar - a szerk.). Kellemes természeti környezetben, gyümölcsösökkel borított dombos vidéken, a festői szépségű Fehér-Körös völgyében számos emberalkotta látnivaló is akad az odalátogató számára. Ezek közül talán a legjelentősebb talán, a 19. sz.-ban létrehozott „Malmok csatornája”(Canalul morilor) néven ismert, hidrotechnikai rendszer.

A Malom-csatorna Buttyin térségében, az épités kezdete 1837, átadás 1840. november.

A történelmi Magyarország első hidrotechnikai létesítménye 1840-ben épült, Körösbökény-Ottlaka (Buteni-Grăniceri) között húzódik, elér Békéscsabáig is. *dr. Beszédes József* építőmérnök és korabeli kiemelkedő politikus kezdeményezésére és *Habsburg József* főherceg, valamint *Zichy Ferencz* gróf támogatásával, 1833-ban megalakul Aradon a „Körös folyó szabályozási Társasága” melynek célja a Fehér-Körös fölös vízmennyiségének elvezetését szolgáló csatorna létrehozása. A munkálatok 1840-ben értek véget, a korához képest lenyűgöző méretekkel rendelkezett: 79.3 km hosszú, 24 m széles és 12 m mély. A csatorna mentén 15 halastavat és 13 malmot telepítettek. A malmok tél idején is működtek, mivel a víz igen ritkán fagyott be, csak nagyon alacsony külső hőmérséklet esetén. Idővel a „Malmok Csatornája Egyesület” több átalakításon is átesett, a karbantartási munkálatok egyre csökkentek, majd megszűntek, a régi meder kezdett beiszapolódni, a malmokat elhagyták. Mindezek ellenére a Malmok csatornája továbbra is az egyik legérdekesebb és legeredményesebb vízügyi megvalósítás a 19. sz. közepéről Arad megyében.”

(Forrás: www.thermaticroutes.dkmt.eu)

„Arad vármegyei fehér-körösi nádor-malom csatorna-társulat.

Székhelye: Arad. A társulat 1833. évben azon czélból alakult, hogy a Fehér-Körös folyón létezett malmok egy külön csatornára áthelyeztessenek és ez által egyrészt a Fehér-Körös szabályozása, másrészt pedig a vizierőnek czélszerűbb és sikeresebb kihasználása lehető vétetessék. A malomcsatorna létesítése végett az érdekelt malomtulajdonosok szerződést kötöttek egymás között, a melyben jogaik és kötelezettségeik részletesen körül vannak írva. Ezen szerződés 1842. évben megújíttatott és a tapasztalatokból merített intézkedésekkel kibővíttetett; ez képezi a társulat működésének jelenleg is alapját, a mennyiben alapszabálya most vannak kidolgozás alatt.

A malomcsatorna a Fehér-Körös balpartján, Buttyin felett veszi kezdetét, ahonnan egy fából készült vízosztó segélyével lesz a víz a csatornába szorítva; a csatorna 92.5 kilométer hosszú és Gyula-Varsándnál ismét beömlik a Fehér-Körösbe. Fenékszélessége 2-5 méter, vízmélysége 1.26 méter. Összes esése 50 méter, amely 15 malomhelyre van elosztva. Ezen malomhelyek a következők :

Buttyin I. malom, Buttyin II. malom (ezen malom nincsen kiépítve), Berza, Algyest, Monyoró, Bokszeg, Rovina, Borosjenő, Mokra, Szőllős, F.-Varsánd, Nadab, Székudvar Sikló, Nagy Pél.

A csatorna az 1840-42 években Beszédes József terve alapján lett kiépítve; az építési költségek nem ismeretesek. Az évi fenntartási költségek 12, 000-15,000 frt közt váltakoznak.
A társulat elnöke : Aczél Péter.
A társulat ügyésze : Tagányi István.
A társulat mérnöke : Csepreghy Mihály.
Azonkívül van a társulatnak 6 csatornaőre.”

(Forrás: Kultúrmérnöki jelentések, 1888.)

*

A borossebes-keszendi kisvasút egyik mozdonya 1930-1935. körül.

Cea mai solidă firmă nouă românească din Ungaria

Sferdian şi Mişca

Körösbökény.

Banca „Codrul".

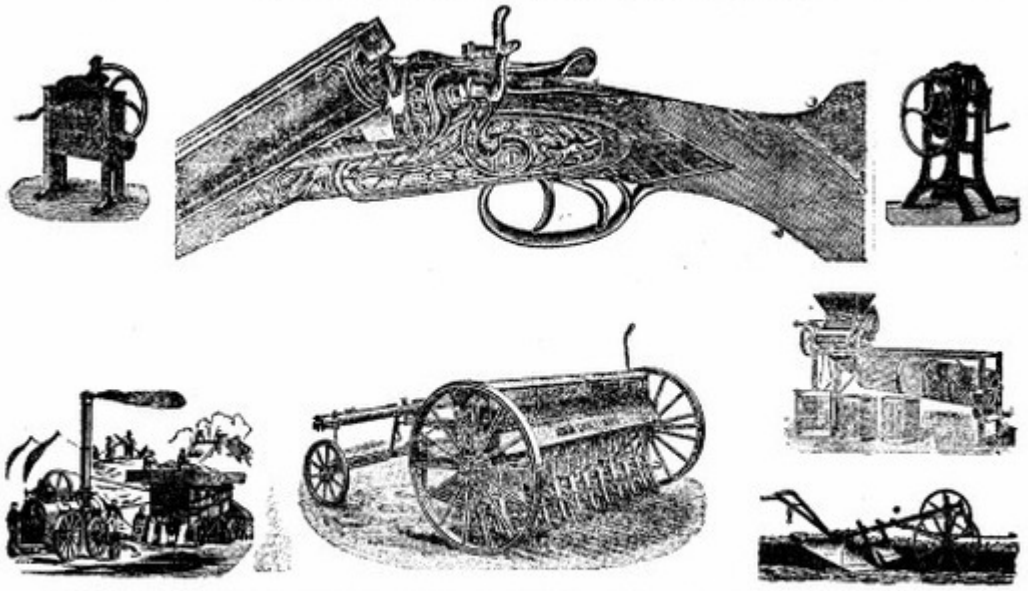
Rugăm On. public român, având lipsă de ori şi ce maşini agricole, să binevoiască a comanda cu încredere dela firma cea mai nouă, solidă, de mai sus, care numai cu celea mai bune şi vestite fabrici stă în legătură şi Vă asigură despre preţurile celea mai moderate şi cu plătiri în rate.

Totodată recomandă prăvălia lor bogat asortată în

ferării, arme şi vase pentru bucătăire

cu plătire în rate şi pe lângă garanţie.

Vopseli şi olei (firnis) în totfelul de colori pregătite şi măcinate în prăvălia amintită de sus.

Cu garnituri pentru trierat şi cu prospecte pentru mori, servim bucuros. Pentru vorbirea şi înţelegerea lucrurilor acestora şi facerea contractului mergem la faţa locului. Şi pentru alegerea garniturilor de treerat, bucuros mergem pe spesele noastre la fabrică.

*

„Kérjük a tisztelt román közösséget, ha szüksége van bármiféle mezőgazdasági gépezetre, szíveskedjen rendelni bizalommal a legújabb, legszilárdabb fenti cégtől, amely a legjobb és a leghíresebb gyárakkal van kapcsolatban, és biztosítja önöket a legmérsékeltebb árakról és részletfizetésről.

Ugyanakkor ajánljuk saját boltunkat, gazdag választékkal, mint vasáru, fegyverek, konyhai edények, a jótállás mellett részletfizetéssel. Festékek és olaj (festékek) mindenféle színben készen, de helyben is örömmel szolgáltatunk alkatrészeket csépléshez (cséplőgépekhez), valamint malmokhoz prospektusokat. A dolgok megértéséhez, valamint a szerződés elkészítéséhez a helyszínre megyünk. A csépléshez szükséges pótalkatrészekért szívesen elmegyünk a gyártóhoz, saját költségünkön."

(Forrás: „Tribuna" 1911. – Nr 100.)

Adatok a 20-as évek Buttyinjáról

BUTENI

Comună rurală. Pl. Şebiş. Secretariat comunal. Locuitori 3083. Judecătorie de Ocol. In apropiere g. Şebiş.

Primar, Ruja Petru. —*Notar,* Matias Sever. — *Învăţători:* Silviu R. Ianea, Vida Cornel, Druicu Vasile, Tamas Ioan. — *Învăţătoare:* Kotzka Lili, Gombos Mariţa. — *Preoţi Parohi:* Florian Roxin, Bodea Iuliu, Cozma Ioan.

Bănci: Banca de pe Valea Crişului, filiala Buteni, director, Bodea Iuliu.

Bănci populare: „Codrul", capit. 50.000 lei, pres. Roxin F.

Cismari: Ancoteu Todor, Illés Ioan, Mandor M., Pap Ioan ,Pap Ludovic, Path Ioan, Takacs Ludovic, Zremenian Ioan.

Cofetării: Gugos Andrei

Comercianţi (art. mixte): Binder S., Colojei Todor, „Consumul", soc. coop. pe acţiuni, Covalcsik N-lae, Criaciovic I., Khafter Herman D-na, Klein Margareta, Mucşan Filip, Reich Bernard D-na Streuc V., Suhajda Ignatz.

Croitori: Granţi Ioan, Crimei George, Weinberger Solomon.

Curelari: Sebestziu Mihai.

Măcelari: Burda Todor, Geza C., Ruja George.

Mecanici: Boris Gligor, Halmagan Todor.

Pălărieri: Curilas Mihai.

Strungari: Jitip Ioan.

Tăbăcari: Rechin Ignaţie, Pap Iosef, Sárga Anton.

Tâmplari: Kett Iosif, Rohzetzer Ioan.

Tapiţeri: Kumpf Anton.

Proprietari de moşii: Fraţii Kunstler (100 jug.); Mahber Toma (230 jug.); Methal Nathan (1000 jug.).

Turnatorie de litere, la SOCEC & Co. S. A.

Forrás: www.radixhub.com

Buttyin község mezőgazdasága a 20. sz. elején

„Buttyin község határának talaja kétféle természetű, és pedig a fele kötött, a másik fele — a Körösmentén fekvő — lazább föld; általában véve e földek jó kezelés mellett, normális körülmények közt bő termést nyújtanak. E határ nincs tagosítva és a nép nem is akarja a tagosítást. A gazdálkodás tűrhető. Forda beosztása (vetésforgó, a szerk.) ugyan nincs, azonban a talajt jól szántják és a vetőmagot igen megválogatják. A nép munkaeszközei közepesek, vasekét és vasboronát használnak. A búzatermést kevés kivétellel, géppel csépelik ki. Gazdasági épületei kielégítők. Tanyarendszere nincs. A nép nagyban űzi a marhatenyésztést és ezt leginkább a trágya kedvéért teszi, melyet megbecsül és jól tud felhasználni. A szegényebb sorsú nép termését a betakarítás után azonnal eladja, a gazdagabbak, pedig a következő tavasszal értékesíti. Az eladási piaczok Borossebes és Jószáshely, de el szoktak menni a nagyhalmágyi piaczokra is, a hol sokszor drágábban kél el különösen a búza, mint Aradon. A nép körében nagyon elharapódzott a gabonauzsora, leginkább a búzával folytatott, úgy hogy némely évben 3-4 frtjával szokta búzájának mmázsáját előre eladni.

Buttyin lakossága nagy fejlődést tud az állattenyésztés körül felmutatni, de különösen a szarvasmarhákkal. Leginkább szeretik a magyar fajt tenyészteni. Igen szép alföldi fajú sertésök van és kitűnő havasi fajta juhot és kecskét tenyésztenek. Az apaállatok közül leginkább a magyar fajt használják. Noha a közlegelője 1600 katasztrális hold terjedelmű, igavonó marháikat, melyekre igen büszkék, azért elviszik az alföldi jobb legelőkre. A Takarmánytermelésre nagy gondot fordítanak. A szilvatermelés nagyon dívik, a szőlőtermelés csakis a beltelkeken. Selyemtermelést alig, ellenben a méhészetet nagyban folytatják. Egyéb mellékkereseti forrás nincs, mint az, amit a szegényebb a gazdagabbnál t.i. kerti és külállományi földi munkálatokat kap. A köznép saját szükségletének fedezésére a házi ipart gyakorolja, melynek további fejlesztése nagyon előnyös volna. E románság igen értelmes, a legnagyobb része írástudó, szorgalmas és takarékos. Minderre a legnagyobb befolyást azon körülmény gyakorolta, hogy Buttyin e vidéknek fő centruma, transeunalis[2] hely, bír nagy országos vásárok- és heti-piaczokkal, van nagy értelmisége. Azon kívül van kir. járásbírósága, adóhivatala és pénzügyi biztossága. A nép testalkata és munkaereje jó; jól táplálkozik. Erkölcsös volna, de a pálinkaivás itt is nagyon el van terjedve. A buttyini nép társadalmi és családi életét patriárchalisnak[3] lehet mondani; a klíma jó, a nép békés, türelmes és tisztességtudó, ha ugyan nincs felbujtogatva. Buttyin község határa és vidéke igen kellemes és regényes. Nagy hegyek lánczolata veszi körül, a másik részét, pedig a Fehér-Körös szeli át. A város kellős közepén csergedez az úgynevezett Bökönyi patak. Ugyancsak Buttyin községben a Körösből választatik el (vízosztó) a «Nádor-malomcsatorna», mely Gyulán ömlik ismét a Fehér-Körösbe.

Szilvapálinka égetés. Úgy a Maros mentén, mint a Körös völgyében sok szilvás van, melyek az ottani lakosságnak megélhetését nem is egy évben biztosítani képesek. Aradvármegyében a legszebb és legjobb szilva Buttyin vidékén terem és a legkeresettebb szilvapálinkát is ott főzik. A szilvát a nép maga is fogyasztja, jószágait is eteti vele, ezenkívül pedig különösen az 1888. évi szeszadótörvény hozatala előtt, szesznek főzte ki. Az így kifőzött szesz meglehetősen kevés foktartalommal bír, úgy hogy azt a kereskedők midőn a termelőktől átveszik, kénytelenek töményíteni, hogy mint szilvapálinkát — szilvóriumot — nyereséggel forgalomba hozhassák. A múlt évtized alatt a 12 fokos szilvaszesz ára 12 forint volt hektoliterenként. Újabban az említett szeszadótörvény hatása igen kedvezőtlen volt a szilvapálinka termelésére, úgy hogy sok helyen a nép a szilvásokat ki is vágja, mert a szeszfőzés szilvából annyira meg van nehezítve."

(Forrás: Gaál Jenő: ArVmM-III I-02)

Ez a marhalevél csak 2 évesnél idősebb szarvasmarha vagy lónál használható.
Dieser Viehpass ist nur für über 2 Jahre altes Hornvieh und Pferde verwendbar.
Acést bilet pentru vite se póte intrebuinta pentru vitele cornute şi calii peste 2 ani.
Tento dobytčí pass může se vyměnit len pre taký rožný statok alebo kona, ktorý je vyše 2 ročný.
Овај марвени пасош може се употребити само за такве коње и говеду, која су старија од 2 године.

Egy marhalevél kiállítási díja akárhány állatra szól, 10 fillér. — Die Ausstellungsgebühr eines Viehpasses ohne Rücksicht auf die Zahl des Viehes, beträgt 10 Heller.

Bélyegilletékek minden darab állat után külön-külön 20 fillér.
Die Stempelgebühr beträgt für je ein Stück Vieh 20 Heller.
Timbrul pentru fie-care animal separat este de câte 20 fileri.
Кољкоу је пасоше од каждога коња стаіа плаћа се 20 халлера.

MARHALEVÉL.

Vieh-Pass.

Bilet pentru vite.

Добытчі pass. — Марвени пасош.

Jegyzőkönyvi szám — Protokoll-Zahl — Numerul protocolului comunei — Číslo zápisníce — Број протокола

718 község — Gemeinde — comuna — obec — општина

Járás — Bezirk — circiul — okres — срез

BOROSSEBES KÖRÖSBÖKÉNY

Kelkový poplatok od každého kusu statku obnáša 20 halierov.
Upravuje sa čiastka akou sa majú vyberať poplatky 28 marca.

A tulajdonos neve és lakhelye — Name und Wohnort des Eigenthümers — Numele şi locuinţa proprietarului — Meno a pribytok majiteľa — Име и пребивалиште власника	Popa János KÖRÖSBÖKÉNY
A hajtó neve és lakhelye — Name und Wohnort des Viehtreibers — Numele şi locuinţa mânătorului — Meno a pribytok pohaňača — Име и пребивалиште стоноше	
Az állatok száma — Zahl der Thiere — Numerul animalelor — Počet kusov statku — Број животиња	1 ökör
Az állatok leírása — Beschreibung der Thiere — Descrierea animalelor — Opis statku — Опис животиња	Áruló 10 hónapos fehér vörös kerekfejű
Az állatok különös ismertető jelei — Besondere Merkmale der Thiere — Însemnările speciale ale animalelor — Zvláštne znaky statku — Особити знаци животиња	/
Rendeltetési hely — Bestimmungsort — Locul destinaţiunii — Smer, kam sa statok berie — Место одредишта	KÖRÖSBÖKÉNY
	/

Hogy a fentirt állat (ok) a községből való elhajtás alkalmával egészségesnek találtatott és hogy sem a községben, sem a szomszéd községekben a fentirt állat ragadós betegség nem uralkodik, ezennel bizonyittatik.
Dass das — die — obbezeichnete (n) Thier (e) bei der Wegtreibung aus der Gemeinde als gesund befunden wurde (n), und dass weder in der Gemeinde, noch in den Nachbar-Gemeinden bezüglich des (der) obbezeichneten Thiere (s) keine ansteckende Krankheit herrscht, wird hiemit bestätigt.
Cumcă animalul (ele) cu semnalumen numerel din comună s'a aflat de sanatos (e), si cumcă nici în comună, nici în comunele vecinose nu grasează pentru animalele mai sus descrise boală contagioasă, se certifică prin acest act.
Že vyhnávané zvieratá v dobe odohnatia z obce zdravé a nakazlivé choroby, a to ani v obci, ani susedných obciach medzi týmito zvieratami momentálne nepanuje, týmto sa dosvedčuje.
Овим се потврђује, да је приликом напона из општине установљено, да је — су — горе означено (е) животиња (е) здраво (о), и да ни у општини, ни у суседним општинама за време пређашњих болести у погледу горе назначене (них) животиње (а).

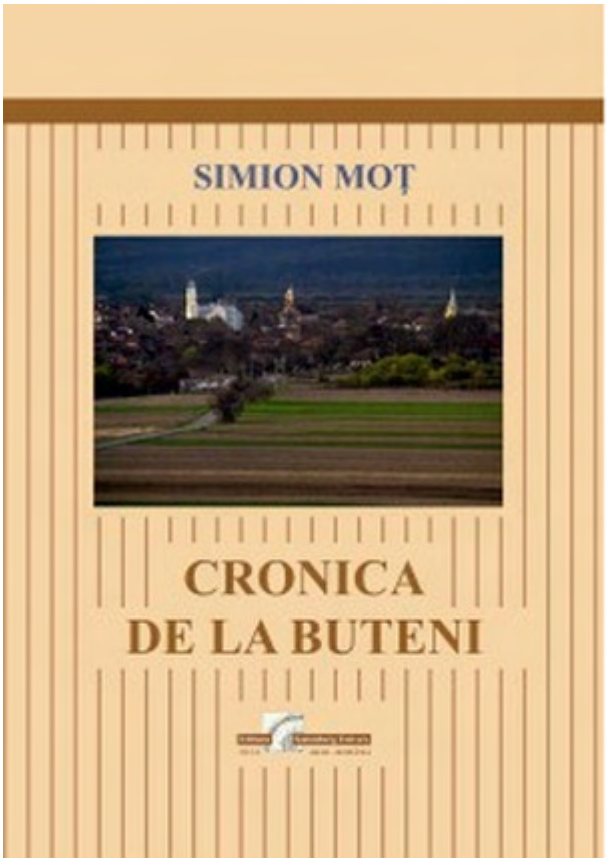
rösbökény (1[illegible]) 1918 évi [illegible] hó [illegible] napján.

A község elöljárója. — Der Gemeindevorsteher.
Antistia comunei. — Predstavený obce. — Општински кнез.

KÖRÖSBÖKÉNY KÖZSÉG 1918

Marhalevél (marhajárlat) 1918-ból

Aradvármegye – Borossebesi járás - Körösbökény - Popa János (Ioan) gazda

Simion Moţ, a „Buttyini krónika” (Cronica de la Buteni) szerzője Magyarországon, az aradvármegyei Nagy-Buttyinban született 1894-ben, (†1982.). E monográfia 2014-ben az aradi Editura Gutenberg Univers gondozásában jelent meg. ISBN 978-606-075-2

*

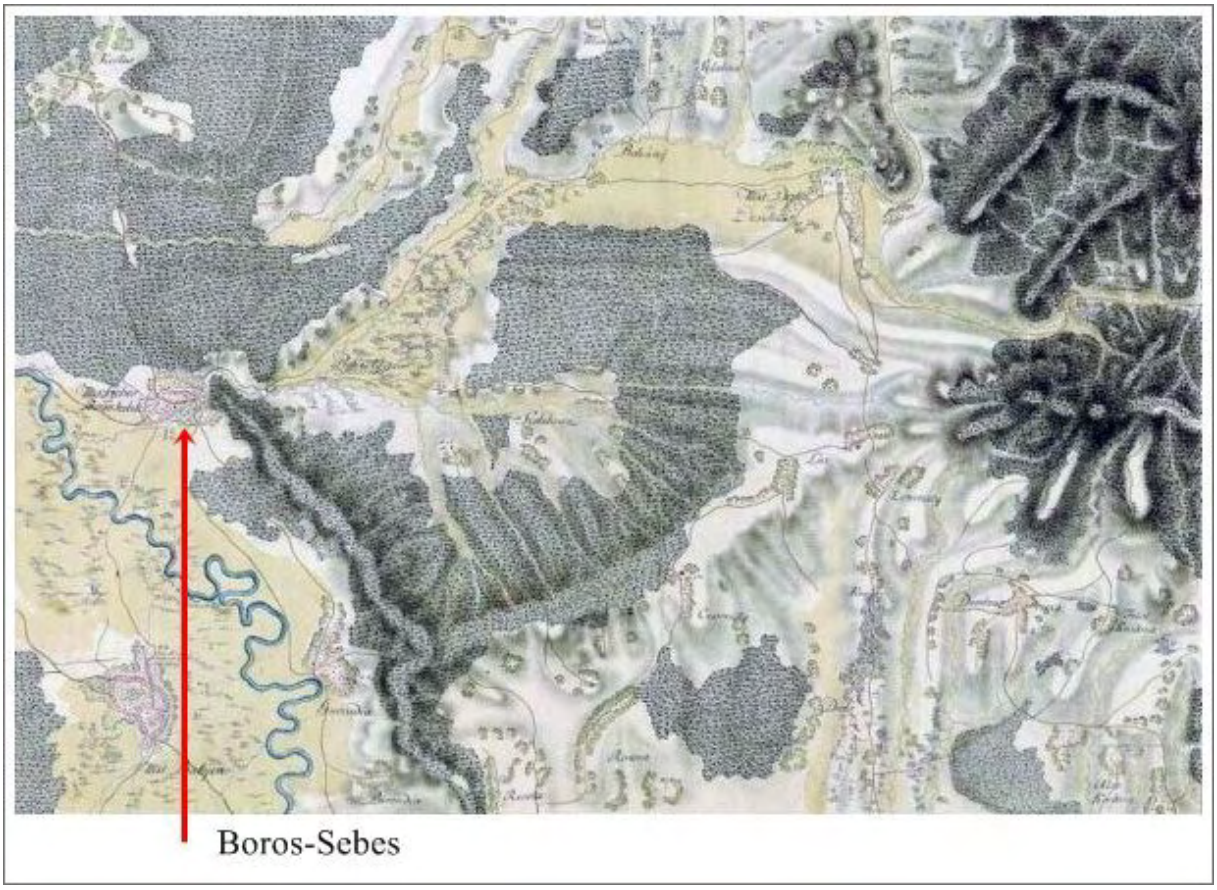

Molnár, Tárkányi, Lengyel, Margitay, Mező, Terdik, Vad.

Bökény, vagy Buttyin, oláh mező-város, Arad vmegyében, Boros-Sebeshez délre 1 mfdnyire, közel a Fejér-Körösh̄z: 205 kath., 2724 n. c. óhitű, 5 evang. 20 ref. lak., kath. és óhitű anyatemplommal, szilvásokkal, hegyes határral, jó kőbányákkal. F. u. b. Ditrich. Utolsó p. Arad.

Fényes Elek — Magyarország Geographiai Szótára, 1851.

Az I. katonai felmérés (1763-1787) Borossebes környékét ábrázoló része

Forrás: Wikipédia

A térkép 1782-ben készült. Összevetve a mai műholdas felvételekkel, meglepő a pontossá-. ga. Még megfigyelhető a Fehér-Körös szabályozás előtti állapota. Bal alsó sarokban: Buttyin.

A Körös-szabályozás

„A Fehér- és Fekete-Körösök alföldi szakaszain évről-évre ismétlődő árvizek, melyek e vidék kedvezőtlen magassági viszonyai mellett igen nagy területeket borítottak el, arra bírták az aradvármegyei körösmenti lakosságot, hogy földjeinek ármentesítéséről gondoskodjék. Az erre irányult első kísérlete a ’30-as évekre, (1830- a szerk.) hazánk első közgazdasági föllendülésének idejére esnek. Az első lépés, mely a Körösök szabályozására történt, a *József nádor malomcsatorna* kiépítése volt, a mi annyiban járult a Fehér-Körös árvizeinek csökkentéséhez, hogy néhány átvágást tett szükségessé, melyek a vízlefolyás gyorsítását vonták maguk után. [...] A malomcsatorna kiépítése által elért szép eredmények a környékbeli érdekeltséget újabb szabályozási munkákra lelkesítették. Beszédes József mérnök buzdítására és tervei szerint megtörtént az 1835—45 években a Fehér-Körös aradmegyei részének rectificatiója Buttyintól Gyula-Varsándig, a mi az akkori viszonyok között igen nagy alkotás volt. A rectificatió a folyó kanyarainak átvágása által történt; ezzel kapcsolatban a folyó mindkét partján töltéseket építettek egyes pontokon, a hol ez a magassági viszonyok folytán czélszerűnek bizonyult, s a folyó medrét a vízfolyás akadályaitól megtisztították. A Körös folyása e munkálatok folytán tetemesen meggyorsíttatott…” (Forrás: ArVmM-III-I- Gaál Jenő)

Az asszimiláció

„Köztudott, hogy a török világ elmúltával a 18-19. század folyamán a legutoljára felszabadított Zaránd, Arad vármegye és a Bánság alkotta régióban túlnyomórészt román és német (sváb) népelemek telepítésével pótolták a kipusztult, elmenekült magyar őslakosságot. A több évtizedes késedelemmel érkező magyarság – a 19. század végére felgyorsult betelepítése ellenére – mindvégig kisebbségben maradt. Ez a helyzet jellemezte Arad-hegyalja történelmi borvidékét is. Ennek ellenére a Zarándi hegyek alján meghúzódó kishaza fontosabb településein a magyarság száma jelentősen növekedett. A demográfiai robbanást követő 1910-es népszámlálás közel 60 ezer lelket írt össze, ebből 13.185 magyar a lakosság 22, mintegy hétezer főnyi német a lakosság 11,6 százalékát képezte. Egy évszázad elteltével a. németség kivándorlása, a magyarság felgyorsult sorvadása következtében teljesen elszórványosodott vidéken svábok csak mutatóban maradtak, a magyarok lélekszáma, pedig több mint tízezer fővel – 78 százalékkal – csökkent: Hegyalja 2584 magyarja napjainkban az összlakosságnak csupán az 5,4 százalékát képezi. Tanulságos összevetni az 1910-es és a 2011-es összeírás magyarokra vonatkozó adatait az öt legnépesebb településen. Borosjenő: 2564 – 788; Gyorok: 2039 – 633; Lippa: 3047 – 322; Pankota: 2508 – 441; Világos: 2185 – 232. Lippát és Világost 89,4 százalékkal, Pankotát 82,4 százalékkal kevesebb magyar lakja, mint száz évvel ezelőtt. A románok lélekszáma is mintegy 17 százalékkal apadt a régióban, a cigányság viszont feljövőben, a kétes értékű legutóbbi összeírás szerint is a lélekszámuk elérte a 11 százalékot.” Forrás: Szilágyi Aladár — erdelyiriport.ro (részlet)

*

Az utolsó (1910.) magyar népszámlálás óta Borossebes lakossága 2596 főről, háromszorosára növekedett. Etnikai megoszlás szerint az akkori 50-50%-ról a magyarság részaránya e helységben 2-3%-ra csökkent. Napjainkban a létszám 150 fő körül mozog. Amíg a Székelyföldön az egy tömbben élő magyarság meg tudta őrizni nemzeti identitását, addig a „szórványvidék szórványa” Borossebes magyar népessége védtelen maradt az erőszakos és/vagy spontán asszimiláció kivédésére. Felmorzsolódott, holott az anyaországhoz közelebb, annak szomszédságában helyezkedett el.

Borossebesen (is) megsemmisítő csapást mért, annak idején az új hatalom a magyar tannyelvű oktatási (és egyéb) intézményekre, az 1920. után megszüntették a helyi református elemi iskolát, majd 1948-ban az új tanügyi törvény következtében az addig működő, a római katolikus egyház kezelésében lévő iskolát is felszámolták, ingatlanát, épületét államosították, elvették. Arról a tényről láthatóan elfeledkeztek, hogy a románságnak évszázadok óta működött saját anyanyelvű iskolája és az soha senki sem gondolt arra, hogy ezeket az oktatási intézményeket működésükben korlátozza. A mindenkori elöljáróságnak az utolsó száz év alatt, egy pillanatra sem jutott eszébe, hogy (az évszázadokon keresztül a római katolikus egyház tulajdonában, kezelésében lévő) épületet magyar kézben hagyja, kulturális, (múzeum,

klub) vagy egyéb célra. A magyar tannyelvű osztályokat ideig-óráig, beillesztették a román iskola keretei közé, majd az 50-es években fokozatosan elsorvasztották.

A magyar lakosság létszámának csökkenésében kisebb szerepe lehetett az esetleges elköltözéseknek, kivándorlásoknak, majd a végeredményt az asszimiláció, a vegyes házasságok alakították ki. Emberi szempontból a vegyes házasság nem egy nagy tragédia, de a nemzet fennmaradását hosszútávon, az adott településen teljesen lehetetlenné teszi. Az ily módon történő beolvadás nem csak a magyar etnikumra jellemző. A megyében, az országban hasonlóan jártak a szerb, szlovák és más kisebbség tagjai is**." … a magyar fiatalság többsége rosszul vagy egyáltalán nem beszéli az anyanyelvét, holott az idős, helybeli románok még most is tisztán beszélnek magyarul…"** (Kettner József) Anyaggyűjtés során én is tapasztaltam, hogy néhol a nagyapa az unokájával csak románul tud beszélgetni, igaz, a magyar anyanyelv használata is előfordul - családja válogatja.

Ellenkező példát is találunk: a roma etnikum létszáma Borossebesen az elmúlt évszázadban a 14-szeresére növekedett. Ez három esetnek is tulajdonítható: zárt közösségben élnek, nem keveredtek más nemzet tagjaival, vegyes házasság nemigen fordul elő, kultúra-igényüket nem befolyásolja az anyanyelvükön (roma) történő oktatás hiánya, valamint a más vidékről való ideköltözés is szerepet játszik e népesség létszámának növekedésében.

Borossebes mai hétköznapjaira nem jellemző a Délvidéken gyakran előforduló utcai atrocitások, anyanyelvünkön beszélgetve nem kell attól tartani, hogy az emberbe emiatt belekötnek. A többségi nemzet és a kisebbség egymáshoz való viszonya napjainkban normálisnak mondható. De nem töri össze magát a város vezetése, hogy egy magyar világban épült épületet, műemléket megőrizzenek, netán helyreállítsanak. Álmatlan éjszakáik emiatt nincsenek. A román lakosság már nem beszéli már olyan szinten a magyar nyelvet, mint a múlt század elején, ami értető, de ha az idegennek gondja lenne az egymás közötti kommunikációval, akinek esetleg van némi magyar tudása, az általában meg is szólal e nyelven. Mint érdekesség megemlítem: egyszer a piaci vásárlásom alkalmával egy roma asszony volt az alkalmi tolmácsom. A fiatalabb nemzedék esetenként angol nyelvre vált át. Ott-tartózkodásaim során, ugyan találkoztam egy-egy primitív, soviniszta helyi lakossal, de a korlátolt és agresszív viselkedés e helységben, napjainkban, az átlagemberre nem jellemző.

Magyar írásmódú családnevek: (az asszimilálódás foka nem kutatott) **Barna, Boros, Dudás, Erdődy, Gömöri, Gyinka, Gyürki, Kozák, Molnár, Nagy, Ócsay, Somogyi, Széplaki, Szőnyi, Vincze, Verebes, Veres,** stb.

Vélhetőleg az eredeti magyar családnév elrománosodott változata: **Bacoş, Cadaru, Catana, Ciokaş, Covaci, Dudaş, Farcaş, Fechete, Guiaş, Haiduc, Ioja, Laslau, Lucaci, Nemeş, Raţ, Sabau, Siladi, Suciu, Takaci, Vaţi, Varcuti,** stb.

Végignézve az óvódások, és a végzős iskolás osztályok névsorát, ha csoportonként egy-egy, magyar vagy magyar eredetű családnévvel találkozunk, az ritkaságszámba megy. Az első világháború után beindult folyamat, gyakorlatilag visszafordíthatatlanná vált.

Minden bizonysággal elmondható, hogy a legrégibb magyar család a *Patkó* a településen. Patkó Zsigmond (a család legidősebb tagja 2017-ben) közlése szerint: az első Patkókat, Kornis Gáspár (ki egy időben Monyásza, Dézna és Boros-Sebes birtokosa is volt) a 17. században telepítette át, Torda környéki birtokáról Boros-Sebesre, mint gazdasági ügyintézőket. A helytörténeti iratokban, egyházi és iskolai névsorokban több száz éven keresztül megtalálható e név. A család az idők folyamán több ágra szakadt. Előfordult, hogy a feleség és a férj is e családnevet viselte, de már nem tartották egymást rokonnak. A mostani helyzetet figyelembe véve megállapítható, hogy az idők folyamán a román-magyar vegyes házasságok miatt, ez a család is lassan beolvad a többségi nemzetbe. Első lépésként elmarad a névből az ékezet, később lecserélődik az anyanyelv majd megváltozik a nemzeti hovatartozás tudata. (a szerk.)

2015. Karácsony. „Szívet melengető hír: a Fehér-Körös völgyi Borossebes városában, ahol 1910-hez képest tizedannyi magyar – 130 lélek – él, egy varrónő, Máté (Rohrszetzer) Andrea hétvégeken magyarul foglalkozik a gyerekekkel, óvodás korúaktól a nyolcadikosokig…”

Balta János

Foto: Nyugati Jelen

Helyszín a helyi református templom. Háttérben piros pulóverben: Rohrszetzer Andrea, a lelkész: nt. Prém Imre Csaba, az egyik „király” piros palástban: Babál Zsoltika

Az 2013/14-es tanévben, (évtizedek után) magánkezdeményezésre beindult Borossebesen egy, alapfokú magyar nyelvoktatás kisgyermekek számára, de sajnos tiszavirág-életű volt, 2017-ben már csak emlék. E célra annak idején helyiséget és némi anyagi támogatást a helyi református gyülekezet nyújtott. A foglalkozások a szombat délelőtti órákban zajlottak. A 18-20 fős csoport nemzetiségi megoszlása a következő: nagyobb részben a vegyes házasságok gyermekeiből, néhány román nemzetiségű érdeklődőből és 1 (azaz, egy) színmagyar gyermekből állt. (a szerk.)

*

I. évfolyam. Borossebes, vasárnap, 1907. április 21. 2. szám.

KÖRÖSVÖLGY

TÁRSADALMI, KÖZGAZDASÁGI ÉS SZÉPIRODALMI HETILAP.

Előfizetési ára: Helyben házhoz hordva vagy vidékre postai szétküldéssel 1 évre 8 kor. ½ évre 4 „ | ¼ évre 2 kor. Egyes szám 20 fill.

Megjelenik minden vasárnap.
Főszerkesztő: HAJDU JÓZSEF.
Laptulajdonos: „URÁNIA“ nyomdavállalat.

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Borossebes, volt Leököss ház.
Hirdetések megegyezés szerint vétetnek fel.

Beköszöntő

Társaséletünkben rég érzett hiányt óhajtunk pótolni, midőn szerény mezbe öltözött kis lapunk első számát a szíves olvasó kezébe adjuk.

Jóllehet, Borossebes és vidéke társadalmát utóbbi években elég szoros kapocs tartja össze, mely ezidőszerűen nem igen szorul erősbbitőre, védőeszközre; mégis szükség van egy lokális érdekű társadalmi és közgazdasági hetilapra már azért is, hogy ezt a nemes összetartozás eszményét, a magyar állam e kiváló kincsét állandóan hirdesse, ébren tartsa és ápolja.

Amellett tehát, hogy állandóan közlünk közérdekű aktuális társadalmi cikket, hű krónikása leszünk az előforduló nevezetesebb helyi és országos eseményeknek s bő alkalmunk lesz fölemelhetni szavunkat úgy a gazdaság, ipar és kereskedelem érdekében, mint általában mindazon esetekben, midőn ezt a községünk, illetve járásunk közönségének jóléte, boldogulása megkívánja.

Mindezeknél fogva tehát kérve-kérjük t. olvasóinkat, fogadják szeretettel a mi lapunkat, s támogassák azt úgy szellemi termékek beküldésével, mint előfizetés által anyagilag, hogy aztán valóban meg is felelhessünk ama hivatásunknak, melynek lelkiismeretes betöltésére vállalkoztunk.

Hazafias tisztelettel

a „**KÖRÖSVÖLGY**”[1]

szerkesztősége és kiadóhivatala

[1] A borossebesi hetilap első száma 1907. április 14-én jelent meg. Utána vasárnaponként, heti rendszerességgel. Szerkesztőség és kiadóhivatal helyben volt az egykori „Leököss-féle” házban. A szerkesztésért felelt: Avarfi József, főszerkesztő: Hajdú József (főállásban járási szolgabíró), laptulajdonos: az „Uránia” nyomdavállalat. Előfizetési ára: helyben, házhoz hordva vagy vidékre postai szétküldéssel: 1 évre 8 kor, ½ évre 4 kor, ¼ évre 2 kor, egyes szám ára: 20 fill. volt. Az újság négy oldalas volt, kép- és egyéb illusztrációkat nem tartalmazott. Az utolsó lapon egész oldalas reklám volt. Az első oldalon a vezércikk, benne máshonnan átvett tudósítás a külvilág aktuális eseményeiről, továbbiakban a helyi és környékbeli települések érdekesebb eseményeiről kapunk néhány soros tájékoztatót. Az élelmesebb kereskedők és iparosok éltek az akkoriban újdonságnak számító reklámlehetőséggel. A néhány hónap alatt számonként, hat-hat hirdetést jelentettek meg, pl.: Bienenstock Jakab (divatáru- és vegyeskereskedés), Patkó Ferencz (vegyes- és pékárú), Killik Kálmán (asztalos és temetkezési vállalkozás), Bíró András (cipész), Haás Géza (szobafestés) és Lovasberényi Árpád menyházafürdői vendéglős. Az álláshirdetések száma öt, ingatlan-eladási hirdetés egy alkalommal történt. Oancsa Atanáz járási írnok egy kiskutyust kínált megvételre. A 12. szám 1907. június 30-án jelent meg. Valószínű a bevétel nem érte el a lap további fenntartásához elegendő összeget. (a szerk.)

Borossebesi hírek és reklám-hirdetések a „Körösvölgy” hetilapban, 1907. ápr.– jún.

— **Szalonka vadászat**. Méltóságos gróf Wenckheim József, őnagyméltósága gróf Wenckheim Frigyes legidősebb fia községünkben időzik s szabad idejét szalonkavadászattal tölti. Állandó kísérője Gramling Alajos uradalmi felügyelő. Rövid idő alatt már számos szalonkát lőttek.

— **Szinház Borossebesen**. Somlai Gyula és neje, a Magyar Színház volt tagjai kiket közönségünk a múlt nyárról még előnyösen ösmer, művészi körútjukban hozzánk is eljönnek s a hét folyamán két kiváló műsorból összeállított előadást tartanak. Hisszük, hogy Borossebes lelkes közönsége a kellő pártfogásban fogja őket részesíteni.

— **Előfizetési felhívás**: Jelen alkalommal másodszor bátorkodunk szerény lapunkat ingyen mutatványképen megküldeni. Ha a t. olvasó szíves figyelmére méltatja igaz intenciónkat, mely egy helyiérdekű társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi hetilap kiadására vezérelt, e két szám is elegendő lesz, hogy meggyőződjék arról, mily hézagpótló szerepet van hivatva betölteni kis lapunk úgy kulturális, mint társadalmi téren. Hogy nemes törekvésünket nem lesz nehéz betölteni, arra elég garancia nekünk, hogy a borossebesi és környékbeli intelligencia színe-java máris a „Körös-völgy” belmunkatársává lett s bízvást hisszük, hogy a tisztelt Olvasóközönségünknek mihamarabb kedveltté, nélkülözhetetlenné tehetjük lapunkat. Mindezek-nél fogva, tehát joggal reméljük, hogy a t. Olvasóközönség részéről föltételezett támogatás nem marad el, s nem csak ők maguk lépnek be az előfizetők sorába, de ismerőseik körében is szívesen terjesztik lapunkat, s mi minden beküldött címre kézséggel indítunk mutatványszámot. Midőn tehát utólag kérjük, hogy a lap előállítási és adminisztrációnális költségeinek fedezése céljából a csekély előfizetési díjat mielőbb beküldeni szíveskedjék, vagyunk hazafias tisztelettel: a „*Körösvölgy*” kiadóhivatala.

— **Szövetkezeti gyűlés**. E hó 14-én tartotta a borossebesi fogyasztási szövetkezet rendes évi közgyűlését, melyen beszámoltak a lefolyt év agitacionális eseményeiről s miután annak eredménye, hogy a szükséges tőke végre együtt van, elhatározták egyben, hogy legközelebb végre megnyitják a szövetkezeti üzletet, melynek vezetésére most keresnek megfelelő egyént. A szövetkezeti üzlet körülbelül 8000 kor. Alaptőkével indul s főleg mezőgazdasági szükségletekből tart nagyobb raktárt. Az igazgatóságban is történt változás, amennyiben Bucsay János alelnök megvált állásától s helyette egyhangú lelkesedéssel Gramling Alajos uradalmi felügyelőt választották meg. Ugyancsak itt említjük meg, hogy a közgyűlésből kifolyólag Szabó József elnök vezetésével kedden egy 6 tagú küldöttség tisztelgett gróf Wenckheim József őméltóságánál, kérve őt a szövetkezet pártolására, amit az a legnagyobb örömmel meg is ígért.

— **Táncmulatság**. Mint lapzártakor értesülünk, a Magyarországi Munkások Rokkant és Nyugdijegylete borossebesi fiókpénztára idei nyári táncvigalmát f. évi julius 14-én tartja meg a Vaskorona-szálloda összes helységeiben.

— **A hűtlen szolga**. Hosszabb ideig állt alkalmazásban Popp Tódor szolga Bienenstock Jakab helybeli vegyeskereskedő cégnél, s mert dolgait jól végezte a tisztességes embernek látszott,

jó bánásmódban is részesült s az egész ház bizalmát bírta. Utóbbi időben azonban észrevették, hogy a raktárból, hol mindenféle áruk vannak felhalmozva, egy és másféle portéka feltűnően fogy anélkül, hogy azt előbb eladás végett az üzletbe felvitték volna. Miután a gyanú csakis a viszonyokkal ismerős alkalmazottakra irányulhatott, rögtön tisztában voltak vele, hogy a házitolvaj nem lehet más, mint Popp Tódor, akit a napokban tényleg sikerült megcsípni két rúd szalámi eltűnése alkalmával, amikor is a kéziládájában ezenkívül megtalálták a rendszeres betöréshez használt álkulcsot is. Az amiczét a csendőrség letartóztatta, s megindították ellene az eljárást.

— **Halálozás.** Súlyos gyászeset érte városunk szeretett jegyzőjét, Baumgartner Jánost és családját. Apósa ugyanis: Králitz Alajos m. kir. postamester és vasgyári számvevő e hó 22-én 56 éves korában meghalt Déznán. Temetése szerdán a kedvezőtlen idő dacára is nagy részvét mellett folyt le, ravatalát számos diszes koszorú boritotta. A halálozásról a gyászbaborult családok a következő jelentést adták ki: Alulírottak mély fájdalommal és szomorodott szivvel tudatják, hogy a szeretett férj, jó apa, nagyapa éa após Králitz Alajos m. kir. postamester és vasgyári számvevő, f. hó 22-én reggel 6 órakor hosszas szenvedés és a halotti szentségek felvétele után életének 56-ik, boldog házasságának 30-ik évében jobblétre szenderült. A drága halott hült teteme f. hó 24-én d.e. 11 órakor a róm. kath. vallás szertartása szerint a déznai temetőben fog örök nyugalomra helyeztetni. Az engesztelő istentiszteletet, pedig f. hó 25-én d.e. a déznai róm. kath. kápolnában lesz az egek urának bemutatva. Áldás és béke hamvaira! Dézna, 1907. évi április hó 22-én. özv. Králitz Alajosné szül. Lucán Irma, özvegye Králitz Paula, férj Baumgartner Jánosné, Králitz Klotild, Králitz Gyula, Králitz Gizella és Králitz Irma gyermekei, Baumgartner János, veje, Baumgartner Janika, Baumgartner Laczika és Baumgartner Lajoska unokái.

— **Erdőégés Kertesen.** Nagy tűz pusztított e hó 22-én a szomszédos Kertes községhez tartozó uradalmi erdőben. A tűz után rögtön megindított vizsgálat adatai szerint akként keletkezett, hogy az egyik erdőkerülő pipára gyújtván, az égő gyufát a lehullott száraz levelek közé dobta, amitől a cserjék és a száraz gallyak is menten lángra lobbantak és rövid idő alatt nagy rész erdő állott lángokban. Egy teljes napi erélyes mentő munkálat után sikerült ugyan a tüzet lokalizálni, ennek dacára azonban a kár mégis óriási. A gondatlan erdőkezelő ellen megindították a büntetőeljárást. Ehelyütt említjük meg, hogy pénteken ugyancsak volt erdőégés Prezesten, melyet hamarosan eloltottak. A tűz keletkezésének okát eddig nem sikerült itt kideríteni, bár alapos a gyanú, hogy gyújtogatás esete forog fenn.

— **Eljegyzés.** Steiner Jenő vadászi kereskedő eljegyezte Korányi Lajos máv. mozdonyvezető sógornőjét, Singer Regina kisasszonyt.

— **Május elseje.** Az idén verőfényes, napsugaras idővel köszöntött reánk. Már a kora hajnalban megnépesültek az utcák, mindenki igyekezett ki a zöldbe, élvezni a természet ragyogó szépségeit. A helybeli zenekarok is kivették részüket a nevezetes nap alkalmából s majdnem minden házban szerenáddal üdvözölték május 1-ét. Érdekes volt a menyházai felvirágzott alkalmi vonat is, mely számos kirándulót vitt e vadregényes fürdőhelyre, ahonnan egy kellemesen eltöltött nap emlékével tért újra vissza a közönség.

— **Ünnepélyek a borossebesi iskolákban.** Lélekemelő ünnepélyek folytak le e napokban az ev. ref. és róm. kath. iskolákban. U.i. szombaton tartották meg az ev. ref. iskolában a „Fák napjá”-t, melyen több növendék szépen adott elő alkalmi költeményeket, majd Füzes József tanító ismertette a nap jelentőségét és vezénylete alatt 200 darab eperfa csemetét ültettek szét a gyermekek. Május 1-én az ev. ref. és róm. kath. iskola növendékei a természet ünneplésére

feldíszítették az iskolákat. Ugyanakkor volt a róm. kath. iskola növendékeinek is örömnapjuk, akkor ünnepelték a „Fák napját". A nap jelentőségét Csiszér József tanító méltatta, a növendékek hazafias dalokat énekeltek s szintén több fát ültettek szét. Május 2-án Magyarország fennállásának emlékünnepét ünnepelte a két iskola.

— **Árlejtés.** A borossebesi ipartársulat falragaszokon hívja föl az építővállalkozókat egy 688 kor. 38 fillér költséggel tervezett gyászkocsiszín építésére, melyre a pályázati határidő f. évi május 16-ika. Mint halljuk, a díszes gyászkocsi már teljesen készen is van, s a szín fölépítésével városunknak e régi hiányán is végre segítve lesz.

— **Nyári táncmulatság Borossebesen.** A borossebesi Iparos Ifjúsági Egylet, mint minden évben, úgy idén is kiveszi részét az alkalmi vigalmakból. E hó 20-án, azaz pünkösd hétfőjén ugyanis a helybeli Nagykorona vendéglő feldíszített kerthelyi- ségében táncvigalmat rendez, melyre most küldik szét a díszes meghívókat. Az előjelekből ítélve a mulatság fényes lefolyású lesz, amennyiben eltekintve attól, hogy a jövedelmet jótékony célra, egy beszerzendő egyleti zászló-alap javára fordítják, a rendezőségnek a siker érdekében kifejtett serény buzgólkodását minden körben rokonszenvvel fogadják. Az estélyre, mely 8 órakor veszi kezdetét, a belépődíj: személyenként 1 kor., családjegy 2.40 korona. Felülfizetéseket köszönettel fogadnak és hírlapilag nyugtáznak. Rendezőség: Patzelt Ernő főrendező, Bíró András ellenőr, Patzelt György pénztáros, id. Kettner József zenerendező, ifj. Runge József, Schida Ernő, Kiss Pál, Márton János, Trömmel Ferencz, Kett József. Hladik József, Gács Mór, Mató Mihály és Pengye János rendezők.

— **A menyházai fürdő megnyitása.** E hó 15-én, szerdán lesz hazánk e természetes szépségekben gazdag, klimatikus gyógy- és üdülőhelyének, a menyházai fürdőnek hivatalos megnyitása. Ez alkalomból mi is üdvözöljük a megannyi enyhülést keresőkkel egyetemben a buzgó kezelőséget, kik nem kímélve a sok áldozatot, évről-évre igyekeznek tökéletesebbé, modernebbé tenni az egész fürdőhelyet ugyanannyira, hogy ma már mindazt kényelem és szórakozás szempontjából is föllelheti a fürdőközönség Menyházán, amit egy elsőrangú fürdővállalattól csak elvárni lehet. Ami a fürdővendéglőt illeti, az idén ez is szakavatott bérlő kezeire lett bízva, kinek mai hirdetésére szintén fölhívjuk a t. olvasó figyelmét.

— **A pünkösdi ünnepek** alkalmából a helybeli róm. kath. templomban hétfőn d.e. lesz az ünnepi istentisztelet, melyen Römer Domokos buttyini plébános celebrál és tart szentbeszédet. Az ev. ref. egyházban vasárnap d.e. az ünnepi prédikációt Szabó József lelkész tartja mely úrvacsoraosztással lesz egybekötve, míg hétfőn Füzes József kántor végzi az egyházi szertartásokat. A helybeli izraelita hitfelekezet imaházában már szombaton este megkezdődtek az ünnepi istentiszteletek. Ez alkalomból mi is boldog ünnepeket kívánunk.

— **Szövetkezeti üzlet Borossebesen.** Múltkori számunkban már megírtuk, hogy Borossebesen a Szövetkezeti üzlet a legközelebb megindul. Mint értesültünk, most a központból lent járt Meskó Pál szövetkezeti titkár, ki jóváhagyva az előmunkálatokat, azon nézetének adott kifejezést, hogy Borossebesen szép jövője lesz a szövetkezeti boltnak. Miután még statisztikai adatokkal igazolta, hogy a befektetett kockázat aránytalanul csekély az elérhető nagy haszonhoz, tömegesebb belépésre szólította föl az egybegyűlteket. Itt említjük meg, hogy az üzlet egy hónapon belül megnyílik, s onnan csak részvényes vásárolhat.

— **Juniális Borossebesen.** Mint értesültünk, a helybeli tanítótestület f. év június 20-án, vasárnap az iskolás gyermekek juniálisával kapcsolatosan jótékony célú délutáni táncvigalmat rendez a Plessa nevű hegyi erdőben s a tiszta jövedelmet a borossebesi ev. ref. templom

orgona-alap javára fordítják. Az érdekesnek ígérkező mulatságra előre is fölhívjuk a t. olvasók figyelmét.

— **Népünnepély Déznán.** Dézna község közszeretetben álló és nemesszivű birtokosa, váradi Török Gyula kezdeményezéséből május hó 26-án, vasárnap szépen és jól sikerült majálist rendezett az ottani intelligencia az állami elemi iskola, valamint az óvoda gyermekeivel. Már kora reggel feltűnt a sok vegyesajkú apróság nemzeti színű szalagokkal ékesítve, kik később tanítóik vezetésével zászlók alatt vonultak ki a zöldbe, útközben sűrűn hallatott éljenzés és ének jelezve a víg napot. Volt itt aztán minden neme a játéknak s tornának s jóleső érzés fogta el a szülőket és vendégeket e pajzán vígság láttára. Délután aztán a felnőttek is táncra perdültek s a legjobb hangulatban tartottak ki alkonyatig. Fölemlítjük még, hogy az urasági parkban ez alkalomból állandóan terített asztalik kínálták a jobbnál jobb enni- és innivalókat, s itt mindenki szívesen látott vendég volt.

— **A borossebesi iparosifjusági egyesület** pünkösdhétfőn rendezett nyári táncvigalma a beállott kedvezőtlen idő folytán nem a legjobban sikerült, mert a meghivottak nagyrészét a szakadó eső visszatartotta. Mindazonáltal fesztelen jókedv és kedélyes hangulat uralkodott mindvégig s senki sem gondolt vele, hogy bizony a pénztár egy kevés deficzittel fog zárulni. A talpalá valót a közkedvelt Gyuri bácsi kibővitett zenekera szolgáltatta teljes megelégedésre. Az első négyest mintegy 20 pár táncolta s a megjelent hölgyek diszes táncrendet kaptak. Jelenvoltak: asszonyok: Kettner Józsefné, Killik Kálmánné, özv. Vér Jánosné, Regyes Pálné, Rizik Jánosné, Maux Jánosné, Körömi Istvánné, Sztraka Jánosné, Fény Pálné, Kis Pálné, Panyik Józsefné, Csizmadia Józsefné, stb., lányok: Fény Mariska, Kettner Etelka, Kettner Annuska, Szabó Teréz, Sztraka Mariska, Maux Ilonka, Körömi Margit, Pavnyik Ottilia, Kiss Erzsébet, stb.

— **Eljegyzés.** Ifj. Masztis Szilárd okl. jegyző e hó 12-én eljegyezte Csaprányi Lujza kisasszonyt, a déznai állami ovóda bájos és szeretetreméltó ovónőjét.

— **Évzáró vizsgák.** A helybeli községi és magán iskolákban az idei évzáró vizsgálatok a következő sorrendben tartatnak meg: A róm. kath. népiskolában 17-én d.e. 8 órakor veszi kezdetét a vizsga; 20-án a tanonc ismétlőiskola tart vizsgát, 23-án d.u. 3 órától az ev. ref. iskola növendékeivel lesz az ünnepélyes évzáró vizsgálat, mely napon egyben az istentisztelet után confirmácio vizsga is tartatik. Legkésőbb fejezi be az évet a helybeli magániskola melynek növendékeivel igen derekas munkát végzett az új tanítónő, ki évközben vette át a tanítást, s igen sok pótolni való tananyagot dolgozott föl rövid idő alatt tanítványaival. Itt a vizsga 27-én d.e. 8 órakor kezdődik.

— **Köszönetnyilvánítás.** Az ev. ref. orgona-alap javára rendezett nyári táncmulatság alkalmából folytatólag a következő felülfizetések történtek: özv. Barkassy Kálmánné 50 kor., özv. Molnár Józsefné 2 kor., Velits József 1 kor., borossebesi Uránia könyvnyomda 1 kor., ifj. Killik József 80 fillér. Mely összegekért hálás köszönetet mond az egyházi gondnokság.

— **Grammofon estély.** A borossebesi iparos ifjusági egylet legutóbb tartott választmá- nyi ülésén a többek között elhatározták, hogy a nyári szezon alatt több családias szórakoztató estélyt rendeznek az egylet nyári kerthelyiségében, s a befolyó jövedelmet a beszerzendő zászló alap javára fordítják. Az első ilyen összejövetel jövő vasárnap este lesz megtartva, s azon egy elsőrendű grammophon szolgáltat válogatott műsorral nagy hangversenyt. Az estély 7 órakor kezdődil tetszés szerinti belépti dij mellett s arra ez uton hivja meg a nagyközönséget a rendezőség.

— Sikerült mulatság. E hó 2-án rendezte juniálisát a borossebesi ev. ref. és magániskola, mely az idei mulatságok közt eddig legjobban sikerült, A két iskola vezetője mindent elkövetett, hogy a gyermekeknek egy maradandó emléket szerezzen. Ugyanis a magániskola f. hó 1-én, szombaton tartotta meg a „Fák napját". Vasárnap pedig ünnepelte a két iskola a „Madarak napját". Délután 2 órakor vonultak ki a gyerekek a „Plessa" hegyre, hol egy igen szép alkalmas helyen tánchely volt készitve, de alig fogtak a játékok s táncba, midőn egyszerre a nagy záporeső a tánchelyet el- rontotta. Különös az, a faluban nem esett, míg ott 10 percig tartó eső volt. A rendezőség azonban nem esett kétségbe, hanem egy másik helyet keresett, hol folytathatták a játékokat. Csakhamar kezdett a közönség is gyűlni, persze itt nem tudta a rendezőség azt a kényelmet megadni, mit óhajtott, mert a felnőttek táncra nem perdülhettek, mivel ez a hely nem volt oly alkalmas, mint az első, a rendezőséget hanyagsággal vádolni nem lehet. A gyermekek tréfás játéka nyujtott mindenkinek szórakozást, hogy nemcsak a gyermekek, de a felnőttek is élvezhették, ez ártatlan szivek lelkes örömét, s a zeneszóval hangos erdőben eltöltött délután mindenkiben jóleső érzelmeket fakasztott. Másrészről az anyagi siker is meg volt, mert a kiadást fedezi a bevétel.

— Városunk fejlődése. Tagadhatatlan tény, hogy rövid idő alatt számottevő lépéssel haladott városkánk előre. Nap-nap után létesülnek kisebb-nagyobb új vállalatok s csodálatosképp legtöbbje mihamar virágzásnak indul. Legújabban az Uránia-nyomdával kapcsolatosan teljesen modern papír és írószer kereskedés nyílt meg Borossebesen, mely a messze környéken egyetlen e nemben. Vidékünkről tehát már nem szükséges iskolai és irodai cikkek beszerzése végett Aradra berándulni, esetleg ily dolgokat láthatatlanul postán megrendelni, mert itt is nagy választékot talál a vásárolni szándékozó, s épp oly pontos és jutányos kiszolgálásban részesül, mint bármely elsőrendű városi papirüzletben.

— Kinevezés. Mint értesültünk, szép kitüntetés érte Gramling Alajos uradalmi felügyelőt, társadalmunk köztiszteletben álló és rokonszenves tagját. Gróf Károlyi Gyula Aradmegye főispánja ugyanis egy legutóbb kelt határozatával kinevezte őt a boros-sebesi járás borellenőrző bizottsága örökös elnökévé. E kinevezést a borossebesi és járásbeli borok jó hírneve érdekében örömmel vesszük tudomásul s ebbeli működéséhez sok sikert kívánunk.

— Az uradalmi erdőhivatal köréből. Értesülésünk szerint a helybeli gróf Wenckheim-féle uradalom erdőhivatalánál legközelebb a következő személyi változások várhatók: Tausch Rezső urad. főerdészt saját kérelmére viszszahelyeztetik a kertesi pagonyhoz rangjának és javadalmazásának megtartása mellett, mint ellenőrködő főerdész, s helyét Fogarassy Gyula uradalmi erdőmester foglalja el, mint erdőhivatali főnök: Fulinger Ernő erdész, pedig a menyházai pagonyhoz tartozó erdő kezelését veszi át.

— A borossebesi iparos ifjúsági egylet egy újabban szétküldött meghívója tudatja a mulatni és szórakozni vágyó közönséggel, hogy 29-én, Péter-Pál napján saját helyiségeiben nagyobb szabású táncmulatságot szervez s a befolyó jövedelmet egy beszerzendő zászló-alap javára fordítja. Mint elismerésre méltó tényt kell e helyütt konstatálnunk, hogy a helybeli iparos ifjúsági egylet az utóbbi időben — ellentétben a közeli feloszlásról szóló hírekkel — meglehetősen virágzásnak indult, taglétszáma nap-nap után szaporodik, s anyagilag elég jól áll. Mindezekért az érdem oroszlánrésze a tevékenység vezetőségét illeti, amely — mióta az egyleti zászlóbeszerzés eszméje megszületett, — lankadatlanul buzgólkodik az alaptőke emelése érdekében. A mostani mulatság is előreláthatólag tekintélyes összeggel fogja a meglevő zászló-alapot gyarapítani s bízvást erkölcsi sikere sem marad az eddig rendezett, hasonló mulatságok mögött.

— **Megkezdődött a kugli szezon.** Karikás borossebesi szállodás és vendéglős impozáns termének és nyári kertjének végében húzódik a pálya mintegy 10 méterre, hol naponként folyik a játék. Egy jóképű kuglizó mester kifecsegte, hogy ő mindennel meg volna elégedve, ha Karikás még egy sörgyárat is állítana fel.

— **Köszönet nyilvánítás.** F. hó 2-án rendezett juniális alkalmával, az ev. ref. orgona-alapra a következő felülfizetések történtek: váradi Török Gyula 5 kor., Bernstein Manó 2.80 kor., Szabó József, id. Szabó György, Máthé József, Bencze János és Zsilinszky Mátyás 2-2 kor., Kriffaton József 1.80 kor., Kettner József és Csáky Rózsika 1.40-1.40 kor., Steiner János 1.20 kor., dr. Löw Mihályné, Bíró András, Deutsch Márkusz, Gyémánt Henrik, Killik Mihály, Hajdu József, Fiegl Pál és Czangerl Gyula 1-1 kor., Mikán Ferencz 80 fill., Bíró Bertalan 50 fill., Bienenstock Margit, Penner Sarolta, Künstler Albert, Hrubi Ferencz, Szilvágyi József, Nussbaum Zsigmondné és Lengyel Ferencz 40-40 fillér, Bilek József 30 fillér, Szele Gyula, Vrasgyák F. és Pápai János 20-20 fillér. Mely összegek az ev. ref. presbyteriuma előtt számoltattak el, és a presbyterium ez uton mond hálás köszönetet, továbbá köszönetet mond ez uton még Gramling Alajos uradalmi felügyelőnek a hely átengedéséért, Bernstein Manó, Csáky Mihály, a rendezőségnek, végül mindazoknak, kik a juniális sikeréhez hozzájárulni szíveskedtek.

— **Halálozás.** Nagy és őszinte részvét mellett temették el pénteken délután Borossebesen dr. urai Uray Miklósné szül. Moser Olga úrasszonyt, dr. Uray Miklós ternovai járási tiszti orvos nejét. A korán elhunyt úrinő halálát hosszas, gyötrő betegség előzte meg, amelytől a legodaadóbb szülői ápolás, az előrehaladt orvosi tudomány sem menthették meg. Halálával szeretett édesatyja, Moser Lipót, gróf Waldstein Ernő uradalma nyug. tiszttartóján, továbbá férje és két kicsi árváján kívül nagyszámú és előkelő rokonságot borított gyászba.

— **A ma délutáni juniális** iránt széles körben nagy az érdeklődés s amennyiben a szeszélyes időjárás kedvezni fog, annak lefolyását előre is nagysikerűnek jósolhatjuk. A Plessa nevű hegy hangos lesz a pajzán vígság, zene és jókedv visszhangjától s kijut bőven az érdekesebbnél-érdekesebb népies versenyek és játékokból is, melyek különféle díjakkal lesznek összekötve. Az élelmes rendezőség gondoskodott úgy a gyermekek, mint a felnőttek kellő szórakoztatásáról s már a délelőtt folyamán megkezdi a sétahangversenyzést a buttyini jóhírű cigányzenekar, mely délután a táncvigalomnál fogja a talp alá valót szolgáltatni. A tiszta jövedelem a helybeli ev. ref. egyház orgona-alapjának gyarapítására fordíttatik s így hisszük, hogy már maga a jótékony cél is sokakat fog ösztönözni a résztvételre. Belépő-jegy felnőtteknek személyenként 60 fillér s a tánc délután 1 órától esti 8 óráig tart, Rossz idő esetén a juniális jövő vasárnapra halasztatik. A rendezőség élén állnak: Szabó József, dr Lőw Mihály elnökök, Grünfeld Ilonka tanítónő, Füzes József tanító rendezők, Bíró András, Deutsch Márkusz pénztárnokok, Hajdú József, Máthé József ellenőrök.

— **Turisták Menyházán.** Az aradi turista-egyesület julius hó 28-án nagyszabásu kirándulást rendez Menyházára, hol ünnepély lesz a Czárán-emléknél, hangversenyt rendeznek s kabaret-előadást. Az érdekes kirándulás ismertetésére visszatérünk.

— **Öngyilkossági kisérlet.** Szavián Pál borossebesi fiatal kőfaragó-segéd e hó 22-én családi perpatvarok miatti elkeseredésében öngyilkossági szándékból egy késsel mellbe szurta magát. Az öngyilkosság azonban nem sikerült, mert a csontig ható szurás nemesebb részeket nem sértett meg, s igy az életunt rövid időn újra felépült.

— A nagyváradi gör. kath. püspökség egyik hatalmas erdőbirtokát, mely a biharmegyei Dobresttől, Belényesen és Borossebesen át Acsucáig húzódik, árverésen a brüsszeli La-Manche cég vette meg 3.400,000 koronáért.

— A legutóbbi borossebesi tüzesetnél majdnem kár esett emberéletben is. Egy idevaló olasz kőfaragó ugyanis kissé ittas állapotban szintén ki akarta venni részét az oltási munkálatokból s az égő ház párkányzatáról — egyensulyt vesztve — oly szerencsétlenül zuhant le a földre, hogy homlokát kettézuzta s sulyos sérülésével most is gyógykezelés alatt áll. Igaz, hogy mulasztással ezért senkit sem vádolhatni, mert illetőt többször figyelmeztették, hogy ne menjen föl a veszélyes helyre, mégsem szabad egyszerüen átsiklani a dolog felett.

— Gép-harisnyakötőde Borossebesen. Szives figyelmébe ajánljuk a t. olvasóknak a volt Leököss-féle házban levő modern harisnyakötészetet, hol a legujabb gépek használatával mindennemü férfi, női és gyermekharisnyák jutányosan köttetnek és fejeltetnek.

— Tűz Szelezsányban. Tegnap virradóra a szelezsányi uradalmi pusztán tűz ütött ki, mely majdnem nagyobb károkat okozott a gazdasági épületekben is. Így is elhamvadt egy nagyobb kazal széna, mely alighanem vigyázatlanság folytán fogott tüzet. A kár nincs megállapítva, s valószínűleg megtérül, mert a széna biztosítva volt.

— Gyilkosság a bál után. Az aradi kir. törvényszék kedden tárgyalta Köller János elnöklete alatt Balog Ferenc és Dávid Mihály borossebesi lakosok bünügyét. A legények egy mulatság után elkövetett emberölés miatt állottak a törvényszék előtt. Tavaly ugyanis december 30-án nagy mulatság volt Horváth Mihály korcsmájában. Javába táncoltak, mikor a táncteremben egy hatalmas pofon csattanása szakitotta félbe a táncot. A pofont Balog Pál adta Balog Ferencnek, — aki mellesleg szólva nem is rokona — mert ez neki nem adta át táncosnéját. A pofon eleinte — ugy látszott — nem sok vizet zavart. Nem sokára elfeledték és tovább folytatták a táncot egész reggelig. Ekkor Balog Ferenc és Dávid Mihály egy leányt kisértek haza. De mikor a postaépülethez értek, egyszerre előugrott a kapu alól Balog Pál s a két legényt egy karóval fejbevágta. Dávid és Balog azonban nem vesztették el eszméletüket, felugrottak, Ferenc torkon ragadta Pált és a földre dobta, Dávid pedig a karóval négyszer fejbe vágta, ugy, hogy azonnal meghalt. A legények a végtárgyaláson azzal védekeztek, hogy ők önvédelemből ütötték le Balog Pált. A biróság Dávid Mihályt vétkesnek mondta ki erős felindulásban elkövetett halált okozó sulyos testi sértés büntettében és az enyhitő körülmények figyelembe vételével hat havi börtönre itélte, Balog Ferencet azonban felmentette, mert beigazolódott, hogy ő csak a földre dobta támadóját. A vádlottak megnyugodtak az itéletben.

— Helyreigazitás. Lapunk legutóbbi számában „Gyilkosság bál után” cím alatt megjelent törvényszéki riport egy aradi napilap nyomán tévesen lett közölve, amenynyiben abban a szereplők nevei át vannak cserélve. A valóság az, hogy Dávid Mihályt a törvényszék a vád és következményei alól teljesen fölmentette, amit ezennel készséggel helyreigazítunk.

.

— Iskolai emlékünnepély Gurahonczon. Nagy ünnepségre készülnek e hó 30-án, úrnapján Gurahonczon az ottani állami népiskola gondnoksága, tanítói kara és növendékei. Ekkor ünneplik meg ugyanis az iskola fönnállásának 15 éves jubileumát, mely alkalommal kapcsolatosan leleplezik néhai zelenei Boros Béni, az iskola megalapítója emlékére készített díszes emléktáblát is. Az agilis rendező-bizottság minden lehetőt elkövetett a siker érdekében s így valószínű, hogy eme iskolai emlék- ünnepély nagy és előkelő közönséget fog e napra az

egész megyéből egybetoborozni. Az ünnepség délelőtt 11 órakor veszik kezdetüket, s társasebéddel zárul, melyre egy teríték 3 korona.

*

„Körösvölgy” hetilap előfizetőinek névsora:

Borossebesiek: Leinwatter Gyula gyáros, Gróf Wenckheim József nagybirtokos, Patkó Ferenc kereskedő, Csáky Mihály kereskedő, Strasser Lajos földbirtokos, Novák Ede borbély, Tausch Rezső uradalmi főerdész, Bernstein Manó kereskedő, Oancsa Atanáz járási írnok, Zangerl Gyula gyógyszerész, Killik József cipész, Killik Kálmán temetésrendező, Daskó Salamon cipész, Schida József épület- és műasztalos, özv. Molnár Józsefné borbély, Gramling Alajos uradalmi felügyelő.

A környékbeliek: dr. Nádudvary Dezső körorvos, Dézna, Bosnyák József földbirtokos, Holdmézes, Neugröschl Dániel földbirtokos, Gurahoncz, özv. Barkassy Kálmánné fölbirt., Álgyest, Borsos Lajos körjegyző, Gurahoncz, Karácsonyi János körjegyző, Jószáshely, váradi Török Gyula földbirt., Dézna, Benkő Dezső ig. tanító, Gurahoncz, Németh Elek körjegyző, Dézna.

*

Nyomdák Borossebesen:

	Kezdő év	Befejező év
Avarfi József és Peler Márton	?	1907
Uránia Könyvnyomda (Avarfi & Pelcz)		1907
Avarfi József nyomda	1907	1909
Kuliner Miksa nyomda	1909	1910[1]

[1] A befejező év bizonytalan, még 1925. évi dátummal is találkozhatunk a nyomda által készített képeslapokon.

*

Következő oldalon a „Körösvölgy” borossebesi hetilap nyitószáma

I. évfolyam. Borossebes, vasárnap, 1907. április 14. 1. szám.

KÖRÖSVÖLGY

TÁRSADALMI, KÖZGAZDASÁGI ÉS SZÉPIRODALMI HETILAP.

Előfizetési ára: Helyben házhoz hordva vagy vidékre postai szétküldéssel 1 évre 8 kor. | ¼ évre 2 kor. ½ évre 4 „ | Egyes szám 20 fill.

Megjelenik minden vasárnap.
Főszerkesztő: HAJDU JÓZSEF
Laptulajdonos: „URÁNIA" nyomdavállalat.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Borossebes, volt Leökös ház. Értesítés nyilttéri sorok vétetnek fel.

Beköszöntő.

Társaságunkban rég érzett hiányt óhajtunk pótolni, midőn szerény medve öltözött kis lapunk első számát a szíves olvasó kezébe adjuk.

Jóllehet, Borossebes és vidéke társadalmát utóbbi években elég szoros kapocs tartja össze, mely ezidőszerint nem igen szorul erősbítésre, védőeszközre; mégis szükség van egy lokális érdekű társadalmi és közgazdasági hetilapra már azért is, hogy ezt a nemes összetartozás eszményét, a magyar állam e kiváló kincsét állandóan hirdesse, ébrentartsa és ápolja.

Amellett tehát, hogy állandóan közlünk közérdekű aktuális társadalmi cikket, hű krónikása leszünk az előforduló nevezetesebb helyi s országos eseményeknek s hű alkalmunk lesz fölemelhetni szavunkat ugy a gazdaság, ipar és közerkölcsiség érdekében, mint általában minden esetekben, midőn ezt a községünk, illetve járásunk közönségének jóléte, boldogulása megkivánja.

Mindezeknél fogva tehát kérve-kérjük t. olvasóinkat, fogadják szeretettel a mi lapunkat, s támogassák azt ugy szellemi termékek beküldésével, mint előfizetés által anyagilag, hogy aztán valóban meg is felelhessünk annak hivatásunknak, melynek lelkiismeretes betöltésére vállalkoztunk.

Hazafias tisztelettel

a „KÖRÖSVÖLGY"
szerkesztősége és kiadóhivatala.

Becsüljük meg a munkát.

Borossebes, április 14.

(E. H.) Azokat a nagy szakadékokat és távolságokat, melyek a társadalom egyes rétegeit egymástól elválasztják: lassanként betemeti az idő és megszüntetik a fejlődő események. Még sokaknak élénk emlékezetében él a rendialkotmánnyal egybenőtt robotvilág; midőn a magyar társadalom kettős tagozatában láttuk az egyik oldalon a hatalmas földesurságot, a másik oldalon pedig a hunó-vonó aki szolgálta a kiraly-vetet-ter es vet-tei, s aki szolgálta a földes urnságot munkájának verejtékével. Egyfelől tehat kirekesztő jog és hatalom, másfelől pedig a jogok nélkül való munka és teherviselés kizárólagossága.

Az 1848. évi jogalkotások nivellálló ereje, az egyenlő teherviselés kimondásával felemelte a jobbágyot emberi méltóságának színvonalára; és e mélyreható jogi és társadalmi átalakulással kezd már kibomlorodni a munkának individuális értéke.

Az az egyenlőség tehát, mely a jogok és kötelezettségek egyensulyában valósult meg és tág teret nyitott a kulturális fejlődésnek; az emberi munka áremelkedésének oly termékeny talaja, mely a fokozodó kultura előrehaladásával parallel lépést tart és ezzel együttesen emelkedik.

Értelmi erőink fejlődésével egyetemben fejlődik ki a munka értékének öntudata, mely megszabja mértékét az objektiv, a teljesitett munka egyenértékének.

A vágy tehát, mely a nagy munkástömegeket kedvezőbb munkabérek kivívásának kiindulnébe hajtja, nem csalóka fantom, nem elenyésző ölet. E törekvésnek reális háttere ott él a munkástömegek öntudatában; ott él a kulturában megnemesült munkásnak lelki világában; munkájának objektiv értékét azonositván az állam organikus életének eminens érdekével.

Szándékosan emlitettük fel az állami érdeket azért, mert a tisztességesen honorált munkának jól megérdemelt bére, midőn a munkásnak gondatlanabb jo-

TÁRCA.

Gazdagodunk.

Gazdagodunk bizony, édes feleségem,
Már ezt tagadnunk sem lehet:
Szép selyemkötésü, finom papirosra
Firkálom most a verseket.

Hajdanában bizony ringy-rongy papirosra,
Olcsó irkákra csak ha telt,
Hanem a jó Isten tőlvitte a dolgunk,
A hét szük esztendőnek kitelt!

De tudja az Isten, mi öröt én hozzám,
A hálátlanság rut dolog —
Régi szegénységünk idejére sokszor
Visszavágyón gondolok!

Szebb volt az a nóta, amit akkor irtam,
Szerelmesen, gondatlanul,
Irkalapokra, s nagy puszarul sokszor
Csak ugy szemedbe, szódanul! . . .

Vigye el az ördög selymes papirját,
Sohse legyünk mi gazdagok.
Adj nekem, anyjuk, a régi limlomunkból
Egy ócska irka darabot!

Szabolcska Mihály.

Egy színésznő naplójából.

jan. 21.

A katonai erényekről, a férfias bátorságról esett ma néhány szó teázás közben. Romantikusan hangolt hölgyek csakis a katonában, illetve a tisztben látják az igazi férfiut és nem lehet őket meggyőzni arról, hogy a fegyverrel védtelenekkel szemben hősködő ember már csak azért sem lehet bátor, mert alkalma sincs az ellenkezőre. Meg aztán micsoda erény az, amelynek első lépcsőfoka a gyilkolás? Különben, hogy egyenruhában vagy magasabb szóra cselekszi, a gyilkosság mindenképpen emberpusztitással jár. Ez pedig nem lehet erény; de ha egymagában az is volna, letépi róla a magasztosság palástját az öntudat hiánya. A katona a vastegyelem áthághatatlan bilincsei közé szoritottan gyilkol, tehát egész bátorsága csak annyi, hogy nem mer a fegyelem ellen felázadni. Ez pedig mindenképpen gyávaság, amely nem a dicséretre méltó. Persze, a mi asszonyainknak hiába magyarázunk ilyet. A polgári nő sohasem értheti meg, hogy a munka emberei csak megvetéssel vannak azok iránt, akik nem dolgoznak és mégis a dolgosokkal tartatják el magukat. Holott a törvényes házasságban élő asszonyok a maguk bőrén tanulhatják meg, hogy a kitartottak mindenkor gyöngék és gyávák. De ezt éppen azért nem tudják, mert rabszolgákban szunyadni az öntudat. Öntudatos ember pedig nem lehet se katona, se férjes asszony. Az önállóság a legnagyobb bátorság.

jan. 27.

Néhány ügyvéddel, ujságiróval, szinházbarátnal és hódolóval vacsoráltam egyik jónevü vendéglőben. Nem voltam éhes és igy könnyen figyelhettem az éheseket. A jómodoru ügyvéd gorombáskodott, mint egy huszárkapitány, az ujságiró merész kapcsolatba hozta a pincért az uristen egyik-másik részből készült angyalával, a szinházbarátok tüzelmetlenkedtek, akárcsak a kortinahuzó, a hódolók pedig grószindulókat vertek a tányéron. Elámultam azon, hogy az intelligens emberek is mennyire rabjai a gyomornak és felsőert a vérem ennyi fegyelmezetlenség láttára. És ezek az emberek törnek pálcát az éhesek fölött, ezek nevezik bitangoknak azokat, akiknek a munka nelle csak az éhség jutott ki. De mennyire megváltozott valamennyi, amikor szivarfüstös lett a levegő. Az ügyvédek sima gavallérok lettek és zengték a megelégedett ember boldogságának himnuszát. Az ujságirók szellemes megjegyzésekat röpitettek el a rakoncátlan söpredékről, a szinházbarátok magasztalták a kenyérmüvészetet és a hódolók arcáról egy jó cselekedet dicsőitő glóriája ragyo-

KILLIK KÁLMÁN

temetés rendezési vállalata és koporsó raktára

BOROSSEBESEN.

Van szerencsém b. tudomására hozni, hogy **Borossebesen,** Városház-utca, saját házamban levő asztalos- és butormühelyemmel kapcsolatosan

koporsóraktárt

létesitettem, melyben állandó készletet tartok a jelen kornak megfelelő koporsó áruk és mindennemü temetkezési kellékekből.

Üzletem ekként való kiterjesztése folytán azon helyzetben vagyok, hogy előforduló halálesetek alkalmával a legegyszerübbtől a legpompásabb temetések rendezését is elvállalhatom s a legpontosabb és legszolidabb kiszolgálásról biztosithatom.

Jelen közleményem szives figyelemre méltatását kérve vagyok

mély tisztelettel

Killik Kálmán,

asztalos mester.

Patkó Ferencz

lisztraktár és fehérsütődéje

Borossebes.

Van szerencsém a n. é. helybeli és vidéki közönség szives figyelmét fölhivni azon körülményre, hogy **Borossebesi**

lisztraktáramat

tetemesen megnagyobbitva oly helyzetben vagyok, hogy kizárólag **elsőrangu műmalmokból** beszerzett **lisztet, darát, korpát** s egyéb őrleményeket legolcsóbb napi árakon árusithatok.

Ugyszintén ajánlani bátorkodom jóberendezésü

s ü t ő d é m e t,

melyből naponta mindennemü **izléses friss sütemények** kaphatók s házhoz szállitast is elfogadok.

A nagyérdemü közönség kegyes pártfogását tisztelettel kéri

Patkó Ferencz.

HIRDETÉS.

Oancsa Atanáz járási irnok, borossebesi lakosnak egy darab zsemleszinü, fehér pettyes 8 hónapos **vizslája,** mely már némileg tanitva is van, **olcsó áron eladó.**

Egy óvadékkal rendelkező ügyes

kaszinószolga

f. évi julius 1-től

alkalmazást nyerhet.

Bővebb felvilágositás nyerhető a borossebesi kaszinó-egylet háznagyánál.

Meghivó.

A borossebesi
Kerületi Betegsegélyző-Pénztár
1907. évi junius hó 9-én d. e. 11 órakor
a községháza tanácstermében

rendkivüli közgyülést

tart, melyre az érdekelt közgyülési kiküldöttek ezuton is meghivatnak.

TÁRGY:

A pénztári székház felépitésére, a közgyülésnek előterjesztendő költségvetés alapján, az évi rendes közgyüiés által arra megszavazott összes tartaiékalapot az igazgatóság nem latja elegendőnek, kéri a mutatkozó hiányt az 1907. évi fölöslegből megszavazni.

AZ IGAZGATÓSÁG.

Ügyes kifutó gyerek azonnal felvétetik heti fizetéssel.
Cim: a Kiadóhivatalban.

Hirdetéseket jutányos áron elfogad e lap kiadóhivatala.

A szerkesztésért felelős: **Avarfi József.**
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Borossebes, volt Leököss-féle ház.

Nyilatkozat.

Alulirott ezen sorok által kinyilatkoztatom, miszerint folyó hó 2-án este a Korona-vendéglő kerthelyiségében egy félreértett szó miatt Lengyel Ferenc pénztárnok urat akaratom ellenére megsértettem, amit már Lengyel Ferenc urral illő módon elintéztem. Ezen nyilatkozatommal az akkor ott jelen volt közönség előtt tisztázom a dolgot.

Csizmadia József,
az uri kaszinó pincére.

— **Szinészet Gurahonczon.** Mint gurahonczi tudositónk értesit, Somlai Gyula és neje, a Magyar Szinház volt tagjai ott több élvezetes estélyt szereztek a közönségnek a legujabb egyfelvonásos darabok sikerült bemutatásával, tegnap pedig a gurahonczi Tüzoltó egylet javára jótékonycélu mükedvelői előadást adtak, s ez alkalommal szinre került „A megőrült örömapa" 3 felvonásos bohózat, melyben a következők szerepeltek: Somlai Gyula, Sorényi Valérka, Kovács Irénke, Friedländer Helén, Schlesinger Szigeti J., Kesztenbaum Janka, Vas Sándor és Lázár Ferencz.

A Borossebesi Kerületi Betegsegélyző Pénztár[1] versenytárgyalási hírdetménye, 1907.

”Árlejtési hirdetmény.

A borossebesi kerületi betegsegélyző pénztár Paradeiser-utcza[2] sarkán fekvő telkén emelendő székházának építőmunkáira.

Mint: föld, kőműves- és elhelyező-munka, vas, kőfaragó, ács, cserepező, bádogos, asztalos, lakatos, mázoló, üveges, kárpitos, szobafestő, tűzhely- és fűtő- munkákra nyilvános árlejtést hirdet a következő feltételekkel:
1. Az árlejtésben részt vehet mind az a szakértő iparos vagy vállalkozó, akinek üzlete gyakorlására hatósági engedélye van.
2. Ajánlat csak az összes munkákra tehető.
3. A munkákra vonatkozó kivonatokba vállalkozók egységáraikat beiktatva, a végösszeget úgy számokkal, mint betűkkel tartoznak feltüntetni.
4. Az ajánlatok lepecsételve, kellő felírással ellátva legkésőbb folyó évi június hó 17-ig délelőtti 11 óráig a borossebesi kerületi betegsegélyző-pénztár hivatalos helyiségében nyújtandók be. A beadott ajánlatok ugyanott fognak nyilvánosan fölbontatni.
5. Pályázók kötelesek ajánlataik benyújtása előtt az általános és részletes feltételeket tudomásul venni.
6. Bánatpénz nem mellékelendő, kiköttetik azonban, hogy elfogadott ajánlattevő kereseti összegéből 10%, azaz tiz százalék biztosíték fejében 1 évig visszatartassék.
7. A munkára vonatkozó tervek, általános és különleges föltételek a borossebesi kerületi beteg segélyző-pénztár hivatalában, vagy Rázel József[3] műépítésznél (Arad, Deák Ferencz-utcza 2 szám) a délutáni órákban megtekinthetők. A költségvetési példányok, esetleg tervmásolatok ugyanott szerezhetők be.
8. A borossebesi kerületi betegsegélyző-pénztár fenntartja magának azt a jogot, hogy a jutányosság szem előtt tartásával azt a vállalkozót bízza meg a munka végrehajtásával, ki a jó és helyesen készítendő munkák teljesítésére már eleve is a legtöbb biztosítékot képes nyújtani.
9. Az ajánlat elfogadása után a munkák azonnal megkezdendők és olykép teljesítendők, hogy az épület folyó évi október hó 1-én rendeltetésszerű használatba vehető legyen.

Borossebesen, 1907. évi május hó 31-én.

Borossebesi kerületi betegsegélyző pénztár”

A hírdetés megjelent a „Körösvölgy” hetilap 1907. május 31-i valamint a „Békés” hetilap 1907. június 2-i számában, azonos szöveggel. (a szerk.)

[1] alapítva: 1893-ban
[2] ma: b-dul. Republicii
[3] Rázel József aradi műépítész a *borossebesi* uradalom tiszttartójának Rázel Istvánnak a fia. (a szerk.)

Tallózás régi idők sajtójában

(Borossebesi és környékei vonatkozások, 1872-1940.)

— **A monyási** (Aradm.) tanitói állomásra: Következő évi javadalommal: 170 frt készpénz, 20 pm. búza, 20 pm. tengeri, 10 öl tűzifa, 1 tan., 1 lakszoba, konyha, kamra, pincze, házikert és 8 hold hegyi föld, és stóláris jövedelem. A tanítótól kívántatik: a magyar, német nyelv tudása, és az orgonálásbani járatosság.

— **Új Dézna, Vasgyár,** (Aradm.) tanitói állomásra. Évi fizetés: 300 frt készpénz, 1 tan., 1 lakszoba, konyha, kamra, házikert, 8 hold szabad föld, tűzifa a mennyi szükségeltetik ingyen szállítás nélkül. A tanítótól kívántatik: a magyar és német nyelv tudása Mint két állomásra az alább írotthoz a folyamodványok benyújtandók. Graff Simon, iskolaszéki elnök. (Néptanítók lapja, 1872. október 3.)

— **Aradmegyében a szüret** következőleg állapíttatot meg a megyei törvényhatóság f. hó 27-diki ülésen: Gyorok, Ménes, okt. 4-én szüretel, figyelembe véve a hegyközségek javaslatában foglalt indokokat, mik a korai szüretelés mellett szólanak; Radna, Paulis, Kuvin, Kovaszincz, Világos, Galsa, Borossebes okt 8-án; Köves-Patak okt. 11-én; Muszka, Magyarád, Pankota, Apatelekk, Agris-Almás, Aranyág, Draucz, Silingyia, Lugozó okt. 15-én. (Békés, 1883. szeptember 30.)

— Új fürdő. Egy Monyásza nevű, új fürdőről ír egy aradmegyei levelezőnk. A nevezett fürdő a borossebesi uradalomban fekszik s Waldstein gróf tulajdonát képezi. Jahn Vilmos uradalmi igazgató sikeres fáradozása annyira szépítette e fürdőt, hogy annak szép jövőt jósolhatunk. Egészséges vidéke, regényes fekvése s gazdag vastartalmú forrása van. Állandó vendége, ugyan még csak 29 van, de vasár- és ünnepnapon az egész vidék színe-java, üdülés végett oda rándul ki. (Budapesti Hírlap, 1885. június 27.)

— **Méregkeverő szakácsnő.** Borossebesen, Dankó Rózsa, a csendőr-őrs szolgálatából elbocsátott szakácsnő bosszúból meg akarta mérgezni a csendőr-őrs valamennyi tagját, de rajta kapták és letartóztatták. (Pesti Hírlap, 1892. április 12.)

— Menyháza róm. kath. kántortanítói állomása lemondás folytán megürülvén, arra pályázat hirdettetik. Javadalma: 200 frt, 12.30 hl. búza, ugyanannyi kukoricza, 34.10 mt. Fa, a melyből az iskola is fűtendő. Egy féltelek külállományú föld haszonélvezete (22 frt), 10 frt iroda-átalány, szabad lakás házikerttel. Kérvények a plébánia-hivatalhoz czímezve, november hó végéig küldendők be. Az állomás január hó 1-én foglalandó el. Ballauer Kristóf, elnök. (2084-III-2) (Néptanítók Lapja, 1896. november 19.)

— A magyar földrajzi társaság ma délután az akadémia heti üléstermében Hunfalvy János elnöklete alatt felovasó ülést tartott, melyen Márki Sándor dr. külön e célra készített térképek segítségével érkezett „Dézna és vidékéről". Felolvasó előadta, hogy a szép és kies vidék a Dézna-patak mentén, mintegy 160 négyszögkilométernyi területet foglal el. Hegyei leginkább vasércet tartalmaznak, melyet Boros-Sebes, Menyháza és a Zúgó-patak kohóiban évszázadok óta iparcélokra dolgoznak fel a mostan csaknem kizárólag oláh és görögkeleti, azelőtt inkább magyar és református lakosok. Ezután ismerteti a kies vidék egyes tájait, melyek felvirágo-

zását a Vaskohig legközelebb megnyíló, — Boros-Sebesig pedig már régebben megnyílt vasútvonal összeköttetésről lehet reményleni. (Budapesti Hírlap, 1887. március 25.)

— E. M. K. E. Az «Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület» támogatására hívja fel a borossebesi kaszinó elnöke az összes magyarországi kaszinóegyesületeket, így az esztergomit is, hogy azok az övékéhez hasonló határozatot hozzanak az E. M. K. E. alaptőkéjének gyarapítására. U. i. minden kártyázó-társaság nyerő tagja e nyereményből 10 krajczárt tartozik adni az egyesület javára. Ezen szép és senkit sem terhelő jövedelemből hatalmas összeget vélnek összegyűjteni az országban. (Esztergom és vidéke, 1888. június 28.)

— Borossebesen Paradeyser Lajos főszolgabíró jegyet váltott Königsegg Gizella grófkisasszonnyal. (Fővárosi Lapok, 1889. október 12.)

— Aradon, Paradeyser Lajos boros-sebesi szolgabíró oltárhoz vezette Königsegg Gizella grófkisasszonyt. Az esküvőt reggel fél hatkor tartották s tanúk, Purgly János és Hász Sándor voltak. (Fővárosi Lapok, 1889. október 31.)

— A Sárosy ünnepély rendező bizottsága már mindent előkészített a június elsejei leleplezéshez. Aradon a Kölcsey-egyesület tizenegy tagja, Borossebesen a kaszinó összes tagjai helyi bizottsággá alakulva mindent elkövetnek a siker érdekében. Az Aradról kiránduló társaság vasárnap reggel a rendes vonattal indul Borossebesbe, hová 10 órakor érkezik. Ekkor lesz a villás-reggeli s utána rögtön az ünnepély, melyen az emlékbeszédet Varjassy Árpád tartja. Délben egy órakor banket, délután változatos tarkasággal népünnepély, este pedig táncestély következik. Az egész társaság hétfőn reggel ismét Aradon lesz. Részvételi jegy személyenként 2 frt, mibe a villásreggeli, banket s egyéb apró költségek foglaltatnak; a vasúti viteldíj Borossebesbe és vissza csak 2 frt 12 kr. Az ünnepélyen nők is részt vesznek. (Fővárosi Lapok, 1890. május 20.)

— Mária Valéria főhercegnő meg akarja nézni a Waldstein Ernő gróf féle borossebesi uradalmat. A tulajdonos ugyanis alkuba bocsátkozott a királyi család jogi képviselőjével a birtok eladása iránt s ez ügyben legközelebb a főudvarmestert Borossebesre várják. Ha megkötik a vásárt, a főhercegnő férjével minden évben vendége lesz Aradmegyének. (Budapesti Hirlap, 1890. szeptember 21.)

— Wenckheim Frigyes gróf megvette Waldstein Ernő gróf tulajdonát képező borossebesi uradalmat, melynek tartozékát a déznai vasbánya s monyászai fürdő is képezi. Az uradalom kiterjedése mintegy 40,000 hold, vételára egy millió s százezer forint. (Szarvas és vidéke, 1891. augusztus 10.)

— Kiskorú, Izrael Móric nagyváradi illetőségű borossebesi lakos nevét „Karikás”-ra magyarosította meg. (Budapesti Hírlap, 1892. március 15.)

— Az új magyar Gastein. Egy aradi lapban olvassuk a következő hírt: gr. Wenckheim Frigyes nagy áldozatokat hoz a monyászai fürdő világhírűvé tétele érdekében, Zsigmondy mérnök hetek óta dolgozik a monyászai fürdőben. Új fúrást eszközölt ott 22 méter mélységre s meleg forrásra talált, melyből csak úgy zuhog fel a kristálytisztaságú víz. Gr. Wenckheim a tavasz beálltával a monyászai fürdő szomszédságában svájci styl szerinti villákat készül építtetni. A tervek már elkészültek. Borossebesen időzik jelenleg a bohumi vasgyár egyik mérnöke Schulczer Lajos, a kit abból a célból hívtak oda, hogy a borossebesi erdőségben egy 100 méter hosszúságú gőzsiklót építtetsen a borossebesi érc- és erdei szállítmány értékesítése céljából. (Pesti Hirlap, 1892. november 3.)

— Románok az óvoda ellen. Borossebesről írja levelezőnk, hogy a város képviselőtestülete egy óvoda felállítását vette tervbe s a kultuszminiszter 250 forintos évi segélyt engedélyezett is hozzá. A fenntartási költségek összesen nem haladnák meg az ötszáz forintot s a különbözetet a község képviselőtestületének magyar része hajlandó is lett volna megszavazni, de a román képviselők leszavazták őket. Razel István fellebbezésére az ügy most a megyebizottság elé kerül. (Pesti Napló, 1893. július 6.)

— A vaddisznó és a mozdony. A menyházai vad erdőségen egy kis iparvasút vezet keresztül a vasolvasztóig, mely vasútnak természetesen parányi mozdonya van, megfelelő kocsikkal. A napokban ez a miniatur mozdony nagy vígan haladt a síneken, maga után vonszolva nehány fatönkökkel megrakott kocsit. A mint úgy az olvasztó felé baktatott, egy erősen kifejlődött vaddisznó ugrott elő és elállta az útját. Az erdész, a ki épen arra járt, gyorsan lekapta a válláról a puskáját és rálőtt a vadra. A lövés azonban nem igen volt erős és csak még jobban felbőszítette a vadkant, a mely az első dühében a vasúti mozdonynak szaladt és — feldöntötte. A személyzet, már mint a gépész és a kalauz néhány oláhval szövetkezve, a vadkannak esett s addig ütötte-verte fejszével, doronggal és vasrúddal, a míg a megsebzett és mozdonyt feldöntő vad kiadta a páráját. Ezután a mozdonyt talpra állították, a vaddisznót az egyik kocsira felrakták s a kalauz megadta a jelt — mehet. És a ki vasút, túlesvén holmi vasúti baleseten, újból vígan robogott az erdőn át az olvasztó felé. (Pesti Hírlap, 1894. február 8.)

— Borossebes. (Arad m.) A rohamos olvadás miatt a Fehér-Körös és a hegyi patakok sok kárt okozlak, így a Körös kiöntése Gurahonc és Borossebes határában a völgyben levő őszi vetéseket, legalább is 1000 kat. holdnyi területen részint kimosta, részint beiszapolta, ezen a területen termés aligha lesz. A Dézna patak az országutat s a vasúti töltést erősen megrongálta. (Pesti Hírlap, 1895. április 5.)

— Útonálló gyermekek. Kellemetlen kalandja volt a napokban Czárán Gyula monyászai, aradmegyei földbirtokosnak. Kisétált Barzest[1] község határában fekvő birtokára s ott egy patak partján lepihent. Alig dőlt végig a gyepen, hét toprongyos suhanc bújt elő a fák közül és pénzt követelt tőle. Czárán adott nekik néhány fillért, aztán fölkelt és utnak indult. Néhány perc múlva azonban újra megállították a suhancok, akik időközben fejszékkel fölfegyverkeztek: — Sok, nagyon sok pénz kell nekünk — kiáltották karban s veszedelmesen hadonásztak a fejszékkel. A kellemetlen helyzetbe került Czárán szabadulni akart az alkalmatlan liliputiaktól és öt forintot adott nekik. Ezek azonban vérszemet kaptak s immár ötven forintot követeltek. A földbirtokos sem vette tréfára a dolgot, futni és kiabálni kezdett. Lármájára két fegyveres erdőőr jött elé, akik az útonálló gyermekeket szétkergették. Czárán azonnal jelentést tett esetéről a csendőrségnek, amely a tetteseket Marta Ilie pásztorfiú és társai személyében már el is fogta. (Pesti Napló, 1895. május 10.)

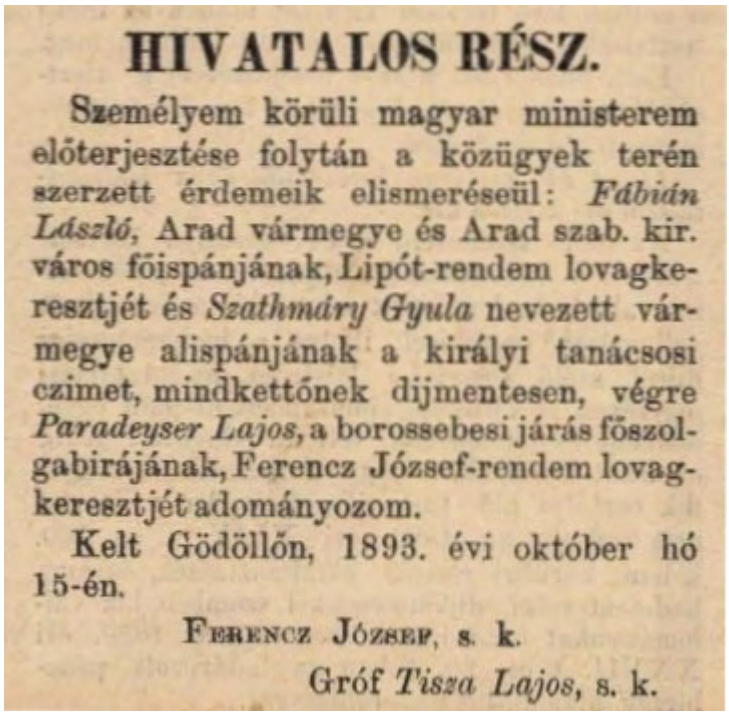
[1] Bârzeşti

— Kisiklott a kavicsvonat. A Menyháza – Borossebes vasúti vonalon, Menyháza és Borossebes állomások között egy kavicsvonat mozdonya június 12-én kisiklott és a szerkocsival s több teherkocsival együtt a magas töltésről lezuhant. A lokomotívvezető és a fékező idejekorán leugrottak a vonatról, a fűtő azonban a mozdony alá került. A szerencsétlen embert összezúzva, holtan húzták ki a kocsikerekek alól. A megrongált pályatestet már kijavították, a vonatok akadálytalanul közlekednek. (Pesti Napló, 1895. június 16.)

— Óriási vihar. Menyháza fürdő vendégeit, mint levelezőnk írja, nagyon megrémítette tegnap egy orkánszerű vihar, amely délután négy órakor tört ki, Csaknem éjjeli sötétség támadt hirtelen s óriás forgószél keletkezett, amely körülbelül ötszáz fát csavart ki tövestül.

Tíz percig galambtojás nagyságú jég esett s borzasztó pusztítást vitt véghez. Egy urasági inas egy fa alá menekült, amely azonban a vihartól kicsavarva ledőlt és az inas karját eltörte. Egy másik fa egy bányamunkást zúzott össze. A borossebes-menyházai vasútvonal egészen be van borítva kitépett fákkal. Az arad-csanádi vasutak főmérnöke hatvan munkással sietett a pálya megtisztítására. (1895. augusztus 10.)

— **Paradeyser** Lajos főszolgabíró 50 éves korában március 17-én meghalt Boros-Sebesen. A főszolgabírót a kit a király borossebesi látogatása alkalmával a Ferenc József-renddel tüntetett ki, agyszélhüdés érte. (Budapesi Hirlap, 1896. március 18.)

HIVATALOS RÉSZ.

Személyem körüli magyar ministerem előterjesztése folytán a közügyek terén szerzett érdemeik elismeréseül: *Fábián László*, Arad vármegye és Arad szab. kir. város főispánjának, Lipót-rendem lovagkeresztjét és *Szathmáry Gyula* nevezett vármegye alispánjának a királyi tanácsosi czimet, mindkettőnek dijmentesen, végre *Paradeyser Lajos*, a borossebesi járás főszolgabirájának, Ferencz József-rendem lovagkeresztjét adományozom.

Kelt Gödöllőn, 1893. évi október hó 15-én.

Ferencz József, s. k.

Gróf *Tisza Lajos*, s. k.

— **Ezüstlakodalom.** Szép családi ünnepély folyt le Borossebesen, melyen résztvett az egész község és a környék intelligenciája. Rázel István, a Wenckheim uradalom felügyelője ülte nejével házassága huszonötödik ünnepét. (Békésmegyei közlöny, 1897. július 22.)

— **A menyházai Krisztina-bál.** Menyházán f. hó 23-án tartják meg a hagyományos Krisztina bált. A rendezőség a napokban alakul meg Baross Ferencz járási főszolgabíró elnöklete alatt s küldi szét a meghívókat. Értesülésünk szerint e kedélyes mulatságon nemcsak a fürdő közönsége, hanem a környék s az egész megyéből, Békésből is többen részt vesznek. Aradról is számosan készülnek ez alkalomra, Menyházára s bizonyára az idei Krisztina-bál is méltó lesz elődeihez, melyek emléke annyi ifjú szívben hagyott kellemes benyomást. (Békésmegyei közlöny, 1898. július 17.)

— **Menyháza fejlődése.** Évről-évre szépül, halad Aradmegyének szép fürdője, a melyet nem hiába illetnek a magyar Gasteinnak. Új és mindenik mellett eredeti, szép fürdő marad az: Menyháza. Az idei fürdő-szezonra érdekes változtatások várhatók Menyházán. Wenckheim Frigyes gróf, a fürdő tulajdonosa, — mint értesülünk — az idei szezonra az egész fürdőt villammal világítja be. Ez az újítás csak modernebbé és szebbé fogja tenni ezen üdülőhelyet és nincs kétség benne, hogy a villamfény mellett sokkal inkább fognak érvényesülni a fürdő szép tájai, mint eddig. — A villák száma is megszaporodik. Az Arad-csanádi egyesült vasutak szűkebb, háromtagú igazgatósága ugyanis elhatározta, hogy Menyházán új, nagyszabású villát

építtet és megbízta a vasút mérnöki hivatalát, hogy a villa építésére tervet és költségvetést készítsen. (Békésmegyei közlöny, 1898. február 24.)

— **Mairovitz Emil borossebesi vállalkozó**, Wenckheim Frigyes gróf menyházai márvány- és mészipar-telepét bérbe vette s Borossebesen márványkő-telepet nyitott. (Magyar Ipar, 1898. július 3.)

— **Nagy tűz Menyházán.** Péntekre virradó éjjel nagy tűz pusztított Menyházán, de nem a fürdőtelepen, hanem a községben. Egy hatalmas szénpajta égett tele szénnel, amely gróf Wenckheim Frigyes tulajdonát képezte. A tüzet csak a késő éjjeli órákban tudták eloltani. A kár 8000 forint. (Békésmegyei közlöny, 1898. július 17.)

— **Beszüntetett bányaüzem.** Kisjenői tudósítónk jelentése szerint Borossebesen a kőbánya üzemét tegnap beszüntették s a munkásokat elbocsátották. A kőbányában állandóan mintegy háromszáz munkás foglalkozott, nagyobbrészt olaszok. A kenyér nélkül maradt munkások közt óriási az elkeseredés, mert az üzem beszüntetése váratlanul jött s a legtöbb munkásnak csak annyi pénze maradt, amennyit az utolsó héten keresett. (Pesti Napló, 1898. augusztus 26.)

— **Veszedelmes hógolyózás**. Az aradmegyei Borossebes községben több asszony mosott a községen átfolyó patak partján, midőn arra hajtott kocsijával Bálint Szevér borossebesi gazda. Bálint, a ki épp virágos jó kedvében volt, felkapott egy csomó havat s közé dobta a sikoltozó asszonynépnek. A hógolyó Tógyer Mitru, gazda feleségét találta és pedig oly erővel, hogy a szegény asszony nyomban összeesett. Az asszonyok megnézték erre a hógolyót s abban egy nagy darab, másfél kiló súlyú jégdarabot találtak. A szerencsétlen asszony életbenmaradásához alig van remény. (Magyar Földmívelő, 1900. február 4.)

— **A menyházai gyógyfürdőben** augusztus hó 12-én jótékony czélú Krisztina bál lesz. Belépti díj: családjegy 5 korona, személyjegy 2 korona. A bál tiszta jövedelme a menyházai r. kath. és g. kel. iskola alap javára fordíttatik. Kezdete 8 és fél órakor. (Békés, 1900. július 29.)

— **Dr. Ormi Mór,** Aradvármegye borossebesi járásának orvosa, hetvennégy éves korában elhunyt Borossebesen. (Pesti Napló, 1900. november 23.) (Végső nyughelye: Buttyin, izr. temető – a szerk)

— **Motorkocsik a vasúti síneken**. Borossebes és Menyháza között érdekes kísérletet tettek e hó 19-én, mely a maga nemében ez ideig első az országban és hivatva van a személyszállítást más alapon reformálni. Az Arad-Csanádi Vasutak kezelése alatt álló borossebes-menyházai szárnyvonalon egy elegáns kiállítású, 24-30 személy szállítására berendezett automobillal tettek kísérletet. A motorkocsi a vasúti síneken jár s így újítás az automobilok terén s kísérlet, vajon a motorkocsi olcsóbbá teszi-e a személyszállítást? A próba elég jó eredménnyel végződött, amennyiben az automobil a 21 kilométernyi utat 44 perc alatt tette meg, ami a rendes vasúti sebességhez arányítva nem éppen meglepő, de tekintve, hogy ezt az utat fékezve tették meg, az eredményt mégis biztatónak mondhatjuk. (Pécsi Közlöny, 1901. november 24.)

— **Kiskorú, Bienenstock Rezső** borossebesi illetőségű, ugyanottani lakos családi nevének „Bácskai”-ra kért átváltoztatása, a f, év 809. számú belügyministeri rendelettel, megengedtetett. (Budapesti Közlöny, 1903. január 15.)

— **Felolvasás Menyháza és vidékéről.** Az országos turista-egyesület budapesti osztálya felkérte Hajnal Albert dr. főorvost, menyházai fürdőorvost, hogy Menyháza és vidékéről tartson felolvasást, turista-szempontból. A főorvos megígérte a kérelem teljesítését és felolvasását márczius 7-én délután 4 órakor fogja megtartani a budapesti tudományegyetem ásvány-

tani osztályának előadási termében. A felolvasás magában foglalja Menyháza és vidéke ismertetését, gyönyörű fekvését, vidékének leírását, melynek megkapó szépsége, regényessége mindenkit elragad. Hogy a felolvasás még közvetlenebb legyen, Menyháza és vidékének körülbelül hatvan vetített képével illusztrálja szavait a tudós főorvos. (Békés, 1903. márczius 1.)

— **Új vasút Aradmegyében.** Aradról jelentik. Új vasutat adtak át e héten a forgalomnak, a borossebes paisani iparvasutat, a melyet a bécsi fakereskedelmi társaság építtetett a Borossebes környékén bérelt erdőterületek kihasználása végett. Az új vasút 10 km hosszú s a közigazgatási és műtanrendőri bejárás után Ney Ferenc főfelügyelő azonnal engedelmet adott a vasút megnyitására. (Budapesti Hírlap, 1903. július 8.)

— **Izrael Mária** borossebesi illetőségű pozsonyi lakos családi nevének „Karikás"-ra" kért átváltoztatása a folyó évi 99.088. számú belügyministeri rendelettel megengedett. (Budapesti Közlöny, 1903. október 28.)

— **Betörés egy takarékpénztárba.** Aradról távírják, hogy Borossebesen e hó 23-ikán éjjel betörés történt az ottani takarékpénztár helyiségébe. A betörők a helyi viszonyokkal ismerősök nem lehettek, mert a pénztár helyett a szomszédos óvodába hatoltak. Az óvodában özv. Bihariné, az óvónő volt, a ki a behatoló alakok láttára moczanni sem mert. Az óvónő lakásából hatoltak aztán át a pénztárba, hol a Borossebesi Betegsegélyző Egylet Wertheim-szekrénye áll. Miután ezt nem tudták felkészíteni, kiczipelték a szobából, kocsira rakták és elhajtottak. Az óvónőt nem bántották, de őriztették két emberrel, hogy lármát ne csapjon. Az öregasszony a rémülettől megbénulva, mukkanni sem mert és a legnagyobb izgatottságban, ébren töltötte az egész éjjelt. Csak világos reggel mondta el a betörés részleteit, mikor már a betörők árkon-bokron túl voltak. A szekrényben, a mit a betörők elvittek, 150 korona készpénz és 22,000 korona értékpapír volt. A betörőket keresik. (Magyar Nemzet, 1903. december 27.)

— **Arad vármegye fejlődése.** Az Arad vármegyei gazdasági egyesület jelentését nem jó szívvel fogják olvasni a […], de annál jobban örül rajta minden jó érzésű keresztény ember.

A fogyasztási szövetkezetek száma négygyel gyarapodott. A múlt évben létesült: a „Bokszegi Községi Fogyasztási és Értékesitő Szövetkezet" 267 taggal, 362 üzletrészszel, 7240 korona értékben; a „Szapáryligeti Községi Fogyasztási és Értékesitő Szövetkezet" 121 taggal, 157 üzletrészszel, 3140 korona értékben; a „Puszta-Szent-Páli Fogyasztási és Értékesitő Szövetkezet 78 taggal, 105 üzletrészszel, 2100 korona értékben; a „Borossebes és Vidéke Fogyasztási és Értékesitő Szövetkezet" 149 taggal, 205 üzletrészszel, 4100 korona értékben. Ezen négy új fogyasztási szövetkezettel a fogyasztási szövetkezetek száma vármegyénk területén 24-re emelkedett. Kitűnő működést fejtett ki az Aradvármegyei Gazdasági Egyesület Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete is, mely az idén is foglalkozott a hadsereg-ellátással és az aradi, illetve temesvári élelmezési raktárnak 3500 métermázsa zabot szállított. A pénztár forgalma 756.688 korona 18 fillért, a könyvelési összforgalom 1.410.691 korona 35 fillért, tehát közel másfél millió koronát tett ki. Szép sikereket ért el a Pécskai Előlegező és Gabonaértékesitő Szövetkezet is, mely tetemes tiszta nyereséggel zárta le évi mérlegét. A tejszövetkezetek szervezése és a meglevő tejszövetkezetek termékeinek minél jobb értékesítése is nagyban igénybe vette az egyesület tevékenységét. A múlt évben 1452 gazda 1941 tehén tejtermékeit értékesítette szövetkezeti után összesen 1.809,156 liter tejet termelve, amelyért 181,794 korona folyt be. Tehát esik egy tehénre átlag 933 liter tej, mely 10 fillérrel értékesült, úgy, hogy egy tehén évi haszna 93 koronát tett ki. Ami mindenesetre kiváló eredmény. A hatalmas tejszövetkezeti akciónak mintegy törvényszerű következménye volt az aradi vaj- és tejközpont létesülése, mely csaknem egy éve működik már Aradon. (Buda és vidéke, 1904. márczius hó)

— **Esküvő.** Rázel József, az aradi államépitészeti hivatal segédmérnöke f. hó 19-én vezette oltárhoz Debreczenben Tóth Erzsike kisasszonyt, Tóth Kálmánnak, volt állomásfőnökünknek szép leányát. Tanuk voltak, a menyasszony részéről: Hám József főgimn. igazgató, a vőlegény részéről sógora Leinvalter Gyula vasgyári igazgató *Borossebesről*. (Szatmármegyei Közlöny – 1904.)

— **Eljegyzés**. Tóth Kálmán, a gyulai kir törvényszék rokonszenves ifjú aljegyzője eljegyezte Borossebesen Olasz Margitot. (Békés, 1904. július 10.) Olasz Vilmos állomásfőnök lánya. (a szerk.)

— A nyíregyházavidéki kisvasutak, vagyis a nyíregyháza-dombrádi h. é. vasút igazgatóságához érkezett értesítés szerint az aradi Weitzer féIe gyár végre elkészült a személyszállító motorkocsikkal, amelyeknek már a múlt november 1-én kellett volna készenlennieők. A kocsikat most próbáljak ki az arad-csanádi vasutak borossebes - menyházi keskenyvágányú vonalán, ahol a merész kanyarodások és nagy emelkedések kiválóan alkalmassá teszik a pályát az ilyen próbamenetekre. A kocsik a jövő február hó elején megérkeznek Nyíregyházára s így a személyforgalom február 10-15-ike körül most már csakugyan minden valószínűség szerint, megindul. A kocsik, mint hírlik, igen csinosak és ízlésesek. Színük világos sárga, barna díszítésekkel. A menetrend most van jóváhagyás alatt a kereskedelemügyi minisztériumban. (Nyírvidék, 1906. január 28.)

— **Gróf Wenckheim Frigyes** kigyósi nagybirtokos újabban több birtokát eladni készül. A gróf csak vagy két évtized előtt vásárolta borossebesi uradalmát két millió koronáért. Ennek az uradalomnak javarészét erdőségek képezik, míg a szántóföld oly gyönge, hogy a befektetett tőkének 3%-os kamatait sem hajtja ki. Ilyen gyümölcsözés mellett nem sok reménynyel kecsegteti Wenckheim Frigyes grófot a jövő, mely a munkásvilág piros lobogóját küldi. A harmicezer holdnyi földterületre több vevő is akadt, de ezek közül egy sem volt hajlandó olyan árat fizetni, mely a gróf által fizetett összeget s a befektetések eddigi summáját fedezni lett volna képes. Wenckheim Frigyes gróf már-már lemondott az eladás gondolatáról, amikor új vevő jelentkezett Günther Jenő porosz herceg személyében, aki a birtok vételárának kétszeresét ígérte, csakhogy a borossebesi birtoktesthez jusson. A tárgyalások a herceg és gróf között meg is indultak, de Wenckheim Frigyes később kijelentette, hogy földje német hercegnek nem eladó Egy másik nagyarányú birtok eladásnak hírét is közlik most lapunkkal. Az eladó itt is Wecnkheim Frigyes gróf, aki békési birtokán is túl akar adni. A birtokot parcellázás céljából adja el s a vevő egy angol konzorcium, amely működésének színteréül legutóbb Magyarországot szemelte ki. A konzorcium székhelye Boroszlóban van s egyik megbízottja révén állandó összeköttetést tart fenn Wenckheim Frigyes gróffal. A megállapodás létre is jön a napokban s a parcellázás munkálataihoz jövő év folyamán hozzá is kezd a konzorcium. (Békésmegyei Közlöny, Békéscsaba, 1906. decz. 20.)

— **Tenyészállat kiállítások.** Az Aradvármegyei Gazdasági Egylet a vármegyei lótenyésztő bizottsággal karöltve, a földmívelésügyi minisztérium anyagi támogatásával június 2-án Nagykamaráson tenyészló és szarvasmarha kiállítást, június 9-én Pankotán tenyészló kiállítást, junius 16-án Borossebesen szarvasmarha kiállítást rendez, mely alkalmakkor lovak díjazására 1000, szarvasmarhák díjazására 1200 koronát fordítanak. Díjat azonban csak a kistenyésztők kapnak. (Gazdák Lapja, 1907. május 17.)

— Buttyinban elfogott gyilkos. Egy országosan körözött gyilkost kerített hurokra a véletlen csötörtökön Buttyin községben. Lázár Fülöp jószási illetőségű egyént ugyanis egy régebben elkövetett gyilkosság gyanúja terhelte s mind ismeretlen tettes bujkált vidékünkön, amenynyiben a nyomozat csak a személyleírás alapján folyt utána. Csütörtökön sorsa a buttyini

járásbíróság épület előtt vezette éppen, midőn Tomcsics János jbírósági írnoknak az ablakon át sikerült benne felismerni a Rendőri Közlönyben adott személyleírás hasonmását s intézkedett azonnali elfogatása iránt. A csendőrség az aradi kir. ügyészségtől nyert felhatalmazás alapján letartóztatta s bekísérte az ügyészségi fogházba. (Körösvölgy, 1907.)

— Gyújtó villám. Köztudomású, hogy május 16-án a sűrű villámlások több helyütt kisebb-nagyobb károkat okoztak. Mint most értesültünk, aznap délelőtt 9-10 óra tájban Szakács község határában a *Munk H. és fia* cég tulajdonát képező kolnába is lesújtott egy villám, mely fölgyújtotta az épületet s azt porig elhamvasztotta. Itt bennégett az egyéb gazdasági felszerelésen kívül, Serbán Sziniszte tiszai lakos 10.000 korona értékű cséplőgépe is, mely a tél alatt ide volt beraktározva. A kár körülbelül 13.000 korona, mely biztosítás útján megtérül. (Körösvölgy, 1907.)

— Súlyos baleset. Mint értesültünk, pénteken délután majdnem végzetes baleset érte Füleki Ferenc helybeli ácsiparost, kit egy épület bontása közben egy lezuhanó gerenda oly súlyosan talált megütni, hogy bal lábán csonttörést szenvedett. Az első orvosi segélyben dr. Lőw Mihály járásorvos részesítette s további gyógykezelés végett beszállították a borosjenői kórházba. A szerencsétlenségnek állítólag a munkás saját vigyázatlansága az oka, mert a veszélyre több ízben figyelmeztetve lett. (Körösvölgy, 1907.)

— Százezer korona jótékonyczélú alapítvány. Gróf Wenckheim Frigyesné, szül. Wenckheim Krisztina grófnő, akinek jótékonysága mondhatni páratlanul áll, nemesszívűségének újabbi fényes tanúbizonyságát adja. Mint illetékes — és így hiteles forrásból — értesülünk, a nemes grófnő uradalmi községei szegényei javára nagylelkű alapítványokat tesz úgy Békés-, mint Arad- és Mosonvármegyékben. Így, Békés község kap 40000 korona, Újkígyós 20000 korona, Székudvar 10000 korona, Borossebes 10000 korona, Lébényszentmiklós 20000 korona, tehát valamennyi község együttesen 100000 koronát. Spett Ferencz dr., központi jogtanácsos, az alapító levelek kiállítása végett tárgyalásban van az illető vármegyék alispánjaival az alapítványok kezelése, kamatai kiosztása stb. tárgyában. Ambrus Sándor, vármemegyénk alispánjával is megindultak a tárgyalások ez ügyben és miután a vármegye természetszerűleg a legnagyobb előzékenységgel kész a nagylelkű alapító intenczióinak mindenben eleget tenni, eme tárgyalások rövidesen teljes sikerrel be fognak fejeztetni. Ez újabb fejedelmi alapítvány ismételt megnyilatkozása Wenckheim Krisztina grófnő nemes áldozatkészségének és páratlan jó szívének, amely nevét úgy a jelenben, mint a késő jövőben, ércznél maradandóbban fogja megörökíteni. (Békés, 1908. január 26.)

— Aradmegye közigazgatási bizottságának ülésén a tanfelügyelő jelentette, hogy Popovics Demeter román tanító ellen a magyarság elleni izgatás, Magyar Miklós ellen a magyar nyelv elhanyagolása miatt a kultuszminiszter elrendelte a fegyelmit. A megyei iskolák vizsgálatánál a tanfelügyelő a borossebesi ref. iskolában sok rendetlenséget talált. (Pesti Hirlap, 1908. február 8.)

— Kőbánya bérbeadása. Borossebes község volt urbéreseinek tulajdonát képező kőbánya május 17-én a községházánál tartandó árverésen 3 egymás után következő, esetleg egy évre is, haszonbérbe fog adatni. Árverési föltételek Mihulin Ágoston volt urb. bizott, elnökénél. (Magyar Kő- és Márványújság, 1909. május 15.)

— Kiskorú Rosenthal Ernő, Fülöp és Szeréna borossebesi illetőségű, ugyanottani lakosok családi nevének „Karikás”-ra kért átváltoztatása az 1909. évi 110.856. számú belügyministeri rendelettel megengedett. (Budapesti Közlöny, 1909.)

— **Házvezetőnőt keresek**, a ki miután egyedül vagyok, háztartásomat gondosan kezelné, s jól főzni tudna, a szakácsnő esetleges akadályoztatásánál, ennek teendőit is ellátná, Bolyos József főszolgabíró, Borossebes, Arad megye. (Budapesti Hírlap, 1909. december 16.)

— **Az aradi orvoskongresszus.** Aradról jelentik: A szeptember 8-án, Aradon kezdődő orvoskongresszus előkészítésére tegnap értekezlet volt. Az értekezleten a védők, Urbán Iván főispán és Varjassy polgármester kijelentették, hogy mindent elkövetnek a siker érdekében. Az arad-csanádi vasúttársaság ingyen különvonatot indít a kongresszus részére Menyháza - fürdőig, hol a kongresszus. Wenckheim László gróf vendége lesz. A kongresszuson, a mely üléseit a városháza dísztermében tartja, mintegy 500 orvos jelenik meg több egyetemi tanárral. (Budapesti Hírlap 1910. július 19.)

— **A hetedik hadtest gyakorlatai.** A temesvári császári és királyi hetedik hadtest idei fegyvergyakorlatai kisebb méretűek lesznek és már a szeptember hó 6-án és 7-én a Lugos, Románboksán és Nagyzorlenc közt tartandó zárógyakorlatokkal érnek véget. Ezeken a zárógyakorlatokon azonban nem vesznek részt a hadtest összes csapatai, csupán a temesvári harmincnegyedik gyaloghadosztály és a szegedi második honvédkerület ezredei. A nagyváradi tizenhetedik gyaloghadosztály Belényes, Riény, és Stej közt fog gyakorlatozni augusztus 31-től szeptember 7-ig. A tartalékosokat két turnusban hívják be a fegyvergyakorlatokra. Az első turnust augusztus 16-tól 25-ig, a második turnust augusztus 26-tól szeptember 7-ig tartják benn. A Szegeden állomásozó negyvenhatodik és az Aradon állomásozó harmincharmadik gyalogezredek augusztus 21-én hagyják el állomáshelyeiket ás mint harmincnegyedik gyalogdandár, augusztus 30-ig gyakorlatoznak Borossebes és Buttyin környékén. A Szegeden állomásozó ötödik honvédgyalogezred augusztus 24-től 28-ig Temesrékás, Aga, és Bethlenháza környékén tart ezredgyakorlatokat. (Délmagyarország, 1910. július 22.)

— **19 éves, keresztény, vas- és füszerkereskedő segéd**, ki szakmáját teljesen érti, augusztus 10-re állást keres. Szíves megkeresést kér: Patkó Ferencz, Borossebes, Berzai-ut 184.
(Magyar Vaskereskedő, 1910. július 31.)

— **Borossebes összes kőfaragói** sztrájkban állnak. A sztrájk bérjavításért folyik. Kőfaragó ne utazzék oda. (Népszava, 1910. szeptember 15.)

— **Aradról jelentik:** a borossebesi járásban lévő Doncseny községben, Wenckheim Frigyes gróf fűrészgyár-telepén, amelyen száz munkás dolgozik, leégett. A fűrészgyár bérlőjének lakását sikerült kiüríteni, azonban a nagy zavarban minden értéktárgyat elloptak. A tűz oltására a borossebesi tűzoltóság is kivonult, melynek hosszas munka után reggel felé sikerült a tüzet lokalizálni és a gyárat megmenteni. (Budapesti Hírlap, 1910. szeptember 23.)

— … **A mezőhegyesi, meg a lippai** gyakorlatok előtt Borossebesen is voltak nagy manőverek és a sebesi állomáson márványtábla hírdeti annak emlékét, mikor a király vonatindulás előtt vidám beszélgetést folytatott Paradeyser főszolgabíróval… (Délmagyarország, 1912. április 17.)

— **Menyháza fürdőn** a fürdőtelepen egy magánvilla kiadó. Bővebb felvilágosítást Illés Albert nyújt Menyházán. 6607 (Pesti Hírlap, 1912, május 10.)

— **Nyári lakások.** Menyháza gyógyfürdő, Aradmegyében. Természetes hévfürdő, vízgyógyintézet, ásványvíz, uszodák, masszázs gyógymód, napfürdő. Tengerszin feletti magassága 291 méter, a környező hegységé 500-900 m. Fürdő völgyzárt, szél ellen jól védett. Dúsan díszlő lomberdő, számos patakkal. Sétányán nagyszabású fenyőkultúra. Gyógyhatással bír, szükvérüség, bizonyos női bajoknál, s bőrbántalmak egész sorozatánál, gerinc, agybántalmak,

hátgerinc sorvadásnál. Hystéria és hypochondriánál. Csúz és köszvény bajoknál. Elő és utószezonban 25 százalék árengedmény. Prospektust ingyen és bérmentve küld Németh István fürdő- és vendéglőbérlő. 85304 (Pesti Hírlap, 1912. május 26.)

— A borossebesi tégla- és cserépgyár iparvágánya. Berstein Manó borossebesi lakosnak engedélyt adott a kereskedelmi minister arra, hogy a Borossebes község Kurjantó nevű dűlőjében lévő tégla- és cserépgyárát az aradi és csanádi egyesült vasutak barzai állomásával lóüzemü vasút segélyével összekösse. (Vasúti és közlekedési közlöny, 1912. június hó 2-án.)

— Wenckheim Frigyes gróf szerencséje. Aradról jelentik: A most elhunyt Wenckheim Frigyes gróf királyi főpohárnok mester egyik legszebb és legértékesebb birtoka az aradmegyei, borossebesi harminckétezer holdas uradalom. Ezt most megvásárolja egy berlini pénzcsoport több mint tízmillió koronáért. A már eltemetett zászlós úr húsz évvel ezelőtt mindössze másfélmillió koronáért vásárolta Waldstein cseh mágnástól. Ez a vétel annak a bizonyítéka, hogy Wenckheim gróf bámulatos szorgalma mellett még a véletlen szerencsének is köszönköszönheti vagyonának közel kétszáz millió koronára való szaporodását. A borossebesi uradalom hosszú ideig volt Waldstein gróf tulajdonában. A birtokot az Aradon is jól ismert és joviális felfogásáért általánosan kedvelt Jahn Vilmos jószágkormányzó dirigálta. A cseh gróf egyáltalán nem törődött azzal, mi történik a birtokán. A jószágkormányzó korlátlan úr volt és olyan terméseredményt mutatott ki, amilyent akart. Az öregúr pedig hihetetlenül silány eredményeket produkálhatott a kitűnő borossebesi birtokkal. A ki nem mutatott termést, vagy az abból befolyt jövedelmet elraktároztatta jobb időkre. Hogy mi célja volt a raktárakban összehalmozott rengeteg gabonával, drága borokkal és a kasszába tett sok pénzzel, azt senkinek se mondta, legkevésbé a cseh grófnak. Mivel a borossebesi birtokból évről-évre kevesebb jövedelme volt Waldstein grófinak, a cseh földesúr elhatározta, hogy gyorsan túlad az aradmegyei dominiumon. Anélkül, hogy Jahnnak a véleményét kikérte volna, tárgyalni kezdett Wenckheim gróffal. Waldstein annyira kínálta a birtokot, hogy arányban álljon a Jahn által, évenként kimutatott terméssel. Így aztán egymillió-kétszázezer koronában állapodtak meg. Az adásvételi szerződést Csehországban kötötték meg. Wenckheim kérésére a gróf sürgős táviratban kérte meg a borossebesi főszolgabírót, hogy a birtokon levő minden ingóságot azonnal pecsételtesse le, mert a birtokot Wenckheim gróf megvásárolta az uradalomban található minden ingósággal együtt. A távirati parancs értelmében a lepecsételés megtörtént. Néhány nap múlva Wenckheim átvette az uradalmat és konstatálta, hogy mintegy másfél millió korona értékű olyan ingóság jutott neki, amelyről Waldstein gróf mit sem tudott és amelyeket Jahn igazgató tett el jobb időkre. A birtokot tehát Wenckheim úgyszólván ajándékba kapta a cseh mágnástól. És ezt az uradalmat most több mint tiz millió koronáért fogja eladni. (Délmagyarország, 1912. június 25.) (Jahn Vilmos 1859-től igazgatta az uradalmat – a szerk.)

— A borossebesi Wenckheim-uradalom német kezekben. Szó esett arról, hogy az állam meg akarja vásárolni a borossebesi gróf Wenckheim-féle birtokot. Az államot azonban megelőzte egy berlini pénzcsoport, amely — mint Aradról írják — a minap elhunyt gróf Wenckheim Frigyes borossebesi, harminckétezer holdas birtokát körülbelül tizmillió koronáért vásárolja meg. A gróf húsz évvel ezelőtt vásárolta meg a birtokot gróf Waldstein cseh mágnástól s akkor a vételár mindössze másfél millió koronára rúgott. Annak idején az adásvételi szerződést Csehországban kötötték meg és gróf Waldstein sürgős táviratban kérte a borossebesi főszolgabírót, hogy a birtokon lévő ingóságokat azonnal pecsételtesse le, mert a birtok az uradalomban található minden ingósággal együtt cserélt gazdát. A lepecsételés megtörtént, néhány nap múlva pedig, amikor gróf Wenckheim átvette az uradalmat, mintegy másfél millió korona értékű olyan ingóságra talált, amelyről a cseh gróf mit sem tudott. (Pesti Napló, 1912. július 4.)

— **Rosenthal Etelka** borossebesi illetőségű budapesti lakos családi nevének „Rózsa” névre kért átváltoztatása az 1913. évi 118.466. számu belügyministeri rendelettel megengedett. (Budapesti Közlöny, 1913. augusztus 15.)

— **Egy gróf Wenckheim-féle birtok bérbeadása.** Borossebesből jelentik, hogy gróf Wenckheim testvérek borossebesi uradalmukat húsz évre bérbeadták. Mégpedig a szántóföldeket Mocsáry László[1] fegyverneki földbirtokosnak, a menyházai vasbányákat pedig egy külföldi részvénytársaságnak. Gróf Wenckheimék csak az erdőségeket és a fürdőt tartották meg. (Pesti Napló, 1913. szeptember 30.)

— **A gróf Wenckheim-féle borossebesi vasmű** és vasbányákat sziléziai tőkepénzesek bérbevették és üzembe helyezték. Az évi bér az első három évben 27.000 K, azon túl 54.000 K. Értesülésünk szerint a bérlőkonzorcziumnak nem az a czélja, hogy a bányákat kihasználja, mert állítólag érczben igen szegény, hanem, hogy a nagyváradi püspöki uradalomtól bérbe vett bányákkal vasúti összeköttetést létesítve, a már meglévő iparvágányon hozzák le Borossebesre az ott kitermelt érczet, amihez így igen olcsón jutottak (mm.-ként 2 fillér). A hámort és bányákat előzőleg a Rimamurány-salgótarjáni vasmű r.-t. bérelte. (Magyar Vaskereskedő, 1913. október 12.)

— **Az aradmegyei Dézna** község lakói közül a minap kétszáztizen kértek amerikai útlevelet. A kis falu népe azért vándorol ki, mert a környékbeli nagy uradalmat külföldi birtokos vette meg, aki a déznaiak helyett idegenből hozott földművesekkel művelteti birtokait. (Budapesti Hírlap, 1914. február 17.)

— **A tanoncverés következménye.** Kuliner Miksa borossebesi (Arad) nyomdájában Fejérdi Lipót 54 éves könyvkötősegéd megdorgálta Karikás Samu tanoncot, mert későn jött be. A 15 éves gyereket Fejérdi később pofonütötte. Karikás Samu erre kést kapott föl és Fejérdibe döfte, akit a borosjenői kórházba szállítottak. (Népszava, 1914. május 10.)

— **Árverési hirdetmény**. Mocsáry Pál bérgazdaságában Borossebesen (Arad megye), bérletfölhagyás[1] miatt október hó 10-én és a következő napon délelőtt 10 órakor kezdődőleg önkéntes árverést tart. Eladásra kerülnek mintegy:

160	drb	fehér jármos ökör
160	»	növendék fehér és tarka marha 1 és 3 év között,
100	»	gulyabeli tehén,
30	»	simenthali tarka fejős tehén,
3	»	magyar törzsbika,
12	»	növendék magyar bika,
30	»	elsőrendű belga igás ló,
1	»	belga mén,
20	»	félvér igás ló,
6	»	hintós ló,
30	»	félvér és belga csikó,
1	»	Makláren-féle magánjáró gőzeke,

továbbá szénaprések, cséplőgépek, hintók, kocsik, szekerek és minden egyéb gazdasági gépek és felszerelések. Vasútállomás Borossebes. Aradról legcélszerűbb a reggeli 7 órás vonattal indulni. Kikiáltási áron alól az eladásra kerülő állatok eladatni nem fognak. (Békés, 1915. október 10.)

[1] a fegyverneki földbirtokos alig két évvel korábban vette bérbe - mintegy 20 évre - a birtokrészt.

— **3396-1915**. **A borossebesi járás főszolgabírójától.** Faeladási hirdetmény. A Szelezsény községbeli (Aradvármegye, borossebesi járás) volt úrbéresek tulajdonát képező Szelezsény község határán a „Dumbrává“ nevű dűlőben fekvő legelő területen található (1165 tömörköbtartalmú) 7800 (Hétezernyolcszáz) korona becsértékű, a legnagyobb részben tölgyből álló faállomány az 1915. évi november hó 17-én d. e. 11 és fél órakor kezdődőleg a parázsi körjegyzői irodában, Írásbeli zárt ajánlatok benyújtásával kapcsolatos nyilvános szóbeli árverésen a m. kir. földmívelésügyi ministerium 98.260-913. sz. engedélye alapján eladatni fog. A kikiáltási ár, melyen alul az eladás meg nem történhetik 7800 (hétezernyolcszáz) koronában megállapított hivatalos becsár. Bánatpénz 780 korona. A kellő bánatpénzzel (készpénz, vagy óvadékképes névértékben számított magyar értékpapír) ellátott zárt ajánlatok, a szóbeli árverést megelőzőleg nyújtandók be az árverést vezető bizottság elnökénél, postán megküldhetők a borossebesi járás főszolgabirájához. Utó-, kellően fel nem szerelt, az árverési feltételektől eltérő ajánlatok nem lesznek figyelembe véve. A részletes árverési és szerződési feltételek megtekinthetők a borossebesi járási főszolgabíró irodájában, az aradi m. kir. állami erdőhivatal irodájában, végül a parázsi körjegyzőnél (u. p. Borossebes) s ez utóbbi által kívánatra postán megküldetnek. Borossebes, 1915. október 10. Hajdú, tb. főszolgabíró.

— **Sikkasztó munkáspánztári igazgató**. Aradról jelentik: Peja Miklóst, a lévai kerületi munkásbiztosltó pénztár igazgatóját a csendőrök hivatali sikkasztás miatt letartóztatták. Peja ellen még a múlt évben körözőlevelet adtak ki. Időközben Aradon kapott állást. A napokban rokonai látogatására Borossebesre utazott ahol a körözőlevél adatai alapján fölismerték és letartóztatták. (Délmagyarország, 1917. július 31.)

— **A Hazai fatermelő r.-t. megvásárolta** gróf Potoczky András 13.000 hold nagyságú bükkfaerdőségét Borossebesen kb. 4 millió K-ért. A társaság az erdőből főleg tűzifát fog kitermelni, de gőzfűrész építését is tervezi. (A Fakereskedelem, 1918. március 20.)

— **Aradi jelentés szerint** az Arad-Hegyaljai vonalon román gárdisták Világos állomáson föltartóztatták a vonatokat és azt követelték a személyzettől, hogy az aradi és budapesti lapokat adják át nekik. Amikor a személyzet ennek a fölszóllításnak nem akart engedelmeskedni, a gárdisták megostromolták a csomagokkal telt kocsikat, kidobálták az újságcsomagokat és elégették az újságokat. Ugyanez történt Borossebes állomáson is. Ezen a vonalon a magyar katonákat leszállásra kényszerítették. (Népszava, 1919. január 2.)

— **Egy román bank birtokvásárlása.** A Wenckheim Frigyesné grófné-féle aradmegyei, három nagybirtokot, ugymint a borossebesi, székudvari és menyházai uradalmakat a Banca Romaneasca meg akarja venni. A bank egy részvénytársaságot hoz össze a birtok átvételére, még pedig úgy, hogy a részvények negyven százaléka a mostani tulajdonosnál marad. A leltározás most folyik és ezért a vételárat még nem állapították meg. A birtokon 30,000 hold erdőség van. Igen nagy értéket képvisel a menyházai bánya. A birtok körülbelül egy félmilliárd K. értéket képvisel. (Köztelek, 1920. november 13.)

— **Elszaporodtak a vadorzók Erdélyben.** Aradról írják: Az utóbbi időben a vadorzók annyira elszaporodtak az elszakított területeken, hogy a vadállományt teljes kipusztulással fenyegetik. Az orvvadászok valósággal ütközeteket vívnak az őket üldöző csendőrökkel. Pár napja Borossebes mellett a vadorzók megtámadtak egy csendőrjárőrt. Heves tűzharc után a vadorzók megszaladtak. (Körösvidék, 1921. december 30.)

— **A román állam átvette Menyháza-gyógyfürdőt.** Aradról jelenti tudósítónk: Igen érdekes kisajátítás történt néhány nappal ezelőtt Arad megye egyik fürdőhelyén. A kisajátítás

különösen azért rendkívüli, mert hatalmas erdőterületek kisajátításával együtt a fürdőhely is a román állam tulajdonába került. Menyháza fürdő, a körülötte fekvő erdőségekkel együtt a gróf Wenckheim-uradalomhoz tartozott és nemrég került, a Nasici Erdőrészvénytársaság birtokába, mely az egész erdőséget és fürdőtelepet megvásárolta. A Nasici Erdő Rt. Menyházán és Borossebesen nagyarányú telepeket rendezett be és nagyszámú hivatalnok és munkássereg kezdte meg az erdők kitermelését. Ugyanekkor, tervszerű építkezéshez is fogott a vállalat, amely a már meglehetősen szűk és kissé elhanyagolt fürdőhelyet európai nívójú hatalmas fürdővé akarta kiépíteni. Néhány nappal ezelőtt azonban fordulat történt ez ügyben. A Menyháza-fürdőtelep vezetőségénél megjelent Bacilla, lippai erdőfelügyelő és közölte a vezetőséggel azt a hivatalos utasítást, hogy az agrárreform értelmében a Wenckheim-uradalom egész területét át kell vennie és a kisajátítás alatt álló erdőségben minden kitermelést azonnal be kell szüntetni. Ez az intézkedés egv vitás kérdést vet fel. Azt vitatják ugyanis, hogy a kisajátítás csupán a föld tulajdonjogára vonatkozik és nem veszi el a földterület kihasználására vonatkozólag szerzett különjogokat, amilyen például a fatermelés joga is. A borossebesi járási román agrárbíróság úgy határozott, hogy nemcsak a fatermelést szüntette be a birtokon, hanem az egész fürdőtelepet is állami kezelésbe vette át. (Pesti Napló, 1923. augusztus 22.)

— **Arad. A Maros áradása fenyegető méreteket öltött.** A folyó jégpáncélja hatalmas dörrenéssel felszakadt, a jégtömbök a felsőzsilipek környékén és a várba vezető vashíd alatt egymásra torlódtak, úgyhogy a folyó vízállása 2.50-ről hirtelen 3.50 méterre emelkedett és a téglagyár környékén elöntötte a nyúlgátat is. A helyzet kritikussá vált, mert a vashíd alatt keletkezett jégtorlasz megakadályozta a víz lefolyását. Délután 4 óra tájban ágyúlövésszerű dörrenéssel megindult a jégtorlasz, s ettől kezdve a vízállás csökkent. A víz benyomult az árterületre és a Neptun fürdőt, a regattaházakat elöntötte. A város külső részein az elöntés veszedelme fenyeget. A megyében több helyütt igen veszedelmes a helyzet. Zimándköz községbe több helyen benyomult a víz és több ház víz alatt áll. Borossebes környékén a belvizek kiöntöttek, s az egész vidéket tengerré változtatták. Ternova állomás váltóit a megáradt Csiger patak víz alá borította. Újabb jelentések szerint a Körös Gurahoncnál átszakította a védgátat. A vasúti közlekedés megakadt és a vonatok csak Borossebesig közlekedhetnek. Ágfalva községnél a vasúti töltés víz alatt áll. Csermőn a Tőz-patak kiöntött és a megyei fahidat elsöpörte. Borosjenői jelentés szerint a József nádor csatorna Bokszeg és Mokra között kiöntött. Késő esti jelentés szerint Borosjenő keleti határában a Körös áttörte a gátat s a víz a község néhány alacsonyabban fekvő házába behatolt. A lakosokat kiköltöztették a veszélyeztetett házakból. Az egész lakosság a töltések mellett őrködik. (Magyar Távirati Iroda, 1925. december 23.)

— **Gyógyulást és üdülést keresők** részére ideálisabb és megfelelőbb helyet egész Erdélyben nem talál menyháza fürdőnél (Aradm) Fekvése, kímája és erősen rádiumtartalma, kristályytiszta forrásvizei elsőrendű klimatikus és gyógyfürdővé avatták. Az előszezonban (máj. 1-től június 20-ig) nyaralók részére 50 % engedmény. Kérjen részletes prospektust. Cím: Direcţiunea Băilor Moneasa. (Ellenzék, 1927. május 16.)

— **Előnyös nyaralás!** Menyháza fürdő, mely páratlanul szép fekvése kényelme és olcsósága mellett hivatva van arra, hogy Erdély legkedveltebb üdülőhelye legyen, módot akar nyújtani oly nyaralási lehetőségre, amely a mai gazdasági viszonyok mellett komoly megfontolás tárgyát kell, hogy képezze. Eszerint az elő és utóidényben (május 15 – június 30-ig, illetve augusztus 15 – szeptember 15-ig) 50 %-os mérséklés mellett készséggel tartunk fenn virágkertészek vagy virág kertészettel foglalkozók részére tetszés szerint egy, vagy két ágyas szobát s annak ellenértéke fejében hajlandók vagyunk megrendeléseket eszközölni tőlük. Ezen ajánlatunk kiválóan alkalmas megoldási mód előnyös nyaralás biztosítására s kérjük

mielőbbi szíves jelentkezését. Kiváló tisztelettel: BAILE MONEASA (Menyháza fürdő) Arad m. (Kertészeti lapok, 1929. július 1.)

— **Előkelő családok lovaskirándulása Arad megyében**. Aradról írják: Az aradmegyei Menyháza környékének szikár hegyei, évszázados fákkal beárnyékolt völgyei szép látványnak voltak szemtanúi. Rég elmúlt idők emlékei elevenedtek fel újra, amikor még Borossebes, Dézna és Menyháza vidéke irányította Arad megye közéletét. Jókai Mór ragyogó fantáziáját ihlette meg ez a természeti kincsekben gazdag festői vidék. Itt született meg a „Kurbán bég" és „Egy ember, aki mindent tud" című fantasztikus regénye. Jókai Mór heteken keresztül tartózkodott a környéken, el-elmélázott a ragyogó természeti megnyilatkozásokon és a déznai múzeum évszázados relikviái között. Mindent betemetett az idő, csak a természet maradt következetes, csak a napsugár ékesíti be a vidék szépségeit ugyanúgy, mint száz esztendővel ezelőtt. A régi idők visszasóvárgása, a meghitt, nyugodt élet keresése ösztökélte az aradi úrlovasokat arra a kitűnően sikerült kirándulásra, amely az elmúlt hét végén zajlott le Menyháza környékén. Purgly László volt főispán vezetésével egy népes úrlovas csapat kereste fel Menyházát és négy napon keresztül élvezte a kies tájak hangulatát. Zelensky grófnő vezette az úrlovas hölgyeket, akik Sofronyáról indult férfiúrlovas csapathoz csatlakozva, végiglovagolták egész Arad megyét. Az úrlovas csapatban résztvettek a Vásárhelyi-, Bohus báró, Solymossy báró, Andrényi báró, Issekuts- és Andrássy-családok. Az egész vidék nagy szerettei fogadta az úrlovasokat. (Budapesti Hírlap, 1930. július 20.)

— **Szűkszavú csendőrségi jelentés** szerint az aradmegyei Borossebes községben szörnyű családi tragédia játszódott le. Panyik kereskedő felesége vadászfegyverrel többször rálőtt férjére és kisfiára. A tragédia áldozatait haldokolva szállították be az aradi közkórházba. A gyilkos asszonyt letartóztatták. (Brassói Lapok, 1935. szeptember 28.)

— **Zogu albán király** Menyházára jön nyaralni. Arad, június 24. Menyháza-fürdő igazgatósága a tiranai albán udvarnagyi hivataltól értesítést kapott, amely szerint Achmed Zogu albán király az idén nyarat teljes elvonultságban és pihenésben kívánja tölteni és ezért elhatározta, hogy hosszabb időre Menyháza-fürdőre jön nyaralni. Az udvarnagyi hivatal kéri a fürdő igazgatóságát, hogy minden előkészületet tegyen meg a király fogadtatására és ellátására. Hír szerint, Achmed Zogu július 15-én érkezik Menyházára. (Brassói Lapok, 1936. június 25.)

— **„Reszkető"-szektát lepleztek** le egy aradmegyei faluban. Tudósítónk jelenti: az aradmegyei Borossebes községben pentekosztaiistákat, „pünköstösöket", vagyis úgynevezett reszketős szektát lepleztek le. A csendőrség épp akkor hatolt be Toc Pál gazdálkodó házába, amikor ott reszketős istentiszteletet tartottak. A kihallgatások megtörténte után a csendőrség három férfit és egy nőt őrizetbe vett. (Brassói Lapok, 1937. szeptember 30.)

— **Kolozsvárról jelentik**: Arad közelében Borossebesen hatalmas felhőszakadás pusztított a napokban. A községben éppen hetivásár volt, amikor az ítéletidő megérkezett. A községen keresztülfolyó patak hídját a megduzzadt víz felemelte és darabokra törte. Nemsokára ezután a község főutcáján hömpölygött a közel egy méter magas ár. Összedült mintegy 30 lakóház és sok esetben betemette a bennmaradottakat is. Az idejekorán megindult mentési munkálatokkal azonban sikerült mindenkit kimenteni, úgyhogy emberéletben nem esett kár. /MTI/ (Napi hírek, 1940. július 1.)

— **Ítéletidő Borossebesen.** Aradról jelentik: Az elmúlt napokban borzalmas ítéletidő vonult el az aradmegyei Borossebes felett. Délután öt óra körül vészterhes felhők gyülekeztek a környező hegyek fölött s még a vihar el sem érkezett Sebesre, a községen keresztül folyó patak vize veszedelmesen megduzzadt. Ami ezután történ, az már villámgyorsan pergett le:

sűrű villámlások és mennydörgések közepette megeredt a felhőszakadás. A községben éppen hetivásár volt s a házakba menekült vásárosok, valamint a falu lakói megdöbbenve látták, hogy a patak vize kilép a medréből és a fából és vasból készült széles hidat, mint a pelyhet emeli fel, hogy nyomban azután darabokra törve sodorja magával a főutca közepére. Ekkorra már a víz a főutcán méteres magasságot ért el és a község minden részéből tompán zúgott fel a víz sodrában összeroppanó házak összeomlásának moraja. A községben általános fejetlenség és riadalom tört ki. Akik kevésbé erős és megbízható házakban laktak, vízben gázolva, értékesebb holmijukat mentve siettek a kőből épült magasabb fekvésű házak felé, hogy ott keressenek menedéket, voltak, akik a háztetőre menekültek, de itt sem kerülhették el a veszedelmet, mert házaik alattuk omlottak össze. Különös szerencsének tulajdonítható, hogy az emberemlékezet óta ezen a helyen még át nem élt ítéletidő nem követelt emberáldozatot. Összedőlt mintegy harminc lakóház, sok esetben a romok maguk alá temették a bentlévőket, de mindenkit sikerült idejében kimenteni, úgy hogy apróbb sebesüléssel szabadultak. Az anyagi kár azonban igen jelentős. Az áradás szombaton nagy pusztításokat okozott. Üzletekbe, lakásokba és pincékbe zúdult be a. víz, árukat tett tönkre és állatokat sodort el. Nyolc óra után, amikor a veszély elmúlt. Borossebes romokkal borított főutcája megrázó képet nyújtott. (Magyar Lapok, 1940. július 2.)

— **Nyolcmillió lei kárt okozott az áradás Borossebesen.** Aradról jelentik: Részletesen beszámoltunk arról a felhőszakadás okozta árvízről, amely Borossebes községben és környékén pusztított. Az áradás következtében Borossebesen húsz ház teljesen összeomlott, 12 pedig úgy megrongálódott, hogy lakhatatlanná vált, A közigazgatási hatóságok által kiküldött bizottság megállapítása szerint a Borossebesen az árvíz által okozott kár meghaladja a nyolcmillió leit A község határában a víz 300 hold búza és 200 hold tengeri termést teljesen tönkretett. Az árvíz kérdésével kapcsolatban egyébként Aradra érkezett Marta Alexandru dr. királyi helytartó, aki Vlad Alexandru tábornok-főpolgármester kíséretében folytatta útját a megyébe. A királyi helytartó és a főpolgármester a borosjenői és a kisjenői járásba utazott, ahol megtekintették az elárasztott területeket, a helytartó, pedig a helyi hatóságok vezetőivel megtárgyalta a szükségessé váló intézkedéseket. A helytartó kimerítően érdeklődött a közmunkák állása felől, továbbá behatóan tanulmányozta a bevonultak segélyezésének kérdését, az árvízkárosultak ügyét és a rendkívüli időkben hozott rendeletek végrehajtását. Marta dr. helytartó hasonlóképpen részletes jelentést kért a mezőgazdaság állása felől is. (Magyar Lapok, 1940. július 7.)

*

Casă de vânzare

Házeladás.

Borossebesen a Paradeiser-utcában, a városház átellenében egy ujonnan épült, még 8 évig adómentes

ház,

melyben szép **üzlethelyiség** és megfelelő nagy 2 szobás lakás van,

szabad kézből eladó.

Az üzlet bármily szakmának alkalmas.

Bővebb felvilágositást nyujt a tulajdonos, **Novák Edéné, Borossebes.**

Hogy az 1905-ben felépült háznak az elmúlt évszázadban hány tulajdonosa volt, már nem tudható. Novák Ede egykori borbélyüzlete akkoriban, bizonyára új vevőre talált. Az egykori Paradeyser-utca (ma: Bul. Republicii) már a múlt században elvesztette főutcai jellegét, státusát. A település sétáló- és bevásárló utcája időközben a str. Parcul Libertăţii lett. A városháza is régen más helyre költözött. Az egykori üzlethelyiség hosszú ideje leengedett vasredőnye azt sejteti, hogy itt talán, örökre megállt az üzleti élet. A négy redőnyzáron még olvasható az egykori gyártó cég neve, magyarul, mivel ez még a boldogabb időkben készült. Ez Borossebes utolsó és egyetlen köztéri, magyar nyelvű (csak a fürkésző szem által felfedezhető) felirata, ami ez idáig valahogyan elkerülte a cenzúra figyelmét. Az épület napjainkban megint új vevőre vár, jobb oldali ablakában évek óta ott a hirdetmény, immár idegen nyelven: *Casă de vânzare*. (a szerk.)

(Foto: Kiss-2012, újsághírdetés: 1907. ”Körösvölgy” hetilap.)

*

Ez az ingatlan 1927-ben az Ardelean család tulajdonába került, és még 2018-ban is birtokában volt. (adatközlő: Ioan Ardelean)

A labdarúgás is írt történelmet Borossebesen

Foto: sebiş expres

„ Majd' 100 évvel ezelőtt a fiatal *Fakelman* egyetemi tanulmányait végezte Bécsben.[1] Ott több kollégájával együtt megismerkedett a labadarúgással. Később *Fakelman* Ausztriából Borossebesbe hozta az első labdát vele együtt némi felszerelést is. Ő jól ismerte ennek a játéknak szabályait, maga köré gyűjtötte a sebesi fiatalokat és letette a helyi labdarugó csapat alapjait. Az abból az időből származó dokumentumok szerint 1922. március 15-én létrejött a Sebişana (Borossebesi FC) labdarugó csapat. Más források szerint a borossebesi csapat 1920 nyarán a volt kenyérgyár helyén álló pályán 4-0-ra legyőzte az aradi Glóriát. A Sebişana mérkőzéseit a mai „Anidora" vállalat helyén, majd 1961-től a mai Stadionban játszotta. A mostani pálya nagyon jó helyen feltöltött részen fekszik, a víz lefolyása nagyon jól megoldott. A stadionavató mérkőzését 1961. szeptember 17-én játszották a CSM Oradea (Nagyváradi Munkás Sport Klub) csapatával. A városi stadion elkészültéig, befejezéséig a sebesi csapat a Kiskút (Chişcut) nevű falurészen játszott. A csapat létesítése után az eredmények sem várattak magukra. A csapat tagjainak lelkesedése és a szponzorok (támogatók) segítőkészsége eredményeként Borossebes 1931-ben két labdarugó csapattal büszkélkedett. Ugyanebben az évben a nagycsapat minden egyes tagja *Filip Nestor* jóindulatának köszönhetőleg, labdarugó cipőhöz jutott. 1950-ben a helyi csapat az Avântul (Lendület) nevet vette fel, majd három év múlva elnyeri a Tartományi bajnokság, második csoportjának első helyét. Részt vett a B osztályos selejtező mérkőzésen, ahol nagy küzdelem után 1-0-ra veszít az aradi AMEFA csapatával szemben. Három évvel később a Crişana (Körösvidék) nevet veszi fel. Ezen a néven szerepel több mint 40 éven át, ez alatt a legjobb eredményt 1972-ben érte el, ekkor bekerült a C osztályba."

Prof. Andras, PETRICĂ VLASE

Forrás: sebiş expres, 2011. augusztus 6.

Fordítás: Szabó M. Attila

[1] a lánya közlése alapján: Budapesten

Forrás: sebiş expres, 2011. augusztus 6.

A borossebesi és a menyházafürdői labdarúgócsapat, 1937. A fotót a jobb láthatóság érdekében kétfelé bontottam

Forrás: sebiş expres, 2011. augusztus 6.

MAGYAR

NÖVÉNYTANI LAPOK

SZERKESZTI ÉS KIADJA

KANITZ ÁGOST.

XI. ÉVF. 124. SZ. 1887. NOVEMBER.

MINDEN JOG FENNTARTATIK.

TARTALOM: Előfizetési feltételek. — Aradmegye három érdekessége Simonkai L. — Könyvismertetések: G. Haberlandt Ueber die Beziehungen zwischen Function und Lage des Zellkernes bei den Pflanzen. W. Detmer Das pflanzenphysiologische Practicum. A. Möller Ueber die Cultur flechtenbildender Ascomyceten ohne Algen. Rabenhorst-Winter Kryptogamenflora von Deutschland etc. I. ii. 27. Lief. és Regist. Th. Geyler und F. Kinkelin Oberpliocän-Flora aus den Baugruben des Klärbeckens bei Niederrad und der Schleuse bei Höchst a. M. Beccari Malesia III. iii. — Halálozások. — Hirdetések.

ARADMEGYE HÁROM ÉRDEKESSÉGE.

Közli:

Dr. Simonkai Lajos.

1. *Ilex Aquifolium* L. spec. (1753) 125. E növényt Linné az idézett helyen Dél-Európából jelzi, s az ott, sőt egyáltalán Nyugat-Európában eléggé elterjedt növény. Ösmeretes volt eddig a hazánkat határoló Alsó-Ausztriából, Steierországból és Krain(Carnioliá-)ból is, valamint a magyar korona kötelékeibe tartozó Horvát-Szlavonországból; de nem volt biztosan kimutatva eddig a szorosabb értelemben vett Magyarországból. Kéry Imre Aradmegye egykori főorvosa akadémiai székfoglaló értekezésében, mely 1859. jelent meg a M. Tud. Akad. Értesitőben, számos egyéb adat közt a 19. l. felsorolja az *Ilex Aquifolium*ot is mint Aradmegye egyik növényhonosát; ámde Kéry nem jelzi e növény lelőhelyét megyénkben, másrészt pedig enumerátiójában sok kerti növényt és sok téves adatot

tesz közzé. Ezért nem igen akadt magyar füvész a ki a Kéry adatát kész pénzűl fogadta volna el, sőt ellenkezőleg téves adatnak tartottuk azt eddig. Meglepett ezért engem is Jahn Vilmos, a Boros-Sebesi gróf Waldstein uradalom igazgatója, midőn a múlt (1886.) év októberében egy darab *Ilex Aquifolium*ot küldött át nekem azon értesitéssel mellett, hogy a Zimbro határában a Dosu-lauri nevü hegyoldalon vadon termett s azt ő onnan Strasser Lajos barátjától kapta. Kerestem ezért az alkalmat, hogy személyesen lássam meg a helyet a melyen e hazánkban oly ritka növény terem és ott a helyszinén óvatos körültekintéssel és hozzávetéssel megállapithassam, vajon nem-e valami kerti, vagy 1—2 szálban elvadult növénnyel van-e dolgunk.

Útra indúltunk ezért f. év augustus 6. Jahn Vilmos és Strasser Lajos barátaimmal a Dosu-lauri hegyoldal meglátogatására, hogy ott az *Ilex Aquifolium* előjöveteléről teljes tájékozódást szerezzünk magunknak. Kirándulásunk fényes eredményre vezetett, mert a nevezett helyen két nagy csoport *Ilex Aquifolium*ra akadtunk, mintegy 600—800 vadon termő tőre. Szálds bükk erdők rengetegében, délnek fekvő hegylejtőkön terem itt az *Ilex Aquifolium* oly helyeken, hol ki van zárva annak az eshetősége, hogy az ott emberi kulturának a maradványa volna. Emberi gondozás nélkül, hihetőleg a vándorló madarak révén kellett ide e növény magvainak kerülnie. Ezek alkalmas termőhelyre akadtak itt s megvetették az alapját egy új gyarmatnak, mely most távol szülőitől, oázisként tűnik fel a növények geografiájában.

Megtudtuk itt nyomban, hogy Zimbró határában még egy másik helyen is terem e növény, a Buza-calului hegyoldalon s azóta eme helyről is kaptam belőle példányt. Termést nem láttunk rajta, de vezetőink azt állitották, hogy némely őszön és télben szép piros bogyókat érlel. A látott példányok egyike sem haladta meg a méternyi magasságot, de lehetséges hogy tavaly a midőn híre futott e növény lelőhelyének a szebb példányokat kiásták belőle. Igy vagy 40 példányt Arad városának küldött belőle Jahn Vilmos az új sétatér díszéül; továbbá Dinter Aradi kertész is hozatott magának vagy 60—80 példányt belőle, hogy tarkalevelű változatokat neveljen fel belőle s jó pénzen eladhassa.

Zimbrói *Ilex Aquifolium*unk teljesen megegyezik Délnyugateuropai és Nyugateuropai vérrokonaival, igy pl. Schwarzauban Brandmeyer által szedett példányokkal, valamint a Flora ex-

siccata Austro-Hungarica 510. sz. alatt szétosztott Vorarlbergi exsiccatumokkal. Ezentúl tehát az *Ilex Aquifolium*ot kétkedés nélkül fölvehetjük a hazánkban önként termő növények sorába.

2. *Quercus Jahnii* Simk. Arbor e grege *Quercus Roboris* L. cupularum squammis planis, adpressis; foliis breviter petiolatis, basi auriculatis, facie glaberrimis, dorso etiam glabris, vel vix conspicue puberulis; ramulis hornotinis glabris; gemmis rotundatis ferrugineis glabriusculis; cupulis sessilibus vel pedicello minimo, 2—4 mm. longo suffultis.

Habitu *Qu. Robori* similis, a qua fructibus sessilibus discrepat.

Habitat in silvis montis Boros-Sebesiensis ad marginem vineae Dom. Guilelmi Jahn cui in optimam honorem dedicavi.

A *Quercus Jahnii* egyike a legcsodálatosabb tölgyfáinknak. Termései nyéltelenül ülnek az ágacskák végein vagy legfeljebb 2—3 mm-nyi apró csumájuk van, úgy hogy a *Qu. sessiliflorát* véljük benne első pillanatra látni. Másrészt levelei szakasztott másai a *Qu. Robur* leveleinek. Nyelük nem hosszabb mint a levél füles vállának szélessége, sőt gyakran rövidebb annál. Lemezüknek alakja és meztelensége nem mutat kiemelhető különbséget a Kocsános Tölgy leveleivel szemben legfeljebb aránylag karcsúbbak és kisebbek a levelek mint a Kocsános-Tölgy legtöbb alakjainál és némely levelének fonákán végtelenül apró s a kézi nagyító segélyével alig látható egyszerü szőrpontok vannak elhintve. Jellemvonásai a *Qu. Robur* és *Qu. sessiflora* alakkörei közé a középhelyre teszik, mert egyiknek a levelét, másiknak a termését találjuk meg rajta; korcsfajnak azonban még sem tartom. Ha korcsfaj volna, mely a Kocsános- és Kocsántalan Tölgy kereszteződéséből keletkezett, akkor a *Quercus sessiliflora* leveleinek jellemvonásából is kellene valamit észrevennünk levélnyelein és levéllemezén.

E sajátos Tölgy Boros-Sebes hegyén terem Jahn Vilmos botanikus barátom szőlőjének szélein, ott hol azok a Sebesihegy erdejével határosok.

Jahn Vilmos igazgató, számos teendői közepett nagy érdeklődéssel és buzgalommal törekszik Boros-Sebes és vidéke növényzetének felderitésére; ezért örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy e sajátságos Tölgyünket az ő érdemeinek tiszteletére nevezzem el.

3. *Epilobium Gejnae* (*E. obscurum* × *collinum*) Simk. *E.* foliis oppositis oblongis vel ovato-oblongis, iis *E. collini* valde similibus, sed angustioribus quam in illo et minute

denticulatis; caute nigrescente vel rubente, superne aequaliter circum pubescente, inferius lineis elevatis et pubescentibus duobus notato caeterum glabro; fructibus albido canescentibus; floribus roseis sat parvis.

Habitu *E. collino* proximum, a quo facile distinguitur caule a medio fere lineis elevatis pubescentibus notato, caeterum glabro. Dignoscitur porro ab *E. palustri*, foliis oblongis evidenter denticulatis, lineisque caulis duobus elevatis; contra ab *E. obscuro* Schreb. (*adnato-palustre* m.) caule non quatuor sed duobus solum lineis elevatis notato, nec non foliorum formâ et dentibus.

Nascitur inter parentes indicatos locis humidis irrigatis subalpinis sub alpe Gejna, in declivibus versus pagum Bulzesd jacentibus.

A kisebb termetű *Epilobium*ok egyike, mely termetében az *E. collinum*ra emlékeztet, attól azonban alig fogazott és keskenyebb levelei nyomban különbözőnek tüntetik fel. Még világosabban megkülönbözteti az *E. collinum*tól a Gejna havas e növénzét a 2 kiemelkedő és szőrös vonal a melyek szárizein egymással átellenben futnak le. A hozzá legközelebb álló *Epilobium*ok közűl még az *E. palustre* L. és az *E. obscurum* Schreb. említendő, azonban ezek elsejénél a száron nincsenek kiemelkedő vonalak, másodikánál pedig vagyis az *E. obscurum*on 4 kiemelkedő vonal húzódik végig a szárizeken.

Jellemvonásainak mérlegelése arról győz meg hogy ez *Epilobium*unk az *E. collinum* Gmel. és *E. obscurum* Schreb. kereszteződésének eredménye s valóban e két nevezett telivérfaj közvetetlen társaságában fordúlt elő.

Szedtem f. év augustus 18. midőn Jáin Vilmos társaságában a Gejna havasról lejövet Arad és Hunyadmegye határán Bulzesd falu határának vettük utunkat. Az alhavasi táj e helyein vízerektől öntözött ingoványos helyekre bukkantunk s azokon több más *Epilobium*mal együtt az *E. Gejnae*ra.

A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1993-2008.

(részlet, borossebesi vonatkozások)

Udvardy Frigyes összeállítása

1993. július 20.

Erdély vegyes lakosságú vidékein, egyes helyeken a Romániai Magyar Szón kívül más magyar lapokra nem fogadnak el megrendelést. Ez történt például az Arad megyei Borossebesen. /Gál Éva Emese: Jog az olvasáshoz. = Romániai Magyar Szó (Bukarest), júl. 20./

2000. november 14.

A Kölcsey Egyesület /Arad/ Borossebesen, a református templomban emléktáblát helyezett el, megörökítve Sárosi Gyula /1816-1861/ költő emlékét. Pávai Gyula beszélt a költő életrajzáról, majd a Kölcsey Stúdió tagja Sárosi verseit szavalták. /Németh Beatrix: Sárosi Gyula-emléktáblát avattak Borossebesen. = Nyugati Jelen (Arad), nov. 14./

2000. november 25.

Kondor Endre pankotai református lelkipásztor Borossebesen, egyik szórványgyülekezetében beszélt a helybeli református közösség életéről. A nyilvántartás szerint a Borossebesi református gyülekezet 100-110 fős, vasárnaponként 15-20-an vesznek részt az istentiszteleten. A lelkész Borossebesre, Borosjenőbe, Csermőre és Bokszegre jár ki. Együtt tartják a különféle megemlékezéseket a katolikusokkal. „Köztudott, hogy a magyarság általában fogy, de ezen a vidéken a fogyatkozás sokkal élesebben mutatkozik meg.” - állapította meg a lelkész. Hozzátette, hogy „Istennek célja van velünk.” Csermőn - amíg ő istentiszteletet tart - a felesége a parókián 2-3 gyereket magyarul írni, olvasni tanít. /Balta János: Hiszem, hogy Istennek célja van velünk. = Nyugati Jelen (Arad), nov. 25./

2001. január 30.

Matekovits Mária, az EMKE Arad megyei elnöke javaslatot dolgozott ki az Arad megyei szórványoktatás megoldására. Arad megye magyarsága 58 ezer főre tehető. A magyarság fele Aradon, fele pedig vidéken él. Aradon a város lakosságának 15 %-a magyar. A megyében magyar tannyelvű oktatásban (óvodától líceumig) 3299 fiatal részesült, ez 5,68 %-a a megye magyarságának. A fiatalok 50 %-a nem anyanyelvén tanul, pedig az iskolahálózat lehetővé tenné a magyar nemzetiségű fiatalok 80 %-nak a beiskoláztatását. Matekovits Mária javaslatában körzetekre osztotta a megyét, a jelenlegi helyzetből kiindulva tette vette számba a tennivalókat. Hegyalja vidékén teljesen leépült az anyanyelvi oktatás, annak ellenére, hogy jelentős magyar közösségek lakják a térséget. 15-20 évvel ezelőtt Gyorok és Pankota életképes I-VIII. osztályos iskolával rendelkezett, Galsán, Csermőn, Borossebesen még néhány esztendeje voltak magyar elemi iskolás tagozatok. Az elég nagyszámú, magát magyarnak valló közösségek Lippán és Borosjenőn nem igényelnek semmilyen magyar oktatást és Pankotán is éppen, hogy működik egy 5 tanulóból álló összevont osztály. Az előrelépést, a megoldást az RMDSZ, az egyházak, az EMKE és a civil szervezetek összefogása jelentheti. Fel kell térképezni az egyes területeken a közösségek hozzáállását az anyanyelvi oktatás újraindításával kapcsolatban. Mikrobuszok szükségesek iskolások szállítására. A szórványt felvállaló óvónők és tanítók számára a feltételeket meg kell teremteni /szolgálati lakás/. Fejleszteni kell az aradi Csiky Gergely Iskolacsoport kollégiumát.

/Matekovits Mária, az EMKE Arad megyei elnöke: Arad megyei javaslatok a szórványoktatás stratégiájára. = Nyugati Jelen (Arad), jan. 30./

2001. november 10.

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület közgyűlése nyolc éve határozta el, hogy nov. 4-én megemlékezik mártírjairól, üldözöttekről és a hősökről. Borossebes református templomában tartották az idei emlékünnepet, amelyen felekezeti hovatartozástól függetlenül részt vett Apatelek, Borosjenő, Bokszeg, Borossebes magyarsága. Tőkés László püspök igehirdetése után Kondor Endre lelkipásztor beszélt a borossebesi, dr. Vajda Sándor a borosjenei mártírokról és hősökről. - Az emlékünnep ébren tartja a hősök, mártírok és üldözöttek emlékezetét. /dr. Vajda Sándor főorvos: Hőseinkre emlékeztünk Borossebesen. = Nyugati Jelen (Arad), nov. 10./

2002. május 3.

Ápr. 30-án RMDSZ-üléssel egybekötött vitafórumra gyűlt össze Borossebes magyarsága a helybeli református parókia felújított épületében. Gabnai Erzsébet RMDSZ-elnök beszámolójában kiemelte: 10 magyar gyermek vesz részt a vallásoktatásban, 5 pedig fakultatív magyar nyelvű oktatásban, Sajgó Katalin tanítónő jóvoltából. A Borossebesi magyarság legnagyobb gondja, hogy megszűnt a magyar nyelvű oktatás, mindkét felekezetnek beszolgáló lelkésze van, illetve a felekezetek egyházi ingatlanjait csak részben vagy egyáltalán nem tudták visszaszerezni. Tavaly október óta Borossebesen nem lehet fogni a Duna Tv adását, az M 1-et pedig zavarja a Rádió 21 helyi adása. /Meleg hangú vitadélután Borossebesen. = Nyugati Jelen (Arad), máj. 3./

2002. július 5.

Arad megye összlakossága 1992-ben még 487 617 volt, ma viszont csak 461 730. Arad város népessége is csökken, tíz éve még 190 114 volt, ma 172 824. Arad megyében jelen pillanatban 49 379 magyar él /a megye lakosságának 10,7 %-a/, tíz évvel ezelőtt viszont még 60 946-an voltak. Arad városnak 22 466 magyar lakosa van, 7331-gyel kevesebb, mint az előző népszámláláskor. A magyarok száma Kisjenőn 2021 (2075 volt), Kürtösön 295 (370), Kisiratoson 1568 (1781), Borossebesen 804 (1029). Az 1992-es népszámláláshoz hasonlóan, most is külön nyilvántartották a székelyeket. Akkor a megyében 65-en vallották magukat székelynek, most húszan, s ebből 11 Aradon él. A németek 50%-kal vannak kevesebben, mint tíz éve. Egyedül a romák száma gyarapodott: 13 325-ről 17 824-re. /(Irházi János): A 2002-es népszámlálás részeredményei. Fogy a magyarság = Nyugati Jelen (Arad), júl. 5./

2002. július 31.

Az RMDSZ Arad megyei szervezetének anyanyelvű oktatási munkaterve szerint a helyi RMDSZ-tisztségviselők közösen az iskolák és tagozatok képviselőivel, az egyházak és a civil szervezetek segítségével készítsenek el 4 éves időszakra kiterjedő felmérést a várható iskoláskorú gyermeklétszámról és a pedagógusállományról, illetve a beálló változásokról. Ehhez minden iskolának kérdőívet juttatnak el, amelyet legkésőbb október 1.-ig kitöltve visszavárnak. Szükséges, hogy minden településen, iskolában alakítsák meg a Pedagógus Szövetség mellett működő szülői munkaközösségeket. Szükség van arra, hogy a meglévő tankerületeken belül működjön egy-egy óvoda, amelynek végzősei az illető tankerület iskolájának tanulói lesznek. Így a 20-as óvoda a Csiky Gergely Iskolacsoport számára biztosítja a szükséges tanulólétszámot, a 16-os az Aurel Vlaicu (21-es) Iskola számára, a 18-as, a 12-es (mikelakai) iskola számára, a 11-es a Mosóczy-telepi 13-as iskola számára, míg a 7-es gáji óvoda a 10-es iskola számára. Problematikus a Mosóczy-telepi iskola magyar tagozatának fenntartása, hiszen az összevont I-IV. osztályba mindössze 14 tanuló iratkozott

be, a felső tagozaton pedig csak a VI. és VII. osztály működik, minimális taglétszámmal. Az a cél, hogy a megyében az összes magyar nyelven tanuló általános iskolás diák tanulmányait a Csiky Gergely Iskolacsoportban folytassa. A megyében jelenleg 10 iskolában működik I-VIII. osztály és 13-ban I-IV. osztály. A szórványoktatás helyzete: A 2001-2002-es tanévben 5 helységben 85 tanuló vett részt intézményes fakultatív magyar oktatásban, és 3 helységben (Lippa, Borossebes, Csermő) vasárnapi iskola szintjén. Oktatási munkaterv. = Nyugati Jelen (Arad), júl. 31./ Nagy Gizella oktatási alelnök /a munkatervet kidolgozó csoport egyik tagja/ közölte, megvitatták a tervet. Az egyik ellenvetés szerint túl rövid a négyéves időszakra szóló tervezés. Az oktatási munkatervhez ötletekkel, elképzelésekkel bárki hozzájárulhat. /Balta János: Beszélgessünk a munkatervről! = Nyugati Jelen (Arad), júl. 31./

2002. november 23.

Borossebesen a református hívek jelentős önkéntes munkával, anyagi támogatással teljesen felújították, kibővítették a parókiát, hogy saját lelkészük legyen. Balla Sándor református lelkipásztort aug. 1-jétől kinevezték a helybeli egyházközségbe. Balla Sándor tudja, hogy az alapokkal, az anyanyelvű oktatás megszervezésével kell kezdenie. Eddig 7-8 gyermek jelentkezett. Borossebesen mindössze 90 református van, Bokszegen pedig 6 család. /Balta János: Saját lelkészük van a Borossebesi reformátusoknak. = Nyugati Jelen (Arad), nov. 23./

2003. április 25.

Ápr. 23-án Dorel Popa és Király András az RMDSZ-SZDP Arad megyei protokollumot. A megállapodás szerint szeptember 15-ig helyére kerül a Szabadság-szobor. A protokollumhoz hat, 2003-ban megvalósítandó konkrét célokat tartalmazó melléklet tartozik. Ezek kiterjednek a tanácsokban való együttműködésre, infrastruktúra-fejlesztésre a magyarok lakta helységekben, rögzítették a visszaszolgáltatásra váró Arad megyei egyházi épületek listáját. A 26 tétel között szerepel Aradon a Notre Dame Nővérek leánygimnázium, a római katolikus fiúgimnázium, a kisszentmiklósi iskola, a megyében a kisjenői, nagylaki, pankotai, radnai, borossebesi, dezsőházai, székudvari, seléndi, zimándújfalusi, gyulavarsándi, cseraljai (Alunis), komlósi, szemlaki, sági, simándi, vladimirescui, zádorlaki római katolikus (magyar vagy német) elemi iskolák épülete, a máriaradnai ferences kolostor, a gyoroki és borossebesi református elemi iskola épületeinek visszaszolgáltatása. Az egyik melléklet tartalmazza a magyar nemzetiségű személyek megtartását vagy előléptetését az állami intézményekben vezető (döntéshozatali) funkciókban./Mit tartalmaz az RMDSZ-SZDP protokollum? = Nyugati Jelen (Arad), ápr. 25./

2003. május 27.

Máj. 25-én, vasárnap, beszélgetésre hívták borossebesi olvasóikat a Nyugati Jelen szerkesztői. Kiderült, hogy borossebesen hivatalos magyar nyelvű oktatás évtizedek óta nincs, a hetvenes évek közepéig létezett fakultatív oktatás, de ez is megszűnt. A jelenlévők egyhangúan kijelentették: igénylik a magyar nyelvű oktatást, legalább a fakultatívat állítsák vissza. Balla Sándor református lelkész elmondta: a templomban ezt már kihirdette, de eredménytelenül, mert csak két szülő jelentkezett. Most viszont megígérte, személyesen meglátogatja a szóba jöhető magyar családokat, s rövid időn belül összeállít egy listát a gyermekekről. Balta János lapigazgató megígérte, hogy a lap támogatja a borossebesieket. Volt, aki a Duna Televízió adását hiányolta a kábelszolgáltatótól. Borossebesen körülbelül 100 magyar család él. Az elrománosodás megállíthatatlan folyamatnak tűnik, ráadásul a közösségen belül sem teljes az egyetértés. /Irházi János: Egy igazi szórvány. = Nyugati Jelen (Arad), máj. 27./

2003. június 3.

Ujj János elővette Borossebes katolikus temetőjében készült régi felvételeit. Megdöbbentő az azóta tapasztalt pusztítás. Ledöntött, összetört keresztek sora. A régi temetőket kellene gyorsan feltérképezni, hogy írásbeli és fényképes dokumentum maradjon róluk, hogy a következő nemzedékek évszázadok múlva is tudják: az itteni kisebbségek nem vándorló népek voltak. Ők több évszázadon, sőt akár évezreden keresztül is itthon voltak e vidéken, számukra ez szülőföld volt. /Ujj János: Nagyon kellene! = Nyugati Jelen (Arad), jún. 3./

2003. október 11.

A romániai magyarság 1944. évi internálásának gyökerei 1943 nyaráig nyúlnak vissza. Sztálin ugyanis így fogalmazott a Nagy-Britannia kormányához írt levelében 1943. június 7-én: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott (...), a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak, de kisebb-nagyobb mértékben a magyar népnek is viselnie kell." 1943. december 12-18-án a szovjet-csehszlovák szerződés, valamint a Németországgal és magyarokkal szembeni háború utáni álláspont kialakítása tárgyában Moszkvában Sztálinnal és Vjacseszlav Mihajlovics Molotov külügyi népbiztossal, a későbbi szovjet külügyminiszterrel tárgyalt Eduard Benes száműzetésben levő csehszlovák elnök. Molotov kijelentette: „A magyarokat meg kell büntetni." (...) A Benes kezdeményezésére létrejött tárgyalások végkövetkeztetéseit 1943. december 18-án jegyzőkönyvben rögzítették a Kremlben. Úgy vélték: „(...) Mindkét fél elismeri, hogy Magyarország nagy felelősséggel tartozik a háborúért (...)", miközben Romániára vonatkozóan azt rögzítették a dokumentumban, hogy „(...) a román népet, ellentétben a rendszerrel, amely őt a háborúba bevitte, nem terheli közvetlen felelősség a háborúért". Ugyanakkor 1943-ban Románia még két hadsereggel harcolt szovjet területen a Vörös Hadsereg ellen, viszont Magyarországnak csak megszálló hadosztályai voltak szovjet területen. Ugyanezt a magyarellenes álláspontot fogalmazta meg később, 1944 őszén Romániában a Iuliu Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt, valamint a Nemzeti Liberális Párt is. Sajtójukban azt terjesztették, hogy a magyarság kollektíven bűnös, úgy kell elbánni vele, mint bűnös néppel. 1944. augusztus 23-án délután I. Mihály román király elrendelte Ion Antonescu marsallnak és miniszтereinek a letartóztatását, 24-re virradó éjszaka, pedig megalakult Constantin Sanatescu tábornok első kormánya. A belügyminisztérium augusztus 25-én elrendelte, hogy még aznap tartóztassák le a Német Nemzetiségi Csoport valamennyi vezetőjét, a szász és sváb lakosság ellenállásának megszervezőit, valamint a magyar kisebbség vezetőit; augusztus 27-én, pedig a csendőrség főfelügyelősége újabb internálások végrehajtására adott utasítást. 1944. szeptember 12-én a szövetséges erők képviseletében a Szovjetunió, illetve Románia kormányai megkötötték a fegyverszüneti egyezményt. A fegyverszüneti egyezmény aláírását követő első intézkedés az volt, hogy szeptember 15-én a csendőrség főfelügyelősége elrendelte minden magyar és német alattvaló családjával együtt történő internálását a Tg. Jiu-i táborba; a parancs azonban a zsidókra nem vonatkozott. Az észak-erdélyi magyar állampolgárságú, magyar útlevéllel rendelkező magyarokat internálták, az azonos állampolgárságú státusban levő észak-erdélyi román nemzetiségűeket nem. Amikor 1944. november 6-án a lágerek létrehozásáról szóló miniszтertanácsi határozat megszületett, például Tg. Jiuban már 4650 internáltat tartottak fogva, a Brassótól nem messze levő barcaföldvári 2-es számú fogolytábor, a hetek múlva haláltáborként elhíresült láger is javában üzemelt. Arad megyében Aradon, Borossebesen, Pankotán, Doroszlófalván és Nagyhalmágyon; Brassó megyében Brassóban, Barcaszentpéteren és Földváron; Bihar megyében Nagyváradon, Belényesen és Köröstárkányban, továbbá Zsombolyán, Tg. Jiuban, Slobozia Vechen, Ciurelen, Felső-, illetve Alsótömösön, Lugoson, Pitesti-en, Vulkánban, Caracalban stb. hoztak létre, illetve működtetnek tovább internálóközpontokat úgy, hogy gyakorlatilag minden megyében létezett legalább egy, országszerte összesen 36 láger. A Földváron fogva

tartottak számáról eltérő adatok léteznek. Niculae Spiroiu volt honvédelmi miniszter közlése szerint a lágerben felületes volt a foglyok nyilvántartása. 1944 októbere és 1945 júliusa között 298 fogoly halt meg a táborban pusztító kiütéses tífuszjárvány idején. A földvári fogolylétszám ennél valószínűleg nagyobb volt, hiszen a lágerből szabadultak között van, aki 8000 fogolyról tesz említést, a korabeli sajtó, pedig a földvári haláltáborban sínylődő „hatezer magyar hadifogoly és internált" szörnyű sorsát teszi szóvá. A Dolgozók Szava /Sepsiszentgyörgy/ című hetilap egy kiszabadult fogoly vallomásai alapján arról számol be, hogy Földváron 2500-3000 magyar, német, román, szerb és zsidó sínylődik ártatlanul. Elmondása szerint 15 éves gyermekektől aggokig, minden korosztályból vannak foglyok a lágerben. Az összeszedett és előbb a sepsiszentgyörgyi börtönbe zárt székelyek közül „sokan úgy szabadultak meg, hogy átállottak románnak. Szabad börzéje működött az átállásnak, s akadtak tényleg olyanok, akik ilyen áron megszabadultak az elhurcolástól. Nagy üzletet bonyolított le Stefanescu nyug.(almazott) járásbíró is, aki kaján örömmel számolgatta az utolsó napok egyikén a Balog-ház kapuja alatt az ilyen módon harácsolt százpengősök tömkelegét, ami mind a szerencsétlen elhurcoltak családtagjainak szája elől elvont pénzecskékből tevődött össze." A fogoly elmondása szerint, mielőtt a lágerbe bevitték, hat könyvbe is bevezették az érkezők adatait, az ő odaérkezésekor pedig a valamikori gyárépület, az iskola, valamint a földbe vájt nyolc lyukban akkor már 2500-3000 fogoly szorongott. Magyarország legtávolabbi vidékeiről állandóan érkeztek az újabb és újabb foglyok, emiatt a földvári tábor annyira túlzsúfolt lett, hogy az internáltak egy részét átvezényelték a szomszédos Lügetre. A foglyok kicsempészett levelek, pontosabban cédulákra írt üzenetek révén kérnek segítséget a külvilágtól, a környékbeli falvak, elsősorban Hidvég lakossága segít rajtuk lehetőségeihez mérten. /Mindez a szerző most megjelent könyvéből: Székely golgota, Kaláka-könyvek, Sepsiszentgyörgy. /Benkő Levente: A tervszerű merénylet. = Háromszék (Sepsiszentgyörgy), okt. 11./

2004. január 23.

Az Arad megyei borossebesi városi RMDSZ alapítója és exelnöke, Patkó Wilhelm belépett a Nagy-Románia Pártba (NRP). Gheorghe Feies, az NPR Arad megyei szervezetének elnöke azt állította, hogy Arad megyében négyszáz magyar nemzetiségű tagjuk van. Király András, az Arad megyei RMDSZ vezetője elmondta, Patkó néhány évvel korábban lépett ki az RMDSZ-ből, mivel konfliktusba került a borossebesi magyarsággal. A konfliktus oka egy telek, amelyet Patkó a református egyháztól vett át. /Az NRP-be lépett borossebes egykori RMDSZ-vezetője. = Népújság (Marosvásárhely), jan. 23./

2005. december 9.

Idén is folytatódott a temesvári egyházmegye római katolikus templomainak és egyházi épületeinek felújítása. 2002 óta évente átlagosan tíz-tizenkét templom és egyházi épület tatarozására kerül sor. Idén Temes megyében Perjámos, Buziásfürdő, Temesillésd, Detta, Gátalja, Gyertyámos, Gizellafalva, Alsósztamora és Ótelek egyházközségében folyt a munka, Arad megyében a cseraljai és a lippai templom, valamint a pankotai plébánia épülete szorult felújításra, kibővítésre, míg a hegyvidéki főesperességben a krassóvári, a mehádiai és a resicabányai Havas Boldogasszony templom tatarozását kezdték el. Temesváron az Auróra utcai Marienheim ifjúsági ház, a mehalai (ferencvárosi) plébániaépület és a piarista rendház javítását végzik, továbbá a székesegyház épületén és környékén akad még tennivaló. Böcskei László általános helynök elmondta, hogy a temesvári egyházmegye templomainak és egyházi

épületeinek megőrzése a püspökség egyik célkitűzése, a felújításhoz szükséges pénz előteremtése viszont sokszor nehézségekbe ütközik. Az egyházmegyében 72 plébániai hivatal működik, a templommal, imaházzal vagy kápolnával rendelkező egyházközségek száma eléri a 350-et. Az anyagi forrás: a helyi alap, az egyházmegyei központi alap és az egyéb forrás. A helyi forrásokból befolyt pénzösszegre akkor számíthatnak, ha az illető egyházközség jelentős katolikus közösséggel rendelkezik. Ellenkező esetben a felújítást a központi alapból kell támogatni. Az egyéb forrást a hajdan erős német közösségek külföldre települt híveinek támogatása jelenti, továbbá egyes külföldi segélyszervezetek segítsége. Az anyaországi Miniszterelnöki Hivatal egyházi kapcsolatokért felelős államtitkársága részéről rendszeresen juttatott anyagi segítségnyújtással az elmúlt esztendőkben a tornyai, a temesfüvesi és az óteleki templomot javították, idén a pécskai templom tetőszerkezetét sikerül felújítani. A román állam részéről helyi szintű támogatás, amikor az illető település önkormányzata, polgármesteri hivatala utal ki bizonyos összeget. A Művelődési és Vallásügyi Minisztérium a különböző hosszú távú terveket támogatja. Azonban a kiutalt támogatás sohasem érkezik egy összegben. Alkalmanként két, három vagy öt százalékát folyósítják, tehát gyakorlatilag lehetetlen komolyabb munkálatba belefogni. Borossebes környékén a katolikusok legfőbb gondja a hívek számának rohamos csökkenése. A Temesvári Református Egyházmegyéből egyetlen templom sem szerepel az állami támogatásra jóváhagyottak listáján – közölte Fazakas Csaba lugosi esperes. A magyarországi közalapítványok csepegtetik a 100-200 ezer forintos támogatásokat. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület ennél szerencsésebb volt, mert komoly összeget kapott a közelmúltban az állami támogatásból. A támogatás négy aradi település református templomait érinti: Angyalkút 120, Lippa 40, Kispereg 200, Arad-Gáj pedig 150 millió régi lejt kap a legsürgősebb munkálatokra. Hunyad megyében Lozsád, Őraljaboldogfalva, Szászváros a református egyház sürgősségi sorrendje a felújításoknál, ismertette a helyzetet Gáll Sándor esperes. Lozsádon a körülbelül 100 fős helyi gyülekezet nem tudja állni a 800 millió lejre becsült összeget. Őraljaboldogfalván már csak 15 református él. A tizenharmadik századból származó őraljaboldogfalvi református templom Erdély egyik legjelentősebb történelmi műemléke, melynek felújításánál remélhetőleg a romániai, magyarországi és talán egyéb kulturális alapok támogatására is lehet majd számítani. Szászvároson inkább külső javításokat kellene végezni. Hasonló gondokkal szembesül a római katolikus egyház: a néhány fős szórvány településeken a templomok helyzete távolról sem fényes. Marosillyén, vagy a közelben lévő Dobrán alig élnek katolikus magyarok. Válságos állapotban van a nagyági templom. Az egykor 3000 lelket is meghaladó Nagyág, a többnemzetiségű bányászváros manapság falunak számít, s csupán 200 lakosa maradt, töredékrészben magyarok. A szomszédos Csertésen is Hondolon sem különb a helyzet. Kisbányán (Boicán) a katolikus templom felújítására eddig semmilyen támogatást sem kaptak, mondta András József brádi plébános. Szapáryfalván 232 lelkes a református gyülekezet, sürgősen a renoválni kellene a templomot. A legsürgősebben a tetőt és az esővízcsatornát kellene kicserélni, akkor kiszáradnának a falak, s csak azután kezdhetnének neki a tatarozásnak. Szapáry György, a 19. századi telepesfalu alapítójának dédunokája, a Magyar Nemzeti Bank alelnöke kétszázezer forintos magánadománnyal támogatja a templom felújítását. Templomépítés is folyik. Temesváron az Új Ezredév templom Makovecz Imre tervei alapján épül. Gazda István parókus lelkész szerint, ha elkészül, ez lesz Temesvár első református temploma, ugyanis a Belvárosi Református Egyházközségé tulajdonképpen nem templom, egy bérpalotában működik. A Temesvár-Újkissodai Egyházközség is építkezésbe fogott 2003 novemberében, a támogatás csurran-cseppen. Az aradi reformátusok október 29-én, Tőkés László püspök jelenlétében avathatták fel a gáji templomot, amelynek felépítése elképzelhetetlen lett volna a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a hívek, a külföldi támogatók áldozatos tevékenysége nélkül. A Temes megyei unitáriusoknak nem volt templomuk, lévén hogy ők a szórványok szórványát jelentik – ahogy Szász Enikő társgondnok

fogalmazott. Az unitáriusokat az evangélikus-lutheránus egyház fogadta be, hosszú ideje ott tart istentiszteleteket Pap Gy. László nagyváradi lelkész. A Temes megyei ugyanis a váradi leányegyházközsége. /Chirmiciu András, Irházi János, Pataky Lehel Zsolt, Sipos Enikő: Épülő és omladozó templomok. = Nyugati Jelen (Arad), dec. 9./

2005. december 23.

Zsúfolásig megtelt Budapesten az evangélikus templom, a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége (KÉSZ) karácsonyi jótékonysági hangversenyt rendezett a borosjenői Horváth Béla-szavalóverseny támogatására. A szavalóversenyen többnyire azok a gyerekek vesznek részt, akik önhibájukon kívül nem tanulhattak magyar nyelvű óvodában vagy iskolában, anyanyelvüket helyenként heti egy óra fakultatív magyarórán sajátítják el. A színvonal évről évre javult, a gyerekek mind szebben és helyesebben beszélik anyanyelvüket. Az első rendezvényen tizenhat szavaló volt, az utóbbi években már több mint százan versenyeznek nemcsak Borosjenőből, hanem Csermőről, Pankotáról, Borossebesből és Szapáryligetről is. Minden szereplő jutalomkönyvben és emléklapban részesül, a nyertesek hazai és anyaországi táborokban vesznek részt. Igét hirdetett Tőkés László püspök, aki az elsők között ismerte fel a szórványmagyarság problémáját és a gyakorlatban is próbál segíteni, hogy a beolvadást fékezni lehessen. Hangsúlyozta, hogy a súlyos természeti katasztrófák tragédiákat okoztak, az épületeket, a házakat újjá lehet építeni, de ha elsorvad anyanyelvünk, azt már nehezen lehet pótolni. A Horváth Béla-szavalóverseny szervezője, a borosjenői EMKE vezetője köszönetet mondott a házigazdáknak. /dr. Vajda Sándor: Nagysikerű jótékonysági koncert anyanyelvünkért. = Nyugati Jelen (Arad), dec. 23./

2006. március 24.

Arad megyében az RMDSZ-nek nincs éves programja a fakultatív magyar oktatás további terjesztésére, Hunyad megyében pedig a kiküldött kérdőíveket az érdekeltek eldobálták. /Riport. = Nyugati Jelen (Arad), márc. 24./ Arad megyében a lehetőségekhez és helyzethez képest kevés a mindössze négy településen működő fakultatív magyar oktatás. A román iskolába járó, de anyanyelvét megőrizni szándékozók segítésére létrehozott alternatív tanítási rendszerben közel száz gyermek vesz részt Fazekasvarsándon, Pankotán, Szapáryligeten és Vingán. Vingán és Pankotán jelenleg semmiféle magyar oktatás nincs az iskolában, ezeken a településeken az egyedüli kiút kizárólag a fakultatív oktatás. A fakultatív oktatás mellett létezik egy nem hivatalos is, az említett négy településen önkéntes alapon, több templomban is szerveznek magyar oktatást – vázolta a helyzetet Pellegrini Miklós főtanfelügyelő-helyettes. Simándon és Csermőn is szerveztek a templomban magyar oktatást. Borossebesen még próbálkozások sem voltak magyar fakultatív oktatásra, mert nincs rá igény. A szülők megtanítják gyermekeiket a magyar konyhanyelvre, akik aztán jobbára románul beszélnek, román iskolába járnak. Kettner József pórbál segíteni a fiataloknak. Egy fakultatív osztályra való tanuló összejött Lippán, oda Aradról szeretett volna kijárni egy nyugdíjas pedagógus heti két alkalommal, de Pellegrini szerint a heti négyszer egy óra az ideális. – A fakultatív oktatást választók száma nagyjából stagnál – közöte Nagy Gizella városi tanácsos, az RMDSZ Arad megyei szervezetének oktatási alelnöke. Temes megyében a fakultatív magyar oktatás az 1989 előtti időkre nyúlik vissza. 1990 után ismét rendszeres lett a fakultatív magyar oktatás, az Orbán-kormány idején bevezetett státustörvény, illetve az ezzel járó, a magyar nyelven valamilyen formában tanuló gyerekek szülei által igényelhető oktatási-nevelési támogatás megsokszorozta a létszámot. Kiss Ferenc tanfelügyelő is elismerte, hogy sok családot csak ez ösztönöz arra, hogy a gyereket magyar órákra járassa. Jelenleg Temes megyében 411-en vesznek részt a fakultatív magyar oktatásban, közülük 151-en elemista korúak, 243-an általános és 17-en középiskolások. A legtöbb diák Újváron van, a sorban Gyertyámos és Óbéb következik. Fakultatív magyar órákat tartanak még Magyarszentmártonban, Csenén,

Óbesenyőn, Keglevichházán, Csanádon, Varjason, Gyéren, Fényen, Igazfalván, Temesrékáson, Buziásfürdőn, Gátalján és Facsádon. Az RMDSZ és a tanfelügyelőség azokon a településeken támogatja a fakultatív magyar oktatást, ahol semmilyen szinten nincs magyar tagozat. Pataky Lehel Zsolt: Fakultatív magyar oktatás. = Nyugati Jelen (Arad), márc. 24./Hunyad megyében lenne igény a fakultatív magyar nyelvoktatásra, a konkrét forma még várat magára. – Tavaly novemberben felhívással fordultak a helyi RMDSZ-szervezetekhez, illetve a magyar egyházak lelkészeihez, hogy összesítsék az ilyen fajta igényeket, tájékoztatott Máté Márta megyei főtanfelügyelő-helyettes. Sajnos egyetlen visszajelzés sem érkezett a felkérésre, annak ellenére, hogy van mód a fizetett fakultatív magyar nyelvoktatásra. Ha településenként sikerül egy-egy minimum tízes létszámú csoportot összehozni, akkor oktató fizetést kap a munkájáért. Így azonban a következő tanévben már csak az önkéntes oktatásra nyílik lehetőség. – A kisebb településeken szolgáló fiatal lelkipásztorok vállalták fel eddig is a magyar nyelv oktatását. Az egyetlen szervezett formájú magyar nyelvtanfolyam három évvel ezelőtt alakult meg, egyházi támogatással. Vajdahunyadon a római katolikus egyházközségben helyi fiatal tanítónők vállalták fel ezt a munkát. Lassan abbamaradt az egész. A visszajelzések hiányában Hunyad megyében Sáfár Csaba kisebbségi tanfelügyelő fogja az iskolai nyilvántartásokból összeírni azokat a magyar gyermekeket, akiknek nincs lehetőségük a településükön anyanyelvükön tanulni. Ez a terv elsősorban Hátszeget és Brádot érintené, e két településen nincs semmiféle magyar nyelvű tanintézmény. /Gáspár-Barra Réka: Hunyad. Elszalasztott lehetőség. = Nyugati Jelen (Arad), márc. 24./

2007. június 13.

Magyar nyelvű elemi iskolaközpont létrehozását tervezik az Arad megyei Pankotán, jelezte Gulyás László tanár, a helybeli Csiky Gergely Egyesület elnöke. – Mivel a térségben csak Pankotán van magyar nyelvű elemi, a gyerekeket a környékbeli településekről, Borossebesről, Borosjenőről, Cserről, Ternováról, Világosról, valamint Galsáról naponta iskolabusszal szállítanák az iskolába és haza. /(b): Pankotán magyar nyelvű iskolaközpontot terveznek. = Nyugati Jelen (Arad), jún. 13./

2008. március 15.

Ki mennyire elégedett az iskolai vallásoktatással, erre keresték a választ a riportban. Arad megyében különösebb gondok, panaszok nincsenek a vallásoktatásra, legalábbis hozzánk nem érkeztek el – mondta Pellegrini Miklós főtanfelügyelő-helyettes. Szerinte nem fogadható el, hogy a vallásoktatás tantárgyszerűen folyik. A megye magyar nyelven (is) oktató iskoláiban a diákok általában református, katolikus vagy evangélikus vallási nevelésben részesülnek, attól függően, hogy az illető településen milyen felekezet erősebb, melyiknek van több híve. Az aradi magyar baptisták még nem próbálkoztak hitoktatással az iskolákban. A szórványban más a helyzet. Erre jellemzőbb példa Borossebes, ahol évtizedekkel ezelőtt sokkal erősebb, nagyobb létszámú katolikus és református közösség élt, mára viszont szinte teljesen elfogytak a hívek. A Borossebesi magyar gyerekek ma már kénytelenek román iskolába járni, így a vallásoktatás kérdése is megpecsételődött. Sajgó Katalin egy ideig még az iskolában tartotta egy szűk csoportnak a vallásórákat, ma viszont már saját otthonában gyűlnek össze a megmaradt katolikus vallású diákok. A reformátusoknál rosszabb a helyzet. Balla Sándor lelkész elmondta, felkereste a három református gyermek szüleit, hogy az iskolában, vagy nála, a parókián szívesen oktatná őket, de a szülők elzárkóztak, mondván, hogy nem engedik egyedül el csemetéiket. Inkább ortodox vallásórára járnak. Temes megyében kiemelten vallásos nevelést biztosít a Gerhardinum Római Katolikus Líceum, a megye valamennyi iskolájában folyik hitoktatás. Valamennyi felekezethez tartozó gyereknek van rá lehetősége, hogy az iskolában vagy a templomban, anyanyelvén vallásos nevelésben részesüljön. Temes megyében a katolikus hitoktatás hét nyelven folyik: magyarul, németül, románul, horvátul,

bolgárul, szlovákul és csehül is. Fazakas Csaba református esperes elmondta: megyeszerte minden református felekezethez tartozó gyereknek biztosítják a lehetőséget, hogy anyanyelvén részesüljön vallásos nevelésben. A vallásoktatás kérdése Fehér megyében a magyar nyelvű iskolákban, nem szült vitákat. Magyarlapádon iskolában a gyerekek egytől egyig reformátusok. Hunyad megyében akad néhány olyan gond, ami sokakat érint, de kevesen beszélnek róla nyíltan. A szórványközösségekben a szülők nyíltan nem vállalják, hogy ellenszegüljenek az iskolai vallásoktatásnak. Jelenleg a többségi, ortodox vallású diákok mellett saját vallásoktatókkal rendelkeznek a római katolikus, református, baptista és pünkösdi vallású gyermekek. A vallásoktatónak számtalan kritériumnak kell megfelelnie. Rendelkeznie kell megfelelő iskolai (teológiai vagy vallástanári) végzettséggel. A szórvány-vidéken kevés a magyar gyermek, a legtöbb tagozatos iskolában a vallástanórákat nem lehet kellőképpen megfizetni. Ezért kevés a szakképzett vallástanár is, szakképzetlen személy végzi az oktatást, vagy az ezerféle gyülekezeti gonddal leterhelt lelkipásztor. /Irházi János, Pataki Zoltán, Szakács Bálint, Gáspár-Barra Réka: Vallásoktatás az iskolában. = Nyugati Jelen (Arad), márc. 15./

2008. július 14.

Az Arad megyében fellelt honvédsírokról az ügy lelkes támogatója, Tóth Csaba megyei tanácsos elmondta, amit tud, az négy településhez – Gyorok, Pankota, Borosjenő és Boros-sebes – kötődik. Gyorokon a második világháborúban, amikor a magyarok visszavonultak, körülbelül 30-40 katonát lelőttek, közülük 17-18 személyt lehoztak a temetőbe, és közös sírt emeltek nekik. 2000–2001-ben az emlékmű teljesen tönkrement, akkor eldöntötték, kialakí-tanak egy sírkertet. Az ő segítségét is kérték, dicséret illeti Lőrincz Istvánt és társait, akik pénzt gyűjtöttek és minden sírt külön kiöntöttek betonnal. Tóth Csaba akkor megkereste Magyarországon a Honvédelmi Minisztériumot, onnan a Hadtörténeti Intézet és Múzeumhoz tartozó Hadisírgondozó Intézethez irányították. Félévnyi levelezés után értesítették, hogy az ügyet 100 ezer forinttal támogatják. A pénzt azóta sem kapták meg. Ennek ellenére meg-próbálják befejezni a Gyorokon megkezdett munkát. Reménytelen a Borossebesi helyzet. Itt van egy legelő, ahol nyolc-kilenc honvéd halt meg. Tóth Csaba ismét megkereste a Hadi-sírgondozó Intézetet, de a nyilvántartásukban ott nem szerepel halott, csak sok eltűnt. A magyar jogszabályok alapján eltűntről nem adhatnak ki adatokat. Borosjenőben öt-hat honvéd sírja a temetőben található, jó állapotban vannak a sírkövek. Pankotán nyolc-kilenc honvéd sírhelye van. /Irházi János: Rögös utak. = Nyugati Jelen (Arad), júl. 14./

2008. szeptember 22.

Megkezdődött az 1989-es decemberi temesvári forradalom 20. évfordulójára meghirdetett emlékév. Aradon a belvárosi református egyházközségben szintén egy kerek évfordulóra emlékeztek: húsz éve, szeptember 6-án született meg a romániai falurombolás elleni első állásfoglalás. Az akkor még Arad központú Temesvári Református Egyházmegye lelkészei-nek többsége folyamodvánnyal fordult az egyház és az állam szocialista vezetőségéhez, kifejtve aggodalmukat és fenntartásaikat a Ceausescu-féle területrendezési terv ellen. A testületi fellépés egyik kezdeményezője Tőkés László akkori temesvári lelkész volt. Az aradi állásfoglalás jelentette az első lépést az 1989-es rendszerváltozáshoz vezető úton, mégis, a romániai és a magyarországi köztudatban ez alig él. Ennek ellensúlyozását szolgálta a konferencia és megemlékezés, melynek címe: Szemben a kommunizmussal. – Bár a falurombolás már a múlté, öröksége ellen még mindig kell küzdeni Romániában – mondta Tőkés László európai parlamenti képviselő. „Továbbra is sorvadnak falvaink, pusztul a népünk, továbbra is a nacionalista nemzetpolitika érvényesül a kisebbségekkel és különösen a magyarsággal szemben, csupán a kirakat változott – mondta. – „Erdély teljes nemzetiségi egyneműsítésének a folyamata most is tart. Ma is szólnunk kell a jogtalanságok, hatalmi

visszaélések ellen, vissza kell utasítanunk a hátrányos megkülönböztetést. ”Arad meghatározó volt a rendszerváltó forradalom kitörésében. Tőkésék az egész református egyházra kiterjesztették az akciót, de mint mondta, az egyik lelkész, akiről tavaly derült ki, hogy a titkosszolgálat, a Securitate besúgója volt, leleplezte ténykedésüket. Utána kezdődött a leszámolás a temesvári gyülekezettel, és személy szerint Tőkés Lászlóval. Dinu Zamfirescu a külhoni román ellenzék egyik vezetője volt, annak idején Franciaországból emelte fel szavát a falurombolás ellen. „Nem hangsúlyozhatjuk eléggé azoknak a romániai magyar egyházi személyiségeknek a szerepét, akiknek köszönhetően erről a rombolásról hamarabb tudomást szereztek Magyarországon, és amely ellen tiltakoztak a szomszédos országban, majd a határokon túl is. Nicolae Ceausescu bűnös terve az ország városainak és falvainak tönkretétele volt, közigazgatási átszervezésükkel, pedig az egyén felügyeletét, az önálló gondolkodás megsemmisítését akarta elérni. 1988. március 3-án jelentette be a falvak úgynevezett szisztematizálását, de a terv már 1974 óta létezett, és 2000-ben kellett volna befejezni. A 9 ezer községből 2 ezret hagyott volna meg, a falvak számát 13 123-ról 9 192-re csökkentette volna, a lakosokat, pedig panellakásokba költöztette volna. ”A 20 évvel ezelőtti történteket idézte fel előadásában Molnár János szegedi egyetemi tanár, volt borossebesi lelkipásztor, az állásfoglalás egyik megszövegezője. Zétényi Zsolt magyarországi volt országgyűlési képviselő a falurombolás elleni budapesti 1988. június 27-én rendezett tüntetésről beszélt, Szőcs Géza költő mint a kolozsvári Ellenpontok című szamizdat kiadvány egyik szerkesztője szólt, Szűrös Mátyás volt magyar köztársasági elnök a rendszerváltást közvetlen megelőző magyar–román diplomáciai kapcsolatokról tartott előadást. Toró T. Tibor Temes megyei parlamenti képviselő, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács alelnöke fájlalta, hogy az akkori lelkészek, illetve a maiak közül kevesen jelentek meg a konferencián. Április 20-án, vasárnap Temesváron is megemlékezés volt, Tőkés László részvételével. Az ünnepi istentisztelet után megkoszorúzták néhai Újvárossy Ernő sírját. A presbiter, a Tőkés család barátja a forradalom első mártírja: holttestére 1989. decemberében bukkantak rá, halálának körülményei nem tisztázottak. /Pataky Lehel Zsolt: Húszéves az aradi állásfoglalás. = Nyugati Jelen (Arad), szept. 22./

2008. november 24.

Kovács Sándor engedéllyel rendelkező magyar tolmács a családjával 12 éve él Körösbökényben (Buteni), felesége szülőfalujában. Aradon született, mesterként az esztergapadgyár borossebesi részlegén 18 évet dolgozott, onnan költöztek Körösbökénybe. Azóta erősítik a helybeli magyarság kicsiny csapatát. Nyugdíjas, a határon átnyúló kapcsolatok során gyakran felkértek a tolmácsolásra, hivatalos iratok fordítására, ezért kiváltotta a fordítói, okirat-hitelesítői engedélyt. Általában a régi telekkönyvi kivonatokat, legtöbbet a magyarországi vásárlások nyugtáit fordítja románra. Magyarra a határon átnyúló projekteket szerződéses alapon fordítja, és rendszeresen tolmácsol a találkozók alkalmával. Valamivel több, mint 20 magyar család él Körösbökényben, többségük idős ember. Egyedüli találkozóhelyük a katolikus templom, ahol ő végzi a gondnoki teendőket. Körösbökényben a kevés magyar, ha találkozik, sokszor nem beszél magyarul, mert a többségiek nem állják a magyar szó. /Balta János: A magyar tolmács. = Nyugati Jelen (Arad), nov. 24/

„Borossebes a világ közepe”

Emlékezés Kettner Józsefre (1948-2015), a borossebesi katolikus gyülekezet kántorára

„*Kettner József* borossebesi biológus, aki román-német állampolgár, s a német eredetére hivatkozva a rendszerváltásig állandóan kérelmezte a nyugati vízumot - eredmény nélkül. Rendszerváltás után végre utazhatott a családjával együtt. Németországban egy évig és egy hónapig bírta ki, majd a szüleit otthagyva, hazajött Borossebesre. Dédanyai szinten magyar, szlovák, cseh, német és örmény eredetű, s Németországban rájött, hogy számára itthon, az ötágú gyökérzete mellett a helye, számára ez a világ közepe. 30 éve kántorizál a helybeli katolikus templomban. Gyötrelmesen tanult bele, de csinálja, hogy megtörje a hallgatás falát a végeken, a magyar nyelvterület határán. A közel 700 éves városkában több mint 30 éve megszűnt a magyar nyelvű oktatás, a rendszerváltás után fakultatív oktatást szervezett *Gabnai Erzsébet*, aki mostanában betegeskedik. (2002.) A 7-8 magyar gyerek számára a hitoktatást *Sajgó Katalin* végzi. (2002.) Kettner József sem tanulhatott magyarul, magánszorgalomból

Képtulajdonos: Gina Matiut

Kettner József 2014-ben, a katolikus templom karzatán a harmóniumnál

azonban elmélyült az anyanyelvű kultúra és a helytörténet tanulmányozásában. Lehangolva tapasztalja, hogy a magyar fiatalság többsége rosszul vagy egyáltalán nem beszéli az anyanyelvét, holott az idős, helybeli románok még most is tisztán beszélnek magyarul. Ami a város múltjával kapcsolatos, értékként kezeli: büszke arra, hogy a történelmi Magyarország

területén negyedikként, 1892-ben Borossebesen indították be a közcélú áramszolgátatást, ugyanakkor nagy becsben tartja azt a márvány oromdísz-golyót is, amelyet a lebontott zsidó imaházból mentett meg annak bizonyságául, hogy valamikor itt magyar nyelvű, életerős zsidó közösség létezett. Az összesen 250 fős, (2002.) református és katolikus magyarság a templomban találkozik, főként olyankor, ha valamelyik felekezet ünnepel, vagy éppen emlékezik. Ünnepelni nem igen van ok, sem alkalom, tehát legtöbbször csak emlékeznek. Ez történt a Hősök napján is, amikor *Tőkés László* királyhágómelléki református püspökkel együtt emlékezett meg a borossebesi magyarság arról a közel 250 magyar honvédről, akik a két világháború alatt vesztették életüket, s akik négy tömegsírban nyugszanak a tölgyfák alatt. A nyugvó honvédek, a kántorra szoruló hívek, a helyi emlékek, főképpen, pedig a gyökerek tartják itthon a lokálpatriótát, aki mindezért képes lemondani a ragyogásról, a jólétről, s a mostoha körülmények között is úgy érzi: számára Borossebes a világ közepe. Ez, pedig jelenthet elégedettséget, boldogságot, lehet az élet értelme."

Balta János - Nyugati Jelen, 2002.

*

A Duna Televízió 2011. nyarán készült riportja Kettner Józseffel, a

felszámolás alatt lévő borossebesi Ó-temetőnél

„Nincs türelmük megvárni, míg egyszer elporladunk, megszüntetnek mindenféle nyomot. Amikor a járások megszűntek Gurahoncon, lehozták Sebesbe a vezetőséget. Azzal jeleskedtek, hogy ütöttek egyet a magyarságon, temetőjét megszüntették. Generációk hosszú sora itt fekszik. Nekem három: nagyapám, dédapám, ükapám és sokan mások. *dr. Kéry Imre* is itt fekszik, aki Arad megye főorvosa volt, magyar királyi tanácsos és az Akadémia levelező tagja." (a Duna Tv felvétele)

Borossebes helytörténésze: Deák József Sándor

Deák József Sándor nyugalmazott tanár úr, Déznáról került Sebesbe, aktív korában a déznai iskolában tanított. Adatgyűjtője és szószólója volt a helyi és környékbeli magyarságot ért sérelmeknek, személyesen és írásaiban is igyekezett ezekre az eseményekre felhívni a sajtó és egyéb fórumok figyelmét, nem sok sikerrel. Életterének színhelye aktív korában Dézna, majd később Borossebes. Humán műveltsége, foglalkozása és az emberekhez való közelsége lehetővé tette számára a helytörténeti adatgyűjtést. Volt még lehetősége beszélgetni a régebbi idők öregjeivel, összegyűjteni és írásban rögzíteni a tőlük hallottakat.

A többségi nemzet nyelvének ismerete is elősegítette, megkönnyítette ilyen jellegű kutatásait, adatgyűjtését. Napjaink informatikai technikája, a számítógép használata, nagyságrendekkel megkönnyíti a mai, ilyen jellegű tevékenységet, de mint tudjuk, ez nem volt mindig így. Feljegyzéseit kézzel írta kis füzetecskékbe.

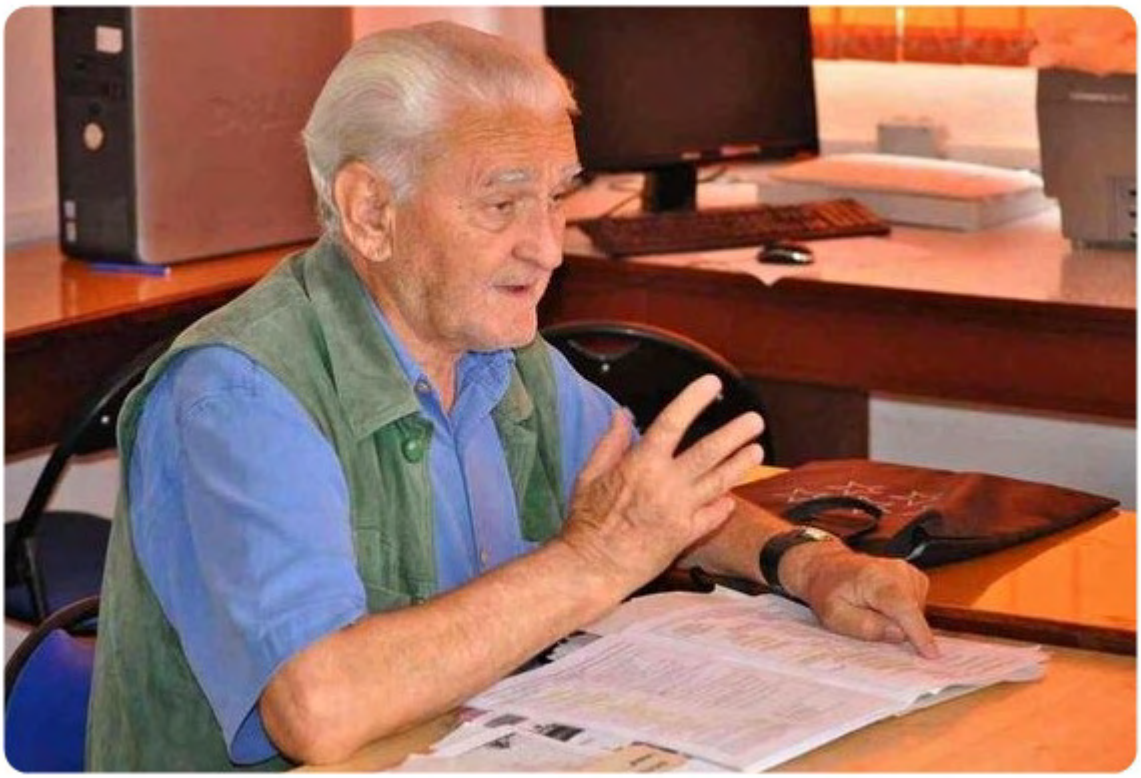
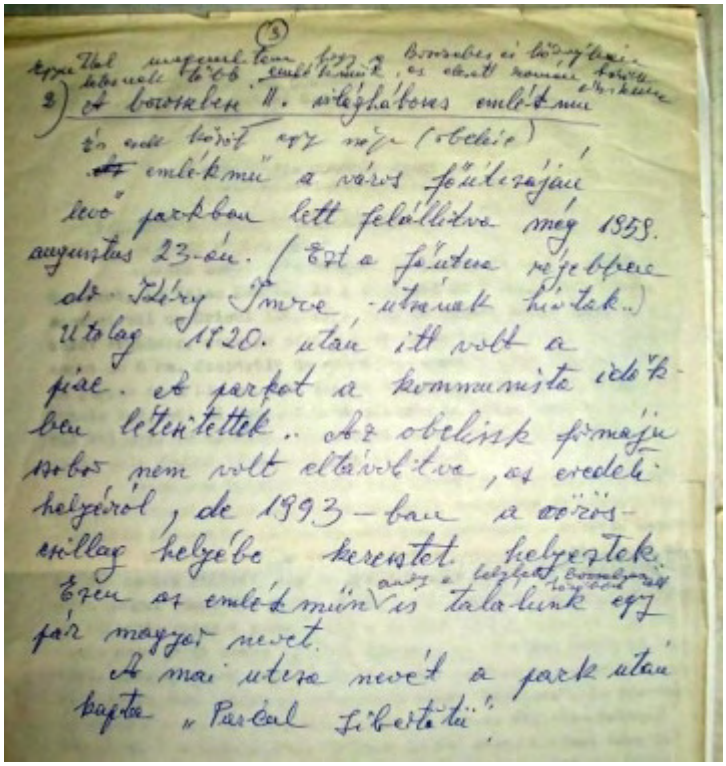

Foto: www.vitalap.hu

Deák József Sándor 2014-ben

Egy oldal Deák József Sándor helytörténész egyik kéziratából.

Osztálykép a déznai iskolából, 1972. – ülő sor jobb szélén: Deák József Sándor

(Képtulajdonos: Reiter Sándor)

A közelmúltban, tőle kapott levelében közli, hogy már megfáradt, a helytörténeti-kutatási munkáit abbahagyja, idejét és energiáját ezen túl csak a saját-, valamint a Sulkowsky-család történetének kutatására szenteli. Nagy kár az utókor és a borossebesi magyar közösség számára, hogy életműve nem bontakozhatott ki teljes mértékben. Sajnos munkái részben torzóban maradtak, könyv formában nem jelentek meg. Egy régi képeslappal, a 2001-ben írt kéziratainak, átolvasási lehetőségével, fényképekkel és némi szóbeli, helytörténeti információval volt segítségemre. Részt vett a 2017-es kiskúti határbejárásban mikor a két db II. vh-s tömegsír helyét próbáltuk felkeresni, bemérni és dokumentálni.

Az átadott tanulmányából megtudhatjuk, hogy a huszonhatos emlékmű felavatása mindegyik, történelmi vallási felekezet (ortodox, római katolikus, református és izraelita) egyetértésével, valamint az akkori helyi pópa, Mihulin Augustin (1892-1932) hathatós közbenjárásával történt.

A néhány fennmaradt régi képeslap alaposabb elemzése után egyértelműen megállapítható, hogy a mostani, az „u.n. román" obeliszk és a mi ezredéves emlékművünk egy és ugyanaz. Mint köztudott, a trianoni diktátumot követő hatalomváltás után egész Erdélyben és a Partiumban a magyar vonatkozású köztéri szobrokat, emlékműveket eltávolították, összetörték, megsemmisítették, szerencsésebb esetekben múzeumi pincékbe és egyéb hasonló, eldugott helyekre száműzték. A sebesi obeliszk nem lett szétzúzva, miután megszabadították a homlokzati oldalon lévő magyar nyelvű emléktáblától, háborítatlanul vészelte át a parkban az 1920 - 26 közötti időket, majd a világháború hősi halottjai neveinek felvésése után 1926-ban újból felavatták, de már, mint román katonai emlékművet. Ezek a korabeli események, intézkedések, ha egyáltalán lettek írásban rögzítve, nemigen voltak hozzáférhetőek a kutatni kívánók számára. Megint avval a ténnyel kell szembesülnünk, hogy a régi események tanúi már nincsenek közöttünk és a legidősebb emberek sem tudnak minden esetben információkkal szolgálni a születésüket megelőző évek, évtizedek helyi történéseiről, így csak arra a gyér ismeretmorzsákra tudunk támaszkodni ami esetlegesen a szájhagyomány útján, fennmaradt.

A tanár úr tanulmányában egy mondat erejéig, megemlítésre kerül a kő- és márványfaragókkal kapcsolatosan a kis létszámú olasz etnikum jelenléte. A borossebesi kőfaragótelep, hol a Menyházán kibányászott márványt feldolgozták, közel két tucat munkást foglalkoztatott, kiknek egy része olasz volt. A helységben már a milleneumi ünnepségek korában is dolgoznak olasz mesteremberek, márványcsiszolók. Pető Gyula egy 1885. évi tanulmányában közli: „A Zúgó patak jobb partján, a déznai oldalon, kevéssel az útkaptatón alól, a trachittufában bányát nyitottak […] nagyobbára olasz munkások fejtik, készítvén belőle szerényebb célokra szolgáló lépcsőket, oszlopokat, sírköveket s más efféléket…"

A hagyomány úgy tartja, hogy egy későbbi hullámban a Gyürki kőfaragó-dinasztia egy tagja is hívott olasz kőfaragókat Dobrudzsából Sebesbe, munkát kínálva. Nagyon szegény emberek voltak sok gyerekkel, mára számuk megfogyatkozott. Olaszos nevükkel találkozhattunk a helyi telefonkönyvben, a „şebis-expres" c. időszakos képes újságban. Az óvódások és iskolások fényképét bemutató oldalak között is található egy-egy olaszos családnév, valamint a temető régebbi sírfeliratai között nézelődve is rábukkanhatunk.

Számunkra ma elképzelhetetlen az a 19. század végi olaszországi gazdasági állapot és nyomor mely ezeket a családokat hazájuk elhagyására késztette és számukra még az akkori idők regáti Dobrudzsája is az „ígéret földje" lehetett. (a szerk.)

Laudatio - Deák József Sándor tanár úr tiszteletére (dr. Vajda Sándor)

„Nagy megtiszteltetés számomra, hogy egy olyan tanár-helytörténész tevékenységét méltathatom, aki szinte az egész életét a szórványban töltötte, ott fejtette és fejti ki oktató és tudományos kutató munkáját.

Deák József Sándor 1936. március 21.-én született Nagyszalontán, iparos családból, de anyai ágon családfáját ősi lengyel nemesi családokig tudja visszavezetni. Iskolai tanulmányait Cséffán és Élesden magyar nyelven kezdte, majd a háború után, 1945-ben visszakerültek édesanyja szülőfalujába, Déznára, azután iskoláit csak román nyelven folytathatta. 1953-ban fejezte be Aradon a tanítóképzőt, utána 6 évet Resicán az acéliparban dolgozott. 1960-ban visszatért Déznára, ahol először könyvtárosi, majd tanítói állást vállalt. 1962-től magánúton megkezdte tanulmányait a Temesvári Tanárképző Főiskolán történelem-földrajz szakon, amelyet 1966. februárjában sikeresen fejezett be, akkor államvizsgázott. Harmincegy éven át ugyanabban a déznai iskolában tanít, 1997-ig, nyugdíjba vonulásáig.

Deák tanár úr 2015. szeptember 4-én a *Fényes Elek díj* oklevelével és emlékplakettjével

Részt vett különböző, a tanári pályán előírt képzéseken, minden vizsgáját sikeresen, kitűnő eredménnyel tette le. Fiatal tanárként a helyi sportklub titkára, a helyi futballcsapat oszlopos tagja volt, de a szellemi sportban is jeleskedett, az 1965-ös helyi sakkbajnokságban az első helyet nyerte meg.

Közel tíz évig Dézna község kultúrházának volt az igazgatója, előadásokat, színdarabokat rendezett, főleg a helybeli fiatalsággal. A nyári vakációkban az ifjúságnak, a nyári tábor résztvevőinek kirándulásokat szervezett és vezetett az déznai várhoz, a környező hegyekbe, ismertetve a vár és a község történelmét is.

1981. decemberében a helyhatóság, hatalmával visszaélve lebontatta a családi házukat, mivel a telket kórházépítésre jelölték ki, így télvíz idején kénytelenek voltak Borossebesbe egy félkész tömbházi lakásba költözni, így nyugdíjazásáig, 1997-ig, tizenöt éven keresztül kénytelen volt naponta ingázni.

Kiss László, akinek gyökerei Borossebesben voltak, a „Képek és szemelvények Borossebes város múltjából” című könyvében így ír: „A kisváros magyar helytörténésze Deák József Sándor nyugalmazott tanár úr Déznáról került Sebesbe, aktív korában a déznai iskolában tanított. Adatgyűjtője és szószólója volt a helyi és környékbeli magyarságot ért sérelmeknek, személyesen és írásaiban is igyekezett ezekre az eseményekre felhívni a sajtó és egyéb fórumok figyelmét, nem sok sikerrel. […] Humán műveltsége, foglalkozása és az emberekhez való közelsége lehetővé tette számára a helytörténeti adatgyűjtést. Volt még lehetősége beszélgetni a régebbi idők öregjeivel, összegyűjteni és írásban rögzíteni a tőlük hallot-

takat. A többségi nemzet nyelvének ismerete is elősegítette, megkönnyítette az ilyen jellegű kutatásait, adatgyűjtését. Napjaink informatikai technikája, a számítógép használata nagyságrendekkel megkönnyíti a mai, ilyen jellegű tevékenységet, de mint tudjuk, ez nem volt mindig így. Feljegyzéseit kézzel írta, kis füzetecskékbe."

Deák tanár úr felemelte szavát 2011. augusztusában, amikor a vasútállomás melletti 300 éves, történelmi emlékhelynek számító római katolikus temetőt lerombolták. Ámbár egy civil szervezettel együtt megállapodtak a polgármesteri hivatallal, hogy a volt temetőt egy emlékparkká alakítják át, ennek ellenére feldúlták, a földdel tették egyenlővé; az értékes történelmi márvány sírköveket eltüntették. Ugyancsak felemelte szavát, amikor 2008-ban a Borossebes északi határában létező első és második világháborús katonai tömegsírokat tették tönkre.

Aktívan részt vett a helyi RMDSz és az egyházak által szervezett rendezvényeken, ünnepségeken. Tagja a „Mihály Király Barátai Arad Megyei Társaság"-nak, amely több diplomával is jutalmazta munkáját.

Főbb kutatási területei a helytörténelem valamint a családfakutatás, amelyet a magyar és lengyel történészek is pozitívan értékeltek és a különböző tudományos közleményekben felhasználtak.

A PBMET-nek 1997. óta aktív tagja, ahol konferenciákon, a honismereti találkozókon több dolgozatot is közölt, közülük megemlíthetjük: „A Dézna-völgyi magyar temetők pusztulása", „A váradi Török család Déznán", „Borossebes és vidéke", „Három évtized a Wenckheim családdal Borossebesen", „Egy aradmegyei nemesi család története", „Dinasztiák összekötődése az Árpád-házzal", „Az első világháború helyi történetéből a Halmágy-vidékről", „Szent László kora", „A kisrónai Józsa család és a déznai vár". Cikkei, tudományos munkái a *Nyugati Jelenben* és társaságunk honismereti lapjában, a *Partiumban* jelentek meg.

Ha valaki csak felületesen ismeri Deák tanár urat, úgy tűnik, hogy zárkózott, kevés szavú, befelé forduló ember. De elég pár perc beszélgetés, hogy meggyőződjünk közvetlenségéről, alapos általános műveltségéről, hatalmas helytörténeti ismereteiről, amelyet szívesen oszt meg az érdeklődőkkel.

Meggyőződésünk, hogy a PBMET vezető bizottsága jól döntött, Deák József Sándor tanár úr megérdemli társaságunk legmagasabb elismerését, a Fényes Elek díjat, amelynek átvétele alkalmából kívánunk jó egészséget, erőt és további küzdőszellemet kutatómunkájához, és ahhoz, hogy továbbra is küzdjön azért, hogy megőrizzék a magyar emlékeket és kultúrát a szórványban is. " (Bors, 2015. szeptember 4.)

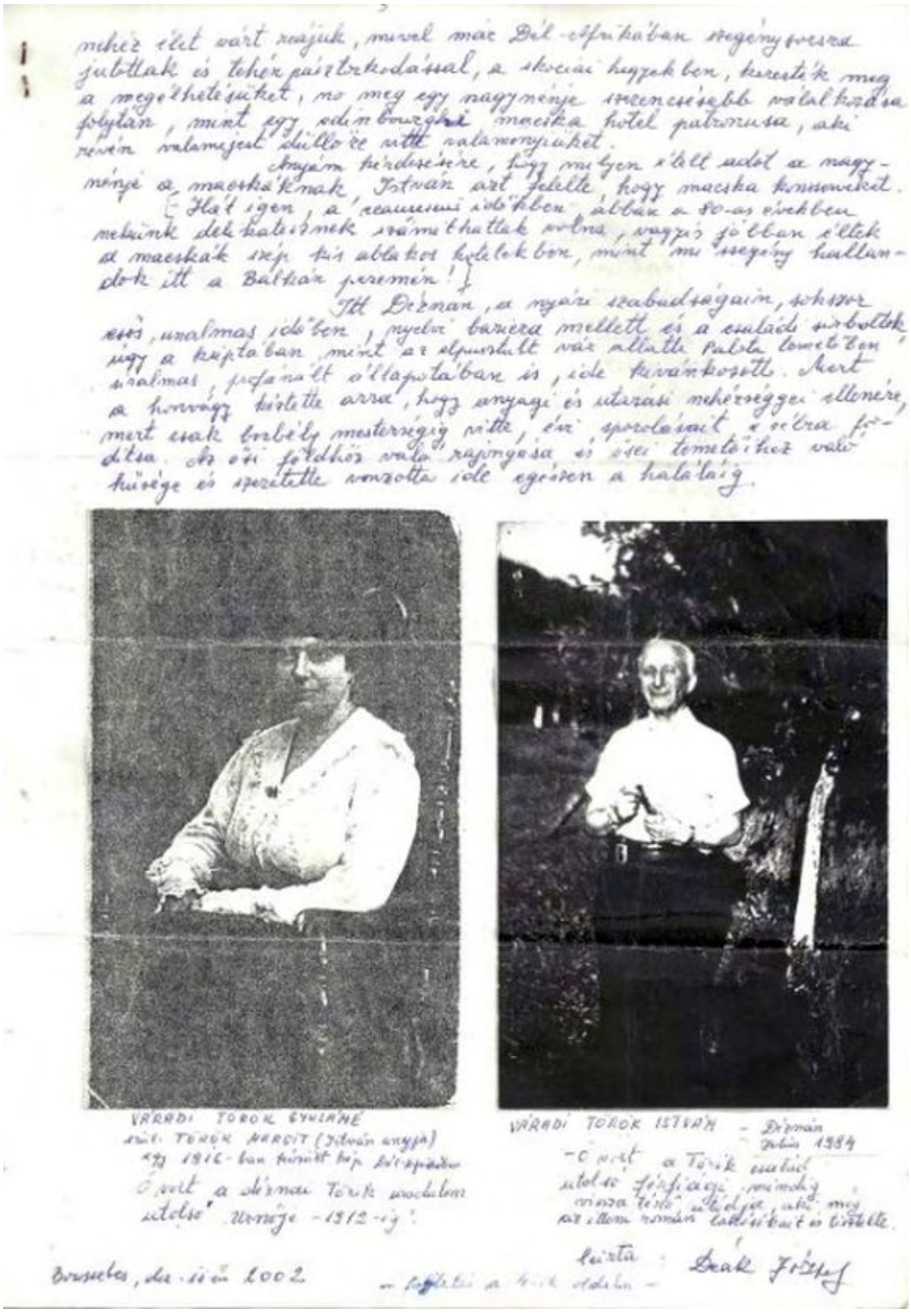

Egyjáratu
rozoga patakmalom állandó vízzel, egy épités alatt álló kis fürészszel 975 forintért eladó. Kocsizni nem kell. A fürészszel legjobb kilátások vannak. Bérbe is kiadó évi 160 forintért. Biztositék 80 forint. Két szijas járathoz vasrészek 180 forintért. Közelbe társnak is elmegyek a fenti berendezéssel és 600 koronával. Ifj. Richter József, Dézna (Aradmegye). 2673

Deák József nagyapjának hirdetése az 1905. dec. 23-án megjelent a *Molnárok Lapjá*-ban.

[1] Családfáját, anyai ágon a Sulkowsky családon keresztül a szász választófejedelem I. Frigyes Ágost az Erős, (németül: August II. der Starke, majdan II. Frigyes lengyel királyig) tudja visszavezetni. (a szerk.)

Deák József Sándor: *A váradi Török család Déznán* c. kéziratának 3. oldala

(Borossebes, 2002. december 11.)

reggeli újság
BIHAR MEGYEI NAPILAP ● NAGYVÁRAD, 2015. SZEPTEMBER 7., HÉTFŐ ● XII. ÉVFOLYAM, 3305. SZÁM ● ÁRA: 1 LEJ ● WWW.REGGELIUJSAG.RO

Átadták a Fényes Elek-díjakat

Deák József Sándor

A konferencia megnyitása, a köszöntő beszédek után adták át az idei Fényes Elek-díjakat. Dukrét Géza egyesületi elnök elmondta, a vezetőség döntése értelmében idén egy elismerést adnak át a Társaság egyik tagjának, és ugyancsak egyet egy egyesületen kívüli személynek. Mint kiderült, a PBMET egyik régi oszlopos tagja, a nagyszalontai születésű déznai tanító, borossebesi helytörténész, Deák József Sándor kapta a szervezet legnagyobb elismerését jelentő Fényes Elek-díját.

*

A megmagyarosodott Aradvármegye

„A belügyminiszter évekkel ezelőtt körrendeletét intézett a törvényhatóságokhoz, hogy az idegennevű községeket magyar névvel lássák el. Aradvármegye törvényhatósági bizottsága a belügyminiszteri rendelet alapján elkészítette az idegennevű községek megmagyarosításáról szóló listát és az 1908. év nyarán tartott közgyűlés elfogadta. A vármegye alispánja az így elkészített listát jóváhagyás végett fölterjesztette a minisztériumba, ahonnan a múlt hét elején érkezett meg a leirat, amely kisebb nagyobb módosításokkal jóváhagyta a vármegye által elkészített névsort. Ezzel az újítással Aradvármegye közigazgatása igen nagy változáson megy keresztül, amely évek hosszú során át sok zavart és kételyt fog okozni úgy Arad, mint a szomszédos vármegyék lakosságainak, mindaddig tudni illik, amíg az új község neveket a közönség megszokja, ami bizony sok időbe fog kerülni.

Békés vármegye hatóságai s lakossága közigazgatási s gazdasági tekintetben egyetlen vármegyével sincsenek olyan szoros összeköttetésben mint Arad vármegyével és annak községeivel, amelyek északi része forgalmi szempontból Gyulára gravitál. Ez okból tudomás és tájékozás végett ajánlatosnak tartjuk Aradvármegye új községi neveit mi is közölni. Olvasóink helyesen cselekszenek, ha lapunk ezen számát megőrzik, mert sok alkalommal szükségük lehet rája.

A községek új nevei a következők:

[…]

A borossebesi járásban : Al-Csill-Alcsil, Almás-Háromalmás, Báltyele-Báltfalva, Berindia-Borosberend, Bogyest-Bozósd, Bohány-Bajnokfalva, Boncesd-Boncafalva, *Boros-Sebes-Borossebes,* Bruszturestk-Borosztok, Butyin-Körösbökény, Diécs-Déese, Doncsény-Dancsfalva, Dulcsele-Édeslak. Fényes-Körösfényes Govosdia-Gósd, Gurahonc-Honctő, Honcisor-Honcér, Ignest-Ignafalva, Kakaró-Kőkaró, Kiszindia-Keszend, Kocsuba-Köröskocsoba, Korokna-Koroknya, Láz-Déznaláz, Madrizest-Madarsák, Monyásza-Menyháza, Musztesd-Mosztafalva, Nadalbest-Nádalmás, Nyágra-Kisfeketefalva, Pajsán-Pajzs, Prezest-Parázs, Ravna-Kisróna, Revetis-Rékes, Rossia-Borosrósa, Solymos-Bucsáva-Solymosbucsa, Szakács-Alsószakács, Szaturó-Raj, Szelezsány-Szelezsény, Szlatina-Mikószlatina, Szuszány-Susányfalva, Valemare-Zarándpatak, Vászolya-Vészalja, Zimbró-Zombrád.

[…]

Tájékoztatásul megjegyzi a miniszter, hogy a nevek megállapításánál az érdekelt községek óhajtása. a történelmi hűség, az illető községek, illetve lakott hely földrajzi és topográfiai sajátságai, valamint az idegen hangzás lehetőleg való elkerülése voltak azok a főmozzanatok, amelyeket a nevek megállapításánál irányadónak tekintett.

A megállapított nevek helyesírása tekintetében a vármegye közönségének figyelmét a következőkre hívja föl a miniszter : Az összetett vagy jelzővel ellátott községi nevek kötőjel nélkül egy szóba írandók, és pedig azért, hogy ez által a község-

nevek törzs- és előnévvel való megosztása megszűnjék és az illető községnév a maga teljes egészében menjen át a közhasználatba, mert ellenkező írásmód mellett, amint az eddigi tapasztalatot igazolja majd a rövidítések használata, majd az előnév teljes elhagyása folytán egyes községek a hasonló hangzású és elnevezésű községektől kellően meg nem különböztethetők.

Ezután a miniszter ezt a határozatát okolja meg. Taxatíve fölsorolja az egyes községeket, azok nevét, fölemlíti azokat az okokat, amelyek az esetleges megváltoztatásokra késztették. A miniszter a vármegye közönségét a rendelet mielőbb való pontos végrehajtására hívja föl, s egyúttal kimondja, hogy a névváltoztatással szükségessé vált új községi bélyegzőket a lehető legrövidebb idő alatt szerezek be az illető községek. A bélyegzőket középpontilag, az országos középponti törzskönyvbizottság állítja elő. Kimondja a miniszter végül azt is, hogy nemcsak a megváltoztatott nevű községek, de a megye minden községe tartozik legalább egy új pecséttel az előbb említett középponttól beszerezni. A régi pecsétek természetesen érvényüket vesztik, ezek rövidesen bevonandók, s megőrzés végett a törvényhatóság levéltárába helyezendők el.”

Forrás: „Békés” társadalmi és közgazdászati hetilap – Gyula, 1910. augusztus 14.

Aradvármegye – borossebesi járás, néhány községének körbélyegzője 1910-től az elcsatolásig

Borossebes fekete napjai 1919-ben

(Válogatott írások az eseményekről)

„Nagypénteken a román csapatok váratlanul előrenyomultak és bevonultak *Borossebesre*, és foglyul ejtettek kétszázötven magyar katonát. A legkegyetlenebb barbár módon megölték a hadifoglyokat. Kifosztották, meztelenre vetkőztették és bajonettszúrásokkal úgy ölték meg őket, hogy minél tovább szenvedve, lassan vérezzenek el, és olyan sokáig kínlódjanak, amíg csak lehetséges.” [Banholtz 153.1.]

Forrás: www.corvinuslibrary.com/atroc/klausen

← A román királyi hadseregben rendszeresített bajonett. (1919.)

„A Nemzetközi Vöröskereszt vizsgálata szerint a hadifoglyok helyzete elviselhetetlen és homlokegyenest ellenkezője az erre vonatkozó nemzetközi megegyezéseknek. Nem látják el őket élelemmel, sem ruházattal sem orvossággal sem bármi mással az elfogásuk óta. A hadifoglyok a legveszélyesebb járványoknak vannak kiszolgáltatva…”

Forrás: http://budapestcity.org/02-tortenet/1919-roman-csapatok-budapesten/index-hu.htm

„A Német Köztársaság megbízottai az antant hatalmakkal aláírták a fegyverszüneti szerződést 1918. nov. 11-én. Ezzel az aktussal véget ért az I. világháború. Magyarország számára azonban ekkorra már elkezdődött egy újabb háború, hiszen a szerb, román és cseh hadseregek rátámadtak hazánkra területrabló szándékkal. A magyar állam peremvidékein fokozódott az anarchia, melyet elsősorban a honi nemzetiségek és a betörő idegen csapatok gerjesztettek.”

Forrás: Horváth Lajos „A III. sz. magyar páncélvonat harcai 1918-1919 [1/3]”

Első világháború utáni harci események Borossebes és a Halmágy-vidék térségében

Még a gyulafehérvári naggyűlés előtt, 1918. november 24-én a királyi román hadsereg immár másodszor is betört Erdélybe. A déli demarkációs vonal megállapítása a Nyugati hegység nyugati lejtőjén, a Fehér-Körös mentén Erdély és Magyarország között a következő helységeket érintette: Brád (Brad), Nagyhalmágy (Hălmagiu,) Halmágycsúcs (Vârfurile), Talács (Tălagiu), Ácsfalva (Aciuţa), Bugyfalva (Budeşti), Peleskefalva (Pleşcuţa), Vojkaháza

(Gura Văii), Honctő (Gurahonţ). A román katonák erről a vidékről ideiglenesen visszatértek otthonaikba, fegyvereikkel és lőszereikkel. Evvel egy időben magyar részről megszervezik a védelmet a Vöröshadsereg által. A román népesség is szervezkedik a román Nemzeti Gárdában.

1919. január vége felé a magyar csapatok lefegyverzik a román Nemzeti Gárda egyes alakulatait és hadmozdulatokat hajtanak végre egy páncélvonattal, célul kitűzve, hogy Brádig vonulnak és megpróbálják hátrább szorítani a román hadsereget a demarkációs vonalról. 1919. február 16-ra virradólag a halmágyi Nemzeti Gárda felrobbantja a halmágycsúcsi vasúti hidat, megakadályozván a páncélvonat további előrenyomulását. Borossebesen is megindult szervezkedés, hasonló célzattal (Şkoda és társai) E napon a román Nemzeti Gárda egységei visszavonulnak Brádra, majd összeolvadnak a Horia-önkéntesek testületével, hat hét után visszatérvén Nagyhalmágyra, egyesülnek a román királyi hadsereggel.

1919. április 16-án indult meg az általános román támadás a brádi demarkációs vonalnál, az un. „Halmágyi-offenzíva", amely a magyar Vöröshadsereg lefegyverzésére irányult, a román lakosságú vidékek elfoglalása céljából.

„A 6. hadosztály bal szárnyán, a Fehér-Körös völgyében, Halmágycsúcsnál álló csapatoknál az erős ellenséges támadás következtében pánik tört ki. A csapatok egy része nem hallgatott a parancsnokokra és a politikai megbízottakra, a felszerelés egy részét hátrahagyva vonatra szállt és visszavonult. Eredményesen tevékenykedett az előrenyomuló ellenség feltartózkodásában és a visszavonulás fedezésében a 8. sz. páncélvonat, amelynek bátor személyzete a heves ellenséges tüzérségi tűz közepette a visszavonult csapatok által elhagyott értékes élelmiszer- és lőszerkészleteket mentett meg, azon kívül felrobbantott két ágyút, hogy ne kerüljenek az ellenség kezére. A 6. hadosztály Maros menti frontszakaszán egyelőre nem indult komolyabb ellenséges akció. A román támadás tehát már az első napon jelentős eredményeket ért el: a vörös csapatok több száz km széles arcvonalon kezdték meg a visszavonulást. A támadás második napján, április 17-én a román csapatok folytatták előnyomulásukat. Nem alakult kedvezően a 6. hadosztály helyzete. A Fehér-Körös völgyében a Kőkaró és Dézna vonalára visszavonult csapatokat az ellenséges túlerő tovább szorította hátra. A hadosztály csapatainak egy része felbomlott, egész alegységek parancs ellenére elhagyták védelmi állásaikat. A hadosztály tisztikara nem bírta megszilárdítani a fegyelmet, s a politikai megbízottak is gyengének bizonyultak."

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja (részlet)

1919. április 16-a és 18-a között zajlott le az un. Nyugati hegyek csatája (Bătălia din Munţii Apuseni), melyben a román hadsereg visszaverte a magyar támadást és ellentámadásba ment át. A térségben a legnagyobb és döntő ütközet Halmágycsúcsnál történt. E helységben található egy nagyméretű tömegsír, mintegy 800 magyar katona végső nyughelye. A helyiek elbeszélése szerint a csata után a helyi asszonyok évekig az elesett kiskatonák bakancsaiban jártak, mert általában kis méretűek voltak a lábbelik, melyből lehet következtetni, hogy az elesettek fiatalok voltak. [Utólag el lehet azon gondolkodni, hogy gazdasági kényszer volt-e a ruházat „újrahasznosítása" avagy egyszerű hullarablás történt, ami hiányos erkölcsi érzéket, valamint igen erős gyomrot feltételez.] (a szerk.)

A halmágycsúcsi csata végérvényesen eldöntötte az erőviszonyokat. A Fehér-Körös völgyében, nagycsütörtökön bevonult a román hadsereg Kőkaró településre. Ez lehetett volna az utolsó alkalom a román előnyomulás megakadályozására, mivel itt volt az utolsó hadászatilag könnyebben védhető szoros a Béli-hg. (Codru Moma) és a Zaránd hg. között a Fehér-Körös mentén. Heves összecsapások után a kőkarói szorosnál az ugyanilyen nevű falunál a román katonák Constantin Paulian ezredes vezetésével áttörték a magyar védelmet és bevonultak Körösbökény (Buteni) településre.

A Borossebes melletti (kiskúti) tömegsír, a „kis tölgyfákkal borított dombon”.

A nagyobb méretű tömegsír Halmágycsúcs DK-i lejtős, alsó részén található, mint egy elnyújtott kis dombocska, 40-50 m hosszúságban egy kis hegyi patak mentén. (2013-as felvétel) A kisebb méretű tömegsír elhelyezkedése a település közepén egy kert sarkában, közvetlenül a dűlő (kocsiút) és a Brád felé vezető országút metszéspontján van. A harmadik tömegsír feltételezett helye 1-2 km-re a nagy tömegsírtól, egész lent a vasúti-híd és az alagút térségében, ahol szintén nagy összecsapás volt.

A borossebesi Deák József Sándor (balra) egy román helytörténésszel (Toma Iuga) az egyik halmágycsúcsi (Vârfurile) tömegsírnál, 2013-ban. A helyszin neve: „La unguri” = „Magyarok helye”

Utólag a kőkarói, nagycsütörtöki csata emléke meg lett örökítve, a falu elnevezése Joia Mare (= nagycsütörtök) lett. A román hadsereg parancsnoksága Körösbökénybe (Buteni) lett elhelyezve, míg egy másik vezetési pont a 7 km-re lévő Berza (Bărsa) faluban kapott helyet. Egy pár nap múlva a parancsnok és kísérete a két helység közötti ingázása közben a Valea Mica patak hídjánál tűzharcba keveredett és Paulian ezredest halálos lövés érte. (Mai szóhasználattal: rosszkor volt, rossz helyen). Elöljárói megtisztelték azzal, hogy Gósd (Govosdia) falu nevét Paulian-ra változtatták, post-mortem.

A román hadsereg nagypénteken elérkezett Borossebesbe, mely 46 km távolságra fekszik Halmágycsúcstól. Legelső ténykedéseinek egyike volt: megbosszulni egykori parancsnokuk halálát.

← Constantin Paulian ezredes

A helyiek visszaemlékezései szerint a sebesült, hadifogoly katonákat szekéren hozták Borossebes utcáin a lakosság szeme láttára, azok megütközve bámulták és kérdezősködtek: *milyen katonák ezek mind fehérben?* Nem lehetett tudni róluk, hogy kicsodák, mert csak fehér alsóruháikban voltak, egyesek, pedig meg voltak csonkítva. Keresztül vitték a településen, ki a kiskuti határba, ahol miután megásatták velük a sírgödröt, belelőtték őket s elföldelték[2]. Az emlékezet szerint, egy másnap arra járó falubeli, ki szekérrel ment az erdőbe fáért, megközelítve a halmot, a helyszínen még észlelt földmozgást.

E tömegsír Borossebes északi határában, Kertes (Prunişor) falu felé vezető országút jobb oldalán, az ignafalvai (Igneşti) elágazás után, nem messze a volt Wenckheim-féle Vadaskerttől, volt egy kis, tölgyfákkal borított domb, (ma: egy panzió van ott) amely alatt 24 magyar katona nyugszik. Ezeket a katonákat az első világháború befejezése után, a halmágycsúcsi csatában ejtették foglyul és itt végezték ki.

Megemlítendő, hogy ugyancsak Borossebes É-i határában, nem messze az első világháborús tömegsíroktól Kertes (Prunişor) felé vezető országút baloldalán van, két egymás mellett elhelyezkedő, második világháborús (jelöletlen) tömegsír 80 és 40 magyar halottal, kik 1944. szeptemberében egy orosz rajtaütésnek lettek áldozatai. Eltemetésüket akkor a helybeli, zömmel, magyar nemzetiségű lakosok végezték. Azóta a mindenkori román hatóság bűntudatból (?) vagy/és közömbösségből mindezidáig különféle ürügyekkel meggátolta, a végtisztesség megadását, a tömegsírok, akár egy kis fakereszttel való megjelölését is.

(A fenti események adatközlője Deák József Sándor borossebesi helytörténész volt, 2014-ben.)

Borossebes román nemzetiségű lakosságának egy része fel volt fegyverkezve, orvlövészek leselkedtek a túlerő miatt visszavonuló katonákra és a sebesültekre. Nagyapám mesélte annakidején, hogy 1919. tavaszán a közelben harcoló alakulatától néhány napra hazaengedték,

[1] E létszámot adatközlőm a borossebesi Deák József Sándor, adta meg. Első olvasatban soknak tűnik, de ha figyelembe vesszük, hogy a románok nem ejtettek hadifoglyokat és a sebesülteket is lemészárolták, akkor reálisnak tűnhet a közölt létszám. Román veszteségről nincs adatunk. (a szerk.)

[2] Borossebes, Kiskút (ma: Chişcut) nevű határrészében történt mészárlásról, a sebesült hadifoglyok legyilkolásáról, egyesek élve elföldeléséről a román történelemírás szemérmesen hallgat. (a szerk.)

hogy szüleivel és testvéreivel tölthesse a húsvéti ünnepeket. De nemsokára értesítést kapott, hogy a váratlan román előretörés miatt, azonnal[3] vissza kell térnie csapattestéhez. A sebesi nagyállomás felé menet, a *Menyháza-patak* hídjánál egy román civil orvul rálőtt, de célt tévesztett és a lövedék egy közeli villanypóznába csapódott. Nagyapám, ki végigharcolta a világháborút, az Isonzó melletti csatározásokat, Bukovinában a Csernovci környéki[4] harcokat egy lábsérüléssel „megúszta", most majdnem a saját szülőfalujában lett hősi halott, egy hasonló korú, de más nemzetiségű ember jóvoltából. A név ismert, de nem publikus a ma is élő leszármazottakra való tekintettel. Szinte hihetetlen, hogy békeidőkben sohasem volt különösebb konfliktus, Borossebes román és a magyar lakossága között.

Ekkor még a borossebesi vasúti katonai parancsnokság magyar kézen volt, az állomás fel volt diszítve vörös szalagokkal, zászlókkal, a 8-as számú páncélvonat cirkált Borosjenő és Nagyhalmágy között, azzal a feladattal, hogy gyűjtse össze és szállítsa el nyugat felé a szétzilált magyar hadsereg maradványait. (a szerk.)

A halálmenet útvonala 1919. tavaszán. A körön belül a kiskúti tömegsír.

[3] Nincs hadtörténeti jelentősége, de megemlítem: katonai ruházata félúton volt a patak és a szülői ház között mosatás céljából, de már visszafele. Obsitos dédnagyapám kiszolgált, privatizált K.u.K. zubbonya lett hirtelenjében igénybe véve, mint hadiruházat, mely némileg eltért a kommün seregében használatostól. (a szerk.)
[4] 1917. szept. 3-tól a második czardaki ütközet

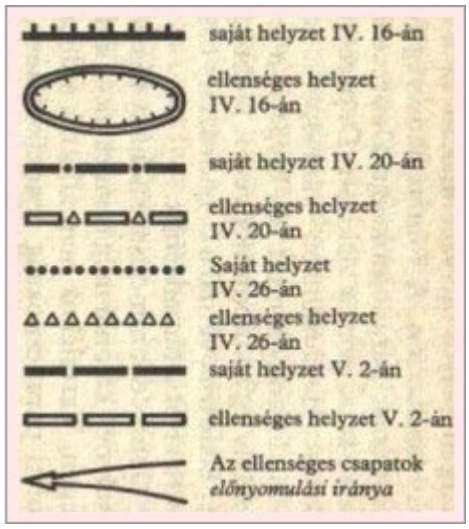

A román királyi hadsereg előnyomulása a Déva-Zilah vonaltól a Tiszáig

.

A világháború éveiben a harcterekről hazaküldött leveleket olvasva kitűnik, hogy a frontokon, az aradi 33. gyalogezred magyar és román nemzetiségű katonái (is) éveken keresztül együtt küzdöttek az éppen adódó ellenséggel. Ki szabadságra hazajöhetett, visszafelé vitte az otthonmaradottak által küldött csomacsomagokat (még a szomszéd falvakból is), nemzetiségre való tekintet nélkül. Például: a keszendi (Chisindia) illetőségű az ezredszakács *Koruje Gyorgye*.

(a szerk)

1919. április 17.

A 6. hadosztály középső csoportjáról a *borossebesi* pályaudvar parancsnokság este 6 órakor a következőket jelentette: A tegnapi nagy fegyelmezetlenséggel kapcsolatos szétoszlás után ma nyugalom van. A visszamaradt jobb érzésű töredék és a segítségül érkezett zászlóalj az állásokat elfoglalta. Az ellenség részéről az éj folyamán támadás nem volt. Egyébként a 6. hadosztály állapotáról a hadosztály vezérkari főnökének, a hadügyi népbiztosság 5. osztálya főnökével április 18-án de. 10 órakor folytatott következő telefonbeszélgetés nyújt bővebb felvilágosítást: „Az ellenállást rendkívül megnehezíti az ellenségesen fellépő lakosság, mely puskákkal és géppuskákkal el van látva és csapatainkat rejtekhelyből hátba is támadja. A románok foglyokat nem ejtenek. Akit a román katonaság le nem gyilkol, azt legyilkolja a román

lakosság. Eltekintve attól, hogy a saját csapat teljesen fegyelmezetlen és a parancsokat nem hajtja végre, köztük pánikszerű félelem uralkodik, harcolni nem akarnak, parancsnokoknak és politikai megbízottaknak nem engedelmeskednek, őket lelövéssel fenyegetik és követelik, hogy szabadságra bocsáttassanak. A benyomás az, hogy csapatainkat a saját lakosság sem támogatja, mert a kommunista eszméket tévesen fogják föl. A tény az, hogy a csapatokra egyáltalában számítani nem lehet, mert ezek fegyvert, felszerelést és vörös jelvényeket elhányva, vad csorda gyanánt özönlenek vissza. A hadosztály parancsnokság most a következő csoportosítást rendelte el: Mintegy másfél zászlóalj marad a Maros mentén, 19-e folyamán gyülekezik 3 zászlóalj Talpas és Vadász között, 2 zászlóalj Kisjenő és Zaránd mellett a Fehér-Körös mentén. Kisjenőn még egy tarack üteg. Az ellenség gyorsan nyomul elő, mert lovassága van és gyalogságot kocsikon szállít. A helyzet nagyon kritikus. Egyedül megbízható a volt vasúti nemzetőrség."

Forrás: Bánlaky József „A magyar nemzet hadtörténete" (részlet)

„A magyar katona mindvégig hűséges maradt a hazájához. Négy, kegyetlen vérzivataros esztendőn keresztül bátran harcolt, kitartott a legnehezebb és a legkilátástalanabb helyzetben is. Hiába folyt azonban a vére, hiába áldozta fel életét, valójában olyan érdekekért, melyhez saját szülőföldjének a legkevesebb köze volt. Mindent megtettek, ami emberileg megtehető volt. Még azon felül is. Országunk szétdarabolását nem az ellenséges fegyverek győzelme okozta, sokkal inkább az, hogy a politikai és diplomáciai pókhálófonalak kibogozhatatlan hálójába esett. Nagyhatalmi érdekek oltárán áldozták fel.

De ez már egy másik történet. A katonáknak, a hősöknek és az áldozatoknak tisztelet és megbemegbecsülés jár. Nyugodjanak békében és emlékezzünk rájuk a mérhetetlen, de a történelem mérlegéve téve hiábavaló szenvedésükért"

(Szerecz Miklós)

← Egy borossebesi vöröskatona, Kiss László[1]

A szomszéd község, Berza helytörténésze *Ioan Godea* „Bârsa comuna din Ţara Zărandului – monografie" című írásában felidézi az 1919-es, Fehér-Körös völgyi harcokat, sajnos elég pontatlanul. Elfelejti megemlíteni, hogy a Magyar Tanácsköztársaság regurális csapatai, de jure, az akkori magyar állam területén, hazájukat védve, katonai egyenruhában harcoltak az agresszor ellen, míg az irregurális bandák a román falvak lakosaiból tevődtek össze, kiket a későbbi időkben hol partizánoknak, hol terroristáknak nevez a szakirodalom. (a szerk.)

Manapság román történész körökben, előszeretettel hangoztatják, hogy ők tulajdonképpen csak a magyarországi kommunista diktatúrát akarták megdönteni, de ez csak ürügy volt, nyugati határuknak a Tisza vonaláig való kiterjesztésére.

[1] A családi emlékezet szerint: a Tanácsköztársaság első napjaiban egy vonatajtó rácsapódott a jobb kéz hüvelykujjára, (a fotón látható a kötés) mire felépült a kommünnek is vége lett, így tehát volt is vöröskatona meg nem is.

„În aprilie 1919. *bandele comuniste* conduse de Bela Kun au intenţionat să pătrundă în Depresiunea Zarandului, pe Valea Crişului Alb, spre Hălmagiu..."

„1919. áprilisában a Kun Béla vezette *kommunista bandák* a Fehér-Körös völgyén Halmágyon át a Zarándi medencébe szándékoztak bevonulni. Berza (Bârza) település lakói megkísérelték az előrenyomulás meghiúsítását. Barbu kapitány ösztönzésére Világos és Barza önkéntesei Ioan Popovici-csal és Petru Lustrea volt osztrák-magyar őrmesterrel az élen a falubelieket ellenállásra buzdították. Barza területén a vasúti síneket felszedték, hogy ezzel akadályozzák meg a vonat bejutását a Fehér-Körös völgyébe. Ezután visszavonultak Honctő-Nagyhalmágy felé, felvéve a kapcsolatot a Déva-Brád irányába előrenyomuló román haderőkkel. 1919. április végén a román hadsereg 2. vadász ezrede bevonult Berzába, a magyarokat menekülésre kényszerítették." (Ioan Godea)

*

A borossebesi Karikás Frigyes a 39. dandár politikai tisztje majd parancsnoka

↓

„A honvédő harcok során bevetették a páncélvonatokat a sűrű és jó vasúthálózatú északon és keleten, s a csehszlovák és a román hadszíntéren. 1919. április 16-án a román előnyomuláskor a csucsai szorosban a 4. számú, a Fehér-Körös völgyében a 8. számú vonat harcolt. Ez utóbbi mozdonya telitalálatot kapott Halmágycsúcsnál (Vârfurile), de vissza tudott térni saját területére. A vonatok felépítésükben erődre hasonlítottak. Ágyúkkal és géppuskákkal szerelték fel őket, személyzetük létszáma csak a fegyverek működtetéséhez volt szabva. Nem vittek (mai szóhasználattal) deszantot, azaz gyalogos csoportot, amely a vonat körüli területeket megszállja, elfoglalja. Abban az esetben, ha a vonatot gyalogosok támogatására alkalmazták, azok külön a mozgó erőd lövegeinek, géppuskáinak fedezete alatt változtatták helyüket. Mindez természetesen korlátozta a páncélvonatok felhasználási lehetőségeit, de növelte a mozgékonyságukat, mert a szerelvény csak néhány kocsiból állt. A gyorsaságnak különösen harcfelderítési feladatok végrehajtásakor volt jelentősége, amikor a vonat arra késztette az ellenséges csapatokat, hogy tüzükkel elárulják erőik nagyságát és elhelyezkedését."

Forrás: http://blog.xfree.hu

*

A Fehér-Körös völgyében támadó románok az első napon birtokba vették Halmágycsúcsot. Előretörésüket egyedül a nagy hírű 8. sz. páncélvonat személyzete akadályozta bátor harcával. A vonat mozdonya Halmágycsúcsnál telitalálatot kapott, de - mint az egykorú jelentés kiemeli - „kiváló odaadással fedezte a visszavonulást és hatásos ellenséges tűz közepette nagymennyiségű visszahagyott fegyvert, élelmet stb. mentett meg, úgyszintén a Honctőnél visszahagyott három ágyú közül kettőt felrobbantott."

Miután a Kőkaró-Dézna vonalon tervezett ellenállás megszervezése a román átkarolás veszélye és a mindössze öt századnyi ott levő vöröskatona csekélysége miatt nem sikerülhetett, még április 17-én Világos-Ternova-Selénd-Bokszeg-Sólyom vonalában kísérelte meg a 6.

nyiségű visszahagyott fegyvert, élelmet stb. mentett meg, úgyszintén a Honctőnél visszahagyott három ágyú közül kettőt felrobbantott."

Miután a Kőkaró-Dézna vonalon tervezett ellenállás megszervezése a román átkarolás veszélye és a mindössze öt századnyi ott levő vöröskatona csekélysége miatt nem sikerülhetett, még április 17-én Világos-Ternova-Selénd-Bokszeg-Sólyom vonalában kísérelte meg a 6. hadosztály az újabb védelmi szakasz elfoglalását. Olyan elképzelés is volt, hogy három napon belül négy zászlóalj és egy üteg erősítést kapnak, s azzal ellentámadást hajthatnak végre. Sajnos, az ellenlökésre nem kerülhetett sor, 18-án délután időleges szünet állott be a Fehér-Körös és a Maros közötti hadműveletekben, így Borossebest és Borosjenőt a magyarok valamelyest megerősíthették. Honctőre vonult vissza a 8. sz. páncélvonat, amely az előző napon szétvert egy nagyobb ellenséges egységet. A páncélvonat Brád felé „végzett kirándulásokat", eredményesen nyugtalanítva az ellenséget.

*

A románok általános támadását követően, az első napok tapasztalataiból a Hadügyi Népbiztosság igyekezett okulni. 1919. április 17-i utasítása szerint a 6. hadosztálynak is a legerélyesebb ellenállást kell kifejtenie, a Vaskóh-Borossebes vonalában. A parancsnokokat és politikai megbízottaikat felhatalmazta a rendelkezés, hogy „a fegyelmet a legszigorúbb eszközökkel is tartsák fönn, és ha szükséges, a legszigorúbb példák adásától se riadjanak vissza". Mint láttuk, hadosztályunknál ez a céljaiban helyes utasítás egyelőre végrehajthatatlan volt. Április 18-án a 6. hadosztály csapatainál is általános parancsmegtagadásról érkeztek jelentések, az ellentámadást nem akarták felvenni továbbra sem, fegyvereiket eldobálva özönlöttek vissza, szabadságra akartak menni. Hasonló állapotok uralkodtak a szomszédos 39. dandárnál is.

A Vörös Hadsereg katonáinak életét egyre inkább veszélyeztették a támadó román csapatokat többhelyütt támogató román lakosság nacionalista elemei is a Fehér-Körös és a Maros közötti területen. Ezeket a vörösök hátában levő elemeket a román hadsereg titokban fegyverrel látta el, helyenként géppuskájuk is volt. Általában orvul, rejtett helyről támadtak a magyar katonákra. A román egységek által foglyul ejtett és életben hagyott vöröskatonákat gyakran a román parasztok ölték meg. Kőrakó[1] és Dézna vonalán április 17-én már felfegyverzett civil román nacionalisták támogatták a reguláris erők támadását.

Békés Megyei Népújság, 1969. április (részlet) – Szabó Ferenc

*

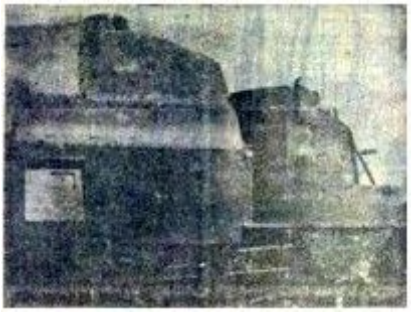
„A 2. vadászhadosztály[2] arcvonalban támadta[3] a halmágycsúcsi szorost a 10. vadászezred[2] és az erdélyi belényesi ezred[2] csapataival, öt tábori üteggel, egy gránátos üteggel (obuziere) és egy autós lövegszakasszal. A völgyszoros déli részén a 3. dandár csapatai[2] bekerítő mozdulatokat hajtottak végre, a 3. vadászezred[2] elfoglalta Talácsot (Talaciu), kétórai harcban Honc-

[1] Kakaró, 1910. és 1919. között Kőkaró, most: Joia Mare (Nagycsütörtök), korábban Căcărău
[2] román
[3] 1919. április 14-18.
[4] Buttyinnál (1910. és 1919. között Körösbökény), ma: Buteni
[5] Fehér-Körös
[6] ezek mi voltunk
[7] erről az eseményről két változat maradt fenn

tőt. Estig a hadosztály[2] több mint 30 kilométert haladt előre a Körös[5] mentén, sok foglyot ejtettek. Butinnál[4], Borossebes mellett heves harc folyt a 3. vadászezred s a magyar csapatok közt. A vadászok támadása Diamandi tartalékos őrnagy[2] vezetése alatt kiűzte az ellenséget[6] állásaiból. Ebben a harcban ellenséges golyótól találva elesett[7] Păulean ezredes, a 3. vadászdandár[2] parancsnoka." Fogarassy László: A Tiszántúl elvesztése 1919. áprilisában (részlet) „Drámai erővel festi a helyzetet a 8. számú páncélvonat parancsnokának *Borossebes*ről adott — és a Hadügyi Népbiztosságon lejegyzett — jelentése: „Fejetlenséget fedezte s fedezi, amennyire tudja, visszatartja a minden oldalról előnyomuló ellenséget. Elmaradókat, sebesül- teket felvette, négy halottja van, elszállításukról senki sem gondoskodik. Honctőn a legénység által visszahagyott egy vagon fegyvert, lőszert, sok élelmet nagy ellenséges tűzben megmenti, három géppuskája lövés következtében harcképtelen. Saját tüzérség által honctői országúton visszahagyott három ágyúból kettőt felrobbantott, harmadikat képtelen volt. Boncfalván és Honctő állomás előtt a románokat visszatartotta. Reguláris katonaság és a felfegyverzett (román - a szerk.) lakosság Bonca felől hátába került, mögötte a sínt felszedték, nehezen sikerült megmenekülnie, a vágányok mellett 30-40 román halott. Pc. gépe teljesen hasznavehetetlen, rendes géppel pótlandó. Pótlási két tüzérem harcot érezve szívbajt kapott, kénytelen parancs nélkül egy aradi tengerész tüzért felvenni állományba. Részletesen jelent, ha tisztul a helyzet."

Csakhogy a helyzet nem tisztul. Az (1919. április) 18-iki jelentések a csapatokat hátbatámadó, „puskákkal, géppuskákkal ellátott lakosságról" szólnak, s arról, hogy terjed a hír: a románok foglyot nem ejtenek, s így a katonák felszerelést, vörös jelvényeket elhányva, csordaként menekülnek" Száraz György: A tábornok (részlet)

*

„A 8. sz. páncélvonat jól fel volt szerelve. Volt azon nyolc ágyú és hat gépfegyver. Bőrkabátosok szálltak ki a páncélvonatból…" Forrás: Borsodnádasdi munkáséletrajzok, 1974.

„A páncélvonat szerelvényének elején egy pőrekocsi, utána az ágyúkkal felszerelt „erőd-vagon" futott; ezután következett egy páncélburkolatú géppuskás vagon, majd a mozdony, amely mögé ismét egy géppuskás vagon került. A vonat végére egy páncélozott ellátó vagont kapcsoltak"

Forrás: Poór István – Sárhidai Gyula

*

Akiknek eddig nem jutott emlékmű, sem fakereszt

Emlékül azoknak a névtelen, Borossebes melletti harcokban elesett második világháborús magyar hősöknek, kiknek a mai napig nem jutott emlékmű, sem fakereszt. Sírjukon évtizedek óta lovak tipornak, ipari vállalkozások virulnak, és munkagépek hangja szól. Az idősebbek elmondása szerint a település nyugati szélén táborozó, visszavonulásban lévő magyar alegység maradékai, kik tisztjeik távozása után, sátorbontással és rakodással voltak elfoglalva egy, (a Pilicske nevű magaslaton lévő) szovjet előőrs géppuskatüzébe kerültek. (Adatközlő: Patkó Zsigmond) Ez esetben az ellenség a szovjet hadsereg volt. Az idősebbek elmondása szerint a faluban egy román tisztiiskolás alakulat állomásozott, kik a Pilicskén lévő megfigyelőpontról segítették az orosz manővereket. A harcok elültével az elesettek tömegsírban való elföldelésére a helyi civileket rendelték ki, előkerült egy-egy román katona is. Az egyikük belelőtt a tömegsírban fekvő halottakba. „V-a trebuit Ardealul?" A lakosság emlékezetében horrorisztikusabb jelenetek is megmaradtak, mit nem kívánok itt részletezni.

A református presbitérium tagjaitól kapott információ szerint: a helyi gyülekezet a templom előkertjében egy kisebb obeliszk felállítását tervezi a közeljövőben, hogy az elesett honvédeknek végre egy méltó emlékhelye legyen. (Adatközlő: Máté József) A tényleges sírhelyek, mint helyszínek, az ismert állapotok miatt szóba sem jöhetnek. A többségi nemzet tudatáig még nem jutott el hír, hogy a háborúban elesett katona nem ellenség, nem barát, hanem áldozat. A katonasírok gondozását ugyan, nemzetközi egyezmények garantálják, de keleti szomszédaink nemigen törik össze magukat ezek betartásának érdekében.

„Ami még érdekes és reménytelen, az a borossebesi helyzet. Van a település mellett egy legelő, ahol állítólag táborozott a magyar hadsereg egy zászlóalja, aztán jöttek a szovjetek és elkezdték lőni őket, tudomásunk szerint nyolc-kilenc honvéd halt meg. Ott, most valami építkezések folynak, mert kimérték a területet és találtak is földi maradványokat[3]. Ismét megkerestem a Hadisírgondozó Intézetet, amely információkat adhat ki arról, hol voltak elesett katonák, de az ő nyilvántartásukban nem szerepel halott, csak sok eltűnt. Csakhogy, a magyar jogszabályok alapján eltűntekről nem adhatnak ki adatokat, védeni kell személyiségi jogaikat, tehát zsákutcába jutottunk. Most arra gondoltunk, hogy vagy a református templom környékére, vagy a temetőben létesítünk egy emlékhelyet, mert ott kint nem lehet. Próbálkozás már volt, a helyiek korábban tettek a legelőre egy keresztet, de ez rendszerint két hét alatt eltűnt onnan, ráadásul most, hogy magánterületté nyilvánították, valószínűleg koncesszióba adják az ott építkezőknek, akik azt csinálnak, amit akarnak. A törvény szerint erről azonnal értesíteni kellene az illetékeseket, de úgy tesznek, mintha nem vették volna észre a csontokat, mert akkor ott feltárást kellene végezni, ami leállítaná az ott folyó munkálatokat" (Tóth Csaba, aradmegyei tanácsos)

(a szerk. — Irházi János, Nyugati Jelen 2008. írásának felhasználásával.)

[1] Kellett nektek Erdély?

[2] A két tömegsírban mintegy 120 katona nyugszik. Ők talán sohasem voltak e város falai között, de érte 1944. őszén, életüket áldozták. (a szerk.)

[3] A riportalany téved, az említett helyszín egy I. világháborús, de másik tömegsírra vonatkozik. (a szerk.)

Sírjaink hol domborulnak?

— A második világháború végén az erdélyi és partiumi hadműveletek tragikus fejezete Arad környékéhez kötődik. A német és magyar egységek sorsa itt eleve eldőlt, sokaknak lett jeltelen tömegsír a végső nyughelye. Akadt olyan magyar sebesült, akit a helybéli románok ápoltak, sikerült felépülnie ám feladta magát, utána hadifogságba került. A túlnyomó többségében románok lakta vidéket 1944. őszén érte el a front, a Nyugati Érchegység tövében a magyar seregek feltartóztatására egy tankcsapdát építtettek a helybeli lakossággal. Három napig tartott a magyar és a szovjet, román csapatok heves tűzpárbaja. Utcai harcokra is sor került, több száz halottra emlékeznek a helybeliek. Az egykori szemtanúk emlékezetében örökre megmaradtak a háborús élmények. (a riporter: Puskel Tünde Emese)

— Mi gyerekek voltunk, az édesapám el volt menve a háborúba. Itt voltunk az édesanyámmal és úgy laktunk rakásban az egész család, mert féltünk és éjjel behúzódtunk a pincébe. Nappal, reggel már korán felébredtünk, mert hallottuk a lövöldözéseket. Emlékszek a halottak nagyon fiatalok voltak, 18-20 év körüli fiatalok voltak. Ott hagytuk, mert nem volt szabad hozzájuk nyúlni. Innen a helybéli hatóságok összeszedték aztán a halottakat és szekerekre, kocsikra és úgy rakásra, úgy tették össze, mint a hasábfát és szállították őket le oda a mezőre és ott voltak aztán, ástak valami gödröket és ott volt két nagy tömegsír, oda temették őket. (Patkó Zsigmond)

— Az egykori tizenéves kamasz egy sebesült honvéd megmenekülésének különös történetét ismertette meg. (a riporter)

— Volt egy magyar katona, aki megsebesült és ott lent az árok tövibe és odavonszolta magát egy szénaboglya mellé és miután elvonultak a hadak, akkor egy román család megtalálta azt a sebesültet és elbújtatták, és ott etették pár hétig, majd meggyógyult és azt beszélték az emberek, hogy feladta magát és fogoly lett. (Patkó Zsigmond)

— A halottakat jeltelen sírba helyezték, az elesettek számát illetően is nagyon eltérőek az adatok. (a riporter)

Máté József

Patkó Zsigmond

[1] A településtől nyugatra lévő határrész

[2] A riport elhangzása óta egy évtized telt el, az ügyben különféle tervek születtek de érdemi haladás, ez idáig nem történt. (a szerk.)

— Összesen, a *Kiskútba*[1] itten két közös sír van, állítólag nyolcvan, a másikban negyven magyar katona van eltemetve. Mi ezt megpróbáltuk felkutatni, ’96-ban csináltunk egy pár felvételt, hogy a helyet tudjuk majd annak idején, ha esetleg sor kerül a kihantolásra. (Máté József)

— Az építkezések során többször felszínre kerültek a csontok a település széli legelőn. A tömegsír pontos feltárása, azonban elmaradt és hatvan év múltán a helyének beazonosítása sem egyszerű feladat. (a riporter)

— Célunk, hogy összeszedjük a csontjaikat, legalábbis betudjuk a temetőkertbe és ottan egy közös sírba, és egy emléket állítsunk nekik. (Máté József)

— Az aradi RMDSz.-szervezet is segítséget kíván nyújtani a borossebesieknek a jeltelen katonasírok feltárásában és méltó emlékmű felállításában, a helyi köztemetőben. (a riporter)

— Közösségünk számára nagyon fontos, hogy ennek az emlékhelynek a helyzete rendeződjön, megyénkben több ilyen található. Itt sajnos nem egy védett területről van szó, nem temetőről, ezért nagyon fontosnak tartjuk, hogy megmentsük, mielőtt teljesen megsemmisül. Főleg, nagyon remélem, hogy jövő tavasszal méltó emléket adunk az itt elhunyt hősöknek. (Tóth Csaba) A 2006-os remény 2018-ig még nem vált valóra, de biztató jel: tervek már megint vannak. (a szerk.)

(Forrás: a Magyar Televízió 2006. 11. 24.-én leadott, Borossebesen készült riportja, a hanganyagot leírta: Kiss László)

*

Helyszín bejárás 2000-ben, a Kiskút nevű határrészben

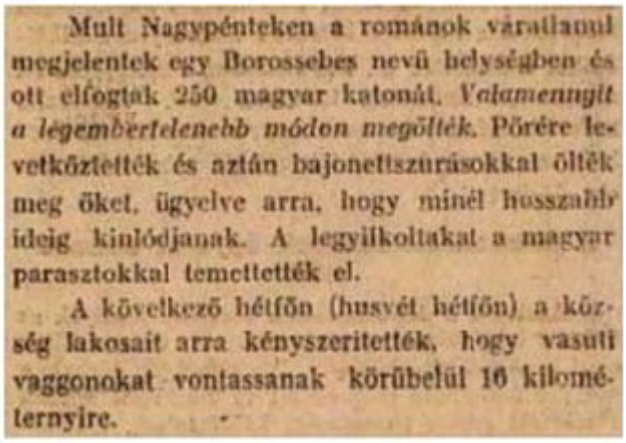
Két km-re a várostól, az 1919-es év nagypéntekén, a borossebesi határban kivégzett 24 magyar hadifogoly jeltelen tömegsírjánál. A képen lévő személyek: dr. Vékás Zoltán orvos, Verebes Imre (Péter) egykori presbiterek, Deák József Sándor tanár, Patkó Andor és Máté József. (Adatközlő és a fotó tulajdonosa: Deák József Sándor)

Az egyik első világháborús tömegsír Borossebes határában, Kertes - Prunişor falu felé vezető országút jobb oldalán, az ignafalvai - Igneşti elágazás után (793 – 793C út). Nem messze az egykori, Wenckheim-féle Vadaskerttől, van (volt) egy kis, tölgyfákkal borított domb, amely alatt 24 magyar katona nyugszik. Őket a világháború befejezését követően a halmágycsúcsi csatában ejtették foglyul és itt végezték ki. Sírhelyüket a helyi magyarság, régebben fakereszttel megjelölte de ezeket, magukat román hazafiaknak gondoló személyek rendszeresen eltüntették. (Adatközlő: Deák József Sándor)

Az ottani „rendszerváltás” után, ezen helyszínen épült panzió és sportpályák területén kikapcsolódó vendégeket látszólag nemigen zavarja, hogy alattuk egy tömegsír van. A helyi hatóságok tudtak erről, és mégis erre a helyszínre adtak ki építési engedélyt, holott a közelben rengeteg más szabad hely is lett volna e célra. Ez tudatosságot, sanda célt feltételez.

Relaxarea în acest mediu minunat nu prea este deranjată de faptul că dedesubt se află o groapă comună. În hotarul nordic al Sebişului - Borossebes, pe partea dreaptă a drumului care duce către satul Prunişor - Kertes, după bifurcaţia spre Igneşti - Ignafalva, nu departe de domeniul de vânătoare Wenckheim, există o movilă acoperită de stejari, sub care odihnesc 24 de soldaţi maghiari. Aceştia au fost luaţi prizonieri după terminarea Primului Război Mondial, în lupta de la Vârfurile - Halmágycsúcs, şi executaţi aici. (Sursa: Deák József Sándor)

Mult Nagypénteken a románok váratlanul megjelentek egy Borossebes nevű helységben és ott elfogtak 250 magyar katonát. *Valamennyit a legembertelenebb módon megölték.* Pőrére levetköztették és aztán bajonettszurásokkal ölték meg őket, ügyelve arra, hogy minél hosszabb ideig kínlódjanak. A legyilkoltakat a magyar parasztokkal temettették el.

A következő hétfőn (husvét hétfőn) a község lakosait arra kényszeritették, hogy vasuti vaggonokat vontassanak körülbelül 16 kilométernyire.

A műholdas helymeghatározás az ingatlan bejáratánál és az országút szélén történt. A tömegsír feltételezett, egykori elhelyezkedése a főépület és a tőle kb. 100 m-re, É-ra lévő facsocsoport között lehetett. Az utolsó évtizedben történő tereprendezés és a beépítések miatt, pontosabb helymeghatározásra már nem volt lehetőség. Gps koordináták: 46.393715 22.128160

Az újságkivágás a „Világ” 1919. dec. 10-i számából van. A katonákat a Borossebes és Halmágycsúcs között lezajlott harci eseményekben estek fogságba, többségük sebesülten. Felső ruházatuktól és lábbelijüktől megfosztva, szekerekkel szállították őket a kivégzőhelyre. Létezik még egy tömegsír a Spicilui és a Păcii utca sarkán is, kb. 16 halottal. Az újságcikkben említett fogságbaesési helyszín és az itteni tömegsírokban nyugvók létszáma pontatlan.

A 2000. évi terepkutatás után 6 évvel az MTV készített helyszíni riportot. 17 évvel az első terepszemle után újabb bejárásra került sor, az akkori jelenlévők közül Deák József Sándor, borossebesi helytörténész kivételével már nincs senki életben. A településen a ma élő, legidősebb magyaron (Patkó Zsigmond, kit kora és egészségi állapota gátolt a részvételben) kívül csak ő emlékszik még a ’19-es tömegsírok elhelyezkedésére. A mostani csapatnak tagja volt még: Mellák István a helyi RMDSz. vezetője, Soltész András egy elrománosodott helyi gazdálkodó, kinek családja évtizedeken keresztül itt művelte a földet. A második világháborús

tömegsír a régebbi időben még kő, vagy betonkereszttel jelölve volt. Családja éveken keresztül, halottak napján a sírnál megemlékezett és gyertyát gyújtott. A mostani bejáráson jelen volt még Deák tanár úr a régi helyi ismeretek tudója. Ezúttal is el lett követve a tizenhét évvel ezelőtti hiba: fiatalok, kik a továbbiakban megőrizték volna az ismereteket, most sem voltak a társaságban.

← Kiskút (ma. Chişcut) határrész, egykor községi legelő, a névadó gémeskutak egyikével. A kút környékén két, második világháborús, jelöletlen magyar katonai tömegsír van. Ezen a helyen, ezúttal nem hadifoglyokat és sebesülteket mészároltak le, hanem a környékbeli harcokban elesett magyar katonákat temettették el, a település kivezényelt lakosaival. Ez esetben, az ellenfél a szovjet vöröshadsereg volt.

A terület a város tulajdonában van, egy bérlő-vállalkozó műveli, 2017-ben, kukoricát termelt. (Fotók a következő oldalon)

Az első világháború befejezését követően, (1919. tavasza) a Borossebes környéki harcokban elesett, 16 magyar katona másik, jelöletlen tömegsírja a település ÉNy-i kijáratánál, a Spicilui és a Păcii utca sarkán található. A helyszínen egy drótkerítéssel körbevett transzformátorállomás van. (Adatközlő: Deák József Sándor, fotók: Kiss László, 2017-ben)

Foto: Kiss László, 2017.

Nyolcvan ill. negyven magyar katona jelöletlen tömegsírjai a Kiskút nevű határrészben, kik a II. világháborúban, Borossebes környéken estek el.

— **Váratlan hír adott különleges időszerűséget** a Szabad Demokraták Szövetsége tegnapi sajtótájékoztatójának. Egy riportból megtudták, hogy egy erdélyi kis faluban, Borossebesen II. világháborús tömegsírra bukkantak, s ide 200 magyar katonát temettek. Valószínűleg a 36. és 6. gyalogezred Kaposvárra bevonultatott katonái voltak. A párt helyi vezetői levélben kérték a polgármestert: tájékozódjon erről, s ha a hír igaz, tegye meg a szükséges kegyeleti intézkedéseket. (Somogyi Hírlap, 2002. november 12.)

A második világháborús áldozatok kiskúti elföldelésére a település több lakóját is kirendelték. E boríték egy halott magyar katona zsebéből került elő, mivel beltartalom és címzés nélkül volt, posztumusz elküldésre nem volt ok, sem lehetőség. Lelőhely: Borossebes - Kiskút. 75 évig megőrizte, eleinte a megtaláló, később annak leszármazottai.

*

Túl vagyunk már vagy fél tucat helyszíni szemlén, TV riporton és bejáráson. Amióta egyáltalán lehet evvel foglalkozni, (a 2000-es évek eleje óta) eltelt jó pár év és nem történt semmi érdemleges, a hősi halált halt katonák sírjainak megjelölése ügyében, az ígérgetéseken, és a be nem tartott felajánlásokon kívül. Most, hogy testközelből láttam a helyzetet, úgy vélem, nem is fog semmi sem változni. A többségi nemzetnek ez nem érdeke, sőt. A hadifoglyok ’19 tavaszán történt kivégzése és a sebesültek élve elföldelése egyértelműen háborús bűntett volt, ami sohasem évül el, még ha elkövetőik már réges-rég nem élnek. Mivel háborús bűnöket (a történelmi tapasztalat szerint) csak a vesztes fél követ el, ezek a cselekmények ezúttal is, számonkérés nélkül maradnak.

A ’19-es tömegsírok feltárását, ipari objektum ill. vendéglátó-ipari épületek, sportlétesítmények telepítésével, mindenkorra lehetetlenné tették, kétségkívül sanda szándékkal Az (egy időben jelölt) ’44-es tömegsírok felett ma, mezőgazdasági tevékenység folyik. A földi maradványok feltárása és tisztességes újratemetése ez esetben nem ütközne leküzdhetetlen technikai akadályba. A hadisírok kezelésével kapcsolatban létezik ugyan a két állam között megállapodás, de annak gyakorlati kivitelezése még magyar részről is süket fülekre talál. (a szerk.)

Hőseinkre emlékeztünk Borossebesen

Ft. Tőkés László püspök igehirdetése után Seres Géza esperes köszöntötte az emlékező gyülekezetet, majd Kondor Endre lelkipásztor beszélt a borossebesi, dr. Vajda Sándor a borosjenei mártírokról és hősökről. Kegyelettel gondoltunk református egyházközségünk tagjaira, akik 1658-ban — amikor a török félholdat kitűzték a borosjenei református templom tornyára, és az a gyülekezet halálát jelentette — Kisfalvi Tamás lelkész vezetésével Szalontára menekültek, mások Mikelakán és Ménesen találtak menedéket. Amikor dühöngött az ellenreformáció, Borosjenőn is mártíromságot szenvedett egy bátor református nő, aki semmi szín alatt nem volt hajlandó elhagyni hitét, sőt inkább hirdette az evangélium igazságát, s ezért máglyán halt meg.

Az 1848-49-es szabadságharc végnapjai szorosan kötődnek Borosjenő történelméhez. Itt tette le a fegyvert a gr. Vécsey vezette honvédsereg, itt volt eltemetve gr. Leiningen-Westerburg Károly. A két mártírtábornok emlékére a szabadságharc 150. évfordulóján emléktáblát avattak a református parókián.

Megemlékeztünk a II. világháborúban elesett katonákról (Borossebesen közel száz, Apatelkén kettő, Borosjenőben és Csermőn négy-négy van eltemetve), akik bátorsággal, önfeláldozással teljesítették katonai esküjüket. Számos helyen a katonasírok felderítése, számbavétele még várat magára. A világháborúban ezen a vidéken harcolt és elesett magyar katonákról igen kevés adat található a hazai történelemkönyvekben. A megbízható reális képet, biztos értékítéletet sokáig nélkülöznünk kellett, mivel a vesztes országokat bűnösöknek nyilvánították, és ez a felfogás, sajnos, még napjainkban is érződik, hiszen azok a frontharcosok, akik nem a román hadseregben szolgáltak, nagyon nehezen jutnak a törvénybiztosította jogaikhoz.

Mint mindenhol, ahol magyarok élnek, november 4-én kegyelettel emlékeztünk 1956. mártírjaira, hőseire, akik a legdrágábbat, életüket adták a szabadságért. Tisztelettel és hálával köszöntöttük Tőkés László püspök urat, aki bátorságával, kitartásával, elhivatottságával forrásává vált egy gyűlölt diktatúrát elsöprő áramlatnak. Az emlékünnepnek nagy érdeme, ahogy Nt. Herman János előadó tanácsos is hangsúlyozta, hogy ébren tartja népünk tudatában a hősöket, mártírokat és üldözötteket. Az öncsaló túlértékelés vagy az önmarcangoló lekicsinylés mellőzésével erkölcsi kötelességünk nemzeti múltunk ismerete és ismertetése, hőseink emlékének ápolása, hiszen lelkesítő példákkal üzenik: bármilyen körülmények között tartsuk meg hitünket, nemzetiségünket, kultúránkat. Az emlékünnepség a helybeli református presbitérium és nőszövetség jóvoltából szeretetvendégséggel zárult.

Nyugati Jelen - 2001. november 10. dr. Vajda Sándor főorvos

(Borosjenő)

VII. Borossebesi járás.

Folyó szám	Község	Szolgab. hiv.	Kir. járásbir.	Kir. adóhiv.	Póstahivatal	Sürgönyhiv.	Jegyzői áll.	Csendőri áll.	Orsz. vásár	Heti piacz	Ház-szám	Lélek-szám	Terület kat. holdakban
1	**Borossebes**	1	.	.	1	1	1	1	1	1	365	1659	3191
2	Kertes	.	.	.	.	.	.	.	.	.	150	663	7141
3	Govosdia	.	.	.	.	.	.	.	.	.	91	424	1077
4	Berindia	.	.	.	.	.	.	.	.	.	65	270	684
5	Kocsuba	.	.	.	.	.	.	.	.	.	24	100	260
6	**Butyin**	.	1	1	1	.	1	.	1	1	671	2766	8787
7	Kiszindia	.	.	.	.	.	1	.	.	.	305	1505	17484
8	Pajzsán	.	.	.	.	.	.	.	.	.	152	838	
9	Vaszolya	.	.	.	.	.	.	.	.	.	111	683	4765
10	Almás	.	.	.	.	.	1	.	.	.	480	1793	5582
11	**Alcsill**	.	.	.	1	.	.	.	1	1	177	778	1637
12	Kakaró	.	.	.	.	.	.	.	.	.	69	322	1369
13	Bogyest	.	.	.	.	.	.	.	.	.	181	728	5132
14	Musztesd	.	.	.	.	.	.	.	.	.	98	349	4257
15	Gurahoncz	.	.	.	1	.	1	.	.	.	73	367	2402
16	Boneczesd	.	.	.	.	.	.	.	.	.	158	654	2538
17	Honczisor	.	.	.	.	.	.	.	.	.	104	526	5286
18	Szaturó	.	.	.	.	.	.	.	.	.	50	244	590
19	Zöldes	.	.	.	.	.	.	.	.	.	120	601	6122
20	Szakács	.	.	.	.	.	.	.	.	.	119	502	2281
21	Madrizest	.	.	.	.	.	.	.	.	.	94	541	5678
22	Solym.-Bucsáva	.	.	.	.	.	.	.	.	.	87	562	3595
23	Jószáshely	.	.	.	.	.	.	1	.	1	111	420	1527
24	Zimbró	.	.	.	.	.	1	.	.	.	132	594	7622
25	Brusztureszk	.	.	.	.	.	.	.	.	.	28	168	287
26	Valemare	.	.	.	.	.	.	.	.	.	68	279	1316
27	Dulcsele	.	.	.	.	.	.	.	.	.	50	234	3430
28	Jószás	.	.	.	.	.	1	.	.	.	68	284	740
29	Fényes	.	.	.	.	.	.	.	.	.	79	358	893
30	Krokna	.	.	.	.	.	.	.	.	.	195	850	5367
31	Holdmézes	.	.	.	.	.	.	.	.	.	97	532	1945
32	Baltyele	.	.	.	.	.	.	.	.	.	24	117	570
33	Diécs	.	.	.	.	.	1	.	.	.	216	973	6633
34	Revetis	.	.	.	.	.	.	.	.	.	100	390	1517
35	Rossia	.	.	.	.	.	.	.	.	.	111	527	1439
36	**Dézna**	.	.	.	1	.	1	1	1	1	243	1055	5975
37	Bohány	.	.	.	.	.	.	.	.	.	70	344	1384
38	Nyágra	.	.	.	.	.	.	.	.	.	69	347	2251
39	Szlatina	.	.	.	.	.	.	.	.	.	91	412	1299
40	Lázs	.	.	.	.	.	.	.	.	.	97	417	2549
41	Ravna	.	.	.	.	.	.	.	.	.	98	434	4549
42	Monyásza	.	.	.	.	.	.	.	.	.	99	607	7393
43	Prezest	.	.	.	.	.	1	.	.	.	79	371	1081
44	Doncsen	.	.	.	.	.	.	.	.	.	60	235	1175
45	Szelezsán	.	.	.	.	.	.	.	.	.	105	376	2553
46	Minyád	.	.	.	.	.	.	.	.	.	56	195	809
47	Ignest	.	.	.	.	.	.	.	.	.	62	259	1777
48	Szuszán	.	.	.	.	.	.	.	.	.	92	421	2580
49	Nadalbest	.	.	.	.	.	.	.	.	.	56	217	1861
	Összesen	1	1	1	5	1	10	3	4	5	6301	28291	160380

Anno Domini 1883.

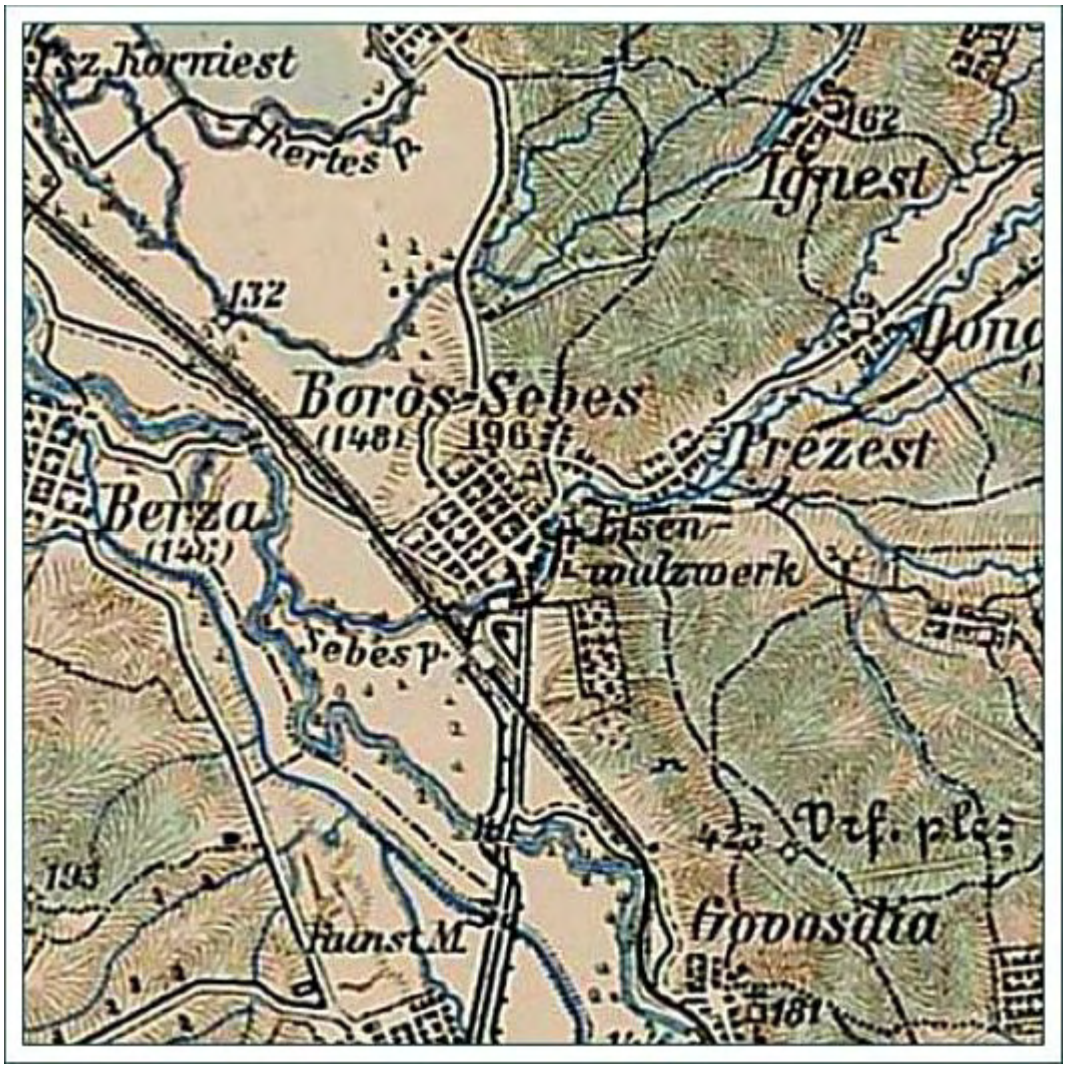
Forrás: Arad megye térkép melléklete.. Temesvár, 1883.

A III. katonai felmérés (1872-1884) térképszelvénye, ajánlott nagyítás 600 %-os

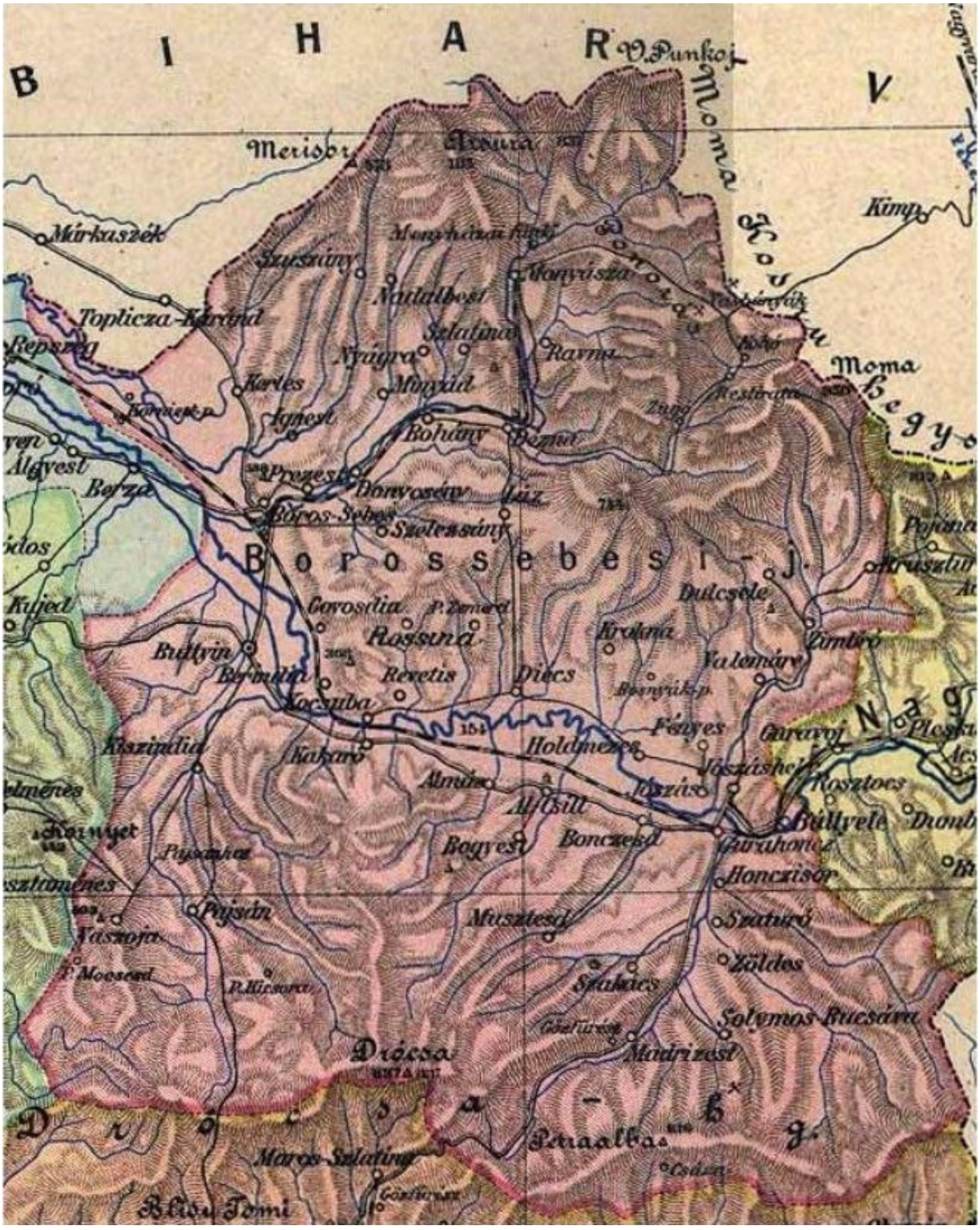

Az ország harmadik katonai felmérése két részletben, 1869-1873 között Erdélyben, 1872-1884 között Magyarországon és a Partiumban valósult meg. Az eredeti katonai változat, alapját képezte a később kereskedelmi forgalomba hozott, színezett, polgári térképeknek.

(Wikipédia)

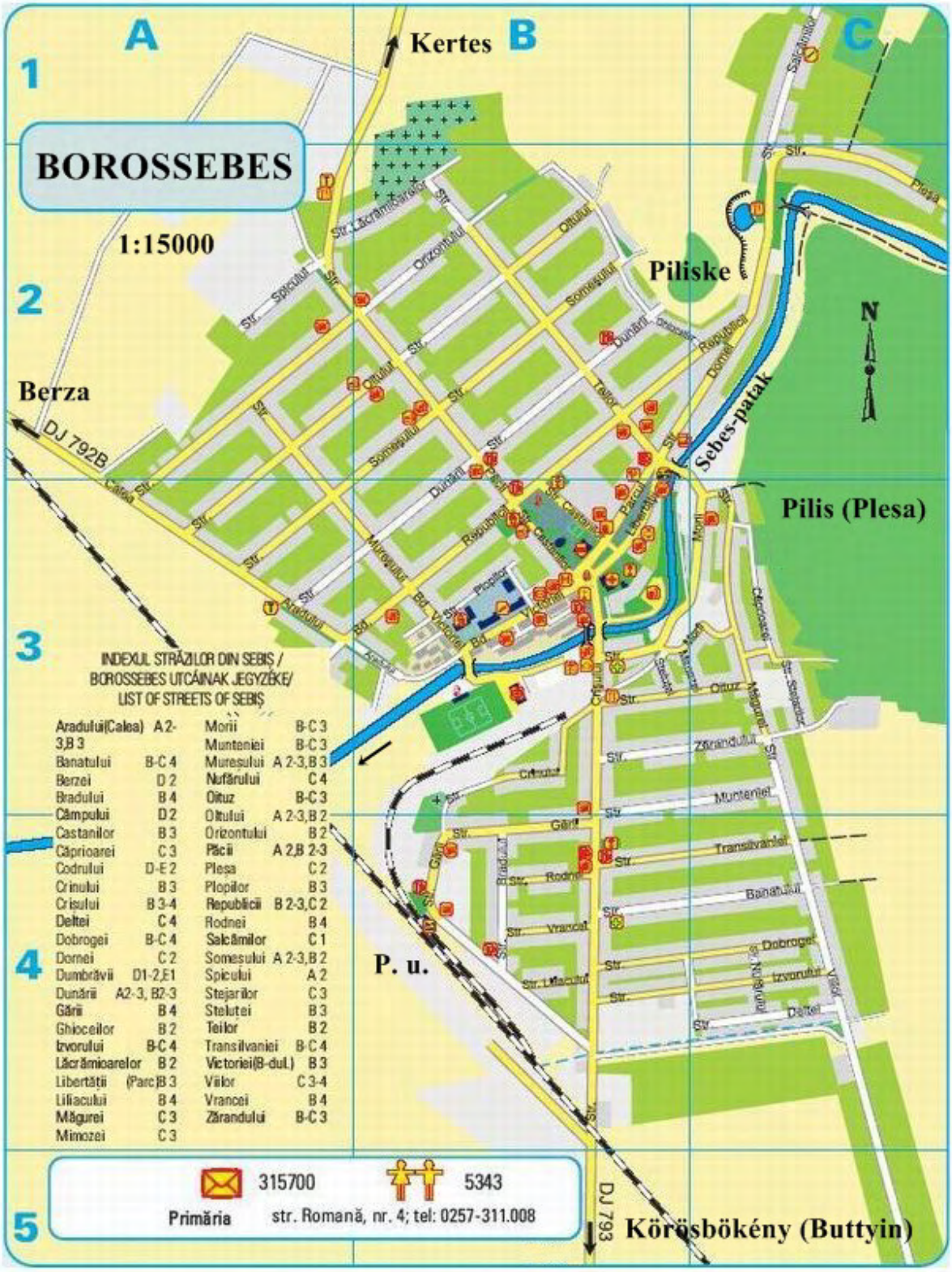

Ez a térkép 1884. után készült, az ACsEV vonal már túljutott Borossebesen és a századforduló környékén épülő, Borossebes - Keszend - Pajsán iparvasút is jelezve van. (a szerk.)

Forrás: Magyar Földrajzi Intézet Rt.

A borossebesi járás térképe, 1913.

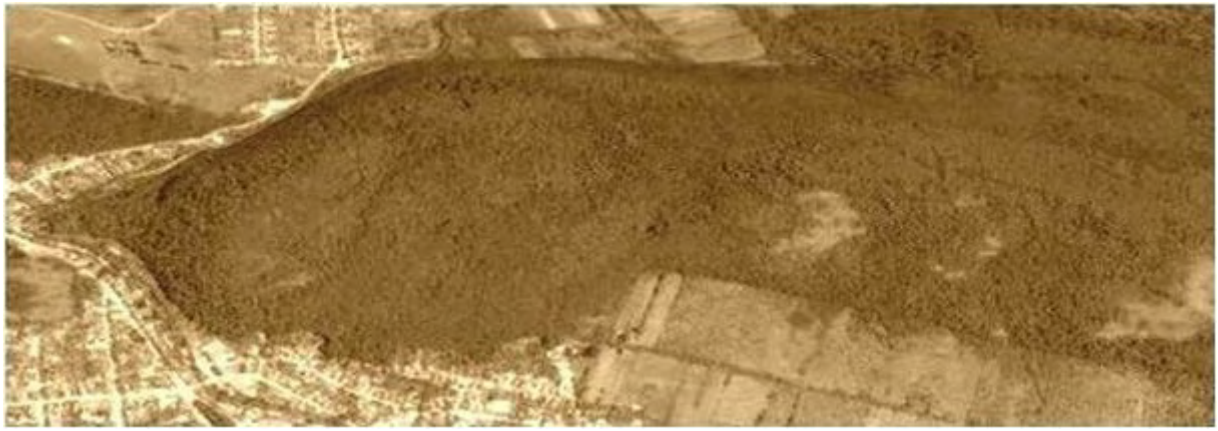
Alaptérkép forrása: www.primariasebis.ro — magyar feliratozás: a szerk.

Google earth

A település névadójának egyike és címerének alkotóeleme a szőlő, annak termesztése és a borkészítés (**A** szőlőskertek), valamint a gyors folyásáról elnevezett Sebes-patak (**B**) mely a várost elhagyva változtatja meg az eddigi Menyháza-patak nevét.

„Borossebes az aradi sík terület legszélén, a Plesa[1] és a Kopasz-hegy[2] lábánál terült el. Az előbbinek déli lejtőjén jól gondozott szőlők feküdtek, jellegzetes kolnákkal[3] - mert itt a magyarok se pincéről beszéltek, ha már a hegy oldalán, a szőlők közt volt” (Banner János)

[1] Pilis
[2] Piliske
[3] présház

Dr. Pethő Gyula

Korábbi nevén: Petrovics Gyula. Született: Miskolcon 1848-ban, † Budapesten 1902-ben. Bölcseleti doktor, geológus és palentológus.

Kutatásainak fő helyszíne a Hegyes-Drócsa és a Kodru-Moma vagy Béli hegység, […] a rájuk vonatkozó tanulmányait számos dolgozatában írta meg, a Földtani Intézet évi jelentéseiben. Egyik műve: *A Fehér-Körös völgyének harmadkori képződményei a Hegyes-Drócsa és a Pless-Kodru között* (1885.)

Dr. Pethő Gyula, egyik biharfüredi útja alkalmával ismerkedik meg és barátságot köt *Czárán Gyulával*. Együtt, kutatták éveken át a Kodru-Moma hegység barbarlangjait.

*

„A Fehér-Körös völgyében mintegy ötödfél négyszög mérföldet magában forgó területet vizsgáltam át, a Pless-Kodru és a Hegyes-Drócsa között. Kiindulásom pontja Boros-Sebes volt…” (Dr . P. Gy.)

*

„Az Intézet kötelékében töltött idő alatt Pethő részt vett — eltekintve a betegeskedése okozta némely megszakításoktól — az országos geológiai felvételekben, a melyek során a Hegyes-Drócsa és a Kodru Móma vagy Beéli hegységek Arad és Bihar megyékben jutottak neki osztályrészül. Ez azon vidék, mely a Fekete- és Fehér-Körös körül terül el, egy hegyes, zord, sok pontján lakatlan erdős vidék, mely ugyancsak próbára tette testi erejét. Ezekből a hegységekből, gyakran heteken át valamely völgy zugában, ponyvasátorban meghúzódva, körül-belül 60 mértföldnyi területet járt be és térképezett részletesen.”

(Dr. Schafarzik Ferencz)

*

A következő 36 oldalon keresztül megismerkedhetünk Borossebesnek és környékének a 19. század végi, földtani kutatásainak eredményeivel. Aki különösebben nem érdeklődik a korabeli geográfiai témakörök és a szakmai szövegek iránt, kissé száraznak érezheti e tanulmányt, viszont e tudományág kedvelőinek igazi csemegét jelent.

4. A Fehér-Körös völgyének harmadkori képződményei a Hegyes-Drocsa és a Pless-Kodru között.

Jelentés az 1885. évi geologiai részletes fölvételekről. Három ábrával.

Dr. Pethő Gyula-tól.

Fölvételi tervünk 1885 nyarára két feladatot szabott elém: egyik, hogy az L$_{11}$ osztálylapra eső, Milova és Berzava közötti krétaképződmények tavaly megmaradt részének térképezését befejezzem; a másik, hogy az L$_{10}$ osztálylapon a Hegyes-Drócsa és a Biharhegység között, a Fehér-Körös mentén kifejlődött harmadkori öblöt részletesen átvizsgáljam s geologiailag térképezzem.

Minthogy múlt évi jelentésemben * a Milova és Berzava közötti (odvoskonopi) krétaterületről már számot adtam s ezidei munkálkodásom az említett helyeken legnagyobbrészt csak térképezésből állott, erről a vidékről ezúttal nem írok jelentést. Egy-két érdekesebb idevágó adatról alkalmilag más helyen fogok számot adni.

I. A terület körülszabása. A *Fehér-Körös völgyében* mintegy ötödfél négyszög mérföldet magában foglaló területet vizsgáltam át, a Pless-Kodru és a Hegyes-Drócsa között. Kiindulásom pontja Boros-Sebes volt, a honnan éjszak és éjszakkelet felé Prezesti, Doncsény, Bohány és Ignesd helységeket közbevéve Miniádig és Déznáig haladtam; kelet és délkelet felé Szelezsán, Rossia, Revetis (Rekettyés) és Diécs helységeket és Puszta-Zemerd környékét belefoglalva Laázig és Kroknáig jutottam; délfelé Govosdia (Kövesd), Berindia (Berénd), Kocsuba (Kő- vagy Köves-Csaba) és Kiszindia (Közönd) környékét jártam be; éjszaknyugoti irányban pedig Kertesen és Topliczán át Karánd községig terjesztettem ki vizsgálataimat.

E területnek legnagyobb része Arad megyébe esik s csupán Karánd környéke szögellik bele Biharmegye határába. Fölvételi területem a katonai részletes, 1 : 144,000-es mértékű térképnek L$_{10}$. lapjára esik, míg a kato-

* A magyar kir. Földtani Intézet Évi Jelentése 1884-ről, 52-dik lap. Ugyanaz: Földtani Közlöny. XV. kötet (1885.) 266. lap.

nai eredeti fölvételeknek új, 1 : 25,000-es mértékű foktérképeiből a következő három lap egy-egy részére terjed:

$\frac{20 \text{ zona}}{\text{XXVI rov.}}$ ÉK, $\frac{20 \text{ zona}}{\text{XXVI rov.}}$ DK és $\frac{20 \text{ zona}}{\text{XXVI. rov.}}$ DNy.

E területet éjszak és kelet felől a *Pless-Kodru* (vagy más néven Móma-Kodru) hegység * déli és délnyugati kiágazásai, délfelől pedig azok a nyúlványok határolják, melyeket a Drocsa-Hegyes bocsát éjszak felé, mig nyugot felől a Fehér-Körös folyása irányában e harmadkori öböl egészen szabadon tekint ki az Alföldre.

Alakzatát tekintve, leginkább *dombos vidéknek* nevezhető, a mennyiben a Fehér-Körös jobb partján a Boros-Sebes—Berindia s a Laáz és Krokna, valamint balparti részén a Kiszindia körüli alább leirandó trachittufa-gátak és magaslatok átalában 250—425 méternyire emelkednek a tenger szine fölé, mig a folyómenti depressio legmélyebb pontjai a katonai térkép-lapokon 137—158 méterrel vannak jelölve. Magasabb hegyek ezidei fölvételi területemnek csak legkeletibb részén találhatók, igy Laáz és Krokna között a Gorony 503 mtr. és a Purkár 507 mtr., de ezektől éjszakra és keletre a hegység magassága hirtelen fokozódik, úgy hogy 3—4 kilométer távolságra már 800—1000 méter magas csúcsok emelkednek.

Ha Arad felől ÉK-nek haladva közeledünk a Fehér-Körös völgyéhez, legott megpillantjuk a Marosnak és Fehér-Körösnek csaknem párhuzamos völgyei között emelkedő Hegyes-Drócsát, eme két folyó vizválasztóját, mely az erdélyi határtól Ny felé mintegy 90 kilométer (12 osztr. mfd.) hosszan vonúl a hegységnek Paulis és Világos között kiemelkedő homlokáig, az Arad-Hegyaljának is nevezett legnyugotibb részeig, melynek lejtőin Ménes és Magyarád nemes bora terem. Világos festői vára és várhegye alatt elhaladva s a Fehér-Körös vízterületére érve, már Magyarád tájékán tágas öböl nyilik meg előttünk, melynek harmoniáját csak a szembeeső apatelek-mokrai trachittufa-gát (209 m) zavarja meg, mig az előtérben balra a kodrui Pless, jobbra pedig a Hegyes orma merednek a magasban egymásfelé. Az apatelek-mokrai hegyet megkerülve még szabadabb kilátás nyilik

* HUNFALVY JÁNOS: *A magyar birodalom természeti viszonyainak leirásában* (II. kötet, 298. l.). *Móma-Kodrunak* nevezi e hegységet, mely a Fekete- és Fehér-Körös között terül el s *a Biharhegység legnagyobb nyugati oldalága*. A Nagy-Kukurbetától mintegy háromnegyed mérföldnyire a Romuna és a Rotunda között emelkedő Leszpedi hegyből indul ki, eleinte egyenesen Ny-ra tart a belőle 850 méter (2690 láb) magasra emelkedő *Móma* hegyig, ettől fogva azonban a hegység főgerincze a Fekete-Körös folyásával és a Bihar hegység tengelyével is körülbelül egyenközüen ÉNy-ra kanyarodik s mielőtt véget ér, a *Pless* hegyben 1114 méternyi (3526 lábnyi) magasra duzzad fel. — V. ö. ugyanezen területre vonatkozólag HUNFALVY idézett művében a II. kötet 347. lapján elmondottakat is.

előttünk: ama trachyttufa-gátak fölött áttekintve, a melyeken Boros-Sebestől délre Kocsuba és Kakaró között, Jószásnál és Acsucza — Talács — Nagy-Halmágy között a folyó utat tört magának, K felől a halmágyi trachittufa kúpalakú csúcsai szegélyzik a látóhatárt, fölöttök a háttérben ÉK-re a Móma és a Gyálu-Máre gerinczei, ezeken túl pedig a Kukurbeta és a Bihar kopár ormai magaslanak a látókör határán.

II. Irodalom. A Fehér-Körös völgyének azzal a részével, mely az én idei fölvételi területemet képezte, eddigelé kevés geologus foglalkozott; részletesen senki sem vizsgálta s ennélfogva az irodalmi források száma is csekély.

Wolf H. körösvölgyi felvételei alkalmával (1860.) legfőképen a *Sebes-Körös* völgyében és vidékén foglalkozott, ezt a terűletet távolról sem érintve, a mit azért tartok czélszerűnek megemliteni, mert az egyszerű «körösvölgyi fölvételek» jelzés eddig is félreértésre szolgáltatott alkalmat. — Wolf H. idevonatkozó jelentései a bécsi földtani intézet *Verhandlung*-jaiban (1861. pag. 14.) és *Jahrbuch*-jában (1873. pag. 265.) láttak napvilágot. — Hasonlóképen Fr. v. Hauer körösvölgyi közleményei is csupán a Sebes-Körös völgyére vonatkoznak. (L. ugyanott a *Jahrbuch* III. kötetében. 1852, pag. 15.)

Ezen a vidéken a legrégebbi számbavehető geologiai *adatokat* Ambros Tamás gyűjtötte az ötvenes évek jártán (1850—58.), midőn mint az akkori ideiglenes kataszter erdőbecslője, keresztül-kasúl utazta az abszolut kormány idejében nagy-váradi kerületnek nevezett terűletet. Gyűjteményeinek jórészét (282 számot magában foglaló sorozatot) a bécsi földtani intézetnek ajándékozta, melynek 1861. február 21-diki ülésén e szemenszedett példányokat (köztük számos fehér-körösvölgyi darab is volt) Wolf H. mutatta be, kiemelvén, hogy Peters már elkészitette ugyan bihari utazása alkalmával e vidéknek átnézetes geologiai térképét, de hiányoztak a hozzá való bizonyitó példányok. Ambros gyűjteménye mindezeket magában foglalta, ilymódon egészitve ki azokat a szóbeli közléseket és mutatványokat, a melyeket Peters tanárral ott utazása alkalmával megismertetett. Ambros gyűjtései alkalmával elkészitette e vidéknek geologiai térképét is, mely azonban örökre kézirat maradt s szerzője halála után egyideig senki sem tudta hova került, mignem Jahn Vilmos uradalmi igazgató úr szivességéből a becses kézirat 1885. végén a magyarhoni földtani társulat birtokába jutott (l. Földt. Közl. XV. köt., pag. 390. és XVI. köt., pag. 51.), jelenleg pedig a M. kir. Földtani Intézet térképtárában őriztetik. (1.)

Az első szakférfiu, a ki a Fehér-Körös völgyéről nehány becses adatot közölt, dr. Peters Károly volt, 1855-től 1861-ig a pesti tudomány-egyetemen az ásvány- és földtan közbecsülésben álló és szeretett tanára. Ama

nevezetes geologiai utazása alkalmával, midőn 1858. őszén több tanártársával Magyarország délkeleti részét s különösen a Bihar-hegységet bejárta, futólagosan a Fehér-Körös völgyét is érintette. Sajnos, hogy csak érintette! Az idő kedvezőtlen volta úti tervüket annyira megrontotta, hogy egy részéről egészen le kellett mondaniok. Így a Fehér-Körös völgyére csak annyi idejök maradt, hogy csupán Halmágyra és onnan Körös-Bányára jutottak el; innen a Maros- és a Fehér-Körös közötti vízválasztón, a Drócsa hegységben, Bonczesdről csak Szlatináig utaztak s a Marost el sem érve siettek Buttyinba, onnan pedig hamarosan Menyházára. (Mostanában e régi pragmatikus nevet elhanyagolva s eredeti kiejtését eltorzítva Monyászának nevezik e vasműtelepet és fürdőhelyet.) A mit PETERS e rövid idő alatt látott, arról igen szépen és szellemesen számot ad utazásának leirásában, mely a bécsi császári tudományos akadémia *Sitzungsbericht*-jeiben jelent meg 1861-ben, kevéssel azután, hogy ez éleseszű tudós Budapestről eltávozott. (2.)

Dr. KÉRY IMRE, a m. tud. akadémia levelező tagja »Honunk legkeletibb, Aradvármegyéhez tartozó hegyes vidékének leirása« című székfoglaló értekezésében (Magyar Akadémiai Értesitő 1859-ről) e vidéknek történelmi, etnografiai, geografiai, faunisztikai és botanikai, közegészségügyi, bányászati és kohászati viszonyaival stb. foglalkozik, megismerteti a hévizeket és hideg forrásokat, de a geologiai viszonyokat igen is általános szempontból tekintve csak épen hogy megérinti.

Az irodalom teljessége kedveért említem meg itt, hogy WOLF H. 1860. nyarán a magyar-erdélyi határhegység nyugoti szélén kutatta a geologiai viszonyokat. Éjszakon a Berettyótól Margitáig és Széplakig (Biharmegye déli részén), délfelé pedig a Béga-csatornáig és Román-Facsetig haladt. E fölvételi munkájáról adott rövid jelentésében néhány szóval érinti a Fehér-Körös völgyét is s benne a boros-sebesi és buttyini (helyesen kiszindiai) cerithium-rétegeket. Adatai HAUER átnézetes térképéhez használtattak fel. L. Verhandlungen der k. k. geolog. Reichsanstalt. 1860, pag. 147—149.; és l. HAUER térképmagyarázatát. (10.)

Dr. SZABÓ JÓZSEF, a budapesti tudomány-egyetem ásvány-földtani tanszékén PETERS közvetetlen utóda, maga is utazott a Fehér-Körös völgyében s több izben foglalkozott geologiai és petrografiai viszonyaival, legelőször 1867-ben, midőn a földtani társulat márcziusi szakülésén *Álgyest (Álgya) földtani viszonyait* ismertette. (Kivonata a Magyarhoni Földtani Társulat *Munkálatai*ban, IV. köt, 1868, pag. 104.) Ez az előadása azonban csak két évvel később, de ekkor újabb adatokkal bővítve látott napvilágot ugyanezen folyóirat V-ik kötetében..(3.)

Ugyancsak dr. SZABÓ JÓZSEF 1874-ben a földtani társulat három szakülésén az »*Erdély-magyarországi határhegység trachitképleteinek ismertetéséhez*« czimen a petrografiai adatoknak hosszú sorozatát terjesztette elő s

ezek között *a Fehér-Körös trachitjairól* is több becses adatot bocsátott közre. Szabó eme vizsgálataihoz egyrészt saját gyűjtései szolgáltattak anyagot, másrészt pedig reviziónak vetette alá azokat a kőzeteket, a melyeket Peters föntebb említett bihari utazásán gyűjtött, s a melyek műve kidolgozásánál eredeti példányaiúl szolgáltak. Peters gyűjteményei ugyanis, minthogy utazása idején még pesti tanár volt, igen természetesen az itteni egyetem ásvány-földtani gyűjteményében maradtak, a hol, mint Szabó három évvel ezelőtt Petersről mondott emlékező beszédében megjegyzi, számszerint 151 darab maig is külön van elhelyezve. (L. Földtani Közlöny, 1883. XIII. köt. 6. lap.) Szabó ezt az anyagot revideálva, Peters példányait az azóta keletkezett újabb módszerekkel, különösen vékony csiszolatokban és lángkisérletek útján vizsgálta meg tüzetesen. (4.)

Stur Dénes 1867-ben *a halmágyi uradalom geologiai viszonyait* vizsgálva, értekezésében érdekes összehasonlító adatokat szolgáltatott erre a vidékre nézve is, különösen a trachit és a trachittufa viszonyairól, bár az ő fölvétele a Fehér-Körös mentén Ribiczétől kezdve Körös-Bányán és Halmágyon át csak Talácsig terjedt. (5.)

Lóczy Lajos 1874. nyarán a Pless-Kodru hegység egyrészét s a Fehér-Körös völgyét járta be és erről szóló értekezésében a vidék geologiai viszonyainak rövid általános áttekintése után a Kresztaménes és Felménes körüli felső mediterrán rétegek faunáját tüzetesebben is megismertette, száznál több fajt mutatván ki eme szerfölött érdekes lerakodásokból. (6)

Kiszindia és Felménes vidékét a múlt nyáron én is meglátogattam Lóczy úr társaságában, de Felménest az idén már nem vonhattam bele fölvételeim körébe. Megemlítem itt, hogy Lóczy a felménesi trachittufa Echinoideáit a földtani társulat szakülésén mutatta be. (L. Földt. Közl., 1877. VII. köt., pag. 22.) s ugyanekkor részletesen feldolgozva és a megállapitott hét faj nehányát rajzokban is bemutatva a Természetrajzi Füzetekben adta volt ki. (7.)

Megemlitem itt egyszersmind, hogy Lóczy Lajos mielőtt gróf Széchenyi Bélával ázsiai útjára indult, több évi geologiai kutatásainak eredményét egy csinos térképben is összeállitotta, mely a katonai részletes térkép 1 : 144,000-es mértékű lapjain hosszukás négyszögalakban É—D-i irányban Déznától Kápolnásig, Ny—K-i irányban pedig Paulistól csaknem Váczáig mutatja be átnézetesen e vidéknek geologiai alkotását. Szerzője e számos új adatot és becses felvilágositásokat tartalmazó térképet a földtani társulat 1877. novemberi szakülésén mutatta be. (Földt. Közl. 1877. VII., pag. 321.) Nagy kár, hogy bemutató előadása nyomtatásban meg nem jelent. A térkép mindezideig kézirat maradt, de útbaigazitásainak, szerzője lekötelező szivességéből már nem egyszer igen jó hasznát vettem. (8.)

Ugyancsak Lóczy foglalkozott tüzetesebben a Maros és a három Körös

völgyalakjával, megismertetve és idegen példával is összehasonlítva képződésök körülményeit. (9.)

KÜRTHY SÁNDOR a LÓCZY által 1874—1877. évi geologiai utazásai alkalmával gyűjtött kőzetek gazdag sorozatából, melyeknek a feldolgozását KOCH ANTAL kezdte volt meg (Földt. Közl. VIII. 1878.), még ugyanabban az évben a trachit-család kőzeteit vizsgálta meg petrografiailag s erről szóló tanúlmányában (ugyanott VIII. 1878.) az én ezidei területemnek több pontjáról emlit trachitokat: igy Rossiáról és Déznáról andezin-amfiból-augit-trachitot (pag. 292—294.); Kiszindiáról és Déznáról andezin-augit-trachitot (pag. 300—302.); Boros-Sebesről és Déznáról labrador-augit-trachitot (pag. 302—303.) Meghatározásai nem vágnak egészen össze SCHAFARZIK alább közlendő eredményeivel. (10.)

Végül megemlitem HAUER geologiai térképét, melyen a megjelenése idéjéig terjedő vizsgálatok eredményeit a geologia e tapasztalt mestere igen gondosan összeállitotta. (11.)

A föntebbiekben megemlített értekezések, a záró jelek közé tett jelző számok sorrendjében, melyek a chronologiai rendnek is megfelelnek, a következők:

1. AMBROS TAMÁS: *A nagyváradi helytartósági kerület geologiai térképe.* (1 : 288,000) (1858—62.?) Kézirat, a m. kir. földtani intézet térképtárában.

2. PETERS, KARL F.: *Geologische und mineralogische Studien aus dem südöstlichen Ungarn, insbesondere aus der Umgegend von Rézbánya.* I. Allgemein geognostischer Theil. Geologiailag zinezett átnézetes térképpel (1 : 288,000) és egy szelvényes táblával. — Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. Mathem. Naturw. Classe, XLIII. Band. V. Heft. Jahrgang 1861. Mai, pag. 385—463.

3. SZABÓ JÓZSEF: *Algyest földtani viszonyai Arad megyében.* — Magyarhoni Földtani Társulat *Munkálatai.* V. köt. 1870., pag. 205—210.

4. SZABÓ JÓZSEF: *Adatok Magyar- és Erdélyország határhegysége trachytképleteinek ismeretéséhez.* Három közlemény. — Földtani Közlöny, 1874. IV. köt., pag. 78., 178., 210. L. a második közlemény V-ik szakaszában: a *Fehér-Körös trachitja,* pag. 192—197.

5. STUR D.: *Die geologische Beschaffenheit der Herrschaft Halmágy im Zaránder Comitate in Ungarn.* A megvizsgált terület geolcgiai térképével. — Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt, 1868. XVIII. Bnd. IV. Heft., pag. 469—508.

6. LÓCZY LAJOS: *Geologiai és palaeontologiai tanúlmányok Arad megyéből.* — Földtani Közlöny, 1875. V. köt., pag. 1—15.

7. LÓCZY LAJOS: *Néhány Echinoida a Fehér-Körös völgy neogén rétegeiből.* Egy táblával. — Természetrajzi Füzetek. 1877, I. kötet, pag. 39—44.

8. LÓCZY LAJOS: *A Hegyes-Drócsa-Pietrosza hegység átnézetes földtani térképe.* (1 : 144,000). Kézirat, 1874—1877. Szerző tulajdona.

9. LÓCZY LAJOS: *A «Biharhegység» egy sajátságos völgyalakjáról.* Egy táblával. — Földtani Közlöny. 1877. VII. köt., 181. l.

10. KÜRTHY SÁNDOR: «*A* Hegyes-Drócsa-Pietrosza hegység kristályos és tömeges kőzeteinek . . . . . petrogr. tanulmányozása» sorozatban: *VIII. A trachit-család kőzetei.* — Földtani Közlöny. 1878. VIII. köt., pag. 283—303.

11. HAUER, FRANZ RITTER von: *Geologische Uebersichtskarte der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie.* Blatt VIII. Siebenbürgen. A hozzátartozó magyarázó szöveg: Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt. Jahrg. 1873. XXIII. Band, pag. 70—116.

III. Geologiai viszonyok. Az 1885. nyarán átvizsgált terület geologiai alkotásában csaknem kizárólag harmadkori és pedig ifjabb neogénkorú képződmények vesznek részt; a mennyiben ezek a bejártam területen az alaphegységet, egy pont kivételével, teljesen elfödik. Alkotó részeik a következők:

1. Fillit.
2. Trachit és trachittufa.
3. Származat-emelet. (Cerithium-mész.)
4. Pannoniai emelet.
5. Diluvium: *a)* Durva kvarczitkavics és homok.
   b) Babérczes agyag, nyirok és lösznemű homokos agyag.
6. Alluvium.

1. Fillit.

A Fehér-Körös menti harmadkori öböl szegélyén az alaphegységet legnagyobbrészt az archæi vagy palæozoi szisztémába tartozó *fillit* (agyagcsillámpala) képezi. Délfelől ez alkotja a Hegyes-Drócsa hegység középső zömét s Ny—K-i irányban Felménestől, a hol nagy darabon kibukkan a fölszínre, egészen a Goruni tövéig (Musztesdtől D-re), a hol a gosaukréta homokköve födi el, a trachittufa úgy látszik mindenütt közvetetlenül a filliten fekszik. Hasonlóképen áll a dolog K- és ÉK-felé is, a hol Lóczy térképe szerint Valemárétól É-ra s ezentúl több helyütt szintén fillit bukkan ki a trachittufa alól. Én a fillitet az idén két szélső határán láttam: Felménesnél, a hol a falu Ny-i vége felé bukkan ki a trachittufa alól és a *Zúgó patak völgyében*, mely Dézna alatt torkollik ki. (Ezidei területembe csak az utóbbi pont tartozik.) E patak balpartján, a térképen 330 m/-rel jelzett útkaptatóval csaknem szemben, de már az ó-déznai határban, ama nagyszámú vízerecskék egyikében, melyek a Dimpu Gregului É-i lejtőjéről csörgedeznek alá, a hatalmas tömeget képező trachittufa alól egy helyütt tipusos *fillit* bukkan a fölszínre s ettől a ponttól vízmentén haladva, igen számos épélű kisebb-nagyobb kvarczittömb található, mintegy arra utalva, hogy itt nagyobb tömeg fillit mállott el s az hagyta meg e reá nézve ezen a vidéken igen jellemző zárványokat.

A Zúgó patak jobb partján, a déznai oldalon, kevéssel az útkaptatón alól, a trachittufában bányát nyitottak s a réteges, egyenletes szürke anyagot nagyobbára olasz munkások fejtik, készítvén belőle szerényebb czélokra

szolgáló lépcsőket, oszlopokat, sírköveket s más efféléket. E bányában néhány igen tanúlságos zárványt gyűjtöttem: homokkövet és fillitdarabokat, melyeket a trachittufa magába zárt s részben alkatilag meg is változtatott.

2. Trachit és trachittufa.

Az idén fölvettem terűletnek legtekintélyesebb anyagát a trachittufa képezi. Kevésbbé a szálban álló trachit, melynek eredeti kitöréseit az idén négy helyen állapitottam meg. E négy közül kettő ezideig teljesen ismeretlen volt.

A trachittufa alkotta azt a 10 kilométer hosszú *keresztgátat,** mely *Boros-Sebestől* DDK-re vonúl, Berindiánál egy kis nyúlványt bocsát ki Ny felé s D-i homlokán csaknem összeűtközik a kakarói hegy (Gyálu-Kakarun 363 m) homlokával. E két meredek lejtő között alig 450 m széles út marad a Fehér-Körös számára. Eme keresztgát északi orrát a *Pilis* (Plesu) magaslat képezi (271 m), mely eredeti trachitkitörés. A vele szemben eső *Piliske* (Plesucza △ 196 m) magaslatot részben ugyanazon kitörés anyaga alkotta, de nagyobbrészt mégis trachittufából áll. E kettő között a déznai patak tört magának utat, mely a várostól nem messze szakad bele a Fehér-Körösbe.

Az öből déli szegélyét Kavnától Kiszindián és Kakarón át egyelőre csak Jószászhelyig tekintve, a Hegyes-Drócsának szintén trachittufából álló kiágazásai képezik. És hasonlóképen a Déznától DDK-i irányban Laáz, Krokna, Fényes és Jószás mögött hirtelen kiemelkedő hegyek és lejtőik ugyanolyan trachittufa anyagból állanak.

Az eredeti kitörések helye Boros-Sebes, Laáz, Diécs és Kiszindia. Ezeken kívül Lóczy Kroknától K-re egy kisebb s a Valemáre és Zimbró közötti úton (voltaképen Valemáre és Guravoi között) egy tekintélyes nagyságú tömeget jelől, a melyeket azonban az idén nem volt érkezésem fölkeresni.

a) Trachit. (Kitörések fészkei.) Az idén bejárt terület kitörései között legtekintélyesebb a boros-sebesi, kisebbek a kiszindiai és a diécsi s valamennyi között legcsekélyebb tömegű a laázi kitörés. A kőzetek anyagában mikroskóp alatt mutatkoznak ugyan némi csekély eltérések, de szorosan véve mind a négy kitörés ugyanazon tipusba tartozik, s ha nem egykorú is, geologiai szempontból egyazon kitörési cziklus tagjának tekintendő.

* Legmagasabb pontjai: Boros-Sebes fölött a Gyálu máre 370 m, ettől DDK-re a Vurvu-Ples 423 m, a Vurvu-Beszkoja (a térképen helytelenül Pleskoje) 352 m és a Zsingyora vagy Vurvu-Plesucza △ 368 m a tenger színe fölött. Eme helyek körül a völgy feneke 144 m tengerszinfölötti magassággal van jelölve a térképen.

E kőzetek vékonycsiszolatait dr. SCHAFARZIK FERENCZ kollegám szives volt mikroskóp alatt és lángkisérletben tüzetesen megvizsgálni. Vizsgálatainak eredményét az itt következő szakaszokba fogom beleszőni.

1. *Boros-Sebes.* Ez az a sajátságos, bazalthoz hasonló fekete vagy szürkés fekete trachit (helyesebben andezit), mely a boros-sebesi Pilis (Ples, Plesu) hegy orrán, a déznára vezető országút mellett van föltárva, s melynek tövében a déznai patak folyik. PETERS (id. h. 460. l.) ezt a kőzetet »*egy bazalthoz hasonló kőzet a Richthofen-féle rhyolithok csoportjából*« czimen irta volt le; kiemelvén, hogy ámbár a részletes leirásban felsorolt tulajdonságok meglehetős jól ráillenek a normális bazaltra, már a magnetit-tartalma nem vág össze a bazaltokéval s a tömöttsége is (2·72) valamivel csekélyebb a bazaltokénál. E habozó meghatározás alapján HAUER térképeiben a boros-sebesi kitörés mindazonáltal *bazalt*nak van jelölve s magyarázatában is a bazaltok csoportjában emliti meg. (Id. h. 106. l.)

SZABÓ JÓZSEF föntebb emlitett értekezésében (id. h., 196—197. l.) kimutatta, hogy e kőzet távolról sem bazalt, hanem »földpátja szerint is bytownit-trachit, riolithos módosulatban és az anortithoz hajló féleségben, úgy hogy ama környéknek ez a legbázisosabb eruptivkőzete és igy összefügg vele az a tulajdonság is, hogy ott a legutolsó eruptiót képezte.«

SCHAFARZIK FERENCZ kartársam erről a trachitról a következőket közli velem: »Az igen apró szemü feketésszürke kőzetben kisebb plagioklasz-szemek láthatók s köztük nehány nagyobb csillogó plagioklasz-szem is, valamint fekete, kevéssé fénylő piroxén is vehető ki. A nagyobb földpátok lángkisérletben *anortit*nak bizonyúltak. A zavaros alapanyag főkép apró tökéletlen kiképződésü földpát-kristálykákból és szemekből áll, melyek között elhintve elég számos magnetit is mutatkozik. Polarizált fényben ezeken kivül a földpát-szemek között még izotrop foltok is láthatók. — Ebből az alapból vannak azután porfirosan kiválva: a nagyobb plagioklasz-kristályok, a piroxénes elegyrész és egy-egy nagyobb magnetit-kristályka is. A földpátok nagy extinctio-szöge szintén erősen bázisos plagioklasra enged következtetni. A piroxénes elegyrész erős pleochroizmusával tünik föl; szinei a világoszöld és a barnássárga. Alaki és szöveti viszonyain kivül továbbá még az igen gyakran észlelhető egyenes kioltás az, a mi rombos piroxénre vagyis hiperszténre enged következtetni. Mindezek alapján tehát e boros-sebesi kőzet igen bázisos földpátú *(Anortit-) Hipersztén-Andezit*«.

E kitörés a boros sebesi Gyálu-Máre hegynek ÉNy-felé irányuló orrát foglalja el, mely oldalt tekintve különálló hegynek látszik s külön neve is van (Pilis, románul Plesu, 271. m), de a kiemelkedő kúpját kivéve, szorosan a főhegy testéhez csatlakozik. Ezzel a kitöréssel szemben a Piliskén (Plesucza, △ 196 m) ugyanezen, csakhogy valamivel világosabb anyagból álló, patkóalakú rész látszik, melynek rétegesen elvált lapjai 40°-kal dőlnek

É felé. Mindakét kitörésben vannak üregek, melyekben kisebb-nagyobb sárgás-barna, gyanta kinézésű, igen szabálytalan ágas-bogas *opál-rögök* láthatók; ezekből két nagyobb példányt JAHN VILMOS igazgató úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani; apróbb összezúzott opáldarabok többfelé hevernek szerteszét. A Pilishegynek csaknem függélyes, tágabb repedéseiben sárgás-vörőses iszaptöltelék található, melyet a kőbányai munkások (a kik legnagyobbrészt magyarok) *mállnak* neveznek, s a mely anyagára nézve az igen tiszta nyirokhoz hasonló, azzal talán lényegében egészen megegyező. Efféle képződményt a Piliskén nem találtam.

A Pilis hegy szürkés-fekete kőzete fölött egy ennél még feketébb és üdébb szinű lávaréteg mutatkozik, a mely mintha utólagosan nyomúlt volna ki s a tufa rétegeket elfödve ömlött szét. E réteg csaknem harmadfél kilométernyire követhető a hegy Ny-i oldalán addig a kőbányáig, melyben a boros-sebes-govosdiai határon a cerithium-mész van föltárva. Dr. SCHAFARZIK e fiatalabbnak tetsző anyagról a következőket mondja: »Látszólag ez a kőzet is ugyanazon tipusba tartozik, mint a megelőző, de annál sokkal tömöttebb. Törése kagylós, makroszkóposan csak a fehér csillogó földpátok láthatók benne. Mikroskóp alatt az üveges bázis mikrolitosan devitrifikálódottnak mutatkozik, a plagioklasz mikrolitok mellett sűrűn közbehintett magnetit-szemecskék is láthatók, a mi körülbelül azt a képet adja, mintha fehér papirra fekete porzót hintünk. Földpátja mind lángkisérletileg, mind optikailag az *anortit* sorozatba tartozik. Sajátságos jelenség azonban az, hogy ebben a kőzetben a piroxénes elegyrész egészen háttérbe szorúl. Se az alapanyagban, se a porfirosan kivált szemek között, egyetlenegy piroxén-szemet sem láttam. E bázisos földpátú *(anortit-) andezit* ennélfogva eme vidék andezitjeinek egy sajátságos változatát képezi.

2. *Laáz.* (Boros-Sebestől K-re.) A falu tornya irányában ÉK-felé bevágódott forrásos völgy DK-i oldalán, melyből lépten-nyomon egy-egy vigan csorgó erecske fakad, trachittufáktól környezve egy igen nagy homogén tömeg bukkan elő, melyet eredeti kitörésnek tartok. Erre mutat az is, hogy tőle nem messze körüskörül óriási trachitbombák hevernek a tetőkön és a lejtőkön egyaránt, a mi rendesen csak a kitörésekhez közeli helyeken szokott mutatkozni. Egy-egy nagy tömb másutt is található ugyan, de inkább csak szórványosan; oly nagy számmal s akkora nagyságban, mint a kitörések körül, másutt sohasem láttam efféléket.

Ez a kőzet ugyanazon tipusba tartozik, a melybe a boros-sebesi s lényeges részeiben azzal tökéletesen megegyezik. »Szine kékes-szürke, mállott felületén barnás-szürke, erős nagyítóval nézve egyenletes aprószeműnek látszik. Egészen tiszta földpátszemet nem sikerült a kőzetből kiválasztanom, mert alapanyagrészek és magnetitszemek tapadtak hozzá; de lángkisérletben mégis kideritettem, hogy nehezen olvadó és nátriumban szegény plagioklasz

és hogy a bytownit-anortit sorozatok közelébe tartozhatik. Mikroszkóp alatt ez a kőzet igen megközeliti a boros-sebesi elsőt; alapanyaga szemcsés, sőt még annyi izotrop bázis sem látható benne, mint amabban; ez is túlnyomóan plagioklasz-szemekből áll, a nagyobb elegyrészeket szintén a plagioklasz- és kisebb mennyiségben hiperszten szemek szolgáltatják. Ezeken kívül magnetit is van benne. A mállás bizonyos jelei mikroszkóp alatt is fölismerhetők, a mennyiben egyes foltokban piszkos, zöldes-sárga opál látható mint mállás-termény, mely keresztezett nikolok között izotrop módon viselkedik. Ez a kőzet tehát szintén az *(Anortit-) Hiperszten-Andezit* tipusba sorozandó.» (SCHAFARZIK.)

3. *Diécs.* A Boros-Sebesről Halmágyra vezető országúton, Diécs község déli szélén, a Körös jobb partján, Revetis és Holdmézes között kicsiny önálló kúphegyecske emelkedik, melynek lábát a folyó vize mossa. Vizszintes területe a hozzátartozó tufa-terraszszal együtt alig haladja meg a 16 hektárt. Kúpjának magassága az országút fölött mintegy 30 méter (tengerszin fölötti magassága 185 m).

E kúpocska Ny-i oldala egészen egynemű tömegből valónak látszik, melynek repedéseit habszerű és igen könnyű, de amellett kemény, szürkéssárga iszapféle kőzet tölti ki. D-i és K-i oldalán igen nagy tömbök hevernek; egyrészök már a Körös medréből áll ki: némelyikök vízszintesen, vastag táblásan meg van repedezve. ÉK lejtője és alacsony terrasza rétegzetlen trachittufából áll, melynek felszinét egy darabon nyirokszerű veres agyag borítja. E feltünő kis kúpról, bár egészen az országútra dől, az eddigi vizsgálóknak egyike sem emlékezik meg. Magánosságát tekintve annyira elszigetelve áll, hogy a hozzá legközelebb eső tufahalom is (a Kakaró melletti Dimpu mori, a Körös balpartján) három kilométernyire van tőle.

A diécsi kitörés kúpja is ugyanoly anyagból áll, mint a megelőző kettő, úgy hogy a szoros rokoni kapcsot már külsőleg is föl lehet rajta ismerni. «A kőzet barnás szine már makroszkóposan is elárulja a mállás előhaladottabb stádiumát, mit a mikroszkópos vizsgálat még inkább megbizonyit. Szöveti viszonyai a laázi kőzetével megegyezők és alkotásában is ugyanazok az elegyrészek szerepelnek, úgymint túlnyomóan plagioklasz, alárendelt mennyiségben hiperszten és magnetit. A kiválasztott földpátszem nem volt ugyan egészen friss, hanem kissé már kaolinosodó, de a lángkisérlet közelitő értékü eredménye szintén anortitféle földpátra utalt. Igy tehát ez a kőzet is *(Anortit-) Hiperszten-Andezit*nek tekinthető. Mállásterményül *opál* ebben is mutatkozik». (SCHAFARZIK.)

4. *Kiszindia.* A Petrineassa-hegy (olv. Petrinyásza; a térképen hibásan Batriniasa-nak van irva), mely Boros-Sebestől és Buttyintól D-re, a kiszindiai völgy kitorkollásánál emelkedik, legnagyobbrészt cerithium-mészből s az alatta elterülő réteges trachittufából áll. É-i és Ny-i lejtője tövében

azonban homogén fekete trachit mutatkozik, mely külsőleg tökéletesen hasonlit a boros-sebesihez. Déli részén, mely meredeken szakad le a völgybe, a nagy tömbök sem hiányzanak. Azon a részén pedig, a hol a kiszindiai patak hidjával szemben a fekete trachit kibukkan a cerithium-mész takaró alól, jókora nagyságú hólyagos salakdarabok is találhatók. Lángkisérletben és mikroszkóp alatt ezt a kőzetet nem vizsgáltuk. A Petrinyásza alkotására alább még visszatérek.

Az eredeti kitörések eme vázolása után áttérek a tufák jellemzésére.

b) Trachittufa. Az idén bejárt és fölvett területen a trachittufák legnagyobbrészt *rétegesek* s csaknem kivétel nélkül viz alatt lerakódottaknak tekinthetők. Rétegzetlen tufát csupán az emlitett kitörések közelében vettem észre: igy a Piliske hegyen, a Prezesti és Boros-Sebes közötti tufaterraszon, a laázi forrásos völgy kitorkollása közelében, a diécsi kúphegyen és terraszán, a mely helyeken a tufaanyagot egyszersmind igen nagy tömbök is tarkitják, részint már egészen kimállva a kopár tetőkön, részint pedig a meredeken levágódott partfalak anyaga között. Egyebütt a rétegzés legtöbbnyire igen jól kivihető, de sőt némely helyen igen tökéletes.

Az anyag minőségét tekintve, a körülirt vidéken a trachittufák minden ismeretes alakjával és módosulatával találkozunk a legnagyobb bombáktól a legapróbb lapilli darabokig, a brekcziák és konglomerátok, a durvább és finomabbszemű darák, homokszerű kása s a pelitek minden változata a hófehér palláig mind előfordulnak. Legközönségesebbek a durva rögekből s kisebb-nagyobb lapilli darabkákból álló, iszap és homok összetartotta brekczia-rétegek. De találkoznak helyek, a hol majd a durvaszemű *dara* (Krokna, a Gorony K-i lejtőjének alján), majd a finomabb kása és *homok* (Govosdia, Berindia, Kiszindia a Valye Re-ben), majd pedig a réteges palla egész sorozata a szürkétől a hófehérig váltakozva bukkan ki a durvább tufarétegek közül, mint például Kiszindián is a Pless (vagy a térkép szerint a «Dealau Ciaca») K-re tekintő szakadékaiban, a kiszindiai völgyben a Paysánra vezető úton, a hol e finom *pallarétegek* csapása ÉNy—DK és ÉK-re dőlnek 35°-kal. Bennök növénylenyomatok és igen gyöngédhéjú csigák nyomai mutatkoznak.

Ugyancsak Kiszindia határában a Huriesu völgy fölött emelkedő Gyálu cel Máre K-i oldalában, a völgy fenekéig érő rézsút dőlt igen szilárd óriás-táblák vannak kimállva a tufa lazább anyaga közül, a melyek azonban maguk is apró brekcziás pelitszerű anyagból állanak. A szembeeső hegytetőről s kissé távolabbról tekintve e groteszk alakzat úgy tünik fel, mintha valami óriás lépcsőt rézsút döntve támasztottak volna a hegy oldalához. A 3—5 m. vastag táblákat 16—20 m.-nyi közök választják el egymástól. E táblák csapásiránya ÉNy—DK; dőlésök ÉK-felé 35°

Találkoznak olyan helyek is, a hol a csaknem vizszintes helyzetű szi-

lárdabb brekczia rétegek erkélyszerűen állanak ki a meredek tufafalakból, mint Govosdián, Kiszindián és Berindián; vagy a hol földpiramisokhoz hasonló tetős oszlopok képződtek, mint Revetis és Rossia közelében a Gyalu Beszkoja K-i oldalán.

Hogy ezek a tufák ugyanazon kitörési cziklus eredményei, a mely alatt a föntebb jellemzett andezitek felnyomúltak, de sőt, hogy ugyanezen kitörések kráterеiből hányattak ki, az kőzetanyaguk tüzetesebb megvizsgálásából legott kitünik. A tufákból való kőzetek gyűjteményéből kiválasztott nehány, külsőleg egymástól leginkább elütő példány vékonycsiszolatát szintén Dr. Schafarzik Ferencz kartársam volt szíves mikroszkóp alatt megvizsgálni. Eredményei a következők:

1. *Boros-Sebes.* Piliske hegy, a szürke brekcziás tufa közé ágyazott nagy bombák egyikéből. Külsőleg vöröses-szürke, kásaszem nagyságú fehér, s valamivel apróbb üveges földpátszemekkel tarkázva. Mikroszkóp alatt: hipersztén (augit), plagioklasz, magnetit; tehát *Hipersztén-Andezit* tipus.

2. *Boros-Sebes-Govosdiai határ.* A Vurvu Ples alatti hegyoldalban. Kékes-szürke zárványrög a tufa brekcziából. Mikroszkóp alatt: plagioklasz, hipersztén, magnetit; tehát *Hipersztén-Andezit.*

3. Ugyanonnan. Kicsiny, szürkés-fekete lapilli. Mikroszkóp alatt: plagioklasz, hipersztén (? augit), magnetit; tehát *Hipersztén-Andezit* tipus.

4. *Déznai határ.* A Dimpu Gregului csúcsáról. Nagyobb tömb darabja, feketés-szürke. Mikroszkóp alatt: plagioklasz, hipersztén, magnetit; alapanyaga üveges, a kőzet likacsos; *Hipersztén-Andezit.* (A déznai várhegy DK-i oldalán kiemelkedő trachit-brekczia zárványait dr. Szabó József vizsgálta lángkísérlet útján és vékonycsiszolatát mikroszkóp alatt is. Lényegileg az is ugyanolyan alkotású, mint a tőle harmadfél kilométernyire eső Dimpu Gregului (Gergely domb) csúcsáról való. L. id. értekezésében Földt. Közl. IV. köt. 193. l.

5. *Laáz.* A Dimpu Greguluitól D-re, a 482 m.-es csúcs tövéből. Vöröses-szürke, nagyobb tömb darabja. Mikroszkóp alatt: plagioklasz, hipersztén (? augit), magnetit és egy kevés praexistált amphiból. *Hipersztén-Andezit* tipus.

6. Ugyanonnan. A boros-sebesi ifjabb kitörésűhöz hasonló fekete szinű. Kisebb tömb darabja; kőzete frissebb az előbbinél. Mikroszkóp alatt megegyezik az előbbivel, de az alapanyagban apró hipersztén-kristálykák is láthatók.

7. *Krokna.* A Gorony csúcsáról. Kisebb tömb darabja, zöldes-kékes-szürke. Mikroszkóp alatt: plagioklasz, hipersztén (augit), magnetit; tehát *Hipersztén-Andezit* tipus.

8. Ugyanonnan. Kisebb tömb darabja a tufából, barnás-szürke. Mikro-

szkóp alatt megegyezik az előbbivel, augit ebben is csak alárendelt mennyiségben fordúl elő.

E nyolcz kőzetben a piroxénes elegyrész részint uralkodólag, részint pedig kizárólag *hipersztén*. A melyikben augit is fordúl elő, rendesen csak nagyon alárendelt mennyiségben található, de egy-két esetben még kétes is az előfordulása. Ezeknél fogva bátran valamennyit a *Hipersztén-Andezit tipusához* számithatjuk.

Mindezektől tökéletesen elűt egy kisebb tömb darabja Boros-Sebes déli határából, melynek világos-szürke alapanyagában, törése lapjain, sűrűn elhintett földpát-szemecskék és fényes *amfiból-kristályok* láthatók. Külsőleg tekintve, meglepően hasonlit a dévai várhegy középszemű, porfiros szövetű trachitjához, mely (Biotit-) Amfiból - Andezin - Andezit. Hogy ez az egyetlen elütő példány honnan és miként kerülhetett ide, azt egyelőre nem vagyok képes eldönteni, csak azt jegyzem meg, hogy ennek hasonmását az egész bejárt vidéken nem találtam.

A trachittufák között előforduló *ásványos bekérgezésekből* szinten Jahn Vilmos igazgató úr volt szives intézetünk gyűjteménye számára egy pár csinos példányt ajándékozni. Ezeken az *aragonit* képezi az első generatiót, mely sugaras-rostos párnák alakjában jelentkezik; ezt vékony *sferosziderit*-kéreg vonja be, melyre, mint a társaság legifjabb képződménye, buzogányszerű halmazokban *kalcit* telepedett, kristályain a törzsrhomboëder jól felismerhető alakjával.

Ép *kövületeket* a kiszindiai pallában mutatkozó fogyatékos lenyomatokon kivül csupán Laáznál találtam a szálban álló trachittufában. Ide nem számitva azokat a pontokat, a melyeken a cerithium-mész s a congéria-rétegek kövületei tufával elegyes agyagban, másodfekhelyen fordúlnak elő. Mindezekről alább fogok megemlékezni.

Végül még azt kell megemlitenem, hogy e trachittufák kétségtelenül mindenütt a cerithium-mész rétegei alatt fekszenek, a mint Peters is határozottan kimondta. (Id. h., 427. l.) Ezt az alább elmondandók s a boros-sebesi, govosdiai és kiszindiai átmetszetek világosabban is megbizonyitják. Lóczy Lajos fentebb idézett értekezésében (Földt. Közl. V. köt. 14. l.) eziránt némi kétséget támasztott s egy föltárásra hivatkozva, nem volt hajlandó elfogadni, hogy a cerithium-mész rétegei *mindenütt* a trachittufa *fölött* feküsznek. Minthogy az én megfigyeléseim ennek ellentmondottak, a múlt nyáron Lóczy barátommal együtt látogattuk meg a kiszindiai völgy kérdéses helyeit, s meggyőződtünk róla, hogy a cerithium-meszet a trachittufa sehol sem födi, s hogy ennélfogva a származtkori rétegek normálisan csakugyan a trachittufán fekszenek.

Ha itt visszapillantunk a kitörések kőzeteinek mikroszkópos és lángkisérleti megvizsgálásának eredményére, legott belátjuk, hogy Peters-nek

az az állitása, hogy a Petrinyásza cerithium-mész- és trachittufa rétegeit ama «bazalt-féle kőzet» kitörése fölemelte, csalódáson alapúlhatott. Talán épen az vezette e téves véleményre, hogy azt a fekete, bazalt-féle kőzetnek mondott anyagot, melyet a vizsgálat hipersztén-andezitnek bizonyitott, ő *a priori* fiatalabbnak tartotta az összes trachitoknál.

Igy tehát a hipersztén-andezit kitöréseknek s a tufák lerakodásának csakugyan a cerithium-mész képződése előtt kellett végbe menni. De minthogy a felménesi tufában (melynek anyaga látszólag megegyezik a kiszindiai és boros-sebesi tufákéval) kétségtelenül felsőmediterránkorú fauna található és minthogy a laázi tufa kövületei minden valószinűség szerint a származtkorra vallanak, jogosan föltehetjük, hogy területünk felsorolt vulkánjai nem egyszerre törtek ki, hanem szakaszosan indúltak működésnek egymás után.

Ezek szerint a boros-sebesi és kiszindiai kitörések és tufalerakódások korát bátran a felménesivel helyezhetjük egyazon szintájba, a felső mediterrán korába. Ezek a kitörések tehát körülbelül a szt-endre-visegrádi trachit-hegységgel egykorúak. (Koch Antal, Földtani Intézet Évkönyve. I. köt. 186. l.) Mig ellenben a laázi kövületes tufa kora a halmágyi trachitokéval vágna össze, a melyek Stur szerint (id. h., 484. l.) szintén származtkoriaknak tekintendők. És megegyeznék egyszersmind a szilágymegyei s a Vihorlat-Gutin hegység déli részében előforduló labradorit-augit-andezit kitörések és tufák korával, melyeknek képződése idejét Hofmann (Földt. Közlöny. 1879. IX. köt. 210. l.) határozottan a származtkorba utasítja.

A kitörési cziklus egyes tagjai között a korszerinti pontos kapcsolatot csak akkor leszünk képesek világosan áttekinteni, ha az egész területet átvizsgáltuk s minden lényeges pont kőzetének alkotását is pontosan megismerjük.

3. Származt-emelet. (Cerithium-mész.)

Az idén bejártam területen a származt-kor rétegeinél idősebb üledékes képződmények, a viz alatt lerakódott trachittufát kivéve, nem fordúlnak elő. A cerithium-mész rétegei mindenütt a trachittufán fekszenek, de nem mondhatni, hogy településök mindenütt concordans, a mint Peters (id. h. pag. 427.) a boros-sebesi feltárásról mondja. Vannak ugyan esetek, midőn a tufa és a mész rétegeinek dőlése körülbelül megegyező, de ezekből szabályt alkotni nem lehet. Bejárt területemen a cerithium-mész öt község határában fordúl elő, de nagyobbacska területet csak két helyen foglal el, mig hat helyen csak kisebb foltok alakjában jelentkezik. Az egyes helyek faunájában feltűnő különbségek mutatkoznak. Daczára annak, hogy valameny-

nyi hely elég közel van egymáshoz, némely fajok csak egy-egy helyen találhatók; s a mig valamely faj egyik helyen teljesen kifejlődött normális nagyságban fordúl elő, a másikon csak pygmæusi alakokban található. Mindezeket jobban megvilágitja az egyes helyek faunája, mely a fajok számára nézve csekély ugyan, de benne a származtkori puhatestűek számos jellemző alakja megtalálható.

1. Boros-sebes-govosdiai határ. Boros-Sebestől DDK-re, a réteges trachittufa gát Ny-i lejtőjén, közvetetlenül az uradalmi szőlők mellett bukkan ki a régóta ismert cerithium-mész, melyből az uradalom épitőkövet fejtetett. Ennek köszönhetjük azt a 15—20 méter magas feltárást, melynek fehér fala messziről elénk világit. E rétegek közvetetlenül a tufán fekszenek, s a feltárt részen túl DDK-felé hirtelen megszakadnak, mig ÉÉNy-felé, a mennyire egyes nyomokból következtetni lehet, a szőlők alatt még jó darabon megtartanak. A trachittufa itt ÉÉK-felé dől, mig a mészrétegek ÉNy-DK-i csapással DNy-felé dőlnek 22°—25°-kal, a mi azonban helyenként változik. A szilárd padokban héjas kövület nem található; a lenyomatok és kőbelek alapján a következő fajokat ismerhetjük föl:

Melania Escheri, Brongt., csak a legfelső rétegben	igen ritka.
Melanopsis impressa, Krauss	elég gyakori.
Cerithium disjunctum, Sow.	gyakori.
— *rubiginosum*, Eichw....	ritka.
— *pictum*, Bast.	ritka.
Trochus pictus, Eichw., igen apró alakok	igen ritka.
Cardium obsoletum. Eichw., többnyire kicsiny alakok ...	igen gyakori.
— *plicatum*, Eichw., kicsiny alak	igen ritka.
Ervilia podolica, Eichw.	ritka.
Mactra podolica, Eichw., rendes nagyságú alakok ...	ritka.

2. *Govosdia.* A falu északi szélén, a Vurvu Ples tövében s ama szintén trachittufából álló magaslatra telepedve, melynek nem magas ugyan, de meredek fala alatt a Fehér-Körös s az országút halad, a Cerithium-rétegek egész sora van feltárva, melyekben a legszebb héjas kövületek találhatók, de kevés kivétellel csupa apró alakokban. A felső, erősen meszesagyagos márga-rétegekben kizárólag gastropodák fordúlnak elő; az alsó meszes homokanyagú Erviliás-padban pedig nehány csiga mellett a kagylók oly tömegesen vannak összehalmozódva, hogy valóságos kagyló-brekcziát képeznek. E brekcziás pad legalsó rétegében igen sok apró és tarka trachittufa darabka van beleelegyedve. A közbülső kemény mészpadokban a kövületeknek csak lenyomatai találhatók. Ez a fauna a tőle É-felé alig egy kilométernyire eső boros-sebes határi cerithium-mész faunájától meglepően különbözik. Itt a *Melanopsis impressá*nak és a *Melania Escheri*nek,

valamint az ott bőven előforduló *Cerithium disjunctum*nak semmi nyoma, míg ellenben az amott ritka vagy egyátalában elő sem forduló alakok, mint az *Ervilia podolica* és a *Cerithium rubiginosum* itt tömegesen találhatók. A meghatározott fajok a következők:

Gastropoda.

Buccinum duplicatum, Sow., karcsúbb és zömökebb alakok	ritka.
Cerithium rubiginosum, Eichw., csaknem kizárólag a legfelső rétegben	igen gyakori.
Columbella scripta, Bellardi, csupán az Erviliás rétegben	ritka.
Murex sublavatus, Basterot, csupán a felső rétegben ...	ritka.
Nerita picta, Férussac, többféle színváltozat	gyakori.
Trochus pictus, Eichw., csupán az Erviliás rétegben... ...	ritka.
— *Orbignyanus*, Hoernes, csupán az Erv. rétegben	igen ritka.
— *quadristriatus*, Dubois, csupán az Erv. rétegben ...	igen ritka.

Lamellibranchiata.

Cardium obsoletum, Eichw., csupán az Ervilia-padban ...	igen gyakori.
— *plicatum*, Eichw., csupán az Ervilia-padban ...	igen ritka.
Ervilia podolica, Eichw., csupán az Ervilia-padban... ...	igen gyakori.
Mactra podolica, Eichw., ugyanott (kicsiny alakok) ...	ritka.
Solen subfragilis, Eichw., ugyanott (egy példány)	igen ritka.
Tapes gregaria, Partsch., ugyanott (kicsiny alakok) ...	ritka.

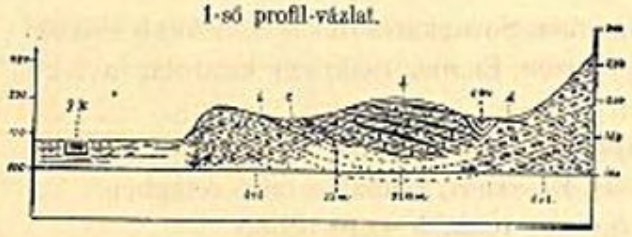
A Cerithiumokkal telt s Neritinákat is bőven tartalmazó legfelső meszes, agyagos márga lágy rétege fölött igen finom pehelyszerű foszlányokban széthulló réteg következik apró *Cardium obsoletum*okkal, ezen túl pedig igen világos-szürke, sőt helyenként hófehér porhanyó mészmárga, a melyben egyes szilárdabb, de megütésre fehér mészrögekre széthulló rétegek jelentkeznek. Ebben a rétegben, mely petrografiailag az alatta levőktől feltűnően különbözik, részint az alsó rétegekével megegyező, részint ott elő sem forduló, legnagyobbrészt kagylók lenyomataiból álló kövületek találhatók:

Cardium obsoletum, Eichw.	gyakori.
— *plicatum*, Eichw....	gyakori.
— cfr. *Suessi*, Barbot...	ritka.
— sp. indet. (nagy alak)... ...	gyakori.
Modiola marginata, Eichw.	igen ritka.
Cerithium, sp.	igen rikta.
Turbo, sp....	igen ritka.

Ez a réteg oly sajátságos s az alatta fekvőktől annyira elütő, különösen a közben előforduló szilárd rétegeknél fogva, hogy ha biztosan meghatározható lenyomatok nem bizonyítanák oly határozottan, a petrografiai minősége után könnyen congéria-korinak tekinthetnők.

A települési viszonyokat az ide mellékelt átmetszet világosabban földeriti.

Ny. 1-ső profil-vázlat. *K.*

A CERITHIUM- ÉS CONGÉRIA-RÉTEGEK TELEPEDÉSE GOVOSDIAN.

Hosszaság : a magassághoz — 3 : 5.

FK, Fehér-Körös; *tr.t*, trachit-tufa; *szm*, származati mész; *e*, Ervíliás meszes homok, *c*, Cerithiumos meszes agyagos márga; *szmm*, származati mész-márga; *cm*, congéria-márga; *d*, diluviális vörös agyag.

3. *Rossia és Boros-Sebes között*, a Vurvu Ples K-i lejtőjének tövében található a laza trachittufa-rétegekre telepedve egy meglehetős kiterjedésű mészfolt, mely az É-D-i irányú árkokban több helyütt kibukkan, egy szélesebb vízmosásban pedig (a hol, mint utólagosan értesültem, valaha meszet is égettek belőle) másfél méternyi feltárás bukkan elő, melynek egyik rétege telisded-tele van hintve Modiolák kőmagvaival és lenyomataival. E rétegek csapása tisztán É-D irányú, dőlésök K-re 12°—15°. Kövületeik a következők:

Modiola marginata, Eichw., főképen a Modiola-padban ...	tömegesen.
Cardium obsoletum, Eichw., a Modiola-padban és alatta is	igen gyakori.
Mactra sp., igen apró a Modiola-pad alatti rétegben ...	ritka.
Ervilia podolica, Eichw., a Modiola-pad alatti rétegben	igen ritka.
Turbo Poppelacki, Partsch, a legfelső rétegben	ritka.

4. *Kroknán* és környékén a cerithium-mész több helyütt jókora foltokban kibukkan a felszínre. Feküjét trachittufa, fedőjét pedig congéria-agyag és márga, vagy diluviális vörös agyag képezi.

Kroknától É-ra, a falutól nem messze, de már a diécsi határban a cerithium-mész nagy darabon fel van tárva a Gorony-hegy legdélibb lejtőjén. Rétegei egészen a fölszínre érnek s telepedésök meglepően emlékeztet a zalamegyei Tapolcza körül kibukkanó cerithium rétegekére. Csapásuk Ny-K, dőlésök D-re 10°—12°—15°. E rétegek egy mélyebb árokban

mintegy 8 méter vastagon fel vannak tárva, a hol fekűjöket sárga homok képezi, mely tele van hintve vörös, szürke, barna és sárga szinű apró tufadarabkákkal. E fölött szilárd mész és laza homok vagy homokos rétegek váltakoznak egymással. Sorrendjök felülről lefelé tartva, a következő:

1·00 méter foraminiferás, laza mészkő. *Polystomella crispa* (Lin.) Lam.
1·50 » finom sárga iszap, kövületek nélkül.
1·60 » szilárd mészkő, legfelső rétege sugaras szerkezetű oolithos mész; alább *Cerithium disjunctum*, Sow.; *Cerith. mediterraneum*, Desh.; *Tapes gregaria*, Partsch, lenyomatai és kőmagvai.
1·00 méter sárgás-szürke homok, apró s azonnal széthulló *Cerithium*, *Trochus*, *Mactra* stb. igen gyöngéd héjas példányaival.
0·50 méter szilárd mész sok *Cerithium mediterraneum* lenyomatával.
0·25 » laza homok, apró kövületekkel.
1·00 » szilárd mészkő, sok kövülettel, közbe tarka tufadarabkák és iszap.
0·20 » szürke homok, *Tapes*, *Mactra* stb. töredékeivel. Sárga homok, apró tufadarabkákkal.

E rétegeknek távolabb kibukkanó padjaiban az imént felsorolt fajokon kivül még a következők fordúlnak elő:

Cardium obsoletum, Eichw. ... ... elég gyakori.
— *plicatum*, Eichw. ... ritka.
Donax lucida, Eichw. ... ... igen ritka.
Mactra podolica, Eichw. ... ... ritka.

Alkalmasint ugyanezen rétegek egyikének folytatása még az a kicsiny kibukkanás, mely a falu keleti szélén a forráskút mellett futó árokban látható.

Kelet felé tartva a faluból s áthaladva a trachitufából álló Cseret magaslaton, az ezen túl eső árok fölött emelkedő Tokojeszku hegyen, valamint ettől K-re és ÉK-re, a 300 m/-rel jelzett tető folytatásában a cerithium-mész több helyen kibukkan a dombtetőkön és a domboldalakban. Aránylag legtöbb kövület lenyomata található a Tokojeszku hegy oldalában, melynek rétegei ÉNy-DK-i csapással ÉK felé dőlnek 10°-kal. Bennök a fentebb elősorolt *Cerithiumokon* kivül *Cardium obsoletum* (i. gy.) és *plicatum* (i. r.), valamint *Tapes gregaria* (gy.) és *Mactra podolica* (r.) lenyomatai találhatók.

A 300 m/-res hegytől É-ra, a vele szemben eső domb K-i lejtőjén a cerithium-mész szilárd rétegei fölött agyagos-tufás hordalék terül el, melyből temérdek *Cerithium pictum* és *Melanopsis impressa* mállik ki a felszinen, héjas, de töredékes és megkopott példányokban.

5. *Kiszindia*. Az eddig felsorolt helyek után legnagyobb tömegben

maradt meg a cerithium-mész a *Petrinyásza* hegyen, mely a kiszindiai völgy kitorkolásának K-i oldalán emelkedik. E hegy zöme trachittufából áll, mely a falu felőli részén a völgy fenekéből 110 méternyire fölemelkedve, mintegy 30—35 méter magas meredek falban s e fölött nagy tömbökkel tarkázott meredek sziklákban végződik. A hegy tengelyének e DDNy-i végpontjával szemben ÉÉK-i homlokán ismét találkozunk a tufával, ennek tövében pedig az eredeti kitörés bukkan elő. Ezeket a pontokat kivéve, a Petrinyásza tetejét és oldalait mindenütt cerithium-mész boritja, melyben a hegy derekán több töbör (dolina) is képződött. Rétegeinek eredeti fekvését a töbörképződések s az ennek és egyéb vízmosásoknak következtében előfordult beomlások és leszakadások igen megzavarták. A falu feletti 283 méteres ormon (a hol aránylag legépebb, bár legvékonyabb a mésztakaró) s egy alatta eső kicsiny nyeregben a rétegek csapása ÉK-DNy-i irányú, dőlése ÉNy-felé 10°—15°.

Peters fentebb idézett dolgozatában (pag. 426—427) a Petrinyászáról is megemlékezik, azt mondván róla, hogy a Petrinyásza derekán a cerithium-mész vetődés következtében a trachittufa közé s részben alá is került, e vetődést pedig a hegynek ÉÉK-i lejtőjén kibukkanó ifjabb eruptivtömeg hatásának tulajdonitja. Peters e magyarázatát két profil-rajzzal is felvilágositja. Az én megfigyeléseim Peters állitását épen nem erősitik meg, s profiljai mellett nem bizonyitanak. A cerithium-mész a Petrinyászán sem került sehol a trachittufa közé és alá, hanem mindenütt rajta fekszik; a vetődésnek semmi nyoma, s ennélfogva az ÉÉK-i lejtőn (s a mint föntebb már említém, a hegy Ny-i oldalán is) kibukkanó eruptivtömeg fölemelő hatását föltenni teljesen fölösleges. (V. ö. a 106-ik lapon a trachitokná elmondottakkal.) Peters ezen a helyen igen rövid időt töltött; s futólag tekintve a hegy derekán mutatkozó omlásokat, csakugyan könnyen az a föltevés ébredhet a szemlélőben, mintha itt vetődés volna. E futólagos megtekintésnek tulajdonithatjuk azt is, hogy Peters a maga profiljában a Petrinyásza É-i homlokára nagy tömeg trachittufát rajzolt, holott azon a helyen is *csupán* cerithium-mész található, óriási sziklákkal koronázván a hegy tövében kibukkanó trachittömeget.

Igy tekintve a dolgot, a Petrinyásza keletkezését sokkal egyszerűbben ki lehet magyarázni, mint Peters gondolta. A hegy vázát az andezit-kitörés s ennek tufája alkotta meg. Ezt az alapot a szármátkori tenger részint erodálta, részint pedig vastag mészrétegekkel borította be, a melyek még a déli 283 m.-res ormon is csaknem vizszintesen szálban állanak. A mig e mészrétegeket a congeriakori kiédesedett tenger agyag-, márga- és homokrétegei borították (melyeknek némi maradéka a szomszéd halomnak egy védett nyergében még megtalálható) jól el volt rejtve a romboló elemek hatása elől. A diluvium régebbi időszaka azonban ezt a takarót elpusztí-

totta s a cerithium-mészben a vizek és a légbeliek hatása alatt megindult a rombolódás s a tőbörképződés. E tőbrök azután lassanként tovább is omlottak; ama falaik, a melyek legjobban elvékonyodtak s legközelebb estek a völgyhöz (ez esetben a Ny-iak) lassanként maguk is összeomlottak s a vizektől elsodortattak. Így jöhetett létre az a horpadás, mely a hegy derekán mutatkozik s ennek maradékai a tufáktól védettebb helyeken a régi tőbröknek maig is megmaradt mélyedései. Végre a diluvium, midőn a hegy termetét átmintázta volt, kopasz felszinére maga is ráborította uralkodásának jeleit, a kavicsos és babérczes vörös agyagot. Mindezen viszonyokat világosan előtünteti a Petrinyásza átmetszete.

ÉÉK *DDNy*

2-dik profil-vázlat.

A KISZINDIAI PETRINYASZA HEGY ÁTMETSZETE.

Hosszaság : a magassághoz — 3 : 5.

a, andezit kitöres; *b*, trachit-tufa; *c*, cerithium-mész; *d*, diluviális vörös agyag (babérczes).

Kiszindián és határában a cerithium-mész még több helyütt is előfordúl, de a Petrinyászával szomszédos, annak folytatását képező hegyet kivéve, csak apróbb foszlányokban.

E nagyobb mészfolt a falu temploma és a Zugó csúcs (Vurvu Sugoi) között emelkedő hegy tetején foglal el nagy darabot, a hol tőbör-mélyedés is található, átterjed az ÉNy-i lejtőjén az alacsonyabb dombokra, egészen a szembeeső 283 méteres hegy tövéig s lehatolva a völgy fenekére egy rétege még a második malomnál bukkan ki a falubeli, patakpartban. Ez is tufára van telepedve, melynek 40—50 m. magas falai Ny és D felől meredeken esnek le a völgy fenekéig. E hegy ÉNy-i lejtőjén a tipusos szárméti kövületek lenyomatai között a mészben igen sok, teljesen ép *Ostrea gingensis*, Schlotth., var. *sarmatica* található. Ugyanezt a fajt a Petrinyásza D-i magasabb ormán is több példányban megtaláltam, s a kiszindiai cerithium-mész-foltokban egyátalán mindenütt előfordúl.

Abban a mély szakadékban, mely az utóbb említett hegy É-i oldalát meredeken elvágja, s melynek alsó végével ennek ÉNy-i lejtője összeér, a mészrétegeknek érdekes sorozata van feltárva: Egyik márgás homokos rétegében tömérdek *Alveolina* cfr. *melo* (Fichtell et Moll), d'Orbigny,

található, e fölött pedig két vízszintesen fekvő réteg között a diagonális rétegzés igen szép példája tűnik elő. E közbülső, másfél méter vastag diagonális rétegek meszes kötőanyagú apró kavicsokból állanak, dőlésök KÉK-felé 30° s alkalmasint folyóvízi lerakodás eredményei (3. ábra). Kavicsos rétegek (még pedig kövületekkel együtt) a Petrinyászán is több helyütt találhatók; a mészből kimállott apró, borsószemtől mogyoró nagyságig változó finom kvarczkavics, mely az egész tetőn bőven található, ezekből a rétegekből származik.

0·5 mtr. Diluviális vörös agyag (babérczes).
3·0 » Finomabb mész-rétegek, kövület nélkül.
1·5 » *Diagonális rétegek*, apró kavicspadok, meszes kötőanyag, igen kemény.
5·0 » Homokrétegekkel váltakozó, finomabb göcsös mészrétegek, sok Cardiummal.
1·6 » Homokos, porhanyó márga, közbe *a*-nál 6 cm., *b*-nél 5 cm. vastag, kemény márga-rétegekkel s ezekben temérdek Alveolina cfr. melo.
4·0 » Kavicsos, kemény cerithium-mész, közbe lazább homokos rétegekkel.
—·— » Trachit-tufa.

3. ábra. DIAGONALIS RÉTEGZÉS KISZINDIÁN, A CERITHIUM-MÉSZ KÖZÖTT.

A Valea Re mentén két helyen található még cerithium-mészfolt: balra a Gyalu Cisora alatti kicsiny domb É-i lejtőjén, jobbra a Hottár gerincze alatt a 285 méterrel jelzett tető DNy-i szélén s az alatta nyiló ÉK-DNy-i irányú szakadékban, a hol tipusos származtkövületekkel a *Helix turonensis* egy példányát is találtam.

A Kiszindián és határában előforduló fontosabb kövületek a következők:

Cerithium pictum, Bast. Petrinyásza és környékén ... ... i. gy.
Trochus Poppelacki, Partsch. » » » ... ... gy.
— *pictus*, Eichw. » » » ... ... r.
— *quadristriatus*, Dubois » » » ... ... r.
Helix turonensis, Desh., csupán a Valea Re mellékárkában i. r.
Ostrea gingensis, Schlotth. var. *sarmatica*... ... ... i. gy.
Cardium obsoletum, Eichw., mindenütt ... ... i. gy.
— *plicatum*, Eichw., Petrinyásza ... ... i. r.
Ervilia podolica, Eichw. a Vurvu Sugoi alatt ... ... i. r.

Mactra podolica, Eichw., Petrinyásza és környéke ... ... r.
Modiola volhynica, Eichw., Petrinyásza és környéke ... r.
Tapes gregaria, Partsch, Petrinyásza. Nagy példányok ... gy.
Polystomella crispa, (Linné) d'Orbigny csupán a Petrinyásza É-i lejtőjén (egy rétegben) ... ... i. gy.
Alveolina cfr. *melo* (Fichtell et Moll) d'Orb. csupán a fentebb jellemzett mély szakadék rétegeiben ... ... i. gy.

6. *Laáz.* Legutoljára hagytam a származat-emelet kövületeinek, ezidei területemen kétségkivül legérdekesebb lelőhelyét, a *laázi trachittufát.* E község Déznától délre ama trachittufa hegyek és halmok Ny-i kiágazásai alatt fekszik, a melyek szabálytalan zegzugos vonalban DK felé haladnak, a síkságot szegélyezve Déznától Krokna és Fényes mögött Jószásig a Fehér-Körös jobb partjáig. Laáz község DK-i sarkán túl, a hol a térképen is megjelölt forrás van, a Gyalu-Osoitól mintegy 100 m. magas tufahegy ágazik ki, melynek DNy felé kiszögellő, mérsékelt lejtésü oldalában a trachittufában igen sok kövület van elhintve. (Köztük a *Cardium obsoletum* igen kis példányokban.) E tufa szilárdan összeálló anyaga kisebb-nagyobb tömbökből s finom szürke, réteges pelitből áll, a melyben helyenként megkopott élü trachitdarabok és konglomerátok is találhatók, tökéletesen ép kövületekkel egy tömegbe csomósodva. E kövülettartalmú rétegek igen szabályosan fekszenek, több helyütt nivelle, csapásuk mindenütt egyezően K-Ny-i, dőlésök D felé 20°—25°. Kövületeik a következők:

Buccinum aff. miocenicum, Michelotti ... ... igen ritka.
— *(Nassa)* sp. ... ... igen ritka.
Cerithium pictum, Bast. ... ... igen gyakori.
— *mediterraneum*, Desh. ... ... gyakori.
Nerita picta, Férussac ... ... ritka.
Planorbis cfr. vermicularis, Stoliczka ... ... ritka.
Pleurotoma Doderleini, M. Hoernes ... ... igen ritka.
Cardium obsoletum, Eichwald ... ... gyakori.
Ervilia podolica, Eichwald ... ... igen ritka.
Modiola volhynica, Eichw. ... ... igen gyakori.
Ostrea cfr. crassissima, Lamarck ... ... igen ritka.
— *gingensis*, Schlotth., var. *sarmatica* ... igen gyakori.

E kövületek között egy sincs, a mely a származati kort kizárná, sőt egynehány épen a származati emeletnek igen jellemző alakja. Az *Ostrea cfr. crassissimá*nak jelölt két példány minden esetre a csalódásig hasonlit e fajhoz, különösen a záró medre, de a héj külseje meg levén kopva, e két alsó teknő alapján, melyeknek a hossza nem haladja meg a 17 ‰-t, a faj

8*

kérdését nem tudom biztosan eldönteni. Az *Ostrea gingensis* var. *sarmatica* igen számos példánya között a 7—8 % nagyságú alakoktól kezdve fokozatosan minden nagyságú található a 27 % hosszaságúig.

Ezek alapján fel kell tennünk, hogy itt ama kitörési cziklusnak egy fiatalabb tagjával van dolgunk, melynek tartama a felső mediterrántól kezdve, a mit a felménesi kövületek bizonyítanak, a származkornak legalább első időszakáig terjedt inclusive, a miről a laázi kövületek tanuskodnak. Nem lehet tagadni, hogy a laázi kicsiny fauna első megpillantása, különösen a nagy osztrigákat látva, hirtelenében a felső mediterránra emlékeztet bennünket; s a laázi trachitok csakugyan tökéletesen beleillenek az idei terület többi trachitjainak a tipusába; igen, de ugyanezen osztrigafajnak ugyanily nagyságú példányai Kiszindia összes származási mész feltárásain, kétségtelenül magában a cerithium-mészben fordulnak elő s a Petrinyásza tetején található *Cerithium pictum* héjas példányai a varratmenti bütykök erős fejlettsége tekintetében tökéletes hasonmásai a laázi példányoknak.

Magyarországi trachittufában eddigelé tudtommal csak dr. HOFMANN KÁROLY talált származási kövületeket, a Vihorlat-Gutin hegység déli részében, mint a »Földtani Közlöny« IX-ik kötetében irja (1879. pag. 210.) számos és igen tipusos fajokat (ha nem csalódom, a bécsi medencze felső származási kagyló-agyagját jellemző alakokat). Ehhez második esetül a laázi trachittufa származási kövületei csatlakoznak.

4. Pannoniai emelet.

A pannoniai emelet elegyesvizi agyag és meszes márga lerakodásai, valamint homok, homokos márga és kavicsos homok rétegei csak helyenként bukkannak ki a diluviális takaró alól, legtöbbnyire part- és domboldalakban, néhol lejtők tövében. Nagy darabon sehol sincsenek feltárva. Előfordulásuk nincs mindenütt a cerithium-mészhez kötve. PETERS (id. h., 428. l.) azt mondja, hogy »e képződmények kibélelik ama völgyteknőket, melyeken át a három Körös a síkságra jut, s egyátalában ritkán hiányozhatnak, a hol a cerithium-mész előfordúl. Nem mintha e márgák a cerithium-rétegekre szabályosan rátelepednének, hanem ellenkezőleg közvetetlen közelökben feküsznek, de náloknál mélyebben, többnyire a származási lerakódások alkotta halmok és terraszok tövében, s ott ama fiatalabb üledékektől fedetnek el, melyek e terraszok szintáját nem érték el mindenütt.« PETERS-nek ez az állitása a mi területünkre nem illik rá egészen, mert itt a congéria tartalmú rétegek, ha cerithium-mészszel együtt fordúlnak elő, vagy csak a mész fölött, vagy az aljban is, de mindenütt a mész fölött *is* megtalálhatók. Így például Boros-Sebes határában a cerithium-mész terraszá-

nak tövében csakugyan található congéria-tartalmú lerakodás, de ugyanitt néhány lépéssel tovább már a cerithium-mésznek egy részét is elfödi. Az elegyes vízi márgarétegek Boros-Sebes határán kívül Govosdián, Kiszindián és Krokna körül szintén szabályosan, concordans helyzetben és közvetetlenül telepszenek a cerithium-mészre. A mi pedig az elegyesvízi rétegeket elfedő ifjabb lerakodásokat illeti, ezek alatt az én idei területemen a diluvium nem értendő; mert a diluvium kavicsa s babérczes vörös agyagja nem egy helyen a cerithium- és congéria-rétegek terraszai fölött jelentékeny magasságban megtalálható, a tufa hegyek magasabb pontjain is.

A hol a congéria-agyagot közvetetlenül a babérczes vörös agyag boritja, partoldalakban és lejtőkön, a congériai rétegek előfordúlása már messziről felismerhető: a gyep szabálytalanul össze van szakadozva s vele az apróbb növényzet is lassanként lefelé csúszik.

Elterjedésöket tekintve, számos helyen megtalálhatók. Hogy mindenütt a származati rétegeken fekszenek-e, azt távolról sem lehet kimutatni. De hogy a meszes vagy homokos márga fölé legtöbbször kvarczitkavics (több helyütt közvetetlenül babérczes vörös agyag) telepszik, az több ponton kétségtelenül kiderült. A legszebb feltárás *Doncsény*-nél mutatkozik (Boros-Sebestől ÉK-re), a hol a congéria-márgát durva kvarczitkavics, ezt pedig babérczes vörös agyag boritja. Ezek a rétegek csaknem egészen vízszintesen fekszenek. A szomszéd *Bohánynál* a durva kvarczitkavics bukkan ki a völgy fenekéből, fölötte sárgás-fehéres homok, ezen vékony rétegben apró kvarczitkavics, legfölül babérczes vörös agyag terül el. A dombtetőn fekvő *Szelezsán* község É-i lejtőjén (a Boros-Sebestől Laázra vezető úton) szintén kibukkan a meszes congéria-márga, melyben ép úgy, mint a doncsényiban, apró Pisidiumok és Ostracodahéjak (*Cypris* cfr. *faba*, Desm.) találhatók.

Miniádnál két hegy közötti vizmosásban a meszes márga mintegy 80 méter magasan fel van tárva, benne *Congeria Partschi*, Czjzek és *Cardium*-töredékek.

A *Sózáspatak* völgyében (Szucsány felől jöve a patak jobb partján), több helyütt sötét-szürke homokos márga bukkan ki a diluviális agyag alól, s két helyen mintegy 15 méternyire van feltárva, az egyik helyen a *Congeria triangularis*, Partsch. igen szép, de fölötte törékeny példányokban található.

Kertes és *Toplicza* közt, a kertesi patak jobb partján, kevéssel a malom alatt mély vizmosásokban *Congeria triangularis* és *Cardium* sp. töredékei mutatkoznak. *Karándnál* pedig, a falu Ny.-i szélén, s az Ignáczpatak völgyében a nagy darabon feltárt s helyenként igen szilárd sárgás-szürke márgában apró édesvízi kövületek fordúlnak elő.

Mindezek a helyek Boros-Sebestől É-ra és ÉK-re esnek. Ha délfelé

fordulunk, legelőbb is *Boros-Sebesnél* kell megállapodnunk, a hol a *govosdiai határon* az uradalmi szőlők fölött friss hányású árok tárja tel a mészgöcsös congeria-agyagot, mely közvetetlenül a cerithium-mész rétegeire van telepedve. Kövület igen kevés található benne, hosszú keresés után is mindössze egy *Congeria cfr. rhomboidea*, Hörn fiatal példányát, s nehány *Cardium-* és *Cypris-héj* töredékét találtam.

De ama cerithium-mészrétegekből álló kicsiny terrasz tövében, mely közvetetlen a boros-sebesi uradalmi szőlők mellett, de már a govosdiai határban van, sajátságos tarka trachittufa-törmelékkel elegyes congeria-agyagréteg fordúl elő, a melyet a vegetáczió tökéletesen elborit, s e miatt rendes körülmények között hozzáférhetetlen. Jahn Vilmos, uradalmi igazgató úr, az ő megszokott fáradhatatlan ügybuzgalmától és tudományos érdeklődésétől serkentve, tájékozódást óhajtott szerezni magának, hogy a bányászatra fogott cerithium-rétegek a szőlők határán és a domb alján mennyire találhatók még meg praktikus mélységben? Több helyen apró kutató aknákat ásatott tehát, a melyekkel a szőlők melletti dombtetőn és ennek ereszkedőjén a congeria-agyagot tárta fel, alant pedig e sajátságos és igen érdekes tufás rétegekre bukkant. Jahn úr szivességének köszönhetem, hogy ebből a rétegből, mely az ő közbejötte nélkül teljesen kikerülte volna figyelmemet, nehány rőget is hozhattam magammal, a melyek telehintvék apró csigákkal és kagylókkal. A kövületek az óvatosan leválasztott helyeken egészen épek, de oly gyengédek, hogy némelyikök a legkisebb érintésre összetörik, legnagyobb részök pedig a rögek szétmorzsolása alkalmával hull szét darabokra. E kicsiny faunának legfeltünőbb és leggyakoribb alakja egy igen szép kicsiny congeria (*Congeria aff. Basteroti*, Desh.) s több apró csiga, melyeknek felsorolását azonban akkorra halasztom, ha újabb gyűjtések alapján az egész kis faunát megismerem.

Govosdián szintén a cerithium-mész fölött található az elegyesvizi márga (l. az 1-sö profil vázlatot) apró *Congeria* sp. töredékeivel. Ugyanez az anyag a temetőhöz fölfelé futó árokban, valamint a Berindiára vezető úton is megtalálható a domboldalban.

Berindián egészen megváltozik a sceneria; a réteges trachittufa egészen kopasz, de a falu mögött egy igen mély, DNy-felé torkolló árokban a congeria-márga és homok egymással váltakozó rétegei 15—20 méter magasan vannak feltárva. Közelebbről tekintve, azt látjuk, hogy egy-egy 4—5 méter vastag márgarétegben közbe-közbe 5—30 ‰ vastag, finom és összeálló homokrétegek vannak és felváltva 2—5 ‰ vastag hófehér mészrétegek, a mely utóbbiak a kalapácsütésre apró rögekké hullanak szét. A homokrétegeket viszont 2—8 ‰ vastag márgarétegek szaggatják meg. E váltakozó anyagú rétegek alatt az árok fenekén még mintegy 5 m világos-sárga gyúrható agyag következik. A vastagabb márgarétegekben igen fogyatékos

levéllenyomatok, számos Ostracodahéj, szerfölött apró Congeriák, Cardiumok és Pisidium-féle kagylók töredékei találhatók. A növénylenyomatokat dr. STAUB MÓRICZ tanár úr volt szives átvizsgálni. Közöttük a *Glyptostrobus europaeus* BRONGNT. sp. egy galy töredékét, egy *babérfa gyümölcsét* s egy babérféle igen fogyatékos levelét ismerte fel. A *Glyptostr. europaeus*ról megjegyzi, hogy ez a növény a közép-eocéntől a felső plioczénig csaknem az egész föld kerekségén el volt terjedve, s Magyarországon is számos helyről ismerjük, a fruska-gorai felső oligoczéntől (aquitániai emelet) a geletneki édesvizi kvarcz felső plioczénkori (szaharai emelet) képződése idejéig. A *babérgyümölcs* alakjára és egyéb sajátságaira nézve, úgymond STAUB, a közönséges babérfa, *Laurus nobilis*, L., gyümölcsére emlékeztet, csak nagyságra s némileg alakra nézve különbözik tőle. Hogy ez a gyümölcs a Magyarországon eddigelé leveleik alapján fölismert babérfajoknak melyikéhez csatolandó, azt egyelőre nem döntheti el, de érdekesnek tartja e leletből azt a tanulságot kiemelni, hogy Magyarországon a *Laurus nobilis* őse az idősebb plioczénig követhető.

Kiszindián a cerithium-mész fölött s a templom táján lefutó vizmosásban vannak feltárva a márga, homok és kavicsos homokrétegek. Ezekben kövület nem található ugyan, de anyaguk hasonlósága ide utasítja.

Rossia község É-i szélén a babérczes agyag alól a dombon 6—8 méter vastag homokrétegek bukkannak ki, ezek alatt pedig a völgyben kékesszürke, kissé agyagos homok található.

Kroknán és a diécsi határban a cerithium-mész fölött több helyütt megtalálható az elegyesvízi agyag apróbb foltokban, valamint a Krokna községet kétfelé választó szakadékos, mély árokban is, a hol igen valószínűleg közvetetlenül a cerithium-mészen fekszik, minthogy közelében ennek kibukkanása található.

Laáz körül kisebb foszlányokban a trachittufán és az árkokba lecsúszva rétegesen szétváló, kövületek lenyomataival (apró Cardiumok, Cyprisek, köztük egy Planorbis) telt márgát találtam, melyben itt-ott egy-egy halpikkely és nehány növénylenyomat igen fogyatékos maradéka is felismerhető.

Megemlitem végül a congéria-tartalmú rétegeknek egy kicsiny, de annál érdekesebb pontját, mely Laázon ugyanazon hegyoldal árokfelőli falának felső szélén az árok fenekétől 10—12 m magasan bukkan elő, a melynek tufájában a származtkori kövületek találhatók. Mintegy 200 négyszögméter területen közvetetlenül a trachittufán 8 méter magas rétegcomplexus fekszik, melynek padjai ÉNy-DK irányában csapnak s 10°—15°-kal dőlnek DNy-felé. E mészhomok-tömb, kétségtelenül vetődés és az ezzel járt sülyedés következtében jutott a trachittufa közé, melynek falai, a rétegfejek oldalát kivéve, három oldalról egészen közbefogják. Rétegei

váltakozva lágyabb és keményebb homokos mészanyagból állanak, legalul (3 m/ egynemű anyag) igen kavicsosak. Közben kopott trachittömbök is találhatók benne; egyik felsőbb és lágyabb rétege pedig tele van borsónagyságú színes iszap- és tufatörmelékkel. Legfelső, kb. 1 m/ vastag rétege lágy, kékes-zöld, szürke, levelesen hasadó márgából áll, a minők a tufákon fekve és az árkokban *lecsúszva* Laáz körül több helyütt is találhatók. Ez a márga azonban az alatta fekvő homokos mésztől igen lényegesen különbözik és pedig nemcsak külsőleg, de kövületeire nézve is. Számos *Cyprishéj* mellett, aránylag igen sok *apró Cardium* található benne, de a Congeriáknak, Melaniáknak és Melanopsisoknak ebben a nyoma sem mutatkozik. Az alsó homokos mészrétegek kövületekben, bár fajokra nem, de számra nézve igen gazdagok:

Congeria cfr. *spathulata*, Partsch.	igen gyakori.
Melanopsis Martiniana, Fér.	igen gyakori.
— *Bouéi*, Férussac.	ritka.
Melania Escheri, Brongniart	igen gyakori.

A *Melanopsis Martiniana* nagyobb héjas alakokban fordúl elő, utolsó kanyarulatán erősen kifejlődött harántredőkkel; a *Melania Escheri*-ből találhatók rendes nagyságú kis példányok kőbelei és lenyomatai is (héjas példány nem fordúl elő), de legnagyobbrészt szokatlan méretű, igen nagy példányok kőbél- és lenyomat töredékei hevernek szerteszét, melyeken a díszítés igen szépen kivehető. E töredékek a spirális szög szerint kiegészítve 80—100 m/m nagyságú házaknak felelnek meg.

A congeria-rétegeknek ez a fáciese a Fehér-Körös völgyében úgy látszik több helyütt előfordúl. Stur (id. h., pag. 483.) és Peters (id. h., pag. 428.) Halmágy és Liásza területéről emlékeznek meg, részben ugyanilyen kövületeket tartalmazó agyagrétegekről, a melyek szintén a trachittufán fekszenek, vagy legalább a trachittufa után a legidősebb neogénrétegek ama vidéken. Lóczy Diécs, Krokna és Laáz között említ levéllenyomatokat és melanopsidákat tartalmazó tályagot (id. h., pag. 4.). Mindezek a jelenségek nyilván a mellett szólanak, hogy itt a trachitkitörések fiatalabbak, mint Boros-Sebes-Kiszindia és Felménes körül. De a lerakodások csekély volta arra is utal, hogy itt a congeria-tenger elvonulása után még egy hatalmas faktornak kellett közreműködni, mely a legifjabb neogénlerakodásokat részint elmosta és alakzatukat megváltoztatta, részint pedig még ifjabb eredetű rétegekkel boritotta be — s ez a faktor

5. A Diluvium,

melynek maradékaival lépten-nyomon találkozunk. Anyagát tekintve, mint a bevezető részben jeleztem, alsó rétegét kavics és homok, felső rétegét pedig fölváltva babérczes agyag, nyirok és lőszszerű homokos agyag képezik.

A diluviális képződmények alakját tekintve, már az eddig látottak alapján mondhatom, hogy az összes lerakodások *terraszosan* vannak kifejlődve. E terraszszerű elrendeződés igen feltűnően mutatkozik a Fehér-Körösnek Boros-Sebes és Boros-Jenő közötti széles vizterületén, de szintoly világosan fölismerhető abban az öbölszerű völgytágulatban, mely a boros-sebes-kiszindai trachitgáttól keletre Déznáig és Krokna-Fényesig terjed.

a) Az itteni vagy az ezzel azonos *durva kvarczitkavicsról* Peters (id. h. 430. l.) azt állítja, hogy ez a normális (t. i. a neogén rétegekre concordánsan vagy transgressiv telepedő) *kavics* az utolsó képződmény, a melyet még tertiaernek lehet tekinteni. Szabó ellenben a vajdafalvi (vojvodjeni) kútásás adatai alapján ezt a mállott trachitgörgetegeket is tartalmazó kavicsot negyedkorinak tekinti (ld. értekezése Munkálatok V. pag. 210).

Én részemről erre a pontra nézve, minthogy a kujedi s a tőle Ny-ra eső terraszokat még nem ismerem közelebbről, csak annyit jelenthetek ki, hogy e kavics mindig a lőszszerű vagy a babérczes agyagtakaró alól bukkan ki s kevés kivétellel közvetetlenül a congéria-márgára telepszik, amennyiben fölötte és alatta helylyel-közel homok- és kavicsos homokrétegek találhatók. Anyagára nézve erősen túlnyomó benne a durvább és finomabbszemű kvarczit és igen kevés a Pless-Kodrúra utaló agyagpala. A mi trachit-kavics tartalmát illeti, az helyenként változik. Boros-Sebesnél (a város nyugati részén nagy darabon a fölszínre jut) igen kevés található benne, míg ellenben Kroknán (a falu északi részén, illetőleg közepén) a kvarczit- és trachit-kavicsok számra nézve egymással vetekszenek. De sőt Kroknától Ny-ra találtam oly helyet is a Valye Bolovanyászában, ahol a vörös agyag alatt 1½—2 m. vastagon csaknem kizárólag durva trachitkavics mutatkozik, melyben emberfej nagyságú darabok is láthatók. Néha azonban a kavicsréteg elmarad s a congériamárgára közvetetlenül a babérczes vörös agyag következik.

Hogy ez a kavics a legifjabb neogénhez *is* tartozhatik, azt nem vitatom; bár felhozhatom ennek ellenében, hogy a hol kvarczitkavicsot s fölötte babérczes agyagot, még tetemesebb magasságban találtam a hegyoldalakban, (igy Boros-Sebes és Rossia között mintegy 190 méter magasan a völgyfenék, és 330 m. magasan a tengerszin fölött) ott a congéria-márgának semmi nyoma; a hol viszont valamivel magasabb lejtőre congéria-márga van telepedve (Laázon 80 m. magasan az árokfenék, és 290 m. magasan a tengerszin fölött), ott a kavicsnak nem található nyoma. Szinte úgy látszik tehát,

hogy e kettő a magasabb fekvésű helyeken kizárja egymást, a miből azt lehetne következtetni, hogy a diluviális folyóáradat a laázi magaslatok tetejét vagy el nem érte, vagy kikerülte, mert e magaslatok teteje mindenütt kopár, kiálló trachittömbökkel és kimosott tufarétegekkel, a hol pedig növénytenyészet boritja, ott a trachit elmállásából eredő nyiroktalaj képezi a termő réteget; mig ellenben e magaslatok tövében a sik részeket vastagon elboritja a babérczes vörös agyag, mely alól több helyen vastag rétegekben kvarczit bukkannak ki.

E durva kavics több helyen nagy darabon feltárva bukkan a felszinre: Boros-Sebes nyugati része a Piliske-hegytől délre egészen ezen fekszik, Ignesden és a fölötte emelkedő domboldalban, a Rossiától Boros-Sebesre vezető erdei úton, a hol ez hirtelen lejt, valamint az országúthoz közel a vadászlak közelében s ez alatt ismét a déznai patak mentén, ép igy a Dumbrava erdőben, Szelezsán és Laáz között több helyen stb. stb. nagy foltokban látható. A Sózás patak völgyében viz ellen haladva Szuszány felé, a felvételi lapon 223 m.-rel jelzett hegyre fölvezető kocsiúton a feketés, szürkés congéria-rétegek bukkannak ki (*Cong. triangularis*), melyekre nagy kvarczitkavicsokból álló réteg borúl. Fölfelé menve aprócska fehér tejkvarczkavicsok és nagyobb szürke kvarczitkavicsok boritják az egész hegyoldalt, mig a legmagasabb részen, ahol a hegy háta fennsikszerüen kiszélesedik az óriási kvarczitkavicsok nagy darabon az egész területet elboritják,

Feltárásokban igen szépen mutatkozik Doncsénynél és Bohánynál. Rétegei mind a két helyen csaknem vizszintesen fekszenek s a kavics az egyik helyen kétségtelenül, a másik helyen igen valószinüleg szintén congéria-márgán fekszik, mely tökéletes hasonmása a szelezsáni meszes márgának. E két profil a következő:

Doncsény:

Vörös, babérczes agyag, ...	körülbelül	1·5—2	m.
Szürke kvarczitkavics	«	0·5—1	«
Congéria-márga...	«	3	«

Bohány:

Vörös, babérczes agyag	körülbelül	1—2	m.
Fehéres-sárgás homok, legfelső rétege finom apró kavics kb.		0·5—1	«
Durva kvarczitkavics...	körülbelül	1—1·5	«

E két profilhoz még két megbizható adatot csatolhatok a kavics helyzetének megvilágitására. Az egyik Szabó közlése a vajdafalvi (vojvodjeni) kútfúrásról (id. h. pag. 209.) a másik egy borsossebesi kútásó, jelenleg kőbányász közlése, mely Borsos-Sebes területének sikabb részeire vonatkozik:

Vajdafalva :

Fehéres, sovány agyag...	1	láb
Vereses, kemény agyag, kövület nélkül	12	«
Kavics és homok, kövület nélkül...	9	«
Homok, változó színű	27	«

Ennek alsó szürke rétegében *Congeria triangularis* és *Cardium sp.*

Boros-Sebes :

Vetőföld (homokos löszszerű agyag vagy alluv.) körülbelül	3	láb
Kavics, durva körülbelül...	8	«
Fehér homok	1·5	«
Apróbb kavics (fenekén tyúktojás nagyságú)...	1·5	«

Kemény *mál*, fehér, kék vagy szürke (kétségtelenül congéria-agyag.)

Boros-Sebesen a kutak rendesen $2^1/_4$—3 ölesek szoktak lenni. E rétegsorozat igen kevés módosulással mindenütt ismétlődik.

A terraszok alkotásában ez a laza, minden kötőanyag nélküli durva kavics (az eddig bejárt területet értve) mindenütt részt veszen. S ez a körülmény szintén ellene szól a kavics plioczén korának. Kétségtelen ugyanis, hogy a trachittufa gátjai között s a lejtői alatt elterülő dombos vidék emelkedettebb pontjainak magvát, a feltárások következetes tanúsága szerint, mindenütt a congeria-agyag és márga képezi, a melyet eredeti alakjából hatalmas vízi erő mintázott át olyanná, a minőnek most mutatkozik. Hogy e csendes vízben lerakódott fenék-képződmény átmintázott idomainak minden hajlását követi a folyóhordta kavics, ez sokkal inkább arra mutat, hogy a kivájás és átmintázás munkáját s az így előállott hullámos alap kavicstakaróját a diluviális áradatnak tulajdonitsuk.

Legott megváltozhatnék ez a felfogás, ha az ellenkezőről valami bizonyító adat győzne meg bennünket; de minthogy *szerves maradványokat* e kavicsban eddigelé sehol sem találtam, s efféléléknek tudakozódás útján sem tudtam nyomára jutni, egyelőre az európai térkép ügyében működő magyar bizottság álláspontjára helyezkedem, mely szerint az ily kétes lerakodások nem a plioczénhez, hanem a diluviumhoz sorozandók.*

b) A vörös agyag majd mindenütt *babérez*-tartalmú. Némely helyütt pedig, igy például Rossiánál, a Laáz és Szelezsán közötti úton s a Dézna-Laáz közötti út mentén a babércz helyét igen tömegesen előforduló borsó, mo-

*E megállapodás a következő : «A diluviális képződmények alsó határán gyakran találkoznak oly kavics-lerakódások, a melyekről (szerves maradékok hiján) lehetetlen eldönteni, vajjon a diluviumhoz avagy a legfelső neogénhez számitandók-e jogosabban A bizottság czélszerűbbnek tartja, ha az ilyen képződmények a helyzetnél fogva és gyakorlati szempontból inkább a diluviumhoz soroztatnak, habár esetleg a neogén legfelső részéhez is tartozhatnak.» — Földtani Közlöny, XVI. köt. 1886., 33. l.

gyoró és diónagyságú *lateritszerű agyagos-vasas konkrecziók* pótolják. E konkrecziókkal némely helyütt az agyag felszíne oly sűrűen meg van hintve, hogy vékaszámra lehetne összegyűjteni. Ilyen lateritféle anyag Szelezsán és Rossia között a Valye Kikiricsre (a térképen Velea Chicora) tekintő domboldalban nagy, ököl- és emberfej nagyságú rögekben bukkan a felszínre.*

A vörös agyagnak nevezett képződmény szine meglehetősen változó, néhol sötétebb, haragosabb vörös, különösen ott, a hol sok babérez vagy vasas konkrecziő fordúl benne elő, másutt halványabb, inkább barnás-sárga szinű. Felső rétegei többé-kevésbbé porhanyósak s csak vályogvetésre használhatók, de mélyebben jól gyúrható, edénykészítésre alkalmatos rétegek (vagy lencseszerű foltok) is fordúlnak benne elő, igy a borossebesi temetődomb alatti lapályon, a vadaskert felől Ignesdre vezető úton s még néhány helyen.

Helyenként azonban ez a vörös agyag nemcsak gyurhatóságából, de agyagosságából is sokat veszit (ámbár kevés babérez még ekkor is található benne). Szine sárgára, néhol szürkés-fehérre változik, sokkal homokosabb és savval nem pezseg; szóval szinére és külső megjelenésére nézve egészen lőszszerű anyag van előttünk, a melyben azonban lőszcsigákat, bár keresve kerestem, nem leltem sehol. Ha sorozatosan követjük változásait, szinte azt kell hinnünk, hogy kilugzás következtében vesztette el eredeti tulajdonságait. Erre a képződményre tökéletesen ráillik PETERS jellemzése (id. h. 432. l.) «Ez az agyag, ámbár a főterraszokon lőssnemüvé válik, a valódi dunai lősz fejlettsége fokát sehol sem éri el, s nem ritkán homokos vagy kavicsos padokkal váltakozik.»

Efféle homokos, kavicsos padok az én területemen is találhatók, a durva kavics s az agyag között, a mint föntebb Bohánynál megemlitettem. De találni néhol a felső vörös agyag alatt, egy tőle élesen különváló kavicsos agyagréteget is, mint például a kertesi patak jobb partján, a malom alatt, azokban a szakadékokban, a melyek a Toplicza fölötti nagy erdőtisztás felől vonúlnak lefelé. E szakadékok egyikének átmetszete a következő:

Vörös agyag, kevés babérczczel legfölül	3 m.
Kavicsos agyag, borsó és mogyoró nagys. kavics ...	1 «
Kékesszürke congéria-márga, feltárva csak	2 «

Kertes tájékán a patak bal partján is, egyáltalában igen nagy területen megtalálható a kavics és e kavicsos agyag, mig a babércztartalom feltünően kevés.

* KALECSINSZKY SÁNDOR, a m. kir. földtani intézet vegyésze, ezt az anyagot tüzetesebben megvizsgálta s azt találta, hogy «a légszáraz anyag 10·84% vasat tartalmaz; ez a mennyiség pedig vasoxydhydrátra [$Fe_2(OH)_6$] átszámitva 20·71 százaléknak felel meg.»

A bejárt terület legnagyobb részét, a megelőzőkben felsorolt helyeket kivéve, a vörös agyag borítja el, úgy hogy a PETERS térképén neogénnek festett területekből nagy darabokat a diluvium számára kell lefoglalni.

A *nyirok*, ha ezt a képződményt szükebb értelemben veszszük, az alacsonyabb lejtőkön és az alanti sikon sehol sem fordúl elő, de mintegy 200 m. magasan a völgyek fölött, már ez foglalja el a babérczes vörös agyag helyét. Vastagabb rétegekben különösen Krokna körül található, tipusos kifejlődésben a krokna-diécsi Plessa hegyen, a Gorony hegy tetején, ennek ÉK-i nyergén s oldalának valamint a környezetében levő hegyek magasabb fekvésű részein.

6. Alluvium.

A három Körös között, a mire legelőbb Lóczy hivta fel a figyelmet (Földt. Közl. VII. k. 181. l.) a Fehér Körös medre a legcsekélyebb lejtésű, de azért, különösen középfolyásában (Liásza és Kakaró között) ez is elég erős lejtésű arra, hogy sok alluviális anyagot sodorjon magával.

A hol a partoldal elég magasan fel van tárva (mint Diécs és Revetis, valamint Govosdia és Boros-Sebes közt) a Fehér-Körös anyagszállító erejéről könnyen meggyőződhetünk. Apróbb és nagyobb, de a tyúktojás nagyságút meg nem haladó kvarcz és trachitkavicsból álló réteget találunk benne helyenként 2—3 méternyire feltárva, melyet 1½—2 méter vastag, sárgás homokos agyag borit, míg a kavics alatt barnásszürke, leginkább trachittufára való dararéteg terül el. A sikabb részeken azonban a folyó medre igen kiszélesedik s míg alacsony vizállás idején partján széles szegélyben terül el az alluviális kavicsréteg, magas vizállás idején a legalacsonyabb terraszok diluviális agyagát és kavicsát mossa és hordja a viz. A hol a két part magassága különbözik, ott rendesen a délfelé eső balpart szokott alacsonyabb, néhol egészen ellaposodó és szélesen kicsapó lenni s az ily kicsapó karélyokat vastag kavicsréteg borítja be.

***

Ha az előadottak alapján a mai Fehér-Körös völgyének geologiai történetét átpillantjuk, azt veszszük ki, hogy a nagy magyar neogéntenger ezt az eredetileg tág völgyet, mint a megelőző hegyalakulás eredményét, már készen találta s abba fjordszerűleg mélyen belenyomúlt.

A lajtamész lerakodása vagyis az ifjabb mediterrán képződések idejében azonban az öbölben megindult réteglerakodást s faunájának addigi nyugalmát igen erőszakos hatások zavarták meg. Ekkor kezdődtek ugyanis azok a tengeralatti trachit-kitörések, melyeknek anyaga, a hipersztén-andezit s a réteges tufák az öböl nagy részét csaknem a viz szinéig kitöltötték. És

míg a déli és nyugati részen a nyugalom helyreállott s a tufarétegek fölé a szárméti kor terméke a cerithium-mész csendesen, némely helyen máig is csaknem vízszintes rétegekben lerakódhatott, azalatt az éjszaki s a keleti partok közelében új kitörések jelentkeztek, melyeknek tufái a cerithium-rétegek faunáját zárták magukba, tanúságot tévén róla, hogy a kitörések csakugyan ciklusban következtek egymás után s hogy a legidősebb (felménesi, kiszindiai stb.) és a legifjabb (laázi) kitörések között nagy időnek kellett eltelni, elég hosszúnak arra, hogy a tengernek eredetileg sós vizét, a beömlő édes vizekkel folyvást elegyítve, lassanként kiédesítse s ezzel szoros kapcsolatban az öböl állatvilágát is gyökeresen megváltoztassa.

A kitörések után az öböl nyugodalma ismét helyreállott. Egyes lokális eseteket kivéve nagyobb és általános erőhatás okozta átalakításokkal nem találkozunk. A pannoniai kor üledékei alig, vagy épen nem szenvedtek háborítást. S midőn a nagy beltenger vize az öbölből egészen elvonúlt, a diluvium folyói és áradatai a hegyek és gátak szeldelte s a közöttök levő síkmárga, agyag- és homokréteg borította egykori tengerfeneket zabolázatlan uralmok alá fogva, szeszélyesen átmintázták. De rombolásuk és az elhordott anyag kárpótlásául egyszersmind maguk is új rétegekkel gyarapították a terűletet, takarót borítva rá durva kavicsból, pergő homokból és porhanyós lágy agyagból. Így találta az öblöt a geologiai jelenkor, melynek folyamán új vízerek és patakok fakadtak a hegyoldalakból és maga a Fehér-Körös is csak azóta tört utat a kemény trachittufagátakon s az omlékonyabb fenékrétegeken, a nélkül hogy medrének irányát valamely megelőző hasadék előkészítette volna, a mint Lóczy a Biharhegység e sajátságos völgyalakjairól szóló közleményében oly szépen és oly meggyőzően kimutatta.

Ipari czélokra használható kőzetanyagok.

Az idén átvizsgált terűleten ipari czélokra hasznavehető anyagok: a cerithium-mész, az andezit kitörések anyaga, a trachittufa némely része, esetleg talán a congéria-márga, s a vörös agyag és a kavics.

1. A keményebb fajta *cerithium-mész*, kivált ha elég nagy tömegben fordúl elő, kitűnő és mindamellett elég olcsó *épitő-anyagot* szolgáltat. Budapesten az ötvenes és hatvanas években temérdek cerithium-meszet használtak fel épitő anyagúl; a balparti részen a kőbányai, a jobbpartin nagyobbára a promontori és kistétényi bányákból. Használata csak azóta csökkent, mióta a téglagyártás nagyobb tökéletességre emelkedett s a gyors épitkezés láza uralkodik. Bár legújabban meg a tömöttebb, kövűletek hátra maradt űregeitől és lenyomataitól nem likacsos cerithium-meszet a fővárosban a modernebb épitmények falainak külső burkául használják mind sűrűbben.

Vidéken, a hol ebben a tekintetben lényegesen eltérők a viszonyok s az igények is, a cerithium-mész máig is becses épitő-anyag. De nemcsak épitkezésre, hanem *kőfaragó-munkákra* is igen alkalmatosak a cerithium-mész egyenletesebb, kövületnélküli rétegei. Feldolgozását tetemesen megkönnyiti az a tulajdonsága, hogy a friss törésü követ (különösen ha nincs benne kavics) fürni, faragni, de sőt fürészelni is könnyen lehet. E mellett a légbeliek hatásának erősen ellentáll s a levegőn lassanként mindinkább megkeményedik.

Ezidei területemen a cerithium-mész csupán a gróf Waldstein-Wartenberg Ernő uradalmához tartozó Boros-Sebes határán van bánya útján feltárva. (Jelenleg azonban a bányászmunka szünetel, minthogy a kész anyagnak nincs méltó kelete.) Ugyanilyen jó anyag a kroknai s a kiszindiai (bár ez néhol igen kavicsos) és a govosdiai keményebb rétegek, a melyekből régebben, gróf Königsegg urasága idejében valamelyest már bányásztak is, de a hely azóta annyira feledségbe merült, hogy ezt a kőfejtőt még Ambros sem ismerte, a ki különben a kroknai rétegekről sem tudott, azt állitván, hogy Kocsubától és Kiszindiától keletre a cerithium-mész már nem fordúl elő. (L. Petersnél az id. h., 426. l.) Lóczy pedig még Kroknán túl is mutatott ki két cerithium-mészfoltot Fényesnél és Valemarén, Kroknától délkeletre, a melyekhez azonban én az idén nem jutottam el.

2. A fekete és szürkés fekete *hipersten-andezit* utczakövezésre és *kövező-koczkákra*, lehulló törmeléke pedig *útkavicsolásra* szolgáltat kitünő anyagot. Bányászatilag csupán a gróf Waldstein tulajdonát képező borossebesi nagy tömegü kitörés kőzetét fejtik, mely az összes kitörések között a legszebb és legfrissebb is. Jahn Vilmos uradalmi igazgató ennek a terménynek igen jelentékeny forgalmat teremtett, a mire teljesen méltó is, mert ezen a vidéken a gránit után a legjelentékenyebb, ily czélokra szolgáló s a bazaltot teljesen pótló kőzet-anyag.

3. *A trachittufa* hasznavehetőségét már föntebb megemlitettem volt, a fillitről mondottaknál. (99. lap.) Helybeli czélokra a tufának homogénebb pelitből álló, bombáktól, brekcziáktól és konglomerátoktól meg nem szaggatott rétegei jó épitő anyagot adnak s kőfaragó munkákra is használhatók. Tudtommal csak a Zúgópatak völgyében bányásszák, ahol igen szép és vastag, megmunkálásra érdemes pelitréteg van belőle föltárva.

4. *A congéria-márga* több helyütt (Govosdia, Szelezsán, Doncsény) igen hasonlit a boecsini czement-márgához. De hogy lehetne-e belőle hasznavehető *czement-meszet* égetni, azt technikai kisérletek útján kellene eldönteni.

5. *A vörös agyagból* széltiben vetik a *válykot*. Itt-ott *téglát* is égetnek belőle. A mélyebb részében előforduló gyúrható és *idomitható agyagot* fazekasok bányásszák apró kutakkal, persze csak kicsinyben, s ez a vidékbeli

románok cserépedénybeli szükségletét teljesen ki is elégíti. A csinosabb és finomabb asztali edényeket is készítő magyar fazekasok azonban a jobb fajta agyagot Duúdról szerzik, a hol nagyobb mennyiségben található.

6. A sok helyen és bőven kibukkanó laza *kvarczit-kavics* igen használható anyag a községi és kisebb jelentőségű megyei utak burkolására, a mire széltiben használják is.

E JELENTÉS TARTALMÁNAK ÁTTEKINTÉSE.

	Lap
Tájékoztatás	93
I. A terület körülszabása	93
II. Irodalom. (Az idevágó dolgozatok fölsorolása)	95
III. Geologiai viszonyok	99
1. Fillit	99
2. Trachit és trachittufa	100
3. Származ-emelet (Cerithium-mész)	107
4. Pannoniai emelet	116
5. Diluvium: *a)* Durva kvarczit-kavics és homok	121
b) Babérczezes agyag, nyirok és lösznemű homokos agyag	123
6. Alluvium	125
A Fehér-Körös völgyének geologiai története	125
Ipari czélokra használható kőzetanyagok	126

Borossebes egykori emléktáblái

1. A legrégebben felavatott emléktábla Sárosy Lajos, egykori költőnk szülőházának utcai homlokzatán volt, mit az aradi Kölcsey Egyesület állíttatott 1890-ben. Hátra maradt egy hatvanas évekbeli fotó, mely Zakariás Jenőt a Wenckheim-uradalom utolsó (ekkor már nyugalmazott) tiszttartóját örökíti meg háza előtt. A háttérben, feje felett látszik a tábla. Értelemszerűen a fotós az álló személyre fókuszált és csak egy elmosódott képünk van az tábláról. A '60-as években a ház bontásakor eltávolították, összetörték és egy épülő ház alapjába került. Szerencsére szövegét ismerjük, felavatásakor a korabeli sajtó ismertette:

„E házban született 1816. február 2-án Sárosi Gyula költő. Meghalt 1861. november 16-án. Emlékül az aradi Kölcsey-egyesület 1890."

2. A második emléktábla az 1896-os milleniumi emlékmű homlokzati részén volt a márvány obeliszkhoz rögzítve. Korabeli képeslapokon az alakja kivehető de szövege nem. Mivel az ezredéves évfordulót a történelmi Magyarország valamennyi jelentősebb településén megörökítették, szövege hasonló lehetett a többi korabelihez. Anyaga fém lehetett. Az impériumváltás időszakában első dolguk volt eltávolítani, további sorsa ismeretlen. Akik emlékezhetnének még rá, már régóta nincsenek közöttünk. A korabeli felvétel rossz felbontása miatt, értékelhető ismeretekre nem tudtam szert tenni.

3. Az 1893-évi *Nagy Császárgyakorlat* időszakában az uralkodó, Ferenc József, Wenckheim gróf vendégeként a borossebesi Udvarházban volt elszállásolva. A korabeli sajtó (Vasárnapi Újság, Budapesti Hírlap stb.) helyszíni tudósítói szerint tervbe volt véve emléktáblával megörökíteni az uralkodó néhány napos jelenlétét. Helye az Udvarház homlokzata lett volna. További, konkrét adat egy esetleges megvalósításról, avagy a tábla későbbi sorsáról nem maradt fenn.

4. Ugyancsak a korabeli újságírók helyszíni tudósításaiból maradt fenn az információ: hogy, borossebesi pályaudvar épületén márványtábla fogja megörökíteni meg azt az eseményt, mikor a hadgyakorlat végeztével, (vonatra várás közben) az uralkodó és a borossebesi járás akkori főszolgabírója, Paradeyser Lajos kedélyes beszélgetéssel ütötték agyon az időt. Ennek a táblának sem a valóságban, sem az emberek emlékezetében sincs már nyoma.

5-6-7. További (meglévő) márvány emléktáblák a református templom, belső falán találhatóak. A templom építésének 100. 150. és a 200. éves évfordulóját örökítik meg.

8. Található még a ref. templomban egy 2000-ben felavatott, Sárosy emléktábla is, szintén az Aradi Kölcsey Egyesület jóvoltából mely a '60-as években megsemmisített emléket hivatott pótolni. Ez utóbbi négy manapság is megtekinthető, alantas szándékoktól némileg védve vannak.

9. A borossebesi kőzúzda ma is meglévő betonpillérét az első világháború alatt építették, orosz hadifoglyok igénybevételével. A munkálatokat az A.Cs.E.V. végeztette, mit akkoriban, egy ma is meglévő emléktáblával jelöltek az egyik pilléren. Szövege rövid (volt), az építtető cég neve és az 1916-os évszám. Az Arad-Körösvölgyi vasutak ill. ennek utódja az A.C.s.E.V.

építtette ki és üzemeltette a Borossebes és Arad városa között a vasútvonalat. Ezáltal könnyebben lett elérhető a megyeközpont. Az utóbbi társaság kezelésében volt a Borossebes-Menyháza közötti kisvasút is. Mind a magyar, mind román nemzetiségű lakosoknak is megkönnyítette életét, munkalehetőséget biztosított, terményeiket szállíthatták a szomszédos és a messzebb lévő falvak heti piacaira. Érthetetlen a gyűlölet, hogy miért semmisítették meg az A.C.s.E.V. (mely egy betűszó: aradi, csanádi, egyesült, vasutak) feliratot. Hogy e négy szó közül melyik sértette a román érzékenységet ill. melyik szó olvasatán durrant el az ügyeletes hazafi agya, számomra örökre rejtély marad. E tábla létezéséről kevesen tudtak már Sebesben, egy éles szemű fotósnak: a borossebesi Stepan Budaunak köszönhető a könyvben is látható felvétel.

10. A református parókiaépület 2001-es felújítását kis szerény márványtáblával örökítették meg, feltüntetve a munkálatok irányításában résztvevő presbiterek névsorát.

*

Buziásfürdőn még néhány éve, a *Vila Imperiala* oldalán egy emléktábla őrizte I. Ferencz József Ő. Felsége 1898-as, ottani látogatását, természetesen csak román nyelven. A sebesi román hazafiak buzgóbbak voltak és már vagy egy évszázada eltüntették az őket irritáló emléktáblákat.

* * *

Akik az adatgyűjtésben és egyéb módon segítettek:

Babál István György	Borossebes
Babál Mihai Attila	Temesvár
n.t. Balla Sándor	Borossebes
Balta János	Arad
Bodóné Mátyás Judit	Arad
Bortiş, Ioan	Borossebes
dr. Bornhardt Attila	Budapest
Deák József Sándor	Borossebes
Fekete Károly	Arad
Felek Ferenc	M. o
Gyevnár Erika	Gyula
Halmágyi Miklós	Szeged
dr. Hegyi Ádám	Szeged
Irházi János	Arad
Jankó András	Arad
Jenei Gyula	Szolnok
Karikás Dávid	Budapest
Kettner József †	Borossebes
Kopcsay Ágnes	Budapest
Kozák István	Borossebes
Lach Gizella	Borossebes
Leştaru, (Voian) Doina	Borossebes
Lipták József (Pubi)	Borossebes
Máté József	Borossebes
Mateuţ, Nicolae †	Borossebes
Mellák István	Borossebes
Morvay Kinga	Budapest
dr. Németh Sándor	Kolozsvár
Patkó András (Bandi)	Borossebes
Patkó András (Andor)	Borossebes
Patkó Tibor †	Castellón
Patkó Vilmos	Borossebes
Patkó Zsigmond †	Borossebes
dr. Piros Olga	Budapest
n.t. Prém Imre Csaba	Borossebes
Reiter Sándor	Temesvár
Máté (Rohrszetzer) Andrea	Borossebes
Rózsafi János	Budapest
dr. Szablyár Anna	Budapest
Szabó László	Kalocsa
Szabó M. Attila	Székelyudvarhely
Szarka Klára	M. o.
Szávoszt-Vass Dániel	Budapest
dr. Szepesi László	Budapest
Udvardy Frigyes	Budapest
Ujj János	Arad
Togyika Aranka †	Borossebes
dr. Thomka Beáta	Pécs
Thomka Orsolya	Szentendre
dr. Tóth Ernő	Budapest
Tóth (Patkó) Ildikó	Borossebes
Tuska János	Békéscsaba
Verebes Iosif	Borossebes
Zakariás Gyula (Gyulu)	Borossebes

Utószó

Borossebes helységgel és történelmével a magyar irodalomban először, nagyobb terjedelemben, Márki Sándornak a „Vasárnapi Ujság” számára, 1893-ban írt újságcikke foglalkozik. Az ekkor lezajlódó hadgyakorlat kezdő helye Kőszeg városa, végpontja, pedig Borossebes és környéke (Zemerd) volt: „A borossebesi nagy napok”. Ferenc József császárnak és kíséretének elszállásolása az uradalom akkori birtokosának, Wenckheim Frigyes gróf borossebesi udvarházában, valamint a helyi előkelőségek, módosabb kereskedők otthonaiban került megvalósításra. A kisvárosról történt tudósítás létrejötte ennek az eseménynek volt köszönhető. E korabeli újságcikk anyaga a világhálón és könyvtárakban is elérhető, mégis fontosnak tartottam újbóli bemutatását, leközlését.

*

A Vasárnapi Ujság borossebesi képanyagát a kor ismertfestőművésze és grafikusa, *Cserna Károly* (1867-1944) rajzolta, ki ez időben, 1889-től a fent említett hetilap illusztrátora is volt. Az általa készített grafikák, a helyszínen készített rajzok minősége és pontossága, vetekszik a kor akkori fototechnikájával.

*

A mostani, „Borossebes-monográfia” létrehozásának célja volt az azóta eltelt időszak történetének és a még fellelhető emlékeinek megőrzése, összegyűjtése és közzététele, az e téma iránt érdeklődő olvasók számára. A témakörök olyan sorrendben követik egymást, ahogyan az információk, fotók, dokumentumok előkerültek. Nem vagyok történész, nem kutakodhattam püspöki könyvtárak porosodó könyvei, iratkötegei és egyéb levél- és irattárak anyagai között (kivétel talán, a borossebesi református egyház lelkészi hivatal irattára), mivel ehhez sem felkészültségem, sem lehetőségem nem volt. Életpályám e tevékenységtől, fényévnyi távolságban zajlott le.

*

A könyv első, papíralapú, 184 oldalas kiadását az aradi Kölcsey Egyesület vállalta magára, 2013-ban. A kiadvány megjelentetésében oroszlánrésze volt Balta János aradi újságírónak, valamint az egyesület korábbi elnökének: Jankó Andrásnak.

*

Köszönöm az érdeklődő leszármazottak nevében, *dr. Lenkefi Ferenc* és *Kiss Gábor* honvédtisztek segítségét, kik kérésemre a bécsi „Kriegsarchiv” adattárából az első világháború borossebesi (magyar és román) hősi halottaira vonatkozó adatokat felkutatták, és számomra eljuttatták.

Internetes elérhetőségem: kisslaszlo948@gmail.com Ha valakinek észrevétele van e kiadvánnyal kapcsolatban, kérem, jelezze! Ha Önnek van birtokában olyan régi fotó, képeslap, térkép vagy egyéb dokumentum stb., amit másokkal is szívesen megosztana, kérem, másolatát bocsássa rendelkezésemre, hogy minden idevágó ismeretanyagot közzétegyünk, megőrizzünk a későbbi generációk számára!

*

V é g e